

॥ ૐ શ્રી ॥

આરંભક સ્તવન.

પદ (ધરતી શોભા છે ધરવાળી, એ સય.)

જય ! જય ! સચ્ચિતિસુખધનસ્વામી ! જય જય વરીએ તવ પદ નામી; જય૦
 મંગલમય છે કાર્ય આપનાં, વળી છે મંગલનામી;
 મંગલસ્વરૂપે જ્યાં ત્યાં પ્રકટો, છે પ્રભુ મંગલધામી, જય૦
 સુરસુનિયોગીઋપિયતિસિધો, વળી પાપી ને કામી;
 સર્વતણા અંતરના છે પ્રભુ, આપ જ અંતર્યામી. જય૦
 કેવલ પૂર્ણવિષે તો આપ જ, વળી છે જ્યાં જ્યાં ખામી;
 ત્યાં પણ આપ પ્રભુ પરિણામે, પ્રકટો પૂર્ણતા પામી. જય૦
 જેની સત્ત્વમતિ તવચરણે અખંડ રહી છે જામી;
 તે જ ગણાયે માયા વિશ્વે, વંદને હિન્તતગામી. જય૦
 આપ રમરણરૂપ સુદ્રાએથી, જેણે અવિદ્યા ડાંગી;
 ત્રિલોકમાં કો અહિતની દૃષ્ટિ, કરે ન તેના સામી. જય૦
 જે વિદ્યાએ આપ વિષેની, શ્રદ્ધા ઉરથી ઉથામી;
 ભલે હોય અતિ દિવ્ય છતાં તે, વિદ્યા સર્વ નકામી. જય૦
 જેણે મતિ વાણીને કિયાને, તવ સંમુખ ઉગામી;
 તેહ જ એક ગણાય નિરંતર, હર્મતિ દુષ્ટ હરામી. જય૦
 ઉપકૃત દુદયે આજ વિરમીએ, શ્રદ્ધામાંહિ વિરામી;
 સ્થાપે અમને આપ ત્વરૂપે, પદ પરિણામી

૧૮૬૮

શ્રી મહાકાલના પંચવિશતિતમ રૂપનો પ્રાદુર્ભાવ; તન્નિમિત્ત સ્તુતિ, પ્રાર્થના તથા નમસ્કાર.

જેના પ્રકાશનને પ્રકાશંત પુરુષો સત્તારૂપે, રચુતિરૂપે સામર્થ્યરૂપે, જ્ઞાનરૂપે, સંપત્તિરૂપે, ઐશ્વર્યરૂપે અને એ પ્રકારના વિવિધરૂપે ઓળખે છે તે હરમાતમાના એક અદ્ભુત પ્રકાશનમય આ શ્રીમહાકાલનું પ્રાકટ્ય છે.

જેનાથી છવો પોતાના સર્વ પ્રકારના હિતના કર્તવ્યને, સર્વ જાતિના શ્રેયસ્કર જ્ઞાતવ્યને, તથા સર્વથી પરમ અને કેવળ સુખપ્રદ એવા પ્રાપ્તવ્યને ઉત્તમ પ્રકારે સમજી શકે છે, અને જેની સાદાવ્યવસ્થે અભિયુક્ત સુજનો પોતાના કર્તવ્યને સુગમપણે સાધી સર્વાર્થને સિદ્ધ કરે છે, એવા પરમ આશ્વર્યમય જલયુક્ત આ શ્રીમહાકાલ આજે લોકિક નિયમાનુસાર નૂતન વર્ષમાં પોતાની દેવીપ્રભાનો અધિક જ્યેષ્ઠતરૂપે જ્યાં ત્યાં પ્રકાશને પ્રસારે છે.

જે જ્ઞાનને તથા જે જે સાધનોને અધિકારિ પુરુષોએ, અનુભવી પુરુષોએ તથા સત્યપ્રવર્તક પુરુષોએ તિરંતર પ્રદેશ્યાં છે, તથા જેનું તેઓ નિત્ય અનુદાન, અનુભવ અને પ્રયોગ કરે છે અને આપે છે તેવા દેવમાત્રને વિશીર્ણ કરનાર તથા સામર્થ્યમાત્રના પ્રભવસ્થાનરૂપ જ્ઞાન તથા સાધનાદિને દેશકાલાનુસાર ઉદ્દેશ્ય કરનાર આ શ્રીમહાકાલ પોતાના શાંતિશીર્ષની શીતિથી અનેક જનોના અંતરતમ પ્રદેશમાં વ્યાપેલા નિમિરમાત્રનું દાસન કરી ત્યાં વિભક્ત વેગરૂપે પ્રકાશી રહે છે.

શ્લદશ જોમ યથાકાલ ફલને આપ્યા કરે છે, તેમ અગમ્ય અને પરમ શ્રેષ્ઠ એવા જ્ઞાનદરશને શ્રીમહાકાલ આજપર્યંત જેમ રવનંત્રપણે પ્રયોગિ છે, તેમ આજથી આરંભાતા પંચવિશતિતમ વર્ષમાં પણ તે અધિકાધિક સામર્થ્યપ્રદ જ્ઞાનસંપત્તિને ઉદાર અંતઃકરણપૂર્વક સર્વત્ર વિસ્તારશે.

ધિરના ઈશ્વરૂપે જ્યાં પાપાણુસૃષ્ટિ ક્યાં અને વનરપતિ સૃષ્ટિ ક્યાં ! વનરપતિસૃષ્ટિ ક્યાં અને પશુસૃષ્ટિ ક્યાં ! પશુસૃષ્ટિ ક્યાં અને મનુષ્યસૃષ્ટિ ક્યાં ! એ સર્વ સૃષ્ટિરૂપ દેવા જ્યાં તેમાં અવંત બેઠે છે. એ બેઠે સામર્થ્યના આરિષ્કારને છે, સર્વનું આદિ પ્રભવસ્થાન એક જ સ્વરૂપ દેવા જ્યાં ઉપાધિબેદથી તેમાં કેટલી વિશ્વજનના તથા ન્યૂનાધિકના છે ! આ સૃષ્ટિજિનો જ વિચાર કરનાં જ્યાં મનિ આશ્વર્યમુખ ઘણું જલ્ય છે, તો એથી પર અને છવ-દહિને અગમ્યવર દેવ, ઈશ્વર આદિ સૃષ્ટિની લીલાની તો શી વાત ! પરંતુ એ સર્વરૂપે જ્યાં જેનું સ્વરૂપ એ સર્વથી પર છે, અને તેમ જ્યાં એ રવરૂપી પર જ આ દરબ અદરબ વસ્તુમાત્રની રચના છે, એવી વિશ્વજન મમનુનિરૂપ પરમાત્માને પ્રજામ કરીએ છીએ.

શુદ્ધ સૃષ્ટિ ક્યાં અને આંતર સૃષ્ટિ ક્યાં ! અને આંતરસૃષ્ટિકરનાં પણ અપ્રકટરૂપે રહેલી ઈતી શુભ સામર્થ્યસૃષ્ટિ ક્યાં ! અને એ સર્વ સૃષ્ટિના આધિપત્યનો અનુભવ શો ! તથા તેનું આધિપત્ય શું ! એ સર્વ વિચાર અગમ્ય છે. નેમ જ્યાં જેના અનુપદથી તે સર્વનું હન્યામક્રમ તરફ દર્શન અથવા જ્ઞાન ધાર છે અને એ સર્વને અપરોક્ષ અનુભવ ઘણું પરિજ્ઞાપિ

એ સર્વથી અતિરિક્ત એવી કોઈ વસ્તુમાં રિયતિ થઈ કૃતકૃતતા પ્રાપ્ત થાય છે, તે અનુગ્રહના પતિસ્વરૂપ પરમેશ્વરને અને તેમના દિવ્ય પ્રતીકરૂપ શ્રીસદ્ગુરુને અનેક નમસ્કાર કરીએ છીએ.

જેમની સવિશેષ કૃપાવડે જ છવો અત્યંત અગમ્ય વસ્તુને ગમ્ય કરી શકે છે, અગાતનું જ્ઞાન પામી શકે છે, અપ્રાપ્તને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને અદ્વિતીય સુખાનુભવપૂર્વક સમગ્ર એવના અવધિને પામી નિજનંદરૂપ પોતાને અનુભવે છે, તે સમગ્ર કંથ્યાણુનિકેતન તથા પરમ આત્મસ્વરૂપ સદ્ગુરુવરિષ્ઠ શ્રમન્તુસિંહાચાર્યજી તેમની સમગ્ર વિશ્રુતિસહ, સમગ્ર અભિમાનના લયપૂર્વક ભક્તિ તથા પ્રેમમય ભાવથી વંદન કરીએ છીએ.

જેમને ઉદય પરમાત્માના સંકલ્પની સિદ્ધિરૂપ હોષ વિવિધ સંકેતના ઉદ્ઘાટન નિગિત જણાયો છે તથા જે પોતાની પ્રજ્ઞાવડે શિષ્યત્વને પ્રાપ્ત મનુષ્યોના લક્ષ્યરૂપ થઈ તેમને જેમણે પરમ લક્ષ્યરૂપ સદ્ગુરુપ્રતિ અભિમુખતા કરાવી છે, અને અનેક યત્ને કરીને જેમણે અનેક જનોને સર્વ પ્રકારનું પ્રકટ અને અપ્રકટ દિન સિદ્ધ કરી આપ્યું છે, તે સદ્ગુરુશ્રીના સંવિશેષ અનુગ્રહપાત્ર શ્રીમાન વિદ્યવંધનુ ઉપકારભાવપૂર્વક આદ્રિ ચિત્તથી આરજમાં સ્મરણ કરીએ છીએ.

સર્વાર્થસિદ્ધિપ્રદ સદ્ગુરુ ભગવન! આપનું વાસ્તવ સ્વરૂપ છવોની સર્વ શક્તિઓને અકલ્પ્ય છે, તથાપિ જેમના પ્રતિ આપને સાક્ષાત્ કરુણાકટાક્ષ થાય છે, તેમની પ્રત્યેક શક્તિ આપના વિશુદ્ધસ્વરૂપનો સર્વાંશે અનુભવ કરી, સમસર્વત્ર આપના તત્ત્વને અવલોકી તેનું જ નિરંતર શુભજ્ઞાન કરે છે. એ અનુભવનો ઉપભોગ આપની કરુણાવિના કંતર કોઈ રીતે થતો નથી, થયો નથી અને થનાર નથી, એ નિશ્ચયને ધારણ કરનાર અમે આપના સવિશેષ કૃપાપાત્ર થઈએ એ યાચીએ છીએ.

ભક્તવત્સલ પ્રભો! અમને યાચના આવડતું નથી, પરંતુ આપને આપતાં આવડે છે, અને તેથી અમારા હિતનું આપ સર્વ આપો છો, એ ઉપકારનું જ્ઞાન નિરંતર અમારા હૃદયમાં રહે એ વર આજે યાચીએ છીએ. એ અમેાલ જ્ઞાનને અમારા અંતઃકરણમાં અખંડ જ્યોતિષવત્ પ્રકટ રાખનાર અમારી શ્રદ્ધાભક્તિ છે. એ શ્રદ્ધાભક્તિનો અમારામાં તીવ્ર ઉદય રજા કરે એવા વસ્તુઓની પણ અમે આજે અભિલાષા ધરીએ છીએ.

જ્ઞાનધન! વાસ્તવ જ્ઞાન એ જ સિદ્ધિ માત્રનો મહામંત્ર છે, એ જ પરમ સાત્તિનું મંદિર છે, એ જ ઉન્નતિમાત્રના શિખરનો સુવર્ણકલશ છે, એ જ સંપત્તિમાત્રનું મૂલ્ય છે. આવા સમગ્ર શ્રેયોનિકેતન જ્ઞાનરાશિનો આપના સંકલ્પવડે શ્રી મહાકાલની ભાવિષ્ણુતિમાં આપની પ્રેરણાવડે પ્રકાશ થાય તથા તેવડે સર્વ પ્રાણીના સર્વ પ્રકારના અબ્યુદયસહિત નિઃશ્વેસને પ્રાપ્ત થાય એ જ અમારી અતિમ મહાશય છે. પ્રભો! તેની શીઘ્ર સિદ્ધિ કરો.

ચિદ્રવીરૂપે પોતાનું માન કરનાર પુરુષનાં વચનો.

પદ. (પ્રભુજાડકેરી, સરિતા હું છું, એ લય)

ચિતિતત્ત્વરૂપી, સૂર્ય હું છું,
 પ્રસન્નતાના પ્રકાશથી હું આઠે પ્રહર પ્રકાશું;
 કલેશતિમિર મુજથી શત યોજન, નાસે નિત્યે આશુ^૧; સૂર્ય૦
 હુઃખરાત્રિ દેવી દેખાતી હશે ન તે હું નાહું;
 કાં જે અસ્ત થયેલો મારો, કદિ પણ હું ના નાહું; સૂર્ય૦
 નલોમડલે બ્રહ્મરૂપમાં સતત સ્થિતિ હું રાખું,
 રજોદ લોકપર ત્યાંથી મારી, દિવ્ય પ્રભા હું નાંખું; સૂર્ય૦
 મુજ વિલોકને રજોધ્વજમાં, ઉત્સવ તત્ક્ષણ થાતો,
 મૃત કંઈ પણ સમુદાય સજીવ થઈ, બળશ્રીથી સોહાતો; સૂર્ય૦
 સીધી મુજ રશ્મિઓ જ્યારે, સૂક્ષ્મ સદિપર પડતી,
 દિવ્યસુગુણતરુરજિ તત્ક્ષણ નવયૌવનથી ખીલતી; સૂર્ય૦
 કારણ લોકે અંશુ મારાં, પ્રવેશતાં જે કાલે,
 ૧૦ અવસ્તરૂપા માયા ત્યાંથી, ભરી ઉઘાળા ચાલે; સૂર્ય૦
 અને દેવી ૧૧ વસ્તરૂપા ત્યાં, રૂમઝૂમ કરતાં આવે,
 નિષ્કટક જેમના રાત્યમાં, કદી ન અવિદ્યા ફાળે; સૂર્ય૦
 મુજ ૧૨ બ્રહ્માંડથી બહિર્ પ્રદેશે, પણ મુજ કિરણો જાતાં,
 બીજાં ૧૩ બ્રહ્માંડોનું દારણ ૧૪ સમસ્ત નિવારે જ્યાં ત્યાં; સૂર્ય૦
 અલૌકિક કે લૌકિક સધળા, પ્રકાશ મુજથી પ્રકાશે,
 સ્વયં પ્રકાશ મને ૧૫ નિઃપ્રભ કો—કરવા શક્ત ન થાશે; સૂર્ય૦
 અખંડ મુજ આનંદ પ્રકાશે, જગજગતો હું રહું છું,
 મુજ રૂપ કરી સઉને મુજ રૂપને, જોઈ અખંડ હસું છું; સૂર્ય૦

૧ ઉતાવળે. ૨ ચિખાથી તે પાદતલમુખી. ૩ દષ્ટિ નાંખવાથી. ૪ શરીરના ઉપરના તથા નીચેના સધળા પ્રદેશોમાં. ૫ પુરો (collar)ના સમુદાય પુટ ભુદિવાળા અને સજીવ ગણાય છે માટે તેમને અને જીવો કલા છે. ૬ સૂક્ષ્મ દેહ. ૭ દેવી સંપત્તિરૂપ. ૮ જ્યોતી પક્તિ. ૯ ઘરણું દેહ. ૧૦ કિરણ. ૧૦ અવિદ્યામાયા. ૧૧ વિદ્યામાયા. ૧૨ શરીર. ૧૩ બીજાં મનુષ્યોનાં શરીર. ૧૪ અજ્ઞાન. ૧૫ નિરતેજ.

॥ શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાન્તચંદ્રોદય ॥

પ્રથમ કલા.

ધર્મસમુદ્ધરણ.

(વિષયાતુકમણી.)

સનાતન આર્યધર્મનું સમુદ્ધરણ થવાના પ્રાચીન અર્ચાચીન પ્રસંગો-મંત્ર સંહિતા, બ્રાહ્મણ, ઉપનિ-
ષદ્, સૂત્ર, સ્મૃતિ, ઇતિહાસ, પુરાણ, સંપ્રદાય, તથા સમાજધર્મી-ધર્મોદ્ધરણની આવશ્યકતા સૂચવે
છે-એક દેશી ધર્મોદ્ધારના પ્રસંગો-શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીથી થયેલું ધર્મનું સર્વોચ્ચ સમુદ્ધરણ-ગુર્જ-
રભૂમિ ઉપર તેઓશ્રીનો ઉપકાર-તેમના સિદ્ધાન્તોના સમન્વયના સાધનો (૧) તેમના મંત્રો, (૨)
લેખકનો સ્વાતુક્ષવ, (૩) તેઓશ્રીના અગ્નિમ શિષ્યોનો સ્વાતુક્ષવ-તેઓશ્રીના ધર્મસમુદ્ધરણના
પ્રયત્નની ત્રણ દિશાઓ (૧) તેઓશ્રીનો વ્યક્તિપત્તવે ગુહાદેશ, (૨) વ્યાખ્યાન, (૩) બદ્ધપદ્માત્મક
મંત્રો-તેઓશ્રીની અખંડ બ્રહ્મનિષ્ઠતાનો પ્રભાવ-બ્રહ્મવિદ્માં બ્રહ્મભાવનાનો ઉપદેશ, તેની યથા-
ચેતા-મનુષ્યતા જીવનનો ઉદ્દેશ-સુખ-તેના સવિષય સુખ અથવા પ્રેયસ્ અને નિર્વિષય સુખ
અથવા શ્રેયસ્ એવા બે વિભાગો-અધિકારીકોદ અને પ્રેયસ્ તથા શ્રેયસનો વાસ્તવ અવિરોધ-
અધર્માવલંબી પ્રેયસ્ અને ધર્માવલંબી પ્રેયસ્-અધર્માવલંબી પ્રેયસ્ પામરની હચ્છાનો વિષય
અને તેવા જીવનો અધિકારિવર્ગમાં પ્રવેશ થવાનો અનધિકાર-ધર્માવલંબી પ્રેયસને સાધતાં શ્રેયસ્
સાધનાર વિષયીના ત્રણ વર્ગ-મંદ, મધ્યમ, અને ઉત્તમ-ઉત્તમોત્તમ અધિકારી (મુમુક્ષુ)-આ
ચાર પ્રકારના અધિકારીઓને સ્થાનામાં સ્થાન આપવાના નિયમમા રામાયણો ઉદાર આચાર્ય.

શ્રીનૃસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય

-પ્રથમ કલા.

ધર્મસમુદ્રજ્ઞ.

‘एकं सद् विमा बहुधा वदन्ति । (ऋग्वेद)

મંગલ.

स्वाक्षानासुरराट् प्रास. स्वज्ञान नरकेसरी ।

प्रतियोगि विनिर्मुक्तं ब्रह्ममात्रं करोतु माम् ॥

ભાષ્યાર્થ:—નિજ સ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાનરૂપ શ્રીનૃસિંહ પરમાત્મા, આત્માના અજ્ઞાનરૂપી અસુરરાજા હિરણ્યકશિપુને પ્રાસ કરી, (સ્વરૂપાભિમુખ અભિમાની (પ્રત્યક્ષ)ને સર્વ ઉપાધિથી મુક્ત કરી પોતાના વાસ્તવ બ્રહ્મસ્વરૂપ કરો.

વિષયમાં અનાદિ કાલથી ચાલી આવેલા સનાતન આર્યધર્મના સમુદ્ર-
જ્ઞના અનંત પ્રસંગે ધર્મનો ઇતિહાસ જાણનારની દૃષ્ટિગ્રહાર હોવા
વરતા નથી. આ ઇતિહાસનો જેમણે યથાર્થ અભ્યાસ કર્યો છે તેમને
જાણવા વિના નથી રહ્યું કે દેશ અને કાલના પરિવર્તનો સનાતન
ધર્મનાં રહસ્યોને આગ્રહાદિત કરી નાંખે છે, અને પ્રસંગે માત્ર ‘ધર્મનું’
જરૂરજનિત બાલ નિસત્ત્વ શરીર જ નેવામાં આવે છે અને તેનો

અર્થ નૂતન અક્રમય આત્મા કેઈ વિલક્ષણ મહાપુરુષોની હૃદયશુદ્ધિમાં સંતાપ રહે છે.
આ ધર્મનો પુરાણ (પુરાણપિ નવઃ) આત્મા પુનઃ નવીન શરીર ધારણ કર્યા વિના રહેતો
નથી, અને જેમ પુનર્જન્મ થયા પછી શરીરોના પોતાના પ્રાચીન શરીરોમાં બોધવેલાં કર્મોને
સાધારણ રીતે ઓળખી શકતા નથી તેમ આ ધર્મનો વાસ્તવ એકાત્મા સામાન્ય અનુબોધી
ભિન્ન ભિન્ન કાલમાં પ્રકટ થયેલા તેના બાલ અવતારોમાં ઓળખી શકાતો નથી. તોપણ
જેમ અંતર્ધ્યા આવરથાને સિદ્ધ કરનાર યોગી પુરુષો પોતાનાં પ્રાપ્ત જન્મોને કરામલકવ
અનુભવી શકે છે, તેમ ધર્મનાં રહસ્યોનો અભ્યાસ કરનાર પુણ્યશાલી પુરુષો સનાતન ધર્મન
આત્માના પ્રાચીન અવતારોને જાણી શકે છે. જેમ પુનર્જન્મની સંભાવના મનુષ્યને સર્વોદ્ધ
પદની પ્રાપ્તિસાધક વિદ્યાનોએ સ્વીકારી છે તેમ ધર્મના સમુદ્રજ્ઞની અપેક્ષા વિદ્યાનોએ
સંસ્કારી અંતઃકરણમાં ધર્મનું પરિનિષ્પન્ન સ્વરૂપ ઉદય થવા અર્થે રાખેલી છે. આથી કીટક
માંડી અજ્ઞાના તતુપર્વતનો વિકાસ પ્રત્યેક પગે ઉપયોગી છે, તેવી રીતે ધર્મનો કેવલ જ
જાણના પાપાણ્ડિની પૂજાથી આરંભ કરી અર્થઽ અક્રમથી દૃષ્ટિસુધીનો વિકાસ વિચારો

ઉપયોગી ગણે છે. હિન્નતિના ક્રમનાં પગથીઆં ધાર્મિક આત્માઓએ આવશ્યક ગણ્યાં છે, અને આથી જ કેટલાક વિચારશીલ પુરુષો ધર્મશૂન્યતાકરતાં ધર્માન્યતાને વધારે પસંદ કરે છે. ધર્માન્યતાવાળાં, મનુષ્યો ખત્તા ખાઈ શુદ્ધધર્મપ્રતિ ધર્મશૂન્ય મનુષ્યો કરતાં વહેલા વળે છે અને આથી જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વહે છે કે:—

તાનક્લેસ્ન વિદોમેદાન

ક્લેસ્નવિષ્ણુ વિચાલયેત્

સર્વાંશ ધર્મસ્વરૂપને નહિ જાણનાર મંદ પુરુષોને તેમની એકદેશી ધર્મનિષ્ઠાથી પૂર્ણ જ્ઞાતીએ બચ્ચ કરવા નહિ. રાજ્યકીય તંત્રના રહસ્યને જાણનાર બુદ્ધિ પશુ કહે છે કે Superstition is the religion of the weak—અર્થાત્ વહેમથી ભરેલો ધર્મ મંદાધિકારીને અર્થે ઉપયોગી ધર્મ છે.

આપણા વેદના સંહિતાસમયનો ધર્મ બ્રાહ્મણકાલીન ધર્મ નથી; બ્રાહ્મણ સમયનો ધર્મ ઓપનિષદ્ ધર્મ નથી; ઉપનિષદ્ સમયનો ધર્મ સૂત્રકાલીન ધર્મ નથી; સૂત્રસમયનો ધર્મ સ્મૃતિકાલીન નથી; સ્મૃતિકાલીનો ધર્મ પુરાણકાલીન ધર્મ નથી; પુરાણકાલીન ધર્મ અર્વાચીન સંપ્રદાયધર્મ નથી—આમ છતાં પણ સનાતન આર્પધર્મનો જીવનપ્રવાહ પ્રત્યેક શાખામાં અને પ્રત્યેક ઉપશાખામાં ન્યૂનાધિક અંશે વહેતો રહેલો છે. આમ ન હોય તો આપણુ સર્વ હિંદુ ધર્મના છીએ, આ પ્રકારનું અભિમાન જાગ્રત રહે જ નહિ. રોગપ્રસત શરીરને કોઈ મારી નાંખવા ઇચ્છતું નથી, પરંતુ તેનાં રોગી અણુઓને દૂર કરી નીરાળી અણુઓ તેમાં આવી શરીરના સુદૃઢ આરોગ્યને જે તે ઇચ્છે છે, તેમ વેદકાલીની માંડી આજસુધી થયેલા મહાભાષ્યોના સમુદ્ધરણના પ્રયત્નો સનાતન ધર્મનો નાશ કરવા પ્રતિ નથી, પરંતુ તેના અખંડ વાસ્તવ નૂતન આત્માને પોતાનું સર્વોત્તમ આધ્યાત્મિકબલ અજન્માવવાને સમર્થ શરીર પ્રાપ્ત કરાવવા અર્થે તે પ્રયત્નો છે.

અર્વાચીન સમયમાં ધણા પ્રયત્નો ધર્મસમુદ્ધરણના થયા છે, તેમણે તે તે ધર્મના એક એક દેશને લક્ષમાં રાખી થયેલા જણાય છે. આ ઉપરથી શ્રી રામાનુજ શ્રી મધ્વ, શ્રી ચૈતન્ય, શ્રી વલ્લભ, શ્રી સહજાનંદ આદિ પ્રાચીન ધર્માવલંબી મહાભાષ્યોએ કરેલા ધર્મસમુદ્ધરણના પ્રયત્નો તથા આર્યસમાજ, બ્રહ્મોસમાજ, આર્યનાસમાજ ઇત્યાદી પ્રાચીન ધર્મપ્રચારિકાથી કંઈક સ્વતંત્ર વિચારના સમાજધર્મો ઝોટા છે એમ કહેવાનો લગભર પણ આશય નથી. તે તે સંપ્રદાયપ્રવર્તક મહાપુરુષોએ તથા સમાજસ્થાપક ઉદાર આત્માઓએ ધણા જીવનને ઉત્તર કર્યા છે, તથા પોતાના સર્વોત્તમ ધાર્મિક જીવનવડે વાસ્તવ ધર્મના પ્રાણીમાત્રના અંતર્ગત જીવનપ્રવાહને વેગ આપ્યો છે. એ વાતાં કોઈપણ વિવેકી ના પાડી શકે તેમ નથી. જેમ એકની સ્થિતિનું તાલપર્થ અન્યની નિંદામાં હોતું નથી, તેવી રીતે ઇતર વિચારકોપ્રતિ માનવાળી દષ્ટિસહિત આ અંધમાં જે પુરુષવરે સનાતન ધર્મનું સર્વાંશે સમુદ્ધરણ કરી ગુર્જર ભૂમિને વિલક્ષણ પવિત્રતા અર્પાં છે, અને જેમને પરમાત્માના અવતારરૂપ માની તેમના અનુયાયીઓ પોતાના આત્માની અપૂર્વ શાંતિ ભોગવે છે, તથા જ્ઞાતવ્ય, પ્રાપ્તવ્ય તથા કર્તવ્યના પરાવધિને તેમાંના કેટલાક જેમના અનુપ્રભવડે પામ્યા છે અથવા પામવાના ક્રમઉપર છે, તે પુરુષવરના સિદ્ધાન્તોનો અદ્ભુતપૂર્વક સમન્વય કરવા આ અંધમાં યથામતિ પ્રયત્ન કરવા ધાયો છે.

આ પુરુષવર કોણ એ પ્રકારની આકાંક્ષાને સત્વર નિવૃત્ત કરતાં આ લેખકને, સ્વભાવથી શિષ્યભાવ તેઓથી પ્રતિ સિદ્ધ થયેલા હોવાથી હર્ષોદ્ગમ થાય છે. આ ગુર્જર ભૂમિને ધર્મના સર્વાંશ સમુદરણુવડે અનંત ઉપકારમાં દાખી દેનાર અને તેદ્વારા સમગ્ર ભૂમંડલમાં પણ સદિયારની જગૃતિ પ્રકટ કરવારૂપ પુણ્યોદયને પ્રસારાવનાર તે મહાપુરુષ પરમાત્મા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી હતા—વસ્તુતઃ—છે. તેઓથીના લીલાતનુના સદ્ભાવ-સમયે જે જે ગ્રંથો અથવા કાવ્યોદ્વારા ધર્મના વિશાલ સ્વરૂપનો પ્રકાશ થયો છે તેને, તથા તેઓથીની પાસે અતેવાસીપણું ભોગવી જે ધર્મનાં સ્વરૂપને આ લેખકે અંતઃકરણમાં ધારણ કર્યું છે તે સ્વાનુભવને, તથા તેમના અનુગ્રહબલથી જે મહાત્માઓએ કૃતકૃતતા સિદ્ધ કરી છે, તેમના અમૂલ્ય અનુભવને આધારભૂત ગણી આ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તોનો સમન્વય કરવા ધાર્યો છે.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી કોણ હતા, તેમના લીલાતનુના સદ્ભાવસમયે તેમણે શું કર્યું હતું, તેમનામાં શા અલૌકિક શક્તિ પ્રકટ થયેલા હતા કે જેનાથી પતંગવત્ સરેકારી મનુષ્યો આકર્ષાઈ છે તેમનાં ચરણનખાંશુમાં પતન યતા હતા ક્રત્યાદિ પ્રસંગો આલેખવાનું ભક્તિનું અથવા સાહિત્યનું બલ આ લેખિનીકરતાં અન્ય લેખિનીદ્વારા સારું પ્રકટ થયું છે* અને ઇતર લેખિની તેથી પણ ચઢીઆતારૂપમાં પ્રકટ કરવા સમર્થ છે, માટે તેમના જીવનલીલાના અંશેનો ત્યાગ કરી તેમના સિદ્ધાન્તોનો સરલ ભાષામાં સમુચ્ચય કરવાનો પ્રયત્ન આ ગ્રંથમાં કર્યો છે.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના ધર્મસમુદરણુના પરમ સ્તુત્ય પ્રયત્ને ત્રણ રૂપમાં પ્રતિ-બિંમિત થયા હતા:—(૧) સધળા લૌકિકઅલૌકિક સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી, કેવળ અધ્યાત્મક મતને ધારણ કરી, શિષ્યમંડલ વધારવાની કોઇ પણ અંશમાં ઇચ્છા રાખ્યા વિના, પ્રાકૃતન સરેકાર અથવા વર્તમાન પુણ્યબલથી સંબંધમાં આવનાર સ્ત્રીપુરુષોને તેમના આંતર અધિકારને લક્ષમાં લઈ ગ્રંથ રીતે આપવામાં આવતો સાધનક્રમનો ઉપદેશ; (૨) આ સાધનક્રમ સિદ્ધ થવા અર્થે જે જે ઉપયોગી સર્વસાધારણ મનોનિગ્રહ, વાસનાક્ષય અને તત્ત્વજ્ઞાનના ઉપાયોનો પ્રસંગોચિત વ્યાખ્યાનદ્વારા પ્રકાશ, અને (૩) પોતાના સંબંધમાં નહિ આવનાર ઇતર સંજ્ઞાનોના કલ્યાણાર્થે લખાયેલા ગદ્યપદ્યાત્મક ગ્રંથો.

આ ત્રણ દિશાના પ્રયત્ને તેમની અખંડ યજ્ઞનિષ્ઠતાજન્ય આધ્યાત્મિક બલના પ્રભાવથી એકવાર પણ સંબંધમાં આવનાર અથવા અસિમુખ યનારના અંતઃકરણમાં ધર્મબીજ નાંખ્યા વિના રહેતા ન હતા, અને આ ધર્મબીજ અંકુરિત થઈ, પલ્લવિત થઈ સપુષ્પ થઈ હાલ શ્રીએષસાધકઅધિકારિવર્ગમાં ફલોદય પામ્યું છે, અને હજી તેનાં પકવ ફલ પ્રજામાં રેલછેલ યશે એવી આશા રખાય છે. જ્યાં સુધી એષસાધકઅધિકારિવર્ગનું ધર્મવૃક્ષ શ્રી ઉપેન્દ્ર ભગવાનજેવા સદૃશશ્રીના ઉપદેશજલથી સિંચાશે અને જ્યાં સુધી તેમના પીતરાગ અને કૃતકૃત્ય એક બે ઉત્તમ અનુયાયીઓથી સુરક્ષિત રહેશે ત્યાંસુધી તે પોતાના અબ્યુદય અને નિઃએષસરૂપ ફલનાં ગુચ્છોને પ્રજના હિતાર્થે પ્રકટાવ્યા કરશે. એનિર્વિવાદ છે.

(અપૂર્ણ.)

* જુઓ “ શ્રીનૃસિંહલીલામૃત તથા ” તથા “ યોગિની ”—જે પ્રસંગે પ્રસંગે શ્રીમ-હાકાલમાં સુદ્રિત થયે છે.

પ્રધાનતા કોને યચિત છે ?

જેમ શરીર માત્ર મનુષ્ય નથી, તેમ મન માત્ર પણ મનુષ્ય નથી અને જીવિ, વિદ્યાન, આવેશ આદિ કોઈ પણ એક પદાર્થમાત્ર મનુષ્ય નથી. મનુષ્ય એ સર્વના સમુદાયરૂપ છે અને તેથી મનુષ્યની સાચી અને ખરી ઉન્નતિ તેના એક અવયવરૂપ પદાર્થના શોધનથી કે વિકાસથી સંધાતી નથી પણ એ સર્વ અવયવોના શોધન તથા વિકાસથી થાય છે એ અત્યંત રપષ્ટ છે. આથી સુખેચ્છાવાન સર્વ સૂચો એ સર્વના વિકાસમાટે પ્રયત્ન કરવો ઉચિત ધારે છે અને તેમ થાય છે ત્યારે જ મનુષ્યની સાચી ઉન્નતિ યષ્ટ જાણી કૃતાર્થ-તાને સંધે છે.

જેમનાથી નવેસરથી પાપો રચી અભીષિત જનન રચાઈ શકે છે તેઓ સર્વ પ્રકારે અનુકૂલતાવાળા ગૃહમાં વિરાજી શકે છે, પણ જગતના ધણા ખરા મનુષ્યોથી એ યત્ન કઠિન છે. ધણા ખરાને તો અમુક ભૂમિભાગમાં જ અમુક પ્રકારની નિયંત્રણમાં રહી ગૃહ રચવાનો પ્રસંગ આવે છે. આ જ પ્રમાણે મનુષ્યો નવેસરથી શરીર, મન, જીવિ આદિને સમગ્ર પંજે રચી શકવા અસમર્થ છે. એ સર્વ એમને જન્મથી જ પ્રાપ્ત હોય છે અને તેથી તેમાં ન્યૂનાધિક પણે અપૂર્ણતા રહેલી હોય છે. કોઈને જન્મથી શરીર દૃઢ નિરામય હોય છે તો કોઈને જન્મથી જ મરિતજ્ઞ હોવા પ્રકારનું બંધાયેલું હોય છે તો વગી અન્યને અમુક પ્રકારની નીતિઆદિ જન્મથી જ પ્રાપ્ત હોય છે. આ ઉપરાંત આર્થશાસ્ત્ર જણાવે છે અને હાલની વિદ્યાનની શોધ તેને અનુમોદન આપે છે કે જન્મથી જ મનુષ્યને સંસ્કારકોષની પ્રાપ્તિ થયેલી હોય છે અને તેથી એ સંસ્કારના વિકાસના ક્રમપ્રમાણે એના શરીર, મન, મતિઆદિમાં વિકાસ અથવા નિકૃષ્ટતા થતી યાત્રે છે. મનુષ્ય પ્રજા ધારે તેવો આસાપાસનો ઉપાધિ સજી શક્તી નથી અને એ ઉપાધિની અસર પ્રતિક્ષણે એ પ્રજાના સર્વ અવયવોપર થતી રહે છે. તેથી સર્વ પ્રકારે મનુષ્યજીવિમાં આવી વિચાર કરવા સમર્થ થાય છે ત્યારે જિન જિન અવયવોની રિયતિ સમાન હોતી નથી પણ સર્વમાં ન્યૂનાધિકતા હોય છે એટલું જ નહિ પણ વિકાસની યોગ્યતા પણ સર્વે અવયવોમાં સરખી રહેલી હોતી નથી. સર્વ અવયવોની પૂર્ણતા પ્રયત્નરૂકે યષ્ટ શકે છે એ સિદ્ધ છે પણ એ પૂર્ણતાના સાધનોમાં કઠિનતા સમાન નથી એ પણ એટલું જ સિદ્ધ છે. આ સાથે, પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન પુરુષો મનુષ્યનું મરણ થવાનું કોષપણ કારણ નથી એવું વિવિધ રીતે સિદ્ધ કરે છે છતાં જીવન તત્ત્વની શોધ જ્યાં સુધી યષ્ટ નથી અને યથા પછી મનુષ્યને વશ એ ઉપાય રથપાલો નથી ત્યાં સુધી અજરામરાત્વની પ્રાપ્તિ મનુષ્યને નહિ હોવાથી આધુણી મર્યાદા યષ્ટ રહે છે અને તેથી ગમે તે પૂર્ણતાને ગમે તે સાધનથી ગમે ત્યારે સાધી શકવા જેવું મનુષ્યને રહેલું નથી. તેથી વિવિધ પ્રકારની પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિમાટે, શરીર, મન, મતિ, નીતિ આદિ વિવિધ અવયવોનો વિકાસ કરવા માટે-કોની પ્રધાનતા રથાપવી એ પ્રશ્ન વિવેકીને યષ્ટ રહે છે.

જ્ઞાનની અમતકૃતિ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. જ્ઞાનને લીધે જ મનુષ્ય હસતી, બ્રાહ્મ આદિ મહા સમર્થ પ્રાણીઓપર રાજ્ય કરે છે. જ્ઞાનના બળે જ કુદરત મનુષ્યને પોતાને વશ રથાપે છે અને પોતાના હિતને માટે તેની પાસે કાર્ય કરાવી શકે છે. જ્ઞાનના બલથી મનુષ્ય નાના વિધ વ્યાપારને સેવી અર્થને પ્રાપ્ત કરે છે અને જ્ઞાનના પ્રતાપે જ વિવિધ પ્રકારની દામનીને

સિદ્ધ કરી શકે છે. ધર્મના સંબંધમાં સંશય થતાં વિવેક કરવાનું બલ જ્ઞાનવાનમાં જ હોય છે. જ્ઞાનવિના કરાતું ધર્માચરણ નામમાત્ર યથા રહે છે એટલું જ નહિ પણ ધર્મની અધર્મથી પૃથક્ કૃતિપણ જ્ઞાનવાળો મનુષ્ય જ કરે છે. જ્ઞાનના સદશ અર્ધિ પવિત્ર અન્ય કોઈ નથી એવું શ્રીગીતાવચન પણ જ્ઞાનને સર્વોપરિપદે રથાપે છે. જ્ઞાનવિના મોક્ષ નથી, મોક્ષને માટે જ્ઞાનવિના અન્ય કોઈ માર્ગ નથી એ સિદ્ધાન્તતો ધોષ શાસ્ત્ર સારી રીતે કરે છે. જે વિદ્યાવડે થાય છે તે બલવત્તર થાય છે એ પ્રકારે જીજ્ઞાસી શ્રુતિ જ્ઞાનની પ્રશંસા કરે છે એટલું જ નહિ પણ સર્વ ક્રિયા તથા ઉપાસનામાં પણ જ્ઞાનની આવશ્યકતા જણાવે છે. આ રીતે જ્ઞાન ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પ્રકારના ચતુર્વિધ પુરુષાર્થને સાધનાર છે તેથી સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, વિદ્યાનુત્તી પ્રશંસા સર્વ કવિઓએ કરેલી છે અને જ્ઞાન જાતે જ અમત-કારણ હોવાથી સર્વતઃ નમસ્કારને આકર્ષી રહ્યું છે.

આ પણ જો સર્વ દિશામાં જે વૃદ્ધિ થયેલી દેખાય છે તે સર્વ જ્ઞાનનો જ પ્રતાપ છે. ખગોળવિદ્યા, ગણિતવિદ્યા, શારીર વિદ્યા, ભૌતિકવિદ્યા, ભૂતરવિદ્યા, વિદ્યુતવિદ્યા, વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર, કૃષિશાસ્ત્ર આદિ સર્વ જ્ઞાનના શોણિત જ્ઞાન કરી રહ્યાં છે. હાલ જે વિવિધ વૈજ્ઞાનિક મનુષ્યો ભોગવવા સમર્થ થયા છે, પૂર્વના કરતાં જે ઉન્નતિ સધાઈ છે, જે વિવિધ અલૌકિક સરખી અનુકૂલતા યથા રહી છે તે સર્વ જ્ઞાનનું જ માહાત્મ્ય છે. જેમ જેમ જ્ઞાનની ન્યૂનતા હોય છે તેમ તેમ ઉન્નતિની ન્યૂનતા આપણે ઇતિહાસથી જોઈ શકીએ છીએ અને જેમ જેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી ગઈ છે તેમ તેમ અસંખ્ય વિદ્યા તથા કલામાં તે તે પ્રમાણમાં અભિવૃદ્ધિ થયેલી આપણને ઉપલબ્ધ થાય છે. તેથી લૌકિકદૃષ્ટિથી પણ જ્ઞાનનો વિકાસ એ જ સાચી સિદ્ધિ છે અને એ જ સર્વ સુખ તથા સંપત્તિનો હેતુ છે.

આ પ્રમાણેના ધણા વિચારોથી અનેક વિદ્યાનુસાર પુરુષો જ્ઞાનને પ્રધાનપદ આપવું ઉચિત ધારે છે અને જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિમાટે માનસિક શિક્ષણમાટે પ્રયાસ કરવો પ્રથમ કર્તવ્યરૂપે રથાપે છે. માનસિક ઉન્નતિ એ અવશ્ય કર્તવ્ય અથવા પ્રાપ્તિય કોટિમાં છે એ સિદ્ધ છે, એમાં સંશય કોઈને નથી. આ વિચારોમાં ખણે અંશે સત્ય રહેલું છે એ પણ નિર્વિવાદ છે. પણ માનસિક ઉન્નતિ એ પ્રથમપદે રથાપવા યોગ્ય છે એ અત્યંત સંદિગ્ધ વિષય છે. માનસિક શિક્ષણ એ સર્વથી અભિવૃદ્ધિયુક્ત છે અને બીજા અવધવોના વિકાસ કરતાં વધારે ઇષ્ટ છે એ સિદ્ધાન્ત એક પ્રકારે વિચારતાં બાળે જ સત્ય જણાય છે તેમ છે.

નાનાવિધ વ્યતિકરો વિશ્વમાં થતા રહે છે તેનાં કારણોના જે પ્રકાર હોય છે. કેટલાક કારણો અનુકૂલતા રચી આપનાર કારણો હોય છે તે અન્ય ઉત્તેજક કારણો હોય છે. એક મનુષ્ય શીત દવામાં ધ્રુવા જાય છે અને તેને સ્લેષ્મ યથા આવે છે. અર્ધિ શીત દવાનો સપાટો એ ઉત્તેજક કારણ છે. પણ એ મનુષ્યના શરીરની એ પૂર્વની સ્થિતિએ આનુકૂલ્ય કરનાર કારણ છે. આમ હોવાથી જ બીજા અનેક મનુષ્યોએ જ શીત દવામાં ધ્રુવે છે છતાં તેમાંથી કોઈને સ્લેષ્મ થતો નથી. શીત દવા બંને રચણે એ સર્વ મનુષ્યમાટે સમાન છે છતાં એક વ્યક્તિમાં એ સ્લેષ્મને ઉપજાવે છે અને અન્ય અનેકમાં ઉપજતી શકતી નથી. એનું કારણ એ જ છે કે જે વ્યક્તિમાં સ્લેષ્મનો પ્રાકૃતીય થાય છે તે વ્યક્તિનું શરીર તે સમયે સ્લેષ્મના પ્રાકૃતીયને માટે સજ્જ હતું, માત્ર નિમિત્તની, ઉત્તેજક હેતુની અપેક્ષા એને હતી. અન્ય વ્યક્તિઓનાં શરીર સ્લેષ્મના પ્રાકૃતીયમાટે સજ્જ નહોતાં તેથી એ જ શીત

હવારૂપ ઉત્તેજક કારણુ એમના શરીરમાં કાંઈ વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરી શકી નહિ. આમ સર્વ વ્યતિઓમાં બે પ્રકારના હેતુઓ હોય છે. તેમાંથી ઉત્તેજક કારણુ જ માનને કે, ગણુનાને પાત્ર છે અને આનુકૂલસાધક હેતુઓ અવગણુનાને પાત્ર છે એ નિયમ સ્થાપવો હાર્યજનક છે; અર્થાત્ વિવેકીની દૃષ્ટિથી ઇષ્ટ નથી.

આ નિયમ જ્ઞાનના સંબંધમાં લગાડીએ તો જ્ઞાનથી, જ્ઞાનના વિકાસથી વિવિધ પ્રકારે પ્રકૃતિનો જન્મ થયો છે એ સાચું છે. પણ એ જ્યવડે તે તે વ્યક્તિમાં અથવા માનુષ સમાજમાં સુખ અને અનુકૂલતાની શક્તિ યથા છે એ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. કારણ કે જ્ઞાન વિવિધ સ્તગવડ સાધી આપનાર યથા રહ્યું હોય તોપણ અનુકૂલતાનું જ્ઞાન થતું, સુખનું જ્ઞાન થતું એ કેવલ જ્ઞાનપર આધાર રાખતું નથી, પણ શરીર અને આંતર મનની સ્થિતિપર આધાર રાખે છે. જ્ઞાનના વિકાસના પ્રભાવે શક્ટનો પ્રવાસ મરી પવન વેગે આલનાર આગ-ગાડીનો પ્રવાસ મનુષ્યસત્તામાં સ્થપાયો છે, પણ શક્ટના પ્રવાસમાં એક દિવસનો વિલંબ થાય અને જે ત્રાસ મનુષ્યને ઉપજતો તેથી અધિક ત્રાસ આગગાડીના પ્રવાસમાં બે કલાક માત્ર વિલંબ થવાથી કેપળે છે એ એક સાદું ઉદાહરણુ આ અર્થને સિદ્ધ કરવા પૂરતું છે. તેથી જ્ઞાન સુખજનક યથા રહે તે માટે જે આનુકૂલ્ય અપેક્ષિત છે તે આપનાર શરીર અને આંતરજ મન તથા નીતિઆદિ છે તેની અવગણુના જ્ઞાન કરી શકે તેમ નથી. એ આનુકૂલ્ય સાધનાર હેતુઓ વિવ્રમાન હોય છે ત્યારે જ જ્ઞાન સુખનું સાધક થવામાં ઉત્તેજક હેતુ યથા શકે છે.

અન્ય પ્રકારે વિચારીએ તો જ્ઞાન પોતાની ઉત્પત્તિ માટે જ એ અન્ય અનુકૂળતાની અપેક્ષા રાખે છે. એ અનુકૂળતા હોતી નથી ત્યાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન જ થઈ શકતું નથી. જે મનુષ્યનું શરીર રોગગ્રસ્ત છે તેનું મસ્તિષ્ક દૃઢ અને દીર્ઘ વ્યાપાર કરવા જોઈએ તેનું સમર્થ હોતું નથી અને એ વ્યાપાર જ જ્ઞાનનો એક રીતે પર્ચાય છે તેથી જ્ઞાન શરીરની દૃઢતાની અપેક્ષા રાખે છે એ સ્પષ્ટ છે. હવે ધારો કે એક પ્રજામાં સહસ્ર મનુષ્યને એક પ્રદારનું જ્ઞાન થયું કે અમુક વિપર્યય પદાર્થ છે અને અમુક તેનું વારણુ છે અને અમુક સ્થિતિમાં તે વારણુ આલતું નથી. આ સહસ્ર મનુષ્ય કેવલ અનીતિમાન છે અર્થાત્ દુર્વિનીત જ છે. તો એ જ્ઞાનનો પરિણામ શો થશે ? એ મનુષ્યો પરસ્પરને વિષ દેવા જ પ્રવૃત્ત થશે અને તે એવી રીતે કે તેનું નિવારણુ ન થઈ શકે. આ સાથે એ સર્વ મનુષ્યો એક બીજાને જ્ઞેતાં પ્રસન્ન નહિ રહેતાં સદા ભયભીતજ રહેશે. એમની સ્થિતિનું કલ્પનામય ચિત્ર વિવેકી રચી જોશે તો તેને તરત સમજશે કે આ સહસ્ર મનુષ્યો સુન્દરપસન્દ-ન્યાયે એકબીજાના વિનાશક યથા રહે છે અને એમની સ્થિતિ તે કેવલ દુર્દશા જ થઈ રહેશે, આમ થતાં પરિણામ એ થશે કે એ સર્વ મનુષ્યો અને એ મનુષ્યવડે બંધાયેલી પ્રજા વિનષ્ટ થઈ જશે તેથી એ જ્ઞાનવાનનો અભાવ જ થઈ રહેશે.

નાના વિષ ત્રિદા તથા કલામાં નિષ્ણાત યથેક્ષા મનુષ્યો એવો નિયમ રાખનાર હોય કે સત્ય ભાષણુ નહિ કરતું, તો એ સર્વમાં પ્રથમ તો પરસ્પર અવિશ્વાસ જ ઉત્પન્ન થવાનો. એક મનુષ્ય બીજાનું કહેવું કદાપિ માનવાનો નહિ, તેના પર લેશ પણ વિશ્વાસ રાખવાનો નહિ. જગત્નો કેટલો બ્યવહાર વિશ્વાસથી રાખે છે એ તપાસનારને જણાશે કે હજારે

નવસે' નવાણું જેટલો વ્યવહાર અથવા તેથી પણ અધિક પ્રમાણુનો વ્યવહાર કેવલ વિશ્વાસથી જ ચાલી રહ્યો છે. પત્નીને વિશ્વાસ છે કે પતિ તેનું અહિત કરનાર નથી અને તેથી જ તે નિઃશંકપણે તેમ સાથે રહે છે. પતિને વિશ્વાસ છે કે પત્ની તેને વિષ દેનાર નથી માટે જ શંકારહિતપણે તે પોતાના આહારને ગ્રહણ કરે છે. એક ગૃહમાં નિદ્રા લેનાર મનુષ્યો વિશ્વાસ રાખે છે કે આમાંથી કોઈ ઉઠી તેમનું હતન કરનાર નથી માટે જ તે સ્વસ્થપણે નિદ્રાવશ થઈ શકે છે. ગ્રાહકો વિશ્વાસ રાખે છે કે વ્યુપારીઓ તેમને દાનિ કરનાર માલ ખરીદાવતા નથી અને તેથી જ બપોરહિતપણે તેમનો માલ ખરીદે છે અને તેના સંશય-રહિતપણે ઉપયોગ કરે છે. દરદી માને છે કે વૈદ્ય અથવા ડાક્ટર તેના દરદોની વિદ્યદ્ધિ કરનાર ઔષધ તેને આપી દેવાનો નથી અને એ વિશ્વાસને લીધે જ તેના વડે અપાયણું ઔષધ કરવિના ગ્રહણ કરે છે. જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ નાખી જોવામાં આવશે ત્યાં વિવેકીને જણાશે કે વિશ્વાસઉપર અને વિશ્વાસઉપર જ જગતનો વ્યવહાર ચાલી રહ્યો છે. રાજ્યનીતિમાં અભિયાન પુરુષો જણાવે છે અધિશ્વાસો હિ નીતિ-મૂલમ્ અવિશ્વાસ, વિશ્વાસ નહિ ધરવો એ નીતિનું મૂલ છે. તોપણ એ અવિશ્વાસને અમુક સ્થાનમાત્ર જ હોય છે, જેની મર્યાદા અત્યંત સંકુચિત જે અને આખું જગત જે સંમુદ્રજ રહેલું છે, વિશ્વાસના ઉપર જ રહેલું છે, તેથી આ વિદ્વાન અને અસત્ય ઘોષનાર મનુષ્યો પરસ્પરમાં વિશ્વાસવાળા નહિ રહેવાથી સદા દુર્દશામાં જ રહે છે, બધામાં ને બધામાં જ આયુષ્યને સત્વર ક્ષીણ કરતા વિનાશને પામી જાય છે અર્થાત્ એ પ્રજાનો ભૂમિપરથી સત્વર લોપ થઈ રહે છે. આ સાથે અસત્ય ઘોષવાના નિયમવાળા એ મનુષ્યો પોતાના જ્ઞાનની અન્યમાં સંક્રાન્તિ કદાપિ કરી શકે તેમ નથી. અસત્યનો સ્વભાવ હોવાથી પોતાનું સાચું જ્ઞાન તે અન્યને આપશે નહિ, અને આપવા કોઈ તૈયાર થાય તો તેના પર અવિશ્વાસને લીધે ગ્રાહક તેનું ગ્રહણ કરી શકશે નહિ. તેથી એ જ્ઞાન જેમાં જેટલું હોય તેમાં તેટલું જ રહી તેની સાથે વિનાશને જ પામી જશે; જેટલું જ નહિ પણ એ જ્ઞાનની જ્ઞદિ તે તે વ્યક્તિમાં પણ કદી થઈ શકશે નહિ. મનુષ્યમાં જોતાં આપણને સમગ્રપણે છે કે કોઈ એક વિદ્યામાં પ્રવીણ થાય છે તો તે પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરવા તેણે બીજાની અસંખ્ય શોધોનો ઉપયોગ આવશ્યક હોય છે. એ ઉપયોગ કરે છે ત્યારે તેને પ્રાવીણ્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. તેથી જ્યાં અન્યની શોધનો અન્યના જ્ઞાનનો લાભ અસત્ય સ્વભાવવડે અને અવિશ્વાસવડે અસંભવિત થઈ રહે છે ત્યાં કદાપિ પ્રાવીણ્યની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી તેથી આ રીતે કોઈ પણ વિદ્યા અથવા કલામાં પ્રાવીણ્યનો સંભવ જ આવતો નથી. તેથી સ્પષ્ટરીતે સિદ્ધ થાય છે, કે અહિં જ્ઞાન નીતિની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રાખે છે, નીતિ એના મૂળમાં હોય છે તો જ એ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને જ્ઞાન નીતિનું મૂળ શુદ્ધ થઈ ગયેલું હોય છે તો જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનો અસંભવ થઈ રહે છે અને જ્ઞાન સંપન્ન મનુષ્યનો પણ અસંભવ થઈ રહે છે.

જ્ઞાનવડે મોક્ષ થાય છે એવું જે શાસ્ત્રમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે તે સત્ય છે પણ ત્યાં શાસ્ત્રકારે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે એ જ્ઞાન તે લૌકિક જ્ઞાન નથી, પણ એ તે તત્ત્વજ્ઞાન છે અને એ તત્ત્વજ્ઞાન પાપ કર્મનો ક્ષય થયે જ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અર્થાત્ પાપના; અનીતિના સરેકારોમાત્ર વિનષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે જ એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તેથી તત્ત્વજ્ઞાનનું મૂલ અનીતિનો અભાવ અને નીતિ અથવા સદૃશ્યોની અવકાશવત્ અનુદૃષ્ટિ છે.

ધર્મોપદાન જ્ઞાનની અપેક્ષા રાખે છે પણ જ્ઞાનમાં એ સમાપ્ત થતું નથી. અનેક મનુષ્યો જ્ઞાનને પામેલા હોય છે, ધર્મના જ્ઞાનવાળા હોય છે છતાં ધર્મોચ્ચથી વિમુખ થઈ રહે છે. હું પાપને જાણું છું છતાં તેનાથી નિવૃત્ત થતો નથી, પુણ્યને જાણું છું છતાં તેમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી એ પ્રકારનાં વચનો વિવેકીવડે વદાયેલાં શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. તથા ધર્મની સિદ્ધિમાં એક સાધનરૂપે જ્ઞાનની અપેક્ષા રહે છે એ વાત સાચી છે પણ એ જ્ઞાનમાત્રથી ધર્મની સિદ્ધિ તથા ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર સમર્થ હોવું અન્ય છે એ પણ એટલું જ સત્ય છે.

અર્થ તથા કામની સિદ્ધિમાં જ્ઞાનની અપેક્ષા રહે છે. જ્ઞાનવાળા અર્થ તથા કામને સારી રીતે પામી શકે છે એ નિઃસંશય છે. પણ એ અર્થ તથા કામની સિદ્ધિ પણ સુખની સાધક થઈ રહે તે માટે એ જ્ઞાનના મૂલમાં નીતિ અને ધર્મસંસ્કારની આવશ્યકતા રહે છે. જ્ઞાના વિના અર્થ અનર્થરૂપ થઈ રહે છે અને કામ પણ હાનિકર જ થઈ રહે છે અર્થાત્ બંનેમાંથી કાષ્ટ પણ પુરુષાર્થરૂપ રહેતા નથી. જે વિદ્યાસહ થાય છે ને વીર્યવત્તર હોય છે, અધિક બળવાન થઈ રહે છે એ બાબની શ્રુતિ જ્ઞાનને માત્ર સહકારી રૂપે રચાયે છે અને વીર્યવત્તરૂપ જ્ઞાનના કાર્યરૂપે નહિ વર્ણવતાં તેને ક્રમ અથવા ઉપાસનાના કાર્યરૂપે વર્ણવે છે. તેથી આ વચન પ્રસ્તુત વિચારમાં પ્રતિકૂલ નથી.

આ પ્રમાણે વિચારતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્ઞાનની આવશ્યકતા, જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય સર્વથા સિદ્ધ છે પણ એ જ્ઞાનનીતિ અને ધર્મની અપેક્ષા સારી રીતે રાખે છે. નીતિ અને ધર્મના પાયાપર જ્ઞાનરૂપ ભવન ચલાય છે તો જ તે દૃઢ થાય છે અને સુખજનક થઈ રહે છે. મનુષ્ય-સમાજનું બંધારણ જ્ઞાનપર જોડેલો આધાર રાખે છે તે કરતાં નીતિપર જ વધારે આધાર રાખી રહ્યું છે. અજ્ઞાન પ્રજા સાથે રહી શકે છે અને પોતાના અસ્તિત્વનો નિર્વાહ કરી શકે છે પણ અનીતિમાન પ્રજા પોતાના અસ્તિત્વથી અસ્પ સમયમાં રહિત થાય છે. જંગલી મનુષ્યો ધણે અંશે જ્ઞાનવિનાના હોય છે છતાં તે પોતાનું અસ્તિત્વ કાયમ રાખે છે અને તે જ ક્રમે ક્રમે પુનઃપૌત્રાદિ ક્રમે સુધરી હાલની સુધરેલી પ્રજાની પંક્તિમાં આવી રહી છે. પણ એ પ્રજા અનીતિનો જ સર્વાંશે આશ્રય કરે છે તો એ પ્રજા પરંપરના વિદ્વાતકરૂપ થઈ રહે છે અને બુદ્ધાકરૂપથી અદશ્ય થઈ જાય છે, એ ઉપરના સંક્ષિપ્ત વર્ણનથી કળી શકવું કઠિન નથી. તેથી સમાજની, તે તે પ્રજાની હયાતિમાટે જ્ઞાનકરતાં નીતિ અથવા ધર્મ પ્રધાનપદે વિરાજે છે.

વ્યક્તિપરતે જોઈએ છીએ તો ત્યાં પણ આ જ સિદ્ધાન્ત જણાય છે. સર્વ વિજ્ઞાન-સંપન્ન મનુષ્યો જાણે છે કે જ્ઞાન એ મસ્તિષ્કના ઉપર આધાર રાખે છે. જ્ઞાન એ મસ્તિષ્કનો જ વ્યાપાર છે અને ધૃતર કંઈ જ નથી એ સંદિગ્ધ વિષય છે, જ્ઞાનનો વ્યાપાર અને મસ્તિષ્કનો વ્યાપાર એ બંને પર્યાય રાખે છે એવું જ્યારે કેટલાક વિજ્ઞાનસંપન્ન પુરુષો માને છે ત્યારે એ બંને સહસ્રાવિ પૃથક્ પૃથક્ વ્યાપાર છે એવું અન્ય સમર્થ વિદ્વાનો માને છે. આમ છતાં એટલું તો બહુષા હાલનાં વિદ્વાન પુરુષોમાં સિદ્ધ થયેલું છે કે જ્ઞાન એ બાહ્ય મનસાથે સંબંધવાળી વ્યક્તિ છે ત્યારે નીતિ અથવા ધર્મ એ આંતર મનસાથે સંબંધવાળી વ્યક્તિ છે. મનુષ્યમાં રહેલા "અહ" નો બાહ્ય મનસાથે

અતિ અલ્પ સંબંધ છે અને ખરો સંબંધ તે આંતર મનસાથે જ છે. આંતર મન જન્મ જન્મ સાથે રહેનાર છે. યારે બાહ્ય મન વર્તમાન જન્મની આવશ્યકતાના પરિણામરૂપ છે, તેથી જ્ઞાનનો વિકાસ એ વર્તમાન જન્મસાથે સંબંધવાળો. યદ્ય રહે છે અને નીતિરવબાવનો વિકાસ એ જન્મ જન્મમાં પ્રાપ્ત થનાર સંપત્તિ છે. જ્ઞાન જો પરિનિશ્ચિત યદ્ય રહે છે, પરિનિશ્ચયથી પહેલું છે તો એ પણ આંતરતમ પ્રદેશને સુખન કરનાર થાય છે અને અહંના વિકાસરૂપ યદ્ય રહે છે પણ એ રિચર્ચિય પહેલ્યતાપૂર્વે તો જ્ઞાનનો વિકાસ એ સાધનનો વિકાસ છે અને નીતિનો વિકાસ એ સાચા અહંના વિકાસરૂપ છે. તેથી વ્યક્તિપરત્વે જોતાં પણ માનસિક વિકાસકરતાં નૈતિક વિકાસ વિશેષ અભિજ્ઞપણીય છે.

આપણી પ્રચલિત રિથિતિમાં જ્ઞાનના વિકાસથી આરંભમાં વહુવેલાં ફોલો જોઈ શકાય છે. તેનું કારણ એ છે કે અહિં કેવલ જ્ઞાનનો વિકાસ નથી, પણ તે સાથે નૈતિક અને શારીરિક વિકાસ પણ રહેલો છે. જો પ્રજામાં નીતિનો અભાવ યદ્ય રહેલો હોય અને શરીરની કેવલ સામયતા યદ્ય રહેલી હોય અને પછી જ્ઞાનના વિકાસથી એ ફોલો થયેલાં હોય તો એ ફોલો જ્ઞાનમાત્રના વિકાસનાં ગણી શકાય પણ તેમ દટ નથી. જો પ્રજામાં જ્ઞાનનો વિકાસ થયેલો છે અને જોમણે એ ફોલો પ્રાપ્ત કર્યાં છે તેમનામાં એ વિકાસની સાથે નીતિ તથા શરીરના વિકાસ પણ થયેલાં ઉપલબ્ધ છે. તેથી એ સર્વ દટ ફોલો જ્ઞાનના વિકાસમાત્રનાં ગણી શકાય તો નથી.

આ સર્વ વિચારથી એ સિદ્ધ થાય છે કે પ્રજામાં સૌથી પ્રધાનપદ તે નીતિધર્મના વિકાસને આપણું ઉચિત છે અને એનાથી પછી માનસિક વિકાસનું સ્થાન છે. સમાજની રિથિતિમાટે શરીરની રિથિતિ આવશ્યક છે, વ્યક્તિઓનાં શરીર કુર્મલ પડી નહ યદ્ય જાય છે તો તે પ્રજામાં ગમે તેટલું જ્ઞાન વિકસિત થયેલું હોય તોપણ તે જ્ઞાનસંહિત તે પ્રજાને અત્યંત આવી જાય છે અને વ્યક્તિપરત્વે પણ એ જ સત્ય હરે છે. તેથી જ્ઞાન અને શરીર એ બેના વિકાસમાં શરીરનો વિકાસ પ્રથમ ગણવો ઉચિત છે. નીતિરહિત મલજેવા દંડ શરીરવાળા મનુષ્યો પણ પોતાની દુષ્ટિ, નીતિના અભાવે ટકાવી શકે તેમ નથી તેમ જ શરીર વર્તમાન જન્મસાથે સંબંધવાળું છે અને નીતિધર્મ જન્મપરંપરાસાથે સંબંધવાળો છે તેથી શારીરિક વિકાસકરતાં નૈતિક અને ધાર્મિક વિકાસ પ્રધાન ગણવો ઉચિત હરે છે. તેથી આ ત્રિવિધ વિકાસમાં ક્રમ આ પ્રમાણે હોવો ધટે છે કે પ્રથમ પદિત નૈતિક અને ધાર્મિક વિકાસની છે, દ્વિતીય શારીર વિકાસની છે અને તૃતીય માનસિક વિકાસની છે. આમ હોવાથી શિક્ષણ, કેળવણી આદિની પદ્ધતિનો પણ એ જ ક્રમ રચાય. અને એ પ્રકારના અર્થને સાધનાર શિક્ષણ પદ્ધતિ અથવા કેળવણીની પદ્ધતિ તે ઐયરકર છે અને એમાં વિષય કરનાર અથવા વ્યુત્ક્રમ કરનાર પદ્ધતિ દ્વાનકર છે. તેથી સર્વ પ્રજાએ અને સર્વ ધર્મસંસ્થાએ એ દ્વાનકર વ્યુત્ક્રમનો ત્યાગ કરી, આ ઐયરકર ક્રમને જ સ્વીકારવો ધટે છે. એ ઐયરકર ક્રમનો સ્વીકાર કરવામાં જ તે તે પ્રજા અથવા ધર્મસંસ્થાનું શાશ્વતપણું થમાયેલું છે તેથી પોતાના અસ્તિત્વ માટે એ કલ્યાણસાધક ક્રમને સંમાન આપણું ઉચિત છે.

મંગલ વર્ષ.

મહાકાલ એ શું છે, તે તમે અને અમે છે. એ આપણ ઉભયનો યોગ છે. મહાકાલ તમે પણ નથી, અને મહાકાલ અમે પણ નથી. મહાકાલના એકલા તમે સંબંધિ નથી તેમ અમે એકલા નથી, આપણુ ઉભય છીએ. અમારા જેમ તેમાં અંશ છે, તેમ તમારા પણ તેમાં અંશ છે. ઉપરનું પ્રાકટ્ય જેમ, જીવોના હિતને માટે છે, તેમ મહાકાલનું પ્રાકટ્ય તમારા અને અમારા હિતને માટે છે.

આમ હોવાથી મહાકાલના મંગલ વર્ષનો પ્રારંભસમય અમને જેટલો આનંદજનક હોય તેટલો જ તમને પણ તે આનંદજનક હોવો સંભવે છે. કારણ કે મહાકાલ એ આપણો જ એક અંશ છે, અથવા આપણે તેના એક અંશ છીએ. અને તેથી એ નિમિત્તે આપણુ સર્વને એકસરખો આનંદ પ્રકટે એમ છે.

અને તે પ્રકટવો જ જોઈએ, કારણ કે તે આપણા અત્યંત હિતનો પ્રસંગ છે. જેનું હિત પીણું કોઈ ન કરી શકે એનું હિત મહાકાલ કરતું હોવાથી તેના મંગલવર્ષનો પ્રારંભ આપણને અત્યંત આનંદજનક હોય એ વિશ્વક વાતી છે.

મંગલ એ શું છે? મંગલ એ સર્વ હિતનો, શુભનો, આનંદનો, શાનનો, પ્રસાદનો, પ્રેમનો, અશ્રુદયનો, મનોહરતાનો, દિવ્યતાનો તથા સર્વોદ્દેશતાનો રણુકારો છે. જેમ કોઈ પણ જનિ દ્રષ્ટાંતરૂપે ધંટના ધ્વનિનો રણુકારો હોય છે, તેમ પૂર્વે કહેલી સર્વ શુભની મળેલી એક વસ્તુનો તે રણુકારો છે. જેમ ધંટના આરંભક ધ્વનિકરતાં તેનો પાછળનો સરળપણે મહેતો રણુકાર મધુર હોય છે, તેમ આ રણુકાર, છે મંગલરૂપ-રણુકાર પણ પરમ મધુર છે. એ રણુકારસરખો જ આત્માનો સ્વર છે. દન દન થતો આરંભક ધ્વનિ એ કંઈ આત્માનો સ્વર નથી, પણ શાંત મધુર અને નિરપદસરખો રણુકાર એ જ આત્માનો સ્વર છે. દન-દન કરતા-આરંભક ધ્વનિકતાં તેના રણુકારના જ સ્વરમાં અધિક આનંદ પ્રકટે છે. એવો રણુકાર-પૂર્વ ગણાવ્યા તે શુભની અત્યંત સામ્ય છતાં કેવલ મધુરકલા એ મંગલ છે વિચારો, મંગલનું સ્વરૂપ પરમ અદ્ભુત છે, ગદ્ગદ સદમ છે.

આપણું મંગલ-મનોહર મંગલ જેમાં રહ્યું છે, તેનું આ વર્ષ છે. એ વર્ષમાં આપણું મંગલનો મહામનોવેધક સ્વર તમે અવશ્ય કરો તેમાં તદલીન ચાચો એ જ ઇચ્છા છે.

મહાકાલમાં આવું મંગલ વ્યાપી રહ્યું છે. તે આ મંગલનો મધુર રણુકાર કરે છે, તમે અવશ્ય કરશો તે મેધગર્જના જેવો નથી, પણ સદમ છે, છતાં મહા અદ્ભુત છે. પરંતુ એ સ્વરને અવશ્ય કરીને અટકશો નહિ. એ સ્વર એક માર્ગરૂપ છે. અને તે તમને કારણસ્વરૂપનાં લક્ષ્ય જાય છે. જેમ રણુકાર ધીમે ધીમે શમી જાય છે, તેમ તેમાં ભળનાર તમારા મન વગેરેને તે ધીમે ધીમે કારણસ્વરૂપમાં ભેળવી દે છે, માટે એ રણુકારમાં આતમે ત્યાચ્યા-તમય યથા રહો અને તેમ થતાં તમારે જ્યાં જવું છે, ત્યાં સુગમપણે જઈ શકશો. આ રણુકાર એ એવો રથ છે કે જેમાં બેસવાથી તમે ધારેલે સ્થળે પહોંચી શકો છો. અને તેપણું બીજી કશા જ અમલિના.

ત્રિવિ સંજ્ઞનો જેમ સૂર્ય પોતાના અણુઅણુમાં પ્રકાશથી જ્વાલ રહ્યો છે તેમ અ.

દાકાલ તેના અલ્પઅલ્પમાં મંગલથી છવાઈ રહ્યું છે. તે મંગલપૂર્ણ છે, અને મદાકાલનું સેવન તમને બીજું કશું જ નથી આપતું પણ આ મંગલ જ આપે છે. મદાકાલના ચાનના મંગલમય રસુકારમાં તમે ભજો, અને જુઓ કે ઠેવી સરળતાથી તમે ઉન્નતિના સિખરને પહોંચો છે.

આકાશ જેમ પોતાના અનન્તપણને સર્વત્ર પ્રસારી રહ્યું છે, તેમ ઉક્ત મંગલ મદાકાલમાં સર્વત્ર પ્રસારી રહ્યું છે. અને જેમ હિંચે દટ્ટિ કરતાં આકાશનું રચૂલ સ્વરૂપ તમારી દટ્ટિએ આવે છે તેમ એ મંગલનું રચૂલ સ્વરૂપ મદાકાલને વાંચવાથી તમે જોઈ શકો છો. પરંતુ ઉપર દટ્ટિ કરતાં દેખાતું આકાશ એ કંઈ સંપૂર્ણ આકાશ નથી—આકાશ શબ્દમાં વદન થતા અર્થનું તે પૂર્ણ પ્રતીક નથી. પરંતુ વાસ્તવ આકાશ તો બ્રહ્માંડની પારના પ્રદેશમાં રહ્યું છે, અને તેને યોગીદટ્ટિ જાણી શકે છે, તેમ મદાકાલનું વાચન એ જ કંઈ મંગલનું પૂર્ણ સ્વરૂપ નથી. પરંતુ જ્યારે તેનું મનન કરો છો, ત્યારે તમે તેના સૂક્ષ્મ વાસ્તવ સ્વરૂપમાં પ્રવેશી શકો છો. અને ત્યારે તમને જણાય છે કે ‘અરૂં’ મંગલતત્ત્વ તો ત્યાં જ રહ્યું છે. જેમ યથાર્થ આકાશ બ્રહ્માંડની પારના પ્રદેશમાં છે, તેમ મંગલની—મંગલના ચમત્કારિક માદાકાલની—ખરી અજાણી અથવા સૂક્ષ્મ કળા તો આ મનનમાં, મદાકાલના વાચનના મનનમાં રહેલી છે. અને એ મનન તમને પૂર્ણ મંગલતાનો અનુભવ કરાવે એમ છે.

આજથી આરંભાતા નવીન વર્ષમાં મદાકાલ મંગલસ્વરૂપે તમને પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેનાં તમે અંતર્ગત દર્શન કરો. અને તેના સૂક્ષ્મરૂપના જેમ જેમ દર્શન કરતા જશો તેમ તેમ તમે તમારામાં વિવિધ મંગલને પ્રસર્યું જોશો. પૂર્વે કશું તેમ તમે મદાકાલના અંશરૂપ છે, અને તેથી મદાકાલનું મંગલસ્વરૂપ એ તમારું જ મંગલસ્વરૂપ છે. તમે તેને તમારા પોતાના રૂપે જાણો. તત્ત્વમત્તિ, એ પ્રકારનું અનુભવગદાન પ્રાપ્ત કરવા માટે તેનું મનન કરો.

પરંતુ અનુભવગદાન પ્રાપ્ત કરીને અટકવાનું નથી, પરંતુ તત્ત્વસ્વરૂપ થવાનું છે. અને તેને માટે મદાકાલનું કેવલ મનન ન કરતાં તેનો અનુભવ કરો. કોઈ પણ વિષયનું મનન, તે વિષયને માનસિક પ્રદેશમાં રમાડે છે, પરંતુ તમારે તો મદાકાલમાં રહેલા મંગલને ત્યાં ત્યાં પ્રકટ જોવું છે, તમારા જીવનમાં તેને પ્રત્યક્ષ થયેલું પ્રમાણરૂપ છે. તો તેને માટે તેનો અનુભવ કરવો જોઈએ. મદાકાલમાં જે વાંચો અને તેમાં પણ તમારા હૃદયને જે અત્યંત રસદર્શી કરે તેનું મનન કરો, અને મનન કરીને તે વિચારને આચારમાં મૂકજો. અને જેમ જેમ એ આચારમાં—અનુભવમાં—ઉતરતો જશે, તેમ તેમ તે તેમાં રહેલી અપૂર્વ મંગલતાનો તમને પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવશે. અને તેમ થતાં તમને તત્ત્વમાસિ રૂપે જાણનાર તમે સદસા વદી ઉઠશો—તમારી વાણી કે મનથી નહિ—પણ તમારા આત્માથી જ વદી ઉઠશો—અનુભવરૂપે વદી ઉઠશો કે મદ્દ મલ્લાસ્મિ.

આ અનુભવ કારણાઅર્થે મદાકાલનો ઉદ્ધ છે. અને તેના રચૂલ સૂક્ષ્મ તથા પરમ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં પ્રવેશવાનો વાંચન, મનન તથા અનુભવ એ ક્રમ છે. એ ક્રમને તમે સાધી શકો છો. એમ છે, અને તે વડે કેવલ મંગલમયતામાં અબેદ પામી રહો—મંગલમયતાને તમારી પોતાની કરી લો—એમ છે.

ત્યારે કરશો ! એ મંગલમયતાને પ્રિદ કરવાનો આજથી આરંભ કરશો ! કેમકે આજે વર્ષારંભ છે. અને તે મંગલ વર્ષારંભ છે. સમય અને સામયી ઉભય પ્રાપ્ત છે. તમે એ .

હિંમતમાં ભળો, એ હિંમતને તમારામાં ભેળવો અને તમે ત્રિપુટી થશો, એ ત્રિપુટીની એકતા થતાં તમે ત્રણે કેવલ મંગલમય બની જશો.

પછી શું અવશિષ્ટ રહે છે ? કંઈ જ નહિ. જેથી પરબીજને કોઈ જ લાભ નથી એવા પરમ લાભને પ્રાપ્ત થયેલા તમને પછી કરી જ ન્યૂનતા કે અપૂર્ણતા જણાતી નથી. પૂર્ણતા એ પણ તમારું સ્વરૂપ, તૃપ્તિ એ પણ તમારું સ્વરૂપ અને સર્વસ્વ એ પણ તમારું જ સ્વરૂપ છે, એમ તમને જણાય છે. જરા કલ્પના કરો કે આ સુખ કેવું હશે ! જરા કલ્પના કરો કે એ આનંદ કેવો હશે ?

ભગિનીઓ ! બહુઓ ! વાણી, કોઈની પણ વાણી એ મંગલમયતાને કહી નહિ શકે. લેખિની, કોઈની પણ લેખિની એ મંગલમયતાનું ચિત્ર નહિ ચિતરી શકે, તેનું સ્વરૂપવર્ણન નહિ લખી શકે. પણ તમારું અંતઃકરણ તે તમને જણાવી શકશે, તમારી અંતરની કોઈ ગ્રામવાણી તે તમને કહી શકશે, તમારું મન તે ચિત્રને ચિતરી શકશે. તમે તેને જોઈ શકશો, તેનો અનુભવ કરી શકશો, તદ્દરૂપ થઈ શકશો. પરમાત્માના અનુગ્રહથી મંગલના દિવ્ય રણકારાનું તમે શ્રવણ કરો. તે જ નૈસર્ગિક ધ્વનિરૂપે તમારામાં ઉઠતો સ્વર છે તેને જાણો, તેનું મનન કરો અને એ સ્વરૂપ થતાં તેના પૂર્ણ માહાત્મ્યનું પ્રગટન કરો.

આવો, ત્યારે ભગિનીઓ ! બહુઓ ! સહકારી સંકલ્પ કરીએ:

મંગલમય વર્ષના મંગલમય આરંભે સર્વ મંગલમયતા અનુભવો.

તમે કેવા વિચાર કરો છો.

જેવા પ્રકારના વિચારો તમે કરો છો, તેવા પ્રકારના જગતને તમે સજો છો. તમારા જગતમાં જે કંઈ શ્રેયશી થાય છે, તે તમારા વિચારોને અનુરૂપ હોય છે. પરંતુ એ કાર્ય કરણના સંબંધને દર્શાવનારી મધ્યેની સાંકળ સૂક્ષ્મ પ્રદેશમાં રહી છે, અને તેથી તેને જોવાની સવિશેષ દૃષ્ટિ જ્યાં સુધી તમને પ્રાપ્ત નથી ત્યાં સુધી તેને તમે જોઈ શકતા નથી. માત્ર તેના બે છેડાઓ તમને જણાય છે.

અને અધિક સુખ આપે છે.

આપણને પ્રાપ્ત થતાં દુઃખોમાંનાં ઘણાં ખરાં તો આપણે કેવા દુઃખી છીએ એ પ્રકારના આપણા ચિંતનથી જ આપણને પ્રાપ્ત થયાં હોય છે અને થાય છે.

તમારા આનંદમાંથી તમે જેમ જેમ અધિક અને અધિકની આશા રાખ્યા કરો છો, તેમ તેમ તે આનંદ તમને અધિક અને અધિક સુખાનુભવ કરાવતો જાય છે, આનંદમાં અત્યંત સુખાનુભવ કરાવવાની શક્તિ છે. જેમ જેમ ઉચ્ચ આનંદ તેમ તેમ તેમાં ઉચ્ચ સુખ હોય છે, અને તે આનંદનો જેમ જેમ અધિક ઉપભોગ કરો છો, તેમ તેમ તે તમને અધિક

તમારી દુર્બલતાને જેમ જેમ અધિક દૃઢ કરતા જાઓ છો, અને તે બોલીને, વિચારીને, કલ્પીને તથા સ્વીકારીને તેમ તે દૃઢ થાય છે, તેમ તેમ તે દુર્બલતા અથવા અશુભ તંમને અધિકાધિક પ્રમાણમાં આવડું જાય છે.

જ્યારે તમને કંટાળાનું બાન થાય ત્યારે, તમે કેવા અને કેટલા કંટાળી ગયા છો તથા તેનું તમને કેવું બાન થાય છે એનું જો ચિંતન કરવાનું જરૂરી રાખ્યા કરો છો તો તમને એ કંટાળાનુઅધિક અને અધિક બાન થયાં કરે છે.

પેતે કેવા દુર્બલ છે, એનું જોએ પોતાની મેળે નિરંતર રમણ ક્યાં કરે છે તેઓ જ અત્યંત દુર્બલમાં દુર્બલ, મનુષ્યો હોય છે; બલવાન, મનુષ્યો માટે, પણ, તેમ જ છે.

શરીર, અથવા મનની જે સ્થિતિ ઉપર વધારે વિચાર અને લક્ષ આપ્યા કરવામાં આવે છે, તે સ્થિતિ વધારે સતેજ થાય છે. અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ બંને સ્થિતિઓને સતેજ કરવાનો આ માર્ગ છે.

તમારા જીવનમાં જે કંઈ હિંદુ છે તેની જેમ જેમ અધિક પ્રશંસા કરાશે, અને તેના ઉપર જેમ ભાર મૂકાશે, અર્થાત્ તેનું આગ્રહથી કથન કરાશે, તેમ તે જીવનમાંથી તમે અધિકની પ્રાપ્તિ કરાશે.

સદ્ગુણી થવું એ કેટલું ભય અને ધ્વજવા યોગ્ય છે, તેનું તમે રસપૂર્વક, મનની ળાગણીથી જેમ જેમ અધિક ચિંતન કરાશે, તેમ તેમ તેના યવાના માર્ગને તમે બહુ સુગમપણે અને સવર કાપના જાઓ છો.

તમારા શરીરના કોઇ પણ વિભાગના બળને તે વિભાગ ખરેખરો કેટલો બલવાન છે એનું સતત ચિંતન કરવાથી તે વિભાગના સામર્થ્યને તમે દ્વિગુણિત કરી શકો છો.

કોઇ પણ વસ્તુને માટે જ્યારે તમે નિરાશ થઇ જાઓ છો અથવા અસંતોષને પામે છો, અને તે સમયે તમને પ્રાપ્ત નિરાશ કે અસંતોષને માટે અધિક વિચાર કરાશે, ત્યારે તમે એથી પણ અધિક નિરાશ અને અસંતુષ્ટ બને છો. આથી તેવી સ્થિતિની શક્તિ ન કરવી હોય તો એ અસંતોષને એટલેથી જ અટકાવી દેવો જાણ્યે કામ્ય ત્યાંથી કાપી નાંખો.

તમારા સંબંધીઓના અનભિલપણીય ગુણો કે લક્ષણો સંબંધી તમે જેમ જેમ વધારે અને વધારે ચિંતા અને ભય કરો છો, તેમ તેમ તેના મનુષ્યો સાથે સંબંધ જાળવવો તમને બહુ કઠિન થઇ પડે છે અને એ પ્રકારે જ્યાં ત્યાંથી અને જેની તેની સાથેના સંબંધ તોડવો એ તમારાથી બની શકે તેમ નથી અને તેથી તમારે કરવાનું છે તો એ જ છે કે તેમના સદ્ગુણોને જોવા અને તેમનામાં ઉત્તમ લક્ષણોનું તમારા મનવડે દૃઢપણે આરોપણ કરવું.

તમારું દૈવ તમારી ધ્વજાનુકૂલ ન જણાવું હોય તો તેમાં જે કંઈ તમે ના ધ્વજતા હો તેની તમારા મન ઉપર વારંવાર છાપ પાડવા કરવાથી અને તેને પુનઃ પુનઃ ઉપરિચિત કરવાથી તો દૈવ અથવા પ્રારબ્ધને સહન કરવું તમને બહુ કઠિન થઇ પડે છે. અને તમારે તે સહન કર્યા વિના તો છૂટકો જ નથી, તો પછી તેને હાથે કરીને વધારે અસહ્ય રા માટે બનાવવું!

અમુક મનુષ્યો પ્રતિ તમારો ગમે તેટલો અભાવ હોય તોપણ માત્ર તેમના જ સદ્ગુણોનો જ વિચાર કરવાથી તમે તેમના પ્રતિ એક અત્યંત પ્રિય મિત્રના બાવને પ્રકટાવી શકો એમ છે, અને એ રીતે જ વસુદૈવ કુટુંબકમ્ આખી પૃથ્વીને કુટુંબકરૂં કરી શકે એમ છે.

તમારા વિપક્ષિઓ તથા કપ્પેા માટે જેમ જેમ તમે અધિક અધિક વાટાઘાટ અને ચિંતા કરો છો તેમ તેમ તે વધારે વધારે વિપરીત રૂપ પકડતા જાય છે. એથી ઉલટું તમે તેમની જેમ જેમ વિપેક્ષા કરો છો તેમ તેમ તે તમને આજા સતાવે છે.

તમારા ઉચ્ચ અને સખલ ગુણોનું તમારા અંતઃકરણની અત્યંત ઉદાગ્રી અને અખણિત

પણે ચિંતન કરો છો, તેમ તેમ તમે અધિક વિશાલ મનને અને અધિક બલવાન ચારિત્ર્યને અત્યંત સ્થાયીપણે રચો છો.

તમારી સવેગ ઇચ્છાઓનો, તેની સિદ્ધિને માટે કંઈ પણ માર્ગે હોવાં નોખ્યું એ અભિલાષાપૂર્વક જેમ જેમ વિશેષ વિચાર કરો છો, તેમ તેમ તે ઇચ્છાઓ અધિક બલવાન, બનતી જાય છે; અને તે જોઈતી તો પ્રમથ થઈ શકે છે કે, પછી તેને તમારાથી ચોક્કસ રોકી શકાતી નથી. અને તેવી તીવ્ર ઇચ્છા ફલ પ્રકટાવે છે, ત્યારે જ થયે છે.

તમારી શારીરિક જરૂરીયાતો અને ભાવોમાં તમારા વિચાર તથા લક્ષને જેમ જેમ અધિક પ્રમાણમાં પેરાંવો છો, તેમ તેમ પરિણામે માનસ શક્તિઓ ઉપર પણ અમુક પ્રકારનું નિયંત્રન (control) અથાતે એવા પ્રકારની તમારી શારીરિક બાબત બલવાન બનતી જાય છે, અને ત્યારે એ પ્રકારે થાય છે ત્યારે તમે

ઉત્તરતી પંક્તિમાં આવતા જાઓ છો કેમકે સૂક્ષ્મ વિપત્તિઓ પ્રતિ તમારું શારીરિક બલ સામું ધસતું નથી, પણ માનસિકબલ જ ધસે છે, અને તેથી તેને અત્યંત બલવાન રાખવાની અગત્ય છે. તે પ્રતિ ઉપેક્ષા કરવાથી અને શારીર બલપ્રતિ જ લક્ષ આપવાથી તમે સર્વ અશથી નિર્ભય બની શકતા નથી.

જો દિશામાં તમે રહેવાને, અંકુરિત થવાને તથા વિકાસ પામવાને ઇચ્છતા હો તેમાં વિચારને પ્રેર્યા કરજો. અને તેમ કરવાથી તમારા જીવનની ઉદ્દોગિતા કે જે એ માર્ગે વહેતી હોય છે તેમાં અધિક બળનો ઉમેરો કરો છો. તેથી જ પ્રકારે તમે વિચાર કરો છો તે રીતે તમારે કેવી ઉત્તમ પ્રગતિ કરવી તેનાં નિર્ણય કરી શકો છો. જોઈતું જ નહિ, પણ જીવનમાં જે કંઈ પ્રતિકૂળ પ્રાપ્ત થાય તેમાંથી કેવી રીતે નીકળવું તેનાં પણ તમે નિર્ણય કરી શકો છો.

આત્માનો મોટામાં મોટો સંદેશો આ છે.

સધણું, સર્વદા સર્વોત્તમ છે એવા મનુષ્યમાં રહેલા આત્મામાં એક અદ્ભુત.

સૃષ્ટિ છે. અને એ સૃષ્ટિમાં આપણે પ્રવેશવાનો પ્રત્યેક મનુષ્યના અધિકાર છે. તે પ્રદેશ મારો છે. અને મારા અંશભૂત પ્રત્યેક મનુષ્ય એ પ્રદેશનો પૂર્ણ ભોક્તા છે. મારા પ્રદેશમાં કોઈ પણ સમયે પ્રવેશવાનો મેં સર્વ મનુષ્યને અધિકાર આપ્યો છે. તેમાં નિવાસ કરવાનો, અને તે પણ આ સ્થૂળ શરીરમાં રહે રહે અને તેના વ્યાપારો કરવા છતાં પણ તે પ્રદેશમાં આવવાનો મેં સર્વ મનુષ્યને અધિકાર આપ્યો છે. કોઈ આવે છે? એ પ્રદેશમાં તમારે જ જોઈએ તે છે. તમારે જેની અત્યંત જરૂર છે, અને તે શું તે તમે નથી જાણતા એવું પણ ત્યાં છે. તમે હાલ બની રહો છો ત્યાં તમારા શાતલ્યને તમે પૂર્ણપણે જાણી શકતા નથી. અને તેથી તમારે શું પ્રાપ્ત્ય છે. અને તમને શું શું પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે; તે પણ તમે પૂર્ણપણે જાણી શકતા નથી. પણ નિરંતરતી સુખ ભાગ્યે એવું તેમાં છે. અને તે તમારું છે. આવો, મેં હવે લખાવ્યો છે, તે અદ્ભુત કરીને આવો; કેમ આવો છો?

આત્માનો આ મોટામાં મોટો સંદેશ છે. મનુષ્યે જાણવા યોગ્ય સત્યોમાં આ એક મોટામાં મોટું સત્ય છે. અને આ સત્ય એવું છે કે જે આખા જગતે જાણવું જોઈએ.

દ્રવ્યના ઉપયોગમાં એક સૂચના.

મનુષ્યનો મોટો ભાગ જેટલું ખાય છે, તેના પ્રમાણમાં તેને બહુ જ જાણું પડે છે, મનુષ્યનો મોટો ભાગ જેટલું શ્રવણ કરે છે તેના પ્રમાણમાં તેને ઘણું જ થોડું સ્મરણમાં રહે છે તેમ મનુષ્યનો મોટો ભાગ જે દ્રવ્ય ખર્ચે છે, તેના પ્રમાણમાં તે બહુ જ અલ્પ સુખ ભોગવે છે, કેમકે તે દ્રવ્યમાંના સદુપયોગનો અંશ બહુ જ થોડો હોય છે.

મનુષ્યોએ એવા પ્રકારે દ્રવ્ય ખર્ચવું જોઈએ કે જેમાંથી તેને કંઈ પણ પાછો લાભ મળે, બાકી તે પાછો મળનારો લાભ દ્રવ્યરૂપે ધાન્યરૂપે, વસ્ત્રરૂપે, ગૃહરૂપે, કે એવા કોઈ પણ સ્થૂલરૂપે ન હોય, કારણકે સ્થૂલ વસ્તુ એ જ કંઈ વસ્તુનું સર્વસ્વ નથી એ વિના પણ બીજી વસ્તુ છે, અને તે સૂક્ષ્મ છે. તે સૂક્ષ્મમાં પણ જો લાભ થાય છે તો તે દ્રવ્ય ખર્ચું સાર્યક છે, અર્થાત્ સાર્યક છે.

મનુષ્યો દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરીને જે બદલા લેવા ઇચ્છે છે તે આ સ્થૂલ પદાર્થોના જ હોય છે. અને મનુષ્યની ત્યાં પ્રથમ જૂલ થાય છે. જો દ્રવ્ય જેવા સાધનથી બદલારૂપે કોઈ સૂક્ષ્મ ફલ મળતું હોય તો તેની શા માટે અવગણના કરવી—અરે, તેને પ્રથમ જ શા માટે ન પ્રાપ્ત કરવું તે સમજાતું નથી. ઘણા કહેશે કે વ્યવહાર નિર્વાહ કરવા માટે ધનદારા સ્થૂલ પદાર્થોને મેળવવામાં આવે છે, પરંતુ પ્રિય ભાઈ! શું તમે એમ જાણો છો કે કેવલ સ્થૂલ પદાર્થોની પ્રાપ્તિવડે જ વ્યવહાર ચાલે છે? અને જો ચાલે છે તે ઉત્તમ હોય છે? દ્રવ્યવડે સ્થૂલ સાધન મેળવીને તમે અનેકના વ્યવહારોને જોવા છો તે શું ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના ચાલતા જણાય છે? તેમાં શું કોઈ પ્રકારની ખામી નથી જણાઈ? તે મનુષ્યોના વ્યવહારમાં શું કોઈ સુખની ન્યૂનતા નથી જણાઈ? તમે કહો છો. એ પ્રકારે દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવાથી તેમને વ્યવહારિકી શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ છે? તેમને ગમે તેટલું દ્રવ્ય મળ્યું હોય અને તેનો ઉપયોગ કરે તોપણ તેઓ વ્યવહારની સમગ્ર ચિંતાથી મુક્ત થઈ શકે એમ છે?

મનુષ્યની આ રચણે પણ એક બાજુ જ થાય છે. તે જાણતો હોય છે કે સ્થૂલ સાધનની પ્રાપ્તિ થતાં વ્યવહાર ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે, પણ તેમ નથી. કોષથી પોતાની આંતરતાડન કરી ઉત્પન્ન થતા કલહને કયું સ્થૂળ સાધન ટાળે છે? શું ધરની તપેલી કે કઠણી તે કલહને દૂર કરી શકે છે? પ્રિય જનનું મુદ્ધુ થતાં પ્રકટેલો અંતરનો શોક શું કોઈ વસ્ત્ર કે ટેબલ ખુરશી ટાળે છે? મતિની ચપેલી મુઝવણ અને તેથી વ્યવહારમાં અનેક પ્રસંગે જે વિદ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તે મતિની મુઝવણને ધરમાંના દાળ ચોખા કે દોવેલનું ઢાંચું ટાળે છે?

વ્યવહારમાં અડચણ માત્ર સ્થૂલ પદાર્થોના અભાવની કે ન્યૂનતાની નથી; તે વિનાબીજી વસ્તુ પણ છે કે જેના વિના વ્યવહારસિદ્ધિમાં મોટી ન્યૂનતા રહે છે. અને તે વસ્તુ તે મનુષ્યના મનની ચોક્ષતા છે. એ જો નથી હોતી તો વ્યવહાર સિદ્ધિમાં બાહ્ય સાધનોના તેના આગળ ઇજ્જમના પિરામિડ જેવડો મોટો ગંજ મારો તોપણ તેવડે તેનાથી વ્યવહાર-સિદ્ધિ થતી નથી. સૂક્ષ્મ વિચાર કરી જોતાં તમને આ વાતો સમજશે.

તેથી સર્વાંશે નહિ તો સ્વરૂપાંશે પણ દ્રવ્યાદિના વ્યવથી કાષ્ટ એવું સાધન પ્રાપ્ત થાય કે જેવડે મનુષ્યના મનની યોગ્યતામાં અધિકતા થાય તો તે દ્રવ્યાદિના ભોગથી પણ અહચ કરવાયોગ્ય છે એ સહજ નિશ્ચય કરી શકાય એમ છે.

જે કે એ ખરું છે કે દ્રવ્યાદિના ભોગથી એવી કાષ્ટ વસ્તુ મળી જાય કે જેથી અનાયાસ મનની યોગ્યતામાં વૃદ્ધિ યથા જાય, એવું તો કાંઈ નથી પરંતુ તે તો સ્થૂલ પદાર્થમાં પણ ક્યાં છે ? ધાન્ય લાવવાથી કંઈ લોજન મળતું નથી, કપાસ લાવવાથી કાંઈ વસ્ત્ર પહેરાતું નથી. તેમાં પણ પ્રયત્નની અગત્ય પડે છે, તેમ મનની યોગ્યતા કરવામાં પણ પ્રયત્નની અગત્ય તો રહેવાની જ. તોપણ કેવા પ્રયત્ન કરવો, અને તેમાં વિઘ્ના આવે તો તેને કેવી રીતે દાળવાં એ વગેરેના ઉપાયો દર્શાવવામાં આજ્યા હોય એવું કાષ્ટ સાધન જે પ્રાપ્ત થાય તો મનની યોગ્યતાને વધારવાના પ્રયત્નમાં એક સમર્થ સહાય મળી કહેવાય.

આ સંબંધી વિચારી જોતાં જણાશે કે તેવું સાધન એક ત્રથો છે. સદ્ગ્રંથો છે. સદ્ગ્રંથો કે જે ઉપર કહ્યું તેવા પ્રકારનાં સાધનને પૂરા પાડનાર હોય તેવું જ વાચન થાય અને તે ઉપર વિચાર, ચિંતન વગેરે કરવામાં આવે તો, મનુષ્યનો વ્યવહાર અત્યંત ઉત્તમ પંકિતનો થાય અને તેની સાથે તેવું સમગ્ર જીવન સર્વ પ્રકારની ઉત્તતિને પામવાના કમ્પિર ચઢે.

આમ હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે વ્યવહારસિદ્ધિનાં બીજાં સાધનોમાં જેમ દ્રવ્ય ખર્ચવાની અગત્ય છે, તેમ ઇતર સર્વ સાધનો કરતાં સદ્ગ્રંથો ખરીદવામાં પણ બનતું દ્રવ્ય ખર્ચવાની અત્યંત અગત્ય છે. બીજા વ્યયમાં કમી કરીને પણ આ વ્યય કરવાની આવશ્યકતા છે.

પરંતુ ત્રથો લેવામાં પણ એક પ્રકારની સાવધાનતા અથવા વ્યવહારપદ્ધતિ અનુકૂલ શબ્દમાં કહીએ તો ‘વ્યવહાર કુશલતા’ની અગત્ય છે. દિવસે દિવસે ત્રથો એટલા બધા પ્રમાણમાં પ્રકટ થાય છે કે જેમાંથી મનુષ્યે કેવા ત્રથો પસંદ કરવા એ પ્રશ્ન નિશ્ચય કરવો પણ કઠિન થાય છે. મનુષ્યની આ બાબતમાં યથાર્થ વ્યવહાર કુશલતા ક્યારે ફરે છે કે જ્યારે તે એવા ત્રથો પસંદ કરે છે કે જેમાંથી તેને પોતાના મનને કેળવવાના ઉત્તમ માર્ગો અથવા સાધનો મળી આવે.

પરંતુ આ જગાએ પણ ઘણા મનુષ્યોની ભૂલ થાય છે. ઘણા મનુષ્યો જે ત્રથો મોટા-કદમાં મોટા દેખાય અને થોડી કિંમતમાં મળતા હોય તો તે લે છે. હા, જે ઉત્તમ પ્રકારના તે ત્રથો હોય તો તેને ખરીદવામાં કશું જ અયોગ્ય નથી. પરંતુ કેટલાક તો તેવું કદ અને કિંમત ભુલે છે, અને વિચારે છે કે ચાલો, ચાર આનામાં ઠીક છે. ૨૦૦ પાનાની ચોપડી તો છે, થોડી થોડી વાંચીશું તો ઘણા દહાડા ચાલશે. આટલી કિંમતમાં આવડી મોટી બીજી કંઈ ચોપડી મળે એવી હતી ! આવા વિચારથી કાષ્ટ પણ પુસ્તક ખરીદશે નહિ. એમ કરવું એ વ્યવહાર કુશલતા નથી. એ ચોપડીમાં તમારે જે જોઈએ છે તે જ ન હોય અને તે પણ ઉત્તમ પ્રકારનું ન હોય તો પછી તે ગમે તો એક પૈસે મળતી હોય તોપણ એ ખર્ચવો નકામો છે.

પુસ્તકની અંદરની વસ્તુ જોજો. અને તે જ તમારા ઉપયોગની જણાય તો પછી તે પુસ્તકની કિંમત તરફ જોશો નહિ, ભલે ગમે તો તે એક પાનાનું પુસ્તક હોય તોપણ તે

ખરીજો. જરા કદ વેલુ પડે તો તે લેશે, બીજા કાષ્ટ પ્રકારનો સ્વાર્થ ત્યાગ કરવો પડે તો તે કરીને અને વ્યવહારમાં અન્ય કાષ્ટ જાતનો સહાય કરવો પડે તો તે ધરીને, વધારે મૂલ્ય આપીને પણ તે અંથ તમને, તમે આપેલા મૂલ્ય કરતાં અત્યંત યુક્ત અધિક મૂલ્ય આપશે. પૂર્વે એક એક સ્થાનક તથા એક એક વાક્યના લાખ લાખ રૂપેયા આપ્યાં અવશ્યકું છે, અને તે ખાદ્ય નથી. જેઓ જ્ઞાનનું મૂલ્ય સમજે છે તેઓને એટલું ધન આપવું એ કંઈ મોટી વાત નથી.

અમુક માસિક તો આ જ સર્વોત્તમ પંક્તિમાં લેખાય છે. અમુક લેખક તો આંગે સર્વ લેખકોમાં સિરોમણિરૂપ છે, માટે તે માસિક લેખુ અને તે લેખકના અંથો લેવા, એવું બધા સમજશે નહિ. તમારી પોતાની શુદ્ધિને જે અનુકૂળ જણાય તથા જેમાં તે પોતાને કંઈ ઉપયોગનું છે એમ માને તે અંથો લેજો. તે અંથો લેતી વખતે કિંમતનો વિચાર કરશો નહિ. બહો એક અંથ લેજો, પણ તમને જે અનુકૂળ જણાય તે લેજો, થોડા મૂલ્યે ધણા અંથો મળે છે માટે તે લેવા એમ સમજશે નહિ.

કેટલીક વખતે મગજભારી કરવી પડે તેના ભયે ધણા મનુષ્યો સહેલા અંથોને વાંચવા પસંદ કરે છે. બહો, તે વાંચતાં હરકત નથી, માત્ર તેનું તત્ત્વ તમારી ઇતિને સ્પર્શ કરનાર હોયું જોઈએ. પરંતુ તેની સાથે એક પણ અંથ અભ્યાસ કરવા માટે રાખજો. અને તે જરા કદિન પસંદ કરજો. અને તેના અભ્યાસ કરજો. ગમે તો અધું પાતું વાંચજો, પણ તેના ઉપર વિચાર કરજો, અને તેમાં શું તાત્પર્ય છે તેને શોધી કઢાડવા યત્ન કરજો.

તમે વિચારની કિંમત આપો છો, કંઈ અંથની કિંમત આપતા નથી. અને તેથી તમારે અંથનું કદ જોવાનું નથી પણ વિચારનું કદ જોવાનું છે. તે જો મોટા પ્રમાણમાં છે તો પછી તેની કિંમત તમે જોટલી આપો તેટલી જોઈ છે.

એક અંથના ગમે તો પાંચ પચાસ કે સો રૂપેયા આપો પણ મનથી જરા પણ સંકો અને ધરીને આપશો નહિ. તમે સો રૂપેયા આપીને દુનિયા રૂપેયાનો માલ લો છો એમ ધારીને પ્રસન્નતા પૂર્વક ઉદાર હૃદયથી આપજો; કારણ કે તમારા મનનો એ પ્રકારનો સંકોચ તે અંથ માંથી જે કંઈ સત્ત્વ તમારે ગ્રહણ કરવાનું છે, તેને તેમાંથી બહાર પ્રકટવામાં નડે છે. અને તેનું કારણ તમારા મનનો એ પ્રકારનો પડી ગયેલો અભ્યાસ જ છે, પણ એ અભ્યાસ છોડી દેવા જોવો છે.

કાષ્ટ તમને મક્કત પુસ્તક આપે તો સારું એવી ઇચ્છા કરશો નહિ. મક્કતનું પુસ્તક મક્કતોના જ સાલ કરે છે. એ મૂલ્યવાન લાભ કરવું નથી. જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાને માટે તમારે પણ અમુક પ્રકારનો આત્મભોગ આપવો જ જોઈએ. જ્ઞાન એ મક્કતની વસ્તુ નથી. જ્ઞાન એ અમુક મનુષ્યની સંપત્તિ છે, અને તેથી તે સંપત્તિ દુરી લેવાની કે જોજામાં પડાવી લેવાની શુંદિ રાખશો નહિ. જો તમે યોગ્ય બદલો આપો છો, તે જ તમને પણ યોગ્ય બદલો આપે છે.

હારીરનો આહાર અન્ન છે, અને મનનો આહાર સદ્અંથો છે. જાનેને જાનની અગત્ય પડે છે. એકને એક આપો છો, અને બીજાને બીજું નથી આપતા તો તે જુખ્યું રહે છે અને તેથી તે તેનો પૂર્ણ વિકાસ કરી શકતું નથી. અને જોનો વિકાસ નથી થતો તે નિરુપયોગી થઈ રહે છે અને તેથી તેને વહેણું મરવું પડે છે.

યથાર્થ વ્યવહારકુશલતા તો એ જ છે કે જે શરીર કે મન કશાને દુર્બલ પડી જવા ન દેતાં પૂર્ણ સતેજ રાખીને તેની પાસે ઉત્તમમાં ઉત્તમ કામ કરાવે છે. તમારે શરીરના કે મનના કાંઈ પણ બળને પડખું રહેવા દઇને શા માટે મરવા દેવું જોઈએ ? એ તો ખોટાના ધંધા ધર્યો, અને એને કયો યથાર્થ વ્યવહારકુશલ મનુષ્ય તેને યોગ્ય ગણે ? અને જ્યારે તમે અનેક પ્રકારના વ્યવહારની સિદ્ધિની ઇચ્છા રાખો છો તો આ સર્વથી મહત્વના વ્યવહારપ્રતિ તમારે શા માટે અસાધ્ય રહેવું ? સાવધાન થાઓ, અને સાચો વ્યવહારકુશલ બનો.

સ્મરણીય સત્યો.

(૧) મનનું પૂર્ણ રૂપાંતર શરીરની જીવનમય (Vital) સ્થિતિઓમાં એક જ પ્રકારનો ફેરફાર કરે છે. તેથી જ્યારે મનનું ઉન્નત અને યોગ્યદશામાં રૂપાંતર થાય છે, ત્યારે શરીરની સઘળા પ્રકારની વ્યાધિગ્રસ્ત અવસ્થા મટી જાય છે, અને નિરામયતા પ્રકટે છે. જે મન ઉત્તમ પ્રકારે રૂપાંતરને પામતું નથી, તે મન શરીરની કે તેની પોતાની કાંઈ પણ પ્રતિકૂળ સ્થિતિને ટાળી શકતું નથી, એટલું જ નહિ પણ તેની પ્રતિકૂળ સ્થિતિને દિવસે-દિવસે વધારે ગંભીર કરતું જાય છે.

(૨) મનની સઘળા પ્રકારની અયોગ્ય વા અનિરામય અવસ્થા લગભગ સર્વદા શરીરમાં વિક્ષિપાને પ્રકટાવે છે અને જો તેને ઉડાણથી અથવા પૂર્ણ ભાવથી ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તથા જો તેની અવસ્થા દીર્ઘકાલ ટોકે છે તો તેના પરિણામ એ આવે છે કે ઇન્દ્રિય-જન્ય તથા ઇતર પ્રકારના વ્યાધિઓ પ્રકટ થાય છે.

(૩) શરીરની પુનઃ પ્રાપ્ત થતી નિરામયતામાં શરીરમાં સર્વ પ્રકારનું સમતોલપણ જાળવી રાખવામાં અને આરોગ્યને સુધારવામાં તથા તેમાં બળ અને જીવનતત્ત્વની શક્તિ કરવામાં મનની અવસ્થા-સુખસાધક અવસ્થા હેતુરૂપ છે.

(૪) પૂર્ણ અને અખંડિત માનસ એકરાગવાળી સ્થિતિ શરીરને અનેક પ્રકારની સાહાય્ય આપે છે. શરીરના અવયવોને તે એક પૌષ્ટિક વસ્તુરૂપ યત્ન પડે છે. મન જો એક-રાગવાળું અર્થાત શાંત, પ્રસન્ન, ઉત્સાહી વગેરે ભાવોવાળું હોય છે તો તે શરીરનું જરૂર ગમે તે આહારને સુગમપણે પચાવી દે છે, અને શરીરના બીજા અવયવો પણ પોતાના બળને અત્યંત વધેલું અને તેમના સામર્થ્યનો વિકાસ થયેલો અનુભવે છે.

(૫) અમુક પ્રકારના વ્યાધિના ભાવથી ધણી વખતે તે વ્યાધિ પ્રકટે છે. એવા વ્યાધિઓ પણ ચેપના ભાવને લીધે, જો કે વસ્તુતઃ જ્યાં ચેપ જેવું કશું જ નથી હોતું ત્યાં પ્રકટી ઉઠે છે. અને તે જેટલા પ્રમાણવાળી ઉંડી લાગણીપૂર્વક મન તેનું ચિંતન કરે છે તેનું સ્વરૂપ રહે છે તથા તેના ભય ધરે છે તેટલા પ્રમાણથી તે તે વ્યાધિ તેનામાં પ્રકટે છે.

(૬) જે મનુષ્યો અંતરના ઉડાણથી જ કેવળ નિર્ભય હોય છે, અને તેમને ચેપ નહિ જ લાગે એવી જેમને પૂર્ણ ખાતરી હોય છે, તેઓ જ્યાં ચેપનો સંભવ છે એવા સ્થાનમાં કે મનુષ્યપાસે જાય છે, તોપણ તેમને તે ચેપ લાગતો નથી. જો કે તે સમયે તેમના શરીરમાં જીવનમયનું પૂર્ણ પ્રમાણ હોતું જોઈએ, અને તેમ છતાં એ તો ખરું જ છે કે

જીવનબલની અધિકતા હોવા છતાં પણ જેનું અંતઃકરણ કાયલીત તથા શંકાશીલ હોય છે, તેને એ એવ લાગતાં વાર થતી નથી.

(૭) જે ઔષધમાં, જે વૈદ્યમાં, અને જે પ્રકારના ઉપચાર અથવા સારવારમાં તમને અધિક શ્રદ્ધા હોય છે તેમ તેના પરિણામ વધારે સારા આવે છે. એથી ઉલટું જ્યારે દરદીને ઔષધ કે ઉપચારમાં વિશ્વાસ અથવા શ્રદ્ધા નથી હોતાં, અને જે વૈદ્ય તેને આપધ આપતો હોય છે તેનામાં ભાવ નથી હોતો, તો સંતોષજનક પરિણામ આવવાનો લગભગ અસંભવ જ હોય છે.

(૮) જે આવેશો (Emotions) અત્યંત ઉંડાણવાળા, બલવાન તથા આનંદદોસ્તાદ-જનક હોય છે તે શરીરમાં વેગ અને મર્મસ્થાનોમાં બલને ઉપજાવે છે, અને તેવડે શરીરના વિવિધ વ્યાપારોને ઉત્તેજિત કરે છે. આ અનુભવ લગભગ અગ્રેય મનુષ્યને હોય છે, અને જેણે તેના તે કારણપ્રતિ દૃષ્ટિ રચાવી છે તેને તેનું, કારણ સ્પષ્ટ થયા વિના પણ નથી રહ્યું.

(૯) દુર્બલ સ્મરણશક્તિ અથવા દુર્બલતા આણુનાર સ્મરણ શારીરિક વ્યાપારોના વેગને અને શારીરિક બલને ઘટાડી દે છે, જ્યારે પ્રસન્નતાજનક સ્મરણ, આનંદ આપનાર પ્રસંગો વગેરેનું સ્મરણ અને પ્રશંસાજનક તથા ઉત્તેજક વિચારો, તેનાથી કેવળ વિરુદ્ધ પ્રકારની અસર ઉપજાવે છે.

(૧૦) પ્રતીક્ષાવસ્થા અથવા આશાવાળી સ્થિતિ, જે તે ઉંડાણથી થતી, બલવાન તથા અખંડ હોય છે, તો જે પ્રકારની આશા રાખી હોય છે તે જ પ્રકારની સ્થિતિ પ્રકટે છે, એ સ્થિતિ મનમાં તો પૂર્વથી પ્રકટેલી જ હોય છે, અને ઘણાખરા દૃષ્ટિમાં તે શરીરમાં અને તે પૂર્ણ પ્રમાણમાં પ્રકટે છે.

(૧૧) આવેગ અથવા દુર્બલતા (torpor) વાળી, ચિંતાતુર, અને ક્ષોભ પામેલી એવી મનની સ્થિતિ પચનક્રિયાને અટકાવે છે, અને માનસ પ્રકાશવાળી, પ્રસન્નતાવાળી, અંતઃકરણઉપર ભારવિનાની અને સુખમય સ્થિતિ પાચનશક્તિને જાગ્રત કરે છે.

(૧૨) અત્યંત અસરકારક રૂપમાં પ્રકટેલી કોઈ પણ પ્રકારની માનસિક સ્થિતિ, શરીરમાં વહેતા વિવિધ પ્રકારના રસના પ્રવાહોપર અસર કર્યાવિના રહેતી નથી, શુક્ર, જઠર રસ વગેરે કોઈ પણ પ્રકારનો રસ મનની અમુક પ્રકારની અત્યંત અસરકારક રીતે પ્રકટેલી સ્થિતિ કરવાથી—અનુભવવાથી વધારી કે ઘટાડી શકાય છે.

(૧૩) આરોગ્ય અને જીવનની બલવાન અને અખંડ ઇચ્છા શરીરના સઘળા બલ-જનક તરવોમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરે છે અને શરીરના આરોગ્ય તથા જીવનને પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રકટ થવાને માટે તે ક્ષોભ યોગ્ય કાર્ય કરે છે.

(૧૪) અમુક મનુષ્યમાં અમુક વ્યાધિ મટાડવાનું પૂર્ણ સામર્થ્ય છે, એમ જે રોગી પોતાના અંતઃકરણના અત્યંત ઉંડાણથી અને દૃઢ જ્ઞાનપૂર્વક માને છે, તેને કદાપિ પેલા મનુષ્યમાં તેવું સામર્થ્ય ન હોય તોપણ તેની સહાય લેવાથી તે રોગીને લાભ થાય છે. અને આ વાર્તા આર્ષદેશ જેટલા પ્રમાણમાં યથાર્થ રૂપે જાણ્યો હતો તેટલા પ્રમાણમાં હાલનો અનાર્થ દેશ પણ અઘણિ જાણી શક્યો નથી અને તેથી આર્ષદેશો આ સિદ્ધાંતને અનુ-

સાર જે અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરી હતી અને તે વ્યવસ્થા દીર્ઘકાળ ચાલ્યા કરે એવી યોજનાઓ ઘડી હતી કે જેનો લાભ તેમની પ્રજાએ મનુષ્યો દ્વારા પણ લે છે, તેટલી પ્રવૃત્તિઓ અને અદ્ભુત યોજનાઓ અત્યંત કાષ્ટ ધરે દેશે કરી નથી.

(૧૫) કાષ્ટ આકરિમક પ્રસંગથી અથવા કાષ્ટ બીજી બાજતમાં અત્યંત વેગ અને એકાગ્રતા પૂર્વક વળવાથી જ્યારે રોગી, પ્લેતે માંદો છે એ કેવળ બૂલી જાય છે ત્યારે તેટલી સમય તેનું બહુ દુઃખ જનું રહે છે. અને કેટલીક વખતે તો તે કાયમનો નિરાશ્વર થઈ રહે છે.

(૧૬) મન જ્યારે ઉત્સાહજનક અને ઉન્નતિવર્ધક લક્ષ્યના પ્રશસ્ત વાતાવરણમાં રમે છે ત્યારે માનસ બળતા પ્રમાણમાં ધારેલી વૃદ્ધિ થાય છે અને તેના પ્રકારમાં પણ તત્કાલ ભેદ પડે એવો મોટો સંધારો થાય છે. અને સગતમ દરેક પ્રસંગમાં એ જ પ્રકારની વૃદ્ધિ તથા સુધારો શારીરિક સામર્થ્યોમાં પણ અનુસરતો આવે છે.

(૧૭) મનનું નરીન અને ઉન્નત વાતાવરણ શરીરને તેની જીર્ણ તથા વ્યાધિમસ્ત અવસ્થામાંથી એટલું તો પૂર્ણઅંશે દૂર કરે છે કે જેથી તે પૂર્ણરીતે જ નિવૃત્ત થાય છે, શરીરમાં મોટો ભેદ પડે છે, અને વસ્તુતઃ તેના નવો જન્મ જ થાય છે. એ જન્મ જ થાય છે. એ જન્મ બાલકરૂપે નહિ, પરંતુ જ્ઞાનપ્રવૃત્તિ તથા અનુભવપૂર્ણરૂપે થાય છે. શરીરની પ્રથમની અવસ્થામાંથી આ પ્રકારે સમગ્ર શરીરને લઈ લેવામાં આવે છે અને જે નૂતન તથા સર્વરીતે પુષ્ટિજનક છે તેમાં તે શરીરને રચાવવામાં આવે છે અને શરીરનાં સધળાં તરંગોમાં પણ તેને અનુરૂપ જ ફેરફાર થાય છે.

(૧૮) જીવનને ભોગવવામાં કંઈ પણ નૂતનને મેળવવું અને કંઈ પરમ પ્રિય પ્રાપ્ત કરવું એ શારીરિક જીવનનું નરીકરણ કરનાર છે, જીવનજીવની વૃદ્ધિ કરનાર છે, શરીરમાં વહેતા પ્રવાહમાં જાગ્રતિ આણીને તેમાં યથાધૃતિ વેગ આપનાર છે, મુખ ઉપર ક્રાંતિ તથા વર્ચસ પ્રકટાવનાર છે. આરોગ્ય અને રમણીયતાને વધારનાર છે તથા મનની યોગ્ય પ્રવૃત્તિને આણનાર છે.

(૧૯) જ્યાં જીવનની પુષ્કલતા તથા પૂર્ણતા અને આંતર સ્વાધ્યતો અનુભવ થાય એવા પ્રદેશમાં જ્યારે મન અત્યંત ઉડાણથી અને પૂર્ણ અંશથી શાંતિપૂર્વક પ્રવેશે છે તથા એ પ્રમાણે કેટલાક કલાકસુધી શાંતિપૂર્વક ત્યાં પડ્યું રહે છે, ત્યારે મનના તેમ જ શરીરનો સ્થાવર, દુઃખ તથા ચરકાટ ઉપજાવે એવા કષ્ટો અવશ્ય દૂર થઈ જાય છે. જે અસૌક્યિકતાનો અને અદ્ભુત વસ્તુનો અને અનુભવ તથા ઉપભોગ ક્યો હોય છે તેને તે પોતાની સાથે બહાર આણે છે, અને તેને સર્વત્ર પ્રસારી દે છે. એવે તેમ થતાં તેણે આંતર પ્રદેશમાં જે સુખાનુભવ ક્યો હોય છે તથા ત્યાં તેની પોતાની જેવી સ્થિતિ જળવી રાખી હોય છે, તેવા જ અનુભવ તે બહાર પણ કરે છે, અને તેવી જ સ્થિતિને એ ગમે ત્યાં જળાવી દે છે.

(૨૦) અમુક વસ્તુ હાનિકારક છે એમ જ્યારે તમે માનો છો ત્યારે તેનાથી તમને માનસિકપણામાં અલેક પ્રસંગે હાનિ થાય જ છે, અને ઘણા પ્રસંગોમાં તો એથી શારીરિક હાનિનો પણ તમને અનુભવ થાય છે. અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને જ્ઞાનતંત્રબૃહ (Gnan system) માં હાનિ પ્રકટે છે.

(૨૧) કોઈ પણ કાર્ય માટે તેને અનુકૂલ કે તેની અતિકૂલ કરેલી મનની ક્રિયા તે કાર્યને ક્રાંતિ-સાહાય્ય આપે છે કે કાં તો તેના વિનાશ કરે છે.

(૨૨) મનુષ્ય ન્યારે કોઈ નિશ્ચિત લક્ષ્યબિંદુને રાખીને કાર્ય કરે છે, ત્યારે તેનું ખજા અને તેની કાર્ય કરવાની શક્તિ (capacity પ્રહણુધારણુશક્તિ) તેવામાં અખંડ કાયમ રહે છે, અને અમનો ખરેખરો સમય બહુ જ થોડો આવે છે, કારણકે ઘણો શાક તો લક્ષ્યબિંદુમાં કોઈ નિશ્ચિત ક્રિયાને સ્થાપ્યાવિના તથા કોઈ નિયત પદ્ધતિને અંગીકાર કર્યા વિના જ લાગે છે. અને એવી રીતે લક્ષ્યબિંદુને રાખવાથી શ્રમ અને કંટાળો વારંવાર આવ્યા કરે છે અને તેની કાર્ય કરવાની શક્તિમાં ૨૫ થી ૫૦ ટકા સુધી ઘટાડો થઈ જાય છે.

(૨૩) મનની આશાવાળી અને ધૈર્યવાળી અવસ્થા વ્યાધિના જમ કરવામાં આશ્ચર્ય-કારક સાહાય્ય કરે છે. વ્યાધિને પ્રકટવામાં અને મુખ્યત્વેકરીને તેને ટકવામાં મનની આ અવસ્થા એ એક પ્રધાન કારણરૂપ હોય છે. અને તેથી જેમને વ્યાધિની ઇચ્છા નથી તેમણે અને પ્રાપ્ત વ્યાધિ જેમણે ટાળવો છે-સત્વર ટાળવો છે તેમણે તો ખાસ કરીને મનની યોગ્ય પ્રકારની અવસ્થાને પ્રકટાવવી અને તેને નિરંતર ટકાવી રાખવી જોઈએ.

(૨૪) શાનતંત્રની દુર્મલતાજન્ય અને આગંતુક વ્યાધિઓમાં વિચારો અને આંતર ધારણાઓને દૈનિક પ્રસંગમાં એક સાક્ષાત્ ઉપાયરૂપે થોડા શકાય એમ છે. અને ધ્વનિયજન્ય વ્યાધિઓમાં પણ આ સાધનો પૂર્ણ નિરામયતા પ્રકટાવવામાં પણ કુદરતને એટલી જ મદદ કરે છે. અર્થાત્ ન્યારે કુદરતને સારી રીતેના અલકાશ આપવામાં આવે છે ત્યારે એ પરસ્પર અત્યંત સાહાયક થઈ રહે છે.

(૨૫) આરોગ્યવાળા મનુષ્યને પૂર્ણ આરોગ્યમય રાખવાને અને વ્યાધિગ્રસ્ત મનુષ્યને પૂર્ણ આરોગ્યમય કરવાને કુદરત અત્યંતપણે ક્રિયા કર્યા કરે છે. કુદરતના આ કાર્યમાં તે ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકે એવાં કારણો સ્વી આપવાં એટલું જ આરોગ્ય મેળવવાને માટે મુખ્યત્વે કરીને કરવાતું છે. પરંતુ કુદરતના આ કાર્યમાં સાહાયક થઈ પડે એવું માનસિક અવસ્થા ને અમુક પ્રકારની રાખવા જેવું મનુષ્ય જીવનમાં બીજું એક પણ કાર્ય નથી.

(૨૬) ઔષધ અથવા એવો જ કોઈ સ્થૂલ પદાર્થ શરીરના રાસાયનિક જીવનઉપર અમુક ધારેલી અસર કરે છે, તેથી ન્યારે શરીરના ક્રિતને માટે શરીરમાં અમુક પ્રકારના દ્રેશકારો કરવાની અગત્ય હોય છે, ત્યારે તે ઔષધ આદિ પદાર્થોમાં શરીરની દુર્જલ સ્થિતિને ટાળવાતું અને તે જ પ્રમાણે તેને નિરામય કરવાતું સામર્થ્ય રહ્યું હોય છે. પરંતુ તે સામર્થ્ય અપાદિત હોય છે અને તે ઔષધ જે કંઈ દ્રેશકાર કરે છે તેના મોટે ભાગે તે કાળની રાગીના મનની સ્થિતિઉપર આધાર રહેા છે.

(૨૭) જે કાલે ઔષધ લેવામાં આવે તે સમયની રાગીના મનની સ્થિતિ તે ઔષધની સ્વભાવિક થતી અસરમાં દ્રેશકાર કરે છે. ઔષધની ધારેલી અસરને આ માનસિક સ્થિતિ ધણી વખતે ઓછી કરી શકે છે, અને કરી નાંખે પણ છે. અને ઘણા પ્રસંગોએ ઔષધ-વડે જ અસર પ્રકટાવવી ધારી હોય છે તે તેનું ચિંતન કરવાથી, હઠ આદિ રાખ્યા કરવાથી અને થકાવડે પૂર્ણ રીતે પ્રકટી શકે છે.

(૨૮) અમુક પ્રકારનું સંગીત, જામત કરનાર (Stimulates) આવેશો, અતિકૂલ (જદ્દો) નો નિશ્ચય અથવા તે નિમિત્ત મળેલું વચન, જીવનમાં કંઈ નવીન, કર્તવ્યને લેઈ જ, નિયતના કાર્યમાં અનુકૂલ પ્રકારનું રૂપાંતર, નવી નવી તકો, અધિક મહાન પરતુની સિદ્ધિના સં-

‘હાલો-આ સધળું’ અને ‘એવા જ પ્રકારના બીજા અનેક પ્રસંગો અથવા અનુભવો મનના અનુકૂલ વેગને અવરોધ કરીને વધારે છે, તેમ જ શરીરના જીવનદ્રવ્યની પણ તે અવરોધ પેદા કરે છે.

(૨૫) મનના સાક્ષાત્ સુદ્ધિપૂર્વક કરેલા ઉપયોગથી કદાં પણ શારીરિક કદને અટકાવી શકાય છે તેમ નિવૃત્ત પણ કરી શકાય છે. મનની જેટલી શરીરઉપર અસર થાય છે તેટલી જ તેના પોતાના ઉપર પણ થાય છે. અને તેના અનુભવ કદાં પણ પ્રસંગે અને મુખ્યત્વે કરીને પ્રતિકૂલ પ્રસંગે જે હાવથી તે પ્રસંગને મન જોતું હોય છે તે હાવને બદલીને જોઈ દષ્ટિ ખિંટુથી-જ્યારે તે જ મન પાસે તે જ વસ્તુને જોવાવામાં આવે છે તો તેના પરિણામમાં જે અદ્ભુત અને કેવળ વિન્ન પ્રકારનો અનુભવ થાય છે તે ઉપરથી મનની મન ઉપર-તેના પોતાના ઉપર કેવી અસર થાય છે તે બહુ સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે.

આ સંયોને લક્ષમાં રાખીને તેમને જે મુખ્ય પોતાના આચારમાં મૂકે છે તે તેના પધાર્થ માહાત્મ્યને અનુભવપૂર્વક જાણી શકે છે. આ સંયોને અનુસરવું જ એવા નિશ્ચયવાળો પુરુષ તેને સુખપૂર્વક અનુસરી શકે છે અને તે જાણી શકે છે કે આ કદિપત વાતો નથી, પરંતુ કેવલ સત્ય છે. અને સત્યને આચરનાર મુખ્ય સર્વ રીતે સુખી તથા ઉન્નતિને પામે છે એ શાસ્ત્ર કહે છે, માટે સત્ય ચર-સત્યાન્ન પ્રમદિતવ્યમ્.

પ્રસન્નતાને સ્ત્રોત.

તમે ગમે ત્યાં હો અથવા ગમે તેવી સ્થિતિમાં હો, તોપણ કદાં પણ સમયે તમે પ્રસન્ન થઈ શકો છો. કેમકે તમારા પોતાનામાં તમારી ઈચ્છાનુસાર માનસ સ્થિતિને સજી શકો છો. અર્વાચીન-માનસશાસ્ત્રનું એ મહાત્મ્ય સત્ય છે, અને તેને તમારે કદાપિ વિસ્મરણ કરવું ઘટવું નથી. તમારા મનના હિતાવહ અને સૌરઅવરથા (Sunny states) ને જ સ્વસ્થતાનો નિશ્ચય કરો. તમે તે સજી શકો છો. મનની એવા જ પ્રકારની સ્થિતિ લાભજનક હોવાથી તમારા મનની તેવી જ સ્થિતિ રચો. અને જાણજો કે બાહ્ય અનુકૂલતા-વિના પણ તમારું મન યોગ્ય માર્ગમાં જ વહેવાનું જારી રાખે છે તો પ્રતિકૂલ દેખાતી સ્થિતિઓ પણ બદલાઈ જશે અને અનુકૂલ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે. બાહ્ય હેતુઓ હોય કે ન હોય તોપણ તમારા મનવડે જેવો અનુભવ કરવો હોય તેવો કરી શકવાની કળા શિખો. જો તમે સ્વચ્છ વા બાહ્ય સાધનોને જ શોધો છો અને તેની જ અપેક્ષા રાખો છો તો તો તમે તેને સંજોગોના ભોગરૂપ થઈ રહો છો. તમે વહેતા પ્રવાહમાંથી દૂર ખસી જાઓ છો અને તમારા જીવનમાં કદાં પણ વસ્તુઉપર તમારો અંકુશ સ્થાપી શકો નથી. પોતાના ધારેલા મનોરથોને યોગ્ય પણ પ્રમાણમાં ધણા મનુષ્યો સિદ્ધ થયેલા નથી. જોતાં તેનું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે તેઓ સંજોગો-અહારના સાધનોના દોષો દોરવા કરે છે. અને એ સ્વચ્છ પ્રસંગો તેમને જેમ નમવવા હોય તેમ નમવે છે અને તેઓ પણ તેમ જ નાચે છે. આપણા મનોરથોને સિદ્ધ કરવાને માટે આપણા જીવનને આપણે આપણા જ હાથમાં લેવું જોઈએ. જેવા પ્રકારનો આપણે અનુભવ કરવો હોય તેવો જ અનુભવ કરી શકીએ એમ થયું જોઈએ. આપણે જેવા વિચાર કરવા હોય તેવા જ વિચારો આપણે કરી શકીએ એમ થયું જોઈએ. અને જેવી ક્રિયા કરવી હોય તેવી જ ક્રિયા આપણે કરી શકીએ એમ થયું જોઈએ. આપણે નિર્વિધિપણે કરી

શક્રીએ એમ થવું જોઈએ. સ્વસ્થમાં સ્થૂલ પ્રદેશમાં ગમે તેમ જનતું હોય તોપણ આપણી દષ્ટિમાં જે જે લક્ષ્યો હોય તેને જ મારે આપણે કાર્ય કરવું જોઈએ અને તેમાં સમગ્ર જીવન ગાળવું જોઈએ. અને તેમાં સર્વથી મુખ્યત્વે કરીને આપણે પ્રસન્ન રહેવું જોઈએ. આપણે માનસ તેજસ્વિતામાં વસવું જોઈએ, અને જ્યારે અગત્ય પડે ત્યારે આપણે એ માનસ તેજસ્વિતાને અજી શક્રીએ એમ થવું જોઈએ કેમકે મનની અને આત્માની તેજસ્વિતામાં જ-તેના પ્રકાશમાં જ-આપણાં લક્ષ્યો પોપણ તથા વૃદ્ધિ પામી શકે છે. પ્રસન્ન થાઓ, અને તમારા જીવનમાં તેજસ્વિતાના અંશમાં જ તમે પ્રવેશો છો, અને જ્યારે એ પ્રકાશ પ્રસરે છે, ત્યારે જ્યાં ત્યાંથી અધિકાર જતો રહે છે. તેથી હાલ જ તમારી સ્વતંત્ર પ્રસન્નતાને પ્રકટાવો અને પ્રસારવો, અને તમારી તે પ્રસન્નતામાં વૃદ્ધિ કરવા પછી બહારનાં હજારો સાધનો આવી મળશે. પછી તમારો આનંદ ઉભરાઈ જશે, તમારું જીવન એક ઉત્સવરૂપ થશે અને જે કંઈ તમારું છે તે અત્યંત વૃદ્ધિ પામતા પ્રમાણમાં તમને આવી મળશે. અને એ, નિશ્ચય માનજો કે જે કંઈ શુભ છે તે સઘળું જ તમારું છે. મૂળને ઉત્તમ પ્રકારનું રચો, અને તેનું શક્ત તથા ફલ ઉત્તમ પ્રકારે ઉપજશે જ. આમ થવાની ખરેખરી કળા એ જ છે કે ગમે તેવા સંજોગે કે ગમે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તો તેમાં પણ પ્રસન્ન રહેવાનું સિદ્ધિ. અને એવી એક પણ વસ્તુ નથી કે જે શિખરતા ન આવડે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—તાન વર્ષ નિમિત્ત તમને સર્વને સપ્રેમ અભિનંદન.

—જેમ સર્ગના લયે સામ્યાવસ્થા પામેલી પ્રકૃતિ અન્ય સર્ગના આરંભકાલે પુનઃ તે જ જીવોને તથા તેવી જ જાતિની સૃષ્ટિને રચે છે, તેમ નવીન વર્ષના આરંભ એ પણ એક પ્રકારનો સંગરંભ છે. ગત વર્ષના અવધિએ છૂટા પડેલા આપણે પુનઃ આજે જોડાઈએ છીએ અને નવા સર્ગના આરંભ કરીએ છીએ. પરંતુ એ પ્રકારના જોડાવામાં-પુનઃ આપણે સંગરંભ થવામાં કેાનું ઈર્ષાણ (સંકલ્પ) હેતુરૂપ છે ? એ જ સમષ્ટિ ઈશ્વરનું કે જેના સંકલ્પથી આ સ્થૂલ તથા સ્પષ્ટ સૃષ્ટિનો ઉપક્રમ થયો છે.

—જે તેવા સમર્થ સંકલ્પથી આપણે જોડાઈએ છીએ, તો નિઃસંશય, તે આપણા હિતને કરનાર પ્રસંગ થશે જ. અને જ્યારે આપણું જોડાવું-આપણો પરસ્પરનો સંબંધ-હિતને માટે જ છે; ત્યારે એ પ્રસંગને લક્ષ્યથી વધાવી લઈ તેનું અત્યંત અનંદપૂર્વક અને વિશુદ્ધ પ્રેમથી શા માટે નિર્વહણ ન કરવું ?

—કાર્ત્તની સાથે કોઈ પણ પ્રકારના સંબંધમાં આવતાં અને તેટલો અધિક પ્રેમ, અંતરનો સાચો ભાવ, (feeling) અને સન્નિધા દર્શાવજો. એ સંબંધમાં આવનાર સર્વનું અત્યંત હિત કરનાર છે.

—નવીન વર્ષ થતાં સઘળું નવીન થવા માટે છે, ધાન્ય નવીન થાય છે, જલ નવીન બેરામાં હોય છે, વનસ્પતિ નવીન ઉગી હોય છે, મનુષ્ય જીવન પણ નવીન પ્રકટે છે, નવીન નવીન કાર્યો કરવાનો પણ આરંભ થાય છે, અને એ પ્રમાણે જ્યાં ત્યાં નવીનતા જોવામાં આવે છે.

—અને એ નવીનતા એ શું છે ? જીવન છે. જ્યાં જ્યાં નવીનતા થતી રહે છે, ત્યાં ત્યાં જીવન પોતાનો અધિક અધિક અંશ પ્રકટ કરે છે, અને તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યે તેના પ્રત્યેક

કાર્યમાં અને તેટલી નવીનતા પ્રકટાવવા યત્ન કરવો જોઈએ; ઉત્તમ નવીનતા પ્રકટવી એ આત્માનો અધિક આવિષ્કાર થવો એ છે.

—આપણે પણ આપણા કાર્યમાં બનતી નવીનતા પ્રકટાવીશું. નવીનતા એ આકર્ષણરૂપ છે. અને આકર્ષણ મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ઉંડી છાપ પાડનાર છે. જેટલા પ્રમાણમાં મનુષ્યનું જે વિષયમાં આકર્ષણ થાય છે, તે વિષયની તેટલા પ્રમાણમાં તેના અંતઃકરણમાં ઉંડાણ થી છાપ પડે છે.

—મહાકાલનું ઉત્તમ પ્રકારનું નવીન રૂપમાં રૂપાંતર થતાં તે સર્વને અધિક આકર્ષક થશે અને તેમ થતાં તે સ્વભાવથી જ તેનામાં રહેલા તત્વના સંસ્કારને તમારા હૃદયના ઉંડાણમાં સ્થાપશે.

—પૂર્વે જાણ્યાપ્રમાણે વિદ્વદ્ગ્રંથીયુત નર્મદાસંકર લાખનો શ્રીનૃસિંહ સિદ્ધાંતચંદ્રોદય નામનો લેખ આ અંકથી આરંભાય છે. તે લેખ બહુ માહાત્મ્યવાળો છે અને ઉત્તમ પ્રકારે લખાયેલો છે. પરમાત્મા શ્રીમન્નૃસિંહસ્વાયંજીના પર્મવિષયક સિદ્ધાંતનું જે સ્વરૂપ તેમના લક્ષમાં આશ્વ થયેલું છે, તેના એમાં તેમણે બહુ ઉત્તમ પ્રકારે રજૂ કર્યો છે. અને આશા છે કે વાચકોને તે વિષય મનનૂતીય જણાશે.

—બીજા નવીન નવીન પ્રકારના વિષયોનો આરંભ હવેના અંકથી થશે. અને તેમાં તમને ઘણું જાણવાનું મળશે.

—આ અંકમાં એક ‘ફોર્મ’ આણું આપી શકાયું છે, તે બીજા અંકમાં વધારી લેવામાં આવશે. અન્ય વિવિધ કાર્યોને લીધે આ પ્રકારે નિરૂપાયે કરવું પડ્યું છે.

—રેમારક અંકની તમે અત્યંત આતુરતાથી વાંટ જુઓ છો, એ તમારામાંના અનેકના આવતા પત્રો ઉપરથી સમજાય છે. દીવાળી ઉપર જ તે પ્રકટ કરવાનો હતો, પણ કેટલાંક અનિવાર્ય કારણોને લીધે તેમાં વિલંબ થયો છે. પરંતુ ઈશ્વરચ્છા તો તે એવા દિવસે મળશે કે જ્યારે તમને સંતોષ થશે.

—નિયમિતતા લક્ષરૂપ હોવા છતાં અને તે નિમિત્ત પ્રયત્ન સેવવા છતાં પણ અનેક કાર્યોને લીધે તે પૂર્ણરૂપમાં હજી પ્રકટ કરી શકાતી નથી, પરંતુ થોડા સમયમાં તે પ્રકટ કરી શકાશે એવી આશા છે.

—મહાકાલના લેખકોને માત્ર મહાકાલનિમિત્તે જ લેખ લખવા એટલું કાર્ય નથી હોતું, પણ અનેક કાર્યો હોય છે, અને તે પ્રાસંગિક હોવાને લીધે તેને નિયમિત રીતે કરવાં જ પડે છે, શ્રેયસ્સાધકવર્ણના ઉત્સવો, તથા તે વિના પણ એ વર્ગ નિમિત્ત મહાકાલના લેખકોને અનેક કાર્યો હોય છે, એ સર્વને તેઓ પહોંચી વળે છે, પોતાના બ્યાવહારિક કાર્યોને સેવવાની સાથે આ કાર્યોમાં પહોંચી વળે છે, એ તેમના સામર્થ્યની અદ્ભુતતા જ સૂચવે છે, અને એ અવસ્ય સંતોષજનક છે.

—ઉક્ત વર્ગ કાલ જે કાર્યો કરે છે તે જોઈતાં નથી, અને પ્રત્યેક કાર્યને તે બનતી રીતે ઉત્તમ કરવાના આરાધવાળો હોવાથી તેના કાર્યો શ્રમભર્યાં હોય છે, તોપણ હજી તેને ઘણું કરવાનું છે, અને જે કંઈ કરવાનું તેણે ધાર્યું છે, તેના પ્રમાણમાં તેનાં હાલનાં કાર્યો જોઈતાં છે, અને ઈશ્વરચ્છાથી ક્રમે ક્રમે તે પણ પ્રકટ થશે જ.

—એ વર્ગનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં શ્રીમાન વિશ્વવંદના એટલો બધો સંબંધ હતો કે તેમના

તિરોધાનને લીધે તે તે કાર્યોને પુનઃ વ્યવસ્થિત કરવામાં કેટલાક સમયની અપેક્ષા છે. તેમનામાં સર્વ પ્રકારનું ઐતહ્ય તેા સામર્થ્ય હવું કે જેને લીધે તેઓ સર્વ કાર્યોને અત્યંત સુગમ-પણે કરી શકતા હતા એ સંબંધી કોઇ પ્રસંગે વિચાર કરીશું. તેાપણ તેમના સામર્થ્યનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ તમારા લક્ષમાં આવશે કે કેમ એ તેા સંશય જ છે.

—હાલ મારે નિત્ય બારથી પંદર કલાક કામ કરવાનું હોય છે અને પ્રસંગે સત્તરઅથવા અગે તેથી ઉપરાંત કલાક પણ કરવું પડે છે. અને તે લખવાનું જ હોય છે. આણું કેટલા સમયથી ચાલે છે, અને હજી યોજામાં યોજા બે માસ એ પ્રકારે સતત કામ કરવા જેટલું કાર્ય હજી બાકી છે. આથી તેટલા સમયમાં બધી વ્યવસ્થા ગોઠવાઇ જવાનો સંભવ છે; તેમ થતાં સર્વ કાર્ય યથાનિયમ થશે.

—મનુષ્યને કામ થકવનું નથી. પણ તેની ચિંતા જ થકવે છે, એ વ્યર્થ છે. ચિંતા રક્ષિતપણે થયેલું કાર્ય હિતમ થાય છે, એ પણ તેટલું જ સત્ય છે. અને અધિક કાર્ય કરવાની શ્રેષ્ઠ જ કલા છે કે જેને તેટલું કામ હોય તેાપણ તેનાથી અકળાવું નહિ, અને મારે ધણું કામ છે, ધણું કામ છે એમ જેને તેને કલા કરવું નહિ. કામને કોઇ પણ સમયે આપણા કરતાં મોટું ન માનવું, પણ તેના કરતાં આપણે અધિક બલવાન છીએ એમ જ જણવું.

—મનુષ્ય વ્યાપારાદિ વ્યવહારિક કાર્યોમાં કેવી રીતે વિજયી થઇ શકે છે, એ સંબંધી એક લેખને આવતા અંકથી ચારંબ શરૂ, અને તે તમારા વ્યવહારનાં કાર્યોમાં અત્યંત સાહાયક થઇ પડશે.

—રમારક અંકના યથેલા વિશ્વજમાં તેના વ્યવસ્થાપકોને વિવિધ કાર્યોવિતા બીજી કશું જ કારણ નથી. એક સગળન લખે છે કે, તે અંકમાં તમે જે જાહેર ખર્ચા લેવાના છે, તે હજી તમને નહિ મળી હોય તેને લીધે આ વાર કરતા હશે. પ્રિય બહુ! જાહેરખર્ચાને પ્રસિદ્ધ કરવા માટે એ અંક કહાડવામાં નથી આવતો એ અમારા જણવામાં છે. અને એ અંક તમે જોશો ત્યારે તમને પણ જણશે કે જાહેરખર્ચા કરતાં લેખનાં પાત્રો ધણા છે.

—'બાળકોને બધું' તમે જોશો કે? પહેલા માસની ૫૦૦૦ પ્રતિ કહાડવામાં આવી હતી. પણ તે પૂરી થઇ ગઇ છે. એક રૂપિયાના ૨૫ અંકો બાલકોમાં વહેંચવા માટે આપવામાં આવે છે, અને તેથી ધણા મંગાવે છે. તેના બીજાં અંક પણ નીકળ્યો છે. એ અંક ખાસ જોવાજોવો છે. તેના પુકા ઉપર પ્રાર્થના કરતા એક બાળકનું બહુ સુંદર ચિત્ર છે. અને તે પત્રેક બાળકને અત્યંત રુચે એવું છે. આ અંક સામટા લેનારને રૂ. ૧) ના ૨૦) વીસ આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ જુદું.

—બાલકોને માટે તે બહુ ઉપયોગી છે, એવાં સંતોષ દર્શાવનારાં અનેક પત્રો આવ્યા છે, અને તેમાં સહિથી પ્રથમ અભિનંદન પત્ર સુંદરી સુચોધના તંત્રી તરફથી આવ્યું છે. તેમણે દર્શાવેલા શુભ ભાવથી અધિક સંતોષ થાય છે.

—વિવિધ કાર્યોને લીધે, વ્યતીત નૂતન વર્ષનિમિત્ત તથા મારા જન્મ દિવસ જે જે સગળનોએ પત્રો તથા તાર મોકલાયા હતા તે સર્વને ૫૫૬ ૪૫૬ ઉત્તર આપી શકાયા ન હોવાથી અત્ર તે સર્વપ્રતિ સદ્ભાવના દર્શાવવામાં આવે છે.

નમુના મંગાવી ખાત્રી કરો

તમારા વાળમાટે

કામીનીયા ઓઇલ વાપરો.

જેથી વાળ ઘણા લાંબા, સુંદર, ચળકતા, નરમ થઇને મગજને ઠંડક આપી માથાનો ઝોટો વગેરે દૂર કરી એકદમ સારો ફેરફાર કરે છે વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વધીતો, સોલીસીટરો તેમ જ મગજમારીનું કામ કરનારને ઘણું જ ઉપયોગી છે માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે એક વખત અજમાવ્યાથી ખાત્રી થશે

કિંમત ૧ બાટલીનો રૂ ૧-૦-૦

૩ બાટલીના રૂ ૨-૧૦-૦

વી પી ખર્ચ જુદો

દીલબહાર

હૈર ઓઇલ.

આ તેનોમાં પણ કામીનીયા ઓઇલના જેવો જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નાંખેલી છે તદ્દાવત ફક્ત સુમધીમાં જ છે તે જુની જુદી જાતની મધુર જ છે જે દરેક શીશી એકનો રૂ ૧-૦-૦-૦ કોષ્ટપણ જાનનો નમુનો બા આનાની ટીકીટ મોકલવાથી મફત

કામીનીયા, દીલબહાર, જુલશન, એ શબ્દો કાયદા મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલા છે નફારગામમાટે પ્રમાણિક એજન્ટો જોડાયે છે

ખરીદતી વખતે ઉપર લખેલા તેનાનાં નામ બરાબર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરી પછી જ ખરીદવું કરચ કે નકની અનેક ચીજો ખીજ નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવાનો સંભાવ રહે છે માટે બરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ વાંચીને ખાત્રી કરીને જ વાપરવા અમાગી ખાસ બનામથ છે બનાવનારા—કામીનીયા પરફ્યુમરી કંપની—મુંબઈ

એજન્ટો—એંગ્લો-ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમિકલ કંપની—મુંબઈ.

વડોદરાના એજન્ટ—શ્રી અધર્મ અમદાવાદી પોળસામે-વડોદરા

છુટક મળવાનું ઠેકાણું—ટોમસન કંપની દનાવાળા તેમ જ દરેક જાનના ડાક્ટરોના પ્રોસ્ક્રીપશનો નેવાર કરી આપનાર કાત્યાદેવી પેરુસાઓ—મુંબઈ

જુલશન

હૈર ઓઇલ.

પરજીવકાવ

જાતશાન અંકના વિષયો
અધ્યાત્મમતવિધિ
અનુસવરૂપી શ્રદ્ધા પીનાર ન
ધન્ય ઇ
સહવિચારમાળા

આધ્યાત્મી અંકના વિષયો
ક-ક
વિચારાત્મકારિ.
શ્રી ધોનસાર
મોનસિદ્ધિદાતાય ટ્રોફ
નવેરે

બાવના.
૬
સુખસ્વરૂપ
૬

૧૯૬૬
પૌષ,

“અસાધવાને કહી ન ત્રાજીએ, અસાધ્ય મુદ્દા નિયતિમાં રહીએ,
હાંતે અચલ નથી હું અનિયતિ, સહુમાં દળનારી લહીએ.”

—વિગ્નવંદ્ય—

વહોદરા.

વાર્ષિક મૂલ્ય ૨-૦-૦

॥ ॐ શ્રી ॥

અધ્યાત્મવ્રતવિધિ.

૫૬.

તું કરજે રે, હું કહું તેવા વ્રત આજ, તારું હિત ઇચ્છે ને અ.
 ને વ્રતને આચરતા મોટા, આજ મકળ સ્થળ જેના ટોટા,
 જડે ન શોધ્યા ક્યાંય, તારું.

જે વ્રતનું ફળ કોટિગણું છે, કલિયુગમા શાએ જે ભણ્યું છે,
 કર ને એવું થાય, તારું.

ભયનો ભાત ન ખવાય જેમા, હુ ખની દાળ ન પીવાય એમા,
 એકાદશી તો જ ગણાય, તારું.

પ્રભુસ્મરણપયપાન તું કરજે, એ વિધિ તું ભુખ તારી હરજે,
 જવ જવ ભુખ જણાય, તારું.

શિવરાત્રિ કરી તો જ હું બહુ, (ને) અનર્થરૂપી અન્નનું ભાણું,
 જગી ન તુંથી ખવાય, તારું.

લોભરૂપી તું લોભ ન ખાતો, નિંદાકેરી જમીશ ન ન્યાતો,
તો તે મત કહેવાય; તારું.

કરુણારૂપી કંદ તું ખાજે, તીર્થતિતિક્ષામાંહિ તું નહાજે;
તો નહિ તું અકળાય; તારું,

નિરાશાની નિદ્રામાં જો તું, ક્ષણ પછી એક ન ઉઠી ગયો તું,
(તે) મત જાગરણ લેવાય; તારું.

પાપક્રિયાતું પીશ ન પાણી, નિર્જલાતણું મત પ્રમાણી;
તો એ સિદ્ધ કરાય; તારું.

“આ આ’વો ને એવી ફલાણી,” દોષ ભરેલી વરીશ ન વાણી,
તે મત મૌન લણાય; તારું.

જપના જવને સૂક્ષ્મ દળી લે, તેનાથી તુજ પેટ ભરી લે,
અલવણું મત જો ચઢાય; તારું.

લક્ષણથી મતનો વિધિ સમજી, આચરજો પ્રશુને નિત્ય યજી,
સઘળો મત સમુદાય; તારું.

અદ્ય કાળમાં અનદ્ય ફળને, પ્રકટાવે વળી દેવી બળને,
મત જો આવું સધાય; તારું.

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય રૂપે]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૩૬ થી.)

પ્રવેશ ૫.

પાત્રો—ગોવિંદરામ, દ્વેમચંદ્ર, રત્નચંદ્ર, ભૂદો, તલકશી-લેકડા નગરીવાસીઓ-
રથજી—બલરતો એક રસ્તો.

ગોવિંદરામ પુરાણી—કાં દ્વેમચંદ્ર ! ક્યાં સીધારો છો ? હમણાં તો કાંઈ દર્શન
પણ દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે ને શું ભાષી !

દ્વેમચંદ્ર—પુરાણી મદારાજ ! આ જીવ હમણાંને જરા ઢિયાટમાં છે. તે કામકાજ કે
કશામાં ચિત્ત લાગતું નથી,

ગોવિંદો—હે’ ભાષી ! એવું શું દુઃખ આની પડ્યું છે જો ? ધરમાં બધાનાં શરીર તો
સામ્યં છે ને ?

દેવચંદ્ર—શરીર તો પરમેશ્વરની ને તમારા જેવાની દયાથી સજીનાં સાબન છે. પણ અમારા પ્રવૃદ્ધ શેઠનાં દીકરી વિષે બ્યારથી સાંભળ્યું છે, ત્યારથી જીવને એન પડતું નથી. ભગવાને શું ધાર્યું હશે તે સમજાતું નથી. મહારાજ ! જો આ વાત સાચી હશે તો હજારો માણસનાં શરીર રણમાં રાજાશે, ને મોટા ઉત્પાત થશે.

ગોવિંદ—ભાઈ ! જરા રપટ સમજાવો તો ખરા. એવું શું થયું છે જે ? શાને ઉત્પાત થશે ?

દેવચંદ્ર—મહારાજ ! તમે જાણો જ કે આપણા નગરશેઠ પ્રવૃદ્ધ શેઠનાં દીકરી સુવશી બહેનનું ઉપવ્રજાપુરીમાં વિજયન શેઠને લાં લગ્ન કર્યું છે, તેમના તરફ આપણા શ્વેત મહારાજની બુદ્ધિ ફરી છે, અને તેમને છુપી રીતે લાંથી પકડી લાવવાની ગોઠવણ આપણા રાજા કરે છે, એવી વાતો હમણા ચાલે છે.

રતનચંદ્ર—(આવીને) એ દેવચંદ્ર કાકા ! શાના તડાકા મારો છો ? જરા આજુબાજુ નજર રાખીને વાતો કરતા રહો. શ્વેત મહારાજની વાતો કરતાં કરતાં નથી ? પેલા મુદિરના જાણવામાં આવ્યું તો રેવડી દાણાદાણુ થઈ જશે. ડાહી માના દીકરા થઈને કાં જરા નજર પહોંચાડતા નથી ?

દેવચંદ્ર—ભાઈ રતના ! તું ચારે બાજુ નજર પહોંચાડીને કામ કરે છે ને ? આ વહાણું વાય છે ત્યારથી હજાર કાળો ધોળો કરે છે, તે અહિં ધૂપું રાખશે, પણ અધ્યા ! પરમેશ્વરને લાં ધોળાંબાઈનું રાજ્ય છે એમ જાણતો હજીય, કેમ ? એ વખત આ તારું બધું ડહાપણ ને નજર પહોંચાડવાની ચાલાકી કયે ખૂણે પેશી જાય છે તે જોજો.

રતનચંદ્ર—કાકા ! એ તો બધું ફીક જ છે. પરમેશ્વરસાથે ફેડી લેવાની બધીએ જુગતીઓ અમે જાણીએ છીએ. એ વાતમાં અમને કાયા ન જાણશે હોં કે.

દેવચંદ્ર—(પુરાણીને) સાંભળ્યું મહારાજ ! આવાં ને આવાં માણસથી આ જગ તમા જ્યાં ત્યાં અનથ થાય છે. શ્વેત મહારાજને પણ આવાં દુષ્ટ વિચારનાં. માણસોની સોબન થઈ છે, તેથી રાજાનું ને પ્રજાનું ઉધું વળવા બેઠું છે.

રતનચંદ્ર—એ કાકા ! એમાં રાજાનું ઉધું શું વળ્યું ? રાજાને દીકરો થઈને મન ગમતા મોજશોખ નહિ ઉડાવે ત્યારે શું ઝખ મારવા રાજાને ઘેર અવતરે હશે ?

દેવચંદ્ર—અધ્યા ભાઈ ! વગર સમજ્યું શીદ નકાતું માયું ફેડે છે ? મોજશોખ કરવાની કાણુ સાળો ના કહે છે ? પણ મોજશોખમાંથી ન્યાય અન્યાયનો વિચાર કરવો કે ના કરવો ? રેવતની વહુ બેટી ઉપર બદલાન કરીને રેવતને અન્યાયથી કનડીને મોજશોખ કરવા માટે રાજાને જન્મ હોય છે, એમ તો તારા જેવા અકલ્પકીણા કહે, પણ કોઈ સમજી તો કહે નહિ.

રતનચંદ્ર—એ તો કાકા ! પરમેશ્વરે એને મોટા બનાવ્યો, ને આપણે માથે ધાપ્યો, એટલે ચાલ તે કરે. બાંધે તેને બાંધે અને છોડે તેને છોડે. કાકા ! તમે રાજ આ પુરાણી મહારાજ પાસે પુરાણને શાસતર સાંભળો છો ને એટલુંએ હજી નથી જાણતા કે રાજામાં તો વિશ્વભગવાનનો અંશ હોય છે; તે ભગવાન તો ચાલ તે કરે. ના માનતા હો તો પૂછો આ પુરાણી મહારાજને કેમ પુરાણી મહારાજ ! સાચું કે જાહું ?

ગોવિંદ—શાહ રતનચંદ ! તમે શાસ્ત્રપ્રમાણે જ્યારે રાજને વિધ્યુને અંશ મળે છે તો શાસ્ત્રમતિ વિધ્યુને જગતના પાળનાર દેવ કલા છે તો રાજ કે જેનામાં વિધ્યુનો અંશ છે, તેને પોતાની પ્રજાનું પાલન કરવું કે તેને અન્યાયથી રંગતણી ? અને પ્રજાનું પાલન ન કરતાં જે રાજ પ્રજાને અન્યાયથી કનડે, પ્રજાની વધુ બેટી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરે, અને રૂપનપર અનેક જાતના લુલ્લમ કરે તે રાજમાં જાગવાનું અંશ મળ્યો કે કોઈ કુર કુદૃષ્ટિ રાક્ષસનો મળ્યો ?

૦

રતનચંદ—(જાણવાથી ઝંખવાણો પડી જઈને) ના, તે પુરાણી મદદાસ ! તમે તો મોટા દેવતા છે. તમારી સાથે મારે ક્યાં તકરાર છે ? હું તો આ મરા ખેમાશકને જરા સમજાવતો તો; તમે તો અમારે પૂજનીક છે.

દ્વિમચંદ—શાહ ! સમજવાનું તો તારે હજી બાકી છે. અમને તું શું સમજાવતો તો ?

રતનચંદ—સમજો છો ત્યારે લો કહોને, પરમેશ્વરે રાજને ત્યાં જનમ આપ્યો કે મોટા પૈસાવાળાને ત્યાં જનમ આપ્યો તેનો અરથજ એ કેની કે ખાતું પીતું ને ચેનખાજી ઉઠાવતી. મારા તમારા જેવા કડક બાળીને ત્યાં શું રોડાં મોજા કરે રોડાં !

દ્વિમચંદ—બહા માણસ ! સમજવાની અક્ષત છે નહિ, ને કદાપણ બાર ગામનું કરે છે. પરમેશ્વરે રાજને ઘેર કે મોટા પૈસાદારને ઘેર જનમ આપ્યો એટલે કાલે તેમ ઉન્નત થઈ ચાલવાનું કે મોજા ઉઠાવવાની દરી કેમ ? પૈસો કે અધિકાર પામી રીઝવાનું નથી રાનાભાઈ ! પૈસો કે અધિકાર પામીને કોઈનું કલ્યાણ ન થયું, પણ ઉલટી લોકોને પીડા થઈ તો તે પૈસો ને અધિકાર નરકમાં જ નાખનાર છે, એમ નહીં જાણજો.

રતનચંદ—એમ નરકમાં નાખનાર કશું એટલે નરકમાં પડી ગયા, કેમ ? ક્યાં ફાસલાવનારાં મૈયાં રાંડીરણિ આગળ ચાલે, કાકા ! અમે માનતા નથી.

દ્વિમચંદ—તું મરદ એટલે શાને માને ? તારામાં સમજવાની અક્ષત દોષ ત્યારે તું માને કેની. તારા જેવા જડને તો જડા દાખલા વિના સમજાવવાનું નથી. જે સાંભળ. આ મારા જત્રીસે દાંત સાથુન છે. લોહાના ચણા ચાતું તોયે ચવાય તેવા મજબૂત છે. દવે તારે દાંતે જે ચાર બચકાં બહુ, તારે ઘેર આવીને તારા બાઇને ને તારાં બાવડી ઠોકરોમીને કરડી ખાકે, અને પછી તું ને તારાં સર્ગા વડવા આપો તો કહું કે જાણો સાગાં બહુમો ! પરમેશ્વરે મને મજબૂત દાંત આપ્યા છે, તે તમને કરડ્યા તેમાં લડવા કાનાં આવ્યાં છે ! તો આ જવાબથી કેમ રનાભાઈ ! તમે તો ખૂબ રાજ રાજ થવાના, ને વજરોળો સમાધાન પામી ઘેર જ જવાના કેમ !

રતનચંદ—કાકા ! મને કરડી ખાઈ ને ન જોણું કે ? અરે દાડકાં જ કોઠારે કોઠારે ખોખાં કરી નાંખું તે !

દ્વિમચંદ—એમ છે. દવે સમજ્યા રનાભાઈ ! મને જેમ મજબૂત દાંત પરમેશ્વરે બીજાને બચકાં બરવા અને લોહી છુદાવ કરવા આપ્યા નથી, તેમ રાજને રાજગ્રાહી કે પૈસાદારને પૈસો કંઈ બીજાને કનડવા કે તાલ કરવા આપ્યો નથી.

ગોવિંદ—શાહ રતનચંદ ! સમજાવું પડી કે ? એજ પ્રમાણે યજ્ઞ અક્ષતના ખારાને માને છે કે પરમેશ્વરે આ જમી કન્દિયો જનાવી છે—આંખ, નાક, કાન, મોં—તો પડી કા મારે તે કન્દિયોવડે નજરમાં આવે તેમાં ક્ષમ ન બેગવવા ! પરંતુ આંખથી જોવી તેમાં

પાપ શાતું ? પણ બાપ ! આ તમારા ક્ષેમચંદ્રકાકાને પરમેશ્વરે જેમ દાંત લોકોને અચકાં ભરવા નથી આપ્યા, પણ અન્ન ચાવવા આપ્યા છે, તેમ આ આંખ કાન વગેરે ઇન્દ્રિયો ખોટે રસ્તે વાપરવા પરમેશ્વરે બનાવી નથી, પણ તેના સારો ઉપયોગ કરવા બનાવી છે.

તળકશી—(તેના પુત્ર જૂઠા સાથે પ્રવેશ કરીને) જૂઠીઆ ! અદિં આ ઠાણુ ઉંચું ઉંચું વાતો કરે છે ?

જૂઠો—(તેના કાનમાં મોટેથી) બાપા ! એ તો રતનાકાકા ને એમાકાકા ઉભા ઉભા વાતો કરે છે.

તળકશી—અલ્યા રતના ! એમાકાકા શી વાતો કરે છે ? કંઈ હમજણ્ય તો પાડ.

રતનચંદ્ર—તળકશી બા ! આવો તમે ક્યાંથી ? એ વાતો રસ્તામાં મોટેથી ચાપ તેવી નથી.

તળકશી—હેં હેં શું કહ્યું, શું શું ?

રતનચંદ્ર—(તેના કાનમાં મોટેથી) એ વાત ક્યાં જેવી નથી, ક્યાં જેવી.

તળકશી—રતના ! કેમ નાત ક્યાં જેવી નથી ? શું છે જે ! તારી ડોશીપાછળ નાત ક્યાં વગર ચાલતું હશે કે ? હે ! કાંઈ માણસના પટમાં છું કે એમ જ ?

રતનચંદ્ર—નયું બહેરું હું.

તળકશી—હેં હેં શું કહ્યું ? રતના ! શું કહ્યું ? અલ્યા જૂઠીયા ! શું કહે છે રતનો ?

જૂઠો—એ બાપા ! કહે છે કે નયું બહેરું હું !

તળકશી—હેં હેં ! આલ્યું ઉંટ ! ક્યાં છે ઉંટ ! અલ્યા જૂઠીયા ! આમ રહે, જો જે, કથકણ્ય હશે તો કયડી ખાશે.

જૂઠો—અરે બાપા ! ઉંટ નહિ એ તો કહે છે કે બહેરું હું, બહેરું !

તળકશી—હેં હેં ! હેર ! અલ્યા જૂઠીયા ! હેર ! ક્યાં છે ? જોજો જાળવજો અંધારામાં.

રતનચંદ્ર—અરે ભગવાન ! આની સાથે ક્યાં લમણાઝીક કરવાની કરમેં આવી ?

તળકશી—અલ્યા રતના ! કેમ બોલતો નથી ? ક્યાં છે હેર ? જૂઠીયા ! એ જૂઠીયા ! ક્યાં ગયો ? રાંડના આમ આવને. તીતીધોડાની પેઠે નાસતો શું ફરે છે ? હેર કથકશે.

જૂઠો—બાપા ! હેર શાતું ? કહીએ છીએ તે હાંભળતા નથી ને નકારું ઝુઝુક કરે છે.

તળકશી—હેં હેર નથી ! ત્યારે રતનો શું કહેતો તો ?

જૂઠો—કહે શું હરે ? ઘેર આવવું છે કે નહિ ? રાત બહુ ગાઇ છે રાત.

તળકશી—હેં નાત નકી કરી ? બહુ હારે કયું રતના ! બહુ હારે કયું. જો સાધ સંસારમાં રહ્યા એટલે બધું સાચવવું પડે. (જૂઠાને) ક્યાં ગયો જૂઠીયા ? ચાલો ત્યારે ઘેર. એમા ! આવજો હોં. બાપ રતના ? આવજો. જૂઠાને નાતવું કામકાજ કરવા બોલાવજો. (નય છે).

ક્ષેમચંદ્ર—પુરાણી મહારાજ ! વળી બીજો પ્રસંગે મળીશું. પધારજો. બાઈ રતનચંદ્ર ! આવજો. જો બાઈ ! જીવંતી કંઈ બારે દહાડા રહેતી નથી માટે સમજીને સીધે રસ્તે ચાલશે તો સુખી થશે. આપજો તો કહેવાના સરીગત.

રતનચંદ્ર—બહુ હારે કાકા ! બહુ હારે.

(બધા જાય છે.)

(અંધારું.)

ૐ શ્રી.

ઈશ્વરાભિમુખતા.

સર્વાકારોભગવાનુપાસ્યતે યેન યેન ભાવેન ।

તં તં ભાવં શ્રુત્વા ચિન્તામણિરિવ સમમ્બ્યેતિ ॥

સર્વ ધર્મોની સામાન્ય આધારભૂમિકાનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ તો આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે પ્રત્યેક ધર્મમાં ધર્મત્ત્વા પ્રાણીઓ પોતાના વિશ્રામના સ્થાનરૂપે એક તરફને સ્વીકારે છે. આ પ્રાપ્તિ પદના સ્વીકારવિના—આવા કાષ્ટ ઉદ્ધેષાદ્વારે મંતવ્યભૂમિકામાં ગોઠવ્યા વિના—ધાર્મિક જીવનને અવકાશ જ નથી. આ સંસારના આપાતતઃ સમષ્ટીય સુખમેગથી અનુપ્ત થયેલી વૃત્તિ સંસારની પ્રેરક સત્તાને પોતાની પરમોપાર્થ દેવતાતરીકે જ્યારે માને છે અને તે દેવતાપ્રતિ અંતર્બુજાને ભક્તિભાવથી જ્યારે સાધે છે ત્યારે જ જીવ ધર્માભિમુખ થયો ગણાય છે. તેવિના ગમે તેવા બુદ્ધિવૈભવથી તે મનુષ્ય શોભતો હોય તોપણ ધાર્મિક જીવનના રસને તે કદી પણ અનુભવી શકતો નથી, આ ધાર્મિક જીવનનો રસ કંઈ કદપનામય નથી, પરંતુ સત્યાનુભવરૂપ છે. જેવી રીતે બાહ્યાર્થના અનુભવમાં પ્રમા અને અપ્રમા અથવા સત્યજ્ઞાન અને મિથ્યાજ્ઞાન એવા બે વર્ગ પડી શકે છે, તેમ આંતરતત્ત્વસાધેના અનુસંધાનજન્ય અનુભવમાં પણ સત્યાનુભવ અને અસત્યાનુભવ એવા બે વિભાગ પડી શકે છે. અક્ષુરાર્થ ઇન્દ્રિયના દોષથી બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેલા પ્રકાશાદિ સદાકરી હેતુઓની ખામીવડે તથા અનુભવ કરનાર અનુષ્ઠના ચિત્તના અનવધાન વગેરે નિમિત્તોથી જેમ બાહ્યાર્થનો ઇન્દ્રિયસાથે સંબંધ થવા છતાં યથાર્થ જ્ઞાન પ્રકટ થતું નથી, અથવા જમજ્ઞાન પ્રકટ થાય છે, અથવા બાહ્યાર્થનો અભાવ છતાં બાહ્યાર્થપ્રતીતિ થાય છે, તેવી રીતે આંતઃકરણમાં જ્ઞેષ્ઠ્યે તેમ બાહ્યાર્થના વિરાગવિના તથા ઉપાસ્યવસ્તુના વાસ્તવ પ્રેમવિના રાગદ્રેષથી કલુષિત ચિત્તવૃત્તિ ઉપારવનો વાસ્તવસંબંધ ક્યાંવિના ખોટા ધર્માનુભવને—અસત્ય સારૂપ અથવા સામ્યાપ્ય ભાવને—સેવે છે. અને સાચા ધર્માનુભવને જાગ્રત કરી શકતી નથી, પણ જગતમાં મિથ્યાજ્ઞાન જેમ બાહ્યવિષયના સંબંધનું યજ્ઞના સંભવો હોવાથી તે વિષયના સત્યજ્ઞાનને મેળવવાની સામગ્રીની બુદ્ધિમાન ઉપેક્ષા કરતો નથી, તેમ વાસ્તવ આંતર અનુભવના વિષયભૂત ઉપાસ્યવસ્તુના સંબંધમાં મિથ્યાજ્ઞાનને પ્રકટ થવાના સંભવો છતાં તે વસ્તુના સત્યજ્ઞાનને મેળવવા કાષ્ટ સદા ધર્મત્ત્વા પ્રમાદ કરતો નથી.

ધાર્મિક આત્માઓનો ઉપાસ્યવસ્તુસંબંધનો સ્વાનુભવ પ્રમાણભૂત હોય છે, તે તેના કલકિપરથી અનુમાન કરાય છે. મિથ્યા મનોરાજ્યથી કાષ્ટને વાસ્તવ શાંતિ થતી નથી, પણ વાસ્તવ આંતર અનુભવથી યથાર્થ શાંતિ થાય છે, એ વાત સર્વ કાષ્ટ સ્વીકારી શકે તેમ છે. મનોરાજ્યનું શ્વ ક્ષણિક અને સત્યજ્ઞાનથી બાધ પામે તેવું હોય છે પરંતુ આંતર ઉપાસ્ય-સાક્ષાત્કારનું કલ ચિરસ્થાયી અને ઇતર જ્ઞાનથી બાધ પામતું નથી, કદાચ પામે છે તો પર માયંભૂમિકાથી અથવા પરમાર્થદષ્ટિભેદથી બાધિત થાય છે પરંતુ વ્યવહારભૂમિકામાં તે ઉપાસ્યાનુભવ મિથ્યા કરતો નથી. આથી કેવલ મનોરાજ્ય જ્યારે પ્રાતિભાસિક અથવા મંજરાના જલજેતુ છે, ત્યારે ધાર્મિક અનુભવ અથવા ઉપાસ્યસાક્ષાત્કાર બાવહારિક સત્તાવાળો છે, જ્યાં સુધી જીવનું જીવત સાચું છે, જ્યાં સુધી તે સુખઃકુખનો પોતાના બોજરૂપે અનુભવે છે, ત્યાં સુધી આ ઉપાસ્યાનુભવ પણ સાચો છે.

આ ઉપાસના સ્વરૂપની પ્રથમ આદર્શરૂપે-લક્ષ્યરૂપે-ધાર્મિક આત્મા પ્રથમ ભાવના બાંધે છે, અને આ ભાવના બાંધવામાં તે ગુરુશાસ્ત્રના વાક્યને પ્રમાણુભૂત અથવા આધારભૂત માને છે, આ પ્રકારની શ્રદ્ધારૂપ સંપત્તિની સિદ્ધિવિના ઉપાસનાની ભાવના બંધાતી નથી, અને તેવી ભાવનાવિના અનુસંધાન થતું નથી, અને પ્રીતિપૂર્વક અનુસંધાન અથવા પ્રસન્નપ્રયાનવિના ઉપાસ્યસાક્ષાત્કાર અને તેથી ઉત્પન્ન થનારી શાંતિ પ્રકટ થતી નથી. મહાત્મા ગિસસ ક્રાઇસ્ટમાં પરમેશ્વરભુક્તિ બાંધ્યાવિના કયા ખ્રીસ્તીને ખ્રીસ્તીધર્મનું રહસ્ય સમજાયું છે ? ગૌતમ ભુક્તિના ઉદાત્ત જીવનને લક્ષ્યરૂપે ભુક્તિમાં સ્થાપ્યાવિના કયા બૌદ્ધધર્માનુયાયિએ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે ? મહમ્મદ પેગંબરના શાસનને માન્યાવિના કયા મુસલમાનને પરવરદીગારનું જ્ઞાન થઈ યથાર્થ ફકીરી પ્રાપ્ત થઈ છે ? અને એ જ ન્યાયે હિંદુધર્મના કયા અનુયાયીએ તેના વિશાલ પ્રદેશમાં ઝગઝગતા રામકૃષ્ણાદિ સ્વરૂપોમાંથી કે.ઇ.પણ સ્વરૂપને લક્ષ્યપદે સ્થાપ્યાવિના સાશ્વત્સુખનો અનુભવ કર્યો છે ? સ્વરૂપમાં સ્વધર્મો નિયત એવઃ પરધર્મોમયાવહઃ— એ ગંભીર વાક્યાનુસાર અંતઃકરણની શુદ્ધસામગ્રીના વિચાર કરી પ્રત્યેક ધર્મગિરાસુએ પ્રા-મર્ધર્મમાં નિરત રહેવું પડે છે. આ પ્રકારે સ્વધર્મમાં નિરત રહેનાર પુરુષમાં ધર્માન્ધતા હોતી નથી, અને હોય છે તો તે સ્વધર્મનિરત જ હોતો નથી. સ્વધર્મપરાયણતાનો અર્થ પરધર્મની નિંદામાં નથી.

સંસારના બાહ્યસુખથી વિરસ થયેલા અંતઃકરણમાં આંતર પરમવિશ્રાન્તિના હેતુભૂત ક્રોધ લક્ષ્યપદને પ્રત્યેક ધર્મમાં ઉપાસ્ય અથવા ચિંતનીય તત્ત્વ માનવામાં આવે છે. સર્વ ધર્મોની પરીક્ષા કરતાં જણાય છે કે આ તત્ત્વનાં નામ મને તે પાડવામાં આવે તોપણ તે તત્ત્વ જ્યાં ત્યાં ત્રણ દલિખિંદુથી અવલોકવામાં આવે છે. આ દલિખિંદુના બેદથી તત્ત્વ એક જતાં વિવિધ અવલોકાય છે. પરમતત્ત્વના આ ત્રણ આશુખ ઉપરથી ઇશ્વરવાદ ત્રણ પ્રકારનો મનાય છે.

જે ઉપાસકની મતિમાં સંસાર અને પરમતત્ત્વ અત્યંત પૃથક્ છે, અને પરમતત્ત્વ પૃથક્ રહી આ વિશ્વનું સર્જન, ધારણ, અને વિલયન કરે છે, તે ઉપાસકની દલિમાં બંધાયેલું સ્વરૂપ તે પરમેશ્વરનું તટસ્થસ્વરૂપ (Deism) છે. વિશ્વના મુખ્ય ધર્મો તથા તેની અવાન્તર શાખાઓમાં આ તટસ્થ ઇશ્વરવાદ સ્વીકારાયો છે. મુસલમાન ધર્મ તટસ્થ ઇશ્વરને સ્વીકારે છે. ખ્રીસ્તી ધર્મની કેટલીક પ્રજાસિકા (Sects)માં આ તટસ્થ ઇશ્વરના સ્વરૂપને માનવામાં આવે છે. આપણા હિંદુ ધર્મમાં પણ ન્યાયવૈશેષિકદર્શનમાં તટસ્થ ઇશ્વરના સ્વરૂપને સ્વીકાર્યું છે. એક પક્ષે ઇશ્વરના અસ્તિત્વને નહિ સ્વીકારનાર બુદ્ધ અને જૈન દર્શનમાં પણ ધર્મભાવનાનું બંધારણ સામાન્ય જનોમાં તટસ્થ બુદ્ધ અથવા તટસ્થ અર્હંત દેવઉપર રહેલું છે. સ્વરૂપમાં પ્રત્યેક જનસમાજમાં ધર્મભાવના તટસ્થ ઇશ્વરનો સ્વીકાર કરી અદ્વૈત થાય છે. પણભાવના અથવા પામરતામાંથી ઉઘે લાઇ જનારી આ તટસ્થ ઇશ્વરભાવના પ્રત્યેક ધાર્મિક હૃદયમાં વિકાસક્રમથી પ્રથમ ઉદ્ભવને પામે છે. સામાન્ય શિક્ષણ પામેલા અંતઃકરણમાં આ વિશ્વ, જીવ અને ઇશ્વર નિરાળા પડાયો છે; પરમેશ્વર વિશ્વને તથા જીવને ઉત્પન્ન કરનાર છે; જીવ ઇશ્વરના અંશભૂત અથવા પુત્રતુલ્ય છે; પરમેશ્વર અંશિ અથવા પિતાતુલ્ય છે. અને જીવે પરમેશ્વરનું યજ્ઞપૂજન પૈતાના કાયાણુઅર્થે સાધવું જોઈએ— આ પ્રકારના નિશ્ચયો બંધાયેલા હોય છે. જેમ જેમ તટસ્થ ઇશ્વરભાવના પરિપક્વ થતી જાય

છે તેમ તેમ તે ભાવના રૂપાન્તરને પામે છે. જેમ એક જ કીટ કોરોટાતું રૂપ ધારણું કરી પતંગના રૂપમાં સમય આગળે પ્રકટ થાય છે, અને જેમ તે કીટના રૂપાન્તરક્રમને જોણું નીહાળ્યો છે તે જ કીટ, કોરોટા, અને પતંગમાં એક જીવની પ્રત્યક્ષિતા કરી શકે છે, તેમ તટસ્થ ઇશ્વરભાવના પરિપક્વ યદ્ય વયમાં કંઈ જડાવસ્થાને ભોગવી પુનઃ અંતર્ધર્મી ઇશ્વરભાવના (Theism) રૂપે પરિણામ પામે છે.

તટસ્થ ઇશ્વરભાવના યથાર્થ પ્રેમભાવને પ્રકટ કરતાં પરમેશ્વરપ્રતિ ભવ્યભાવને ઉપગમ્ય છે. અચુક કર્મ અથવા વિચાર ઇશ્વરાદ્યાવિરોધી છે, માટે સેવવાં નહિ અને જે સેવવામાં આવશે તો પ્રભુ અપ્રસન્ન થઈ આપણો અનર્થ કરશે-આવી ભયરૂપિત ધર્મપાલન કરનારના અંતઃકરણમાં સંદોહિત રહે છે. આ વિશ્વમાં કેટલાક વ્યતિકરો વિષમતા અને કુરતાને આપાતતઃ પ્રદર્શિત કરતા હોવાથી તટસ્થ ઇશ્વરના ન્યાયીપણા સંબંધમાં સ્વાભાવિક સંદેહ પ્રકટ થાય છે. આ સૂર્ય, ચંદ્ર, રસાતલ જાગ્ય; આ પૃથ્વી ભૂકંપાદિ નિમિત્તોથી અનંત જીવોનો નાશ કરનારી જણાય; આ ખગોલમંડલ વિનાશને પામી પરિણામે આ મનુષ્યોએ પોતાની અપૂર્વ બુદ્ધિજલથી ઉત્પન્ન કરેલી જનસમાજની સુધારણાને તિલાંજલિ આપે, તોપણ તટસ્થ ઇશ્વરને કંઈ લાગતું વળગતું નથી-આ વિચાર ધાર્મિક અંતઃકરણમાં વહેલો મોડો પ્રકટ થયા વિના રહેતો નથી. આ અંતઃશક્તિને ઉપગમવનાર વિચાર નિર્વેદને પ્રકટાયે છે, અને ભલે પ્રભુ મહાસમર્થ હોય તોપણ આ વિશ્વ અને તેના અંતર્ગત જીવોનો ઉદ્ધવ તથા અસ્ત તેની નિર્દય ધ્રુવ ઇચ્છાને અધીન વર્તનાર હોવાથી આ સંસારમાં પ્રાણિઓએ સ્વેચ્છાનુસાર મેળવી શકાય તેવું કંઈ શુભ જ નથી. અને તેથી સર્વત્ર નિર્વેદ (poohpooing) જાયા પ્રકટે છે. તટસ્થ પ્રભુની ભાવના કરનાર ધાર્મિક જીવ આ પ્રમાણે નિર્વેદને વશ વર્તી અંતરાલ સમયમાં કોરોટા જેવી શત્રુ દશાને ભોગવે છે. આ દશા બહારથી નિર્જીવ અથવા નિર્ચોદ જણાય છે, અને પ્રસંગે નારિતકભાવને પ્રકટ કરતી પથુ જણાય છે, તોપણ તે ભવિષ્યના સુંદર પતંગને જન્મ આપનારી હોય છે-આ દશામાં તટસ્થ ઇશ્વરભાવ ગણિત થાય છે, અને જીવ પોતાની તથા વિશ્વની શુચાયેલી ટાકડી ઉકેલવા સ્વાચ્છી બને છે, અને વિશ્વને અને પોતાને ઉદ્ધવ પ્રભુને બાળુએ રાખી દેવલ પ્રકૃતિદ્રવ્યથી કરવાનો પ્રયત્ન સાધે છે, વિશ્વના અદ્ભુત વ્યતિકરો જે તટસ્થ ઇશ્વરની ઇચ્છાને અધીન વર્તનાર માનવામાં આવતા હતા, તે હવે આદિમ દ્રવ્યના અંતર્ગત જલ્પથી જ સિદ્ધ નિયમાનુસાર થના માનવામાં આવે છે. આ પ્રકૃતિદ્રવ્યના અંતર્ગત નિયમોના ઘાનને મેળવવાથી પ્રકૃતિ જેટલા અંશમાં નિમંત્રણ ભાવને પામે છે, તેટલા અંશમાં જીવ પોતાના વિષે પ્રભુતાનું જાન કરે છે. વિજ્ઞાન (Science) નો જન્મ આ તટસ્થ ઇશ્વરને બાદ કરી કેવલ પ્રકૃતિદ્રવ્યના અંતર્ગત નિયમાનુસાર વિશ્વવ્યવસ્થાથી આરંભ પામે છે, અને જેમ તટસ્થ ઇશ્વરની ભાવનાના પરિણામમાં નિર્વેદ પ્રકટ થાય છે તેમ આ અવાન્તર દશામાં નારિતકતા પ્રકટે છે, અને કેટલાકે અંતઃકરણમાં ઉન્માદ પથુ પ્રકટે છે. વિજ્ઞાનનું પરિશીલન કરનાર અંતઃકરણ જ્યારે પરમ ગંભીર પ્રકૃતિદ્રવ્યના અંતર્ગત મહિમાને અવલોકે છે, જ્યારે એક વસ્ત્ર કાઢ્યા છતાં બીજાં અનંત રમણીય વસ્ત્રોથી આગ્રહાદિત થયેલી દ્રાવણીની પેઠે પ્રકૃતિ પોતાના અદ્ભુત વૈભવથી માનિનીતુલ્ય પોતાના કરને કાલજા આવનાર જીવને છેતરી પોતાના સત્ય પતિના વૈભવને ઈગિતથી અથવા નેત્રક્રાંતથી જણાવે છે, ત્યારે નારિતકતા શમે

છે, હિ-માદ વિરમે છે, અને પુનઃ જીવ પોતાના વિચારોની મેણી ફરીથી તપાસી જુએ છે અને પરિણામે કેશોદાતા બાજુ પ્રકૃતિરૂપ આવરણને ત્રોડી જીવ પતંગરૂપે પોતાની ધર્મમય ભાવનાને પ્રકટ કરે છે.

આ નવપતંગરૂપે જન્મેલી ધર્મશરણાવના અંતર્ધર્મી ધર્મરને ઉદ્દેષ્યી આ વિશ્વમાં પ્રસારવેલી નિર્વેદમય છાયાને અનિર્વેદનું રૂપ આપે છે. જે પ્રભુ તટસ્થ રહી આ વિશ્વનું નિયમન કરવાથી ભવના હેતુજૂત મનાતા હતા, તે જ પ્રભુ સર્વ ચરાચર જગતના અંતર્ધર્મી હોઈ પ્રેમના પાત્ર થાય છે. પરમેશ્વરનું આ દિવ્ય અંતર્ધર્મીસ્વરૂપ વિશ્વના સર્વ અતિકરોને રમણીય ભાવ અર્પે છે; પ્રથમ જણાયેલી વિષમતા અને ક્રૂરતા વસ્તુતઃ નથી એમ અનુભવાય છે, અનર્થના શિરોમણિજૂત મરણ વાસ્તવ જીવનના પ્રકટ કરનાર હેતુરૂપ મનાય છે. લોકપ્રસિદ્ધ અધર્મિક જીવન તે વિપ્રતિ છે, અને શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ ધર્મિક જીવન પ્રકૃતિ છે, એવું વિશ્વજ્ઞ જ્ઞાન જન્મ પામે છે. આપણા ઔપનિષદ્દર્શનમાં જ્યાં સુધી સગુણજ્ઞાના પ્રતિપાદનના વિષય છે. ત્યાં સુધી અંતર્ધર્મીપ્રભુભાવના સૈવ્ય મનાય છે. આ ભાવના અંતર્ધર્મી-દ્રાહ્યણમાં અને મધુદ્રાહ્યણમાં એવી તો રમણીય ભાષામાં વર્ણવી છે કે પ્રત્યેક ધર્મિક હૃદય તે શબ્દના આલોપથી યડે છે, અને સમગ્ર વિશ્વમાં રહેલી જડતા ઉપર જીવન પ્રવાહને પ્રસરાવે છે. જે પરમાત્મા પૃથિવ્યાદિ આધિભૌતિક સૃષ્ટિમાં રહે છે, તથા તે તે આધિભૌતિક દ્રવ્યના ભીતર પ્રદેશમાં પ્રેરકરૂપે રહે છે; તથા તે તે ઉપાધિ જેના સ્વરૂપને મથારે જાણ્યો નથી, તથા જેના અંતરસ્વરૂપને નિર્વાહ કરનાર શરીરરૂપે તે તે આધિભૌતિક દ્રવ્ય રહે છે, અને જે અમૃતભાવથી સુરિધર રહે છે તે પરમાત્મા અંતર્ધર્મી છે, તેવી જ રીતે આધિદૈવિક-સૃષ્ટિના ભીતરપ્રદેશમાં રહી તે તે સૃષ્ટિના અંતરાત્મારૂપે તે તે સૃષ્ટિમય શરીરને સચેતન બનાવે છે, અને પ્રેરકસત્તારૂપે અમૃત રહે છે તે પરમાત્મા અંતર્ધર્મી છે; અને તે જ જ્યારે વિદ્યાનાત્મારૂપ આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિના ભીતર પ્રદેશમાં રહી તે તે વિદ્યાનાત્માને પોતાના અંશજૂત અથવા શરીરજૂત બનાવો તેના પ્રેરક અંતરાત્મારૂપે રહે છે, તે પરમાત્મા અંતર્ધર્મી છે.

આ અંતર્ધર્મી પરમાત્મા રસરૂપ છે અથવા મધુરરૂપ છે એવું ઉપનિષદ્માં પ્રતિપાદન કરી અનિર્વેદભાષ (Optimism) ને પ્રસરાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. જે વેદાન્ત નિર્વેદને પ્રસારવનાર સામાન્ય મતિને જણાય છે, તે જ વેદાન્ત સુવિચારક ધર્મમય અંતઃકરણને અનિર્વેદનું પ્રસારવનાર જણાય છે.

સર્વત્ર અંતર્ધર્મી રસમય આત્માને ભક્તિભાવથી ચિંતન કરનાર જીવ અથવા વિદ્યાનાત્મા જે જે ભાવથી યજે છે, તે તે ભાવથી તે રસમય આત્મા અભિવ્યક્ત થાય છે, અને આથી જ તે અંતર્ધર્મી પ્રભુને ચિંતામણિ કહે છે. તત્ત્વનિષ્ઠામાં નિપુણ પુરુષો રસસિદ્ધાનો વાસ્તવ રસ તે આ અંતર્ધર્મી પરમાત્મા જ છે, જે પ્રત્યેક અધિકરણ (Substance) ને જીવનમય બનાવે છે, અને એ જ પરમાત્મા પારસમણિ અથવા ચિંતામણિ છે. સર્વ ખનિજ પદાર્થો, સર્વ વનસ્પતિવર્ગ અને પ્રાણિવર્ગના જીવનના પરમઆધારજૂત આ પરમાત્મા જ છે. તે પરમાત્મા જ ભીતરપ્રદેશમાં રહી તે તે ખનિજઆદિ સૃષ્ટિના વિકાસ કરી ચદતાં નામરૂપ (Names & forms) પ્રકટ કરે છે. આ અંતર્ધર્મી રસમય પ્રભુને જેમણે ઉપાસનાના ક્રમથી સાક્ષાત્કાર કર્યો છે તે જ વાસ્તવ રસસિદ્ધ છે. આપણા પ્રાચીન

રસસિદ્ધિએ શબ્દમયરૂપે આ અંતર્ધર્મી પ્રભુને આલેખવા પ્રયોધ કર્યો છે, અને અર્વાચીન રસસિદ્ધિના નિપુણ પુરુષો તે જ રસને ઉત્પેખી પ્રવૃત્ત થાય છે. જે રસમય અંતર્ધર્મી પ્રભુ અનુભવે જે ઉત્તમ વિકાસને સાધે છે તે વિકાસ રસસિદ્ધિના નિપુણ પુરુષો તે રસમય આત્માને જાણી તેમની ઇચ્છાનુસાર સત્વર પ્રકટ કરે છે. આ જ્ઞાનમુખિકામાં રસમય અંતર્ધર્મી પ્રભુની પ્રેરણાને ધાર્મિક જીવ ઓળખી શકે છે, અને આ પરમાત્માના આંતરદિવ્ય સ્વરૂપના અનુરણનને વ્યવહારમાં પારખી શકે છે. સામાન્ય જીવો જે પરમાત્માનાં પ્રેરણ બલને અનુક્રા (Sub-Conscious) મનમાં ધારણ કરી વિકાસક્રમને સાધે છે તે ધાર્મિક આત્મા ઉપાસનાના સામર્થ્યથી વ્યક્ત (Conscious) મનમાં ધારણ કરી સુખાસ્વાદ લે છે. અંતર્ધર્મીના ઉદય અથવા સાક્ષાત્કારનું સ્વરૂપ વર્ણન કરતાં ભટ્ટ કલ્ટ નામના રસજ્ઞ-અર્થ નિપુણ આચાર્ય લખે છે કે:—

અયમેવોદયસ્તસ્ય ધ્યૈયસ્ય ધ્યાયિ ચેતાસિ ।

તદાત્મતા સમાપત્તિમિચ્છાતઃ સાધકસ્ય વા ॥

इयमेवामृतमाप्तिरयमेवात्मनोग्रहः ।

इयं निर्वाणदीप्ता च शिवसद्भावदायिनी ॥

ભાવાર્થ—રસરૂપ આ સંપદાના અથવા અંતર્ધર્મી પ્રભુનો ધ્યાન કરનાર અંતઃકરણમાં ધ્યેયરૂપે ઉદય થવો એ જ પ્રભુજ્ઞાનને ઇચ્છનાર સાધકની પ્રભુભાવાપત્તિ સમજવાની છે. આ ઉદય જ અમૃતપ્રાપ્તિ અથવા અમરણ્યભાવનો ઉદય છે, એ જ પ્રત્યક્ષાત્માનો સાક્ષાત્કાર છે, એ જ હૈવસ્વપદને મેળવવાની દીક્ષા છે, જે દીક્ષાનો સ્વીકાર કરનાર શિષ્યરૂપ બની રહે છે.

આ પ્રભાણે અંતર્ધર્મી પરમાત્માને રસરૂપે અથવા મધુરૂપે ચિંતવવાનો ક્રમ શી રીતે સિદ્ધ કરવો તથા તે રસમય પ્રભુની કંઈ શક્તિના સ્વરૂપને ચિંતનક્રમમાં પ્રવેશ પામવા દેવી તથા તે ઉપાસ્યનો સાક્ષાત્કાર થવા પછી ધાર્મિક આત્માને વિકાસક્રમનું ઉત્પટનું જગદક્ષિત્ર ઇશ્વરપદ (Pantheism) સિદ્ધ કરવાનું શોધ રહે છે, તે શી રીતે આલેખવું—એ આદિ નિયાર આપણે અન્ય પ્રસંગે કરીશું.

भक्ति, ज्ञान अने कर्म.

ભક્તિ વિનાનું જ્ઞાન મોજું લાગે છે,

જ્ઞાનવિના ભક્તિ ખારી દે દાં;

કર્મય સંયોગ કરી જે જન મહેલો છે,

સ્વાદ તેનો છે અતિ બારી દે દાં -

યાગ, સોમયાગ, અંશમેધયજ્ઞ આદિ વિવિધ કર્મોનું પ્રતિપાદન કરે છે, અને અધિક એ જણાવે છે કે આ જ કર્મો જે નિષ્કામપણે અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે છે તો એ જ કર્મો વધારામાં અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરનાર થઈ રહે છે. પણ કર્મમાર્ગમાં કેવલ આ વિવિધ શ્રૌત-કર્મ તથા સ્માર્તકર્મનો સમાવેશ થતો નથી. કર્મમાર્ગ એ એથી વિસ્તૃત અર્થને વહન કરનાર છે અને તેથી મોક્ષને માટે સંપ્રતાતયોગ અને અસંપ્રતાતયોગને મુખ્ય સાધન સ્થાપન કરી એ ઉભયવિધ યોગની સિદ્ધિમાટે વિવિધ પ્રકારના યમનિયમો, આસનો, પ્રાણ-યામ, પ્રત્યાહાર, ધારણ તથા ધ્યાનાદિનું વર્ણન કરનાર યોગશાસ્ત્રવડે પ્રતિપાદન કરાયેલી એ સર્વ આસનાદિ ક્રિયા તે પણ કર્મમાર્ગમાં જ અંતર્ભૂત થાય છે. ભક્તિમાર્ગમાં મુખ્યત્વે કરીને તો મુખ્ય ભક્તિનું ગ્રંથસ્થ કરાય છે. એ ભક્તિ તે પ્રેમલક્ષણભક્તિ છે. એ ભક્તિનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં જણાવતાં શ્રીનારદ કહે છે કે સા પરમપ્રેમરૂપા ભક્તિ તે પરમ એટલે નિરતિશય પ્રેમરૂપ છે, અને શ્રીશંકરેલક્ષ્ય કહે છે કે સા પરાનુરક્તિરીશ્વરે આ સ્વતંત્ર તાત્પર્ય રપષ્ટ કરતાં દીકાકાર જણાવે છે કે સર્વત્ર સમરૂપે વ્યાપી રહેલા જે સમષ્ટિ ઇશ્વર, તેમના વિવિધ અવતારો, સંક્ષેપમાં જીવત્સ્વરૂપ ઉપાધિથી અનવચ્છિન્ન જે ચેતન, તદ્વિષયક જે રાગ તે ભક્તિ છે, એ ભક્તિ તે તે આરાધ્યના માહાત્મ્યજ્ઞાન આદિથી સ્વભાવથી જ, પૌતાની મેળે જ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી એને આ સૂત્રમાં અનુરક્તિ કહી છે, અને રાગ, પ્રીતિ આદિ કહી નથી. આ ભક્તિ તે મુખ્યત્વે કરીને ભક્તિ છે, અને એ ભક્તિનાં જે જે સાધનો તે સર્વ જૈણુ ભક્તિ છે. શ્રવણ, કીર્તન, રમરણ, વંદન આદિ જે સાધનભક્તિ તે સર્વ જૈણુભક્તિ છે. આ ઉભય પ્રકારનો ભક્તિમાર્ગમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે, અને એ જ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગમાં હું બ્રહ્મરૂપ છું, આ આત્મા તે બ્રહ્મ છે, એ અદ્વૈત જ્ઞાનનો જ સમાવેશ નહિ કરતાં શ્રવણ અને વિચારથી પરમપ્રાપ્ત્યની સિદ્ધિ થાય છે એ સિદ્ધાન્તનો અર્થાત્ મોક્ષ, તેના સાધનરૂપ તત્ત્વજ્ઞાન અને તેના સાધનરૂપ વિચારો એ સર્વનું ગ્રંથસ્થ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારે આ ત્રિવિધ માર્ગમાં જણાવેલાં સાધનોમાં સર્વ મોક્ષસાધનોનો સંગ્રહ થઈ જાય છે. એ મોક્ષસાધનોની આ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચણી કરવામાં આવેલી હોવાથી ધણા મનુષ્યોને એવો ભ્રમ થયો હોય છે કે આ ત્રણે માર્ગ તે પૃથક્ પૃથક્ છે. જેમ એક ગૃહમાં પ્રવેશ કરવાના ત્રણ દરવાજા હોય તો એ ત્રણે પૃથક્ પૃથક્ હોય છે, જે પુરુષ એક દરવાજે થઈ જાય છે તેને બીજા દરવાજાનો લેશ પણ સંબંધ હોતો નથી, અને બીજે દરવાજે થઈ તે ગૃહમાં પ્રવેશ કરનારને પ્રથમના દરવાજાસાથે લેશ પણ સંબંધ નથી અને તૃતીય દરવાજાથી એ ગૃહમાં પ્રવેશ કરનારને વળી એ બંનેમાંથી કોઈ સાથે સંબંધ નથી, તેમ આ મુક્તિમંદિરનાં કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન એ ત્રણ સ્વતંત્ર દ્વાર છે અને તેથી એક દ્વારનું અવલંબન કરનારને બીજાં દ્વારોસાથે તથા એ દ્વારોમાં પહોંચતા માર્ગોસાથે લેશ પણ સંબંધ નથી, આંતરું માનવું ધણાનું થાય છે. અને આમ માનવાથી એક માર્ગને અવલંબન કરનાર બીજા માર્ગોના રહસ્યને લેશ પણ જાણતો નથી એટલું જ નહિ પણ તે તે માર્ગની મિથ્યા નિંદા કરનાર થઈ રહે છે. આપણે જોઈએ છીએ કે વેદાન્તી શબ્દ અતિ ઉચ્ચ અર્થને વહન કરનાર છે. વેદ એ જ્ઞાનનો વાચક શબ્દ છે અને તેથી જૈણુ-રીતે, લૌકીકપ્રમાણથી ન જણાય એવા જ્ઞાનને આપનાર શ્રુતિરૂપ શબ્દસમૂહનો યોગ્યક એ શબ્દ છે. જે જ્ઞાન પામ્યાપછી અવશેષ જણાવાનું રહેતું નથી, જે જ્ઞાન થવાથી સર્વ જ્ઞાત.

યજ્ઞ જ્ઞાન છે, તે ઉચ્ચતમ જ્ઞાન તે મુખ્યર્થતિથી વેદાન્ત છે. અને વેદાન્તશબ્દગાણ્યવૃત્તિથી એ ઉચ્ચતમ પરમાત્મજ્ઞાનને આપનાર ઉપનિષદાદિ શબ્દસમૂહને, ઉપનિષદાદિ ગ્રંથોના બોધક છે. આ જ્ઞાન, આ સર્વોત્તમ જ્ઞાન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે, અને તેથી જેને હવે જ્ઞાતવ્ય લેશ પણ શેષ રહ્યું નથી તે પુરુષ તે વેદાન્તી છે. આમ છતાં ભક્તિમાર્ગ કે કર્મમાર્ગનું મદદજી કરનાર વેદાન્તી કદી વિચારમાર્ગ કે જ્ઞાનમાર્ગને અવલંબન કરનારની નિંદા કરે છે. આ જ પ્રમાણે યથાર્થ ભક્ત તે, તે જ છે કે જેણે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ સાધી છે, જેણે પરમાત્માથી અન્ય સર્વ આર્ત છે; છુટ્છ છે એ નિર્ણય કરી પરમાત્મામાત્રને જ પોતાના પરમપ્રેમના નિયમ માન્યા છે, જે પરમાત્માને અર્થે સર્વ ત્યજીને રહ્યો છે, જેણે પરમાત્મામાં પોતાના તન, મન અને ધનને સમર્પણ કર્યું છે, અર્થાત્ એ ત્રણે પદાર્થવિષે પોતાનું મમત્વ ઉઠાવી લીધું છે, પોતાની પાસે દેખાતું ધન તે પરમાત્માનું જ જાણે છે, અને તેથી પરમાત્માની જેની ઇચ્છા તેને સમગ્રાય છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્માસંજ્ઞાથી કાર્ય કરવામાં જ તે વાપરે છે, પોતાનારૂપે મનાતું મન તે જેણે પરમાત્માનું જ માન્યું છે, અને તેથી પરમાત્માથી અતિરિક્ત એક પણ વિચાર કરવામાં જે મનને પોતે વેગ આપતો નથી, અને શરીર પોતાના રૂપે અન્યને ગ્રાંતિ થતું છતાં જે પરમાત્માની જ શુદ્ધતા કરવામાં વાપરે તો વાપરે છે-આવે પરમાત્માવિષે જ સદા સર્વદા સર્વથા પ્રેમથી રમણ કરતો પુરુષ તે યથાર્થ ભક્ત છે. આ પુરુષમાં એક પણ અંશ નિંદાનો હોતો નથી, પ્રત્યુત સર્વ અંશો રજુતિના જ છે. એ પુરુષનીરને સંબંધ તે અનેક પ્રકારની ઉન્નતિ કરનાર છે એટલું જ નહિ પણ એનું નામોઆચારજી પણ વિવિધ પ્રકારે શ્રેયસને સાધનાર છે, છતાં ભક્તિનું રહસ્ય ન સમજનાર અન્ય માર્ગ-વલખી આ રિધિનિમાટે પ્રયત્ન કરનારને અને પ્રસંગે આ રિધિતિએ પહોંચેલા ભક્તને 'ભક્ત' કદી મિથ્યા નિંદતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ જ પ્રમાણે કટિ કરીને અનેક અપ-તોયી વેદને મંત્રમાત્ર વિવિધ કર્મોનું પ્રતિપાદન કરે છે. કર્મકાંડના સંજ્ઞાનું સાદિત્ય, વિરતન વેદોની સાંદિતા, તેના પદપાઠ, કર્મ, જટા અને ધન, આહાર, ઔત્રસૂત્ર, ગૃહ્યસૂત્ર, પૂર્વગ્રીમાંસા તથા તેના પરની દીકાઓ, પદ્ધતિ આદિ ગ્રંથો સામાન્ય મતિના મનુષ્યોને પણ ખાતરી કર્યા વિના રહે તેમ નથી કે કર્મનું પ્રતિપાદન કરવામાં વેદોએ અને પૂર્વના ઋષિ-મુનિઓએ સર્વ બલ વાપર્યું છે. આમ છતાં કર્મમાર્ગનું અવલંબન કરનારને ઇતર મનુ-ષ્યો કર્મક કદી નિંદે છે. આ રિધિન શું બતાવે છે ? એ એ જ જણાવે છે કે આ વિવિધ માર્ગોવલખી પુરુષોને પોતે અવલંબન કરેલા માર્ગનું પણ યથાર્થ જ્ઞાન નથી. તત્ત્વવિચાર માર્ગમાં પડેલા પુરુષો સમજે છે કે આપણે કર્મનું કંઈ પણ કામ નથી, કર્મ આપણે માટે નથી, કર્મ તો જે મનુષ્યોને આ તત્ત્વનું રહસ્ય દાખ નહિ લાગ્યું હોય તે બીજાના કૃપણ મનુષ્યો માટે છે. આપણને ભક્તિનું પણ નામ સરખુંએ મદદજી કરવાનું નથી. જેણે વિવિધ પોતાના અંતઃકરણને બેચીને તત્ત્વમાં રચાવી ચક્ષતા નથી તેમને વિષય પ્રતિને જાહેર પરમેશ્વરપ્રીતિને સાધવાની છે. આપણે તો આખો દિવસ યોગવાસિટ કે આમપુરાજી વાંચી શકીએ છીએ, એનું વ્યાખ્યાન કરી શકીએ છીએ. આપણને મોઢ કર્યા છે ? આપણે તો આખા વિશ્વને અવિદ્યાથી પ્રયુષ્કરણપિત નામરૂપના કાર્યરૂપ જાણીએ છીએ. વળી આપણે પોતે જ અદ્વૈત છીએ તો આપણને આરાધ્ય કેવું હોય ? આપણે ભક્તિ શા માટે કરવી જોઈએ, અને આપણાથી થાય પણ કેવી રીતે ? ભક્તિ તો જેમનું

ચિત્ત દૈતમાં રમણ કરી રહ્યું છે તેમને માટે છે. આપણે તો દૈતની મર્યાદા ઉલ્લંઘી અદૈતના શિખરપર આવી આરૂઢ થવા છીએ, આપણે ભકિત કેવી ? યોગની ક્રિયાઓ વિક્ષિપ્ત અંતઃકરણવાળા માટે છે અને વળી તે તે સિદ્ધિની લાલસા જેમને હોય તેમણે તે સાધવી આવશ્યક છે. બારણે શું આંખાં ઢાલકાંઓ. વાગે છે કે અનાહતનાદ થયણ કરવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ ? આપણું અંતઃકરણ તો સમાધાનસંપત્તિને પ્રાપ્ત થયું છે, શાસ્ત્રદ્વારા આપણે આખા વિશ્વને, ચૈત્સલોકના મુખને કાકવિષાસમ જાણીએ છીએ, સિદ્ધિઓ તે વ્યુત્પાનમાં સિદ્ધિરૂપ છે પણ અદૈતાવસ્થાનમાં એ સર્વ પ્રતિબંધકરૂપ છે, એ પણ આપણે જાણીએ છીએ તો પછી યોગની વાર્તાનું પણ આપણને કામ નથી. આ અને આવા અનેક બ્રાન્ત વિચારો દરનાર જ્ઞાનમાર્ગોવલ્લખી કેટલા હોય છે ? આતુર્ભાસમાં ઉભરાતાં જીવડાંની સંખ્યા વખતે આવા મિથ્યા વિચાર દરનારની સંખ્યાથી ઓછી હશે. જેઓ ભકિતમાર્ગને પકડે છે અને તેમાં આગળ વધેલા પોતાને માને છે તેમની રિચતિ તપાસીએ છીએ તો ત્યાં પણ આવી જ દુર્દશા તેમની દેખાય છે. સાચા વૈષ્ણવો મંદિરમાટે કંઈ કામ કરવાનું હોય તો તે કરે છે પણ અનેક એવા મનુષ્યો નીતિમાત્રને પગરખાં નીચે દાખીને રાજે છે. યમનિયમને તો તેઓ નિકૃષ્ટ મનુષ્યોને પાળવાનાં સાધનો સમજે છે, તેઓ ધારે છે કે આપણે તો સાક્ષાત્ વિષ્ણુની સેવા કરવાની છે તો પછી આપણે કર્મનું શું કામ છે ? જનોઈ પહેરવી એ આપણે નકામી છે. ગાયત્રીનો જપ કરવો એ સૂર્યદેવની ઉપાસના છે, તેથી તેમ કરવામાં તો આપણે અન્યાય કરીએ છીએ. આપણે વિષ્ણુને મૂકીને સૂર્યની ઉપાસના કરીએ છીએ તેથી આપણથી ગાયત્રીનો જપ થાય નહિ. વેદવિદિત યજ્ઞયાગ કરવા એ પણ અન્યાય છે, તેથી એ આપણે માટે નિષિદ્ધ છે. આપણે આંખ મીચીને સંયમ કરીએ તો તે પણ આપણે માટે ખોટું છે, કેમકે આપણે એટલો સમય ભગવાનની સેવા કરી શકતા નથી. તેથી એ સમય તે આપણા ઇષ્ટથી વિરુદ્ધ દરનાર છે તેથી આપણે સંયમ સાધવો ઘટે નહિ; અને સંયમના અભાવે આપણે પ્રાણુપામ પણ કરવાના કેવી રીતે હોય ? આપણે ક્યાં શરીરને અધર તોળવા માગીએ છીએ ? આપણે ક્યાં આકાશમાં ઉડવા માગીએ છીએ કે આપણે વિવિધ પ્રકારના કુંભક કરવાના હોય ? આ જ પ્રમાણે આપણે તો ભગવાનતા દાસ છીએ. ભગવાન આપણા સેવ્ય છે, આપણા સ્વામી છે અને આપણે તો તેના દાસ અથવા દાસાનુદાસ છીએ તો આપણે ક્ષણભર પણ જીવ બ્રહ્મનો અભેદ વિચારવો એ મોટું પાપ છે. આપણે વિચાર કરવાની રીત અગત્ય છે ? ગોળીઓ, પક્ષી અને પશુઓ સર્વ ભક્તિથી મોક્ષ પામ્યાં છે. તેમણે ક્યે દિવસે જનોઈ પહેરી હતી કે મોટા મોટા વિચાર ક્યાં હતા ? તેથી આપણે વિચારમાર્ગના ગંધની પણ જરૂર નથી, અને કર્મમાર્ગનો ઓળો પણ આપણે ખપે તેમ નથી. તેથી આપણે એ બંનેનો ત્યાગ કરી કેવળ ભકિત માર્ગે જ વહેવાનું છે. આ રિચતિ દાઢના ધણુ ખરા ભકિતમાર્ગને અવલંબન કરનારની દેખાય છે, અને તેમનામાં જે દુરાગ્રહ, જડના આદિ દોષો દેખાય છે, તે સર્વ આરા અઘટિત વિચારનો જ પ્રભાવ છે. તેઓ ભકિતમાર્ગનું તો શું પણ પોતાનું પણ રહસ્ય જાણતા નથી, અને તેથી બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાને કાયરતા ધરી અમુક દુરાગ્રહ બાધી ગઈભતા પૂંછડાની માફક તેને પકડી મિથ્યા ઇષ્ટઆશયથી બ્રહ્મ થાય છે.

કર્મમાર્ગનું તળીયું તપાસીશું તો ત્યાં અધિક સતોષ પામવાજેવું આપણને વિશેષ

જાણ્ય તેમ નથી. સવારમાં વહેલાં ઉઠવું, ધૂપદીપ કરવા, પાણીના યોગના ભરવા, લગ્નકારીને સામગ્રાન કરવું, મંત્રોના ઉચ્ચાર વિવિધ યોગસંક્રિત કરવા, કુંડ જોદવા, વેદીઓ ચણવી અને વિવિધ સમારંભ કરી એક પછી એક અનુષ્ઠાન કર્યાં કરવું, એમાં જ કૃતકૃત્યતા માનેલી દેખાય છે. ભક્તિ તો એમની દષ્ટિમાં વેદજ્ઞાણ જ દેખાય છે, અને તરવંચાન તો શત્રુ મનાય છે. જીવમજ્જની એકતા માનવી એ નારિતકપણું છે, વેદાન્તનો ઉપયોગ તે કર્મમાં અપેક્ષિત દેવતાના સ્વરૂપના પ્રતિપાદનમાટે છે, જ્ઞાનથી હૃત્તતંત્ર પુરુષાર્થ કાષ્ઠ સિદ્ધ થતો નથી અને ભક્તિ તે ઇન્દ્રિયોની લોહપતા વધારવાનો રસ્તો છે ઇત્યાદિ વિચારો, જે આવે છે તો, એમના અંતરને ક્ષુબ્ધિત કરતા દેખાય છે. આ પ્રકારે ભક્તિ અને વિચારનો બહિષ્કાર કાવ્યાથી આ કર્મોની સ્થિતિ તે ધણે અંશે બજુચકની સ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવે છે. સામાન્ય વ્યવહાર કરવામાં પણ એમને ગમ પડતી નથી તો મોટાં દિલકર કાર્યો સાધવાની કક્ષા તો એમના અંતરને સ્પર્શ પણ ક્યાંથી પામે? ચિત્ત આવી આવીને વિચાર કર્યાંવિના કરતાં કર્મમાં જ હરે છે, અને એના પરિણામમાં અંતરની જડતા દદ થઈ રહેલી દેખાય છે. યોગાંગમૂત કર્મો કરનાર પણ વિવિધ આસનોનો તમાસો લોકોને ખતાવે છે, લોકમાં ખ્યાતિ અને પૂજાઅર્થે નાનાવિષ પ્રાણાયામ કરી ખતાવે છે, હાથમાં માળાનું ગ્રહણ કરી મોટાં પુરસ્કારણના સાધકોનો ડોળ કાઢે છે, અને આવી અનેક રીતે યોગના વાસ્તવશક્તિ વચિત રહે છે, અને આના પરિણામમાં જ યોગીને બદલે જોગીનો કિનામ એમને મળે છે. સંસેપમાં એ જ કે શુદ્ધ વિચાર, શુદ્ધ જ્ઞાન, સાચી ભક્તિ, ખરો યોગ અને ઉત્તતિ આપનાર કર્મનુષ્ઠાનને બદલે જ્યાં ત્યાં શુદ્ધ વેદાન્ત, દંભી યોગ, અને જડતાવાળું કર્મનુષ્ઠાન જોવામાં આવે છે.

આ સ્થિતિ જોઈ સૂતને ખેદ થયાવિના રહે તેમ નથી, પણ વિવેકીને આ સ્થિતિ જોઈ આશ્ચર્ય પામવાસરણું રહેતું નથી. અદિ આશ્ચર્યને અવકાશ નથી, એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે આ જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મરૂપ સાધનો નિર્દોષ છે, અને વિવેકપુરઃસર એનો આશ્રય લેનારને એ અવસ્થા ઉન્નતિ આપે છે. એ સાધનો આથી હજાર કે દશ હજાર વર્ષ પૂર્વે જેવાં હતાં તેવાં જ આજે પણ છે. એમના સ્વભાવમાં તથા સામર્થ્યમાં લેશ પણ બેદ થયો નથી. વર્ષ વ્યતીત થવાથી એમનું બલ ન્યૂન થયું નથી, છતાં પૂર્વે વ્યાસ, વાલ્મીકિ, જનક, અન્ગનશત્રુ, અંબરીષ આદિને જે ઉત્તતિ એ સાધનોદ્વારા થતી હતી તે આજે થતી નથી, તેનું કારણ માત્ર એ જ છે કે આ સાધનોને મિત્ર મિત્ર દારૂપ લોકોએ અજ્ઞાનથી ગણ્યા છે, અને એકનો આશ્રય લીધો એટલે બીજાનો તિરસ્કાર કર્યો છે. આ પ્રકારે કરવામાં જે મોટી બૂલ થાય છે તેનું પરિણામ જ દાલની એ સાધનમાં પ્રવેશનારની ભ્રષ્ટ સ્થિતિ છે. આ ત્રણ અન્યંત મિત્ર દારૂપનથી પણ એ ત્રણ માર્ગરૂપ છે. અને તે પણ જેમ દારૂદોર ત્રણ શેરી રથવામાં આવી હોય તેવા માર્ગરૂપ નથી. જેમ દારૂ રેડેશનમાં રહેલો મનુષ્ય બી. બી. રેલવેમાં મુંબાઈ જઈ શકે છે અને ઇચ્છા હોય તો જી.આઇ.પી. રેલવેમાં મુંબાઈ જઈ શકે છે અને તેમાં એ જન્ને રેલવેનો માર્ગ મુંબાઈ પહોંચનામુધી કાષ્ઠ રથજો મળતો નથી, દારૂથી પૃથક્ પડ્યો તે ઠેક મુંબાઈ જ મળે છે, તે પ્રકારના આ માર્ગો નથી. આ માર્ગો જોવા પ્રકારના છે કે જે સાચી ઉન્નતિ સાધવી હોય, જે સાચું એવડુ પ્રાપ્ત કરવું હોય, જે યથાર્થ નિઃશ્વેસની

પ્રાપ્તિ કરવી હોય, જે સાચા વિષ્ણુના પદમાં વિરાજ્યું હોય, જે કહેવામાત્ર નહિ પણ અંતરથી અરેખર ત્રિવિધ દુઃખની આત્મનિકી નિવૃત્તિ કરી પરમાનંદની પ્રાપ્તિમાં સ્થિત થવું હોય, તો આ ત્રણે સાધનોનું અનુદાન કરવાની જરૂર રહે છે. આ ત્રણમાંથી ગમે તે એક અથવા બેથી આલે તેમ નથી. આ ત્રણે માર્ગે તે પદે પદે એકબીજામાં મળનાર છે, એકબીજામાં એકમેક યથ રહે છે. તેથી ગમે તે એક માર્ગનું અવલંબન કરનાર, બીજા માર્ગનું અવલંબન કરનારની સાથે પ્રતિપદે મળે છે, અને તેના સહવાસથી પોતાને લાભ કરી શકે છે.

અપૂર્ણ.

અનુભવરૂપી જલ પીનાર જ ધન્ય છે.

પદ. (અહોભાગ્ય જગમાં તે નરનું, એ લય.)

- અહો ધન્ય જગમાં તે જનને, જેણે પીધું^૧ જીવનમય વારિ.
ફરી જનિમૃતિ નવ ધરનારી, એ દૈવી પુરુષ કે નારિ;
એ જીવનધારા કેરું^૨ બિંદુ, પાપીને પાવન કરે,
વળી આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ હરી, જડતા જીવતણી હરે.
એની^૩ ભરી, સ્થળે સ્થળ ઝારી, પણ લહે કોઈ મતિ ન્યારી; અહો
મૃતજલ જીવો જેને કહે છે, તે અમર જલ છે ખરું,
ધારણુ લીતરમાં^૪ કરી કહ્યું જેને સકળ માનવતરુ;^૫
જોને બહિર પ્રકટ કરનારી, કોઈ શોધી શક્યું નથી ખારી;^૬ અહો !
એ વારિ સૂક્ષ્મ શરીર કેરી^૭, કો વિધિ શુદ્ધિ કરે,
ક્યાંથી નિસરી, ક્યાંથી જઈને, કોણુ સ્થાનવિષે ઠરે,
જે પામ્યો ન એ કળ ભારી, તેની જીતી બાજુ હારી; અહો !
એ જીવન જલકેરી નદીમાં, જે જીવો તરવા પડે,
તે ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ થાતાં, દેવદુંદુભિ ગડગડે;
(એ) જેણે જેઈ નથી ધારી ધારી, તેને મીઠી છતાં પણ ખારી; અહો !
એ બહિર્ભુજ કદી ના પીએ, એ પીએ અંતર્ભુજ જે,
શુરુની કૃપા થાતાં સહજમાં, જીએ જીવનમયૂષ^૮ તે;
એ છે અમિતી ચિણુગારી, દુષ્કર્મકોપ દહનારી; અહો !
મહિં પડયા તે મહાસુખ પામે, દેવસરીખા તે થાતા,
ભવલય ન નડતો તેમને, પામી રહે કૃતકૃત્યતા,
તમે પ્રયત્ન કરી સહકારી, પીએ બાધુ ! ભગિનિ ! અમારી. અહો !

નિશાઠ અને નીતિની કેઢવણી.

સુધરેલો અથવા સુધરેલો ગણુવા ઇચ્છનાર કોઇક જ દેશ આજે હશે કે જ્યાં કેળવણીની ચચો વધતા ઓછા વેગથી ચાલી નહિ રહી હોય. કેળવણી ઉપર જેટલું લક્ષ આજે આપ-વામાં આવે છે તેટલું ગયાં પચાસ વર્ષમાં, અથવા ગયા દશકામાં પણ, આપાતું ન હતું એ નિર્નિવાદ છે. દેશના અંગભૂત તરીકે પ્રત્યેક પુરુષની, પ્રત્યેક સ્ત્રીની પ્રત્યેક બાળકની હિંમત એકદમ વધી ગઇ હોય એમ આપણને જણાયું છે, એટલું જ નહિ પણ મનુષ્ય જાતિનું મૂલ્ય વિશેષ આંકતાં આપણે શીખ્યા છીએ. કારણોની તપાસ કરવા જતાં સંકેપી સ્વરૂપ કારણ તો એ નજરે પડે છે કે જીવનની મારામારી વધતી જાય છે, ઇચ્છા ન ભણે-લાના આપ્યા નહિ તો અધો મગજમાં અધારું વ્યાપી રહ્યું હોય એમ તેના ધડો થતો નથી, અને ઓછામાં ઓછી અમુક હદની ઉચી કેળવણી પામેલો પુરુષ જ આજીવિકા મે-ળવવા, જીંદગીની મોજમઝા મોગવવા અને યશ રળવા શક્તિમાન મનાય છે. આમ હોવા-થી ઠેર ઠેર શિક્ષકોનાં જૂથ કેળવણીની વૃદ્ધિ કરતાં, વિદ્યાર્થીઓનાં જૂદ આંખ કાન તથા મોં વકારી વિદ્યારસ ગ્રીક્ષતા, અને પ્રેક્ષકોનાં સૈન્ય એ સંપળો તમારો જોતાં માલમ પડે એ સ્વાભાવિક છે.

કેળવણીનો વિષય દેખાય છે એટલો સરળ નથી. એની પણ સુરકેલી અને એને લગતું પણ જોખમ હોય છે. એનો કંઈક ખ્યાલ નીચેની વાતથી આવી શકશે. કોઇ એક રાજ્યનો વ્યાધિ કેમે કરી મટતો ન હતો. આખરે કોઇ પરદેશી વૈદ તેની સલામમાં આવ્યો અને તેણે તે વ્યાધિ મટાડવાનું બીકું ઝડપ્યું. અમુક મુદતમાં રાજ્યનો વ્યાધિ તદ્દન મટી ગયો. રાજ્યએ આનંદ પ્રસન્ન થઇ વૈદરાજને વર માગવા કહ્યું, વૈદરાજે કહ્યું—“આપના રાજ્યમાં જેટલા વૈદ હોય તેમના ઉપર મારું અમુક લાગુ કરી આપો.” એથી. તે કેટલી ઉપજ થાય ?” એમ વિચારી આવી અણસમજી પ્રાર્થનાથી રાજ્ય આશ્ચર્ય પામ્યો. વૈદરાજ એકના બે થયા નહિ. રાજ્ય એ સંમતિ આપી વૈદરાજ દોંગ કરી મદા વ્યાધિપ્રસત બની જઇ પધારીવશ થઇ ગયા. રાજ્યના માનીતા વૈદને કોણ માન ન આપે ? આખું નગર વૈદરાજને જોવા ઉલટ્યું, ‘કો-ની દવા કરે છે ?’ ‘શી દવા આપે છે ?’ ‘શપથો છે કે નહિ ?’ એ પ્રકારની પ્રશ્ન-ધારા વૈદરાજ ઉપર ધૂટવા લાગી. તેના જવાબમાં તેઓ કહેતા કે—“ભાઈ ! ઓસડની જરા પણ ટિકી લાગતી નથી.” તે સાંભળી પ્રશ્ન કરનાર દિલગીર થયા અને વિચારીને કહે કે—તમારા વ્યાધિ ઉપર તો અમુક દવા અકસીર !” વૈદરાજ કહે કે—“ભાઈ ! વ્યાધિને લીધે મારી જીવિ બહેર મારી ધઇ છે અને મને કશું સુઝતું નથી. માટે મહેરબાની કરી તમારી દવા આ કાગળના કકડા ઉપર લખી આપો.” પછી દવા કાગળના કકડા ઉપર લખાય વૈદ રાજ્યને જોવા આવનારમાં કોઇ સખ્ત એવો ન તીકળ્યો કે જેણે કંઈ પણ સલાહ ન આપી અને કાગળના કકડા ઉપર તે સલાહ ન લખી, આથી કાગળના કકડાઓનો મોટો ઢગ થયો. વૈદરાજે સારા બની જઈ એ ઢગ રાજ્ય આગળ મૂકી કહ્યું—“નરેન્દ્ર ! આપના નગરમાં આટલા બધા વૈદ છે, તેમના ઉપર આપ મને લાગુ કરી આપશો તો મારી આજીવિકાને કોઇ રીતે ધક્કો પડેલો એમ નથી.” કેળવણીની બાબતમાં પણ એ પ્રમાણે છે. કેળવણીનો બાજબીમાં બે ધડક અભિપ્રાય અથવા સવાદ ન આપી શકે એવો કોઇક જ માણસ હશે. “અમુક વિષય અમુક રીતે શીખવાવો જોઈએ; અમુક વિષય શીખવાતો નથી એ બાજબી

નથી; અમુક વિષય શીખવવાની શી જરૂર છે ! આજ કાલ ગોખાલપિંડી બહુ વધી ગઈ છે; શિક્ષકે અમુક પદ્ધતિથી શિક્ષણ આપવું જોઈએ. ” એ પ્રકારની ટીકાનો પ્રસાર નગરમાંથી ગામ-ડામાં પણ આજકાલ થવા માંડ્યો છે. ચર્ચા અને ટીકા કરવાનો જનમંડળને સર્વ રીતે હક છે. માત્ર તે સાથે એટલું સમજવાતું છે કે ફળવણીનું પણ એક શાસ્ત્ર છે; ચોપડી ચોપાનિયાં અથવા છાપા વાંચવા માત્રથી એ શાસ્ત્રમાં નિપુણ થવાતું નથી; ચોપડીના વિચાર અને શિક્ષકનો અનુભવ એ બેમાં વારંવાર ધણો તફાવત દેશકાલ સ્થિતિને લઈને પડે છે, અને અનેક પ્રસંગે શિક્ષકનું કાર્ય અનેક કારણોને લીધે અતિશય મુશ્કેલ હોય છે.

આટલા ઉપોદ્ધાત પછી નીતિની ફળવણીના વિષયકે પર આપણે આવીશું. અને તેના મુખ્ય મુદ્દા આપણે વિચારીશું. નીતિનું શિક્ષણ બાળકને આપવું જોઈએ એ વિષે તો મત ભેદ જ હોઈ શકે નહિ. પરંતુ બ્યારે આપણે એ વિષયમાં ઉંડા ઉતરીએ છીએ ત્યારે અનેક પ્રકારની ભ્રાંતિઓ આપણને માલમ પડે છે. ઘણા લોકોનું એવું કહેવું છે કે નીતિશિક્ષણની શરૂઆત નિશાળમાં થવી જોઈએ. પરંતુ આ એક ગંભીર ભ્રાંતિ છે. પહેલી નિશાળ નિશાળ નથી પરંતુ ઘર છે. એ નિશાળમાં જો કે ચોપડીઓ ભણવાની હોતી નથી, જુદા જુદા વિષયો અને સમયસંકલના નિર્ણયિત નથી અને શિક્ષકને પગાર મળતો નથી તોપણ ઘર એ પ્રથમ અને મુખ્ય નિશાળ છે. માતાનું ધાવણ, માતાની સ્નેહાળ દર્શિ, માતાની કરડી નજર, માતાનાં લાડ, માતાના ઘોલ ઢીંકા, પિતાની પ્રેમાળ દેખરેખ, પૂછ પરછ અને શિક્ષણ—દુઃકામાં માતા પિતાની અત્યેક કૃતિ એ ઘરરૂપી નિશાળનું ધ્યુ પરંતુ અતિશય કિમતી અને અસરકારક શિક્ષણ છે. શ્રી મનુ કહે છે તેમ બ્રાહ્મચાર્યોનાં શતં પિતા પિતા સો આચાર્યોની બરાબર છે, અને સહજે જુ પિતૃન્ માતા ગૌરવેના તિરિચ્યતે માતાનું ગૌરવ તો હજાર પિતાકરતાં પણ અધિક છે. એ નિશાળમાં માતા “ પ્રિન્સિપાલ ”—મુખ્ય શુરુ છે અને પિતા “ આસિસ્ટન્ટ ”—ઉપશુરુ છે. માતા પિતા સાહે તો તેઓ બાળકને સેંકડો સારી ટેવ તથા વર્ષ સુધીમાં પઢાવી શકે છે. બાળકના હાથમાં માતા ધૂળ આપશે તો તે લેશે, એટલું જ નહિ પણ ખાશે; ધૂળને બદલે પુલ આપવામાં આવશે તો તે પુલ લેશે. એટલું જ નહિ, પણ માતાની નકલ કરી દેવમૂર્તિને ચઢાવશે. હાથ જોડશે અને પગે લાગશે. આમ અનેક ટેવોનો સમજ પામે ધરમાં નાંખી શકાય છે, અને તેમાં માતાપિતાને કંઈ બહુ શ્રમ પડતો નથી. આતું માતાપિતાથી શિક્ષણ પામેલું બાળક આગળઉપર શિક્ષકને અને શાળાને પણ અપાવનાર થઈ પડે છે. ઉત્કૃષ્ટ, જેને અનેક કંઠગી ટેવો પાડવામાં આવી છે એવું બાળક અનેક પ્રસંગે શિક્ષકને ભારરૂપ અને મુશ્કેલીમાં વધારો કરનાર માલમ પડે છે. એક પ્રસિદ્ધ ઇંગ્લેન્ડ નાટકના ખેલાડીની માતાએ પોતાની બધી દોલત ઉઘાડી દીધી. આખરે તેની દુર્દશા એવી યઈ કે પોતાનું દેવું ન પતાવી શકવાથી તેને કેદખાનામાં જવું પડ્યું. આવી સ્થિતિમાં એ માતાએ પોતાના પુત્રને કાગળ લખ્યો. એ પુત્ર પોતાની આવ-કમાંથી દર વર્ષે સો પાઉંડ પોતાની માતાને આપતો હતો. કાગળમાં એમ હતું કે—“ પ્રિય પુત્ર ! મારી આત્મી દુર્દશા આવી પડી છે તેમાંથી તું મને છોડાવ. ” પુત્રે જવાબ લખ્યો કે—“ પ્રિય માતા ! હું પણ એવી દુર્દશામાં આવી પડ્યો છું તેથી તારા તરફ મારો પૂર્ણ ભાવ દર્શાવતા મારાથી અવાપ એમ નથી. ” આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નીતિનો પ્રથમ પાઠ ભણવાતું સ્થળ નિશાળ નથી પણ ઘર છે; અર્થાત્ નીતિની ફળવણીનો આરંભ ઘરમાં થવો જોઈએ.

છતાં પ્રથમ નિશાળ ધર હોવાથી શાળાઓએ નીતિ શિક્ષણ સંબંધી પોતાની જવાબદારીથી છટકી જવાનું નથી, આપણું ગૃહજીવન જીવણી સંબંધી જોઈએ એવું જવરિયત નથી એ ઉઘાડી વાત છે, સ્ત્રીજીવણીપરતે આપણો દેશ અતિશય પછાત હોવાથી આપણા ગૃહજીવનને શોચનીય પક્ષઘાત થયેલો છે. વળી પાત્રી અને ગૃહિણી તરીકેના પોતાના કર્તવ્યોના પૂરો ખ્યાલ હજી જેમને આપ્યો નથી એની તરણીઓને જવાબદારીથી ભરપૂર માનવધર્મી પ્રાપ્ત થાય છે એથી પણ ગૃહજીવણીના પ્રગતિપંથમાં હિમાલય જેવો અંતરાય આવી રહેલો છે. આ સ્થિતિથી શિક્ષકવર્ગ સંપૂર્ણ રીતે વાકેફ છે. જેમ વિશેષ જ્ઞાન તેમ વિશેષ કર્તવ્યનિષ્ઠા અને ઉંચા કામની આશા રાખવામાં આવે છે, અર્થાત્ વિશેષ જવાબદારી પ્રાપ્ત થાય છે. શિક્ષકો માત્ર હાજી હા બણી જનસમાજને તાંબે ચનાર, જનસમાજના પ્રવાહમાં ધસડાનાર લાકડાના દિમચા જેવા નથી, પરંતુ પ્રત્યેક શિક્ષક જનસમાજનો નાનો સરખો નેતા છે, પ્રત્યેક શિક્ષક નાનો સરખો સૂર્ય છે, જેની આસપાસ અનેક વિદ્યાર્થીગ્રહો ફરી રહે છે. જનસમાજ જો જડ છે તો તેને જાગ્રત કરવાનું, અને ગૃહજીવન જો નિર્જીવ છે તો તેને સજીવન કરવાનું કામ શિક્ષકનું છે. ગૃહજીવન શાળાજીવનને બ્યારે કહે કે, “ નીતિની જીવણીની શરૂઆત તારે કરવી જોઈએ ” ત્યારે શાળાજીવન નમ્રતાથી પોતાના બચાવમાં કહી શકે કે “ નીતિની જીવણીનો કડકો તારે શીખવવાનો છે. ” પરંતુ સવાલ જવાબમાં અને આરોપ બચાવમાં બિચારાં બાળકોનું જો સત્યાનાશ વળતું હોય અને નીતિની જીવણી પરતે સામાજિક અસ્તવ્યસ્તતા જેવામાં આવતી હોય તો શાળાજીવને હોંશથી એ કામ ઉપાડી લેવું જોઈએ, અર્થાત્ ગૃહજીવન નિર્મળ છે એ દલીલથી શાળાજીવન પોતાના કર્તવ્યથી મુક્ત થઈ શકતું નથી.

નીતિની જીવણી આપવા નિશાળ બ્યારે બંધાએલી છે ત્યારે સવાલ એ ઉભો થાય છે કે એ જીવણી કેવી રીતે આપવી. લાં સર્વથી મહત્ત્વનું સૂત્ર શિક્ષકને એમ ઉપદેશ કરે છે કે,—તમારા શિષ્યોને જેવા કરવા તમે આહો છો તેવા તમે શાઓ, શિષ્યો તમારા પ્રતિ માનદષ્ટિથી જુએ છે, તમારાથી ભય પામે છે, તમને એક મહાન્ વીર અથવા તો દેવસમાન ગણે છે, અર્થાત્ તમારા તરફ વિદ્યાર્થીઓને પક્ષપાત છે એમાં જરા પણ સંદેહ નથી, આમ હોવાથી તમે તમારી પદ્ધતિને જેટલો લાભ લેવા ધારશો તેટલો લાભ શકશો. તેનો સર્વોત્તમ લાભ તમારે એ લેવાનો છે કે તમે જાને નમ્રનેદાર બનવા પ્રયત્ન કરો અને તમારા શિષ્યો તમારી આગેદૂબ નકલ કરવા પ્રયત્ન કરશે. તમે ત્રેમાળ વાણી બોલશો તો તમારા વિદ્યાર્થી તેવી વાણી બોલશે; તમે જો ઉદ્યોગી હશો તો તમારા વિદ્યાર્થીઓનું ઉદ્યોગ તરફ વલણ થશે; તમે નિયમિત હશો તો તમારા વિદ્યાર્થીઓ નિયમિત થતાં શીખશે; તમે સ્વચ્છતા પસંદ કરતા હશો તો તમારા વિદ્યાર્થી સ્વચ્છતાને પસંદ કરનાર થશે; તમે સરળ હૃદયના હશો તો તમારા વિદ્યાર્થી સરળ હૃદયના થવા શ્રમ લેશે; તમે હિંદાર ચિત્તના હશો, તો તમારા વિદ્યાર્થીઓ હિંદાર ચિત્તના બનશે; તમે પરસ્પરીને મા બેહેન સમાન ગણનાર હશો તો તમારા વિદ્યાર્થી પત્નીવ્રતનો આગેદૂબ ખ્યાલ આવશે, તમે પારકી પાંખ હરામ ગણનાર હશો, તો વિદ્યાર્થીઓ લાંચને એક નીચ દુર્ગુણ લેખતાં શીખશે; તમે જુરસાવાળા હશો તો તમારા વિદ્યાર્થીઓમાં જુરસાનો પ્રવેશ થશે. તમે જો દીપક હશો તો અનેક દીપક પ્રકટાવી શકશો. ઉલટા તમે જો કંઈક વાણી હિંચારનાર હશો, તમે જો અંતઃકરણમાંથી

રનેહતરવને દેશવટો દીધો હતો, તમે જો આગસ્ટ, અનિષમિત, અરવચ્છ, ખટપટી, અદેખા, બ્યબિયારી, અપ્રમાણિક અને ખટકણુ હતો તો એ સપળા દુર્લ્ભોની પણ નક્ક કરવા તમારા શિષ્યો તૈયાર જ છે; તમારા પોતાનામાં જીવનનથી તો ખીજને શી રીતે જીવન આપી શકશો ? તમે પોતે અધકારણ છો તો અધકારને શી રીતે દાખી શકશો ?

ઉપર કહ્યા પ્રજાએ શિક્ષકનું આયશ્યુ જો આદર્શરૂપ હોય છે તો નીતિની ચોપડીમાંથી ખાંસ પાઠો વિદ્યાર્થીઓને બાજીવવાની જરૂર નથી, કારણ કે શિક્ષક જાતે નીતિની ચોપડીરૂપ બની રહે છે. એવા પાઠો બાજીવનારે ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે કે વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન પાઠથી એકદમ પાઠ આપનાર તરફ જાય છે. શિક્ષક પોતે જો પોતાની જીભ પર અતન્ય પ્રેમ રાખનાર હોય તો સામાન્ય રીતે અગમ નિગમ જાણનાર વિદ્યાર્થીને તે ખમર પડ્યા વિના રહેતી નથી, અને તેથી તેમને ખાસ કહેવાની જરૂર નથી કે રામચંદ્રને સીતાઉપર અતિશય પ્રેમ હતો; પરંતુ શિક્ષક જાતે રાતે અનેક અનિર્વનીય ગલીઓમાં વિહાર કરવાના અવ્યાસ-વાળા હશે તો સીતારામના રનેહને પાઠ આપતી વખતે તેની દશા શોચનીય થઈ પડશે, વિદ્યાર્થીઓ બહાર નહિ તો અંતરમાં મલકાશે, અને નીતિનું ખીજ રોપવા જતાં દંભનું ખી-રોપાણ જશે. એક શિક્ષકને તેના એક પરિચિત અધિકારીએ એક પ્રસંગે પૂછ્યું કે તમને કેટલો પગાર મળે છે ? શિક્ષકે જવાબ લીધો ત્રીસ પગાર અને ત્રણ કંટિનન્ટ. અધિકારીએ આશ્ચર્યથી પાછું પૂછ્યું. ત્રીસ પગાર તો ઠીક, પરંતુ ત્રણ કંટિનન્ટ એ શું ? એને પણ તમે પગારમાં ગણો છો ? શિક્ષકે બેધડક સત્ત જવાબ દીધો. કામસાહેબ ! સાચું પૂછો તો ત્રણમાંથી રૂપિયો રોડો ખરચ થાય અને બે બચે ખરા. પોતાનો માસિક ચુન્હો આવી રીતે કચુલ કરનાર કંટિનન્ટ બહાદૂરના ચોક્કાઓ આગળ ઉપર પોતાનો વારો આવતાં લાંચ બહા-દૂર તરીકે નામના મેળવે તો એમાં નવાજ છે !

વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન પાઠથી પાઠ આપનાર તરફ જાય છે એને ખીજે અર્થ એ પણ થઈ શકે છે કે શિક્ષક જે કહે છે તે કરતાં શિક્ષક જે કરે છે તે ઉપર વિદ્યાર્થીનું લક્ષ્ય વિશેષ ચોંટે છે. આના પ્રયત્ન પુરાવા તરીકે નીચેના પ્રયોગ કરી જોવો. ગોટી ઉમ-રના વિદ્યાર્થીના વર્ગમાં દાખલ થાઓ અને ત્યાં બધા જોઈ શકે એવી રીતે તન્મય થઈ એક કાચની નળીની આસપાસ દોરી વીંટો. તમારી તન્મયતાને એ પ વિદ્યાર્થીઓને લાગી જશે. હવે એ નાંજાયો તમે જે પ્રયોગ કરવા માંગતા હો તેનું, તન્મય થઈ, સચિત્તર વિવેચન કરો. એ વિવેચન સાંભળતાં વિદ્યાર્થીઓ તેટલા ચિયર રહી શકશે નહિ. તેમનો સળવળાટ તમને સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. અમેરિકાની એક ટ્રીશિક્ષક આ સંબંધમાં પોતાનો અનુભવ જણાવતાં કહે છે. એક દિવસ અધિક વિષય હું સમજાવતી હતી ત્યારે મારા વર્ગમાંની એક છોકરો તમ્બીન બની જઈ મારા સાચું જોઈ કરતો હતો. મને એમ થયું કે એ વિદ્યાર્થી માઠું ખડું વિવેચન મેલણ કરી લે છે. વિવેચનને અંતે તે છોકરાને પૂછવામાં આવ્યું તો તેણે જણાવ્યું કે—“ હું આજે વખત તમારા ગોસાચું જોયાં કરતો હતો અને તમારું ઉ-પત્તું જડણું બીજકલ દાલતું ન હતું ”. છોકરાના કાનનું કામ વિવેચન સાંભળવાનું હતું, પરંતુ તેની આંખે વચમાં પડી શિક્ષકના જડખાઉપર ચોંટી કાનને તેના કઠિક કર્તવ્યથી મુક્ત થઈ હતો ?

(અપૂર્ણ.)

સદ્વિચારમાલા.

એ વાતો નિરંતર રમરશુમાં રાખો કે તમારા આંતર મનમાં-તમારી મનોભૂમિમાં-જે કંઈ તમે વાવો છો અથવા ખીજા પાસે વાવવા દો છો તે ઉગી નીકળે છે. આજે નહિ તો કાલ પશુ કાળે તે ઉગી નીકળ્યા વિના રહેવું જ નથી. ખીજું અનેક જાજતોમાં જેમ સમયની અપેક્ષા તથા અચુક પ્રકારના સંજોગોની આવશ્યકતા છે, તેમ આંતર મનમાં રચાપેલા કાંઈ પશુ વિચાર કે સંસ્કારનો પરિપાક થવામાં તેને અનુકૂળ સમય અને સંજોગોની આવશ્યકતા છે. અને તે આવ્યા વિના રહેતા જ નથી. કેમકે મનોભૂમિમાં પડેલું કંઈ પશુ, કૃણ આપવાને નિર્માણ થઈ ચુક્યું હોય છે, અને તેથી તે કૃણ પ્રકટાવવાને અનુકૂળ સમય તથા સંજોગોને પ્રકટારી લે છે. તેમાં જેમ ખીજક વધારે ઉત્તમ હોય છે. તેમ તેવું તરુ અને ફલ વિશેષ ઉત્તમ.

*

*

*

ભૂમિમાં વાવવાના અનાજની પસંદગી કરવામાં નિષ્ણાત કૃષીકાર પોતાના પાકને જમણો ત્રમણો કે તેથી પશુ અધિક અને ઉત્તમ પ્રકારના સત્વવાળો ઉપજાવી શકે છે. માનસ ક્ષેત્રમાં વિચારના અંગમાં પશુ એ જ નિયમ શા માટે લાગુ ન પડે ?

*

*

*

મનુષ્યોના મોટા ભાગ પોતાની માનસ વાટિકામાં ગમે તેવા કચરાની, ઝાંખરાની, કાંટાની, દલકા પ્રકારનાં ખીજકોની, વિપવલીની-લગભગ ગમે તેવી દલકી વસ્તુની વાવણી કરે છે. અને જ્યારે તેમ છે તો પછી દુઃખને, નિરાશાને નિષ્ફલતાને, ઉપાધિને અને એવી જ વિપરીત વસ્તુઓને તે લણે તો તેથી પછી તેણે શા માટે આશ્ચર્ય પામવું જોઈએ ?

*

*

*

જ્યારે તમે પોતે તમને પોતાને વારંવાર એમ કહ્યા કરો કે હવે તમે વૃદ્ધ થતા જાઓ છો, હવે શરીર દુર્બલ બનતા જાઓ છો ત્યારે તમે તમારી મનોભૂમિનાં તલમાં અવરથાને વધારનારાં તથા દુર્બલતાને ઉપજાવનારાં ખીજકો વાવો છો. પરિણામે તમારા શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં વૃદ્ધાવસ્થાનાં ચિન્હોને અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં ખીજી નીકળતાં જુઓ છો.

*

*

*

વિચારમાં એ વાતો દૃઢ રાખો કે તમે યુવાન છો, અને જાણો કે યથાર્થ રીતે પશુ તમે તેમ જ છે. તમે યુવાન છો એ પ્રકારનો તમે પોતે અનુભવ લો, વારંવાર તમને પોતાને કહ્યા કરો કે તમે તમારા યૌવનને ટકાવી જ રાખો છો, યુવાન રહેવાની અભિલાષા સેવ્યા કરો, તે જ પ્રમાણે ખરા અતંકરણપૂર્વક માને અને તેનાથી વિરોધી જે કંઈ છે તેવું ચિંતન કરવું છોડી દો. આ પ્રકારે તમારી મનોવાટિકા માટે તમે યૌવનને પ્રકટાવનારાં ખીજકો યૌવનસર્જક ખીજકોની પસંદગી કરો છો, અને જેવું તમે વાવો છો તેવું જ તમે લણો છો.

*

*

*

તમારા આંતર મનને તમારામાં અખંડ યૌવન રાખવાની દિશામાં યોજો-તેમાં જ વાળેલું રાખો, અને એથી આગળ વધીને એ નિશ્ચયઉપર આવો કે આંતર મન તેમ કરી શકે એમ છે. જે કાળે આંતર મનને એ દિશામાં વાળો ત્યારે કશા પશુ સંશયને સાથે રાખજો.

નહિ, કેવળ નિશ્કપણે એ મનને એ પ્રકારે માનવા દેજો અને જે તમે ઇચ્છો છો તે જ પરિણામ આવશે.

*

*

*

નિદા લેતા પૂર્વે જેનું તમે અત્યંત ઇંડાણથી અને અપૂર્વ પ્રશાંતિપૂર્વક ચિંતન કરો છો તેના આંતર મનમાં પ્રવેશ થાય છે. અને જે કંઈ આંતર મનમાં પ્રવેશ પામે છે તે પછી અત્યંતચુલ્લુઅધિક થાય છે અને સમુપ જતાં તે તમારા સ્થૂળ સ્વરૂપમાં—આલ્સ પ્રકટ વ્યક્તિત્વમાં—આવિષ્કારને પામે છે. અને તેથી તમારા નિત્યના જીવનમાં જે કંઈ પ્રકટાવવા ઇચ્છતા હો તે શિવાય બીજા કશાનું જ ચિંતન ન કરવું એ અત્યંત અગત્યનું છે.

*

*

*

નિદા લેવા પૂર્વેના એક કલાક જેટલા સમય સુંદર વિચારોમાં, અપૂર્વ પ્રસન્નતામાં, ઉન્નત ધારણાઓમાં અને ઇચ્છતા યોગ્ય વિષયોના ચિંતનમાં વ્યતીત કરવો જોઈએ. તમારા ભવિષ્યમાં જે કંઈ ઉત્તમ પ્રકટાવવાને તમે ઇચ્છતા હો તે ઉત્તમ અને મહાન વસ્તુઓના ચિંતનમાં જ તે સમયની સર્વાંશે આદૃતી આપી દો. આ પ્રકારે કરવાથી તમારી મનોવાટિકા—માટે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિપૂર્વક તમે સર્વોત્તમ બીજકાની પસંદગી કરો છો અને તેને વાવીને તમારા ક્ષેત્રને તમે દિગ્વિષ્ટ ત્રિગ્વિષ્ટ રૂપ કરી શકશો.

*

*

*

આંતર મનને અનેક પ્રકારનાં કર્તવ્યો હોય છે. બીજા અનેક બાબતોની સાથે તે એક શુદ્ધિમાન સેવકરૂપે છે. તેને જે પ્રકારનો નિર્દેશ કરવામાં આવશે તે પ્રકારે તે કરશે, અને તેમ કરવામાં તેના સામર્થ્યનો ક્યાંદિ પણ પરાનધિ નથી.

*

*

*

તમારા આંતર મનને નિત્ય યોગ્ય નિર્દેશ—યોગ્ય સૂચના—આપો, અને તમારા કબજામાં જે કંઈ સામર્થ્ય અને સત્તા છે તે તથા તમારું સમય મન અને તમારું સમય વ્યક્તિત્વ (Personality) ઉત્તમ પ્રકારનું રચાશે અને વિકાસને પામશે, તથા આજ જે નિરંકુશસરણું જણાય છે તે પછી તમને સંપૂર્ણ અંશે સ્વાધીન રહેવું લાગશે. વસ્તુતઃ તમે પોતાને સંપૂર્ણ અંશમાં બદલી શકશો અને તમારા સર્વેકકૃષ્ટ લક્ષ્યને અનુરૂપ તમે તમને ધીમેથી પણ નિશ્ચયપૂર્વક પુનઃ રહી શકશો—તમારું પોતાનું પુનર્રચન કરી શકશો.

*

*

*

તમારે કોઇને કાંઈ પણ સારું કહેવાનું હોય તો તે કહો. જે કાંઈ પણ ખોટું કહેવાનું હોય તો તેને બદલે કાંઈ બીજું જ કહેજો.

*

*

*

જેટલા પ્રમાણમાં ભાષાની ઉપરની છટાપૂર્વક પ્રાર્થનાનાં વચનો બોલવામાં આવે છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે પ્રાર્થનાનું બળ ઘટતું જાય છે. જે શબ્દોમાં પ્રાર્થનાને પ્રકટ કરવામાં આવે છે તે શબ્દોમાં જેટલા બહારના શબ્દચાતુર્યનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે પ્રાર્થનાના આંતર સત્ત્વનો હુપ થતો રહે છે. પ્રાર્થનાના શબ્દોમાં બળ અથવા સિદ્ધિ આણનાર તેની શુદ્ધિપૂર્વક કરેલી રચના નથી, પણ અંતઃકરણમાંથી અનાયાસ ઉત્પન્ન થાય જ છે.

*

*

*

હું વૃદ્ધ થતો જાઉં છું. એમ કહેવાતું કરું જ પ્રયોજન નથી. તેને બદલે કહો કે હું દીર્ઘકાળ જીવનને ભોગવું છું.

તમારા કાર્યને ગદાવૈતરૂં તરીકે જાણો, અને તમે એક જડ યંત્રજેવા થઇ રહો છો. પરંતુ તે યંત્રનું બીજું કાંઈ જ બિંધ્ય હોતું નથી. ધસાયા કરવું એટલું જ-અસ.

અનુસરવા યોગ્ય નિત્યના નિયમઃ—વાણીમાં ઉત્સાહ અને સર્વતોભદ્ર-વાદીપણું—અનિર્વેદવાદ; વિચારમાં રચનાત્મકતા અને હિતાવહતા (વિધા-તક અને કોઈના કશા અહિતને ન ઇચ્છનારા વિચારો; કૃતિમાં દયાહુતા અને પરોપકારિત્વ.

નિર્વેદવાદી અથવા અશુભદર્શી પોતાની દૃષ્ટિને જે કંઈ કાળું છે તેનું નિરીક્ષણ કરવામાં અને તેના સ્વરૂપનું વિશેષ સૂક્ષ્મ પણે કથન કરીને તેનાં યથોચિત્ત ગાવામાં પોતાની દૃષ્ટિને તથા શક્તિને ડેળવે છે. શુભદર્શી અથવા સર્વતોભદ્રવાદી જે પ્રકાશસ્વરૂપ છે જે કંઈ રૂપ અને સર્વને ઉપયોગી તથા સર્વનું હિતકારક છે, તેને જોવામાં, તેની સ્તુતિ કરવામાં, અને તેની સાથે બળવામાં પોતાની શક્તિને ડેળવે છે.

જે કંઈ શુભ છે તેને આધક ગુણિત કરો—તેનો વિશેષરૂપમાં વિકાસ કરો. જેનામાં કંઈ મૂલ્યનું તેના એ મૂલ્યનું દૃઢ આગ્રહ પૂર્વક કથન કરો અને બીજાને ખાતરીમાંથી કહો અને જે જીવનમય છે અને જે નિત્ય વિકાસ પામતું છે તે જ વસ્તુઓના વાર્તા કરો.

પોતાના મનના હૃદયના અને આત્માના સમગ્ર બળપૂર્વક જે મનુષ્ય પોતાનું અને અન્યનું નિરંતરક્ષેપ અથવા શુભ જ ઇચ્છે છે, તેના પ્રતિ આ વિશ્વનું સમગ્ર ક્ષેત્ર અથવા શુભ કરવા તરફ જ ધણે છે. અન્યનું સર્વાંશે ક્ષેત્ર ઇચ્છનાર પોતાનું અનાયાસે ક્ષેત્ર સાધી લે છે.

મનુષ્યનું ચારિત્ર્ય, માનસિકતા અને વ્યક્તિત્વ, જેના પ્રકારનું તે અત્યંતતાપૂર્વક ચિંતન કરે છે તેને અનુરૂપ યત્ન જાય છે. અને મનુષ્યમાં જો કંઈ અત્યંત મહત્વનું હોય તો એ તથા જ છે. અને તેની અપ્રતીમતા એ જ મનુષ્યહિતનિતીની પરાકાષ્ટા છે. માટે—?

જેના પ્રતિ આપણે સર્વોત્તમ પ્રકારનો પ્રેમ રાખીએ છીએ, તેનો આપણે અત્યંત પ્રમાણમાં વિચાર કરીએ છીએ. તેથી સર્વ વસ્તુઓમાં જે કંઈ સર્વોત્તમ હોય તેના પ્રતિ જ આપણે પ્રેમ રાખવો જોઈએ. જે કંઈ આપણા અત્યંત મમત્વનો વિષય થાય છે, પછી તે શુભ હોવા અશુભ, પણ તે આપણામાં અનાયાસ રીતે ઊડી આવે છે, અને આપણામાંથી અનાયાસ રીતે જે કંઈ ઊડી આવે છે તે આપણા ઉપર અત્યંત

અસર કરે છે, કારણ કે તેનો અને આપણો અત્યંત નિકટનો સંબંધ હોય છે, તેથી આપણા મનભવનો વિષય ક્યો કરવો એ નિર્ણય કરવાઉપર મનુષ્યની ઉન્નતિ અવનતિનો મુખ્ય આધાર છે.

*

*

*

શરીરમાં યથાર્થ આરોગ્ય, બળ અને જીવનની વૃદ્ધિ, મનમાં શાંતિ, એક-રાગ અને આનંદને અવશ્ય કરીને ઉપજાવે છે.

*

*

*

શુભને, તે શુભરૂપ છે એ પ્રકારે વારંવાર ચિંતવીને તેની શુભ કરવાની અસરને તમે અધિક જામત્ કરો છો, - ઉત્તેજિત કરો છો. શુભ-સર્વત્ર શુભ-એ ખરાબ છે એ પ્રકારે વારંવાર વિચારીને તેની લાભકારક અસરમાં ઘટાડો કરી નાંખો છો, તેને મંદ પાડી દેો છો.

*

*

*

અશુભને, તે અશુભરૂપ છે એ પ્રકારે વારંવાર ચિંતવીને તેની હાનિકારક અશુભરૂપ-તાને તમે અધિક પુષ્ટ કરો છો. અશુભને પણ શુભરૂપે જોવાથી તે અશુભની હાનિકારક અસરને તમે ઘણી જ ન્યૂન કરી શકો છો.

*

*

*

વિકાસ પામવો એ જ પ્રકાશમાં આવવાનો માર્ગ છે. જેની જરૂર છે તેનું સંપૂર્ણ રીતે જ્ઞાન જામત્ રાખીને તેમાં વધ્યા કરવાથી, જે કંઈ જોઈતું નથી તેનો આપોઆપ નાશ થાય છે.

*

*

*

કોઈ પણ મનુષ્યથી વર્તમાન ક્રિયાનો એકંદર સરવાળો એ જ તેનું પરિણામી ભવિષ્ય છે.

*

*

*

મનના અંતરાસ પ્રદેશમાં ચતી કોઈ પણ ક્રિયા, શરીરઉપર ફારેલી અસર ઉપજાવે છે.

*

*

*

જે મનુષ્ય ધારે છે કે હું કંઈ પણ કરી શકું એમ છે, તે મનુષ્ય, કંઈ પણ કરી શકે એવી જે શક્તિ છે તેનો પોતાનામાં વિકાસ કરી શકે છે.

*

*

*

જ્યારે આપણે કોઈ પણ જાગતમાં અશુભની જ આશા રાખ્યા કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે આપણી પોતાની જ શક્તિઓને અશુભ કરવાપ્રતિ વાળીએ છીએ. જ્યારે આપણે સર્વે વસ્તુમાં અનુકૂળ ભાવ રાખીને સર્વે કંઈ અનુકૂળરૂપે જ આપણને આવી મળશે એવી દૃઢ આશા રાખ્યા કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે આપણી શક્તિઓને જે કંઈ અનુકૂળ છે, તેની પ્રાપ્તિ માટે કેળવીએ છીએ.

*

*

*

અત્યંત વિરુપદ અને સંવૃત્તમ વિચારો મનની પ્રકાશિત સ્થિતિમાં જ આવી મળે છે.

*

*

*

આપણે શું જોઈએ છે, તે જ્યારે આપણે યથાર્થ રીતે જાણીએ છીએ, અને જે કંઈ આપણે જોઈએ છે તેની દૃઢ આમદ્ધપૂર્વક ઇચ્છા રાખ્યા કરીએ છીએ, તો તે પ્રાપ્ત કરી

ચક્રાય એવા પ્રકારની ચોખ્ખતાવાળા અને એવા પ્રકારના સંપૂર્ણ બળવાળા આપણે આપણને રચી રાખીએ છીએ.

* * * *

તમારા પોતાના લક્ષ્યથી તમે કેવળ અભિન્ન હો, એ પ્રકારે તમને પોતાને અખંડિત પણે માન્યા કરજો, અને તેમ થવાથી જ તે લક્ષ્ય તમારું પોતાનું જ છે એમ જાણી શકશો, અને તેમ થતાં જ તે લક્ષ્યને પ્રત્યક્ષ કરી શકશો.

* * * *

મનુષ્ય જેમ જેમ અધિકની પ્રતીક્ષા કર્યાં કરે છે, તેમ તેમ તે અધિકને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી આપણને મર્પાદિત કરવાનું છોડીને— આપણને બદ્ધરૂપે માનવાનું છોડીને—આપણે જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તે સઘળાની આશા સેવવી જોઈએ.

* * * *

ઉત્તમ ઉત્તમ કાર્યો કરો. તમારા કાર્યને ઉત્તમ કરવા માટે પ્રથમ તેમાં સર્વોત્તમ વિચારોને જોડો અને પછી સર્વોત્તમ પ્રયત્નને જોડો. સુખ, વિજય અને પુષ્કલતા તેની પાછળ પાછળ આવવાં જ જોઈએ.

* * * *

મનનું સામર્થ્ય જ આ જગત ઉપર સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું છે. અને જે મનુષ્ય એ સામર્થ્યને સર્વદૃઢ પ્રકારે કેવી રીતે વાપરવું તે જાણે છે, તે મનુષ્ય, પછી બસે ગમે તેવું તેનું કાર્ય હોય જ તેપણુ તે અતે વિજયને પ્રાપ્ત થાય છે.

* * * *

જે મનુષ્ય ક્રોધ કરે છે, તેને હમેશાં હાનિ થાય છે, કારણ કે પોતાના સ્વભાવને સુમાવશે એ પોતાના સામર્થ્યને સુમાવવાવિના ખીણું કાઢી જ નથી. પ્રતિદૂળ પ્રસંગમાં અને આવેશ ઉડી આવે તેવા સમયમાં પણ તમારા સ્વભાવને ઉત્તરારદિત અને પૂર્ણ પ્રસાદ રાખજો, અને વિજયની સિદ્ધિ તમને જ થશે.

* * * *

કદાપિ નિરાશ થશો નહિ. જીવન દીર્ઘ છે. પ્રસંગો અથવા તક અનેક હોય છે અતુલ સંજોગો પણ અનેક પ્રમાણમાં આવી મળે છે. અને જેઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રદ્ધામય રહીને—કાર્ય કરે છે તે સઘળાને સુવર્ણમય પ્રભાથી ઝળહળતું પ્રભાત અવશ્ય દેખાય છે.

* * * *

કોઈ પણ સમયે અથવા કોઈ પણ સંજોગોની વચ્ચે પોતાના અંતઃકરણથી ટીલાદ્ય થઈ જવાય તો તેને માટે કોઈ પણ બહાનું કાઢવું એ મિથ્યા છે. ગમે તેવી ઘોર અધકારમય કે વિપરીત કે સમૂહ આધારો ઉઘેડ કરનારી રિયલિટી પ્રાપ્ત થયેલી હોય, તેપણુ તમારા પોતાનામાં જે સામર્થ્ય છે તેના સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરવાથી, તે સંપૂર્ણ અંશે બદલાઈ ન જાય એવી એક પણ રિયલિટી નથી.

* * * *

પોતાના નિર્ણય કરેલાં મંતવ્યોમાં જ જે મનુષ્ય ધડીએ ધડીએ શંકા કર્યાં કરે છે તે

તે તેની અવનતિતું ચિત્ત છે. તે ધીમેધીમે નીચે અને નીચે જ ગમડનો જાય છે. જીવનમાં આગળ વૃદ્ધિ પામવાને માટે, તમારે કાંઈ પણ મંતવ્ય સ્વીકારવું જોઈએ, તમારે કાંઈ પણ વસ્તુને માનવી જોઈએ. તમારા નિશ્ચયોમાં અમર્યાદ અને કશાથી પણ ચળે નહિ એવી શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ, અને તમે જે કંઈ સર્વોત્તમ જાણો છો અને માનો છો તેના પ્રતિ તમારે સર્વ રીતે સત્યમય (True) રહેવું જોઈએ.

તમારે શું કરવું છે એનો જ્યારે તમારા મનથી નિશ્ચય થાય ત્યારે દિવસમાં હજાર વખત તે તમે કરી શકશો એ પ્રકારનું તમને પોતાને તમે કહ્યા કરજો. સર્વોત્તમ માર્ગ તત્કાલ દૃષ્ટિગોચર થશે, અને ધારેલી ઇચ્છા સફળ થશે.

તમે તમને પોતાને એથી પણ વ્યાધિક પ્રમાણમાં હાનિ કર્યા વિના બીજા કોઈને શરીરથી, મનથી, વચનથી, કર્મથી, કે નીતિનિયમથી હાનિ કરી શકો એમ નથી.

કેટલાક મનુષ્યોનો સિદ્ધાંત એવો હોય છે કે “જે તે પ્રકારે ધનનો સંચય કરવો.” બીજા કેટલાકનો સિદ્ધાંત એ હોય છે કે, “જે તે પ્રકારે શુભ કર્મ કરવું.” પરંતુ એ બેમાંથી કયા વર્ગમાં તમારે પ્રવેશવા કે અનુસરવા માટે કયા વર્ગમાં પ્રવેશ કરવો તેનો નિર્ણય કરવા માટે ભાગ્યેજ બે વખત વિચાર કરવાનો રહે છે.

કોઈ પણ રૂપમાં કોઈ પણ મનુષ્યને કે કોઈ પણ વસ્તુને સ્વાધીન કરી લેવા કે તેના ઉપર કોઈ પ્રકારની ખોટી અસર કરવાને યત્ન કરવો, એ તમને પોતાને જ દુર્લભ કરવા સરખું છે.

એક જ માર્ગ છે કે જે વડે આપણે કોઈ પણ મનુષ્યઉપર ન્યાયપુરઃસર અસર કરી શકીએ, અને તે તેને જ્ઞાનમાં સત્યતા દાનમાં, જાત્રિ અથવા ઉત્તેજિત કરવામાં, યોગ્ય સ્તુરણ કરવામાં અને તેને વધિક પ્રકાશમય પ્રદેશપ્રતિ વાળવામાં ઉત્સાહ આપીને, પરંતુ આમ કરવામાં કોઈને હુરકી નાંખી સ્વાધીન કરી લેવાનો આશય હોતો નથી. માત્ર જે કંઈ સર્વોત્તમ આપણને પ્રાપ્ત છે તે અન્યને આપવું એ જ આશય હોય છે.

જ્યારે કોઈ મનુષ્ય તમારા આગળ આવીને કંઈ પણ અસત્ય અથવા અધર્મિત વાતો કહે તો તેના પ્રતિ તત્કાળ બાંધે ચક્રાવીને તેની વિરુદ્ધ વાતોને કહેવાને તત્પર થવામાં તમે તે મનુષ્યની સમાન જામિકાઉપર આવી જાઓ છો. જાણે કંઈ સારી જ વાત કહી હોય એ પ્રકારે તેના પ્રતિ અલક્ષ કરીને બીજા કિયામાં લક્ષ આપો અથવા બેસી રહો. આ પ્રમાણે કરવાથી તમે તમારા સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરો છો, અને તમારા શ્રેયસ્વું જાન કરાવો છો.

આપણે બધા જાણીએ છીએ કે મનુષ્ય જેવું ચિંતન કરે છે તેવો તે હોય છે. તો પછી આપણે જેવા થવું હોય તેવા આપણને જે વિચારો કરી શકે તેવા જ વિચારો કરવા પ્રતિ આપણે લક્ષ આપવો જોઈએ.

માનુષ ઔદાર્ય તથા કાર્પણ્ય.

કોઈ તમને પ્રશ્ન કરે કે માનુષ ઔદાર્ય તથા કાર્પણ્ય શોમાં છે તો તમને વિવિધ વિ-
ચારો રહુરો. વિવિધ મનુષ્યોને તમે આ પ્રશ્ન પૂછો તો તમને વિવિધ ઉત્તર મળશે. કોઈ
દેશે કે મનુષ્યો ધન આપવામાં ઉદાર છે. કોઈ દેશે કે વગર ધનઅથવા કોઈનું હિન થાય
તો તે કરવામાં મનુષ્યો ઉદારતા વાપરે તેમ છે.

અન્ય દેશે કે મિત્રોને અન્ન આપવામાં મનુષ્યો ઉદાર છે. કોઈ તરફથી જાણવામાં
આવશે કે રોગાગ્રિત ધનનો વ્યય કરવામાં ધણા ખર્ચ કૃપણ છે તેમ જ અન્ન વગેરે આપ-
વામાં પણ કૃપણ છે. ધણા ખર્ચ ને પોતાનો સ્વાર્થ કોઈ પણ રીતે સિદ્ધ થતો હોય તો
ધનવ્યય કરવા તત્પર થઈ રહે છે. રાજા, અધિકારી, કોઈ સંસ્થા, જાતિ આદિ કોઈમાં પો-
તાનું નામ યાચ તેમ હોય તો ધનવ્યય કરનાર ધણા મનુષ્યો નીકળે છે, પણ ખર્ચ ગરીબ
અને ધનની તંગીચાળને નિઃશ્રામ રતિથી ધન આપનાર કવચિત્ જ હોય છે. તેમ જ પો-
તાનું નામ થતું હોય પોતાની ગજુના થતી હોય, પોતાની પ્રતિષ્ઠા થતી હોય, પોતાને અધીન
અન્ય મનુષ્ય થતો હોય વા તેના કોઈ આશયથી ધનવ્યય કરનાર જ્યાં ત્યાં છે પણ કામના-
રહિતપણે ધનવ્યય કરનાર દુર્લભ છે. પોતાને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય, પોતે ધર્મનિષ્ઠ ગણાય
અર્થાત્ મનુષ્ય અથવા દેવતાની નજરમાં પોતે ધર્મિષ્ઠ ગણાય એવી ઇચ્છાને વશ થઈ ધર્મ-
કાર્યમાં અપ્રુદ વ્યય કરનાર સંખ્યાબંધ મનુષ્યો મળે તેમ છે, પણ કોઈ પણ પ્રકારના પ્રત્યુ-
પકારની ઇચ્છા વિના ધનવ્યય કરનારની સંખ્યા ગણીમાંની જ હોય છે. તેથી સકામ પણે
ઔદાર્ય તથા નિઃકામરતિથી કાર્ય કરવામાં કૃપણતા મનુષ્યોની જણાય છે અર્થાત્ ધનદાન,
અન્નદાન, પૃષ્ઠીદાન આદિ સકામપણે કરવામાં મનુષ્યો અતિ ઉદાર છે પણ એમાંનું કોઈ પણ
નિઃકામરતિથી કરવામાં મનુષ્ય કૃપણ છે. તેથી પ્રકારાન્તરે દેહીએ તો સકામરતિ કરવામાં
મનુષ્યો ઉદાર છે અને નિઃકામરતિ કરવામાં મનુષ્યો કૃપણ છે.

‘મનુષ્યો મનુષ્યનુ યજ્ઞન કરવામાં ઉદાર છે, દેવેનું યજ્ઞન કરવામાં ઉદાર છે પણ સ-
પ્ત સર્વજ્ઞાપક સામિદ્યાનંદ પરમાત્માનું યજ્ઞન કરવામાં કૃપણ છે—આ પ્રકારે કેટલાકનું ઉત્તર
આવશે. અને આ પ્રમાણે આ પ્રશ્નનાં વિવિધ મનુષ્યો તરફથી વિવિધ ઉત્તરો પ્રાપ્ત થશે.

જ બેઠા હોય છે. ધનાદિ દાન કરવામાં મનુષ્ય સામાની માગણીની અપેક્ષા રાખે છે પણ અભિપ્રાય આપવામાં તો અતિ ઉદારતા જણાવે છે. અન્યની યાચનાની વાટ ક્ષણ પશુ ભેતો નથી. એ યાચનાની વાટ જોઈએ, તો યુગાન્ત કાલ જેટલો કાળ એને જણાય છે. અપાયકને પણ દાન કરવાનું વ્રત મનુષ્ય અભિપ્રાય આપવામાં પાલન કરે છે. ધનાદિ સંપત્તિ આપવામાં મનુષ્ય પોતાની પાસે ધનાદિ સંપત્તિ છે કે નહિ તેનો બારીકાથી વિચાર કરે છે પણ અભિપ્રાય આપવામાં પોતાની સંપત્તિનો—પોતાની અભિપ્રાય આપવાની યોગ્યતાનો વિચાર કરનાર કૃપણ મહાત્મા વિરલ જ હોય છે. ધનાદિ દાન કરવામાં દાતા અથવા પ્રતિજ્ઞીતાના લાભના વિચાર પ્રાપશ્ચ કરવામાં આવે છે ત્યારે અભિપ્રાય આપવામાં એ વિચાર કરવો નિરયક જણાય છે એટલું નહિ પણ એટલો વિલંબ સહન કરવો એ મહાભારત પ્રતિજ્ઞ પ્રગ્નને યદ્ય પડ્યો છે, ધનાદિનું દાન કરવા વૃત્તિ તત્પર થયેલી હોય અને કાષ્ઠ મિત્ર રનેલી કે સ્વજન સર્વ સામા પક્ષની વાત જણાવી એ દાન કરવા વિચાર કરવાની સલાહ આપે છે તો મનુષ્ય એ સલાહને તત્કાલ, તૃપ્તાત્તર સદ્-રાના રજીમાં જલને પકડી લે તેમ, પકડી લે છે અને તરત તો તે દાનક્રિયાથી વિરમે છે, ત્યારે અભિપ્રાયનું દાન કરવા તત્પર થયેલા મનુષ્યને કાષ્ઠ સામા પક્ષની વાત કરે છે તો તે સલાહને તેની વૃત્તિ સ્વીકારતી નથી એટલું જ નહિ પણ તે સલાહ આપનારને પોતાના શત્રુરૂપ ગણી લે છે અને તે સાથે તે સલાહ આપનારના સંબંધમાં વિરોધી અભિપ્રાય આપી તે અભિપ્રાયનું તે અપકારી મનુષ્યને પણ તત્કાળ દાન કરી પોતાનું દાનશૈર્ષી ત્યાં તે જ સમયે સિદ્ધ કરી દેખાડે છે. તેથી પ્રગ્નનું ખરું ઔદાર્ય, આપણે જોઈએ તો, સાચાને માટે અભિપ્રાય આપવામાં જ જણાય છે અને એના જેટલું ઔદાર્ય ભાગ્યે જ અન્ય કાષ્ઠ દાનવિષયમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં પ્રગ્ન કણ્ઠ, બલિ આદિ મોટા મોટા દાનવીરોને પણ શરમાવે છે, અર્થાત્ દાનવીરોના પટો તેમની પાસેથી ખુશ્ચરી પોતાના હસ્તગત કરી રહેલી છે.

આ પ્રકારે અભિપ્રાય આપવામાં પ્રગ્ન એક તરફથી અપ્રતિમ ઔદાર્ય વાપરી રહી છે પણ અન્ય તરફથી એમાં કૃપણતા પણ તેટલી જ અપ્રતિમ વાપરી રહી છે. આ કૃપણતાનો સ્વભાવ પ્રગ્ન વર્ગમાં આજે જ આવી ગયો છે એમ નથી, પણ આજથી હજાર વર્ષ પૂર્વે થયેલા ભવભૂનિષ્ઠે પણ પ્રગ્નના એ સ્વભાવનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે સર્વયા વ્યવહર્ત-વ્યે કુતો હાવચ્ચનીયતા । યથા સ્ત્રીણાં તથા વાચાં સાધુલ્લે દુર્જનો જનઃ । જેના પર બધી પ્રગ્નવર્ગ અભિપ્રાય આપવા તૈયાર થાય છે, અભિપ્રાય આપવામાં પોતાનો હક સમજી અમલ કરે છે તેમાં નિર્દોષપણું કેવી રીતે લાવી શકાય, કેમકે જેમ સ્ત્રીઓની સાધુતા સ્વીકારવામાં પ્રગ્ન વર્ગ કૃપણતા જણાવી રહે છે તેમ જ કાબ્યાદિ સખ્દ રચનાની સાધુતા સ્વીકારવામાં પણ એ વર્ગ એટલીજ કૃપણતા, એટલી જ દુર્જનતા જણાવી રહે છે. ખરું જોતાં આ કૃપણતા સ્ત્રીઓની સાધુતા તથા કાબ્યની સાધુતામાં અટકતી નથી પણ અભિપ્રાયના સર્વ વિષયમાં જ અને વિશેષે કરીને ધ્વંસર મનુષ્યવિષયક અભિપ્રાયમાત્રમાં જણાય છે. કે.ષ મનુષ્ય બીજી વ્યક્તિ માટે સારું વર્ણન કરે છે, તેના ગુણો ગાય છે તો તે સ્વીકારવા પ્રગ્ન વર્ગનું મન જેટલું તૈયાર હોય છે તે કરતાં જો તેના દોષોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે તો તે સ્વીકારવા સહનશયુ અધિક તૈયાર રહેલું હોય છે. બે મનુષ્યોનો સહવાસ થાય છે તો તેમાં એક બીજાના ગુણોનું દર્શન કરી લેવા કરતાં એક બીજાના દોષોનું દર્શન

પ્રથમ યજ્ઞ રહેતું જણાય છે. એટલું જ નહિ પણ પછે પ્રસંગે તો યજ્ઞોનો મોટો સમૂહ દોષ છતાં તેને પાછળ મુકી દસ એક સામાન્ય દોષ દોષ તો તે મનુષ્યની નજર આગળ તરી આવે છે અને વળી કેટલેક પ્રસંગે તો દોષ નહિ દોષ છતાં તેની કલ્પના કરી સેવામાં આવે છે. દર્શિયોને વિવામિત્રુષ યજ્ઞના સ્વભાવવાળા પરમાત્માએ સજી છે એવું મુનિ કલ્પન કરે છે તેને રથાને દોષામિત્રુષ યજ્ઞના સ્વભાવવાળા મનુષ્યોએ કરી રથાપી છે એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોત તો તે પ્રજા વર્ગની સ્થિતિ જોતાં દોષ પણ સુઠ અસત્ય કહી શકે તેમ નહોતું. અભિપ્રાય બાંધવામાં આ પ્રમાણે પિપીસિકાર્તિતુ સેવન કરવામાં આવતું દોષાપી પ્રજા વર્ગે એમાં અત્યંત કૃપણતા દર્શાવે છે એ સ્પષ્ટ છે.

અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં પ્રજા વર્ગે કલ્પરથાને વિરાગ્નવા તૈયાર થઈ રહે છે એ સાચું છે પણ એ કાર્ય કેટલું કલ્પિત છે તેનો ભાગ્યે જ તેને વિચાર આવે છે. ખરું જોતાં અન્નદાન કરવું સહેલું છે, મનદાન કરવું સહેલું છે, મોટાં મોટાં રાજ્યો આપી દેવાં સહેલાં છે પણ અભિપ્રાયનું દાન કરવું એ અત્યંત કલ્પિત છે. વ્યાવહારિક અભિપ્રાય અને નૈતિક અભિપ્રાયની ભૂમિકા પૃથક્ પૃથક્ થઈ રહી છે. અમુક મનુષ્ય સારો છે કે ખરાબ છે, અમુક મૂલ્ય સારું છે કે નફારું છે ક્યાંક અભિપ્રાય આપવામાં તે તે મનુષ્યની કૃતિ માત્ર જોવાની દોષી નથી પણ તે કૃતિને પ્રેરનાર જે આંતર આશય તે જ જોવાનો દોષ છે. એકની એક કૃતિ મિત્ત મિત્ત આશયોથી કરાય છે અથવા થઈ શકે છે. એક મનુષ્ય માત્ર કુપાને તૃપ્ત કરવા જ આદારનું મદ્ય કરે છે, ત્યારે અન્ય રસનેન્દ્રિયને સંતોષવા તે ક્રિયા કરે છે. તૃતીય મનુષ્ય શરીરનો નિર્વાહ પરાય અને પરમાયે માટે આવશ્યક છે માટે તે નિર્વાહ કરવા આદાર મદ્ય કરે છે. અર્થાત્ ત્રણેમાં આદારરૂપ કૃતિ એક છે છતાં તેને પ્રેરનાર આશયો મિત્ત મિત્ત છે. એક મનુષ્ય વ્યસન થઈ રહ્યું છે માટે ચદા પીએ છે; અન્ય આનંદને માટે, મોજ માટે ચદા પીએ છે; તૃતીય અમુક વ્યાધિને ચદા દૂર કરનાર છે માટે તે વ્યાધિના પ્રતીકારરૂપે યેષ ડાક્ટરની સલાહ પ્રમાણે ચદા પીએ છે અને ચતુર્થ જે વ્યાધિને ચદા વધારનાર છે તે વ્યાધિ થવા છતાં મોદરથ થઈ ચદા પીએ છે. આ ચારેની ચદા પીવારૂપ કૃતિ એક સમાન છે છતાં ચારેમાં એ કૃતિ કરાવનાર દેવ મિત્ત મિત્ત છે. એક મનુષ્ય પોતાનો તાત્કાલિક સ્વાર્થ માંથી સેવા અસત્ય જોતે છે, અન્ય મનુષ્ય સામાન્ય મન ન દેખાય તેટ-

કૃતિને સ્પર્શ નહિ કરતાં આશયને સુચન કરનાર હોય છે. કૃતિ સારી જણાતી હોય તોપણ તે દુષ્ટ આશયથી પ્રેરિત થયેલી હોય તો નીતિની દૃષ્ટિમાં એ કૃતિ નિંદાપાત્ર છે અને કૃતિ દેખીતી સદોષ હોય પણ તે શુદ્ધ આશયથી કરવામાં આવી હોય તો ત્યાં તે કર્તા નીતિની દૃષ્ટિમાં નિર્દોષ સ્થપાય છે. સ્વ કાપણ્ય કરવું એ કૃતિ તરીકે સારી ક્રિયા છે છતાં શ્રીતાને પ્રમળજવા એ કૃતિ કરવામાં આવે છે તો એ સત્ય કાપણ્ય કરનાર નીતિની દૃષ્ટિમાં સદોષ છે, નિંદાને પાત્ર છે. એક મનુષ્યે સત્ય નિશ્ચયો નાનો મોટો કોઇ વ્યાપાર કર્યો અને તેમાં તેની સત્તામાં નહિ એવા બલિકરે યવાથી હાનિ થઈ તો એમાં હાનિવાળો વ્યાપાર કરવારૂપ કૃતિ દેખીતી ખરાબ છે છતાં નીતિની દૃષ્ટિમાં એ મનુષ્ય કોઇ પણ રીતે સદોષ કરતો નથી, નીતિ એને નિંદાપાત્ર ગણતી નથી પણ એની સન્નિધા માટે એને ધન્યવાદ જ આપતી રહે છે. તેથી કૃતિ અને આશય બંનેનો પ્રકાર, બંનેની કક્ષા જિજ્ઞાસા હોવાથી કૃતિની સદોષતા કે નિર્દોષતા તે આશયની સદોષતા અને નિર્દોષતા સ્થાપન કરી શકતી નથી. આવહારિક અભિપ્રાયો કૃતિનું અવલંબન કરે છે અને નૈતિક અભિપ્રાયો આશયનું અવલંબન કરે છે તેથી એ બંનેમાં ભેદ પડે છે. મનુષ્ય પોતે કૃતિરૂપ નથી પણ આશયરૂપ છે, જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે ક્રિયા મનુષ્યનો સાચો સ્વભાવ નથી, તે ક્રિયા મનુષ્યોનો આત્મા નથી, તે મનુષ્યોનું સ્વરૂપ નથી, પણ જે આશયો મનુષ્યોના હોય છે તે જ તેનો ખરો સ્વભાવ છે, તે જ તેનો આત્મા છે અને તે જ તેનું સ્વરૂપ છે. તેથી એ આશયને અવગણન કરી પ્રવૃત્ત થતો નૈતિક અભિપ્રાય જ સાચો છે વળતદાર છે અને લક્ષ આપવા યોગ્ય છે, બાહ્ય સપાટીપર વિચરનાર કૃતિમાત્રને લઈ પ્રવૃત્ત થતો વ્યાવહારિક અભિપ્રાય કેવલ અસંતોષ આપનાર છે અને સત્યશૂન્ય છે.

પ્રમળો સામાન્ય વર્ગ કૃતિ માત્રને જુએ છે અને તે પરથી તત્કાલ અભિપ્રાય બાંધી દે છે એમાંથી દૃઢતાક મનુષ્યો એથી વ્યાગળ પણ જાય છે અને એ કૃતિના આશય પ્રતિ પણ જોવાનો ચલ કરે છે. પણ ત્યાં તે કૃતિ કરનારનો શો આશય હતો તે ખરું જોતાં જોવું જોઈએ તેને બદલે પોતે તેની કૃતિ કેવા આશયથી કરે છે તેટલું જોઈ લે છે અને તે પરથી અભિપ્રાય બાંધી દે છે. આથી અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં એ અભિપ્રાય તેના કર્તાના સંબંધનો થઈ નહિ રહેતાં એ અભિપ્રાય આપનારના સંબંધનો થઈ રહે છે. ઘણે ખરે પ્રસંગે આ રીતે જે વ્યક્તિમાટે આવી પ્રમળ અભિપ્રાય દર્શાવે છે તે વ્યક્તિના ખરા સ્વરૂપનો ખ્યાલ તે અભિપ્રાય જનસમાજને આપતો નથી પણ એ અભિપ્રાય આપનાર પ્રમળના ખરા સ્વરૂપનો ખ્યાલ આપનાર જ થઈ રહે છે.

જિનન જિનન મનુષ્યોની ભૂમિકા અવશ્ય જિજ્ઞાસા હોય છે. એક ભૂમિકામાં રહી કરેલી કૃતિ બીજી ભૂમિકામાં વિચરનાર પોતાની ભૂમિકામાં રહી કરેલી જુએ છે તો જોને જેમ શોર્ટસાઇટ વાળો મનુષ્ય લોગ સાઇટનાં ચસમાં પહેરી જોઈ શકે છે તેમ વિપરીત રૂપને જ જોઈ શકે છે અર્થાત્ વિપરીત જાનને જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એક રાજ્યકાર્યભારીની ભૂમિકા અને સામાન્ય વ્યાપારીની ભૂમિકા કેવળ જુદી હોય છે. એક મહાત્માની ભૂમિકા અને એક કિશ્કીની ભૂમિકા કેવળ જુદી હોય છે. સામાન્ય વ્યાપારી પોતે અનુભવ વિનાનો હોવાથી રાજ્યકાર્યભારીની ભૂમિકામાં પોતાને મુકી શકતો નથી તેથી તે રાજ્યકાર્યભારીને પોતાની ભૂમિકામાં આજે છે અને પોતાની ભૂમિકાનાં ચસમાંવડે તે રાજ્યકાર્યભારીની કૃતિનું અવલોકન કરે છે, તેના આશયનું અનુમાન કરે છે, અને તેથી સ્વાભાવિક છે કે એ સામાન્ય વ્યાપારી અહિં અભિપ્રાય આપવામાં હકક ખાઈ જાય છે, ભૂખારી પોતે મહાત્માની ભૂમિકા

કામાં મનવડે પણ ચડી શકતો નથી તેથી તે મહાત્માને પોતાની ભૂમિકામાં લાવીને એની કૃતિના પ્રેરનાર આશયોનું જ્ઞાન વેળવવા પોતાની પ્રાપ્ત ભૂમિકાનાં ચક્ષુમાં પહેરે છે અને એ કાચથી તેનું નિરીક્ષણ કરવા મંચે છે અને તેના પરિણામમાં સ્વાભાવિક છે કે તેને તે મહાત્માની કૃતિના આશયોનું જ્ઞાન ન થતાં જિખારીના આશયોનું જ જ્ઞાન થાય છે. તેથી અભિપ્રાય આપનારના સંબંધી જ અભિપ્રાય બાંધવાની ભૂમિકા આવા અભિપ્રાયો રચી આપે છે, અર્થાત્ એ અભિપ્રાય તે તે આપનાર વ્યક્તિ માટે જ સાચો ગણીએ તો પ્રસંગે સાચો ફરે છે પણ જેને માટે આપવામાં આવ્યો હોયતે તેને માટે તો ઘણું કરીને અસત્ય જ હોવાનો સંભવ છે.

અભિપ્રાય બાંધવામાં તથા આપવામાં ફટલી જોખમદારી તે તે મનુષ્યને શિરે રહે છે તેનો ખ્યાલ સરખો પણ પ્રજા વર્ગના ધણીને નથી, એક ખાલકને 'તું' સદા જાહેર છે, તું ઠાક છે, તને આ આવડવાનું જ નથી, તું આજસુ છે " છતાં પ્રકારે તેનાં માતાપિતા વગેરે તરફથી વારંવાર કહેવામાં આવે છે તો તે ખાલક એ પ્રકારનું નહિ હોય છતાં તે અસ્પષ્ટ સમયમાં અસત્ય યોજનાર, છુદ્ધિદીન, શીખવાને અસમર્થ અને આશરપથી બેરહુ યથ રહે છે-એ પ્રયોગ કરી જોવાથી અભિપ્રાયની શી અસર થાય છે તે સર્વના જાણવામાં સદૃશ આવી શકે તેમ છે. જેમણે આંતર તથા બહિર મનના ગ્રંથધર્મો તથા પ્રજ્ઞાના નિયમો જાણ્યા છે તેઓ સારી પેઠે જાણે છે કે કોઇપણ પ્રકારનું અનિષ્ટ સૂચન અથવા દોષાત્ત કરવામાં આવ્યાથી તે અનિષ્ટ ક્રમે કરી ભૂતિવત્ થઇ રહે છે અને શુભસૂચન વારંવાર કરવાથી તે જ પ્રમાણે શુભ પણ ભૂતિવત્ થઇ રહે છે, જેમણે સુદૃઢ સત્તાઓનું નિરીક્ષણ કર્યું છે, ધ્વની, તેજસ્, ઉચ્ચતા વિદ્યુત્ આદિવડે પ્રવર્તાવાતાં અદિશક્તિઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તેઓ સારી પેઠે જાણે છે કે મનવડે ગતિમાં મુકવામાં આવતાં આદોષનો અતિ ત્વરિત વેગવાળાં હોય છે અને સૂદૃઢમાં સૂદૃઢ પદાર્થોનું પણ ભેદન કરવા સમર્થ હોય છે. શ્રીમદ્દાકાલના અવવાસદોને આ અદિશક્તિની પ્રક્રિયા એટલી સ્પષ્ટ રહેલી થઈ છે કે એ સંબંધમાં લેશ પણ વિસ્તારની અપેક્ષા તેમને રહેતી નથી. ખરું જોતાં તો જેમ ડાર્વિન તથા હર્બર્ટ રેપ્સરના પ્રભાવે Evolution ક્રાંતિયુગન શબ્દ તથા એ સંભાવના પશ્ચિમમાં પ્રસરી રહી છે તે જ પ્રમાણે આ અદિશક્તિના શાસ્ત્રીય ઉચ્ચ સિદ્ધાન્ત માટે આખી ગુર્જર પ્રજા શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનો ઉપકાર રચીકારી રહી છે. શ્રીમાન્ વિશ્વવંદની સેખિનીના પ્રભાવે ગુર્જર પ્રજામાં અદિશક્તિ એ ગૃહભાષાનો શબ્દ થઇ રહ્યો છે અને ગુર્જર પ્રજામાં એ અર્થનો પ્રકાશ થઇ રહ્યો છે તેથી એ સંબંધમાં એ પ્રજા માટે કોઇપણ વિસ્તારની અપેક્ષા રહેતી નથી તેથી અભિપ્રાય બાંધવો અને આપવો અને તેમાં પણ ખરાબ અથવા દલકા અભિપ્રાય બાંધવો અને આપવો એ તે તે વ્યક્તિને-જે સામાન્ય હૃદયગણાળી હોય છે તો નિષ્કૃષ્ટ કરવાનો જ ઉપાય છે, અને તે વ્યક્તિ અધિક હૃદયગણાળી હોય છે તો પણ તેની પ્રગતિમાં પ્રતિબંધ કરવાનું સાધન થઇ રહે છે એટલું જ નહિ પણ જેમ વર્ષો અગ્રમાં જીલે થયા પછી ઉપર પડતો શરદનો સખત તાપ એ હૃદયાર મેરોરિઆને ઉત્પન્ન કરનાર થઇ રહે છે તેમ આ પ્રમાણે બાંધના દલકા અભિપ્રાયોના અતિ નિષ્કૃષ્ટ પંક્તિનાં અદિશક્તિરૂપ ત્રિષ્વિધમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી વિષમાં સર્વને દાગિ કરનાર થઇ રહે છે. તેથી મનુષ્યોએ આવા અભિપ્રાયો બાંધવામાં અને આપવામાં અત્યંત સાવધાનતા સેવવાની જરૂર રહે છે. દાસની રિપતિ એવી છે કે પ્રજા વર્ગ તત્કાલ અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં પરમ ઓદાર્ય લાપરી રહ્યો છે અને અભિપ્રાયની જાતિમાં અતિ કૃપણતા જણાવી રહ્યો છે તેને બદલે, પોતાના તથા સર્વના દિન માટે પ્રજાવર્ગે અભિપ્રાય બાંધવામાં તથા આપવામાં અત્યંત કૃપણતા સેવવી તથા

અભિપ્રાયની જાતિમાં અતિ ઉદારતા સેવવી એ કર્તવ્ય છે. ભવભૂતિને સર્વથા વ્યવહાર્ત્વે વ્યેઠ ઇલાદિ વચન કહેવું પડ્યું છે તેને બદલે બ્યારે સર્વથા વ્યવહાર્ત્વે સદા શ્રાવચ નીચતા । વિદ્યાં સ્ત્રીણાં તથા યાચાં સાધુત્વે સુજનો જનઃ ॥ જેમાં સર્વ અભિપ્રાય આપે છે તે વસ્તુ અનિશ્ચય રહે છે, મનુષ્યો, સ્ત્રીઓ તથા ગ્રંથોના સાધુત્વમાં પ્રજા વર્ગે અત્યંત સુજનતા (ઉદારતા) વાળો છે એવું એ શ્લોકનું પરિણામન થશે અને એવું મહાકવિએને કહેવાનો વારો આવશે બ્યારે પૃથ્વીપરથી નાનાવિષ મિથ્યા કહેશે, અસુખાદિ દુર્ઘણો સર્વ પોતાની મેળે અજાણ જશે અને આ ભૂમિ તે મનુષ્યોને વસવાનો સ્વર્ગલોક થઈ રહેશે.

બીજું બધું ગમે તેમ થાય પણ તમારે શું કરવાનું છે ?

લગભગ પ્રત્યેક બ્યાપારીનો અથવા કાંઈ પણ કાર્ય કરનારનો એવો એક અભ્યાસ પડી ગયો હોય છે તેમ જ તેમનું માનવું પણ એવું હોય છે કે બ્યારે કાંઈ પણ વિધન કે પ્રતિક્રિયાતા જેવું જણાય કે તત્કાલ ઢગલો બની જવું. સુન મુનજેવા યદ જવું સર્વ પ્રકારની પ્રસંગતાને યોગ્ય નાખવી, અંતરથી શાંતિને દેશનિકાશ કરવી, નિદ્રાને ઊડી દેવી, પ્રત્યેક ક્ષણે ચિંતા કપા કરવી, વારંવાર દુઃખનું સ્મરણ કર્યા કરવું, આખો અને ભરમર ચલાવીને કતો જેની તેની સાથે રીસાયેલું મોં રાખવું, એકલા ખુણામાં કે એકાંતમાં જઈ પારવિનાની અકળામણ સાથે ઉદ્વેગના વિચાર કર્યા કરવા અને થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં માનસ વ્યથાનો જાતે અનુભવ કરવો, અને બીજાને પણ તેનું જેમ બને તેમ અધિક અંશમાં નિદર્શન કરાવવું પરંતુ તેને જે કાંઈ વ્યવસ્થા કરવાની હોય છે, અથવા જે કાંઈ કાર્ય કરવાનું હોય છે તે કરવામાં આ પ્રકારનો તેણે સ્વીકારેલો માર્ગ લેશ પણ સાહાય્ય કરતો નથી એ વાર્તાને તે ભૂલી જતો હોય છે, ખરું જોતાં, તે એક અધમમાં અધમ માર્ગ છે. કારણ કે જે બળની વિધને દૂર કરવામાં અથવા તેના ઉપર જય મેળવવામાં જરૂર હોય છે. તે જ બળનો તે ક્ષય કરે છે, ગમે તેમ થાય, પણ જે મનુષ્ય દુર્બળ બનીને કાંઈ પણ કાળે-થોડા સમય પણ-હોઠા હાથ નાખીને બેસે તો નથી, તે જ મનુષ્ય વિજયી થાય છે, તે મનુષ્ય પોતાના બળને સંધરી રાખે છે, તે મજ પોતાના બળનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો એ સંબંધી યોગ્ય નિર્ણય કરવામાં પોતાની સૂક્ષ્મ અને યોગ્ય પ્રકારની તુલના શક્તિને બહુ સારી રીતે જાળવી રાકે છે. ઉપાધિ અથવા વિધનના પ્રસંગમાં યોગ્ય પ્રકારની માનસિક રિયતિ એ છે કે ચિંતા અથવા ભય ધરવા નહિ. તેમજ મનનો ગભરાટ અથવા બેદરકારી કે ‘ અરે એતો એમ જાણ્યું કે અ. તુફાન થઈ જશે ’ એવાં ઉપર ઉપરનાં અંતરની ખરી શ્રદ્ધાવિનાનાં વચનો બોલવાં એ પણ તે પ્રસંગમાંથી નીકળી છૂટવાનો માર્ગ નથી પરંતુ સંગ્રહ, જે કશાથી ભય નથી પામતો એવી દૃઢ નિશ અને નિશ્ચયવાળી, જે કશાથી સંશયગ્રસ્ત નથી થતી, જે કશાથી પણ વિકસતા પામતી નથી તેવી, અને જે વિશ્વાસ તથા શ્રદ્ધાથી સંપૂર્ણ અંશમાં છવાંત છે, અને જે માત્ર તેણે શું કરવાનું છે તેજ જાણીને બેસી રહેતી નથી, પણ તે અવસ્થા થશે જ એમ જે પૂર્ણ અંશથી માને છે, તેવી રિયતિ એ જ વિધન અથવા ઉપાધિમાત્રથી મનુષ્યને સહજમાં દૂર કરનાર છે. મનની આવી રિયતિ, દેખાતી નિશ્ચિન્તામાટે ચિંતા કરીને પોતાના બળને ક્ષય નથી કરતી અથવા નિરાશાના અધકારમાં કે ગભરાટમાં અટવાયા કરતી નથી. અને તેથી મનને પ્રત્યેક પ્રસંગે યોગ્યમાં દોરવાનો જે સંભવ આવે છે, તે પછી તેને આવતો

નથી એટલું જ નહિ પણ મનની આવી પ્રસન્ન રિયતિ ધારેલા વિજયને સિદ્ધ કરવામાં પોતાના સમય બળને યોગ્ય છે, અને તે પ્રસન્નતાના, શ્રદ્ધાના અને પ્રકાશમય અવસ્થાની સુભ પ્રકાશમાં રહે છે, અને તેથી પ્રત્યેક પ્રસંગે સર્વોત્તમ અને યોગ્ય પ્રકારનું કાર્ય કેવી રીતે કરવું તે તેનું મન ચિરપટ્ટરીતે જોઈ શકે છે.

ન્યારે તમને એમ લાગે કે તમે જાણે કંઈ પણ કાર્ય કરવાને માટે બેદરકાર અથવા કશી ધણ સુઝ પડે નહિ એવા પ્રકારના યત્ન ગયા હો—અથવા ગયા હો, ન્યારે તમારી ધારણાઓ અને આશાઓ કપૂરની પેઠે અદશ્યમાં ઉડી જતી હોય એમ લાગે, અને તમારે સિતિજ ન્યૂનાધિક અંશમાં પણ અભયી આનંદાદિત યત્ન જણાય, ત્યારે પણ એ છુદ્ધિને દૃઢપણે જામત રાખજો કે તમે નિષ્ફલતાના તીરકિપર આવીને ઉભા નથી. તે સમયે તમારે જે કંઈ જોઈએ છે તે જોઈ જ છે; પૂર્ણ વિશ્વાસ, કોઈ ખુલા વિશળ પ્રદેશમાં ચાલ્યા જતા તમારા તે સમયના વર્તમાન કાર્યથી અને તે કાળના વર્તમાન પરિવેશનથી થોડા સમય માટે દૂર ખસી જાઓ. અથવા કંઈપણ એવા કાર્યમાં જોડાઓ કે જે તમને પેલા કાર્યના ચિંતનમાંથી તમારા મનને થોડા કલાક પણ પૂર્ણ અસ્પૃશ્ય અથવા દૂર રાખે, અથવા બીજા એવા કાર્યમાં જોડાઓ કે તમને અમુક સમયસુધી પેલા કાર્યનું લેશ પણ સ્મરણ ન થાય. અથવા ખાસ અગત્ય હોય તો થોડા દિવસ માટે પણ એ પ્રકારનો ફેરફાર કરો. બીજા કોઈ વિષયમાં રસ યત્નને જાગ્રત કરો. અને તે એટલા પૂર્ણ અંશમાં જાગ્રત કરો કે તમારામાં કેવળ નવીન શક્તિઓનો વિકાસ થાય. તમારામાં રહેલી બીજી શક્તિઓનો જ ઉપયોગ થાય. અને તેનો ઉપયોગ કરીને તેના જ કાર્યોમાં તમારા ચિત્તને સંપૂર્ણ રીતે જોડો. તમને તલાલ લાન થશે કે તમે પૂર્ણપણે બદલાઈ ગયા હો કોઈ અવતવા રંગથી રંગાઈ ગયા હો, અને પછી પાછા પેલા કાર્યકિપર તમે આવશો ત્યારે પૂર્વે તમે કદી પણ નહિ અનુભવ્યું હોય એવા બળ આમલ તથા ઉત્સાહ યુક્ત થયેલા તમે તમને જોશો. સ્મરણમાં રાખો કે ન્યારે તમે અભનીચે આવી ગયેલા લાગો ત્યારે સૂર્યનું અસ્તિત્વ કેવલ જનું રહ્યું છે એવી કલ્પનામાત્ર પણ કરશો નહિ. માત્ર એ અભમાંથી બહાર નીકળી જવા માટે જે કંઈ કરવું ઘટે તે કરો. અને સૂર્ય તમને તમારા ઉપર જ પ્રખર પ્રતાપથી વિગ્રાજમાન થતો જણાશે.

ન્યારે સધળું નીચે ઉતરવું જણાય, ત્યારે તમારે ઉપર આવવું જાઈએ. ઉપર અને ઉપર ચઢવામાં દૃઢ આગ્રહથી વળગ્યા રહો. પછી વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં ઉંચે ચઢવાનું મારી રાખો. ધણા જ થોડા સમયમાં બીજું સધળું પણ બદલાવા માડશે, અને તે પણ તમારી સાથે ઉંચે ચઢવાના ક્રમમાં રથાપશે કારણ કે ન્યાયી બીજા બધાની સાથે તમે પણ નીચે ઉતરતા જતા નથી. તો પછી તે બધું લાંગા કાલ સ્વતંત્રપણે કદાપિ નીચે ઉતરવાની ગતિમાં રહી શકતું નથી. અને નીચે ઉતરવું એના અર્થ એ છે કે તમારા મનને નીચી ભૂમિકામાં—નીચા વિચારમાં, નીચા ચિંતનમાં, નીચી કલ્પનામાં, લઈ જવું અને તેમાં તેમાં વધારે ધુનાવ્યાં કરવું. એ તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તોપણ તમારા મનથી ઉંચા અને ઉંચા જતા રહો જ, ઉંચા ચિંતન, વિચાર, કલ્પના તથા નિશ્ચય વગેરેમાં મનને રથાપી રાખો, અને તે પ્રસંગ તમારી સાથે ઉંચો ચઢતો અનુકૂલરૂપે થતો જણાશે. મનને ઉત્તમ માનસ ભૂમિકામાં અખંડિતપણે રાખવા કરો, અને પછી તમે જે કંઈ યુમાવશો તે સંચલ કરી રાખવા યોગ્ય નહિ જણાય, અને જે કંઈ સંચલ કરી રાખવા યોગ્ય હશે, તે કદાપિ આજે જોવાઈ ગયેલું જણાશે તો તે આજની કાલે અવશ્ય પ્રાપ્ત આવી ગયશે.

तमारा वाणभाटे.

KAMINIA
OIL

*"Delicately
perfumed oil for
beautifying and in-
creasing the growth
of the hair"*

*"To be introduced
into the heads of
the fair only"*

KAMINIA
PERFUMERY CO.
NEW YORK

જેથી વાજ થસા લાગ્યા, સુંદર, ચળકતા, નરમ
 ધમને મગજને ટુંકક આપી આપના ઘોડો વગેરે
 દૂર કરી એકદમ સારો ફેરફાર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ,
 બીઓ, પુરુષો, વધીવો ઔશ્વીસીટરો તેમજ મગ-
 જમારીનું કામ કરનારને થઈ જ ઉપયોગી છે.
 માથામાં તાલ પડી વાજ ખરી જતા અટકાવી
 વાજના મૂળને પોષણ આપનાર છે. એક વખત
 અજમાવ્યાથી ખાતરી થશે,

क्रि.मू. १. पाटलीना ३. १-०-०.

४ भाटखीना ३. २-१०-००

વી. પી. ખર્ચ જુદો.

દીલખહાર

હર યો ધ લ.

આ તેણીમાં પણ કામીનીયા આકર્ષના જેવા જ શાપદો કરનારી વસ્તુઓ નાખેલી છે. તદ્વાચન ફક્ત સુચાંધીમાં જ છે. તે જુદી જુદી જાનતી મધુર જ છે. હિં. દરેક શ્રીશી એકેના ૩. ૧-૦-૦-૦ કોષપથ જાતનો નમુનો ૦૦ આનાની ટીકટ મોકલવાથી મફત.

કામીનીયા, દીલખંદાર ગુલશન, એ સખ્તે કાવલ મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલા છે. બહારગામમાં પ્રમાણિક એજન્ટો જોઈએ છે.

અરીક્તી વખતે ઉપર લખેલાં તેણેનાં નામ બરાબર વાંચી તે મારે ખાત્રી કરી પછી જ અરીક્તુ. કારણ કે તકલી અનેક ચોક્કસ નીકળે છે અને વાપરવાથી તુકશાન થવનો સંભવ રહે છે. માટે બરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ વાંચીને ખાત્રી કરીને જ વાપરવા અમારી ખાસ લલાચણ છે. બેતાનનાર.—કામીનીયા પરકુમરી કંપની—મુંબાઈ.

એજ ટા.—અંતરે મહાવત દુધ એન્ડ ઇમીલ કંપની—મુબાઈ.

વડોદરાના એનંદ્ર-શ્રી. બ્રધર્સ. અમદાવાદી પોળસામે-વડોદરા.

જુદક મળવાનું 'ઠેકણું'—ટામસન કંપની. દવાવાળા તેમ જ દોકે જાનના ઝડકરેના પ્રોફેશનના તૈયાર કરી આપનાર કામગીરીની નેહ સામે--શ્રુઓઈ.

પ્રવચન

દ્વિ ઓ ધ ણ.

આ તેણીમાં પણ કામીનીયા આકર્ષના જેવા જ શાપદો કરનારી વસ્તુઓ નાખેલી છે. તદ્વાચન ફક્ત સુચાંધીમાં જ છે. તે જુદી જુદી જાનતી મધુર જ છે. હિં. દરેક શ્રીશી એકેના ૩. ૧-૦-૦-૦ કોષપથ જાતનો નમુનો ૦૦ આનાની ટીકટ મોકલવાથી મફત.

કામીનીયા, દીલખંદાર ગુલશન, એ સખ્તે કાવલ મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલા છે. બહારગામમાં પ્રમાણિક એજન્ટો જોઈએ છે.

અરીક્તી વખતે ઉપર લખેલાં તેણેનાં નામ બરાબર વાંચી તે મારે ખાત્રી કરી પછી જ અરીક્તુ. કારણ કે તકલી અનેક ચોક્કસ નીકળે છે અને વાપરવાથી તુકશાન થવનો સંભવ રહે છે. માટે બરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ વાંચીને ખાત્રી કરીને જ વાપરવા અમારી ખાસ લલાચણ છે. બેતાનનાર.—કામીનીયા પરકુમરી કંપની—મુંબાઈ.

એજ ટા.—અંતરે મહાવત દુધ એન્ડ ઇમીલ કંપની—મુબાઈ.

વડોદરાના એનંદ્ર-શ્રી. બ્રધર્સ. અમદાવાદી પોળસામે-વડોદરા.

જુદક મળવાનું 'ઠેકણું'—ટામસન કંપની. દવાવાળા તેમ જ દોકે જાનના ઝડકરેના પ્રોફેશનના તૈયાર કરી આપનાર કામગીરીની નેહ સામે--શ્રુઓઈ.

મહાકાલનો શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મારક અંક.

આ અંક સગમગ દોહસો પૃથ્વો, સુંદર વિપ્રોથી ભરેલો, આશ્ચર્ય ચિત્રોથી ભરેલો કાગળ તથા સુંદર પુઠા સગેરથી આશ્ચર્ય ધરો. અને તેમ ચપાથી તેના બહેળો ફેરવે થાય એ સ્વાભાવિક છે. મહાકાલના અત્યેક આદરને તે ભેટ આપવામાં આવનાર છે. અને તેનું રૂપ એવું મોહક તથા વિપ્રો એવા ઉત્તમ અને આનંદ ઉપજાવે તેવા આવશે જ્યાં પ્રત્યેક આદર તે અંક ઓછામાં ઓછો દશ વખત વાંચશે, એટલું જ નહિ પણ તેના એક પણ રનેહી કે સંબંધીને તે બતાવ્યા વિના રહેશે નહિ. અને તે મનુષ્ય પણ એમ આવ જોખને અટકશે નહિ, પણ આદિથી અતંસુથી પૂરેપૂરાં વાંચશે. હોવાથી તે અંકનો ધાર્યા કરતાં પણ ધણો ફેલાવો મશે. જ્યારથી તે અંક કહાડવાનો એવું પ્રસિદ્ધ થયું છે, ત્યારથી આજ સુધીમાં તેની માંગણીના સેંકડો કાગળો આવી છે અને આવે જાય છે, આ એક જ કારણ તે કટલી પ્રસિદ્ધિ પામશે એ કહેવાને છે. મહાકાલના આદર વિના બીજાઓને પણ તે અંક વેચાનો આપવામાં આવશે. કેમકે શોખીનો, રસવાળો તથા વિચારને કળવનાર વિપ્રોથી ભરપૂર એક પ્રથમ જ થવાનો.

૧૦૦૦-દશ હજાર ઉપરાંત મનુષ્યોના ધ્યાન તળે અંક આવી જનાર હોવાથી મને પોતાની કાંઈ પણ પ્રકારની જાહેરખત આપવી હશે તેને માટે તે એક ચિત્ર જોવા યથા પડશે. મહાકાલ યુજરાતથી બહારના ધણા દેશો સુધી પહોંચેલું છે અને તમારી જાહેર ખતની પ્રસિદ્ધિ ક્યાં ક્યાં નહિ થાય એ કંઈ કહી શકાતું નથી. તેમ જ તેના ઓવ પણ પ્રમાણમાં ધણા ઓછા રાખેલા છે. જ્યાં પ્રતિષ્ઠાનો વધારો કરાવીને તમારી દેરાત વધારવી હોય તે આ વિના બીજું તક ભાગ્યે જ મળશે.

ભાવ: એક આખા પાનાના ૨૦ રૂપેયા, અર્ધા પાનાના ૧૨ રૂપેયા તથા પા પાનાના માત્ર ૬ રૂપેયા છે.

જેમણે પોતાની જાહેર ખત આપવી હોય તેમણે તે પ્રમાણેના રૂપેયા નીચેને સરનામે મોકલી આપતા તેની છાંપનાની જાહેરખત પણ સાથે જ મોકલી આપવી.

જાહેરાત

વર્તમાન અંકના વિષયો.
શ્રીનૃસિંહસિદ્ધાન્તજ્ઞોદય.
સ્વભાવની વિચિત્રતા.
વિચારરત્નરાશિ.
નૈસર્ગિક છબી.
પ્રાસંગિક હકીકતો વગેરે.

નિર્દેશ.

તત્ત્વમાસ

આગામી અંકના વિષયો.
શ્રી યોગસાર
સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની ક્ષા.
ભૌતિકોદ નિર્ણાયક સંભાવનાઓ.
અમેરિકન સંકેત.
અક્ષરૂપ અથવા અક્ષરભીમસિ.
પુરમ સત્ય વગેરે.

૧૯૧૯.
માઘ.

સ્વમય ચમત્કારિકા

“અસતતાને કદી ન ત્યજીએ, પ્રસન્ન સહ સ્થિતિમાં રહીએ,
હાંને અચલ નથી દુઃખસ્થિતિ, કષ્ટભાંડળનારી લાડીએ.”

—વિશ્વવંશ—

વહોદરા.

પાર્ષિક મૂલ્ય ૨-૦-૦

॥ ૐ શ્રી ॥

વૃત્તિરૂપી ટિટોહીને દુઃખદરિઆને હંફાવવા વોધ.

પદ. (હરિ હરિ કૃપા પ્રી મેળવતે, એ વય)

પ્રિય મુજ ટિટોહી ! ચાચ તું ભરજે, દુઃખદરિયો ખાલી કરજે,

અતવધિ વિરતૂત દુઃખાધિ ભેઈ અંતર લેગ ન પણ થરથરજે

એ અધિધી પણ અતિ મોહુ, નિશ્ચય બળ તું ધરીજે,

ટપ્પીશકે તુજ આગળ એવી, મગદર એની નથી જે,

પ્રિય૦

આગમે તું ભલે જણાતી, એકલી પ્રયત્નશાલી;

પણ તુજ આગ્રહ ભેતાં આવશે, ઇતર પળીયો^૧ ચાલી,

પ્રિય૦

પહેલા તો આવી કહેશે આ-ઉદ્દેચવા નથી પડીયા,

કયાં તુજ બળ ! એ પાણીથી કંઈ ભણ્યા તે^૧ મગ ચડીયા,

પ્રિય૦

પણ તે સાંભળી ભે તે^૧ ચત્તથી, પાછા પાય ન ધરીયા,

એ સ.જાં પળી તુજ ભેડે, મયશે કરી કેસરીયાં,

પ્રિય૦

તારા સરખા અનેક પક્ષી, જેમા બળ છે કંઈ કંઈ,

તે પણ ખાલી કપા લાગશે, જળ નિજ ચાંચે લઈ લઈ,

પ્રિય૦

૧ મગ

એમ થતાં આગ્રહ જો તારો, યતનથી સખીશ રક્ષી,
 અગમ્ય દેશે વસનારો તવ, જાગશે ગરુડપક્ષી;* પ્રિય૦
 ફડફડાટ પાંખો ફડકાવી, ઉપરથી જ્યાં ઉતરીયો,
 બળહીનને નિસ્તેજ થતાં, ફડકાટ પામશે દરીયો; પ્રિય૦
 પર્વત એમાં લાવી નાંખવા, જ્યાં એ પ્રવૃત્ત થયો,
 ઉદધિ ઉર ક્ષણ ક્ષણ યાશે, (જે) હું ગયો-ગયો-ઓ ગયો; પ્રિય૦
 દુઃખનો દરીઓ સુખના સાગરમાં જશે પલટાઇ,
 વિજય પામનારી તુજ અર્થો, રહેશે સર્વ સધાધ; પ્રિય૦

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય રૂપે.]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ પૃષ્ઠ થી.)

પ્રવેશ ૬.

પાત્રો—વિકલ્મપા, (રથેનની રાણી) આરુણોચના (રથેનની બહેન) તથા રથેન.
 રથલ—રથેનનું અંતઃપુર.

વિકલ્મપા—(સ્વગત.)

નથી થયું કે સુખી જગતમાં, પાપમનિ કરીને,
 ખાશે દેરી કોણુ ? ભૂમિમાં, બાવળખી ધરીને,
 ફડ ફડ અળખા શું હાવે, પ્રાણપતિને કે સમજાવે,
 ધર્મનું રક્ષણ જોશે કરવું, અધર્મે તે સેવે,
 હવે ધર્મની રક્ષા યાશે, અરે ઉપાયે કેવે,
 દ્રવ્ય આ અતિસય મુઝાતું, દુઃખ નથી જરા કલું જાતું.
 પરત્રી કે પરધનને છડે, જન જો અન્યાયે,
 એથી અધર્મ જગમાં મોટો, ખીન્ને કે ન ગણાયે,
 અધર્મ મુઝ્યો પતિને આવો હવે શું વિનાશ છે યાવો.

આરુણોચના—(પ્રવેશ કરીને) દેવિ ! શા વિચાર કરો છો ? સમય કંઈજુ
 આવ્યો છે. તે છતાં તમે ચેતીને ચોખ્ખ ઉપાય કેમ લેતાં નથી ? મોટો અનર્થ થનાર છે.
 પાપ પ્રકટ થવા વિના રહેશે નહિ. મારા ભાઈ વિગે સાંભળેલી વાત સાચી હશે તો અસંખ્ય
 છવો રણમાં રોળાશે, લોહીની નદીઓ વહેશે, કુળનો ઉચ્છેદ થશે અને ઘણા કાળની સંચેલી
 આ સંન્યવહમી લુંટાશે, તથા આંખમાં મુખ સ્થાપ થશે, અને કોઈ દિવસ નદિ દાળી શકાય
 એવું કુળને કંઈક લાગશે.

વિકલ્મપા—(નિઃશ્વાસ મૂકતાં) બહેન ! તમારા વીરવિગે તમે શું સાંભળ્યું છે ?
 મને હજુ એમની ધાવણા બરાબર જાણવામાં આવી નથી.

ચારુલોચના—દેવિ ! પેલા દુષ્ટ મુદિરસાથે મસલત કરીને તમારી શિશિકા સૈનિકા સાથે ઉત્પુલકા મોકલી છે. અને ત્યાંથી મારી પ્રિય સખી મુવલું હરણ કરવા ધાર્યું છે. જો આ ખરું હશે, તો નક્કી સહિતું મોત જ આવ્યું જાણવું. એ મુવલુંના પતિના હાથમાં સઘળા રાગઓ છે, તેમ ઉત્પુલકાનો રાગ પણ બહુ મોટી સેનાવાળો અને શરવીર છે. આથી મરણવિના આપણે ખીન્ને રસતો નથી.

વિકલ્મપા—બહેન ! હવે એની શો ઉપાય કરવો ? આ વાત તમે આજે જ જાણી કે તે પહેલાં કંઈ જાણેલું ? તમે કહો છો કે માણસો ચાલતાં થવાં છે, તો ધણા દિવસથી આ વિચારો ચાલતા હોવા જોઈએ.

ચારુલોચના—દેવિ ! હું તો ધણા દિવસથી આ બાબતની ચર્ચા થયાનું જાણું છું પણ ચોક્કસ નહિ જાણેલું એટલે તમને કહેલું નહિ પહેલાં તો એ ઉત્પુલકાનાં છએ રત્નોને યુદ્ધ કરી પકડી લાવવા ધારેલું, પણ એ કામ સહેલું ન હોવાથી પછી રાણીવિના પાંચને પકડી લાવવા ધાર્યું પણ તેમાં પણ જોખમ જાણી આખરે એકલી મુવલુંને છાના હરી લાવવા ધાર્યું છે. અને તેને પકડી લાવતાં જો તેની સખીઓ તેનું રક્ષણ કરવા પાછળ આવશે તો તેમને પણ કેદની પેઠે પકડી લાવવી એમ ધાર્યું છે.

વિકલ્મપા—બહેન ! તમે આ વાત જાણ્યા પછી આ અધર્મને રોકવા કશો ઉપાય કેમ કર્યો નથી ?

ચારુલોચના—દેવિ ! મને તો આ ખબર પડતાં જ મેં મારે નગરથી આણેલી એક મુશીલ બ્રાહ્મણીને કેટલાક દિવસ થયાં ઉત્પુલકા જઈને મારી સખીને ચેતાવી આવવા મોકલી છે. તે હજી આવી નથી. પણ હવે એવાર દિવસમાં આવશે ખરી.

વિકલ્મપા—બહેન ! હવે તો તમારાથી જે કંઈ થાય તે કરી સર્વનું કલ્યાણ થાય તેમ કરો. અને હું પણ મારાથી બનશે તે કરીશ.

ચારુલોચના—દેવિ ! ત્યારે હું આજ્ઞા લઉં છું.

વિકલ્મપા—હા બહેન ! પધારો (જાય છે.)

વિકલ્મપા—

પતિની આ વિપરીત કુદ્દિને, જગદીશ મુધાગે,
જોઈ હું રાંક અબજલણી, દયા દિલમાં ધારો.
પરણી હું પત્નીને છાંડીને, પતિ બીજીને છાંડે,
ઝેરનાં ઝાડમાં પાણીને પોતાને હાથે સિંચે,
અગ્નિમાં હાથને ધાલીને, દાઝવા વિણ કાણ રહેવું,
પરસ્ત્રીમાં પ્રીતિ ધારીને, કાણ મુખને ગ્રહેવું.

(અપર્ણ)

આવતી ઇમારત તે પાયાવિનાનું ગૃહ છે અથવા વૃત્તા પાયાનાનું ગૃહ છે ઉપરથી જોવામા લેને એ ગૃહ મેટા મહાનયનો દેખાવ આપે પણ એક વડોગ થતા અથવા એક ધર્મીકપનો સ હજ ધડેકા નાગતા એ ઇમારત પૃથ્વીસાત તત્ત્વન જ થઈ રહે છે જેમ અધિમાના આરભમા જ કર્માનુગતનું વર્ણન છે તે જ પ્રમાણે શમદમાદ્યુવેત સ્વાત્તયાદિપ તુઠ દત્યાદિ ૩-૪-૨૭ મુ વેદાન્ત સૂત્ર શમ, દમ, ઉપરતિ તિતિક્ષા તથા સમાધાન અને શ્રદ્ધા તુ પણ જ્ઞાનના અગરૂપે વિધાન ને છે ત્યા અતર દન્દ્રિયરૂપ મનનો નિગ્રહ તે શમ છે, બાહ્ય દન્દ્રિયોનો નિગ્રહ તે દમ છે, દિક્ષિપનો અભાન તે ઉપરતિ છે અને વૃત્તિની એકાગ્રતા તે સમાધાન છે આ સ્થિતિઓ તે યોગરૂપ નેમર્માર્ગનો નયમ અને પ્રત્યાહાર છે કે દત્ત ૫૪ છે? સયમને સાધ્યાવિના, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિનો પ્રયોગ કયાવિના સમાધાન અપત્તિની સિદ્ધિ કેવી રીતે થઈ શકે? દન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષયથી આર્પી લઈ મનને અનુકૂળ કરી સ્થાપવી તે પ્રત્યાહાર છે એ થયા વિના દમ નામની સપત્તિ તે કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? તેથી અષ્ટ છે કે આ અધિકારીના વ્યવસ્થા જ નાનાવિધ યોગરૂપ કર્મની અપેક્ષા જ્ઞાનમાર્ગ આપે છે આર્પુ જ નહિ પણ શ્રવણની સાથે મનન અને નિદિધ્યાન નું વિધાન ધરી નિદિધ્યાનમા વિવિધ ઉપામનાનો નમાવેન ારી યોગરૂપ નેમર્માર્ગ આન અનતા અધિમાની સપત્તિ થયા પછી પણ જ્ઞાનમાર્ગ આપે છે નથી શામ્ભવેદાન્તપ્રતિપાદ જ્ઞાનમાર્ગ તત્ત્વજ્ઞાનથી સમજાન મોક્ષની સિદ્ધિ વ્ચીકારે ઈ દત્તા એ જ્ઞાનમુક્તિને પામેલા પુરુષે પણ અનુશ્ચિત પામતા અપિચાના લેશના ઉન્દેદ માટે અને અર્જુનાવધ્યાનની સિદ્ધિ માટે શુ કર્તવ્ય છે શ્રીવિદ્યારણ્યસ્વામી જ્ઞાનમુક્તિની તત્ત્વજ્ઞાનથી સિદ્ધિ વર્ણી ૮૬-૨૪થી વાચનાક્ષય અને મનોનાશ માટે કરિ કસના પ્રબોધે છે, અને અમદિધ્યપણે જણાવે છે કે જ્યા સુધી મનોનાશ સિદ્ધ થયો નથી ત્યા સુધી આ ૬ જ્ઞાનમુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાસુધી બ્રહ્માનંદની તે અમૃતિ છે અને બ્રહ્માનંદના અખડ સર્વ તે નિર્વિન્યસક અમાધિની નિદ્ધિ થતાજ ઉગી ગૃહ છે નેથી જ્ઞાનમાર્ગ ઉલ્લેખ પ્રાપ્તના મોર્ગ શ્રાંત-માર્ગ કમો તથા યોગપ્રતિપાદ નેમર્માર્ગ અરં દગાએ અપેક્ષા ગણે છે એ જ્ઞાનમાર્ગના અથોથી સિદ્ધ થાય છે આ જ પ્રમાણે સચ્ચણ બ્રહ્મની ઉપાનનાનું નિરાન કરી ભક્તિની આવશ્યકતા પણ એ માર્ગ જણાવે છે જ્ઞાનને પ્રધાનપણે પ્રતિપાદન નના ઉપનિષદભાગ અથે અથે ઉપા મનાનાક્યથી આતપ્રેત કગ્રામા આત્યે છે તે જ્ઞાને માટે છે? જ્ઞાન જો અનવપણે થા શન્તુ હોત, જ્ઞાનમાર્ગનાજ્ઞાને ભક્તિની ઉપામનાની અપેક્ષા નહિ હોત તો માગ માગ પદે પે ઉપામનાસબધમા પ્રબોધ કગ્રાની આવશ્યકતા ઉપનિષદો ગણુન નહિ વળી ન્વેતાચ્ચતર ઉ પનિન તો યસ્ય દેવે પરામક્ષિર્યથા દેવે તથા ગુરૌ તસ્યૈ તે કથિતા દ્યર્થા પ્રકાશન્તે મહાત્મન માવ- મહાત્માને જેવી પરમાભાવિરે ભક્તિ હોય છે અને તેથી આ ઉપનિષદ પ્રતિપાદ બ્રહ્મજ્ઞાનને તે પામે છે નેવી જ ભક્તિ જો એ જ્ઞાનપ્રદાના જ્ઞાનમુક્ત અમુગ્રથી વિરે હોય છે તો તેને આ તત્ત્વનો પ્રાપ્તિ સહજ થઈ ને છે, અથાત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે પરમાત્માની ભક્તિ આવશ્યક છે એટલુંજ નહિ પણ તેની અથવા તેથી નવારે અગે સન્ગુથીની ભક્તિ આવશ્યક છે અન્ય શ્રુતિ પણ કહે છે - યમેવૈ વૃણુતેઽન્વેના પન્ પરમાત્માનો અનુગ્રહ ઈ તેને જ પરમાત્મા આ જ્ઞાન પ્રમાગ છે શ્રોમર્ગીતામા તો અને નવનોથો ભક્તિની અપેક્ષા સિદ્ધ નનામા આવી છે માગ અનુગ્રહથી જ જ્ઞાન થાય છે કે

જે કર્મથી કે ત્યાગથી મળતું નથી, તપસ્વી કરતાં યોગી શ્રેષ્ઠ છે, કર્મી કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, યોગી કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે, માટે તું યોગી થા. યોગીઓમાં પણ જે પુરુષ પોતાના અંતરાત્માને સદા મારામાં પ્રીતિવડે સ્થાપીને રહે છે અને જે શ્રદ્ધાથી મારો ભક્તિ કરતો રહે છે તે જ મારા વિચારથી ઉત્તમોત્તમ યોગી છે. દૃષ્ટાદી અર્થનાં વાક્યો ગીતામાં સ્થળે સ્થળે આ અર્થની સિદ્ધિ કરતાં પ્રકાશી રહ્યાં છે. તેથી સર્વ પ્રમાણુઅથા જોતાં સામાન્ય મતિના મનુષ્યોને પણ સમજાવવાના રહે તેમ નથી કે જ્ઞાનમાર્ગને કર્મ તથા ભક્તિ એ બંનેની અપેક્ષા રહે છે. શુદ્ધ કર્મના અનુશાનવિના અને સાચી ભક્તિના સેવનવિના યથાર્થ જ્ઞાનનો ઉદય કદાપિ થતો નથી. જેમ સ્ત્રીવિનાનો પુરુષ કદંશ હોય છે, સ્ત્રી જ પુરુષને મૃદુતા આણી શોભા આપનાર છે, તેમ ભક્તિસાથે જે જ્ઞાન જોડાયું નથી તે શુષ્ક રહે, તે વધ્ય રહે તો તેમાં નિસ્મય શો છે? ભક્તિ એ જ જ્ઞાનને રસ અર્પનાર છે, તેથી ભક્તિવિનાનું જ્ઞાન તે મોળું જ છે.

દવે જ્ઞાનમાર્ગના અથા છોડી ત્યારે ભક્તિમાર્ગના અથા જોઈએ છીએ તો ત્યાં પણ આથી અતિરિક્ત સિદ્ધાન્ત દ્રષ્ટિગોચર થતો નથી. એ પ્રયોગમાં સ્થલે સ્થલે કર્મની અપેક્ષા અને જ્ઞાનની આવશ્યકતા સ્પર્શી છે. ભક્તિમાર્ગનાં શાસ્ત્રો મનુષ્યોને ઉન્નત્ત્વપૂર્ણ બનાવવા અને જ્ઞાનરહિત જડ રાખવા સ્વયંમાં આવ્યાં નથી. શ્રીશાંતિદ્યભક્તિગીતામાંસામાં જણાવ્યું છે કે યોગસ્ત્મયાર્થમપેક્ષણાત્ પ્રવાજયત્ ॥ ૧-૧૧ ॥ યોગની અપેક્ષા ભક્તિ માટે તથા જ્ઞાન માટે, બંને માટે છે. ભક્તિ તથા જ્ઞાન બંને યોગની અપેક્ષા રાખી ઉદય પામી શકે છે, કારણ કે સમાદિત મનસ્કતા સ્થિતિ, મનનું સમાદિતપણું, એ બંને માટે આવશ્યક છે. આ જ પ્રમાણે શુદ્ધિહેતુપવૃત્તિરાધિનુદ્ધે રચયત્વત્ ॥ ૨૭ ॥ એ સૂત્રથી એ જ મંથમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અલ્પજ્ઞાનરૂપ શુદ્ધિ યદપિ કૃતિથી નિષ્પન્ન થતી નથી તોપણ તેના હેતુરૂપ શ્રવાણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના અનુશાનથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ જ્ઞાનને જ્યાં મુખી શુદ્ધ તપઃકુલની નિષ્પત્તિ થાય ત્યાં મુખી ખાંડવાની આવશ્યકતા રહે છે, તે પ્રમાણે આ જ્ઞાનના હેતુરૂપ શ્રવાણમનનાદિની આશ્રિતિ આ ભક્તિમાર્ગે પ્રવૃત્ત થયેલા સાધકે પણ જ્યાં મુખી વિશુદ્ધ જ્ઞાનનો ઉદય નદિ થાય ત્યાં મુખી કરવાની રહે છે, કેમકે ભક્તિ એ પ્રેમરૂપ છે અને પ્રેમ દિવાળી ઉત્પન્ન થનાર નથી છતાં એનાં બે સાધનો છે; જ્ઞાન અને ગાળુ ભક્તિ અને તેમાં ગાળી ભક્તિ એ બદિરંજ સાધન છે, અને જ્ઞાન એ અંતરંગ સાધન છે. ભક્તિનું પ્રતિપાદન કરનાર શ્રીમદ્ભાગવત્આદિ પુરાણોના પ્રસંગો જોતાં ત્યાં સ્થળે સ્થળે ભક્તિમાટે જ્ઞાન અને કર્મની આવશ્યકતા જણાવેલી જણાશે. તેથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે ભક્તિ, જ્ઞાન અને કર્મ એ ત્રણને પરસ્પરના સંતુલણે સ્થાપ્યાં નથી, પણ અત્યંત ઉપશરક મિત્રરૂપે જ સિદ્ધ કર્યા છે. તેથી જેઓ એક માર્ગનું અવલંબન કરી બીજા બેની ઉપેક્ષા કરે છે, તેઓ ને અવલંબન કંઈકા માર્ગના સાચા ફલને ન પામે, એ માર્ગે થઈ મુક્તિમંદિરમાં પ્રવેશ નદિ મેળવી શકે, પણ વચ્ચે મોઢાં ખાતાં જગતના ઉપદાસપાત્ર થઈ રહે, તો તેમાં શાસ્ત્રોનો અથવા શાસ્ત્રકથોનો કોશ પણ હોય નથી. તેમજ આ અર્થને આનિ સ્પષ્ટ કર્યા જતાં મનવિનાને વડા ચર્ચ અથવા કાયરતાને વડા ચર્ચ અથવા કાયરતાને વડા ચર્ચ તેથી વિપરીત આવરણ કાઢી કરી તેના ફળથી બંધ થાય તેમાં તેમનો પોતાનો જ હોય છે.

કેળવળીની પદ્ધતિના સંબંધમાં વિચાર કરનાર સર્વને સ્પષ્ટ જણાયું છે કે જે કેળવળી માત્ર શરીરના એક ભાગને જ સંપર્ક કરે છે. તે યથાર્થ કેળવળી નથી અને તેને

અનુસરવાથી પ્રજ્ઞની ઉન્નતિ થતી નથી. જેઓ આખો દિવસ શરીરના વ્યાયામને જ સેવે છે અને વિચારથી તથા નીતિથી રહિત રહે છે તેમનું શરીર વધે છે; દેખાઈતા તેઓ મક્ષ જેવા હોય છે પણ તેટલાથી તેમને ખરો લાભ થયેલો હોતો નથી. સરકસમાં લાગ લેનારનું આયુષ્ય ટુંકું હોય છે, એ વિશ્વવિદિત છે. તે શા માટે ? શું તેઓ વ્યાયામ કરતા નથી ? ના, તેમ નથી. વ્યાયામ તેઓ આખો દિવસ કરે છે એટલું જ નહિ પણ ધીરથી સહસા ન થઈ શકે તેવી રીતે વ્યાયામ કરે છે. તો તેમનું આયુષ્ય શા માટે ટુંકું હોય છે ? શા માટે તેમને સાચું સુખ દેખાતું નથી ? શા માટે તેઓ જડ જેવા હોય છે ? એનું કારણ એ જ છે કે આ માનુષ્ય શરીરમાં એવો એક નિયમ પ્રવર્તે છે કે જે લાગને વધારે કામ આપવામાં આવે છે તે લાગપ્રતિ લોહીનો ધસારો વધારે હોય છે અને તે લાગના સૂક્ષ્મ પુટ (cells) રુધિરમાં રહેલાં પોષક તત્ત્વોને ચુસી લે છે. આથી જે લાગને મહેનત આપવામાં આવતી નથી, જે લાગને આજસુ થઈ પડી રહેવા દેવામાં આવે છે, તે લાગના પુટ ઉચ્છિદ્ધલક્ષી થાય છે; તે લાગ પ્રતિ લોહીનો ધસારો જોરથી થતો નથી અને જે થાય છે તેમાં પણ ખીળ કામ કરનાર પુટવડે નિઃસત્ત્વ કરાયેલા લોહીનો જ ધસારો થાય છે. આમ થવાથી આ આજસુ બેસાડી રાખેલા પુટ સામર્થ્યહીન થઈ જાય છે, અને જીવન-સ્થિતિમાં રાખનાર ફેરફાર એ પુટમાં થતા નથી; અર્થાત્ સાદી લાપામાં કહીએ તો એ પુટ મરી ગયેલા થઈ જાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે આ મહલોકે શારીર વ્યાયામ કરે છે તેથી તેમના સ્નાયુઓ લોહીનો રસકસ ચુસી લે છે અને તેથી તેમનું મસ્તિષ્ક તથા મજ્જા-રજ્જુના પુટ અપુષ્ટ રહે છે. આનો પરિણામ એ આવે છે કે મસ્તિષ્કપુટદ્વારા થતા વિચાર-રેતું સામર્થ્ય એમને જતું રહે છે અને તેથી એ જડ જેવા થઈ રહે છે, અને સાદા વિષયને પણ એ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. મેરુદંડમાં રહેલી મજ્જા-રજ્જુના પુટની દુર્બલતા થવાથી એ પુટ જે શારીર અવયવો-રક્તાશય, ફેફસાં, યકૃત આદિને નિયમિત વ્યાપારમાં ગ્રાપે છે, તે અવયવોનો વ્યાપાર અનિયમિત અને શિથિલ થઈ જાય છે, તેથી એ અવયવો દુર્બળતાને પામતાં વિવિધ વ્યાધિ અને વહેલા મરણને આણે છે તેથી કેવલ શારીર વ્યાયામ સુખના સાધનરૂપે વિવેકી પસંદ કરતા નથી આ જ નિયમથી જેઓ કેવલ વાંચવા લખવાનું કરે છે, વિચારમાં જ પડી રહે છે, શુદ્ધિને જ સદા વેગવતી રાખે છે, તેમના મસ્તિષ્કના પુટ બલવાન થાય છે, તેમના મસ્તિષ્કના વળ વધે છે, મસ્તિષ્ક મોટું થાય છે, પણ તે સાથે શારીર વ્યાયામ નહિ હોવાથી શરીરના સ્નાયુઓ દુર્બળ પડે છે, શરીર સુકાય છે, બલહીન થઈ રહે છે, નિરંતર શિંગેવેદના, અરચિ, રક્તાશયની ફૂક આદિ વિવિધ અવ્યવસ્થા થાય છે. આ હેતુને લીધે જે શિક્ષણપદ્ધતિ કેવલ શરીરને પોષનાર છે તે જેમ પ્રશસ્ત ગણાતી નથી તે જ પ્રમાણે જે શિક્ષણપદ્ધતિમાં કેવલ શુદ્ધિનો જ વિકાસ સાધવામાં આવે છે તે પણ તેટલી જ હલકી ગણાય છે. જે શિક્ષણપદ્ધતિનું અવસંખન કરવાથી શરીર, શુદ્ધિ, નીતિ, ધર્મમતિઆદિ આખા મનુષ્યનો વિકાસ થાય છે, તે જ શિક્ષણપદ્ધતિ પ્રદાસને પાત્ર છે. કેમકે તે મનુષ્યની એકદેશીય ઉન્નતિ નહિ સાધનાં, તેને એકેન્દ્રિય ગોંડ-પણ નહિ આપતાં, તેની સર્વદેશીય ઉન્નતિ સાધે છે, અને સાચા સુખમાં સ્થાપે છે. જે પ્રજ્ઞમાં આવી સર્વ અંશે ઉન્નતિ થાય છે તે જ પ્રજ્ઞ ખીણ પ્રજ્ઞપર સામ્રાજ્ય બોગવે છે, અને એકદેશીય ઉન્નતિવાળી પ્રજ્ઞ તેમ કરવા અસમર્થ રહે છે. આ નિયમ જ્યારે પ્રસ્તુતમાં લગાડવામાં આવે છે ત્યારે આપણને સ્પષ્ટપણે સમજાય છે કે ભક્તિ, જ્ઞાન અને કર્મ એને

પૃથક્ કરી તેમાંથી એકનું અવલંબન કરનારની જે દુઃખ શા યાપ છે, તે સ્વાભાવિક છે અને એ જ આપણને ઇડિમ વગાડી મૂકવે છે કે આ ત્રણેનું અવલંબન કરવું એ જ ખરા શ્રેયસનો માર્ગ છે. જેઓ આ ત્રણ માર્ગને પૃથક્ ગણે છે, તેઓ મનુષ્યનો આખો ખ્યાલ કરના નથી. માત્ર એક જ બાજુને તપાસે છે. જે એવા મનુષ્યો જગતમાં યતા હોય કે જેમને બુદ્ધિ જ નથી, જેમને વિચાર કરવાનું સાધન જ નથી, અને તેથી જેઓ વિચાર કરે એ અસંભવ છે, તથા જેમને કોઈ પણ જાતની લાગણી જ નથી, જેમને પ્રીતિ અને દ્વેષ, હર્ષ અને શોક, સુખ અને દુઃખ એ લેટિન કે ગ્રીકજેવાં જ અપરિચિત છે તો અવશ્ય નેવા મનુષ્યની ઉન્નતિ સાધવા કેવલ કર્મમાર્ગ પૂરું છે, તેમણે કર્મમાર્ગથી ધત્તર કંઈ કંતંત્ર નથી. કર્મમાર્ગથી અતિરિક્ત કોઈ પણ રથજે તેમણે દષ્ટિ ફેરવવાની રહેતી નથી. તેમનામાં ક્રિયા માત્ર કરવાનું સામર્થ્ય છે, અને તે સામર્થ્યની પરિશુદ્ધિ કરી કર્મમાર્ગ તેમને કૃતકૃત્ય કરે છે. આ જ પ્રમાણે જે સર્વત્ર પદ્માધાત થયેલા, હાડી ચાડી શકતા પણ અસમર્થ, અધે, ક્રુદ્ધા, પાંગળા જ મનુષ્યો હોય અને પાપાણુના જેવા ન બેરી શકાય તેવાં અંતરવાળાં તેઓ હોય કે જેમને પૃથ્વી ફાટે કે આખી પ્રજા નાશ પામે, પોતે સિંહાસનપર બેસે કે દુર્ગધવાળા સજ્જા ખાણમાં પડી રહે, પોતીસના ક્યબજમાં ચીપીઆથી પકડાઈ રહે કે સ્વતંત્રપણે વિહાર કરતા રહે, તોપણ કોઈ જાતની જેમને લાગણી જ નથી-જે આવા મનુષ્યો મળી શકે તો અવશ્ય તેમને વિચારમાર્ગથી સર્વ પ્રકારના શ્રેયસની પ્રાપ્તિ કરાવી શકાય. આ મનુષ્યોમાં ક્રિયાબળ તથી, અને એમને અંતરમાં કોઈ લાગણી જ નથી, તેથી એમને માત્ર બુદ્ધિ જ પ્રાપ્ત છે; અને એ બુદ્ધિનો વિકાસ કરવાનું જ માત્ર પ્રાપ્ત થવાથી વિચારમાર્ગ એમને માટે બસ છે. તે જ પ્રમાણે જેમને બુદ્ધિ જ નથી, જેમના મનમાં એક વિચાર પણ આવી શકે તેમ નથી, અને જેઓ હાડી ચાડી શકતા નથી. સંક્ષેપમાં એ જ કે જેમને ક્રિયાશક્તિ રહી નથી અને જેમની બુદ્ધિ કેવલ બહાર મારી ગઈ છે. પણ જેમને અંતરની લાગણી માત્ર રહી છે-આવા મનુષ્યો જે હોય તો તેમનું શ્રેયસ સાધવા ભક્તિમાર્ગ એકલો બસ છે. પણ જંગલીમાં જંગલી દશામાં રહેલા મનુષ્યો તથા તો તેમાં પણ આ ત્રણેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના મનુષ્યો મળી શકે તેમ નથી. જ્યાં જ્યાં મનુષ્યો છે, ત્યાં સર્વત્ર ક્રિયાશક્તિ, વિચારશક્તિ અને રાગદ્વેષ રૂપ ન્યુનાધિક અંશે રહેલી જ હોય છે. કોઈમાં ક્રિયાશક્તિ અધિક હોય છે અને ધત્તર જે ન્યુન હોય છે, તો કોઈમાં બુદ્ધિનું સામર્થ્ય અધિક હોય છે, અને ધત્તર જે ન્યુન હોય છે, તો અન્યમાં રાગદ્વેષાદિ લાગણીનું બળ અધિક હોય છે અને ધત્તર જે ઓછું હોય છે, પણ સર્વ મનુષ્યોમાં આ ત્રણેની રિયનિ હોય છે એ કેવલ નિઃસંદેહ છે; તેથી આ મનુષ્યોની ઉન્નતિ કેવી રીતે થાય ? એકની ઉન્નતિ કરવી, એકનો વિકાસ કરવો, એ એકદેશીય ઉન્નતિ યા વિકાસ છે (એને પાશ્ચાત્ય પ્રજા Lopsidedness કહે છે) અને એ થવાથી શા પરિણામ આવે છે ? જે કેવલ ક્રિયાશક્તિનો વિકાસ થાય છે, તો લૌકિક કર્મમાં મક્ક ઉત્પન્ન થાય છે, મેતાનિનો પાક થાય છે, રાગસેનો અવિભાવ થાય છે; અને શાસ્ત્રીય કર્મની શક્તિનો વિકાસ થાય છે તો જડ કર્મની રિયનિ અરિનત્યમાં આવે છે. જે કેવલ લાગણીનું બળ વધે છે તો લૌકિક કર્મમાં તીક્ષ્ણ લાગણીવાળા, સંદેહસંદેહમાં ઉશ્કેરાઈ જતાં રીસાળ, ચીડીઆં મનુષ્યો થાય છે. નીનિ વગેરેને કારણે મુકેલું ઉન્નત્યપ્રજ્ઞતાથી વર્તનાર શેલિ, બાહરનજેલા કવિઓ થાય છે વગેરે. અને રાગશક્તિને પ્રવળ કરી પરમાત્માપ્રતિ

વાળામાં આવે છે તો બગસાગેવા ભગત થાય છે કે જે ખીલું કંઈ પણ કરવા અસમર્થ હોવાથી ખીચારા એક પક્ષ દયાપાત્ર થાય છે. જે આ ઉભયને બહેર મરાવી વિચારશક્તિનો જ વિકાસ કરવામાં આવે છે તો Intellectual giants બુદ્ધિ બળવાળા રાક્ષસો થાય છે, અથવા ગાંડાના 'એસાઇઝમ' ભરાય છે. કર્કશ અવદ્વાર કરવામાં નિષ્ણાત પ્રગ્નની વસતિ થઈ રહે છે, અથવા શુન્ક વેદાન્તીઓ અને તરંગી તત્ત્વવિચારકો થાય છે. પણ આમ કરવાથી કોટિ કંઈપણ એક વ્યાસ કે વાઙ્મીકિ આદિ યથા પામના નથી કે જેમના અચિંત્ય તત્ત્વજ્ઞાન અને ખીજા સર્વદેશીય જ્ઞાનનું કંઈક સ્વરૂપ અને જેમના રસિકપણાનો અને રોમાંચ ખડા કરે તેવી લક્ષિતનો કંઈક ખ્યાસ આપણને એમના અસંખ્ય ગ્રંથોથી અને તેમાં રહેલા પ્રસાદથી આવે છે. આ સાથે ન્યારે પાછળના કર્કશ લાપામાં રમણ કરનાર ગ્રંથકારો અને ઉચ્ચ પક્ષ કવિઓના લેખો સરખાવીએ છીએ ત્યારે સર્વદેશીય વિકાસ અને એકદેશીય વિકાસનો ભેદ આપણા અંતઃકરણચિત્રપટ પર સારી રીતે આવેખાય છે. આ ત્રિવિધ માર્ગના ગ્રંથમાં પરસ્પરસંબંધી વિરોધી વચનો કહેલાં પ્રસંગવશાત્ દૃષ્ટિએ પડે છે, પણ તે પ્રધાનતાના સંબંધમાં જ છે. મોક્ષના સાક્ષાત્ આધનમાં કોની પરિણામના કરી ? લક્ષિતની, જ્ઞાનની કે કર્મની ? આ સંબંધમાં જ કોઈ સ્થલે લક્ષિતની ગણી છે, તો કોઈ સ્થલે જ્ઞાનની અને કોઈ સ્થલે કર્મની ગણી છે, પણ સર્વ માર્ગમાં એ ત્રણેનું અનુષ્ઠાન કરવાનું કહ્યું છે, એ નિર્વિવાદ છે. તેથી સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ સાધવા, સર્વ સામર્થ્યનો વિકાસ કરવા સાધકોએ એ ત્રણેનું અનુષ્ઠાન કરવું આવશ્યક છે; પછી પોતાની જેમાં વિશેષ યોગ્યતા હોય તેનું પ્રધાનપણ અને ઇતર બેનું ગૌણપણે કરાય તો તે યોગ્ય છે. પણ કોઈ ધારે કે મારે તો લક્ષિતનું કે જ્ઞાનનું કે કર્મનું કંઈ પણ કામ નથી, તો તે એમ ધારવામાં ભૂલ જ કરે છે અને પોતાને હાનિમાં આણે છે. આ જ કારણથી આખું જ્ઞાન પ્રતિપાદન કરી પૂર્વે ઉદાહૃત કરેલી શ્રી શ્યેતાશ્વતર કૃતિ **यस्यदेवे परामर्शिर्यथा देवे तथा गुरौ** એમ કહી જ્ઞાનને લક્ષિતવિના આણતું નથી, એમ સિદ્ધાન્ત કરી, મોક્ષમંદિરના પ્રવેશની સાચી કુંચી સાધકોના હસ્તમાં આપે છે. તેથી સર્વ વિવેકીએ આ ત્રણે માર્ગમાંથી કોનો તિરસ્કાર ન કરતાં યથાધિકાર ત્રણેનું સેવન કરી કૃતકૃત્ય થઈ રહી, ઇતરને એ જ પ્રકારે ઉદ્ધારવા ઘટે છે. આ જ ઉપાય સાધક મટી સિદ્ધ થવાનો છે અને આ સ્થિતિએ પહોંચેલા જ શ્રીસિદ્ધેશ્વરનો મહિમા પ્રકાશ કરે છે.

સર્વ પ્રકારના વિજયનું સૂત્ર કાર્યમાં આદર છે.

આપણી આસપાસ સર્વ દિશાએ જોતાં સહજ સમગ્રજ છે કે મનુષ્યમાત્રના પ્રત્યેક કાર્યમાં કોઈ પણ જ્ઞાતિની ક્રિયાની આવશ્યકતા રહે છે. પ્રત્યેક કાર્યને ગમે તે પ્રકારની પણ ક્રિયાની આવશ્યકતા રહે છે. આથી આગળ જોતાં સમગ્રજ છે કે કોઈ પણ ક્રિયાને માટે ચિદ્રાપાં તથા તેને માટે નિશ્ચયની પણ તેટલીજ આવશ્યકતા છે. કોઈ પણ ક્રિયા આપણે કરીએ છીએ તે અંતરના તે પ્રકારના નિશ્ચયવિના થઈ શકતી નથી. અને આ નિશ્ચય દૃઢ હોવાને માટે આપણામાં દૃઢ આદરની જરૂર છે. મનુષ્યો અનેક નિશ્ચયો કરે છે પણ વિચાર કરતાં સમગ્રશે કે તે સર્વ કૃતપ્રદ થતા નથી. સહજ પ્રશ્ન થશે કે આમ થવાનું કારણ શું ? માત્ર એટલું જ કે તે નિશ્ચયો દૃઢ હોતા નથી, તે નિશ્ચયોની પાછળ આદર-પૂર્વક ખરા અંતરથી-અંતસ્તમ પ્રેક્ષથી-પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી. એક નિશ્ચય અથવા સંકલ્પ કે જે દૃઢ નથી પણ માત્ર ઉપર ઉપરના વિચારથી કરેલો છે, જે યથાર્થ સંકલ્પ

નથી પણ માત્ર વગર વિચારે કોઈ પણ પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છા વિના જ કરવામાં આવેલો તરંગ છે—તે કોઈ પણ દિવસ ધારેલું ફળ મેળવવાને ઉપયોગી થઈ પડતો નથી. ખીછ બાબુએ જોઈયું તો ગમે તે હુદ્દિમાન મનુષ્ય વિવેકપુરઃસર ઇચ્છી શકે તે વસ્તુઓમાં તે દૃઢ નિશ્ચયસાથે આદરપૂર્વક પ્રયત્ન કરાય તો તે અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, આનું કદરૂપ ખીછું કોઈ જ નથી પણ આના નિશ્ચયને લીધે બળપૂર્વક, અખંડ અને અશ્વાન્ત પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે અને આવા પ્રયત્ન ફલપ્રદ માર્ગ જ ક્રિયા કરાવે છે.

પૃથ્વીના વિવિધ પ્રદેશોમાં અને વિવિધ સમયોમાં આવા દૃઢ આદરને લીધે જ ધણીએ મનુષ્યોએ નહિ દૂર થઈ શકે એવાં વિધો દૂર ક્યાં છે અને સાધારણ રીતે સાધ્ય ન માની શકાય તેવાં કાર્યો કર્યા છે. ધણે પ્રસંગે અત્યંત નિર્ધન કુમારો સમય જતાં લક્ષાધિપતિ થયેલા બહુલ છે, મોટી ઉંમર થયા છતાં કેળવણી નહિ લીધેલી હોય તો પણ ધણીઓ વિદ્યાનતી પદ્ધતિમાં આવી ગયા છે. વિદ્ય દેખાવના મનુષ્યો અત્યંત સુંદર અને સુશોભિત દેખાવવાળાં થવાનાં દૃષ્ટાંતો આપણી નજરે પડે છે, અને જન્મથી જ અસાધ્ય વ્યાધિઓથી પીડાતા મનુષ્યો સારી પ્રતિવાળા સ્થિત થયેલાના વ્યક્તિ દૃષ્ટાંતરૂપ થયેલા હોય છે. કુમારોત્તમથી મનુષ્યો મોટા યોગીઓરૂપે વિશ્વવિખ્યાત થયેલા છે અને અત્યંત નીચ કુલમાં જન્મેલા મનુષ્યો નામાંકિત રાજ્યકર્તાઓ થયેલા છે. આ સર્વ જોને લીધે થાય છે ? માત્ર દૃઢ આદરને જ લીધે. યુરોપના એ મોટા વિદ્વાનો એમની નાની ઉંમરમાં એટલા મૂર્ખલેખાયા હતા કે નિશ્ચયોમાં એકને the dumb ox (ડમ્બ ઓક્સ) ઉપનામ અને ખીજને 'Dunce' (ડન્સ) ઉપનામ આપવામાં આવ્યું હતું. આના આ જ મનુષ્યો મોટી વય થતાં મોટા વિદ્વાન તત્ત્વજ્ઞાઓ થયા છે. આનું કારણ શું ? માત્ર દૃઢ આદરપૂર્વક પ્રયત્ન. જંગલના એક લાગમાંના જંગલી લોકોનો સરદાર આખો મુધરેડી (civilized) પૃથ્વીના રાજ્યકર્તા થયા અને એલેક્ઝાંડર, સીઝર અને નેપોલીઅનનાં રાજ્યો ભેગા કરતાં પણ મોટા થાય એટલા પ્રદેશોપર એનું રાજ્ય અપાયું, એ રોનું પરિણામ હતું ? માત્ર દૃઢ આદરપૂર્વક પ્રયત્નનું જ. એક નહિ શિશુ પણ પામેલો જેમ્સ કે જે હાલના યુરોપમાં મોટામાં મોટા બાળીનો કવિ થઈ ગયા છે તેની આવી ખ્યાતિ થવાનું કારણ શું ? માત્ર દૃઢ આદરસાથે દરેકો પ્રયત્ન. આવા અસંખ્ય દૃષ્ટાંતોથી ખાતરી થશે કે દૃઢ આદરપૂર્વક કરાયેલો પ્રયત્ન એ જ ફલ મેળવવાનું મોટામાં મોટું સૂત્ર છે.

ખીછ તરફ દૃષ્ટિ નાંખતા જણાશે કે આવા આદરની અવગણના કરવાથી લક્ષાધિપતિઓ રસ્તામાં બીંધ માગના બિઝનેસકરનાં પણ દૃષ્ટિ થઈ ગયા છે, ઉત્તમ વિદ્વાન મનુષ્યો મુર્ખમાં ફરી ગયા છે, સુંદરમાં સુંદર વ્યક્તિઓ બિઝનેસ વિદ્ય થયેલી જોવામાં આવે છે, અને પૂર્ણ આરોગ્યના દૃષ્ટાંતરૂપ થયેલા મનુષ્યો રોગોના સતત ભોગ થયેલા છે.

આદરપૂર્વક દૃઢ પ્રયત્નને લીધે ધણી મનુષ્યો જે પૂર્વે અશક્ય મનાતી હતી તે પ્રત્યક્ષ દયાનિમાં આવેલી દૃષ્ટિઓરૂપ થાય છે. હાલના સમયમાં યતી અનેક શોધો, જેમકે તાલ્કિના સદેશ પહેલિયારવાનાં યંત્રો, દવામાં ઉડવાનાં યંત્રો, રેડીયમની વિવિધ ચમત્કૃતિઓ તથા હાલના સમયમાં વિદ્યુત્તંત્રી યતી નહિ માત્રવામાં આવતી ક્રિયાઓ એ માત્ર આવા દૃઢ આદરપૂર્વક કરાતા પ્રયત્નોને જ પરિણામ છે. ફ્રાન્સમાં થોડા સમયપૂર્વે દોરડામાં પીરસનારા મોઢાંએ દનાત્ર (strike) પાડી હતી અને તેને લીધે જમવા આવનાર મનુષ્યોને તથા તે હોટલો ચલાવનારા મનુષ્યોને ધણી અઝાબ પડી હતી. આ બનાવને લીધે

એક મનુષ્યને વિચાર આવવાથી તેણે આ અડચણ દૂર કરી શકાય તેવી વ્યવસ્થા કરવા નિશ્ચય કર્યો. આ દૃઢ નિશ્ચયને પરિણામે તેણે થોડા સમયમાં પ્રયત્ન કરી પીરસનારાઓ વિના જ બસ દાખવાથી પીરસેલી રકાબીઓ જમનારાઓએ આવી શકે એવા પ્રકારનું યંત્ર બનાવ્યું જે હાલ તે દેશમાં ઘણે સ્થળેએ વપરાય છે. આવી નહિ માની શકાય એવી વાતો ઉપરથી એ સ્પષ્ટ છે કે દૃઢ આદરપૂર્વક કરાતા પ્રયત્નની ફલપ્રાપ્તિ માટે ખાસ જરૂર છે.

જે મનુષ્યને આદર પ્રાપ્ત છે અથવા જે એ આદરને પ્રાપ્ત કરે છે તે જીવનનું અર્થ કર્તવ્ય કરી ચુક્યો છે. જે માણસે આ સિદ્ધિ મુશ્કેલી છે તે જીવનમાં કશું પણ લાભકારક કરવાને અશક્ત છે. કોઈ પણ વિધન એવું નથી કે જે દૂર નહિ થઈ શકે, પણ તે દૂર કરવાને માત્ર આદરની જ જરૂર છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ એવી નથી કે જેને આ પ્રકારનો આદર નહિ જ પ્રાપ્ત થઈ શકે. આદરવિનાના મનુષ્યોને જીવન દુઃખમય તથા માત્ર ભારરૂપ જ લાગે છે કે જ્યારે આદરવાળાઓને જીવન પૂર્ણ રસમય તથા સુખદાયી હોવાનું ભાન થાય છે.

આ પ્રકારે આદરની સર્વત્ર આવશ્યકતા છે અને આદરમાં જ વિનય સમાયેલો છે. આજ કાલ ઘણા ખરા મનુષ્યો કોઈ કાર્ય તેમને રૂચે છે, આકર્ષક જણાય છે એટલે તે કરવા તત્પર થાય છે. પણ એ એમની તત્પરતા ક્ષણિક રહે છે. થોડો સમય જતાં એ વેગ શમે છે, તેને માટે કરાતો યત્ન શિથિલ થઈ જાય છે, કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી અને સમયનો વ્યર્થ ઉપયોગ થયેલો અનુભવાય છે. એટલું જ નહિ પણ આ મનુષ્યો પોતાને એક મોટામાં મોટી હાતી એ કરે છે કે તે કાર્યમાટે કરીથી યત્ન કરવા તેમની હિંમત રહેતી નથી, આ કામ માટે મેં યત્ન કરી બેઠો છે પણ મને અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે કે એ મને આવડે તેમ નથી. આવો વિપરીત નિશ્ચય તેમને થઈ જાય છે અને તેથી ફરી, એ ફલપ્રાપ્તિની પોતાની યોગ્યતા એ સદાને માટે મુશ્કેલી છે. (અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે એ ભ્રાંતિ જ છે. ખરો અનુભવ અહિં જે થયો છે તે અનાદરપૂર્વક કાર્ય કરવાના ફલનો જ થયો છે.) તેથી નાનું મોટું ગમે તે કાર્ય કરવું હોય તો તે આદરપૂર્વક જ કરવું જોઈએ. શાસ્ત્રવચન છે 'અનારંભો હિ કાર્યાણામ્ પ્રથમમ્ બુદ્ધિલક્ષણમ્' કોઈ પણ કાર્યનો આરંભ જ ન કરવો એ બુદ્ધિનું ચિહ્ન છે, એ બુદ્ધિમાનનો નિશ્ચય છે, પણ જો કોઈ પણ કારણથી કોઈ કાર્ય આરંભ કરવું થોડા લાગે અને તે કરવામાં આવે તો ૩૬૧ 'આરબ્ધસ્વાન્તગમર્ગ દ્વિતીયં બુદ્ધિલક્ષણમ્' જેનો આરંભ કર્યો છે તેને પાર ઉતારવું, તેને આદરપૂર્વક કરવું એ બુદ્ધિમાનનું બીજું કર્તવ્ય છે. જેઓ નાનું કાર્ય છે એમ ગણી આદર ધરતા નથી તેઓ અનાદર ધરવાની, અનાદરને હૃદયમાં સ્થાન આપવાની કુટેવ પાડે છે અને સૂક્ષ્મ રાગની માફક એ હૃદયમાં પ્રવેશતાં ક્રમે ક્રમે આખા હૃદયને એ પ્રકારના અભ્યાસવાળું કરી મૂકે છે અને તેનો પરિણામ એ આવે છે કે એ મનુષ્યો પ્રત્યેક નાનું મોટું કાર્ય અર્થ મનથી, આદરવિના કરતો રહે છે અને સર્વત્ર હાનિને અને નિષ્ફલતાને સહન કરે છે. તેથી જ્યાં જ્યાં નિષ્ફલતા થાય ત્યાં પ્રયત્નની દિશા જો શુદ્ધ હોય છે તો નિષ્ફલતાનું કારણ અનાદર છે અને જ્યાં જ્યાં વિનય પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં વિનયનું કારણ આદર છે એ નિશ્ચય અઘડ રાખી સર્વ મુજ મનુષ્યોએ પોતાની સર્વ કૃતિમાં આદર ધરતાં શિખવું જોઈએ કેમકે સર્વત્ર વિનય આપનાર કલા વા સૂત્ર તે આ આદરપૂર્વક કરાનો શુદ્ધ પ્રયત્ન જ છે.

ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(અનુસંધાન ૨૪ મા વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૪૩ થી.)

આ રીતે વ્યાવહારિક કાર્યો તથા પારમાર્થિક કાર્યો સર્વનું અવલોકન આપણને એ વાત જણાવે છે કે વૃત્તિનું વેગપૂર્વક ધ્યાન થવામાં તેમાંની ચમત્કૃતિનું ભાન આવશ્યક છે. તેમ જ વાન સરસ હોય છે અને એકવાર જાણીતી થયેલી હોય છે તેમાં વૃત્તિનો વેગ અધિક થતો નથી. પણ મનુષ્યોને સત્ય જોતવાનું કહેવામાં આવે, પ્રમાણિકપણની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરી આપવામાં આવે અથવા ઈશ્વરભક્તિની શ્રેષ્ઠતા સપ્રમાણ કરી દેખાડવામાં આવે તો તેઓ તત્કાલ જોડી ઉઠે છે કે “ જોહો એમાં શું ! એ તો આપણે જાણીએ જ છીએ. આપણે જાણપણથી જ એ માનતા આવ્યા છીએ કે સાચું જોતવું સાહે છે, પ્રમાણિક થવું એ સદ્ગુણ છે, ઈશ્વરભક્તિ એ મનુષ્યને તારનાર છે. ” આ પ્રકારનો વિચાર તેમના મનમાં ઉત્તાં સત્યં વદ દત્તાદિ શ્રુતિના પ્રમાણવાદોપ્રતિ પણ એમને આદર થાય છે. અર્થાત્ એમાં ચમત્કૃતિનું ભાન એમને થતું નથી અને તેથી એ વચનોની એમની વૃત્તિ ઉપેક્ષા કરે છે. પણ આ મનુષ્યો અમુક અમુક જાણે છે, એમના જાણવામાં અમુક અમુક વાત આવી ગઈ છે એટલા ઉપરથી કહેનારના કર્તવ્યની સમાપ્તિ થતી નથી. જ્યાં સુધી એ જાણનાર મનુષ્યો સત્યશીલ થયા નથી, જ્યાં સુધી પ્રમાણિકપણું એમનામાં સદૃશ થતું નથી, જ્યાં સુધી ઈશ્વરભક્તિનો પૂર્ણવેગ એમના અંતરમાંથી પ્રકટનો નથી, સંક્ષેપમાં એ જ કે જ્યાં સુધી એ મનુષ્યોએ એ કર્તવ્યની સિદ્ધિનો અનુભવ કર્યો નથી, જ્યાં સુધી એ મનુષ્યોનું ક્રિયારૂપ કર્તવ્ય રહ્યું છે, જ્યાં સુધી જાણેલા સિદ્ધાન્તને આચારમાં ઉતારી તજજન્ય કૃષ્ણની પ્રાપ્તિનો અનુભવ અવશિષ્ટ છે, ત્યાં સુધી કહેનારનું, એની એ જ વાત એમને પારંપર કહેવાનું કર્તવ્ય પણ અવશિષ્ટ જ છે. તેથી સુન શ્રોતાનું કામ ‘ અમુક આપણે જાણીએ છીએ ’ એટલું વડી જ્ઞાન સિદ્ધાન્તથી ભાગી જવાનું નથી પણ તેનો તે જ સિદ્ધાન્ત પ્રકટ કરવામાં આવે ત્યાં જો ને ને સિદ્ધાન્ત પોતાને દષ્ટ હોય તો તેમાં તે કથનથી નવીન ચમત્કૃતિનો અંશ શોધી કાઢી તેમનાપ્રતિ સર્વાનમતા મનને વાજવાનું છે.

આપણાં જ્ઞાનોમાં સાધનોનું મુખ્યપણે પ્રતિપાદન કરનાર યોગદર્શન છે. એવાં સાધનો ભાગે જ રતાં દસે કે જેનું પ્રતિપાદન યોગશાસ્ત્રમાં ન કરવામાં આવ્યું હોય અથવા જેમનાં બીજાનું નિયમેનું સ્થાપન એમાં ન કર્યું હોય. યોગશાસ્ત્રે મહાનમાં મહાન એ સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો છે કે ધ્યાના ધ્યેયરૂપ થાય છે. અન્ય ક્રિયાની આસક્તિ ત્યજી કીટ જમરનું ચિંતન કરે છે તો કીટ જમરરૂપતાને પામે છે એ લૌકિક સામાન્ય ઉદાદરણથી આ સિદ્ધાન્તને સર્વના અનુભવમાં યોગશાસ્ત્રે ઉતાર્યો છે. એટલું જ નહિ પણ પોતાના પ્રતિપાદરૂપ યોગના એક સાધનરૂપે એ શાસ્ત્રે જણાવ્યું છે કે **ચાંતરાગ વિષયં વા ચિત્તમ્** સંનદાદિ મહાભા-ઓનાં ચિત્તમાંથી રાગદોષાદિ કલેશ જતા રહેલા છે તેથી એવા ચિત્તને આકર્ષણ સહ પાર-ભૂતિ કરવામાં આવે છે તો એ ચિત્તની સાથે ધ્યાનનું ચિત્ત એકાકાર થઈ રહેતાં ધ્યાનનું વિગ ધ્યેયચિન્તાકાર થઈ રહે છે અને તેમ થતાં ચિત્તપ્રસાદની સાધકને સિદ્ધિ થાય છે.

આ પ્રકારનો યોગનો સિદ્ધાન્ત નવા નવનુસાર કરેલું આ વિધાન પ્રચુન પ્રસંગમાં પ્ર-

કારા પાડે છે અને ઉન્નતિમાત્રને સામાન્ય એવું ને સરલ સાધન 'અત્ર' કહેવામાં આવે છે તેની સપ્રમાણતા સિદ્ધ કરી આપે છે. યોગશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તથી આપણને સમગ્રતઃ છે કે ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ થાય છે અર્થાત્ જેના જેવા થવું હોય તેને સાધકે ધ્યેયરૂપે સ્થાપન કરવો અને પછી તેનું જ સર્વાત્મના ધ્યાન કર્યા કરવું. આટલું જ ને કરવામાં આવે છે તો એ સાધકને એમ થવામાં ઇતર સાધનની અપેક્ષા રહેતી નથી. યોગના સાધકને ચિત્તમાંથી રાગદ્વેષાદિ ક્લેશ દૂર કરી ચિત્તને રજસ તથા તમસના મળથી રહિત પ્રસન્ન જલવત્ સ્વચ્છ કરવાનું આવશ્યક છે અને તેથી યોગશાસ્ત્ર વીતરંગપુરુષના ચિત્તનું એ અર્થની સિદ્ધિમાટે ધ્યાન કરવાનું પ્રમેય છે; પણ એ જ ન્યાય સર્વત્ર લાગુ પડે છે. જેણે રજસ તમસથી રહિત ચિત્તને કરવાનું હોય છે તેણે આ ઉપદિષ્ટ ધ્યાન કરવું, પણ જેણે રજસની પ્રધાનતાવાળું ચિત્ત કરવું હોય છે તેને માટે યોગશાસ્ત્ર આ ધ્યાન પ્રશસ્ત કહેતું નથી. પણ આ પ્રસ્તુત ધ્યાન એ જ ન્યાયને સૂચવે છે કે સર્વે હિંસિતની સિદ્ધિમાટે તેને અનુરૂપ ધ્યાન કરવું. તેથી રજસની પ્રધાનતા ઇચ્છનારમાટે જે પુરુષમાં રજસની પ્રધાનતા થઇ રહી છે તેવા પુરુષના ચિત્તનું અવલંબન લઇ તેના પ્રતિ ધારણાદિ કરવાં એ અર્થ આ ન્યાયથી સદૃશ નીકળે છે. અને એ ન્યાયને અનુસરતાં જ ઉન્નતિનું સરલ સાધન આપણી દષ્ટિ-આગળ તરી આવે તેમ છે. જે મનુષ્યે જે પ્રકારની ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા ધરી હોય તેણે તે ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કાંઈ પુરુષ શોધી કાઢવો એ તેનું પ્રથમ કામ છે અને એ શોધી કાઢ્યા પછી તે પુરુષનું ધ્યાન કરવું એ તેને તે ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું નિશ્ચિત સાધન છે. જે પુરુષે ક્રિકેટની રમત સાધ્ય કરવી હોય અને તેમાં પ્રથમ પકિતમાં આવવું હોય તે પુરુષે કાંઈ સમર્થ એ રમત રમનારને શોધી કાઢી તેનું ધ્યાન કરવું આવશ્યક છે. જે પુરુષે ધનની પ્રાપ્તિ કરવા ઇચ્છા ધરી હોય, તેણે કાંઈ ધનાઢ્ય પુરુષ કે જેણે લક્ષ્મીને ઉદ્યમવશાત્ પ્રાપ્ત કરી હોય તેને શોધી કાઢી તેનું ધ્યાન કરવું આવશ્યક છે. જેણે ઉત્તમ પ્રકારનો ગૃહ-સ્થાવર સાધવો છે તેણે ગૃહીમાં ઉત્તમ પકિત ધરાવનાર દંપતીનું ધ્યાન ધરવું આવશ્યક છે. જેણે ઉત્તમ શિક્ષક થવું હોય તેણે ઉત્તમ શિક્ષકરૂપ કાંઈ વ્યક્તિને પ્રથમ શોધી કાઢવી અને પછી તેનું ધ્યાન કરવું આવશ્યક છે. આ જ પ્રમાણે ઉત્તમ વ્યાપારી, વક્તા, ગાયક, નીતિસ, ખેડાડી આદિ જેણે જેવા થવું હોય તેણે તેવી ઉત્તમ વ્યક્તિને શોધી કાઢી તેનું ધ્યાન કરવું આવશ્યક છે. આ સર્વ પ્રસ્તુત યોગશાસ્ત્ર ન્યાયનું જ વિશદીકરણ છે, અર્થાત્ આ સર્વ અર્થ યોગશાસ્ત્રપ્રતિપાદિત ન્યાયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી સશસ્ત્ર છે એ નિઃશંકપણે કહી શકાય છે.

અહિં એ પ્રશ્ન થશે કે તે તે ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરનારે તે તે વિદ્યા, કલા આદિ સાધનો શીખવાં અને તેમ કરી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવી એ શું સાધન નથી? એનું ઉત્તર એ કે હા, એ સાધન છે અને એની સિદ્ધિ થાય તો તે તે ઉન્નતિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય એમાં લેશ પણ શંકા નથી. સ્પષ્ટીકરણાર્થે કહીએ કે જેણે ઉત્તમ ગાયક થવું હોય તે સ્વરની સાધના કરે, વિવિધ મથેમાંથી સ્વરોના બદ, ઉત્પત્તિ સ્થાન, રચના આદિ ભણે, પોતાના કંઠથી તે પ્રમાણે વિશુદ્ધ સ્વરોને કાઢે, વારંવાર તે સ્વરોના ઉચ્ચાર કરી પોતાની શ્રવણેન્દ્રિયને તે સ્વરોથી અન્યંત પરિચિત કરી મુકે, તે તે રાગોમાં જે જે પ્રકારે સ્વરોનું સંમેલન થાય છે, જે જે સ્વરોની શ્રુતિઓ આવે છે, જે જે સ્વરોપર હતિ, આહુતિ, પ્રતિહતિ કેપ, દોડ

આદિ આવે છે તે સર્વને જાણે અને તે પ્રકારે પોતાના કંઈથી કાઢે, ઇત્યાદિ પ્રકારે પરિશ્રમ કરે તો તે અવશ્ય ઉત્તમ ગાયક થઈ રહે એ નિઃસંશય છે. પણ આ પ્રકારે તે તે ઉત્તતિની પ્રાપ્તિ કરવી એ અશક્યવત્ થઈ રહે છે એ તે તે પરિશ્રમ કરનારનો અનુભવ જ જાણે છે. અત્ર તટસ્થ રહી વિચાર કરનારને કદાચ આ ખ્યાલ નહિ આવે તો તેમાં એ અનુભવીને આશ્ચર્ય થાય તેમ નથી. આ હેતુથી જ એ પ્રકારે એ વિદ્યા, કલા આદિ ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન તે ભલે સાધન હોય જતાં એ સરસ સાધન છે એમ કોઈ પણ પ્રયત્ન કરનાર કહી શકે તેમ નથી. એના કરતાં તે વિદ્યામાં નિષ્ણાત થયેલા મનુષ્યનું ધ્યાન કરવું એ અનુપદ જાણાવવામાં આવશે તેમ સહસ્રગુણસરસ સાધન છે. આપણે એ સમાન ઉમેદવારને લઈ જોઈએ. તેમાંથી એક આ પ્રકારે પ્રયત્ન કરનાર લઈએ અને બીજાને ધ્યાન કરવારૂપ સરસ સાધનને સેવનાર લઈએ તો તેમાં એ સરસ સાધનને સેવનાર ઉમેદવાર અલ્પ પ્રયત્નમાં અને અધ્યાયાસે તથા વિશેષ ઉત્તમ પ્રકારે વિજયી થયેલો જાણાશે અને એ સરસ સાધનનો આદર કરી ઇતર પ્રકારે પ્રયત્ન કરનાર ઘણું કરીને તો થોડા સમયમાં ત્રાસીને જ પ્રયત્ન છોડી દેતો જાણાશે અને કદાચ કોઈ અતિ આગ્રહી હોય અને તેમ નહિ કરે તો પણ મહાયાસે અને દીર્ઘ સમયે ન્યૂન વિજયને જ પામેલો જાણાશે. તેથી ગમે તે પ્રકારની ઉત્તતિમાં આ બે રીતે પ્રયત્ન કરાવી જોવાથી અથવા કરી જોવાથી સર્વને નિઃસંશયપણે જાણાશે કે અનુપદ કહેવામાં આવતા પ્રકારે ધ્યાન કરવું એ જ ખરી સિદ્ધિનો માર્ગ છે અને એ જ વિજયપ્રદ છે.

લોક શાસ્ત્રમાં આ માર્ગ જ વિવેકી ગ્રહણ કરતા જાણાય છે અને એનો જ ઉપદેશ થતો જાણાય છે.

(અપૂર્ણ.)

જ્ઞાનામૃતરસને ફીલવા એક માનવહૃદયરૂપી પાત્ર જ સમર્થ છે.

૫૬. (અંતર ૨, અહાહા કરે—એ લય.)

કોઈ કહેશે મને વિશ્વમાંહ, મારો રસ કોણ પાત્રે રેડાય.

અથર રસો તો કંઈ કંઈ પાત્રોમાં, રુડી રીતે ઠલવાય,

પણ મુજ દેવી આ રસને માટે, પાત્ર ન જરૂરું કયાંય રે; કોઈ

સિંહણદુધતણો રસ હોત તો, રેડું કનકપાત્રમાંહ,

જેરવી જેહ શકે માંહિ પડતાં, પાત્ર ન ફાટી જાય રે; કોઈ

મારો આ રસ પાત્રકેરી ધાતુની શુદ્ધિ કરે અંતર્બાહ,

કાયા પાત્રથી એ રસ તેથી, ધારણ કરી ન શકાય રે; કોઈ

ગોદુધનો રસ હોત તો ઢહોણીમાં, તરત લઈને ઝીલાય,

પણ આ સામર્થ્યસ્વરૂપ રસને કેમ, દહોણીયકી જેવાયરે; કોઈં
 સોનાતણે રસ હોય તો સોનીની, કુલડીથી ધારણ થાય,
 કાં જે સ્વતઃ બળ એમાં નથી એવું, (જે) કુલડીને ફાડી ખાય રે; કોઈં
 ગંગાના જળજેવો એ રસ હોય તો, શિવના મસ્તકમાં ધરાય,
 શિવનો સ્વતઃ રસ આ, તેથી તેમના, મસ્તકે કેમ મૂકાયરે; કોઈં
 જડ સરખો કાંઈ રસ નથી મારો, એમાં જીવન ઉભરાય,
 જીવનનો અનુભવ કરનારથી, કેવળ ગ્રહણ કરાય રે; કોઈં
 નિર્મળ માનવદેહનું અંતરપાત્ર કદી મેળવાય,
 તેમાંહિ રેડતાં એ રસથી દૈવી ફળને પ્રકટાવાય રે; કોઈં
 દૈવી આ જ્ઞાનતણે રસ જો ચેત્ય હૃદયવિષે ઠલવાય,
 આત્માના સર્વ સામર્થ્યેથી તે જન, બળકે બળકે બળકાયરે, કોઈં
 પાત્રતા પ્રાપ્ત કરો કોઈ બધું ! અવસર આ અળપાય,
 દૈવી આ રસ રેડવા ગ્રહી કરમાં, ઉભા જીવો ! ગુરુચાયરે; કોઈં

નૈસર્ગિક જીવન.

(અનુસંધાન ૨૪ મા વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૩૬ થી.)

નિદ્રા—મનુષ્યે શા માટે નિદ્રા લેવી જાણે, તેનાં અનેક કારણો છે, અને તે વિ-
 વિધ દૃષ્ટિબિંદુથી વિચારી શકાય એમ છે. પરંતુ આરોગ્યના અંગે નિદ્રા લેવાનો હેતુ અથવા
 કારણ એ છે કે મનુષ્યશરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં બળનો પુનઃ આ-
 વર્ધન કરવો અને તે બળના સંચયને અમુક સમયમાટે ભરીને તૈયાર રાખવો. જે જે
 ભાગમાં જેટલો જોઈએ તેટલો બળનો સમઠ ભરવો અને શરીરના પ્રત્યેક ભાગને નવીન-
 કેવળ તાજે-કરી દેવો. સ્વપ્નમાં કુદરત શરીરમાં સુધારણાની કેટલીક ક્રિયાઓ અધિક
 સ્વતંત્રપણે કરી શકે અને તે પણ વિશેષ પૂર્ણરૂપમાં કરી શકે અને આપણે મનના
 અંતર્ગત ક્ષેત્રોમાંથી જ બળ અને જીવનથી પુનઃ ભરપર થઈ રહીએ. એ હેતુને લીધે
 મનુષ્ય નિદ્રા લે છે.

નિદ્રાના સર્વોત્તમ લાભને પ્રાપ્ત કરવાને માટે આપણે કેવળ કુદરતી રીતે નિદ્રા લેવી
 જોઈએ. અને તેમ થવાને માટે કેટલાક નિયમોને પાલન કરવાની અગત્ય રહે છે. પ્રથમ
 એ કે તમે છેલ્લી વખતે જમ્યા હો તેને પચવાને બરાબર ત્રણ કલાક ગાળ્યાવિના કદાપિ
 સૂવા જશો નહિ. અને બીજું એ કે તમારું મન સર્વ રીતે શાંત અને સ્વસ્થ થયાવિના
 સૂવું નહિ. નિદ્રા લેવાની શરૂઆત ક્યાં પછી એટલે સુધી ગયા પછી વિચારનાં કાકડાં વણવાનો

પ્રયાસ ન કરવો, અર્થાત્ જેમ અને તેમ આજી વિચારો કરવા-વિચારવિનાની સ્થિતિ જેટલો અધિક સમય ગણાય તેમ વધારે સાફ અને ઉઘી જવાને માટે કાંઈ પ્રકારનો પલ્ન કરશો નહિ. માત્ર શાંતપણે પડ્યા રહેજો, અને મન તથા શરીરને અને તેટલું શિથિલ (Relax) રાખી રહેજો, અને તમે થોડી જ ક્ષણમાં નિદ્રાવશ થશો.

સ્વપ્નવિનાની નિદ્રા એ પૂર્ણતાવાળી નિદ્રા છે. જો કે જે કંઈ સ્વપ્ન આવે તેઉપર ધ્યાન આપવાની અને તેના વિચારથી મુક્તિ આપવાની કશી જ અગત્ય નથી. જ્યારે નિદ્રામાં સ્વપ્ન આવે તો તેનું મુખ્યત્વે કરીને એક જ કારણ હોય છે કે આપણે થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં ચિંતાઓને નિદ્રા લેતી વખતે સાથે રાખી હોય છે-ચિંતાના ચિંતનમાં જ નિદ્રા લીધી હોય છે, અથવા આપણા મનઉપર અનેક પ્રકારની બાબતના ભારને ધારણ કરીને તે સાથે સાથે જ આપણે નિદ્રામાં પ્રવેશ કર્યો હોય છે. કેટલાક પ્રસંગે નિદ્રામાં સ્વપ્ન આવવાનું કારણ એ પણ હોય છે કે જ્ઞાનનંતુઓમાં (Nervous system) જે પ્રજ્ઞાંતિ હોવી જોઈએ તેમાં ન્યૂનતા હોય છે તથા શરીરના વિવિધ ભાગો તથા અવયવોમાં પરસ્પર જે એકરાગ (Harmony) હોવો જોઈએ તે ઘટી ગયો હોય છે. તોપણ આપણે શરીરથી અને મનથી કુદરતની સાથે જેમ જેમ વિશેષ અને વિશેષ પૂર્ણપણે એક રાગવાળા ધતા રહીએ છીએ, તેમ તેમ આપણે અધિક પૂર્ણ અંશમાં સ્વસ્થ નિદ્રા લઈ શકીએ છીએ અને તેની સાથે પૂર્વે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠતાં જે બળ વગેરે જણાવું હતું તેના કરતાં વિશેષ બળ અને વિશેષ જીવનને પ્રત્યેક દિવસના આરંભમાં અનુભવી શકીએ છીએ.

કેટલો સમય નિદ્રા લેવી તેનો નિર્ણય પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાને માટે સ્વતંત્રપણે કરી લેવાનો હોય છે. કેમકે દરેક મનુષ્યમાં એની જૂદા જૂદા પ્રમાણમાં અગત્ય હોય છે. પ્રત્યેકને એક સરખા સમયના પ્રમાણવાળી નિદ્રાની અગત્ય છે એમ કાંઈ નથી. સાધારણ રીતે સાન કલાક બસ છે. કેટલીક વખતે જો ઘણી રાત્રિઓસુધી નિત્ય આદથી દશ કલાક નિદ્રા લેવામાં આવે છે તો ઘણા પ્રસંગોમાં તે હાનિકારક પણ થઈ પડે છે, જ્યારે આપણને જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં નિદ્રા નથી મળતી, ત્યારે આપણને સર્વોત્તમ લાભ આપનાર બળ પણ જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં નથી મળતું. પરંતુ જ્યારે આપણે ઘણા પ્રમાણમાં નિદ્રા લઈએ છીએ ત્યારે આપણને જે કઈ વધારાનું બળ મળે છે, તે આપણી હાનિ યવામાં જ વપરાય છે. કારણ કે નિદ્રાના સંબંધમાં એ એક નિયમ છે કે આપણને જે કંઈ બળ પ્રાપ્ત થાય તેનો ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ, નહિ તો તે બળ આપણને હાનિ કરવામાં જ વપરાય છે. સામાન્ય વિચારથી જોતાં આ નિયમ આશ્ચર્યજેવો લાગશે. પરંતુ યથાર્થ રીતે વિચાર કરનારને તે ચોક્કસ જણાયા વિના નહિ રહે. અત્યંત આહાર કરનારને તેને જોઈએ તે કરતાં વધારે લીધેલો આહાર તે મનુષ્યને પોષણ આપતો નથી એટલું જ નહિ, પણ તેને જોઈએ તેટલા લીધેલા આહારને પણ પેલો વધારાનો આહાર પચના નથી દેતો અને ઉત્કટા તમામ આહારને તે વિષમય કરી હાનિને ઉપજાવનાર જ થઈ પડે છે. આથી આપણાં શાસ્ત્રોમાં પણ અત્યંત આહારી અને અત્યંત નિદ્રાળુઓને દુર્ભાંગી, દુર્બલ, મંદગતિના વગેરે કહ્યા છે. અને તે યથાર્થ જ છે. એ અતિશયપણું હાનિ જ કરનાર છે-જડતાને અને તેના પરિણામે તમેજીવનની વૃદ્ધિને કરનાર છે. ઘણા સમય ધોર્યાં કરનાર મનુષ્યો આજીવન, જડ, બુદ્ધિના મંદ, નિરુત્સાહી તથા મુરખસરખા શા માટે હોય છે ? શા માટે તેઓની

પ્રતિભા અથવા શુદ્ધિ ધીમે ધીમે આમાન્યઅગ્રણી અથવા એથી પણ હનકા પ્રકારની જડવત્ થતી રહે છે અને શા માટે તેઓની અભિનામો નમ્રત્વ ન રહેતા અનાકિત અથવા અસામર્થ્યને લઈને શિથિન થઈ જાય છે—એ સર્વનું નિગટનજી આ જ વાર્તા કરી શકે છે કુદરતની એ જ છંદા છે કે મનુષ્ય કાર્ધ પણ ગયો કે અને જ્યારે તેને માટે જે કાર્ધ જોઈએ છે તે તેને દિવસ ઉગતા પૂર પાડે છે, ત્યારે પછી મનુષ્યે જડવત્ થઈને તે બળગતે કાર્ધ કનુ જોઈએ એ પ્રકારની કુદરત આજી ગયો જ તેવી જો તેમ કરવામા તે નિર્દય થાય છે તો તે કુદરતના નિયમનો ભંગ કરે છે અને તેથી યથાસમય તેની દાનિને પણ તે અનુભવે છે જ

કાર્ધ પણ કારણને લીધે તમને મે, આજ ૬ વધારે દિવસ સામગ્રી જોઈએ તેટલી નિદ્રા ન આવી દોય તો તે અને તેવી જગદીથી પાછી મેળવી લેવી અને તેમ કરવામા કદાપિ તમે દશ કનાક ઉઘરો તો તે પણ નાભકારક જ નીવડે તો જ પ્રમાણે તમારા જ્ઞાનતત્ત્વો અતિશય દુર્ભવ થઈ ગયા હોય ત્યારે કદાપિ અધિક નિદ્રા લો તો તે પણ લાલકારક છે એ દુર્ગતતાને અટકાવવાને કેટલાક દિવસપર્યંત નિયમિત રીતે નિત્ય નન કે દશ કનાક નિદ્રા લો, અને એ પ્રકારના અભ્યાસથી તમને સમજાશે કે તમારા જ્ઞાનતત્ત્વો પુનઃ પૂર્ણ બળવાળા થયા છે તેના મમ્મે આ વિધિ અત્યંત કિમતી થઈ પડે છે તેનું કારણ એ છે કે વિખરાઈ ગયેલા બળવાળા જ્ઞાનતત્ત્વોને પુનઃ રચવાને માટે કુદરતને વિશેષ બળની અગત્ય છે પરંતુ જ્યારે પ્રકૃતિ પુનઃ નિરામય થઈ જાય તો પછી તેને નિરામય રહેવાને વધારેના બળની કંઈ અગત્ય નથી તેથી નિદ્રા લઈને જે કંઈ બળ મેળવ્યું હોય તેના ગચનાત્મક કાર્યમા ઉપયોગ થવો જોઈએ ખરું જોતા, આખા જીવનપર્યંત આરોગ્ય અને યોગ્યતાને જાળવી રાખવું હોય તો આ નિયમે ચર્તવું જોઈએ

મધ્યમ અથવા પરિસ્થિતિ—વિનિધ મનુષ્યોના તથા વિનિધ પદાર્થોના સમૂહમા જેમ જેમ આપણે આગતા જઈએ તેમ તેને વીધે આપણે એના સમૂહ તેમ જ જોગે અથવા પરિસ્થિતિને ઉપજાવીએ છીએ કે જે આપણા ઉપર અને રીતે અસર કરે છે અને તેનો મુખ્ય આધાર આપણી સ્થિતિઉપર રહેલો છે અને જે કંઈ આપણા ઉપર અસર કરે છે તે કા તો સારી કે ખરાબ અમર ડગલી હોવાથી આપણી આસપાસના પરિવેષ (Environment) ને આપણે એના પ્રકારનું કરવું અથવા રચવું જોઈએ અથવા આપણને આની મજેલા સમૂહ કે પરિસ્થિતિની સાથે એવી રીતે લળવું અથવા મળવું જોઈએ કે જેમાથી આપણને કદાપિ ખરાબનો અર્થ થનાનો પ્રસંગ ન આવે આમા મુખ્ય અને મહત્વની બાબત એ છે અને તે એ કે અંકુશ અથવા એકરાગ કોઈ પણ પદાર્થ વા માં પણ મનુષ્યથી વિરોધમા ઉતારવું નહિ એવો નિશ્ચય રાખો સર્વની સાથે અને તેટલો એકરાગ ગમ્યા કરનાનો અને તેને વધાર્યો કરનાનો નિશ્ચય રાખો અને આ નિશ્ચયને તમારા જીવનમા સિદ્ધ કરવાને માટે તમારે તમારી પોતાની સાથે કદાપિ વિરોધ ન બાંધવો પણ એકરાગને જાળવી રાખવો એ સર્વથી પ્રથમ અગત્યનું છે જો તમે તમારી પોતાની સાથે અને તમારી પરિસ્થિતિ અથવા આનંદપામના મનોગોસાથે એકરાગને જાળવી રાંકો છો તો તમારા જીવનમા અર્થોઅર્થ બાધિ ઉપાધિ વગેરેને તો તમે ટાળવાને અમર્થ થાઓ છો

૫ પ્રત્યેક વર્ષે મનના ગુણ (Qualities) અને સામર્થ્યને વધારે અસરકારક રીતે અને નિરંતર વધતા પ્રમાણથી વાપરવાનો નિશ્ચય લેવો.

૬ શરીર અને મનની વચ્ચે પૂર્ણ એકરંગને જાળવી રાખવો.

૭ મનની અને શરીરની કામના અથવા વાસનાઓને તૃપ્ત કરવાને માટે જીવન ગાળો નહિ, પણ જીવનની જે સર્વોત્તમ અને અત્યંત વિશાલ શક્યતાઓ અથવા સિદ્ધિઓ છે તેને તૃપ્ત કરવાને શરીર તથા મનનો ઉપયોગ કરો.

૮ તમારા પોતાના સ્વજીવનને માટે અમુક નિશ્ચિત અથવા દૃઢ લક્ષ્યબિંદુઓને ધોડો, અર્થ એ લક્ષ્યબિંદુઓને સિદ્ધ કરવાને માટે જ જીવન ગાળો. જીવન ગાળવાનો ખીન્નો ધર્મ-ધર્માવિનાનો અસ્થિર હેતુ વા ઉદ્દેશ હોવો ન જોઈએ.

૯ જેને આપણે સ્વાભાવિક અથવા કુદરતી ક્ષીએ છીએ તે શબ્દના સર્વોત્તમ અને પૂર્ણ ભાવને પ્રદર્શ કરીને તેના કુદરતી થવાનો લક્ષ રાખો. પરંતુ તેની સાથે પ્રત્યેક રીતે તેમાં નિરંતર સુધારો કરવાનું પણ તેટલા જ પ્રમાણમાં લક્ષમાં રાખો.

૧૦ એ વાતનો સ્વીકાર કરજો કે તમારી શારીરિક તથા માનસિક પ્રકૃતિના સર્વ નિયમોનાં કાર્યો, અથવા તમારા શરીર અને મનનો જે સ્વભાવ છે તે સંબંધના નિયમોનાં જે જે કાર્યો અથવા ક્રિયાઓ છે, તે તમારા મનની અમુક પ્રકારની સ્થિતિ રાખવાથી તથા અમુક પ્રકારે વિચાર કરવાથી, તેનું રૂપાંતર કરી શકાય છે. એટલે શરીર તથા મનના સ્વભાવમાં, આપણા વિચારની દિશાને ફેરવવાથી તથા જે સ્થિતિમાં હાથ આપણું જીવન ગાળીએ છીએ તેમાં ફેરફાર કરવાથી, તે સ્વભાવમાં પણ ફેરફાર થાય છે. તેથી તમારા મનને એવા પ્રકારનું વલણ આપવાનો નિશ્ચય કરો કે તમારા મનનાં કાર્યો, સ્વભાવ અથવા કુદરતની સર્વોત્તમ ધારણાની સાથે એકરંગપૂર્વક રહે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે ધારણાઓને તે પ્રત્યક્ષ રીતે સિદ્ધ કરે. સ્વસ્થમાં આરામ, જળ, યૌવન તથા જીવન અને એવી સઘળી શાખાઓમાં કુદરતનું અથવા તમારા સ્વભાવનું સામર્થ્ય વૃદ્ધિને પામે એ પ્રકારે તમારા મનને કેળવો, અને તેમ ચતાં તમારામાં જ એ સઘળાનો પૂર્ણરૂપે અનુદય થયેલો જોશો.

દીર્ઘ જીવન—દીર્ઘ, મધ્યવાન, સાર્થક અને ઉપયોગી જીવન ગાળવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યનો ઉદ્દેશ હોવો ધટે છે. અને કુદરત સર્વને માટે તેનું જીવન ગાળવાના સંભવોને અને સામગ્રીને તૈયાર રાખે છે તથા રચ્યા જ કરે છે, એ સત્ય વાતોને પ્રત્યેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાં પુનઃ પુનઃ એવી તો દૃઢ રીતે સ્થાપવી જોઈએ કે અતિ મનુષ્યજીવનમાં તે એક જાતના ભાવનારૂપે અખંડ કાયમ રહે. દીર્ઘ જીવન ગાળવાને માટે મુખ્ય તત્ત્વરૂપે વાર્તા એ છે કે કુદરતી જીવન ગાળવું, એટલે કુદરતના જે નિયમો છે તેની સાથે શરીર અને મનથી પૂર્ણ એકરંગપણે રહેવું. અને સમર્પણ અથવા વિવેક (Law of Moderation) ના નિયમને અનુસરીને, જેની કુદરતી રીતે અગત્ય છે તેના ઘટિત રીતે ઉપયોગ-પૂર્વક જીવન ગાળવું, આવું જીવન, અવશ્ય કરીને દીર્ઘ જીવનરૂપે ચઢી રહે છે. અને તે યથાર્થ રીતે સંધાનાં, હાલના સાંસારિક સંજોગોનો વિચાર કરતાં છતાં પણ તે જીવન 'શનાયુ' અથવા સો વર્ષ જીવન અનુભવનાર ચઢી રહે છે. કારણ કે તે સંજોગો પણ શારીરિક તથા માનસ આરામના નિયમને અનુસરીને ધીમે ધીમે બદલાતા માટે છે. અને તે અનુકૂલરૂપમાં બદલાતા રહેવાથી તે જીવનને ઉત્તરોત્તર અધિક દીર્ઘ કરનાર ચઢી પડે છે. આનો નિર્ણય કરવાનો

માટે, મનુષ્યજીવનને દીર્ઘ પ્રમાણમાં ટકાવવાનું કુદરતમાં સામર્થ્ય છે એટલું જ આપણે યથાર્થ રીતે જાણવાનું રહે છે. ખરૂં જોતાં, મનુષ્યે અમુક સમયપર્યંત જ એક શરીરમાં રહેવું એવો કોઈ નિર્ણય અથવા નિયમ કુદરતમાં નથી. એથી ઉલટું કુદરત તો મનુષ્ય વિશેષ અને વિશેષ કાળ શરીરને ટકાવે અને જીવનનો ઉપભોગ કરે એમ ઇચ્છે છે. અને તેને માટે તે અનેક યત્ન કર્યા જ કરે છે, એ કોઈ પણ સુદ્ધિમાન ના કહી શકે તેમ નથી. પરંતુ માત્ર મનુષ્યે સર્વ રીતે કુદરતી અથવા સ્વાભાવિક જીવન ગાળવું જોઈએ. અને જેમ અને તેમ કુદરતના અધિક અને અધિક સંગી-શરીર અને મનથી-અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં રહેવું જોઈએ.

કેવી રીતે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત રહેવું—કુદરત મનુષ્યને જદ્દ અને શક્તિદીન કરી મૂકે છે, એ વાનાં પણ અનેક અણુસમજણની કહેવાતી વાતોમાંની એક છે. દુર્બલતા, અવસ્થા કે બગાડ, કુદરતના નિયમો બનાવતા નથી, પરંતુ તે કુદરતના નિયમો ભંગ કરવાથી પ્રકટે છે. અયોગ્ય પ્રકારે જીવન ગાળવાથી તે ઉપજે છે, અને તેથી તેને બદલે જો યોગ્ય જીવન અને સ્વાભાવિક જીવન ગાળવામાં આવે છે તો તેમ થતું અટકે છે. પ્રત્યેક જીવંત વસ્તુના પરમાણુમાં નવીકરણ કરવાની ક્રિયા અખંડિતપણે ચાલ્યા જ કરે છે અને એ પ્રકારનું પ્રત્યેક પરમાણુમાં સામર્થ્ય હોવાથી કુદરત અવસ્થાને પ્રકટાવતી નથી એ સુગમપણે સિદ્ધ થયું છે. કુદરત પ્રત્યેક વસ્તુનું નવીકરણ કરવાને અને પોતે જે કંઈ સંભવ્ય હોય છે તેને પૂર્ણ યૌવનમય રાખવાને અખંડ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. પરંતુ નીચી ભૂમિકાના જીવનમાં કુદરતના નિયમોને ઉપયોગમાં લગાડવાનું જ્ઞાન બહુધા વિકાસ પામ્યા-વિનાનું રહે છે, બ્યારે મનુષ્યમાં જાણવા છતાં તે નિયમોના નિરંતર ભંગ કરવામાં આવે છે. આથી જ અખંડ યૌવનને જાળવી રાખવાનું કુદરતનું સામર્થ્ય સાક્ષાત્ જીવનમાં પ્રત્યક્ષ પ્રકટરૂપે ઝળકી ઉઠતું નથી. પરંતુ, સામર્થ્ય તો ત્યાં રહેલું જ છે. કુદરતના સઘળા નિયમોની સાથે એકરાગપૂર્વક કેવી રીતે રહેવું એ જાણીને પછી તે સામર્થ્યનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ કાર્ય મનુષ્યને સોંપવામાં આવ્યું છે. અને મનુષ્ય બ્યારે કુદરતના સર્વ નિયમોને કેવી રીતે લાગુ પાડવા, એ કળાને જાણે છે ત્યારે તે યુવાન રહેવાની કળાને અધિક અને અધિક અંશે સિદ્ધ કરતો જાય છે.

મનુષ્ય યુવાન રહી શકે એ સંભવિત છે એ વિચારનું સમર્થન કરવાને માટે આપણે માત્ર, કુદરત પૂર્ણ અને અખંડિતપણે ચાલતી ક્રિયા (Process) વડે શરીરનાં પ્રત્યેક ભાગને નવીન રૂપમાં કરે છે, એ જ વિચાર સેવવાનો છે. આ ક્રિયા શરીરનાં પરમાણુઓનું નવીકરણ કરવામાં જ મનિવાજી હોય છે, અને તેથી શરીરના જૂદા જૂદા ભાગમાં અસંખ્ય પ્રમાણમાં પરમાણુઓ અને સૂક્ષ્મ તંતુઓ નિત્ય નવા અને નવા રૂપમાં થતા જ રહે છે. કુદરત તમારા શરીરનું નવીકરણ કરવામાં નિત્ય ઉઘમી જ હોય છે. અને તમારા શરીરના સઘળા ભાગનું આ પ્રકારે પૂર્ણ રીતે નવીકરણ કરવામાં તેને આશ્ચર્ય આર મહિતા લાગે છે. અને આ પ્રકારે બ્યારે એક ચક્ર ફરી રહે છે, અર્થાત્ આ પ્રકારે આખા શરીરનું એક વખત નવીકરણ કરી લે છે એટલે પાછું ફરીથી તે નવીકરણ કરવાનો આરંભ કરે છે, અને એ પ્રમાણે ક્યાં જ કરે છે. અર્થાત્ એક વર્ષની અંદર તે તમને નવીન શરીર આપે છે. આ સત્ય હોવાથી હાલ તમારા શરીરમાં એનું એક પણ આણુ, પરમાણુ કે

તંતુ નથી કે જે એક વર્ષકરતાં વધારે સમયનું હોય, અને તમે આ શરીરમાં ગમે તેટલાં વર્ષ જીવન ગાળો તોપણ એ શરીરમાં એક વર્ષકરતાં વધારે જૂનું પરમાણું નમને કદાપિ પ્રાપ્ત થવાનું નહિ. અને તેમાંનાં કેટલાંક પરમાણુઓ તો ન્યાં થોડા મહિના નથી ગયા હોતા ત્યાં બદલાઈ જાય છે, અને તેને બદલે નવાં મૂકાય છે. આ પ્રકારથી જોનાં આજે એક બાલકનું શરીર જેટલું યુવાન અથવા નાનું છે, તેટલું જ તમારું પણ છે. અને તેના કરતાં તે કદાપિ જૂદ થવાનું નહિ. કેમકે આ વર્ષ જે શરીર પ્રાપ્ત છે તેને સ્થાને બીજું નવું શરીર આવતે વર્ષ થવાનું જ. આથી, આખા જીવનપર્યંત તમારું શરીર યુવાન રહે એ કેવળસંભવિત છે. કારણ કે આખા જીવનપર્યંત તે યુવાન જ છે. અને જ્યારે તમે કુદરતના, શરીરનાં અને મનના નિયમેલી સાથે એકરાજપૂર્વક રહેતાં શિખો છો ત્યારે તે શરીર સમગ્ર જીવનપર્યંત યુવાવસ્થામય જ રહેવાનું. આ વિષયના સઘળા અશોનો મનુષ્ય જ્યારે વિચાર કરે છે ત્યારે તેને એ નિર્ણય કરવાની અથવા માનવાની ફરજ પડે છે કે જ્યારે આપણે શારીરિક તથા માનસિક નિરામયતાની સરજ અને અસરકારક પદ્ધતિને ધારણ કરીએ છીએ ત્યારે ન્યાં સુધી આપણે જીવન ભોગવીએ છીએ ત્યાં સુધી યુવાવસ્થામય રહી શકીએ એમ છે અને તેની સાથે દીર્ઘ જીવનનો પણ અનુભવ કરી શકીએ એમ છે.

નૈસર્ગિક જીવન લક્ષ્યરૂપે—જેમ જેમ વર્ષ વીતતાં જાય છે તેમ તેમ મનુષ્ય પોતાના શરીરસંબંધમાં કેવા વિચારો કરે છે તથા કેવા પ્રકારનું મનોભવ ચિત્ર રચે છે તેનું પુનરાવર્તન કરવાની અગત્ય નથી. એ વાર્તા સર્વત્રી જાણીતી છે, અને વળી તેની સાથે તે એક એવા પ્રકારનાં વિચાર અથવા ચિત્ર છે કે જેનું આપણે વિરમરણ કરવા માગીએ છીએ. એ ચિત્રને બદલીને તેને સ્થાને, આખા જીવનપર્યંત આપણા શરીરને નિરામય અને યાવંતપ્રાણ રાખે એનું જે કુદરતમાં સામર્થ્ય રહેલું છે એ સામર્થ્યની સાથે એકરાજપણે રાખીને તે સામર્થ્યનો આપણામાં પ્રકાશ કરી શકે એનું ચિત્ર રાખવું જોઈએ. સ્વસ્થમાં, જ્યારે તમે ભવિષ્યનો વિચાર કરો ત્યારે તમે શરીરથી બચવાનું થતા રહો છો, શરીરની આકૃતિ અથવા બાહ્ય રૂપમાં અધિક આકર્ષક થતા રહો છો, દેખાવમાં—અકિતવમાં—અત્યંત પ્રતાપમય થતા રહો છો, મનથી અત્યંત તેજસ્વી થતા રહો છો, ચારિત્ર્યમાં અત્યંત સામર્થ્યવાન થતા રહો છો અને આત્મામાં પરમ મનોરમ થતા રહો છો, એ પ્રકારના વિચારને કરજો અને તેવા જ ચિત્રને રચીને તેને જીયા કરજો. તમે અધિક અને અધિક જીવનનો અનુભવ કર્યા કરો છો એમ તમને પોતાને જોજો અને વિચારજો, અને પ્રત્યેક વર્ષ તમે યુવાન જ રહો છો એ પ્રકારના ચિત્રને મનવડે કાયમ રાખ્યા કરજો. અખંડ જીવન, અખંડ આરોગ્ય, અખંડ બળ પારપતા પારપતા, અને અખંડ યૌવન—એ જ ભાવિનાં વર્ષોમાટે ઇચ્છ્યા યોગ્ય વસ્તુ છે. ભવિષ્યમાં લક્ષ્યરૂપે રાખવાનું ને આ જ છે. અને આ સંબંધને અગ્રે એ સ્મરણમાં રાખવું સાદું છે કે જે મનુષ્ય પોતાના આ પ્રકારના લક્ષ્યને રાખીને તેને સિદ્ધ કરવાના આશયથી જ જીવન ગાળે છે, તે મનુષ્ય અવશ્ય કરીને એ લક્ષ્યનો સાક્ષાત્કાર કરે છે.

ભાવિ વર્ષોમાટે એ પ્રકારનું ચિત્ર, અને ભાવિના સમયનું એ પ્રકારનું લક્ષ્ય, એ અવશ્ય સામકારક છે અને જેનું એક લક્ષ્યચિન્દુ હોય છે તેનું એક જ પ્રયત્નમાં પ્રકટ થાય છે એ વિજ્ઞાનની છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યના સ્વભાવમાં જીવનને જાંબો કાગ ટકાવવાનું, આરોગ્યને, બળને અને યૌવનને કાયમ જાળવી રાખવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે.

તેથી આપણા ભવિષ્યના એ લક્ષ્યને આપણે બદલવાની જરૂર નથી અથવા અદ્ય વ્યક્તિરૂપે પણ ગણવાની જરૂર નથી. કુદરતનું જે યથાર્થ જીવન છે તેના ગાઢ સંબંધમાં આવવાની અને વિશેષ અંશમાં કુદરતી થવાની જરૂર છે. કુદરત સર્વ મનુષ્યને કહે છે કે, “યુવાવસ્થામય રહેવાનું સામર્થ્ય તમારામાં જ છે, નિરામય રહેવાનું સામર્થ્ય પણ તમારામાં જ છે; તમારામાં જે કંઈ છે તેનો ઉપયોગ કરો અને તમે યુવાન તથા નિરામય રહેશો. મેં તમને સામર્થ્ય આપ્યું છે.” પણ તેનો ઉપયોગ તમારે પોતાને જ કરવાનો છે.”

કુદરતને પોતાને જે કંઈ કરવાનું છે તે તેણે કર્યું છે, પરંતુ હજી સુધી મનુષ્યે જે કંઈ કરવું જોઈએ તે કરવામાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યો છે. મનુષ્ય એથી પણ વધારે સાફ કરી શકે એમ છે. અને જો તેણે તેની પોતાની સાથે સત્યશીલ (True) રહેલું હોય તો તેણે તેવું કરવું જ જોઈએ. આપણે સર્વ હાથથી જ તેનો આરંભ કરી શકીએ એમ છે, કેમકે નવીન, ઉત્તમ અથવા જે લક્ષ્યરૂપ છે, તેનો આરંભ કરવામાં કદાપિ ધણું મોડું થતું જ નથી. ગમે ત્યારે પણ તેનો આરંભ કરી શકાય છે. સ્થાયી પાવનનો નિયમ આપણામાં અખંડિતપણે પ્રવર્ત્યો જ કરે છે. આજથી થોડા મહિના પછી જે શરીર આપણને પ્રાપ્ત થશે તે એક નવીન શરીર જ હોવાનું, અને તેથી તેટલો કાળ જે આપણે શરીરના અને મનના જે કુદરતી નિયમો છે તેની સાથે એકરાગપૂર્વક રહીશું તો તે શરીર નવીન અને યુવાવસ્થામય જણાશે. અને એ નિયમોમાં ચાર, મુખ્ય નિયમો છે. મનના એ મુખ્ય નિયમો તે એકરાગપણું અને વૃદ્ધિ પામવી એ છે. આ મહાન નિયમોને અનુસાર તમારે જીવનને ગાળવાનો નિર્ણય કરો, અને તમે નૈસર્ગિક જીવનની કક્ષાને સિદ્ધ કરી ગણાશે. કારણકે કુદરતના ખીંગા સઘળા નિયમો આ ચાર મુખ્ય નિયમોનાં રૂપાંતરો જ છે. આ ઉપરથી નિર્ણય થાય છે કે નૈસર્ગિક જીવનનું લક્ષ્ય અથવા લક્ષ્યરૂપે નૈસર્ગિક જીવન તે એ જ છે જ્યાં સુધી ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી જીવવું, અને જ્યાંપર્યંત જીવન દરેક ત્યાંપર્યંત યુવાવસ્થાલુકત રહેવું.

॥ શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાંતચંદ્રોદય ॥

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૦ થી.)

મહાવિદુઃ દ્વંદ્વમ્ભવતિ—એ શ્રુતિ—“બ્રહ્મના સ્વરૂપને જાણનાર બ્રહ્મ જ થાય છે” —એ અપૂર્વ સદૃશ્યનો બોધ કરે છે. તે શ્રુતિને પ્રમાણભૂત માનતા જતાં કેટલાંક અંતઃક-ચલને બ્રહ્મવિદ્ પુરુષપ્રતિ “પરમાત્મા” શબ્દનો પ્રયોગ થતાં કંપારી છુટે છે. આસ્તિક મનુષ્યોમાં પણ આ પ્રકારનો પ્રમાણનો અને વિચારનો વ્યાધાત થાય છે તો તાસ્તિક મનુષ્યોમાં તે થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. લૌકિક જ્ઞાન મેળવવાની સામગ્રી ઉપરાંત અલૌકિક જ્ઞાન મેળવવાનું સાધન અંતર્મુખ્ય અવસ્થા છે અને તે અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાની ક્ષા સર્વ ધર્મોએ ન્યનાધિક અંશે સ્વીકારેલી છે. લૌકિક સામગ્રીના અભાવ જતાં અપૂર્વ જ્ઞાનાદિ વૈભવ પ્રકટ

થપાનાં દર્શનનો આર્થ અનાર્થ સર્વ ધર્મોમાં ઝગઝગે છે, તેમ છતાં મનુષ્યપ્રાણિના જ્ઞાનાંદિ વૈભવં આટલી મર્યાદાના જ હોય એ પ્રકારની ધ્યતા બતાવવાની ધૃષ્ટતા પોતાની અંધધનતાનો સ્વીકાર કરવાં છતાં પણ ધણાં મનુષ્યો પ્રદર્શિત કરે છે. અર્થાત્ એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી કે સધળા ધર્મોપદેશકા સર્વજ્ઞ હોય છે. અર્થ બલુનારને વધારે બલુનાર પ્રભેદ કરે તો તે સ્વાભાવિક છે. પૂર્ણતા સિદ્ધ થતાં મુખી કાષ્ટએ કંઈ ઓછું જ નહિ એ નિયમ કાંઈ જુદિમાન સ્વીકારી શકે તેમ નથી. તાત્પર્ય એટલું જ છે કે જ્ઞાનની ધ્યતા બાંધતી એ સાહસ છે અને તેથી જેમનામાં આપણા કરતાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાંદિ વૈભવ હોય તેમના પ્રતિ પૂર્ણ-જુદિ બતાવવી એ પ્રત્યેક સુતનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે. અમર્યાદ જ્ઞાનનો સહભાવ પરમાત્મામાં જ સ્વીકારાયેલો છે અને તેથી જેમનામાં પરમાત્મા શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે તે અક્ષિત-વિશેષમાં પ્રાપ્તિવેદ પુરુષ એકાન્તવાદી હોવાથી અંતર્ગત પરમાત્માસાથેના અભેદને લક્ષમાં લઈ તે તે પ્રયોગો કરે છે. જે શરીરમાં પરમાત્માસાથેના અભેદની અભિવ્યક્તિ સ્પષ્ટ થાય છે તે શરીરને તે શરીરના અસાધારણ જ્ઞાનબલથી પૂર્ણ માનવાનો પ્રચાર ચાલે છે અને તે દ્વારા કલ્યાણની સિદ્ધિ થતી હોવાથી બ્રહ્મવિદ્ મહાત્મામાં પરમાત્મભાવના કરવાનું સદૃશાસ્ત્રોમાં વિધાન કરવામાં આવેલું હોય છે. સર્વાન્મભાવ જેમને સિદ્ધ થયો છે. તેઓ સર્વજ્ઞ હોય છે અને તેવા પુરુષો અલંત વિરલ હોય છે. જીવની અસ્પતતા જ બતાવી આપે છે કે જ્ઞાનની પરાકાષ્ટા કાંઈ પદમાં હોવી શકે, નહિતો જ્ઞાનનું તારતમ્ય થટે નહિ. તકરાર ખાતર એમ માનીએ કે જ્ઞાનની પરાકાષ્ટા જ નથી અને તે અમર્યાદ છે તો તે સિદ્ધાન્ત સ્વીકારીને પણ જેમ ક્રીડીની દૃષ્ટિમાં આપણે સર્વજ્ઞ છીએ તેમ આપણી દૃષ્ટિથી દસ્યમાત્રમાં જેમની અંતઃ પ્રજ્ઞા પ્રવેશ પામેલી છે એવા તત્ત્વત્ત્વ પુરુષો સર્વજ્ઞ ગણાય તો બાધ નથી. આટલી પ્રતિજ્ઞાથી પણ આપણા કરતાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાંદિ વૈભવવાળા પુરુષોના વાગ્યોમાં વિશ્રંભ અથવા શ્રદ્ધા રાખવાનો આપણો ધર્મ ક્ષિત થયા વિના રહેતો નથી. પરમાત્માસાથે એકીભાવને પામનાર અર્થાત્ ચૈતન્યમય થનાર મુક્ત પુરુષોનાં અંતઃકરણ નિરોધસમયે કેવળ થાય છે, તેનું ઉદ્દારણ ઘણી રમણીય ભાષામાં તીવ્રતા સંસ્કૃત શોધમાં આપવામાં આવ્યું છે:

તસ્મિંશ્ચિદ્વર્ણે સ્ફારે સમસ્તા વસ્તુદૃષ્ટયઃ

દમાસ્તાઃ પ્રતિબિબન્ધિ સરસીચ તદ્દ્રુમાઃ ॥

જેમ મહા સરોવરના તટવિપર આવેલાં જહો તેમાં પ્રતિબિમ્બિત થાય છે તેમ “ આ ” “ તે ” ઇત્યાદિ શબ્દથી વ્યવહાર પામતા સર્વ પદાર્થોની દૃષ્ટિઓ તે વિશાલ ચૈતન્યરૂપ દર્પણમાં પ્રતિબિબંબે પામે છે.

: આ ન્યાયે સર્વાન્મભાવ જેમનામાં અખંડ સિદ્ધ રહ્યા હોય એવા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીને પરમામરૂપે ગણી તેમને પરમાત્મા શબ્દનું વિશેષણ તેમના અનુયાયીઓ આપે છે તો તે ઉંડા રહસ્યને લક્ષમાં રાખી આપે છે. આ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ ધર્મસમુદ્ધરણનું દાર ઐયસાધકઅધિકારિવર્ગને બનાવ્યું છે. તે વર્ગની સંજ્ઞામાં જ તેઓ શ્રીનો ઉદાર આશય પ્રતિબિમ્બિત થયેલો છે.

મનુષ્યના જીવનનો ઉદ્દેશ સર્વ દેશ કાલના ધર્મોપદેશક અથવા વિચારકાએ મુખમાં રાખાયેલો માન્યો છે. જેઓ ધત્તર ઉદ્દેશને સ્થાપે છે. તેઓ પણ પ્રકાશાન્તરે અંતરાત્માની

તુષિને જ પોતાના લક્ષ્યરૂપે સ્થાપે છે એ વાર્તા નિર્વિવાદ છે. પ્રાણીમાત્ર પ્રવૃત્તિના પ્રયોગન રૂપે ઇષ્ટાર્થસિદ્ધિ અને તદ્દ્વારા સુખપ્રાપ્તિને મૂકે છે. આ ભાવભૂત સુખ દુઃખ નિવૃત્તિરૂપ અભાવ સિદ્ધ થયા પછી ઉદયને પામે છે. અને પ્રાણિઓને સુખપ્રતિ રાગ કરતાં દુઃખ-પ્રતિ દ્વેષ વધારે હોવાથી તેઓ દુઃખનિવૃત્તિને ઇવનના ઉદ્દેશમાં પ્રથમ સ્થાન આપે છે અને ત્યાર પછી સુખાવાધિને દ્વિતીયસ્થાન આપે છે. જેઓનાં અંતઃકરણ ધણી ઉચ્ચ કક્ષાને પ્રાપ્ત થયાં છે તેઓ સુખને લક્ષ્યરૂપે ગણી પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, પરંતુ સ્વકર્તવ્યની સિદ્ધિમાં જ તેમનું લક્ષ્ય હોય છે. તોપણ તે કર્તવ્યની સિદ્ધિના પરિણામમાં તે મને સ્વભાવથી પરિવૃત્તિ પ્રકટ થાય છે. આથી સુખાર્થે જ પ્રાણિમાત્રની પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ ચાલે છે એમ કહેવામાં વ્યતુતઃ હોય નથી.

પ્રાણીમાત્રની પ્રવૃત્તિના ફલરૂપ સુખના વિદ્વાનોએ બે પ્રકાર માન્યા છે. (૧) સવિષય અને (૨) નિર્વિષય. જે સુખનો ઉદય બાહ્ય સ્થૂળ અર્થ અથવા માનસ સૂક્ષ્મ અર્થ અથવા વિષયનો દન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણસાથેનો સંબંધ થવાથી થાય છે તેને સવિષય સુખ કહે છે. અને જે સુખ પોતાના ઉદયમાં સમગ્ર દ્વૈત પ્રપંચના ઉપશમની અપેક્ષા રાખે છે તે નિર્વિષય સુખ છે. પ્રથમનું સુખ પ્રતિબિંબ અથવા આભાસરૂપ છે, અને બીજું સુખ બિંબ અથવા અધિગ્રાનભૂત છે. જેમ પ્રતિબિંબ અથવા આભાસ બિંબભૂત પદાર્થ ઉપરાંત દર્પણાદિ ઉપાધિની અપેક્ષા રાખે છે, તેમ સવિષય સુખ અંતઃકરણરૂપ દર્પણની ક્ષણિક સ્થિરતા અથવા એકાગ્રતાની અપેક્ષા રાખે છે. વળી જેમ ઉપાધિના ગુણ ધર્મો પ્રતિબિંબમાં ઉદય થાય છે તેમ જે વિષયના સંબંધવડે અંતઃકરણરૂપ દર્પણ કંઈક સ્થિર બને છે તે વિષયના ગુણ ધર્મની છાયા સુખરૂપ પ્રતિબિંબમાં સંક્રાંતી થાય છે. આથી પ્રાણીમાત્રના અંતસ્તમ પ્રદેશમાં સુખરૂપ તત્ત્વબિંબરૂપે એક જતાં સવિષય સુખનું તારતમ્ય બહુ રહે છે. અનાદિ કાળના ઇન્દ્રિયાર્થસનિકર્ષણવડે સુખ પ્રકટ થાય છે એવી દૃઢ વાસનાના બળથી ઇન્દ્રિયાર્થસનિકર્ષણના સુખ પ્રકટ થાય જ નહિ. આવું મિથ્યા જ્ઞાન પ્રાપ્ત્યઃ દૃઢ થયેલું જન-સમુદાયમાં જેવામાં આવે છે. જેમ અર્વાચીન વિદ્વાનો જ્યાં પ્રસાર થયો નથી એવા ગામ-ડામાં જઈ તારવિના હજારો ગાઉ સંદેશા મોકલ્યા છે અથવા તારવિના એક મનુષ્ય જે બોલે તે દૂરનો મનુષ્ય સાંજળી શકે છે અર્થાત્ કોઈ પ્રત્યક્ષ સંબંધ કરાવનાર પદાર્થવિના મનુષ્યો દૂરથી વાતચીત કરી શકે છે એવું કહેવામાં આવે તો તે આપણને ચૂર્ણ ગણી કાઢે છે અને તે વાર્તાને અસંભવરૂપ માને છે. તેમ જેમણે ક્ષણભર પણ નિર્વિષયાકાર સ્થિતિ અનુભવી નથી તેમને તે સ્થિતિ દેવી સુખનો આવિર્ભાવ કરે છે એમ કહેવું તે ઉપહાસ કરાવવા જેવું ગણાય. આમ જતાં જેમ વિદ્યાભિજ્ઞો વિદ્વાનો પ્રસાર કરવામાં પાછી પાની કાઢતા નથી તેમ નિર્વિષયસુખસંકેત પોતાના સ્વાનુભવને અધિકારીઅંતઃકરણમાં રેડયા વિના રહેતા નથી. વળી જ્યાં સુધી તારવિના સંદેશા મોકલવાની રીત હજી સર્વત્ર પ્રચારમાં મૂકવામાં આવી નથી ત્યાં સુધી તારવડે સંદેશા મોકલવાની પદ્ધતિનો કાંઈ લોપ કરવું નથી. તેવી રીતે નિર્વિષય સુખની અભિવ્યક્તિનાં સાધન જેમને પ્રાપ્ત નથી અથવા જે મને તેમાં અભિરચિ ઉત્પન્ન થઈ નથી તેમને સવિષય સુખમાંથી બ્રષ્ટ કરવા તત્વજ્ઞો હજી જાણતા નથી. તેમ કરવામાં તેમનું હલકા પ્રકારનું મૂખ પણ હુમ થાય છે.

આ કારણથી અધિકારબદ્ધને લક્ષમાં રાખી આપણા તત્વજ્ઞોએ બંને સુખને ઇષ્ટ ગણી

તેની પુરુષાર્થમાં ગણના કરી છે. શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી જનહૃદયના સામર્થ્યના યથાર્થ પરીક્ષક હોવાથી મનુષ્યના આત્માની ઉન્નતિ સધાવા અર્થે તેઓશ્રીએ અધિકારિભેદને પોતાની તત્ત્વ-વિચારશ્રેણીમાં અગ્રિમ સ્થાન આપ્યું છે. તેઓશ્રીના રચેલા “ મુખ્યાર્થ સદુપદેશ ”-એ નામના કદમાં લઘુ પરંતુ વિચારમાં પરમ ગંભીર લેખમાં આ વસ્તુઉપર સારો ઉદ્ઘાષોદ્ધ થયેલો છે. આ લેખ જ તેમના વર્ગતરફથી પ્રસિદ્ધ થતી સદુપદેશ શ્રેણીના ખીજબૂત છે અને તેથી તેઓશ્રીના સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ જાણવાની જેમને ઉત્કટ ઇચ્છા છે તેમણે તે નાના લેખનું પરિશીલન કરવું ઘટે છે.*

ઔપનિષદ પરિભાષામાં^૧ કહીએ તો સવિધ સુખ તે પ્રેયસ્ છે અને નિર્વિધ સુખ તે શ્રેયસ્ છે. ધણા વિચારકો પ્રેયસ અને શ્રેયસ્ને તેજસ્વિભિરવત વિરોધ માને છે, અને એક અધિકરણમાં બેનો સદ્ભાવ સ્વીકારતા નથી. પરંતુ આ વિરોધ જેવા રૂપમાં પ્રકટ કરવામાં આવે છે તેવો નથી, પરંતુ એ બેનો સંબંધ યદ્ય શકે છે એવું આપણા પ્રાચીન વર્ણાશ્રમધર્મના વ્યવસ્થાપક ઋષિમુનિઓએ સ્વીકાર્યું છે અને એ મુદ્દાપ્રતિ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ સંસ્કારી જનોનું ખાસ લક્ષ્ય ખેંચ્યું હતું. વાર્તા સાચી છે કે જ્યાં તેજ હોય ત્યાં અધિકાર ન હોય, પરંતુ દીપકની સાથે જ કાળજી હોય છે, એ કાંઈની નજર બહાર નથી. ચંદ્રમાં તો તેજ છતાં લાંછન રહે છે. જ્ઞાન અજ્ઞાનનું વિરોધી છે, પરંતુ અજ્ઞાનનો સદ્ભાવ જ્ઞાનવંદે જ થાય છે અને તેથી ચિદાત્મા અજ્ઞાનના આશ્રય અને વિષયરૂપ બને છે. તેમ પ્રેયસ્ અથવા સવિધ સુખ શ્રેયસ્ અથવા નિર્વિધ સુખનું વિરોધી છતાં પ્રેયસ્ શ્રેયસ્ના આશ્રયે રહે છે. જે બિંબબૂત શ્રેયસ્ ન હોય તો પ્રતિબિંબબૂત પ્રેયસ્ પ્રકટ થાય જ નહિ. આથી શ્રેયસ્ના સદ્ભાવની સિદ્ધિ અધિજ્ઞાનબૂત શ્રેયસ્ઉપર છે. વિરોધ ક્યારે પ્રકટ થાય છે કે જ્યારે બેનો અનુસંધાયક હેતુ લક્ષ્યબહાર જાય છે ત્યારે. વેદાન્તના અભ્યાસકો જાણે છે કે અખંડ બ્રહ્માકારા વૃત્તિ—એ પણ અજ્ઞાનલેશનો પરિભાણ છે. તોપણ તે વૃત્તિ સમગ્ર દૃષ્યપ્રપંચનો બાધ કરી પોતે શમે છે અને જીવનો શિવભાવ પ્રકટ કરે છે. તેવી જ રીતે કેટલાંક પ્રેયસ્ શ્રેયસ્ના ઉદયમાં સામગ્રીબૂત હોય છે. અને તેથી તેને ઉપાદેય ગણ્યા છે.

કેવલ શ્રેયસ્ની ઇચ્છાથી ગૃહસ્થ સ્ત્રીઆદિનો ત્યાગ કરી પરિણામે વિવિધપંકમાં આલોટતા ત્યાગીઓ કયા સુતની દૃષ્ટિએ નથી ચડતા ? તેના કરતાં પોતાના અંતઃકરણના અધિકારને લક્ષમાં લેઈ પોતાની ઉત્કટ નિર્દોષ પ્રેયસ્ની અભિલાષાને ન્યાયપુરઃસર તૃપ્ત કરી શ્રેયસ્ના સાધનમાં ક્રમશઃ જોડાનાર ગૃહીઓ શું વધારે સ્તુત્ય અથવા વંદનીય નથી ? ગૃહીઓ શ્રેયસ્ના છલમાં પ્રેયસ્ સાથે છે એમ કાંઈ કહેતો તેવું કરનાર ઠાંક્યા રહેતા નથી એટલું જ નહિ પણ તેમને પોતાને અનર્થનો અનુભવ થયા વિના રહેતા નથી. પરંતુ નિર્દોષ ન્યાય-પુરઃસર પ્રેયસ્ને સાધનાર ગૃહી કદાચ શ્રેયસ્ની સિદ્ધિમાં પ્રમાદ ધરતો હોય અથવા પ્રસંગે નિષ્ફલ થતો હોય તોપણ તે શ્રેયસ્ની સિદ્ધિઅર્થે સ્ત્રી પુત્રાદિનો ત્યાગ કરી અધર્મ અથવા અન્યાયથી શ્રેયસ્ની સિદ્ધિ કરનાર સંન્યાસી કરતાં હજાર દરજ્જે સારો છે, અને જનતાનો એક ઉપયોગી અંશ છે. કેવલ શ્રેયસ્ની સિદ્ધિ કરવામાં તત્પર ઉપશાન્ત પુરુષ વિશ્વવંદ છે

* વળી જુઓ શ્રી પંચવરદ જ્ઞાનાન્તનો દ્વિતીય સમાગમ. પૃષ્ઠ. ૭૦ : જુઓ કઠોપનિષદ અને યમ અને નયિતાડું આખ્યાન.

અને નિદર્શન ભૂત છે. તોપણ તેવી સિદ્ધિ કરવાનું જેમને કાં તો સામર્થ્ય નથી અથવા સામર્થ્ય છતાં લોકોપકારાર્થે નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ કરવાનું જેમને પ્રાક્તન સંસ્કારવશાત્ પ્રાપ્ત છે તેમણે પ્રેયસ્ની પ્રવર્તક પ્રવૃત્તિ જ ન કરવી એવું શાસન વિચારથી ટકી શકે તેમ નથી. વળી તેવું માનનાર ઇતિહાસની અવગણના કરે છે. ઐકૃષ્ણ, યાગવલ્ક્ય, વસિષ્ઠ આદિ તત્વનિષ્ઠો ગૃહત્યાગ કરનારા ન હતા. પશ્ચિમના શોપનહોર, હેંગેલ આદિ વિચારકો ગૃહત્યાગી ન હતા. અને સ્ત્રી શૂદ્રને પણ બ્રહ્મવિદ્યાનો પુરાણદ્વારા અધિકાર છે છતાં ત્યાગાશ્રમની તેમને આવશ્યકતા નથી એવું પ્રાચીન ગ્રંથોના પર્યાલોચનથી જણાશે. આ સમ્બંધમાં આપણે ભવિષ્યમાં ઘણું વિચારવાનું પ્રાપ્ત થશે. હાલતો પ્રેયસ્ અને શ્રેયસ્ અત્યંત વિરોધી નથી, પરંતુ તેનો સમુચ્ચય પ્રાપ્તિવેદકપુરુષોમાં થઈ શકે છે. એ જ સિદ્ધાન્તનું સ્થાપન કરવાનો આશય છે.

જે સવિધ સુખ અથવા પ્રેયસ્નો પાંચો ધર્મ છે અને શિખર શ્રેયસ્ છે તે સવિધ સુખની અવગણના કરવામાં મોટું સાહસ છે; અને તેમ કરનાર પોતાનું અકલ્યાણ સાધે છે એટલું જ નહિ પણ જનતામાં એક ઉપયોગી અંશ નહિ રહેતાં માત્ર શત્રુરૂપ ગણાય છે. પ્રેયસ્ના બે મુખ્ય વિભાગ પડે છે (૧) ધર્માવલંબી અને (૨) અધર્માવલંબી. ત્યાં ધર્માવલંબી પ્રેયસ્ વ્યક્તિનું તેમ સમાજનું વિધારક અથવા પોષક છે અને અધર્માવલંબી પ્રેયસ્ વ્યક્તિનો તેમ સમાજનો હાસ કરનાર છે. આ કારણથી અધર્માવલંબી પ્રેયસ્ને સાધનાર મનુષ્યોની ગણના આપણા પ્રાચીન પુરુષોએ પામર વર્ગમાં ગણી છે. જેઓ ધર્માવલંબી પ્રેયસ્ને સાધે છે તેઓના ત્રણ વર્ગ પડે છે:—(૧) જેઓનાં અંતઃકરણમાં પ્રેયસ્ પ્રધાન સત્તા ભોગવે છે તેમ છતાં શ્રેયસ્ની વાસના ગાંજી અંશમાં પણ અંતરાલ સમયમાં પ્રકટ થાય છે તેઓ આ વર્ગના મનુષ્યોને શ્રેયસ્ના મંદાધિકારી ગણ્યા છે. (૨) જેમના અંતઃકરણમાં પ્રેયસ્ અને શ્રેયસ્ સમગત્ત ભોગવે છે, અર્થાત્ જેમનો રાગ ઉભયપ્રતિ હલ્લુ સરખો રહ્યો છે તેવા, અને જેઓ શ્રેયસ્ અર્થે પ્રયત્ન કરતા છતાં પ્રેયસ્ને પાછા હરાવી શકતા નથી તેમ શ્રેયસ્માં હુખી પણ જતા નથી તેવા આ વર્ગના મનુષ્યોને શ્રેયસ્ મધ્યમાધિકારી કહે છે. (૩) જેમના અંતઃકરણમાં શ્રેયસ્ની પ્રધાન વાસના છે તથા જેઓ શ્રેયસ્ની સિદ્ધિમાં ઉત્કટ વેગવાળા છે, તોપણ પ્રેયસ્ની વાસના નિઃશેષ નિર્મૂલ્ય થઈ નથી તેવા આ વર્ગના મનુષ્યોને શ્રેયસ્ના ઉત્તમાધિકારી ગણવામાં આવે છે. જેઓનો પ્રેયસ્પ્રતિનો રાગ નિર્મૂલ્ય થયો છે અને જેમને શ્રેયસ્માત્રની વાસનાનો ઉદય શેષ રહ્યો છે તેવા મનુષ્યો શ્રેયસ્ના ઉત્તમોત્તમ અધિકારી ગણાય છે. આ લોકો પ્રેયસ્ અને શ્રેયસ્ની ત્યાં સીમા મળે છે તે પ્રદેશઉપર વસનારા હોય છે, અને શાસ્ત્રમાં જેમને શુદ્ધ મુમુક્ષુ અથવા તતુમાનસાની સિદ્ધિવાળા મનુષ્યો કહે છે તે આ ચોથા વર્ગના છે.

ઐમનનૃસિંહાચાર્યજીએ પોતાની સંસ્થામાં મંદ, મધ્યમ, ઉત્તમ તથા ઉત્તમોત્તમ એવા ચાર પ્રકારના અધિકારીઓને શ્રેયસ્ની સિદ્ધિમાં સ્થાન આપ્યું છે અને તેમના અધિકારાનુસાર સાધન પ્રયોગ કરી તેમને સિદ્ધપદપ્રતિ પ્રમાણ કરતા કર્યા છે. માત્ર પામર વર્ગને જ તેઓશ્રીએ આ સંસ્થામાં પ્રવેશ પામવાના અનધિકારી ગણ્યા છે. વિપરી અર્થાત્ ધર્માવલંબી પ્રેયસ્ની સિદ્ધિકરતાં જેમને શુભાશા અને સુવિચારણા પ્રકટ થઈ છે એવા તથા કેવલ મુમુક્ષુને શ્રેયસ્સાધકના વિશાલ વર્ગમાં મૂક્યા છે. આ ઉદાર આશયને લીધે જ શ્રેયસ્-

સાધકઅધિકારિ વર્ગે ભિન્ન રચિ અને ભિન્ન વ્યવહારના મનુષ્યોથી રચાએલો છતાં એક ઉચ્ચ-ગાંભી આધ્યાત્મિક વેગથી સુવ્યવસ્થિતપણે પોતાનું કાર્ય કરતો પ્રકટ થાય છે. અને પ્રત્યેકને જિત્સાહ અને શાંતિ પ્રકટ કરે તેવી દૃષ્ટાન્તભૂત વ્યક્તિઓ તે વર્ગમાં મળી આવે છે. કોઈ પણ ઉચ્ચગ્રાહની સિદ્ધિ આ પ્રમાણે ક્રમશઃ જ થઈ શકે છે, એકદમ વચલાં પગથીઓના ત્યાગ કરી કુદકા મારી ઉચ્ચ આશય સિદ્ધ કરવામાં નિષ્ફલતા અને નિરત્સાહ પ્રકટ થયાં વિના રહેતો નથી એવું ધર્મના ઇતિહાસને જાણનાર સત્વર સમજી શકશે.

આ પ્રકારે મંદ, મધ્યમ, ઉત્તમ તથા ઉત્તમોત્તમ ઐયઃસાધકાના આધારભૂત તત્ત્વને આ સંસ્થામાં ધર્મ સંજ્ઞા અપાઈ છે. અને તે ધર્મની મુતિ શ્રીનૃસિંહસિદ્ધાન્તચંદ્રમાંથી પ્રથમ પ્રકટ થયેલી છે. (અપૂર્ણ.)

સ્વભાવની વિચિત્રતા.

કોઈ પણ મનુષ્ય, પછી તે ગમે તેવો લોભી હોય તોપણ, તેને અચૂટ ધન આપવામાં આવે અને તેને કહેવામાં આવે કે એ ધનના બદલે એને જીવનપર્યન્ત જેલમાં રાખવામાં આવશે, તો તમે ધારોછો કે એ મનુષ્ય એ વિનિમય સ્વીકારી લેશે ? અવશ્ય નહિ. જરા પણ વિચાર કરવાની શક્તિવાળો મનુષ્ય અર્થાત્ ગાંડપણુવિનાના સર્વ મનુષ્ય તત્કાલ કહેશે કે એ ધન અમારે જોઈતું નથી. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જે લોભી મનુષ્ય કહેવાય છે તે ધનને પરમ પ્રાપ્તવ્યરૂપ સ્વીકારતો નથી. ધનને કોઈના સાધનરૂપ જ માને છે. પણ જેમ રમતો રમતાર તબજન્ય આનંદ અને વ્યાયામમાટે તે રમતોની શરૂઆત કરે અને તેમ કરતાં પછી રમતાં રમતાં તેમાં એટલો તક્ષીન થઈ જાય છે કે કેટલેક પ્રસંગે તેમાંથી આનંદ નહિ મળે, તેથી શિરોઅથા, શરીરમાં દુઃખાવો વગેરે થાય અને વ્યાયામજન્ય આરોગ્યની પ્રાપ્તિને બદલે શરીરનું આરોગ્ય બગડે તેટલે સુધી એ રમતો ખેલતો રહે છે. તે જ પ્રમાણે આ લોભી મનુષ્યને પ્રથમ ધનવિષે સાધન બુદ્ધિથી થયેલી પ્રીતિ એટલે સુધી વધે છે કે પછી એ સાધનરૂપ છે એવું એને વિસ્મરણ થઈ રહે છે અને તેથી એ દ્વારા સાધવામાં આવતા અર્થમાટે એનો ઉપયોગ કરવાનો આવે ત્યારે એનું અંતર કંકળી ઉઠે છે અને એ અર્થને સાધવાને બદલે ધનનો સંગ્રહ જ કર્યો જાય છે. આમ છતાં જ્યારે ધનપ્રાપ્તિ થવામાં ઉપર જણાવ્યું તેવી કોઈ સરત તેની સાથે કરવામાં આવે છે ત્યારે તત્કાલ જ તે ના કહે છે અને જણાવે છે કે જ્યારે જેલમાં દિવસો કાઢવાના હોય ત્યારે પછી ધનને શું કરવું ? તાત્પર્ય કે અહિં ધનની ગૌણતા એની મતિ સ્પષ્ટપણે સ્વીકારે છે.

આ જ પ્રમાણે કોઈને કહેવામાં આવે કે તને અમુકસંખ્ય ધન તારે જોઈએ તેટલું આપવામાં આવશે પણ તેના બદલામાં તારે આપે શરીરે ચળોનો વ્યાધિ લેવો પડશે, તો એ શ્રવણ કરતાં સર્વ મનુષ્યો એને ના પસંદ કરશે અને તત્કાલ કહેશે કે મારે ધન અને ચળ (ખજવાળ) બંને લેવાં નથી. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ધનના કરતાં એ લોભી હોય તોપણ એની મતિ શરીરને, શરીરની નીરીગતાને પ્રધાન સ્થાન આપે છે; એની મતિ ધનના કરતાં શરીરનું મૂલ્ય અધિક આંકે છે.

હવે કોઇ પણ મનુષ્ય ધનને ધીરું હોય ત્યારે શું કરે છે ? ગમે તે મનુષ્ય કહે છે કે મને ધન આપ, હું તને વ્યાજ આપીશ, હું તને સાફ વ્યાજ આપીશ, હું તને મોં માચું વ્યાજ આપીશ તો તત્કાળ તેના આગળ ધનનો ઢગલો બનાવી દે છે ? કદી નહિ. એ ધીરનાર મનુષ્ય લોભીઓ નહિ હોય તોપણ એ મનુષ્યના સ્વભાવને જુએ છે; એ સાચી દાનતનો મનુષ્ય છે કે ખરાબ દાનતનો મનુષ્ય છે એની બારીકાથી તપાસ કરે છે. એ શો ઉદ્યમ કરે છે, એ ઉદ્યમમાં એને લાભ થતો રહે છે કે ખોટા આવતી રહે છે એની ખબર કાઢે છે. એ મનુષ્યની બહાર ખ્યાતિ કેવી છે, એની પ્રતિષ્ઠા બાપારીવર્ગમાં કેવી છે તે જુએ છે. આ ઉપરાંત એના માતૃપિતાની પ્રતિષ્ઠા કેવી છે, એ મનુષ્ય વ્યવશીલ સ્વભાવનો છે, સદ્ગુણ વગેરે કરે છે તે પણ જુએ છે. પણ એટલાથી પણ સંતોષ થતો નથી. ધીરનાર મનુષ્ય આટલું જોવાથી અટકતો નથી, એ મનુષ્ય તથા એના પૂર્વજોની તપાસ કાઢવાથી અટકતો નથી પણ એના પછી એનો વહીવટ કરનાર કોણ છે તે પણ જુએ છે. ધીરનાર મનુષ્ય જાણે છે કે શરીરનો વિશ્વાસ હોતો નથી, માટે વખતે કોઇ કારણથી નાણાં લેનારનો કોઇ દિવસ દેહ નહિ હોય ત્યારે એની પછી એનો વહીવટ કરનાર મનુષ્ય જે ખરાબ દાનતનો હોય તો પોતાનાં નાણાંને જોખમ થવાનો ભય રહે છે, માટે એની પછી વહીવટ કરનાર સારો, સુશીલ અને સાચી દાનતનો જણાય છે તો જ એ જરા પણ સંતોષ પામે છે અને પૈસા ધીરવાની હિંમત કરે છે. આટલું જ નહિ પણ પૈસા ધીરીને નિવૃત્તિનું સેવન કરતો થી, પણ પ્રસંગપરતે એ નાણાં ગ્રહણ કરનારની સ્થિતિની ખબરઅંતર કાઢતો રહે છે.

આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ, ખાનગી શરણ ગૃહસ્થ પૈસા લેનાર હોય ત્યારે સુસ મનુષ્યો તરફથી સેવાની દૃષ્ટિગોચર થાય છે. શરણ કે ગૃહસ્થ, કોઇ પેદી, બેન્ક વગેરે પૈસા લેનાર હોય છે તો ત્યાં તેના ડિરેક્ટરો કેવા છે, તેનો એજન્ટ કેવો છે, પ્રતિવર્ષ બહાર પાડતું સરવાલું સાચું છે કે નહિ, એ પેદી, બેન્ક અથવા મીલને તે વર્ષે કોઇમાં ખોટા આવી છે કે કેમ તે આદિ વિશેષ બારીકાથી તપાસ કરવામાં આવે છે અને એમાં કોઇમાં પણ વાંધાજનું જણાય છે તો પોતાનો નિષ્કેષ મુદત પૂરી થયે ધીરનાર મનુષ્ય પાછો લાઇલે છે અને વધારે ભયનું કારણ જણાય છે કે મુદત પૂરી થતાં પૂર્વે ચટ્ટણ બાજની હાનિ સહન કરીને પણ બને છે તો નિષ્કેષ પાછો એથી લેવા યત્ન કરે છે. તાત્પર્યે કે ધન ધીરવા માટે લેનારની, તેના પૂર્વજોની, તેના વારસોની, તેના મિત્રોની, તેના ઉદ્યમની વગેરે સર્વ બાબતોની બંને છે તેટલી બારીક તપાસ કાઢવાની પદ્ધતિનો જગતના સર્વ મનુષ્ય સ્વીકાર કરી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ પણ કોઇક દર્મ પ્રચલિત બાજની અધિક બાજ આપવા તૈયાર થાય છે તો એટલા ઉપરથી જ તે દર્મપ્રતિ શંકાવાળી દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે અને એવી દર્મમાં નાણાં ધીરનારના પૈસા કદાપિ કોઇ વાર જોખવાય છે તો વ્યવહારકુદ્ધળ સર્વ મનુષ્યો તત્કાળ કહેવા લાગી જાય છે કે ભાઈ, વધારે બાજ ખાવા ગયો તે પૈસા જાય જ તો !

સર્વ મનુષ્યો ધનકરતાં શરીરનું મૂલ્ય સદસગુણ આકે છે, કાટિંગુણ આકે છે. સર્વ જાણે છે અને માને છે કે શરીરનું સંરક્ષણ એ ધનના સંરક્ષણ કરતાં અનિશ્ચય આવશ્યક છે, છતાં કેટલા થોડા મનુષ્યો શરીર સંપાદનમાં આવતાં વિચાર કરવાનો શ્રમ લે છે !

ત્યારે મોટા વિદ્વાન ગણાતા મનુષ્યો પણ વિચારશત્ય બની જતા જણાય છે એ શું સ્વભાવની વિચિત્રતા નથી ? મનુષ્ય મોઢો થાય છે ત્યારે કુશળ, અનુભવી અને યશસ્વી ડાક્ટર અથવા વૈદ્યનું જ ઔષધ ગ્રહણ કરવાની પ્રતિજ્ઞાવાળા મનુષ્યોની કેટલી સંખ્યા છે ! ધણા ખરા મનુષ્યો ઔષધ આપનારનો અનુભવ જોતા નથી, તેની યોગ્યતાની શંકાસરખીએ મનમાં કરતા નથી. ગમે તે વૈદ્ય કે ડાક્ટર સમીપમાં મળી આવે છે તેનું લતા અને કુલ-ટાની માફક આલંબન કરી લે છે. ધન સોંપતાં તે મનુષ્યની પ્રતિજ્ઞા જોવાય છે ત્યારે શરીર જાણે નકામો પદાર્થ હોય તેમ ઔષધ આપનારનો અનુભવ લાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. બાંવા-લજ્જમનદાસના અમે શિષ્ય છીએ એમ જુમ પાડી ગમે તેવી લાભ દાનિ કરનાર જડીશુદ્ધી વેચનારનો ધધો ધમધોકાર આલતો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આગગાડીમાં જુમ પાડી વિવિધ દવાઓ વેચાવનાર પોતાનો ખર્ચ કાઢે છે અને તે ઉપરાંત આજીવન પાડનાર એજન્ટોને સારો પગાર આપી શકે છે, એ શું આપણે જોતા નથી ? રાવળીઆઓ જીવડાં કાઢવાનો ધધો કરે છે અને જ્યાંથી જીવડાં નીકળે છે તે શરીરના ભાગમાં જરા પણ છિદ્ર પડતું નથી છતાં મોટાં મોટાં જીવડાં ભુગળીમાં કાઢેલાં દર્શાવે છે અને એ પ્રયોગનો લાભ લેવા વિદ્વાન મનુષ્યો પણ સુકતા નથી ! અત્યજ આદિને હલકાં અને સ્પર્શ ન થઈ શકે તેમ માનનારી જાભણુ પ્રજા પણ તેમની પાસેની નાડાજીડી બધાવી પોતાને નીરોગ થવાની આશા બાંધી રહે છે ! મુસલમાન ધર્મને ત્યાજ્ય ગણનાર નાનાવિધ મનુષ્યો પીરને સ્થાને જઈ ત્યાં પીંખ વગેરેનો લાભ લેવા તત્પર થાય છે ? જ્યારે ધન ગ્રહણ કરનારની પાછળ વ્યવસ્થા કરનાર માટે સો ટકાજેટલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે ત્યારે ઔષધ આપનારની પાછળ તેનાથી થતી હાનિના પ્રતીકાર કરનાર મનુષ્યપ્રતિ એક ફાણ સ્વરૂપ ધ્યાન પણ આપવામાં આવતું નથી. ઔષધ આપવાનો ઉદ્દેશ કરનાર પોતાના કાર્યમાં વિજયી છે, અમુક અમુક રોગોની તેણે સારી રીતે ચિકિત્સા કરી છે, તેના ઔષધથી હાનિ થતી નથી, તે અનુભવી છે, તેને ઔષધ આપવાની યોગ્યતા છે આ આદિ બાબતોમાંથી કોઈ પણ પૂર્ણ વિચાર કર્યા વિના મંદવાહ આવતાં ગમે તેનું ઔષધ ગ્રહણ કરવા, ગમે તે અધિકારી અનધિકારીને પોતાનું શરીર સોંપતાં પ્રજા લગતી નથી એ એક મોટી સ્વભાવની વિચિત્રતા છે. આ સ્વભાવની વિચિત્રતાને લીધે પરિણામ એ આવેલો છે કે એ લેખન્ય વિદ્યા જે એક સર્વોત્તમ પદે સ્થપાવી જોઈએ તેને ગદલે અઘમાઘમા ગણાઈ છે અને જેણે ભીખ માગતાં પણ નહિ આવડે તેને વૈદ્યનો ધધો કરવાની જુદ સલાહ આપે છે. જ્યારે તે તે વિદ્યામાં નિષ્ણાત મનુષ્યો શહેરમાં અથવા દેશમાં કોઈ કોઈ વિરલ હોય છે ત્યારે વૈદ્ય તો ઘેર ઘેર થઈ રહે છે. લાગ્યે કોઈ મનુષ્ય એવો હશે કે તે વૈદ્ય નહિ હોય. ડોશી પણ વૈદ્ય, હજમ પણ વૈદ્ય, સંન્યાસી પણ વૈદ્ય, ગૃહસ્થ પણ વૈદ્ય, બાવાજી પણ વૈદ્ય, કાણુ વૈદ્ય નહિ ? સર્વ જ વૈદ્ય ! જાણે વૈદ્યવિદ્યામાં કોઈ શીખવાનું જ નથી, સર્વને જન્મથી જોમ આહાર નિદ્રા આદિનું ભાન સ્વભાવસિદ્ધ હોય છે તેમ વૈદ્યવિદ્યાનું જ્ઞાન પણ સ્વભાવથી જ પ્રાપ્ત થયેલું છે, વૈદ્યવ્યાપારનો પરવાનાનો પટો પરમેશ્વરને ઘેરથી જ સર્વે લઈને જન્મે છે—આ પ્રકારની સ્થિતિ સર્વત્ર દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

તેથી જ્યારે પ્રજા ધનના કરતાં શરીરનું મૂલ્ય અધિક આંકે છે, ધન એ શરીરને માટે છે એ સારી રીતે સમજે છે, શરીરને સાત્ત્વ ધર્મનું આઘ સ્થાન પાકારે છે, શરીરના ઉપર

જ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થનો આધાર છે, ત્યારે કાંઈ નહિ તોપણ ધન ધીરતાં જેવા અને જેટલા વિચારો કરવામાં આવે છે તેવા અને તેટલા વિચારો તો શરીર ધીરતાંપૂર્વે સર્વથા કરવા અત્યંત આવશ્યક છે. આમ ત્યારે કરવામાં આવશે ત્યારે આ સંબંધમાં જણાતી ઉપેક્ષા, બુદ્ધિમંદતા અથવા સ્વભાવની વિચિત્રતા દૂર થશે અને ત્યારે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં ઉભરાતા કીડીયારાની માફક ઉભરાતી મિથ્યા ચિકિત્સકની સંખ્યામાં ઘટાડો થશે અને પૈદ્યવિદ્યા અધમાધમા ન ગણાતાં, કેવલ અભણના ધંધારૂપે નહિ રહેતાં, મનુષ્યોના હિતનો સાધક વ્યાપાર થઈ રહેશે અને ત્યારે પ્રભુ ગમે તે પદાર્થને અજ્ઞાન મનુષ્યના કહેવાથી સેવન ન કરતાં અપેક્ષિત પદાર્થમાત્રનું મહણ કરી સત્ય આરોગ્યપ્રાપ્ત થઈ રહેશે અને ચતુર્વિધ પુરુષાર્થને વેગથી સાધવા સમર્થ થઈ શકશે.

વિચારસ્ત્રનાશિ.

નૈસર્ગિક અથવા સ્વાભાવિક માર્ગ છે તે એક જ છે, અને તે એ કે પ્રગતિ પામવી, આગળ વધવું. પ્રત્યેક મનુષ્યને માટે આગળ વધવું એ નિર્માણ થયેલું હોય છે અને જે મનુષ્ય એ સત્યને સ્વીકારીને યત્ન કરે છે—અખંડ યત્ન કરે છે—તે ગમે તેટલી નિષ્ફલતાના ત્યતે પણ સફળતાને જ પામે છે. મધ્યે પ્રતીત થતી નિષ્ફલતા એ નિરુપયોગી નથી, પણ મનુષ્યની પ્રગતિમાં અત્યંત ઉપયોગી છે. નિષ્ફલતાવિના સફળતા પમાતી જ નથી. કેમકે પ્રત્યેક પ્રકારની સફળતાને પામવામાં માર્ગમાં નિષ્ફલતા રહેલી જ હોય છે. નિષ્ફલતાથી જે મનુષ્ય ડરે છે, તેનાથી સફળતા નિરંતર ડરતી રહે છે. સફળતાનો અને પ્રયત્નશીલ મનુષ્યનો ત્યારે જ યોગ થાય છે કે જ્યારે તે નિષ્ફલતાનો અનુભવ કરી લે છે. સફળતાની પ્રાપ્તિમાં નિષ્ફલતા નિરુપયોગી છે, એમ માનવું એ અજ્ઞાનવિના બીજું કાંઈ જ નથી. અવશ્ય, સફળતાને માટે જે માર્ગ હોય છે, તે માર્ગ સંપૂર્ણ રીતે હાથ લાગ્યા પછી નિષ્ફલતાનો અનુભવ થતો નથી, પરંતુ તે માર્ગ જ્યાં સુધી પૂર્ણ અંશમાં નથી મળ્યો, ત્યાં સુધી નિષ્ફલતા પ્રકટે છે. અને એ જ નિષ્ફલતા તેને સફળતાના યોગ્ય માર્ગમાં લાવી મૂકે છે. તેથી નિષ્ફલતા વિના જ સફળતાની સિદ્ધિ કરવાની આશા સેવવા જરૂર નથી.

*

*

*

*

એક પ્રસંગે એક મૂર્ખ મનુષ્યને બુખ લાગવાથી બજારમાંથી એક પૈસાનાં વડાં લીધાં. ગણી જોનાં તે સાત હતાં. પછી એક સ્થાને જઈ તે ખાવા બેઠો. એક પછી એક એમ ત્યારે તેણે છ વડાં ખાધાં ત્યારે તેની બુખ મટી ગઈ. સાતમું વડું વધારાનું પડ્યું. આ પ્રમાણે થવાની તે વિચારવા લાગ્યો કે, ‘અરેરે! મેં કેટલી મોટી ભૂલ કરી. જો આ છઠું વડું જ પહેલું ખાધું હોત તો મારે પહેલાં ખાધેલાં પાંચ વડાં બચત. કારણ કે મારી બુખ તો છઠ્ઠા વડાથી જ લાગી.’ આમ વિચારીને તેણે ઘણો કાળ અસતોષમાં ગાળ્યો. ઘણા મનુષ્યો પોતાના યત્નની સફળતાની બાબતમાં પણ આવા જ નિશ્ચય બાંધે છે. અને કોઈ યોગ્ય માર્ગ મળે ત્યારે યત્ન કરવાનો ધારે છે. પરંતુ પેલા મનુષ્યને જેમ પાંચ વડાં ખાધાં ત્યારે જ છઠ્ઠા વડાથી બુખ લાગી હતી, તેમ યત્ન કરનાર મનુષ્યોના અમુક પ્રમાણમાં નિષ્ફલતાવાળા થયેલા યત્નોને પરિણામે જ કોઈ યોગ્ય પ્રયત્નથી સફળતા મળે છે, અને તેથી તેના

પ્રથમના નિષ્ફલતાવાળા યત્નો તેની પ્રગતિમાં નિરુપયોગી અથવા વિલંબ કરનાર કે વિષ્ણ નાંખનાર નથી, પણ ઉપયોગી અને હિતને અર્થે તથા તે મનુષ્યને આગળ રહેલા યોગ્ય માર્ગમાં સ્થાપવાને અર્થે જ હોય છે. પેલા મનુષ્યે જે વડું છઠ્ઠી વખતે ખાધું તે કદાચ પ્રથમ ખાધું હોત તો તેથી કંઈ તેની ક્ષુધા મટવાની હતી નહિ. તેમ સફલતાને આપનાર જે યત્ન થાય તે યત્ન કદાચ વહેલો જ થઈ ગયો હોય તો પણ તે સિદ્ધિને પ્રકટાવતો નથી. કેમકે તે યત્ન જે રૂપમાં થવો જોઈએ તે રૂપમાં થતો નથી. અને તેથી તેવો અપૂર્ણ અથવા અયોગ્ય યત્ન ફલને પ્રકટાવતો નથી.

નિષ્ફલતાવાળો પ્રત્યેક યત્ન, મનુષ્ય ન સમજી શકે એમ તેને એક પગથીયું આગળ ચલાવે છે, અને તેનામાં કંઈ કંઈ વિશેષ યોગ્યતા લાવે છે. અને એ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારના નિષ્ફલતાવાળા પ્રયત્નો સિત્ત સિત્ત પ્રકારનો એક એક યોગ્ય અનુભવ મનુષ્યમાં સ્થાપતા જાય છે. અને તેમ થતાં જ્યારે અનેક યોગ્ય અનુભવો તે મનુષ્યને મળે છે ત્યારે તેનાથી પકવ થયેલી તેની ક્ષુદ્ધિને એક એવો યત્ન જડે છે અને તે યત્ન કરવામાં તે પૂર્વે નિષ્ફલતાના પ્રસંગોમાં મળેલા જ્ઞાન અને અનુભવને લીધે એવી કુશલતાથી કાર્ય કરે છે કે જેથી તેને સ્થાયી વિજય અથવા સફલતા પ્રાપ્ત થાય છે. આથી મનુષ્યે નિષ્ફલતાથી ડરવાનું નથી, પણ નિરાશાથી ડરવાનું છે. કેમકે નિરાશા મનુષ્યને આગળ લઈ જતી નથી. અને આગળ ગયાવિના કદાપિ સફલ થવાનું નથી. તેથી ગમે તેવી અને ગમે તેટલી વખત નિષ્ફલતા આવે તો તેથી ડરશો નહિ. એ નિષ્ફલતા તમને કંઈને કંઈ નવીન શીખવશે. એ શિક્ષણને જેમ તમે જલદી મેળવશો તેમ તમે જલદી આગળ માર્ગ કાપી શકશો. અને જેમ જલદી આગળ માર્ગ કપાય છે, તેમ સફલતા ઘણી નિકટ આવતી જાય છે.

જેની આપણને જરૂર નથી અથવા જે આપણે ઇચ્છતા નથી તેમાંથી મુક્ત થવાને માટે એક જ માર્ગ છે કે જેની આપણે જરૂર છે અથવા જે આપણે ઇચ્છીએ છીએ તેને પ્રત્યક્ષ કરવાના માર્ગમાં આગળ વધવું—તેનું પ્રત્યક્ષીકરણ થાય એવા રૂપમાં આપણા સમગ્ર બળને અને આપણાં સમગ્ર સાધનોને યોજવાં. અને જેમ બને તેમ આપણે એવો વિકાસ કરવો કે જે કંઈ આપણે ઇચ્છીએ છીએ તેને પ્રકટ કરવામાં આપણે અધિક અને અધિક સફળ થતા જઈએ. તે જ પ્રમાણે એક સ્થિતિમાંથી બીજી અધિક ઇચ્છવા યોગ્ય સ્થિતિમાં આવવાને માટે અથવા પ્રતિકૂલ કે સામાન્ય રીતે અનુકૂલ સ્થિતિમાંથી અધિક અનુકૂલ સ્થિતિમાં આવવાને માટે નવીન સ્થિતિમાં જે કંઈ જરૂર છે તે શુભોને ધારણ કરવા અથવા તેવી ખુટતી વસ્તુને મેળવવી એ જ છે. આપણે નવીન ઇચ્છા અથવા સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાને માટે હાથ જોડીને બેસી રહેવાનું નથી, તેમ ‘એ મળે એવી નથી’ એમ માનીને દુઃખમાં સડ્યા કરવાનું અને અસંતુષ્ટ જીવન ગાળ્યા કરવાનું નથી. પરંતુ એક જ કરવાનું છે, અને તે એ કે તેને માટે આપણે યોગ્ય થવું. જે કંઈ આપણામાં ન્યૂન અથવા અયોગ્ય હોય તેને દાળીને તે અંશની આપણામાં પૂર્ણતા કરવી.

મનુષ્યના જાત્રા જીવનમાં બે પ્રકારની ગતિ અથવા સ્થિતિ હોય છે. પ્રગતિ અને અવગતિ

અથવા ઉત્પત્તિ ને અવનતિ. જે પ્રગતિપ્રતિ વળતો નથી-ઉત્પત્તિપ્રતિ જેની ગતિ નથી.- તેની એથી વિરુદ્ધ દિશાપ્રતિ ગતિ થાય છે. અને પ્રગતિને જે જન્યત્વે નથી રાખવામાં આવતી, તેના વેગને આગળ અને આગળ વધવા દેવામાં નથી આવતો તો તે મંદ પડી જાય છે. પ્રગતિનો યત્ન મનુષ્યને અધિક ધમ્મવા ચોગ્ય સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે, જ્યારે તેનાથી વિપરીત માર્ગ પરિણામમાં પણ કેવળ વિરુદ્ધ દિશાને જ પ્રકટાવે છે. અને પ્રત્યેક આગળનું ભરેલું પગલું એ જ ઉત્પત્તિ અથવા પ્રગતિનો વિધિ હોવાથી એ વાર્તા સત્ય છે કે આગળ વધ્યા વિના ઉત્પત્તિ અથવા અધિક ઉત્તમ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને માટે બીજું કોઈ પણ સાધન નથી. આપણામાં આગળ વધવારૂપે થયેલો એક જ ફેરફાર આપણને ઉત્પત્તિ અપાવે છે.

*

*

*

*

જે કંઈ લઘુ અથવા નાનું છે તેમાંથી મુક્ત થવાને માટે તથા તેમાંથી આગળ જવાને માટે જે કંઈ વધારે શુરુ અથવા મહાન છે તેમાં જવું જોઈએ. પરંતુ આપણામાં રહેલા એ શુરુપણા અથવા મોટાપણાનો જ્યાં સુધી વિકાસ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી એ શુરુતામાં અથવા મહાનમાં આપણે પ્રવેશી કે સ્થિર થઈ શકીએ એમ નથી. કોઈ પણ મહાન પ્રદેશમાં પ્રવેશવાને અથવા એ પ્રદેશને પૂર્ણ રીતે પોતાનાથી ભરી દેવાને જ્યાં સુધી કોઈ મનુષ્યે પોતાનો જોઈએ તેટલા પ્રમાણથી વિકાસ કર્યો નથી ત્યાં સુધી કોઈ પણ મનુષ્ય એ વિશાલ પ્રદેશને પોતાનો કરી શકતો નથી. અને જ્યાં સુધી એ સ્થિતિને પોતાના સ્વભાવને અનુરૂપ કરી દીધી નથી અથવા તે સ્થિતિમાં જ્યાં સુધી તે પોતાના સમગ્ર ભાનને સ્થાપીને એ ભાનપૂર્વક રહેતો નથી ત્યાં સુધી કોઈ પણ મનુષ્ય વધારે ઉત્તમ સ્થિતિને પામી શકતો નથી. જેનો આપણે આપણા અંતરમાં વિકાસ કર્યો હોય છે તેને બહિર્-સ્થૂલમાં જોઈ શકીએ છીએ. અને જે કંઈ આપણી માનસ સૃષ્ટિમાં ક્રિયા અથવા ગતિ કરી હોય છે એ ક્ષેત્રને અનુસાર જ આપણે કંઈ પણ આ સ્થૂલ સૃષ્ટિમાંથી આપણાપ્રતિ આકર્ષી શકીએ છીએ.

*

*

*

*

આપણા વ્યાવહારિક જીવનમાં, વધારે સાફ રૂપાંતર થવામાં જે કંઈ ફેરફાર થાય છે અથવા થયા છે તે પ્રગતિના નિયમના જાણીતા અથવા અજાણપણે કરેલા ઉપયોગને લીધે જ થાય છે અને થયા છે, પરંતુ ઘણા મનુષ્યોનાં અંતઃકરણવડે આ નિયમનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી અથવા સર્વ અંશવડે ઉપયોગ કરાતો નથી. માત્ર કોઈ છુટા છવાયા પ્રસંગમાં જ તેનો ઉપયોગ થયો હોય છે. અને તે પણ તેના પૂર્ણ જ્ઞાનવિના. તેથી મનુષ્યે તેને માટે સંચય કરેલી જે કંઈ સારી વસ્તુઓ છે, તેને પ્રત્યક્ષ કરવી એ અત્યંત અંગત્યનું છે. સંચય કરેલી સારી વસ્તુઓ કંઈ ઘણી નથી, પરંતુ તેનું સામર્થ્ય એટલા બધા પ્રમાણવાળું છે કે વિશ્વમાં જે કંઈ સાફ છે તેને તે આકર્ષી આણવા સમર્થ હોય છે.

*

*

*

*

આપણા વ્યાવહારિક જીવનમાં પ્રગતિના નિયમને લગાડવામાં મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે આપણામાં જેનો વિકાસ કરવો હોય તેમાં જ તે શુભ અથવા સ્થિતિના વિકાસમાં જ-પ્રગતિમાં જ-આપણા સમગ્ર ધ્યાનને સ્થાપવું અને જેમાં આપણે વિકાસ નથી કરવો અને જેમાંથી આપણે મુક્ત થવું છે તેવી કોઈ પણ સ્થિતિમાં આપણા વિચારને રોકવા નહિ. જે

કંઈ અગ્રિય છે તેને દૂર અથવા ક્ષીણ કરવાને માટે કંઈ પણ યત્નની જરૂર નથી. જે કંઈ ગ્રિય અને ઈષ્ઠિત વિષય છે, તેમાં આપણા સમગ્ર લક્ષ્યને સ્થાપી દેવાથી અગ્રિયમાંથી સદ્-જનમાં મુક્ત થવાય છે. જેનું આપણે અત્યંત ચિંતન કરીએ છીએ તે સ્થિતિઓમાં આપણું મન ભ્રમણ કરે છે, તેથી વિપરીત વસ્તુનું જ અખંડ ચિંતન કરવાથી આપણે તે વિપરીતમાં વિશેષ ઉંડા અને ઉંડા ઉતરી જઈશું, પરંતુ જેની આપણે ઇચ્છા છે તેનું અને કેવલ તેનું જ ચિંતન કરવાથી તેનું પ્રલક્ષીકરણ કરી શકીશું અને તેના સ્વામિત્વને પામી શકીશું.

* * * *

આધિમાંથી મુક્ત થવાનો કુદરતી માર્ગ એ જ છે કે આધિના કરતાં આપણે અત્યંત મહાન થવું—આધિની સત્તાકરતાં આપણી સત્તાને અત્યંત મહાન જાણવી. અને આરોગ્યમાં આગળ વધવાથી આપણે આધિની સત્તાને ન્યૂન કરી શકીએ છીએ. મન જેમ જેમ અધિક પૂર્ણ અને પ્રલક્ષ આરોગ્યવાળી અવસ્થામાં પોતાના સાક્ષાત્ લાભપૂર્વક પ્રવેશે છે, તેમ તેમ તે આધિની સત્તામાંથી નિવૃત્ત થતું જાય છે, અને અધિક અને અધિક ઉત્તમ આરોગ્યના જ લાભ (Consciousness) વાળી સ્થિતિમાં આગળ વધવાને માટે, અર્થાત્ આરોગ્યનો વિશેષ અને સાક્ષાત્ અનુભવ થવાને માટે આપણી કલ્પનામાં આવે અને અનુભવી શકાય એવા પૂર્ણ સ્વરૂપવાળા આરોગ્યમાં સમગ્ર મનને અખંડ એકાગ્ર રાખવું જોઈએ.

* * * *

આરોગ્ય પામવાની દિશામાં આગળ વધીને જ્યારે આપણે આધિને હઠાવવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ ત્યારે આપણે આપણી ન ઇચ્છવા યોગ્ય શારીરિક સ્થિતિનો સર્વ અંશે ત્યાગ કરી શકીએ છીએ. અને પરમ નિરામયતાને અધિક પૂર્ણ અંશમાં પ્રકટ કરવાનો યત્ન જો આપણે નિરંતર જતી રાખ્યો કરીએ છીએ તો પછી આધિ પ્રકટવાનો સંભવ નથી રહેતો. દુઃખમાત્રને અટકાવનાર એક અમોઘ ઉપાય છે અને તે એ કે પરમ નિરામયતા અને પૂર્ણતાની ઉંચી અને ઉંચી કક્ષામાં મનની અખંડ ગતિ કરવી.

* * * *

જો મેળવવાની તમે ઇચ્છા કરી હોય તેની પ્રાપ્તિમાં તમે નિષ્ફળ જાઓ ત્યારે તેના કરતાં કંઈક વિશેષ ઉત્તમ વસ્તુની ઇચ્છા કરજો, અને તે મહાન વસ્તુને મેળવવાને માટે તમારા શરીર, મન તથા આત્માના સમગ્ર બળસહિત યત્ન કરજો. નિરાશાનો આ રીતે જ તમે જીત કરી શકશો. અને તેમ કરવાથી તમે કેવલ નિરાશાઉપર જીત મેળવશો એટલું જ નહિ, પરંતુ એથી પણ કંઈક અધિક લાભને પ્રાપ્ત કરશો.

* * * *

નિષ્ફલતાઉપર વિજય મેળવવાને માટે, પૂર્વે જે પ્રયત્ન થયો હોય તેના કરતાં પણ અધિક વિજયને પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નને અત્યંત પ્રમાણથી કરવો જોઈએ. નિષ્ફલતાને એ જ જાણવવા દો કે તમે પૂર્વથી પણ અધિક ઉત્તમ કાર્ય કરી શકો એમ છે. અને પછી તે કાર્ય કરવામાં આગળ પ્રયાસ કરો. નિષ્ફલતા આવે તેથી એમ માની ન બેસશો કે તમે તે કાર્ય કરવામાં ના લાયક અથવા અસમર્થ છો. નિષ્ફલતા પામવાનો અર્થ એટલો જ છે કે હજી તમારે કરવો જોઈએ તેવો સર્વોત્તમ પ્રયત્ન તમે કર્યો નથી. અને એ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કરે છે કે મહાન વિજયનો ભંડાર તમારે માટે બરેસો જ છે.

* * * *

તમારો પોતાનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ થાય એવા માર્ગમાં આગળ અને આગળ ચાલવા માંડો, અને તમને તત્કાલ જાણાશે કે તમે વિન્યતા પ્રદેશમાં આવ્યા છો. જે કે તમારામાં રહેલા બલવાન સામર્થ્યપ્રતિ, બલવાન કાર્યશક્તિપ્રતિ અને બલવાન નિશ્ચયવૃત્તિપ્રતિ તમારા ધ્યાનને સંપૂર્ણ અંશે એકાગ્ર કરવું જોઈએ. તમારા પોતાના મૂલ્યને વધારો અને તમને જે કંઈ મૂલ્યવાન પ્રાપ્ત છે તેમાં વધારો થશે.

વિપત્તિ અથવા પ્રતિકૂલતાના મધ્યમાં હો ત્યારે સઘળી વસ્તુસાથે અધિક પૂર્ણ અંશવાળા એકરાગપૂર્વક આગળ વધતા રહેજો. તમારા જીવન, તમારા વિચાર અને તમારી ક્રિયામાં એકરાગપૂર્વક રહેવાની જ ટેવ પાડો નહિ. પરંતુ તેમના એકરાગમાં બલવાન (Positive) રહેવાની ટેવ પાડો, અને તેમ થતાં સમગ્ર અંશમાં ઐક્ય અથવા એકરાગપણું પ્રકટી રહેશે. જ્યારે તમે દૃઢ અને સખલ એકરાગને ધારણ કરવા માંડો છો, ત્યારે વિપત્તિ અથવા પ્રતિકૂલતા પણ એ એકરાગમાં જ ભળી જાય છે, અને તેથી તે તમારી વિશ્વ કાર્ય કરતી અટકી પડે છે, અને તમારે માટે કાર્ય કરવા માંડે છે.

વિપત્તિ કે પ્રતિકૂલતાની સાથે તમે ત્યાં સુધી બલવાનપણે વિરોધ ધારણ કરો છો, અથવા દુર્બલપણે કે આવેગ અથવા ક્રિયાવિનાના થઈને તેના પ્રતિ અલક્ષવાળા રહો છો, ત્યાં સુધી જ વિપત્તિ વિપત્તિરૂપે અને પ્રતિકૂલતા પ્રતિકૂલતારૂપે રહે છે. વિપત્તિની સામે થવાના સર્વ પ્રયત્નો છોડી દો અને તેને બદલે પરમ ઐક્યમાં આગળ અને આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરો. સઘળાં પ્રતિકૂલરૂપે જાણનાં બળ તત્કાલ બદલાઈ જશે, અને તમારી પ્રગતિના માર્ગમાં સાદાચક્ર થવાય એવી રીતે તેઓ પોતાના સામર્થ્યને તમારા હિતમાં વાપરશે. તેથી જ્યારે તમે એકરાગમાં આગળ વધ્યા છો ત્યારે તમે વિપત્તિથી વેગળા જાઓ છો એટલું જ નહિ, પરંતુ એ વિપત્તિનું તમે બલવાન અને ઉત્તમ મિત્રના રૂપમાં રૂપાંતર કરી દો છો.

મનુષ્યપાસેના ભંડારમાં હંમેશાં વિશેષ અને ઉચ્ચતર આનંદો રહેલા જ હોય છે. તેથી જે કંઈ ન્યૂનતાવાળા આનંદ છે તે જતા રહે તો તેનો શોક કરવાને બદલે જે કંઈ વધારે પ્રહત્વના આનંદ છે તેને પ્રત્યક્ષ કરવામાં આપણા બળનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. પ્રત્યેક વસ્તુની એક સુખજનક બાજુ રહેલી હોય છે. અને તે સુખજનક બાજુતરફ આપણા સમગ્ર લક્ષને વાળવાથી, આપણે તે પ્રકારના સુખમાં આગળ વૃદ્ધિ પામીએ છીએ. અને તેમ થવાથી આપણે સર્વ કલેશ અને દુઃખને દૂર કરીને જે કંઈ શુભ અથવા શાંતિ પ્રત્યેક મનુષ્યમાટે જ્યાં ત્યાં અને અખંડપણે વ્યાપી રહ્યાં છે તેનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ.

પ્રેમનો અત્યંત પ્રમાણમાં વિકાસ કરવાથી આપણે ગમે તેવી શત્રુતાની મધ્યમાં આવી રહેલા હોઈએ તોપણ, ગમે તેવા પ્રકારની શત્રુતામાંથી પણ આપણે મુક્ત થઈ શકીએ છીએ. જે મનુષ્ય સમભાવ (Sympathy) માયાહુતા તથા પ્રેમની સાક્ષાત મૂર્તિ અથવા અવતારરૂપ બનતો જાય છે તેના પ્રતિ કોઈ પણ મનુષ્ય દીર્ઘ કાળ વિરોધ, દ્વેષ કે અસુધા પ્રગટાવી શકતો નથી, અને ટકાવી શકતો નથી. તેમ જ સર્વમાં જે કંઈ શુભ છે તેના

પ્રતિ પ્રેમને દર્શાવનાર મનુષ્યપ્રતિ, તેનું કોઈ પણ અહિન કરવાની છત્તા કોઈ મનુષ્ય બાધી કાળ ટકાવી શકતો નથી. કેમકે તેનો પ્રેમ એટલો બધો અપ્રતિમ અને દુષ્કરસરખો થઈ રહે છે કે તે સર્વપ્રતિ અનિવાર્ય વેગથી પ્રસરે છે, અને તેથી તે પ્રવાહના સામે કોઈ પણ પ્રકારના દ્વેષનો પ્રવાહ ટકી શકતો નથી.

જ્યારે તમે કોઈના દ્વેષના, અન્યાયના કે પરાધીનતાના ભોગ થઈ પડ્યા હો એમ લાગે ત્યારે એ વિપરીતપણાને ભૂલી જાઓ. અને જેનું સામર્થ્ય કેવલ અન્ય છે એટલું જ નહિ પરંતુ જે કંઈ વિપરીત છે તેના પ્રતિ અગ્નિની પેઠે વર્ષનાર છે એવો જે પ્રેમ તેને પ્રકટ કરનારને માટે બને તેટલો યત્ન કરજો. અધિકારની મધ્યમાં પ્રકાશ જેવી અસર પ્રકટાવે છે, તેવી જ અસર દ્વેષના મધ્યમાં જવલંત પ્રેમ પ્રકટાવે છે.

જે કંઈ યોગ્ય અથવા પ્રતિકૂલ છે તેના સંમુખ બાધ બીડવા કદાપિ તત્પર થવું નહિ. તેના પ્રતિ સહજ પણ વિચારને પ્રેરવાની અગત્ય નથી. જે કંઈ યોગ્ય અને અનુકૂલ છે તેમાં વૃદ્ધિગત થવાથી જ આપણે યોગ્ય અથવા પ્રતિકૂલની નિવૃત્તિ કરી શકીએ એમ છે. અને યોગ્યમાં વૃદ્ધિગત થવાને માટે આપણે યોગ્યપ્રતિ જ પ્રેમને પ્રકટાવવો જોઈએ, યોગ્યની તીવ્ર જિજ્ઞાસા અને આવેશપૂર્વક છત્તા કરવી જોઈએ, અને એ યોગ્યના વિશાલ અને વિશાલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય તેને માટે તેમાં જ આપણા સમગ્ર ચિત્તને રોકવું જોઈએ.

વિપત્તિમાંથી નિવૃત્ત થવાને માટે, સઘળું એક શુભને માટે જ જ્યાં પ્રયાસ કરી રહ્યું છે એવો અનુભવ થાય છે. તે અનુભવને અખંડ જન્ય રાખવો એટલું જ કરવાનું છે. જેઓ કેવળ શુભને જ છત્તા છે, શુભનું જ ચિંતન કરે છે શુભને માટે જ પ્રયાસ કરે છે, અને શુભની જ આશા રાખ્યા કરે છે, તેવા મનુષ્યોના જીવનમાં સઘળું એકત્ર થઈને શુભની પ્રાપ્તિમાં જ યત્ન કરે છે. અને જ્યારે સઘળી વસ્તુઓ એકત્ર થઈને શુભને અને અધિકાધિક શુભને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે વિપત્તિમાત્ર અદૃશ્ય થઈ જાય છે.

પરમ મુક્તત્વના અખંડ જન્ય ચિંતનવડે તમે બાંધમાત્રથી મુક્ત થઈ સ્વતંત્રતાને પ્રાપ્ત કરો છો. અને એ જ પ્રમાણે કોઈ પણ વસ્તુમાંથી, મુક્ત થવાને માટે, જે તમે તેની વિરોધી સ્થિતિ અથવા અવસ્થાને પ્રકટ કરો છો તો તેમાંથી સહજપણે મુક્ત થઈ શકો છો.

જ્યારે સઘળું અધિકારમય જણાય, ત્યારે વધારે અને વધારે પ્રકાશમાં આવવાનો પ્રયત્ન કરજો. તમારા પોતાનામાં જે કંઈ પ્રકાશ છે તેમાં અધિક ઉંડાણથી પ્રવેશ કરવાનો યત્ન કરો. અને એ પ્રકાશના પ્રલવસ્થાને પ્રત્યક્ષ અનુભવવા બને તેટલો યત્ન કરો. પ્રત્યેક વસ્તુની પ્રકાશિત બાજુ તત્કાલ જણાશે, અને સુખના દિવસો સત્વર આવતા અનુભવાશે.

અધિક અને અધિક જીવનમય પ્રદેશમાં અખંડ પ્રગતિ કરવી એ પોતાનાં આધારને વધારનાર છે, તેમ તે યોગ્યને સ્થિર રાખનાર, અને શરીર તથા મનના સામર્થ્યને નિત્ય વધારનાર છે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—પ્રિય વાચકો! એકાએક કરવા પડેલા અધિક માનસિક શ્રમને લીધે ત્યાર પાંચ માસ મારી પ્રકૃતિ અવ્યવસ્થ રહી હતી. તેની સાથે કેટલાંક અનિવાર્ય વ્યાવહારિક કાર્યો આવી પડવાથી મહાકાવ્યના નિયમિતપણામાં ઘણી અવ્યવસ્થા થઇ છે કેટલાક સંગ્રહનો તો એ નિમિત્ત પત્રો લખીને પણ કંટાળી ગયા છે. પરંતુ નિરુપાય હોવાથી આ પ્રકારનો અક્ષમ્ય વિસંગ કરવો પડ્યો છે. પરંતુ હવે અધિક વિસંગ થવા સંભવ નથી. ઘણા થોડા સમયમાં ચરેલા અંકો તમને મળી જશે. અને ધૃશ્વરેચ્છાથી તમારી જિજ્ઞાસાટીતને હવે નિરાશ થવાનો પ્રસંગ નહિ આવે.

—ચરેલા તમામ અંકો પૂરા થઇ ગયા પછી અર્થાત્ ચાલુ માસ ઉપર મહાકાવ્ય આવી ગયા પછી શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મારક અંકનું કાર્ય હાથમાં લેવામાં આવશે. અને તે સત્વર તમને પ્રાપ્ત થાય તેને માટે બનતો યત્ન કરવામાં આવશે. તેથી આટલો બધો સમય ધૈર્ય ધર્યું છે તો હવે થોડા સમયના ધૈર્યને પરિણામે તે તમને પ્રાપ્ત થઇ જશે.

—પ્રથમ એવો વિચાર હતો કે એ અંકમાં વિવિધ પ્રકારના ઉત્તમ લેખો પ્રસિદ્ધ કરવા, અને તે પ્રમાણે અનેક સંગ્રહનોએ લેખો લખી મોકલ્યા છે, પરંતુ ત્યાર પછી થોડા સમયપૂર્વે કેટલાક સંગ્રહનોએ એવી ઇચ્છા દર્શાવી કે એ સ્મારક અંકમાં, જેના નિમિત્તનો એ સ્મારક અંક છે એવા શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના સંબંધના વિશેષ લેખો આવે તો અધિક ઉત્તમ-વિવિધ લેખકો કે જેઓ તેમના પરિચયમાં આવ્યા હોય તેઓએ તેમના પરિચયના અતુલન-વમાં જે કંઈ જાણ્યું હોય તથા શ્રીમાન વિશ્વવંદ્ય સંબંધી જે કંઈ તેમણે નિર્ણયો બાંધ્યા હોય, તેનું સ્વરૂપમાં દિગ્દર્શન થાય તો તે વાચકોને અધિક ઉપયોગી થઇ પડે.

—તેમનો આ વિચાર વિશેષ યોગ્ય જણાવાથી તે અંકના એ વિભાગ કરવામાં આવશે. પ્રથમના વિભાગમાં પૂર્વે કહ્યું તેવા પ્રકારનું તેમના સાક્ષાત્ સંબંધનું લખાણ આવશે, અને બીજા વિભાગમાં વિવિધ પ્રકારનું લેખો આવશે. આથી વાચકોને એક વિશેષ પ્રકારનું સાહિત્ય અવલોકવાનો યોગ આવશે. આ યોગના પૂર્વ કરતાં અધિક મુંઝર હોવાથી તે પ્રમાણે કરવામાં આવશે.

—બીજા વિભાગનું સાહિત્ય તૈયાર છે, પરંતુ પ્રથમ વિભાગ માટે નવીન લેખો તૈયાર કરવા પડશે. અને મહાકાવ્યના ચરેલા અંકો પ્રસિદ્ધ થવા પછી તેનાં મુદ્રણકાર્યનો આરંભ થશે, પરંતુ તેને બનતી ત્વરથી પ્રસિદ્ધ કરી દેવાશે. અવસ્થ, કંઈક વિસંગ થશે, પણ તે વિસંગનો બદલો એ અંકનું આ નવન સાહિત્ય તમને વાળી આપશે.

—પરંતુ તે પૂર્વે આ વર્ષની ભેટનું પુસ્તક બનશે તો પ્રસિદ્ધ થશે. અને તેથી વાચકોને અસતોષ માનવાનું કારણ નહિ રહે. તમે હોદ્દા કે જમીન પાતાનું મોટું પુસ્તક ધાર્યું હશે તો કદાચ તેનું મોટું તે નહિ થાય. પરંતુ એટલું તો નિઃસંશય છે કે તમને તે અત્યંત ઉપયોગી થઇ પડશે. તમારા જીવનમાં તે પગલે પગલે સહાયક થઇ પડશે, અને તમને જાણશે કે તેના વિચારો તમને અત્યંત અગત્યના તથા અપૂર્વ કાલ કરનારા છે.

—મનુષ્યને પ્રત્યેક પ્રસંગે, નિમિત્તની પ્રત્યેક લાજમાં શાંતી જરૂર છે, અને શા વડે મનુષ્ય

પોતાની પ્રત્યેક ક્ષણને પરમ રમણીય કરી શકે છે, એ વાતને તમે એ પુસ્તકમાંથી સહજમાં જાણી શકશો, અને તેને જો તમારા અંતઃકરણમાં ધારણ કરશો તો નહિ ધારેલા એવા અદ્ય સમયમાં તમે તમારામાં આશ્ચર્યકારક ઉત્તમ ફેરફાર થએલો અને અખંડિત થયા કરંતો જોશો.

—આ વસ્તુ તે શું છે એ જો હમણાં હું તમને કહું તો એક જ શબ્દમાં કહી શકાય એમ છે પરંતુ નહિ, તેટલા માત્રથી તેનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ લક્ષમાં આવી શકે એમ નથી અને તેથી તે લેખ પ્રકટ થાય ત્યારે તેમાંથી જ તમે તેનો અધિક ઉત્તમ પ્રકારે નિર્ણય કરી લેજો તેમ જતાં આવી નાની વાતોને માત્ર મોટું પુસ્તક કરવાના આશયથી જોઈએ તેના કરતાં અધિક પૃષ્ઠો લખીને લખાવવી એ શું તમને યોગ્ય લાગે છે ?

—તમે પુસ્તકને નિય સારે રાખીને તેનું પરિશીલન કરશો તો તમને તે ઉત્તરોત્તર વિશેષ અને વિશેષ હિત કરનાર થઈ પડશે. તમે જાણી શકશો કે તમારા જીવનને મુખ્યમય, શાંતિ મય, પ્રગતિમય તથા પ્રાપ્ત્યમય કરનાર ખીલું કેાઇ જ નથી, પરંતુ તમે પોતે જ છો, અને તમારે એ પ્રકારના થવાને માટે અનેક કષ્ટકર સાધનોને સાધવાની અગત્ય નથી, પરંતુ એક જ સાધનને સિદ્ધ કરવાની અગત્ય છે. અને તે થતાં તમે તમને એક નવીન વ્યક્તિરૂપે જ જણાશો. તે વખતે તમને જણાશે કે આપણા પોતાનામાં જે કંઈ અનંત સામર્થ્ય રહ્યું હતું તેને કેવી રીતે બહાર પ્રકટાવવું તે ન જાણવાથી જ તે પ્રકટ થયું ન હતું. બાકી મનુષ્યમાં સામર્થ્યની ન્યૂનતા નથી અને તે પ્રકટાવવાને કેાઇ બંધવાન કે અગમ્યસરખા સાધનની પણ અપેક્ષા નથી,

—યોગ સંબંધી જે લેખ મહાકાલમાં આવવાનો હતો, તેનો આવતા અંકમાંથી ઉપક્રમ કરવામાં આવશે. તે લેખ સરળ અને બહુ ઉપયોગી છે.

—નિદ્રામાં જે સમય ગાળવામાં આવે છે તેને અત્યંત મનુષ્ય, એ સમય નકામો ગાળવામાં આવ્યો છે એમ કહે, પરંતુ નિદ્રા લેનાર મનુષ્ય જ્યારે તેમાંથી જાગૃત થાય છે, તેને જે નવીન બળ, રંદુર્ભિ તથા ઉત્સાહ જણાય છે તે ઉપરથી તે નિર્ણય કરે છે. કે નિદ્રામાં ગાળેલો સમય નકામો નથી ગયો. જગત્તા ખીલ મનુષ્યોને તેણે તેટલો સમય નકામો ગાળ્યો એમ પ્રથમ કદાચ લાગે છે, પરંતુ તે સમયમાં મેળવેલા બળથી તે નિદ્રા લીધેલો મનુષ્ય જ્યારે દ્વિગુણ કાર્ય કરવા માંડે છે ત્યારે જગત્તે જણાય છે કે તેણે નિદ્રામાં ગાળેલો સમય નકામો ગાળેલો નથી, પરંતુ યોગ્ય રીતે જ ગાળ્યો છે.

—એક મનુષ્ય જ માસ સુધી ભોંયરામાં પેસી રહે, તો ત્યાં તે શું કરે છે એ ન જાણનાર જગત્ કહે કે તે આટલો બધો સમય નકામો ગાળે છે. પરંતુ જ્યારે પેલા ભોંયરામાં કરેલું તેનું કાર્ય પ્રકટ થાય છે ત્યારે જગત્ જુએ છે અને કહે છે કે તેણે તે સમય નકામો ગાળ્યો ન હતો.

—આ જ પ્રમાણે કેટલાક મનુષ્યોને પોતાના પ્રાપ્ત કર્તવ્યમાંથી થોડો કાળ વિમુખ થયેલા જોઈને જગત્ કહે છે કે, હવે એમનું ચાલતું કાર્ય પડી લાગશે. તેમાં પણ જો પેલા કાર્ય કરનારાઓએ કંઈ મોટું કાર્ય માથે લીધું હોય છે, અને તેમાં વચમાં થોડો સમય વિસર્જ થાય છે તો તો અનેક મનુષ્યો તત્કાળ જ એમ કહેવા લાગે છે કે અમે તો ધારતા જ

દત્તા કે એમનાથી એવાં મોટાં કાંચાં થવાનાં જ નથી વેગમાં ને વેગમાં એક ઉપર એક નવાં નવાં કામો શરૂ કરે છે, અને પછી તેમાનું એકે ચતુ નથી, અમે તો પહેલેથી જ ગણુનરી કરી રાખી દત્તા કે ' નવો નિદાગીઓ નવ દલાલ.' ચાર દલાલ નવું નવું છે ન્યાં મુખી કરશે અને પછી પછી લાગશે.

—જ્યત્ના મોટા ભાગનો આ પ્રમાણે કહેવાનો સ્વભાવ પડી ગયો છે. પરંતુ તે મનુષ્યો નથી જાણતા કે ઘણી વખતે તેમના એ અનુમાનમાં હોયો બૂલ પણ ખાપ છે. અને કેટલીક વખતે કાઈ અનિયમ કારણવશાત્ પેલો વિલંબ થયો હોય છે. પરંતુ તે વિલંબમાં જતે પેલા કાર્ય કરનારા મનુષ્યોના અસામર્થ્યને જ નિર્બળ ક્યોં હોય છે તે તો ખોટો જ હોય છે.

—અને આવો જ કંઈક આશ્રેષ્ઠ આ વર્ગઉપર પણ કેટલાક મનુષ્યો કરે છે તેણે દાલ કેટલીક વિશેષ પ્રગતિનો ઉપદ્રમ ક્યોં હોવાથી અને તે પણ અંશે યથાસમય સિદ્ધ થતી જ્નેસામાં આવતી ન હોવાથી તેઓ તેને માટે પણ પૂર્વનોજ નિર્બળ બાંધી બેસે છે ઉપરથી જ્નેતાં તે યથાર્થ પણ જાણે છે, પરંતુ તેમ છતાં તેઓની કેટલાક અંશમાં બૂલ થાય છે.

—પ્રમાદથી અથવા નિરસાદ થઈને તે પોતાની પ્રગતિ યથાસમય કરતો નથી એમ નથી, તેમ ઘણી પ્રગતિઓ સાથે લીધા હોવાથી તે એક પણ બરાબર કરી શકતો નથી એમ પણ નથી તેમ તેણે પોતાના સામર્થ્યની અધિક કલ્પના કરીને વિવિધ પ્રગતિઓ સ્વીકારીને દવે જોના નાંખ્યા પહોંચતા નથી એમ પણ નથી.

—આવા પ્રકારના વિચારો અને નિર્બળો કરનાર મનુષ્યોમાંનો મોટો ભાગ તે જ હોય છે કે જે પ્રગતિના વિશાળ ક્ષેત્રમાં કદાપિ ઉતર્યો નથી હોતો. જેઓ તે ક્ષેત્રમાં ઉતરેલ છે તેઓ આ પ્રકારની મધ્યે જે અત્યવરણ થવા જેવું જાણાય છે તેના કારણે સારી રીતે જાણતા હોય છે, અને તે વિના ખીન મનુષ્યો એ યાચતે ગમે તેટલાં કારણો સહિત જાણવવામાં આવે તો પણ તેઓ સમજી શકતા નથી, કેમકે જેમને તેનો અનુભવ હોય છે તેમનાથી જ તે સમગ્રતય છે.

—તેવા મનુષ્યો જાણે છે કે નિયત પ્રગતિ જે સમયે થાયાં પ્રમાણે ન થયી હોય એવો સમય પણ કેવળ નિરર્થક જતો નથી હોતો. પરંતુ તે સમયે પણ કંઈક પ્રગતિ આવતી જ હોય છે, અને તે આમાન્ય નદિ પરંતુ સંગીન પ્રગતિ આવતી હોય છે. પૂરું હતું તેમ ને સમય નિદા જેવો અથવા બાંધમાં ભરાઈ ગયેલા જેવો છે. જ્યત્ ને સમયને મૂલ્ય વિનાનો નિર્જનતાનો અને પ્રમાદનો ગણે છે. વ્યારે ખરું જ્નેતાં ને સમય તેથી કેવળ વિરદ પ્રકારનો જ હોય છે. એ સમયમાં કાંઈ નવાં પ્રગતિનો સંગીન પાપો નાંખતો હોય છે. અને ને જ સમયમાં બલિયને માટે કેટલુંક સામર્થ્ય મેળવાતું હોય છે, તથા અધિક ઉચ્ચતર ગોઠવણો કરાતી હોય છે.

—કેટલીક વખતે પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિ કરતાં કાંઈ અધિક ઉપયોગી અને મહત્વવાળી પ્રવૃત્તિનું તેમને સ્ફુરણ થયું હોય છે અને તેના ચિંતનમાં તેઓ જોડાયા હોય છે તો પણ સ્વીકારેલી વર્તમાન સમ્પત્તિની પ્રવૃત્તિમાં ધાર્પાં પ્રમાણે વ્યવસ્થા તેઓ રાખી શકતા નથી અધિક મહત્વવાળી નવીન પ્રવૃત્તિમાં તેઓ વિશેષ સફલતા અને તેમના જે મુખ્ય ઉદ્દેશ હોય છે તેની અધિક સિદ્ધિ જોતા હોય છે, અને તેઓ જાતે પણ ન સમજી શકે એવા કાંઈ અગમ્ય કારણસર, તેઓની રસપ્રતિ પેલા નવીન કાર્યમાં અત્યંત વેગપૂર્વક પ્રકટતી હોય છે તો તેઓ પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિને નિયમિત રીતે કરવાના ઉત્સાહવાળા હોવા છતાં તે કરી શકતા નથી

—પરંતુ જ્યારે તેઓ નવીન પ્રવૃત્તિને જ્યારે યોગ્ય વ્યવસ્થામાં ગોઠવી દે છે અને ક્ષેત્રી રીતે કરવી તેની સમ્પત્તિ યોજના જ્યારે તેમના મગજમાં ધરાવેલ ગોઠવણ જાય છે, ત્યાર પછી તેઓ તે નવીન પ્રવૃત્તિને જ અત્યંત ઉત્તમ પ્રકારે કરે છે એમ નહિ પરંતુ પ્રથમની સ્વીકારેલી પ્રવૃત્તિઓને પણ તેઓ ઉત્તમ રીતે કરી શકે છે.

—આત્મ કારણ એ છે કે તેઓની કાર્ય કરવાની શક્તિઓ પછી નિયત-નિર્ણય કરેલા-માર્ગમાં વહેતી હોય છે, અને નિયત પદ્ધતિ ઉપર કાર્ય કરતી હોય છે અને જે પુરૂષો યથાર્થ નિયત પદ્ધતિથી કાર્ય કરે છે તેમને પછી અવ્યવસ્થાના પ્રસંગો નથી આવતા-અથવા કવચિત્ જ આવે છે જ્યાં સુધી તેમણે ધારેલું નવીન કાર્ય ક્ષેત્રી રીતે કરવું તેની ચોક્કસ વ્યવસ્થા નથી કરી હોતી ત્યાં સુધી તેમના મગજમાં જે યોજક શક્તિ હોય છે તે જ પ્રયત્નપણે કાર્ય કરતી હોય છે, અને તે જ્યાં સુધી વેગપૂર્વક કાર્ય કરે છે ત્યાં સુધી એ યોજક શક્તિ (Faculty) વડે જે યોજના ઘડાઈ હોય છે તે યોજનાને સિદ્ધ કરવાના કાર્યમાં વપરાતી બીજી શક્તિઓ એટલા વેગથી કાર્ય કરતી નથી તેમજ પૂર્વની નિર્ણય કરેલી પ્રવૃત્તિમાં વપરાતી જે શક્તિઓ તે પણ એટલા વેગવાળી હોતી નથી કેમકે મગજના બળનો મુખ્ય અંશ પેલી યોજક શક્તિએ જ લઈ લીધો હોય છે

—માનસ શાસ્ત્રનો એવો નિયમ છે કે જે શક્તિ અત્યંત પ્રયત્નપણે કાર્ય કરતી હોય છે તેમાં મગજના બળનો મુખ્ય ભાગ વપરાય છે, અને પછી જે કંઈ થોડો ભાગ રહે છે તેનાથી પેલી બીજી પૂર્વથી ચાલતી આવતી પ્રવૃત્તિઓનું સપૂર્ણ અંશે કાર્ય થઈ શકતું નથી આથી તે કાર્ય તેટલો વખત બંધ કરવાં પડે છે, અને ચાલે છે તો તે બહુ મંદવેગથી ચાલે છે જે બીજી પ્રવૃત્તિઓ એવી હોય કે જેમાં મગજની શક્તિઓ અને તે પણ યોજક શક્તિ અથવા જે શક્તિમાં પ્રધાનપણે વ્યાપાર ચાલતો હોય તે શક્તિના અધિક સંબંધવાળી ન હોય તો તો તે પ્રવૃત્તિઓ સાથે સાથે થઈ શકે છે. પણ જે શક્તિમાં મુખ્ય ક્રિયા ચાલતી હોય એ શક્તિવડે અથવા એ શક્તિની સાથે અધિક સંબંધ ધરાવતી બીજી શક્તિ વડે જ જ્યારે પેલી મુખ્ય પ્રવૃત્તિની સાથે બીજી પ્રવૃત્તિઓ કરવાની હોય છે ત્યારે તે પૂર્ણ અંશે નથી થઈ શકતી અને તેથી કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં ખલેલ પહોંચે છે.

—નવીન પ્રવૃત્તિ અધિક હિતકર અથવા યોગ્ય જણાતી હોય તો પછી તેના વિચાર અટકાવીને, નિમ્નની પ્રવૃત્તિમાં મગજને જોડવું એ વ્યર્થ સરખું છે. એમ બહાનુકારથી જોડાતું નથી. ત્યારે તેવા સમયે પ્રથમની પ્રવૃત્તિઓમાં અવ્યવસ્થા પ્રકટવા જેવું લાગે છે અને અવ્યવસ્થાને જગત્ વગર સમજાયે નિષ્ફળતા અથવા પાછા પડવું કહે છે.

—અને આના જ પ્રમાણી નિષ્ફલતા અથવા પાછા પડવાનો આક્ષેપ થોડા સમયથી આ વર્ગ ઉપર પણ આવ્યો છે અને કેવલ મ્યુચને જ જોનાર જગત એ આક્ષેપ કરે એ પણ નિસશય છે પરંતુ જો તે કાંઈ અધિ- ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિના ન્યતનમાં મથાર્ય રીતે જોડાયો હશે અને તેને અશ્રાતપણે ક્યાં કરતો હશે તો સમય જતા તેના પ્રતિના ઉક્ત આક્ષેપો દૂર થશે અને શુદ્ધિમાનવી પ્રશાસપાત્ર તે ઘર્ષ રહેશે તથા આક્ષેપ કરનારા જ સ્વભાવસાગા જગતને તેના ઉપર કોઈ ખીજ પ્રમાણે આક્ષેપ કરજને, કાંઈ ખીજે પ્રસંગ અથવા નિમિત્ત મોઢી દહાડવાનો ભાગીદાર પ્રયત્ન કરવો પડશે !

—કાંઈ પણ નવીન કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં તે કાર્ય જેના પ્રમાણે રાંધ તેવા પ્રધાનો પ્રવત્ન કરવો પડે છે અને તેમાં ન્યતનતા અથવા અધોજ્ય પ્રમાણે પ્રવત્ન કરવામાં આવે છે તો તેમાં નિષ્ફલતા પ્રકટ છે અને એ નિષ્ફલતા ન પ્રવટનામાં તે કાર્યનો અને તેમાં કરવાના પ્રયત્નનો પૂર્ણ વિચાર કરવાનો છે જો તે સમયે યથાર્થ વિચાર થયો હોય છે અને પછી તે પ્રમાણે પ્રયત્ન થાય છે તો નિષ્ફલતાનો પ્રસંગ નથી આવતો અને કોઈ કારણસર આવે છે તો તે જુ જોડા પ્રમાણમાં આવે છે, અને તે સુગમપણે તથા થોડા સમયમાં ટાળી શકાય છે

—એ વિચાર કરવામાં તથા નવીન કાર્યની યોગ્ય શ્રેણી ગોઠવવામાં ઘણો સમય લાયક, અને જ્યાર તે યોગ્ય રૂપમાં ગોઠવાય છે ત્યારે પછી તે આચારમાં મૂકના યોગ્ય થઈ જાય છે અને તેથી તેને આચારમાં મૂકવાને યોગ્ય કરવાને માટે જે ઘર્ષ વિચાર, ચિંતાન વગેરે કરવાનું છે, તેમાં વિશેષ સમય લાયક તો તે સલાહાવિષ્ જ છે

—આ પ્રકારે જટિલા સમયથી કાંઈ કર્ન યત્રિની આ વર્ગની દૃષ્ટિ વળી છે, અને તેને સિદ્ધ કરનારા વિચારો તે આજના કાળે છે આ કારણે પણ વર્તમાન પ્રવૃત્તિમાં કંઈક અમન થવામાં છે તેમ છતાં તે અમધી કેટલાક વિચારો તેણે ક્યા છે અને ઇશ્વરનો અનુમદ્દ તો થોડા સમય પછી જ્યારે તે તેને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકે ત્યારે આ વર્ગ પ્રતિ સમભાન તથા મમ્મ નિધરાનના પ્રિય સન્નતો ! તમને ઘર્ષ આશર્ય તથા સતોર ઘશે

—અને તે યોગ્યતાનો આજ્ઞ થવાની સાથે તમને આ વર્ગની વર્તમાન પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિઓ પણ યથાનિયમ ચાલતી જણાશે આથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે જ્યાં મુધી એ યોગ્યતા પ્રવૃત્તિમાં નહિ મથાય ત્યાં મુધી તેની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ અને તેમ અન્યન્યાનુષંગ જ ચાલશે જે નવીન કર્તવ્યતા વિચારો સાથે છે, તે કર્તવ્ય દૃષ્ટિ મેકુ પણ આચારમાં મૂકાય, પણ તે અબધની યોગ્યતાને મુખ્ય વિચારો છે તે ચમ પછી પ્રાપ્ત વ્યવસ્થા અર્થિ વેગથી જોડાઈ શકશે અને તેમ કરવામાં હવે ઘણો વિલબ કાલ નેમ નથી

—પરંતુ આથી વર્તમાન પ્રવૃત્તિના પ્રવર્તન પોતાની પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિમાં જે અમન થતુ જુઓ છે તેને માટે પોતે કેવળ નિર્દાન છે, તે અનલ કરના યોગ્ય છે એમ માનના નથી અને તેથી તે ભવિષ્યમાં અધિ- સાધન તથા પ્રાપ્ત કર્તવ્ય માટે અધિક ઉદ્યત થાય છે, થયા છે, એ જાણી તમને વિશેષ સતોર થશે

આવતી આપત્તિ પૂર્ણિમાના ઉત્સવ સંબંધી સૂચના.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગનો આવતા આપાદ માસનો મહોત્સવ આપાદ માસની પૂર્ણિમા (તા ૧૮ જુલાઈ શુક્રવાર) ને દિવસે વડોદરા, શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં પાલન કરવામાં આવશે. ઉત્સવની બરાબર વ્યવસ્થા રહેવા માટે નીચેના નિયમો રચવામાં આવ્યા છે:—

શ્રેયસ્સાધક વર્ગનો આ ઉત્સવ હોવાથી આ વર્ગમાં પ્રવેશવા પુરુષોને જ તેમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર છે. એમ હોવાથી જેમણે આ વર્ગની દીક્ષા (Initiation) લીધી નથી તેઓની આશ્રમમાં વ્યવસ્થા કરવામાં નહિ આવે.

શ્રેયસ્સાધકોને ઉત્સવમાં ભાગ લેવા માટે અનુમતિપત્ર (pass) આપવામાં આવશે.

પ્રત્યેક શ્રેયસ્સાધકે પોતાનું અનુમતિપત્ર આપાદ શુદ્ધિ ૧૦ સુધીમાં, પોસ્ટેજ માટે અર્ધા આનાની દીક્રી મોકલી મંગાવી લેવું. ત્યારપછી અનુમતિપત્રના આડ આના આપવા પડશે.

જે કુટુંબમાંથી જેટલાં સ્ત્રી પુરુષો ઉત્સવમાં આવનાર હોય તે સર્વનાં નામ અત્ર લખી જણાવી તેમનાં અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવાં—પરંતુ કુટુંબમાં જેઓ શ્રેયસ્સાધક હશે તેમનાં જ અનુમતિપત્ર મળશે. પુત્ર શ્રેયસ્સાધક હોય પણ પિતા ન હોય અથવા ભાઈ ન હોય અથવા કાકા કે મામા ન હોય તેમનાં અનુમતિપત્ર મળશે નહિ નાની ઉમરનાં બાળકોને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી.

જેમને પોતાના મિત્રો, અથવા કુટુંબીઓ અથવા સંબંધીઓ, જેઓ શ્રેયસ્સાધક ન હોય તેમને ઉત્સવમાં તેડી લાવવા હોય તેમણે પ્રત્યેક મનુષ્યમાટે આડ આના મોકલવાથી તેમને જુદાં અનુમતિપત્ર આપવામાં આવશે. નોકરોને માટે પણ પૈસા ભરી અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવાં.

અનુમતિપત્ર જે સમયે માગવામાં આવે તે સમયે બતાવવું પડશે. મેર બૂલીજનાર અથવા બોલ નાંખનારે ફરી પૈસા આપી ખરીદવું પડશે. સ્ત્રીઓ અને બાળકોએ પણ અનુમતિપત્ર બતાવવું પડશે.

ઉત્સવમાં આવનાર પ્રત્યેકે સુવાનુ બીજાનું, તથા જળપાત્ર સાથે લેતા આવવું, અન્યથા તે નહિ મળે.

મદાકાશ, પ્રાતઃકાશ, વગેરેના માહકો તેમ જ અક્ષતે ખરીદનાર પુરુષો શ્રેયસ્સાધક-અધિકારિવર્ગમાં પ્રવેશવા ગણાતા નથી; તેથી તે પુરુષોએ ઉત્સવમાં આવવાની ઇચ્છા થતાં પૈસા ભરી અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવાં.

જમનાદાસ મંગારામ મહેતા.

C/o વ્યવસ્થાપક, મદાકાશ, વડોદરા.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રમા.	વૈશાખ.	વિસ્તાર.
૧ પદ્યસંગ્રહ.		
૧ ઉપાસ્ય ઉપાસકનો સંવાદ. (શ્રીઉં)	૨૦૧
૨ શ્રીમાન્ વિદ્યવંદ્યપ્રણીત લેખ.		
૧ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા.	૨૦૩
૩ તત્ત્વવિચાર.		
૧ બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણ્ણીઆ)...	૨૦૮
૨ બલવાન્ અને ધૈર્યવાન્ બનો. (શ્રીઉં)	૨૧૪
૩ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ. (કૌશિકરામ)	૨૨૦
૪ આત્માનું સામર્થ્ય. (શ્રીઉં)	૨૨૩
૫ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય (નર્મદા)	૨૨૬
૪ સાહિત્ય.		
૧ શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાન્તચંદ્રોદય. (ન. દે. મહેતા.)	૨૧૧
૫ અંથસત્કાર.		
૧ અંથ સત્કાર.	૨૪૦
૬ પ્રકીર્ણ.		
૧ એક અનેકનિહિતકર પ્રવૃત્તિ	૨૩૩
૨ બોલતી બેંકની નોટો...	૨૩૫
૩ અદ્ભુત રમણશક્તિ.	૨૩૫
૪ ભવ મહાકલા. (શ્રીઉં)	૨૩૬

પ્રસિદ્ધ કરનાર—શ્રી શ્રેયસાધકઅધિકારિવર્ગ વડોદરા તરફથી શ્રી “સત્યવિજય” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
શા. સાંકળચંદ હરિલાલે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું—અમદાવાદ.

॥ ૐ શ્રી ॥

ઉપાસ્યઉપાસકનો સંવાદ.

૫૬.

ખરા સાધનતણા પરિચાક્ષમયે, પ્રભુ પ્રકટ થઈ,

અતિ પ્રેમે ધરી કર પૃથ આ વિધિ પ્રેમવાણી કહી

(શા માટે શ્રમ કરે સતિ દ્વંજ પતિભક્તી સાચી,—એ તથ)

ઉપાસ્ય— ધન્ય ધન્ય પ્રિય ! તને, આજ હું મુજરૂપ કરી સ્થાપું, (૨)

માગે કંઈ માગ તે આપુ, (૨)

ઉપાસક— આપ કૃપા યાતા પ્રણે ! મારે શુ અપ્રાપ્ત,

આપ નિરખવામાત્રમા, ઇચ્છા થતી અપ્રાપ્ત,

શિરોમણિ મને મળીયું માગ્યું, પુણ્ય માફ કોઈ પૂર્વતુ જાગ્યું,

નથી માગવા જેવું કાંઈ જે નથી નાથ ! આગ્યું, (૨)

કૃપા તવ દેમ કરી માપુ. (૨)

ઉપાસ્ય— મુજ સર્વસ્વ હું તુજને દેવા, તત્પર છું જોઈ તારી સેવા,

શું તારું પ્રિય કરું ! આવ પ્રિય ! હૃદય સાથ આપું,
(બાળ મમ)—(૨)

માગ કંઈ માગ તે આપું.

કહે તો લક્ષ્મી રહે તુજ ચરણે, કહે તો દેવ નમે તુજ ચરણે—શું
ઉપાસક—આપ ન લક્ષ્મીથી રીઝો, તો હું રીઝું કેમ,

નમાવંવા મેં દેવને, નથી લીધો કંઈ નેમ;

દર્શન આપ સ્વરૂપનું પામી, થઈ રહ્યો છું હું આસકામી,

નથી માગવાજેવું કંઈ જે નથી નાથ ! આપું,

કૃપા

ઉપાસ્ય—અધિક પ્રસન્ન છું શુભીને આપું,

કહે તો સ્વર્ગનો ઇન્દ્ર બનાવું;

શું તારું

ઉપાસક—ઇન્દ્ર તો લોગવતો દીસે, ફક્ત ત્રિભુવનરાજ્ય,

પણ તવ ચરણચરણતણું, મળ્યું મને સામ્રાજ્ય.

નાશવાન છે ઇન્દ્રની ગાદી, મારી ગાદી છે આદિ અનાદિ;

નથી

ઉપાસ્ય—કલ્પવૃક્ષ આપું માગે તો, નવભુવનબાળ દઈ કહે તો; શું તારું

યોગસિદ્ધિ આપું જે લે તો, નવનિધિ પણ આપું ઇચ્છે તો; શું તારું

ઉપાસક—ભુલથી માગું દુઃખ તો, કલ્પવૃક્ષ દે દુઃખ,

એથી કોઈ ઇચ્છા નથી, જે ભવન ભાગે ભુખ;

યોગસિદ્ધિ પામીને ભારે, જવું આવવું ક્યાંહિ ન મારે;

નથી

ઉપાસ્ય—અધિક પ્રસન્ન થયો શુભી આપું,

(કહે તો) વેદશાસ્ત્રના મર્મ લખાવું;

શું તારું

અપાવું સુત કે દેવી દારા, જેના લોગમાં લે સુખ ન્યારાં;

શું તારું

ઉપાસક—લહો આપના મર્મને, એથી અધિક શું મર્મ,

મુજને સમજાવી શકે, વેદશાસ્ત્ર કે ધર્મ.

પ્રાપ્ત સંબંધિથી છું સંતોષી, રહે સદા મુજ વૃત્તિ પોષી;

નથી

ઉપાસ્ય—સત્તા માત્ર કરું અધીન તારે, આપું બાળ ન તું કોથી હારે; શું તારું

જે કદી કહે તો અમૃત આપું, વ્યાધિવાર્ધક્યે જય સ્થાપું; શું તારું

ઉપાસક—સત્તા વાપરવી પડે, એવું ન મારે કંઈ,

ઉપાસક—દ્રષ્ટિ મન જ્યાં જ્યાં જતાં, જુએ આપને ત્યાંહિ,

બ્રહ્મદ્રષ્ટિ શુ' દાખવે, એથી અન્ય નવાઈ,

આપ એક મળતાંકરી મારે, ઇચ્છા નથી રહી શેષ લગારે; નથી૦

ઉપાસ્ય—હૃદય ! મને તુજ વચન રુચે છે, પણ કંઈ દયા મન ઇચ્છે છે;

શુ' તારૂં૦

પ્રકટ થઇ તુજ આગળ આચું, મારૂં વચન ન વાળ તું પાછું; શુ' તારૂં૦

ઉપાસક—જે મળવાથી આપને, થાય અધિક આનંદ,

કૃપા કરી તેવું મને, દો આજે અત્યંત.¹

અદ્ય મતિ મુજ અન્ય ન યાચે, આપ મળ્યે સઘળું પ્રાપ્ત જ છે; નથી૦

ઉપાસ્ય—મુજ વાણીમાં મને જ બાંધ્યો, એથી પ્રેમ મુજ તુજ પ્રતિ વાધ્યો;

શુ' તારૂં૦

લાગ જોઈ તે' જાળવી, કીધું મારૂં હાસ્ય,

(તે માટે તારૂં) છીનવી ઉપાસકપણું તને, કહું મુજ આજ ઉપાસ્ય.

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૫૫ થી.)

આત્મા સર્વમાં હોવાથી અણુઅણુમાં આત્માનુ સર્વ સામર્થ્ય રહેલું હતાં, મનુષ્યમાં જ આ સામર્થ્ય પૂર્ણ કળાએ પ્રતીત થઈ શકતું હોવાથી મનુષ્ય એ સૃષ્ટિમાં સર્વોપરિ ગણાય છે. સામર્થ્યનો પરાવધિ મનુષ્યશરીરમાં અનુભવમા આવતો હોવાથી, બ્રહ્મને અર્થાત્ પોતાના આત્મસ્વરૂપને જાણનાર મનુષ્ય, સ્થૂલ શરીરમાં નિવાસ કરતો હતાં બ્રહ્મ જ ગણાય છે.

મનુષ્યનો અંતરાત્મા બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાથી, બ્રહ્મનું અનંત ઐશ્વર્ય મનુષ્યમાં અનાદિ કાળથી છે, એ સર્વકલ્યાણપ્રદ સિદ્ધ પાતાને મનુષ્ય જાણતો નથી, અને જાણીને તેણે તેને અનુભવમાં ઉતારી નથી, તેથી જ તે દુઃખી અને દીન રહ્યો છે તેની ઇંદ્રિયો મર્યાદાવાળા સામર્થ્યની હોવાથી તે પોતે અનંતસામર્થ્યસંપન્ન છે તેવું તેને લાગે થતું નથી. જેમ નેત્ર, જોવાના સામર્થ્યવાળાં હતાં, તેના ઉપર પડેલા નાંખ્યો હોય તો તે પડદાની પારની વસ્તુ જોઈ શકતાં નથી, તેમ મર્યાદાવાળા સામર્થ્યવાળી તેની ઇંદ્રિયો તેના અમર્યાદ સામર્થ્યની તેને પ્રતિબંધક થઈ પડી છે.

જેમ હતાં, આ ઇંદ્રિયોનો પ્રતિરોધ હતાં પણ મનુષ્યે જાણ્યું છે કે મારૂં વાસ્તવિક સ્વરૂપ ઇંદ્રિયોથી પ્રતિબદ્ધ થઈ શકે તેવું નથી. મનુષ્યે જાણ્યું છે કે મર્યાદાવાળા સામર્થ્યવાળી

૧ જે ન મળ્યું હોય અને જે નવું જ મળવાથી આપને આનંદ આનંદ થઈ જાય, એવું મને કૃપા કરીને આપો—અર્થાત્ ઈશ્વરને કંઈ અપ્રાપ્ત ન હોવાથી એવું કશું હોતું નથી, એટલે ઈશ્વર શી રીતે આપી શકે ?

દ્રિષ્ટિએ મારા અમર્યાદ સામર્થ્યને મર્યાદાવાળું કરી શકે એમ નથી. મનુષ્ય અનાદિ કાળથી આ સર્વ દશ્યપ્રપંચઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવા પ્રયત્ન સેવતો રહ્યો છે અને પરિણામમાં આપણે શાસ્ત્રથી જાણીએ છીએ કે મનુષ્ય મર્યાદાવાળા સામર્થ્યનો રહ્યો નથી પણ પ્રયત્ન કરનાર પ્રત્યેક મનુષ્યે-પ્રત્યેક ઋષિમુનિએ-પોતાના અમર્યાદ સામર્થ્યનો અનુભવ કર્યો છે. પ્રત્યેક પ્રયત્નશીલ પુરુષાર્થી મહાપુરુષે, હું અદ્ય શક્તિવાળો અદ્યત્ત છું નથી, પણ અહં બ્રહ્માસ્મિ હું બ્રહ્મ છું, એ વેદના મહાવાક્યને અનુભવમાં ઉતાર્યું છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યને આ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. આ અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યાવિના મનુષ્યનો છુટકો જ નથી. તેના અંતઃકરણમાં એક સ્વર નિરંતર ઉડી આ દિશામાં પ્રયાણ કરવા તેને રાત્રિદિવસ ટોક્યા કરે છે, અને જ્યાં સુધી આ સ્વર તે નહિ સાંભળે ત્યાંસુધી તેનો ધ્વનિ બંધ પડવાનો નથી. નવાં નવાં દુઃખો, નવી નવી વિપત્તિઓ, નવી નવી અપ્રિય સ્થિતિઓ સર્વ એકત્ર થઈ આ સ્વર શ્રવણ કરવા તેને નિત્ય પ્રેર્યાં કરવાનાં.

મનુષ્યને વ્યાધિ થાય છે, ઔષધ કરે છે, વ્યાધિ મટે છે, પુનઃ થાય છે, પ્રસંગે અનેક ઔષધો કરતાં છતાં મટતો નથી, તે દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતો જાય છે. સ્વર તેને અંતરાત્માનો આશ્રય ગ્રહણ કરવા કહે છે. બહારના ઉપચારોની નિષ્ફળતા નિત્ય અનુભવતાં તે આ સ્વરને શ્રવણ કરે છે.

પ્રિયમાં પ્રિય પુત્રને કે સ્ત્રીને કે મિત્રને તે પોતાની દૃષ્ટિસમીપ મરણને સ્વાધીન થતાં જુએ છે. શ્રમથી સંચય કરેલાં ધનસંપત્તિને કાળમાં, પોતે વિદ્યમાન છતાં નાશ થતાં અનુભવે છે. ઘણાં વર્ષના પરિશ્રમથી સિદ્ધ થવાની સંધિઉપર આવેલા પોતાના ઋણાર્થને કાળમાં ધુળધાણી થયેલો જુએ છે. એ સર્વને સુધારવા તે આજીવન દૃષ્ટિ નાંખે છે. બહારથી કોઈ સત્તા સાહાય્ય આપી તેનું દુઃખ ટાળે એવું તે ઇચ્છે છે, તે રડે છે, પોકાર પાડે છે. તેનું કોઈ શ્રવણ કરતું નથી. તેનું દુઃખ ટળતું નથી. ધારેલું સુખ તેને મળતું નથી. આવે પ્રસંગે અંતરમાં ઉડતા સ્વરને તે શ્રવણ કરે છે, અને ક્રમે ક્રમે જાણે છે કે સાચો આશ્રય બહાર નથી, પણ અંતર છે.

અનુભવ થતાં થતાં મનુષ્ય જાણે છે કે વ્યાધિ થવામાં, વિપરીત સ્થિતિ આવવામાં, પ્રિય સંબંધીઓનો નાશ થવામાં, ધારેલા અર્થ અફળ જવામાં, અને એવી એવી સેંકડો દુઃખદ સ્થિતિઓ આવવામાં, પરમેશ્વર કારણ નથી, જગત્ કે જગત્તો કોઈ પ્રાણીપદાર્થ કારણ નથી, જૂત કારણ નથી કે સેતાન કારણ નથી, પલીત કારણ નથી કે પિશાચ કારણ નથી, અદ કારણ નથી કે નમ્મજા દિવસ કારણ નથી, કોઈ જ કારણ નથી, પણ હું પોતે જ સર્વનું કારણ છું. અંતરાત્માની ઉપેક્ષાથી, અંતરાત્માના અનાદરથી મેં પોતે જ પોતાને હાથે પોતાના ઉપર આ દુઃખ આણ્યું છે, દુઃખનો કે સુખનો હેતુ મેં મારાથી સિત્ત અન્ય કોઈને ગણ્યો છે, અને તેનો જ આ સર્વ પરિણામ છે. મને દુઃખને આપનાર પરમેશ્વર કહો કે જગત્ કહો, જૂત કહો કે પલીત કહો, અદ કહો કે નમ્મજા કહો, કોઈ કહો, કોઈ કહો, પણ તે સર્વ ખોટું છે, સર્વ જ ખોટી માયાની જાળ છે. મારી સુખદુઃખની નોકાને હાંકનાર હું જ છું. માફ દેવ મારા જ હાથમાં છે, દેવ, અદ, પ્રારબ્ધ એ સર્વ હું જ છું, મારાથી અન્ય સત્તા ત્રિભુવનમાં છે જ નહિ.

સામર્થ્યના મગ્ગને, શાસ્ત્રના ગોઘથી, સંપુરણના ઉપદેશથી અને નિત્ય થતા દુ ખાતુ ભવથી આજે જે નથી જોતા, તે સેંડોડો, હજારો કે કરોડો દુ ખના અતુલનથી પડી જોશે બનિશ દોકરો તેમને બનિશ નહાણા દરશે ઉતાવળનું કે અવગણનાનું પ્રયોજન નથી

પ્રિય વાચક ! અતરમા ઉપેક્ષા અગ તમને શ્રવણે પડે છે ? જો હા, તો તેને અનુસરતા વિવેચન કરશો અન્યતા ઉપ-આધાર રાખનારુ પરિત્યજને અતરાતમાને જ અનુસરો એ અતરમા મેધગર્જનથી ગર્ભાર વાણીવડે વહે છે કે સર્વ ધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણ વ્રજ । આ કર્તવ્ય છે અને આ અકર્તવ્ય છે, એવા સર્વ પ્રકારના ધર્મેતિા નિગેપ પરિત્યાગ કરી મારા એકબાનુ જ શરણ ગ્રહણ કરો માટે જ આશ્વયન ગ્રહણ કરનાર થાઓ

તમારા અતરાત્મા અને પરમાત્મા અભિન્ન છે વિચાર કરો, હમણા જ વિચાર કરો
 અર્થ કાર્ય પરિત્યજો, અને વિચાર કરીને જીવો. તમારામા જ સર્વ સામર્થ્યનું મૂળ પર-
 માત્મા નિવસે છે, ક્યા ? તમારા જીવનતા અતસ્તમ પ્રદેશમા, અને તે તમારી સાથે એટલા
 તો ઓતપ્રોત થઈ ગયા છે કે અમુક તે અને અમુક તમે, એવા ભેદ પાડી શકતો નથી
 તમે તે તે જ છો, અને તે તે તમે છો.

શુ ? પરમાત્મા અને અમે એક ? હા એક કેવળ અભિન્ન, અને તેથી જ જે સામર્થ્ય, જે જ્ઞાન, જે અશ્વર્ય પરમાત્મામાં શાઓ ઉથે છે, તે સર્વ તમાગમાં જ છે શાઓ અને સત્પુરુષો જેનું યશોગાન કરે છે, તે તમારૂં પોતાનું જ છે

અજ્ઞાન અને અભાન એ ઉભય આનંદજીથી આ સર્વ તમને આજે પ્રવક્તા નથી, પણ તેથી તેનો અભાન છે, એમ નથી અજ્ઞાન અને અભાન ટાળો, અને તમારા સ્વત સિદ્ધ સામ્રાજ્યના ભોક્તા થાઓ જે ગર્ભભાગમાં જે તેને બહાર પ્રકટ કરે જે બીજરૂપ છે, તેને વૃક્ષરૂપે કરે જે પ્રવચન છે, તેને પ્રકારમાં આણો

સદ્ધર્મ વિચાર ન કરનારને એવી મુઝનાણુ થાય છે કે મનુષ્ય પરમેશ્વરની તુલ્ય શી રીતે ગણાય, પણ મનુષ્ય પ્રતિદિન કેવી ઉત્તતિને પામતો જાય છે તેનો નિયાર ડરો જનારે તે બાળક હોય છે ત્યારે તેનામા જે જ્ઞાન જે સામર્થ્ય હોય છે તે વય વધતા કેટલું બહુ આશ્ચર્યદાર પ્રમાણુમા વધતું જાય છે, અને મનુષ્ય કુદરતના ગુપ્ત સ્વરૂપો ક્રમે ક્રમે કેટલા અધિક પ્રમાણુમા જાણતો જાય છે ? અને જ્ઞાન અને સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરનાનો આ તેનો અવધિ કયા આનીને અટકશે તેનો નિર્ણય કાઢી કરી શકાય એમ નથી, તો પછી મનુષ્યમા પરાનધિન સામર્થ્ય જે ઈશ્વરનું સામર્થ્ય તે પ્રાપ્ત કરનાની મર શક્તિઓ રહેલી છે અને તેમને પ્રકટ ન કરવાથી જ આજે તે ક્ષુદ્ર કીટજેવો જણાય છે, એમ સ્વીકારવામા સી અડચણ છે ? મનુષ્યની આશાઓ અને ઇચ્છાઓ અમર્યાદ છે, અને તેમને સિદ્ધ કરવાને તે યામ્યાનિના કે હિમત ટાળ્યાનિના ધમધોઝાર પ્રયત્ન કર્યો જાય છે, એ જ સિદ્ધ કરે છે કે મનુષ્યનામા સન સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે અને તે સામર્થ્ય તે ઈશ્વરનું જ સામર્થ્ય હોવાથી મનુષ્ય ઈશ્વરતુલ્ય જ છે

જે થઇ શકે એવું નથી, અને જે મળી શકે એવું નથી, તેની ધ્વજાનો ઉદય મનુષ્યમા થવો સહનરતો નથી થઈ શકે અને મળી શકે એવું હોય તેની જ ધ્વજા મનુષ્યમા ઉદય થાય છે એટલણમા હજારો ગણિ તારવિના સદેશા મોકલવા, એ આજથી પચીસ વર્ષપર સામાન્ય મનિને ન મળી શકે એવું કાર્ય જણાવ પણ માત્રની વ્યવનામા તે થઈ શકે

મન્તકઉપર જેમ શ્રીકૃષ્ણ નાન્યા હતા તેમ આ નિરિધ દુષ્પસુખની નિયતિઓના મન્તકે નાયશે.

મનુષ્ય જે કંઈ જાણવા ઇચ્છે છે જે કંઈ કરના ઇચ્છે છે, અને જે કંઈ મેળવના ઇચ્છે છે, તે સર્વ જાણવાનું કરવાનું અને મેળવવાનું સામર્થ્ય તેના પોતાનામા રહેતું છે. આ વાર્તા દૃઢપણે માનવી, એ મનુષ્યનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. આ સામર્થ્યને શી રીતે પ્રકટ કરવું તે જાણવું, એ મનુષ્યનું બીજું કર્તવ્ય છે. પ્રથમ કર્તવ્ય સિદ્ધ થતા દ્વિતીય કર્તવ્ય બીજું સરળ થઈ પડે છે.

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા, એ જ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરાવો પ્રયત્ન મેળાવે છે, પરંતુ તે પ્રયત્ન, જ્યાં સામર્થ્ય પોતાનામા જ રહેતું છે, અન્ય કાંઈ સ્થળે નથી એમ જાણી મેળાય છે ત્યારે સત્વર અને નિષ્ફળ ન જાય એવી રીતે સિદ્ધ થાય છે.

ધનની મનુષ્યો ધનને અને ધન પ્રાપ્ત કરવાના સામર્થ્યને ઇચ્છે છે. આરોગ્યની મનુષ્યો આરોગ્યને ઇચ્છે છે, દુષ્ખી મનુષ્યો સુખને ઇચ્છે છે. સત્તાના લોભી મનુષ્યો સત્તા અથવા અધિકારને ઇચ્છે છે, કેટલાક પોતાના જાતિમધુઓના દુષ્ખ દાળવાના સામર્થ્યને ઇચ્છે છે, કેટલાક દેશનું દુષ્ખ દાળવાના સામર્થ્યને ઇચ્છે છે, કેટલાક દેવી સામર્થ્યને ઇચ્છે છે, કેટલાક દેવી વિદ્યાને ઇચ્છે છે, કેટલાક સર્વોત્કૃષ્ટ મોક્ષને ઇચ્છે છે. પણ સર્વ નવું જાણવાની, નવું પામવાની, નવું કરવાની ઇચ્છા પ્રતી રહેતી દૃષ્ટિએ પડે છે એક ઇચ્છા તૃપ્ત થયે તરફથી તેથી ઉચ્ચ ઇચ્છા સ્પૃષ્ટ છે. તે તૃપ્ત થયે તેથી ઉચ્ચ ઇચ્છા સ્પૃષ્ટ છે એમ જ્યાં સુધી મનુષ્ય બ્રહ્મભય નથી થતો ત્યાં સુધી આ ઇચ્છા-જે મનુષ્યમાત્રના હૃદયમા રહેલો પરમેશ્વરનો સ્વર છે, તે-નિગતર સ્પૃષ્ટ જ રહે છે.

ઇચ્છા એ મનુષ્યની ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ સ્થિતિ સાધનાર છે અને મનુષ્ય જ્યાં સુધી આ ઇચ્છાસ્પૃશ્યને શ્રવણ કરે છે, અને તેને સિદ્ધ કરવાનું પોતાનામા સામર્થ્ય છે, એમ માનીને પોતાને જ અર્થાત્ પોતાનામા સામર્થ્ય છે એમ માનીને પોતાનો જ અર્થાત્ પોતાના આત્મસ્વરૂપનો જ આશ્રય ગ્રહણ કરે છે, અને આત્મામા સ્ફુરતી યુક્તિઅનુસાર ન્યાયમાળ ઇચ્છાને સિદ્ધ કરના પ્રયત્ન સેવે છે. આ સુધી તે પ્રિયુદ્ધવેગે ઉત્તરિને પામતો રહે છે.

આ માનો આશ્રય લેતા, આત્મામા અભિન થતા જે સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું માપ કાઢવાનું યત્ન હજી સુધી શોધી કાઢવામા આ યુ નથી.

આત્માનો આશ્રય લેતા, અને આત્મામા અભિન થતા સર્વ ઇષ્ટાર્થ સિદ્ધ થાય છે. અશક્ય અને અસંભવિત શબ્દોઉપર આત્માનબી પુરુષ હડતાળ મારે છે.

આત્માનો આશ્રય ગ્રહણ કરતા અર્થાત્ હું જ સામર્થ્યમાત્રનો મહોદધિ છું, એનું સશય વિષયના આસાસરહિન દૃઢપણે માનતા, આત્મનો ઉદ્ધિ ઉજ્જવના માટે છે જેના તરંગોના પ્રવળ પ્રવાહઆગળ કવેશના મહાગણિઓ પણ સ્થિર ટકી શકતા નથી.

આત્મામા અભિન થતા મનુષ્ય એના સ્થગમા નિયત થાય છે કે જે સ્થગને સૂર્ય ચંદ્ર કે અગ્નિ પ્રકાશી શક્તા નથી.

આત્મામા અનિશ્ચય એ ઉત્તરિનું ગિખર છે. એ શિખરે નિયત મનુષ્યના વિભવના ગગન પ્રિયોખનો નિભન વૃન્ન છે.

સામર્થ્યભાવની કળા તમારા પોતાનામાં જ છે. જ્યાં તે છે તે સ્થળને ક્ષેત્રોમાંથી કાઢી જ શોધે છે, અને પ્રયત્ન કરનાર ધાતુમાંથી કાઢી જ તેને પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે.

તે શુભ છે, અથવા અત્યંત દુર્લભ છે માટે તેને કાંઈ વિરલ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, એમ નથી, પરંતુ ધણા થોડા તેને સાધવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેથી જ તે કાઢકને જ પ્રાપ્ત હોય છે. અસંખ્યસદસ્ય મનુષ્યોને તે કળામાં વિશ્વાસ નથી. તે સામર્થ્યને અર્પનાર છે, એમ બૃહસ્પતિજીવા ઉપદેશકોથી પણ તેમની ખાતરી કરી શકાતી નથી.

(અર્પણ.)

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(अनुसंधान वर्तमान वर्षना १८ १२२५.)

व्यतिरेको गन्धवत् ॥ २६ ॥

અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૮ ૧૨૨૫.)
વ્યતિરેકો ગન્ધવત્ ॥ ૨૬ ॥
અર્થ:—જેમ ગંધ ગુણ જતાં ગુણીથી વ્યનિરિક્ત સ્થાને રહે છે તેમ ચૈતન્ય પણ રહી શકે.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે ઉપર કરેલી શંકા ઉચિત નથી. કારણકે ગંધ એ ગુણ છે જતાં એ ગન્ધવાળા દ્રવ્યથી અતિરિક્ત સ્થાનમાં રહી શકે છે. આપણી પાસે કુમુમાદિ સુગંધી પદાર્થ લાવવામાં આવ્યા નથી હોતા જતાં આપણને દ્રવ્યો ગંધની પ્રતીતિ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે જીવ આણુ હોય જતાં એવો ચૈતન્યરૂપ ગુણ એ નદિ હોય ત્યાં પણ રિશ્તિ કરી શકે તેમાં બાધ નથી. તાત્પર્ય કે રૂપની માફક જ્ઞાન ગુણ હોવાથી ગુણીથી વ્યનિરિક્ત ન રહી શકે એવું કહેવામાં આવ્યું હતું ત્યાં આપણે ગુણવ હેતુ વિપરીત ગંધમાં પણ રહેલો હોવાથી અનકાનિક છે.

અર્થ:—જે એવું કહેવામાં આવે કે ગંધ પણ પોતાના આશ્રયથી છુટા પડતો નથી પણ સુગંધી દ્રવ્યની સાથે જ તે પ્રસરે છે તો, પૂર્વપક્ષી કહે છે કે, તે યોગ્ય નથી. તેમ હોય તો તે સુગંધી દ્રવ્યના અવયવો પ્રસરી જવાથી તે મૂલદ્રવ્યનો શાવ થઈ જવો જોઈએ. પણ તેમ જણાવું નથી. કુમુમાદિ સુગંધી દ્રવ્ય પૂર્વાવસ્થાના કરતાં ન્યૂન થતું નથી, કેમકે તેમ શાય તો તેનું વચ્ચન ઓછું થઈ જતું જોઈએ. પણ તેમ થતું જણાવું નથી. આની સામે એવું કહેવામાં આવે કે ગંધને ખાતર કરનારા અને મૂલદ્રવ્યથી મૂટા પડેલા અવયવો અસંખ્ય હોવાથી એ જુદા પડ્યા છે એમ જણાવું નથી. સૂક્ષ્મ ગંધ પરમાણુઓ સર્વત્ર પ્રસરી રહીને નાસિકાઆગળ પ્રવેશી ગંધ જાનને પ્રકટાવે છે પણ મૂલદ્રવ્યનું વચ્ચન ઓછું થવા જતાં જણાવું નથી, તો એ કથન સાચું નથી. કારણ કે પરમાણુઓ અતીન્દ્રિય છે, પરમાણુના ગુણો પણ અતીન્દ્રિય છે એટલે પ્રત્યક્ષ થઈ શકતા નથી અને નાગકેસરાદિનો ગંધ તો શુદ્ધ જણાય છે. લોકમાં પણ સુગંધી દ્રવ્ય સુધાણું એવી પ્રતીતિ પ્રચલિત નથી, પણ ગંધનો સુવાસ આવે એવી જ પ્રતીતિ પ્રચલિત છે. રૂપાદિ ગુણો પોતાના આશ્રયને ત્યાં અન્યત્ર રહેતા નથી એ સત્ય છે, પણ તેટલા ઉપરથી ગંધ પણ આશ્રયને છોડી અન્યત્ર રહેતો નથી એવું અનુમાન કરી શકાવું નથી, કેમકે ગંધ પ્રત્યક્ષદાર અનિરિક્ત ગ્રંથે ઉપદ્રવ્ય થત

છે તેથી અનુમાન એ પ્રત્યક્ષથી બાધિત છે. લોકમાં જે પદાર્થ જેવો દેખાય છે તેને નિષ્પક્ષ તોવો જ અનુમાન કરવો જોઈએ. રસ એ ગુણ છે અને એનું પ્રત્યક્ષ નિર્દીપક થાય છે તેટલા ઉપરથી રૂપાદિ પણ ગુણો હોવાથી નિર્દીપકે જણાવા જોઈએ એનું અનુમાનથી નિયમન થઈ શકતું નથી. તેથી ગંધની માફક ચૈતન્ય ગુણ જીવસ્થાનથી અનિરિક્ત રથજે વ્યાપે તો તેમાં બાધ નથી.

આ પ્રમાણે ગંધના દૃશ્યન્તથી સિદ્ધ થાય છે એટલું જ નહિ પણ, પૂર્વપક્ષી કહે છે કે, શ્રુતિથી પણ એ જ અર્થને પાણાવે છે.

તથા ચ દર્શયાતિ ॥ ૨૭ ॥

સૂત્રાર્થ:—શ્રુતિ પણ એમ જ જણાવે છે.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે જીવાત્મા હૃદયમાં રહે છે તથા આણુ છે એમ કહીને એ જ આત્માના સંબંધમાં શ્રુતિ જણાવે છે કે આલોમય આનંદાગ્રેભ્યઃ-લોભથી તે નખના અગ્રમુખી એ વ્યાપ્ત રહે છે. આ વ્યાપ્તિ તે સ્વરૂપે તો છે જ નહિ, કારણ કે જીવાત્મા સ્વસ્વરૂપે તો હૃદય દેશમાં રહેલો શ્રુતિ કહે છે, તેથી એ શરીરવ્યાપ્તિ તે ચૈતન્યરૂપ ગુણરૂપે જ છે.

આ જ સર્વમાં અન્ય શ્રુતિપ્રમાણ પૂર્વપક્ષી જણાવે છે, તથા તે જણાવી પૂર્વપક્ષનો ઉપસંહાર કરે છે.

પૃથગુપદેશાત્ ॥ ૨૮ ॥

સૂત્રાર્થ:—જીવાત્મા અને ચૈતન્ય એ બેનો પૃથક્ ઉપદેશ શ્રુતિમાં છે તેથી ચૈતન્યગુણરૂપે જ જીવાત્મા શરીરને વ્યાપે છે.

આ સૂત્રમાં એ જણાવ્યું કે પ્રજ્ઞયા શરીરં સમાલક્ષ્ય-પ્રજ્ઞા એટલે ચૈતન્ય તે વડે શરીરને વ્યાપીને-એ શ્રુતિમાં પ્રજ્ઞા અથવા ચૈતન્યનું તૃતીયા વિલક્ષિતમાં કથન કર્યું છે, અર્થાત્ ચૈતન્ય એ સાધન છે અને સમારોહણનો કર્તા તે જીવાત્મા છે. તેથી કર્તા અને કરણનો બેદથી નિર્દેશ છે માટે શરીરવ્યાપ્તિ જીવાત્માની થાય છે તે ચૈતન્ય ગુણરૂપે જ થાય છે એમ આ શ્રુતિ જણાવે છે. અન્ય શ્રુતિ પણ તદેવાં પ્રાણાનાં વિજ્ઞાનેન વિજ્ઞાનમાદાય જીવાત્મા પોતાના ચૈતન્ય ગુણરૂપે આ ઈન્દ્રિયોની જ્ઞાન શક્તિને હરી લઈ મુખે છે-એમ શારીરાત્માથી પૃથક્ ચૈતન્યનો નિર્દેશ કરી એ જ અર્થને દર્શાવે છે. તેથી જીવાત્મા આણુ છે એ પૂર્વપક્ષે સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રકારે પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં હવે શ્રીસૂત્રકાર એ સંબંધમાં સિદ્ધાન્ત જણાવે છે.

તદ્ગુણસારત્વાત્ તુ તદ્વ્યવેશઃ પ્રાશ્નવત્ ॥ ૨૯ ॥

સૂત્રાર્થ:—જેમ પ્રજ્ઞા પરમાત્મામાં સશ્ચોપાસનામાં ઉપાધિના ગુણોનો વ્યવેશ કરવામાં આવે છે તેમ જુદાના ગુણોની પ્રધાનતાને લીધે જીવાત્મામાં જુદાના ગુણોનો વ્યવેશ કરાયેલો છે તેથી (જુદા આદિમાં અણુવાદિ છે અને) જીવાત્મા તો વિશુ જ છે.

તદ્ગુણસારત્વાત્-તદ્ એટલે જુદા તેના ગુણો એટલે ઇન્દ્રિયા, દ્રેષ, સ્પર્શ, દુઃખ ઇત્યાદિ જીવાત્મા ન્યાં સુધી જીવરૂપે છે અર્થાત્ સંસારી છે ત્યાં સુધી એનામાં એ ગુણોની પ્રધાનતા છે તેથી જીવાત્મા જુદાગુણસાર કહેવાય છે.

તદ્વ્યવેશઃ તદ્ એટલે અણુત્વાદિનો વ્યવેશ અર્થાત્ ઉપચારથી કથન.

તુ:—આ શબ્દ પૂર્વપક્ષની વ્યાવૃત્તિ કરનાર છે અને આ સિદ્ધાન્તસૂત્ર છે એમ સૂચવે છે.

આ સૂત્રમાં સિદ્ધાન્ત એ જણાવ્યો કે જીવાત્મા અણુ નથી કારણ કે જીવાત્માની ઉત્પત્તિ કાષ્ઠ શ્રુતિ કહેતી નથી, પરબ્રહ્મ જ શરીરોમાં પ્રવેશી રહેવાથી જીવસંજ્ઞાને પામે છે અને બ્રહ્મ અને જીવનું તાદાત્મ્ય શ્રુતિ ઉપદેશી છે તેથી જીવ પરબ્રહ્મ જ છે. આમ હોવાથી તે પરિમાણ પરચક્તનું છે. જેટલું બ્રહ્મ તત્ત્વ છે, તે જ પરિમાણ જીવનું છે, તેટલો જ જીવ છે એ અર્થાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. પરબ્રહ્મ સ્થલે સ્થલે શ્રુતિ વિષુ જણાવે છે તેથી જીવ પણ વિષુ જ છે. આમ લેવામાં આવે તો જ સત્વા ઇષ મહાનજ્ઞ અતિમા યોગ્યં વિજ્ઞાનમયઃ પ્રાણેષુ ક્ત્યાદિ જીવસંબંધમાં વિષુત્તનુષ્કિયન શ્રુતિઓ તથા સ્મૃતિઓ કરે છે તે સમર્પિત થઈ શકે છે.

જીવ જો અણુ હોય તો તેને અખિલ શરીરગત વેદના થવાનો સંભવ નથી. તત્ત્વના જીવસાથેના સંબંધથી થઈ શકે એમ પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું પણ તે સાચું નથી. કારણ કે તેમ હોય તો ત્વચામાં કાટો વાગે ત્યારે પણ આખા શરીરમાં વેદનાની પ્રતીતિ થવી જોઈએ. કેમકે ત્વચ્ અને કંઠકનો સંયોગ આખા શરીરમાં છે, કારણ કે ત્વચ્ આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલી છે. પણ તેમ થતું નથી. પગમાં કાટો વાગ્યો હોય તો તેમને પગમાં જ વેદના થાય છે.

પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે જીવને અણુ લેવામાં આવે તોપણ ચૈતન્યગુણની વ્યાપ્તિ થવાને લીધે આખા શરીરમાં વેદના થઈ શકે. તે પણ અનુચિત છે. કેમકે ગુણમાત્ર નિયમે કરી ગુણિદેશમાં જ રહે છે. જો પોતાના આશયરૂપ ગુણીને ત્યજીને ધીર ગુણ રહી શકતો હોય તો તેનું ગુણત્વ જ રહી શકતું નથી. ગુણીનો પરિત્યાગ ન કરી રહી શકવાપણું એ જ ગુણનું ગુણત્વ છે. પ્રદીપ પ્રકાશનું ઉદાહરણ પૂર્વપક્ષીએ આપ્યું હતું પણ ત્યાં પ્રમા ધ્રુવરૂપ છે તેથી તે અનુદાહરણ છે. ગંધનું અન્ય ઉદાહરણ આપ્યું હતું તે પણ અપ્રકૃત છે, કારણ કે ગંધ પણ ગુણ છે તેથી આશ્રયની સાથે ગંધવાળા ધ્રુવની સાથે જ એ સંચરી શકે, એકસો નદિ; એકસો સંચારને પામે તો એ ગુણ જ રહેતો નથી. આ અર્થ ભગવાન દ્વેષાયને પણ ઉપલબ્ધ્યાસુ ચે દ્વન્ધં કેચ્ચિદ્ દ્યુરૈનેષુણાઃ । પૃથિવ્યામેવ તં વિદ્યાઃ દ્વયો વાયુ ચ સંશ્રિતમ્ । જલમાં ગંધની પ્રતીતિ જોઈ કાષ્ઠ અનિપુણ પુરુષ ગંધને જલમાં રહેતો જાણે તો તે સાચું નથી. એ ગંધ પૃથિવીમાં જ રહેતો છે અને પૃથિવીના કણની સાથે જ જલ તથા વાયુમાં એને સચરેતો જાણવો. વળી જો ચૈતન્ય સમસ્ત શરીરને વ્યાપી રહે તો સ્પષ્ટપણે જીવ અણુ નથી એ સિદ્ધ થાય છે. કેમકે ગંધારીની માફક ચૈતન્ય ગુણ નથી, પણ જોમ ઉષ્ણતા અને પ્રકાશ એ અગ્નિનું સ્વરૂપ છે તેમ ચૈતન્ય જીવાત્માનું સ્વરૂપ જ છે. અને ચૈતન્ય તથા જીવમાં ગુણગુણિ વિભાગ છે જ નહિ તેથી ચૈતન્ય શરીરમાં વ્યાપી રહે છે એ કહેવાનો અર્થ જીવ શરીરમાં વ્યાપી રહે છે એ થયો. અને તેથી જીવ અણુ નથી એ સિદ્ધ થયું, અને જીવ શરીરપરિમાણવાળો છે એ તો પૂર્વે ખાંડિત થયું છે તેથી પરિશીલાત્ જીવ વિષુ છે એ જ એથી સિદ્ધ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

॥ શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાંતચંદ્રોદય ॥

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૩૭ થી.)

ધર્માદિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સ્વભાવથી પરમેશ્વરથી અભિવ્યક્ત થતું હોવાથી અને પરમેશ્વરથી અભેદ પ્રાપ્તિ દેવી સ્વપિમુનિઓ તે સ્વરૂપને ચિત્તદ્રવ્યમાં પ્રયત્નવરે અભિવ્યક્ત કરી શકે તેમ હોવાથી તે ધર્માદિનું જ્ઞાન અધિકારાનુસાર વેદાદિ શાસ્ત્રોથી તેમ જીવન્મુક્ત મહામાઓના પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ ઉપદેશથી થવું સંભવે છે, અને તેનું સર્વાંશે જ્ઞાન તો પરમેશ્વરથી અભિન્ન થયા વિના થવું સંભવતું નથી.

કાર્ય વિભાગને ગંભીર નિયમ શ્રીમનૃસિંહાચાર્યજીની વિશાલ દષ્ટિમર્યાદાની બહાર ન હતો, અને તેથી તેઓથી કેવળ અકબુદ્ધની અર્થાત પ્રેક્ષની ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યોથી સિદ્ધ કરવા યોગ્ય ધર્મનું જ્ઞાન આપવાનું કાર્ય તે તે વિદ્યા કળામાં નિપુણ પુરુષોએ કરવાનું છે અને શ્રેયસ્તી મંદ, મધ્યમ, અને તીવ્ર ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોને તેમના ઇષ્ટાર્થની સિદ્ધિ થાય તેવાં સાધનોના ઉપદેશ કરવાનું કામ સર્વશાસ્ત્રરહસ્યમાં નિપુણ અનુભવી તત્ત્વજ્ઞ મહામાએ કરવાનું છે એમ વારંવાર પ્રગોષ્ઠતા હતા. પ્રથમ પ્રકારના ઉપદેશોને “ શુરુ ” સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે ત્યારે બીજા પ્રકારના ઉપદેશને “ સદ્શુરુ ” સંજ્ઞા આ સંસ્થાની પરિભાષામાં અપાય છે. આપત્તિના પ્રસંગે શ્રી સદ્શુરુ શુરુનું કાર્ય પણ કરે છે, પણ શુરુથી શ્રી સદ્શુરુનું કાર્ય યથ શક્યું નથી. આથી શ્રી સદ્શુરુની યોગ્ય મર્યાદા વિસ્તૃત છે અને શુરુની યોગ્યમર્યાદા સંકુચિત છે.

આપણી શ્રુતિ ભગવતી પણ ધર્મશિક્ષણના આ કાર્યવિભાગનું સૂચન નીચેના રૂપક શબ્દોમાં કરે છે:—

માતૃદેવો મય, પિતૃદેવો મય, આચાર્યદેવો મય, ઋતિધિદેવો મય,
(તૈત્તિરીયોપનિષદ્) પ્રથમ માતાની દેવરૂપે ઉપાસના કર, પછી પિતાની, પછી વિદ્યા શુરુની અને પછી ઋતિધિની દેવરૂપે ઉપાસના કર.

માતાના મૃદુ રનેહથી કામલ ભાવને પ્રાપ્ત થયેલું, પિતાના બળ્ય રનેહથી નમ્ર થયેલું, વિદ્યાશુરુના અનુગ્રહથી કુશલ થયેલું, અને સત્જનન અતિધિઓના વારંવાર ચતા સાસંગ બચથી પવિત્ર થયેલું અંતઃકરણ જ શ્રી સદ્શુરુના યોગને સત્તર ગ્રહણ કરી શકે છે. આથી સમાજના ધર્મશિક્ષણના આ શુરુચાનો વધારે દીસિવાળાં થવાની અગત્ય છે. આ ચાર શુરુચાનોદ્વારા જેમનાં અંતઃકરણ યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરી શક્યાં નથી તેઓ શ્રેયસ્સિદ્ધિમાં ધણા પાછળ પડે છે, એમ શ્રીમનૃસિંહાચાર્યજીનું ધણું પ્રસંગે સૂચન થતું હતું. જેમ શાલાના નીચલા ધોરણના શિક્ષકો પોતાપોતાના કાર્યમાં અધિક યોગ્યતા ધારણ કરે એવો શુદ્ધ આશય શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે રાખવાનો છે અને પ્રસંગે નીચલાં ધોરણમાં શિક્ષણ

કેવી પદ્ધતિથી આપણું તે મુખ્ય-શિક્ષક અદ્વાડીઆમાં એક જે કલાક જઈ તે તે શિક્ષકોની સમક્ષ આપે છે, તેમ વિધના દિવસેની પરમ કૃપાળુ આ આચાર્યશ્રી પોતાના ઉચ્ચતમ તરસ સંબંધી બોધ આપવાના કાર્યમાંથી નિવૃત્તિ મેળવી પોતાના ગૃહ અને સમાજના વ્યવહારમાં અતીવ દક્ષતાથી માતાના, પિતાના, વિદ્યારુના અને અતિથિના ધર્મોનું આચરણ, સામાન્ય, માત, પિતા, ગુરુ તથા અતિથિના શિક્ષણક્રમને સુધારવા અર્થે કરતા હતા. આ વ્યવહારના અનિ દક્ષ અને કામળ પ્રસંગો તેઓશ્રીના નિકટ સંબંધમાં આવનાર સંસ્કારી જનોને જીવા તો આવેલા છે કે તેઓ તેની ઉંડી છાપને લીધે દૌર ઉત્તમ ગુરુસ્થાનનાં કાર્ય કરી શકે છે અને તેઓ ગમે તે વ્યવહારમાં પડ્યા હોય છે તોપણ તેમની આગળ પાછંગ તેઓ શાંતિનું અને વિદ્યાનું પરિમંડલ અથવા આવરણ રહે છે.

વ્યવહારનાં ઉપર જણાવેલાં ગુરુસ્થાનોમાં અશુદ્ધિના પ્રવેશ થવાથી સમાજનો પ્રાસ અથવા તેની અવનતિ થવાવિના રહેતી નથી. જે જનસનાજમાં ત્રીવર્ગ માતાના ઉત્તમ ધર્મોને બળવી શકેતો નથી, પુરુષવર્ગ પિતાની બેખમદારી સમજી શકેતો નથી, ગુરુવર્ગ પછી તે શ્રીઓ અથવા ગુરુઓનો હોય તે વિદ્યા અને કલાના શિક્ષણ આપવાના કામમાં કુશલતા પ્રાપ્ત કરેતો નથી, અને અતિથિવર્ગ ઉત્તમ નાગરિક (citizen) અથવા ઉત્તમ ત્યાગી (ascetic) ના સદૃશ્યોને ધારણ કરેતો નથી તે જનસમાજ તેની પૂર્વની પેઢીઓની ગમે તેટલી જ્ઞાનાદિ સંપત્તિ હોય તોપણ પડતીની દશામાં આચારિના રહેતો નથી. સમાજની સુધારણા આ આ ગુરુસ્થાનોની સુધારણા કરવાથી સત્વર થઈ શકે છે. તે વિના પ્રગતિ મોટા ભાગ નીતિ અને માનસ બલવિનાનો ધર્મ જન્ય છે અને નીતિ અને માનસ બલના પાયાવિનાનું સમાજનું મંદિર અધ્યાત્મબલનાં ઉચ્ચ શિખરોને ધારણ કરવા વમર્થ થઈ શકતું નથી.

ધર્મશિક્ષણનું બીજા માતૃપિતાવાળા ગૃહમાં સ્થપાય છે, તેનું અંકુર જલસંસ્કારમાં વિદ્યાગુરુના ધર્માર્થ અતેવાસીપણાથી અર્થાત્ શિષ્યત્વથી પુટે છે, તેની શાખાપ્રશાખાઓ ગાદીસ્થમાં દોલાયમાન થાય છે, તેનાં કામલ સુવાસવાળાં પલ્લવો અને પુષ્પો નરજાતકનાં રૂપમાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રકટી નીકળે છે, તેજ આશ્રમમાં ઉત્તમ નાગરિકોના સદવાસથી અને ઉત્તમ ત્યાગીઓના સત્સંગથી ભુદ્ધિ પરિણમ થાય છે, નવાં બાલકો પુનઃ માતૃપિતાશ્રમની રિયનિમાં આવતાં હર્ષ્ય દક્ષો નવાના ઉદયઅર્થે માગ મૂકી ત્રીજા અથવા ચોથા આશ્રમને સ્વીકાર કરી ઉછરના સમાજના અતિથિદેવો થાય છે. અને તેમાંના ઠાઇ વિરલ જનો એકસૂતી સિદ્ધિ કરી વિશ્વવંદ્ય અવસ્થાને બોમવે છે. આ સર્વ આશ્રમધર્મ ઠાઇ વસ્ત્રના અતિવશુશ્રમી સદૃશ્યના પ્રસંગે આશ્રમી અવસ્થામાં અને પ્રસંગે અનિવશુશ્રમી અવસ્થામાં અપાતા બોધરસથી સિંચાય છે. તે રસવિનાનાં આશ્રમીઓનાં હવનદક્ષ મુકાય છે. વિષની ઉગતિને આ કમ આપણા તત્વોની દષ્ટિબદ્ધ દલી ગયો નથી, અને તેથી તેઓએ કેવલ ત્યાગવૃત્તિમાં જ ધર્મ સમાયેલો છે એવો એકદેથી સિદ્ધાન્ત દલી રચાણો નથી. જો કેવલ ગૃહસ્થાશ્રમ કરી જગતમાં કૃત્યકૃતના સિદ્ધ કરવાની હોય તો ઈતર સાધનોની કંઈ જરૂર જ નથી, માત્ર દેહોત્પતિના ક્રમનો જ વિનાશ થાય એટલે બસ થઈ રહે. જેઓ કેવલ ગૃહસ્થાશ્રમની, અધિકારનો વિચાર કર્યાવિના, દીમાવન કરે છે તેઓ ગૃહના અને સમાજના વિરોધી છે. આથી વિવેકમાં લપટાઈ જવારૂ ગૃહસ્થની રિયનિની દીમાવન કરવામાં

આવે છે એમ પણ સમજવાતું નથી. ઉત્તમ જનસમાજમાં ગૃહીઓ અને ત્યાગીઓને ઉભયને અવકાશ છે. બંનેમાં વિવેક અને વિદ્યાની અભાવ છે; બંને ઉત્તમ જીવન ગાળતા હોય તો પોતપોતાની મર્યાદામાં વંદનીય છે.

શ્રીમન્મુનિહસિદ્ધાંતચંદ્રાદયે ગૃહસ્થ અને ત્યાગીના વાસ્તવ અવિરોધને પદે પદે પોતાના ગ્રંથોમાં પ્રકટ કર્યો છે. કોઈ આશ્રમની નિંદા અથવા અલુપ્તિ પદ્ધતિમાં શ્રેયઃસાધકઅધિકારિવર્ગની ગ્રંથાવલિમાં વિવેકાને જણાશે નહિ. તેઓશ્રી શ્રીપંચવરદવૃત્તાન્તમાં લખે છે કે:-

“આ પ્રકારનાં જીવનમુક્તવને પ્રાપ્ત થવાઅર્થે પુરુષોને ચતુર્થાશ્રમ સ્વીકારવાની શાસ્ત્રમાં આપશ્યકતા ગણી છે. જે પુરુષોને સ્વાભાવિક જીવનમુક્તવ સર્વ સ્થલે હોય છે તેમને અર્થે કંઈ શાસ્ત્રે તે ચતુર્થાશ્રમનું વિધાન કર્યું નથી, કારણ કે તે નિત્યમુક્ત હોવાથી સદા આશ્રમમાંતિતસરખા જ હોય છે.”

ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર જે પુરુષને અંતઃકરણમાં વિષયપ્રતિભા તથા સંખ્યાધિપ્રતિભા સુદમ આસક્તિ વિષમાત હોય છે તે પુરુષને સ્વશરીરની પણ સુદમ આસક્તિ હોય છે. તે આસક્તિને ત્યજવાઅર્થે ગૃહસ્થે યોગ્ય સમયે જીવનની સમાપ્તિપૂર્વે એકાંતસેવનાયે ચતુર્થાશ્રમનું ગ્રહણ કરવું ધર્મિત છે.” (શ્રી પંચવરદવૃત્તાન્ત પૃ. ૧૭૭)

શ્રેયઃસાધકઅધિકારીવર્ગ પ્રાપ્ત: ગૃહસ્થોનો બનેલો હોવાથી ધણાઓને એવો વિજ્ઞાન થયો છે કે તેઓ ત્યાગાશ્રમને યોગ્ય ગણતા નથી, અથવા ત્યાગની નિંદા કરે છે. આ વિજ્ઞાનની શાંતિ ઉપરના તે વર્ગના સ્થાપક શ્રી સદ્ગુરુના વાક્યથી થઈ શકવા સંભવ છે. ત્યાગ સ્વીકારતાપૂર્વે ધણા ઉંચા અધિકારની જરૂર છે અને ત્યાગીઓની સમાજપ્રતિભા જેમજેમદારી ધણી છે એ સૂચવવાઅર્થે મિથ્યા ત્યાગીઓનો સત્કાર ન કરવા પ્રયોધવામાં આવે તેટલામાત્રથી ત્યાગના શ્રેયઃસાધક વિરોધી છે એવું અત્યુમાન કોઈપણ શુદ્ધિમાન કાઢી શકે નહિ. સર્વધર્મનું બીજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્થપાય છે અને તેથી તે આશ્રમધર્મોની પરિશુદ્ધિ ક્ષતર આશ્રમોની શુદ્ધિમાંઉપકારક હોવાથી શ્રીમન્મુનિહસિદ્ધાંતચંદ્રાદયે પોતાના સર્વ મોટા ગ્રંથોમાં દંપતીઓને જ આગળ સ્થાન આપી તેમની આખ્યાયિકાઓદ્વારા સર્વ ધર્મનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. શ્રી સિદ્ધાંતસિદ્ધિ નામને તેઓશ્રીના રચેલો આકર ગ્રંથ શકલ સંતીના સંવાદરૂપ છે; સઘળા ભામિનીશ્રુણુના અક્ષરો વિજ્ઞા અને મનોહરના મુખદ્વારથી પ્રકટ થયા છે; શ્રી મુરેશ્ચરિત્ર ગૃહસ્થાશ્રમના ચિત્રદ્વારા તત્ત્વજ્ઞાનનીપરિસ્તીમાઉપર શુભ યોધથી આપણને લઈ જાય છે; શ્રી ત્રિભુવનવિજયીખંડમાં વીરવિજય સહધર્મચારિણીની શોધ કરે છે.

શ્રીમન્મુનિહસિદ્ધાંતચંદ્રાદયે લીલામય બાહ્યજીવન પણ ઉત્તમ ગૃહીરૂપે હતું, અને તે સ્થિતિ તેઓશ્રીએ ન સ્વીકારી હોત તો આ લેખકના અભિપ્રાયપ્રમાણે સમાજની ધર્મસુધારણા આટલા વેગથી થઈ શકત નહિ. તેઓશ્રીની સર્વદા દર્શિથી જણાવું હતું કે ગાદી-સ્થાના સુધારાથી ક્ષતર સર્વ આશ્રમો સુધરશે. બીજા આશ્રમોમાં રહેલા પુરુષોને પ્રધાનપણે યોધ આપવાથી વધારેમાં વધારે તે તે આશ્રમોએ જ ઉંચા સુખને મેળવી શકશે, પરંતુ નવીન સમાજ તે આશ્રમીઓથી જન્માવાની અથવા રચાવાની નથી, અને સમાજની ધારા તો ગૃહીઓ જ ચલાવવાના છે, માટે તેઓના જીવનની શુદ્ધિની ખાસ જરૂર છે એમ સમજી તેઓશ્રી વીતરાગ છતાં, અતિવર્ણાશ્રમી છતાં શ્રી રામકૃષ્ણવત્ગૃહીદશામાં રહ્યા હતા. (અપૂર્ણ.)

વલવાન્ અને ધૈર્યવાન્ વનો.

બલવાન્ અને ધૈર્યવાન્ બનો. એવું એક પણ વિદ્ય નથી કે જેના ઉપર મનુષ્ય જન્મ નથી મેળવી શકતો. એવું એક. પણ વિદ્ય શિખર કે વિદ્ય ભૂમિમાં નથી કે. ત્યાં મનુષ્ય ચઢી નથી શકતો. મનુષ્ય એ કોઈનું પરસ્વાધીન શસ્ત્ર નથી, પરંતુ શસ્ત્રને ધારણ કરનાર અજન્મ યોદ્ધા છે. મનુષ્ય એ એક એવી મનોહર અસ્તુ હરીયાળી ખીણ છે કે જેમાંથી પ્રભુનાં અનંત દિવ્ય સામર્થ્યનાં ઝરણાં વહીને આ સૃષ્ટિમાં આવે છે. બંધુઓ! તમારી ખીણમાં પ્રભુનાં દૈવી ઝરણોને અરપણિતપણે વહેવા દો છો? અને તેવડે તમારા અણઅણને લીલા કંજરસરમાં કોત્રોત્ખેવાં કરી રાખો છો? જો તેમ છે તો ત્યાં પછી તાપ ક્યાંથી આવવાનો હતો? જો તેમ છે તો કેવલ પ્રશંતિવિના તમને ખીજા કશાનું જ્ઞાન થાય તેમ નથી.

કોઈ કોઈ વખતે તમારા મધ્યસ્થિદુર્માંથી જરા આધા ખરી જતા હો અથવા ધરી-ઉપરથી જરા ઢળી પડતા હો એવું તમને લાગે છે? તોપણ કશી ચિંતા નથી. તમે જાણો છો કે સંકલ્પશક્તિ એ એવી વિલક્ષણ વસ્તુ છે કે એક જાણુ તમને પ્રાપ્ત થયેલા અનેક દુઃખો, વિકટ પ્રસંગો, દુર્બલ શરીર વગેરે ગમે તેટલું હોય, તોપણ તે સધળા કારને સમતોલ કરવાને એ સમર્થ છે. ખીજા પક્ષમાં સંકલ્પશક્તિને મૂકો અને તમે મધ્યસ્થિદુર્માંથી કે ધરીઉપરથી જરા પણ ખરી જશો નહિ. સંકલ્પશક્તિ તમને નિરંતર સમતોલ જ રાખશે.

મનુષ્યની સંકલ્પશક્તિ કેટલીક વખતે એવી દયાહ અને છુપાહ જાય છે કે તેને પાછી જગત્ કરવાને માટે કોઈ મોટું કંઈ કે ઉપાધિ તે મનુષ્યઉપર કુદરત નાંખે છે. કેટલાક મનુષ્યો ત્યાં સુધી આવું કંઈ કે વિવર્તિત નથી આવ્યાં હોતાં, ત્યાં સુધી તેઓ જાગત યર્ષ શકતા જ નથી, અને તેવિના તેમાંમાં જે કાંઈ સર્વોત્તમ છે તેના તેઓ વિકાસ કરી બતાવતા જ નથી. જે જે મનુષ્યોએ સમર્થ કાર્યો કર્યાં છે તે આવા કદના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતાં જ કર્યાં છે. અને જે કંઈ અદ્ભુત સામર્થ્યો મેળવ્યાં છે તે પણ એક વખત અત્યંત દુર્બલ રિયતિની પ્રાપ્તિના પરિણામે જ મેળવ્યાં છે. મનુષ્યનો સામાન્ય સામર્થ્યમય રસ તો તેના ઉપર સદાજ દયાણુથી નીકળે છે, પરંતુ તેના અદ્ભુત સામર્થ્યમય દિવ્યરસ તો તેના ઉપર જેમ વધારે દયાણુ થાય છે તેમ જ નીકળે છે. અને તે નીકળે છે ત્યારે જ મનુષ્ય અદ્ભુતસરખો બને છે, અને એ રસનું આસ્વાદન જ મનુષ્યને અનંતજલ-સંપત્તિ કરે છે.

પણી વખતે તમારી સંકલ્પશક્તિ દયાહ ગમેલી હોય છે, અને તેના નેત્રએ નેટસો ઉપયોગ ન થવાથી કાટ ચઢીને ખવાહ જતી હોય છે. અને તમારી નિર્બલ તથા પરાધીન માનસ રિયતિમાં તે બરાહ પડી હોય છે, અને તેથી તમે તમારા પોતાના જ દયાપાત્ર યર્ષ રહો છો, અને તેના જેવું હાનિ કરનાર બીજું કોઈ નથી. એવી દયાપાત્ર રિયતિએ તમારા સમગ્ર તેજને દરણુ કરી લીધું છે. તમારાઉપર તેજ ઝગકવાને બદલે કાટ વર્યો છે. એ કાટને દૂર કરનાર માનસ ખટાશનો ઉપયોગ કરો, અને પુનઃ તમે તેજસ્વીરૂપે ઝગડી ઉઠશો. તમારા માનસ શરતો અને માનસ બંધોને ધરીને પાણીદાર બનાવો, શ્રદ્ધાના, આશાના, ધર્મના તથા શાંતિના અદ્ભુત સરો સળે, અને પછી એવો એક પણ યત્ન નથી કે જેનો તમે જન્મ ન કરી શકો.

મને લાગે છે કે તમે ભય અને શંકા અથવા અવિશ્વાસના ચેપી સ્થાનમાં જ અપડ રહ્યા કરો છો. અને ચિંતા તથા નિર્વેદના જંતુઓને જ તમે પ્રત્યેક શ્વાસમાં લેતા હો. છો. બંધુઓ ! ઉચ્ચ પ્રકારની મનોભૂમિ ઉપર તમારું હૃદય બંધ હો. સ્વર્ગીય હવાનો સ્પર્શ કરવાને તમારી આત્માની વાર્તાવનને ખુલ્લી કરો. અને તમારા આત્માના મંદિરને દિવ્ય સુવાસમય કરવાને માટે મધુર વિચારોનો મંદ મંદ માનસ ધૂપ પ્રકટાવો. અને પછી તમારી મેળે જ અપરિમિત સુખનું અલૌકિક જ્ઞાન નહિ કરો ?

જીવનની મનોહર વસ્તુઓ જ તમારા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે એવું જોઈ ઇચ્છતા હો તો પછી હાથે કરીને તેના આવવાના માર્ગમાં ભય અને શંકાનાં પાટીયાંને શામાટે આધાર કરો છો ? એ એક બ્રહ્માની જ નલિકા છે કે જેમાંથી સુખ અને પ્રભુતા આપણા પ્રતિ રેલાઈ આવે છે. તમે જોશો તો જણાશે કે આ નલિકાના દ્વારને અનેક સમયે સખંધ કરી દેવામાં આવે છે. અને તેથી સુખના અરખિત પ્રવાહના તમે બોક્ષતા યથ શકતા નથી. તમારા જીવનક્ષેત્રપ્રતિ આત્માના પ્રકાશને નિરંતર પડવા દો-પ્રસરવા દો, અને પછી હુદ્દેવ કે હાનિની કરી જ બીતિ ન રાખશો. આત્માના પ્રકાશમાંથી દુઃખ કે વિપત્તિને અંધકાર કદાપિ નીકળી આવતો નથી, બધું દ્વારમાં જ અંધકારને ટકવાનો કે પ્રસરવાનો સંભવ રહે છે. વિપત્તિમાં એટલું બળ નથી કે તે ઉઘાડે દ્વાર આપી શકે, તેના તો ખૂણે ખોયારે અને મસિનતામાંથી જ પ્રવેશવાનો સ્વભાવ છે. તો પછી તમારે ખૂણા ખોયારા અને મસિનતા રાખવાનું શું પ્રયોજન ?

દૃષ્ટ પશુ તમારે કદાપિ વિપત્તિના ખાડા ટેકરાઉપર ચઢવા ઉતરવાનો પ્રસંગ આવે, પરંતુ તેની ચિંતામાત્રથી નિવૃત્ત થાઓ અને આત્મજ્યોતિના દીપકને નિરંતર અગ્રગતો રાખો. એ દીપક વિપત્તિના ખાડા ટેકરાવાળા પ્રદેશમાંથી પશુ કંઈ કંઈ ચમત્કારિક વસ્તુઓ મેળવી આપશે. વિપત્તિને જોવા છતાં એ દીપક શામાટે જુઝારવેઃ જોઈએ ? એ દીપક જવાથી શું ઘોર અંધકારનો સર્વત્ર અધિક પ્રમાણમાં પ્રસાર થવા સંભવ નથી ? અર્થોર્થ વિપત્તિઓ તો તમારા હાથે જ ઘડાયેલી હોય છે. તમારા કલ્પનાના કારખાનામાં તેને તમે બનાવી હોય છે. અને આફ્રીની અર્ધ તમારી આસપાસના મનુષ્યોમાંથી, તેમની વાણીમાંથી, તેમના અભિપ્રાયમાંથી, તેમના વિચારમાંથી, તેમની કૃતિમાંથી, તેમના સંબંધમાંથી, તેમની શંકાશીલ શક્તિમાંથી અને એવી અનેક રીતે તમે ખેંચી લીધેલી હોય છે. તમારા પોતાના વિચારોવડે અને તેમ છતાં તમે ન જાણો એવી રીતે તમે જાને જ બીજાઓમાંથી અર્ધો વિપત્તિ, ચિંતાને આકર્ષી લો છો. તમારા પરિવેશન અથવા સંગતિનું એવું વલ્લ બનાવવું હોય કે જે તમને અપ્રતિમ શોભા અને સુખને આપનાર યથ પડે તો તેને માટે તમારા મનરૂપ દરજીને જ તેવું વલ્લ સીરવાનો 'ગોર્ડર' આપજો. કેમકે તે એવા 'કટ' કરી આપે એમ છે કે જે તમને બરાબર 'શીટ' યમને તમારી સુંદરતામાં જલિ કરનાર થઈ પડે છે, અને તમારા શરીરને બરાબર બંધોસ્તું આવી રહે છે. એક વખતે એ જ મને તમને બંધોસ્તા વલ્લ કરી આપ્યાં હોય છે, પશુ તમે જેમ જેમ મોટા થતા જાઓ છો, તેમ તમારે નવીન વલ્લોની જરૂર જ હોય છે. જેઓ મનપાસે નવીન વલ્લ કરાવતા રહેતા નથી, તેઓને પ્રથમનાં કુંડાં વલ્લો પહેરવાનાં રહે છે, અને તેથી તેમનું સર્વ અંગતી રક્ષણ થતું

નથી, તેથી જે અંગ ઉધાતું રહે છે તે તત્કાલ વિપત્તિના ચક્ષુથી ઉદાય છે. જેમણે વસ્તુ અંતર ધારણ કર્યું છે, તેમને વિપત્તિના પ્રહાર કર્યું જ કરી શકતા નથી.

તમારી હૃદયનદીમાં શું વિદ્યો છે, કળેતુ પૂર આવ્યું છે ? અને દુઃખતુ જલ વધી પડ્યું છે ? કંઈ જ ચિંતા નહિ. વસુદેવ યનો. કૃષ્ણને તમારા હાથમાં લો-આત્મદેવને હૃદયમાં જાગ્યું કરો અને ગમે તેટલા જલથી ભરપૂર નદી હશે તોપણ તેને તમને તેના મધ્યમાંથી માર્ગ આપાવિના છુટકો જ નથી. તમે દુર્જલ દશો પણ તમારા હાથમાંના શ્રી કૃષ્ણ-તમારા આત્મદેવનો દુકાર જે ક્ષણે એ વિદ્યો અવશ્ય કરશે કે તત્કાલ તેમણે વિષ્ણુરાવું જ પડશે, અને તમે નિર્મલપણે તેની પાર જઈ શકશો. ખીમચીને તમારી આસ પાસ વિદ્યો તથા દુઃખોતુ અગાધ જલ જણાશે પણ તમને તે લેશ પણ સ્પર્શ કરો શકે એમ નથી.

દુરેવ તમારા માર્ગમાં આડે આવ્યું છે ? તમને નિષ્ફલતા-પરાજય પ્રાપ્ત થયો છે ? થાય જ. અને તે કેને પ્રાપ્ત નથી થતાં ? જેમને ખીમ ચોરડામાં જતું છે તેમને વચ્ચે દાર, ઉખર (ઉમરો) વગેરે આવે એ સ્વાભાવિક જ છે. અંધ મનુષ્ય હોય તેને ખીમ ચોરડામાં જતું હોય અને તેને ચાલતાં ચાલતાં ઉમરાસાથે તેના પગનો સ્પર્શ થાય, કદાચ જોરથી વાગે તો તેથી શું તે અંધ દુઃખી થાય છે ? દુર્જલ બને છે ? નહિ જ. ઉલટો તે આવનું પામે છે કે તેને ઉમરો વાગ્યો ત્યાં જ ખીમ ચોરડામાં જવાનું દાર છે એ તત્કાલ સમજાય છે. તેને જ્યાં જતું છે તે માર્ગ તેને સદૃજ કળે પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી તે તો ઉલટો પ્રસન્ન જ થાય છે. તેમને પરાજયતુ બાન થાય તો તેથી ડગવાનું કાંઈ જ કારણ નથી. નિશ્ચય જાણુએ કે એટલામાં જ તમારે આગળ વધવાનું કાંઈ દાર છે.

જય તેમ જ પરાજય તમારા યશને પ્રકટાવનાર છે. જય જેમ વધને મેળવી આપે છે, તેમ પરાજય પણ તમને યશ પ્રાપ્ત કરાવનારા અનેક સાધનોને મેળવી આપે છે. યજ્ઞ પ્રસન્ને જયકરતા પરાજય મનુષ્યને ધણું શિક્ષણ આપે છે. ગમે તેમ હો પણ એ તો ખરું જ છે કે તમારા પોતાનાવિના તમને પરાજય પમાડનાર ખીલું કાંઈ જ નથી. જ્યાં કાંઈ પણ મનુષ્યના સંકલ્પમાં કે તેની કલ્પનામાં પરાજય સ્થિર થયો નથી તેને ત્યાં સુધી તેને તે કદાપિ પ્રાપ્ત થતો નથી. જેણે તાણે યત્ન નથી તેપણે કદી પરાજય થતો નથી. છ વ ન ને જ રા પ જ ની સુ પ ડ વા દે વા નો પ્ર સં ગ ન આ જુ. શો, અ ને વિ જ વ ત મા રો જ છે.

તમારા પ્રારબ્ધ તમને કાંઈ અવ્યંત સંક્રમિત ખુણામાં લપ્ત જઈને ત્યાં સગડ જડી દીધા હોય એવું બાન થાય છે ? કર્મના ત્રીવ પંજામાં સપડાઈ ગયા હો, કુષ્ટનિની ત્રીજી દંડામાં તમે ચવાના હો એમ લાગે છે ? તમારી ઉપરનીચી દુઃખોની મોટી સિસાઓ આવેલીને તેની મધ્યમાં તમને દસાવની હોય એમ જણાય છે ? અને તોપણ એક જ ઉત્તર છે કે કશી ચિંતા નથી. માત્ર જરા ધૈર્યપૂરક તેના પ્રતિ રિમત કરો. માત્ર થોડો સમય તેના પ્રતિ પ્રહન વાતની જોવાની દિમત કરો. અખંડ રિમત પ્રારબ્ધ અને કર્મના હરણને પણ ખીમગાંઠા વિના રહેનાર નથી. અકળાવું, ચીડાવું, મુઠાવું, રડવું, વગતારા કરવી, ચિંતા

કરવી, ભય ધરવો, દુર્બલ થવું એમાંના કશાની જ તે વખતે જરૂર નથી. ખરું જોતાં દુઃખ કે ખેદનો અનુભવ કરાવનાર બીજી કોઈ વસ્તુ નથી, પણ અંતરમાં હિંતા આવા પ્રકારનાં ભાવો જ છે. એ ભાવોવડે જ દુઃખ જેવી કહેવાતી વસ્તુ ચિતરાય છે, તેને રૂપ રંગ અને નામ મળે છે, અને તેમ થતાં તે તમારી પાસે એક સાત્ય વસ્તુરૂપ થઈ રહે છે. તમારા અંતરના ભાવોથી તેને રંગવાનું કંઈ જ અથોગ્ય નથી. દુઃખના નેત્રમાં તીવ્રતા કે કઠોર-પણાનો ભાવ નથી, પણ તમારા અંતરનો ભાવ તેના નેત્રમાં તીવ્રતાનો રંગ મૂકે છે, દુઃખના મુખઉપર ત્રિકાળપણું નથી, પણ તમારું અંતર જ ત્રિકાળપણાના રંગને તેના મુખઉપર ચિતરે છે. અને આવી રીતે જ વરરાગ જેમ શલુગારાય તેમ દુઃખ શલુગારાય છે. અને પછી તેવા રૂપમાં તમને તે પોતાનું દર્શન કરાવે છે કેમકે દુઃખરૂપ વરરાગને ત્યાં જઈને તમારી જ કલ્પનાઓરૂપી સ્ત્રીઓએ તેમને વિવિધ પ્રકારની 'પીડી' ચોળીને વિવિધ વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં છે.

વાંધે એ મોઢું બદલાવવા પ્રાણી છે, છતાં તેના સંમુખ અડગપણે રહોને તેની દષ્ટિ-સાથે પોતાની દષ્ટિ મેળવી રાખવાથી તે પણ ભય પામે છે, તેમ દુઃખાદિના સંમુખ થવાથી અને વીરત્વપૂર્વક અડગપણે ઉભા રહેવાથી તે પણ મનુષ્યને પોતાનું બળ બતાવી શકે એમ નથી.

વિધનની પ્રતીતિ થાય ત્યારે આનંદનો આધોષ કરજો.

ઘણી વખતે પ્રારબ્ધનો વિચાર આપણા ઉપર ઘોટા દમ બીડાવ્યા કરે છે. તમે જો તેના સામે સામે દમ બીડીને ઉભા રહો છો તો પછી એ વિચારો દુર્બલ પડી જાય છે. જીવન એ શેત્રંગની રમતજેવું છે. ચાલ ચાલો અને સામી બાજુવાળાને તેનાં જ મહોરામાં ધપડાવી દો.

કેટલીક રચનાની પુતળીઓ એવી જાતની હોય છે કે તેને આમ તેમ ગળડાવી દેવામાં આવે છે તોપણ પાછી તે તેની મેળે જ ઊભી થઈ જાય છે ધૈર્ય ધરનાર-હિમત રાખનાર મનુષ્યનું પણ તેમ જ છે. તેને કાંઈ વિધન, વિપત્તિ કે મનુષ્ય ગળડાવી દે છે, તોપણ જો તેનામાં હિમત હોય છે તો તે તત્કાળ પાછો ઊઠેલો થઈ જાય છે.

પરન અને વરસાદની સામે તમારા બળને વાપરીને તમે કેટલીકવાર વિજયી થયા છો એ તમને રમણમાં આવે છે ? અવશ્ય, જો કે તમારી પાસે તે વખતે 'રેનપ્રુફ' છત્રી હોય છે. અને શું એ વાતો તમે જાણી શકો એમ નથી કે ઈશ્વર પણ વિપત્તિના પ્રસંગે પોતાનાં બાલકોને 'વિધનપ્રુફ' છત્ર આપે છે ? તમે જગતમાં કેવળ નિરાશાર નથી. અદ-દના પટમાં રહીને પણ પંખામાં તમારા સંમુખ જુએ છે, અને તમને તે રક્ષણ કરવા તત્પર છે. તમે તેમના સંમુખ જોશો ?

આજ પર્વત તમારું જીવન દુઃખી સ્થિતિમાં કે કંઈ આડે માર્ગે વહી ગયું હોય તો તેથી ગભરાશો નહિ. ધર્મજ્યુથી જ અગ્નિ પ્રકટે છે, પ્રતિકૂલ પ્રસંગોની સાથે તમારું ધર્મજ્યુ તમને દાનિ કરનાર નથી, પણ લાંઘ જ કરશે. દુઃખાદિની સાથે બાથબાથા એ પણ જરૂરની છે, અને તેમાંથી જ તમને વિજયપ્રાપ્તિ મળે એમ છે.

પ્રારબ્ધના પ્રહારથી ડગશે નહિ. તે કંઈ તમારો નાશ કરે એમ નથી. તે કંઈતમારું શોધી નથી, તમે એછેલ છો.

વિપત્તિ એ એવી વસ્તુ છે કે જે તિરસ્કાર તથા સ્વાર્થચિત્ત કે જે મનુષ્યના આત્માને આચ્છાદિત કરે છે, તેને ટાળી નાંખે છે, અને તેથી તે પ્રાપ્ત થતાં તેના સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ.

અમે તેટલી ઉત્તમ જાનિની જમીન હોય પણ ત્યાં મુધી તે ખેડાઈ નથી ત્યાં મુધી તેનું ખરેખર મૂલ્ય કહેવાતું નથી. કેટલીક વખતે અગ્નિ પણ જમીનઉપર પડીને તેમાં ઉગેલાં નકામાં મૂળીયાં વગેરેને બાળી દહને બીજા ઉત્તમ પાકને માટે યોગ્ય કરી મૂકે છે. જીવનરૂપ પૃથ્વીનું પણ તેમ જ છે. તેમાંથી પણ એવી જ રીતે કેટલીક વખતે વિધિવિધિ તથા દુર થઈ જાય છે અને તેવો તાપ જીવનમુખિને બીજા મુંદર શક્ષો ઉગવાને માટે યોગ્યતાવાળી કરી મૂકે છે.

દુઃખાદિવાતું જીવન આરંભમાં અગ્નિની જ્વાળાઓનું જણાય છે, પણ તેને યોગ્ય વિધિથી બોગવનાં પછી તે ચંદ્રસમાન શીતલ, સમઘ્ણીય અને પ્રભામય બની રહે છે.

મોજમજાએ તમને ત્યજી દીધા છે એવા વિચારથી પણ ઘણી વખત તમને લાગી આવે છે, નહિ ? જો તેવી જ રીતિમાં તમે કાયમ રહ્યા હોત તો તે રીતિને આના કરતાં પણ તમને વધારે દુઃખદાયક થઈ પડત. પશીનું જન્મું ત્યારે યોગ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ જો માળામાંથી નથી નીકળતું તો તેને માતા ધક્કીને પણ બહાર કઢાડે છે. શરૂઆતમાં તો જન્મું ચીં ચીં કરે છે, પણ પછી તે પોતાની પાંખોનો ઉપયોગ કરી અમે ત્યાં સ્વતંત્ર વિદાર કરી કાઢે છે. તમારું પણ તેમ જ થાય છે, અને ત્યારે તેમ થાય છે ત્યારે તમે આંધક મુખ અને સ્વતંત્રતાના પ્રેરકમાં આવો છો અને સ્વતંત્ર વિદાર કરી કાઢો છો.

સંસારના વિશાલ સમુદ્રમાં આપણા જીવનના દોહાને કોઈ મનુષ્યની સાદાધ્વનિના તરંગ અથવા બૂધવાને માટે નાખીએ છીએ, ત્યારે અને ત્યારે જ આપણને 'સંસારસાગર'ના સમર્થ નાવિકના માહાત્મ્યનું વધાર્યું જ્ઞાન થાય છે. અને એ વધાર્યું જ્ઞાન આપણા નાવને શીધું જ ખારેલે રથજે લઈ જાય છે.

કેટલાક મનુષ્યો પોતાને જરૂરે બંદેલો બાર નીચે ઉતારતા જ નથી, અને તેથી ત્યારે તે જરૂરો પસાર થાય છે, દુઃખી આવે છે કે મુઠ્ઠી જાય છે, ત્યારે જ તે બારને તેઓ નીચે ઉતારે છે. આવવાને માટે જરૂરો દુઃખવો એ શું વસ્તુનું સુખરૂપ નથી ? એટલા ચિદ્રૂપી જો કેવો સમજીને એ બારને પરિત સમયે ઉતારી જ દે છે તો તેઓને પૂર્વકરણમાં વિશેષ સુખ નથી મળતું !

તમે સાહ્યાયને માટે નિરંતર જાણ, પ્રદેશને જ આધારભૂત ગણો છો. આ સ્થૂલ એ જ તમને વારતવ. સાહ્યાય આપનાર છે એમ તમે જાણો છો. હવે તમે આંતર પ્રદેશમાં તેને માટે જોતા થાઓ. ત્યાં એક એવું યંત્ર છે કે જે નિરંતર બળ અને ધૈર્યને પ્રકટાવ્યા જ કરે છે, અને તેના તમારા અવ્યંતર પ્રદેશમાં જમાવ થયા કરે છે. આ દિવ્ય યંત્ર અથવા આત્માની સાથે સંબંધમાં આવો અને તેમાંથી અનર્ગળ બળ તથા ધૈર્યને પ્રાપ્ત કરો.

તમારા પોતાનામાં જ દુઃખમાત્રુ મુકાત રહેલું છે. — મુક્તોસિ.

અને તમારા અંતરમાં રહેલી પ્રકાશસ્વરૂપ આત્મા એક એવો દિવ્ય રસસાગરી છે કે જે શંકાને શ્રદ્ધામાં, કલેશને આનંદમાં, દુઃખને સુખમાં અને વિપત્તિને સંપત્તિમાં રૂપાંતર પમાડી દે છે. પ્રત્યેક અતિકૂલ રિચિતને તે અતુકૂલ રિચિતમાં બદલી શકે છે. અને તેની પાસેથી અતિકૂલ રિચિતને અતુકૂલ રિચિતમાં રૂપાંતર પમાડવાની કળાને શિખી લેવી જોઈએ. અને નિરાશામાંથી તમે તત્કાલ નિવૃત્ત થઈ શકો છો.

અંતરમાં જીવનનો કુંડ અખુટ છે. ત મા રા પા ત્ર ને તે માં બા જો.

જગતમાં જન્મ પામનાર પ્રત્યેક બાલકને આરંભથી જ એક અધિકાર પ્રાપ્ત છે. તે પોતાની સાથે જ પ્રભુની સદ્ગીવાળી એક હુડી લેતો આવે છે કે જેને વટાવતાં ને કાંઈ પણ સ્થળેથી પ્રત્યેક પ્રકારના સુખના રૂપેયા મેળવી શકે છે. આ હુડીને જો ખરાબર રીતે વટાવતાં આવડે છે અને યોગ્ય સમયે આપવામાં આવે છે તો તે સ્વીકારાયા—‘સીકરાયા’ વગર રહેતી જ નથી. કેમકે તે હુડીનું સર્વન અપૂર્વ જ્ઞાન હોય છે, તો ત મા રી હુડી વટાવો !

તમારા જીવનમાં કલેશ અને આંતર વ્યથા પ્રવેશ્યા છે ? અંતર જડોવું રહે, તેમાં કંઈ ન પ્રકટે તેના કરતાં આ વ્યથા પ્રકટવી એ કાંઈ ઓછું નથી. વ્યથાનું જ્ઞાન થવું એ કંઈક જીવનને સુચવે છે. હવે જીવનને આપનાર ક્રિયા વધારો અને પછી તેને વ્યથાથી નિઃશીવ મુક્ત કરો. અને કલેશ એ ધણી વખતે હૃદયમાં આનંદને ધિપ્તબંધાવતું સ્થાન રચે છે એ તમે જાણો છો ? કદ એ આનંદની જ મીઠ છે. તેને યોગ્ય વિધિથી શોડો અને તેમાં આનંદને જ ભેરો.

મોટી ચિતા રચો અને દુઃખ, શોક, અધૈર્ય વગેરેને કાલમને માટે તેમાં હોમી દો. અને આશા, પ્રસન્નતા તથા સદ્વિચારવડે તમારા અંતરને નિરંતર નવપલ્લવવિત રાખો. કાંઈ પણ કાળે જૂનની પેઠે પૈલાં દુઃખ, કલેશ વગેરેની છાયા જાણાય તો તત્કાલ વિચારો કે “ કદમાત્રને મેં ભરમીભૂત કર્યો છે, અને તેથી હવે તેમાંનું મને કાંઈ જ નડે એમ નથી. ”

તમારા આશયો અદ્વાપિ સિદ્ધ થયાવિના રહ્યા છે ? દેહલીક વખતે તે આશયો ન સિદ્ધ થવામાં કારણ એ હોય છે કે અંધી મોટા આશયો તમે સિદ્ધ કરી શકવાના હો છો. અસ્પૃશ્ય થયો છે, હવે સૂર્ય ઉગશે જ. આશયો સિદ્ધ થશે જ.

જેમ જેમ આપણે વધારે ઉત્તમ ચવાની તીવ ધમ્મ કરતા જઈએ છીએ; તેમ તેમ કુદરત આપણી વધારે શક્તિ કરવાને માટે પ્રતિકૂલતાઓ પ્રસંગે પ્રસંગે આપે છે. ધાતુના નકામા કકડાને એ જાળીને તેના રસને બીજા બીજામાં રડવામાં આવે તો જેમ તેનો નવો આકાર મને છે, તેમ આપણે પણ કરી શકીએ એમ છે. આપણું જીવન એ — દ્રવરૂપ

વસ્તુ છે, આપણે તેને ધડનાર હીએ, અને આપણી હજી એ તેને જેવું ધડવું દોષ તેવું ધડી આપનાર ઓળતર-સાધન-હે.

જેમ પૂર્ણ પુરોષોત્તમ સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને રચે છે, તેમ તે પૂર્ણ પુરોષોત્તમના વિભાગરૂપ આપણે આપણા પોતાના સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને રચી શકીએ એમ છે-નરક પણ રચી શકાય એમ છે. નરક એ સંકુચિત અને બદ્ધ હોય છે અને તેમાંથી નીકળવાનો માર્ગ તેવું ઉદ્ધાધન કરવું એ જ છે.

તમારા અંતરમાં નિરાશાનો કળો પડે છે કે જેથી આશાનું રશ્મિ તેને આરપાર બેઢીને બહાર નીકળી શકતું નથી? કંઈ ચિંતા નાંદ, સંકુચ રહેજો. એ પડને બરબીભૂત કરવો બદ્ધ સહેલો છે. આનંદનો એક જ અંગારો તેને અડકાડો અને તરફણ તે અદસ્ય થઈ જશે.

દેવી સામર્થ્યની તુનિ તમારામાં નિરંતર પ્રકાશિત છે. તે કોઈથી આશ્ચર્ય શકાય એમ નથી. અને ત્યાં તમારી હજી જાગૃત થઈ કે તરફણ તે હજી એ તુનિને એવી તો જાગૃત કરી મૂકશે કે જેના પ્રકાશથી તમારામાં અને તમારા સંબંધમાં આવનાર છતર મનુષ્યોમાં રહેલાં અનેક ગુણ સામર્થ્યો બહાર રપટ દેખાઈ આવશે. અને તેથી તમે અને છતર સર્વ કોઈ તમારાં પોતાનાં જ અગાધ સામર્થ્યો જેતાં અહોભાવ પામશો.

જંધુઓ ! નિરાશ ન થશો. ઉત્સાહને સેવો. ઉત્સાહ એક જ તમને સર્વ કંઈ આપવા સમર્થ છે. આનંદ, પ્રેમ, સુખ, ઉત્તિ, સંપત્તિ અને જેમાં સર્વ ઉત્તમતાનો સમાવેશ થઈ જાય છે એવો પરમામાનો અનુગ્રહ તમારો જ છે, તો પછી ઉંઠો, જાગૃત થાઓ, જાગવાનું જનો અને ધારેલી સિદ્ધિઓને વગે.

વેા જોઈએ, તે તેથી સિદ્ધ થતો નથી. ઘણા વાદવિવાદોમાં એવું બને છે કે સત્ય કેટલેક અંશે બને પક્ષોત્તર રહેલું હોય છે. હવે જો કેાઈ પુરુષે પોતાનું મત અમુક વિષયસંબંધે બાંધી મૂક્યું હોય અને તેને વિષે તે એટલો દુરાગ્રહી હોય કે બીજા પુરુષની મતિમાં સ્પરશું સત્ય સ્વીકારવા તેને રુચિ થતી ન હોય તો તે પુરુષ પોતાના પ્રતિપક્ષીનું યથાર્થ સમાધાન કરી શકતો નથી, દાલની એક બાજુ ધોળી હોય અને બીજી કાળી હોય તો તેને કેવળ ધોળી કહેનાર તથા તેને કેવળ કાળી કહેનાર બંને પુરુષો અસત્યવાદી છે; અથવા અપૂર્ણ સત્યવાદી છે. બંનેના મતનું એકીકરણ કરવાથી બંનેના મતની અપૂર્ણતા ટળે છે, અને સત્યપૂર્ણ બની રહે છે. પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થનો વિષય એવી દાલજોડેો જ છે. પ્રારબ્ધ પણ સત્ય છે, અને પુરુષાર્થ પણ સત્ય છે. એ બેનું એકીકરણ આ લઘુ વિષયનો ઉદ્દેશ છે.

ગતિશાસ્ત્રનો અચલ નિયમ.

જ્યાં જ્યાં બલનો વ્યાપાર હોય છે ત્યાં ત્યાં ગતિનો પ્રાદુર્ભાવ હોય છે, એ ગતિશાસ્ત્રનો અચલ નિયમ છે. તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં કહીએ તો જ્યાં જ્યાં ક્રિયાનો વ્યાપાર હોય છે ત્યાં ત્યાં ફલનો પ્રાદુર્ભાવ હોય છે. આપણે મુખના તથા કંઠના વિવિધ અવયવોનો વ્યાપાર કરીએ છીએ તેથી અન્ન અવાહ ગળે ઉતરવારૂપ ગતિ કરે છે. છોકરો દડાઉપર બલ વાપરે છે, એટલે તે અંતરિક્ષમાં ઉંચી ગતિ કરે છે. પગના વ્યાપારથી આપણે ચાલવાની ક્રિયા કરીએ છીએ, અને પાંખોના વ્યાપારથી પક્ષીઓ ગગનમાં ઉડવાની ક્રિયા કરે છે. આ બધી ગતિઓ સ્પષ્ટ અથવા ઉદ્ભૂત છે એથી આપાતતઃ વિચાર કરવાવાળા કેટલાક મનુષ્યો એમ માને છે કે પ્રત્યેક બલ સ્પષ્ટ અથવા ઉદ્ભૂત ગતિને ઉત્પન્ન કરનાર છે, પરંતુ આ તેમનું માનવું કેવળ અવધાર્યું છે. બલના વ્યાપારથી ગતિ ઉદ્ભૂતિ હોવી જોઈએ એવો કેાઈ નિયમ નથી. ગતિ ઉદ્ભૂત હોય અથવા અનુદ્ભૂત હોય, સ્પષ્ટ હોય અથવા અસ્પષ્ટ હોય-એટલું જ નહિ પણ વિશ્વમાં જેટલી ગતિઓ ઉદ્ભૂત હોય છે તેટલી જ અથવા તેનાથી અધિક ગતિઓ અનુદ્ભૂત હોવાનો સંભવ છે. દષ્ટાન્તરરીકે આપણા ગજવામાંનું ઘડિયાળ કાઢી આપણે જોઈએ. એ ઘડિયાળની અંદર ચાંપ તથા અનેક ચક્રાદિ યંત્રો તથા ઉપયંત્રો રહેલાં છે તે આપણે જાણીએ છીએ. તેમના વ્યાપારને જાણાવનાર બહાર ત્રણ કાંટા જોવામાં આવે છે. આ સેંકડનો કાંટો પ્રતિક્ષણ ગતિ કરતો આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે. આ મિનિટના કાંટાની ગતિ આપણને પ્રથમ સ્પષ્ટ જણાતી નથી, પરંતુ બહુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી આપણે જોઈશું તો તે પણ આપણને પ્રતિક્ષણ થોડો હાલતો જણાશે. પરંતુ આ કલાકનો કાંટો એ એથી વિલક્ષણ છે. અત્યંત બારીકાથી જોતાં પણ તેની ગતિ આપણને પ્રકટ થતી નથી. તે જાણે અચળ હોય એમ આપણને લાગે છે. હાલ તે આઠના આંકડાઉપર છે. પરંતુ એક કલાકપછી આપણે જોઈશું તો તે નવના આંકડાઉપર ગયેો આપણને જણાશે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કલાકકાંટાએ એક કલાકમાં પાંચ કાપા જેટલું અંતર કાપ્યું છે. હિસાબથી જાણાય છે કે મિનિટમાં તે એક કાપાના બારમા ભાગ જેટલું અંતર કાપે છે, અને એક સેકન્ડમાં એક કાપાના સાતસો વીસમા ભાગજેટલું અંતર કાપે છે. આ અંતર અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી આપણી આંખને તેનું પ્રત્યક્ષ ન થાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ પ્રત્યેક ક્ષણ કલાકકાંટો પણ મૂળે મૂળે પોતાનો પ્રવાસ કરતો હોતો એ સિદ્ધ છે.

ખીન્ને દૃષ્ટાન્ત લઇએ. આ એક છોડ છે, આ તેનું નાનું સરખું થઇ છે, અને બાહુસરખી આ તેની નાળુક શાખા છે. એ શાખાને આપણે સોય ધોત્પીયું. સોય ધોયવારૂપ બલ આપણે વાપર્યું છે, પણ આપણે કોઈ પણ પ્રકારની ગતિ નેતા નથી. શું તેથી આપણે કહી શકીશું કે કોઈ પણ પ્રકારની ગતિનો પ્રાદુર્ભાવ શાખામાં થયો નથી? આપણા દેશનો વિશ્વવિખ્યાત વિજ્ઞાનવિદ્ જગદીશચંદ્ર બોઝ આ સંબંધે શું કહે છે? તે કહે છે કે એ શાખાસાથે એક અતિ સૂક્ષ્મ વિદ્યુન્માપક યંત્ર લગાડવાથી શાખામાં થયેલો ગતિભેદ તે યંત્રનો કાંટો સ્પષ્ટ કરશે, અને મનુષ્યને સોય બોક્ષ્ટથી તેના જ્ઞાનતંતુઓમાં જે ગતિ થાય છે, તે ગતિનું અને આ ગતિનું સાદૃશ્ય જોઈ શકાશે. ગતિશાસ્ત્રનો ચમત્કાર એવો છે કે જે વર્ષના બાલકની લાત સંગીન ભીંતને તોડી પાડે છે. ભીંતની જે મરામત કરવામાં ન આવે તો મોડી વહેલી-ધારો કે ૫૦૦ વર્ષ પછી તે પડશે, અને બાલકે તેને જે લાત મારી છે તે નિષ્ફળ જનાર નથી. એક કલાક અથવા તો એક મિનિટ અથવા તો એક સેકન્ડ અથવા તો એક સેકન્ડનો સોમો કે હજારમો ભાગ એ ભીંત વહેવી જ પડશે, એમાં લેશ પણ સંશય નથી. તે પ્રમાણે એક પાણીનું ટીપું આખા પાવાગઢના પહાડને ઘસી નાંખવા સમર્થ છે. ભૂસ્તરશાસ્ત્ર આપણને જણાવે છે કે જલતત્ત્વ સર્વ પાર્થિવ પદાર્થોની ઓછા વધતા ઘસી નાંખે છે. આ કણથી ચોમાસામાં પ્રત્યેક વૃષ્ટિ પર્વતના અમુક અંશને ઘસે છે, જેનો પરિણામ એ આવશે કે અમુક વર્ષ-લક્ષ, કરોડ કે તેથી અધિક પછી એ પર્વત તદ્દન ઘસાઈ ગયેલો માલમ પાડશે. પ્રત્યેક વૃષ્ટિમાં જલનાં બિંદુઓની અમુક સંખ્યા હોય છે. તેથી જલનું પ્રત્યેક બિંદુ પર્વતના અત્યંત સૂક્ષ્મ અંશને પણ ઘસી નાંખવા સમર્થ છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રત્યેક બલ ગતિ-જનક છે, પછી તે ગતિ ઉદ્ભૂત હોય કે અનુદ્ભૂત હોય. કોઈ પણ બલ ગતિ ઉત્પન્ન કર્યાવિના રહેતું નથી, અર્થાત્ કોઈ પણ ક્રિયા વ્યર્થ જતી નથી. આપણી ઇન્દ્રિયોને જે ગતિ સ્પષ્ટ થાય તે સત્ય છે, અને આકાશની બધી ગતિઓ અસત્ય છે એમ માનવું એ એક મહાભ્રાન્તિના ભોગ થવારૂપ છે. વિશ્વમાં અનેક ગતિઓ એવી સૂક્ષ્મ હોય છે કે તેનું પ્રત્યક્ષ કરવા આપણને હાલ પ્રાપ્ત ઇન્દ્રિયસામર્થ્યકરનાં હજારગણું સામર્થ્ય પણ વ્યર્થ છે.

અધિક બલનો જય.

ગતિશાસ્ત્રનો ખીન્ને અબાધિત સિદ્ધાન્ત એ છે કે જે એક પદાર્થઉપર બે બેસો સામસામાં વ્યાપાર કરતાં હોય તો બેમાંથી અધિક બલ ન્યૂન બલનો પરાલભ કરે છે, અને બંને બલ સમાન હોય છે તો તે સમતોલ થઈ રહે છે. આ સિદ્ધાન્તનું સત્યત્વ બાલકને પણ સમજાય એવું છે. બે મદસો લડતા હોય છે તો જે અધિક બલવાળો હોય છે તે જિતે છે; બંને સમાન બલવાળા હોય છે તો બેમાંથી એકે ભોંયઉપર ચત્તો પડતો નથી. આપણે બલ વાપરી પથરો ઉંચો ફેંકીએ છીએ. એ પથરાનું પૃથ્વી આકર્ષણ કરે છે, તેમ જ એ પથરો પૃથ્વીનું આકર્ષણ કરે છે. પરંતુ પૃથ્વીકૃત આકર્ષણ અત્યંત અધિક હોવાથી પાપણકૃત આકર્ષણનો પરાલભ થાય છે. અને પથરો જમીનઉપર પડે છે. પૃથ્વી ચંદ્રનું આકર્ષણ કરે છે, અને ચંદ્ર પૃથ્વીનું આકર્ષણ કરે છે, પરંતુ ચંદ્રકૃત આકર્ષણ ન્યૂન હોવાથી તે પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે. પૃથ્વી સૂર્યનું આકર્ષણ કરે છે, અને સૂર્ય પૃથ્વીનું આકર્ષણ કરે છે. પરંતુ સૂર્યકૃત આકર્ષણ પૃથ્વીકૃત આકર્ષણથી અત્યંત અધિક હોવાથી

પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, અને આ બ્રમણને લીધે વિવિધ ઋતુઓરૂપ વ્યતિકર ઉદ્ભવે છે. દોરડું ખેંચવાની રમતમાં જે પક્ષ અધિક સ્નાયુબલયુક્ત અને શ્વાસબલયુક્ત હોય છે તે બીજા પક્ષને ઘસડી જાય છે. બલ જે સામસામાં વ્યાપાર કરતાં નથી પણ એક દિશામાં વ્યાપાર કરે છે તો પદાર્થનું સમસ્ત બલ જેટલા બલથી આકર્ષણ થાય છે. જેવી રીતે દોરડાને અગિયાર જણા ઉત્તર દિશામાં ખેંચતા હોય તો તે અગિયાર જણના સમસ્ત બલથી દોરડું તે દિશામાં ખેંચાય છે. અને જો સામે પક્ષ દોરડું એકદમ છોડી દેશે, અને પ્રથમ પક્ષ દોરડું ઉત્તર દિશામાં ખેંચવું જારી રાખશે તો ખેંચનારાઓ પોતાના સમસ્ત બલથી જ ભોંયઉપર પડી જશે. આ સર્વવિદિત દૃષ્ટાન્તોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જો એકકરતાં વધારે બલ કોઈ પદાર્થઉપર વ્યાપાર કરતાં હોય તો તેમની દિશા તથા ન્યૂનાધિકતા જાણવાથી કેવી ગતિ પરિણમશે તેનો નિર્ણય થઈ શકવા સંભવ છે.

(અપૂર્ણ.)

આત્માનું સામર્થ્ય.

મનુષ્યમાં કંઈ એક એવું રહેલું છે કે જેમાં મનુષ્યને મહાન્ કરવાનું સામર્થ્ય છે. અને પ્રત્યેક મહાન્ અંતઃકરણ એ કંઈકેના પોતાના અંતરથી પ્રસંગે પ્રસંગે અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ તેઓને પોતાની મહત્તાનું જ્ઞાન થાય છે, અને કંઈ નહિ તો તેઓ અમુક પ્રમાણમાં પોતાના સામર્થ્યની મર્યાદાને સમજે છે. પરંતુ મહત્તાને પ્રકટાવે છે એવું જે કંઈક તે શું છે એ યથાર્થ રીતે તેઓ જાણતા નથી હોતા. આ જ કારણને લીધે તેઓ ધારેલી દિશામાં પોતાની મહત્તાને વધારી શકતા નથી અથવા તેના રહસ્યને કેવી રીતે જાણવું તે સંબંધી બીજાને પણ કશું જ્ઞાન આપી શકતા નથી. જ્યારે આપણે મહત્તાના મૂળને અથવા આદિ કારણને શોધીએ અથવા તપાસીએ છીએ ત્યારે આપણને જાણાય છે કે આ આશ્ચર્યકારક કંઈક, આત્માના અમુક ચોક્કસ તત્ત્વોનો આવિષ્કાર છે. અને જો કે તેના અનંત અસ્તિત્વનું જેમને જ્ઞાન થાય છે તેવાને પણ તેના સ્વભાવનું પૂર્ણ જ્ઞાન ન હોવાનું કારણ એ છે કે આત્માના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરવાનો તેઓએ સમૂહ ત્યાગ કર્યો હોય છે. જેઓએ આત્માસંબંધી જ્ઞાન પામવાને શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કર્યો છે, અને તે ઉપર પૂરતું લક્ષ આપ્યું છે, તેઓએ મનુષ્યને જે કંઈ મહાન્ કરે છે તેના સ્વરૂપને શોધી કાઢવું હોય છે એટલું જ નહિ, પરંતુ એ કંઈકનું જેવડે સામર્થ્ય વધે એવા પ્રકારની પદ્ધતિઓને પણ તેમણે શોધી કાઢી હોય છે.

આત્માના અમુક પ્રકારના આવિષ્કારસંબંધી પૂર્ણ અને વીગતવાર વર્ણન કરવું એ અશક્યસરખું છે. કારણ કે તે બીજા અનેક મહાન્ બળના જેવું છે, અને તે મુખ્યત્વે કરીને તેના પરિણામી ફલવડે જ જાણી શકાય છે. એ કંઈકનું અંતરમાં સૂક્ષ્મપણે જાગ્રત્ જ્ઞાન થવું એ કોઈ પણ મનુષ્યથી કરી શકાય તેવું છે. અને એ જ્ઞાન તેના સ્વરૂપને, સ્વભાવને તથા તિયમોને એટલા તો સ્પષ્ટપણે પ્રકાશિત કરશે કે પછી એ સામર્થ્યસંબંધી કંઈ પણ ગુપ્ત અથવા અગમ્યસરખું રહેવાનું નહિ. આ જ્ઞાન, સામ-

થતું પોતાનું વીગતવાર વર્ણન કરવાથી કંઈ આવતું નથી. એ પ્રકારનો યત્ન ધણા મનુષ્યોએ કર્યો છે અને કરે છે. આજ અનેક વિદ્વાનોની એ જ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ થતી જોવામાં આવે છે. તેઓ માત્ર વાણીવડે જ્યાં ભાં વાતોં કરે છે, અને તેવડે જ જાણે સમગ્ર જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું હોય તેમ માને છે અને મનાવે છે. પરંતુ યથાર્થ જ્ઞાન તો અનુભવવડે જ પોતાના સામર્થ્યના સ્વતંત્ર ઉપયોગવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે. બીજાના પ્રયત્નથી નહિ, પરંતુ પ્રત્યેક મનુષ્યના પોતાના સ્વતંત્ર પ્રયત્નવડે જ તે સિદ્ધ થાય છે. તેથી એ ‘આશ્ચર્યજનક કંઈક’નું માત્ર વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો કશી જ અગત્ય નથી. પરંતુ તેનો કેવી રીતે વિકાસ થાય તથા તેનું કેવા પ્રકારે વિધાન (application-ઉપયોગમાં લગાડવું) કરી શકાય તેનો જ આપણે નિર્ણય કરીશું. અને જ્યારે એ પ્રકારનો વિકાસ કરવાનો આરંભ તમે તમારા પોતાનામાં અને તમારા પોતાનાવડે જ કરશો, ત્યારે તે શું છે એ યથાર્થ રીતે તમે જાણી શકશો. મનુષ્યવ્યક્તિમાં આત્માનો આવિષ્કાર થવાની અનેક કળા હોય છે, જેમાંની સઘળી જ્યારે વિકાસને અથવા અધિક પ્રમાણમાં આવિષ્કારને પામે છે ત્યારે તે જીવનના મૂલ્યના અધિક પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ કરે છે. તથા એ સામર્થ્ય મનુષ્યના નિત્યના જીવનમાં અનુભવી શકાય એવું છે, તેથી આપણે તેનો પ્રથમ વિચાર કરીશું.

મહાન્ પુરુષોનાં ચિહ્નો અથવા લક્ષણો અનેક હોય છે, પરંતુ થોડાંક તો એવાં હોય છે કે જે વિસ્પષ્ટપણે તેમનામાં પ્રકાશે છે, અને તેથી તે તેમનાં મુખ્ય લક્ષણરૂપે ગણાય છે. તેમાં સૌથી પ્રથમ એ લક્ષણ જોવામાં આવે છે કે જે કંઈ સામાન્ય છે તેના કરતાં અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું તેમના અંતરમાં કંઈક રહેલું છે એવું જાન થાય છે. જે કે આ જાન એવું નથી કે જે અભિમાનરૂપ હોય. મિથ્યા દંભ અથવા મિથ્યાભિમાનરૂપે તે મદત્વનું જાન નથી હોતું, તેમ તે જાન મિથ્યાભિમાનને પ્રકટાવતું પણ નથી. જે મનુષ્યને યથાર્થ મહત્તાનું જાન થાય છે, તે દંભ કે મિથ્યાભિમાની હોતો નથી, તેમ તે કીર્તિને મારે વલખાં પણ મારતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે તમે યથાર્થ મહત્તાની વિશ્વમાનતામાં હો છો ત્યારે તે મહત્તાનું પ્રમાણ એટલું મોટું હોય છે કે તેના આગળ મિથ્યાભિમાન તો એક ક્ષુદ્રજેવું જણાય છે. અને તેથી જ્યારે અત્યંત મોટું મળ્યા પછી તેના એક અંશની તુલ્ય પણ જે નથી એવા મિથ્યાભિમાનમાં મનુષ્ય કેવી રીતે મોહ પામે ? તેણે પોતાનો વિકાસ કરીને એવડી મોટી અને સાચી વસ્તુ મેળવી હોય છે કે તેના આગળ મિથ્યાભિમાનસરખું તુલ્ય તેને ગ્રહણ કરવું રચતું જ નથી. જ્યારે તમને યથાર્થ મહત્તાનું જાન થાય છે, ત્યારે તમે દાઝ જે કંઈ કરો છો તેના કરતાં પણ અધિક પ્રમાણમાં કંઈક કરી શકે એવું તમારા અંતરમાં રહેલું છે એમ તમે જાણો છો. અને પ્રસંગે પ્રસંગે એ જાન અત્યંત બસવાન થાય છે. અને તે એટલે મુઠ્ઠી બસવાન થાય છે કે ક્ષુદ્ર વસ્તુઓની મધ્યમાં તમે તમારી શાંતિને મહામુશીબતે જાળવી શકો છો. અર્થાત્ તે સમયે એ ક્ષુદ્ર વસ્તુપ્રતિ તમારું લેશ પણ મમત્વ હોતું નથી, તેમ તેના પ્રતિ તમારું લેશ પણ આકર્ષણ થતું નથી. અને તેથી તે વસ્તુઓ તમે ગ્રહણ કરો એ બનવું અશક્ય હોય છે. સ્વરૂપમાં કહીએ તો તે કાળે તમારામાં એટલું બળ જતવું થતું હોય છે કે જાણે પર્યોતને પણ હચમચાવી મૂકે. પરંતુ તેનો કેવી રીતે આરંભ કરવો,

એ બળનો ઉપયોગ કરવામાં કેવી રીતે વર્તવું, ક્યાં પ્રયત્ન કરવો, એ તમે જાણતા હોતા નથી, અને એ પ્રકારનો તમારો સંશય તમને એક મોટા કારાગૃહરૂપે લાગે છે. કાંઈ પ્રસંગે આ ભાન લગલગ કેવળ વિલઈ જાય છે, પરંતુ તે પાછું થોડા અથવા અધિક પ્રમાણુવાળી તીવ્રતાસહિત પુનઃ અવશ્ય પ્રકટે છે. જેનું તમને ભાન થાય છે એવું આ કંઈક, આત્માની એવા પ્રકારની કળા છે કે જે મનુષ્યના વ્યક્તિત્વ ઉપર સાક્ષાત્ પ્રવર્તે છે, અને જ્યારે તેને નિયમપુરઃસર પોતાનો આવિષ્કાર અથવા વિકાસ કરવાની છૂટ આપવામાં આવે છે ત્યારે તે વ્યક્તિગત મનુષ્યમાં ઉચ્ચ ગુણ (Quality) ને, ઉચ્ચ મૂલ્ય અથવા મહત્તાને, તથા સમગ્ર જીવિ, શક્તિ અને કર્મેન્દ્રિયને અધિક સામર્થ્ય આપે છે.

કેટલાક મનુષ્યો જન્મથી જ આત્માના આવા ખાસ પ્રકારના આવિષ્કારને પામ્યા હોય છે. ખીજાઓ વિવિધ પ્રકારના અનુભવોએ કરીને કંઈક વિલંબે તેને પોતાના જીવનમાં પામે છે. તેનો કેવી રીતે વિકાસ કરવો એ જ્યારે તેઓ જાણે છે ત્યારે તેઓ તેનો અધિક પ્રમાણમાં વિકાસ કરી શકે છે. અને જેઓ એ સામર્થ્યનો ભાનપૂર્વક વિકાસ કરે છે, તેઓ તેના ઉપયોગવડે ઉત્તમ પરિણામને સિદ્ધ કરે છે. જે મનુષ્યોમાં આ સામર્થ્ય છે, તેઓ જે કંઈ સામાન્યથી અત્યંત પર છે તેનો તેમના પોતાના અંતરમાં અનુભવ કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેઓ પોતાનાં સઘળાં અથવા લગભગ સઘળાં કૃત્યોવડે એ સત્યનું ઉદ્ઘાટન અથવા પ્રકાશન કરે છે. આ રીતે મહત્તાનાં અનેક ચિહ્નો શોધી શકાય છે.

જ્યારે તમારા પોતાનામાં આત્માના આ પ્રકારના આવિષ્કારનો અનુભવ કરો છો ત્યારે તમે યથાર્થ રીતે ભય, શંકા અથવા ચિંતારહિત થઈ રહો છો. કારણ કે આ સામર્થ્યની વિદ્યમાનતા તમને એમ કહેતી જણાય છે કે તમારા દરિયિંદ્રમાં જે કંઈ છે તેને તમે સિદ્ધ કરી શકો એમ છે. કંઈ પણ શુભ કરવાને માટે તમે સઘળી વસ્તુઓને કાર્યમાં યોજી શકો છો. અને જે કંઈ શુભની ઇચ્છા તમારું અંતઃકરણ કરે છે તે પ્રત્યેક શુભના સ્વામિત્વને તમે પ્રાપ્ત કરો છો. આત્માનું આ પ્રકારનું ભાન સ્વાસ્થ્ય, વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા, આશ્ચર્ય, દૃઢતા, તથા લક્ષ્યિંદ્રુપ્રતિ આગળ અને આગળ વધવાનો અરોધ્ય વેગ તથા નિશ્ચય પ્રકટાવે છે. મનુષ્ય જ્યાં જ્યાં કાર્ય કરે ત્યાં ત્યાં તે સામર્થ્યને પ્રકટાવે છે. તેનું કાર્ય ગમે તો નાનું કે વિશાલ, જનહિતકર કે સ્વહિતકર, જનપ્રિય કે સ્વપ્રિય, ગમે તે હો તેના કાર્યનો પ્રદેશ ગમ્ય કે અગમ્ય, પ્રકટ કે અપ્રકટ, સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ ગમે તે હો, પરંતુ તેમાં તે સામર્થ્યને પ્રકટાવે છે.

આ અદ્ભુતસરખા કંઈકનું જે મનુષ્યના અંતરમાં ભાન થાય છે, તે મનુષ્ય વર્તમાન સમયમાં એક મહાન પુરુષરૂપે હોય છે. અને જેઓ તેના જીવનના ઉદ્દેશને સમજે છે તેઓ સઘળા જાણે છે કે, ખીજા સામાન્ય મનુષ્યોમાં જે કંઈ નથી મળી આવતું એવું, અપવાદસરખું કંઈક તેનામાં રહેલું છે. આ જ કારણને લીધે તેવા પુરુષો ઈશ્વરની એક સાક્ષાત્ વિશ્લેષરૂપે મનાય છે અને તેનો હેતુ એ જ છે કે તેઓ તેમના પોતાનામાં મહત્તાનું ભાન કરે છે—મહત્તાને અનુભવે છે, અને જે આવા અપવાદરૂપ અનુભવને પ્રકટ કરે છે તેવી જે આત્માની કળા તેનો પોતાનામાં આવિષ્કાર કરે છે, તેને લીધે જ તેમ-

રમી રહે છે. તમે અધિક વિસ્પષ્ટપણે વિચાર અથવા ચિંતન કરી શકો છો, બૂદ્ધિના તકો કરી શકો છો, અધિક ઉંડી દૃષ્ટિ પહોંચાડી શકો છો, અને અધિક ઉત્તમ પ્રકારની યોજના, સાધનો તથા પદ્ધતિને ઘડી શકો છો તથા ઉપગતી શકો છો, અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો જ્યારે તમારા પોતાના અંતરમાં મહત્તાના સામર્થ્યનું તમને જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તમારા સ્વત્વ (Personality પોતાપણ) માં જે કંઈ છે તે સઘળું વધારે સારું કાર્ય કરે છે, અને અધિક મહાન્ પરિણામોને પ્રકટાવે છે. આ વાર્તા પ્રકટ સત્યરૂપે છે. આથી આત્માનો વિકાસ એટલો તો અગત્યનો છે, યથાર્થ રીતે જોઈએ તો તેનો વિકાસ કરવાના યત્નમાં મનુષ્યે એક ઢાણનો પણ વિલંબ કરવાની જરૂર નથી.

વર્તમાન સમયમાં ઘણા મનુષ્યોનું એવું માનવું હોય છે કે જીવનમાં વિજ્ય પામવાને માટે મનુષ્યોએ, વસ્તુઓ તથા સ્થિતિઓઉપર અમુક પ્રમાણમાં સત્તા અથવા સ્વામિત્વ જમાવવું જોઈએ. અને તેમ કરવાને માટે મનુષ્યમાં રહેલાં મોટાં સામર્થ્યોને કેવી રીતે તે કામમાં યોજવાં તેની અનેક પદ્ધતિઓ અથવા રીતિઓ ધડાવી હોય છે, પરંતુ તે એક બૂદ્ધ જ છે. અને ખીજતોઉપર સત્તા જમાવવામાં પોતાના સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવાનો જેઓ ડોહ પણ રીતે યત્ન કરે છે તેઓ થોડા જ સમયમાં તેમના સામર્થ્યને ગુમાવી બેસે છે. યોગ્ય માર્ગ તો એ જ છે કે તમારામાં જે સામર્થ્ય હોય તેનો તમને પોતાને મહાન્ સમર્થ પુરુષ જનાવવાના કાર્યમાં ઉપયોગ કરવો. અને પછી તમારા આત્માને અધિક અને અધિક જાગૃત કરીને એ સામર્થ્યને વધાર્યા કરવું. જ્યાં જ્યાં યથાર્થ મહત્ત્વ પ્રકટેલું છે તે સઘળામાં મનુષ્યમાં રહેલા આત્માના સામર્થ્યના આવિષ્કારવડે જ પ્રકટયું છે, અને તેણે જ તેમનામાં શક્તિ, અસાદિક ભુદ્ધિ, અને પ્રતિભા આદિને પ્રકટાવ્યાં છે. તેથી જ્યારે તમે સામર્થ્યનો વિકાસ કરતા હો ત્યારે તે સામર્થ્યમાં તમારા આત્માનો પ્રવેશ કરાવજો. એ સામર્થ્ય પ્રકટાવવામાં તમારા આત્માને યોગજો. અને જ્યારે આત્માના સામર્થ્યનો તેમાં યોગ કરવામાં આવે છે અને તેવડે પૂર્વની માનસિક શક્તિઓમાં જ્યારે દ્વિગુણ બળ પ્રકટતું અનુભવાય છે ત્યારે એ પ્રકારના કર્તવ્યની અગત્ય તમને સદજનમાં સ્પષ્ટ થશે.

આત્માની આ સવિશેષ (Particular) કળાનો વિકાસ કરવાને સઘળા માટે મહાપુરુષોનાં સ્વત્વ (Personality) ને તપાસો. સ્મરણમાં રાખો કે મહાન્ સ્ત્રીપુરુષો માં જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં આત્માનો આવિષ્કાર થયેલો છે. તેમાંના કેટલાકમાં તે અવિષ્કાર અત્યંત પ્રમાણમાં થયો હોય છે જ્યારે કેટલાકમાં ન્યૂન પ્રમાણમાં થયો હોય છે. અને એ તો સત્ય જ છે કે આત્માનો આવિષ્કાર કર્યાવિના જગત્માં જેઓએ આગળ વધવાનો યત્ન કર્યો છે તેઓ સામાન્ય સ્થિતિથી અધિક ઉર્ચે કદાપિ ચડી શક્યા નથી. તેવા પુરુષોનું નિરીક્ષણ કરો, અને તેમનામાં એવું સામર્થ્ય પ્રકટે એવું શું છે તે જાણો. તમને તન્કાસ તે જણાશે, અને તે જ પ્રમાણે તમારા પોતાના જીવનમાં એ જ રીતથી આત્માના આવિષ્કારનો વિકાસ કરવાને માટે યત્ન કરો. પછી આત્માની જ્ઞાન, અજ્ઞાન તથા અજ્ઞાન સ્થિતિમાં તમારા જાગૃત જ્ઞાન (Consciousness) ને અખંડ રાખવાનો નિર્ભય કરો. એથી સ્થિતિમાં જે કંઈ રહ્યું હોય, તેને પ્રકટ કરવાનો યત્ન કરો અને પછી તેને પ્રકટ કરીને તે

અનુભવમાં નિરંતર રહ્યા કરે. આ પ્રશાંત અને જલવાળી અવસ્થામાં જ્યારે તમે આવો અથવા હો ત્યારે તમારા પોતાના સમગ્ર વ્યક્તિત્વને એ પ્રશાંતજલથી પરિપૂર્ણ માનીને તેના જ વિચારને સેવો. આ ક્રિયા તમને પોતાને સુદૃઢ અને બલવાન બનાવશે, તથા તમારા સમગ્ર શરીરને છવનના એક મોટા ભંગારરૂપે કરી દેશે. અને પછી સમય જતાં, જ્યારે કંઈ અદ્વિતીયસરખું કાર્ય કરવું હોય ત્યારે એ એકત્ર થયેલો જળનો શક્તિ ઉપયોગમાં આવશે અને મનવડે તેને કાર્યમાં યોગ્ય શકાશે અને તેમ થતાં ધારેલાં પરિણામો અવશ્ય પ્રકટાવી શકાશે.

તમારા પોતાનામાં આત્માની કાર્ય કરે એવી જાગૃત વિદ્યમાનતા અથવા પ્રાકટ્ય થતાં, તમે જે કંઈ કરશો તેમાં તે વિશેષ સુધારણા કરશે. કારણ કે આત્મામાંથી જે સામર્થ્ય પ્રકટે છે તે અત્યંત ઉચ્ચ ગુણનું હોય છે, અને તેથી તમારા કાર્યને તે ઉચ્ચ ગુણ (Quality) વાળું કરવાને સમર્થ છે. આત્માના આવિષ્કારનું ભાન અથવા અનુભવ વધારે મહાન વસ્તુઓની ઇચ્છાને જાગૃત કરશે, અને કેટલીક વખતે તો તે ઇચ્છા અત્યંત આરોધ્ય-ન રોગી શકાય-એવી થશે અને આપણે એ તો જાણીએ છીએ કે જે કોઈ આરોધ્ય ઇચ્છાપૂર્વક મહાન વસ્તુની અભિલાષા સેવે છે, તો તે વસ્તુઓ પરિણામે તેને પ્રાપ્ત થાય જ છે. અને મુખ્યત્વે કરીને તેવી ઇચ્છાની સાથે જ્યારે તે યથાર્થ શ્રદ્ધાનેન્દે છે ત્યારે તો તે અવશ્ય અને શીઘ્ર સિદ્ધ થાય છે. આ સંબંધમાં એ જાણવું અત્યંત અગત્યનું છે કે જે અંતઃકરણ પોતાની સંકલ્પશક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે છે તે અંતઃકરણ એવું હોય છે કે આ-માના પ્રશાંત, જલવાન તથા અજ્ઞાત સામર્થ્યનો અનુભવ કરી શકે છે. આત્માના વિકાસની અત્યંત અગત્ય હોવાનું આ એક ખીલું કારણ છે. એ પ્રકારના વિકાસમાં નિત્ય વૃદ્ધિગત થવાને માટે આપણને જાણીએ કે આત્માના આ પ્રકારના સવિશેષ આવિષ્કારના જાગૃત ભાનના સર્વોત્તમ વિચારમાં જેટલું અને તેટલું રહેવું એ અત્યંત લાભકારક છે. અને તેવી જ સાથે આત્માના સામર્થ્યનો જેટલો પ્રકાશ કરી શકે તેટલો કરીને તેમાં અત્યંત ઉંડાણથી અને તેટલો અધિક સમય પ્રવેશવું એ પણ તેટલું જ લાભકારક છે. જે કે આ સર્વ પ્રયત્નોમાં આપણે સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે આત્માનો આવિષ્કાર નિરંતર પ્રશાંત, જલવાન, અદ્ભુત તથા અજ્ઞાત હોય છે. એવા પ્રકારનો આવિષ્કાર થતાં સર્વ કલંક મુગમ થઈ રહે છે, અને ધારેલા અર્થની શીઘ્ર સુસિદ્ધિ થાય છે.

ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૬૬ થી.)

આ પ્રકારના ગુણધર્મવાળાં મૂર્ત તથા અમૂર્ત દ્રવ્યોની સંયોગિબુદ્ધિપર રહેનારું દ્રવ્ય આકાશતત્ત્વ છે. એ તત્ત્વદ્વારા અમૂર્તદ્રવ્યોના વિકાસે અને પરિણામો મૂર્તદ્રવ્યોના મહાખંડમાં પ્રવેશ પામે છે. આ આકાશતત્ત્વ સ્વયં મૂર્તદ્રવ્યોસાથે સંયોગમાં આવેલું હોય છે અને તેથી તેને વિશુ કહેવામાં આવે છે. આકાશના ઉપરિ ભાગમાં રહેલાં અમૂર્ત દ્રવ્યોનું વિનુન્ય કંઈકે જુદા પ્રકારનું છે, ઉદાહરણથી આ વસ્તુ રૂપરૂઢ થવા વિશેષ સંભવ રહે છે:-

એક વસ્ત્રઉપર તલની પથારી કરી હોય તો સઘળા તલસાથે વસ્ત્ર સંબંધમાં આવતું હોવાથી વસ્ત્ર જાણે વિભુ છે, પરંતુ તે સઘળા તલના દાણામાં અને વસ્ત્રમાં રહેલું ગુસ્તવ વિભુતર છે, કારણ કે તે પ્રત્યેક દાણામાં અને વસ્ત્રના તંતુઓમાં પ્રવેશ પામેલું છે. આ પ્રમાણે સઘળાં મૂર્ત દ્રવ્યો અને તેનાં કાર્યરૂપ સૂર્યચંદ્રાદિ ગોલકા અને તેમાંના ચરાચર પદાર્થો આકાશરૂપ મહાપટઉપર વિસ્તારેલા છે અને તે મૂર્તદ્રવ્યોના પરિચિન્ન પરમાણુસાથે તે આકાશરૂપ દ્રવ્ય સંબંધમાં રહેલું હોય છે. એટલે કે મૂર્તદ્રવ્યનું પરમાણુ તલના દાણાની પેઠે આમતેમ ફરે તોપણ આકાશની સંબંધ છોડતું નથી. આમ છતાં આકાશના ઉપરિભાગમાં રહેલાં શુદ્ધિ આદિ અમૂર્ત દ્રવ્યોના પરિચિન્ન પરમાણુઓને બેદીને સર્વના સંબંધમાં આવે છે, આથી વિભુતર ગણાય છે.

આ અમૂર્ત દ્રવ્યોનું આદિ કારણ અર્થાત્ જે કાર્તિકા કાર્યરૂપ થતું નથી એવું જગદ્ગુરૂપ દ્રવ્ય તે ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ છે, અને તેને અલિંગ પણ કહે છે. તેને અવ્યક્ત અથવા માયા પણ કહે છે. આ દ્રવ્ય ચિદાત્મારૂપ કૂટસ્થ દ્રવ્યથી સ્વતંત્ર સત્તાવિનાનું હોવાથી ચિદાત્માની શક્તિરૂપ ગણાય છે અને ચિદાત્માની છાયાપત્તિને અખંડ ધારણ કરી રાખે છે. એ પ્રકૃતિ અથવા અતત્ત્વભૂત (ચિદાત્માથી પૃથક્ સત્તાવિનાની હોવાથી “અતત્ત્વ” સંજ્ઞા આપી છે) માયાની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કલા હોય છે. પ્રવૃત્તિકલાથી વિશ્વનો ઉદય તથા રિથિતિ થાય છે. નિવૃત્તિકલાથી વિશ્વનો લય અને છે, ચિદાત્માની અર્થાત્ નિર્ગુણ બ્રહ્મતત્ત્વની અખંડ છાયાપત્તિને ધારણ કરનાર આ જગદ્ગુરૂપ પ્રકૃતિશક્તિનો પ્રથમ ક્ષોભ અથવા દોહન થતાં દુધને ઉકાળવાથી જેમ તર ઉપર આવે છે તેમ મહત્તત્ત્વરૂપ એક દ્રવ્ય પૃથક્ પડે છે. આ દ્રવ્ય સમગ્ર પ્રકૃતિના સર્વોત્તમ સારરૂપ હોય છે, અને એવડે ચિદાત્માનો અને પ્રકૃતિનો ભેદ ઉદ્ભવિત અથવા અનુમિત થાય છે, તેથી તેને લિંગ સંજ્ઞા પણ આપવામાં આવે છે. સમગ્ર ભવિષ્યમાં થનારાં કાર્યોમાં તે દ્રવ્યનો અનુગમ હોવાથી તેને મહત્તત્ત્વ કહે છે. પ્રકૃતિના નિરતિશય સત્ત્વના કાર્યરૂપ હોવાથી તે દ્રવ્યમાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્યરૂપ ગુણો રહેલા હોય છે. આ દ્રવ્યને આંતર ઉપાધિરૂપે પ્રાપ્ત કરી ચિદાત્મા ઐશ્વર્યાદિ ધર્મવાળા પ્રતીત થાય છે. દૈવી સૃષ્ટિમાં આ દ્રવ્યનો વ્યય થયા પછી અવશિષ્ટ રહેલા મહત્તત્ત્વમાં રજસ અને તમસની કલા બહાર પડતી આવે છે, અને તેથી એ બે ગુણોના ઉપરાગથી એ તત્ત્વના અંશોમાં વિપરીત ધર્મો પ્રતીત થાય છે. અર્થાત્ અધર્મ, અજ્ઞાન, અવૈરાગ્ય, અને ઐશ્વર્યાદિ ગુણો તેમાં પ્રકટ થાય છે. આ ગુણોનું તારતમ્ય હોય છે અને તેથી કોઈ પણ મહત્તત્ત્વના બે અણુઓ જરાજર સમાન ધર્મવાળા હોઈ શકતા નથી. તોપણ પ્રત્યેક અણુનો સ્વાભાવિક વેગ, અધિકરણરૂપ કારણ દ્રવ્ય જેમાં તે તરે છે તેના સમાન આકારવાળા થવાનો હોય છે. આ વેગ જ્યારે ચરિતાર્થ થાય છે ત્યારે અધિકરણરૂપ દ્રવ્યનો અને તેમાં તરતા અણુનો અંશાંશિભાવ ટળી જાય છે; અને દ્રવ્ય એકરસ અથવા અવિભાગાપન્ન થાય છે. પ્રત્યેક મહત્તત્ત્વના અર્થાત્ શુદ્ધિતત્ત્વના અણુની આ અધિકરણાત્મક થવાની સ્વાભાવિક શક્તિને લીધે જીવની પરમેશ્વરભાષાપત્તિ સંભવે છે. જેટલા બળથી અથવા વેગથી મહત્તત્ત્વના અણુની અથવા જીવની અધિકરણદ્રવ્યમાં લીન થવાની શક્તિ હોય તે પ્રમાણમાં મૂલ્ય લિંગાત્મક મહત્તત્ત્વના ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યનો આવિર્ભાવ થાય છે. જેમ

મહાસુદ્રમાં જ્યાં મોતી નીકળે છે ત્યાં બલવાન વેગથી જેટલી ઉંઝાઈમાં હુમકી મારવામાં આવે છે તે પ્રમાણમાં ઉત્તમ મધ્યમ અને નિષ્કૃષ્ટ મોતીની પ્રાપ્તિ થાય. છે, તેમ સર્વ જીવોના વિશ્રામભૂત આ પરમાત્માના ઉપાધિરૂપ આદિમ દ્રવ્યમાં જેટલા વેગથી સંયમ થાય તેટલા પ્રમાણમાં ધર્મજ્ઞાનાદિ રત્નોની પ્રાપ્તિ થાય છે. મહત્તરવના અંશરૂપ અણુનું—અથવા ચિદાત્માની હાયાપત્તિવાળા સુદૃઢતત્ત્વનું—અથવા જીવનું અિંબરૂપ ચિદાત્માના અનુભવથી કૃતકૃત્ય ધર્મ સ્વરૂપે અવસ્થિત થતું અર્થાત્ અણુનું એકરસ કારણદ્રવ્યરૂપે પસટાતું અને તેનું સસંસ્કાર પુનરુત્થાન નથતું તેને આપણા સદ્વિચારકો પરમ મોક્ષ અથવા કેવલ્ય-સંપત્તિ કહે છે.

મહત્તરવના ખરે અથવા અંશે જ્યાંથી જીવત્ત્વનો આરંભ થાય છે તે અધિકરણુ-ત્તમ કારણદ્રવ્યમાં રમણુ કરે છે, એ વાર્તા ખાસ લક્ષમાં રાખવાજોઈ છે. આ કારણ-દ્રવ્ય પરમેશ્વરનો ઉપાધિ છે અને તેમાં સર્વ ભૂતપ્રાણીના સુદૃઢતા અને ત્યાર પછીના તત્ત્વોના સંસ્કારો રહે છે. આ કારણુ દ્રવ્ય સર્વેશ્વરવાદિ ધર્મવાળું હોય છે અને તેને ઉપાસ્યરૂપે સ્વીકારવાથી અંશરૂપ જીવને સ્વરૂપપત્તિ થવાની સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે.

તત્ત્વવિદ્યાનો એક અબેઘ સિદ્ધાન્ત છે કે કોઈ પણ દ્રવ્ય પોતાના સ્વભાવથી બ્રહ્મ થતું નથી. તે સ્વભાવ આગનુક નિયમોથી દબાય છે, અને પ્રસંગે વિપરીત ધર્મ પ્રકટ થાય છે, તોપણ સઘળા દયાણોમાં, સઘળા વિપર્યયોમાં, તે દ્રવ્ય સ્વભાવસંપત્તિ પ્રકટ કરવા મથે છે. પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે જલ જેટલી ઉંચાઈથી આવતું હોય તેટલી ઉંચાઈએ ચડવાના વેગવાળું હોય છે. પછી નળીઓવડે આપણે તેનો પ્રવાહ ગમે તેટલી ઉંચાઈએ લઈ જઈએ તોપણ તેને જાંઘ ગણિતો અવકાશ મળતાં પોતાની મૂળ ઉંચાઈએ તે મટે છે. આ નિયમ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં પણ પ્રવર્તે છે. સર્વ જીવો સ્વભાવે સત્ત્વપૂર્ણ છે, અને અધિકરણુદ્રવ્યના ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યદિ ગુણોને પ્રકટ કરવા ઉત્સુક છે. તેઓ જેટલા પ્રતિબંધોમાં અને આવરણોમાં રહે છે તેટલા પ્રમાણમાં અધર્માદિ પ્રકટ કરે છે. તેમને વિચારનું, વર્તનનું, કાર્યકરણસંઘાતનું સ્વાતંત્ર્ય મળતાં પોતાના ઉચ્ચ સ્વભાવતરફ વળે છે. ઘણી નીચાઈએ ગયેલાં જલનું પ્રતિબંધક એકદમ જલ્ય છે તો જળનો વેગ અદિતિ નીકળી વચલા પદાર્થોને નુકસાન પહોંચાડે છે, તેમ અનિનિમ્ન કોટિમાં અવતરણુ થયેલા જીવને સ્વાતંત્ર્ય મળતાં આપાતતઃ વિરોધી કાર્યો તેનાથી થાય છે, પરંતુ તે તેનો સ્વભાવદોષ નથી પણ અયોગ્ય પ્રતિબંધોનો છે અને તે પ્રતિબંધો કયા ક્રમથી ખસેડવા તે આપતનું લોકમાં ગણાતા ઉદારકોમાં જોઈએ તેવું જ્ઞાન હોતું નથી. આથી ક્રિયાવિચારનું સ્વાતંત્ર્ય લક્ષ્યરૂપ જનાં જલ્લવિદ્યાના પ્રવર્તક સર્વજ્ઞ મહાપિઓ જીવોને આરંભમાં તે સ્વાતંત્ર્ય પૂર્ણરૂપે અર્પેતા નથી, પણ ક્રમશઃ સ્વાતંત્ર્યસામગ્રી લોકકલ્યાણાર્થ રચી આપે છે. આ તત્ત્વત મહર્ષિઓ ક્રિયાવિચારના સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યના ઉપદેશક હોય છે, પરંતુ સર્વને તે પ્રકારના સ્વાતંત્ર્યમાં એકી વખતે મૂકવામાં તેઓ જોખમ સમજે છે. આથી તેઓ ક્રમશઃ જીવોને અમુક મર્યાદામાં સ્થાપે છે અને તે મર્યાદામાં તેને સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય અર્પે છે. તે મર્યાદાના ગુણધર્મોના વિકાસ સિદ્ધ થયા પછી અન્ય મર્યાદાનું દાર ખુલ્લું કરી આપે છે અને નવી મર્યાદા અથવા ભૂમિડાના ગુણ ધર્મો કેવી રીતે સિદ્ધ કરવા, તેના ઐશ્વર્યસાથે કેટલી જોખમદારી જોડાયેલી છે, એ આદિનો ઓષ આપે છે.

અને આમ ક્રમશઃ સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યને તેઓ અર્પે છે. આ અધિકારાનુસાર ક્રિયાવિચારનું સ્વાતંત્ર્ય આપવાના સંપ્રદાયને કેટલાક અવિચારી આતુર પુરુષો મિથ્યા પ્રતિબધરૂપ ગણે છે. પ્રસંગે ઉદ્ધારક મહાત્મામાં સ્વાર્થનો, દંભનો, અવિવેકનો આરોપ કરે છે. વસ્તુના સર્વજ્ઞ ઉપદેશોમાં આવી સંકુચિત વૃત્તિઓ હોતી નથી, તેઓ પરમ ઉદાર હોય છે, અને તેમના આદર્શની પરીક્ષા તેમના આશ્રમે વિનીત થયેલા સ્ત્રીપુરુષોમાં ક્રિયા અને વિચારના માધુર્યથી થાય છે. તેમના આશ્રમે વિનય પામનાર સ્ત્રીપુરુષો ક્રિયાવિચારનું અકાષ્ટતાંડવ કરતાં નથી, તેમનાં હૃવત પ્રશાન્ત વેગથી વહે છે. તેમનાં અંતઃકરણોમાં દૈવાસુરસંગ્રામ થાય છે તોપણ દેવોનો વિજય થઈ આસુરી સંપત્તિ હારી ક્રિયારૂપે બહાર નીકળવા પામતી નથી. સ્વરૂપમાં તેવાં મહદાશ્રિત સ્ત્રીપુરુષોમાં હૃવતનું સર્વ માધુર્ય હોય છે. તેમનો માર્ગ અન્યેક ડગલે રસથી પૂર્ણ હોય છે, અને અરૂપે સ્થિત થયા પછી પાછલી ભૂમિકાની કસોટીઓ ઉત્થાનસમયે તેમને ઉપસ્થિત હોય છે તેથી તેઓ અદ્ભુત ક્ષમા અને મૃદુતાને ધારણ કરનાર હોય છે.

આ પ્રકારનું વિનીતપણું અને આંતર માધુર્ય જે વ્યક્તિમાં અથવા મંડલમાં ન જણાય ત્યાં સમજવું કે ઉદ્ધારક ઉપદેશમાં સર્વજ્ઞતાનું પ્રેરક બલ નથી. આ વિચારો પ્રકટ કરવામાં હું આપણા મંડલની કદાચ સ્તુતિ કરતો હોઈશિ. કેમકે આપણામાં આ સામુદાયિક માધુર્ય શ્રીઈષ્ટના અપૂર્વ અનુગ્રહબલથી થઈ જઈ છે. તોપણ વ્યક્તિની તેમ મંડલની પરમાર્થવિષયક પ્રવૃત્તિના પ્રોત્સાહક વિચારો પ્રકટ કરવામાં અધિક હિત સમજી અત્ર પ્રકટ કરું છું.

હવે પ્રકૃત વિષયપ્રતિ વળી એ હોવાનું સ્વભાવદ્રવ્ય આપણે જાણ્યું. તે મહત્તત્વના અંશરૂપ છે. આ અંશનો સ્વાભાવિક વેગ વિદ્યાત્મક છે અર્થાત્ ધર્મ વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરવા પ્રતિ તેનું લક્ષ્ય છે તોપણ રજસ અને તમસના સંસર્ગબલથી સ્વાયેલા વર્તમાન તથા જન સર્ગમાં થયેલા અનંત જન્મોના કર્મકોશથી તે અણ અથવા અંશમાં અવિદ્યાનું અને તેનાં કાર્યો અધર્મ, અજ્ઞાન, અવૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્યનું પ્રાધાન્ય પ્રવર્તે છે. વિદ્યાત્મક અને અવિદ્યાત્મક શાખાવાળા આ હૃવત મહત્તત્વમાંથી પ્રકટ થયેલા અણનું સંસરણ એટલેથી જ અટકવું નથી. મહત્તત્વનો સ્વાભાવિક જ્ઞાનપ્રકાશરૂપ ધમે તેમાં રપુરે છે, તોપણ “ હું છું ” આ પ્રકારની વિરપટ સ્વાત્મપ્રતીતિ (Self consciousness) અથવા સ્વાત્મસંવેદન અથવા બુદ્ધધર્મની પરિભાષામાં કહીએ તો આલયવિજ્ઞાનધારા અન્ય દ્રવ્યના અણવિના નથી.

આ બીજું દ્રવ્ય તે મહત્તત્વમાંથી પ્રકટ થતું અદંકારદ્રવ્ય છે. એ દ્રવ્યને અદંકાર દ્રવ્ય એટલા વારતે કહેવામાં આવે છે કે અહમસ્મિ હું છું, આ પ્રકારની પ્રતીતિ એ દ્રવ્યમાં ચિચ્છાયાપત્તિથી થાય છે. આ દ્રવ્ય પણ મહત્તત્વમાંથી સર્ગારબે પ્રકટ થાય છે, અને અમરત કોટિમાં પડે છે. ઈશ તથા દેવકોટિમાં એ દ્રવ્યનો વ્યય થયા પછી અવશિષ્ટ રહેલા અદંકાર દ્રવ્યમાંથી મહત્તત્વના ઉપર વર્ણવેલા હૃવરૂપ અણનો પોતાની પૂર્વ સર્ગમાં મેળવેલી સંસ્કારસંપત્તિઅનુસાર યોગ્ય અણને ખેંચે છે, આ અદંકારનું અણ અધિકરણરૂપ સમષ્ટિ અદંકાર દ્રવ્યમાં તરે છે, તોપણ જ્યારે તેનો અત્યક્ત અથવા મૂલ પ્રકૃતિમાં લય થવાનો હોય ત્યારે પોતાના નિયત મહત્તત્વના અણદ્વારા તેનો લય થાય છે, સ્વતંત્ર રીત્યા નહિ. આ અદંકારના અણમાં બુદ્ધિના અથવા મહત્તત્વના અણનો દ્રવ્ય અથવા પ્રવાહ પ્રવેશ પ્રાપ્તી સક્રિય છે.

(અપૂર્ણ.)

एक अनेकजनहितकर प्रवृत्ति.

(૩)

વિચાર કરે, જરા ઉંડાણથી વિચાર કરે; તમારા પોતાનામાં આવી વિચાર કરે.

પ્રિય વાચકો ! ગયા અંકમાં જનસમાજની સામાન્ય વ્યવસ્થાનો અને તેમાં આપણે ધારેલી મુખ્ય યોજનાનો ક્યાં અંશમાં પ્રચાર થવો સંભવિત છે, અને તેથી આપણો મૂળ વિચાર કદપનામાત્ર ત્યાં પરંતુ શક્ય છે એ સંબંધી સ્વરૂપમાં વિચારી ગયા હતા. હવે મનુષ્યોનું આંતર હેતુ એ સંબંધમાં કંઈ પણ સહાય આપી શકે અથવા તે વિચારને અનુમોદન આપવા કે તેમાં ભળવા તત્પર થાય એમ છે કે કેમ તે વિચારવું જોઈએ.

આ જગત જેમ વિવિધ પ્રકારનાં મંડલોથી રચાયેલું છે, તેમ મનુષ્યનું આંતર જગત પણ તેવાં જ વિવિધ મંડલોથી રચાયેલું છે. અને તેથી આપણો મુખ્ય વિચાર જે આ જાતની જગતના અનેક મંડલોથી અનુકૂલરૂપમાં ગ્રહણ કરાય તો તે જેમ વધારે લાભકારક અને આપણી ધારણાને વધારે સિદ્ધ યવાની આશાને પ્રકટાવે છે, તેમ મનુષ્યમાત્રના અંતરમાં રહેલાં વિચાર, નિશ્ચય, કદપના, સંકલ્પશક્તિ, આદવાનશક્તિ, વગેરેનાં જે મંડલો છે, તેમાં પણ તે અનુકૂલરૂપમાં ગ્રહણ કરાય તો તેથી આપણને, આપણા વિચારને પોષણ, તથા ઉત્તેજન મળે.

જગતના વિવિધ મનુષ્યો જેમ વિવિધ પ્રકારના નિશ્ચયો, વિચારો, મંતવ્યો, જ્ઞાતવ્યો વગેરે રાખે છે, તેમ આપણામાં રહેલાં કરણો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, સંકલ્પશક્તિ, કદપનાશક્તિ, અંતરસ્ફુરણ (Inspiration) વગેરે પણ જૂદા જૂદા જાતના નિશ્ચયો, વિચારો, ધારણાઓ કરે છે. સંકલ્પશક્તિ કંઈ નિશ્ચયો રાખે છે તો તર્કશક્તિ એથી જૂદા જ નિશ્ચયને સેવતી હોય છે. મન અમુક વિચારોમાં ગ્રહા ધરે છે તો બુદ્ધિ તેમાં અગ્રહા જ ધરે છે. કોઈ વાતનો બુદ્ધિ સ્વીકાર કરે છે તો કદપનાશક્તિ તેનો નિષેધ કરે છે. ચિત્ત કોઈ વિષયમાં અમુક રૂપમાં સ્ફુરણ કરે છે તો ઇન્દ્રિયો કંઈ તૂટીપત્ત જ કરતી હોય છે. વિચારમાં કંઈ વિષય હોય છે તો નિશ્ચયમાં તેથી કંઈ જૂદો જ હોય છે. અવહારબુદ્ધિ કંઈ નિર્ણયો ધારણ કરતી હોય છે તો સિદ્ધાંતમાં કંઈ બીજો જ વિષય રહ્યા હોય છે. આ સ્વૃક્ષ જગતની પેઠે મનુષ્યમાં પણ વિવિધ ભિન્ન ભિન્ન નિશ્ચયાર્થિવાળાં કરણો હોય છે. સ્વપ્ને જગતમાં જેમ એકમત થવો સંભવિત નથી, તેમ મનુષ્યનામાં રહેલાં આ બધામાં પણ એક મત હોઈ શકતો નથી. તેને જ લીધે કેટલાકોએ એમ કહ્યું છે કે આપણા પોતાનામાં સર્વથી બળવાન જે સત્તા હોય તેના નિશ્ચયને અનુસરવું.

આ પ્રમાણે મનુષ્યના પોતાનામાં પણ મતભેદ, વગેરે હોય છે, અને તેમ છતાં પણ મનુષ્ય જે વિવેકવાળો હોય છે તથા પોતાના આ લૌકિક સ્વરૂપને યથાર્થ સમજનારો હોય છે તો તેનામાં રહેલી આ બધી શક્તિઓ પાસેથી તે એક પ્રકારના નિશ્ચય અથવા વિચારમાં અનુમતિ મેળવી શકે છે. અને કંઈ નહિ તો છેવટે તેની સપ્તમી શક્તિઓમાંથી વધારે પ્રમાણમાં તો તે પોતાના નિશ્ચય, વિચાર વગેરેને અનુકૂલ કરી બે છે જ. અર્થાત્ બદલે મને તો તે વિચાર સ્વીકારાય જ છે.

આપણી સર્વ શક્તિઓમાં—મનમાં, બુદ્ધિમાં, કલ્પનામાં તર્કમાં—પગેરે સર્વમાં અપૂર્વ સામર્થ્ય રજૂ હોય છે. આપણે હજી બાકી પાણી નથી તેટલું સામર્થ્ય હોય છે. તેથી જો તે સર્વ આપણા મુખ્ય વિચારમાં જોડાય તો તે વિચાર અત્યંત—અસાધ્ય અને અવશ્ય સિદ્ધ થવો સંભવે. પરંતુ ઉપર કહ્યું તેમ એ બધી શક્તિઓ આપણા મુખ્ય વિચારને અનુકૂળરૂપે સ્વીકારે કે કેમ એ તમને સંશય થાય છે. પરંતુ તે સ્વીકારી શકે એમ છે.

મનુષ્ય પાસે એક એવી વસ્તુ છે કે જે બધીને એક દિશામાં દોરવી શકે છે. પ્રથમ તો આપણને તે અશક્યજેવું લાગે છે, અને બીજી વસ્તુને જો થોડા પ્રમાણમાં પ્રકટાવવામાં આવે છે, અને થોડો સમય જ જો તે આપણાં ઉપર તરતી રહે છે, તથા તેનાં ઉગ્રાં મજા માત્રની નથી, તો તો તે વસ્તુ હોવા છતાં પણ પરિણામે આપણે ધાર્યા પ્રમાણે કરી શકતા નથી. પરંતુ જો આપણે તે વસ્તુને અધિક પ્રમાણમાં પ્રકટાવીએ છીએ અને તેને આપણા આંતર લાગના ઉપરના જ પ્રદેશમાં ફેરવ્યા ન કરતાં હટી ઉતારીએ છીએ, અને તે અત્યંત પ્રમાણમાં પ્રકટીને સ્વતંત્રપણે પોને કાર્ય કરવા પ્રયત્ન થાય જ. બીજા બધાઉપર પોતાની શ્રદ્ધા જમાવીને તેમને પોતાના ધાર્યા પ્રમાણે કાર્ય કરાવતી થાય ત્યાં સુધી જો તેને આપણે છોડી દેતા નથી પણ આપણામાં ધારણ કરી રાખીએ છીએ, તો પછી તે વસ્તુ બળવાળી બનતી જાય છે, અને ક્રમે ક્રમે તો તે એટલા બળવાળી થાય છે કે પછી આપણામાં રહેલાં પ્રકટ-કેન્દ્રોને તેને અધીન થવું જ પડે છે. તે મહારાજીપદે રિયન થાય છે, અને ત્યાંથી હવે જે આગાઓને કહાડે છે તેને બીજા બધાંએ અનુસરવું પડે જ છે. તેનો એક અંશરૂપ છે. બીજી અન્યથા થતો નથી. આજ જે બધાં સ્વતંત્રપણે જેમ કાવે છે તેમ અશક્ય પ્રકટ પગેરે ધારણ કરતાં હોય છે, પણ તે જ બધાં પેઢી મહારાજી ત્યારે રાજ્યારૂપ રચાયેલા વર્તમાન વ્યવસ્થામાં ધકેલે ઉભી રહે છે. મોટે ભાગે તો સઘળાં કરણો તેની અથવા અંશમાં અવિદ્યાનું અને અજ્ઞાન છે એટલું જ નહિ પણ ઉત્સાહથી તેણે દર્શાવેલા પ્રાધાન્ય પ્રવર્તે છે. વિદ્યાત્મક અને અજ્ઞાન છે એટલું જ નહિ પણ ઉત્સાહથી તેણે દર્શાવેલા માંથી પ્રકટ થયેલા અણનું સંસારણ એટલેથી જ ત્યાં તે સિદ્ધ અને તે પણ સર્વોત્તમ ભાવિક સાતપ્રકારરૂપ ધર્મ તેમાં મુકે છે, તોપણ છે. આજે વિરોધી જાણીને તે સ્વાત્મપ્રતીતિ (Self consciousness) અથવા છે, અને પોતાના સામર્થ્યનો તે પરિભાસમાં કરીએ તો આત્મવિજ્ઞાનધાગ અન્ય કંઈક નથી.

આ બીજું કંઈક તે મદનત્વમાંથી પ્રકટ થવું અવકાશરૂપ વાગે છે એવામાં આવે છે કે અહમ્મિસ હું છું, આ પ્રકટાવવામાં યોગ્યતા કાર્યને અનુગમન થતી થાય છે. આ કંઈક પણ મદનત્વમાંથી સર્ગારૂપો તો પ્રખર હોય છે કે તે કાર્યમાં માં પડે છે. ક્ષિત તથા દેવકારિમાં એ કંઈકનો અવધારે તો પરવશપણે પણ આગાવિના કંઈકમાંથી મદનત્વના ઉપર વર્તુલેલા હવરૂપ અણુઓનું પદમ પ્રાગત્ય જનમે છે ત્યારે આત્મસંપન્નિઅનુસાર યોગ્ય અણુને બોલે છે, આ અશક્તિ હોય છે તો તેને પણ ત્યાં અવકાશ કંઈકમાં નહે છે, તોપણ ત્યારે તેનો અવકાશરૂપેથી કંઈ જ તેનાથી થવું નથી. હોય ત્યારે પોતાના નિયત મદનત્વના અવકાશ તેનો મુગે મરોડે પાત્યાવિના પૂરકો અવકાશના અણુમાં શુદ્ધિના અથવા મદનત્વના અણુનો આગળ સીડીયુપ થઈ જાય છે. તેનો કોઈ વિરોધ ધારણ કરવું જ

નથી કેમકે સર્વ કાંઈ એ વસ્તુના અગાધ સામર્થ્યને જાણતાં જ હોય છે. જ્યાં તે વસ્તુને મનુષ્યના અંતરમાં મુખ્યરૂપે-રાજ્યા સનાઈત થતી જુએ છે કે તે જ જાણથી તે સર્વ તેને અધીન થઈ રહે છે અને ઉપર કહ્યું તેમ તેની ઈચ્છાના કાર્યમાં પોતાના સઘળા બળના વ્યવસાહિત જોડાય છે તે સમયે તેમનામાં પણ અપૂર્વ બળ પ્રકટતું જણાય છે. અને ગમે તેવું કઠિન કાર્ય હોય તોપણ તેમને પછી તે બહુ જ સરળ જણાય છે.

અહો! તે વસ્તુના સામર્થ્યનું શું કથન કરવું? વાચકા! તે શું હશે તે સમગ્રતઃ છે? વિચાર કરો, પુનઃ પુનઃ વિચાર કરો! જરા ઉંડાણથી વિચાર કરો. (અપૂર્ણ.)

(આ વિષયનું અનુસંધાન બહુ મહાકાવ્યના આવતા અંકમાં પ્રકટ થશે.)

બોલતી બેન્કનોટો

હાલ બહુ જ થોડા સમય પૂર્વે બોટી નોટો ચલણમાં આવતી અંટકે તેને માટે એક બેન્કનોટની ખાસ તપાસ રાખનાર માણસે નવી શોધ કરી છે. આ શોધનો કાયદા પ્રમાણે ઈચ્છાંકમાં પેટન્ટ લીધો છે અને બેન્કના માલીકાને કાંઈ બોટી નોટ કાઢનાર યોગી ત્રાસ તેણે આપતી હોય સારે ઘણાજ સહેલો અને સારો માર્ગ શોધી આપ્યો છે. અહિંઆની જેમ માત્ર સરકારને જ ચલણી નોટ કાઢવાની સત્તા ત્યાં નથી પણ ઘણી ખાનગી બેન્કો પણ પોતાની નોટ ત્યાં કાઢવાની સત્તા ધરાવે છે અને તેને લીધે તેમને આવા પ્રસંગે પોતાનો નામની બોટી નોટ કાંઈ કાઢી શકે નહિ અને કાંદે તો પકડી શકાય તેને માટે આ શોધ ઘણી ઉપયોગની છે.

આ શોધમાં પ્રવર્તતો નિયમ એ છે કે દરેક નોટને એક છેડે એક ચિત્રના રૂપમાં કંઈક ખાસ નક્કી કરેલા શબ્દો પાડવામાં આવે છે. આવા પ્રકારની તૈયાર કરેલી નોટ જ્યારે ફેનોઆફિર મૂકે ત્યારે તે નક્કી કરેલા શબ્દો ઉચ્ચારશે અને તેને લીધે બેન્કના મેનેજરને અથવા કાંઈ ખીજ માણસને તેની ખરાબણાની ખાતરી થશે.

ધારો કે એક પાંચ રૂપીઆની નોટને માટે નક્કી કરેલા શબ્દો 'પાંચ રૂપીઆની નોટ' છે. આજ શબ્દો હોવાનો ઘણો જ સંભવ એવો છે પણ ઉદાહરણ તરીકે જ આપણે આ લઘુએ છીએ. આ શબ્દો બોલવાથી હવામાં થતા આદોલનોનું એક ચિત્ર પોરી અને તે પ્રમાણેની એક છાપ જે આવા આદોલનો પુનઃ ઉત્પન્ન કરી શકે તેવી બનાવવી. નોટને છેડે આવી એક છાપવડે કાણા પાડવાથી એક ચલણી નોટની ઉપરાંત તેના પોતાના ખરાબણાના પુરાવારૂપે પણ રહેશે.

અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ.

જ્યોર્જ હાર્વર્ડ કે જે નોરધમબરજેન્ડની પથ્થરની ખાણમાં કામ કરનાર મજૂર છે તેની સ્મરણશક્તિ કંઈક અદ્ભુત કામ કરે છે. જે કંઈ પણ યાદ રાખવાની ઇચ્છાથી તે સાંભળે છે કે વાંચે છે તે તેને સ્મરણમાં હમેશાં રહે છે. માત્ર એક જ વખત ગમે તે વિષયની ચોપડીમાંથી પાંચ સાત પાના એકીસાથે વાંચીને કે સાંભળીને તે તરત એક પણ શબ્દની ભૂલ કર્યા વિના પાછા બોલી બંધ શકે છે. એક વખત તેની સાથે કામ કરતા એક મજૂરે બજારમાંથી રસ્તામાં સાધારણ રીતે ગવાના ગાયનોની એક ચોપડી લીધી. ૨૦-૨૫ ગાયનો આ ચોપડીમાં હતા અને તે બે જ્યોર્જ વીસ મીનીટમાં મોઢે કરી આપે

તો તેને એક પાંઉ આપવાની સરત આપી. સત્તર મીનીટમાં વર્ષોનું આ સર્વ મોટે કરી બોલી જઈ સરત છૂટ્યો હતો. ખીછ નખતે એ માણસો સાથે એ જૂઠા વર્તમાનપત્રોમાંથી એ પાના વાંચી ગયા અને વર્ષોનું એમાંથી એક ખીલકુલ બૂલવિના અને ખીજમાં માત્ર એ બ્રહ્મ દરી બોલી ગયો. એક ખીજ પ્રસંગે સાથે જન્મવા બેઠા હતા ત્યારે તેના મુકામે તેને તેની સાથે દામ કરતા સાત મનુરોતું આઠ માસનું હાગરીપત્ર તથા મનુરીના દરેક આવાડીવાના દર બતાવ્યા અને દસ મીનીટમાં તેણે દરેક મનુરની દરેક આવાડીવાની કમાણી જૂરી જૂરી દરેકને કદી સંભળાવી. કનુરનું બિલકુલ ભણેલો નથી તેથી ગણિતનો ખીજો ઉપયોગ તે કરી શકે એમ નથી.

“ભવ મદ્રકઃ”

‘મા’ એ ભક્ત થા, હું તને સર્વ આપીશ.’ એવો

સંપૂર્ણ હવન.

માટે અને હવો સમગ્ર શંક એવી ભાવામાં આત્માએ આ આધેશ કર્યો છે, આત્માનો કયો આધેશ મિથ્યા છે? આત્મા મોતો મુક્તમાં રહીને બોલે કે રથૂડમાં રહીને બોલે, પટાંતરે રહીને બોલે કે પ્રવશ થકને બોલે, અદષ્ટ રહીને બોલે કે દષ્ટ થકને બોલે, હવની ભાષામાં બોલે કે વેદની વાણીમાં બોલે, બાળકમાં રહીને બોલે કે સ્ત્રીમાં રહીને બોલે, ગુજરાતીમાં બોલે કે ઈંગ્લીશમાં બોલે-પરંતુ સર્વમાંથી તે સત્યનો જ આધેશ કરે છે. સર્વમાંથી તે સિદ્ધ વચનોનો જ ઉદ્ગાર કરે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યમાટે આ આધેશ છે. પણ શ્રવણ કરનાર ક્યાં છે? સર્વને માટે આ શબ્દો છે, પણ તેને વાંચનાર ક્યાં છે? સર્વના ઉપર એ આશીર્વાદ છે; પણ તેને મસ્તક અને હૃદયમાં ગ્રીહનાર ક્યાં છે? શુદ્ધિમાન અને અનિદિન સર્વ કોઈ આ વાણીને જાણે છે, પરંતુ અનુચિત જ તેને યથાર્થ રૂપમાં મદ્રક કરે છે.

આપણે પ્રથમ શું
ધ્યાન કરીએ.

આધ્યાત્મિક જીવનની પ્રાપ્તિમાટે આપણે કુદરતીય શક્તિઓને જીવનમાંથી બાંધીને, એ વિચાર ધર્મના સામર્થ્યમાં અને પ્રભુની પ્રભુતામાં આપણી શક્તિને મર્યાદિત કરી રાખનાર છે. પરમાત્માનો સામર્થ્યમય પ્રદેશ આપણી નિકટ છે, હાથ તે હસ્તગત થાય એમ છે. આપણે હાથ જ ત્યાં પ્રવેશ કરીએ એવી અભિલાષાનો એક દિવ્ય સંકલ્પ વિશ્વના સમગ્ર દ્રવ્યમાં અને વિશ્વની સમગ્ર સત્તામાં આપી રહ્યો છે, અને સ્ફુરી રહ્યો છે. એ પ્રદેશ મનુષ્યજીવનને સુંદર કરનાર, પરિપૂર્ણ કરનાર, શ્રીમાન કરનાર સર્વ વસ્તુથી તે સમગ્ર ભરેલો છે.

સૌથી પ્રથમ એ પ્રદેશને નિહાળો, અને જે કંઈ જોઈએ છે તે પ્રાપ્ત થશે. માત્ર સામાન્ય નિર્વાહપૂરતું પ્રાપ્ત થશે નહિ, પરંતુ સર્વસ્વ પ્રાપ્ત થશે. પ્રભુનો પ્રેમ અનંત છે, અને તેથી તે અનંત પ્રેમ ખીજ સર્વના કરતાં આપણને અધ્ય આપે, કંઈ શેષ રાખીને આપવાની ઈચ્છા કરે, એ પ્રકારનો અનંત પ્રેમનો સ્વભાવ હોય એ સંભવિત નથી. એ અનંત છે અને અનંત પ્રમાણમાં જ તે આપે છે. ધર્મ સર્વસ્વ આપવા સમર્થ છે. આપણું એ તેમનો સંકલ્પ છે, અને તેથી પ્રત્યેક મનુષ્ય કાંઈ પણ સમયે, તેના હાલના વિકાસના પ્રમાણમાં તેના અહણુ ધારણ કરવાના સામર્થ્યના પ્રમાણમાં સર્વ કંઈ અહણુ કરી શકે એમ છે.

આપણે જેમ જેમ ધર્મરત્ન અધિક અન્વેષણ (શોધ) કરીએ છીએ, તેમ તેમ આપણે ધર્મરત્ન અધિક પ્રસન્ન કરીએ છીએ. આપણું એ સત્ય પ્રેમનું મોટામાં મોટું લક્ષણ છે, અને એ તેનો મોટામાં મોટો આનંદ છે, ધર્મ એ સત્ય પ્રેમસ્વરૂપ છે. પ્રત્યેક વસ્તુમાટે તેમને જ યાચના કરવી, સર્વ ઉત્તમ વસ્તુને માટે અને તેવી વસ્તુની પુષ્કલતાને માટે તેમને જ યાચના કરવી એ સર્વોત્તમ અને દિવ્ય આનંદમય જીવનમાં પ્રવેશવા સરખું છે અને તેવા જીવનનો ઉપભોગ કરવો એ જ વાસ્તવ ઉપભોગ છે.

જે કંઈ આપણને જોઈતું હોય અને જેની આપણને અગત્ય હોય તે ત્યારે આપણને અપ્રાપ્ત જણાય ત્યારે આપણે એ સ્મરણમાં આણવું કે તે ધર્મર આપે એમ છે. અને આપણે તેની ઈચ્છા કરીશું તો તે આપણને આપશે જ 'મન્મથા મવ મદ્ મન્મો' ઇ. ખરી અણીના વખતે અને જેની અગત્ય છે તેને આપવામાં કદી વિલંબ થાય એમ નથી. પરમાત્મા તારક છે અને તે મનુષ્યને શુદ્ધ રાખીને તારવા ઈચ્છતા નથી. તેને જે જોઈએ છે, તે આપીને તારવા ઈચ્છે છે, કેમકે તે સાચા ત્રાતા છે.

જે કંઈ જોઈએ તે
ધર્મપ્રતિ યાચો.

પ્રભુની પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરો. પરમેશ્વરને તેમના શબ્દરૂપે
અહણુ કરો. જે દિવ્ય અંતઃકરણમાંથી અને જે લગ્ય ભૂમિકાઉપરથી

તેમણે એ નિર્દેશ ઉચ્ચાર્યો છે, તે નિર્દેશમાં અર્થે તે સર્વમાં શ્રદ્ધાને
ધારણ કરે. તમારા મનપડે અને અંતરામાવડે એ દૃષ્ટણે માનો કે
જે પ્રેમ કરી શકવાને સમર્થ છે, તે જ ઇશ્વર પણ કરી શકે છે
કેમકે ઇશ્વર પ્રેમસ્વરૂપ છે. અનંત પ્રેમને પ્રવેશવાને માટે ત્યાં આપડે
ચર્ચા રહેવાને માટે તમરાં હૃદયદ્વાર ખુલાં મોકો, અને ઇશ્વરના સમય
અર્થસાથે તેમનો અમાપ પ્રેમ તેમાં રિયત થશે.

સ્થૂળ પદાર્થોની પાયાના સ્તરોમાં પણ સંકેત પામવા વ્તર
નથી. જગતના મનુષ્યોપાસે જ્યારે જાણે છે, તો જેની સત્તાથી
તે મનુષ્યો પણ આપી શકે એમ છે, તો જો એ મૂળ સત્તા સાથે
સાક્ષાત્ સંબંધ બાંધીને તેમની પાસેથી કંઈક લેવું એમાં કશો દોષ
નથી. આ સમગ્ર વિષય એ ઇશ્વરનું જ છે. ઇશ્વરના સર્વજ્ઞતામયની
જ આ સધળી ઉત્પત્તિ છે, અથે તેથી તે સર્વથું શુભ છે. અને જે
કંઈ વસ્તુતઃ શુભ છે, તે મનુષ્યમાટે પણ શુભ જ છે. તમારા પોતાના
સહિત પ્રાણિમાત્રના દિનને માટે જે કંઈ તમારે જોઈએ છે, તે
તમને મળી શકે એમ છે. માત્ર એટલું સ્મરણમાં રાખજો કે જે કંઈ
અધ્યાત્મ વસ્તુ છે, તે તમારા વિચારમાં પ્રથમ સ્પર્શી જોઈએ. તમને
આ સ્થૂળ પદાર્થો અનંત પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થાય, તોપણ એ સધળા
નિયંત્રી પ્રાપ્તિ કરાવવા ઉપરાંત મનુષ્યમાત્રને બીજું ધણું આપવાનું
છે. હવેનનાં અદિક્ક સુખોની સાથે તેને બીજાં અનંત સુખો આપવાનાં
છે. ઇશ્વર જે કંઈ તમને આપે છે, તેમના પ્રાપ્તિનો અથાથ પ્રેમ જે
કંઈ તમને આપે છે, તે સ્વીકારીને તમે કંઈ પણ હેતુથી કાઢીને
વિમુખ કરી શકશો નહિ. તમે એકલા અદિક્ક સુખને જ આપી શકો
એમ નહિ બને, પણ જે કંઈ અનંત તમને પ્રાપ્ત થશે, તે સર્વથું તમે
બીજાઓને આપી શકશો. એ જ રીતે બીજાઓ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે
એમ છે, બીજાઓ પણ તમારી પાસેથી એ જ રીતે પ્રદણ કરી શકે
એમ છે, તેમનો સર્વ પ્રેમ તમારા પ્રતિ જ્યારે જાગ્રત થાય છે, ત્યારે
તેઓ તમે તેમને જે કંઈ આપો તે પ્રદણ કરી શકે એમ છે. પરંતુ
જે આત્માની વસ્તુઓ છે, તેને જ પ્રથમ શોધજો. કેમકે એ સદૃશ-
વાદી નિયમ છે.

વસ્તુની નિંદા કે તેના પ્રતિ દ્રેષ ધરવાની અથવા તેને તુચ્છકારીને તેની અવગણના કરવાની કદાપિ જ નહીં. ઇશ્વરમાંથી જ સઘળું ઉદ્ભવ્યું છે (યતો વા કમાનિ મૂતાનિ જાયન્તે ઇ.) અને પ્રભુમાં રહીને જ જીવન ભોગવાય છે—જે જીવન પ્રભુમાં રહેલું છે તે જીવનની સાથે એકરાગપૂર્વક જ્યારે આપણે રહીએ છીએ ત્યારે તે જીવનના આનંદ અને તેની રમણીયતાની સાથે ખીન્નું જે કંઈ જોઈએ છે તે સઘળું જોઈ મળે છે. જ્યારે આપણે પ્રભુમાં રહીએ છીએ, ત્યારે સમગ્ર વિશ્વનું શુભમાં રૂપાંતર થઈ જાય છે, અને જ્યારે આપણે પ્રભુની સાથે રહીને કાર્ય કરીએ છીએ, ત્યારે સઘળું આપણી સાથે કંઈ વધારે શુભનું કાર્ય કરવામાં સહાયબૂત થાય છે.

જગત આજે કંઈપણ મનુષ્ય પાસેથી મેળવવાનો યત્ન કરે છે.

આત્મા જ આપનાર છે. વાસ્તવ માર્ગ એ છે કે ઇશ્વર પાસેથી મેળવવું. અને જ્યારે આપણે આ પાછળની પદ્ધતિને અનુસરીએ છીએ ત્યારે માર્ગ ઉઘડી જાય છે, પ્રાપ્ત્યની યથાર્થ દિશા જાણી આવે છે. આત્મા આપણો નિર્ધારિતા થાય છે, આપણે પગલે પગલે શું કર્તવ્ય છે તે જાણીએ છીએ અને આગળનું પગલું કયા ભરવાનું છે તે આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. આથી ઇશ્વરની નિકટમાં-ઇશ્વરના બીતરમાં-જ રહો, અને શ્રદ્ધાને સેવા ભણે કંઈપણ પ્રાપ્ત થાય કે ન થાય તમારા નેતા થવાને અને તમને જે જોઈએ છે તે આપવાને માટે તેમના ઉપર જ આધાર રાખો, અને જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તે જ તમે કરશો.

તોપણ મનુષ્યે દરિદ્રી અવસ્થામાં, દુઃખમાં અને ઉપાધિમાં જ પડ્યા રહેવું એ સાદું છે, એવા વિચારને અવકાશ આપવાનું કશું જ કારણ નથી એ સાદું નથી—ફાણમાત્ર પણ મેંચ્ય નથી. ઇશ્વર વર્તમાન સમયમાં જ જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તે આપી શકે એમ છે અને એમ કરવું એ જ તેમની ઇચ્છાનો વિષય છે અને તેમાં તે નિરંતર પ્રસન્ન રહે છે.

પ્રતિફલતાના દિવસ દૃષ્ટિએ પડે તો એ પરમ સત્યનું અદ્ભુત કર્તવ્ય, તેને જ વલગી રહેજો,—અહં ત્વા સર્વં પાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા જીવઃ તેનું અખંડ ચિંતન કર્યા કરજો, એ સિદ્ધાંતના ગર્ભભાગમાં રહેજો. અને તમારા હૃદયના અત્યંત ઉડાણથી તેનો નિઃશંકપણે સ્વીકાર કરજો, પ્રસંગ બદલાશે, વસ્તુનું ગ્વરૂપ યશે. સંભવ અથવા તકનાં દ્વાર ખુલાં યશે, અને ધારેલા ફેરફાર થઈ જશે, વિશ્વમાં એવી એક પણ વસ્તુ નથી કે જેને ઇશ્વર વધારે ઉત્તમ રૂપમાં તેનું રૂપાંતર ન કરી શકે. તેથી ધારેલા ફેરફારની પૂણું શ્રદ્ધાપૂર્વક યાચના કરો. જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તે આપણે અર્થે જ નિર્માણ કરાવ્યું છે. ઇશ્વર સર્વસ્વ આપવાને નિરંતર તત્પર છે. જેની હાજી હોય તે માગો, અને ઉત્તરમાં ઇશ્વરદ્વારા તમે અવશ્ય થવાનું કરશો કે—

તથાસ્તુ.

ગ્રંથસત્કાર.

સત્યધર્મપ્રકાશ (હતાં હિન્દીઅન સ્પીચી બેન્કના એન્ટ ૨૧. ૨૧. મુદ્રણદર માટે. દક્ષણ ગાનિક, બી. એ. ઈ. સ. ૧૯૧૨ પ્રથમાવૃત્તિ મુદ્રણ ૨. ૧-૪-૦) આ ગ્રંથે તેના કર્તાતરફથી પ્રાપ્ત થયા છે. એમાં શ્રુતિ તથા સ્મૃતિનાં અતિ ઉપયોગી વચનોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે તથા તેનું શુદ્ધ અને સરલ શુદ્ધતાતી ભાષાન્તર પ્રસંગે પ્રસંગે શાસ્ત્રીય વિવેચનસાથે આપવામાં આવ્યું છે. ગ્રંથના સાત ગોળા વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે અને રશિમના પ્રકરણમાં વિભાગ કરેલા છે. એ રશિમઓમાં : ૧. ઉત્પત્તિ, ધર્મનું લક્ષણ, સોળ સંસ્કાર, બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમ ચતુષ્ટય, સંધ્યાપ્રયોગ, અષ્ટ સંસ્કારના વિવાહ, નિયમ તથા આર પ્રકારના પુત્રો, ક્રમશઃક્રમશઃ, ગર્ભાધીધર્મ, શ્રીપુરુષધર્મ, પંચ મહાપાત્ર, વિપ્રધર્મ, રાજધર્મ, વૈશ્ય તથા શૂદ્રધર્મ, યોગમાર્ગ, અરોચ્ય અને દગ્ધશુદ્ધિ, મહાપાત્ર તથા ઉપપાત્ર ધર્મ, નિષમ તથા ઘન, મોક્ષધર્મ અને આત્મજ્ઞાન દેવતાદિ વિષયોપર મુખ્ય મુખ્ય સ્મૃતિ આદિના શ્લોકો પસંદ કરી, તેનું સરલ ભાષાન્તર અને પ્રસંગે વિવેચન કરી આ ગ્રંથમાં પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે. જે તકરારના વિષયો છે તે સામાન્ય પ્રજાને નિરંતર ઉપયોગના હોવા નથી તેથી તેથી તેથી તકરારો આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવી નથી. બનના સુધી સર્વ પ્રજાને હાલના સમયમાં વ્યવહારબાહુલ્યને લીધે સ્મૃતિઓના મોટા પ્રમાણ તથા તેનાં ભાષાન્તરોઆદિ વાંચવાનો અવકાશ એકો રહે છે તેથી એ વાર્તા ધ્યાનમાં રાખી ગ્રંથ-કર્તાએ અતિ આવશ્યક વિષયોને જ ગ્રંથમાં સ્થાન આપી અને અસંગપરત્વેજ ઉપયોગી વિષયોને ઊંડી ઈર્ષ્ય ગ્રંથની નિરંતરની ઉપયોગિતામાં વૃદ્ધિ કરી છે. એ ગ્રંથ સાધના બાદ પશુ સરલ રાખી છે એ પ્રશંસનીય છે. દુર્બોધિ વાંચકોને વાંચવા અને તેના આર્થને મનન કરવા વ્યારે પ્રજાને પડેલા ખરો વર્ગ કાપર અથવા અનસિરચિવાનો થયો છે ત્યારે જા-પાની સરલતા તેમના દિનમાં એક મોટું સાધન થઈ રહે છે. વિવેચનમાં પ્રસંગપરત્વે તે તે નિષમનું શાસ્ત્રીય કારણ સ્પષ્ટ દર્શાવવાથી તે નિષમ ક્યાં લગાડવાનો છે તેમાં બાન્નિને અવકાશ રહેતો નથી. તેમ કરવાથી તે તે નિષમની પરિશુદ્ધિ પણ મેળવવામાં કરેલી છે.

‘ સાધન સમારંભ ’ મા ઉપહાર અર્પનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

રા. રા. ડોકર દોકરભાઈ ગાંધીદાસ.	મુંબઈ. રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. દિમતવાલ નાનાઈ.	સાતમણા. રૂ. ૧-૦-૦
(કમળાની સદ્ગતિ નિમિત્ત)	
રા. રા. નારાયણજી આધવજી મહુવાવાળા.	મુંબઈ. રૂ. ૨-૦-૦
(ધર્મ પત્ની તથા પુત્ર મંદુની સદ્ગતિ નિમિત્ત.)	
રા. રા. મુળજીરામ લલ્લુભાઈ	દાહોદ રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. હરરાય ગોપાળરાય દેસાઈ (શુભેચ્છા નિમિત્ત)	પણસાણા. રૂ. ૧-૮-૦
રા. રા. પટેલ સોમાભાઈ ઇશ્વરભાઈ (એક કમળાની સદ્ગતિ નિમિત્ત)	શિવરાજપુર રૂ. ૫-૦-૦
હાદિરા ગૌરી (વિમલા બેહેનના શ્રેયાર્થે)	સુરત. રૂ. ૪-૦-૦
એક સગળન (પોતાના મિત્રની ઉન્નતિ નિમિત્ત)	કરાંચી. રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. હરિલાલ કેશવલાલ (પોતાના લગ્ન નિમિત્ત)	મુંબઈ રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. હરરાય ગોપાળરાય દેસાઈ (શુભેચ્છા નિમિત્ત)	પણસાણા રૂ. ૧-૦-૦
એક સગળન તરફથી	પુના. રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. અંબાલાલ રણછોડ (પોતાની પુત્રીની સદ્ગતિ નિમિત્ત)	કડી. રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. અંબાલાલ જુવાખીદાસ જાની શ્રેયાર્થે.	મુંબઈ રૂ. ૧-૦-૦
અ. મા. કુંદન ગવરી (શ્રેયાર્થે)	મુંબઈ. રૂ. ૧-૦-૦
ગ. રા. સખારામ ખડેરાવ (પિતાની ઉચ્ચ ગતિ નિમિત્ત)	વડોદરા રૂ. ૧-૦-૦
એક સાધ્વી ભગિની	અમદાવાદ. રૂ. ૫-૦-૦
એક સાધ્વી ભગિની	રૂ. ૧-૦-૦
રા. રા. દેવેશ કામદાર બોમનાથ હરજીવનદાસ (ધર્મ પત્નીના આરોગ્ય નિમિત્ત)	વિજાપુર રૂ. ૧-૦-૦

મહાનુકમણિકા.

પ્રભા.

૧ પદ્યસમૃદ્ધ.

૧ સર્વત્ર યાંત્રિ દર્શન (શ્રીકૃષ્ણ)

૧ શ્રી મંગલાદેવ (ન. પુ. સંપત્તી.)

૨ શ્રીમાન વિદ્યવંશપ્રણીત લેખ.

૧ સતી સુવર્ણા

૨ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ અઘમ્ભ અથવા અઘમ્ભીમાંસા (કૃષ્ણીઆ.)

૨ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ (કાશિકરામ.)

૩ તમે ચાના ઉપર ચિંતન કરો છો (શ્રીકૃષ્ણ)

૪ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય (નર્મદા)

૪ સાહિત્ય.

૧ શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય (નર્મદા)

૫ પ્રદીર્ઘ.

૧ ભોજનચાર (કૃષ્ણીઆ.) ૨૧૨

૨ સકરણ દ્વારો (શ્રીકૃષ્ણ) ૨૭૫

૩ પૃથ્વીનું માહાત્મ્ય (શ્રીકૃષ્ણ) ૨૭૭

૪ એક અનેકજનદિનકર પ્રવૃત્તિ ૨૮૪

૫ ઉપયોગી જ્ઞાનદેવજીવિને (ભોગીલાલ.) ૨૮૭

પ્રસિદ્ધ કરનાર—શ્રીપ્રેમરાસપદ્મપ્રિયારામ વડોદરા તરફથી શ્રી "સત્યરિશ્ત" પ્રીતિ.

પ્રેસમાં દા. સામર્થ્ય દરિયાદે જાણી પ્રસિદ્ધ ૧૯—અમદાવાદ.

॥ ૐ શ્રી ॥

સર્વત્ર શાંતિદર્શન.

પદ. (રખાણી શાન, એ લય)

અમૃતમયી આજે શાંતિ, શાંતિ, શી ! છવાઇ.
પ્રેમે ઉમંગે જયધોષસહ, વધાવી લેઉં,
શુણુ ગાઉં, હરખાઉં મુજમાંહિ-આંહિ.

અમૃત૦

અનુભવ અગમ્ય ધ્યાય ભારી,
કરું રમણ હૃદયપાંખને પ્રસારી,
શાંતિલહરિનો ખની વિહારી,

ભિર્ધ, મૂર્ધ, ગગનગમન, કરતાં જોઉં, કશું ન અન્ય,
મલકાતી, મહાશાંતિ, વિણ કાંઈ,.....

અમૃત૦

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય રૂપે.]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના ૪૪ ૧૨૪ થી.)

પ્રવેશ ૮.

પાત્રો—એનસ, (કુકુટપુરિનો રાજ) તેના પ્રધાન, ગમારીઓ વગેરે પાછળથી તપસ્વિની.

સ્થળ—એનસ રાજનો દરબાર.

(નાચસાથે ગાનારીઓ ગાય છે.)

૫૬.

મોકું એન પરત છિન ના દિલમેં.

મેરા જલત જિયા, નહિ પાસ પિયા, મેને ખોજ કિયા ગિરિજંગલમેં;—

મેં તો પિયુકે કારન ભઈ વિરાગન, દિરતી અકિલી નિર્જન સ્થલમેં;—

મેરા પિયુકા વદન, સખ સખકા સદન, જિને દેખા નયન ધન્ય ભૂતલમેં;—

કહાં જઈ મેં અખલ, કરી કોનસી કલ, પિયા નિરખું અકલ, અખ વદિ પલમેં.

એનસ—(નાચ પૂરો થયા પછી પ્રધાનને) પ્રધાન !

પ્રધાન—મહારાજ !

એનસ—હમણાં ભંડારની શી હાલત છે ? રોકડ સીલક કેટલી થઈ છે ?

પ્રધાન—મહારાજ ! એક કરોડ ઉપર નાણાં થયાં છે. હાલ તો બહુ સારી હાલત છે.

એનસ—જદ જદ ; એક કરોડની જ સીલક ! તમે પ્રધાનવદું બરાબર કરેલું જણાવું નથી.

પ્રધાન—મહારાજ ! રૈયતને સુસવામાં હવે કાંઈ કસર રાખી નથી. ખાવાની સઘળી ચીજોઉપર કર નાંખ્યા છે. એક દમડીના મીઠાથી તે પૈસાદાર લોકોને ખાવાના પકવાન્ન ઉપર કર નાંખ્યા છે. રાત્ર રચીલાપર, પહેરવાનાં લુગડાંપર, સાક પાનપર, ફુલફળાદિપર—કોઈ ચીજપર હવે કર નાંખવો આજી રહ્યો જણાવો નથી.

એનસ—અરે ! તમને પ્રધાનની જગા આપી, તે આટલા માટે કે ? તમારી શુદ્ધિનો ઉપયોગ કેમ કરતા નથી ? વિચાર કરો, શુદ્ધિ ચલાવો અને ખીંછ કર નાંખવાની વસ્તુઓ ખોળી કહાડો. નાણાનો ભંડાર આમ તળીયા ઝાટક રહે તે કેમ સદન થાય ?

પ્રધાન—મહારાજ ! હવે તે શુદ્ધિ કેટલી દોડાનીએ ? ખાવાની બધી વસ્તુપર કર નાંખ્યો, ગાંજો, તમાકુ, અશીણ સહિત કર નાંખ્યો, જગજગ જ્યાનો કર, લુગડાં ધોવાનો કર, જાણ માટીપર કર, હવે તો કાંઈ સંજતું નથી.

એનસ—ત્યારે તમને પ્રધાનની જગાપરથી રજા આપવી પડશે. પૈસો મેળવવાની કાંઈ અક્ષલ સંજતી નથી, ત્યારે તમારા જેવા બોચળને તે હું પ્રધાનની જગાપર રાખી નકામા બેઠ્ઠાનરના પગારપર શીદ પૂજો મૂકું ? આટલા મહિનાથી તમને જગા આપી ત્યારે માંડ એક કરોડ રૂપૈડી કરી. એને તે શું મધ મૂકીને ચારે !

પ્રધાન—મહારાજ ! આપ મારી કમર કઢાડો છો, પણ અઘલ દોઝવવામાં હું કાંઈ કમર સખતો નથી. દૈનમાં ચોર ચોરી ન કરે માટે ચેઢીદારો રાખ્યા છે, તેમની પામે ગતે દૈયતનાં જ ધરોમાં ચોરી કરાવીએ છીએ, રસ્તામાં મુસાફરોને આપણાં જ માણસો પામે હુઠાવીએ છીએ, ન્યાય આપવામાં પણ અને બાલુનાં નાણાં કટાવીએ છીએ, કોઈ મરે છે તો એ લાગો લાધએ છીએ, જનમે છે તો એ લાધએ છીએ, પરણે, રાંડે, કરીયાવર કરે, કાંઈ પણ કરે તેમાં આપણું લાકડું હોય જ છે. હવે તો આપ કોઈ ભુક્તિ સુઝાડો તો વળી તે પ્રમાણે કંઈ

એનસ—એમ ઘડી શુદ્ધિ સુઝાડીશ ત્યારે તમે શું પાડા મુંડશો ? ચાલો, કાંઈ ફીકર નહિ આપણને એક બે ભુક્તિઓ કહો છું. પણ યાદ રાખો, રોજ રોજ એમ નહિ ચાલે. વાર, તમે પાણીઉપર કર નાંખ્યો છે ?

પ્રધાન—ના મહારાજ ! પાણીએવી બધાના જીવતરના આધારએવી વસ્તુપર કર નાંખાય આપણ ?

એનસ—ના કેમ નાંખાય ? કોઈને ઘર રહેવા આપીએ છીએ તો ભાડુ લાધએ છીએ કે નહિ ? તેમ વરસાદના પાણીને આપણી જમીનપર, આપણાં તળાવોમાં, આપણી નદીઓમાં રહેવા દઈએ છીએ તેનું ભાડુ નહિ ? અરે ! આ કેવી બેઠધી વાત કરો છો ? સરકારી જમીન મફતની આવે છે ? આ શું ? આ શું ? આ તો રાજ હુલાવવાની વાત !

એક કારભારી—સાચી વાત છે, આપણ ! ખરું કહો છો

બીજો—કાનની છુટ જાલીને કબૂલ કરવા જેવી વાત આપણે કહી

ત્રીજો—આપણે શી શુદ્ધિ દોઝવી છે !

ચોથો—ખરી વાત જ છે તો પરધાનજી ! કંઈ પાણીને મફત ધરતીપર રહેવા દેવાય ?

પ્રધાન—અન્નદાતા ! પાણીઉપર કર નાખતા બોકોમાં હાહાકાર વર્તાઈ જશે ને તોફાન જાગશે.

એનસ—તોફાન જાગશે ? શું બંદીકણ બીજાની જેવી વાતો કરો છો ? મહેલે મહેલે લસકરી સીપાઈઓ મૂકી દો, અને સામે થાય તેને તોપને ગોળે ઉઘાડી દો

એક કારભારી—પરધાનજી ! આપ હાથ કહે છે કંઈ દૈયતથી રાગના હાથએ થાય કે ?

એનસ—ગમે તેમ કરીને ભાડરમાં બે કરોડ રૂપિયા કરે પાણીના કરથી એટલા રૂપિયા ન થાય તો હવાનો કર નાખો. આપણા રાજની હવા કંઈ મફત આવતી નથી.

પ્રધાન—(ઝગત) પૈસાના લોભમાં આ રાગની શુદ્ધિ છેક જ બગડી છે. પણ બે હવે આપણે જાગી તીનપાંચ કરીશું તો જગા ખેંદશું ને વખતે કેદમાં મોકલશે તો બાઈડી છોકરાં રજીમશે આપણે તો વરે વરે કે કન્યા મરે પણ ગોરનું તરભાણુ ભરે. સહ સહને પાપે લેવાશે (પ્રકટ) મહારાજ ! આપના હુકમ પ્રમાણે કાલથી કરીશ

(અપહ્રે)

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा:

(अनुसंधान वर्तमान वर्षना १४ २१० થી.)

આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષનું ખંડન થતાં હવે વિલુ છેઃએ સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ થાય છે. હવે હવે ન્યારે વિલુ છે અને અલુ નથી ત્યારે હવેને કોષ શ્રુતિમાં અલુ કહેા છે, કોષમાં શરીરના એક દેશરૂપ હૃદયમાં રહેનાર કહેા છે, કોષમાં અતિ અદ્ય કહેા છે તે આદિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ શકે એ પ્રશ્ન આવે છે. એ અલુ ઉત્તર આ સૂચથી શ્રીસૂત્રકારે એ આપ્યું કે હવાત્મા વસ્તુતઃ કર્તૃત્વ, બોક્તૃત્વ, સંસારી નથી રહિત છે છતાં એને કર્તૃત્વ બોક્તૃત્વાદિ લક્ષણ, સંસારની પ્રાપ્તિ સાથી થાય છે કે એમાં બુદ્ધિ તથા તેના ધર્મોનો અધ્યાસ થાય છે તેથી. માટે હવની સંસારી દશામાં, બુદ્ધિના, હૃદય, દ્રેષ, સુખ, દુઃખ ઇત્યાદિ ગુણો હવમાં પ્રધાન થઈ રહે છે. કેમકે એ ગુણોને લીધે, એ ગુણોનાં અધ્યાસને લીધે જ હવનું સંસારિત્વ છે. આમ હોવાથી એ દશામાં બુદ્ધિનું જે પરિમાણ તે હવનું પરિમાણ ઉપચારથી લેવામાં આવે છે, બુદ્ધિની ઉત્ક્રાન્તિ, ગતિ અને આગતિ ને હવની ઉત્ક્રાન્તિ ગતિ અને આગતિ લેવામાં આવે છે. આમ હોવાથી જ શ્રુતિમાં વાલાપ્રશ્નભાગસ્ય શતધાકલ્પિતસ્ય ચ । ભાગોર્જીવઃ સ વિશ્લેષઃ મ જ્ઞાનસ્ત્યાય કલ્પતે ॥ એ શ્રુતિવાક્યમાં પ્રથમ બુદ્ધિના અલુત્વને લીધે હવને અલુ કહી પછી હવના વાસ્તવ આત્મન્યનો બોધ કયો છે તે ઉપપન્ન થઈ શકે છે. ન્યારે હવનું અલુત્વ ઔપચારિક હોય અને આત્મન્ય વસ્તુભૂત હોય ત્યારે આ બંનેનું આ રૂપે કથન સંભવી શકે. અલુત્વ અને આત્મન્ય એ બંને મુખ્યપણે હવમાં સંભવી શકે નહિ. કારણ કે બંને એકબીજાની વિરુદ્ધ છે. તેમ આત્મન્યને ઔપચારિક લેવાય તેમ નથી, કારણ કે સર્વ ઉપનિષદમાં હવનો બ્રહ્માત્મભાવ જ પ્રતિપાદન કરવાનો આશય રહેલો છે.

આ જ પ્રમાણે આગમમાત્રો એ શ્રુતિમાં પણ બુદ્ધિનું જે અતિ અદ્ય પરિમાણ તેનો હવાત્મામાં ઉપચાર કરી હવાત્માને આરામ પરિમાણવાળો કહેા છે અને હવના વસ્તુભૂત પરિમાણથી એમ કહેલો નથી. ઈયંડુગ્રામ્મા જેતમા એ શ્રુતિમાં પણ હવનું પરિમાણ અલુ છે એવો બોધ કયો નથી, કેમકે અદિ પરમાત્મા ચતુરાદિ ઇન્દ્રિયથી માલ થતા નથી પણ જ્ઞાનપ્રસાદમાત્રથી ગમ્ય થાય છે. એ અર્થ પ્રદૂત છે અને વળી પૂર્વે કહેવાઈ ગયું છે તેમ સર્વ શરીરગતવેદનાની ઉપપત્તિ અલુપરિમાણ લેવાથી થઈ શકતી નથી તેથી હવ વસ્તુતઃ અલુત્વપરિમાણવાળો છે જ નહિ. તેથી અદિ જે અલુ કહેવામાં આવ્યો છે તેનો અર્થ મુદ્ધમ છે એટલે એનું જ્ઞાન થવું કલિ છે એ અર્થમાં અલુ કહેા છે અને પરિમાણમાં અલુ છે એ અર્થમાં નહિ. આ જ રીતે પ્રગવા વર્ગરે મમાઘ્ય ઇન્દ્રિયાદિ બેદ કથનો ન્યાં છે ત્યાં પણ બુદ્ધિરૂપ ઉપાધિવડે હવશરીરને સમારોદણુ કરે છે એવો અર્થ લેવો ઘટે છે. અથવા તો પ્રતાનો અર્થબુદ્ધિ ન કરતાં ચૈતન્ય કરવામાં આવે તો ત્યાં 'સિદ્ધા પુત્રકનું શરીર' એમાં જેમ ઉપચારથી બેદનો નિર્દેશ છે તેમ હવ તથા ચૈતન્યનો બેદનિર્દેશ ઉપચારથી થયેલો છે એમ લેવું ઘટે છે. કારણકે અદિ ગુણગુણિનો વિભાગ છે જ નહિ. ચૈતન્ય એ હવાત્માનો ગુણ છે જ નહિ એ કહેવાઈ ગયું છે. બુદ્ધિનું સ્થાન હૃદય છે માટે તે હૃદયથી હવને પણ હૃદયદેશમાં રહેનાર ઉપચારથી શ્રુતિ કહે છે. ઉત્ક્રાન્તિઆદિ પણ બુદ્ધિનાં થાય છે, અને ને ઉપચારથી હવાત્માનાં લેવાય છે. આ અર્થ શ્રુતિ વર્તમાન

મુક્કાન્તે ઝલ્કાન્તે ભવિષ્યામિ કસ્મિન્ વા પ્રતિષ્ઠિતે પ્રતિષ્ઠાસ્યામિ-કોની ઉત્કાન્તિ થવાથી હું ઉત્કાન્ત થાઉં અને કોની સ્થિતિ રહેવાથી મારી સ્થિતિ થઈ રહે એ હેતુથી સપ્રાણમમૃગત્ તેણે પ્રાણુની સૃષ્ટિ કરી છત્યાદિ વચનથી જણાવે છે. ઉત્કાન્તિ જ્યાં નથી ત્યાં ગતિ અને આગતિ છે જ નહિ, જે દેહથી ખસ્યો નથી તેની ગતિ થતી નથી અને આગતિ પણ થતી નથી, તેથી ઉત્કાન્તિની ઉપપત્તિ થવાથી ગતિઆગતિની પણ તે જ ઉપપત્તિ થઈ રહે છે.

આ પ્રમાણે આ સિદ્ધાન્તસૂત્રથી એ કહ્યું કે જીવ વસ્તુતઃ આત્મ નથી, વિશુ છે પણ બુદ્ધિરૂપ ઉપાધિના ગુણને લીધે આત્મ છત્યાદિ કહેવાય છે. અને એ અર્થને સ્પષ્ટ કરવા પ્રાણ એટલે પરમાત્માનું ઉદ્ગારણ આપ્યું છે. પરમાત્મા નિર્ગુણ, નિર્ગુણ્ય છત્યાદિ છે એ શ્રુતિને સંમત છે. જ્યાં સજીવોપાસનામાં ગર્ભાવાનુ વ્રીહેર્વા, મનોમય પ્રાણશરીરઃ, સર્વગન્યઃ સર્વત્તઃ સત્ત્વકામઃ સત્ત્વચક્રકલ્પઃ—પરમાત્મા વ્રીહિના કણુથી પણ વધારે આત્મ છે, પરમાત્મા મનોમય છે, પ્રાણરૂપ શરીરવાળા છે, સર્વ ગંધ તથા રસવાળા છે, એમના કામ તથા સંકલ્પ સહજ છે છત્યાદિ પ્રકારે ઉપાધિના ગુણવાળા વર્ણવાયા છે. તે જ પ્રમાણે આ વિષયમાં પણ છે તેથી જીવ, સ્વરૂપે વિશુ છે અને આત્મ નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ સૂત્રમાં બુદ્ધિના ગુણોની પ્રધાનતાને લીધે જીવાત્મા સંસારી થાય છે એમ કહ્યું છે. ત્યાં બુદ્ધિ તથા આત્મા ભિન્ન છે, તેથી તેમનો થતો સંયોગ કોઈ સમયે અવસાનને અવસ્ય પામવો બેઠાએ અને એમ થતાં બુદ્ધિનો આત્માથી વિયોગ થશે. એ વિયોગ થતાં આત્મા બુદ્ધિથી વિભક્ત થઈ રહેવાથી અલક્ષ્ય થઈ રહેશે તેથી અસત્ તથા અસંસારી પોતાની મેળે થઈ રહેશે, એ પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રકારની શકા આ પ્રસંગમાં થવાનો સંભવ હોવાથી તેનું ઉત્તર શ્રીમૂત્રકાર આપે છે.

યાવદાત્મભાવિત્વાચ્ય ન દોષસ્તદ્દર્શનાત્ ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જીવ સંસારી રહે છે ત્યાંસુધી બુદ્ધિસંયોગ ટકી રહે છે, કેમકે શ્રુતિ એમ જણાવે છે તેથી ઉપર જણાવેલો દોષ લાગતો નથી.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે જીવાત્મા અલક્ષ્ય, અસત્ અને અસંસારી થઈ જશે એવો જે ઉપર દોષ જણાવ્યો તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી. શા માટે કે બુદ્ધિસંયોગ યાવદાત્મભાવી છે એટલે કે જ્યાંસુધી આત્મા સંસારી રહે છે, ત્યાંસુધી તત્ત્વજ્ઞાનપદે એનું સંસારિત્વ નિષ્પત્ત થતું નથી ત્યાંસુધી એનો બુદ્ધિ સાથેનો સંયોગ શમતો નથી. જ્યાંસુધી બુદ્ધિરૂપ ઉપાધિને સંબંધ આત્માને હોય છે ત્યાંસુધી જ જીવનું જીવત્વ છે, ત્યાંસુધી જ સંસારણ કરવાપણું જીવને રહે છે. બુદ્ધિરૂપ-ઉપાધિથી જ જીવનું સ્વરૂપ કલ્પિત છે, એથી અતિરિક્ત જીવનું સ્વરૂપ જ નથી, પરમાર્થે જીવ એવી વસ્તુ જ નથી. નિત્ય મુક્તાસ્વરૂપ સર્વજ્ઞ પરમાત્માથી અતિરિક્ત કોઈ દ્વિતીય ચેતન પદાર્થ વેદાન્તના અર્થનું નિરૂપણ કરતાં જણાતો નથી. કારણ કે નાન્યોઽતોઽસ્તિદ્રશ્યોત્તામન્તા વિજ્ઞાતા એનાથી અતિરિક્ત કોઈ દ્રશ્ય નથી, કોઈ ચેતના નથી, કોઈ મન્ના નથી, કોઈ વિજ્ઞાતા નથી, નાન્યદતોઽસ્તિદ્રશ્યોત્તામન્તાવિજ્ઞાતૃ, તત્ત્વર્માન-નું તે જ છે, અહંબ્રહ્માસ્મિ હું અલ્પ છું. છત્યાદિ શનશઃ શ્રુતિઓ પરમાત્માથી અનિરિક્ત દ્વિતીય ચેતનનો નિર્ગેહ કરે છે અને જીવને પરમાત્માથી અનન્ય ઉપદ્રેશે છે. તેથી જીવનું સંસારિત્વ લાપનાર બુદ્ધિસંયોગ જ છે. માટે બુદ્ધિસંયોગ સંસારિત્વ ધ્વનિમુધી રહે છે અને શમતો નથી. એ સંયોગ સંસારિત્વમુધી રહે છે અને મૃત્યુ થતાં મરી જતો નથી. એ શાથી નિર્ગુણ કહેવો એમ પૂછવામાં આવે તો તેનું ઉત્તર મતમાં તદ્દર્શનાત્ પદવદઃ આપ્યું છે.

આ સૂત્રમા એ કહ્યું કે સુષુપ્તિ તથા પ્રત્યક્ષમા બુદ્ધિસંયોગ જતો રહે છે, કેમકે બુદ્ધિ સંયોગ હોય તો સુષુપ્તિમા કહેલી બ્રહ્મસપત્તિ થતી નથી અને પ્રત્યક્ષમા બુદ્ધિ વિદ્યમાન ગ્હે તો તે પ્રત્યક્ષ જ કહેનાય નહિ એવું બે કહ્યું તે સાચું નથી બુદ્ધિસંયોગ મ્થૂન અને સૂક્ષ્મ એ બેએ ગ્હે છે ત્યાં સ્થલરૂપે એની વિદ્યમાનતા તે સત્સપત્તિ અને પ્રત્યક્ષ પ્રતિષ્ઠાત કરનાર છે, સૂક્ષ્મરૂપે વિદ્યમાનતા એની નથી લોકમા પુસ્તક (પુસ્તક) આત્મદશામા વિદ્યમાન જ છે, સૂક્ષ્મરૂપે-બીજરૂપે વિદ્યમાન છે પણ તેની ઉપનમ્નિ એ દશામા થતી નથી, તેથી જાણે વિદ્યમાન નથી એમ નિર્ણય છે અને તે જ યૌનનતી પ્રાપ્તિ થતા અભિન્નકિતને પામે છે પુત્રવાદિ અવિદ્યમાન છે અને તે ઉત્પન્ન થાય છે એમ થતું નથી કારણ કે એમ થતું હોય તો કદાચિત્ પદ્ધતિગેરેમા પણ એની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય આ જ પ્રમાણે સુષુપ્તિ તથા પ્રત્યક્ષમા બુદ્ધિસંયોગ ગતિરૂપે વિદ્યમાન ગ્હે છે અને તે જ પુનઃ પ્રવેશ સમયે તથા સર્ગસમયે આવિર્ભાવને પામે છે એમ સ્વીકારવું જોઈએ કારણ કે કોઈ પણ પદાર્થની આકસ્મિકી ઉત્પત્તિ થતી નથી તેમ થતું હોય તો ગમે તેમાથી ગમે તે પ્રસંગે ઉત્પન્ન થઈ જવા વારો આવે શ્રુતિ પણ સુષુપ્તિથી જ ઉત્થાન થાય છે તે અવિદ્યામક બીજના સદ્ભાવને લીધે થાય છે એમ જણાવે છે શ્રુતિ કહે છે કે સત્તિસપ્તય ન વિદુઃ સત્તિસપ્તયમહે-ત્ત્વમ્ વ્યાધો વા સિંહો વા-સદૃપ બ્રહ્મમા સપત્તિ થયા છતાં તેમને જ્ઞાન નથી કે અમે આમ અપન્ન થયા છીએ (અર્થાત્ એ સમયે અજ્ઞાન રહે છે), તે અહિ પૂર્વે વ્યાધ, સિંહ ઇત્યાદિ હતા તે જ પુનઃ થઈ રહે છે ઇત્યાદિ તેથી સુષુપ્તિ અને પ્રત્યક્ષમા પણ બુદ્ધિસંયોગ વિદ્યમાન રહે છે માટે એ યાવદાત્મભાવી કહેવા છે તે યોગ્ય જ છે

આ પ્રમાણે આ પ્રસંગ પૂર્ણ કર્યો પણ તેમા બુદ્ધિસંયોગ ક્યારે થાય છે કે જ્યાં બુદ્ધિ હોય છે ત્યારે માટે બુદ્ધિની શ્રુતિથી તથા યુક્તિથી સિદ્ધિ કરી બતાવના અને એ સંબંધની શ્રુતિના અર્થને પરિગ્રહના બુદ્ધિના સદ્ભાવમા શ્રી મુત્રકાર પ્રમાણુ આપે છે

. નિત્યોપલબ્ધ્યનુપલબ્ધિપ્રસંગોઽન્યતરનિયમો વાઙ્મયથા ॥ ૩૨ ॥

સૂત્રાર્થ—બુદ્ધિને ન સ્વીકારનામા આવે તો કા તો નિત્ય જ્ઞાન થતું, કા તો નિત્ય અજ્ઞાન જ રહેતું અથવા તો આત્મા કે ઇન્દ્રિયની શક્તિનો અસ્માત્ પ્રતિનિધિ થવો પ્રાપ્ત થાય છે, કે જેમાથી કોઈપણ પક્ષ સ્વીકારાય તેમ નથી

આ સૂત્રમા એ કહ્યું કે આત્માના ઉપાધિરૂપ બુદ્ધિને ઉપર પહોંચી છે એ બુદ્ધિનું પ્રતિષ્ઠાન શ્રુતિ અત કરણ મનસ, વિજ્ઞાન, ચિત્ત ઇત્યાદિ શબ્દોથી તે તે અંશે કરી રહી છે મનસા હોવ પદ્યતિ, વુદ્ધિશ્ચ ન વિવેચિતે વિજ્ઞાન યજ્ઞ તનુતે ચેતસા વેદિતવ્ય, ચિત્ત ચ ચેતવિતવ્ય ચ ઇત્યાદિ શ્રુતિમા મનસ, બુદ્ધિ, વિજ્ઞાન ચેતન્ય અને ચિત્ત ઇત્યાદિ પદનાન્ય એ જ બુદ્ધિ ના અત કરણ છે કોઈ કોઈ સ્થળે અત કરણની વૃત્તિનો વિભાગ કરી એને પૃથક્ પૃથક્ નામો આપનામા આવ્યા છે સશયાદિ વૃત્તિનાણું અત કરણ તે મનસ કહ્યું છે, નિશ્ચયાદિ વૃત્તિનાગા અત કરણને બુદ્ધિ મ્હી છે, ગર્વ વૃત્તિનાગાને અહકાર કહેવા છે ચિત્રપ્રધાન અત કરણને વિજ્ઞાન કહ્યું છે, સ્મૃતિપ્રધાનને ચિત્ત કહ્યું છે વગેરે આમ શ્રુતિથી તથા સાક્ષિપ્રત્યક્ષથી અત કરણુ દ્રવ્યપ્રસિદ્ધ છે છતાં એ એમા સશય ધનનારને અનુમાનથી અત કરણુની સિદ્ધિ કરી બતાવાય છે અને તે આ સૂત્રમા કરી છે

આ સૂત્રથી શ્રી સૂત્રમ્હે જણાવ્યું કે આવું અત કરણુ અસ્થ્ય સ્વીકારવું જોઈએ જો એનો સ્વીકાર નહિ કરનામા આવે તો જ્ઞાનસામગ્રીમા આત્મા, ઇન્દ્રિયો અને નિપયો

બ્રહ્મચર્યનો વિવાહપૂર્વે સર્વાંશે અને વિવાહપશ્ચાત્ ધર્મમર્યાદામાં સ્વીકાર કર્યા પછી વાસ્તવ દંપતી થયેલાં સ્ત્રીપુરુષે ગાર્હસ્થ્યમાં કયા ઉચ્ચ આશયોને સિદ્ધિ કરવાના છે તેનું વર્ણન શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ શીકર પાર્યતીના મુખદ્વારા નીચે મુજબ કર્યું છે:

“ સંપત્તિ રળને અધર્મ ટળને, પ્રીતિ રૂઝી પાળને,
શુદ્ધ સ્નેહસુવૃક્ષનાં ફળ ભલાં, સંતાનને ભાળને;
સન્માર્ગે વળને, સ્વરૂપ મળને, પદ્મસુરે બાળને,
સંકષ્ટે વળશું વધાર કરવા, હૈ તાત સંભાળને. ”

(શ્રીમુરેશચરિત્ર.)

અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી ન્યાયમાર્ગે ધનાદિ સંપત્તિ મેળવવામાં, અધર્મનો નાશ કરી ધર્મ સિદ્ધિદ્વારા ચિત્તશુદ્ધિ કરવામાં, અપૂર્વ પ્રેમની સિદ્ધિ કરવામાં, અને તે પ્રેમના ફલરૂપ ઉત્તમ બાલકોને જન્મ આપી તેમને શિક્ષિત કરવામાં, વ્યવહારમાં સ્ત્રીપુરુષી ન રહેતાં પરમાર્થમુખિકાપ્રતિ લક્ષ્ય કરી, કામાદિ શત્રુઓનો વિજય કરી, સ્વરૂપસામાન્યને મેળવવામાં, અને પરિણામે સ્વર્ગોભિમાનનો ત્યાગ થવાથી યોગક્ષેમને વદન કરવાનો ભાર શ્રીપરમેશ્વર અને તેમનાં માયા શક્તિને સોંપવામાં અપ્રમાદયુક્ત ધૈર્યથી કાલન્યય કરવાનો સ્તુત્ય આશય છે.

ગૃહસંસ્થામાં આ પ્રકારનો ઉચ્ચો આશય સિદ્ધ કરવામાં પુરુષ કરતાં સ્ત્રીની સાદાપ્યની વધારે અગત્ય છે, એ કોઈપણ સુતની દૃષ્ટિ બહાર રહેવું ઘટતુ નથી. સંસ્કૃતમાં કહેવત છે કે ગૃહિણી ગૃહમુચ્યને ન તુ કાષ્ઠાદીનાં સમૂહઃ । સ્ત્રી જ ગૃહ છે, લોકડાં વિગેરેના સમૂહનું નામ ગૃહ નથી. આથી ગૃહસંસ્થા સંધારણામાં સ્ત્રીવર્ગની મુધારણા વધારે અગત્યની છે. જે ગૃહમાં સ્ત્રીવર્ગ મુશિક્ષિત અને નીતિમાન હોય છે તે ગૃહના પુરુષવર્ગને જળપરે અન્નપરે પણ ધર્મ અને નીતિના સંસ્કારો બેએ છે. કારણકે સમાજના બાહ્ય સંસર્ગો સંખ્યામાં અધિક હતાં ગૃહના સ્ત્રીવર્ગનો સંસર્ગ ન્યૂન હોય તોપણ પોતાની અસર કરવામાં અધિક બલવાન હોય છે. સ્ત્રીને કુટુંબમાં ત્રણ કર્તવ્યોની પોતાની શરીરની અવસ્થાનુસાર જીવનમાં સિદ્ધિ કરવાની હોય છે. (૧) કન્યાધર્મ (૨) ભાયાધર્મ (૩) માતૃધર્મ. દૈવદુર્લભાશ્રી ધૈર્ય પ્રાપ્ત થાય તો વિધવાના વિલસણ ત્યાગધર્મનું પણ પાલન કરવાનું હોય છે. આ પ્રમાણે વિવિધ અને પ્રકારાન્તરે ચતુર્વિધ ધર્મની સિદ્ધિ સ્ત્રીઓએ કયા માર્ગે અને કેવા આશ્રમે રહી કરવી એ સંબંધમાં શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ પોતાના ઉત્તમ સદ્ગુણોને મંથ દ્વારા પ્રકટ કર્યા છે અને શ્રીભાગિનીજીપણ, “ મુરેશચરિત્ર ” અને “ સતી મુવળાં ” એ ત્રણ ગ્રંથો સ્ત્રીધર્મના સામાન્ય ગૃહસિદ્ધાન્તથી આરંભી જીવનમુક્તિપર્યંતનાં અન્યંત વિશાળ સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરવામાં આપણા મુર્તરી ભાતના સાદિન્યમાં અપ્રપદ બોધાય છે જેમ કહેવું તે અનિશયોક્તિરૂપ નથી. ધર્મમુધારણાની અનંત શાખાઓમાં નારીપ્રતિષ્ઠા મિદ્ધ કરવામાં શ્રેયઃસાધકવર્ગે વિલસણ બલ વાપર્યું છે. આ જગતમાં સ્ત્રીવર્ગની કેળવણીપ્રતિ અસાધારણ મમતા આપણા જનસમાજમાં પ્રવેશ પામી છે, અને સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાના આવેશમાં તે વર્ગની યાદગત ઉદ્ગતિ થવાના નિયમો કંઈકે લક્ષબદાર થયા છે. માળાની સામાન્ય કેળવણીકેરતાં બાલિકાઓને બલિષ્ઠમાં શુદ્ધિથી અથવા માતાનાં કર્તવ્યો કરવાનાં છે તે સારી રીતે સિદ્ધ કરતા યોગ્ય મંચકાને શાળામાં પ્રવાનપણે આપવામાં આવતા નથી. તે સંસ્કારો આપવાનાં રચાત રાન્યગ્રથાપિત શાળાઓ નથી; તે શાળાઓ

સામાન્યજ્ઞાન અને વ્યવહારમા ઉપયોગી વર્તનનું જ્ઞાન કરાવવા યોગ્ય છે પરંતુ જ્ઞાનના ઉદ્ધવના ત્રણ મુખ્ય દ્વાર છે (૧) ઉપદેશ, (૨) પ્રયોગ અને (૩) ચારિત્ર્ય તેમા વર્તમાન શાળાઓ પ્રથમના બે દ્વાર ખુલા રાખે છે શિક્ષકો પુસ્તકોદ્વારા, શિક્ષણુદ્વારા જ્ઞાનનો પ્રસાર બાલકના અંતઃકરણમા કરી શકે છે અને વિજ્ઞાનના સંબંધમા પ્રયોગદ્વારા બોધ આપી શકે છે, પરંતુ જીવંત ચારિત્ર્યવિના ગૃહિણીપદ અને માતૃપદના મહિમાને સ્ત્રીઓ જાણી શકે તેમ નથી આથી રાજ્યવ્યવસ્થાપ્રમાણે ચાલતી સામાન્ય જ્ઞાનપ્રસારકશાળાઉપરાંત સ્ત્રીઓને પોતાના આત્માની ઉન્નતિસાર સહવર્તનથી અલકૃત પ્રૌઢ સ્ત્રીઓ અથવા પુરુષીઓના સમાજમા શિક્ષિત થવાની અગત્ય છે આ ચારિત્ર્યજન્યપ્રમેય ધર્મ પુણ્યવાન કુટુંબમા જ બાલિકાઓને પોતાની માતાદ્વારા મળે છે પરંતુ સમાજની ઉન્નતિઅથે પ્રશસ્ય જીવનવાળી પ્રૌઢ સ્ત્રીઓથી સ્થપાયેલી સંસ્થાઓની ખાસ અગત્ય છે આ સંસ્થાઓમા પ્રૌઢ મતિવર્ણી અને જેણે વ્યવહાર અને પરમાર્થ સારી રીતે સાધ્યો છે અને જેના ચારિત્ર્યનો મહિમા સમાજમા સર્વત્ર પ્રસર્યો છે તેને અગ્રણી ઠરી સ્ત્રીઓએ આત્મોન્નતિ સાધવી ધરે છે આપણા સમાજમા આ ખોટ હવે ધીમે ધીમે વનિતાવિશ્રામાદિ સંસ્થાઓથી પૂરી પડતી જાય છે

(અપૂર્ણ)

પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્વેના પૃષ્ઠ થી)

સામાન્ય રીતે પ્રારબ્ધપુરુષાર્થસંબંધી વિવાદની વ્યવસ્થા

પૂર્વેના લખાણથી આપણને સારી રીતે સમજશે કે સામાન્ય રીતે પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થસંબંધી જે ચર્ચા થાય છે તે વધ્યા ગાયના દોહનસમાન છે, વ્યર્થ છે—મિથ્યા કાયકેષેરૂપ છે પ્રારબ્ધ મોટું કે પુરુષાર્થ મોટું ?—એ પ્રશ્ન જ અચુક છે પ્રશ્ન કરનારની હુકી છુદ્ધિ તે મૂલ્યે છે, અને એ શકતું એ જ રૂપમા સમાધાન કરનારને હારથારપદ જનાવે છે નુરખા મલ્લ વરીમહમ્મદ મલ્લને કુસ્તીમા પાડશે કે વલી મહમ્મદ નુરખાને પાડશે એ પ્રશ્ન આપણને કેવો હારથજનક લાગે છે ! એ મલ્લોની શક્તિનું યથાર્થ માપ કાઢવાવિના આપણે તેનું શી રીતે ઉત્તર આપી શકીશું ? મારો છગન ઉપર નબરે પરીક્ષામા પાસ થશે કે તમારો મગન ?—એ પ્રશ્નનું ઉત્તર છગન તથા મગન બંને વિદ્યાર્થીઓના અધ્યયનરિધે કંઈ પણ જાણ્યાવિના આપણે આપી શકીશું ખરા ? દોરડું ખેંચવાની રમતમા નાગપુરની શાલાના છોકરાઓ જિતશે કે ધારવાડની શાલાના છોકરાઓ ?—એ પ્રશ્નનું ઉત્તર બંને પક્ષોની દોરડું ખેંચવાની શક્તિના જ્ઞાનની અપેક્ષા શું નથી રાખતું ? માધન્યદ્ર ધરમેશ્વરના પદને વહેલો પામશે કે વિશ્વમેન—એ પ્રશ્નનું ઉત્તર બંને વ્યક્તિઓના અધિકારના જ્ઞાનવિના આપનાની શું આશા રાખી શકાશે ? પ્રારબ્ધ મોટું કે પુરુષાર્થ મોટું ?—એ પ્રશ્ન ઉપરકહેવા પ્રશ્નજેવો જ છે પ્રારબ્ધનું મોટું તથા પુરુષાર્થનું મોટું જોવાવિના તેનું કંઈ પણ ઉત્તર આપી શકાય એમ નથી તેમ વળી પ્રારબ્ધરૂપ બન અને પુરુષાર્થરૂપ બન સામસામા વ્યાપાર કરે છે કે બંને એક દિશામા વ્યાપાર કરે છે તે જાણ્યાવિના એ પ્રશ્નનું ઉત્તર આપવા જવું એ હાથ દફકાડી મગનમા ઉડવાના પ્રયત્નજેવું છે જુદ્ધિમાન પુરુષ દદાપિ એવો પ્રશ્ન કરતો નથી, અને જુદ્ધિમાન પુ

રૂપને જે એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે તો તે એ પ્રશ્નને યોગ્ય રીતે ફેરવ્યાવિના તેનું ઉત્તર આપી પોતાને ઉપહાસપાત્ર બનાવતો નથી. અર્થાત્ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થનું, બલપ્રમાણુઆદિ જાણ્યાવિના તેની તુલના કરવી એ વાણુઉપર ચિત્ર કાઢવાજેવો વ્યર્થ પ્રયાસ છે.

પ્રારબ્ધ સત્ય છે.

તથાપિ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થના પૃથક્ પૃથક્ પ્રતિપાદનને પૂર્વોક્ત દોષ નડતો નથી. સૂર્યના પ્રકાશની પેઠે પ્રારબ્ધ સત્ય છે. અને તે પ્રતિપદ આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે. આ આપણું જે સ્થૂલ શરીર પ્રતીત થાય છે તેની ઉત્પત્તિમાટે ~~પણ~~ વર્તમાન જન્મમાં કંઈ પણ કર્મ કર્યું નથી, કારણ કે શરીરના પૂર્વ અસ્તિત્વને લઈને જ કર્મ સંભવે છે. તેથી એ શરીર પૂર્વ જન્મમાં આરંભાયલાં કર્મોનું અર્થાત્ પ્રારબ્ધનું ફલ છે. આપણાં માતાપિતા, લાઠીજેન આદિને આપણે નવીન સ્ત્રી શક્તિ નથી. અર્થાત્ આપણને જે પ્રાપ્ત છે તે છે; તેથી એ સંબંધો પણ પ્રારબ્ધના ફલરૂપ છે. આપણો દેશ, આપણી જન્મભૂમિ, તેની અમુક હવા, તેનું અમુક પાણી, તેનો અમુક સૃષ્ટિનો દેખાવ, તેની અમુક ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય વગેરે સંસ્થાઓ—એ સર્વના અસ્તિત્વમાં આપણે હેતુભૂત નથી, અર્થાત્ જે પ્રકારે આપણને તે પ્રાપ્ત છે તે પ્રકારે આપણે તેમને સ્વીકારવાં પડે છે, એ સર્વ પ્રારબ્ધનો વ્યાપાર સ્વયં છે. પુનર્જન્મને ન સ્વીકારનાર ધર્મો તથા વિજ્ઞાનવિદો જીવની શરીર તથા અંતઃકરણની સામગ્રીના હેતુરૂપ માતાપિતા તથા અન્ય પૂર્વજોનાં કર્મોને સ્થાપે છે, પરંતુ શ્રદ્ધાની બાબત કોરે મૂકતાં, આપણને સૂક્ષ્મ વિચારથી એ મતની અસંગતિ અને પ્રારબ્ધવાદની વ્યાપકતા તથા સમીચીનતા સ્પષ્ટ સમજાય છે. માતાપિતા તથા પૂર્વજોના ગુણોની સંક્રાંતિવિના પ્રજામાંથી-લું કશું હેતુ નથી એ સિદ્ધ કરવા અઘરાપિ કોઈ સમર્થ થયું નથી. આધુનિક વિજ્ઞાન ઉલટું એમ સ્વીકારે છે કે પ્રજામાં ભેદક ધર્મો (Variation) સ્વાભાવિક રીતે રહેલા હોય છે. તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં કહીએ તો એ ભેદક ધર્મો જીવના પોતાના પૂર્વજીવ કર્મોના ફલરૂપ છે. શ્રીશંકરાચાર્ય અત્યંત નાની વયમાં વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં અત્રિનિમ પ્રાવીણ્ય મેળવી શક્યા એ પ્રસંગની ઉપપત્તિ તેમના પૂર્વજોનાં કર્મોકરતાં તેમના પોતાના કર્મથી સારી રીતે થઈ શકે છે. પ્રખ્યાત પાશ્ચાત્ય ગાયક મોઝાર્ટ માત્ર સાત વર્ષની વયમાં એવા આશ્ચર્યકારક સ્વર-સંગોગવાળા રાગો સ્ત્રી શક્તિ હોતો કે તેને નાતો સરખો “જીદુગર” કહેવામાં આવતો. મોઝાર્ટના પૂર્વજોમાં આવા પ્રબલ સંસ્કાર ન હોતા. મોઝાર્ટના પોતામાં તે કેમ ઉદય થવા પામ્યા? એ ગાયકના પોતાના પૂર્વકર્મવિના કોઈ પણ ઉપન્યાસથી આ પ્રસંગનો ખુલાસો થતો નથી. સમાન સમાનનું આકર્ષણ કરે છે એ સામાન્ય નિયમ છે. તદનુસાર અત્યંત અસંસ્કૃત જીવો જંગલી જાતોમાં અવતરે છે, સાધારણ સંસ્કારવાળા જીવો સાધારણ પ્રમાણમાં સુધરેલી જાતોમાં જન્મ પામે છે, અને અસાધારણ સંસ્કારવાળા જીવો અત્યંત સુધરેલાં આવરણોમાં પ્રભવને પામે છે. ઈમર્સનનું કથન યથાર્થ છે કે જે દેશમાં બરફ પડે છે ત્યાં રાજકીય સ્વતંત્રતા હોય છે. બરફનું પડવું અર્થાત્ સખત ઠંડી શારીર ઉષ્ણતાના નિર્વાદાચે અધિક ઉત્સાહ તથા પરિશ્રમની અપેક્ષા રાખે છે, અને ઉત્સાહ તથા કાર્યશક્તિ ગુણમગીરીનાં વિરોધી છે. તેથી રાજકીય સ્વતંત્રતા જેનું ફલ હોય એવાં પ્રારબ્ધકર્મવાળા મનુષ્યો જ પ્રાયશઃ એવા દેશમાં અવતરે છે. પરંતુ સમાન સમાનનું આકર્ષણ કરે છે એ નિયમ કર્મપરંત્રે અજા-ધપણે પ્રવર્તતો નથી. “ ઝાદીનાં ગાંડાં અને ગાંડીનાં ડાલાં ” એ બેદિક્ષિતથી મુચિત અનેક પ્રસંગો પૂર્વજગુણુવરિ (heredity) બદલે જીવના પોતાના પ્રારબ્ધ કર્મો

સિદ્ધ કરે છે આ દૃષ્ટાન્તોમા પ્રારબ્ધનો અર્થ આ જન્મમા કૃતોન્મુખ થાય એવા પૂર્વજન્મકૃત કર્મ કયો છે પરંતુ પ્રારબ્ધ શબ્દનો વ્યાપક અર્થ વ્યુત્પત્તિપ્રમાણે જ આપણુ લઈશુ તો તેમા આ જન્મમા આરભેલા કર્મનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે ગઈ કાન સાગે કરેલુ ભોજન એ કર્મ આરભાયેલુ હોનાથી ગૌણ અર્થમા પ્રારબ્ધ કહેતા બાધ નથી આપણે સર્વ વર્તમાન જન્મમા અસખ્ય એવા કર્મ આરભીએ છીએ કે જેતુ ફલ આપણને આ જન્મમા જ પ્રાપ્ત થઈ જાય અર્થાત્ પ્રારબ્ધકર્મની સત્યતાપરત્વે આપણો પોતાનો અનુભવ સાક્ષી પૂરે છે વિશેષ મુક્તમદદિથી ભોતા પ્રારબ્ધવિના પ્રારબ્ધમા કશુ કર્મ જ ફલ આપતુ નથી, અર્થાત્ આગલયલુ કર્મ જ ફલ આપે છે કોઈપણુ કર્મ એવુ નથી કે તે આવ્યર્થ કે તત્કાલ તેવુ ફલ પ્રાપ્ત થાય અત્યંત ત્વરાથી ફલ આપનાર કર્મોમા પણ આવરણુ અને પશિલામમા થોડુ પણ અતર હોય છે પ્રતિદિન ભોજન કરતી નખતે ખાનાની કિચાને આપણે પુરુષાર્થ કહી શકીશુ પરંતુ તે જે તૃપ્તિરૂપ ફલને આપે છે ત્યારે તે પ્રારબ્ધકારિમા આવી ગયલુ હોય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે પ્રત્યક કર્મ આવરણુથી ખીછુ જ હજી આરભાઈ ગયેલુ થનાથી પ્રારબ્ધકર્મ વિશ્વજનના અનુભવથી પ્રસિદ્ધ છે

પુરુષાર્થની સત્યતા

પ્રારબ્ધ સત્ય છે એ વાક્યથી એમ નથી સમજવાતુ કે પૂર્વ જન્મમા કે આ જન્મમા આવરેલા કર્મના ફલની પ્રતીતિ કર્તોને થયા વિના રહેતી નથી પૂન કલા પ્રમાણે પ્રારબ્ધ કર્મ એ એક પ્રકારનુ બન છે, તેથી તે બનને તોડનાર પ્રાઈ અન્ય કર્મરૂપ બન તેની સામા યોજનામા આવે તો ગતિશાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે પ્રારબ્ધકર્મનો અભિભવ વા જય થનાનો સપૂર્ણ સભવ છે જ્યોતિ શાસ્ત્રના નિયમથી ઉપગમેની જન્મપત્રિકા પ્રારબ્ધની પ્રતિમારિના ખીછુ કશુ નથી, પરંતુ એ જ શાસ્ત્ર આપણને સૂચવે છે કે અહશાતિઆદિ પ્રયોગોથી નવીન સખન કર્મની ઉપસ્થિતિ કરી શકાય છે, જે ઉપસ્થિતિ પ્રારબ્ધકર્મનો પરાબન કરે છે અનિષ્ટ ફલને ઉપગનનાર આરભાઈ ગયલા કર્મોના બનને તોડનાર તરીકે શાસ્ત્રમા પ્રાશસ્તિ કર્મનુ વિધાન છે, એ સર્વને જ્ઞાત છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે પુરુષાર્થરૂપ કેટલાક કર્મો પ્રારબ્ધરૂપ કેટલાક કર્મોને નિફલ કરવા સમર્થ છે પ્રારબ્ધનો વ્યાપક અર્થ આપણે લઈશુ તો ત્યાં પણ વારવાર પુરુષાર્થનો જય આપણને સુદ્ધિગોચર થશે ધારો કે કોઈ પુરુષે પોતાના શરીરઉપર એવા ઉપચાર કર્યો છે કે જેથી તેને જ્વરની ઉત્પત્તિ થાય. અહિ કર્મ આરભાઈ ગયુ છે, અર્થાત્ પ્રારબ્ધકારિમા આવ્યુ છે, પરંતુ જ્વરરૂપ પશિલામ ઉપગવતાપૂર્વે તે પુરુષ જે જ્વરનિવારક ઔષધ ગ્રહણ કરે તો પ્રારબ્ધકર્મ નિફલ જવાનો સભન રહે છે

પુરુષાર્થના ચમત્કારિક પશિલામોથી કયો મનુષ્ય અજાણ્યો છે ? સો માઈનતુ અતઃ નલુ ચાર ડનાકમા કાપનાર આગગાડી, હબરો માઈન દૂર સ્થાનવિશે સ્થિત મનુષ્યને સદેશ આશ્ચર્યકારક ત્વરાથી પહોચાડનાર વિદ્યુત્તાર તથા તેની સાથે સવાપ કગનનાર દૂરસલાપ યન (ટેલિફોન), પાણીના પોરાને દેખાડનાર સૂક્ષ્મદર્શક યન અને અમળે ગાઉ દૂર તારાને જણાવનાર દૂરદર્શક યન-આ સર્વ પુરુષાર્થ અને પુરુષાર્થોગોના નિજયનો યોગ કરે છે કે ખીજા કથાનો ? માણસને હવામા ઉડાવનાર યનની રચનાજેવા આપાતત તાસ્મારપ લાગતા પ્રયાસને યાનજીવન આદરનાર વ્યક્તિને આપણે પુરુષાર્થમા અધિક શ્રદ્ધાવાળી કહીશુ કે પ્રારબ્ધમા ? અશક્ય મનાતી વસ્તુને આ પ્રમાણે ગમ્ય બનાવનાર તત્ત્વ તે પુરુષપ્રયાન છે

વળી પુરુષાર્થનું નૈસર્ગિક સ્વરૂપ પ્રત્યેક હવના અંતરમાં યાપ છે. અનિષ્ટ ફક્તને પામના ક્યા હવે વારંવાર એવો અનુભવ નથી કર્યો કે "અહો! મેં બૂઝ ખાધી. આમ વેળે કંઈ હોત તો આવો પરિણામ આવત નહિ." આમ વેળે કંઈ હોત—એ વિચાર પુરુષાર્થનો અસદ્વિધ્ય સ્વર છે. તે સમયે છે કે જે ફક્ત પ્રાપ્ત થયું છે તે વિરોધી કર્મથી તોડી શકાય એમ હતું જ. ત્યાંસુધી પ્રત્યેક હવના અંતઃસ્વરૂપમાં એ સ્વર કારં છે ત્યાં સુધી વિશ્વમાં પુરુષાર્થ અંધારાવત્ સત્ય છે, અને તેને અસત્ય દેરવા પ્રયાસ કરવો એ પુણની મુદ્દિ ઉગ્રાદી સૂર્યના આન્ધારનની આશા રાખવી ગમાન છે. ફાંચીની સાત જેને મળે છે એવા મુનેચારને પોતાનો મુન્દો અનુભવસિદ્ધ છતાં તે અપીય વગેરે વિધિ સામાન્ય રીતે કરે છે. એ પ્રસંગે પુરુષાર્થમાં મનુષ્યની સ્વાભાવિક શ્રદ્ધાવિના 'શીતું' કંઈ મુન્દવતો નથી. પ્રાણુ જવાના ક્ષણપર્યંત રોગીને આંધારાપચાર કરવામાં આવે છે, એ જનતાના પુરુષાર્થમાં સિદ્ધ વિશ્વાસને નિર્ધિવાદ અક્ષર કરે છે. જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં ગાંડી શ્રદ્ધાવાળો એવો કોઈકે જ ખેદુત હશે કે જે વર્ષમાં એ ટકા દુઃખ પડવાના કોઈકે પર આધાર રાખી પાવળીઅર્થે જીવતી તૈવારી નદિ સાંભ.

ફક્તની દૃષ્ટિથી જેમ સર્વ આરંભાવસાં કર્મોનો પ્રારંભમાં સમાવેશ થતા જાય છે તેમ કર્તાની સ્વતંત્રતાના દૃષ્ટિએટથી સર્વ કર્મો પુરુષાર્થરૂપે પણ મળી શકાય એમ છે. હવ પ્રત્યેક કર્મ સ્વતંત્રતાથી અંટાળે પોતાના ગ્વભાવને અનુસરીને કરે છે તેથી પ્રત્યેક કર્મને પુરુષાર્થ કદી શકાય એમ છે. પુરુષાર્થનો આવો વ્યાપક અર્થ વેળે આપણે તદ્દએ જીએ તો તે કીયોચવાસિરની પરિભ્રમણપ્રમાણુ પ્રારંભને આપણને પ્રાપ્ત પુરુષાર્થ કદી શકીશું. આ પ્રમાણે એક પક્ષ સમમ વિશ્વ પુરુષાર્થથી પ્રધિન આપણને સમન્વય છે.

પ્રારંભ અને પુરુષાર્થના વ્યાપાર, અને બેદ.

તે ભેદ મદ, મધ્યમ અને તીવ્ર એ પ્રમાણે છે, અર્થાત્ પ્રારબ્ધ મદ હોય છે, મધ્યમ હોય છે અને તીવ્ર હોય છે, તેમ પુરુષાર્થ પણ મદ હોય છે, મધ્યમ હોય છે અને તીવ્ર હોય છે મદ પ્રારબ્ધને સમતોલ કરવા અર્થે મદ પુરુષાર્થની અપેક્ષા છે, અને તેનો જય કરવા અર્થે મધ્યમ વા તીવ્ર પુરુષાર્થની અપેક્ષા છે, પુરુષાર્થ કર્યાવિના તેનો અભિલવ થઈ શકતો નથી મધ્યમ પ્રારબ્ધને સમતોલ કરવાઅર્થે મધ્યમ પુરુષાર્થની, અને તેનો જય કરવા અર્થે તીવ્ર પુરુષાર્થની અપેક્ષા છે, મદ પુરુષાર્થથી અથવા પુરુષાર્થ કર્યાવિના તેનો અભિલવ થઈ શકતો નથી, જો કે જેટલા પ્રમાણમાં પુરુષાર્થ કર્યા હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેનું બલ ટૂટે છે તીવ્ર પ્રારબ્ધને સમતોલ કરવાઅર્થે તીવ્ર પુરુષાર્થની અપેક્ષા છે, મદ વા મધ્યમ પુરુષાર્થથી તેમ જ પુરુષાર્થ કર્યાવિના તેનો અભિલવ થઈ શકતો નથી આથી સિદ્ધ થાય છે કે કોઈ પણ પ્રારબ્ધ એવું નથી કે કોઈ પ્રજારના પુરુષાર્થથી સમતોલ ન થઈ શકે, અર્થાત્ યોગ્ય પુરુષાર્થ ગમે તે પ્રકારના વેગવાળા પ્રારબ્ધને નિફટ કરવા સમર્થ છે

નિયતિવાદ

પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ બંનેનો જોમા અતપાત થાય એવો એક સિદ્ધાન્ત છે કે જેને આપણે “ નિયતિવાદ ” એ સજ્ઞાથી ઓળખીશું શ્રીયોગવાસિષ્ઠમા સ્થવે સ્થવે નિયતિવાદની પ્રક્રિયાનું ઉત્તમ રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આપ્યું છે એ વાદનું સ્વરૂપ સ્વરૂપમાં નીચે પ્રમાણે છે બ્રહ્મ, પરમેશ્વર, માયા, પ્રકૃતિ, પ્રધાન—એમાંથી ગમે તેને અથવા ગમે તેટલાને વિશ્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયના કારણરૂપે આપણે સ્થાપીએ, તોપણ એ કારણરૂપ સામગ્રી આદિથી અને અતથી રહિત છે, વિશ્વના સર્પૂર્ણ વ્યતિકરોના આવિર્ભાવ માટે તે પૂરતી છે, તેમાં એક પણ અણુ અણુ બહારથી લાવી ઉમેરી શકાય એમ નથી, અને તેમાંથી એક પણ અણુ કાઢી બહાર લઈ જઈ શકાય એમ નથી, અર્થાત્ વિશ્વમાં જે બન્યું છે, બને છે અને બનશે તે સર્વ બનવું જ જોઈએ, અર્થાત્ પરમેશ્વરનું વ્યવસ્થાપકત્વ, તેમ જ જીવના કર્મમાત્ર—પ્રારબ્ધ તથા પુરુષાર્થ—નિયત છે, આ નિયતિવાદને “ સિદ્ધ પ્રારબ્ધવાદ ” એ સજ્ઞાથી શ્રીસદ્ગુરુલગ્નતપૂજ્યપાદે શ્રીત્રિભુવનવિજયી ખંડમાં પોતાની રસભરી પ્રાસાદિક વાણીમાં નીચે પ્રમાણે વર્ણવ્યો છે —

“ આ જગત્ના સર્વ વ્યવહાર કોઈ મુખ્ય પ્રવર્તક સત્તાનરે જે થાય છે એવું, અથવા બીજરૂપે સર્વ થતા વ્યવહારોના કારણો મૂલ કારણમાં છે જ, અને તેને યોગ્ય સમયે યોગ્ય ક્રમનિયમમાં પ્રવર્તીવનાર સત્તા પણ તેમાં જ નિત્યસિદ્ધ છે, જેથી કોઈએ પણ કર્તૃત્વાભિમાન ધરવાની ચિતા કર્યાવિના જ પોતપોતાના સમયે કાર્યમાત્ર યોગ્યાયોગ્ય પ્રકારે મૂલ કારણની વ્યવસ્થાપ્રમાણે થયા છે, થાય છે અને થશે એવું દૃઢપણે માનનાર પુરુષ સિદ્ધપ્રારબ્ધવાદી છે એમ સમજવું,

“ આ પ્રજારનો સિદ્ધપ્રારબ્ધવાદી વસ્તુતઃ ત્રિજાત્રસ પુરુષ જ હોવો ઘટે છે, કારણ કે અસ્પૃશ્ય પુરુષનું અતકળું અદૃઢ હોય છે અનિદાના સબધથી આત્મલેપવાળું હોવાથી જ્યાં સુધી યથાર્થ રીતે વસ્તુસાક્ષાત્કાર થતો નથી ત્યાં સુધી ત્રિજાત્રસ કે સર્વજ્ઞ થનાર નથી, અને ત્રિજાત્રસ કે સર્વજ્ઞ થયા વિના, પૂર્વે શુ સાચી હતી, વર્તમાનમાં શુ સાચી છે વા થાય છે અને ભવિષ્યમાં શુ સાચી થશે, એ યથાતત્ જાણી શકાતું નથી, અને એ ન જાણતાસુધી પ્રારબ્ધનાદમાં અચળપણે મતિ સ્થિર થતી નથી ” (અપૂર્ણ)

તમે શાના ઉપર ચિંતન કરો છો.

કોઈ પણ એવી વસ્તુ ઉપર અથવા એવી વસ્તુ માટે ક્રિયા કરવી કે જે પ્રતિક્રિયા ઉપજાવી શકતી નથી, તો એ આપણા બળનો ક્ષય જ છે. જીવનના નિયમોમાં તો એક મહાન નિયમ છે. અને આ નિયમનો જેટલો ભંગ કરવામાં આવે છે, એટલો ભાગ્યે જ કોઈ જીવન નિયમનો મનુષ્યો ભંગ કરે છે. અને તે પણ ક્યારેક ક્યારેક નહિ, પરંતુ વારંવાર ભંગ કરવામાં આવતો જણાય છે. એ એક આશ્ચર્ય છે. મનુષ્યને તેમ છતાં સત્ય છે કે મનુષ્યોમાંના પણ ખરા પોતાને ધણો સમય, જેમાંથી કશું ફળ મળે એવું નથી એવી વસ્તુ ઉપર જ ક્રિયા અને ચિંતન કર્યા કરતા હોય છે.

જ્યારે જ્યારે આપણે કલ્પિત મનુષ્યોપ્રતિ મનથી કંઈ વાતો કર્યા કરીએ છીએ, અથવા આપણા જાણીતા મનુષ્યોના માનસ ચિત્રની સાથે કંઈ નકામા તપાસ હાંક્યા કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે નકામી વસ્તુ ઉપર જ ક્રિયા કરતા હોઈએ છીએ, હવામાં જ ચિત્ર ચિતર્યા કરીએ છીએ અને તેથી દુર્બલતાને પ્રાપ્ત થઈએ છીએ. જ્યારે તમારે કોઈને કંઈ પણ કહેવું હોય, ત્યારે તમે તેને સાક્ષાત્ મળો ત્યાં સુધી ધૈર્ય ધરજો. તમારા મનમાં જ તેની સાથે વાનગીન કરવા જતી યઈ આવતી હોય તો તેનો નિરોધ કરજો, અને કોઈ જીવ વસ્તુનો, જે તમને પ્રાપ્ત હોય તેનો જ વિચાર કરજો.

અજ્ઞાન, જે કંઈ તમારે કહેવાનું છે, તેનો વિચાર કરી રાખવો જરૂરનો છે, પરંતુ નો એ કહેવાનું છે, તે જ્યાં સુધી સાક્ષાત્ મળે નહિ ત્યાં સુધી તે તેને કહેશો નહિ. જે હ તમારે કહેવાનું છે તેના ઉપર જ્યારે તમે ચિંતન કરો છો ત્યારે માત્ર તે વિચલના ન ચિંતનમાં રહેજો કે જે તમારી નિકટ જ છે, અને તમે તેને મળી શકો એમ છે. પરંતુ તે વિચાર કરવાની સાથે તે મનુષ્યનું ચિંતન કરશો નહિ કે તેના પ્રતિ તમારું ધ્યાન દોરેલું અને દોરેલું રાખશો નહિ. જે મનુષ્યને તમારે કંઈ કહેવાનું છે, તેને સાક્ષાત્ મળ્યા વિના તમે કંઈ કદી શકો એમ નથી. તેથી તમારી કલ્પનામાં તેની સાથે કરેલી સંઘર્ષ વાતો એ તમારા બળ અને સમયનો કેવળ ક્ષય જ નથી, પરંતુ તમારી કલ્પના-શક્તિનો દુરુપયોગ જ છે.

હવામાં જ્યારે તમારો હાથ વીંજોટાય છે ત્યારે તમારા શરીરમાં કેવો ક્ષોભ થાય છે એ તો તમે જાણો છો; પરંતુ મન જ્યારે નકામી વસ્તુ ઉપર ક્રિયા કરવાં માટે છે-નિર્જીવ વસ્તુને સુધવા માટે છે, ત્યારે એના કરતાં પણ વધારે ક્ષોભ—વધારે ધક્કો—તમને વાગે છે. એ દાનિનો તમે તે જ કારણે નિરંતર સાક્ષાત્ અનુભવ કરતા નથી. કેમકે તેની અસર ધીમે ધીમે અને ડાળે કાળે થાય છે. તમારો હાથ વીંજાય અને જેવી તન્દાજ અસર થાય તેવું આ નથી, પરંતુ તેની અસર પ્રકટ થા જ વિના રહેતી જ નથી, અને એને તમે કોઈ કારણે અટકાવી શકો એમ નથી, એ નિશ્ચિત વાતો છે.

શાસ્ત્રીય નિયમાનુસાર મનનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો, એ મનુષ્યોએ જાણવાની જરૂર છે. માનસ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરનારે દૃઢ તો તેના મૂલ્યોને જ જાણવા નથી એમ કદીએ તો ચારે એવું છે. પરંતુ એ વિષયમાં દૃઢ તો એટલો બધો પ્રકાસ થવાનો સંજવ છે કે જે મનુષ્ય તેને અનુસરશે તો તે પોતાની અત્યંત પ્રગતિને તથા ઉગતિને સાધી શકશે.

મનુષ્યને જ્યારે પ્રતિકૂલતા, દુઃખ અને એવું જ વિપરીત પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે તેને માટે અનેકને નિમિત્તરૂપ ગણે છે, અને સર્વ કારણોને તેમાં સાદાચક્ર સમજે છે. પરંતુ તેનું મુખ્ય કારણ તેના મનનો તેણે કરેલો દુરુપયોગ જ છે. જીવનના ખીજા પ્રસંગોસાથે મનુષ્યનું મન એટલું બધું સંયુક્ત છે કે જ્યારે તેના અનેક નિયમોમાંથી કોઈ પણ નિયમનો ભંગ કે દુરુપયોગ થાય છે, ત્યારે અણુધાર્યા પ્રસંગોમાં અને અણુધારી વસ્તુઓમાં વિધ્નિ ઉભાં થાય છે.

માનસ નિયમોનો ઉપયોગ કરતી મનુષ્યના પોતાના જીવનમાં કેવા કેવા ફેરફાર થાય, અને તે શું શું કરી શકે છે, એ એક ગંભીર વિષય છે, અને અઘાપિ લગભગ સર્વ મનુષ્યો તે સંબંધનાં યથાર્થ સત્યો અથવા પૂર્ણ સત્યો જાણી શક્યા નથી. પરંતુ સંભવ જતાં એ વિષયઉપર ઘણો સારો પ્રકાશ પડશે, અને તેવા મનુષ્યોને તેઓ નવા યુગમાં પ્રવેશ્યા હોય તેવું લાન થશે. એ સંબંધી જ્ઞાનનો કંઈ કંઈ પ્રકાશ થવા માંડ્યો છે. એના પ્રતિ ઘણાનું લક્ષ જતું થયું છે, પરંતુ તેની પૂર્ણતાના સમયને હજી વિલંબ છે, અને એ પૂર્ણતા પ્રકટાવવાને માટે મનનો સર્વ પ્રકારનો ઉપયોગ ચતુર્માસ રીતે થવો જોઈએ. જ્યારે જ્યારે મન કંઈ પણ વ્યાપાર કરે, ત્યારે તે વ્યાપાર કોઈ પણ સત્ય વસ્તુના અવલંબનને લઈને થવો જોઈએ, જે કંઈ પ્રાપ્ત હોય અને જેનું કંઈ પ્રતિકૂલ મળે એવું હોય તેના ઉપર જ થવો જોઈએ.

ઘણા મનુષ્યોને મનથી કોઈ ઉપર ચીડાયા કરવાની, કાઠને ઠપકો આપ્યા કરવાની, અને તેનાથી જે હજારો ગાઉ દૂર હોય તેને પણ કંઈને કંઈ સંલગ્નાત્મા કરવાની ટેવ હોય છે. અને એ પ્રમાણે કરીને તેઓ સમય અને બળ બંનેનો દુરુપયોગ કરતા હોય છે. કેટલાકને કાલ્પનિક શત્રુઓ હોય છે, અથવા તેઓ કદાપી લે છે કે અમુક મનુષ્યો મારા શત્રુ છે, અને પછી તે શત્રુઓપ્રતિ મનોમય બાણો ફેંક્યા કરવામાં તેઓ કાળના કાળ ગાળ્યા કરે છે. પરંતુ તેમાં ધુમાડામાં બાયકા ભરવા શિવાય ખીલું કશું જ કરતા નથી. તેઓ મન-વડે કેવળ અસત્ વસ્તુઉપર જ ક્રિયા કરતા હોય છે, અને એવી રીતે તેમના અમૂલ્ય માનસ જીવનને ગુમાવતા હોય છે. જો તમારે કોઈ પણ શત્રુ હોય-પછી તે ખરો કે કાલ્પનિક, તોપણ તેને બૂલી જાઓ, એ પ્રમાણે કરવામાં ખરું જોતાં પૂર્વની સ્થિતિથી કશો જ ભેદ પડતો નથી. કેમકે શત્રુઓ તથા શત્રુત્વ કાલ્પનિક જ હતું. એથી આપણને પોતાને હાનિ થવા શિવાય ખીલું કશું જ થતું નથી.

કેટલાક મનુષ્યોનામાં એક એવા પ્રકારની ભ્રાંતિ પ્રવર્તતી હોય છે કે જગતમાં જે તે તેને હાનિ જ કરવાના લાગ ખોળ્યા કરતા હોય છે. નજર નાંખવી, ભૂરફી નાંખવી, મૂંઠ મારવી, ચોટ મારવી એ વગેરે પ્રયોગો જાણે તેમને જ માટે બનાવ્યા હોય, અને આપણું જગત જાણે એ પ્રકારના પ્રયોગો તેમના ઉપર જ કરી રહ્યું હોય, એમ માનીને પછી તેનાથી પ્રકટતા, લપ, સંશય, ચિંતા વગેરેને ઉપજાવ્યા કરે છે. કેટલાક તો એ જ ચિંતા એને લયમાં મરી જાય છે, કેટલાક શરીરબળથી હીન રહે છે. તેમાં જેના તરફથી એ પ્રયોગો થવાનો તેઓ લય રાખતા હોય છે તેઓનો ઘણી વખત તો આ સંજિમાં પત્તો પણ નથી હોતો, અને કેટલાક એવા હોય છે કે જેઓ એવા પ્રયોગ કરી શકે એટલું તેમનામાં સામર્થ્ય જ નથી-હોતું. કેમકે એ જ માનસ વ્યથામાં હોય છે, અને તેવી સ્થિતિમાં એવો યત્ન થવો જ અસંભવિત છે, અને તેમ છતાં મનુષ્યો ભ્રાંતિથી તેવાથી નિત્ય ડરતા

અને ડરતા રહે છે. કોઈ પણ તમને એમ કહે કે કોઈ અમુક તમારા ઉપર નિષ્કારણ પ્રયોગ કરે છે, તો તે એક ભ્રાંતિમાત્ર જ જાણ્યો. જે મનુષ્ય એવા કોઈ પ્રયોગની પોતાના ઉપર અસર થવાનું કહે છે, તે વસ્તુના તેના પોતાનામાંથી જ તેવા પ્રકારની થતી અસરની જે દબાવ્યો હોય છે. તેની પોતાની ભ્રાંતિઓ જ તેના ઉપર દાનિકારક પ્રયોગો કરી રહી છે. તે મનુષ્યો કોઈ પણ ઉપયોગી અથવા તત્ત્વવાળી વસ્તુની સાથે સંબંધમાં આવ્યા નથી હોતા અને તેમના મનનો વ્યાપાર તેવી વસ્તુનિમિત્તને નથી હોતો તથા તેમના માનસ વ્યવહારમાં તેઓ નિરંતર આદી અવળી જાણ્યોના જ સર્ગો રહ્યા હોય છે, અને તેથી તેમને દુઃખદ અનુભવો થયા કરે છે. તમને આવા પ્રકારની કોઈ ભ્રાંતિ હોય તો તેને બૂલી જાઓ. એવી વાતોનો નિરાકરણ નિરસ્કાર કરો. એ ફટાટોપ (મિથ્યા) વિના બીજું કશું જ નથી. તમારી પોતાની જ સત્તા તમારા ઉપર પ્રવર્તે છે એમ જાણો, અને તમને સારી અને કેવલ સારી જ અસર કરવાની તમારા પોતાનામાં જ સત્તા છે એમ જાણો. તમને જે કંઈ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત છે તેની જ સાથે સંબંધ રાખવાથી, મન, કદપના, વિચાર વગેરે સર્વવંદે તેની જ સાથે સહવાસ રાખવાથી, આવી સર્વ ભ્રાંતિથી તમે નિવૃત્ત થઈ શકો એમ છે.

કેટલીક પાયાવિનાની વાતોને મનથી માનવી અને તેના તરફ કર્યા કરવા તથા મનમાં તેનો સડો પેસાડવો એ પણ પૂર્વોક્ત નિયમના ભંગને જ કરનાર છે. એ એવી ક્રિયા છે કે જેની પ્રતિક્રિયા થતી નથી—અનુદૂત રૂપની, દિતકારક પ્રતિક્રિયા થતી નથી. એ તો તમારા મનને માત્ર અદ્ભૂત ફેંકવાસરખું છે કે જેના બદલામાં તમને કશું જ પ્રાપ્ત થતું નથી. કોઈ પણ વસ્તુનું આપણી ભુદ્ધિથી પૃથક્કરણ કર્યાવિના તેને સત્યરૂપે સ્વીકારીએ છીએ તો આપણા મનને એક નિષ્કિંચન વસ્તુઉપર એકાગ્ર થવાના શક્તિબળાળું કરીએ છીએ. અનેક મનુષ્યો, અનેક પ્રયોધકો, અનેક સંસ્થાઓ કેવલ નિરાધાર વસ્તુઉપર મનુષ્યના મનને સ્થાપવાનો યત્ન કરે છે, અને તેમ થતાં પરિણામ એ આવે છે કે તેમને કશું જ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી. કોઈ અસ્તિત્વરહિત વસ્તુસાથે સંબંધમાં આવવાને મન સમર્થનું જ નથી. પરંતુ જે સત્ છે, પરમ સત્ છે તેની જ સાથે અને જેનો સાક્ષાત્ સંબંધ છે એવી વસ્તુસાથે જ સંબંધમાં આવવાને તે સમર્થનું છે.

જ્યારે આપણે જ્વનીન સમયના વીનેલા પ્રસંગના અને જૂતશાળના સંબંધમાં રહીએ છીએ ત્યારે આપણે મન્યઉપર મીઠાં વધારીએ છીએ—આપણે મન્યઉપર ક્રિયા કરીએ છીએ. જૂતકાલ એ દવે કોઈ વસ્તુ જ નથી, અને તેથી તે દિશામાં દૃષ્ટિ નાંખ્યા કરીએ દવામાં આયોદીયાં મારવાસરખું છે. એ તો તમારા જીવનને વ્યભેદમાં દોખી

કરી શકોએ એવી રીતે આપણા હસ્તગત થયું નથી. અને જે કંઈ હસ્તગત થયું નથી તેની મિથ્યા કલ્પના કરીને તેના ઉપર કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવામાં નથી આવતી તો તેની પ્રતિક્રિયા થતી નથી, આપણા તરફથી ગમે તેવા ભાવિને પોષણ મળતું નથી-તેને નવપલ્લવિત થવાને જાણતું સિંચન થતું નથી. તેથી તેના તરફ જો તમે તમારા જીવનને કે વિચારને પ્રેરો છો, એ ઉલ્લયનો તેનામાં ભોગ આપો છો તો તેના બદલારૂપે તમે કશું જ પામતા નથી, અને તેથી પૂર્વના નિષ્ણાંત પ્રમાણે જ તમારો માનસ હાથ મિથ્યા વીંજોટાય છે. તમારું સઘળું બળ અને સઘળા વિચારો હાલ જે કંઈ તમને પ્રત્યક્ષવત્ પ્રાપ્ત છે, તેમાં તમે વાળી શકો એમ છે; અને તેનો તેવા પ્રકારનો ઉપયોગ જ કોઈ શુભ પરિણામને આણનાર છે.

કાષ્ઠનિક દુઃખોના સામા થયા કરવું, અને જે કષ્ટો વા ઉપાધિનું વસ્તુતઃ અસ્તિત્વ જ નથી તેને માટે મનથી ફરીયાદો કર્યા કરવી એ શરીર તથા મનની અવ્યવસ્થાને કરનાર ખીજો હેતુ છે. અને આ જ પ્રકારનો અભ્યાસ અથવા ટેવ આજ ન્યાં ત્યાં અને જોના તેના જીવામાં આવે છે. દરેક મનુષ્ય એમ જાણે છે કે 'હું' કોઈ વસ્તુથી અથવા કોઈ મનુષ્યથી કંઈને કંઈ હાનિને ભોગવ્યા કરું છું,' અને એમ વિચારીને તે પોતાના મનને તેની સાથે નિત્ય આથબાયા લેવાડાવ્યા કરે છે. જો તેવી કોઈ પણ હાનિ વર્તમાન સમયમાં અસ્તિત્વમાં હોય, તો તે હાનિના કારણને શોધીને તેને નિવૃત્ત કરી શકો એમ છે. તેના મૂલ હેતુઉપર તમારી ક્રિયાને પ્રવર્તાવીને તેને ટાળી શકો એમ છે, પરંતુ કોઈ પણ સમયે તેમના પ્રતિ એક પણ દુઃખનો ઉદ્ધારસરખો કાદશો નહિ-એક પણ તેવા વિચારને તેના પ્રતિ જવા દેશો નહિ. ન્યાં સુધી તેવું કંઈ તમારા સામસામું આવી ન જાય ત્યાં સુધી તેના સંબંધમાં કશું જ ચિંતન ન કરશો. આથી એમ કહેવાનું નથી કે 'આગ લાગે ત્યારે કુવો ખોદવા બેસવું.' દુઃખના મૂલ કારણને નિવૃત્ત કરવાનો યત્ન કેવી રીતે કરવો તેની યોજના ઘડી શખજો, પરંતુ દુઃખ કે જે તેના કાર્યરૂપ છે તેના પ્રતિ લેશ પણ લક્ષ ન આપશો. દુઃખની નિવૃત્તિનાં જે કંઈ સરકાર્યો હોય તેનો સારી રીતે વિચાર કરજો, તેને પ્રસન્નતાથી સેવજો, પણ દુઃખના સ્વરૂપની રચનાઓ કર્યા કરશો નહિ.

આપણને પ્રાપ્ત દુઃખો અથવા ઉપાધિઓમાં નવાણું ટકા કાષ્ઠનિક-અને તે પણ આપણી જ કલ્પના અથવા ભ્રાંતિથી પ્રકટેલાં દુઃખો હોય છે. આપણે પોતે જ તેના સજ્ઞ હોઈએ છીએ. ન્યારે આપણે દુઃખો અથવા ઉપાધિઓનું વિસ્મરણ કરીને જે કંઈ યથાર્થ છે તેનાં જ વિદાસ અને વૃદ્ધિને માટે યત્ન કરીએ છીએ ત્યારે તે એની મેજે જ અળપાઇ જાય છે. તમને પોતાને બલવાન, કુશલ અને ઉપયોગી બનાવો, અને જીવનના માર્ગમાં આગળ પાછળ ચોગરદમ ધુમી વજો, અને તમે દુઃખો તથા ઉપાધિઓમાંથી-પછી તે સત્ય હો વા કલ્પિત-પણ સત્તર મુક્ત થઈ જશો.

જે કંઈ ઇચ્છાઓ તત્કાલ સિદ્ધ ન થાય એવી હોય તેના તરફ તલસ્થા કરશો નહિ, એવી ઇચ્છાના વિષયઉપર કાર્ય કરવું, એ શન્યઉપર કામ કરવા સરખું છે. તમારો એ વિષય હાલ તત્કાલ સિદ્ધ થાય એમ નથી, તેને તમે તત્કાલ પહોંચી શકો એમ નથી, અને તેથી તેના ઉપર ધર્માસ્ત ચણવી એ નકામું છે. એ પ્રકારનું કાર્ય કરવું એ પૂર્વે કહ્યું તેવું ખાલી હાથ વીંજોટવા જેવું છે. હાલ તત્કાલ સિદ્ધ ન થાય એવી કોઈ ઇચ્છા પ્રકટતી જણાય તો એ દિશામાં વહેતા બળને ત્યાંથી વાળીને ન્યાં હાલ જ થોડા શકાય એવું હોય

તેવી દિશામાં વાળવાની અગત્ય છે. આ પ્રકારનો અભ્યાસ અનેક પ્રકારના લાભને પ્રદા-
વનાર થઈ પડે છે.”

એકાએક પ્રકારી આવતી તૃષ્ણાઓને પણ એ જ પ્રકારને ન્યાય આપવો પડે છે. વર્તમાન
સમયમાં નાનાં નાનાં કાર્યોને કરવાથી જ ભવિષ્યમાં મોટાં કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. ભવિષ્યની-
સિદ્ધિઓનાં સ્વપ્ન જોયાં કરવાને અદલે અને જે કંઈક અપ્રાપ્તસરખું હોય તેને માટે માત્ર
વાટ જોયા કરવાને અને અંતરૂમાં તેની કશા આધારવિનાની તૃષ્ણા સેવા કરવાને બદલે
તે જે રીતે પ્રાપ્ત થાય એમ છે, તે કાર્ય કરવામાં હાથ તમારા સમગ્ર હૃદયને અને
સમયને રોકો.

અર્થ છે કે આપણે ઉચ્ચમાં જ દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ, અને જતિમાં અત્યંત ભ-
વ્યતાવાળા આશયોનું જ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ, પરંતુ જેમ જેમ આપણે તે સમ્યોપ્રતિ
જતા જઈએ તેમ તેમ આપણા હૃદયને અને વિચારને આપણા વર્તમાન કર્તવ્યમાં જ
કેન્દ્રિત-એકાગ્ર-કરવાં જોઈએ. તમે ઉચ્ચની સલાહ લઈ શકો, અને એ દિશામાં ગતિ પણ
કરી શકો પરંતુ તે દિશામાં વળવાને માટે તમારા વર્તમાન સમયના કાર્યમાં ક્રિયાવાળા થવું
જોઈએ, અને તે કાર્યોને સાધના જવું જોઈએ. તમે કોઈ ઉચ્ચ વસ્તુની કાળના કાળપર્યંત ભ્રમણા
કર્તા કરો પરંતુ તમારું ધ્યાન જો કોઈ ભવિષ્યના વિચારો કરવામાં જ રોકાયેલું રહેશે તો
તે ઉચ્ચ વસ્તુપ્રતિ તમે કદાપિ જતાં શકવાના નહિ અને વર્તમાન સમયના કર્તવ્યનો અ-
નાદર કરશો તો તેમાંના કોઈ પણ વિચારોને પ્રત્યક્ષપણે ક્ષિયત થયેલા જોઈ શકશો નહિ.

ઘણાખરા ભવિષ્યવાદીઓ જે કંઈ ભવિષ્યમાં ચમત્કારો થવાના છે તેનું જ ચિંતન
કર્તા કરે છે. પરંતુ આચરણીયસિદ્ધ (Practical) ક્યોં કે જે પરિણામે એ ચમત્કારોને
સિદ્ધ કરનાર છે તે કાર્યોપ્રતિ કશા જ પ્રયત્નને મેવતા નથી. અનેક યુવકો નરંગોમાં જ
રમ્યા કરે છે અને કોઈ દિવસે પણ એમની એ જાંખના સફળ થશે એવી તૃષ્ણા રાખ્યા
કરે છે, પરંતુ આ તેઓ શું કરે છે ? શિયાળ બનીને તેઓ ઉંટના ઓઠની આસા રાખ્યા
કરે છે, જે સહ્યો તેમજોડીયાં હોય છે તે દહ સળવા દોતાં નથી. તે સિદ્ધ થયાં સંભ-
વિત છે. મનની આંતર દૃષ્ટિએ તે જનને (Pattern) જોઈ લીધી છે, પરંતુ તે જનની
વસ્તુ દહ બનાવવામાં આવી નથી દોતી. તેઓ મન્યઉપર મન્ય ચડાવે જાય છે. પ્રાપ્ત
સાધનોવડે મગનમાં પડેાંએ એવા મદાલસ ચળવાને બદલે, જોકે તે મદાલસના શિખરઉપર
હોઈએ તો કેનું સાઈ એવી દુરાસા બાંધવામાં જ તેઓ તેમના સપથના સમયનો વ્યય કરી
નાંખે છે, અને તેઓ માત્ર તેમના સમયનો જ વ્યય કરી નાંખે છે એમ નથી પરંતુ જેનું
ખ્યાદિ અસ્તિત્વ નથી એવામાં તેમના સપથના બળને દોમી દે છે, અને તેથી બળનો ઉપ-
યોગ કરી શકના નથી.

કરી શકે અથવા બદલો વાળી શકે. આ એક અત્યંત મહત્વની વાર્તા છે.

નિઃસાર વસ્તુઓપ્રતિ વહેતા જીવનના બલનો સંઘર્ષ કરી રાખેલાં જોઈએ. કેમકે એ બલને ગમે ત્યાં વહેવાડાવનારી વૃત્તિઓ મનુષ્યના બળને શૂન્ય અથવા અચેતન સૃષ્ટિમાં વાળી દે છે. ધણાં મનુષ્યોનાં અંતઃકરણો આવા પ્રકારનાં વલણવાળાં થઈ ગયાં હોય છે. કોઈ પણ ધોરણવગરના વિચારો આવી જ જાતના હોય છે. તે અચેતન પ્રતિ-નિઃસાર પ્રતિ જ વળ્યા કરતા હોય છે. આનું નામ જ શૂન્ય ઉપર શૂન્ય ચઢાવવું એ છે. મનનું સર્વ પ્રકારનું વલણ ગુણવાળા અને મૂલ્યવાન સ્વર્નાત્મકવિધિપ્રતિ જ વળે એવી રીતે તેને કેળવવું જોઈએ.

પ્રત્યક્ષ થઈ નથી અને થવાનો સંભવ પણ નથી, એવી નિષ્ફલતાને માટે ચિંતા કરવી એ પણ એક સર્વ સામાન્ય કુટેવ થઈ પડી છે. હજારો મનુષ્યોમાં આ હોય છે. અને તેનાં પરિણામોનાં ચિત્રને લેખિનીમાં ઉતારી તેને કલ્પિત કરવાની કરી જ જરૂર નથી. કોઈ પણ બાબત માટે ચિંતા કરવી એ ભૂલ છે. પરંતુ જ્યાં કંઈ જ નથી તેવાને માટે ચિંતા કરનારને ક્યા વિશેષજોવાડે શોભાવવા એ નક્કી કરવું કઠિન છે. જ્યાં સુધી નિષ્ફલતા પ્રાપ્ત નથી થઈ, ત્યાં સુધી તેનું અસ્તિત્વ હોતું જ નથી. એ દિશામાં ક્રિયા કરતાં કેટલાંક કારણો જાણાય છે, પરંતુ તેવો પ્રસંગ બન્યો હોતો નથી. તેથી તેનું ચિંતન કરવું એ શૂન્યઉપર શૂન્ય ચઢાવવાજેવું છે. નિષ્ફલતાને લાવનાર કારણો જો તમારા જીવનમાં આવતાં જાણાય તો તે કારણોને બદલી નાંખો, અને તમને લાભકારક થઈ પડે એવું તેનું રૂપાંતર કરી દો. તમે પોતે પૂર્ણરૂપમાં બદલાઈ જાઓ તેવા પ્રકારની વચાર્થ અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી ક્રિયાઓ કરવાથી તમે એ પ્રમાણે કરી શકો એમ છે, કેમકે જ્યારે તમે બદલાઓ છો ત્યારે તમારા જીવનમાં એવા જ પ્રકારનો બદલો કરવાના કારણોને રચો છો. તમારા અસ્તિત્વની મર્યાદાના તમે પોતે જ આદિ કારણરૂપ છો. અને જેવી રીતે તમે વર્તો છો તે જ પ્રમાણે તમારા જીવનનું સઘળું વર્તે છે.

મનુષ્યના અંતઃકરણનું મોટામાં મોટું સામર્થ્ય એ પ્રેમનું સામર્થ્ય છે. અને તેથી એ પ્રેમની કલાનો દુરુપયોગ કરવો એ મનુષ્યમાં રહેલા મોટામાં મોટા બળને ક્રમાર્ગમાં વાળવા-સરખું છે. અને ધણે સ્થળે આવું જ બનતું હોય છે. જ્યારે, તમને જે કંઈ અપ્રાપ્ત છે અને મળી શકે એવું નથી એમ જાણો છો, તેવાં ઉપર જ્યારે તમે પ્રેમ રાખો છો ત્યારે તમે એ બલને વિપરીત દિશામાં વાળો છો-તેનો દુરુપયોગ કરો છો. બદલામાં કશું પણ મેળવ્યા વિના તમે તમારા જીવનને એ રીતે રેળી નાંખો છો, એ દુરુપયોગ અથવા ક્ષય છે અને પ્રત્યેક પ્રકારનો ક્ષય એ દુઃખદાયક છે. કોઈને પણ લાભ કરવાને માટે તમારા પ્રેમની ઉત્પત્તિ છે, પરંતુ જ્યાં તેનું દ્વાર જ બંધ કરી દેવામાં આવે છે, ત્યાં પછી તે શાઉપયોગનો? કેવળ કાલ્પનિક લક્ષણઉપર જ પ્રેમ રાખ્યા કરવો એ પણ શૂન્યઉપર શૂન્ય ચઢાવવાસરખું છે. અને એ કોઈ પણ મનુષ્યને સમગ્રતઃ એમ છે, કાલ્પનિક લક્ષ્યઉપર પ્રેમ રાખીને તમારા સત્ય લક્ષ્યને સિદ્ધ કરી શકો એમ નથી. તમારા પોતાના ઉપર તમે જેવો પ્રેમ રાખો છો, તેવો જ પૂર્ણપ્રેમ જ્યારે તમારા લક્ષ્યપ્રતિ રાખી શકો ત્યારે જ તે લક્ષ્ય સિદ્ધ થાય છે. અને ત્યારે જ તે લક્ષ્ય તમારા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે અને તમને પ્રત્યક્ષ થાય છે. જ્યારે તમને પોતાને તમારા લક્ષ્યરૂપ બનાવી દો છો, ત્યારે જ તમે એ મળી શકો છો. કેમકે સમગ્રતીય સમગ્રતીયને આકર્ષે જ છે. તેથી ગમે તેવી કલ્પનામાં તમારા પ્રેમને વેરી દેવાને બદલે

તમારા અદ્યાનાં સામર્થ્યોની સાથે તેને પણ અદ્યો નાંખે. અને તમારા પોતાના પ્રતિ જ વાળો, કે જેથી કરીને તમે જેવા ઉત્તમ પુરુષપ્રતિ પ્રેમ રાખવાની ક્ષમ્બ કરના દો તેવા તમે જાને જ થઈ રહો.

અને આ સર્વનો પરિણામ એ આવશે કે તમે ધારી પણ નહિ દોષ તેટલી ત્વચાથી તમારી સર્વ ધારણાઓ સફળ થશે.

લોકાચાર.

શાસ્ત્રલુઓ પુત્ર પાટનુ પહેરે છે કે નેકશાષ્ટ બાંધે છે તો તેના ગદ્ધ પિતા તેને કહે છે કે આ ખોટું છે, આપણાંથી એમ થાય નહિ; ચરણે શુદ્ધ લોકવિદ્ધ મં વર્ણનાં ના- નરણીયમ, કૃતિ શુદ્ધ દોષ તોપણ ને કામ લોકવિરુદ્ધ દોષ તો તે આચરવાજેતું કે કરવા- જેતું નથી.

શ્રીઓ અમુક પ્રકારની યોગી પહેરે છે અથવા અમુક પ્રકારે યોગી થાને છે, અથવા અમુક કંઈથી સાટી પહેરે છે તો ત્યાં પણ ઉપરનું જ મત્ર તેમની આગળ ધરવામાં આવે છે.

આદાર વિદારમાં પણ આ જ વારંટ અપાવર અગત્યમાં આવે છે. લોકમાં એટલે કે પોતાના મહેલામાં કે પોતાની જાતિમાં જે પદ્ધતિ પ્રચલિત દોષ તેમાં જરા પણ બેદ દોષ તેનું વર્તન કેઈનુ થાય છે તો ને વર્તન કરનારઉપર આ જ વારંટ અગત્યી તેને પકડવામાં આવે છે. અમુક પ્રસંગે અમુક પ્રકારનું જ જાનિબોજન અવગ્ય આપવું. કાણે ત્યાં જાનિબોજન દોષ તો ત્યાં અમુક સમયે જ જવું. અમુક વસ્ત્ર જ ધારણ કરવાં, અમુક રીતિએ જ આદાર મદણ કંઠે વગેરે બધેનો આ મુવને અનુમરી સર્વના ઉપર એકસરખાં નાંખવામાં આવે છે પહેરવામાં, ખોડવામાં, ચાલવામાં, સર્વમાં આ સર્વ બાધિ- પિનારાકરસાવન જ ફરમાવવામાં આવે છે ! એથી સિત્ત પ્રગતિ કરનાર મનુષ્યો વિદાન દોષ છે, અને પોતાની પ્રગતિની શુદ્ધિમાં કાંઈ આવવા જાય છે, ત્યારે તેમની સામે એવું જ કહેવામાં આવે છે કે તમારા વિચારો બલે શુદ્ધ દોષ, તમારું કહેવું બલે સાચું દોષ અને એ વિચારની અવગા અમને પણ જતાય છે બગી, પણ તમે જોના નથી, એ પ્રમાણે વ- તન કરવાથી લોકમાં ખાટું કહેવાય, ગમે તેવી શુદ્ધતા દોષ તોપણ મર્યાદા શુદ્ધ મોક. માટે તમારે જાણ પ્રગતિ તો અમુક પ્રકારે જ કરવી અને તમારા વિચારો અંતરમાં રાખવા, આ રીતે આ જરણી શુદ્ધ. તો મગામ્મંબન મત્ર પ્રયોગવામાં આવે છે !

આ મનુષ્યો તૃતીય ક્ષણે અમાનિત્વં અદમિત્વં, અમાનીપણું, દંભરહિતપણું-છસાદિ જ્ઞાનનાં સાધનોને જાણવાનાર શ્રીમદ્ ગીતાના સ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં આજ્ઞવના સ્વરૂપની સ્તુતિ કરતાં જણાવે છે કે જેનું મનમાં હોય તેનું જ વચનમાં લાવવું અને તે પ્રમાણે જ કૃતિ કરવી અર્થાત્ વિચાર, વચન અને કર્મની એકરૂપતા રાખવી એનું નામ આજ્ઞવ છે અને એ આજ્ઞવ જ્ઞાનનું મોટું સાધન છે, એ આજ્ઞવને એવ્યાવિના તત્વજ્ઞાનનો અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી, અધિકારની પ્રાપ્તિવિના તત્ત્વજ્ઞાન થતું નથી અને તત્ત્વજ્ઞાન થયાવિના સંસારનિ-સ્તરણુ થઈ શકતું નથી. અર્થાત્ મોક્ષની આશાસરખી પણ રહી શકતી નથી.

આ પ્રમાણે સર્વેત્ર ભરાવવામાં આવતો યજ્ઞ શુદ્ધો નો ચીમટો ખીળે જ ક્ષણે એ મનુષ્યો સ્વદસ્તે જ ત્રોડી નાંખે છે અર્થાત્ કેવલ વિરુદ્ધ નિયમો વિન્ન વિન્ન સ્થળે અગિ-કાર કરે છે અને તેથી પોતાનું વર્તન વિરુદ્ધ છે એવું વિવેકીને સ્પષ્ટપણે સિદ્ધ કરે છે, છતાં આ એમના તરફથી સર્વેત્ર પરાવવામાં આવતું સૂત્ર ક્યાં ઉપયોગનું છે અને એ જ-દ્વાક્રિતનો ક્યાં અમલ કરવાનો છે અને ક્યાં નથી, એનો પ્રદેશ સર્વવ્યાપક છે કે પરિચિન્ન છે, ઇસાદિ વિચારનું યોગ્ય છે.

આ પ્રથમ શાસ્ત્રપ્રતિ દષ્ટિ નાંખીએ તો શ્રી મનુસ્મૃતિમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે વેદો-ડખિલો ધર્મમૂલં સ્મૃતિશક્તિ ચ તદ્વિદમ્ । આચારશ્ચ સાધુનામાત્મનસ્તુષ્ટિરેવ ચ ॥ અક્ષ, યજુષ્, સામ અને અથર્વ એ ચારે વેદો ધર્મ જાણવામાં પ્રથમ પ્રમાણરૂપ છે; મનુ આદિ વેદવિદ્ પુરુષોની સ્મૃતિઓ તે વેદમૂલક હોવાથી ધર્મમાં દ્વિતીય પ્રમાણરૂપ છે, બ્રહ્મરૂપતા, દેવપિતૃની ભક્તિ, સૌમ્યતા, અન્યને તાપ ન આપવાનો સ્વભાવ, અમસ્યાથી રહિતપણું, મૃદુતા, અપૌરુષ્ય, મૈત્રી, પ્રિયવાદીપણું, કૃતરાતા, શરણુપ્રાપ્ત થયેલા પ્રતિ વાત્સલ્ય, કારુ-ણ્ય અને પ્રશાન્તિ એ ગ્યોદશ પ્રકારનું વેદવિદ્ પુરુષોનું શીલ એ તૃતીય પ્રમાણ છે; ધાર્મિક પુરુષોનો કંબલવદ્કલાદિ ધારણુ કરવારૂપ આચાર એ ચતુર્થ પ્રમાણ છે. અને જ્યાં વિકલ્પ હોય ત્યાં આત્મસતોષ એ પાંચમ પ્રમાણરૂપ છે. શ્રી યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિમાં પણ ક-હેવામાં આવ્યું છે કે શ્રુતિઃ સ્મૃતિઃ સદાચારઃ સ્વસ ચ પ્રિયમાત્મનઃ । સમ્યક્સંકલ્પજઃ કામો ધર્મમૂલમિદં સ્મૃતમ્ ॥ વેદ, સ્મૃતિ, શિષ્ટ પુરુષોનો આચાર, વૈકલ્પિક વિષયમાં પોતાની ઇચ્છા અને શાસ્ત્રથી અવિરુદ્ધ કામના એ ધર્મનાં મૂલ છે અને એમાં ઉત્તરોત્તર દુર્બલ છે, તથા પૂર્વ પૂર્વ બલવાન છે.

આ સ્મૃતિવચનોનો ભાવ એ છે કે અમુક કર્તવ્ય છે અને અમુક કર્તવ્ય નથી એ નિર્ણય કરવામાં સર્વોપરિપ્રમાણુ તે વેદ છે. જ્યાં વેદવચનથી નિર્ણય થાય છે કે અમુક ક્રિયા હોય છે કે અમુક ઉપાદેય છે ત્યાં અન્ય વિચારને અવકાશ નથી. આ જ પ્રમાણે મ-ન્યાદિ સ્મૃતિઓ પણ એ નિર્ણય કરાવે છે, પણ જ્યાં વેદથી વિરુદ્ધ સ્મૃતિવચન હોય ત્યાં સ્મૃતિ ત્યજાય છે અને કર્તવ્યનો નિર્ણય વેદને અનુસરી થાય છે, તેથી જ્યાં વેદ-વચન સ્પષ્ટ નીકળતું નથી તેવા પ્રસંગમાં જ સ્મૃતિનો આધાર લેવાય છે. એ બેમાં તેનો નિર્ણય નહિ હોય ત્યાં, શિષ્ટોના આચારથી કર્તવ્યનો નિર્ણય થાય છે. એ બેમાં અથવા આ ત્રણેમાં જે ક્રિયામાટે વિકલ્પ કલ્પા હોય—જેમકે ગર્ભથી આહમે વર્ણ ઉપનયન કરવું અ-થવા આહમે વર્ણ ઉપનયન કરવું ત્યાં ઉપનયન કરનારની ઇચ્છા નિયામક છે, એ બંને સમયની અનુસાર શ્રુતિસ્મૃતિથી અપાર્છ છે અને શિષ્ટો પણ એ બેનું ગ્રહણ કરે છે તેથી

અમુક મનુષ્યે ક્યારે કરવું એ નિર્ણય એ મનુષ્યની હજીજીસાર થઈ શકે છે. એથી અનિશ્ચિત ક્રિયા હોય—જેમકે બોજનપટ્ટી જલપાન કરવું કે પૂર્વે ત્યાં શાસ્ત્રથી અવિરલ કામના—જેમકે બોજન પટ્ટી જ જલપાન મારે કરવું—જે હોય તે પ્રમાણે નિર્ણય થાય છે.

ધર્મના નિર્ણય કરવામાં સાધનરૂપ સર્વ પ્રમાણોનો અત્ર સંબંધ કયો છે. અને તેમાં લોકાચારને જલપણુ સ્થાન શાસ્ત્રકારોએ આપ્યું છે ? જે સ્થાન આપ્યું છે તે શિષ્ટાચારને છે. અને તે પણ તૃતીય પંક્તિનું સ્થાન છે. લોકાચાર અને શિષ્ટાચારમાં મદદાસ બેદ છે. સર્વ શિષ્ટાચાર તે લોકાચાર છે પણ સર્વ લોકાચાર તે શિષ્ટાચાર નથી. કારણ કે લોકો માત્ર શિષ્ટ નથી પણ પ્રજાવર્ગનો ન્યૂન ભાગ જ શિષ્ટસંજ્ઞામાં આવી શકે છે, વળી આ આચારને ધર્મજનક ત્યાં હોય ત્યાં—શિષ્ટાચારને પણ પ્રામાણ્ય છે. ધર્મ એ અદૃષ્ટ અથવા અપૂર્વનું નામ છે. જે સુખજનક અદૃષ્ટ છે તે ધર્મ છે. પણ ત્યાં ફલ દૃષ્ટ છે ત્યાં ધર્મ સંજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ નથી. ત્યાં તો માત્ર કર્મવ્યસંજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ થઈ છે. જે ક્રિયા દૃષ્ટપણે સુખજનક છે તે ક્રિયા ધર્મજનક કહેવાતી નથી. પણ માત્ર સુખેચ્છકે કર્તવ્ય છે એમ કહેવાય છે. તેથી ત્યાં અદૃષ્ટરૂપ ધર્મની ઉત્પત્તિનો વિષય નથી ત્યાં શિષ્ટાચારનું પ્રામાણ્ય પણ રહેતું નથી, તેથી શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી કેલપણુ રીતે સ્વર્ણ શુદ્ધ એ શૂંભકાવડે મનુષ્યોને દાસ બનાવી શકાય તેમ નથી એ સ્પષ્ટ છે.

આમ દેવાથી હવે એ જ વિચારવું રહે છે કે એ કથનની વિચારથી યોગ્યતા જાણાય છે કે નહિ અને યતી હોય તો તે ક્યાં અને કેટલી છે. ત્યાં પ્રથમ એ તો સ્પષ્ટ છે કે લોકાચાર એ સામાન્ય લોકોનો આચાર છે. પોતાના સંબંધી, પોતાની સમીપમાં રહેનાર મનુષ્યોનો જે આચાર તે લોકાચાર કહેવાય છે. એવો ભાગ્યે જ કાલ પણ આચાર છે કે જે મનુષ્યમાં નમાં સમાન હોય. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાનાં સગાંઓનો, પોતાની જાતિનો, પોતાની જાતિનો આચાર જાણી તેને લોકાચાર કહે છે અને એ સર્વ મનુષ્યો તેનું સામાન્યપણે પાલન કરે છે. સામાન્ય રીતે તે પ્રમાણે વર્તન રાખે છે, તેથી એની સત્તા જામે છે. પણ પ્રાપ્તઃ જે ક્રિયા સર્વ મનુષ્યોમાં નાનાવિધ બેદવાળા, મનિ, પ્રતા, ગીસ આદિમાં બેદવાળા મનુષ્યોમાં પ્રચલિત હોય છે તે સર્વની મતિને રચે તેવી હોય છે અને તેથી એ આચાર ધર્મ ભાગે તો સામાન્ય મતિના જ પરિણામરૂપ હોય છે. કેટલાક આચારો અમુક ધિયનિમાં ઉદ્ભવેલા હોય છે અને તે ધિયનિમાં આવશ્યક પણ હોય છે પણ સામાન્ય પ્રજા પ્રવૃત્તિમાં વેગવાળી હોતી નથી, પણ ત્યાં બેદાં ત્યાં જ બેદાં એવા અબાવવાળી હોય છે તેથી એ આચારને ધિયનિબેદ થયા છતાં પણ વજગી રહે છે અને તેથી એ આચાર દીર્ઘસમયસુધી આ રીતે પ્રચલિત થયેલા હોય છે આમ દેવાથી લોકાચાર એ સામાન્ય વર્તના મનુષ્યોની સામાન્ય મતિના પરિણામરૂપ દેવાથી તથા ધિયનિબેદ થયા થયા છતાં પણ અગ્નિવર્તમાં રહેલા દેવાથી સર્વ મનુષ્યોને જાંબલ કરનાર થઈ શકે તેમ કરી હોતું નથી. જે સર્વ પ્રજા આ પ્રકારના આચારોને જ વજગી રહે તો પ્રજાવર્ગમાં કરી સુધારો થતો નથી, પ્રજાની પ્રવૃત્તિ કરી ધતી નથી અને પરિણામે એ આચારને વજગી રહેનાર પ્રજા વિશાલક્રમમાં પાછળ પડી જાય છે, અને તેથી અગ્નિવર્તથી જટ કરી રહે છે. સામાન્ય પ્રજા પ્રચલિત આચારને સદા વજગી રહેવાના અશ્વરવાળી હોય છે અને તેથી જ કરીને જે આસામાન્ય મનુષ્યો છે તેમની એ કરનાર છે કે જેણે પણ આચાર દા

નિકર જણાય અથવા સમયને અનુસરતો નહિ જણાય તો તે આચારને દૂર ધરી પોતે નવો વિશુદ્ધ આચાર સ્થાપન કરવો. પ્રચલિત વિચારને જે એલીલીઓ તથા ન્યૂટન વળગી રહ્યા હોત તો આજ ખગોલવિદ્યાનું જે જ્ઞાન વૃદ્ધિને પામ્યું છે તે કદાપિ યર્થ શકત નહિ. પ્રચલિત મતને જ જે વળગી રહેવાનું મહાત્માઓએ સ્વીકાર્યું હોય તો આજ હિંદુ-સ્થાનમાં વેદાન્તનો જે ગંભીર અને સદા સુખદાયી સિદ્ધાન્ત પ્રચલિત થયેલો છે તેને સ્થાને ભૈરવની ઉપાસના અને બૌદ્ધ ધર્મના આચાર વિચારનું જ દર્શન યર્થ રહેત. પ્રચલિત આચારોને જ પૂર્વની પ્રગતિ સદા વળગી રહેવાનો આગ્રહ ધારણ કર્યો હોત જે જંગલી વજ્રરહિત સ્થિતિમાંથી પ્રગતને આગળ વધવાનો સમય જ નહિ આવત. આજે મીસ, આગગાડી, તાર વગેરેનો ઉપયોગ કરાય છે તે એક સમયે તે તે પૂર્વની પદ્ધતિના મસ્તકપર પાદપ્રહાર કરી ઉદયને પામ્યો છે. એ શોધોનો ઉપયોગ કરનાર અને એ શોધોને કરનાર મનુષ્યોએ પ્રચલિત આચારને વળગી રહેવાનું જ યોગ્ય ધાર્યું હોત તો એમાંથી એક પણ શોધ યર્થ શકી નહિ હોત; અને આજે પૂર્વના જેવા જાડા ખાદીનાં વસ્ત્રો જ સર્વ મનુષ્યોના અંગપર દૃષ્ટિગોચર થાત. પત્રવ્યવહારમાં કાસદ અને ખેપીઓ જ નગરે પડત, અને કચુડ કચુડ બોલતાં શકટોમાં પ્રવાસ થતો જણાત. જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ નાંખી જોવામાં આવશે ત્યાં સર્વત્ર જણાશે કે લોકાચારમાં સમયને અનુસરીને, જ્ઞાનને અનુસરીને, મતિને અનુસરીને અને સ્થિતિને અનુસરીને ભેદ અવસ્થ જ થવો જોઈએ; અને એ ભેદ સ્થાપીપણાને સેવનાર સામાન્ય મનુષ્યો કદાપિ કરી શકતા નથી પણ તેમના પ્રમાણમાં અસાધારણ મનુષ્યોએ જ કર્યા છે. સ્મૃતિત્રયો વારા ફરતી થયા છે તે પણ એ જ ધર્મને દઢાવે છે કે એક સ્મૃતિનો આચાર સમય, સ્થિતિ આદિના ભેદથી અનુરૂપ જણાયો એટલે અન્ય ઋષિએ તે આચારનો ભંગ કરી અન્ય આચાર તે સમયને-તે સ્થિતિને અનુસરતો સ્થાપન કર્યો છે. તેથી લોકાચારનું સર્વએ પાલન કરવું અને તે સદા પાલન કરવું એ સર્વને બંધનરૂપ નથી. પણ મહા પુરુષોએ જ્યાં એ અયોગ્ય જણાયો છે ત્યાં એના ખંડનમાં જ પોતાનું કર્તવ્ય સ્વીકાર્યું છે. સર્વ ધર્મોના ઇતિહાસ, સર્વ રાજ્યફેરફારના ઇતિહાસ તથા મોટા મોટા ઉદ્યમની શમ્યાતના ઇતિહાસ તપાસવામાં આવશે તો ત્યાં સ્પષ્ટ જણાશે કે એ સર્વ પ્રસંગો પ્રચલિત લોકાચારનું ખંડન કરી ઉદ્ધલ્યા છે અને એમનો પ્રચાર થતાં નવા લોકાચાર સ્થપાયા છે. તેથી અમુક લોકાચાર પ્રચલિત છે તેથી તેનું બંધન સ્વીકારવું એ નીતિ જણાતી નથી, એ પ્રકારની નીતિનો કોઈ પણ પ્રગતના મહા પુરુષોએ સ્વીકાર કર્યો હોય એમ જણાતું નથી.

તો આ આચારનું સૂત્ર શાસ્ત્રવચન નથી, એની પ્રમાણતા નથી, એ પ્રત્ન યશે. ત્યાં પ્રથમ કહેવાનું કે એ શાસ્ત્રવચન તો નથી જ, કારણ કે પ્રસિદ્ધ પ્રમાણવાળા કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં એનું વિધાન નથી. સામાન્ય પ્રગત કોઈ પણ વાત સંસ્કૃત ભાષામાં હોય તેને શાસ્ત્રવચન સ્વીકારી લે છે, તે પ્રમાણે એને શાસ્ત્રવચન કહેવામાં આવે તો લેશ પણ વિરોધ નથી. પણ એ રીતે તો મહારાણીનું જીવનચરિત્ર તથા બાઈબલ કે કૂરાનનું સંસ્કૃત કર્યું હોય તો તે પણ શાસ્ત્રસંજ્ઞાને પામી શકે. એમ પામે તેનો વિરોધ નથી પણ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એટલાપરથી એનું પ્રામાણ્ય સિદ્ધ થતું નથી. સંસ્કૃતમાં કોઈ વાક્ય બોલ્યા એટલે તેટલાથી જ તે પ્રમાણ છે એ કલ્પના કરવી પણ બુદ્ધિમાનને હાસ્યાસ્પદ લાગે છે. કારણ કે સત્યને અને ભાષાવિશેષને કોઈ જાતિનો અભિન્નભાવ સંબંધ નથી. જેમ સત્યસિદ્ધાન્તો

સંસ્કૃતમાં દર્શાવી શકાય છે તે જ પ્રમાણે અને તેટલી જ સરળતાથી અસત્ય વાર્તા પૈજી દર્શાવી શકાય છે. તેથી આ મુજ સંસ્કૃતમાં છે તેથી શાસ્ત્રવચન છે અથવા પ્રમાણરૂપ છે એ મોદ લાગુ દેવાજેવો છે,

આ મુત્રની પ્રમાણતા વિચારથી જ લઘુાય છે. ત્યાં એના પદ્યમાં બે વિચાર પ્રધાન- પછે જોવામાં આવે છે. એક તો આ મુત્ર ૪૬ પુરુષો વારંવાર ઉચ્ચારે છે અને તેથી એમના અનુભવમાં એનો ઉપયોગ ઘણી વાર થયો છે અને તેથી એમને એથી દાનિ લઘુર્હ નથી. અર્થાત્ પ્રગ્નમાં અનેક પરિવર્તનો થયાં છતાં (૧) મુત્ર ૬૭ અવલુગોચર થાય છે તેથી એમાં કંઈક સત્ય હોવાનો સંભવ છે. અને બીજો વિચાર તો એ કે મનુષ્યોએ આ મુત્રને આધારે ચાક્રવું એ રાજમાર્ગ છે, મનુષ્ય આ મુત્રને આધારે પોતાની પ્રવૃત્તિ રાખે તો એને દુઃખી ધરાનો યોગ ઓછો આવે છે. આ બંને વિચારમાં અત્યંત રહેલી છે એ નિરાકર છે. જે મનુષ્યોને સ્વતંત્ર મતિ નથી, જેઓ સ્વતઃ અથવા વેદાદિ શાસ્ત્રને આધારે પોતે સત્ય નિર્ણય કરવા અસમર્થ છે તેમને તો આ મુત્રપ્રમાણે આચાર રાખવો એ હતાપણુ ભરેલું છે. વળી જેઓ પોતે સત્ય નિર્ણય કરી શકે છે પણ જેઓ દુઃખ અથવા ત્રાસના કાચર છે તેમને માટે પણ આ મુત્ર પ્રાવશઃ ઉપયોગી છે. કાર્ક પણ વ્યક્તિ પ્રચલિત આચારની મિથ્યતા લઘુરૂપે તેથી ખિન્ન આચરણ કરે છે એટલે નરન જ એ પૂર્વાચારને પાળનારી પ્રગ્ન તેનાપર ચૂરી પડે છે. એ પ્રગ્ન સામાન્ય મતિની પ્રગ્ન હોવાથી એ નવીન આચારની સત્યતા જોઈ શકતી નથી. દુરમિદવાળા અથવા કાચર સ્વભાવની હોવાથી જે પદ્યું એને છોડવા નખર દોતી નથી, અને અસદનશીલ સ્વભાવવાળી હોય છે તેથી નવીન આચાર જોતાં જ અમથી ઉઠે છે, અને એ નવીન આચાર પાળનારને ત્રાસ આપવા મગી પડે છે. આખી વિવિધ પ્રકારે વ્યાવહારિક અગ્રણ્યો એ નવીન આચારના અમલ કરનારને આરંભમાં સદન કરવાની આવે છે એ સદન કરવાનું જેનામાં જગ નથી તે મનુષ્યમાટે પ્રચલિત આચારના પાલનસિવાય અન્ય ઉપાય રહેતો નથી. વળી જગતમાં પોતાનો જન્મ થયો તે સમયે જન્મતત્ત્વી જે સ્થિતિ હોય છે તેમાં કંઈ પણ સુધારો કરી પ્રગ્નનો ઉદ્ધાર કરવો, પ્રગ્નને કંઈ પણ ઉચ્ચ સ્થિતિએ સ્થાપન થયેલી જોયી એવો જેને અંતરમાં વેગ નથી તે મનુષ્યે પણ પ્રચલિત આચારને માન આપવાનું બદ્ધ થઈ રહે છે. જે મનુષ્યને સત્યમાં ખાસ મમત્કૃતિ લગતી નથી, જે સત્ય હોય તેને જ અનુસરવું અને અસત્યને ઓળે પણ નહિ આવવું એવો જેનો દૃઢ નિશ્ચય નથી તે મનુષ્ય પણ પ્રચલિત આચારને માન આપે તો તે જાણે છે. પ્રચલિત આચારપ્રમાણે ચાલવાથી પ્રમદગ્ન સંતુષ્ટ રહે છે અને તેથી તે પ્રગ્ન-

આચાર જે હોય તેને સત્વર ગ્રહણ કરવો તથા કોઈ પણ એવી પ્રવૃત્તિ કરે ત્યાં તેની સામે આ ચચપિ શુદ્ધં એ વાક્યને ન ધરતાં પોતે તેની પ્રવૃત્તિને સર્વ પ્રકારે અનુમોદન આપવું. જે આચારો શાસ્ત્રવિરુદ્ધ નથી પણ જે સમયાનુકૂળ નથી, જેનું આસંખ્ય કરવાથી વર્તમાન સમયમાં સુખની હાનિ અથવા પ્રગતિની હાનિ અથવા પ્રગતિમાં વિલંબ થવાનો સંભવ છે તે આચારોને પણ ઉપરની જ કોટિમાં સ્થાપી તેની સામે પણ સુદ્ધ કરવાનું આવશ્યક છે. જે આચારો ઐશ્વર્યક વિકલ્પરૂપ છે, જે આચારોના સંબંધમાં આમ કરવાથી પણ હાનિ નથી અને આમ કરવાથી પણ હાનિ એવું જણાય છે, તેવા આચારોને સુત્ર પુરુષોએ પાંચવા અને ન બુદ્ધિમેદં જનયેદ્દજ્ઞાનાં કર્મસંગિનામ્-અગ્નાન પુરુષોમાં બનતા સુધી બુદ્ધિમેદ ન કરવો એ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના વચનાનુસાર ચચપિ શુદ્ધં. એ સૂત્રને માન આપવું યોગ્ય છે, અને તે સાથે ઇતર પ્રગ્નએ પણ એવા આચાર માટેનો પોતાનો આગ્રહ ત્યજવો અથવા શિથિલ કરવો જરૂરનો છે. આવા આચારોમાં આગ્રહ મિથ્યાપણે ધરવાથી એ દુરાગ્રહનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને તે છેવટે એ દુરાગ્રહ ધરનારને જ હાનિકર થઈ પડે છે એ સ્મરણમાં રાખી એ સંબંધનો આગ્રહ શિથિલ કરવાનો અભ્યાસ પાડવાની સામાન્ય પ્રગ્નને જરૂર છે. આ પ્રકારે માત્ર તૃતીય પ્રકારના આચારના સંબંધમાં જ આ ચચપિ શુદ્ધં એ સૂત્ર કંઈ પણ વળનવાળું છે. અને ત્યાં જ એને બનતાસુધી માન આપવાની નીતિ કહાપણુંનો રસ્તો વિવેકીને માટે છે, ઇતર સ્થળે એ સૂત્ર માનનીય કોઈ રીતે હરી શકતું નથી અને એનું પાલન કરવાનું બંધન કોઈ સૂત્રને અવશ્યરૂપે પ્રાપ્ત થતું નથી.

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૦૮ થી.)

સામર્થ્યનાં રત્નોની મંજૂષા (મહુસ) અન્ય કોઈ સ્થળે નથી, પણ તમારા પોતાનામાં જ છે. જે વડે તમે બોલો છો, ચાલો છો, દૂરો છો, ફરો છો, વિચારો છો કરો છો તે તે છે. તમે તેને જાણતા નથી. તમે તેમાં કાંકરા લેરેલા છો, એમ માની બેઠા છો. લાવતા પલટો. તમે રત્નને બેશો. મંજૂષા પોતાનાં અમૂલ્ય રત્ન તમને અર્ધવા તૈયાર છે. તમારા ઉગ્રાણવાની જ તે વાટ ભુલે છે.

તમે તમારા ઈષ્ટિસતાર્થ સિદ્ધ થાય એમ ઇચ્છો છો ? તમે. સદ્ગુણને ઇચ્છો છો ? જ્ઞાનને ઇચ્છો છો ? જનસમુદાયનું કલ્યાણ કરવા ઇચ્છો છો ? વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધિ પામવા ઇચ્છો છો ? અસાધારણ બુદ્ધિવિભવસંપન્ન મહાપુરુષ થવા ઇચ્છો છો ? કહો, શું થવા ઇચ્છો છો ?

જે થવા ઇચ્છતા હો, જે પામવા ઇચ્છતા હો, જે કરવા ઇચ્છતા હો, તે સર્વ કરવાનું સામર્થ્ય પૂર્ણપણે તમારી સમીપમાં છે. ક્યાં ?

તમારા પોતાના સ્વરૂપમાં, તમારા આત્મામાં, જે સત્તાવડે તમે 'હું' 'હું' એમ બોલો છો, અને જે સત્તા એ જ વસ્તુતઃ તમે છો તેમાં.

આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરી કરીને તમે થાકી ગયા છો ? ઔષધોથી કે કશાથી તમને લાભ નથી થયો ? સુદૃઢ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થવાની દુલ્લે કોઈ પણ આશા તમને નથી રહી ? તમે છેક નિરાશ થઈ ગયા છો ? તો પ્રિયતમ ! બહારથી મદદ મળવાની સર્વ આશાનો પરિત્યાગ કરી, પાછા વળો, અને તમારી પોતાની જ મદદ માગો. તમારા પોતા જ બળને શોધો. તે તમને નિરાશ નહિ કરે. લોહો જેને સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર કહે છે, શા-

એ જોને કરુંનજનુંમન્યપાત્રુંમ કહે છે, તે તે જ છે. તે તમે પોતે છો.

તમે નિર્ધન છો ? વિવિધ વિપત્તિઓના પંગતમાં સપડાવણા છો ? કુલેશથી ખુર્ચી કંગો છો ? ત્રિવિધિ તાપથી તપ્યા કરો છો ? મન મરતું નથી ? શાનિવિના વડખાં મારો છો ? મોઢા થરો કે કેમ એવી શંકાથી કપો છો ? તમારો ઉદાર થવાની તમારી બાંધેલી આશાઓ નિષ્ફળ ગઈ છે ? સ્વતંત્ર થવા દુઝેલો છો ? તો પાછા વળો. પોતાનામાં પ્રવેશો, અને સ્વતંત્ર થાઓ. કપારે ? દમણું જ, આ શણે તમારું આત્મસ્વરૂપ અગમ્યના વાવણા આપતું નથી. આ શણે જ પ્રવલન કરો; આ શણે જ વિશ્વેયને અનુસરો.

હા, પ્રત્યેક દુઃખમય સ્થિતિઉપર તમે વિન્ય મેળવી શકો એમ છે, પણ તે વિન્ય પ્રાપ્ત કરવાપૂર્વે તમારે તમારા પોતાના ઉપર વિન્ય મેળવવાનો છે. તમે જે માની ગેલો છો કે હું છવ છું, અને હું કશું જ કરવા સમર્થ નથી, એ તમારી અશ્રદ્ધાને, તમારા અવિશ્વાસને, તમારા સંશયવિપર્યયને તમારે જિતવાનાં છે.

અસંખ્ય જન્મોથી તમે અશ્રદ્ધાને, અવિશ્વાસને, તથા સંશયને પોતાના કર્યો છે. તમે કાળાલાગને દુધ પાછ ઉછેર્યો છે; હા દુધ પાછને. તમે શાસ્ત્રના ઉપદેશને સાંભળ્યો નથી. સત્યુક્તોનાં વચનોનો અનાદર કર્યો છે. તમે તમારું ગાદું, તમને કાન્યું એમ દાંડે ગયા છો, અને હવે ઉંડા પરામાં પડ્યા છો.

અશ્રદ્ધાને પોતાવાથી તમે હવે, જોને ને તેને ન માનતા થયા છો. પરિણામ એ આવ્યો છે કે હવે તમારી અશ્રદ્ધા એટલે શિખરમુખી પહોંચી છે કે રોડ વગાડીને સત્યાઓ કે સત્યુક્તો તમારા કાનમાં કહે છે કે તમે ઇશ્વરસ્વરૂપ છો, તોપણ તમે ' ન બદુ ' ' ન બદુ ' કરનાર જન્મનિની પેઠે દલીલા પથરા થયા છો. તમે સિંદ છતાં તમે પોતાનું સિંદપણું, બકરીઓમાં બેસી વિસરી ગયા છો, અને તમારું સિંદપણું તમને રોડી રોડીને કહેવા છતાં સિંદપણુનો આશ્રય લેતા નથી. પણ બકરીપણું રમરણ કરતા બેં બેં કર્યા કરો છો.

તમારી નાડી તોતાં તમને રોગ બીજે કશો થયો નથી. પણ અશ્રદ્ધાનો કદિપત રોગ થયો છે. આ રોગને તમે પાળી પેળી મોટો કર્યો છે, અને તે હવે તમારા શેષેશ્વરમાં બાપી ગયો છે. હવે તમે સૂખી ન થાઓ, રોગી રહો, નિર્ધન રહો, વિવિધ દુઃખોને ભોગવો, અને મૃત્યુને પામો, એમાં શું આશ્ચર્ય ? અશ્રદ્ધાપિશાસીના પંગતમાં સપડાવણા તમારું રશિર ચુસાઈ જાય, અને તમારાં પાંસનેપાંસજાં દેખાય એમાં શી નવાઈ ?

સામર્થ્યની કળા સિદ્ધ કરવામાં જે મદદ સચુને પ્રથમ જીવવાનો છે, તે આ અવિશ્વાસ છે. ત્યારે અશ્રદ્ધાને તમે જિતવો. ત્યારે સંશયઉપર તમે વિન્ય મેળવવો, અને પોતાનામાં શ્રદ્ધા સખતા થવો ત્યારે વિશ્વ સામાન્ય તમારે પગે પડે; નિર્ધનતા, રોગ, દુઃખ વગેરે અગ્રિય ગિયનિઓને તમારા પગને તમે પૂંદી નાંખશો.

ત્યારે તમે તમારા પોતાનામાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસને ધરનારા થવો ત્યારે જ તમારા હૃદયમાં ઉડતા તમારા અંતઃક્રિયાના સ્વરને તમે અધિક અધિક શ્રવણ કરતા થવો, ત્યારે જ તમે સંઘમ સળંગની યોગ્યતાવાળા થવો, ત્યારે જ તમે સ્વરૂપમંત્રી થવો. તમારા અંતરાત્માના અદ્ભુત સામર્થ્યને ત્યારે જ તમે જાણવો.

તમે જેવા માનશો તેવા જ તમે થવો. તમને છવ માનીને તમને શિવ જોવાની તમે આશા રાખી દોષ નો આ સજીવી જ દાષ પોતે નાંખવે, જેઓ કાલમાં આજ કહે છે, નેઓ સગરના નિર્મળ જાવને જ્ઞતા નથી. જેઓ દાસતાં માનતાં પોતાના જીવનમાં અને જીવસાવની કિષકામાં જિંદગી કરે છે, નેઓ જીવનને જ અધિક દર કરે છે.

મનુષ્ય પોતાને જેવો માની લે છે, તેવો જ તે થાય છે, તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે. મનુષ્યના મનની કલ્પનાશક્તિ, અથવા ધારણાશક્તિ અથવા ભાવનાશક્તિ, એક ચિત્ર-શાલાજેવી છે, અને એ ચિત્રશાલાની બીજોડિપર, જે ચિત્રોની તેણે ભાવના અથવા ધારણા અથવા કલ્પના કરી હોય છે, તે જ ચિત્રો ટાંગેલાં રહે છે.

જેમ કોઈ ઉત્તમ ચિત્રકાર પોતાના મનમાં કોઈ સુંદર ચિત્રની કલ્પના કરે છે, અને પછી તે કલ્પનાને મનમાં સ્થિર રાખી તે કલ્પનાપ્રમાણે બહાર પડઉપર ચિત્ર આલેખે છે તેમ મનની કલ્પનાશક્તિ પ્રથમ કે એક સ્થિતિનું ચિત્ર કલ્પનામાં રચે છે, અને પછી મનુષ્યની અન્ય સર્વ શક્તિઓતો પ્રયત્ન તે રચેલા ચિત્રને બહાર સ્થૂલરૂપમાં પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન સેવે છે, અને પરિણામમાં તે કાલ્પનિક ચિત્રને સંમુખ પ્રકટ કરે છે ત્યારે જ તે સર્વશક્તિઓ વિરામને પામે છે.

જેમ કોઈ યોગસાધક ધારણા સાધવામાં પ્રથમ કલ્પનાથી કોઈ આકૃતિને લક્ષ્યસ્થાનમાં રચે છે. અને તે આકૃતિને સ્થિર રાખે છે, અને કલ્પનામાં જોજો કરે છે, તો પરિણામમાં તે કલ્પેલી આકૃતિને સ્થૂલરૂપમાં પ્રકટ થયેલી જુએ છે, તેમ મનુષ્ય જેની જેની ભાવના લાંબો સમય કરે છે, તે તે પદાર્થોને સ્થૂલ રૂપમાં પ્રકટ થયેલા જુએ જ છે.

મનુષ્યમાં બુદ્ધિના અંકુરો નીકળવા માંડે છે ત્યારથી તે પોતાની હોય છે તે સ્થિતિથી બીજી સ્થિતિએ જવાને કલ્પનામાં પ્રથમ એક ચિત્ર રચે છે, અને આ ચિત્ર રચાણું કે મનુષ્યની બીજી સર્વ શક્તિઓ તે રચેલા કાલ્પનિક ચિત્રને પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન સેવે છે. ચિત્ર રચાતાં તે ચિત્રને સ્થૂલ રૂપમાં પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન થયાવિના રહેતો જ નથી. જે જે ઉચ્ચ સ્થિતિઓ અથવા નિષ્કૃષ્ટ સ્થિતિઓ મનુષ્યોએ પ્રાપ્ત કરી હોય છે, અથવા કરે છે, તેમાં પ્રથમ તે તે સ્થિતિનું માનસિક ચિત્ર કલ્પનામાં રચાય છે, અને ત્યાર પછી જ તે રચેલું ચિત્ર સ્થૂલરૂપમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. કલ્પનામાં રચેલા ચિત્રથી ભિન્ન પ્રકારનું સ્થૂલરૂપ કદી જ પ્રકટનું નથી.

આથી સુમેચ્છક પુરુષે કલ્પનામાં સુખનું ઉત્તમ ચિત્ર નિરંતર રચેલું રાખવું જ જોઈએ. જે તે ઘડીકમાં સુખનું અને ઘડીકમાં દુઃખનું ચિત્ર વૃત્તિમાં આરૂઢ રાખે છે, તો તે ધારેલી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકતો જ નથી.

આમ હોવાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જલ્પવનો અનુભવ કરવા ઇચ્છનાર સાધકે જલ્પવને સત્તર અનુભવ કરવા અર્થે જલ્પવના ચિત્રને જ વૃત્તિમાં આરૂઢ રાખવું જોઈએ, અર્થાત્ સર્વ અવસ્થામાં તેણે પોતાના જીવભાવનું સ્મરણ નહિ કરવું જોઈએ પણ પોતાના જલ્પભાવનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. અને આ જલ્પભાવનું સ્મરણ સદોદિત તેની વૃત્તિમાં જતરૂત રહે માટે તેણે પોતાના ઈશ્વરત્વની નિરંતર ભાવના કરવી જ જોઈએ.

કલ્પનામાં અથવા ભાવનામાં સ્થાપેલાં ચિત્રો મૂર્તિમાન થાય છે. પરમાત્માની કલ્પનામાં પ્રથમ આરૂઢ થયેલું જગત્, સ્થૂલરૂપે સર્વને પ્રત્યક્ષ થયું છે. મનુષ્યે પોતાની કલ્પનામાં આરૂઢ કરેલું પોતાનું માનુષ જગત્ પણ સ્થૂલરૂપમાં પ્રકટ થયેલું જુએ છે. કારણ મનુષ્ય અને પરમાત્મા ઉભય અભિન્ન છે.

મનુષ્યની આંતરબાહ્ય સ્થિતિ તેના કર્માનુસાર હોય છે, અને કર્મ જે સત્તાથી થાય છે, તે સત્તા આપણી કલ્પનામાં રચાયેલાં ચિત્રો પ્રમાણે જ કર્મને કરે છે, તેથી મનુષ્યની આંતરબાહ્ય સ્થિતિનો સાક્ષાત્ હેતુ કલ્પના અથવા ભાવના છે, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે.

તમે તમારા મનમાં, તમારા શરીરમાં, તમારા મનમાં અને તમારી આધ્યાત્મિક-

પ્રથમ ઇચ્છા એ કલ્પનામાં રચાયેલા ચિત્રોનો જ પરિણામ છે કલ્પનામાં રચવામાં આવતું ચિત્ર, એ વસ્તુત્ત લાનના જ છે, તેથી યથાય લાનના થતા, જેની લાનના કરનામાં આવી ગય છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રથમ ઇચ્છા, પ્રકટયા વિના રહેલી જ નથી ઇચ્છા પ્રકટયાપૂર્વે, જેની ઇચ્છા કરનામાં આવે છે, તે વસ્તુનું ચિત્ર અર્થાત્ લાનના મનમાં પ્રથમ રચાય છે વસ્તુનું સ્વરૂપ મનમાં બધાયાવિના પ્રકટતી જ નથી ધણે પ્રસંગે વસ્તુનું સ્વરૂપ, આપણને તેનું જ્ઞાન થાય છે, તે પૂર્વે જ મનમાં રચાયેલું હોય છે, અર્થાત્ મનને હું વસ્તુનું સ્વરૂપ રચું છું, એવું સાક્ષાત્ જ્ઞાન હોતું નથી બ. પ્રસંગે ઇચ્છાના ઉત્પત્તિ સાથે જ મનુષ્યને સમજાય છે કે પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુનું સ્વરૂપ તેના મનમાં રચાયું છે

વસ્તુના સ્વરૂપો જ્ઞાનીની મનની શક્તિ જેને આપણે કલ્પનાશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ, અથવા ધારણશક્તિ કહીએ છીએ, તે શક્તિ મનની સમગ્ર શક્તિઓની તેથી અર્થાત્ ચતુર્થાંશની છે કલ્પનાશક્તિ ચિત્રો રચી રચીને મનમંદિરમાં સ્થાપે છે, મનની અન્ય શક્તિઓ તે ચિત્રોને જુએ છે, અને તત્કાળ બાહ્ય જગતમાં અથવા વ્યવહારમાં તે ચિત્રોને મૂર્તિમાન કરવાનો પ્રયત્ન તેઓ કરવા માટે છે

માનસિક ચિત્રોને રચનાર આ કલ્પનાશક્તિ, મનની સમગ્ર શક્તિઓમાં અત્યંત અગત્યની શક્તિ છે મનુષ્યો તેની મહત્તાને અને ઉપયોગને જાણતા નથી,

કલ્પનાશક્તિ અથવા ધારણશક્તિ, એ યોગીનું ત્રિભુવનનિગ્રહી ખડગ છે એ શક્તિના પ્રત્યાપરંકે તે વિશ્વનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે એ શક્તિનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તેના જ્ઞાનથી તેને આ વિશ્વમાં દુર્લભ એવું કશું જ રહેતું નથી

જગતમાં જે જે ઉન્નતિ આજે જોવામાં આવે છે તે સર્વ આ કલ્પનાશક્તિનો પ્રભાવ છે આ શક્તિ મનુષ્યમાં ન હોય તો તે જોવા હોય તેવા ને તેવા જ રહે જેમ જેમ આ શક્તિનો વિકાસ કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ ઉન્નતિ દરજ્જાની પેઠે જંગમ ભારતી આગળ આવે છે

વિદ્યાકળાના સર્વ નવા ગોષ્ઠો, આ શક્તિનો જ પરિવાર છે આ શક્તિને જેઓ વિધિરૂઠે પોતાના નથી, અને તેને કુદિન કરી નાખે છે, તે તેઓ ઉન્નતિદક્ષિણા મૂળમાં વિચ્છિન્ન સિયત કરે છે

અમરજીવનની સાથે આ શક્તિનો એટલો બધો વિકાસ થાય છે કે તે ન હોય તો અમરજીવનનું અસ્તિત્વ ટોણ શકે જ નહિ કલ્પના શક્તિએ રચેલા માનસિક ચિત્રો ઉપર જ બહુધા અમરજીવનનો આધાર હોય છે એ ચિત્રોને જોઈને જ અમરજીવન આપણને જીવંતકાળના પ્રસંગોનું જ્ઞાન કરાવે છે

(અપૂર્ણ)

ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય.

(અનુમધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૨ થી)

આ રીતે જોને છે તે સમજનાસાર ઉદાહરણરૂપે અર્ધગદ્યામ યુનીનર્મિનીના પ્રીન્સીપાલ સર એલ્બીન લોગની 'રેડીઅમ' નામના નવા જલ્થયેસા લેાતિક તત્ત્વની પ્રક્રિયા અમ્થાને નહિ ગણાય —

આ વિદ્યાનું જણાવે છે કે વિદ્યુત્તાક્તિ પગમાણ્યોમાં રહેલી છે જે લેાતિક પગમાં પડ્યા આ શક્તિ રહેલી છે તે પરમાણ્વોમાં એટલા મુદ્દમ હોય છે કે એક દિવસની પક્તિમાં

વાથી આ અભિમાનના અણુને અભિમાની પણ કહે છે, પરંતુ હવાત્માનું પૃથક્ અસ્તિત્વ તો મહત્ત્વના અણુથી જ સિદ્ધ થયેલું હોય છે એ ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે. સુ-પુષ્પિ અથવા સમાધિસમયે આ અભિમાનનું અણુ સસરેકારમહત્ત્વની અવિદ્યા અથવા વિદ્યાપુરીમાં લીન થતું હોવાથી વિદ્યાત્માનું પૃથક્ અસ્તિત્વ અનુભવાતું નથી, એ આ વિચારથી હવે સ્પષ્ટ થશે.

આ અભિમાનનું અણુ સૂક્ષ્મ પદાર્થને બહોળારૂપમાં દેખાડનાર કાચ (magnifying glass) જેવું હોય છે. વિસ્તારપ્રતિ લક્ષ કરનારી આપણી નેત્રવૃત્તિ સૂક્ષ્મ ભેદોને ગણિત થયેલા અનુભવી આપણને એક અવિચિત્ર વસ્તુનું ભાન કરાવે છે; સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી અથવા ઉપર કહેલા કાચવડે આપણે તે વિસ્તારવાળા પ્રદેશને જોઈએ છીએ ત્યારે તેનો એક દેશ અનંત ભેદોથી ઉભરાયેલો આપણને જણાય છે, પણ તેની સાથે તે પ્રદેશની બીજી બાલુઓ આપણા લક્ષ્યબદાર જાય છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી આશુપ્ત જ્ઞાનની ઉંડાઈ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તેની સાથે આપણે આશુપ્ત જ્ઞાનની બહોળાઈ જોઈએ છીએ. આ નિયમ આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રમાં પણ લાગુ પડે છે. અભિમાનના અણુની જગદ્ દશામાં આપણે અનંત ભેદોનું વિસ્પષ્ટ જ્ઞાન મેળવીએ છીએ, પરંતુ તે પ્રકૃતિપ્રદેશના અત્યંત નજીવા ભાગનું હોય છે. મહત્ત્વવડે આપણા જ્ઞાનનું વિશાલપણું સિદ્ધ કરી શકીએ છીએ પરંતુ તે સમયે ભેદોનું ભાન ગણિત થાય છે. આથી સામાન્ય જ્ઞાનનું સાધક મહત્ત્વ છે, વિશેષ જ્ઞાનનું સાધક અભિમાનદ્રવ્ય છે. સામાન્ય જ્ઞાનથી અથવા નિર્વિશેષ જ્ઞાનથી પ્રેરાયેલા આપણે સર્વિશેષ જ્ઞાનને મેળવીએ છીએ. સર્વોત્તમ ભાવનાઓ, સર્વોત્તમ કલ્પનાઓ, મહત્ત્વના બાપક પ્રદેશમાંથી સ્ફુરે છે, અને અભિમાનના પ્રદેશમાં અંકુરિત થાય છે.

સ્વાત્મપ્રતીતિ કરાવનાર અભિમાનદ્રવ્યના સાત્ત્વિક અંશમાંથી સર્વિશેષ જ્ઞાન અને ક્રિયાઓનો ઉદય કરાવનાર અને તે સર્વનું અનુસંધાન કરી અભિમાનદ્રવ્યમાં પરિણામ પહોંચાડનાર મન નામનું અણુ પૃથક્ પડે છે. આ અણુ અભિમાન દ્રવ્યના અણુની આગળ પાછળ રહેલા અભિમાનના અધિકરણાત્મક દ્રવ્યમાં તરે છે. અભિમાન દ્રવ્યના પુનઃ રાજસાંશમાંથી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો પ્રકટ થઈ મન નામની એકાદશ ઇન્દ્રિયસાથે તે ઇન્દ્રિયના સામાન્ય પ્રવાહવડે જોડાયેલાં રહે છે. બુદ્ધિ, અભિમાન અને દશ ઇન્દ્રિયસહિત મન એ અંતઃકરણત્રયનો સુત્રાત્મારૂપ એક સામાન્ય પ્રવાહ હોય છે અને તેને પ્રાણુત્ત્વ કહે છે. આ તત્ત્વ વાયુતત્ત્વની ઉત્પત્તિ પહેલાંનું છે, પરંતુ વાયુસમાન તેનો વેગ હોવાથી તથા વાયુના કર્માપ્ત સરેકારો તેની સાથે જોડાતા હોવાથી તેને વાયુના પરિણામ અથવા વૃત્તિતરીકે ગણવામાં આવે છે. પુનઃ અભિમાનદ્રવ્યના તામસાંશમાંથી રાજદાદિ પંચ તન્માત્રાઓ અથવા જૂતસૂક્ષ્મ પ્રકટ થાય છે, અને તે સામાન્ય દ્રવ્યમાંથી સર્ગારંભે જૂતસૂક્ષ્મના પંચ અણુઓનું મંડલ અભિમાનીના અણુસાથે શુભકાર્મનુસાર પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે:-(૧) અવિદ્યાપુરી અથવા વાસનાપુરી, (૨) કામપુરી, (૩) કર્મપુરી, (૪) શુદ્ધબુદ્ધિ, (૫) પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયનું મંડલ, (૬) પંચ કર્મેન્દ્રિયનું મંડલ, (૭) સાહકાર મન, અને (૮) પંચજૂતસૂક્ષ્મના અણુનું મંડલ.

વાયુપ્રાણયોઃ પૃથગુપદેશશ્ચતયસ્તુ—

પતસ્માજાયતે પ્રાણો મનઃ સર્વેન્દ્રિયાણિ ચ

સં વાયુજ્યોતિરાપઃ પૃથ્વી વિશ્વસ્ય ધારિણી ।

इत्याद्या इति । अत एव लिंगशरीरमध्ये प्राणानाम-
गणनेऽपि न न्यूनता, बुद्धेरेव क्रियाशक्त्या सूत्रात्म-
प्राणादिनामकत्वात् ।

(વિદ્યાનમિશ્રુ)

એમ આઠ પુરીઓ એક કુમખાની પેઠે રહે છે અને તે આઠ મંડલો અથવા પુરીઓનું પરસ્પર અનુસંધાન કરાવનાર પ્રાણ અથવા સૂત્રાત્મકી પ્રવાહ રહે છે. પ્રત્યેક પુરી પોતા પોતાના કારણદ્વયના અધિકરણાત્મક દ્વયમાં અથવા આવરણમાં તરે છે. જેમ મહાપૃથ્વીના ગોલકને પોતાનું વાતાવરણ છે, તેમ આ પુરીઓને પોતાપોતાનું વાતાવરણ અથવા કારણ દ્વયનું પરિવેષ્ટન હોય છે. આ અધિકરણાત્મક પરિવેષ્ટન તે તે પુરીનું પોષકદ્રવ્ય ગણાય છે. તેમાંથી પ્રત્યેક પુરી શુદ્ધર્મનુસાર પોષક સામગ્રીને પ્રાપ્ત કરે છે. મહત્તરત્વથી આરંભી જૂતસૂક્ષ્મતા અણુઓપર્યંત ચિદાત્માની પ્રતિચ્છાયા અણુઓના ગર્ભમાં તેમ બહાર અનુગત રહેવાથી અને આ પ્રતિચ્છાયાને લીધે સ્વાત્મપ્રતીતિનો ઉદય થવાથી આ અષ્ટ પુરીમાં જ જીવત્વ રહ્યું છે, એનો વિચ્છેદ થવા પછી જીવત્વને અવકાશ નથી. આ જગતમાં જ્યાં સચેતનત્વ (organic) વ્યવહાર હોય છે ત્યાં અષ્ટ પુરીનો સદ્ભાવ હોય છે, અને જ્યાં અચેતનત્વ (inorganic) વ્યવહાર હોય છે ત્યાં આ અષ્ટ પુરીનો અભાવ હોય છે. વનસ્પતિવર્ગમાં, પ્રાણીવર્ગમાં, દેવવર્ગમાં અને ધર્શિવર્ગમાં અષ્ટપુરીનું પ્રવર્તન હોય છે. પરંતુ ફેર એટલો હોય છે કે વનસ્પતિવર્ગમાં અને મનુષ્યથી ઉતરતાં પ્રાણીઓમાં અષ્ટ પુરી અવિદ્યાપ્રધાન હોય છે, તથા તેનાં સધર્મો દ્વાર ખુલ્લાં હોતાં નથી. અર્થાત્ પ્રત્યેક પુરીના શુદ્ધર્મોના વિકાસ થયેલો હોતો નથી. મનુષ્યપ્રાણિમાં અષ્ટપુરીની કલા સર્વ અણુઓમાં પુષ્પની કલિની માદ્કમ્પીલેલી હોય છે. આ એક ઉત્સર્ગ અથવા સામાન્ય નિયમ છે. મનુષ્યવર્ગના કાર્ષ વિરક્ત મહાત્માઓમાં સાંખ્ય અથવા તત્ત્વવિચારના બજારથી તથા યોગ વા સંયમના બજારથી અષ્ટ પુરીઓ સર્વાંશે વિકસેલી હોવાથી પ્રકૃતિના નર્તનનો તેમનામાં અવધિ આવેલો હોય છે. પરંતુ આ મહાત્માઓની અષ્ટ પુરીઓ વિદ્યાપ્રધાન હોય છે. દેવયોનિમાં અને ધર્શિયોનિમાં સ્વભાવથી જ વિદ્યાનું બજ હોય છે, અને તેથી પુરીઓનો વિકાસ અદ્ભુત હોય છે.

અષ્ટપુરીની સ્વપ્નામાં મહત્તરત્વ, અભિમાનદ્રવ્ય, જાનેન્દ્રિયાખ્ય દ્રવ્ય, કર્મેન્દ્રિયાખ્ય દ્રવ્ય, જાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિયનું અનુસંધાનક મનરૂપ દ્રવ્ય, અને જૂતસૂક્ષ્મ-એટલાં તત્ત્વોનો ઉપયોગ થાય છે. એ વાનાં દ્વયે અષ્ટ થઈ દશે. મહત્તરત્વને યોગમાં લિંગ પણ કહે છે. ત્યાર પછીનાં જૂતસૂક્ષ્મમુખીનાં તત્ત્વો અવિશેષ કહેવાય છે. મહત્તરત્વથી પર સામ્ય ભાવને પામેલું પ્રકૃતિદ્રવ્ય અલિંગ અથવા અન્યકત કહેવાય છે. આ પરિભાષા આગળ ઉપયોગમાં લેવાની હોવાથી અત્ર આલેખી છે. આધ્યાત્મિક જીવનમાં મહત્તરત્વ સાક્ષી આત્માની પ્રતીતિમાં સાધનરૂપ છે; વિશિષ્ટાત્મામાં અર્થાત્ સ્વાત્મપ્રતીતિમાં અદંકાર સાધનરૂપ છે; અનાત્મપ્રતીતિમાં મન તથા દન્દ્રિયો સાધનરૂપ છે. શુદ્ધર્મમાં સ્વાત્મપ્રતીતિના કરણને આલયવિજ્ઞાનધારા કહે છે, અને અનાત્મપ્રતીતિના કરણને પ્રત્તિવિજ્ઞાનધારા કહે છે. આપણા વિચારમાં અને શુદ્ધર્મના વિચારમાં બેદ આટલો છે કે આપણે એક અધિકરણદ્વયને વિજ્ઞાનધારાના ઉદયના આનનરીકે માનીએ છીએ ત્યારે શુદ્ધર્મમાં ગ્રિયર અધિકરણનો સદ્ભાવ માનવામાં આવ્યો નથી.

ક્રિયા અને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિના હેતુઓનો વિચાર કરતાં આપણને જણાય છે કે અનેની ઉત્પત્તિનાં સ્થાન મૂલ્ય એક છે, સ્થૂલ શરીરની બાહ્ય ચેષ્ટાથી જ ક્રિયાનો આરંભ થતો નથી, પરંતુ બાહ્ય ચેષ્ટા તો ક્રિયા જે વસ્તુતઃ અદૃશ્યમાં ઉદય થાય છે તેની અભિવ્યક્તિમાત્ર છે. જેમ રાજ્યમાં રહેલું નિયામક બલ એક વ્યક્તિથી જોઈએ તેવી દિશામાં બરાબર વાપરી શકાય નહિ તેથી તે બલને અમાત્ય, પ્રધાન, ન્યાયાધીશ, કોશાધિકારી ઇત્યાદિ વ્યક્તિઓમાં વહેંચી આપવામાં આવે છે અને તેથી બલની ભવ્ય પ્રતીતિ થાય છે, તેમ ક્રિયા અને જ્ઞાનનું બલ જે મહત્ત્વમાં રહેલું છે તે અદૃશ્યમાં વહેંચાય છે, અને આધ્યાત્મિક જીવનની ભવ્યતા પ્રકટ કરે છે.

આ ઉત્પત્તિનાં સ્થાનનો નિર્ણય થયા પછી જ્ઞાનક્રિયાની ઉત્પત્તિના પ્રકારનો, સ્થૂલ શરીરસાથેના તેના સંબંધનો, તે બે શક્તિની વિરોધી પ્રતીતિ થવાનાં નિમિત્તોનો અને પરિણામે ઉભયના અવિરોધજનિત માધુર્યનો વિચાર હવે પછી આપણે કરીશું.
(અપૂર્ણ)

સકરણુ ક્ષારો.

શરીર પુનઃ સુદૃઢ ન થઈ શકે એવી સ્થિતિમાં તે જ્યાં સુધી નથી આવ્યું, ત્યાં સુધીમાં જે આહાર અથવા ઔષ્ણિક વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે મરી પશુ શકે છે.

એવો આહાર શાકભાજી અને ફળો છે. તેમાં કેટલાંક સકરણુ (Organic) ક્ષારો રહેલા છે. જેવાં કે લોહ, સોડીયમ, કેલશ્યમ, ક્લોરાઇડ, ક્લોરાઇન, પોટાશીયમ, મેગ્નેશીયમ, સિનિકન, વગેરે. શરીરમાં તે સ્વચ્છ કરવાનું અને તેને નિયમિત રાખવાનું કામ કરે છે. આ ક્ષારોની ન્યૂનતા અથવા તેનો દુરુપયોગ યતાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્યારે શરીરમાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે આ સકરણુ ક્ષારો તેને નિવૃત્ત કરવામાં બહુ અસરકારક કાર્ય કરે છે.

જે ક્ષારોમાં લોહ (Iron) એ સહિતી અગત્યનો ક્ષાર છે. તે લોહીને જોઈએ તેવા રક્ત વર્ણુવાળું કરે છે. અને વાયુમાંથી જે 'ઓક્સિજન' નામનું તત્ત્વ લેવામાં આવ્યું હોય છે તેને જ્યાં ત્યાં પ્રસારી વહેંચી દે છે. જેમાં આ સકરણુ ક્ષારો રહેલા છે તેવા પદાર્થોને સંધિવાથી તેની ઉપયોગિતાનો નાશ થાય છે. કેમકે તેમ થવાથી તે ઓગળી ન શકે એવા પ્રકારના એક જડ તત્ત્વરૂપ બની જાય છે. લેટ્યુસ નામની બાજીમાં અધિક લોહ હોય છે, લોહની અધિકતાવાળાં 'રિપનેક', ગાજર કાંદા, 'રૂઝામેરી' વગેરે હોય છે.

સોડીયમ, જે પશુ એક અત્યંત અગત્યનો સકરણુ ક્ષાર છે. તે શરીરમાંથી કચરારૂપ અમ્લ (acid) ને કાઢી નાંખે છે, અને સંધિવા, શરીરની સ્થૂલતા અથવા ચરબી, અને શરીરની દુર્બળતા (anemia) ને તે અટકાવે છે. રિપનેક, રેડિશી, પમ્પકીન, ગાજર, ડે-ડીનાયન-આ સર્વમાં સોડીયમ કહેલું છે.

હાડકાં અને દાંતના બંધારણમાં 'કેલશિયમ' એ અગત્યનું અથવા મુખ્ય તત્ત્વ છે. સગભાં સ્ત્રીઓએ 'રિપનેક' વિશેષ પ્રમાણમાં ખાવું જોઈએ. કેમકે તેમાં 'કેલશિયમ'નું તત્ત્વ અધિક હોય છે.

પૂર્વે કહ્યું તેમ સંધિવાથી સકરણુ ક્ષારોની ઉપયોગિતાનો નાશ થાય છે. અને તેથી શરીરના વ્યાધિને નિવૃત્ત કરવાને માટે, અથવા નવીન થતા હોય તેને અટકાવવાને માટે એ ક્ષાર જે શાકભાજીમાં હોય તેને કાચી જ ખાવી જોઈએ, અને તે સારી રીતે ચાવીને જોઈએ.

મરડો અથવા અજીર્ણ જરૂરમાં પડેલા આહારમાં કઠોવાણુ યવાથી થાય છે. અને તેમાંથી એવું અમ્લતત્વ (acid) ઉત્પન્ન થાય છે કે જે તેની આહતી ગતિને સંકુચિત કરે છે, અને પેલા કઠોવાણુ થયેલા આહારને એમને એમ રહેવા દે છે. એક વખત નાંખેલા આહારમાંથી જરૂર નિવૃત્ત થતું નથી, ત્યાં પુનઃ બીજી વાર નાંખવામાં આવે છે, અને તેમ થવાથી તેમાં દ્વિગુણુ કઠોવાણુ થાય છે, અને તેને લીધે જે આથો આવવાળેવું (Fermentation) થાય છે તેમાંથી પુનઃ નાંખેલો આહાર દૃઢ કરે છે.

એવો આથો અખંડ થવા કરવાથી પેતાની મોજે જ ઉપજતી ઝેરની અસર (abito-intoxication) પ્રકટ થાય છે, અને શરીરમાં પોષણુ પ્રકટાવવાની વ્યવસ્થાસર આહતી ક્રિયાને તે અટકાવી દે છે. પાચનશક્તિના અવયવો વધી જાય છે, અને અથાથેલા તથા કઠોવાથેલા આહારથી તે ભરેલા, અને તત્તત્તતા થઇ રહે છે, તેમાંથી કેટલોક ભાગ તો કેટલાકે દિવસમુધી આંતરડાની નલિકામાં ભરાઈ રહે છે.

આને માટે સર્વોત્તમ ઉપાય એ છે કે પ્રત્યેક જાતનો આહાર છોડી દઇને આહતી દશ દિવસ ઉપવાસ કરવો. સામટો એટલો મોટો ઉપવાસ કરતાપૂર્વે પ્રથમ એક દિવસનો-૨૪ કલાકનો-કેવળ નોકરડો ઉપવાસ કરવો, અને પછી થોડો આહાર લેવો. પણ તેમાં ફળ અને કાચા શાકભાજીનો રસ જ હોવો જોઇએ. અને તેને સારી રીતે ચાવવાનું, યુકતી સાથે બરાબર મિશ્રણુ કરવાનું ખાસ લક્ષમાં રાખજો. તેમાં મરી મસાલાતરીકે નાંખવું હોય તો 'એલાઇવનું' તેલ તથા ખાટા લીંબુનો રસ માત્ર લેવો. એ વિના બીજા કશા નો ઉપયોગ કરવો નહિ. તે આંતરડાના પ્રદેશને સ્વચ્છ કરે છે. ઉપવાસના સમયમાં સ્વચ્છ અને તાણું પાણી પુષ્કળ પ્રમાણમાં પીવું. તે બને તેટલું સ્વચ્છ હોય તેમ વધારે સાફ. વાદળમાંથી વર્ષતા વરસાદનું જળ સ્વચ્છ ગણાય છે. કેમકે તે ખુશ્કી હવામાંથી અને કાંઇ ખરાબ પદાર્થના ખાસ સંબંધવિનાનું જ હોય છે, તે નાઇટ્રોજન તથા હાઇડ્રોજનને આપનાર તત્ત્વો વા પદાર્થોથી પૂર્ણ હોય છે, અને ખનિજ હારોથી રહિત હોય છે. ઉપવાસના સમયમાં ગરમ જળથી સ્નાન કરવું એ પણ લાભકારક છે. અને થોડા પ્રમાણમાં કાંઇ હલકા પ્રકારની કસરત કરવી. જેથી ખુશ્કો હવા તથા સૂર્યપ્રકાશનો પણ લાભ મળે.

બ્યારે આઠ દશ દિવસનો સાથે ઉપવાસ કરવામાં આવે ત્યારે પછી તેને છોડતી વખતે ગમે તેમ ખાંધે ગેસવું નહિ. પણ પ્રથમ દિવસે દર બે બે કલાકે બે બે નારંગીઓ માત્ર ખાની. અને બીજું કાંઇ જ નહિ. અને એ જ પ્રમાણે બીજા પાંચ સાત દિવસ કાચા શાકભાજીના રસઉપર તથા ફળઉપર રહેવું. વચમાં કંઇ અવ્યવસ્થા જણાય તો એકાદ દિવસ ઉપવાસ કરી કઢાડવો. એમ કરવાથી શરીર નિરામય થવાની સાથે જરૂરની વિવિધ વિક્રિયા નિવૃત્ત થઇ જશે.

પૃથ્વીનું માહાત્મ્ય.

આરોગ્યપ્રાપ્તિમાટે કુદરતની સાથે ભગવાનો અને તેનો સહવાસ સેવવાનો જે વિચાર હાલ ચાલી રહ્યો છે, તેમાં કૃત્ર્ય લક્ષરના ભૌતિક સંસ્થા (Medical department) તરીકે એક પ્રગલ્ભ પ્રમાણુ હાલ મળ્યું છે. લરકરમાં, ચાલતા યુદ્ધે થઈ એકએક ભાવલ થઇ પડે તો તાત્કાલ શો ઉપાય કરવો તે સંબંધી નિર્ણય કરતાં જણાવવામાં આવે છે કે એવા તાત્કાલિક ઉપાયરૂપે સાધારણ માટીને દાખી દેવી. એ સંબંધમાં જણાવવામાં આવે છે

કે એ પૃથ્વી અથવા માટી ખરાબ ન હોય તેમ સારી જાતની હોય તો તેના ઉપચાર જનું-નાશક (antiseptic) તરીકે બહુ સારો હોય છે.

વિશેષમાં યોદ્ધાઓને તો કેવા પ્રકારની પૃથ્વી સર્વોત્તમ ગણાય, તે વધારે લાભજનક થઈ પડે એવી તેને કેવી રીતે જનાવવી, તેના કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો, ક્યારે તેને પુનઃ લગાડવી એ વગેરેનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

આ પ્રયોગ એ વર્ષાપર્ણિત અજમાવી જોવામાં ફેરવ્યો છે. ખરેખર, કેટલીક અભણ અને સામાન્ય જાતિઓમાં સ્વાભાવિક રીતે જ કરાતો આ પ્રયોગ છેવટે બુદ્ધિમાનોએ સ્વીકાર્યો છે. સ્વચ્છ પૃથ્વીના આરોગ્યજનક અંશનું પશુ અને પક્ષીઓને પણ નૈસર્ગિક રીતે જ્ઞાન હોય છે, અને તેઓ તેના ઉપયોગ પણ કરે છે.

કેટલાક અમેરિકાના ડોક્ટરોએ પણ પૃથ્વીનો ઉપયોગ કરી જોયો છે, અને તેના પરિણામ આશ્ચર્યજનક રીતે સફળતામાં આવ્યો છે. આમ થવાથી ફ્રિડાડેલ્ફીયાના ડૉ. એડિનલ્ડ હુસને ધા લગ્નો હોય ત્યારે, છિદ્રો કે ચાંદાં પડી ગયાં હોય ત્યારે, નોન મેલિઅન્ટ ટયુબર થયું હોય ત્યારે અને એવા જ પ્રસંગે કોરી પૃથ્વી વા માટીનો કેવા પ્રકારે ઉપચાર કરવો તે તેણે પદ્ધતિપૂર્વક ગોઠવ્યું છે. તેણે આ પ્રકારનો સૌ મનુષ્યોને ઉપચાર ક્યો, અને જેમાંના ઘણા તો બહુ ગંભીર પ્રકારના હતા, પરંતુ તેમાંના લગભગ દરેક જ સર્વોત્તમ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કર્યું.

પ્રસિદ્ધ બ્રિટિશ ડૉક્ટર પોતાના અને ડૉ. હુસનના પ્રયોગોસંમધી જણાવે છે કે, યોગ્ય તકરારી પસંદ કરેલો, ઝીણી (Powdered) મૃત્તિકામાં વજુવિરોધણ-ધા સ્ખવવાનું કાર્ય છે, અને તે અંદર પાકવાની થતી ક્રિયાને અટકાવે, છે, અને તેના દુર્ગંધને દૂર કરીને આરોગ્યમય કણો (Granulations) ને ઉત્પન્ન કરે છે.

કેટલીક વખતે ખરાબ માટીકરતાં બીજા ઉપચારો બહુ અનુકૂળ પડે છે એ ખરું છે, પરંતુ કેટલાક સમયે અને કેટલાક સ્થાને સ્વચ્છ માટી મળી આવે છે, અને તેવા પ્રસંગે બીજા ઉપચાર કરવાનું સાધન ન હોય ત્યારે આ પૃથ્વીના ઉપચારનું જાણેલું સાધન અવશ્ય ઉપયોગી થઈ પડે છે.

ફ્રાન્સના અને બીજા કેટલાક પ્રમાણભૂત પુરણ સર્વોત્તમ પ્રકારની પૃથ્વી (Earth) રૂપે, પીળી માટીને ગણે છે, કેમકે તેમાં ૫૦ ટકા મૃત્તિકા ગોરમટી (clay) નો ભાગ હોય છે. શુદ્ધ માટી-ગોરમટી (Pure clay) નો ઉપયોગ કરી શકાતો નથી, કેમકે તે પ્રવાહી વસ્તુને પોતાનામાં તત્કાળ ચુસી લેતી નથી, તેમ જ તેનામાં ચુસી લેવાને શુષ્ક નથી કે જેના ઉપર પૃથ્વીના નિરામય કરવાની અસર આધાર રાખી રહી છે.

પૃથ્વીને કેવી રીતે તૈયાર કરવી અને તેના કેવા પ્રકારે ઉપયોગ કરવો તે સંબંધી કેટલીક સૂચના આ પ્રકારની છે: પૃથ્વીના ઉપરના પડને કાઢી નાંખવું, અને થોડા ઇંચનીએના ભાગમાં રહેલી પૃથ્વીનો ઉપયોગ કરવો. મનુષ્યની વસતિ અથવા રહેવાના સ્થાનોથી થોડે છેટે એ પ્રકારની માટી મળવાના બહુ સંભવ હોય છે. તેને ખોદવાને માટે જે સાધન વાપરવામાં આવે તે અને તેટલાં સાદાં રાખવાં. અથવા ખરાબ સ્વચ્છ કરીને તેને ખોદવામાં વાપરવાં. પછી તે જાડીને કઠાડીને સૂર્યના

તડકામાં જ્યાં સુધી તે કેવળ શુષ્ક થઇને બૂકાગેવી પડી થઇ જાય ત્યાં સુધી સુકવવી. પછી તેને ઝીણા વસ્ત્રથી ચાળી નાંખવી. પછી એ ઝીણી મૃત્તિકને ધાઉપર તથા તેની આસપાસના ભાગમાં બહારાવવી. જેટલા પ્રમાણમાં ધા થયો હોય તેટલા પ્રમાણમાં આ મૃત્તિકાનો ઉપયોગ કરવો. અને પાથી અર્ધા ઇંચ જેટલી તે ધાઉપર મૃત્તિકાની ગાંઠાઇ કરવી. પછી ધીમેથી પણ મજબુત રીતે મૃત્તિકા જ્યાં થપાઇ ગઇ હોય ત્યાં જ રહે તેને માટે અને તેવી રીતે તેના ઉપર એક વસ્ત્રનો પાટો બાંધી દેવો.

પછી ધાર્માંથી નીકળતા પ્રવાહવડે જ્યારે એ મૃત્તિકા ભીંંગાઇ જાય કે તરત તેને કઢાડી નાંખવી અને પુનઃ એ જ પ્રકારે ફરીથી મૃત્તિકા લગાડવી. બહુ જગેરે ધા થયો હોય છે ત્યારે જેટલીક વખત એક કલાકમાં ત્રણથી ચાર વખત આ પ્રમાણે કરવું પડે છે. પરંતુ સામાન્ય રીતે બેથી ત્રણ કલાકસુધી એક વખત બાંધવું બંધન રહેવા જેવું. જ્યારે ધાર્માંથી નીકળતા રસથી તે ભીની થઇ જાય કે પછી તેને રહેવા દેવી નહિ, કેમકે તેમ થવાથી તે પછી તાડો કરે છે.

જ્યારે મૃત્તિકા લગાડવામાં આવે ત્યારે જો તે ભીની હોય તો તે ' પોટીસ 'ની ગરજ સારે છે, ધવાયેલા ભાગની ઉષ્ણતા (Temperature) ને તે વધારે છે, અને પરંતુ વધારીને કહોએસો ભાગ જલદી કઢાડી નાંખે છે. ભીની મૃત્તિકાનાં પોટીસ, જો લાંબો સમય સુધી અને વારંવાર મૂક્યા કરવામાં આવે છે તો ગર્ભાશયમાં થયેલાં ગુમડાં, (Non-malignant tumors) એક વખત કાપી નાંખ્યા પછી ફરીથી જે ગુમડું અથવા ગ્રંથિ ન થાય તે) પણ મટી જાય છે. શરીરના ઉપરના ભાગમાં કોઇ ધા અથવા એવા જ પ્રકારનો બાધ થયો હોય, તો તે ધા આવી ભીની ગોરમટીથી મટી શકે છે. પણ એ રનાયુ જો બહુ સાંકડો હોય, જેવા કે નસોરો, કાન વગેરે, તો તેમાં તેવી ગોરમટીનું પાણી કરીને તેની પીચકારી (Injection) મારવામાં આવે છે.

ફેરી ગોરમટી લગાવવાથી થંડક અને સુખનું જ્ઞાન જણાય છે. અને તેનાથી દુઃખ થતું નથી. જ્યાં ઘણું જ રુધિર વહેતું હોય છે, ત્યાં કદાચ સદૃશ દુઃખ થાય છે, નહિં તો બીજી કોઇ જગ્યાએ તેનું દુઃખ થતું નથી. અને તે પણ પછી કાયમ દુઃખ્યા કરે એવું કોઇ હોતું નથી. સિનાસિનેટીના ઔષધાણ્યમાં ગંભીર વાઢકાપના ઉપર અનેક પ્રસંગે ફેરી ગોરમટીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો, અને તેને માટે એવું નક્કી થયું હતું કે દરદી તે દુઃખથી કેવળ મુક્ત થઇ રહે છે. અર્થાત્ એ લગાડવાથી કોઇ જાતનું દુઃખ ઉપજતું નથી.

વિદ્યાભિસ્ટ પુરુષો કહે છે કે મૃત્તિકામાં આવી રૂઝાવવાની અસર હોવાનું કારણ એ છે કે તેનામાં પર અથવા એવો જ કોઇ અપક્ષય (Decomposition) થવાથી નીકળતા વાયુ (Gases) માં ' ઓક્સિજન ' ને તે બેળવે છે. અને તેથી તે કેવલ વિપરિત થઇ જાય છે. એની શી અસર થાય છે તેનું પૂર્ણ રીતે વર્ણન કરવાને માટે એ શાસ્ત્રના આસ પારિભાષિક શબ્દો વાપરવા જોઇએ, પણ એના સ્વરૂપમાં ભાવ આ છે: પૃથ્વીના એક જથ્થો અથવા એક કકડો એ એક રીતે ઝોણી નળીઓ (Tubes) અથવા સૂક્ષ્મ શિરાઓ (capillaries) નો સમૂદય છે. હવે કુદરતની એવી વ્યવસ્થા છે કે શરીરમાંની નકામી અથવા બગડેલી વસ્તુ હવામાંના ' ઓક્સિજન ' નામના તત્ત્વની સાથે જોડાઇ મળી જાય, અને એ પ્રકારના સંયોગથી તેમાં એવો તો ફેરફાર થઇ જાય કે તે નકામારૂં

રહેતું અથવા નશામું થતું કે કંઈ ભયંકરરૂપે પ્રકટ થતું અટકે. આ પ્રકારનો આક્રિસજન-
નમાં રૂપાંતર થવાનો વિધિ, જે એ દુર્બળ અથવા નશાસરખા પદાર્થની સાથે ગમે તો
એક સુદૃઢ ધિરાજિતલા સંકુચિત ભાગમાં પણ જે આક્રિસજન ભજે તો તે વિધિ ખદ્દ
જલદીથી આલવા માટે છે, અને ખરાબ વસ્તુ-મંથાની વસ્તુ-ઉપર માટી કે રાખેડી નાખ-
વાથી તેની વાસ જતી રહે છે તેનું કારણ આ જ છે. આ વાત ધજાને ધજા સમયથી
જાણવામાં હોય છે. અને ધજા મનુષ્યો તેનો ઉપયોગ પણ કરે છે. જેને જાગૃત-નાનાં
જાગૃતો- દશે તેમને તો આ અનુભવ પાડે જ દશે.

જે કે પૃથ્વીના જેવી અસર કરનાર બીજા અનેક વસ્તુઓ છે, પણ આવી રીંધી અને
ત્યાં નિષ્ક્રિય ત્યાં અને ત્યાં મળી આવે એવી તે નથી હોતી.

આ પ્રકારનો મૃતિકાનો ઉપયોગ જંગલી મનુષ્યો અથવા ગામડાના અસહના મનુષ્યોમાં
જાણીતો હોય છે. પ્રવાસીઓ અને શોધકો પણ આ વાગ્યે જાણતા હોય છે; મધ્ય આફ્રી-
કાના મનુષ્યો ગમે તેવો સખન ધા યોગે હોય છે-મનુષ્યના બીજું કંઈ ન થાય એવો
સખન ધા લાગે હોય છે-તો પણ તે આ મૃતિકાનો જ પ્રયોગ કરે છે, અને થોડા સમય
માં નિરાશય થઈ જાય છે સીંધી લોકો પણ જે ભાસાનો કે એવો તીન ધા લાગે હોય છે
તો તેના ઉપર આ મૃતિકા લગાડે છે અને થોડા જ સમયમાં તે રથાને માત્ર એ ડાખાવિના
બીજું કંઈ જ રહેતું નથી દર્શાવે આફ્રિકાના મનુષ્યોમાં પણ પ્રથમ મુદ્દમાં જતાં આવી
ઝીણી માટીની એક થેલી સાથે લઈ જવાને ચાર દેનો. અને તેને તેથી ' ધાના મુખને
આદાર, એવું કહેતા. આ જ પ્રમાણે અનેક જંગલી જાતિઓમાં આ પ્રયોગ પ્રચલિત દેનો.

પત્તી અને વસ્તુઓ પણ આ ઠોરી તથા બીની મૃતિકામાં રહેલા ધા રૂપરવાના સામર્થ્યને
જાણતા હોય છે. જંગલી કામદાને જે ગોળી લાગી હોય છે, તો તે ગોળીના હિટમાં
આવી માટી પૂરેને જાણે છે. દાંથી પણ તેની ધસાયેલી ચામડીઉપર આ મૃતિકા
લાગે છે. દરજ પણ પોતાના મુકસાથે આ મૃતિકાને ગેજલીને તેને કંઈ ધા
લાગે હોય કે કંઈ વાગ્યું હોય તો ત્યાં લગાડે છે, એ પ્રકારે તેના જાના પુરેને
કહે છે, અને કંઈ પણ જોડાને લોકો ભમરી કે મધમાખનો ડંખ મનાં તરત ઘડી
માટીમાં તે ધા રાખવાથી અથવા તેના ઉપર માટી લગાડવાથી એ ડંખની વેલના
રૂમે છે, એ વાની નહિ જાણે હોય એવું કાગે જ દશે

કુદરત અત્યંત સામાન્ય પદાર્થમાં જન્ય સામર્થ્ય મૂકે છે, એ મનુષ્યોને દુરે અધિક
અને અધિક સમજાવું જાય છે. અને પરમેશ્વરે આવી ઉત્તમ વસ્તુને પુષ્ટગ પ્રમાણમાં
જ્યાં ત્યાં આવી છે એ જોઈ લુપ્તરીવાસના રાજો સદમા રમજીમાં આવી જાય છે કે,

લુપ્તરી તથા મેં જાન્યો, ઈશ્વર કરીનાનિયત;

મેલીકું કોંપા કીવા, કોંપા કીવા અનાજ.

॥ ૐ શ્રી ॥

॥ શ્રીમન્ત્રિસિંહાય નમઃ ॥

(શ્રાવત્ સુરેશ્વર ભગવાનના મંગલ લગ્નેત્સવ પ્રસંગે.)

શ્રી મંગલાષ્ટક.

—શાદૂલપિકીડિત.—

(૧)

શ્રી ધી શક્તિ સુસિદ્ધિના પતિરૂપે રૂઝા ગળેન્દ્રાનને,
આનંદામૃતમોહકે રુચિ ઘણી ધારે સદા જે મને;
માંગલ્યોદયિ વિધનવૃંદ હરતા સર્વે યજે જેમને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગલ્યને.

(૨)

જેને વેદ વદે સદ્ગુણિષદે નિઃસંગ લાણી સદા,
જેને યજ્ઞ યજે યજ્ઞગૃણ્ણવડે સદ્ વધિથી સર્વદા;
જેને વેદ ઉપાસતા વિધિવડે ધારી સદા ધર્મને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગલ્યને.

(૩)

જેણે આદિ પ્રજાપતિરૂપ ધરી માંડ્યો પ્રજાધર્મને,
જેણે આદ્ય શુરુસ્વરૂપ ધરીને દાખ્યો મહામર્મને;
જેણે આર્યગૃહસ્થધર્મ શીખવ્યો શ્રીભામિનીભૂષણે,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગલ્યને.

(૪)

વેદે જ્ઞાનરૂપે, તપે બલરૂપે, યોગે સુસિદ્ધિરૂપે,
લોકે ધર્મરૂપે, નયે જયરૂપે, શાસ્ત્રે સુબુદ્ધિરૂપે;
સર્વત્ર પ્રભુતારૂપે, રહી સદા જો પાળતા વિશ્વને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગદ્યને.

(૫)

પોષ્યા દેવ સુધાવટે, પિતૃગણોને સોમલેખાવટે,
જેણે માનવ પોષિયા કણજળે પૂરી કરુણાવટે;
જેણે પોષક વિશ્વના જની સદા આપ્યો સદાધારને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગદ્યને.

(૬)

વિશ્વે બ્રહ્મ, ત્રિમૂર્તિ વિશ્વવિભવે, ગૃહે પ્રજના પતિ,
રાજામાંહિ મનુરૂપે યજ્ઞનમાં તો સામયજ્ઞાદૃતિ;
આચાર્યોમાંહિ શ્રી નૃસિંહસ્વરૂપે દર્શાવતું આપને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગદ્યને.

(૭)

જેણે સર્વ મતોની ટાળી વિપતિ એકત્વને આદર્યું,
સર્વે શાસ્ત્રમહાનિધિ પ્રગથિને સદ્ગત્તને ઉદ્ધર્યું,
આચારે અનવધતા દદ કરી ઉદ્ધારિયો ધર્મને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગદ્યને.

(૮)

જેણે વિશ્વતણું સુમાંગળ યવા ઉદ્ધારવા આર્યને,
જેણે નાગરનાતિનૂર વધવા આચાર્ય સત્કાર્યને,—
લીધું પાર ઉતારી દીધું પળમાં લે કીર્તિસન્માદ્યને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગદ્યને.

વૈશાખ શુક્લ ૮, મંગલવાર,
રાજનગર. (અમદાવાદ)

ન. પુ. સંવતી.

एक अनेकजनहितकर प्रवृत्ति.

(તૃતીય વિભાગનું અનુસંધાન.)

અનેક પ્રસંગે વિવિધ શક્તિઓએ, કંપનાશક્તિએ, ધારણાશક્તિએ, તર્કશક્તિએ, નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિએ,—વગેરેએ આ મહારાત્રીપ્રતિ પોતાનો વિરોધ ઉઠાવવાનો અને તેની વિરુદ્ધ વર્તવાનો નિશ્ચય અને ક્રિયા કર્યા હોય છે, પરંતુ તેઓ તેમાં નિષ્ફળ જ નળ્ય છે અને ગયી હોય છે. તેઓ ગમે તેટલી બલવાળી હોય તોપણ એક એવી વસ્તુ છે કે જેના આગળ તે બધી સામગ્રી વિરોધીરૂપે સંમુખ આવે તોપણ પાછી પડ્યા વિના રહે નહિ. એ વસ્તુને જ આપણે મહારાત્રી સંજ્ઞા આપી છે.

આ વસ્તુના અસ્તિત્વને લીધે જ મનુષ્ય ગમે તે કઠિન કાર્ય કરી શકે છે, ખીછ શક્તિઓના પરસ્પરના વિરોધોને તે પોતાનામાં જ જેતો છતો પણ કોઈ એક કાર્ય કરવાનો તે નિર્ણય કરે છે, અને તેને કરે છે. એ વસ્તુના અસ્તિત્વને લીધે જ મનુષ્ય અનેક સામર્થ્યોને પોતાનામાં પ્રકટાવી શકે છે, તેને આચારમાં ઉતારી શકે છે, મધ્યે કઠિનતા કે વિઘ્ન જણાય તો ત્યાં ધૈર્ય ધારણ કરી શકે છે તથા તે કઠિનતાને ટાળી આગળ નળ્ય છે એ વસ્તુના અસ્તિત્વને લીધે જ મનુષ્ય કોઈ અસંભવિતસરખી જણાતી વસ્તુને પામવાને માટે પણ માર્ગ શોધી કઢાડે છે, વધારે અને વધારે ઉચ્ચને મેળવવાને તે ધ્રુવે છે તથા મેળવી શકે છે, પોતાના ઉઠાણમાં રહેલાં અગાધ સામર્થ્યોને તે બહાર બાણે છે, અને પોતાને સર્વથી બલવાનું વ્યક્તિરૂપે વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે. એ વસ્તુના અસ્તિત્વને લીધે જ મનુષ્ય નવીન કાર્યને સત્વર સિદ્ધ કરવા વેગ ધરે છે. અને આપણું કાર્ય નવીન નથી તો શું છે ?

એ વસ્તુને જો આપણે આપણામાં અત્યંત પ્રમાણમાં—શોષી ન શકાય એટલા પ્રમાણમાં—પ્રકટાવીએ છીએ તો પ્રક્ટી આપણે આપણામાં જે વિરોધી શક્તિઓ જણાય છે તે બધી અનુકૂળ થઈ રહે છે. અને તેથી પછી તે બધી શક્તિઓ આપણા કામમાં યોગ્ય છે—પોતાના બળને, આપણને અનુકૂળ થઈને, આપણા કાર્યમાં વાપરે છે. જ્યારે તેમ થાય છે ત્યારે આપણે ધાર્યું પણ નથી હોત એવું ઉત્તમ અને આશ્ચર્યકારક કાર્ય આપણે પોતે જ કરી શકીએ છીએ.

એ વસ્તુનો આપણામાં પ્રકાશ થતાં આપણામાં કર્તવ્યબુદ્ધિ પ્રકટે છે, નવીન ઉત્સાહ જાગ્રત થાય છે, નવીન ક્ષેત્રોમાં આપણા મન, મગજ વગેરેને પ્રવેશાવવાનું આપણામાં બળ પ્રકટે છે, કોઈ પણ રીતે તે કાર્ય કરવું જ એવો નિશ્ચય દૃઢપણે બધાય છે, કુશળતા તથા કાર્યસાધકતા પણ પ્રક્ટી નીકળે છે, અને એ વિના ઉત્સાહ, આગ્રહ, સંકલ્પબળ, ધૈર્ય, સહનશક્તિ, નિમ્નહ, વગેરે સર્વ પ્રકાર પામે છે.

આ વસ્તુ કઈ છે તેનો નિર્ણય તમારી મુક્ત બુદ્ધિએ ક્યારેનો કરી દીધો હશે, અને તેથાય એવું જ છે. કેમકે તમે તે વસ્તુની સાથે અનેક પ્રસંગે સ્પર્શમાં આવ્યા છો. તે

વસ્તુએ તમારા જીવનમાં અનેક પ્રસંગે અનેક ફેરફાર કર્યા છે અનેક પ્રસંગે તમે શિથિલ થઇને બેઠા હતા તેમાંથી તમને જાગૃત અને વેગવાળા કર્યા છે, સર્વ પ્રકારે નિરાશ થઇને બેઠેલા તમને આશામય કરી દીધા છે, નિષ્ફલતાના સાતમે પાતાળે પોટેલા તમને ઘણી વખતે સફલતાના ઉચ્ચ શિખરે ચઢાવી દીધા છે, બંધનના ત્રાસમાંથી છોટી સ્વતંત્રતાના નિર્મલ વાતાવરણમાં તમને વિહાર કરાવ્યો છે, અને તે વિના તમારા જીવનમાં અનેક પ્રસંગે અનેક પ્રકારના અનુકૂલ ફેરફાર કર્યા છે. અનેક સમયે તમારું જીવન તમને નિરસ, નિષ્ફલ અને એક લારણ લાગ્યું હશે, તેવા પ્રસંગે પણ જ્યારે જ્યારે તમે તે વસ્તુનો સ્વીકાર કર્યો છે ત્યારે ત્યારે એ જ તમારું જીવન તમને જ રસમય, સફલ અને મધુર થઈ રહેલું અનુભવમાં આવ્યું છે.

મનુષ્યમાં કોઈ પણ કામ કરવાના સામર્થ્યનો તોટો નથી પણ તે સુખસરખું હોય છે. તેને જાગૃત કરાવનારી વસ્તુને જ મનુષ્યો મેળવતા નથી. એ જો તેઓ મેળવી શકે છે તો પછી તેઓ કોઈ પણ પ્રકારના સામર્થ્યનો પોતાનામાં આવિષ્કાર કરી શકે છે.

આ વસ્તુરૂપ મહારાત્રી આપણામાં રહેલી દિવ્ય પ્રભા તથા અસૈદ્ધિક અર્થશક્તિ રસવૃત્તિ છે. જ્યાં જ્યાં તે પ્રકટી છે ત્યાં ત્યાં તેણે ધારેલું કાર્ય કર્યું છે. ગમે તેવું કદિન હોય કે ગમે તેવું અસંભવિત કે અગમ્યસરખું હોય પણ તેને તે સધળું સરળ, સંભવિત અને સુગમ જ છે. દીપક પ્રકટતાં જેમ સઘળે પ્રકાશ થાય છે તેમ જે પ્રદેશમાં એ પ્રકટે છે ત્યાં તે કંઈ અવનવા અને આશ્ચર્યકારક ફેરફાર કરી મૂકે છે. આપણે સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નથી હોતું કે અમુક બળ અથવા શક્તિ આપણામાં છે અને તેવડે અમુક કાર્યો આપણે કરી શકીએ એમ છે, પરંતુ રસવૃત્તિ ઉત્પન્ન થતાં તે કાર્ય આપણે જ કરી શકીએ છીએ, અને તે બળ તથા શક્તિ આપણામાં જ પ્રકટેલી આપણને જણાય છે. પછી તે કાર્ય આપણા વ્યવહારનું હોય, ગૃહજીવનનું હોય, સામાજિક હોય, સાંસારિક હોય, દેશસંબંધી હોય, શારીરિક, આર્થિક (ધનસંબંધી), માનસિક કે આધ્યાત્મિક અથવા ગમે તે હોય.

આપણા દેશમાં પ્રાચીન તથા અર્વાચીન અનેક મનુષ્યોએ અનેક પ્રકારનાં કાર્યો કર્યા છે. અને તે સર્વ કાર્યોમાં પ્રધાન સાધન આ રસવૃત્તિ જ છે. રસવૃત્તિ પ્રકટવાથી જ તેઓએ તે તે કાર્યો કર્યા છે. તેમને અને બીજાઓને અશક્ય જણાતાં કાર્યો પણ તેમનામાં રસવૃત્તિ ઉપજતાં તેમણે પોતે જ તે કર્યાં છે. રસવૃત્તિ મનુષ્યના ઉંડાણમાં રહેલાં વિવિધ સામર્થ્યોને બહાર પ્રકાશમાં આણે છે. તે મનુષ્યના અંતરૂતા ઉંડાણના પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે કે જ્યાં અનેક સામર્થ્યો રહેલાં છે, અને એ સામર્થ્યોના આવિષ્કાર કરવામાં નિમિત્તરૂપ જે જે સ્થૂળ સૂક્ષ્મ સાધનો છે તેમાં એવી તો ગતિ અને આવેશ પ્રકટાવે છે કે તે બધાં જે કામ તેમને કરવાનું છે તે કરી રહે છે ત્યારે જ જાણે છે.

રસવૃત્તિ કેવી રીતે કાર્ય કરે છે અને તે જ્યાં જ્યાં પ્રમાણમાં પ્રકટે છે ત્યાં આસપાસ ગમે ત્યાંથી તેને જે કંઈ જોઈએ છે તે કેવી રીતે આવી મળે છે તેનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી વિચાર કરતાં આખો એક ગ્રંથ લખાય તેવું છે, પરંતુ તેવું વિવેચન કરવાનું આ સ્થળ નથી. તેમ છતાં તમે જો તેનો વિચાર કરશો, અને તમારા પોતાના વ્યતીત જીવનના અનેક વિવિધ અંતિકરો કે જે તમને પહેલાં સિદ્ધ થવા અસંભવિત લાગેલા

છતાં પરિણામે તમારા પડે જ સિદ્ધ અને તે પણ ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ થયેલા હતા તેનું કારણ વિચારી જોશો, તથા ખીજા સમર્થ પુરુષોનાં હવનચરિત્રો જોશો તથા તે ઉપર સદમ વિચાર કરશો તો મનુષ્યજીવનમાં અને તેનામાં રહેલાં અઘૌઠિક સામર્થ્યો બહાર પ્રત્યક્ષ થવામાં તથા અસાધારણ સરખા કાર્ય કરવામાં આ રસવૃત્તિએ શું કર્યું છે અને તેણે કેવું પ્રધાન પદ ભોગવ્યું છે તે તમને સહજમાં સ્પષ્ટ થશે. તે જ પ્રમાણે એનાંએ પુરુષોમાંથી જે કાણે આ રસવૃત્તિનો વિનાશ થયો છે તે કાણે તેઓ કેવા નિર્જલ અને પરાસ્ત થઈ રહ્યા છે તેનો પણ તમને સહજમાં વિચાર આવશે.

આ રસવૃત્તિ જે કાળે અપૂર્વ પ્રમાણમાં મનુષ્યમાં ઉદય પામે છે, તે કાળે તેનામાં રહેલી ખીજ સધળી વસ્તુઓ તેની જ ઇચ્છાને અનુસરે છે. ઉપર આરંભમાં ગણાવેલી વિવિધ શક્તિઓ બધી આ રસવૃત્તિને અધીન થઈ જાય છે. તેઓ પરસ્પરમાં ગમે તેટલો વિરોધ પ્રકટાવે, પણ જે બાજુ રસવૃત્તિ ઢળે છે, તે બાજુએ તે સર્વને આવડું જ પડે છે. જે જે વિષયમાં તીવ્ર રસવૃત્તિ પ્રકટે છે તેમાં અન્ય સર્વ વૃત્તિઓ, ઇન્દ્રિયો, શક્તિઓ, સંકલ્પો વગેરે ભળે છે, કેમકે તેમાં જ તેમને સુખજીવિ ઉપજી હોય છે. જે સમયે રસવૃત્તિ પૂર્ણ વેગથી જાગૃત થાય છે તે સમયે તેમના પરસ્પરના વિરોધો શમી તેઓ સર્વ રસવૃત્તિને અનુસરે છે. અને જ્યાં તે થાય છે કે તત્કાળ મનુષ્ય, જે વિષયમાં તેની રસવૃત્તિ પ્રકટી હોય છે તેને સર્વોત્તમ રીતે સિદ્ધ કરે છે, કેમકે તે વસ્તુને સિદ્ધ કરનાર જે કંઈ સામર્થ્યો છે તે સામર્થ્યોની ધરાવનારી વિવિધ શક્તિઓ તેનામાં પૂર્ણપણે વિકાસ પામી હોય છે.

રસવૃત્તિ શું કરે છે ? જેમાં તે પ્રકટી હોય છે તે કાર્યને સિદ્ધ કરવા મનુષ્ય ખીજાં ગમે તેટલાં બંધનો પ્રાપ્ત થતાં હોય છે તો તે સ્વીકારીને પણ તે કાર્યમાં તે ઉદ્યત રહે છે. જેમાં રસવૃત્તિ પ્રકટી છે તે કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં તે એટલો તો વેગવાળો હોય છે કે આખું જગત ગમે તો તેનાથી વિરોધી હોય તોપણ તેની સ્પૃહા ન રાખતાં પોતાના કર્તવ્યમાં જ મગ્ન રહે છે. રસવૃત્તિ ઉત્પન્ન થતાં તે કાર્યમાં મનુષ્ય શરીરના શ્રમને, મનના શ્રમને, દ્રવ્યના વ્યયને, સમયના ભોગને કે કશાને ગણકારતો નથી. સંકેત, લજ્જા, ભય, બ્રાંતિ, ક્રોધની ટીકા, એ સર્વને પણ છોડી દે છે. રાતદહાડો પરિશ્રમ કરવાથી કંટાળતો નથી, પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ માટે કોઈ નવીન મનુષ્યોનો સંબંધ બાંધવો હોય તો તે પણ બાંધે છે, કોઈ કાર્યને અટકાવવાં પડે છે તો અટકાવે છે, અને એ વિના જે કંઈ આવશ્યક જણાય છે તે નિષ્પ્રાંતપણે કરે છે, તથા જ્યારે તેનું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે ત્યારે જ તેને શાંતિ અને સંતોષ પ્રકટે છે.

જ્યારે આમ થાય છે ત્યારે એ રસવૃત્તિ જે કંઈ કરવા ધારે તે કરી શકે એમાં શું આશ્ચર્ય ? રસવૃત્તિમાં મોટામાં મોટું સામર્થ્ય એ છે કે તે ખીજા સર્વ શક્તિઓને પોતાના પાછળ અનુસરાવે છે અને જ્યાં મનુષ્યની સર્વ શક્તિઓ એકત્રિત થાય છે, ત્યાં જે કંઈ કાર્ય કરવું હોય તે થાય એમાં કશો જ સંશય નથી.

રસવૃત્તિના સંબંધમાં જે કંઈ અત્યંત મહત્વની બાબત છે તે એ છે કે રસવૃત્તિમાં અત્યંત પ્રેમનો ઉદય હોય છે. જેમાં રસવૃત્તિ પ્રકટે છે તેમાં સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રેમ બધાય છે. અને એ પ્રેમનો મનુષ્યના આત્માસાથે અત્યંત સંબંધ હોય છે. જ્યાં પ્રેમ-

ઉચ્ચ અને વિશુદ્ધ પ્રેમ-અનંત પ્રમાણમાં રેલાઈ રહ્યા હોય છે ત્યાં આત્મા પોતાના સર્વ સામર્થ્યસંહિત પ્રકાશને પામે છે. પ્રેમ એ આત્માનું લક્ષણ છે તથા એ લક્ષણ જે રચે આવિર્ભાવ પામ્યું હોય છે ત્યાં આત્મા પોતાનો આવિષ્કાર કરે એ શક્ય જ છે. અને જ્યાં આત્મા આવિષ્કાર કરે ત્યાં પરાજય કે અસિદ્ધિ પ્રકટવાનો સંભવ જ ન હોય એ પણ સ્પષ્ટ જ છે. રસરૂતિ ઉપજતાં આત્માનું બળ અનાયાસ રીતે જ ત્યાં પ્રકટે છે.

તે જ પ્રમાણે માનસ શાસ્ત્રના નિયમથી પણ વિચારતાં રસરૂતિનું અદૈકિક સામર્થ્ય જણાઈ આવે છે. રસરૂતિમાં ગોષ્ઠ ગુણ રહેતો છે અને તેથી જે જે શક્તિઓનો રસરૂતિપૂર્વક ઉપયોગ થાય છે તે તે શક્તિઓ ઉપયોગ પામવાની સાથે રસરૂતિપરે પોતાનાં કરે છે. તેથી તે કામથી ચાકતી નથી અને થયું કાર્ય કરી શકે છે. રસરૂતિવિના જે શક્તિઓ વપરાય છે તેમાં તત્કાળ શ્રમ પ્રકટે છે અને તેથી તે શક્તિઓમાં જેટલા પ્રમાણમાં બળ રહેલું છે તે સઘળું બળ તેને બહાર કઢાવવાનો વખત જ આવતો નથી. માટે એ શક્તિઓને પોતાણુ આપવાને રસરૂતિની અગત્ય છે. રસરૂતિથી મનની, મગજની અને શરીરની સર્વ શક્તિઓ પોતાણુ પામતી હોવાથી તે સંહિત જે કાર્ય કરવામાં આવે તેમાં શરીર, મન કે મગજ ગમે તેની શક્તિઓ વધારે પ્રમાણમાં અને વધારે બળપૂર્વકે ધણો લાભો સમય કામ કરે એ સ્વાભાવિક છે.

જે કાર્યમાં આપણી રસરૂતિ પ્રકટી હોય છે તે કાર્યનેજે આપણે કોઈને કહીએછીએ તો આપણી તે વાણીમાં, આપણા તે ભાવમાં કંઈ અદૈકિકતા પ્રકટે છે, અને તેની બીજા મનુષ્યઉપર અત્યંત અસર થાય છે. તથા જે કાર્યમાં બીજાઓ પણ અત્યંત ઉત્સાહથી લાગ લે છે. તે કંઈ અત્યંત રસરૂતિપૂર્વક કથન કરવામાં આવે છે તે શબ્દોપ્રાણુ-મય અને છે, તેમાં આત્માનું બળ વહેતું હોય છે, તેની બીજાઉપર અત્યંત અસર થાય છે. રસરૂતિપૂર્વક કરેલા વિચારો અત્યંત બલવાન હોય છે, અને તે તે પોતાનામાં આત્માના સામર્થ્યને એવી રીતે બેળવે છે કે તેમાં અધિક બળનો પ્રભાવ પ્રકટે છે.

આ રીતે રસરૂતિ કોઈ વિવક્ષણુ વસ્તુ છે એ સદ્ગત્માં સ્પષ્ટ થાય તેનું છે. એ રસરૂતિને જે તમે કળવો છો અને તમારા કોઈ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા તરફ વાળો છો તો તો તે કાર્ય સર્વોન્નુષ્ટીતે સિદ્ધ થવા વિના રહેતું નથી. આ રસરૂતિનો તમે અનેક પ્રસંગે ઉપયોગ કરો દરો, અને તેથી તેના બળનું તમને લાભ દરો જ. હજી પણ તેનો ઉપયોગ કરી નેશો તો તેનો અમ-કાર તમને અધિક અને અધિક સ્પષ્ટ થશે જ.

વાચકવર્ગ! આ રસરૂતિને અત્યંત પ્રમાણમાં પ્રકટાવવાથી તમારામાં રહેલી જે જે શક્તિઓ છે, જે જે તરવો છે, જે જે સામર્થ્યો છે તે સર્વને એક કાર્યમાં વાળી શકાય છે. નિઃશ્યાત્મક છુદ્ધિ, તર્કશક્તિ, સંકલ્પશક્તિ આદિ જે કંઈ છે તે સર્વ રસરૂતિને અધીન થઈ રહે છે, અને તેમ થતાં એ સર્વના એકત્રિત બળપૂર્વક જે કંઈ કાર્ય કરવું હોય છે તે ત્યારે કરવામાં આવે છે ત્યારે તેમાં નદિ ધારેલા એવો અદ્ભુત વિશ્વ મનુષ્ય બેળવે છે.

ઉપર કરેલા સ્વસ્થ વિચારથી આપણામાં રહેલી સર્વ વસ્તુને એક માર્ગમાં વાળવી બની શકે એમ છે, એ જણાય છે. તેથી તમારું મુખ્ય કર્તવ્ય તો એ જ છે કે જે કંઈ

• (આ વિષયનો અનુર્થ વિજ્ઞાન અભિષેકના શ્રીમદ્વાકના અંકમાં પ્રકટ થશે.

કાર્ય કરવાનું આવે તેમાં સર્વ પ્રકારે કરીને રસવૃત્તિ પ્રકટાવવી. જે વિષયના અધિક અને અધિક રસપૂર્વક વિચારો કરવામાં આવે છે, તેમાં રસવૃત્તિ અધિક અને અધિક અંશમાં જાગૃત થતી જાય છે. અને તેમ થતાં આપણામાંનું સમગ્ર તે કાર્યમાં જાગૃત્વક જોડાય છે.

આપણી જે કંઈ મુખ્ય યોજના છે તેને સિદ્ધ કરવામાં આ રસવૃત્તિ એક અત્યંત સમર્થ સાધન છે. તે ખીજનામાં નથી, આપણા પોતાનામાં જ છે, અને તેને આપણે જ ઉત્તેજિત કરી શકીએ એમ છે. એ સ્ત્રોતપણે ઉત્તેજિત થતાં આપણે જૂદા જૂદા રૂપે નથી રહેતા, પણ એકરૂપે થઈ રહીએ છીએ. એટલે આપણામાંનું સમગ્ર અનુકૂળરૂપે જ એ કા-માં યોજાય છે, અને તેમ થતાં તમે જે કંઈ ધારો છો તે કરી શકો છો. અપૂર્વ પ્રમાણમાં રસવૃત્તિને પ્રકટાવો અને તમને સર્વજ્ઞ સુલભ થઈ રહેશે. આ માત્ર વાંચી જવા માટે જ નથી, પરંતુ તેનો વિચાર કરો, જરા ઉંડાણથી વિચાર કરો, તમારા પોતાનામાં આવીને વિચાર કરો.

ઉપયોગી જાહેરખબરવિધે

વ્યાપારવૃદ્ધિમાં જ્યારથી જાહેરખબર પ્રસારવાની પદ્ધતિ અને કક્ષાનો ઉપયોગ થવા માડ્યો છે ત્યારથી તે વિષય વ્યાપારની જાગૃતમાં ઘણો મહત્વનો થઈ પડ્યો છે અને નાના તથા મોટા સર્વ વ્યાપારીઓ તે જાગૃતમાં થોડું અથવા ઘણું લક્ષ પોત પોતાની બુદ્ધિ આદિ સાહિત્યઅનુસાર આપે છે અને દુર્મેશમાં તેમાં કંઈ નૂતનતા પ્રાપ્ત થતી જાય અને ગ્રાહકોનું લક્ષ વિશેષ પ્રમાણમાં ખેંચાઈ તેમનો વ્યાપાર વિસ્તૃત થતો જાય એમ ઇચ્છા તેમને રહ્યા કરે છે. જાહેર ખબર એ વ્યાપારનું અત્યંત ઉપયોગી અંગ થઈ પડ્યું છે, અને તેને અનેક યુક્તિથી ઉત્તમ પ્રકારે નિભાવી અર્થની સાર્થકતા સિદ્ધ કરવા તરફ પ્રધાન હેતુ રહેલો છે.

આ અર્થ સિદ્ધ કરવામાં વ્યાપારીએ જાહેર ખબર પ્રસારનાર જે મધ્યસ્થ વસ્તુ રહેલી છે તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો અને તેમાં વ્યર્થ થતો ખર્ચ જાચવી હેતુપૂર્વક ખર્ચ કરી પોતાની ઇચ્છા કેવી રીતે પાર પાડવી તેનો વિચાર કરવાની જરૂર રહે છે. કારણ કે જે વ્યર્થ ખર્ચ થાય છે અને જેનો ઉપયોગ જાહેરાત તરીકે જેમના આગળ નિરપયોગી હરે છે તેનો જાચવ કરવો એ વ્યાપારીને ખાસ લક્ષમાં રાખવાની એક જાગૃત છે. તેમાં કરકસરનું મહત્વનું અંગ રહેલું છે કે જે દ્રવ્યસંચય અને પ્રાપ્તિમાં અત્યંત સહાયક છે.

જાહેરાત સંબંધી વિચાર કરતાં હાલ તેનો ત્રણ પ્રકારે ઉપયોગ થતો જણાય છે. એટલે જાહેરાત પ્રસારનાર આપણે મધ્યસ્થ વસ્તુ જે કહી તે ત્રણ પ્રકારની હોવાનું જણાય છે. (૧) સર્વસામાન્ય (૨) સંબંધકર્તા (૩) નિત્ય ઉપયોગી.

(૧) સર્વ સામાન્ય જાહેરખબર સર્વ પ્રકારના મનુષ્યોને સર્વ ત્ર્યજે પહોંચાડવામાં આવે છે. તેમાં મનુષ્ય અથવા સ્થાન એ બેનો વિચાર ઓછો કરવામાં આવે છે જાહેરાત પ્રસારનાર અને તેનો લાભ લઈ તે ઉપરથી વસ્તુની ખરીદી કરવા ઇચ્છનાર એ બન્નેના સંબંધને તે બાધે છે પરંતુ તેમાં પરસ્પર ઉદ્દેશીને કાર્ય ઓછું થાય છે. તે સંબંધ અ-લુધાર્યો અને અકસ્માત્ જેવો હોય છે. પરસ્પરનું એક સમાંતર દિશામાં આકર્ષણ નથી

હોતું. માત્ર કંઈક સામાન્ય જ્ઞાન થવાથી અથવા જગતમાં તેનું અસ્તિત્વ છે એટલું જાણવાને તે બસ છે. આવી જાહેરખબર સમગ્ર દેશ અથવા પ્રગતિ પૂરો વગેરે દ્વારા ફેલાવવામાં આવે છે.

(૨) સંબંધ કર્તા જાહેરાત જે જે પ્રકારનો ઉલ્લેખ દોષ તે તે પ્રકારના ઉલ્લેખવાળા મનુષ્યો તથા પત્રોત્સાધે સંબંધમાં આવવાની જે યુક્તિ છે તે છે, આથી એક વિચાર અને એક કર્તવ્યને માનનાર સમાજસાથે સંબંધ ધર્મ પરસ્પર ઉપકાર થવાનો પ્રસંગ સદાજ પ્રાપ્ત થાય છે. યોગ્ય દિશામાં યોગ્ય સંબંધ બાંધવાને આવા પ્રકારનું સાધન પણ અત્યંત ઉપયોગી છે.

(૩) નિત્ય ઉપયોગી એવી ત્રીજી પ્રકારની જાહેરાત એ વેચનાર અને વાપરનાર એ બન્ને વચ્ચે એક સીધી સિટીમાં સંબંધ બાંધનાર મધ્યસ્થ પદાર્થ છે. તે દુગેશનો ઉપયોગી પદાર્થ હોવાથી જેની પાસે પહોંચાડવામાં આવે છે તે તેને પોતાની પાસે દૃષ્ટિઆગળ વારંવાર ધ્યાન કરે તેમ રાખે છે. આથી જે અર્થનું સૂચન તે પ્રકારની જાહેરાતવડે કરાવવાનું હોય છે તે તે મનુષ્યના મનઉપર દિવસમાં અનેકવાર ધાય છે અને મનનો સ્વભાવ પોતાની આગળ નિત્ય રમતા પદાર્થ તરફ સદાજ વળી જવાનો હોવાથી અને તેનામાં પ્રેમભુક્તિ પ્રકટાવવાનો હોવાથી તે મનુષ્ય સ્વાભાવિક રીતે તે પ્રકારની જાહેરાતનો ઉપયોગ કરનાર પ્રતિ વળે છે અને પોતાનું નામ તત્કાળ તેના પ્રાદેશના લીસ્ટમાં નોંધાવે છે.

જાહેરાતનો આ ત્રીજી પ્રકારનો ઉપયોગ આજ સર્વોત્તમ મનાય છે. તેથી વ્યર્થ થતો ખર્ચનો ભોગો કમી થતો જાય છે. અને જે જે પ્રકારના મનુષ્યોસાથે ત્યાં ત્યાં સંબંધ બાંધવાની અગત્ય જાણાય છે ત્યાં સંદેશાકારી અને સંતોષકારકરિને સંબંધ બાંધી શકાય છે.

અન્ય પ્રકારની જાહેરાતોમાં ઘણો એવો ખર્ચ થતો જાય છે કે જેનો કંઈ પણ અર્થ સિદ્ધ થતો નથી અને જે વેચનાર અને ખરીદનારનો સંબંધ તેને તે કેવળ આડી રીતે દળસીના કાનની માફક જ માત્ર આવે છે. તેમાં પરસ્પર, વચ્ચેનો સંબંધ પ્રત્યક્ષ બોલક હોતો નથી, કેવળ બાતલાચક હોય છે.

ઉપયોગી પદાર્થવડે જે જાહેરાત થાય છે તે પ્રત્યક્ષ બોલ કરનાર નથા વેચનાર ખરીદનારનો સાક્ષાત્ સંબંધ કરાવનાર હોય છે. તેથી મૂલ્યી બધાય છે અને તેનાથી ઉપકાર થએલી જગત સામે અદ્યો વાળવા દમેશમાં તપર થઈ જાય છે.

મનુષ્ય માત્રનો નોંધે ભાગે એવો સ્વભાવ જ છે કે બનનાં સુખી ઉપકારને જાણ ન રહેતું. સામા મનુષ્યને તત્કાળ પ્રસંગ ઉપકારની તેના ઉપકારનો અદ્યો વાળવો. આથી ઉપયોગી પદાર્થની જાહેરાતનીકે એટલે સર્વે એક પ્રકારના ઉપકારને જાણનાર હોવાથી મનુષ્યો તેનું વળતર આપવા તત્કાળ ઉત્સાહ જામત કરે છે અને ત્યાં સુધી તેમનાથી તેમ કંઈ નથી શકતું ત્યાં સુધી તેઓ સતત તેના ચિંતનમાં રહે છે.

નમુનો મંગાવી ખાતરી કરો

તમારા વાળમાટે

કામીનીઆ ઓઇલ વાપરો

તેથી વાળ પડ્યાં લાંબા, સુંદર, અગત્યા, નરમ

પછને મગજને ઠંડક આપી માથાનો ખેરો વગેરે

દર દરે અકલમ સારો ફેરફાર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ,

ઝીઓ, પુરુષો, વજીરો, સોફીસીટરો તેમજ મંગ

જમારીનું શામ કરનારને ધણુ જ ઉપયોગી છે.

માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી

વાળના મૂળને પોષણ આપેનાર છે. એક વખત

અજમાવ્યાથી ખાતરી થશે.

કિંમત ૧ પાટલીના રૂ. ૧-૦-૦.

૨ પાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦

વી. પી. ખર્ચ બુટા.

મહાકાલ

વર્તમાન અંકના વિષયો
અહા અને જ્ઞાન
ત્રેયસ્સાધકોપ્રતિ પત્ર
શ્રી યોગસાર
સર્વ ધર્મોર્ન એક્ય ચક્રુ શું
સ્વાભાવિક છે ?

—પુ ૫૫ હેપર—
શ્રી મહાદેવનાં વાચકોપ્રતિ

લાવના

સર્વ પરં વીમહિ

આગામી અંકના વિષયો

- ૧ સગી સુવલ્લ
- ૨ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની અસાધકતા
- ૩ શ્રી દસિ હસિદાનન્યદોષ
- ૪ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય
- ૫ પ્રાપ્ત શિક્ષક હસ્તિઓ

વગેરે

૧૨૬૨.

આપાદ.

“પ્રજાનનાને કહી ન ત્યજ્યે, પ્રગ્ન સહ ક્ષિયતિમાં રહીએ,
કાળે અચવ નથી હું અસ્થિતિ, કાલમાં દયાનારી લાહીએ”

—નિમ્બાર—

વડોદરા.

પાલિક મુલ્ય ૨-૦-૦

જે જે અમૂલ્ય હું પામીશ તે તે,
 તમને દઈ પછી લઈશ, હો બંધુ !
 પૂર્ણ તૃપ્તિ દેતું ભોજન હું તો,
 તમને ખવાડીને ખઈશ, હો બંધુ !
 અવળી ક્રિયા કાંઈ જોઈ તમારી,
 તમથી હેતુ તેનો ગ્રહીશ, હો બંધુ !
 સહજ સહજમાં આચારવિચારની,—
 ભેદબુદ્ધિ ન લહીશ, હો બંધુ !
 દોષ પટે કદી તો એ નિભાવજો,
 તમથી ન અંતર ગ્રહીશ, હો બંધુ !
 અણુસમન્નયે કદી ભેદ પટે છતાં,—
 તમથી બુદ્ધો ન જણાઈશ, હો બંધુ !
 આગળ તમને વધેલા હું જોઈને,
 અસૂયાથી કદી ન અંજઈશ; હો બંધુ !
 પ્રભુને ભેટશે (ને) હું ન ભેટીશ, તો તમને,—
 ભેટીને ન્યાલ ગણાઈશ, હો બંધુ !
 આપની ઉન્નતિસરિતામાં હું પણ,
 આનંદે સંગે તણાઈશ, હો બંધુ !
 સાધક બંધુરૂપી એક શરીરમાં,
 અવયવ બનીને જોડાઈશ, હું બંધુ !
 આપના પ્રત્યેક કાર્યમાં યત્ને,
 ઉત્સાહ ધરીને યોગાઈશ, હું બંધુ !
 જે દેશતા તમે રહીશ યવાના,
 બનીશ હું પણ ત્યાંનો રહીશ, હો બંધુ !
 પ્રભુને રીઝાવવા આપણુ સર્વે,
 એક થાઓ નખશીરા, હો બંધુ !
 ‘ અનેક છતાં પણ એક જ આ તો ’,
 પ્રેમી એમ કહેશે શ્રીઈશ, હો બંધુ !

સાધકસંવંધના નિર્વહણઅર્થે સાધકોના પરસ્પરપ્રતિના સંકલ્પો.

૫૬ (નાકની નથની ને કાનની વાળી એ લય)

શુરુગનુગ્રહ સાચો પામવાકાળે,
સાધકપ્રતિ પ્રેમી રહીશ હું બધું !
દોષ તમારા નિહાળી દો કાળે,
તમપ્રતિ દેખી ન થઈશ, હું બધું !
શ્રવણ કરીશ કટુવચન તમારું,
મથ હું તે ભૂલી જઈશ, હો બધું !
દોષસિમીપ કદાપિ તમારી,
નિહાનો શબ્દ ન કહીશ, હો બધું !
સર્વ ક્રિયામાં હું સત્ય હૃદયથી,
આપને આશ્રય દઈશ, હો બધું !

જે જે અમૂલ્ય હું પામીશ તે તે,
 તમને હર્ષ પછી લઈશ, હો જાંધુ !
 પૂર્ણ વૃત્તિ દેતું લોજન હું તો,
 તમને ખવાડીને ખઈશ, હો જાંધુ !
 અવળી ક્રિયા કાંઈ ભેધ તમારી,
 તમથી હેતુ તેનો ગ્રહીશ, હો જાંધુ !
 સહજ સહજમાં આચારવિચારની,—
 ભેદબુદ્ધિ ન લહીશ, હો જાંધુ !
 દોષ પટે કદી તો એ નિભાવજો,
 તમથી ન અંતર સહીશ, હો જાંધુ !
 અણુસમન્નયે કદી ભેદ પટે છતાં,—
 તમથી ભુલો ન જણાઈશ, હો જાંધુ !
 આગળ તમને વધેલા હું ભેળને,
 અસૂચાચી કદી ન અંજઈશ; હો જાંધુ !
 પ્રભુને ભેટયો (ને) હું ન ભેટીશ, તો તમને,—
 ભેટીને ન્યાલ ગણઈશ, હો જાંધુ !
 આપની ઉન્નતિસરિતામાં હું પણ,
 આનંદે સંગે તણઈશ, હો જાંધુ !
 સાધક જાંધુકૃપી એક શરીરમાં,
 અવયવ બનીને ભેડઈશ, હું જાંધુ !
 આપના પ્રત્યેક કાર્યમાં યત્ને,
 ઉત્સાહ ધરીને ચેતઈશ, હું જાંધુ !
 જે દેશના તમે રહીશ યવાના,
 બનીશ હું પણ ત્યાંનો રહીશ, હો જાંધુ !
 પ્રભુને રીઝાવવા આપણ સર્વે,
 એક યાત્રો નખડીશ, હો જાંધુ !
 ‘ અનેક છતાં પણ એક જ આ તો ’,
 દસી એમ કહેયે થીઈશ, હો જાંધુ !

શ્રી યોગસાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૮૪ થી)

॥ યોગશાસ્ત્ર તત્ત્વવિચાર ॥

આ પ્રમાણે યોગવિદ્યાનું માહાત્મ્ય યુક્તિથી, શાસ્ત્રથી અને અનુભવથી સર્વ વિવેકીને સિદ્ધ હોવાથી એ વિદ્યાસંબંધમાં હાલના તથા પૂર્વના સર્વ વિદ્વાનોએ લક્ષ આપ્યું છે, અને તેના પરિણામમાં એ વિદ્યાને એ વિદ્યાના વિવિધ પ્રયોગોને તથા પ્રક્રિયાને વિવિધરૂપે સ્પષ્ટ કરનાર લેખો આપણને પ્રાપ્ત થયા છે. આ ગ્રંથોની યાદી સર્વને પરામર્શ કરવા સરલ પડે તે માટે આ લેખના અંતિમ ભાગમાં આપવામાં આવશે. પણ અત્ર એ જણવવું જરૂર છે કે એ સર્વ ગ્રંથોમાં જ્યારે ઇતર ગ્રંથો પ્રકરણ ગ્રંથોરૂપ છે ત્યારે શ્રી પદ્મજલ્લ ભગવાને રચેલું શ્રી પાતંજલ યોગદર્શન એ આ વિદ્યાનો આકર ગ્રંથ છે. ઇતર પ્રકરણ ગ્રંથોમાં આ વિદ્યાના કોઇ એક વા અનેક અંગ અથવા ઉપાંગને માત્ર વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કર્યું છે ત્યારે સર્વ પ્રક્રિયાનું પ્રતિપાદન માત્ર શ્રી યોગદર્શનમાં જ કરેલું છે. અને આ હેતુથી જ એ શ્રી પાતંજલ યોગદર્શન-પદ્ દર્શનમાંનું એક દર્શન-શુદ્ધ વિદ્વાનોએ ગણ્યું છે. આમ હોવાથી યોગશાસ્ત્રસંમત તત્ત્વવિચાર જણવા માટે પ્રધાન પંક્તિ ઇતર ગ્રંથો ભોગવતા નથી પણ આ દર્શન ભોગવે છે અને તેને અનુરૂપ શ્રી સાંખ્યદર્શન, તત્ત્વસંભાસ, સાંખ્યતત્ત્વકૌમુદી આદિ વિવિધ ગ્રંથો તે એના સહાયરૂપ છે, અને તેથી આ તત્ત્વવિચાર જણવા એ ગ્રંથોનો જ પ્રધાન આશય સર્વને લેવો પડે છે.

અહિં એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક થશે કે યત્નેન યોગઃ પ્રત્યુક્તઃ એ શ્રી બાહ્યજન્યસૂત્રથી તે સૂત્રપરના ભાષ્યથી તથા શ્રી શારીરક ભાષ્યના પ્રથમાધ્યાયમાં કરેલા સાંખ્યદર્શનના ખંડનથી આ તત્ત્વવિચાર વેદમૂલક નથી એમ સિદ્ધ કર્યું છે તો તે સંબંધમાં શા માટે વિચાર કરવો પડે ? આનું ઇતર એ કે પ્રથમ નો શ્રી શારીરક ભાષ્યાદિ રચણે જે ખંડન કર્યું છે તે યોગશાસ્ત્રસંમત સર્વ તત્ત્વવિચારનું ખંડન નથી પણ માત્ર પ્રધાનની સ્વતંત્રતા, પુરુષનું નાનાત્વ ઇત્યાદિ ગણ્યા ને ગાંઠ્યા બે ચાર અંશોનું જ ખંડન કર્યું છે તેથી એ શિવાયની બીજી બધી પ્રક્રિયા પુરુષનું ચિદ્રૂપત્વ, અસંગત્વ, અકર્તૃત્વ, સત્કાર્પણ, પ્રવિણતામયતા, જગત્તા નાનાત્વનું દ્વૈતમાત્રમાં પર્યાવસાન ઇત્યાદિ-અખંડિત છે અને તેથી તે અંશો સંમત છે. માટે જેમ શુદ્ધ તણુકુલની સાથે છાંસ વળગેલાં હોય તો તેટલાથી આખા ભાતનો ત્યાગ નહિ કરતાં સુદ્ધ છાંસને છોડી તણુકુલનું ગ્રહણ કરી લે છે તે પ્રમાણે એ વિરોધી દેખાતા બે ચાર અંશોને છોડી ઇતર સર્વ અંશોનું ગ્રહણ વિવેકીને પણ અપેક્ષિત છે. અને બીજી રીતે બેધર્મ્યે તો આ સર્વ દર્શનો સર્વસ, યોગવિત્ત મહત્ત્મા પુરુષોથી પ્રણીત છે તેમાં વાસ્તવ વિરોધ સંભવતો નથી. જે વિરોધ આપાતતઃ પ્રતીત થાય છે તે વિનેય પુરુષોની મતિની વિરૂપતાને લીધે, અધિકારના ભેદને લીધે જ સર્વનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર એ મહાપુરુષોએ સ્વીકાર્યો છે. વળી એ દર્શનો જૂદા જૂદા લક્ષ્યમિન્દુ સ્થાપી રચાયેલાં છે. આમ હોવાથી એ સર્વ પોતપોતાના સ્થળમાં સાવકાશ છે, અપૂર્વ છે અને એક બીજાના વિરોધી નથી. દશાન્તરૂપે ન્યાય, યોગ અને વેદાન્ત એ ત્રણ દર્શનો લાઘ્યે તો એમાં ન્યાયશાસ્ત્રમાં પ્રધાનપણે ન્યાયના નિયમોનું પ્રતિપાદન કરવું અને તે યુક્તિથી કરવું એજ આશય છે

અને એના અંગરૂપે તત્ત્વવિચારને સ્થાન આપ્યું છે તેથી એમાં જે તત્ત્વો સંમત લીધા છે તે સામાન્ય મતિના મનુષ્યો સદ્ગત વિચારથી જે સંમત કરી શકે છે તે જ સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. ત્યારે યોગશાસ્ત્રો પ્રધાનપણે યોગનું પ્રતિપાદન કરવા ધારે છે અને તેના અંગરૂપે તત્ત્વવિચારને સ્થાન આપે છે અને સાંખ્યશાસ્ત્ર તત્ત્વવિચારને પ્રધાન સ્થાન અર્પી યુક્તિથી મનુષ્યની લુહિતી પરાકાષ્ઠાથી જે તત્ત્વોસુધી જવાય ત્યાં સુધી જાય છે અને વેદાન્તશાસ્ત્ર યુક્તિને ગૌણ કરી, ઉપનિષદ્વાક્યોને પ્રધાન લઇ તેમાંથી શો તત્ત્વનિર્ણય થઇ શકે છે તેનું પર્થોક્ષીયન કરે છે. આમ હોવાથી, આં રીતે ક્ષિત્ર ભિન્ન દર્શિનિંદુ કાર્ષ આ શાસ્ત્રોની પ્રવૃત્તિ કરાયેલી હોવાથી એમના સિદ્ધાન્તોમાં ભેદ દેખાય છતાં તે સર્વ પોતપોતાની કક્ષામાં સાચા હોય એ ઉભય સંભવે છે. આમ કરવાનું મુખ્ય કારણ સર્વ જનનું કલ્યાણ કરવાનો આશય દેખાય છે. બધા પુરુષોની મતિ એક સરખી હિચ્ચ હોતી નથી, બધાને વેદઉપર શ્રદ્ધા હોતી નથી અને બધાનો એક સરખો અધિકાર હોતો નથી. તેથી જે પુરુષોને વેદ ઉપર પોતાના પ્રાકૃત કર્મવશાત્ ઉજ્જવલ શ્રદ્ધા પ્રકટેલી છે તેમનું એવ વેદાન્તશાસ્ત્ર સાંધે છે અને તેમને જણાવે છે કે પુરુષ એક છે, બ્રહ્મતત્ત્વ માત્ર જ સર્વત્ર છે, શુભ અને બુદ્ધ એક છે, જગત્માં નાનાત્વ નથી, જગત્ જ નથી પણ માત્ર બ્રહ્મતત્ત્વ જ સર્વત્ર વિસતી રહ્યું છે. અને એ અનુભવમાં ઉતારવું, બ્રહ્માત્મક્યનો અપરોક્ષ અનુભવ દૃઢપણે કરવો એ જ પુરુષાર્થ છે અને તે માટે યોગ એ એક જ સાધન છે. પણ જો આ એક જ શાસ્ત્ર રચ્યું હોત તો જેમની મતિમાં આ સિદ્ધાન્ત પ્રવેશી શકતો નથી, જગત્ જે સર્વ ઇન્દ્રિયોથી દેખાય છે તે જેમના મનમાં ખસી જાય તેમ નથી, તેમના એવનો માર્ગ રહેત નહિ. આથી તેના પુરુષોનું એવ સાધવામાટે પણ જગત્ને સત્યરૂપે સ્વીકારનાર અર્થાત્ જગત્ સત્ય છે એમ માની પ્રવૃત્ત થનાર વિવિધ શાસ્ત્રો રચાયાં છે. આ શાસ્ત્રો આ પુરુષની મતિમાં સત્તર પ્રવેશી છે અને એ શાસ્ત્રપર શ્રદ્ધા તેમની યાય છે અને એ શાસ્ત્રો પણ પરિણામે પુરુષાર્થયોગ સાધવાનો છે એ જ સિદ્ધાન્ત અપ્રાપ્તિપણે રચાયે છે. આ રીતે કર્તૃત્વની સર્વત્ર એકતા છે તેથી ગમે તે પ્રકારે પણ મતિમાં સિદ્ધાન્તો પ્રવેશી જો પુરુષ પોતાના વાસ્તવ કર્તૃત્વરૂપ યોગાનુશાનમાં જોડાઇ જાય છે અને તેમાં પાર પામે છે તો પછી તેની તીવ્ર, સંસ્કૃત, સુક્ષ્મપદાર્થઆદિણી મતિ જે વાસ્તવ સત્ય છે તેને અવસ્થ જાણે જ છે. તેથી આ વિન્ન ભિન્ન દર્શનો તે મતિમાં કર્તૃત્વ ઉતારી કર્તૃત્વમાં પ્રવૃત્ત કરાવવાનાં સાધનોમાત્ર છે અને તે કાર્ય સર્વ ઉત્તમ પ્રકારે કરે છે. માટે એક શાસ્ત્ર 'બીજનું' વિરોધી નથી, એક શાસ્ત્રની સત્યતાથી બીજું નિર્રર્થક થવું નથી એ સ્પષ્ટ સમજાય છે. આમ હોવાથી યોગશાસ્ત્રસંમત તત્ત્વવિચાર એના અધિકારી માટે ખાસ અપેક્ષિત છે અને તેથી તે અવ સ્થ કર્તૃત્વ છે એ સિદ્ધ થાય છે. આ હેતુથી જ શ્રી પતંજલિએ આરંભમાં યોગશાસ્ત્ર આરંભ કરવા યોગ્ય છે એ પ્રતિષ્ઠા કરનાર અધિકાર સૂત્ર રચ્યું છે કે

અથ યોગાનુશાસનમ્ ॥ ૧.૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—યોગાનુશાસન નામનું શાસ્ત્ર આરંભાય છે.

આ સૂત્રમાં શ્રીમંત્રકારે પોતાના ચિત્તિર્ણિત મંથનું નામ યોગાનુશાસન છે એ જ્ઞાન્યું છે તથા તે આરંભ છે એ પ્રતિષ્ઠા કરી છે. તથા અથ શબ્દને આરંભમાં હિચ્ચરી મંજલ પણ કહ્યું છે. અથ શબ્દ અને ઉદ્દેશને માટે કહ્યું છે કે ઉદ્દેશારક્ષાથ શબ્દાદ્ય ઘોષેર્તા

પ્રહ્લણઃ પુરા । કંઠં મિત્વા વિનિર્યાતૌ તસ્માન્માઙ્ગલિકાવિમૌ ॥ ૩૦૬ ॥ અને અથ-
શબ્દ એ જે સર્ગારંભમાં થી બ્રહ્મા ભગવાનના કણકમાંથી નીકળ્યા છે તેથી અને મંગલકર
છે. તેથી અથ શબ્દનું ઉચ્ચારણ મંગલરૂપ કાર્યને સાર છે અને એ શબ્દ અધિકાર, આરંભ
એ અર્થનો વાચક છે. તેથી એ એક શબ્દથી મંગલકાર્ય અને આરંભરૂપ અર્થ અને બતા-
વાયા છે. યોગાનુશાસન એટલે યોગનું અનુશાસન. 'અનુશાસન' શબ્દનો અર્થ અનુશિષ્યતે
વ્યારવ્યાયતે લક્ષણસ્વરૂપમેદોપાયફલૈર્યેન એ બ્યુત્પતિથી એ છે કે જે લક્ષણ, સ્વરૂ-
પ, ભેદ, ઉપાય અને ફલરૂપે વ્યાખ્યા કરે છે, વિશદ કરે છે તે ગ્રંથ અનુશાસન છે
અર્થાત્ જે ગ્રંથમાં યોગનું લક્ષણ બતાવ્યું છે, યોગનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે, યોગના
ભેદો, વિભાગો દર્શાવ્યા છે અને યોગનાં સાધનો તથા ફલનું પ્રતિપાદન કર્યું
છે તે યોગાનુશાસન છે. પણ ખરું જોતાં આટલો અર્થ તે શાસનપદનો, યોગશાસનપદનો
છે તેમાં અનુ વધારી ગ્રંથકારે એ સૂચવ્યું છે કે આ ગ્રંથમાં કરાતું પ્રતિપાદન તે સ્વેચ્છા-
નુસાર, પ્રમાણવિનાનું નથી પણ પૂર્વ પ્રમાણરૂપ વિસ્તૃત ગ્રંથને આધારે કર્યું છે. શ્રીયાસ-
વદ્ધ્ય સંહિતામાં કહ્યું છે કે હિરણ્યગર્ભો યોગસ્ય વક્તા નાન્યઃ પુરાતનઃ શ્રી હિરણ્યગર્ભ
ભગવાન્ જ યોગના આરંભક વક્તા છે અને અન્ય નથી. તેમ જ પત્તેન યોગઃ પ્રત્યુક્તઃ
એ સૂત્રના ભાષ્યમાં શ્રી શંકરાચાર્યે પણ અથ તત્ત્વદર્શનામ્યુપાયો યોગઃ એવું યોગનું
સૂત્ર આપ્યું છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે આ યોગાનુશાસન અપૂર્વ ગ્રંથ નથી પણ પ્રાચીન
ગ્રંથોને આધારે લખાયેલો છે અને તેથી શુરૂભૂતક હોવાથી શ્રદ્ધા છે અને તેથી એનું
યોગાનુશાસન નામ અન્યથા છે.

આ પ્રમાણે આ આરંભસૂત્રથી શ્રી ગ્રંથકારે યોગવ્યાખ્યાન, યોગવિચાર અવસ્થા કત-
વ્ય છે એ સૂચવ્યું છે અને તેનું કારણ એ છે. યોગ એ સમગ્ર સિદ્ધિને, જીવ-મુક્તિ તથા
આશુન વિદેહમુક્તિને પણ આપનાર છે. અનેક પુરુષો યોગનો આશ્રય કરી એ સ્થિતિને
પામેલા છતિદસ, પુરાણ, સ્મૃતિ, શ્રુતિમાં પ્રસિદ્ધ છે અને પ્રસ્તુત શાસ્ત્ર પૂર્વના ઋષિ, મુનિ-
ઓના ગ્રંથોને આધારે રચાતું હોવાથી શુરૂભૂતક હોવાથી પ્રમાણરૂપ છે. તેથી યોગનત્ત્વ-
વિચારમાં ધરાતો આદર હિચિત્ જ છે. જેમ ઇતર પ્રાચીન અર્વાચીન તત્ત્વવિચાર-
ના ગ્રંથોમાં જીવ, ઈશ્વર, જગત્, કર્તવ્ય, પ્રાસન્ન્યાદિના સબંધમાં વિવિધ વિચારો તે તે
મહાપુરુષના દર્શાવ્યા છે તે પ્રમાણે આ યોગવિદ્યાનો આશ્રય કરનાર વિવિધ મહા પુરુષોના
તત્ત્વવિચાર શા શા છે તથા તે કેવી પદ્ધતિથી જીવાદિ વિષયોનાં સ્વરૂપો વર્ણ છે તે વિ-
ચારવું હિચિત્ છે.

ત્યાં જેમ વેદાન્તશાસ્ત્રનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત જીવ બ્રહ્મનું ઐક્ય છે, જીવ બ્રહ્મ કહે-

વાથી વેદાન્તનું તાત્પર્ય કહેવાઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે યોગશાસ્ત્ર

દૈત્યાદઃ.

અને સામ્યશાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત વિશ્વ=દરપ+દશ અથવા વિશ્વ=

મૃતિ પુરુષ કહેવાથી આવી જાય છે. યોગશાસ્ત્ર કેવલ શુદ્ધ

દૈત્યને પરપરમાં કાઢ પણ રીતે પૃથક્કૃતિને ન પમાડી શકાય તેવી બે વસ્તુઓને સ્વીકારે
છે. બે વસ્તુને સ્વીકારે છે એનો અર્થ એવો નથી કે બે વ્યક્તિને સ્વીકારે છે, પણ માત્ર
એટલો જ છે કે બે જાનિની વસ્તુને સ્વીકારે છે. આમ કહેવાનું કારણ આ તત્ત્વવિચાર પૂર્ણ
થયે સદૃશ ૨૫૮ થશે છતાં અત્ર સંક્ષેપમાં જણાવવું જોઈએ કે યોગશાસ્ત્ર જે દશ પુરુષને

સ્વીકારે છે તે એક સર્વવ્યાપક પુરુષવ્યક્તિ નથી પણ અનંતસંખ્ય વ્યક્તિઓ છે અને જે દશ્યને સ્વીકારે છે તે એક સૈન્ધવધન વ્યક્તિ નથી પણ અસંખ્ય ધર્મવિશેષવાળા અણુઓ છે. આથી દશ્ય અનંત વ્યક્તિરૂપ છે અને દદા પણ વ્યક્તિરૂપે અનંત છે તેથી પરિણામી (ultimate) તરવો બે નથી પણ વ્યક્તિરૂપે અનંત છે છતાં બે વર્ગના હોવાથી, બે જાતિનાં એ હોવાથી, સાંખ્યને દ્વૈતવાદી કહેવામાં આવે છે. આ પ્રકારે કેવલ આ શાસ્ત્રમાં જ વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે એમ નથી પણ ઇતર શાસ્ત્રોમાં પણ આમ જ કહેલું છે. વૈશેષિક દર્શન જે દ્રવ્ય, શુણ્ય, કર્મ, સામાન્ય, વિશિષ્ટ, સમવાય અને અભાવ એ સાતને જ પદાર્થ માને છે તે એ સાત વ્યક્તિ છે એમ સ્થાપતું નથી પણ આ સાત પ્રકારની વ્યક્તિ છે એમ જ સ્થાપે છે. એ દર્શનના સિદ્ધાન્તપ્રમાણે પૃથ્વીઆદિ ચારના અણુઓ વ્યક્તિરૂપે અનંત છે. આત્મા તથા મનરૂપ દ્રવ્યો વ્યક્તિરૂપે અનન્ત છે, વિશેષ અનંત છે, સામાન્ય પણ અનંત છે. આ પ્રકારે અનન્તતા હોવા છતાં એ સર્વનો સાત ભેદમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. તેથી જ એ શાસ્ત્ર પદાર્થ તે સાત છે એમ સૂચવે છે. હાલની સાયન્સ પણ મેટર (matter) નામનો એક પદાર્થમાની અદ્વૈતવાદની (monism) સ્થાપના કરવા મગ્ને છે અથવા પૂર્વના પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો (matter) મેટર અને spirit-રિપરિટ એવા બે પદાર્થને સ્વીકારતા એમ તે ઇતિહાસ જણાવે છે. તેમાં પણ એક જ વ્યક્તિને એ અદ્વૈતવાદ સ્થાપે છે. અથવા મેટર અને રિપરિટ એવી બે વ્યક્તિને જ પૂર્વે માનેલી હતીએવું મત સપ્રમાણ નથી કેમકે એ મોનીઝમ રૂપ કહેવાતા અદ્વૈતવાદમાં જોને મેટર ઈંદ્રા આપી છે તે વ્યક્તિરૂપે અણુઓ છે અને તેથી અનંત છે અને એ સાથે રિપરિટ-ચૈતન્યને ધારામાં માનનાર પુરુષો એ જીવરૂપ ચૈતન્ય વ્યક્તિરૂપે અનંત જ સ્વીકારે છે. છતાં એક જાતિની વસ્તુ સ્વીકારવામાં આવવાથી તે વાદને એ જગવાદીઓ અદ્વૈતવાદ નામ આપે છે અને બે જાતિની વસ્તુઓને સ્વીકારનાર પોતાના મતને દ્વૈતવાદ નામ આપે છે. તેથી પ્રાચીનઅર્વાચીન પદ્ધતિ જોતાં દ્વૈતવાદ એ નામ બે વ્યક્તિને સ્વીકારનારના મતનું નથી પણ બે જાતિની વસ્તુઓને માનનારના મતનું છે એ સમજાય છે. અને આ વિચારથી પણ યોગ્ય દેખાય છે. આપણી અંતર બહિર ઇન્દ્રિયોદ્ધારા આપણે અનંત વ્યક્તિઓનો અનુભવ કરીએ છીએ, એ નિર્વિવાદ છે. તેથી એ વ્યક્તિઓ અનંત નથી એમ માનવું એ લૌકિક પ્રમાણથી અસત્ય છે. તેથી તત્ત્વવિચાર કરનાર શાસ્ત્રનું કામ એ અનન્ત વ્યક્તિનું અનંતત્વ ન સ્વીકારવું એ નથી પણ એ અનંતરૂપે અનુભવાતી વ્યક્તિઓ તેથી ન્યૂનસંખ્ય તરવોમાં પૃથક્કરણ કરી શકાય તેમ છે એ સિદ્ધ કરવાનું જ છે; અને તેમાં જ્યારે ઓછામાં ઓછી સંખ્યામાં એનું પૃથક્કરણ થઈ જાય છે ત્યારે તે દર્શન સર્વોપરિ ગણાય છે, કેમકે પછી તે એક કે બે તત્ત્વના જ્ઞાનથી આખા વિશ્વની કુચી તે પુરુષ પોતાના હાથમાં રાખે છે. આમ હોવાથી આ યોગસાંખ્યશાસ્ત્ર આખા વિશ્વનું પૃથક્કરણ કરતાં પરિણામે અપૃથક્ કાર્ય એવી બે વસ્તુને જ સ્થાપે છે અને તેમાંની એક દશ્ય છે અને બીજી દદા છે, અથવા એકનું નામ પ્રકૃતિ છે અને બીજાનું નામ પુરુષ છે એમ જણાવે છે. આ જ આ શાસ્ત્રના તત્ત્વવિચારનું તાત્પર્ય છે. એ તાત્પર્યને યથાર્થ સમજનાર પુરુષ, જેમ આપણે ધરમાંના દારાપર સદજ અદી જમણે છીએ અને સદજ ઉતરી શકીએ છીએ, તે પ્રમાણે જમણ થતાં આખા વિશ્વને આ બે વસ્તુરૂપે જ બુદ્ધિમાં અનુભવી શકે છે અને પુનઃ જમણ

યતાં જેમ સંવૃત પટને પ્રસારીએ તેમ એ બેમાંથી આપું વિશ્વ પ્રસરેલું જોઇ શકે છે. અનન્ત વ્યક્તિથી ભરેલા આ વિશ્વને સંકોચતાં સંકોચતાં બે વસ્તુમાં દાવી મૂકવું અને બે વસ્તુને લઇ તેમાંથી આપું વિશ્વ દેખાડવું એ બે પદ્ધતિથી શાસ્ત્ર અકસ્ત અધિકારીને આપે છે. તેમાં સાંખ્યશાસ્ત્રપ્રમાણે પ્રથમ પદ્ધતિને સ્વીકાર છે કેમકે એ ન્યાયપદ્ધતિ છે અને યોગ-શાસ્ત્રે આ સંબંધમાં સાંખ્યશાસ્ત્રનાં તત્ત્વોને પ્રમાણરૂપે સ્વીકાર કરી લીધેલાં હોવાથી દ્વિતીય પદ્ધતિને સ્વીકારી છે. અધિકારીપરત્વે હિલચ પદ્ધતિ ઉપયોગની છે છતાં પ્રથમ પદ્ધતિ ન્યાયમિથિત છે, તત્ત્વોની સિદ્ધિમાં ખાસ ઉપયોગની છે અને દ્વિતીય પદ્ધતિ બુદ્ધિમાં સરલતાથી તત્ત્વોનું જ્ઞાન આપે છે અને યોગશાસ્ત્રસંમત છે તેથી અત્ર એ દ્વિતીય પદ્ધતિ-ને પ્રથમ સ્થાન આપવું યોગ્ય ગણ્યું છે. આ સ્થલે એ સ્મરણ કરવું અનુચિત નથી કે વેદાન્તશાસ્ત્રનાં પ્રકરણ ગ્રંથોમાં પણ અધ્યારોપ પ્રથમ કરી પછી તેને અપવાદ અધિકારીને કરી બતાવવામાં આવે છે અને ઉપનિષદમાં પણ મૂલતત્ત્વમાંથી જ જગત્ની ઉત્પત્તિ દર્શાવી અતે તે મૂલતત્ત્વ જ માત્ર છે એ ઉપદેશ કર્યો છે.

(અપૂર્ણ)

સર્વ ધર્મોનું એક્ય થવું શું સ્વાભાવિક છે ?

સર્વ ધર્મોને જોઈને એક જ વિશ્વવાપી ધર્મ કરવો એ વિચાર અનેક મનુષ્યોના અં-તઃકરણમાં અનેક પ્રસંગે ઉડી આવે છે. ધર્મના નિમિત્તથી ઠાટું ચઢેલા કેસોને જ્યારે મનુષ્યો જુએ છે, ધર્મના સામાન્ય નિમિત્તથી એક બીજામાં વાગ્યુદ્ધો તથા પ્રસંગે શસ્ત્રયુદ્ધો થતાં મનુષ્યો જ્યારે જુએ છે, ધર્મના સદજ વિરોધથી મનુષ્યોને પરસ્પરનો બાતુલાવ ધટતો જ્યારે જણાય છે, ધર્મના ઠાઠ સામાન્ય કારણથી વ્યવહારમાં વિવિધ પ્રકારના વિશેષો ઉત્પન્ન થતા જણાય છે, ધર્મના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના પ્રયોધથી અનેક મનુષ્યોને પોતાના માર્ગમાં ક્રિંકર્તવ્યમૂદતા થઇ આવે છે, ધર્મનાં અનેક બંધનોમાં જ્યારે મનુષ્યોને પરાધીન પશુવત્ ભરાઇ રહેવાનો પ્રસંગ આવે છે, ધર્મના હેતુઓને આગળ લાવીને મનુષ્યોની અનેક પ્રકારની ઉછરતી ધુસ્ટાઓને દબાવી દેવામાં આવે છે, ધર્મનાં કારણને લઇને તેમના વ્યાવહારિક જીવનની જેવડે તેમણે ઉન્નતિ અને સુખમય સ્થિતિ યતી માની હોય તે માર્ગોમાં તેમને જતા અટકાવવામાં આવે છે, અને આવાં જ બીજાં અનેક કારણો જ્યારે જ્યારે જે જે મનુષ્યો-ને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેમને એમ થઇ આવે છે કે બને તેમ આજાં બંધનોવાળો એક જ ધર્મ વિશ્વમાં પ્રવર્તે, સર્વતા હિતનો વિચાર કરી, જે હાલ અનેક ધર્મો પ્રસરેલા-છે તે સર્વમાંથી જે જે ગ્રાહ્ય હોય તેનો અંગિકાર કરી એક સર્વદેશી ધર્મવ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો કલ્પે સારું.

પ્રત્યેક પ્રગમાં આ સંબંધમાં અનેક ઉદાપોહ થાય છે અને અનેક મનુષ્યો તો આગ્રહ અને આવેશયુક્ત થઇને આ ચર્ચાના અખાડામાં ઉતરી પડે છે. તેમ જ ઇતિહાસપ્રતિ દષ્ટિ કરતાં પણ જણાય છે કે થોડા થોડા સમયે આ બાબતમાં—આ સન્નિભ પ્રશ્નમાં—પોતાના જીવનનો મોટો ભાગ આપીને તેને અધિક અધિક પ્રમાણમાં ઉત્તેજિત કરનાર પુરુષો થઇ ગયા છે. તેમની આ તકરારમાં મુખ્ય કારણ તેઓ એ દર્શાવે છે કે વક્રો દેવઃ કથિર એક છે, જે કંઇ સત્ય છે તે પણ એક છે, પ્રાપ્તવ્ય પણ એક જ છે અને કર્તવ્ય પણ બહુધા એક છે

તો પછી જીવનની ઉચ્ચતાના અને તેની પ્રાપ્તિના માર્ગને દર્શાવનાર અથવા પ્રયોધનાર એક જ ધર્મસંસ્થા અથવા એક જ ધર્મ હોવો જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આપણે સર્વ એક જ મહદ્ ઉદ્દેશને લક્ષ્યમાં રાખીને જ કર્તવ્ય કરતા હોઈએ છીએ. અને ક્ષણિક તેમજ શાશ્વત એ ઉભય સમયમાં આપણે અસાધારણ સુખને જ ઇચ્છીએ કે જે ધર્મના હેતુરૂપ છે. તો પછી હાલ અને હવે પછી નિરંતર, આપણે તેને માટે એકલા રહીને જ કર્તવ્ય કરવું જોઈએ, પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન મંડલોરૂપે અથવા એક બીજાની સ્પર્ધા કરનાર સંસ્થા-રૂપે કાર્ય કરવું એ અયોગ્ય છે.

પ્રથમ દૃષ્ટિથી આ દલીલોને જોતાં તે પૂરતા પ્રમાણવાળી અને કર્તવ્યરૂપ જણાય છે. અને વિરોધમાં જ્યારે એક દૃષ્ટિબિંદુથી તેનો અધિક વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે સર્વત્ર એક ધર્મ કરવાની જે ચર્ચા ચાલી રહી છે, અને તેના જે વિધિ થઈ રહ્યા છે તે વિધિથી સંસ્કાર-વાળા થઈને તેમાં જોડાઈ જવાની, અને તે ચર્ચામાં એ જ વિચારને લઈને ઉતરી પડવાની મનુષ્યોને વૃત્તિ થઈ જાય એવું છે. પરંતુ કોઈ પણ વિષયને સર્વ દૃષ્ટિબિંદુથી વિચારવો એવો શુદ્ધિમાનોનો નિશ્ચય હોવાથી, કોઈ પણ નિરાકરણવાળું પગલું ભરતાંપૂર્વે તેને સર્વ દૃષ્ટિથી જોવો એ યોગ્ય ગણાય છે.

મુખ્ય વાર્તા એ છે કે જે આપણે તેનાં કારણપૂર્વક અને ન્યાયપૂર્વક વિચારવા ધારીએ તો પ્રથમ આપણે નિર્ણય કરવો જોઈએ કે ધર્મનો મુખ્યત્વે કરીને ઉદ્દેશ શું છે, ધર્મ શા હેતુને માટે છે, અને એક જ વિશ્વવ્યાપી ધર્મ કરવાથી શા શા ઉદ્દેશો સિદ્ધ થશે. આ પ્રકારનો વિચાર વિવિધ પ્રકારનાં ધાર્મિક મંડલો, સંસ્થાઓ, સમાજો, મંદિરો વગેરેને એકત્ર કરવાના આશયને પ્રસિદ્ધ કરતા પૂર્વે, કરી જોવાની જરૂર છે. અને આપણે જાણીએ છીએ કે અનેક પ્રકારની ચર્ચા લગભગ અવધિરહિત અને અનવેષણ-શોધ-પ્રતિ આપણને દોરી જાય એમ છે તોપણ ધર્મ અને તેના ઉદ્દેશના સંબંધમાં કેટલાક મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે કે જે, જે તેના સાવધાનતાથી વિચાર કરવામાં આવે તો એક જ વિશ્વગત ધર્મ કરવામાં પ્રવૃત્ત થવું એ યોગ્ય છે કે કેમ તે સંબંધી નિર્ણય કરવો સુગમ પડે.

સૌથી પ્રથમ જે અગત્યના પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવાનું રહે છે. ધર્મનો ઉદ્દેશ શું ? અને તે ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવામાં સર્વ મનુષ્યો એક જ સ્વરૂપવાળા ધર્મને નિઃશંકપણે અંગિકાર કરશે ખરા ?

સર્વ કોઈ એ તો કણ્ઠક કરે છે કે ધર્મને તેના સમગ્ર અંશમાં—બૃહદ્ સ્વરૂપવાળા ધર્મને વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુઓ અથવા અનેક હેતુઓ હોય છે, જેમાંનાં કેટલાંક સામાન્ય, કેટલાંક સવિશેષ, કેટલાંક મનુષ્યના નૈતિક અને આધ્યાત્મિક જીવનની ઉન્નતિસાથે સંબંધ ધરાવતાં હોય છે, જ્યારે કેટલાંક આત્માના ઉચ્ચ વિકાસની સાથે જ સંબંધ ધરાવી રહ્યાં હોય છે. સામાન્ય રીતે કહીએ તો જીવનની જે કંઈ સૂક્ષ્મ અને ઉન્નત બુમિકા છે તેને મનુષ્યમાં નિરંતર જગત્ રાખવી એ ધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાંત અથવા ઉદ્દેશ હોઈ શકે. અને એ સૂક્ષ્મ અને ઉન્નત બુમિકા જ જીવનમાં બીજી અનેક વસ્તુઓને મૂલ્યવાન તથા રસમય કરી મૂકતી હોવાથી, મનુષ્યમાત્રને કોઈ પણ સ્વર્પમાં ધર્મની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. ધર્થાર્થતઃ તેના સત્ત્વ સ્વર્પમાં આલિંગ્યાર પામેલો ધર્મ માનવ પ્રજાના હિતને માટે, સુખને માટે અને ઉન્નતિને માટે અવશ્ય જરૂરનો છે, અને ધર્મનું પ્રત્યેક ભિન્ન સ્વરૂપ એ આ સૂક્ષ્મ બુમિકાના અધિક

અંશમાં અપરોક્ષ અનુભવ કરવાને માટે, પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્માના પ્રપત્તવિના બીજું કશું જ નથી. અર્થાત્ પ્રત્યેક ધર્મ એક દ્વારરૂપ છે કે જેમાંથી મનુષ્ય ઉચ્ચ ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરે છે.

હવે પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્માનો તેની રચૂલસૂક્ષ્મસાધનસામગ્રીના પ્રમાણમાં, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે પ્રકાશમાં આવવાનો અથવા આવિષ્કાર પામવાનો સ્વભાવ હોય છે. તથા આત્મા અનેક રીતિએ કરીને તેના ઉક્ત મુખ્ય ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરે છે. કેટલાક ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરીને, કેટલાક સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરીને, કેટલાક નિર્ગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના કરીને, કેટલાક સચ્ચુ સાકારની ભક્તિ કરીને, કેટલાક મેઘસિદ્ધિ કરીને, કેટલાક તત્ત્વવિચાર કરીને, કેટલાક હૃદય-દ્વિમાં અંતર્મુખાવસ્થા પામીને, કેટલાક આત્માનાં દિવ્ય સામર્થ્ય સંપત્તિની પ્રાપ્તિ તથા ઉપભોગ કરીને, કેટલાક પોતાનામાં રહેલાં વિવિધ તત્ત્વોના સંયોગાદિને રચીને, અને એ વિના અનેક પ્રકારે કરીને તેઓ એક જ મુખ્ય ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાને ઇચ્છે છે. ગમે તે રૂપમાં તેઓ યત્ન કરે છે, અને તે રૂપમાં જ પ્રયત્ન કરવામાં તેમનાં પોતાનાં જ કેટલાંક આંતર કારણો હોય છે, પરંતુ તેમનું લક્ષ્યબિંદુ એક જ હોય છે. વાણીવડે તે લક્ષ્યબિંદુના સ્વરૂપને સર્વ કોઈ એક જ રૂપમાં દર્શાવી શકતા નથી. પરંતુ તેમના અંતરની કોઈ એક સત્તા એ લક્ષ્યબિંદુનું પૂર્ણસ્વરૂપ સમજી શકે છે, અને તેને જેમ જેમ યોગ્ય સાધનો પ્રાપ્ત થતાં જાય છે, તેમ તેમ તે પોતાના સમજેલા સ્વરૂપને પ્રકટ કરી શકવા સમર્થ થાય છે.

જીવનમાં વધારે ઉચ્ચ, વધારે સૂક્ષ્મ અને વધારે સુંદર એવું કંઈક રહેલું છે. આજ સુધીમાં આપણે જે કંઈ પ્રકાશમાં આપ્યું છે, તેના કરતાં પણ વધારે અદ્ભુત તેનામાં રહેલું છે. એ એવું કંઈક છે કે જેને માટે પ્રત્યેક મનુષ્ય તલપી રહે છે, અને તેની પ્રાપ્તિને માટે અસંત આતુર હોય છે; તેને કોઈ પણ રૂપમાં તથા કોઈ રીતિથી સમગ્ર જીવનપર્યંત પ્રયત્ન કરવાને તે ઉત્સુક જ હોય છે. અને આત્માની ઉચ્ચતર અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાની આ ઉત્સુકતા અને અધ્યાત્મરૂપ તથા શ્રેષ્ઠ એવી એ વસ્તુની સાથે અધિક ગાઢ સંબંધમાં આવવાની અંતરની ઇચ્છા, એ જ અંતરમાં એવાં કારણોને રચે છે કે જેની સાથે સર્વ ધર્મેના સંબંધ થઈ શકે.

કેટલીક ધર્મસંસ્થાઓમાં તથા કેટલાક ધર્મચારોમાં, મંત્રવ્યો, વિધિઓ, બંધનો, યુક્તિપ્રયુક્તિઓ, વગેરેએ આ મુખ્ય ઉદ્દેશને એવો તો આચ્છાદિત કરી દીધો હોય છે કે તેમાં જે કંઈ અસંત મહત્ત્વનું છે તેના પ્રતિ ઉપેક્ષા થઈ જાય છે. પરંતુ એ બધાં પણ આરંભમાં તો મૂલ પ્રયત્નના સાહાયક તરીકે જ એ સંસ્થાઓવડે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં હોય છે. અને કેટલીક વખતે તો મનુષ્યોના અધિકારબેદને લીધે, તેની અનિવાર્ય અગત્ય પણ હોય છે. કેમકે ન્યૂન આંતરબલવાળા મનુષ્યને બીજા સંધર્મોવિના મૂલ વસ્તુ ગ્રહણ કરી શકાતી નથી, અને તેમાં તેમનો ન્યૂન વિકાસ એ જ હેતુ છે. પરંતુ એ બધાની પાછળ રહેલી એવી ઇચ્છા તો ઈશ્વરને અથવા તેમનાં ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરવાં એ જ હોય છે. માત્ર કોઈનામાં એ ઇચ્છાઉપર દશ પડ હોય છે, તો કોઈના ઉપર પચાસ સો કે હજાર પડ હોય છે. અને કોઈનામાં એ ઇચ્છા હસ્તામલકવત્ પટરહિત હોઈને પ્રત્યક્ષ જણાય છે. પરંતુ મનુષ્યમાત્રમાં રહેલી એ જ ઇચ્છા પ્રત્યેક ધર્મને જીવનમય રાખે છે અને એ ઇચ્છા અનેક ધર્મેની વિશ્વમાં અસ્તિત્વમાં રહેવાના કારણરૂપ છે.

પ્રત્યેક ધર્મનું મૂલ અથવા આત્મસ્થાનરૂપ ખીજ એક જ હોય છે, એકમાંથી જ તે સર્વ પ્રકરણો હોય છે, આંતર ઉદ્દેશ પણ સર્વનો એક જ હોય છે, એ વાર્તા કણ્ઠ દ્વરવા છતાં પણ પ્રશ્ન એ છે કે આ એક જ હેતુને માટે પણ સર્વ કાષ્ટ એક જ મંડલમાં બળી શકે અથવા એક સમૂહરૂપ થઈને રહી શકે કે કેમ ? તથા આપણે સર્વ ધર્મમાંથી જે કંઈ તત્ત્વરૂપ છે તેને લઈને તેને અમુક રૂપ અથવા અનુકૂળ આપીને પછી તેને એક વિશ્વ-વ્યાપી ધર્મરૂપે ન કરી શકીએ ? આ પ્રમાણે કરી શકાય એમ કારણો અથવા તુકાંથી વિચારતાં લાગી શકે, પરંતુ મનુષ્યોનો આત્મા, અથવા મનુષ્યમાં તેનું યથાર્થ હિત જાણનારી જે સત્તા છે તે તેને આ પ્રકારે કરવાની અનુમતિ આપશે ખરી ?

એ એક મનુષ્યનો આત્મા છે, મનુષ્યના અસ્તિત્વની તે અંદરની જાણ છે કે જેની સાથે ધર્મ સંબંધને ધરાવે છે. અને આપણા ધર્મનો હેતુ વા ઉદ્દેશ એ જ છે કે પ્રત્યેક આત્માને અર્થાત્ આત્મામય પ્રત્યેક મનુષ્યને તેના વર્તમાન સમયના વિકાસની સ્થિતિને અનુસાર જે કંઈ જરૂરનું છે તે પૂરું પાડવું, અને તેથી જ આપણે ધર્મના વિવિધ પ્રકારનાં સ્વરૂપોની અલંત આવશ્યકતા છે એ વાર્તા સ્વીકારીએ છીએ. પ્રત્યેક મનુષ્યો વિકાસની એક જ પ્રકારની ભૂમિકાઉપર હોતા નથી, અને આ વિશ્વમાં એ પ્રમાણે હોઈ શકવાનો કે થઈ શકવાનો કદી પણ સંભવ નથી. અને તેનાં અનેક કારણો છે. પ્રત્યેક દિવસે, પ્રત્યેક માસે અને પ્રત્યેક વર્ષે નવા જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે, શરીરસામગ્રીઆદિમાં બેદો પડે છે, કેટલાકની વેગપૂર્વક પ્રગતિ થાય છે, કેટલાક ઘણા પાછા રહી મૃત્યુ છે. અને એક પણ જીવપ્રતિ ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી નથી. પ્રત્યેક જીવો જ્યાં તે હોય છે, અર્થાત્ જે સ્થિતિમાં તેઓ હોય છે તે સ્થિતિમાં જે કંઈ તેમની વૃદ્ધિને માટે અગત્યનું છે, તે તેમને મળવું જ જોઈએ અને આ જ કાર્ય ધર્મનું છે.

વિશ્વવ્યાપી ધર્મની ઝંખના એ ઝંખનામાત્ર જ છે, સર્વના અસ્તિત્વપર્યંત એ સિદ્ધ થવી અશક્ય છે, તેમ જ એ પ્રકારે થાય એ પણ બહુ ઇચ્છવા યોગ્ય છે એમ બુદ્ધિમાનો સ્વીકારી શકે એમ નથી. અધ્યાત્મસદૃષ્ટિમાં તે એક સત્ (Reality) રૂપે હોઈ શકે, કેમકે નાના કે મોટા પ્રત્યેક અધિકારવાળા મનુષ્યોના અંતરના ઉંડાણમાં જે કંઈ અનંત, જૂદા, સુંદર એક, સર્વથી ઉચ્ચ અથવા લક્ષ્મરૂપ છે તેને પ્રાપ્ત કરવાની એક મહાન ઇચ્છા રહ્યા જ કરે છે. પરંતુ મનુષ્યમાત્ર જ્ઞાનની, પ્રકાશની તથા અનુભવની ઉચ્ચ ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થવા એક જ પદ્ધતિને ચોણ શકે એમ નથી, અને તેથી તે આ સ્થૂલ સદૃષ્ટિઉપર પ્રત્યક્ષ રૂપમાં નિષ્પન્નિત થઈ શકે એમ પણ નથી.

મનના વિનયન (કેળવણી)ને માટે આપણને અનેક અંશે અને અનેક પદ્ધતિઓની અગત્ય પડે છે. તે જ પ્રમાણે આપણે અનેક પ્રકારની ભક્તિ, અનેક પ્રકારની ઉપાસના, અનેક પ્રકારના ઉપારયો, અનેક પ્રકારનાં ધ્યાન, અનેક પ્રકારની લાવના અને અનેક પ્રકારનાં આધ્યાત્મિક સાધનોની અગત્ય પડે છે. આપણી આધ્યાત્મિક ક્રિયાઓ પણ એક જ પ્રકારની હોતી નથી, અધ્યાત્મતત્ત્વને જાણવાની તથા તેના અનુભવ કરવાની એક જ શક્તિ હોતી નથી. ખીજી બાજુનો સાથે આમાં પણ કેટલાક બાલક હોય છે અને કેટલાક વૃદ્ધ હોય છે. કેટલાક માત્ર રૂપક અને સંજ્ઞા અથવા ચિત્રઉપરથી જ સમજી શકે એવા હોય છે, કેટલાક ધ્વનિમાત્રમાં જ અથવા લક્ષણમાત્ર કરાવવામાં જ સમજી શકે એવા હોય છે. જ્યારે કેટલાકને મોં આગળ દીવાળેવું સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે ત્યારે સમજી શકે એવા હોય છે.

આ સત્ય વાર્તાઓને આપણે સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ. ત્યારે એ વાતોના સત્યરૂપે અંગિકાર કર્યા પછી ધર્મપ્રતિ તથા તેનાં કર્તવ્યોપરિતિ આપણે કેવા પ્રકારની ભાવના અથવા કર્તવ્યબુદ્ધિ સેવવાની જરૂર છે? સ્વદેશમાં આ પ્રકારની: આપણે જાણ્યું તથા સ્વીકાર્યું જોઈએ કે પૃથ્વીઉપર જેટલી પ્રકૃતિના મનુષ્યો છે અને તેમની સ્થિતિઓ (Stages) છે, તેટલા પ્રમાણમાં અનેક ધર્મોની આવશ્યકતા છે. જે કોઈ પણ આશય અથવા આચારને લઈને જે મનુષ્યો તેમાં લાગ્યા હોય તે સર્વ મનુષ્યોના જીવનભૂત વસ્તુને તથા તેમના હિતને સાધનાર જે કંઈ આવશ્યક છે તેવાં સાધનોને નિઃશૂંચ અને સદ્ભાવથી પૂરાં પાડવાને જે પ્રયત્ન કરે છે, તેવા સર્વ પ્રકારના ધર્મને આપણે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. ભલે તમારો ધર્મ સારો હોય તેથી અન્યના ધર્મની નિંદા કે ટીકા કરવાનો તમને કશો જ અધિકાર નથી. ખીજાઓના ધર્મનાં સ્વરૂપોને આપણા પોતાના ધર્મના સ્વરૂપમાં રૂપાંતર કરવાનો કે બદલવા માટેનો યત્ન કરવાની આપણે કશી જ જરૂર નથી. પરંતુ આપણા પોતાના ધર્મને અધિક અને અધિક અંશે પૂર્ણ કરવાનો જ યત્ન આપણે કરવાનો છે, કે જેથી કરીને જે કોઈ મનુષ્યો આપણી સાથે જોડાયેલા હોય તે અધ્યાત્મશક્તિના શિખર-ઉપર વિરાજવાને માટે તેમનાથી અને તેટલા બહુપૂર્વક આગળ પ્રગતિને-વૃદ્ધિને-પામે. અને એ પ્રકારે અધ્યાત્મજ્ઞાનના શિખરે સ્થપાવું એ જ આપણું સર્વની પ્રધાન ઇચ્છા છે.

પ્રત્યેક ધર્મને નેનું કર્તવ્ય કરવા દો, અને તે અદ્ભુત રીતે કરવા દો. પ્રત્યેક ધર્મને આ સત્ય વાર્તા સ્પષ્ટ થયા દો કે ખીજા સઘળા ધર્મોની પણ અગત્ય છે, અને સર્વ ધર્મોનો એ ઉદ્દેશ થવા દો કે ખીજા ધર્મોઉપર આલેખ કરવા નહિ કે તેમનો વિનાશ ઇચ્છવો નહિ અથવા તેમનામાં પોતાના ધર્મજેવો ફેરફાર કરવા ધોયપરોણા કરવો નહિ, પણ જે જે મનુષ્યો તેની સાથે સંબંધમાં, સમાગમમાં આવે તેમનું ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક હિત થાય તેવો યત્ન અને ફેરફાર કરવો અને પ્રત્યેક નવી તથા અસર ઉપજાવે એવી પદ્ધતિનો દરેક રીતે ઉપયોગ કરવો અને પ્રચાર કરવો. કે જેથી કરીને તે, તે સંદર્ભમાં એક મહાન અને અગત્યના કાર્યરૂપે ગણી શકાય.

અનેક પ્રસંગોમાં ધર્મોએ પરસ્પરમાં અથડા ઉભા કર્યા છે, અને તેમાં તેમાંના ધણા-ખરાઓ તેમની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ ખોઈએલા છે, અને તેથી તેઓ તેમના મુખ્ય કાર્યને ચાલતું કરે તે પૂર્વે તેમણે તેમની ધર્મવ્યવસ્થાને પુનર્જન્મ આપવો પડશે. સમય જતાં પ્રત્યેક ધર્મને ખીજા સર્વ ધર્મોની અનિવાર્ય અગત્ય છે એ સ્પષ્ટ થશે, અને તેથી એક ખીજાને વીખેરી નાંખવાનો યત્ન કરવાને બદલે તેઓને જે કંઈ ઉપયોગનું કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તે તેની ઉચ્ચતમ અને પૂર્ણતમ ક્ષણે પહોંચે તથા તે અત્યંત નિશાળ રૂપમાં ફેલાય એવું કરવાને માટે તેઓને તેમનાથી બનતો યત્ન કરવા દો.

જગતમાંથી એક મોગરાના પુષ્પને રાખીને બીજી બધી જાતનાં પુષ્પોને ઉર્જેડી નાંખવા કોઈ યત્ન કરતું નથી. એક જાતના ફળને રાખીને બાકીનાં જૂદા જૂદા જાતનાં ફળને કાઢી નાંખવાનો કોઈ યત્ન કરતું નથી. એક જ ધાન્ય રાખીને બાકીના ધાન્યને ન ઉગાડવાનો કે ઉગે તો તેને બાળી નાંખવાનો કોઈ પ્રયત્ન કરતું નથી. તેમ જગતમાં એક જ ધર્મને રાખીને બીજાને કાઢી નાંખવાનો યત્ન કરવો એ પણ તેના જેવું જ છે. જગતમાં અનેક જાતનાં પુષ્પ, અનેક જાતનાં ફળ અને અનેક જાતનાં ધાન્ય થવાથી જેમ લાલ જ છે, તેમ ધર્મ પણ વિવિધ હોય તો તેથી હાનિજેવું નથી. પરંતુ કોઈને પણ કોઈથી વિરોધ ન હોવો જોઈએ. મોગરાને શુભાપથી વિરોધ નથી, ફેરીને જાણથી વિરોધ નથી, અને ધઉને દાગથી વિરોધ નથી, તેમ

ધર્મેનિ પણ પરસ્પરમાં કશે જ વિરોધ હોવાની જરૂર નથી. જેમ પુષ્પોની બિન્નતા એક બીજાની સુંદરતાને અને પ્રત્યેકમાં રહેલાં એક સવિશેષ તત્ત્વને વિશેષ રૂપમાં બહાર પ્રકાશિત કરે છે, તેમ ધર્મની વિવિધતા પણ પ્રત્યેકમાં રહેલા કોઈ કોઈ મુખ્ય તત્ત્વ અથવા અંશની ખ્યાલિતો વિસ્તાર કરે છે. અને તે વસ્તુને જગતની દૃષ્ટિમાં વહેલી લાવે છે. માત્ર તે વસ્તુ જગતને ઉપયોગી અને તેની હિતકારક હોવી જોઈએ.

સ્વરૂપમાં તમારા ધર્મને એક સામર્થ્યરૂપે-આધ્યાત્મિક સામર્થ્યરૂપે-બનાવો કે જેથી કરીને તમારા ધર્મની જે જે મનુષ્યને અગત્ય હશે તે તેના વડે સર્વોત્તમ કલ્યાણ તથા સર્વોત્તમ ઉન્નતિને પામશે. પ્રત્યેક ધર્મેનિ પણ તેમનું કર્તવ્ય તેમના ઇચ્છાનુસાર માર્ગે કરવા દો. તમારે તેમની આડે આવવાની કે વચમાં ડખલ કરવાની કશી જ જરૂર નથી. તમારો સમય અને તમારું લક્ષ્ય તમારા પોતાના જ ધર્મને સુધારવામાં આપો. બીજા ધર્મોમાંથી છોડવીને તમારા ધર્મની કંઠી બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ. પણ તમારા ધર્મમાં રહેલાંને સર્વોત્તમ કરવાનો અખડ યત્ન કરજો. સંખ્યા વધારવાના ઉદ્દેશથી જ ધર્મનો વ્યાપાર કરશો નહિ. પરંતુ આધ્યાત્મિક બળ વધારવાને યત્ન કરો. પ્રત્યેક ધર્મમાં આપણે જે જોઈએ છે તે એ અધ્યાત્મબળ જ છે. અને જે ધર્મ, સંસ્થા, મંદિર કે સમાજમાં એ બલ સર્વથી અધિક છે, તે જ વધારેમાં વધારે મનુષ્યોને પોતાનામાં ખેંચી શકશે, તે જ વિશ્વમાં સમય કાર્ય કરનારરૂપે મનાશે અને યદ્ય પડશે અને વિશ્વમાં તેનો જ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાશ પડશે. આવા જ પ્રકારની પ્રત્યેક ધાર્મિક સંસ્થા આજે અધિક અસ્તિત્વમાં આવે એ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

પ્રમાદને નિવૃત્ત કરવા શ્રીકૃષ્ણને અભ્યર્થના.

પદ. કાશી.

આ પ્રમાદનાં પગલાંને રે, મારા ઘરથી દાળો પ્રભો !
 એ જીવભક્ષક જગલાને રે, અહિંયા આવતો જાણો પ્રભો !
 નામ ન દઉં તોએ પણ એ તો, આવે તેઠ્યાવિણ,
 મુજમાં ખેસી મુજ અવનતિની, ખોદે ઉંડી ખીણ,
 પ્રયત્નદીપક ઢાંકી રે, અધકાર કરે કાળો પ્રભો !—
 વિવિધ વિચારવડે ઉપજવું, સન્નિશ્ચય મન સાથ,
 પણ કૃતિ કરતીવળતે એ તો, ધરતો આડો હાથ,
 ગતિનો માર્ગ હું પાડું રે, (એ) ચૂંરી લેએટલો જાણો પ્રભો !—
 નિર્જય જેમાં વાસ કરી શકું, નડે ન જેમાં તાપ,
 એવું ઘર બાંધવા હું મચતો, આવી આપોઆપ,
 ઘરની ઉપર ચઢીને રે, ઉઘાડી દેતો નાળો પ્રભો !—
 આ વિધિ આચરવું, ને આ વિધિ સેવવો નહિ આચાર,
 વિવેકપૂર્વક લેઈ પાડીને, કરવા થાઉં તૈયાર,
 મારી વ્યવસ્થા બગાડે રે, કરી ગોટાપીડાળો પ્રભો !—
 મિથ્યા તરંગોપર ચઢાવામાં, એ તો દેતો જોર,

સમાધાનને જીકાં બહાનાં, કરવામાંહિ અઠાર,
 'કાલ કરીશ હું' એવા રે, નિશ્ચય કરવાવાળો પ્રભો !—
 શુભતો એ તો માફ જરી નથી, કરતાં કોટિ પુકાર;
 તાલાવેલી કંઈ અતિ પણ, એતો ઠંડો ગાર,
 માથે કર્તવ્યોનો રે, છાજી હોય ઉનાળો પ્રભો !—
 આપ અનુગ્રહ કરીને હાવે, ટાળો એના સંસ્કાર,
 આખો ભવ પૂરો થાતાં પણ, મળશે નહિ લગાર,—
 તે વિણ મારી કૃતિનો રે, તાળો કે સરવાળો પ્રભો !—

શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન.

શ્રદ્ધાર્થોલ્લભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સયતેન્દ્રિયઃ ॥

(ભગવદ્ગીતા)

તત્ત્વજ્ઞાનના ઉદયમાં ઉપરના સ્મૃતિવાક્યમાં પણ સહકારિ કારણોની અપેક્ષા દર્શાવાઈ છે:—(૧) શ્રદ્ધા, (૨) તત્પરતા અને (૩) સયતેન્દ્રિયત્વ. જ્ઞાનરૂપ પુષ્પવૃક્ષના ઉદયમાં શ્રદ્ધા બીજ જરૂર છે, તત્પરતા અકુરસ્થાને છે, અને સયતેન્દ્રિયત્વ મુકુલસ્થાને છે.

વર્તમાન સમયમાં શ્રદ્ધાના સત્ય સ્વરૂપને જાણવાના જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો કાં તો અશ્રદ્ધાને, કાં તો અંધ શ્રદ્ધાને અથવા વિપરીત શ્રદ્ધાને ધારણ કરી સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી વિમુખ રહેલા આપણે જોઈએ છીએ.

લૌકિકજ્ઞાનનો આવિર્ભાવ આપણી બાહ્યવાસ્થ્યાથી થાય છે. તેના ઉદયક્રમને આપણે તપાસીશું તો આપણને સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ રહે કે આપણું સઘળું જ્ઞાનમંદિર શ્રદ્ધાના સ્વરૂપઉપર બંધાયેલું છે. સ્તનધ્યાવાસ્થ્યામાં ઇષ્ટસાધનતાના પૌર્વભવિક અનુભવસંસ્કાર આપણને માતાને વળગી ધાવવામાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. આ અવ્યક્ત શ્રદ્ધાબલથી આપણે માતૃપિતાને નૈસર્ગિક રક્ષકતરીકે માનીએ છીએ. અને કુપુત્રો જાયેત ક્વાચિદપિ કુમાતા ન ભવતિ— એ સિદ્ધ જ્ઞાનનો આપણે આશ્રય કરી રહીએ છીએ.

કિશોરાવસ્થામાં માતૃપિતા અને ગુરુના વાક્યમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી આપણે આપણા ઇન્દ્રિયગમ્ય પદાર્થોના સંસ્કારોનો સમૂહ મનોબૂમિમાં લાવીએ છીએ. આ અવસ્થામાં માતૃપિતા અને ગુરુ પોતામાં મહાતા વિશ્વાસ્તોને જાણે વા અનુજ્ઞે ભગ કરે છે તો જ્ઞાનમંદિર રમ્ય, અને સ્થિર રચાતું નથી, પણ અરમ્ય અને અસ્થિર બને છે. ભૂત, પિશાચ વગેરે અસદ્ ભાવનાઓ આપણા મનમાં ધર કરી રહેલી હોય તો તેનાં બીજ આપણી કિશોરાવસ્થામાં આપણાં અસાવધ ગુરુજનોના વાક્યોમાં રહેલાં આપણને સમજાય છે. આપણને જે પ્રાણીપદાર્થોના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન ન હોય તેનાં સંબંધમાં આપણાં બાલકો પ્રશ્ન પૂછે તો કેટાળી ગમે તેવા ઉત્તર આપવામાં આપણે બાલકના ભવિષ્યને બગાડીએ છીએ. પોતાને અમુક નથી સમજતું તેવું સ્પષ્ટ કહેવું, અથવા તને સમજવામાં હજી વાર છે વગેરે વાક્યો પ્રણેધવામાં બાલકની જિજ્ઞાસાને આપણે ખોટી રીતે ઓભવતા નથી, પણ ભારેલા અમિની પેડે બગાડત રાખીએ છીએ. આથી ગુરુજનોની બાલકોપ્રતિની જવાબદારી માણી છે તે સ્પષ્ટ થયા વિના નહિ રહે.

અમિ દઝાડે છે—એ વાક્ય ગુરુજનનું શ્રદ્ધાથી બાલક સ્વીકારે છે. આ શ્રદ્ધા સત્યજ્ઞાનમાં પરિણામ પામે છે.

“અધારી ઝોરડીમાં બાવો છે તે તને ખાઈ જશે”—એ વાક્ય પણ બાલક શ્રદ્ધાથી સ્વીકારે છે. પરંતુ તે વિશ્રદ્ધા છે. કારણ કે તેથી વિપરીત જ્ઞાન પ્રકટે છે.

બાળકોમાં અશ્રદ્ધાજેવી માનસસ્થિતિ હોતી નથી. વિવેકના ઉદયપછી તે પ્રકટે છે. બાલકો સર્વ શ્રદ્ધાથી સ્વીકારે છે. જેનું “અમિ દઝાડે છે—” એ વાક્ય સ્વીકારે છે તેનું “અધારામાં બાવો છે,” તે પણ સ્વીકારે છે. આપણે વિવેકદર્શિના ઉદયપછી પ્રથમ વાક્યમાં મૂકાયેલા વિશ્વાસને શ્રદ્ધા કહીએ છીએ, અને બીજામાં મૂકાયેલા વિશ્વાસને વિશ્રદ્ધા કહીએ છીએ. ગુરુજન કહે છે તેમ નથી એવા મનોભાવને આપણે અશ્રદ્ધા કહીએ છીએ.

ગુરુજનના વાક્યાર્થમાં જેમ શ્રદ્ધા, વિશ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા થાય છે, તેમ વિવેકજ્ઞાન-વાળી આપણી યુવાવસ્થા અને પ્રાદ અવસ્થામાં પણ પ્રયોગ અને સાધનરચનામાં આપણને શ્રદ્ધા, વિશ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા પ્રકટે છે. બાલકોકરતાં આપણી સ્થિતિ તે સંબંધમાં બહુ વખાણવાલાયક હોતી નથી. અમુક ઝોરડીમાં ભૂત છે એ ભાવને સત્ય માની બાલક નાસે છે, ત્યારે આપણે તેની મૂર્ખાઈને હસીએ છીએ; પણ નુંબાઈમાં એક બે કેસ પ્લેગના ચપા છે અને તેથી આખું નગર દૂષિત છે માટે ત્યાં જવું નહિ—એવા ભયને ધારણ કરનાર કાલા મનુષ્ય મનાય છે! જેમ ભૂતભયને નિવૃત્ત કરવા આપણે દોવો લાવી બાલકને શાંત કરીએ છીએ, તેમ શીનાઇલ વગેરે સાધનોવડે સ્થાન અને વાતાવરણની શુદ્ધિ કરી આપણા પ્રાદ ગણાતા પણ વસ્તુતઃ બાલ મનને આપણે શાંત કરીએ છીએ. સ્વલ્પમાં યો ચચ્છૂઘ્ચઃ સ એવ સઃ ॥ શ્રદ્ધામયો જ્ઞાયં પુરુષઃ ॥ ઇત્યાદી શ્રુતિવાક્યો વસ્તુવિચારથી આપણને અક્ષરશઃ સત્ય જણાય છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મનુષ્ય જે પ્રકારની શ્રદ્ધા રાખે છે તે પ્રકારના જ્ઞાનને તે સંપાદન કરે છે. સત્યશ્રદ્ધાથી સમ્યગ્જ્ઞાન મેળવે છે, વિશ્રદ્ધાથી મિથ્યાજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, અને અશ્રદ્ધાથી અજ્ઞાન અથવા સંશયાત્મક જ્ઞાનને મેળવે છે.

માનસ શાસ્ત્રનો આ ધ્રુવ નિયમ છે કે મનને શ્રદ્ધામય જનાવ્યાપિના જ્ઞાનરૂપ પરિણામ કદી પ્રકટ થતો નથી. જેઓ શ્રદ્ધા રાખ્યાપિના જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છે છે, તેઓ મૃગ-તૃપ્તિશુકોમાં જલને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે.

બાલ્યાવસ્થામાં આપણે કેવલ શ્રદ્ધામય જીવન ગાળીએ છીએ, અને પ્રાદ અવસ્થામાં વિવેકપુરઃસર શ્રદ્ધાને સેવીએ છીએ. આથી બાલ્યાવસ્થાના જ્ઞાનમંદિરની રચનામાં આપણે ગુરુજનોની અધિક જવાબદારી માનીએ છીએ અને પ્રાદ અવસ્થામાં મનુષ્યને પોતાને જ-વાગદાર ગણીએ છીએ.

વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર જેમાં ઉપદેશગમ્ય જ્ઞાનકરતાં પ્રયોગગમ્ય જ્ઞાન અધિક હોય છે તેમાં પણ શ્રદ્ધાસામગ્રીની અપેક્ષા રહે છે. ભિન્ન ભિન્ન શાસ્ત્રોની સંભવનાઓ (Hypothesis) શ્રદ્ધાનાં રૂપાન્તરો જ છે. આ વિશ્વની ઉત્પત્તિસંબંધની અર્વાચીન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રાનુસાર સંભાવનાઓ સિદ્ધાન્તના વિવચન નથી, પણ શ્રદ્ધેય ભાવના છે. લૌકિક શ્રદ્ધા અને વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રની સંભાવનામાં ભેદ એટલો જ છે કે લૌકિક શ્રદ્ધા તર્કને અવકાશ આપતી નથી, અને સંભાવના તર્કને અવકાશ આપે છે. સંભાવના અનુભવ અને નિરીક્ષણાનુસાર

પરીક્ષાની કસોટીઉપર ચઢે છે, અને ઘણા વ્યતિકરોનો તેનાથી ખુલાસો થાય તો સિદ્ધાન્ત-રૂપે માન્ય થાય છે.

સામાન્ય જનસમૂહ માત્ર આશ્વાસના ઉપર વિશ્વાસ રાખી પ્રવૃત્ત થાય છે અને વાક્યાર્થની સત્યાસત્યતા નિર્ણય કરવા પ્રયત્ન કરતા નથી, અથવા પ્રયત્ન કરવા યોગ્ય તેમની બુદ્ધિની સામગ્રી હોતી નથી, અથવા સમય પણ હોતો નથી ઉદાહરણ તરીકે સામાન્ય શિક્ષણ પામેલો મનુષ્ય પૃથ્વી સૂર્યની આગળ પાછળ ફરે છે તે વિદ્વાનોના વાક્યને આશ્વાસના માની જૂના વિચારના માણસો પૃથ્વી સ્થિર છે અને સૂર્ય ફરે છે એમ કહે તો તે માનતા નથી. વિશેષ શિક્ષણવાળો મનુષ્ય આ લૌકિક શ્રદ્ધેય વિચારને વિજ્ઞાનની સંભાવનાનું રૂપ આપી તેની સત્યાસત્યતાનો નિર્ણય કરવા યોગ્ય હેતુઓની પરીક્ષા કરે છે, અને પૃથ્વીના ફરવાની સંભાવનાને સિદ્ધાન્તનું રૂપ આપે છે.

તત્ત્વદર્શન અથવા તત્ત્વવિદ્યાના સંબંધમાં મનુષ્યને શ્રદ્ધાને ચઢીઆતી કસોટીઉપર લાવવી પડે છે. સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે લૌકિક માન્યતાથી રહસ્ય બુદ્ધિમાં આશ્વયુત નથી; તેમ વિજ્ઞાનવિદ્ની પેઠે સંભાવનાનું રૂપ આપી શ્રદ્ધેય વસ્તુને પ્રયોગ અથવા નિરીક્ષણની કસોટીએ ચઢાવવાનું બનતું નથી. કારણ કે તત્ત્વદર્શનનો મુખ્ય વિષય અનુભવ કળનાર, અનુભવના વિષય અને અનુભવની પદ્ધતિના સ્વરૂપપ્રતિ વળેલો હોવાથી જેમ આજ્ઞાત્ય પ્રયોગ અને નિરીક્ષણની કસોટીએ ચઢે છે તેમ આ અંતર્ય જેમ લૌકિક ઇન્દ્રિયદ્વારા પ્રયોગ અથવા નિરીક્ષણથી સિદ્ધ થઈ શકે નથી આવી સગવડવાળી સ્થિતિ જનાં તત્ત્વદર્શનનાં મુખ્ય પ્રમેયોનો, શાસ્ત્રાનુસાર શ્રદ્ધાનું અવલંબન કરનારને સાક્ષાત્કાર થાય છે, એ નિર્વિવાદ છે.

શ્રદ્ધાના વિષયો ઇન્દ્રિયગમ્ય, મનોગમ્ય અને સાક્ષીગમ્ય એમ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ગાય દુધ આપે છે—એ વાક્યનો દ્વિતીય વાક્યને ઇન્દ્રિયગમ્ય શ્રદ્ધાનો વિષય છે, કેમકે અશ્વરિન્દ્રિયથી અને રસનેન્દ્રિયથી તે શ્રદ્ધા અનુભવરૂપ પશુજાતને પામે છે. ઇન્દ્રિયગમ્ય શ્રદ્ધાના વિષયો સામાન્ય ઇન્દ્રિયગમ્યથી કદાચ ન અનુભવવાય તોપણ ઇન્દ્રિયના બલના ઉત્કર્ષ કરનાર યંત્રાદિ સામગ્રીવડે અનુભવમાં આવે છે. સામાન્ય દૃષ્ટિથી ઇન્દ્રિયગમ્ય નહિ છતાં ઇન્દ્રિયગમ્ય સાધનસામગ્રીથી ચર્ચ શકે તેવા શ્રદ્ધેય વિષયોની જ્ઞાનરૂપે સિદ્ધિ અનુભવદ્વારા કરવી યોગ્ય ગણાય છે.

પૃથ્વી સૂર્યપછાડે ફરે છે—આ શ્રદ્ધાનો વિષય મનોગમ્ય છે. આ ફરવાના સ્વરૂપને કોઈએ ઇન્દ્રિયગમ્ય કર્યું નથી, અને યંત્રાદિના સાહાય્યવડે પણ અનુભવગોચર થતું નથી. તોપણ તેના યાથાર્થ્યને આપણે અનુમાનદિ પ્રમાણોવડે સિદ્ધવત્ જાણીએ છીએ અને તેથી તે મનોગમ્ય વિષય છે.

મનના પોતાના વિકારો જેવા કે હું સુખી છું, દુઃખી છું, ઇત્યાદિ સાક્ષીગમ્ય અર્થાત્ સાક્ષી-ભાસ્ય છે તેની રીતે “હું શ્રદ્ધા છું”—આ પ્રકારનો તત્ત્વવિદ્યાનો છેવટનો અનુભવ અથવા ચરમાવૃત્તિસાક્ષીભાસ્ય છે. અવેદ્ય જનાં અપરોક્ષપણને પામે એવા વિષયો સાક્ષીગમ્ય ગણાય છે.

અત્ર ઐત્યુ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે કે કોઈ પણ પ્રમેય અંતરાત્મા અથવા સા-શીના ભાસવિના જ્ઞાનગોચર થતો નથી. ઇન્દ્રિયગમ્ય પદાર્થો પણ મનોવૃત્તિથી પ્રકાશિત થઈ સાક્ષીના પ્રકાશની યુક્ત થાય છે જ્યારે જ અનુભવમાં આવે છે. પરંતુ જેમ સૂર્યના પ્રકાશવાળા ચોરડામાં દીવા મૂક્યા હોય અને આપણે દીવાના પ્રકાશને જ લક્ષમાં લઈ સૂર્યપ્રકાશને વિસ-

છીએ છીએ, તેમ સર્વ ઇન્દ્રિયમય પદાર્થોના અથવા મનોગમ્ય પદાર્થોના ભાનસમયે ઇન્દ્રિય-પ્રકાશને અથવા મનોવૃત્તિના પ્રકાશને પ્રાધાન્ય આપી સાક્ષીના પ્રકાશને ગૌણ બનાવીએ છીએ. સામાન્ય જનસમૂહ દેહ અને ઇન્દ્રિયથી પૃથક્ વિજ્ઞાતાના સ્વરૂપને જાણુવો જ નથી; વિજ્ઞાનવિદ્ મનોમય અને વિજ્ઞાનમય જાતને જાણે છે, પણ સ્વયંબૂ આત્મસંવિદ્ અથવા સાક્ષી આત્માના સ્વરૂપને સમજી શકતા નથી અથવા સ્વીકારતા નહીં. તત્ત્વવિદ્યાના અનુભવી આ સ્વયંબૂ આત્મસંવિત્ને અર્થાત્ સ્વપ્રકાશ સાક્ષી આત્માને અપરોક્ષ કરે છે.

તત્ત્વજ્ઞાનની ઇચ્છાથી આ અભ્યાસકે શ્રીસદ્ગુરુપ્રભોધિત પ્રક્રિયા અને શાસ્ત્રપ્રતિ-પાઘ વિષયઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી બેસી રહેવાનું નથી. કેવલ શ્રદ્ધા અપરોક્ષ જ્ઞાનમાં સહકારિ કારણોવિના પરિણામ પામતી નથી. "સત્ય, જ્ઞાન અને અનંત એવું બ્રહ્મતત્ત્વ છે, આ વિશ્વના ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયના હેતુરૂપ બ્રહ્મતત્ત્વ છે આ દેહમાં હૃદયકાચ અન્વેષ્ય છે" છત્યાદિ શાસ્ત્રવાક્યો શ્રીસદ્ગુરુથી પ્રભોધાય તેમાં અચલ શ્રદ્ધા રાખી બેસી રહેનાર કદી વિજ્ઞાન થતો નથી. તત્ત્વવિદ્યામાં શ્રદ્ધાઉપરાંત ઉત્કટ વિવિદિયા અર્થાત્ તત્ત્વને કરામલકવત્ અનુભવવાની ઉત્કટ ઇચ્છા પ્રકટ થવી જોઈએ. આ ચિત્તના આત્મસૂચને ગીતામાં "તત્પરત્વ" કહે છે. ઉપર શ્રદ્ધેય બ્રહ્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું તે વ્યાં મુખી શ્રદ્ધાની કાટિમાં રહે છે ત્યાં મુખી માત્ર પરોક્ષ જ્ઞાનમાં પરિણામ પામી શકે છે. પણ "તે તત્ત્વ હું છું"—એ પ્રકારનો દિવ્ય સ્વાનુભવ જામત્ કરવામાં તે પરમતત્ત્વને અંતરૂપદિરૂ અને સર્વ વ્યતિકરોમાં દેહ, કાચ, અને વસ્તુના પરિચ્છેદવિના અનુભવવાની આતુર ઇચ્છા અર્થાત્ તત્પરતા થવી જોઈએ. આ સંસારના શુભાશુભ પ્રસંગોમાં, મુખ દુઃખાદિ સામગ્રીથી વીંટા-યેલા છતાં પણ નિર્વિકલ્પ અનવચ્છિન્ન બ્રહ્માત્મરૂપ છું એ પ્રકારની ભાવના ઓતપ્રોત થયેલી રહેવી જોઈએ. જીવત્વની ભાવના ઉત્પન્ન થયા ન દેતાં પોતાના સ્વાભાવિક શિવભાવને સંરોહિત રાખવાનો અખંડ પ્રયત્ન થવો જોઈએ. જો શ્રદ્ધાનો વિષય સત્ય છે, અને જો આમ ગુરુશાસ્ત્ર સત્ય છે, તો તે વિષયનો સાક્ષાત્કાર થવો જ જોઈએ અને વ્યવધાન કરનાર છતર સર્વ વિષયોને તિક્ષ્ણજ્ઞિ આપવી જોઈએ. આવી "તત્પરતા" અથવા ઉત્કટ વિવિદિયા-વિના તત્ત્વાભ્યાસકે અને મોટા વિચારકે શ્રદ્ધાવાનું છતાં તત્ત્વનિષ્ઠ યર્થ શકતા નથી. શાસ્ત્રના પ્રમેયોને શ્રદ્ધાવડે સારી રીતે પરોક્ષ સમજે છે, તોપણ અપરોક્ષાનુભવ ઉદય થતો નથી.

શ્રદ્ધા હોય, તત્પરતા હોય તોપણ બ્રહ્માત્મસાક્ષાત્કાર થવામાં મુમુક્ષુની ઇન્દ્રિયોની બાળપ્રવળદિયનિ રહેવી જોઈએ નહિ. ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કર્યા વિના ચિત્તવૃત્તિને બ્રહ્માત્મપ્રતિ અખંડ પારામય બનાવ્યા વિના બ્રહ્માત્મરૂપ સિદ્ધ છતાં પ્રકાશ પામતું નથી. શ્રદ્ધાપ્રીતમાંથી પરોક્ષ જ્ઞાન અંકુર કાઢે અને તત્પરતાથી તેનું રક્ષણ થાય, તોપણ "સંયતેન્દ્રિયત્વ" અર્થાત્ સમદમ ન હોય તો જેમ વાદ્યવિનાના છેડને ટોર ચરી જાય અથવા નવા મારીના ઘડામાંથી પાણી ઝરી જાય તેમ બ્રહ્માત્મસાક્ષાત્કારરૂપા પ્રતિ ચિત્તમાંથી ઉદય યર્થ હોય તોપણ હટકે છે. આ કારણથી સંયતેન્દ્રિયત્વ અથવા યોગ જ્ઞાનનો રક્ષક છે.

આથી સર્વ શ્રેયસ્સાધિકે શ્રદ્ધાનુ થવા ઉપરાંત તત્પર અને મંયતોન્દ્રિય થવું અન્યંત જરૂરનું છે. તત્ત્વજ્ઞાનના આધિર્ભાવમાં શ્રદ્ધા, વિવિદિયા અને યોગ—એ ત્રણના સમકાલે સેવ-નની આવશ્યકતા છે એ જ આ લઘુ સેખનો પ્રતિપાઘ વિષય છે.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકોપતિ—

પ્રિય બંધુઓ !

વર્તમાન યુગ પ્રવૃત્તિમય તથા પ્રગતિમાન સુખ છે. તેમાં સર્વ કાર્થ ન્યૂનાધિક અંશે પણ પ્રવૃત્તિ તથા પ્રગતિ કરી રહ્યાં છે. વાસ્તવ નિવૃત્તિને પ્રાપ્ત કરવા અર્થે પણ કેટલીક પ્રવૃત્તિની અગત્ય છે, એમ નિઃશંકપણે અનેક બુદ્ધિમાનો સ્વીકારે છે, તથા શાસ્ત્રાદિથી પણ સંમત છે. ઉપાધિમાત્રથી નિવૃત્તિરૂપ સ્થિતિ 'એ આપણું' પણ લક્ષ્ય હોવા છતાં તે પદની સિદ્ધિઅર્થે જે કંઈ સાધનની અગત્ય છે તેને પ્રકટાવવારૂપ અને તેને સેવવારૂપ આપણી પ્રવૃત્તિ આપણા મૂળ ઉદ્દેશમાં સહાયક હોવાથી આપણે તેની પ્રથમથી જ સ્વીકાર કર્યો છે. ધણા મનુષ્યો વિગ્રાંતિને માટે 'માધેરાન' કે 'મહાગ્નિદેશ' વગેરે; ને કે તે કાર્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વિગ્રાંતિ અથવા નિવૃત્તિ લેવાનો હોય છે, તોપણ ત્યાં પહોંચતાં સુધી તો વિવિધ પ્રવૃત્તિ કરવી જ પડે છે, તેમ આપણો મૂળ આશય ઉપાધિના બધનથી રહિત થઈ નિત્ય મુક્ત તથા નિવૃત્તિમય થઈ રહેવાનો હોવા છતાં તે સ્થિતિએ જતાં સુધી જે કંઈ કર્તવ્ય છે તેનો અસ્વીકાર આપણે કર્યો પણ નથી તેમ કરતાં પણ નથી.

તે જ પ્રમાણે, અન્નને ગ્રહણ કરવામાં તેનાથી આપણા શરીરને પોષણ આપી બેસી રહેવું એટલો જ હેતુ નથી, પણ એ શરીરવડે અન્યની સેવા, સહાય આદિ જે કંઈ બની શકે તે કરવું એ પણ અન્ન ગ્રહણ કરવામાં હેતુરૂપ છે, એમ શાસ્ત્રાદિ પણ કહે છે, તેમ જ કંઈ જનહિતકારક વસ્તુને આપણે જાણી હોય તેનાથી આપણે આપણું બને તેટલું દિત સાધી તેનું બીજાઓને જ્ઞાન કરાવવું, બીજાઓની દૃષ્ટિઆગળ તે મૂકવું, તથા એ વસ્તુથી આપણને જે બળ તથા હિત પ્રાપ્ત થયું હોય તેના વડે આપણાથી બને તેટલી અન્યને સહાય તથા સેવા કરવી, એ પણ આપણો ધર્મ હોવાથી તે હેતુ પણ આપણી પ્રવૃત્તિમાં રહેલો જ છે.

આ આદિ વિવિધ કારણોને લઈ આપણે અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે અને કરતા આવ્યા છીએ. આપણા ક્રી ઇષ્ટ પરમાત્માએ પોતે જ વિવિધ ગ્રંથોદિ સ્વી આપણી એ પ્રવૃત્તિનું સૂચન કરવા કૃપા કરી છે. તે પ્રમાણે તેમના અનુગ્રહબલથી આપણે તે અઘાપિ ઉત્તરોત્તર ચલતી કળાએ કર્યાં કરીએ છીએ.

ધર્મસંસ્થા એ આપણા તેમ જ અન્ય દેશોનું શાસકકેન્દ્ર છે. તેમાં પણ આપણા દેશમાં ધર્મસંસ્થાઓપ્રતિ અસામાન્ય પૂજ્યત્વ, ને કે અનેક સંસ્થાઓએ વિદ્યુતરૂપ ધારણ કરેલું હોવા છતાં પણ, અઘાપિ રહેલું છે. આ દેશ તેમના ઉપદેશને માટે, ચાતક જેમ સ્વાતિથિદુર્માટે આતુરતા ધરે તેમ આતુરતા ધારણ કરી રહ્યા છે, તેમાં પણ કેટલાંક કારણો, કે જેનો અત્ર વિસ્તાર કરવા જેટલો અવકાશ નથી, તેમ તેના સાક્ષાત્ક્રી પ્રયોજનનું આ સ્થલ પણ નથી તેથી તેનો ઉલ્લેખ ન કરતાં એટલું જ કહીશું કે વિવિધ કારણોને લીધે આજના સમયમાં તો ધર્મસંસ્થાઓતરફથી કંઈક વિશેષ, અને અત્યંત બલવાન મેળવવાની આશાથી દેશ તેમના પ્રતિ સ્થિર દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા છે.

અને ધર્મસંસ્થાઓનું એ મુખ્ય કર્તવ્ય જ છે કે દેશીઓને હિત કરનાર અનેક વસ્તુઓ પૂરી પાડવી. આ કર્તવ્યને જેઓ નથી સ્વીકારતી અને તે પ્રકારની જેઓ થોડા

ધણા અંશમાં પણ પ્રવૃત્તિ નથી કરતી, તે સંસ્થાઓપ્રતિ જનસમાજનો સદ્ભાવ ક્રમે ક્રમે ધટતો જાય છે અને ઉત્તરોત્તર ઘટે એ સ્વાભાવિક છે. તેથી તે નિમિત્ત જેમ અન્ય ધર્મસંસ્થાઓનું કર્તવ્ય છે, તેમ આપણું પણ હોવાથી તે પ્રકારનો કંઈક પ્રયાસ પૂર્વથી જ આપણે કરતા આવ્યા છીએ અને કરીએ છીએ. આજપર્યંતના આપણા પ્રયાસે પ્રજાનું કેટલું ફિત કર્યું છે અને હજી પણ કરે છે તેનો નિર્ણય આપણે પ્રજાવર્ગને જ સોંપીશું. તેમ અત્યંત સમર્થ તથા ધણા લાંબા કાળથી ચાલી આવતી તથા અનેક પ્રકારનાં બદલાવાળી કે જે બલનો જે તેઓ યોગ્ય પ્રકારે ઉપયોગ કરે તો આજે દેશ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિમાં અત્યંત વેગપૂર્વક વધી શકે તેવી સંસ્થાઓ આજ શું કરે છે, અને અલ્પ સમયની તથા અલ્પ સાધનસંપત્તિવાળી આપણી ધર્મસંસ્થાએ એ સંબંધી શું કર્યું છે અને કરે છે, તેનું પ્રમાણ કાઢવા તથા નિર્ણય કરવાનું કામ પણ આપણે તટસ્થ પ્રજાવર્ગને જ સોંપીશું.

પરંતુ જે કંઈ આપણે કર્યું છે તેટલા માત્રથી સંતોષ માની આજ સુધી આપણે બેસી રહ્યા નથી અને નવીન તથા અધિક કર્તવ્યપ્રતિ અલક્ષ ક્યો નથી તેમ હાલ પણ કરવાનું કંઈ કારણ નથી, તથા કરતા પણ નથી. શ્રી ઈશ્વના અનુગ્રહબદ્ધથી આજપર્યંત આપણે સંતોષકારકરીતે આપણી પ્રગતિને સાધી છે અને સાધી શકીશું એ નિશ્ચય છે.

પ્રિય બંધુઓ ! આમ છતાં હજી પણ આપણે શ્રી ઈશ્વના મધુર આદેશને શ્રવણ કરીએ છીએ કે “ રે વીર ! સત્ય રણમાં સર્જિ શસ્ત્ર આવો.” અને એ આદેશને મન, વચન તથા કર્મથી અનુસરવું એ આપણું પ્રધાન કર્તવ્ય છે. અને તેને માટે હજી પણ આપણે અધિકાધિક પ્રયત્નને કરવા ઉદ્યત થવું જરૂરનું છે. જે કંઈ આપણો વાસ્તવ ઉદ્દેશ છે તેને સત્વર સિદ્ધ કરવા પ્રતિ આપણે સામાન્ય વેગવાળા થવાનું નથી, પણ ઉત્તરોત્તર વધારે અને વધારે બળવાન વેગવાળા થવાની અગત્ય છે.

શ્રી ઈશ્વના અનુગ્રહથી આપણને જે જે સાધનસામગ્રીઆદિ પ્રાપ્ત છે તેનો આપણે હજી પણ વધારે ઉત્તમ પ્રકારે ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે, અને તે આપણે કરી પણ શકીએ એમ છે. જે આપણે તેનો વધારે સારી રીતે ઉપયોગ કરી શકીએ તો આજે જે કંઈ સામર્થ્યનો આપણે આપણામાં અનુભવ કરીએ છીએ તેના કરતાં અત્યંત અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં સામર્થ્યનો હજી પણ આપણે આપણામાં અનુભવ કરી શકીએ એમ છે.

આપણે આ પ્રકારે અધિક પ્રમાણમાં આપણા કર્તવ્યને સિદ્ધ કરી શકીએ, અને આપણા કર્તવ્યમાં આપણને વિવિધ પ્રકારની અનુકૂલ સૂચનાઓ મળી શકે, તથા આપણને વારંવાર ઉત્સાહ, ઉત્તેજનાદિપૂર્વક આપણી કર્તવ્યની દિશાનું આપણને સ્પષ્ટ સૂચન થાય તથા આપણી સર્વપ્રકારની ઉન્નતિમાં આપણને અધિક આવશ્યક સહાય પ્રાપ્ત થાય અને આપણા સ્વધર્મને અનુસાર જે વિવિધ કર્તવ્યો છે તેના પ્રતિ આપણું લક્ષ જાય અને તેમાં આપણી પ્રવૃત્તિ થાય એ ઉદ્દેશને લઈને આપણા વર્ગ તરફથી ગત શ્રી આપાદી પૂર્ણિમાના ઉત્સવથી સવિશેષે કરીને આપણા અર્થે એક ‘શ્રી શ્રેયસ્સાધક’ એ નામનું માસિક કલાક્રમાં આપ્યું છે તેમાં જે લેખો પ્રકટ થયા છે, તે જેમના વાંચવામાં આવ્યા છે, તેઓ સર્વ તેની અત્યંત સ્તુતિ કરી રહ્યા છે. અને આપણા વર્ગને માટે આવા એક માસિકથી ખાસ જ આવશ્યકતા હતી, અને તે પૂર્ણ થવાથી અત્યંત સંતોષાનંદ ધ્યાવી રહ્યા છે.

તેના પ્રથમ અંકમાં જે વિષય વગેરે આવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે:—

(૧) શ્રી ઇષ્ટમાહાત્મ્યના કથનપૂર્વક સમજાવેલ સદ્ગુરસ્તુતિ. (કાવ્ય)

(૨) ગુરુસ્મરણ કરવા સાધકોને પ્રબોધ. (કાવ્ય.)

(૩) ઉદ્ધાટન.

(૪) ઐયરસાધકોપ્રતિ પત્ર—પ્રથમ પત્ર.

(૫) પોતાના કર્તવ્યમાં સ્થિર રહી સાધકોને સુબોધ. (કાવ્ય)

(૬) આપણા વ્યાવહારિક જીવનના સિદ્ધાંત.

(૭) શ્રી સદ્બોધ પારિજાતક (દ્વિતીય પદ્યવ)

વગેરે.

જે ૪ અંકમાં આપણા ઇષ્ટ પરમાત્માના સ્વરૂપાવસ્થાનની શ્રાવણ શુકલપક્ષ પંચમી-ની તિથિએ સર્વ સાધકોએ પોતપોતાના સ્થાને તે દિવસે સાધનક્રમ વગેરે કેવી રીતે કરવું તેની કાર્યક્રમપૂર્વક સૂચના કરવામાં આવી હતી, એ સૂચના સર્વને અત્યંત રુચિકર થવા ઉપરાંત તેમને એટલી તો ઉત્સાહક થઇ હતી કે જેથી લગભગ વિશ જુદાં જુદાં ગામોમાં તેમાં દશવિલા ક્રમપૂર્વક તેનું પરિપાલન કરવામાં આવ્યું હતું. અને તે એવી તો ઉત્તમ રીતે થયું હતું કે જેનાથી સર્વને અપૂર્વ આનંદ પ્રાપ્ત થયો હતો. એ ઉત્સવ ક્યાં ક્યાં થયો તથા કેવી રીતે થયો એ બધાનું સ્વરૂપ ઐયરસાધકનો ખીન્ને અંક વાંચવાથી સ્પષ્ટ થશે. જેમણે જેમણે તે ઉત્સવ કર્યો હતો તેમના તરફથી તેની જે હકીકત આવેલી તે એ અંકમાં પ્રસિદ્ધ થઇ છે. આ ઉપરથી જ તે પત્રની ઉપયોગિતા અને તે કેવી અસર કરે છે એ સ્પષ્ટ થશે.

જેમણે જેમણે તે અંકના લેખો વાંચ્યા છે તેમનામાં કોઈ વિલક્ષણ પ્રકારની નબત્તિ-પૂર્વક કર્તવ્યભિમુખતા થઇ રહી છે. પ્રથમ અંકના ધણા ખરા લેખો સદ્ગુરુ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના લખેલા છે. અને તે સાધકોને સાક્ષાત્ ઉપયોગી હોવાઉપરાંત વાચકને તે એટલા તો ઉત્તેજક થઇ પડ્યા છે કે જેથી અનેક સાધકો તેનું વારંવાર પ્રીતિપૂર્વક મનન કરે છે. અનેક સાધકોએ એ પત્રના લેખોની સ્તુતિ તથા તેની ઉપયોગિતા અને આવશ્યકતા પોતાના પત્રોમાં લખી મોકલી છે.

ઐયરસાધકોના વિવિધ કર્તવ્ય અને તેમાં જે સાધનશ્રેણી આદિની અપેક્ષા છે તે સર્વ તેમાં પ્રકટ થશે. આપણા સાધનક્રમમાં જે કંઈ સંશય આદિ હોય તો તે પૂછવાથી તેનું સમાધાન પણ તેમાં જણાવવામાં આવશે. જેમ જેમ તેના અંકો પ્રકટ થતા જશે તેમ તેમ ઐયરસાધકોને અગત્યના વિવિધ વિષયો તેમાં પ્રકટશે.

પ્રિય બંધુઓ ! આથી આપણું એ આવશ્યક કર્તવ્ય છે કે એ પત્રને નિત્ય પ્રીતિ-પૂર્વક વાંચવું, તેના વિચારાદિનું મનન કરવું અને તેમાં દર્શાવેલા વિવિધ પ્રકારના ઉન્નતિ-જનક કર્તવ્યને આગ્રહ તથા ઉત્સાહપૂર્વક પાલન કરવા. આપણે કે જેણે ઐયરસાધક પદ સ્વીકાર્યું છે તેમણે તેમાં દર્શાવેલા અત્યંત હિતકારક માર્ગોમાં તેના પાલનમનનપૂર્વક પ્રવૃત્ત થવું એ અત્યંત અગત્યનું છે આથી ઐયરસાધક સંજ્ઞાને ધારણ કરનાર મત્થેક બંધુ-ઓએ જે તેમણે આ પત્ર ન મંગાવ્યું હોય તો સત્વર મંગાવી લેવા કૃપા કરવી. અને તેનું આગ્રહપૂર્વક અધ્યયન કરવું.

શ્રેયસ્સાધકવર્ગપ્રતિ સમભાવ દર્શાવનાર ઇતર સજ્જનોની આ વર્ગના સિદ્ધાંત, કર્તવ્ય, તેમાં અવેશવાના નિયમો વગેરે જાણવાની ઇચ્છા હોય છે તો તેવાઓની ઇચ્છા થતાં તેમને પણ તે પત્ર મોકલવામાં આવશે.

જે જે શ્રેયસ્સાધકોને એ પત્ર મળ્યું નથી, તેમ જ ઇતર સજ્જનોને પણ તેમાં કેવા વિષયો આવ્યા છે તેનું કંઈક સ્વરૂપ લક્ષમાં આવે તેથી તેના એ વિષયો તથા એક પદ શ્રી મહાકાવ્યના આ અંકમાં આ વિષયની પાછળ પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે, એ પત્રના પહેલા અંકના જ આ વિષયો હોવાથી તેમાં કેટલાંક આરંભક વચનો તથા વિચારો જણાશે. છતાં તેમાં રહેલા પ્રધાન વિચારનું સ્વરૂપ તો વિવેકી વાચકના લક્ષમાં આવ્યા વિના નહિ જ રહે.

અંતમાં શ્રેયસ્સાધક બંધુઓપ્રતિ એ જ વિનમ્રિકે તેમણે પોતાનું નામ ગ્રાહક-તરીકે સત્વર લખી મોકલવું. કેમકે તેના ત્રીજા અથવા ચોથા અંકથી સર્વને સ્પષ્ટ થશે કે તેના ગ્રાહક થવાની પ્રત્યેક શ્રેયસ્સાધકની અગત્ય અને ફરજ છે. શ્રેયસ્સાધકોને અસંત હિતકારક એક યોજના તે અંકોની સાથે પ્રકટ થશે.

પત્રવ્યવહાર માટે સરનામું:—વ્યવસ્થાપક શ્રેયસ્સાધક—વડોદરા.

એ માસિકનું મૂલ્ય પૌરોજ સાથે વાર્ષિક રૂ. ૨-૦-૦ છે. લવાજમ માર્નઓર્ડરથી મોકલી આપવાથી મોકલનાર પાસે પહોંચી રહેશે. અથવા વી. પી. થી મંગાવવાની ઇચ્છાવાળાને તે પ્રકારે મોકલી આપવામાં આવશે.

શ્રેયસ્સાધકોપ્રતિ પત્ર.*

—પ્રથમ પત્ર—

હિંદિમ.

પ્રિય બંધુઓ,

જન્યત થાઓ, તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશે દિશામાં અરણ્યોદય થયો છે મધુર અને શીતલ વાયુ તમને નવજીવનમય કરવાને, તમને સ્પર્શ કરી રહ્યા છે. જીવનની સિદ્ધિનો ઝાંખો ઝાંખો પણ સામ્ય, મૃદુ અને જીવનમય પ્રકાશ તમારા પ્રદેશની-તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની ક્ષિતિજઉપર છવાઈ રહ્યો છે. જુઓ, તે પ્રકાશની શુભતામાં તમારું જીવન કેવું મનોહર લાગે છે ! એ પ્રકાશ તમારા જીવનના અણુ અણુને જન્યત કરવાને, તેમાં કોઈ વિલક્ષણ પ્રાણુ ભરવાને, તમારી વિદ્યાર્થાટિકામાં મધુર રસભર્યા પુષ્પો પાથરવાને, અને તમારા કર્તવ્યપથને દર્શાવવાને પ્રકટી નીકળ્યો છે. તમે તે જુઓ છો ?

પ્રિય બંધુઓ, જન્યત થાઓ. તમારા જીવનમાં રહેલા અનન્ત રસનો અનુભવ કરવાનો, તમારી ઉન્નતિને સાધનાર ક્રિયાઓ કરવાનો, જે કંઈ તમારું અસંત હિત કરનાર છે તેપ્રતિ અભિમુખ થવાનો અને તેનાં દર્શન કરવાનો સમય થયો છે. કારણ કે તમારા

* આ વિષય, ત્યાર પછીનું પદ અને તે પછીનો વિષય, એ ત્રણે શ્રેયસ્સાધક પત્રમાં પ્રકટ થયેલા છે. શ્રેયસ્સાધક પત્રનું સ્વરૂપ શ્રી મહાકાવ્યના વાચકોનાં લક્ષમાં આવવાને માટે તેની પ્રસિદ્ધિ અત્રે યોગ્ય ગણી છે.

વાસ્તવ પ્રદેશની દશેદિશામાં અરણ્યોદય થયો છે. તમારામાં શુભ રહેલાં અનેક સામધ્યેનિ-
કાસ કરવાનો, તમારામાં નવીન સત્યોને ભરવાનો, નવી નવી ઉત્તમ ક્રિયાઓ આચરવાનો
તમારા અધિકારની વૃદ્ધિ કરવાનો, અનેક નવીન જ્ઞાનને જાણવાનો, તમારા ઉદ્દેશોને ફલિ-
ભૂત કરવાનો, તમારા મનને ગળનમાં વિહાર કરાવવાનો, તમારી કલ્પનાની બાજમાં નવા
ખેલ ખેલવાનો અને તમારા મનોરાજ્યોને અધિક ઉત્તમ રીતે ધડવડો સમય થયો છે.
તમે તે જુઓ છો ?

પ્રિય બંધુઓ, જાગૃત થાઓ. તમારા કર્તવ્યમાર્ગમાં રહેલાં વિધોને ટાળીને તેમાં જ-
વાના સુગમ ક્રમને બતાવવાનો, તમારી પ્રાપ્ત્ય વસ્તુનું તમને સ્પષ્ટપણે દિગ્દર્શન કરાવવાનો,
તમારી અત્યંત પ્રિય અને કલ્યાણકારક વસ્તુસાથે તમારો પરિચય કરાવવાનો, તમારી ઉચ્ચ
ધારણાઓને સફલ કરવાનો અને તમારી નિદ્રાને ત્યાગ કરવાનો સમય થયો છે. કારણ કે
તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશે દિશામાં અરણ્યોદય થયો છે. તમે હાલ જ્યાં છો ત્યાંથી તમને
આગળ વધારવાનો, તમને તેને માટે જે સાધનો જોઈએ તે પૂરાં પાડવાનો, તમારામાં નવીન
આશા, નવીન ઉત્સાહ, નવીન આગ્રહ, નવીન બલ, નવીન જીવન અને નવીન જ્યોતિને
પ્રકટાવવાનો સમય થયો છે. તમે તે જુઓ છો ?

પ્રિય બંધુઓ, જાગૃત થાઓ, તમારે સર્વ અંશે અદ્ભુતતાથી પૂર્ણ થવાનો, તમારામાં
રહેલી વિવિધ શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો, તમારામાં રહેલી મનોહરતા અને દિવ્યતાથી
આ વિશ્વને છાઈ દેવાનો, ઈશ્વરનો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરવાનો, પરમાત્માના ઉપકારના અને
તમારી કૃતકૃત્યતાના અનુભવનાં સુંદર, મનોરમ પ્રભાતીયાં માવાનો સમય થયો છે. કારણ
કે તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશેદિશામાં અરણ્યોદય થયો છે. તમે હાલ ક્યાં છો, તમારું મૂલ
સ્વરૂપ શું છે, તમે તેનાથી શામાટે અજાણા જાણાઓ છો, તમને ક્યાં ક્યાં અને શી શી
પ્રતિકૂલતા નડે છે, તમારે શું જોઈએ છે અને તમારી પાસે એવું શું છે કે જેની તમને
જરૂર નથી અને જે તમારામાં રહીને તમને જ હાનિ કરે છે, તમારા પોતાનામાં જ હાલ
પણ એવું શું રહ્યું છે કે જે તમને જે કંઈ જોઈએ તે આપવાને સમર્થ છે તે સર્વ જાણ-
વાનો સમય થયો છે. તમે તે જુઓ છો ?

પ્રિય બંધુઓ, આજસુધી તમે અનેક વિધોને અનુભવ્યાં હશે, અનેક પ્રતિકૂળ પ્રસંગોને
જોયા હશે, અનેક કષ્ટોને સહ્યાં હશે, અનેક દુઃખોને ભોગવ્યાં હશે, અને સંતાપો કર્યા હશે,
અનેક પરાજયોને જોયા હશે, અનેક આશાઓ વિફલ થતી જાણ્યાં હશે, અનેક પ્રકારની
વિષાદજન્ય વેદનાને પામ્યા હશે, આતું ધણું ધણું તમે જોયું, જાણ્યું, સાંભળ્યું અને
અનુભવ્યું હશે, પરંતુ તે બધું રાત્રિ-દ્યોર રાત્રિના-સમયમાં જન્યું છે. તમે જ્યારે નિદ્રાના
ધારણમાં હતા ત્યારે તે જન્યું છે. અને તેથી તે બધું તમે સ્વપ્નમાં જોયું છે, સ્વપ્નમાં
અનુભવ્યું છે. નહિ તો નિદ્રાના ધારણમાં તમે બીજી કેવી રીતે અનુભવી શકો ? અને
જ્યારે તે બધું સ્વપ્નમાં અનુભવ્યું છે, એ બધાં સ્વપ્નના ખેલો છે, ત્યારે હવે જે સમયે
તમે જાગૃત થયા છો તે સમયે એ સ્વપ્નના પ્રસંગોથી શા માટે ખેદ કરો છો ? શા માટે
એ પ્રસંગોને સાચા જ માન્યા કરો છો ? વિપત્તિ પ્રતિકૂળતા, દુઃખ, પરાજય, હાનિ
નિષ્ફલતા એ વગેરે સ્વપ્નમાં દેખાયેલા દેખાવો છે, સાચા નથી.

ખરું સુખ જાગૃતિમાં છે. તેમાં અનંત સામર્થ્ય રહેલું છે. જેઓ જાગૃત થાય છે;

તેમને અનેક સુખજનક વસ્તુઓ જણાય છે. કર્તવ્યનો યોગ્ય માર્ગ દેખાય છે, પ્રાપ્તિસ્વરૂપ વસ્તુની આંખી થાય છે, અને જાણવા યોગ્ય વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે.

તમારા જીવનમાં શું શું છે, તે કેટલા બહવાળું છે, તે કેવું ઉત્તમ પ્રકારનું થઈ શકે છે, એ બધું અરજોદયના પ્રકાશથી તમે જાણી શકો છો. એ પ્રકાશ થવા માંડ્યો છે, તેનાં તેજસ્વી રશ્મિઓ તમારા વાસ્તવ પ્રદેશના ક્ષિતિજમાં ઘુટવા લાગ્યાં છે. તે કેવાં મનોહર છે ! તેની પ્રભા કેવી દિવ્ય અને અધઘરને દૂર કરનારી છે ! જુઓ, જુઓ, તે તમરા જ પ્રદેશમાં પ્રસરતાં જાય છે. તમને સ્પર્શ કરવાને તે તત્પર થઈ રહ્યાં છે.

પ્રિય બધુઓ, જાગૃત થાઓ. રાત્રિ અળપાર્ધ છે, રાત્રિનો ત્રાસ જવાં લાગ્યો છે, રાત્રિનો ભય પીતાવા માંડ્યો છે, રાત્રિનું દુઃખ દૂર થવા લાગ્યું છે, અને તેની સાથે સ્વપ્ન પણ અળપાવા માંડ્યાં છે, તેણે દશવિકાં ચિત્રોને તે હવે લપેટાનું જાય છે. અરજોદયના પ્રકાશમાં તે પોતાનાં ચિત્રો બતાવી શકે તેમ નથી. કારણ કે તે આકળના જળથી ચિત્-રથેલાં છે, અને તેથી તેનો રંગ સૂર્યનાં કિરણોઆગળ ટકી શકે એમ નથી.

આ સ્થૂળ સૃષ્ટિમાં પણ પ્રભાતનો સમય કેવો મનોહર લાગે છે ? તે શરીરમાં સ્ફુર્તિ અને મનમાં સ્વાભાવિક પ્રસન્નતાને ઉપજાવે છે. આખી સૃષ્ટિ જાણે જીવનજળથી ઉભરાઈ રહી હોય એમ લાગે છે. જાણે તેનામાં કોઈ નવું બળ, નવીન નિર્મળતા, નવીન પ્રાણ અને નવીન ચૈતન્ય આવ્યું હોય તેમ જોનારને જણાય છે.

તમારા વાસ્તવ પ્રદેશ-તમારા આંતર પ્રદેશમાં-પણ પ્રભાત થતાં લાંબાં આના કરતાં પણ અલંત અલૌકિકતા થાય છે. તમારી વૃત્તિઓ અલંત પ્રજ્ઞાંત, નિર્મળ અને ઉચ્ચ વસ્તુપ્રતિ જોડાયેલી હોય છે, તમારું મન, તમારા વિચાર, તમારી કલ્પના તમારા નિમ્બ, તમારા સંકલ્પ, તમારી ઇન્દ્રિયો, એ સર્વ અત્યંત રમ્ય, ઉચ્ચતાથી ભરેલાં, પ્રતાપમય અને સામર્થ્યમય થાય છે. તમારી વાણી મધુર, હિતભાળી અને સત્યવાળી થાય છે, તમારાં નેત્ર અદ્ભુત પુમારીવાળાં અને તમારા અંતઃકરણની કોઈ ઉચ્ચ દશાને સ્વયંવનારાં, તમારામાં રહેલા ચિંતનની ઉત્કૃષ્ટતાનું અન્યને જ્ઞાન કરાવનારાં થાય છે.

તમારા વાસ્તવ પ્રદેશમાં પ્રભાત થતાં, તમે કોઈ જુદા અને ઉચ્ચ પ્રદેશના નિવાસી છો, એમ જોનારને સમજાય છે. સામાન્ય મનુષ્યોની અને તમારી ભૂમિકામાં ઘણો ભેદ હોય એમ સર્વને સ્પષ્ટ સમજાય છે. તમારાં મન, છુદ્ધિ, ચિત્ત વગેરે કોઈ જુદો જ ઉંચા પ્રકારનો વ્યાપાર કરતાં લાગે છે, તમારી પ્રસન્નતા, તૃપ્તિ, નિર્વેરતા, આત્માભિમુખતા એ બધું અલૌકિક અને અત્યંત લાગે છે. તમારી ઇચ્છાઓ, આશાઓ, નિશ્ચયો, બધું ઉચ્ચ અને દૃઢ હોય છે. સ્વસ્થમાં તમારું આખું જીવન બધું રમણીય જણાય છે.

પ્રિય બધુઓ, જાગૃત થાઓ, તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશેદિશમાં અરજોદય થયો છે, તો પછી હજી પણ નિદ્રામાં શા માટે પડ્યા રહેનું ? જાગૃત થાઓ, તમારા મનોહર પ્રદેશને જુઓ, તેમાં વહેતા દિવ્ય વાતાવરણમાં રમણ કરવા તત્પર થાઓ, કર્તવ્યનો વિચાર કરો અને કામે લાગો.

નિદ્રાનો પરિત્યાગ કરો, એકાએક વિજાણુ ઉત્સાહને પ્રકટ કરો, અરજોદય થયો છે તો પ્રખર લાનુ પણ અવશ્ય પ્રકટશે એવી થકા ધરો, સ્વપ્નના વિચારો છોડી દો, સંકલ્પ કરો કે હવે પૂર્વનાં સ્વપ્નની વિસરી જવાં, ફરી ન સંભારવાં. સામર્થ્યનું અભાન રહેનું એ ઉંઘનું છે, સામર્થ્યનું આપણા પોતાનામાં લાન રહેનું એ જાગૃતું છે.

જાગ્રત્ યજ્ઞથી આપણને જે કંઈ જોઈએ તે મળી શકે છે, તેથી જીવનને ઉચ્ચ-સામર્થ્યમય, રસમય, પ્રગતિમય, આનંદમય, જ્ઞાનમય, ઐશ્વર્યમય અને સર્વોત્તમમય કરવાને માટે જાગ્રત્ થાઓ. બંધુઓ, કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે, ધારેલી ધારણાઓ સફલ કરવાને માટે, ઇષ્ટોના અનુગ્રહ પામવાને માટે, ઇષ્ટના અલૌકિક સ્વરૂપનો તમારામાં આવિષ્કાર કરવાને માટે, શ્રદ્ધાનો અદ્ભુત રસ આપવાને માટે, આત્માની અનંત શક્તિઓને પ્રકટાવવાને માટે અને યજ્ઞાર્થે ત્રેયરસાધક થવાને માટે જાગ્રત્ થાઓ. સાચા ત્રેયરસાધકા નિરંતર જાગ્રત્ રહે છે, અને જે નિરંતર જાગ્રત્ રહે છે, તે જ સાચા ત્રેયરસાધક છે.

અત્યાર સુધીમાં આવેલાં એ બધાં સ્વપ્નને ભૂલી જાઓ, તે રાત્રિનાં હતાં, રાત્રિમાં જ પ્રકટવાને સર્ગનાં હતાં, તેને રાત્રિમાં જ રહેવા દો, અને તમે જાગ્રત્ થાઓ—નવીન પ્રદેશમાં આવો, જ્યાં અરણ્યોદય થઈ રહ્યો છે તેવા પ્રદેશમાં આવો, ત્યાં પૂર્વે જોયેલું અને ભોગવેલું એવું એક પણ સ્વપ્ન નથી, કેમકે ત્યાં રાત્રિ નથી, નિદ્રા નથી. ત્યાં સ્વપ્ન નથી, અને સ્વપ્ન નથી તો વિપત્તિ, દુઃખ, કષ્ટ, પરિતાપ, પરાજય કે એવું કશું જ નથી.

વિપત્તિ, પરાજય, હાનિ વગેરેનું તમારા ઉપર ફાવી ગયું તેનું એક જ કારણ છે કે તમે નિદ્રાના પ્રદેશમાં ગયા, ધોર ધારણામાં પડ્યા અને સ્વપ્નને વશ થયા. જ્યારે તમે જ તેના પ્રદેશમાં ગયા ત્યારે પછી તે તમને પોતાનો અમત્કાર દેખાડે એમાં શું આશ્ચર્ય ?

પણ હવે જાગ્રત્ થાઓ, કેમકે તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દૃશ્ય દિશામાં અરણ્યોદય થયો છે. જાગ્રત્ સ્થિતિમાં આવતાં અને પછી જાગ્રત્પણે ક્રિયાઓ કરતાં તમને પૂર્વે જે અનુભવ થયો છે તે નહિ થાય. તમને તેનાથી કેવળ વિરહ જ અનુભવ થશે. ‘ત્યારે શું હવે અમને દુઃખ, વિપત્તિ, ક્લેશ વગેરેમાંનું કશું જ નહિ જણાય ?’ પ્રિય બંધુઓ ! ના, નહિ જ જણાય એમ નહિ અને તેમ છતાં તે નહિ જ જણાય એમ પણ ખરું.

કેમ કંઈ વિભ્રમ થયો ? શ્રવણ કરો. તમને એક વિલક્ષણ ટેવ પડી ગઈ છે તે તમે જાણો છો ? તમે ગાયનું અનુકરણ કરો છો પણ તે છતાં ગાય જ્યારે તેથી ક્રિયા કરવાથી લાભ મેળવે છે ત્યારે તમે તે જ ક્રિયા કરવાથી હાનિ મેળવો છો તમે જાણો છો કે મનુષ્ય ગાયના આંચળ દોહીને તેમાંથી દુધ કાઢે છે, ત્યારે એ જ આચળઉપર બેસીને મનુષ્ય તેમાંથી શું કાઢે છે ? લોહી. આવી જ રીતે તમે પણ ગાયનું એક અનુકરણ કરો છો, પણ તે જ્યાં કરવું જોઈએ ત્યાં કરવાને બદલે કોઈ બીજી જ જગ્યાએ કરો છો, અને તેથી તેનો પરિણામ લાભને બદલે હાનિમાં જ આવેલો જુઓ છો.

ગાય જ્યારે તેણે બાંધેલું વાગોળે છે ત્યારે તમે પેલા સ્વપ્નમાં બનેલા પ્રસંગોને જાગ્રત્માં વાગોળો છો. જે વાગોળવાની જરૂર જ નથી, તે વસ્તુને તમે ફરી ફરીને મુખમાં—તમારા વિચાર વગેરેમાં—આણો છો—વાગોળો છો, તેથી તે તમારાથી દૂર રહેવાને બદલે તમારી વધારે અને વધારે પાસે રહેતી જાય છે. તેમાં તમને તે વારંવાર મેળવે છે. અને તેમાં તમે બેળાઓ છો એટલે શું થાય છે ? એ જ કે ક્ષીણે પુણ્યે મૃત્યુલોકે વિશત્તિ—પાછા પેલા સ્વપ્નના પ્રદેશમાં જઈને ઉભા રહો છો. તમે એમ માનો છો કે તમે જાગ્રત્માં છો અને હોય છે પણ તેમ જ; પરંતુ જ્યાં તમે પેલા સ્વપ્નની સંજ્ઞા—ધોર રાત્રિના સમયમાં આવેલા સ્વપ્નના—વિચારોમાં બળો છો, અને તેમાં બનેલા પ્રસંગોનું સ્મરણ કરી, સ્વપ્નમાં જે તમને બેદ, દુઃખ, પરાજય વગેરે જણાયેલાં હોય છે તેવો જ

જ્યાં જામતમાં પાછો અનુભવ કરવા માડો છો કે તત્કાળ જ તમે જામતમાં નથી રહેતા પણ સ્વપ્નમાં આવી જાઓ છો અને જ્યાં સ્વપ્નના પ્રદેશમાં આવ્યા કે પાછા તમને એવાને એવા અનુભવો કરવાના આવે છે. આથી તમે પૂર્વે પૂછ્યું કે “ જામતના પ્રદેશમાં આવ્યા પછી અમને દુઃખ...વગેરે નહિ જણાય ” તેનો ઉત્તર આપતાં એમ કહેવું પડ્યું કે ‘ નહિ જ જણાય એમ નહિ.’

પણ જો તમે તે વિચારોને હવેથી તમારી જામત દશામાં આવેલા નહિ દો, અને કેવળ જામત દશામાં જે કંઈ વિચારો કરવાના છે, તે જ કર્યા કરશો, સ્વપ્નના પ્રસંગોને આજ સુધી જે કંઈ બન્યું છે તેને કેવળ ભૂલી જાઓ અને તમે જામત સમય કે જ્યોત આરંભ થયો છે તેમાં કરવા યોગ્ય વિચાર, ક્રિયા વગેરેને જ કર્યા કરો છો તો પછી તમે જે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે ‘ હવે શું અમને દુઃખ...વગેરે નહિ જ જણાય ’ તો તેના ઉત્તરરૂપે ઉપર જ કહ્યું છે અને તે જ પાછું અહિં કહેવાય છે કે ‘ તે નહિ જ જણાય.’

ત્યારે હવે તમને સમજાયું હશે કે જામત દશા એ જ સર્વોત્તમ દશા છે, તેમાં દુઃખ વગેરેનો અભાવ છે, અને તેથી જામત થવું જરૂરનું છે.

પ્રિય બધુઓ, જામત થાઓ. તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશો દિશામાં અરુણોદય થયો છે. જામત થતાં શું મળે છે તે આપણે આરંભમાં જણાવી ગયા છીએ. એ બધું જામત થતાં આપણને જણાય છે. અરુણોદય થવાને લીધે તે બધું દેખાતું થયું છે, અને તેથી જામત થાઓ, એ બધાને પામે; અને તેના સર્વોત્તમ લાલ તથા સુખનો અનુભવ કરો.

તમને દીનતા, દુઃખ, ક્લેશ, પરાધીનતા વગેરેનું લાભ થાય છે ? તો જાણજો કે તમે નિદ્રામાં છો. અને તેને ટાળવાને માટે એક જ કરવાનું છે કે જામત થવું, તમારો વાસ્તવ પ્રદેશ સર્વ સામર્થ્યથી ભરેલો છે. જામત થાઓ અને તેમાં પ્રવેશો. અત્યંત આપ-હપૂર્વક નિદ્રાનો ત્યાગ કરો, અને અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક જામત થઈ કર્તવ્યમાં જોડાઓ.

બહુ થયું, નિદ્રા ઘણી લીધી. હવે જામત થવાનો યોગ આવ્યો છે. કારણ કે તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશો દિશામાં અરુણોદય થઈ ચુક્યો છે, અને તે સમયમાં જગાવનાર આ ડિઝિમ છે. સુખને, આનંદને અને ઉત્તરિતને આપનાર તત્ત્વો આજ તમારા પ્રદેશમાં ઉભરાઈ રહ્યાં છે. તમારા જીવનમાં તે ભળી જવા ઇચ્છે છે. તમે તેને ભેળવશો ?

જામત થાઓ, અને તમે અર્ધ કર્તવ્ય સિદ્ધ કર્યું એમ ગણાશો. કર્તવ્ય-સર્વોત્તમ કર્તવ્ય-કરવું એ જ તમારા જીવનનો ઉદ્દેશ રાખો. કર્તવ્યની સિદ્ધિ થવી સુગમ છે, તેમાં જોડાવાને માટે નિદ્રાને ત્યાગવી કઠિન છે એમ તમને લાગે છે ? પરંતુ એ વિચાર પેશા સ્વપ્નસમયનો છે, સ્વપ્નના વિચારનું હવે શામાટે ચિંતન કરવું ?

પ્રિય બધુઓ, આ પ્રથમ પત્રનું એ જ ડિઝિમ છે કે જામત થાઓ. કારણ કે હવે રાત્રિ રહી નથી, પણ તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશો દિશામાં અરુણોદય થયો છે. આવા પ્રજાતના સમયનું શ્રીકૃષ્ણ પોતાની મનોહારિણી વાણીમાં કેવી રીતે વર્ણન કરે છે ?

પ્રજાતની વેળારે, દીસે રણિયામણારે,
આમા રવિ ઇચ્છાતણી દેખાય,
ધારે ધારે રવિ રે, ઇચ્છે આવે ને સમેરે,
સાંઝાં રડાં કિરણ ભૂમિએ પથરાય;-

અને આવો દિવસ પ્રભાત જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે ત્યાં શું થાય છે તે કથન કરતાં શ્રીકૃષ્ણ વદે છે કે,

વ્યવહાર આવે રે, વૃત્તિનો સ્વરૂપ થ' રે,
જ્યાં ત્યાં જગદીશ્વર ભગવાય:

આ પ્રકારનો વ્યવહાર તમારા પ્રૈશ્ણમાં આવવાનો સમય આવ્યો છે. ઉપરના પ્રભાતના રમ્ય વર્ણનનો જેમ જેમ તમે વિચાર કરશો અને તેનું મનોહર સ્વરૂપ તમારી કલ્પનામાં ખડું કરશો તેમ તેમ તે સમયમાં કેટલી અલૌકિકતા રહેલી છે તે તમને સમજાશે.

તેથી પુનઃ એક વખત ડિડિમ વગાડીએ છીએ કે જામતુ થાઓ, તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશે દિશામાં અરુણોદય થયો છે.

પોતાના કર્તવ્યમાં સ્થિર થવાને સાધકોને સુવોધ.

પદ. રામગી.

સદ્ગુરુબોધ શ્રવણ કરી, મારા સાધકવીર !,
મનમતિકરણો ગ્રેરણે, યાવા કર્તવ્યે સ્થિર;—
શ્રેયસ્સાધકનામથી, માત્ર ધરો ન સંતોષ,
કંઈક વિશેષ એવું કરો, જેથી થાય જયધોષ;—
રાખે જગના જન ઘણા, વૃત્તિ નિજ બહિર્મુખ,
સાધક ! ત્યારે તમે કરો, વૃત્તિ અંતર્મુખ;—
તર્ક ને ભુદિ ભેળવી, ખીળ કરતા છો કાર્ય,
(તમે) શ્રદ્ધાથી કેવલ માનજો, કહે જે આચાર્ય;—
ખીળા છોને માનતા, વેદવચન અમૂલ્ય,
જાણજો પણ કાંઈ છે નહિ, નિજગુરુવાણીતુલ્ય;—
ખીળા કમર કસી ભલે, પહેલો ખેડે વ્યવહાર,
સાધજો પ્રથમ તમે રુડો, પરમાર્થઆચાર;—
રમણીય આત્મસ્વરૂપનો, કરજો અધિક વિચાર,
કાં જે સ્વરૂપને પેખવા, પહેલો તમને અધિકાર;—
વિષયે વહેતી ઇન્દ્રિયો, છો ને રાખે અન્ય,
નિશ્ચય કરી તેનો, ચાખજો, સુખ સ્વરૂપજન્ય;—
ખીળાઓમાં મન છો રહ્યું, પણ (તમે) કરીને પ્રયત્ન,
તમમાં અમનરૂપ તેહને, કરી લહો ચિદ્રત્ન;—
જગત્તણી પ્રતિકૂલતા, ખીળને છો દે હુઃખ,
પણ તે નિહાળી નિમગ્ન, સાચા સાધકનું સુખ;—

ત્યાં જામતમાં પાછો અનુભવ કરવા મર્યા છે કે તત્કાળ જ તમે જામતમાં નથી રહેના પશુ સ્વપ્નમાં આવી જાઓ છો અને ત્યાં સ્વપ્નના પ્રદેશમાં આવ્યા કે પાછા તમને એવાને એવા અનુભવો કરવાના આવે છે. આથી તમે પૂર્વે પૂછ્યું કે “ જામતના પ્રદેશમાં આવ્યા પછી અમને દુઃખ...વગેરે નહિ જણાય ” તેનો ઉત્તર આપતાં એમ કહેવું પડ્યું કે ‘ નહિ જ જણાય એમ નહિ.’

પશુ જો તમે તે વિચારોને હવેથી તમારી જામત દશામાં આવવા નહિ દો, અને કેવળ જામત દશામાં જે કંઈ વિચારો કરવાના છે, તે જ કર્યા કરો, સ્વપ્નના પ્રસંગોને આજ મુખી જે કંઈ બન્યું છે તેને કેવળ બુદ્ધી જાળીને જો તમે જામત સમય કે જોનો આરંભ થયો છે તેમાં કરવા યોગ્ય વિચાર, ક્રિયા વગેરેને જ કર્યા કરો છો તો પછી તમે જે પ્રશ્ન પૂછો છો કે ‘ હવે શું અમને દુઃખ...વગેરે નહિ જ જણાય ’ તો તેના ઉત્તરરૂપે ઉપર જ કહ્યું છે અને તે જ પાછું અહિં કહેવાય છે કે ‘ તે નહિ જ જણાય.’

ત્યારે હવે તમને સમગ્રયું દરો કે જામત દશા એ જ સર્વોત્તમ દશા છે, તેમાં દુઃખ વગેરેનો અભાવ છે, અને તેથી જામત થયું જરૂરનું છે.

પ્રિય બંધુઓ, જામત થાઓ. તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દરો દિશામાં અરજોદય થયો છે. જામત થતાં શું મળે છે તે આપણે આરંભમાં જણાવી ગયા છીએ. એ બધું જામત થતાં આપણને જણાય છે. અરજોદય થવાને લીધે તે બધું દેખાતું થયું છે, અને તેથી જામત થાઓ, એ બધાને પામો; અને તેના સર્વોત્તમ લાભ તથા મુખનો અનુભવ કરો.

તમને દીનતા, દુઃખ, કલેશ, પરાધીનતા વગેરેનું ભાન થાય છે ? તો જામતને કે તમે નિદ્રામાં છો. અને તેને ટાળવાને માટે એક જ કરવાનું છે કે જામત થવું, તમારો વાસ્તવ પ્રદેશ સર્વ સામર્થ્યથી ભરેલો છે. જામત થાઓ અને તેમાં પ્રવેશો. અત્યંત આમ-દપૂર્વક નિદ્રાનો ત્યાગ કરો, અને અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક જામત મધ્ય કર્તવ્યમાં જોડાઓ.

બહુ થયું, નિદ્રા ધણી લીધી. હવે જામત થવાનો યોગ આઓ છે. કારણ કે તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દરો દિશામાં અરજોદય થઈ ચુક્યો છે, અને તે સમયમાં જાગૃતનાર આ ડિઝિમ છે. મુખને, આનંદને અને ઉત્તનિને આપનાર તરવો આજ તમારા પ્રદેશમાં ઉત્તરાર્ધ રચાં છે. તમારા જીવનમાં તે બગી જવા ઇચ્છે છે. તમે તેને બેળવશો ?

જામત થાઓ, અને તમે અર્ધ કર્તવ્ય સિદ્ધ કર્યું એમ ગણાશે. કર્તવ્ય-સર્વોત્તમ કર્તવ્ય-કરવું એ જ તમારા જીવનનો ઉદ્દેશ રાખો. કર્તવ્યની સિદ્ધિ થવી મુખ્ય છે, તેમાં જોડાવાને માટે નિદ્રાને ત્યાગવી કઠિન છે એમ તમને લાગે છે ? પરંતુ એ વિચાર પેસા સ્વપ્નસમયનો છે, સ્વપ્નના વિચારનું હવે શામાટે ચિંતન કરવું ?

પ્રિય બંધુઓ, આ પ્રથમ પગનું એ જ ડિઝિમ છે કે જામત થાઓ. કારણ કે હવે રાત્રિ રહી નથી, પણ તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દરો દિશામાં અરજોદય થયો છે. આજ પ્રમાણના સમયનું શ્રીકૃષ્ણ પોતાની મનોદારિણી વાણીમાં કેવી રીતે વર્ણન કરે છે ?

પ્રમાણની રેખારે, તરો રતિવામણી,

આજા રતિ દયાતણી દેખાવ,

ધારે ધારે રતિ રે, રમ આરે એ સમેરે

લાંબા રૂઠાં ડિઝિમ બખિએ પથાવ;-

અને આવો દિવ્ય પ્રભાત જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે ત્યાં શું થાય છે તે કથન કરતાં શ્રીછટ્ર વદે છે કે,

વ્યવહાર ચાલે રે, વૃત્તિનો સ્વરૂપશું રે,
જ્યાં ત્યાં જગદીશ્વર ભળાય :

આ પ્રકારનો વ્યવહાર તમારા પ્રશ્નમાં ચાલવાનો સમય આવ્યો છે. ઉપરના પ્રભાતના રમ્ય વર્ણનનો જેમ જેમ તમે વિચાર કરશો અને તેનું મનોહર સ્વરૂપ તમારી કલ્પનામાં ખડું કરશો તેમ તેમ તે સમયમાં કેટલી અઘાડિકતા રહેલી છે તે તમને સમજશે.

તેથી પુનઃ એક વખત ડિડિમ વગાડીએ છીએ કે જાગૃત થાઓ, તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશે દિશામાં અરુણોદય થયો છે.

પોતાના કર્તવ્યમાં સ્થિર થવાને સાધકોને સુવોધ.

પદ. રામગ્રી.

સદ્ગુરુબોધ શ્રવણ કરી, મારા સાધકવીર !,
મનમતિકરણો પ્રેરજો, થાવા કર્તવ્યે સ્થિર;—
શ્રેયસ્સાધકનામથી, માત્ર ધરો ન સંતોષ,
કંઈક વિશેષ એવું કરો, જેથી થાય જયધોષ;—
રાખે જગના જન ઘણા, વૃત્તિ નિજ બહિર્ભુખ,
સાધક ! ત્યારે તમે કરો, વૃત્તિ અંતર્ભુખ;—
તર્ક ને યુદ્ધિ ભેળવી, બીજા કરતા છો કાર્ય,
(તમે) શ્રદ્ધાથી કેવલ માનજો, કહે જે આચાર્ય;—
બીજા છોને માનતા, વેદવચન અમૂલ્ય,
જાણજો પણ કાંઈ છે નહિ, નિજગુરુવાણીતુલ્ય;—
બીજા કમર કસી લલે, પહેલો ખેડે વ્યવહાર,
સાધજો પ્રથમ તમે રુડો, પરમાર્થઆચાર;—
રમણીય આત્મસ્વરૂપનો, કરજો અધિક વિચાર,
કાં જે સ્વરૂપને પેખવા, પહેલો તમને અધિકાર;—
વિષયે વહેતી ઇન્દ્રિયો, છો ને રાખે અન્ય,
નિશ્ચય કરી તેનો, ચાખજો, સુખ સ્વરૂપજન્ય;—
બીજાઓમાં મન છો રહું, પણ (તમે) કરીને પ્રયત્ન,
તમમાં અમનરૂપ તેહને, કરી લહો ચિદ્રત્ન;—
જગત્તણી પ્રતિક્ષતા, બીજાને છો દે દુઃખ,
પણ તે નિહાળી મલકવ', સાચા સાધકન' મખ;—

કદ ભલે આવે કોટિધા, જે દે બીજાને ત્રાસ,
 તેથી તમે નવ ત્રાસશે, તો ન થાશે નિરાસ;—
 સાચું એક સ્વરૂપ છે, બીજા મિથ્યા ભાસ,
 તેથી અન્ય વિષયતણા, ત્યજીને દૂર અધ્યાસ;—
 ગુરુએ પ્રભોધિત સાધને, વહાલા ! વહેજે સદાય,
 વિમુખ થવાયે જો કદી, સાધકપણું તો લગય;—
 અદ્ભુત ભક્તિભાવને, ઉપજાવી ગુરુમાંદ્ય,
 ગુરુઆજ્ઞાને પાળશે, તો તો શ્રેય સધાય;—
 ગુરુથી અધિક કશું નથી, ગુરુથી ન કાંઈ અન્ય,
 મુદ્દ ભાવ એ ધારશે, વિશ્વે થાશે તો ધન્ય;—
 પ્રાણિમાત્રવિષે લહી, નિજ આત્મસ્વરૂપ;
 અભિન્ન ભાવ પ્રસારશે, લહેશે મુખ તો અનુપ;—
 બંધુ ! પરસ્પરમાં સદા, રાખો દૃઢ અનુરાગ,
 તો તો સહજમાં મુંધશે, પ્રભુપ્રેમપરાગ;—
 હરધરી હરિમાં વાળજો વૃત્તિ સ્મરીને ઈશ,
 ઉપેન્દ્ર પ્રભુકરુણાવટે, થાશે જય દશદિશ;—

આપણા વ્યાવહારિક જીવનના સિદ્ધાંતો.

પણ ઉન્નતિમાં રહેલું છે એમ તેણે ઘણી વખતે અનેક કારણોને લઈને જણાવ્યું હોવાથી તેને ઉન્નતિતરફ વળવાની મરજી થાય એ પણ સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ મનુષ્ય ઉન્નતિ સારે જ પામે છે કે જ્યારે તેનું સમગ્ર જીવન ઉન્નતિની દિશાતરફ કામ કર્યા કરતું હોય છે. તેના આચારમાં, વિચારમાં, વાણીમાં, કલ્પનામાં, લક્ષ્યમાં અને એમ બધામાં જ જ્યારે તે ઉન્નતિને જુએ છે, અને તેનાં મન, શુદ્ધિ, જ્ઞાન, વગેરે સધળાં વડે જ્યારે તે ઉન્નતિને જ સાધે છે ત્યારે તે મનુષ્ય સર્વોત્તમ ઉન્નતિને પામે છે—ઉન્નતિના શિખરઉપર ચઢે છે.

આ રીતે ઉન્નતિના શિખરઉપર ચઢવાને માટે મનુષ્યે પોતાના સમગ્ર જીવનને તે તરફ વાળવાની જરૂર છે. પણ જીવન કેવલ સ્વતંત્ર નથી. એ કોઈ એક વસ્તુઉપર આધાર રાખી રહ્યું છે, અને એ વસ્તુની જેવી દિશા અને જેવું સ્વરૂપ તેવી દિશામાં તે જીવન વળે છે અને તેવા સ્વરૂપવાળું તે જીવન થાય છે.

આ વસ્તુ તે મનુષ્યનો સિદ્ધાંત છે. જે જેવા સિદ્ધાંતને ધારણ કરીને પોતાનું જીવન ગાળે છે તેવું તેનું જીવન થાય છે. મનુષ્યના જીવનનો આકાર જેવો તેનો સિદ્ધાંત હોય છે તેવો ધડાય છે. મનુષ્યનું જીવન તેના સિદ્ધાંતઉપર રચાયું હોવાથી જે એ સિદ્ધાંત ઉન્નતિકારક નથી હોતો તો તેનું જીવન ઉન્નતિતરફ વળતું નથી.

જે મનુષ્યનું જીવન કોઈ એક બળવાન સિદ્ધાંતને આધારે ચાલતું નથી તે કોઈપણ ધારેલા ફળને મેળવતું નથી. કેમકે કોઈ પણ ધારેલું ફળ મેળવવાને માટે તે ફળને અનુકૂળ સિદ્ધાંત કયો છે, તેનો નિર્ણય કરીને તે સિદ્ધાંતને તેણે પ્રથમ સ્વીકારવાની જરૂર રહે છે. જ્યારે એક સિદ્ધાંતનો નિશ્ચય થાય છે ત્યારે પછી એ સિદ્ધાંતને યોગ્ય પ્રયત્નો થઈ શકે છે. નહિ તો કયો પ્રયત્ન કરવો અને કયો ન કરવો તેની તેને સમજણ પડતી નથી. જેથી પ્રયત્નની એક દિશા નક્કી કરવાને માટે સહિથી પ્રથમ સિદ્ધાંતનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. અને તેમ થતાં તેનું જીવન પણ એક નિર્ણીત દિશામાં ચાલવા માંડે છે.

અનેક મનુષ્યો આજે અનેક પ્રકારના યત્નો કરે છે, પણ તેમનાં જીવન જોઈશું તો તેના પ્રમાણમાં તે વધારે સુખમય, વધારે ઉચ્ચ અને વધારે ઉન્નતિ પામતાં જણાતાં નથી. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેમણે કોઈ એક સિદ્ધાંતનો પ્રથમ સ્વીકાર કર્યો નથી. તેથી તેઓ પ્રયત્ન તો કરે છે, પણ એક જ જાતનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેથી તેમનું જીવન એક માર્ગે વહેતું નથી. આપણો પ્રયત્ન આપણા જીવનને ચાલવાનો માર્ગ કરે છે અને તે યોગ્ય પ્રકારનો માર્ગ ત્યારે જ કરી શકે છે કે જ્યારે તે માર્ગે છેવટે ક્યાં લઈ જવો છે તેનો તેણે નિર્ણય કર્યો હોય છે. અને એ નિર્ણય ત્યારે જ કરી શકાય છે કે જ્યારે મનુષ્યે કોઈ એક મુખ્ય સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો હોય છે.

આથી પ્રયત્નનો નિર્ણય કરવામાટે, જીવનને વહેવાનો એક રાજમાર્ગ નક્કી કરવાને માટે, પોતાની ધારેલી ઉન્નતિ સિદ્ધ કરવાને માટે અને તે ઉન્નતિથી મળનાર સુખનો અનુભવ કરવાને માટે સહિથી પ્રથમ પ્રત્યેક મનુષ્યે કોઈ એક સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવાની જરૂર રહે છે.

આ સિદ્ધાંતના પ્રકારઉપર જ મનુષ્યજીવનનો સધળો આધાર રહેલો છે. જેવી જાતનો તે સિદ્ધાંત હોય છે, તેવી જાતનો તે મનુષ્ય પરિણમી શકાય છે. કેમકે મનુષ્યને સારો અથવા

નહીને કરનાર તેનાં કર્મ-અર્થાત્ પ્રયત્ન છે, અને મનુષ્ય જેવો સિદ્ધાંત પારખી કરે છે તેવો જ તેનો પ્રયત્ન થાય છે, માટે કોઈ પણ સિદ્ધાંતને સ્વીકારતાં મનુષ્યે ધણો વિચાર કરવાનો છે, તથા અને તેટલો સર્વોત્તમ સિદ્ધાંત સ્વીકારવાનરૂં તેણે ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. તેમ જ્યાં સુધી તેણે પોતાને માટે કોઈ મુખ્ય સિદ્ધાંતનો નિર્ણય કર્યો નથી ત્યાં સુધી તેણે પોતાના જીવનને કેવી રીતે ચલાવવું તેનાથી યત્ન નથી, અને જીવન તો નિત્ય ચાલ્યું જાય છે, રોજને રોજ વહેતું રહે છે. તેથી તે જીવનવડે જે કંઈ મેળવવાનું છે તે જલદી મેળવી લેવાની જરૂર હોવાને લીધે, મનુષ્યે પોતાના જીવનને માટે કોઈ પણ ઉત્તમ સિદ્ધાંત સ્વીકારવાની સત્તર જરૂર છે.

મનુષ્ય જ્યારે એક સિદ્ધાંતને પોતાના જીવનમૂલરૂપે સ્વીકારે છે, ત્યારે પછી તેને ધણી જગ્યાએ બાંધોડીઆં મારવાનાં રહેતાં નથી, તેનું જીવન પછી સરળ માંડે એક દિશામાં ગતિ કરે છે, અને તે દિશાને પરિણામે જે કંઈ રચ્યું છે તેને પામે છે. માટે સર્વોત્તમ સિદ્ધાંતને સ્વીકારવાની સાવધાનતા રાખવાની જરૂર છે.

પ્રિય શ્રેયસ્સાધક બહેનઓ! તમારા જીવનને સરળપણે વહેવા દેવા માટે તમે કોઈ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો છે ? તમારું જીવન જે દિશામાં નિર્ગતપણે અને નિઃશયપૂર્વક વળા કરે એવો કોઈ સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો છે ? તમારા કર્તવ્યનું તમને સ્પષ્ટ જ્ઞાન થવા કરે અને તમે જીવનમાં જે કંઈ મુખ્ય, ઉન્નતિ અને લક્ષ્યસિદ્ધિ મેળવવી પારી હોય તેને મેળવી આપે એવી જાનના કોઈ સિદ્ધાંતનો ચોક્કસ નિર્ણય કર્યો છે ?

કેટલાક મનુષ્યો એવી જાનનો સિદ્ધાંત સ્વીકારે છે કે જે તેમના જીવનને એક બાર-રૂપ થઈ પડે. પણ એ પ્રકારનો સિદ્ધાંત સ્વીકારવાની જ જરૂર છે એનું કોઈ નથી. જીવનના બારને દલકો કરીને તેને સરળ અને સુગમ કરે એવો સિદ્ધાંત સ્વીકારવાની ખાસ જરૂર છે. જીવનનો વિકાસ યતો અટકાવવામાં બંધન એ એક મુખ્ય કારણ છે અને તેથી બંધનને ઓછાં કરીને મનુષ્યને જે વધારે પ્રમાણમાં સ્વતંત્ર રાખી શકે તેવા સિદ્ધાંતને પ્રદાન-પ્રદાન કરવો જોઈએ.

પ્રિય બહેનઓ! તમે જમતરૂં મનુષ્યોનાં જીવનપ્રતિ જોશો તો તમને જણાશે કે તે અનેક બંધનથી બંધાયેલાં હોય છે. તેમનામાં સ્વતંત્રતા બહુ થોડી હોય છે, અને તેથી સ્વતંત્રતાથી મજાનું મુખ્ય અને તેના વડે મેળવવાની ઉન્નતિ તેમને મળી શકતી નથી, અને જ્યારે ઉન્નતિ નથી મેળવવાની ત્યારે તે જીવન અવનતિ જ પામવું રહે છે, માટે ઉન્નતિ મેળવવાની ઇચ્છાવાળાએ પોતાના જીવનને બને તેમ જેમ બંધનથી મુક્ત રાખવું જોઈએ.

તમે ઉન્નતિની ઇચ્છાવાળા હો, તેથી તમારું જીવન ઓછા બંધનવાળું છે કે કેમ તે તમારે ખાસ જોવા કરવાની જરૂર છે, અને જેમ બને તેમ બંધનથી મુક્ત રાખવાને સાવધાન થવાની જરૂર છે.

મનુષ્યને કેટલાક પ્રકારની જરૂરો હોય છે એ ખરું છે, અને તેની અનિવાર્ય અગત્ય પણ હોય છે, તેમ છતાં કેટલીક જરૂરીઆતો તો તેણે હાથે કરીને સ્વીકારી લીધી હોય છે, અને પછી તેને પોતાની આવશ્યક જરૂરીઆતોરૂપે માની લીધી હોય છે. આવી જરૂરીઆતો મનુષ્યના જીવનને બહુ ડામોડોળ કરી મૂકે છે, તેને થોડો સમય પણ જાંપ વળવા દેતી નથી, અને જે મનુષ્યના જીવનમાં શાંતિ નથી હોતી તેને જીવનનો કશો રસ પ્રકટતો નથી. તે મજુરની પેઠે રાતદહાડો કામ કરે છે, ગદાવૈતરું કરે છે, આ મેળવતું જરૂરું છે. અને પેશું મેળવ્યાવિના તો મારે ચાલે જ નહિ, એમ માનીને જેને તેને મેળવવાને માટે હવાતીયાં મારે છે. આવું જીવન સુખ ઉપજાવતું નથી, અને તેથી તે ઉન્નતિ પ્રકટાવતું નથી.

અમુક તો મારે જોઈએ જ, અને અમુકવિના તો મારે નહિ જ ચાલે, અમુક હોય તો જ મને સુખ મળે અને મારી ઉન્નતિમાં વૃદ્ધિ થાય, અમુકવિના તો મારો વ્યવહાર નભે જ નહિ, આ પ્રકારની જરૂરીઆતોને અત્યંત પ્રમાણમાં આવશ્યક માનનારાનાં જીવન પરતંત્ર રહે છે, અને એ પ્રકારનું માનવામાં તેમના મનની દુર્બળતા એ જ કારણ હોય છે. મન જેમ જેમ વધારે દુર્બળ બને છે તેમ તેમ તેને સુખ અને શાંતિને માટે બહારનાં સાધનો શોધવાની જરૂર પડે છે, અને તેમ યતાં તેની જરૂરીઆતો પૂરતી બળે છે. અને તે જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા માટે તે મનુષ્ય જેમ જેમ વધારે વલખાં મારે છે તેમ તેમ તે વધારે અને વધારે દુર્બલ તથા નિઃસત્ત્વ બનતો જાય છે. તેથી તેવી જરૂરીઆતોને જેમ બને તેમ અટકાવવાની અગત્ય છે.

જરૂરીઆતો વધતાં મનુષ્યે જે મુશ્કેલી કરવાનું છે તે તે કરી શકતો નથી. તેને લીધે તેનામાં જે મુશ્કેલી બળ પ્રાપ્ત થયું જોઈએ તે થતું નથી, અને તેથી તેનું જીવન નિર્બલ રહ્યા કરે છે. નિર્બલતા મનુષ્યના જીવનને ખાખાવીખી કરી નાંખે છે, અવનતિતરફ લઈ જાય છે અને જીવનના વાસ્તવ રસ અથવા આનંદથી તેને કેવળ વિમુખ રાખે છે.

પ્રિય બંધુઓ! તમારા જીવનને જરૂરીઆતોથી બંધાયેલું કરી દેશો નહિ. સ્વતંત્રતા એ જ તમારા જીવનનું સૂત્ર છે. તેથી જરૂરીઆતોના બંધનમાં આવી જઈને તે સત્રઉપર છીણી ન મૂકશો. અમુક જરૂરીઆત પૂરી પડે તો જ તમારું જીવન સુખી થાય એવું માની બેસશો નહિ. જે બહારની વસ્તુઓઉપર જ પોતાના જીવનનો આધાર રાખે છે તે એયસ્સાધકનું જીવન નથી. તમે એયસ્સાધક છો અને તેથી તમારે ખીજઉપર આધાર રાખવાની અગત્ય નથી.

આથી એમ ન સમજશો કે આપણે કંઈ મેળવવાનો પ્રયત્ન જ ન કરવો, જે કંઈ મળ્યું હોય તેનાથી સંતોષ માનીને બેસી રહેવું, જે કંઈ મુકો રાટલો મળે તે આધારે જીવન નીભાખ્યા કરવું, અને જે ઉત્તમ હોય તે મેળવવાને આગ્રહ ન ધરવો. નહિ જ, એવા જીવનનું આપણે કશું જ પ્રયોજન નથી. એ જીવન નથી પણ હાલતું ચાલતું અને ખાડુંખીતું મરણ છે! ઘણા મનુષ્યો એમ માને છે કે આપણે તો એયસ્સાધક થયા એટલે જે કંઈ મળે તેનાથી નીભાવવું, કાંઈ સારી વસ્તુઉપર મોહ રાખવો નહિ, કાંઈ ઉત્તમ પદાર્થની ઇચ્છા કરવી નહિ વગેરે.

પણ એયસ્સાધકનું આ લક્ષણ જ નથી. 'એથી ઉલટું' જે કંઈ સાઈ છે, જે કંઈ

હોતમ છે તે જ એપરસાધકે મેળવવાનું છે, પણ અત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ જગતના સ્થૂળ પદાર્થો જ તમારા હવનને મુખી કરી શકે એમ માનતા હો તો તે અયોગ્ય છે. તમને મુખ આપનાર વસ્તુ કંઈ બીજી જ છે, તેથી મુખ મેળવવાનો જગતની વસ્તુઓઉપર જ દેવળ આધાર ન રાખશો. 'અમુક વસ્તુ મળે તો જ મને મુખ થાય અને તે વિના મુખ મળે જ નહિ' એવો બૂલભરેલો નિઃશ્વ દશપિ બાંધી બેસશો નહિ.

અમુક વસ્તુ ન મળે તો અંતઃકરણ ખેદ પામે, અમુક ન મળે ત્યાં મુખી શાંતિ ન થાય, અમુક ન પ્રાપ્ત થાય ત્યાંમુખી મનને તૃપ્તિ ન રહે, અમુક મળે તો જ આનંદ પ્રકટે, તો જ ઉત્સાહ રહે, તો જ હવનમાં રસ લાગે, એ પ્રકારનું માનવું એ તમને અત્યંત બંધન કરનાર છે. અને બંધનવાળું હવન એપરસાધકે સ્વીકારવા યોગ્ય નથી.

ગમે તે મળે તોપણ શું અને ન મળે તોપણ શું, પરંતુ તેથી તમારા હવનની પ્રસન્નતા લેશ પણ ઓછી થવી જોઈએ નહિ, બસે કંઈ પણ ન મળે અને દોષ તે સર્વસ્વ આશ્યું બાપ તોપણ તમારા હવનની ખુમારી લેશ પણ ચળવાની જરૂર નથી. તમારું હવન કંઈ એ પદાર્થોઉપર આધાર રાખી રહ્યું નથી, એ પદાર્થોથી જ કંઈ તમારું હવન નીજતું નથી, માટે તેની જ સ્પૃહાથી જરા પણ બધાયેલા રહેશો નહિ. તમારા હવનને સ્વતંત્રતા આપવી એ જ તમારું કામ છે, અને તે દરેક વસ્તુને જરૂરીઆતરૂપે માની લઈને તેને જ મેળવવામાં શત્રિદિવસ ગાળ્યા કરવાથી આપી શકાતી નથી.

જરૂરીઆતોઉપર પગ મૂકીને ચાલો, જરૂરીઆતો તમને દબાવે નહિ, પણ તમારાથી જ દબાતી રહેવી જોઈએ. પ્રિય એપરસાધકો ! તમને જોઈતી ટાઇપણ વસ્તુ ન મળે તોપણ તેથી ઝગવાનું કશું જ કારણ નથી, તત્કાલ વિચારને પલટો, જે કંઈ પ્રાપ્ત છે, તેમાંથી તમે હજી ન મેળવ્યું હોય એવું મન મુખ અને ધણી અનુકૂળતા રહેલાં છે, તેને શોધી કહાડો, અને તમારું હવન બીજી જરૂરીઆતોની સ્પૃહા પણ નહિ કરે.

બીજા મનુષ્યો બસે દબાય, પણ પોતાના મને માની લીધેલી ગમે તેવી અને ગમે તેટલી જરૂરીઆતોથી એપરસાધકે દબાવાની લેશ પણ જરૂર નથી. એપરસાધક એ શું છે ? ગમે તેવી સ્થિતિના પ્રવાહની ઉપર જ નિર્ભયપણે તથા કરનાર તે એક સમર્થ તારો છે. ન્યારે તમે તારા હો, તો પછી જરૂરીઆતોના દબાણમાં આતી તેની નીચે મુખી રહેતાં શું સંજોગ થતો નથી ?

બસે આજ મુખી કુળ્યા હો, પણ હવે કુળેલા રહેવાનું કશું જ પ્રયોજન નથી. જરૂરીઆતના અગાધ જળના ગમે તેટલા ઉંડાણમાં હેક હેત્તા તળીએ પડ્યા હો-પણ ત્યાંથી હજીરમરણનો એક દુઃકાર કરો અને વેગપૂર્વક ઉછળો. બીજી જ કાળે તમે ઉપર આવી પહોંચશો તમારે માથે ચરી વાગેલી જરૂરીઆતો તમારા ગરણની રજા યદ્ય રહેશે, અને તમે તેના મસ્તઉપર નિર્ભયપણે ચાલી શકશો.

જરૂરીઆતોના દબાણનો વિચાર આવતાંઆદર ભાવનાને ઉપવ્રત્તવાકે મારે કરી જરૂરીઆતો છે જ નહિ, અને યથાર્થરીતે એમ જ છે. એપરસાધકનો પંથ ન્યારો છે, અને તેથી તેણે બીજાની પેટે જગતની નકામી ઉભી કરેલી જરૂરીઆતો લેશ પણ સ્વીકારવાની જરૂર નથી, તેને જે કંઈ જરૂરનું છે તે બધું તેના પોતાનામાં છે.

જરૂરીઆતોથી ન દબાતાં ન્યારે તમે તેને દબાવેલી ગણો છો. ત્યારે તમારું હવન

સરળપણે વહે છે, અને તમારા મૂળ લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવામાં તે જીવન તમને અત્યંત ઉપ-
યોગી થઈ પડે છે, તમારા જીવનને તે સાંત મધુર અને સંતુષ્ટ રાખે છે.

પ્રિય બધુઓ ! તમારો આ જ સિદ્ધાંત હોવો જોઈએ કે ‘જરૂરીઆતોથી હું-
ખાતો નથી, જરૂરઆતો મારી કબ્જામાં છે.’

જ્યારે તમે જરૂરીઆતોઉપર અંકુશ રાખો છો ત્યારે તેમને પ્રાપ્ત થયેલી કેઈ પણ
સ્થિતિમાં તમને આનંદનું જ ભાન થાય છે, તમારા અંતઃકરણમાંથી દુર્બલતા ટળી જઈ તમને
માહાત્મ્યનું ભાન થાય છે, તે વખતે જરૂરીઆતો પૂરી પડે તો જ તમને સુખ પ્રકટે એમ
નથી લાગતું, પરંતુ તમારો પણ કવિવર ભૃત્વંહરિના જેવો એ જ સિદ્ધાંત થાય છે કે,

કચિત્કંથાધારી કચિદપિ ચ દિવ્યામ્બરધરઃ

કચિદ્ભૂમીશયઃ કચિદપિ ચ પર્યંકશયનઃ ।

કચિદ્વૈશ્વાનૃત્તિઃ કચિદપિ ચ મૃણાશનશ્ચ-

મંદાત્મા યોગહો ન ગણયતિ દુઃખં ન ચ સુખમ્ ॥

(અપૂર્ણ.)

અતિથિ સત્કાર.

વાર્તાવારિધિ—(સચિત્ર માસિક-પ્રયોજક શ્રી ગણપતિરામ ઉત્તમરામ ભટ્ટ-ટેકાણું
સરકીવાડ, ખાડીયા, અમદાવાદ વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૪-૦) શ્રી
ત્રેયસ્સાધકઅધિકારીવર્ગ સાહિત્યમાં લેખનપ્રવૃત્તિવડે જે વૃદ્ધિ કરે છે તેટલી વૃદ્ધિ ભાગ્યે જ
કેઈ ઇતર ધર્મસંસ્થા કરતી હશે. અને તેથી તે વિવિધ પ્રકારના વિષયોથી પરિપૂર્ણ
હોય એ સ્વાભાવિક છે. તેમાં કેટલાક ત્રેયસ્સાધકવર્ગના સંયુક્ત નામથી પ્રવૃત્તિ કરે છે.
ત્યારે કેટલાક સ્વતંત્રપણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. પરંતુ તે પ્રવૃત્તિ જોટલા અંશમાં હિતકારક હોય
તેટલા અંશમાં તે પ્રવૃત્તિપ્રતિ સમગ્ર વર્ગનો સમભાવ હોય એ સ્વાભાવિક છે. પછી ભલે
તે પ્રવૃત્તિ સંયુક્ત હોય અથવા સ્વતંત્રપણે હોય. પ્રિય સાધકબંધુ શ્રી ગણપતિરામની
આ સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિ પણ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં ઉપયોગી હોઈ શુભાશાપૂર્વક કરાતી હોવાથી તે
તેમને જેમ શોભાઈ છે, તેમ આ વર્ષને પણ અધિક સંતોષનું કારણ છે.

વાર્તાવારિધિ નામનું માસિક પૂર્વે આરંભાયું હતું, અને વિવિધ કારણોને લીધે ચાર
વર્ષ ચાલી પછી બંધ કરવામાં આવ્યું હતું. તેના પુનઃ આ વર્ષના વૈશાખ શુક્લ તૃતીયાથી
પૂર્વના વર્ષોનું અનુસંધાન કરી પંચમ વર્ષરૂપે ઉપક્રમ કરાયો છે તેના ત્રણ અંકો નિયમિત
રીતે આજ સુધીમાં મળી ચુક્યા છે. પૂર્વે તેનું જે પ્રકારનું આજ્ઞાંતર સ્વરૂપ હતું તે બળબી
રાખવા ઉપરાંત તેમાં કેટલાક પ્રકારના સુંદર ફેરફારો પણ કર્યા છે. મુખપૃષ્ઠનું ચિત્ર એ
પત્રના નામને અનુરૂપ છે. કલાની દૃષ્ટિથી પણ તે સુંદર દેખાય છે, તેમ તેમાં બીજું
પણ એક ચિત્ર જુદી જુદી જાતનું આપવામાં આવે છે.

તેના વિષયની યોજના પણ સારી છે. એક બે ચાલુ વાર્તાઓ આવે છે. એક બે

પ્રકટ થાય છે. વ્યારે એ પત્ર કેવળ વાર્તાઓને જ પ્રકટ કરે છે તો કવિતાઓ પણ વાર્તાના રૂપમાં કદાપિ-અત્યેક નહિ તો કાઠ કાઠ પણ આવ્યા કરે અને જને ત્યાં સુધી તેવાં જ કાવ્યો તેમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું રાખે તો વાચકોને એ પદ્ધતિ પણ અધિક રસજનક થઈ પડવા સંભવ છે.

વાર્તાઓમાં બોધક વાર્તાઓ પણ છે, અને તે વિશેષ સતોપાત્તનક છે. ઉત્તમ પ્રકારનું ચિત્ર આપણી મનોમુદ્રિમાં રચી આપે તેવી વાર્તાઓની પણ અમન્ય છે, અને તેવી વળગિયા વિશેષ લાભકારક છે, પરંતુ સર્વની જુદી તેટલી મુશ્કેલ તેમ તેવા ચિત્રને દીર્ઘકાળપર્યંત મદ્યધારણ કરી તેના રસ અથવા અનુભવનું કદપનાયકે આસ્વાદન કરવાનેની નથી હોતી તો તેવાને માટે બોધક દૃષ્ટિ તથા સાક્ષાત્ બોધક વિચાર-વાણ વગેરેથી ભરેલી વાર્તા વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે છે. અને તેવા પ્રસંગો પણ આ પત્રની કેટલીક વાર્તાઓમાં છે. તેમ જ ઉદ્દિગ્ધ વાર્તાઓ, તાના રસિક દુચકાઓ વગેરે પણ આ પત્રમાં હેતવાથી ને વિવિધ પ્રકારની રચિવાળા જનસમાજને પ્રિય થઈ પડે તેમ છે.

તેના માદકોને માટે તથા તે માદકો એ પત્ર બરાબર વાંચે તેને માટે ધનામની યોગનાઓ કેઈ અદ્ભુત પ્રકારની કદાવવામાં આવી છે. નાનાં મોટાં કંઈ કંઈ પ્રકારનાં ધનામે કદાવવામાં આવ્યાં છે, અને તેથી પણ તે લોકપ્રિય થવા સંભવ છે.

આ માસિકની વર્તમાન વર્ણની બેટ, શ્રીયુત નગીનદાસ સંમતીવડે લખાયેલી 'આરુચિયા' પણ પ્રસિદ્ધ થઈ છે. તે વાર્તાની સંકલ્પના અને બોધ વિચારવાસોભ્ય છે.

એકંદર રીતે જે વિષય ચર્ચવાના ઉદ્દેશથી આ પત્ર કદાવ્યું છે, તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ થયો જાય છે અને ઉત્તરોત્તર તે અધિક ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે સિદ્ધ થાય એ જ ઇચ્છા છે.

નમુનો મગાવી ખાત્રી કરો
તમારા વાળ માટે.

કામીનીયા ઑઈલ વાપરો.

જેથી વાળ ધણી લાંબા, મૃદુ, મળકતા, નરમ થઈને મગજને હલકે આખી માથાનો ખોરા વગેરે દર કરી એકદમ સારો ફેરફાર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વડીલો, સોલીસીટરો તેમજ મગજમારીનું કામ કરનારને ધણું જ ઉપયોગી છે. માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે. એક વખત અજમાવ્યાથી ખાત્રી થશે

કિંમત ૧ પાટલીના રૂ. ૧-૦-૦

૩ પાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦

વી. પી. ખર્ચ જુદો

દીલબહાર

હૃદ ઓ ઈલ.

ગુલશન

હૃદ ઓ ઈલ.

આ તેઓમાં પથ કામીનીયા ઑઈલના જેવો જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નાંખેલી છે. તદ્વાત્ત ફક્ત મુગધીમાં જ છે. તે જુદી જુદી જાતની મંદુર જ છે. કિ. દરેક શીશી એકનો રૂ. ૧-૦-૦-૦ કોષપથ જાતનો નમુનો ગા આનાની ટીકીટ મોકલવાથી મફત

કામીનીયા, દીલબહાર ગુલશન, એ શબ્દો કાલ મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલા છે. બહારગામમાટે પ્રમાણિક એજન્ટો જોઈએ છે.

ખરીદતી વખતે ઉપર લખેલા તેઓનાં નામ બરાબર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરી પછી જ ખરીદવું કારણ કે નક્કી અનેક ચીજો ખીજ નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે. માટે બરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ વાંચીને ખાત્રી કરીને જ વાપરવા અમારી ખાસ ભલામણ છે. જનાવનાર,—કામીનીયા પરફ્યુમરી કંપની—મુંબઈ.

એજન્ટો—અંતો ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની—મુંબઈ.

વડોદરાના એજન્ટ—જી. બધર્સ, અમદાવાદી પો.ગસામે—વડોદરા,

છુટક મળવાનું ટેકાણું—ટોમસન કંપની, દવાવાળા તેમ જ દરેક જાતના ડોક્ટરોના પ્રાકીપથનો તૈયાર કરી આપનાર કાલબાદેવી રોડ સામે—મુંબઈ.

મહાકાલ

ચતુર્માસે અંકના વિષયો.

વિચારણાસરિ.
દીર્ઘાત્મીનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય.
શ્રી યોગસાર.
પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.
દેવલોક પ્રાસંગિક ચિત્રો.
વગેરે

—શુભાશા—

સર્વે જનાઃ
સુખિનો મર્મદુ

આગામી અંકના વિષયો.
નિમ્જતાના સમયે.
શ્રી તુલસીદાસજીનાં ગદ્ય-દ્રોણ.
બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મગીર્ધાસા.
પ્રાંત પરમેશ્વર
શ્રી સુવર્ણા.
અનિર્વેદવાદ.
મહારે.
વગેરે

૧૯૬૨.
શ્રાવણ.

“પ્રસન્નતાને કદી ન ત્યજીએ, પ્રસન્ન સહ સ્થિતિમાં રહીએ,
કાંજે અચલ નથી દુઃખસ્થિતિ, દાણમાં ટળનારી લહીએ.”

—વિશ્વવંદ્ય—

વહોદરા.

વાર્ષિક મુદ્રક ૨-૦-૦

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧ સ્વરૂપસંપત્તિનો અનુભવ (શ્રીઉ૦)	૩૨૧
૨ શ્રી ચિત્તિપ્રદીપદર્શન (શ્રીઉ૦)	૩૫૮
૩ ચિત્તિમન્દિરમાં પ્રવેશવા સાધકોને અભિનંદનપૂર્વક નિમંત્રણ (શ્રીઉ૦)	૩૫૮
૪ સાધનક્રમના નિર્દેશપૂર્વક સાધકોને ચિત્તિસાક્ષાત્કાર કરવા પ્રબોધ (શ્રીઉ૦)	૩૫૯
૫ મૂર્ધવિરાગિત સદ્ગુરુશ્રીનો સાધકોને.....વાત્સલ્યાદેશ (શ્રીઉ૦)	૩૬૦
૬ ચિન્મયતારૂપ પરિણામી સ્થિતિ. (શ્રી ૧૪૦ દેવી)	૩૬૦

૨ શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યપ્રણીત લેખ.

૧ સતી સુવર્ણા (નાટ્યચરૂપે)	૩૨૨
૨ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા	૩૩૧

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય (નર્મદ૦)	૩૨૪
૨ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ (કૌશિકરામ)	૩૨૬
૩ વિચારરત્નરાશિ (શ્રીઉ૦)	૩૩૬
૪ દીપોત્સવીનું અધ્યાત્મિક રહસ્ય (ચિ. જી.)	૩૪૩

૪ યોગશાસ્ત્ર.

૧ શ્રીયોગસાર (કલ્પીયા)	૩૪૭
------------------------	-----	-----	-----	-----	-----

૫ પ્રકીર્ણ.

૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (શ્રીઉ૦)	૩૫૧
૨ કેટલાંક પ્રાસંગિક ચિત્રો (શ્રીઉ૦)	૩૫૭
૩ શ્રી શ્રેયરસાધકઅધિકારવર્જનો ૮૬ મો મહોત્સવ	૩૫૬
૪ શ્રી ચિત્તિપ્રદીપપ્રકટીકરણોત્સવ...	૩૫૭

પ્રસિદ્ધ કરનાર—શ્રીશ્રેયરસાધકઅધિકારવર્જન વરોદરા તરફથી શ્રી 'સત્યવિજય' પ્રીન્સિપ પ્રેસમાં શા. સાંકલચંદ દરિયાલે ૭૫૧ પ્રસિદ્ધ કર્યું—અમદાવાદ.

॥ ૐ શ્રી ॥

સ્વરૂપસંપાત્તિનો અનુભવ.

પદ. (સ્નેહની નદીઓ ઉભરાય; એ કથ.)

મારા પ્રાંગણે^૧ સુખ શ્રી ફેલાય,
ઐશ્વર્યોના તરંગો ફેલાય.

હોહા આનંદના ઉભરાય,
એકએકથી ચઢતા જણાય.

દિવ્ય પ્રેમનો જ્યાં વહે, નિર્મલ શાંત સમીર,^૨
દૈવી સ્પુરણપ્રતીપત્તી, દીપે સુજ મંદિર,
જ્યાં જ્યાં જેની જરૂર લહાય,

ત્યાં ત્યાં તારણ પ્રકટ તે થાય;--

ચૂસ હૃદયથી ભાસતું, જેને જે અતિ દર,
સુજ પ્રદેશમાં નિકટ હું, તેને લહું ભરપૂર;
જેહ કરણથી ના લોગવાય,

તેનો ભોગ હું લેતો સદાય;--

ઉલુકને^૩ મન છે નહિ, જગમાં સૂર્યનિવાસ,

મુજ અનુભવના ભાતુનો, થાય ન જીવને ભાસ,
એવું મુખથી જ્યાં કથન કરાય,

આવે તેમાં અપૂર્ણતા ત્યાંય;—

જલમાં રહેતા મત્સ્યને, ઇતરતાણું નથી ભાન,
મુજમાં સ્થિર ધાતાં ખીજું, લહું ન દૃશ્યનું સ્થાન;
પછી ન્યૂનતા ત્યાં શી લગાય,

એક પૂર્ણતા જ્યાંહિ છવાય;—

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્યરૂપે.]

(અનુસધાન વર્તમાન વર્ષના વૃષ્ટ ૨૪૩ થી.)

(બે સિપાઇ, એક નાયક તથા તપસ્વિની પ્રવેશ કરે છે.)

નાયક—(નમન કરીને) મહારાજ ! રાત્રે મુસાફરોના જવાના રસ્તામાં અમે એકીમાટે ફરતા હતા, તેવામાં આ ઓરત અમને મળી. અમે તેની પાસે રાહફરીના પૈસા માગ્યા, પણ તે કહે કે મારી સાધુની પામે પૈસા ક્યાંથી ?

એનસ્—હાં, સાધુની પામે પૈસા ક્યાંથી ? અરે સાધુઓ તો પૈમે ટકે એવા ગળ્ગર હોય છે કે સસારીથી પણ ચડે. વારુ, પછી આ સાધુડીપાસેથી લીધા કે નહિ ?

નાયક—મહારાજ ! એણે બહુ કાલાવાલા કર્યા, પણ અમે ગણકાર્યું નહિ ત્યારે કહે કે શ્યેન મહારાજની બહેન ચારલોચનાપામે જઈ છું. ત્યાં જઈને હું તમાગ પૈસા મોકલીશ, તમે મારાપર વિશ્વાસ રાખો, પણ આમાં અમને કંઈ ગમ ન પડવાથી આપની પાસે પકડી લાવ્યા છીએ.

એનસ્—અરે સાધુડી ! તું કોણ છે અને શા કામે ક્યાં ગઈ હતી તે જટ કહે, નહિ તો મોત આપ્યું જાણજે. શ્યેનની બહેનસાથે તારે ક્યાંથી ઓળખાણ ?

તપસ્વિની—(સ્વગત) આ રાત્રન દુષ્ટ જણાય છે. સ્પષ્ટ નહિ કહેતાં વખતે ફસાઈ જઈશું. માટે સાચું કહેતાં શી અગચણ છે ? એથી એણું જ ચારલોચના કે જાણને કશું નુકસાન થનાર છે ? (પ્રકટ) મહારાજ ! હું ચારલોચના બહેનને કામે ઉત્પલકાપુરી ગઈ હતી.

એનસ્—હાં, ઉત્પલકાપુરી ગઈ હતી ? ચારલોચનાને ત્યાં શું એવું કામ હતું ?

તપસ્વિની—મહારાજ ! ચારલોચનાની એક સખીને શ્યેન મહારાજ ગુપ્તપણે પકડી જવાની તકલીફ કરે છે, તેને ચેતાવવા ગઈ હતી.

એનસ્—એ કઈ સખી વારુ ? એનું નામ શું ?

તપસ્વિની—મહારાજ ! એનું નામ સુવર્ણીબાઈ છે.

એનસ—(આશ્ચર્યથી) સુવર્ણી ! ઉત્પુલકામાંનાં છ રત્નમાંનું એક ! પછી રહેત એને પકડી ગયો કે ?

તપસ્વિની—હજી પકડી ગયા નથી, પણ તજનીજ સાથે છે ખરી. હું તો ચેતા-વીને પાછી વળી છું, મને એ વિના બીજી કંઈ ખમર નથી.

એનસ—નાયક ! આ સાધુડીને જાણવા દો. આપણે એનું ઝાઝું કામ નથી. (સ્વગત) પણ એ રાંડપાસેથી પૈસા શું કરવા જવા દેવા ? (પ્રકટ) અરે સાધુડી ! ઉભી રહે. તું ચારલોચનાપાસેથી કેટલા પૈસા મોકલાવશે ? ચાર રાખ, ત્યાં જ એ પાંચમે રૂપૈયા નહિ મોકલાવે—અરે પાંચમે શું—એક હજાર રૂપૈયા—સજુર, સજુર, ચારલોચના એક રાગની બહેન છે ને ? એને શું અડે છે ? જો ! બે હજાર રૂપૈયા નહિ મોકલાવે તો તને ગમેત્યાંથી પકડી મંગાવી અવળી ઘણીએ પીલી નાંખાવીશ. સમજ કે ? જા હવે. (તપસ્વિની જાય છે.)

એનસ—સેનાપતિ ! પ્રધાન ! અને બીજા સરદારો ! સાંભળો છો કે ?

સર્વ—હ મહારાજ ! શો હુકમ ?

એનસ—અરે મરખાઓ ! હુકમ હુકમ કરો છો ? આ સાધુડીએ આટલું કહ્યું તોપણ આંખ નથી ઉઘડતી ? શું એક સિંહનો બક્ષા શિયાળીયું લઇ જશે ? શું હંસનો ચારો કાગડો ખાશે ? શું હું એનસ કુછુટપુરીનો મહારાજધિરાજ જગતમાં છતાં રહેત આ રત્નને લઈ જશે ? મારી રાણી થવાને લાયક એવી એ સુવર્ણી શું રહેતનો રણવાસ શો-ભાવશે ? કેમરે કોઇ બોલતા નથી ? બહુચકની યેં શું નેઈ રણા છો ?

પ્રધાન—મહારાજ ! વાઘના મોંમાં હાથ ધાલવો ને સુવર્ણાને દરી લાવવી, એ બે બરાબર છે. રહેત રાજ તજનીજ કરતા હશે, પણ કામ પાર પાડવું કંઈ સહેલું નથી.

એનસ—પણ ધારો કે એ લઈ ગયો તો પછી મારે તમને શું કરવું ને કહેવું ? માટે આજથી જ ઉપાય કરો. એ રાંડ જવાના બધા રસ્તાઓમાં છાનાં માણસો મૂકી દો. અને એ સુવર્ણાને રહેતનાં માણસો પકડી જતાં હોય તેમને એકદમ દાર કરીને સુવર્ણાને મારી પાસે લાવો. અને રહેતનાં માણસો સુવર્ણાને ન પકડી લાવે તો તને ઉત્પુલકાપુરી જાઓ ને એને પકડી લાવો.

પ્રધાન—(સ્વગત) રાજ હવે હરે ચક્રો છે, તેથી સમગ્રજ્યો સમજવાનો નથી. માટે ચાલતી વહેલમાં જ એસી જવું આપણે તો સાઈ છે. (પ્રકટ) આ કામ જવારે આપને કરવું જ છે તો એમ તાતે ધાએ કરવાથી રહેત ગમના આપણે શત્રુ ચર્કશું ને નકામું માથે સંકટ વહોરી લઈશું. આપણું રાજ્ય નાનું છે, ને એ મોટું છે. વળી ઉત્પુલકાપુરીનો રાજ પણ મહાબલવાન છે. માટે એવા મોટા શત્રુઓ કરવા સારા નથી. તેથી કોઈ યુક્તિ કરીને સુવર્ણાને લાવવી એ ઠીક છે.

એનસ—તમારે ફાવે તે કરો. બજાથી કે કળથી, ગમે તે રીતે સુવર્ણાને અહિં નહિ લાવો તો તમને તથા આ બધા અમલદારોને એકદમ રખસત મળશે. સમજવા ! જાઓ ત્યારે હવે ફેરેરી બરખાસત છે. (સર્વ જાય છે.)

એનસુ—(એકલો ગાય છે.)

નથી સુખ હવે મને યાવું, જ્યાં સુધી ન સુવર્ણ લાવું;
મારું મન આ લોભાણું, સુવર્ણમાં છે તણાણું,
એના વિના રાજ્ય જાણું, હવે દુઃખનું ફેંકાણું,
હવે ગમે ન પીવું ખાવું, જ્યાં સુધી ન સુવર્ણ લાવું—
ઉઠે લાલ આ શરીરે, ઉર બેઠું જાણે તીરે;
મટે દાહ આ ન નીરે, ન ચંદને જે સામરે.
નથી દુઃખ હવે આ જાવું, જ્યાં સુધી ન સુવર્ણ લાવું.—
હવે રાજ્ય આ ગુમાવું, કદી માયું આ કપાવું;
તોયે ટાળું રુદું આવું, ખોઈ મૂર્ખ નહિ કઢાવું.
જસ, સઉને ધુળ ફેંકાવું, જ્યાં સુધી ન સુવર્ણ લાવું.—

(અપૂર્ણ.)

ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ગના ૫૪ ૨૭૫ થી).

પ્રિય સાધક !

ઉપર આપણે આ વિષયના અંતમાં એ નિશ્ચયઉપર આવ્યા કે ક્રિયા અને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું પ્રભવસ્થાન એક છે, અર્થાત્ અષ્ટપુરીનાં અમૂર્ત દ્રવ્યોમાં ક્રિયા તથા વિચારનો જન્મ તથા પ્રસાર થાય છે. ક્રિયા અને વિચારનો પ્રાદુર્ભાવ કેવી રીતે થાય છે તે આ વિષયનું ખીલું પ્રકરણ છે.

અત્ર જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું પ્રતિષ્ઠાન કરવાથી કેટલાક વેદાન્તના ગ્રંથો વાંચનારને જમ થવા સંભવ છે કે જ્ઞાન તે શાસ્ત્રમાં સ્વતઃસિદ્ધ અર્થાત્ પ્રભરૂપ જ મનાયું છે તો તેની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય. તેના સમાધાનમાં કહેવાનું કે સમગ્ર પ્રપંચના આધિજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાન અથવા ત્યાગશક્તિ અનાદિ તથા અનંત છે, પરંતુ તે આધિજ્ઞાનભૂત ચિત્તિશક્તિના અમૂર્ત દ્રવ્યોમાં પડતાં પ્રતિબિંબો અથવા આભાસો ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ પામનારા છે, જ્ઞાનનું અથવા ચિત્તિશક્તિનું નિરુપાધિસ્વરૂપ સ્વતઃસિદ્ધ અને નિર્વિકાર છે, તોપણ તેવા સ્વરૂપની કરામશકવત્ અભિવ્યક્તિમાં તે સ્વરૂપનો ઉદ્ભવ કરનારી સામાસ્યજ્ઞાનની અપેક્ષા રહે છે. જ્ઞાનો ઉદય અને અસ્ત પામવાના ધર્મવાળા છે, અને તેથી જ ચિત્તિશક્તિનાં પ્રતિબિંબો અથવા આભાસો તે તે જ્ઞાનોની સાથે જ ઉદય તથા અસ્તને પામે છે. લોકમાં અમૂર્ત દ્રવ્યના પરિણામરૂપ જ્ઞાનો અને ચિત્તિશક્તિના તે જ્ઞાનોમાં પડેલા પ્રતિબિંબોના વિવેક કરવાની શક્તિ હોતી નથી અને તેથી જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે, અથવા જ્ઞાનરૂપ છે એમ મનાય છે. આ જમ લોકમાં જ પ્રચલિત છે એમ નથી પરંતુ કેટલાક દર્શનપ્રણેતાઓ પણ જ્ઞાને જ જ્ઞાનનો આધાર માને છે. ન્યાય અને વૈશેષિક શાસ્ત્રના સ્વભાસકોને સુવિદિત છે કે તે શાસ્ત્રના અભિપ્રાયપ્રમાણે જ્ઞાન, અથવા તેમની પરિભાષામાં કદીએ તો બુદ્ધિ, આત્મતત્ત્વનો સ્વભાવ નથી. પરંતુ શુભ વા ધર્મ છે. એના ઉદયથી આત્મા જ્ઞાનવાળો થાય છે, અને અસ્તથી આત્મા મૃદ થાય છે. સારાંસ આત્મતત્ત્વ ચિન્મય—પ્રકા-

સમય—સ્વતઃ નથી, પરંતુ શુદ્ધિ—જ્ઞાન—ના સંબંધવડે તે ચિન્મય—પ્રકાશમય—પ્રતીત થાય છે. આ સિદ્ધાંત ઉપર કક્ષાનાં સાંખ્યાદિ શાસ્ત્રોને સંમત નથી, અને વસ્તુતઃ સંમત હોવો ન જ જોઈએ, કેમકે કોઈ ધ્રુવ અથવા અનાદિ અને અનંત તરવના સ્વીકારવિના અધ્રુવ અથવા વિનાશી પદાર્થોની સિદ્ધિ જ થઈ શકતી નથી. આ તરવ કેવલ જડ લેવાથી વિશ્વઅવસ્થાનો નિર્વાહ થઈ શકતો નથી. પરંતુ તે કેવલ ચેતન અને તત્ત્વ ઉપાધિવડે જડવત્ પ્રતીત થતું સ્વીકારવાથી વિશ્વની વ્યવસ્થાનો નિર્વાહ સારી રીતે થઈ શકે છે.

આથી કેવળ અધિજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાન—અથવા ચિત્તિશક્તિ—કદ્ય અથવા અસ્તને પામે છે, એવું પ્રતિપાદન આપણે કરતા નથી, પરંતુ તેના પ્રતિબિંબો અથવા આભાસો જ ઉત્પત્તિ તથા વિનાશક્રમ સ્વીકારીએ છીએ.

ચિદાભાસોના અધિકરણબેદથી મુખ્ય ચાર બેદ છે:—(૧) કેવલ આત્મસ્વરૂપને જ સ્પર્શ કરી વિલય પામનાર અર્થાત્ મહાવાક્યજનિત છેવટની વૃત્તિમાં પ્રકટ થનાર ચૈતન્યનો પ્રકાશ (absolute self-consciousness) (૨) બેદોનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન અભિમાનીમાં પ્રકટ કરનાર ચિદાભાસ અર્થાત્ ક્ષણરૂપ જ્ઞાન (consciousness) (૩) જ્યેષ્ઠ પદાર્થના સમાનાકાર ચિદાભાસ—અથવા વૃત્તિજ્ઞાન (ideas) અને (૪) ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન (Sensations).

ચિદાભાસોની આ ચાર ભૂમિકામાંની પ્રથમ ભૂમિકા ક્રિયાવિચારના માધુર્ય અથવા રસને પ્રકટ કરનારી છે, અને તે સંબંધી ચર્ચા આપણે છેવટે કરવાની છે. ત્યાર પછીની ત્રણ ભૂમિકામાં જ કયા ચિદાભાસો કાળ અથવા કયા ત્યાજ્ય છે તેનો વિવેક કરવાનો છે. ત્યાં છેવટના પગથીઆથી જ આપણે વિચાર કરતા આગળ ચલીયું.

પ્રથમ ચિત્તિશક્તિનો અત્યંત જાંખો પ્રકાશ કરનારી આપણી ઇન્દ્રિયો છે. તે ઇન્દ્રિયો પ્રાણીમાં વિશિષ્ટ અને અવિશિષ્ટ એમ બે પ્રકારની હોય છે. વિશિષ્ટ ઇન્દ્રિયો પાંચ છે, અને તે ચક્ષુષ, શ્રોત્ર, ત્વક્, જિહ્વા અને ઘ્રાણ છે. આ ઇન્દ્રિયો અનુક્રમે રૂપ, રાગ, સ્પર્શ, રસ અને ગંધ-એ પાંચ વિષયોના સમાનાકાર ચિદાભાસો પ્રકટ કરે છે. આ ઇન્દ્રિયસમૂહને વિશિષ્ટ (specialized) કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે તે અમુક વિષયને લગતો ચિદાભાસ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. અવિશિષ્ટ ઇન્દ્રિયોમાં આપણા સ્પર્શ શરીરના અંદરના પ્રદેશમાં રહેલા પચ્ચેન્દ્રિય, હૃદય, યકૃત, પ્લીહા આદિ અવયવોનો સમાસ થાય છે. આ ઇન્દ્રિયોના નિયમિત વ્યાપારથી શરીરના આરોગ્યનું, પ્રસન્નતાનું, યશનું લાભ પ્રકટ થાય છે. જ્યાં સુધી તે તે અવયવોનો નિયમિત વ્યાપાર ચાલે છે ત્યાં સુધી તેઓ શું કાર્ય કરે છે તે સ્પષ્ટપણે આપણે અનુભવતા નથી, અને તેથી તેઓ વિજ્ઞાનના જનક છે એમ આપણે સામાન્યરીતે માનતા નથી. પરંતુ એકતંત્ર ચએકા વાદમાં જો કે કયો તાર કયો સ્વર ઉત્પન્ન કરે છે તે આપણે જાણતા નથી, અને માત્ર એક મધુર મિશ્ર-સ્વરનું જ આપણને જ્ઞાન થાય છે, તો પણ તેમાંના એક તારના બગડવાથી વિસંવાદ થાય છે, અને તારના સ્વરનો બેદ જણાઈ આવે છે, તેમ શરીરના અંતર્ય અવયવો નિયમિત વ્યાપારના સમયે પ્રત્યેક કેવા પ્રકારના વિજ્ઞાનને પ્રકટ કરી આરોગ્યની અથવા પ્રસન્નતાની મિશ્ર વૃત્તિને જન્મ આપે છે તે આપણે જાણતા નથી, પણ તેમાંના એક પણ અવયવની ક્રિયાશક્તિ બગડે છે કે તરત વિસંવાદ થાય છે અને તે તે અવયવજનિત વિજ્ઞાન (sensation) અનુભવમાં આવે છે.

કુષ્ઠા, તૃપ્તા, ગ્લાનિ, જડ્ય, શૈથિલ્ય, સ્ફૂર્તિ, આદિનું જ્ઞાન આ અંતર્ય અવયવોના વ્યાપારથી પ્રકટ થનારા ચિદાભાસોથી જ થાય છે, આરોગ્યના નિયમોની અવગણના કરવાથી, તથા શારીરશાસ્ત્ર (Physiology) ના કેવલ અજ્ઞાનથી મનુષ્યપ્રજાનો મોટો ભાગ આ અવિશિષ્ટ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થનારા મોંઘુર્ય અથવા રસનો ભોક્તા થતો નથી. આરોગ્યશાસ્ત્ર અને શારીરશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વોને નહિ જાણનાર મનુષ્યોને ઉંચા પ્રકારના બુદ્ધિજન્ય, અને આધ્યાત્મિક સુખ ભોગવવુંતો હક્ક નથી એમ કહીએ તો તેમાં અતિશયોક્તિ નથી. જીવનનો મંધુર રસ ભોગવવામાં શારીરિક સુખ એ પ્રથમનો ધુંટડો છે. તે સુખ જેને પ્રાપ્ત નથી તેઓને પ્રથમ પ્રાપ્તે મક્ષિકાપાતઃ થાય છે તેમનાથી બુદ્ધિજન્ય (Intellectual) અને આધ્યાત્મિક (Moral) સુખનાં મિષ્ટાન્ન લેનાતાં નથી, અને લેવાય છે તો જીરવી શકાતાં નથી. આથી કહેવાનું તાત્પર્ય એવું નથી કે બધાએ સેન્ટો જેવા ચતુઃ નીરોગ (healthy) શરીર અને અસાધારણબલવાળું શરીર (abnormally strong) એ બેમાં ભેદ છે. દિવ્યસુખની અભિવ્યક્તિમાં પ્રથમની અપેક્ષા છે, ખીજની નથી. ખીજ પ્રકારનું શરીર માત્ર શરીરના ગર્વજન્ય આનંદને પ્રકટાવી શકે છે. તેટલાની જ જેમને અપેક્ષા હોય તે ભલે તે દિશામાં શરીરોને કસે. પરંતુ જેમને બુદ્ધિજન્ય અને આધ્યાત્મિક સુખના આવીર્ભાવમાં ઉપયોગી આરોગ્યજન્ય સુખની અપેક્ષા છે તેમણે આરોગ્યના નિયમોના પાલનથી નીરોગ અને જે વ્યવહાર પ્રાપ્ત હોય તે વ્યવહારનું રૂઢી રીતે નિર્વહણ કરાવે તેવા બલવાળું શરીર કરવાની જરૂર છે એટલું જ વિવક્ષિત છે.

આ પંચ વિશિષ્ટ જ્ઞાનેન્દ્રિયોથી અને અવિશિષ્ટ અંતર્ય સ્થૂલ અવયવોના ક્ષોભથી પ્રકટ થતું વિજ્ઞાન, જ્ઞાનમંદિરનું પહેલું પગથીયું છે. જેઓ એ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારપ્રતિ અલક્ષ કરે છે અથવા સંયમના ચથાર્થે સ્વરૂપને ન જાણનાર બલકારથી તેનો રોધ કરે છે, તેઓ તત્ત્વજ્ઞાનથી બ્રહ્મ રહે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ મહા અને જ્ઞાન્ત ચિત્તવાળા થાય છે. ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનવિના મનની કક્ષા ખીજતી જ નથી. મનના વિકાસનું એ પ્રેરક સાધન છે. ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનઉપર ઘણાં પુરોનો એવો કટાક્ષ હોય છે કે તે જામને ઉત્પન્ન કરે છે, રાગદ્વેષને વધારે છે, અંતઃસુખ થવા દેતું નથી, અને સ્વરૂપજ્ઞાનથી મનુષ્યને બ્રહ્મ રાખે છે. પેતાના વિચારના ટેકામાં પરાંચિ ગાનિ વ્યતૂળસ્ત્વયંમ્ તસ્માત્પરાઢ્ પર્યાતિ નાન્તરાત્મન્—અર્થાત્ સ્વયંબૂ પરમાત્માએ ઇન્દ્રિયોને બહિર્મુખ કરી છે, અને તેથી તે બાહ્યાર્થને જ જુએ છે અને અન્તરાત્માને જોતી નથી—એ પ્રકારની શ્રુતિ બતાવે છે. આ વિચાર એકદેશી છે. ઇન્દ્રિયો બાહ્યાર્થને જુએ છે, એ પ્રાર્તા સાખી છે, પરંતુ બાહ્યાર્થનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી તેઓ અભિમાનીનો અનર્થ ઉત્પન્ન કરે છે એ કહેવું ગોચર નથી. ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર સંદોષ નિર્દોષ એમ એ પ્રકારનાં હોય છે. ઇન્દ્રિયજન્ય બાહ્યાર્થજ્ઞાન સ્વભાવથી નિર્મલ અને પવિત્ર હોય છે. દોષ માત્ર આંતર વાસનાના રંગથી પ્રકટે છે. રાગદ્વેષની વાસનાના રંગવાળું ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન અનર્થજનક ગણાય છે. શુભ કેવળ ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાન અભિમાનીનું વિષાતક નથી. મુંદર પદાર્થસંબંધી ચક્ષુજ્ઞાન, પરમાત્માના શુભોનું અનુકરણ કરનારા વાઘાદિજનિત શબ્દજ્ઞાન, શ્રીમંદના લીલાવિમલ તથા રમણીય આલક, પૂજ્ય ગુરુ આદિના શરીરસંબંધી પ્રકટતું સ્પર્શજ્ઞાન, રમ્ય ઉપવનાદિમાં ફરતાં પ્રાપ્ત થતું ગંધજ્ઞાન, આરોગ્યને પ્રકટાવનાર ક્ષલહિના રસનું જ્ઞાન વગેરે અનંત ઉદાહરણો ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનની સ્વાભાવિક પવિત્ર

તાનું જ્ઞાન કરાવે છે. ક્યો છુદ્ધિમાન પુરુષ એમ કહેશે કે અભિમાનીની અવનતિ સાધનાર આ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન છે ? રાગદ્વેષને પરવશ થઈ જેઓ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ તો નિઃસંશય અવનતિને સાધે છે, પરંતુ તેટલા માત્રથી સધળું ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન દોષજનક છે એ અનુમાન બાંધવું એ મૂર્ખતા છે. ક્ષતિ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનને દેશવટો આપતી નથી, પરંતુ તેના બાહ્યાર્થપ્રતિના વેગનું જ્ઞાન કરાવી તેનાથી સાવધ રહેવા પ્રયોધે છે. જો ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન-માત્ર નિંદ્ય હોત તો ભક્તિમાર્ગને અવગણા જ નથી. ભગવદ્ભક્તિનો મોટો આધાર ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનગતિત રસ જ છે.

ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી અત્યંત વિમુખ રાખેલું બાલક કદી પણ છુદ્ધિની પરિપક્વતાને પ્રકટ કરતું નથી, પણ જરૂર જ રહે છે, એવું પ્રયોગોથી સિદ્ધ થયું છે. જેમ આડા અને ઉભા તંતુઓના સંનિવેશવિના વસ્ત્ર વણાતું નથી. તેમ મનોભૂમિતરક બાહ્યાર્થની ઇલાને લઈ જનાર ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનરૂપ હિસા તંતુવિના કેવળ મનની વૃત્તિના આડા તંતુઓ જાનરૂપ વસ્ત્રને વણતા નથી. બેદજ્ઞતાને પ્રસરાવનાર ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારવિના મન કયા અભેદમૂલનું ચકુચ્ચ કરશે, ચિત્ર કયા તત્ત્વને ગ્રાહ્ય અને કયાને ત્યાગ્ય ગણુમે, છુદ્ધિ કયા તત્ત્વનો નિર્ણય કરશે, અને અહંકારકે કયા તત્ત્વના યથાર્થ, જ્ઞાનનું અભિમાનીમાં અર્પણ કરશે ?

વેદાન્તશાસ્ત્ર જેનો આધાર લઈ કેટલાક અવિવેકી પુરુષો ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનની નિન્દા કરે છે તે શાસ્ત્ર તો એટલે સુધી કહે છે કે ઇન્દ્રિયો સધળા બેદોમાં સદ્વસ્તુ અર્થાત્ બ્રહ્મનું જ પ્રહણ કરે છે. ઘટ છે પટ છે હંતાદિ સધળા ભાવવાચક બેદજ્ઞતામાં ' છે ' એ અસ્તિત્વપ્રયોધક શબ્દ બ્રહ્મતત્ત્વમાં તે તે બેદ અથવા પદાર્થના ચકુરણને સચવે છે. અર્થાત્ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન, તે તે બેદોનો બ્રહ્મતત્ત્વસાથેનો અભેદ પ્રકટ કરે છે. પરંતુ પરીક્ષક વૃત્તિના અભાવે માત્ર જીવો ઘટપટાદિ બેદમાત્રનું પ્રહણ કરે છે, અને સદ્વસ્તુસાથેના તેના અભેદનું પ્રહણ કરતા નથી. આથી વિવેકપુરુષો સર પ્રાપ્ત કરેનું ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન બ્રહ્મજ્ઞાનનું સદ્બાધક છે, વિરોધી નથી એવું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન આકર વેદાન્તધર્મોમાં છે, એ જાણી ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનપ્રતિના અકારણ દ્વેષને ત્યજવો ઘટે છે.

ઇન્દ્રિયો બાહ્યાર્થનું જ્ઞાન શી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે, તે સંબંધમાં વિચારકોમાં મનભેદ છે. કેટલાકનું એમ માનવું છે કે બાહ્યાર્થ કોઈ સંબંધગ્રન્થક પ્રણાલિકાદ્વારા ઇન્દ્રિયસાથે સંબંધમાં આવે છે, અને ત્યાર પછી ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન થઈ તે વિશ્લેષ મનને જગત્ કરે છે, અને મન આત્માસાથે સંબંધમાં આવી જ્ઞાનને પ્રકટ કરે છે કેટલાક એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે ઇન્દ્રિયો મૂલમ દ્રવ્યની જનેલી છે અને તેનાં પરિણામો પ્રકટે છે, જે પરિણામોમાં અંતઃકરણના પરિણામો અનુગત થાય છે અને હૃદયપ્રતિ ધાવન કરી તે અર્થનું સંવેદન કરે છે, અને ત્યાર પછી અર્થગત ચેતન અને પરિણામગત ચેતન એકવત્ થતાં અભિમાનીમાં અર્થવિષયક જ્ઞાન રચુરે છે. જન્ને વિચારકો ઇન્દ્રિયનો અને અર્થનો સંબંધ થાય છે. એ વિષે એકમત છે. પરંતુ એક વિચારક ઇન્દ્રિય અને અર્થ જન્નેને નિશ્ચય માની વચમાં રહેનાર કોઈ દ્રવ્યવિશેષને અર્થસંકારનું વાહક માને છે, ત્યારે અન્યવિચારક ઇન્દ્રિયને સદ્મનદ્રવ્યરૂપ માની તેમાં સંકાયવિકાસવાળા પરિણામો અર્થપ્રદેશપર્યંત ધાવન કરતા માને છે. અત્ર સ્પષ્ટ થશે કે પહેલા વિચારકને પણ આકાશાદિ વાહક દ્રવ્યની હિન્દ્રિયવિજ્ઞાનમાં અપેક્ષા રહે છે, ત્યારે અન્ય વિચારક ઇન્દ્રિયના દ્રવ્યને જ અર્થાત્ પરિણા-

મને જ વાંદક માને છે. આથી બીજા વિચારમાં લાઘવ છે અને પ્રથમમાં ગૌરવ છે; આપણે ઇન્દ્રિયાદિના જે સ્વરૂપને પૂર્વે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે સ્વરૂપને અનુસરનાર બીજા વિચારકનું મત છે અને તે જ સિદ્ધાન્તરૂપે સ્વીકારવામાં આવે નથી.

ઇન્દ્રિયોના શબ્દસ્પર્શાદિ વિષયપ્રદેશપર્યંતના પરિણામો ચૈતન્યના આભાસને ધારણ કરે છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં ઇન્દ્રિયદ્રવ્યની પરિશુદ્ધિ તેટલા પ્રમાણમાં વિષયગત આવરણોનો તે ચિદાભાસ ભંગ કરે છે. અને તેટલા પ્રમાણમાં ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન પ્રકટ થાય છે. આથી સ્પષ્ટ થશે કે કેળવાયેલી ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો વિષયોનું જેવું જ્ઞાન સંપાદન કરી શકે છે તેવું તે જ વિષયોનું વગર કેળવાયેલી ઇન્દ્રિયો કરી શકતી નથી.

પદાર્થોને ઉપલક્ષ્ય જોવાની ટેવથી, શબ્દોના ઉચ્ચારપ્રતિ લક્ષ્ય નહિ આપવાના સ્વભાવથી, ભૂલપ કરી પદાર્થોને હાયમાં લેવાની કુટેવથી, એક જાસે ખાવાપીવાની કડંગી રીતથી, અને ખારીક્રીથી મુગધી દુર્ગંધી પદાર્થોના ભેદને પારખવાની ટેવ નહિ પાડ્યાથી આંખ, કાન, ત્પચા, હ્રલ, અને નાક વિસ્પષ્ટ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનને પ્રકટ કરતાં નથી. અને આથી ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનઉપર રચાયેલું માનસ જ્ઞાન વિશાલ અને રસનું અભિવ્યંજક હોતું નથી. જેઓને ઉત્તમ માનસ જ્ઞાનના સુખને લેવું હોય તેમણે પોતાની ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના નિર્દોષ વિષયોમાં સ્થિરતાથી રમવા દેવી. તેમ કરવાથી તે તે વિષયોના, શુભ દેશને તે તે ઇન્દ્રિયો સારી રીતે પારખી શકશે, અને વિષયોના પ્રત્યક્ષ અભાવસમયે નિર્દોષ વિષયોના ચિંતનથી પ્રકટ થતા માનસ સુખને અભિમાની લઈ શકશે.

ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન ક્ષણિક, વિકારી અને અસંયત્ત હોય છે. કેવલ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન એ અનુભવમંદિરના વિખરાયેલા ચુના માટી ઇંટો વગેરે પદાર્થસમાન છે. તે જ્યાં મુઘી અંતઃકરણના સ્પષ્ટ વૃત્તિરૂપ પરિણામસાથે સંયુક્ત અનુભવાતું નથી, ત્યાં મુઘી અનુભવમંદિર ચણાતું નથી. ઇન્દ્રિયોદ્ધારા જે જે વિજ્ઞાન આપણે મેળવીએ છીએ તે તે તદનુકૂલ વૃત્તિપ્રતિબિંબમાં સંલિપ્ત અર્થાત્ એકવત્ થાય છે. વૃત્તિપ્રતિબિંબ અથવા અંતઃકરણના પરિણામમાં પડેલા ચિદાભાસ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનને સંયુક્ત કરે છે, અને તેમાં રહેલા સામાન્યાકારને સંસ્કારરૂપે ચિત્તદ્રવ્યમાં અભિવ્યક્ત કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે એક ગાયરૂપ વ્યક્તિને ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી આપણે એકવાર જાણી; ત્યાર પછી બીજી ગાયને આપણે ચક્ષુરિન્દ્રિયદ્વારા જાણી; ત્યાર પછી ત્રીજીવાર, એમ ઘણીવાર પૃથક્ પૃથક્ અવલોકન થયા પછી અંતઃકરણના તે તે ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન (sensation) સમયે પ્રકટ થયેલા પરિણામો અથવા વૃત્તિઓ અંતઃકરણદ્રવ્યના ગર્ભમાં ગોળિયાસામાન્યના સંસ્કાર સ્થાપે છે. આ સંસ્કાર (Impressions) ઉદ્ભુદ્ દશામાં વૃત્તિજ્ઞાન (Ideas) કહેવાય છે. એ વૃત્તિજ્ઞાન ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનના શોધક અને પરીક્ષક છે. લોકદષ્ટિથી અને કેટલાક વિચારકના અભિપ્રાયપ્રમાણે આ વૃત્તિજ્ઞાનો ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે તોપણ વસ્તુવિચારથી અંગજ્ઞાનનું નિર્ધારણ તે વૃત્તિજ્ઞાનથી થાય છે. વૃત્તિજ્ઞાનઉપર અભિમાનીનું અંકુશ હોય છે, અને અભિમાની જે જે અર્થના જ્ઞાનને મેળવવા ઇચ્છે છે તેવું વૃત્તિજ્ઞાન પ્રથમ સ્ફુરે છે, અને ત્યાર પછી જે જે ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન રણ થાય છે તે તે ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન વૃત્તિસમાનાકાર ન હોય તો અનિષ્ટતરીકે તેને દૂર કરે છે. બીજાં દષ્ટાન્તો કરતાં ઇષ્ટવિષયક દષ્ટાન્ત આપી આ અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ સરજનાથી થશે. આપણે આપણા ઇષ્ટથીના અને

શારીરિક વ્યવહારો અને સ્થિતિઓ જોઈ છે. તેમાંથી આરૂઢ યોગસમયની પદ્માસનરથ સ્થિતિ ધ્યાનના સમયે ઇષ્ટ માની સંયમમાં આપણે પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ. આ પ્રસંગે અમુક વૃત્તિજ્ઞાન પ્રથમથી ઇષ્ટરૂપે અભિમાની સ્વીકારે છે, અને ત્યારપછી જોતલા જોતલા પ્રત્યેયો અથવા ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનજન્ય સ્ફુરણો (પછી તે અનવધાનથી પ્રકટ થતા ખાલ્લાર્થના અનુભવો હોય અથવા પ્રાકૃતન સ્મૃતિરૂપ પ્રતિબિંબો હોય) ઉદયને પામે તેટલા તેટલા ઇષ્ટવૃત્તિના સામાનાકાર નદિ હોવાથી અભિમાની તેનો ત્યાગ કરે છે; અને જ્યારે ઇષ્ટવૃત્તિ પ્રકટ થાય છે ત્યારે જ અભિમાની નૃપ થાય છે. આથી સ્પષ્ટ થશે કે ઇષ્ટવૃત્તિ (Ideva)નું અંકુર અભિમાની પ્રથમથી જ પોતાના સ્વભાવજલથી પોતાની અંતઃકરણરૂપ ઉપાધિમાં પ્રકટાવે છે. અને તે વૃત્તિ વિકાસ પામી અર્થરૂપ ફલને પ્રાપ્ત કરે એવો પ્રયત્ન થાય છે.

(અપૂર્ણ)

પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૫૫ થી.)

નિયતિશાસ્ત્રમાં અધિકાર કેનો છે તે વર્ણી તેના આશ્રયણની અતિ કઠિનતા પણ ઉપર સૂચવી છે. પરમાત્મા સર્વજ્ઞ હોવાથી જૂન, વર્તમાન અને ભવિષ્યત્ સર્વ પ્રસંગો જાણે છે, અર્થાત્ જીવનાં કર્મમાત્ર તેમને જ્ઞાત છે. તેથી કોઈ પણ પુરુષાર્થ એવો આચરી શકાય એમ નથી કે જે પરમેશ્વરની મતિજહાર હોય. પરમાત્મા જીવનાં પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થને જાણે છે એનો અર્થ એવો નથી કે પરમાત્મા જીવને કર્મમાં યોજે છે, અને તેથી જીવ સ્વતંત્ર નથી. વસ્તુતઃ સ્થિતિ એ છે કે:-

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।

न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ ગીતા ॥

એ વચ્ચનાનુસાર કર્વન સ્વભાવ અથવા નિયતિનું સામ્રાજ્ય છે, પરમાત્મા નિયતિને જાણે છે, અને જીવ નિયતિને વશ છે. આ નિયતિશાસ્ત્ર બુદ્ધિમાં યમાર્થ રીતે ઉતરવો કઠિન છે, અને તેનું વાસ્તવિક અવગ્રહન અને જીવન્મુક્તિ એ જો પર્વાય શબ્દો જ છે.

ત્રેયઃસાધકનું કર્તવ્ય—કૃપાસંહાર

પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થનું ઉપર જે સ્વરૂપમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું તે ઉપરથી ત્રેયઃસાધકનું કર્તવ્ય ત્રીજે પ્રમાણે પરિણત થાય છે:-

૧. ત્રેયઃસાધકે સર્વદા સાવધાન રહી એમ વિચારવું કે સર્વ સુખ, દુઃખ તથા મિશ્ર ભોગો પોતાનાં જ કર્મનાં ફલરૂપ છે; પરમેશ્વરને ત્યાં અન્યાય કદાપિ પ્રવર્તતો નથી, કષ્ટના કર્મનું શુભાંશુભ ફલ બૂલથી ખીજાને પ્રાપ્ત થતું નથી; જીવ કર્મ કરે છે તે સ્વતંત્રતાથી અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવને અનુસરીને કરે છે, પરમેશ્વર તેને અંકુશથી કર્મમાં યોજતા નથી, પાપાણુહ, વનસ્પતિનું, કૃમિશીટનું, મત્સ્યનું, સર્પનું, પક્ષીનું, જંગલી, અર્ધ સુધરેલા તથા સંપૂર્ણ સુધરેલા મનુષ્યનું, રંકનું તથા રાવનું, દેવનું તથા દાનવનું, યક્ષનું તથા પિશાચનું—સર્વનું જીવન તથા સર્વના પૃથક્ પૃથક્ અનુભવો પોતપોતાનાં કર્મના અનુસાર જ હોય છે. શ્રીયોગવાસિષ્ઠમાં કલ્યાણપ્રમાણે—

કસ્યાંચિત્ત્વયમાત્મદુઃસ્થિતિવશાત્સો દશાયાં શરૈ-

રઙ્ગલ્પગ્રનિર્ણીડિતૈકચ્છલકાદાવાપર્ચિન્દુર્વહુઃ ।

કસ્યાંચિંજ્જલરાશિપર્વતપુરદ્વીપાન્તરાલીકૃતા ।

મર્ત્યોચિતસંવિભાગકરણે પૃથ્વી ન પૃથ્વી ભવેત્ ॥

“ પોતાના કર્મવશાત્ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થયેલી દરિદ્રાવસ્થામાં તેને કાંઈ સમય એવો આવે છે કે જેમાં રોગાદિ નિમિત્તાએ કરીને તેની આંગળીનાં ટેરવાં પણ મુશીબને વળી તેમની અંજલિ રચાતી હોય, અને તે અંજલિમાં પિવાના પાણીનું એક ટીપું પણ તેને મળે તો બહુ કહેવાય; બીજે પક્ષે ઉજ્જવલકર્મવશાત્ પુરપતે એવી સ્થિતિ પણ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમાં સમુદ્રો, પર્વતો, નગરો અને દ્વીપોથી અધિત સમગ્ર પૃથ્વી પણ આશ્રિતોને વહેંચી આપવાઅર્થે તેને બહોળી લાગે નહિ. ” રોગ, શોક, પરિતાપ, બંધન, આપત્તિઆદિ જેમ અશુભ કર્મનાં ફલ છે તેમ આરોગ્ય, હર્ષ, શાન્તિ, સ્વતંત્રતા, સંપત્તિઆદિ શુભ કર્મનાં ફલરૂપ છે. જેવી રીતે કહિયો કેવો અણુતી વખતે નીચો ઉતરે છે અને મહેલ ચણુતી વખતે ઉચો ચઢે છે, તેમ હવે અશુભ કર્મથી વિનિપાતને અને શુભ કર્મથી ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થાય છે. આ કારણથી પોતાને અશુભ સ્થિતિમાં મુકાયેલા જોઈ કાંઈ હવે ગણુગણુટ કરવો અથવા પરમેશ્વરનો વાંક કાઢવો ઉદ્વિત નથી.

૨. શ્રેયઃસાધકે પ્રારબ્ધની સત્તા સર્વજન સત્ય સ્વીકારવી અને તેની અવગણના કદાપિ કરવી નહિ, પરંતુ સર્વ દશામાં સર્વરીતે સજ્જ રહેવું અર્થાત્ અનુકૂલ પ્રારબ્ધને અનુકૂલ પુરુષાર્થથી દંડતર કરવાનો, અને પ્રતિકૂલ પ્રારબ્ધને અનુકૂલ પુરુષાર્થથી તોડવાનો બનતો પ્રયત્ન કરવો. પ્રારબ્ધસંબધે અત્યંત કઠિન વાત એ છે કે તે બહુધા પડદામાં રહી કામ કરે છે, અને તેનું ફલ શું, ક્યારે અને કેટલા પ્રમાણમાં આપણને મળશે તે આપણે જાણતા નથી. પ્રારબ્ધ અનુકૂલ હોય છે તો તો તેને તોડવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી, તેનાં તો મીઠાં ફલને જ આપવાનું કામ હોય છે. પરંતુ પ્રારબ્ધ જો પ્રતિકૂલ હોય છે તો તેને કેમ તોડવું એ અતિ ગંભીર પ્રશ્ન છે. (આ વ્યક્તે વિષય અધિક સ્પષ્ટ થવા અર્થે પ્રારબ્ધ શબ્દને પૂર્વજન્મકૃત કર્મના અર્થમાં જ આપણે વાપરીશું.) જે શત્રુને આપણે જોયો નથી, જેનું નામ આપણે જાણતા નથી, જેનું બલ, પરાક્રમ, યુદ્ધસામગ્રીઆદિ આપણને અજ્ઞાત છે તેને વશ કરવો એ શું હોકારાનો ખેલ છે ? સોયથી વશ થનાર શત્રુ પણ હોય છે, અને દારૂગોળાને ન ગણુકારનાર પણ શત્રુ હોય છે. મંદતમ પુરુષાર્થથી ટળનાર પણ પ્રારબ્ધ હોય છે, અને તીવ્રતમ પુરુષાર્થને પણ હંફાવનાર પ્રારબ્ધ હોય છે. અબળપણ શત્રુસામા સંપૂર્ણ યુદ્ધસામગ્રી કરીને જ અભિગમન ઉચિત ગણાય છે, તેમ પડદામાં રહીને પ્રહાર કરનાર પ્રારબ્ધને તોડવાની ઇચ્છા રાખનારે તેની સામા પોતાથી બનતો સર્વ પુરુષાર્થ પ્રયોગવો ધરે છે; આલસ્યાદિ હોય નિવારવાની એ ઠેકાણે સંપૂર્ણ આવશ્યકતા છે. વળી પ્રતિકૂલ પ્રારબ્ધ ફલ આપવા પ્રવૃત્ત થાય તે પહેલે જ પુરુષાર્થ આદરવો જોઈએ. આથી સિદ્ધ થાય છે કે અજ્ઞાતકૂલ પ્રારબ્ધને તોડવું એ કેવું કઠિન કાર્ય છે. શ્રેયઃસાધકનું આ સંબંધમાં કર્તવ્ય એ છે કે તેણે સર્વ ક્રમાં નિષ્કામપણે કરી અંતઃકરણની શુદ્ધિ યથાર્થ રીતે સાધવી; વ્યાવહારિક તથા પારમાર્થિક કર્તવ્યના ઘેરી રસ્તાથી બ્રષ્ટ થવું નહિ; છન્દ્ર-

યનિમ્લઘ, પરમતત્ત્વધ્યાન, સર્વત્ર પ્રત્યક્દર્શન, પ્રેમ, પરોપકાર-આદિ અમોઘ/સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી તેણે સદુદ્યોગમાં પ્રવર્તના રહેયું. આ પ્રકારે પ્રાપ્ત કરવામાં આવતું નવીન બલ અનેક અનુકૂલ પ્રારબ્ધ કર્મોનો વેગ વધારશે, અને અનેક પ્રતિકૂલ પ્રારબ્ધ કર્મોનો વેગ તોડશે; તેમ છતાં કર્મના નિયમથી જેનો વેગ ન તુટ્યો હોય એવાં પ્રતિકૂલ પ્રારબ્ધ કર્મો ફલ આપવા ઉ-મુખ્ય થાય તો ગણગણવાવિના તેણે અનિષ્ટ ભોગ ભોગવી પ્રારબ્ધનો તે રીતે ક્ષય કરવો.

૩. એક પક્ષે શ્રેયઃસાધકે પ્રારબ્ધની અવગણના કરવાની નથી તો બીજે પક્ષે તેણે પુરુષાર્થમાં અચલ પ્રદ્વા સ્થાપવાની છે. “પુરુષાર્થ વડે શું નથી સિદ્ધ થતું જગમાંહિ વિચારજ્ઞે” એ વાક્યને ઇવનસિદ્ધાન્તરૂપે સ્થાપી, સ્તનભારથી નમી ગયેલી અબલાની પેટે નહિ, પરંતુ આગળ છાતી કાઢી ધરાને ધ્રુવવતાં ચાલનાર મહારથની પેટે, તેણે વિશ્વમાં વિચરતું જોઈએ. નિત્યજીવન (સત્) સર્વગત્વ (ચિત્) અને પૂર્ણાનન્દ (આનન્દ)ની શુભ-તમ વાસનારૂપે પોતાના અંતરમાં પ્રકટી રહેલા સમ્યક્દાનન્દતત્ત્વરૂપ ઝગઝગતા દીપકમાં, તથા સર્વત્ર શ્રીસદ્ગુણના ઉપદેશરૂપ નિર્બ્રાંત ભોમિયામાં અવિચલ વિશ્વાસ રાખી તેણે ભવ-રણમાં નિર્ભયતાથી વિહાર કરવો ઉચિત છે.

૪. અંતઃકરણની વધતી જતી શુદ્ધિદ્વારા યોગ્ય અધિકાર પ્રાપ્ત થયે શ્રેયઃસાધકે નિયતિવાદનું અવલંબન કરવું, અર્થાત્ જે નિયતિસમુદ્ર સર્વત્ર ગઈ રહ્યો છે તેનું જ જલ પોતાની અંતઃકરણનલિકામાં ભરી તે નલિકાને સમુદ્રમાં વહેતી મૂકવી, અને તરંગોના દારણુ પ્રહારથી તે નલિકાના ચૂરચૂરા ન થતાં તે કેવી સમુદ્રમાં ક્ષેમકુશલ હિંદોલા ખાય છે તેનું પ્રત્યક્ષ કરવું, અને આ પ્રમાણે જીવ-મુક્તિનો શ્રેષ્ઠ આનંદ ભોગવી પ્રારબ્ધની નિરોધ નિવૃત્તિ થતાં સર્વવિશેષણાતીત શિવતત્ત્વમાં તેણે અબાધ્ય પ્રવેશ કરવો. હૃતિ.

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કળા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૪ ૨૭૧ થી.)

જે જે પ્રાણી, પદાર્થો તથા પ્રસંગો આપણને અત્યંત પ્રિય ભારયા હોય છે, તથા જેમણે આપણને અત્યંત સુખનું ભાન કરાવ્યું હોય છે તેમ જ જે જે પ્રાણીપદાર્થો તથા પ્રસંગો આપણને અત્યંત અપ્રિય ભારયા હોય છે તથા જેમણે આપણને અત્યંત દુઃખનું તથા ક્લેશનું ભાન કરાવ્યું હોય છે, તે સર્વ પ્રાણી, પદાર્થો તથા પ્રસંગો, એકેએક, તેઓના સુખપ્રદ મનોહર સ્વરૂપમાં, અથવા તેઓના ક્લેશજનક, કંપારી ઉપગ્રાવે એવા સ્વરૂપમાં આરંભમાં આપણી કલ્પના શક્તિમાં ચિત્રાયાં હોય છે. અને તેમનાં ચિત્રો આપણા મનમંદિરની ભીતોઉપર ટાંગેલાં હોય છે. સ્મૃતિવૃત્તિવડે આપણે તે ચિત્રોને નિહાળી નિહાળીને જોઈએ છીએ, અને આનંદનો અથવા ઉદ્વેગનો અનુભવ કરીએ છીએ.

કેટલાં અસંખ્ય મનુષ્યો વર્ષઉપર, પાંચ વર્ષઉપર કે વીસ વર્ષઉપરની તેમની કલ્પનાશક્તિએ રચેલાં દુઃખમય ચિત્રોને જોઈને આંજો નેત્રમાંથી ડળક ડળક અશ્રુ પાડે છે ? અને કેટલાં અસંખ્ય મનુષ્યો તે ચિત્રોના સ્મરણથી ભય, તાપ વગેરે વિવિધ વિકારોનો અનુભવ કરે છે ? ગાંડાઓની હરપીતાળમાં ગાંડા મનુષ્યો, તેઓની કલ્પનાશક્તિએ

રચેલાં ચિત્રોના સ્મરણથી જ તેઓના ગાંડપણનો નિર્વાહ કરી રહ્યા હોય છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના મનમંદિરમાં અસંખ્ય કાલ્પનિક ચિત્રો ટાંગી મૂક્યાં હોય છે. કોઈએ મુખ ઉપજાવે એવાં ચિત્રો ટાંગી મૂક્યાં હોય છે, તો કોઈએ તેમને નિરંતર ભય, ક્લેશ, અને સંતાપ ઉપજાવે એવાં ચિત્રો ટાંગી મૂક્યાં હોય છે. મનુષ્યના મુખદુઃખનો આધાર તેઓએ તેઓના મનમંદિરમાં ટાંગી મૂકેલાં આ ચિત્રોઉપર હોય છે, અને તેથી કરીને કલ્પનાશક્તિવડે કેવાં ચિત્રો રચ્યાં, એ સુખને આપનાર છે, એ જાણવું, અને તદનુસાર કલ્પનાશક્તિને તેવાં ચિત્રો રચવાનો અભ્યાસ પાડવો, એ સુખને ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને અત્યંત અગત્યનું છે.

જૂતકાલમાં બનેલા અત્યંત દુઃખદ પ્રસંગોનાં ચિત્રોનું સ્મરણ કરીને કોનું હૃદય અત્યંત તીવ્ર વેદનાથી વ્યથિત નથી થયું? સંબંધીજને અથવા શત્રુએ કહેલા કઠોર વચનના અથવા અસત્ય આરોપના સ્મરણથી કોનું હૃદય ભારે દુઃખના શલ્યથી નથી વીધાયું? સ્મરણશક્તિ આ પ્રમાણે આપણે પૂર્વે રચેલાં ચિત્રોને આપણા આગળ આપણી અનિચ્છા છતાં પણ ખસાં કરે છે, અને 'હાથનાં કરેલાં દેવે વાગે' એ જનકથનાનુસાર આપણી જ કરણીનાં અયોગ્ય ફળ આપણને આપે છે.

કલ્પનાશક્તિ ચિત્ર રચે છે, અને સ્મરણશક્તિ તેને યથાવત્ સ્મરણમાં રાખે છે. કલ્પનાશક્તિ ચોખ્ખા ચિત્રો રચે છે, તો સ્મરણશક્તિ આપણને સર્વદા મુખનું ભાન કરાવે છે; અને અયોગ્ય ચિત્રો રચે છે, તો દુઃખનું ભાન કરાવે છે. આપણે જ સંગ્રહ કરેલો સારો અથવા નહારો માત્ર તે આપણી જ દષ્ટિ આગળ પાથરે છે.

કલ્પનાશક્તિનાં રચેલાં આ ચિત્રોનું મુખ્ય લક્ષણ એ હોય છે કે તેઓ મૂળ વસ્તુના જેવાં જ હોય છે, અને ચૈતન્યમય હોય છે. તેઓની રચનામાં લેશ પણ ખામી હોતી નથી. એકે અવયવ અપૂર્ણ રચાતો નથી. તેઓ સર્વાંગ પૂર્ણ રચાય છે.

અને કલ્પનાશક્તિમાં રચાયેલાં આ ચિત્રો મનોમય રહેતાં નથી. આપું જગત્ જુએ તેમ તેઓ પ્રત્યક્ષ થાય છે. કલેશનું એક ચિત્ર તમે અંતઃકરણમાં રચો, અને તમને જોઈને ગમે તે કહેશે કે તમારા અંતઃકરણમાં કલેશ વળે છે. આનંદનું એક ચિત્ર તમારા મનમાં રચો અને તમારું મુખ જોઈને ગમે તે મનુષ્ય કહેશે કે તમારા મનમાં આનંદ પ્રવર્તી રહ્યો છે. તમારા મનમાં રચાયેલું ચિત્ર, તમારા શરીરઉપર, અને પરિણામે બાહ્ય જગતમાં મુનિમાન થાય છે.

માનસિક ચિત્રો, ચિત્ર રચનારના મનમાં જ રચાઈ ને અને તેની આલુઆલુના પ્રદેશમાં મુનિમાન થઈને અટકતાં નથી, પણ વિગતભેગે તે આખા જગતમાં ફરી વળે છે, અને જેને જેને તે ચિત્રોનો સંબંધ થાય છે, તે સર્વને અસર કરે છે.

આપણા મુખદુઃખનો આધાર, આ પ્રમાણે ત્યારે આપણી કલ્પનાશક્તિએ રચેલાં ચિત્રોઉપર રચો છે ત્યારે મુખ ઉપજાવે એવાં ઉત્તમ ચિત્રો રચવાનું અને તેવડે આપણું જીવન સુખમય કરવાનું શું આપણે જાણ ન મેળવવું જોઈએ? શું એ આપણું કન્ય નથી?

કલ્પનાશક્તિમાં સુખમય ચિત્રો રચો, વિદ્યાભિન્ન પુરોગમે, જુઓ, કેવી કેવી રીતે

જાઓ આજે શોધી કાઢી છે, અને હજી શોધતા જાય છે ! તેઓના અનુભવનો લાભ શું આપણે નહિ લઈએ ?

પ્રિય વાચક ! તમારામાં કેટલું સામર્થ્ય રહ્યું છે, તે જાણી તમને સ્પષ્ટ નથી થતું ? તમારી કલ્પનાના ધોડાના વેગને કાણ ખાળી શકે એમ છે ? કલ્પના જે કશું છે, તે પ્રકટ કરે છે, તો પછી તમારા સામર્થ્યની મર્યાદા હવે કોનાથી બાંધી શકાય એમ છે ?

મનુષ્યે આજ સુધીમાં શું શું નક્કી કર્યું ? કલ્પના શક્તિના પ્રભાવવડે આજ સુધીમાં અસંખ્ય કાર્યો તેણે કર્યા છે, તો હવે એથી ઉચ્ચ અને અધિક ઉંચાં કાર્યો, એ જ કલ્પના શક્તિના પ્રભાવવડે તે કેમ નહિ કરી શકે ?

ચિન્તાર કરીને જુઓ કે આજ સુધીમાં મનુષ્યે જે જે અસાધારણ મહત્વનાં કાર્યો સાધ્યાં છે, તે કયી શક્તિવડે સાધ્યાં છે ? તમે આજ સુધીમાં જે ઉચી સ્થિતિએ આવ્યા છો, તે કયી શક્તિવડે આવ્યા છો ? અને હજી પણ તમારી ઉન્નતિ સાધવામાં તમને કયી શક્તિ પ્રેરે છે ? શું તમને સ્પષ્ટ નથી થતું કે જે સધળું આજ સુધીમાં મનુષ્યે સાધ્યું છે, અને તમે જે કાંઈ આજ સુધીમાં સાધવા સમર્થ થયા છો, તે સર્વનું જાણતાં અથવા અજાણતાં, મનની કલ્પનાશક્તિએ આરંભમાં અંતઃકરણમાં ચિત્ર આલેખ્યું હતું ?

તમે તમારી સ્થિતિને રચનાર તપ્તા છો, અને તમારી કલ્પના શક્તિવડે રચાતું ચિત્ર તમારી લવિષ્યમાં રચનાર સ્થિતિનો નમુનો છે. એ નમુનાપ્રમાણે જ તમારી સ્થિતિ રચાય છે. નમુનો દોપવાળો હોય છે તો તમારી સ્થિતિ પણ દોપવાળી થાય છે; તે ઉત્કૃષ્ટ હોય છે તો તમારી સ્થિતિ પણ ઉત્કૃષ્ટ થાય છે.

ઉન્નતિ સાધવાની આ ક્રિયા કેટલી સરળ છે ? કલ્પનાશક્તિવડે જેવી આપણે ઉન્નતિ સાધવી હોય તેનું એક ઉત્તમ પ્રકારનું માનસિક ચિત્ર જ રચવાનું. તે ચિત્ર યથાર્થે રચાયું, એટલે બાકીનું કાર્ય એની મેળે થયે જ જવાનું.

આ ચિત્ર રચવામાં કેવાં લાભદાનિ રહ્યાં છે, તે યથાર્થ ન સમજવાથી જ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ દુઃખની સ્થિતિમાં સડ્યા કરે છે, સુખની સ્થિતિમાં આગળ વધીને પામતો નથી.

તમે દુઃખથી પીડાયા કરતા હશે તો તેનું કારણ બીજું કોઈ જ નથી, પણ તમે તમારી કલ્પનાશક્તિવડે જે દુઃખથી તમે પીડાઓ છો, તેનું ચિત્ર તમારા મનમંદિરમાં સ્થિર રાખ્યું છે, એ જ છે. સુખનું ચિત્ર રચો. તેને સ્થિર રાખો, તેને જ જોયા કરો તમે તમારી દુઃખરૂપ સ્થિતિને અજાણ ગયેલી અનુભવશો.

સુખેચ્છકે આ વિષયને જેમ છે તેમ યથાર્થ સુદ્ધિમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવો અત્યંત અગત્યનો છે; કારણ કે કલ્પનાશક્તિવડે ચિત્ર રચવાના સામર્થ્યમાં, મનુષ્યનું સર્વ સામર્થ્ય સમાયેલું છે, અને કલ્પના શક્તિનું આ ચિત્ર રચવાનું સામર્થ્ય સર્વ સિદ્ધ કરી શકે એમ છે. પરમેશ્વરનું સર્વશક્તિમય એ સામર્થ્યમાં ગહેનું છે.

આ આખું જ્ઞાન, અને તેની અંદરની ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ વસ્તુઓ, તેમજ આ પશુ જ્ઞાનની બહારનાં બીજાં જ્ઞાનો અને તેમની અંદરની સર્વ વસ્તુઓ, આરંભમાં મનવડે કલ્પાયેલાં ચિત્રો જ હતાં, અને માનસિક ચિત્રોમાંથી જ તે સર્વ આજે શક્તિમાન થયેલાં છે. માનસિક ચિત્રો જ સમૂહ પદાર્થોનાં ખર્ચ કારણ છે, અને તેથી સમૂહ પદાર્થોને

ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ જે મુખ્ય કરવાનું છે તે ખીલું કશું જ નથી, પણ માનસિક ચિત્રોને જ રચવાનાં છે.

મિત્ર વાચક ! હવે એકાન્તમાં પ્રવેશો, અને તમારે શું સાધવું છે તેનો એકામ ચર્ચ વિચાર કરો. તેનું ચિત્ર તમારી વૃત્તિમાં યથાર્થ રચો, અને તમારી વૃત્તિને તે ચિત્રને જોયા કરવા દો. નિશ્ચય માનો કે આ પ્રયત્નથી જે સ્થિતિને તમે પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છો છો, તેનું કારણ તમે વસ્તુતઃ રચી દીધું છે. તમારાં અંતર અક્ષુઓએ તમે પ્રાપ્ત કરવા ધારેલી સ્થિતિનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ જોયું છે. તમારાં બાહ્ય ચર્મચક્ષુને તે હવે જોવાનું બાકી રહ્યું છે. ધૈર્યથી કાળ વીતાવતાં તે તમારા અનુભવમાં આવશે જ.

માનસિક રચેલા ચિત્રને સ્થૂલ રૂપમાં કેવી રીતે પ્રત્યક્ષ કરવું, એ વિષે ચિંતા કરવાનું પ્રયોજન નથી. ચિત્ર રચાતાં, તેને સ્થૂલ રૂપમાં પ્રકટ કરવાનું કાર્ય તો વિશ્વબંધસ્થાપક સત્તા આપોઆપ કરશે. તે જે સાધનોવડે, સ્થૂલ રૂપમાં પ્રકટ થવું હશે, તે સાધનોન્યાં ત્યાંથી તણાયાં તમારા પ્રતિ આવશે. પૃથ્વીને છેડે તે સાધનો પડ્યાં હશે તોપણ તે ખેંચાતાં ખેંચાતાં તમારા પ્રતિ આવશે; તે આવ્યે તમારે તેનો ઉપયોગ માત્ર કરવાનો છે. જેમ વધારે આજેદુખ તમે તમારું માનસિક ચિત્ર આલેખ્યું હશે તેમ સાધનો વધારે તૃપ્ત થઈ તમારા પ્રતિ આકર્ષાતાં આવ્યાં આવશે. તમારા ચિત્રની પૂર્ણતા અથવા અપૂર્ણતાઉપર સાધનોનું તમારા પ્રતિ પૂર્ણપણે અથવા અપૂર્ણપણે આકર્ષણ થવાનો આધાર છે.

આ સ્થૂલ જગત્ અને તેમાં પ્રાપ્ત થતી વિવિધ સ્થિતિઓ શી રીતે રચાઈ છે, અને રચાય છે, તથા તમારી પોતાની પ્રાપ્ત શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક સ્થિતિ રચવામાં કયો હેતુ છે, એ તમે સમજી શકો, એવી રીતે અત્ર સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. કાર્યસિદ્ધિનું આ મોટામાં મોટું રહસ્ય છે. એને યથાર્થ સમજતાં, તથા સમજીને આચારમાં ઉતારતાં મનુષ્ય સર્વશક્ત થાય છે. બંધ અને મોહનું કારણ અથવા દુઃખ અને મુખનું કારણ મન છે, એનું સત્તાઓ દરેક વગાડીને જે પુનઃ પુનઃ કહે છે, તેનું ખરું રહસ્ય, જે તમારી બુદ્ધિમાં ઉતરે તો ઉપરના પ્રતિષાદનમાં, સૂર્યના પ્રકાશની પેઠે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે.

જાત તોડીને પ્રયત્ન કરાવિના, આવાં માનસિક ચિત્રો રચવાથી અને આવાં હવાઈ કિશ્કા બાંધવાથી તે વળી મુખ મળનાં હશે, અને ધાર્મ કામ થતાં હશે, એવી અશ્રદ્ધાની, સાત ઘોડા સાથે દોડે એવી ચીનનો વ્હડી બીંત, તમારાંનેત્રની આંટા આવવાથી, તેની પેલી માર રહેલો આ રહસ્યનો પ્રકાશ, સત્તાઓ નિરંતર પ્રકાશતાં છતાં તમે જોઈ શક્યા નથી. મન આ સર્વનું કારણ છે, એ મિદ વાનાં, તમારી અશ્રદ્ધાથી તમારી બુદ્ધિમાં ઉતરી શકતી નથી. ભલે, ન ઉતરે તો અસાતકારથી તે ઉતારવાનું અમારું કામ નથી.

મનોમય સૃષ્ટિ એ જ ખરેખરી સૃષ્ટિ છે, અને આ સ્થૂલ સૃષ્ટિ એ તો તેની હાયામાત્ર છે. પણ તમે મનોમયને હાયા માનો છો, અને સ્થૂલને ખરી માનો છો, ત્યાં શું કરવું ? તમારું માનવું જ તમને બંધનનો હેતુ યદ્યપિ પડ્યું છે. તમને મેં બાંધ્યા નથી, પરમેશ્વરે બાંધ્યા નથી, તમારા સંજોગોએ બાંધ્યા નથી કે તમારા શત્રુઓએ બાંધ્યા નથી, પણ તમે પોને જ પોતાને બાંધી બેસા છો. તમે સર્વ શક્ત છતાં તમારા પોતાના જ માનવાથી અપ્રશસ્ત થઈ રહ્યા છો. આને જે ઘોડું કરી શકો છો, તે નેટનું કરવાને

તમે સમર્થ છો. એમ માનવાથી જ કરી શકો છો. બાકી એક સમય એવો હોતો કે બ્યારે તમે આટલું પણ નહોતા માનતા ત્યારે જડ પથરાની પેઠે પૃથ્વીમાં અટવાતા હતા. મનના માનવાથી તમે આ સ્થિતિએ આવ્યા છો, અને મનના માનવાથી જ તમે બહારપડે સ્થિત થશો.

તમારું સ્થૂળ શરીર રચાતાં પહેલાં તમારું મનોમય શરીર હતું. અને તે જેવા પ્રકારનું હતું, તેનું તમારું સ્થૂળ શરીર થયું છે. તમારું મનોમય શરીર જેમ જેમ બદલાતું જાય છે, તેમ તેમ તમારું સ્થૂળ શરીર પણ બદલાતું જાય છે. તમારા મનોમય શરીરના પ્રત્યેક સારા અથવા નાશારા વિકારો તમારા સ્થૂળ શરીરઉપર પ્રતિબિંબિત થયા છે. તમારા મનના વિચારો, એ કારણ છે, અને તમારું શરીર એ કાર્ય છે. તમારું શરીર એ વસ્તુતઃ તમે નથી. શરીર મૃત્યુને પામે છે, પરંતુ તમારા શરીરને રચનાર તમારું મન મૃત્યુને પામતું નથી; અર્થાત્ વાસ્તવિક સત્તા શરીરની નથી, પણ મનની છે. મનને આધારે જ શરીર છે. શરીરની તમારા મનપર સત્તા નથી, પણ મનની તમારા શરીરપર છે. મનમાં રહેલી જે ચૈતન્યશક્તિ, એ જ તમે છો, અને તે જ સર્વતુ કારણ છે.

એ જ પ્રમાણે વૃક્ષ, પર્વત, તથા તમારી જાનેદ્રિયવડે જણાતી સર્વ સ્થૂળ વસ્તુઓ કાર્યરૂપ છે, અને તેમની પાછળ સૂક્ષ્મરૂપે રહેલી જે ચૈતન્યશક્તિ છે, તે તેમનું કારણ છે. એ કારણને તમારી હૃદયોવડે જાણવા તમે સમર્થ નથી, તોપણ હૃદયોવડે જાણવામાં આવતી આ સર્વ કાર્યરૂપ વસ્તુઓની પાછળ તેમનું કારણ સૂક્ષ્મ ચૈતન્યશક્તિ રહેલી છે, એ તમે જાણો છો.

સ્થૂળ પદાર્થોનું કારણ સૂક્ષ્મચૈતન્યશક્તિ છે, એ મનુષ્ય શાવડે નિર્ણય કરે છે ? જેમ સૂર્ય સૂર્યવડે જ દેખાય છે, તેમ ચૈતન્યનું જ્ઞાન ચૈતન્યવડે જ થાય છે. તમારામાં રહેલી ચૈતન્યસત્તાવડે જ તમે સર્વના કારણભૂત ચૈતન્યસત્તાને જાણો છો એ ચૈતન્યસત્તા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને મનુષ્યને તે સ્પષ્ટ કરે છે કે હૃદયોદ્વાર પ્રતીત થતું જ્ઞાન મર્યાદાવાળું હોય છે, અને સર્વદા વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય હોતું નથી.

પથાર્ય જ્ઞાન ચૈતન્યસત્તામાં જ છે. હૃદયો વસ્તુની સાથે સંબંધ કરે છે, અને બુદ્ધિ, વિવિધ તર્કો કરીને, અમુક આમ છે અને અમુક તેમ છે, એવા વિવિધ નિશ્ચયો સ્થાપે છે. આ તેની ક્રિયા જ બતાવે છે કે બુદ્ધિ જરૂર છે; પણ બુદ્ધિની પાછળ રહેલું ચૈતન્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. જ્ઞાનને અર્થે તેને તર્ક કરવાની અગત્ય નથી.

આ પ્રકારે તમારું વાસ્તવ સ્વરૂપ, તમારો આત્મા, જે વડે તમારું મન વિચાર કરી શકે છે, તે સર્વતુ કારણ છે. આત્મા સ્વતંત્રપણે ક્રિયા કરતો નથી, પણ મનવડે ક્રિયા કરે છે, તેથી મન એ જ સર્વતુ કારણ છે, એમ સ્વીકારવામાં આવે છે. આમ હોવાથી તમારા મનની યોગ્યયોગ્ય ક્રિયાઓપર તમારા મુખ્યદુઃખનો આધાર રહેલો છે.

પૂર્વે કહ્યું છે તેમ મુખ્યને માટે તમારે મનવડે તમાગ હચ્છેલા મુખ્યનું ચિત્ર જ રચવાનું છે. ચિત્ર રચાતાં તે મુખ્યને સંધાવી આપનાર સ્વ.મગ્રી જ્યાં ત્યાંથી એકઠી થવામાં આવતી.

એક વાર મનમાં રચેલા ચિત્રને અંતઃકરણમાં સ્થિર રાખનાર અને તે મનોમય ચિત્રાનુસાર બાહ્ય જગતમાં સ્થૂળ રૂપ પ્રકટ કરનાર અન્ય સબંધ હેતુ કયો છે, તે તમે

જાણો છો ? એ હેતુ શ્રદ્ધા છે. રચેલા ચિત્રપ્રમાણે અવશ્ય ધરે જ, એ પ્રકારની શ્રદ્ધા, મુદ્ધમને રચ્ય રૂપમાં આણે છે; બીજાકનું રક્ષ કરે છે.

એથી ઉલટું રચેલા ચિત્રપ્રમાણે ધરે કે નહિ થાય, એ પ્રકારની અશ્રદ્ધા જેમ બીજા કના કુટના અંકુરને ખીસકોલી કાપી નાંખે છે, વળી કુટે છે, વળી કાપી નાંખે છે, અને આ પ્રમાણે તેની લેસ પણ રહિ થવા દેતી નથી, તેમ મુદ્ધમમાંથી રચ્ય રૂપે જામતા પરિણામને, વિખેરી નાંખે છે. વળી રચ્ય પરિણામ જામવા જામ છે, વળી તેને વિખેરી નાંખે છે, એમ મુદ્ધમથી મુદ્ધમ રૂપમાંથી આગળ લેસ પણ રહિ થવા દેતી નથી.

શ્રદ્ધા, એ કલ્પના શક્તિએ રચેલાં ચિત્રોનો પ્રાણ છે. જેમ પ્રાણવિના શરીર દેખવા માત્ર હોય છે, તેમ શ્રદ્ધાવિના કલ્પના શક્તિએ રચેલાં ચિત્રો દેખવા માત્ર હોય છે. તેઓ અર્થ સાધક ધર્તા નથી.

(અપૂર્ણ.)

વિચારરત્નરાશિ.

જ્યારે તમને કંઈ પણ આશ્ચર્યકારક દેવતાવાળું અથવા અદિતીયસરખું આવી મળે કે સિદ્ધ કરો તો તેનો સર્વં ધરા ઈશ્વરને આપજો. એવું કંઈ પ્રાપ્ત ધર્તા તમારે પોતાને કુલાઈ જવાનું નથી, અથવા કેવલ તમને પોતાને જ તેનો ધન્યવાદ આપવાનો નથી. અને આ પ્રકારનું માનવું કેવલ નિરભિમાનતામાટે નથી પરંતુ એક તો એ પ્રકારે માનવું એ જ કેવલ સત્ય છે અને બીજું તે અધિક લાભ પ્રકટાવનાર છે. સર્વં પ્રકારનું સામર્થ્ય કોઈ એક વસ્તુમાંથી આવે છે, અને એ સામર્થ્યના મૂળરૂપ તે વસ્તુની જેમ જેમ આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ, તેમ તેમ તેમાંથી અધિક અધિક આપણને પ્રાપ્ત થવું જાય છે. તેથી તે સામર્થ્યની અખંડ રહિ કરવાનો એક જ માર્ગ છે કે આપણને જે કંઈ પ્રાપ્ત થવું રહે છે તેનો સર્વં ધરા ઈશ્વરને આપવો. અને જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે આપણને જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તે ઈશ્વરદ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે, તો પછી તેમના તરફથી જે કંઈ આપણને મળે છે તે નિરૂપમ મુદ્ધવાળું જ હોવાનું. આ પ્રકારે દર માનવા પછી આપણા જીવનની પ્રત્યેક દાણ કંઈકે પણ સત્પના જ પ્રકાશને કરનારી થવાની. આપણે સત્પના જ સામર્થ્યનું પ્રત્યક્ષીકરણ કરવાના, આપણને જે જે અનુભવો થવાના તે અધિક વિશાલ અને અધિક રમણીય એવી કોઈ અગમ્યસરખી સદિમાં પ્રવેશવાની આપણામાં યોગ્યતા પ્રકટાવે તેવા જ થવાના, અને આપણને કોઈ પણ બક્ષિ, વસ્તુ કે પ્રસંગ જે કંઈ આવી મળે તે સર્વં આપણા દિન અને આનંદમાં ગ્રહિ કરનાર જ થવાનાં.

જે આધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાં મનુષ્ય રહે છે, વિવિધ વ્યાપારો કરે છે અને પોતાના જીવન અથવા અસ્તિત્વનો અનુભવ કરે છે તે તત્ત્વોના જામત્ જ્ઞાન (Consciousness) માં પોતાના વર્તમાન સમયનું જીવન ગાળવું એ એક નવીન લોકમાં અથવા નવીન સદિમાં પ્રવેશ કરીને કંઈકે નવા નવા ઉત્તમ અનુભવો કરવા સરખું છે. કેમકે અધ્યક્ષ પ્રવેશમાં

સર્વ વસ્તુઓ નિરંતર નવીન જ રહે છે. અને તેવા અધ્યાત્મતત્ત્વસાથે દર સંબંધ બાંધી રહેતું જીવન નવીનતર, વિશાલતર, ઉચ્ચતર, રમણીયતર અને અધિક દિવ્ય થતું જાય છે, અને તેવા પ્રદેશમાં વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં ઉંચે ચઢવા કરતું એ તેવા જીવનને સ્વભાવરૂપ થઈ રહ્યું હોય છે. આથી જ્યારે આપણને જીવન શુદ્ધ અને નિરાધારસ્વરૂપ લાગે ત્યારે જાણવું કે આપણે અધ્યાત્મપ્રદેશમાં નથી. આત્માની સાથે સંબંધવાળા નથી. પરંતુ જે ક્ષણે આપણે તે પ્રદેશમાં પ્રવેશીએ છીએ કે તત્કાલ અત્યંત સમર્થ આધાર અને અદ્ભુત રસનું આપણને લાભ થવા માંડે છે. અને આપણા જીવન અથવા અસ્તિત્વનો આનંદ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો હોય એવો આપણને અનુભવ થાય છે. આપણા મુખને માટે આપણે આ વિષયના ભરેલા સ્થૂળ દસ્યને જ શોધવાનું રહેતું નથી. તેમ જ આપણને આનંદ, રસ વગેરે પ્રકટાવવાને માટે આ સ્થૂળ જ નીતી પદ્ધતિ તથા પ્રસંગોને જ શોધવા પડતા નથી. આ સ્થૂળ વસ્તુના જ સંબંધ અને ઉપયોગમાં ગાળેલું આપણું આધુન્ય આત્માની સાથે ગાળેલી એક ક્ષણકરતાં પણ વધારે નિરર્થક લાગે છે. એક ક્ષણનો તેનો આનંદ પેલા વર્ણના આનંદ કરતાં મટી જાય છે. અને તેવા જ્ઞાનમય જગતમાં ગાળેલી એક ધટિકા હજારો વર્ષના આનંદકરતાં પણ ચડે છે.

પરમાત્મા ક્રિષ્ણ આધાર રાખે અને તેમનું સામર્થ્ય તમારું નિરંતર રક્ષણ કરશે, અને અખંડ સદાયક થઈ રહેશે પોતાના આશ્રિતોને અર્થ જેમણે પૂર્વે અનેક પ્રકારનાં કાર્યો કર્યા છે, તે આજ પણ કરશે, કેમકે આશ્રિતનું સર્વ પ્રકારનું પરિનાલું કરતું એ જેમનો નિશ્ચય છે, અને જેમણે એ કર્તવ્ય પોતાના સ્વધર્મરૂપે જ સ્વીકાર્યું છે તેવા તે પરમાત્મા પોતાના નિશ્ચય તથા સ્વધર્મથી કદાપિ ભ્રષ્ટ થાય એમ નથી. આશ્રિત એટલે આશ્રયગ્રાણી થતું તે. અને જે મનુષ્ય ઈશ્વરના આશ્રિત થાય છે તેને ઈશ્વર આશ્રય આપે જ છે. ઈશ્વરને આશ્રય આપવો અત્યંત ગમે છે. તેથી ઈશ્વરની સાથે જ રહો, ઈશ્વરને જ અનુસરો, ઈશ્વરની સાથે જ જીવનગાળો, ઈશ્વરની સાથે જ ચાલો, સર્વ વસ્તુમાં પ્રધાન આધાર ઈશ્વરનો જ લો, અને ઈશ્વર તમને અવશ્ય આશ્રય આપશે. જ્યારે તમે ઈશ્વરનો આશ્રય મહણ કરીને તમે તેમને તમારા નેતા અથવા આધારભૂત માનો છો, ત્યારે તમારે અર્થે તે જે કરવું હશે તે કરશે. પુદ્ગલ કરવું હશે તો પુદ્ગલ કરશે. બીજા માગતી હશે તો બીજા માગશે, સેવા કરવી હશે તો સેવા કરશે-જે કરવું હશે તે કરશે. શ્રીકૃષ્ણના જીવનના વિવિધ પ્રસંગો આ સત્યઉપર પોતાની મોહર છાપ નથી કરતા તો ખીલું શું કરે છે ? તે પ્રભુ તમારી સાથે જ નિરંતર રહેશે, અને તેમની નિષ્ઠ જ તમને રાખનારી શ્રી, વિજય, અબ્યુદય, આનંદ તથા તૃપ્તિવિના તમે ખીલું કરું જ નહિ જુઓ. પરમાત્માની વિશ્વમાનતાનું અને આશ્રયનું વિસ્મરણ કરીને જ જ્યારે આપણે આપણા પોતાના ઉપર આધાર રાખીએ છીએ, ત્યારે જ નિષ્ફલતાનો અનુભવ થાય છે. આપણા પોતાનામાં રહેલા અજ્ઞાનાંધકારને દીપકરૂપ માની તેના આશ્રયે જ રહીને તેને જ અનુસરીએ છીએ ત્યારે જ આપણે ઉષા માર્ગે ચડી જઈએ છીએ. કેમકે તે સમયે તેજસ્વીઓના તેજરૂપ પરમાત્મા આપણા નેતા છે એ વાતાં જુદી જગ્યાએ છીએ. પરમાત્માનો પ્રકાશ આપણે શું કરવું યોગ્ય છે તે જાણે છે, અને તેથી જ્યારે આપણે

તેમના પ્રકાશને અનુસરીએ છીએ ત્યારે જે કંઈ સર્વોત્તમ હોય છે તે જ આપણે કરીએ છીએ.

આત્માનો તેજસ્વી પ્રકાશ આપણને વ્યાધિમાં, વિપત્તિમાં કે જરૂરીઆતોપ્રતિ ધસી જતો નથી. આત્માનો એ પ્રકાશ જે કંઈ અશુભ છે, તેમાંથી અવશ્ય કરીને બહાર ખેંચી લે છે, તેમાં પાતા અટકાવે છે અને જે કંઈ શુભ છે તેમાં દોરે છે—પ્રવેશાવે છે. ઈશ્વરની સાથે જવું એટલે મુક્તતામાં, સુખમાં અને સ્વસ્થમાં જીવનની રમણીયતા અને ભવ્યતામાં જે કંઈ શક્તિ કરવું હોય તેની સાથે જવું—તેમાં પ્રવેશવું—અથવા તેને પામવું એ જ છે. ઈશ્વર સુધે અંશે સંપૂર્ણ છે. અને કોઈને કરાથી પણ નિમુંખ કર્યા વિના જેને જે કંઈ લેઈએ છે તે આપે છે, અને ત્યારે ઈશ્વર જ આપણને વિભવના માર્ગપ્રતિ દોરે છે, ત્યારે કોઈને કરી જ હાનિનો પ્રરંગ આવતો નથી. જેમકે આપણે લાભરૂપ વસ્તુની સાથે જ દંડેશો રહેલા હોઈએ છીએ. પ્રત્યેક મનુષ્યને સર્વ રીતે ઉત્તમ પરિણામ જ આવે છે. અને સર્વનું પરમહિત સમય છે. એકને જે કંઈ લાભ મળે છે તે પછી અનેકને લાભરૂપ ધર્મ રહે છે. માત્ર તે લાભ ઉચ્ચ દિવ્ય સત્તાવડે મયેસો હોતો લેઈએ. જ્યારે એક મનુષ્ય ઉન્નતિને પામે છે ત્યારે જેમણે ધણી કાળથી દુઃખ રાખ્યા કરી હતી તેવા અનેક મનુષ્યો તે માર્ગને લેઈ વલણી શકે છે,—તે માર્ગને પાળી શકે છે.

આપણો ઉદ્દેશ આ છે: અત્યંત પવિત્ર, અત્યંત વિશાળ, અત્યંત મુંદર, અત્યંત ઉપયોગી—કર્તવ્યમય, અત્યંત આકર્ષક, અને પરમ અધ્યાત્મમય જીવન આજે જ—વર્તમાન સમયમાં જ—ગણવું આ જન્મમાં, આ જ જન્મમાં અને હાલ જ આપણાથી બને તેટલા સર્વોત્તમ થવું. બીજાઓમાં આપણે મોટા પ્રભાદએ એવા આશયથી નદિ, પર્વત આપણા પોતાને જ અર્થે તેવા થવું. પ્રેમ, શાંતિ, શ્રદ્ધા તથા આનંદરૂપ સાધનવડે આપણા અધ્યાત્મપ્રકાશનો બને તેટલો વિસ્તાર કરવો અને તેવા પ્રકાશથી આપણા વર્તમાનસમયની શરણે જ પ્રશસિત કરવી. અને આત્માની એટલા બધા લોકો રહેવું કે જે શરણે તેમના મરણનો સ્પર્શ કરવા આપણે પારીએ તે જ શરણે તેમ કરી શકીએ. આનું નામ જ જીવન છે. અને જે નિત્યને મારે આનું દર્શિતંદુ રાખીને જ જીવન ગાળે છે, પોતાના જીવનનો આ જ ઉદ્દેશ જે બાંધે છે, તેને કદાપિ પ્રતિકુલ દાન આપતી નથી. તે સદૈવ અનુભવ બાર અને ક્રિયાનિર્મા જ રજા અને રમ્યા કરે છે.

ઈશ્વરમાં મહા-પરવી એના અર્થ એ જ કે ઈશ્વરની તન્મયતામાં—ઈશ્વરમયતામાં જ પ્રવેશ કરવો. ઈશ્વર એ શું હશે અથવા ઈશ્વરાવતારો? શીરોમ કૃષ્ણાદિ જેવા દત્તા તેવા સંબંધિ કંઈક ઉપલક્ષ્યો વિચાર કરવો એટલું જ નહિ, પરંતુ એ ઈશ્વર શું છે, તેમનું જેનું સ્વરૂપ છે શામ કૃષ્ણાદિ અવતારોમાં તે ઈશ્વરના જેવારૂપે અતિઅદ્ભુત થવું હતું તેની પ્રત્યક્ષિદ્ધા થવી, તે જેવારૂપમાં દાલ છે, તે પધાર્થ રીતે જાણવું, ઈશ્વરાવતારોમાં તેમને ઈશ્વરત્વનું જે જ્ઞાન અથવા અનુભવ દોષ દત્તો તેવો અનુભવ કરવો, અને તેમને આત્માના સ્વરૂપને જે જ્ઞાન થવું હતું, તેવો આત્માનો સ્પર્શ નવા તન્મય જ્ઞાન થવું, એનું નામ

ઈશ્વરમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા-છે. આપણા પોતાના કંઈક ઉત્તમતાવાળા સ્વરૂપમાં ઈશ્વરના અથવા ઈશ્વરાવતારી-મહા પુરુષના જીવનના સામર્થ્યસાથે જ્યારે આપણે માનસિક સંબંધ યાય છે અને જ્યારે મનોમય રીતે આપણને તે સામર્થ્યનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે અને કેવળ ત્યારે જ આપણે ઈશ્વર અથવા ઈશ્વરસ્વરૂપ મહા પુરુષમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા ધરી શકીએ છીએ. અને જ્યારે આપણને તેમના નામનો આધ્યાત્મિક ભાવ આપણને અંતરના 'ઉંડાણથી' સમજાય છે, ત્યારે નામભૂતમાં શિરોમણિ જે પરમાત્માનું નામ છે તેનું આપણે શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્મરણ અથવા ઉચ્ચારણ કરી શકીએ છીએ. સદ્ગુરુનું અથવા ઈશ્વરનું સ્મરણ કરવું એ કંઈ તેમના નામના અક્ષરોનું સ્મરણ કરવાનું નથી, પરંતુ તે અક્ષરોના આત્માનું સ્મરણ કરવાનું છે. અને તે અમુક ચોકસ શબ્દોથી પણ યથાર્થ રીતે વર્ણી શકવું નથી, પરંતુ આપણા અંતરમાં આત્મામાં જ તેનું જ્ઞાન કરવાનું છે. ઈશ્વરના નામઉપર ભરી શીટનું એનો અર્થ જ એ કે તે નામના આધ્યાત્મિક જ્ઞાન અથવા તત્ત્વસાથે સંબંધમાં આવવું—તે નામમાં જે કંઈ સામર્થ્ય રહેલું છે તે સામર્થ્યના આત્મા અથવા ગર્ભભાગ-સાથે સંબંધમાં આવવું. અને એવા સંબંધમાં આવીને પછી તેમને પ્રાર્થના કરવી એ જ યથાર્થ પ્રાર્થના છે. ઈશ્વરના નામનો આધ્યાત્મિક અર્થ શો છે, તેમ જ તે નામ આપણા આત્મામાં શું કરે છે—શું પ્રકટાવે છે એ આપણે જાણી શકીએ એવી સ્થિતિમાં જ્યારે આપણે પ્રવેશીએ છીએ, ત્યારે આપણે ત્યાં જ તે સ્થિતિમાં રહીને કરેલી પ્રાર્થના અવશ્ય ફલિજૂત થતી જોઈએ છીએ.

*

*

*

*

જ્યારે આપણે સદ્ગુરુના અથવા ઈશ્વરના નામના આત્મામાં (માત્ર શબ્દમાં નહિ) પ્રવેશ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે તેમના પરમ સામર્થ્યમાં પ્રવેશ પામીએ છીએ—સામર્થ્યની મધ્યમાં આવી રહ્યા હોઈએ છીએ. સદ્ગુરુ અથવા ઈશ્વર એ શું છે, તેમનું સ્વરૂપ કેવું છે અને તે શું કરી શકે એમ છે અર્થાત્ તેમનું સામર્થ્ય કેવું છે તે આપણને અંતરથી સમજાય છે. અને એવા સામર્થ્યવાળાની સત્તામાં આપણે આવેલા હોવાથી, આપણે એક એવા પ્રકારની સત્તાનીએ આપ્યા હોઈએ છીએ કે જે કંઈ સિદ્ધ થાય એમ આપણે ઇચ્છીએ છીએ તે અવશ્ય સિદ્ધ થઈ શકે એમ હોય છે અને થાય જ છે. જ્યારે આપણે તે સત્તા કે જે કંઈ જોઈએ છે તે આપે છે તે સત્તાથી બહારના પ્રદેશમાં હોઈએ કે રહીએ છીએ ત્યારે જે કંઈ આપણને મળવું જોઈએ અને મળવાનું હોય છે, તેનાથી આપણે વિમુખ રહીએ છીએ. પરંતુ સદ્ગુરુ અથવા ઈશ્વરના વાચક શબ્દનો જ્યારે આપણે આધ્યાત્મિક ભાવ અંતરથી સમજીએ છીએ ત્યારે આપણે સદ્ગુરુ અથવા ઈશ્વરના સામર્થ્યના ગર્ભભાગમાં અવશ્ય કરીને પ્રવેશીએ છીએ. “ પ્રભો! તમારે નામે તરવું છે ” એટલું કહેવા માનવી મનુષ્યનું તારણ થતું નથી. પરંતુ સદ્ગુરુ અથવા ઈશ્વરના નામથી જે કંઈ દિવ્યતા અથવા ભાવનું સૂચન અથવા વર્ણન કરેલું છે તે દૈવીપણાનું જ્યારે આપણને પ્રકટ જ્ઞાન રહે છે ત્યારે જ આપણે પૂર્વ કરેલા શબ્દો યથાર્થ પ્રાર્થનારૂપે કહેલા શબ્દો છે એમ જાણવું. જે શબ્દોમાં જે સૂક્ષ્મ છતાં મુખ્ય અને રહસ્યરૂપ ભાવ રહેલો છે તે ભાવના આત્માના જ્ઞાનપૂર્વક જે શબ્દો યોગ્યતા નથી તે શબ્દોમાં કંઈ જ સામર્થ્ય હોતું નથી. ઈશ્વરને જે કંઈ આપણે કહેવું છે તેનું આપણા પોતાના અંતરમાં આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ

સ્પષ્ટ થાય ત્યારે જ આપણે સાક્ષાત્ ઈશ્વરને તે શબ્દો અવણુ કરાવી શકીએ છીએ અને એ પ્રકારની તેમના પ્રતિ જે પ્રાર્થના કરાઈ હોય છે તેને જ તેઓ ક્ષમા કરતા હોય છે.

દુઃખના અથવા અશુભના સામ યશો નહિ. દુઃખ અથવા અશુભના સંમુખ થવું, અશુભના ચિંતનમાં આપણા મનને રોકવું, તેના જ વિચારો કરવા, અથવા તેના વિરુદ્ધ કાર્ય કરવું, એ જેને તમે દૂર કરવા માગો છો તે જ પરતુને અધિક જીવન અને અધિક સામર્થ્ય આપવા સરખું છે. અશુભના તરફ અશુભ ભાવ પ્રસારીને નહિ, પરંતુ શુભ ભાવ પ્રસારીને તેનો પરાજય કરો, પરંતુ અશુભના સંમુખ શુભને એક શત્રુરૂપે મૂકી પરસ્પરનું યુદ્ધ કરશો નહિ. એમ કરવામાં આપણા બળનો અધિક હાથ થાય છે. અશુભ વાલીનેવું છે, અને તેથી શુભને તેના સંમુખ વિરોધીરૂપે પ્રત્યક્ષ કરી યુદ્ધ કરાવવાની જરૂર નથી. જ્ય મેળવવો એટલે કોઈના સામા થવું કે યુદ્ધ કરવું એવું કંઈ નથી. જ્ય મેળવવો એટલે ઉન્નતિ પામવી, જે કંઈ અશુભ છે તેનાથી દૂર થવું એ જ છે. અને તેને માટે એક જ કર્તવ્ય છે કે જે કંઈ ન્યૂન છે તેમાંથી અગ્રક્ષ કરીને જે કંઈ મહાન છે તેમાં જીવનનો સમગ્ર અંશ અર્પવો. અને તેમ કરવાથી અશુભ આપોઆપ જ દુર્બલ પડી જઈ પરાજય પામે છે. કેમકે આપણે આપણા જીવનનો સમગ્ર અંશ તો મહાન એવું જે શુભ તેમાં જ આપ્યો હોય છે. આથી પોપણ પામ્યા વિનાનો અશુભ પરિણામ એની મેળે હાથ પામે છે. જીવનનો હેતુ એક જ છે કે જે કંઈ વધારે અને વધારે શુભ અથવા દ્વિતકર છે તેમાં અખંડિતપણે વધ્યા કરવું. આ હેતુને સિદ્ધ કરવા ઉપર નિશાન રાખો, અને પ્રત્યેક જગતનું અશુભ વિલાઈ જશે. એવું કોઈ પણ અશુભ નથી કે જે આપણી ઇચ્છાવિરુદ્ધ પણ આપણું ધ્યાન તેના પોતાના તરફ ખેંચે. માત્ર શુભની જ આપણા લક્ષને તેના પોતાના તરફ ખેંચવાની શક્તિ છે, અને જ્યારે શુભપ્રતિ આપણું સમગ્ર ધ્યાન અથવા લક્ષ ખેંચાય છે, ત્યારે અશુભને આપણામાં ક્યાંદિ પણ અવકાશ મળતો નથી—તે આપણામાં ટકી શકતું નથી. જે કંઈ યોગ્ય છે તેને જ રચો, તમારા પોતાનામાં તમા પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્મામાં શુભ અથવા યોગ્યની અનિવાર્ય ઇચ્છાને પ્રકટાવો અને પછી તમે જે કંઈ કરશો તે તમને મુક્તાવ અર્પનાર જે સામર્થ્ય તમારામાં છે, તેમાં વૃદ્ધિ કરશે અર્થાત્ પરિણામે તમને સ્વતંત્ર કરશે. શુભનું ચિંતન કરો, શુભમય વાણીનું જ ઉચ્ચારણ કરો, શુભમય ક્રિયા કરો, શુભને અને કેવલ શુભને અર્થે જ જીવન ગાળો, અને પછી તમારું જીવન એવું તો દિવ્ય તેજનેમય બનશે કે જ્યાં અધકાર પડી શકે.

મિથ્યા સિદ્ધપદને ધારણ કરી પોતાની સિદ્ધિનો આડખર કરનાર પુરુષો અથવા ભવિષ્યવેત્તારૂપે ગણાવા માગતા પુરુષો જ અશુભનું, વિઘ્નનું, દુર્દેવીનું, મનુષ્યનું અને એવું એવું જ ભયંકર-ભવિષ્ય કથન કરતા હોય છે. કંઈક ભય ઉપમનવનાર કહેવું એમાં જ તેમનું ભવિષ્ય કહેવાનું સામર્થ્ય અધિક પ્રમાણમાં જણાઈ આવતું હોય એમ તેઓ માનતા હોય છે, અને તેથી તેઓ ઘણે ભાગે એવા પ્રકારનું કંઈ પ્રતિકૂળ ભવિષ્ય કથન કરે છે. તેઓ હમેશાં દુર્બલ સ્થિતિ અથવા નબળા બાળને જ જેના હોય છે, મનુષ્ય

હાયે કરીને જે સ્થૂલ પરિસ્થિતિઓ સ્વી હોય છે તેના ઉપર જ દૃષ્ટિ રાખતા હોય છે. અને જેના તેના આગમપાપી અંશના જ વિચાર કરી જે કંઈ શાશ્વત છે તેના પ્રતિ અલક્ષ કરીને, આગમપાપી અંશના સ્વરૂપનું જ જ્યાં ત્યાં કથન કરના હોય છે. જે યથાર્થ મહાત્મા, યુગ અથવા સિદ્ધ છે, તે આ જે કંઈ ભ્રાંતિમય છે, તેની પાસના પ્રદેશને જેના હોય છે, જે કંઈ સમ્ય અથવા સંભવરૂપ છે, જે કંઈ પ્રકટ નહિ તો અપ્રકટ ભંડારરૂપે વિદ્યમાન છે, તથા જે કંઈ કરી સકાય એવું તથા ભાવિમાં પણ પશુ થઈ શકે એવું હોય છે તેને જ તેઓ જોતા હોય છે—તેવા ઉપર તેમની દૃષ્ટિ સ્થપાએલી હોય છે. તેમણે નિરંતર ઉચ્ચ ભૂમિકાઉપર જ પોતાનું દૃષ્ટિબિંદુ સ્થાપ્યું હોય છે. અને તેથી આરંભમાં જે ભૂમિકા અથવા સ્થિતિ એક કલ્પના અથવા સ્વપ્નરૂપ હોય છે તે ભૂમિકાઉપર તેઓ યથાર્થ રીતે જ ચડે છે, તે સ્વપ્નને તેઓ પ્રકટ સત્યરૂપે જ કરી શકે છે. જે ચિત્તદર્શન-તેમની કલ્પનામાં જ પૂર્વે થયું હોય છે તે પછી તેમના પ્રવક્તા જ્ઞાનમાં તે ચિત્રિત યાય છે. કેવલ બહારના સ્વરૂપને જોઈને જે મનુષ્ય કોઈની તુલના અથવા ન્યાય કરે છે, તે ધણે ભાગે ખોટું જ કથન હોય છે, તે મિથ્યા ભવિષ્યવાદી જ ગણાય છે. જે યથાર્થ જ્ઞાનની સાથે સરખાવનાં સત્યરૂપ નથી હોતા તેવા નિર્ણયો તે બાંધે છે, અને એ પ્રકારના નિશ્ચયોને અનુસરવાથી જે કંઈ અસત્ય છે, અને એ પ્રકારનું બને એવી જેને માટે ઇચ્છા નથી તેવા જ પ્રસંગો પ્રત્યક્ષરૂપે જ્ઞાનવાના કારણને તે રચે છે. મનુષ્યમાં ગ્રામપણે રહેલા દિવ્ય સામર્થ્યપ્રતિ લક્ષણ કરીને અને સાથે સાથે જેના ભાવિનું કથન કરવાનું અથવા ચિંતન કરવાનું છે તે મનુષ્યની પણ તેના પ્રતિ લક્ષણ કરાવીને જે કોઈ યથાર્થ વચન કહે છે તે જ સાચો સિદ્ધ અથવા ભવિષ્યવેદી છે. તે વસ્તુતઃ જે કંઈ સાચું છે—પૂર્ણ સત્ય છે—તેનો આવિષ્કાર કરે છે, પછી ભલે ગમે તો તે હાથ અપ્રકટ હોય, અને તેમ કરવાથી જે કંઈ સત્ય છે—વાસ્તવ સત્ય છે—તેને સ્વયં ઉપમાં પ્રકટ થવાનાં કારણોને તે સંગ્રહે છે. યથાર્થ સિદ્ધ પુરુષ મનુષ્યના આત્માની મહત્તાને, રમણીયતાને તથા પૂર્ણતાને જોઈ શકે છે, અને એ આત્મા જ તે મનુષ્યનો વાસ્તવિક નેતા અથવા ગુરૂરૂપ છે એમ જાણીને આત્મામાં જે કંઈ સંભવિત છે તથા આત્મામાં જે કંઈ સંભવિત છે તથા આત્મા જે કંઈ કરી શકે એમ છે તેના વિચારપૂર્વક પેલા મનુષ્યનું ભવિષ્યકથન કરે છે, અને આવાં કથન સત્યરૂપે પરિણામ પામે છે. આ પ્રકારે કથન કરનાર વાસ્તવ સિદ્ધ અથવા મહાપુરુષોનો જ આદિ આદ્ય અને પછી પ્રતિષ્ઠા છે કે તત્ત્વજ્ઞાન—તું આત્મારૂપ છે. અધિક વિચાર કરો, અને આ વિચારનું સ્પષ્ટ રહસ્ય તમારા લક્ષમાં આવશે.

*

*

*

*

ઈશ્વર પૂર્ણતપૂર્ણ છે. જ્યારે તમે બાધિવાળા, વિગ્રમાં, શોકમાં કે આવશ્યકતા (જરૂરીઆતો—Wants) માં હો ત્યારે તે ઈશ્વરઉપર બળવાન આધાર બોધનારા થાને. તમારે બીજા કશાની જ અગત્ય નથી. જે સત્તા પૂર્ણતપૂર્ણ છે તે સર્વ સત્તાકરનાં શ્રેષ્ઠ છે, અને જે તમને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય છે તો તે સત્તાતમને અવશ્ય મુક્તાવ અર્પે છે. પછી ગમે તે પ્રકારનું બંધન અથવા પ્રતિબંધના હોય તોપણ શું સદ્ય ગયું. જગતનાં દુઃખો આપણી સાથે અખંડ રહ્યા કરે છે તેનું મુખ્યત્વે કરીને કારણ એ જ છે કે આ પૂર્ણતપૂર્ણ સત્તાકરિપરાંત, આપણે બીજા કશાની પણ જરૂર છે એમ માનીએ છીએ. પરંતુ તે

એક વિના બીજી સ્થૂલ વસ્તુ અથવા વ્યક્તિ ઉપર આધાર રાખવો એ પૂર્ણપૂર્ણમાં અધિ-
લા આધારને શિથિલ રાખનાર છે. ઈશ્વરની યથાર્થ લેક્ષિત, ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ લેક્ષિત, તે એ જ
છે કે 'સર્વ સંમય' ઈશ્વરના એટલા તે નિકટ પ્રદેશમાં રહેવું કે જે સંતો સર્વ કાંઈ કરી શક્યા
સમર્થ છે, સર્વ કાંઈ લેવિધમાં પણ કરી શકે એમ છે અને હાથ પણ જે કયાં જ કરે
છે તે સંતોનો આપણને યથાર્થ અનુભવ થાય. જ્યારે આપણે ઈશ્વરની ઉપાસના કરીએ
છીએ-તેમના સંતયિત તથા આનંદસ્વરૂપતા ગુણધાનપૂર્વક તેમની ઉપાસના કરીએ છીએ-
ત્યારે આપણને સ્થૂલ અને જગત્તા જ પદાર્થોના આશ્રય લેવાની શોધ કરવી પડતી નથી.
આપણે તે પદાર્થોના ગુણધર્માનુસાર તેમનો ઉપયોગ તથા તેમની સાથે વ્યવહાર કરીએ
છીએ, પરંતુ આપણે આધાર અથવા મદદ તો પેલી એક પૂર્ણપૂર્ણ સત્તાપોસેથી જ
પ્રદેહ કરીએ છીએ. આ પ્રકારની ઉપાસના આપણા જીવનની શું શિખરે સ્થિતિ કરાવી
શકે એમ નથી ?

*

*

*

*

જે કંઈ સિદ્ધ નિયમરૂપ છે તેને અનુરૂપ-તેને અનુસરીને-જીવન ગાળવું એ કંઈ
બંધન નથી. અથવા એમ કહીએ તોપણ તે યોગ્ય જ છે કે જે જીવન સિદ્ધ નિયમાનુ-
સાર જ પૂર્ણ રીતે રહે છે તે જ જીવનમાં સ્વતંત્રતા અથવા મુક્તિ હોઈ શકે છે, જે
યથાર્થ નિયમ (Law) છે તે આપણે આજેપર્યંત જાણેલા પ્રદેશો કરતાં પણ જે
પધારે મુદ્દર પ્રદેશ છે એવા નવીન પ્રદેશમાં પ્રવેશવાનો તે એક માર્ગ જ છે. જીવનમાં
કોઈ પણ પ્રકારના નિયમને અનુસરવું એ જીવનના મૂલ્ય તથા મહત્તાને વધારનાર છે.
અને જીવનનાં સર્વ નિયમોને અનુસરવાથી શરીર, મન તથા આત્માની જે સંવેદી ઉચ્ચ
કક્ષા છે તે પ્રાપ્ત થાય છે. અને શરીર, મન તથા આત્માનું જે સર્વોત્તમ શુભ હોય છે તે
અખંડિતપણે પ્રાપ્ત થયા જ કરે છે. અને આના કરતાં કોઈ પણ મનુષ્ય બીજા અધિક
ઉત્તમ મુક્તિવની ઇચ્છા કરી શકે એમ નથી નિયમોનું પાલન કરવું એ જે કંઈ આપણું
છે તેને મેળવવા સરખું છે. અને તે નિયમપ્રતિ અલક્ષ કરવો, દુરુપયોગ કરવો અથવા
તેના લાંગ કરવો એ જે કંઈ આપણું છે, તેનાથી આપણને દૂર રાખવા સરખું છે. અને
તેને બદલે આપણા જીવનમાં દુઃખ, અસરળતા, ઉપાધિ, વ્યગ્રતા, અને નવી નવી નકાલી
જરૂરીઆતોને ઉભું કરવા સરખું છે. સિદ્ધ નિયમ મનુષ્યને બંધનમાં રાખતો નથી તેમ
તેને નીચી અને નીચી ભૂમિકામાં સડ્યા કરવા દેતો નથી. સર્વ નિયમમાં રહેલું સામર્થ્ય
મનુષ્યને ઉન્નત અને ઉન્નત જ કયાં કરે છે-ઉચ્ચ ભૂમિકાપ્રતિ તેને હોવાં કરે છે-મનુ-
ષ્યને જે યથાર્થ મહત્તા મળવી શક્ય છે અને જે મનુષ્યની વાટ જોવા કરે છે, તેના
પ્રતિ તે તેને લાઈ જાય છે. અને જે કોઈ તે નિયમોનું પાલન કરે છે તે એ નિયમોમાં
રહેલા સિદ્ધ સામર્થ્યના બળથી જ ઉચ્ચ અને ઉચ્ચ સ્થિતિએ ચડ્યા જાય છે; આથી નિ-
એ બંધનરૂપ નથી પરંતુ નિયમનો લાંગ એ જ બંધનરૂપ છે. અને તેથી જ સાત્તા ન્યા
ત્યાં અધિકાર અને તેના નિયમોનું પ્રતિપાદન કરીને તે પ્રકારે અધિકારીએ વર્તવું એવી
આધેશણ કરે છે.

દીપોત્સવીનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય.

ઉપમાતિવૃત્તમ્ ।

પરાત્પરં ચત્પ્રવદન્તિ સત્ત્વમ્

પરાદિવાચાં પ્રસરચ્ચ વસ્માત્ ।

યદ્ દૃશ્યતે સૂક્ષ્મમતિપ્રસારે

નમામ્યહં તન્મુહારિસ્વરૂપમ્ ॥

પૃથ્વીઉપરથી પ્રત્યેક પ્રજાઓ પોતાની દેશ, કાળ, વાતાવરણ ઋતુઆદિ પરિસ્થિતિને અનુકૂળ પડતા પ્રસંગોને ઉત્સવરૂપ ગણે છે, અને તે તે દિવસોને પવિત્ર માનીને સ્નેહી, સર્ગાસંબંધીઓને એકત્ર કરીને, પરદેશમાં હોય તો ત્યાંથી વતનમાં આવીને સવિશેષ સામુદાયિક આનંદને અનુભવે છે. પ્રત્યેક સંવત્સરના આરંભે, પ્રત્યેક માસમાં, પ્રત્યેક ઋતુમાં અંબુક અંબુક દિવસો આ પ્રમાણે નિર્ણયિત કરેલા હોય છે. તે દિવસોમાં પવિત્રતા સાચવીને, પોતાપોતાના ઉપાસ્ય દેવોની આરાધના કરીને, વિવિધ વિધિપ્રમાણે નૃત્યો પાલન કરીને, નિર્ધિક્ષ ક્રિયાઓથી નિવૃત્ત રહીને પુણ્યપ્રાપ્તિ કરવામાં આવે છે, અને તે પુણ્યવડે ધન, બળ, યશ, આરોગ્ય, આયુષ્, સંતતિ આદિ લૌકિક અલૌકિક નાનાવિધ સુખસંપત્તિ કર્મફલપ્રવંતક સત્તાદ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે એનું સર્વ અનાદિકાળથી માનતા આવ્યા છે. આ અનેક ઉત્સવોમાં નવાન વર્ષના ઉત્સવને સવિશેષ પ્રાધાન્ય અર્પવામાં આવે છે. ખ્રિસ્તિ પ્રજામાં ક્રિસ્ટમસ (નાતાલ), યાહૂદીઓમાં શેશહોશાના, પારસીઓમાં પતેતી. અને હિંદુઓમાં દીવાળી આ પ્રમાણે મોટા ઉત્સવરૂપ લેખાય છે.

ઋતુઓથી થતા વાતાવરણના ફેરફારથી વનસ્પતિ અને પ્રાણીવર્ગે ઉપર શરીરના બંધારણ તથા નિર્વાહસંબંધમાં અનેક જાતના ફેરફાર થાય છે એ ન્યૂનાધિક અંશે સર્વ કોઈના અનુભવનો વિષય છે. શિયાળો, ઉન્હાળો અને ચોમાસામાં થંડી, ગરમી અને શરદી શરીરને સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે. હીમ પડવાથી શિયાળામાં ખેતરોમાં પાક બળી જાય છે, એ કાણ નથી જાણતું ? ચોમાસામાં વધારે વર્ષાથી ધાન્ય કાઢી જાય છે અને ઉન્હાળામાં નદી તળાવનાં પાણી સૂકાવાથી પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિનું જીવન જતું રહે છે એ ક્યાં અજાણ્યું છે ? અત્યંત થંડીથી લોહી ફરતું બધ થવાથી જીવન અટકે છે અને અત્યંત તાપથી લોહી ઉકળી જવાથી મગજે ગરમી ચટતાં હુક (stupor stroke) લાગી મરણ થાય છે, તેમ શરદી વધવાથી ‘ ઈન્ફ્લ્યુએન્સા ’ વગેરે રોગથી પણ મૃત્યુદય થવાય છે. એ પણ ક્યાં અજાણ્યું છે ! આ પ્રમાણે મુખ્ય ઋતુઓમાં વાતાવરણમાં થતી ગૂંચલ વિધિથી સચેતન અચેતન પ્રાણી વનસ્પતિઆદિ સર્જિમાં જેમ રક્ષક વિક્રિયાઓ અને પરિણામો સ્પષ્ટ સમજાય છે તેમ શરીરોમાં અને અંતઃકરણસુધી પણ સૂક્ષ્મ વિક્રિયાઓ ઋતુઓના આવાંતર બેદને લઈને થાય છે એ સૂક્ષ્મચિત્ત કરતાં ન સમજાય તેમ નથી. શિયાળામાં લોહીની ગતિ વધવાથી મનની ગતિ વધે છે, શરીર અને મનમાં ક્રિયા કરવાનો ધણો વેગ પ્રકટે છે; શરીર તથા મન વધારે ક્રિયા કરવાથી જરૂર વધારે આહારને માગે છે, તેમ જ પાચન કરી શકે છે, અને તેથી જ શરીર તથા મગજની પુષ્ટિ કરવા સાથે

પાક, વસાણાં-આદિ સંગીન ખોરાક ખાવોને રીવાજ પરાપૂર્વથી ચાલતો આવ્યો છે. શીત-કટિબંધનાં પ્રાણી અને પ્રજા ઉપ્પુકટિબંધકરતાં શરીર અને માનસ બળમાં અધિક ગતિયાતાં હોવામાં રાત્રીની શરીર તથા અંતઃકરણઉપર ક્રિયાનો વેગ વધારવાની અસાધારણ શક્તિ એ જ પ્રધાન કારણ છે, આથી હાલુટું ઉન્હાળામાં ગાત્રો શિથિલ થઈ જાય છે, પાણી પીવા છતાં તૃષ્ણા સમતી નથી અને તરફગાંઠ થાય છે, નિદ્રા આવતી નથી, બેચેની વધે છે અને રચી ઘટે છે, કામકાજ કરવામાં ઉત્સાહ મંદ થાય છે, અને શરીર તથા માનસ બળ ઘટે છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે.

મોટા ફેરફારો સર્વને અનુભવમાં આવતા હોવાથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વર્ષમાં ત્રણ ઋતુઓ ગણાય છે, પણ વિકારોનું વર્ગીકરણ કરતાં ત્રિયાબેદથી ૭ ઋતુઓ પૂર્વપુરગોએ રચીકારી છે તે આ છે:— ૧ હેમંત; ૨ શિશિર; ૩ વસંત; ૪ ગીર્મ; ૫ વર્ષા; ૬ શરદ. આ ૭ ઋતુઓદ્વારા શ્રી સ્વિતાતાનાયણ આ ક્ષણાંકમાં નાનાવિધ ક્રિયાને યથાનિયમ કરે છે. મૂર્ચ આત્મા જગત્સરણુદ્ધ—આ વિશ્વમાં સ્થાવર જંગમ સર્વ પદાર્થોના આત્મા શ્રીસ્વરૂપગયાન છે. પ્રાણતરવના પરિપોષક હોઈ સર્વ પ્રાણીપદાર્થોને ભિન્ન ભિન્ન સમયે ભિન્ન ભિન્નરૂપે છવનના વિધાતક હેતુઓને વિદારીને નવજનન આપે છે. વનરપતિ ને કે અચેતન ગણાય છે તો પણ પોતાના છવનને શ્રીઆદિત્ય જગવાનના રશ્મિદ્વારા જ પ્રાપ્ત કરે છે અને ઇતર પ્રાણીઓનું પણ એમ જ છે.

વાત, પિત્ત અને કફની સમતા સત્યવાઈ રહેતાં શરીરમંત્ર સરળતાથી ચાલે છે. વેદકશાસ્ત્રપ્રમાણે ઋતુઓની શરીરઉપર જુદી જુદી અસર થાય છે. હેમંતમાં કફનો સંચય અને શિશિરમાં પ્રક્રોધ, વસંતમાં વાતનો સંચય અને ગીર્મમાં પ્રક્રોધ, અને વર્ષામાં પિત્તનો સંચય અને શરદમાં પ્રક્રોધ થાય છે; અને આવી વિપત્તિતાના પ્રતીકારતરીકે આદારવિદ્યારમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવાથી શરીરપ્રતિ સત્યવાઈ રહે છે. જેમ આખા વર્ષમાં ૭ ઋતુઓ છે તેમ એક દિવસમાં પણ ૭ ઋતુઓ જલ્લાય છે, અને તેથી એક દિવસમાં પણ સવાર, બપોર અને સાંજના આવાપીવાના પદાર્થો દ્વલકાભારે હોઈને—એક જ પ્રકારના નદિ રાખતાં તેમાં ફેરફાર કરવામાં આવે છે અને તેથી આરોગ્ય સુરિધર રહે છે. આ ૭ ઋતુઓમાં પણ શરદ ઋતુ જાદિ અને સમઘટિમાં ભારે વિકારો પ્રકટાવે છે. વર્ષા ઋતુ પીત્તનાં તેનો આરંભ થતો હોવાથી વર્ષામાં સંચય પામેલા પિત્તનો શરદમાં પ્રક્રોધ થાય છે; આનું સમન કરવાના હેતુથી શરીરોમાં વાત, પિત્ત અને કફનું સમાનપણું સાચવી રાખવાને આપાદાદિ સાનુમાંસમાં અનેક વ્રતઉપવાસારિતું વિધાન પૂર્વપુરગોએ કરેલું જણાય છે. વર્ષાઋતુના બેજથી મંદગર વગેરે ઋતુઓની ઉત્પત્તિથી, તેમના દંડથી વિવિધ પ્રકારના નિપનો શરીરમાં પ્રવેશ થવાથી આ શરદ ઋતુમાં આવતો જવર શરીરને બહુ પીડાકારી ગણાય છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રસંગે પ્રાણપાતક પણ થાય છે. આ રીતે તે ભૂયંકર હોવાથી આ ઋતુમાં જેનું આરોગ્ય સત્યવાઈ રહ્યું તેનું આખું વર્ષ સાફ મધું એમ મનાય છે. અને તેથી જ શર્ક ઝાંઝ ગરદ: । વરીને શ્રુતિ ભગવતી યનાદુ થવાને— મો વર્ષા આપાને અર્પવાનું કહે છે. આવા પ્રજ્ઞપાતક સંકટના સમયમાંથી મુક્ત થવાથી, નદીઓના જળ નિર્મળ થવાથી, મેવાન્હાદિત આકાશ નિરજ થવાથી, મૂર્ચ ભગવાન નિર્મખરીતે વાનાવરજને શુદ્ધ કરીને નવજન અર્પવાથી, આ સમયને સર્વ પ્રજાઓ મુખ્ય

-ઉત્સવરૂપ સ્વીકારે છે એ સર્વથા યોગ્ય જ છે. વળી જીવનની સ્થૂંચ શરીરની પોષક ધાન્યાદિ સંપત્તિ પૃથ્વીમાંથી પકવ થઈને બહાર આવે છે, ડાંગર, બાજરી, મકાઈ વગેરે પાકીને નવું ધાન્ય ભરવાનું હોવાથી, અને આ સંગ્રહ પુનઃ બારે માસ સુધી ચાલી શકે એ પ્રમાણે ભંડાર ભરવાથી સ્થળે સ્થળે ન્યૂનાધિક અંશે લોકોમાં 'પૂર્ણતાનું' અને 'તૃપ્તિનું' ભાન થાય છે. રેલ્વે તથા સ્ટીમર વગેરે સાધનો દ્વારા પ્રાપ્ત હોવા છતાં પણ આનુભવસાક્ષી વ્યાપાર બંધ અથવા મંદ થવાથી તે મંદ ઋતુ (slack season) ગણાય છે. તેના હવે અવધિ આવવાથી નવીન વ્યાપારનો પુનઃ આરંભ થાય છે, અને સમૃદ્ધ શાન્ત થવાથી આ ખુશી મોસમમાં વહાળુના વેપારીઓ પોતાનાં વહાણ ચાલુ કરે છે. આનુભવસાક્ષી વળી એક સ્થાનમાં નિવાસ કરી રહેલા સન્યાસી અને ધર્મરસ સાધુ પુરુષો પુનઃ પર્યટન કરવાનો હવે આરંભ કરે છે; તાત્પર્ય કે મંદતા મટીને જ્યાં ત્યાં જન્મ પામેલી જગ્યાય છે, અને તે કારણથી જ આ જ પર્વને પ્રશસ્ત ઉત્સવરૂપ સ્વીકારવામાં પૃથ્વીઉપરની સર્વ પ્રજાઓ આગ્રહ ધરે છે અને તે વાસ્તવિક છે.

આ દીવાળીના દિવસોમાં અનેક દીપકો પ્રકટાવી પ્રકાશ કરવામાં આવે છે, તેમ નાના પ્રકારનું દારૂખાનું ફેડી આનંદ માનવામાં આવે છે; વળી ગેરમેઈયાં કરી ધરના બધા ભાગમાં ખાસ કરીને ઝોરડામાં—ખૂણેખોયરે ફેરવી બહાર અમુક સ્થળે મૂકી આવવામાં આવે છે. આનો હેતુ અસદ્ગતિ—દારિદ્ર્યને ધરમાંથી હાંકી કાઢવાનો છે; અર્થાત્ ખુશી મોસમ શરૂ થવાથી ચોમાસાનો ખૂણેખોયરે ભરાઈ રહેલો ભેજ તથા જંતુઓ દૂર કરીને દવાને સ્વચ્છ કરવામાં આવે છે. દારૂખાનું ફેડવામાં પણ અનેક રાસાયણિક સંયોગોથી દવાની શુદ્ધિ થાય છે. પ્રકાશનો ધર્મ અધિકાર-તમસ્વજડયને દૂર કરવાનો છે. તેથી દીપકોના તેમ દારૂખાનાના એકદમ સાથે લાગા પ્રકાશ અને ઉષ્ણતાથી વાતાવરણની મંજિનતા, જડતા, શરદી અને ભેજ દૂર થઈ શુદ્ધિ, લઘુતા અને શુષ્કતા આવે છે, અને તેને પરિણામે આરોગ્યની અભિવૃદ્ધિ થાય છે.

સ્થૂંચ ડિયા અને વિનોદથી આનંદ પામવા ઉપરાંત શ્રદ્ધાભક્તિસપ્ત અંતઃકરણમાં સકામ ઉપાસનાદ્વારા પોતાના ઇષ્ટદેવની આરાધના કરીને, મંત્રાદિના વિધિવત્ અનુષ્ઠાનદ્વારા મંત્રસિદ્ધિ સાધીને મનોરથોને પ્રાપ્ત કરવા ધણા લોકો આ જ દિવસોનો વિશેષ કરીને દાળીચોદશ (આસો વદ ૧૪) નો ઉપયોગ કરે છે. અને આ રીતે વૈશ્વિક, સર્પ, જૂન, પિશાચ આદિના મંત્ર સાધનારા ધણા જોવામાં આવે છે. મુશ્યુપક્ષમાં અમૃતઆવિમ્બની પ્રત્યેક કલાનું પાન કરવાથી ચતુર્દશી અને અમાવાસ્યાએ તે લોપ કતાં પોતાના શીત રશ્મિદ્વારા પ્રકાશ પૃથ્વીઉપર આપી શકતો નથી અને સંપૂર્ણ અંશમાં દેવોએ તે અમૃતનું પાન કરેલું હોવાથી, તે સંપૂર્ણ પરિતૃપ્તિને અનુભવતા હોવાથી પોતાના ઉપાસકોઉપર પૂર્ણ પ્રસન્નતાથી પોતાના પ્રસાદને અર્પી શકે છે અને તેથી જ ઉપાસનાદ્વારા ઉપામ્યદેવના સર્વોત્તમ પ્રસાદ અને સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાને આ સમયને શ્રેષ્ઠ ગણેલો છે. પિતૃઓની તૃપ્તિમાટે શ્રાદ્ધની અમાવાસ્યાની તિથિ સ્વીકારવામાં પણ આ જ આશય રહેલો છે. અમાવાસ્યા રાખ્દની વ્યુત્પત્તિ જોતાં પણ જણાય છે કે અમા (વંદે) વસતઃ સૂર્યાવંદનસી યસ્મા (તિથો) યા ગમાવાસ્વા—એ તિથિમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર સાથે રહે છે અર્થાત્ એકાદ

રહેવાથી ચંદ્રનો ગૌણ પ્રકાશ સૂર્યના મુખ્ય પ્રકાશથી અભિભવને પામે છે. ચંદ્રમાં સ્વયં પ્રકાશ નથી પણ પરપ્રકાશ હોવાથી, સૂર્યના પ્રકાશથી પોતે પ્રકાશને પામતા હોવાથી અમાવાસ્યાને દિવસે સૂર્યની અત્યંત સન્નિવૃત્તિ હોય છે તેથી અદૃશ્ય હોય છે, અને જેમ જેમ વિપ્રવૃત્ત થાય છે-વેગળા વેગળા જતા જાય છે-દરેક તિથિમાં સમીપથી દૂર દૂર જતા જાય છે-તેમ તેમ તેમની કળા વૃદ્ધિગત થતાં શીતલતા, પ્રકાશ આદિ ધર્મેભિ પ્રકટાવે છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે.

ધનતેરસને દિવસે લક્ષ્મીપૂજન અને દીવાળીને દિવસે શારદાપૂજન કરવાનો રીવાજ હોય છે. અને તે પ્રમાણે વ્યાપારીઓમાં નિયમિત પૂજન કરવાનો પ્રચાર ચાલે છે. દીવાળી બાકી ચૂકવી લહેણા દેવાનો હિસાબ પતાવી દઈ વર્ગઆખરે ચોપડો બંધ કરવામાં આવે છે અને નવા વર્ગથી નવા ચોપડામાં હિસાબ લખવાનો આરંભ થાય છે.

આશ્વિનની દીવાળીની અમાવાસ્યા અને કાર્તિક શુદ્ધ પ્રતિપદાના દિવસો વળી આ વિશ્વપ્રપંચના વિલય અને વિસ્ફુર્તિના દ્યોતક છે. પ્રલયમાં કારણાકારપરિણામને પામેલા પ્રકૃતિપ્રદેશમાં નિરૂપંદ અને નિષ્ક્રિય થયેલું પ્રકૃતિદ્રવ્ય પુનઃ ક્ષોભને પામી નવીન સર્ગનો આરંભ થાય છે.

આખો દિવસ કામ કરીને થાકી ગયેલો મનુષ્ય રાત્રિએ પોતાને ઘેર જઈને શાન્ત થઈને નિદ્રાવશ થાય છે અને બીજે દિવસે સવારે પુનઃ નવીન બલ અને ઉત્સાહને પ્રાપ્ત કરતો ઠામે લાગે છે. તેમ કાર્યાકારપરિણામને પામેલી રક્ષ થઈ ગયેલી પ્રકૃતિ પોતાના અધિશાનરૂપ યૌતન્યરસાલુંવમાં પ્રલયકાળે લીન થઈને પડી રહે છે, અને તેના સાન્નિધ્યથી નવીન બલને પ્રાપ્ત કરીને પુનઃસર્ગકાળે જગતનો આરંભ કરે છે. પ્રકૃતિતત્ત્વનો આ પ્રકારનો પ્રલય અથવા વિનાશ પુનઃ જન્મ પામવાને અર્થે જ છે. વેદાન્તમતપ્રમાણે નાશ એ અભાવરૂપ નથી પણ કાર્યગત અણુઓ વિશીર્ણ થઈ કારણાકાર થાય છે તે જ છે. (નાશઃ કારણભયઃ)-Destruction is reconstruction. જૂના ધરના અણુઓ પોતાના કારણરૂપ મૃતિકાકાર થયા વિના નવીન ધરોત્પત્તિ સંભવતી નથી, તેમ પ્રકૃતિગત અણુઓને વિશીર્ણ કરનારી થી રૂઢભગવાનની સંહારક શક્તિ-અર્થે જોતાં તે તે અણુઓને નવીન જ્ઞાન, ઐશ્વર્યાદિ સામર્થ્યયુક્ત કરીને પુનઃ સૃષ્ટિક્રમાં રથાપે છે, તેથી કલ્યાણજનની છે અને તેથી જ શ્રી રત્ને સદાશિવ કહે છે. અને આ પ્રમાણે દ્વિવિધ શક્તિયુક્ત હોવાથી તે નીલમોહિત, વામમર્તિ, દક્ષિણામર્તિ એ નામેથી જગતમાં પૂજ્યત્વને પામેલા છે અને બ્રાહ્મણના પરંમ દેવતરૂપ છે. શ્રી સદાશિવની આ ઇચ્છા અને ક્રિયા શક્તિની અધિશક્તિ દ્વી લક્ષ્મી બંને સરસ્વતી પોતપોતાના અભિમાનીસદિત અનુક્રમે રૂઢમાં લીન થાય છે. ધનતેરસે લક્ષ્મીપૂજન અને દીવાળીને દિવસે શારદાપૂજનનું વિધાન પુનઃ જ્ઞાન, ઐશ્વર્યાદિ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવા અર્થે કરેલું છે તે આ રીતે સદેતુક છે એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

(અપૂર્ણ.)

શ્રી યોગસાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના પૃષ્ઠ ૨૯૫ થી.)

યોગશાસ્ત્રપ્રમાણે ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે વિશ્વ=પ્રકૃતિ+પુરુષ અથવા વિશ્વ=દ્રવ્ય +દૃશ્ય. અહિં પ્રકૃતિ એ શું તત્ત્વ છે, પુરુષ એ શું તત્ત્વ છે, પ્રકૃતિ દ્રવ્ય કેવી રીતે છે, પુરુષ દૃશ્ય કેવી રીતે છે એ આદિ આ જ શાસ્ત્રપ્રમાણે હવે જોવાનું રહે છે ત્યાં પ્રકૃતિ એટલે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણો. આ ત્રણ ગુણના સમૂહનું નામ પ્રકૃતિ છે. જેમ સંત, ચિત્ અને આનંદ એ વેદાન્તની ત્રિપુટી છે, જેમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર એ પુરાણની ત્રિપુટી છે. તથા જેમ પૃથ્વી, અંતરિક્ષ અને ઘૌ એ વેદની મંત્રસંહિતાની ત્રિપુટી છે તે જ પ્રમાણે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ એ સાંખ્ય તથા યોગની ત્રિપુટી છે, અર્થાત્ એ ત્રણના ઉપર પ્રધાન લક્ષ ખેચનાર અને એના ઉપર મોટી પ્રક્રિયા સ્થાપન કરનાર આ એ શાસ્ત્ર છે. સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ એ ત્રણ ગુણ કહેવાય છે પણ ગુણનો અર્થ ધર્મ (attribute, property) સમજવાનો નથી. એક દોરડી કાળા, લાલ અને ઘોળા દોરાવડે ગુંથીને બનાવી હોય તો એ દોરડીના એ દોરા ગુણ એટલે અવયવ કહેવાય છે. તે જ પ્રમાણે સત્ત્વાદિ ત્રણ પ્રકૃતિના ઘટક અવયવ છે તેથી એ ગુણ કહેવાય છે. બીજા ગણિતમાં જેમ “અઘક” કહ્યું હોય તો તેના અ, બ, અને ક એ ત્રણ અવયવ અથવા ગુણ છે, જેમ “અર-બર” ના “અકબ” અને “અ-બ” એ બે અવયવરૂપ ગુણ (Factors) છે. તે જ પ્રકારે પ્રકૃતિના સત્ત્વાદિ ત્રણ અવયવ છે. આથી પ્રકૃતિ કોઈ એક વસ્તુ છે અને સત્ત્વાદિ ત્રણ તેના ધર્મો છે એમ માનવાનું નથી, પણ સત્ત્વાદિ ત્રણ દ્રવ્યો જ અખિન્ન વિશ્વના પરિણામોના ઉપાદાન કારણરૂપ છે. તેથી એ ત્રણના સમુદાયને જ પ્રકૃતિસંજ્ઞા યોગશાસ્ત્રકાર આપે છે. એ ત્રણ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન એ ત્રણના ધર્મો ઉપરથી થઈ શકે છે. ઘણા લોક શાસ્ત્ર વાંચ્યા પછી અથવા શ્રવણ કર્યા પછી એમ પૂછે છે કે “પણ સત્ત્વ તે શું”? આ પ્રશ્ન એ બતાવે છે કે જેમ ગો અથ અહિં પદાર્થો માણસો એક બીજાને બતાવી શકે છે તેમ આ સત્ત્વાદિ પદાર્થો જોવાને આ પ્રશ્નકાર માગે છે પણ એમાં તેમની ભૂલ છે. સત્ત્વાદિ મૂલરૂપે ચક્ષુરાદિ બહિર્ ઇન્દ્રિયના વિષય નથી, એ આંખથી જોઈ શકાય તેમ નથી, શ્રોત્રથી સાંભળી શકાય તેમ નથી, ઘ્રાણથી સુંધી શકાય તેમ નથી, ત્વચાથી અડકી શકાય તેમ નથી તેમ નિઃશ્વાથી ચાખી શકાય તેમ નથી. એનું અપરોક્ષ કોઈ પણ બાહ્ય ઇન્દ્રિયથી થઈ શકે તેમ નથી. એનું અપરોક્ષ તો યોગી પુરુષ સંયમથી જ કરી શકે છે. ત્યાં સુધી યોગના અનુશાનથી શુદ્ધિ સૂક્ષ્મ વિષયને અપરોક્ષપણે જાણનાર ધર્મ નથી ત્યાંસુધી સૂક્ષ્મ પદાર્થનું અપરોક્ષ જ્ઞાન કરવા મનુષ્યો અસમર્થ છે. છતાં તે સૂક્ષ્મ પદાર્થનું જ્ઞાન તેના ધર્મદ્વારા થઈ શકે છે. વળી ખડું જોતાં તો જગતમાં આપણે જે જે વસ્તુ બાહ્ય ઇન્દ્રિયથી જાણીએ છીએ તેમાં ખરી વસ્તુને તો આપણી ઇન્દ્રિયો સ્પર્શ જ કરતી નથી, આપણને જે જ્ઞાન થાય છે તે, ને વસ્તુમાં પ્રતીત થતા ધર્મો માત્રનું જ જ્ઞાન વિશેષરૂપે થાય છે. અને એ ધર્મો જે વસ્તુને આધારે રહેલા છે તેનું જ્ઞાન તો માત્ર તે તે ધર્મોના આશ્રયરૂપે જ અર્થાત્ સામાન્ય પ્રકારે જ થાય છે. દૃષ્ટાન્તથી આ વિષયને સ્પષ્ટ કરીએ તો ધાંત કે એક લીંચુ આપણી

આગળ પડ્યું છે. એમાં આપણને શું શું જ્ઞાન થાય છે ? આપણે સમુદ્રિન્દ્રિયને વ્યાપ્ત કરીએ છીએ તો એ લીંબુમાં ગોળ આકૃતિ દેખાય છે, એનો પીંગો અથવા લીલો ને રંગ હોય છે તે દેખાય છે, એમાં મુક્ત છિદ્રો-ગોળ આકૃતિ દેખાય છે, ઉપર ઉપરેથી ગોળ આકૃતિ જણાય છે વગેરે. હસ્તથી એને સ્પર્શ કરી જોઈએ છીએ તો એનો કઠિન વા મૃદુ ને હોય તે સ્પર્શનું જ્ઞાન થાય છે. નાકઆગળ એને ધરીએ છીએ તો ખટાસ-વાલો ગંધ જણાય છે, અને એને કાપીને છલકાવે ધરીએ છીએ તો ખાટા સ્વદનો અનુભવ કરીએ છીએ. તાત્પર્ય કે આપણને લીંબુના આકાર અને રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શના રૂપધર્મોનું જ્ઞાન થાય છે પણ એ તો ધર્મો છે, એનો ધર્મો શું છે તે આપણે જોતા જણાતા નથી. વળી આ લીંબુ તો વિવિધ ઇન્દ્રિયથી ગમ્ય છે તેથી એના આદલા ધર્મો પણ જણાય છે પણ જે વસ્તુ તેથી નથી તેના ધર્મો આપણે ખુબ જ ઓછા જણી સંતોષ માનીએ છીએ, સરગમના સ્વરમાં “ સા ” વગાડી “ રિ ” વગાડવામાં કે ગાવામાં આવે છે ત્યારે આપણે તેને ત્રાવવડે સાંભળીએ છીએ અને તેથી તે કંઈક છે, પૂર્વના- “ સા ” થી-ભેદવાળો છે એ સમજાય છે, પણ એથી અતિરિક્ત એમાં કંઈ જનતનું જ્ઞાન થતું નથી. આ જ ન્યાય સર્વત્ર લગાડી જોવામાં આવશે તો સર્વને સ્પષ્ટ સમજશે કે આપણે ધર્મોનું જ્ઞાન થતું નથી, માત્ર ધર્મોનું જ જ્ઞાન થાય છે અને એ ધર્મોદ્વારા આપણે ધર્મોની સામાન્યરૂપે જણીએ છીએ. આપણી આ રિધિતિમાં સત્વાદિ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન કરવાને પણ આપણી પાસે અન્ય સાધન નથી પણ જ્યાં મુઘી સંપ્રમવડે એનો યોગજન્ય સાક્ષાત્કાર કરાયો નથી ત્યાંમુઘી એના ધર્મના જ્ઞાનથી જ આપણે એ ધર્મોનું જ્ઞાન કરવાનું રહે છે. તેથી એ ધર્મોનું પ્રતિપાદન કરવું એ જ એનું જ્ઞાન કરાવવાનો ઉપાય છે અને એથી થતા જ્ઞાનથી જ અયોગી પુરુષ તત્કાલ સંતોષ માનવો ધટે છે. સત્વાદિના ધર્મો વર્ણન કરતાં થીમદ્ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું છે કે તત્ર સર્વં નિર્મલ્યાદ્યપ્રકારાક્રમનામયમ્ સુતયોગેન ષષ્ઠાંતિ જ્ઞાનયોગેન ચાનય ॥ ૧૪-૬ ॥ રજો રાગાત્મકં વિદિ તૃષ્ણા રંગ રાસુદ્રવમા તપ્તિકંજ્ઞાતિ કૌન્તેય કર્મસંગેન દેહિનમ્ ॥ ૧૪-૭ ॥ તમસ્ત્વજ્ઞાનજં વિદિ મોહનં મયં દેહિનામ્ પ્રમાદાસ્ત્વનિદ્રાભિસ્તપિષ્કેવોંતિ ભારત ॥ ૧૪-૮ ॥ સર્વં સુરે સંજયતિ રજઃ કર્મણિ માત્ર ૧ જ્ઞાનસાધ્યમ્ તુ તમઃ પ્રમાદે સંચયતુત ॥ ૧૪-૯ ॥ સર્વદ્વારેષુ દેહેદસ્મિન્પ્રકાર ઉપજાયતે જ્ઞાન મદા તદા વિપ્રાદ્ વિશુદ્ધે સર્વમિચ્છુત ॥ ૧૪-૧૧ ॥ લોભઃ પ્રવૃત્તિગારમ્બઃ કર્મણામરામઃ સ્વહા ૧ રજસ્વેતાનિ જાયન્તે વિશુદ્ધે ભરતર્ષભ ॥ ૧૪-૧૨ ॥ અપ્રકાસોદપ્રવૃત્તિથ પ્રમાદો મોહ एष च १ તમસ્વેતાનિ જાયન્તે વિશુદ્ધ પુરનન્દન ॥ ૧૪-૧૩ ॥ આ ત્રણ શુભોમાં સત્યશુભ તે નિર્મલ છે એટલે સ્વચ્છ છે અર્થાત્ ચિત્તન્યના પ્રતિબિંબને પ્રદણ કરવા યોગ્ય છે તેથી એ ચિત્તન્યનો પ્રકાર કરનાર છે અને તે સાથે આમય એટલે દુઃખ તેથી વિરોધી ને શુભ તેની પણ અભિવ્યક્તિ કરનાર છે અને એ પુરુષને જ્ઞાન તથા શુભસાથે સંજે ઉપજતી બંધન કરનાર છે એટલે શુભ અને જ્ઞાન ને એ અંતઃકરણના ધર્મો છે તેનો આત્મામાં અખ્યાસ કરારી ‘ દૃ સખી, દૃ જ્ઞાનવાળો ’ એ પ્રકારની જ્ઞાન્તિ ઉપજતે છે. રજોશુભ એ રાગરૂપ છે અર્થાત્ જેવડે પુરુષ વિરયોવિરે રાગવાળો થાય છે તે રાગ નામ કામ એ શુભવડે ઉપજે છે અને અપ્રાપ્તની હૃન્હારૂપ ને તૃષ્ણા તથા પ્રાપ્ત વસ્તુની વિનાશ ઉપસ્થિતિ હોય તોપણ તેને રક્ષાદિ ને હૃન્હારૂપ આ સંગ તે એ દ્વારા એ શુભ

કામને ઉત્પન્ન કરે છે તથા એ રત્નેશુ શરીરનું “ હું આ કર્મ કરીશ, હું એનું અમુક ક્ષણ ભોગવીશ ” એ પ્રકારે કર્મસાથે બંધન કરાવે છે. તાત્પર્ય કે રત્નેશુ એ પ્રવૃત્તિનો હેતુ છે. અજ્ઞાનથી ચતાર તમોશુનો ધર્મ તે સર્વ શરીરીએને અવિવેક ઉત્પન્ન કરવાનો છે અને એનાવડે શરીરીઓ પ્રમાદ (વિવેક કરવાના સામર્થ્યનો અભાવ) આલસ્ય (પ્રવૃત્તિ સામર્થ્યનો અભાવ) એ એ સત્ત્વ તથા રજસ્વના કાર્યના વિરોધી ધર્મસાથે જોડાય છે. સત્ત્વ એ સુખસાથે સુશ્લેષ કરે છે, રજસ્ કર્મસાથે અને તમસ્ જ્ઞાનને આવરણ કરી પ્રમાદસાથે જોડે છે. જ્યારે આ શરીરમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં પ્રકાશ એટલે સ્વસ્વ વિપયને ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય આવેલું દેખાય અને એ સામર્થ્યને લીધે દીપવત્ પ્રકાશ પ્રતીત થાય ત્યારે સત્ત્વશુ શુદ્ધિ પામેલો જણાયો. આ પ્રકારે જ્યારે લોભ (મોટી ધનની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ પ્રતિક્ષણ તેની ઇચ્છાની શુદ્ધિ થવી,) પ્રવૃત્તિ (નિરંતર કાર્ય કરવા કરવું ને), ધણા ધનથી તથા પ્રપત્નથી સાધ્ય થતાં ત્રિવિધ કામ્ય નિષિદ્ધ લૌકિક કર્મો જેવા કે જમીન ખરીદવી, ગૃહ યજ્ઞાવવાં ઇત્યાદિ તેનો આરંભ, “ આ કરીને આ કરીશ, આ કરીને પેલું કરીશ ” ઇત્યાદિ સંકલ્પનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરવો તે રૂપ અશમ, વિવિધ પરધનાદિ પદાર્થો જેવામાં આવતાં ગમે તે ઉપાયે તેને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાશ્ચ સ્પૃહા ઇત્યાદિ જ્યારે જણાય ત્યારે રત્નેશુની શુદ્ધિને મૂકવે છે. અને પ્રકાશ તથા પ્રવૃત્તિ એ એનો અભાવ, પ્રમાદ તથા મોહ (તે તે સમયે કર્તવ્યરૂપે પ્રાપ્ત થયેલા અર્થનું પણ અનુસંધાન નહિ થવું તે) એ તમોશુની શુદ્ધિને મૂકવે છે.

આ શ્રી ભગવદ્ગીતાનાં વચનોથી સત્ત્વાદિ ત્રિવિધ શુણ્ણનાં કાર્ય શાં છે તે સમજાય છે અને એ દ્રવ્યો પુરપૂર્ણ બંધન કરનાર રત્નેશુના શુણ્ણજેવાં છે માટે એને શુણ્ણ સત્તા આપી છે, એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે. એ શુણ્ણો વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા છે તેથી પ્રાણીઓની-જીવિમાં પણ એ જ છે અને તેથી જીવિમાં રહેલા એનાં જે કાર્યો યથાસંભવ તેને સમાન જ છતરત્ર રહેલા એ શુણ્ણનાં કાર્ય સમજવાનાં છે. આ સર્વ કાર્યોમાં પ્રકાશ, ક્રિયા અને સ્થિતિ એ અનુક્રમે એ ત્રિવિધ શુણ્ણનાં મુખ્ય કાર્ય છે. ભૌતિક પ્રકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, વિદ્યુત્ દીપકઆદિ સર્વનો પ્રકાશ એ તેમાં રહેલા સત્ત્વશુણ્ણનું કાર્ય છે. જ્યાં ક્રિયા છે, પ્રવૃત્તિ છે ત્યાં ત્યાં રજસ્નું અસ્તિત્વ સમજવાનું છે. જગત્તા પ્રતીત થતા સર્વ પદાર્થો ગતિવાળા છે, એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ગતિ કરનાર છે તેથી એ ગતિરૂપ ચિદ્ધૃતિ એમાં રત્નેશુણ્ણનું અસ્તિત્વ અનુમાન કરાય છે, અર્થાત્ અખિલ વિશ્વમાં પ્રવૃત્તિ વા ક્રિયામાત્ર આ રત્નેશુણ્ણને લીધે થાય છે. અને એ પ્રકાશનો પ્રતિબંધ તથા ક્રિયાનો પ્રતિબંધ જેને યોગશાસ્ત્ર સ્થિતિ નામ આપે છે તે તમોશુણ્ણનું કાર્ય છે. જેમ મનુષ્યોમાં મણ, બેમણ, પાંચ મણ આદિ ઉચ્ચકવાનું જલ હોય છે પણ તેટલા પરથી તે આખો દિવસ એ ક્રિયા કર્યા કરતો નથી તે જ પ્રમાણે સત્ત્વાદિ શુણ્ણો પણ સદા સર્વદા આ પોતાના સ્વભાવને પ્રકટાવતા નથી. જ્યારે મૃદ્ધિકાસ હોય છે ત્યારે એક પ્રદેશમાં આ ધર્મોની બાંધણી થાય છે અને પ્રલયકાળ આવે છે ત્યારે આ ધર્મોની અપ્રતીતિ થાય છે. આમ છતાં જેમ મનુષ્ય વગ્ન ઉચ્ચકે કે નહિ ઉચ્ચકે ત્યારે પણ તેનામાં તેટલું જલ રહેલું હોય છે તે પ્રમાણે આ સત્ત્વાદિ શુણ્ણો પોતાના કાર્યને પ્રકટ કરે કે ન કરે

તોપણ તેમાં એ કાર્યો પ્રકટ કરવાનું બહુ-સ્વભાવ હોય જ છે. તેથી શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં કદીએ તો સત્ય એ પ્રકાશરૂપ છે, રજસ એ ક્રિયારૂપ છે અને તમસ એ સ્થિતિરૂપ છે.

અન્ય રીતે વિચારીએ તો સત્યનું કાર્ય સુખ છે, રજસનું કાર્ય દુઃખ છે અને તમસનું કાર્ય મોહ છે. આ સુખ, દુઃખ અને મોહ ત્યાં ત્યાં હોય ત્યાં ત્યાં એ, પોતાના કારણરૂપ સત્યવાદિનું અનુમાન કરાવે છે. ચેતનશાસ્ત્ર તથા સાંખ્યશાસ્ત્ર અને રમણ કરવા પ્રાચયઃ સ્ત્રીરૂપ વ્યક્તિનું ઉદાહરણ આપે છે. એક સ્ત્રીને લેવાથી એક પુરુષને-તેના પતિને સુખનું ભાન થાય છે, સપત્નીને દુઃખનું ભાન થાય છે અને તે પતિવ્રતા સ્ત્રીપ્રતિ મૃદનાથી આસક્ત થનાર ઉપપતિને મોહનું ભાન થાય છે. આથી એ સ્ત્રીરૂપ વ્યક્તિ એક છતાં એમાં આ ત્રણે શુભો રહેલા છે. તેના પ્રતિ એમનિ સત્યશુભ જનમત્ થાય છે, અભિવ્યક્ત થાય છે તેને એ સુખનું ભાન કરાવે છે, જેના પ્રતિ એમનિ રજશુભ જનમત્ થાય છે તેને દુઃખનું અને જેના પ્રતિ તમોશુભ જનમત્ થાય છે તેને મોહનું ભાન કરાવે છે. આ એક ઉદાહરણમાં દર્શાવેલી રીતિપ્રમાણે દરેક મનુષ્યે વિશ્વના વિવિધ પદાર્થો સર્વ તેમાં આ ન્યાયને લગાડી લેવા, અને તેમ કરવાથી સર્વ પદાર્થો સુખ, દુઃખ અને મોહથી અન્યત્ર તેને જણાશે.

આ રીતે પ્રકાશ, પ્રકૃતિ અને પ્રતિબંધ અથવા સુખ, દુઃખ અને મોહ એ ગીત્તવાણી જે ત્રણ બંધન કરનાર શુભો તે સત્યવાદિ શુભો છે અને એ શુભો તે પ્રકૃતિ છે. શ્રી સાંખ્યસારમાં કહ્યું છે કે સત્યવાદિ ગુણવર્તી મર્યાદાતિરિક્તા પ્રકૃતિરિતિ ન શક્ત્વાયમ્ સત્યવાદિ ગુણવાણી તથા સત્યવાદિથી પૃથક્ એવી પ્રકૃતિ છે એમ નદિ ધારનું. પ્રકૃતિનો વિશેષ અર્થ આગળ કહેવાશે. અત્ર એનો સામાન્ય અર્થ જ હાલ કદીએ કદીએ કે જે વસ્તુનું જે ઉપાદાન કારણ હોય તે તેની પ્રકૃતિ છે. શ્રી સાંખ્યસારમાં જણાવ્યું છે કે પ્રકૃતિર્વ સાદ્યાત્ પરંપરાદગિતલલિચારોપાદનન્વ પ્રજ્ઞા જ્ઞતિઃ પરિણામસ્પારસા ર્હિતિ મ્યુત્પત્તેઃ ॥ સાદ્યાત્ અથવા પરંપરાથી જે સમગ્ર વિકાસમાં ઉપાદાન કારણરૂપ છે તે મૂળ પ્રકૃતિ છે. કેમકે પરિણામરૂપ પ્રકૃતિ જ્ઞતિ જેની છે અર્થાત્ જે ઉપાદાન કારણરૂપ છે તે પ્રકૃતિ છે. એક વસ્તુમાંથી બીજી વસ્તુ અને તો જેમાંથી એ વસ્તુ અને છે તે એનું ઉપાદાન કારણ છે. મુલભૂતમાંથી બંગરી, સાંકળાં, કાંડાં આદિ વિવિધ અલંકારો થાય છે તેથી એ સર્વનું મુલભૂત ઉપાદાનકારણ છે. લાકડામાંથી ટેબલ, ખુરસી, બાંકડો વગેરે રચાય છે તેથી લાકડું એ સર્વનું ઉપાદાન કારણ છે. પૃથ્વી, જલઆદિ પાંચ બૃહમાંથી જ શરીરો રચાય છે તેથી શરીરોનું ઉપાદાન કારણ એ પાંચ મહાભૂત છે. ઉપાદાન કારણ તે કાર્યના અવયવ કહેવાય છે અને તેની અપેક્ષાએ તે કાર્ય અવયવી કહેવાય છે. આ સત્ય, રજસ અને તમસ એ ત્રણ દ્રવ્ય અખિત વિશ્વના ઉપાદાન કારણ છે તેથી એ પ્રકૃતિ કહેવાય છે.

(અપૂર્ણ)

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—મધ્ય સમુદ્રમાં પહેલાં મનુષ્યને ફેટલાક સમયે તણાતાં તણાતાં દૂરથી પણ કિનારાનાં દર્શન થતાં જેમ તેની વૃત્તિમાં આનંદ અને સતોષનું જ્ઞાન થાય છે, તેમ મહાકાલના ચહેલાં અંકોના મહાસમુદ્રના કૂમે કૂમે આવતા કિનારાને જોઈ કંઈક સતોષ પ્રકટે છે. ધારેલી પણ નહિ એવી અનિયમિતતા, અને તે પણ શ્રીમહાકાલ પત્રની, એ ખરેખર તેના કાર્યવાહકોના હૃદયને જ્ઞાનિ પચ્છે છે. જો કે કેવલ તેમના જ દોષથી તેની અનિયમિતતા થઈ નથી, તેમ જતાં અનેક વાચકોની દૃષ્ટિએ તો તેઓ જ નિમિત્તરૂપ લાસે એ સ્વાભાવિક છે, અને એ જ તેમના અંતઃકરણને સંકુચિત કરે છે.

—અનેક મહાકાલ વારંવાર પછે છે કે મહાકાલને અનિયમિત થવાનું શું કારણ છે તે અમને સવિસ્તર જણાવજો. પ્રિય સનજનો! એમાં એટલાં બધાં કારણો હોય છે કે જે તમને જણાવવામાં આવે જતાં તે લક્ષમાં આવી શકે એમ નથી. તેમ જ તે કારણો એવાં નથી કે જે અનેક મનુષ્યોની સદાપથી નિષ્ણત કરી શકાય. બાકી અમને શ્રદ્ધા છે કે એવા અનેક મહાકાલ સનજનો છે કે જે મહાકાલને નિયમિત જોવાને અત્યંત તત્પર છે અને તેમ થાય તેને માટે તેઓ પોતાનાથી બનતી સદાય અર્પવાને પણ તૈયાર છે. તેમની આ પ્રકારની વૃત્તિ શ્રીમહાકાલપ્રતિ તેમની ઉચ્ચ ભાવનાને જ દર્શાવે છે.

—મહાકાલનો વિલંબ થવામાં એક કારણ પૂરું નથી થતું તે પહેલાં બીજું કાંઈ એવી તો વિલક્ષણ રીતે પ્રકટ થાય છે કે જે તેના કાર્યવાહકોને આશ્ચર્યસાથે વ્યામોહ પ્રકટાવે છે. અને તેથી એક પછે તેઓ નિરુપાય થયા જતાં તેમનું અંતઃકરણ તીવ્ર અસતોષને અનુભવ કરે છે.

—અનેક સનજનો એ આલેખ કરે છે કે ‘તમે ઘણાં માસિકા કઢાડ્યાં તેથી એકની પણ નિયમિતતા સમજાતી નથી.’ ઘણાં પત્રો થવાથી તેમને આ અનુમાન કરવાનું કારણ મળે છે, એ ખરું છે, પરંતુ સર્વોચ્ચ અથવા અધિક અંશે પણ તે કારણરૂપ હોય એમ ખરું જોતાં જણાતું નથી. તે વિચાર તો તેના પ્રવર્તકોને પ્રથમથી જ પ્રાપ્ત હોય છે, પરંતુ અનિયમિતતાનાં જે મુખ્ય દૃષ્ટ કારણો છે, તે બીજાં જ છે.

—ફેટલાક ધારે છે કે તે બીજાં નવીન પત્રોને પ્રસિદ્ધ કરીને થોડે સમયે મહાકાલને અંધ કરવામાં આવશે. પરંતુ આ અનુમાન કંઈ પણ પાયાવિનાનું છે શ્રીમહાકાલમાટે તેનાકાર્યવાહકોને પૂર્વવત્ શુદ્ધાભિમાન છે, અને બીજાં પત્રો પ્રસિદ્ધ કરવા જતાં શ્રીમહાકાલ એક પકિતએ જ રહેશે. તેના પ્રતિ અઘાપિ સંપૂર્ણ લક્ષ અપાય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ અપાશે જ. મહાકાલ તેના વાંચકોને જેટલી પ્રીતિના વિષય છે તેના કરતાં પણ તેના કાર્યવાહકોના અધિક પ્રીતિના વિષયરૂપ છે. આથી તેના પ્રતિ કોઈપણ રીતેના અલભ્ય થયે છે, એમ અનુમાન કરવાનું પણ કશું જ કારણ નથી.

—ધૃતિરેખા તો કાર્તિકથી આરંભાતા નવીન વર્ષપૂર્વે, ચરેલા તમામ અંકો મળી જશે. તેની અનિયમિતતાના કારણો પણ કૂમે કૂમે ઘટતાં જાય છે. તેથી સંપૂર્ણ આશા છે કે તે તેના નવીન વર્ષમાં પોતાની પૂર્વવત્ નિયમિતતાનું દર્શન કરાવી શકશે.

—આ અંકમાં, અધિક કાર્યને લીધે, મારાથી વિશેષ લેખ લખી શકાયો નથી. તેમ જ હવે પછીના એ અંકોમાં પણ અધિક પ્રમાણમાં લેખ આપી શકાય એમ નથી. કેમકે બીજાં પત્રોને નિયમિત કરવાનું, તેમ જ કાર્તિકી અતુલશીલપર પ્રકટ કરવાના સાહિત્યની વ્યવસ્થાનું કાર્ય એટલું બધું છે કે તેમાંથી અવકાશ મળવો બહુ કઠિન છે. તેમ જતાં

બનશે તેટલું સંખવાનો પ્રયત્ન તો થશે જ. કાર્તિકના અંકથી પૂર્વપ્રભાએ વિશેષ લખી શકવાનો સંભવ આવશે.

— 'એક અનેકગતદિનકર પ્રતિ' એ નામના લેખમાટે અનેક સત્કર્મો આગુરના દર્શાવે છે અને તે વાંચવાની અધિક જિજ્ઞાસા છે એમ પત્રોદ્ધારા પણ જણાવે છે. પરંતુ તે લેખ આ વર્ષના અંકોમાં પ્રસિદ્ધ થાય એમ સંભવ નથી. અવશ્ય; તે લેખ મદતનો અને પરિણામે આચારમાં મૂકવાની વસ્તુને દર્શાવનારો છે, અને તેથી વાચકોના હૃદયને તે રચિકર, મોદક અને આકર્ષક જણાય તેમ. છતાં તવાચકોએ થોડો સમય ધૈર્ય રાખવું પડશે. બનતી ત્વરાથી તેનું અનુસંધાન કરવામાં આવશે.

— ભદ્રપદ તથા આશ્વિન માસના અંકો સાથે તૈયાર થશે. અને તે કાર્તિકી ચંતુર્દશીકા પર પ્રસિદ્ધ થશે. તેથી ત્યાર પછી તેને બીડવાનું કાર્ય થશે. તો 'માર્ગદર્શિ' શુક્લ પંચમી મુખીમાં તે સર્વને મળી જશે. તેથી તે સમય મુખીમાં તે અંકો ન મળે તો જ પછી એ સંખધી ઉપરાધી કરી.

— ખગોળવેત્તાઓ કહે છે કે આકાશમાં ફેટલાક એવા તારાઓ છે કે જેનો પ્રકાશ ત્યાંથી નીકળી ચુક્યા છતાં પૃથ્વીકે પર પડતાં ફેટલાંએ વર્ષો થશે. અને એ જ પ્રમાણે ફેટલાક નાશનો થશે વર્ષો દાય પૃથ્વીકે પર પ્રકાશ આવે છે. આ જ પ્રકારનું શ્રીવિષ્ણુચરમારક અંકસંખધી કંઈક થયું છે. મરિનપ્કરૂપ આકાશમાંથી તેનો સરકારૂપ પ્રકાશ કંઈક કાળથી નીકળવા છતાં દુષ્ટ રચકરૂપે તે પ્રકાશ આ જગતને પ્રત્યક્ષ થયો નથી. પરંતુ હવે તો મદદાકામના ચાતુ અંકો નિયમિત થઈ ગયા પછી તેનો તથા વર્તમાન વર્ષની બેઠનો આરંભ થશે. કેમકે માસિક અંકો પ્રથમ પ્રકટ કરવાની જરૂર રહે છે. કાર્તિક મુખીના અંકો પ્રસિદ્ધ થયા પછી તે પ્રકટ કરવા હાથ અપાશે.

— 'બાલકોનો બંધુ' નામના માસિકની દૃઢઉપરાંત માગણી હોવા છતાં હાલ મદદાકામનું કાર્ય પૂરું કર્યા પછી તેના ચરેલા સપ્તમા અંકો પ્રકટ થશે. તેથી તે પત્રના માદકોએ ત્યાં મુખી, અર્થાત્ માર્ગદર્શિ માસમુખી તે નદિ પ્રકટી રહે એમ જણવું. તે અર્થત લોકરચિતે પામેલું અને આમદપૂર્વક તેને સત્વર પ્રકટ કરવાનું વારંવાર અનેક સત્કર્મો તરફથી સૂચવવામાં આવ્યા છતાં તેમાં ઉપર કલો તેટલો સમય વિલંબ થશે. આશા છે કે માદકોએ આટલો સમય ધૈર્ય ધર્યું છે તો હજી થોડો સમય અધિક ધૈર્ય ધરશે.

— શ્રીમદાકામનું વર્તમાન રૂપ મું વર્ષ પૂર્ણ થવાથી તેના અવધિએ તથા રૂં મા વર્ષના આરંભે તે નિમિત્તે એક આનંદોત્સવ કરવાની ધારણા હતી, પરંતુ ચરેલા અંકો વગેરે કાઢવાની સાથે તે નિમિત્તની સર્વ અવરથા ચર્ચા થકે નદિ, એમ દોવાથી તે ઉત્સવને કંઈક લંઘાવેલો ઉચિત ધાર્યો છે. શ્રીમદાકામ સંગથી જે કંઈ બાકી રહેલાં લખાણો છે તે સર્વ પૂર્ણ કર્યા પછી ઉપરેજા તો તે સંખધી કંઈક વિચાર થશે.

— મદદાકામની બે વર્ષની અનિયમિતતાને લીધે કેા કેા સત્કર્મોની ભવિષ્યમાં માદક રહેવાની દૃઢતા મંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે. જેમને લેખનું મધ્ય છે, તેમના તરફથી અત્યંત પ્રમાણમાં અસતિત દર્શાવવામાં આવતો નથી પરંતુ જેમને નિયમિતતાકે પર જ અત્યંત આમદ છે તેઓ અધિક અસતિત પ્રકટાવે છે. નવીન વર્ષથી તેને નિયમિત થવાની અને તે ઉપરાંત તેના લેખમાં પણ વધારે મદવવાળું થવાની પૂર્ણ આશા છતાં, જે સત્કર્મોની રૂં મા વર્ષના માદકનરીકે રહેવાની દૃઢતા ન હોય તેમણે પ્રથમથી લખી જણાવવું. જેથી જેમના ઉપર નવીન વર્ષનો અંક વી. પી. કરવામાં ન આવે.

— નવીન વર્ષમાં માદક ન રહેનારો પણ સ્મારક અંક નથા ચાપુ વર્ષની બેઠકે પર તો દક રહે છે જ.

કેટલાંક પ્રાસંગિક ચિત્રો.

• એકાએક જીવના થયું.

શિવકુમારને તેના મિત્ર મહેન્દ્ર મળવા આવ્યો ત્યારે શિવકુમાર ફીટા, કંટાળી ગયેલો, દુર્બલ થઈ ગયેલો, નિરત્સાહી અને કષ્ટને ભોગવતો હોય એવો જણાયો.

શિવકુમારે થોડી આડી અવળી જાતો કરીને કહ્યું, " જીવન ઘણું વિકટ થઈ પડેલું જણાય છે, કાંઈ પણ કામ કરવું એ અસંભવસરખું થઈ પડ્યું છે. હમણાં જ મુંબઈથી એક મિત્રનો પત્ર આવ્યો છે કે થોડા દિવસ ત્યાં આવી જવું. ત્યાં જવું એ વિચાર જ મને અપૂર્વ આનંદ પ્રકટાવે છે પણ મારાથી જવાય એવો સંભવ જણાતો નથી."

મહેન્દ્રે પૂછ્યું " કેમ, શા માટે નથી, જણાતો ? "

" અરે હમણાં તો કેવળ અસંકલ્પસરખું જ લાગે છે આ માસિકનો અંક કાઢવાનો વખત થઈ જવા આવ્યો છે તેમ ખીજાં પુસ્તકોનાં મુદ્ર સુધારવાનાં પણ ચાલે છે, વળી એક પેપરવાળાએ મારી પાસે કેટલીક દફતર લખીને મંગાવી છે, તેમ પાછો ભેટનો અંક કાઢવાનો પણ વખત થશે જ. એ બધું છોડીને હું શી રીતે જઈ શકું ? હમણાં તો અહિં જ રહેવું પડે એમ લાગે છે ". શિવકુમારે પોતાનાં કામો ગણાવતાં કહ્યું.

મહેન્દ્રે પૂછ્યું, " ધારે કે તમે એકાએક ગુજરી ગયા તો પછી ? "

" તો તો પછી તે ગમે તે રીતે ચાલે ", શિવકુમાર જોડ્યો.

" તો પછી તમે એકાએક જીવતા કેમ જતા નથી અને એ બધાં કારણોને ગમે તે રીતે શામાટે ચાલવા દેતા નથી ? " મહેન્દ્રે તત્કાળ પ્રશ્ન કર્યો.

શિવકુમાર તેના સામું જ જોઈ રહ્યો.

• એકાએક જીવતા, એટલે ? એ તમે શું કહ્યું તે હું સમજી શકતો નથી, " સહજ આશ્ચર્યનો ભાવ દર્શાવતાં તેણે કહ્યું.

ગમે તેમ સમજવીને મહેન્દ્રે શિવકુમારને મુંબઈ જવાનું ડેરવ્યું અને ખીજા દિવસે તે મુંબઈ ગયો અને પંદર દિવસના વિચારથી ગયેલો છતાં ત્યાં એક મહિનો રહ્યો.

તેના કામની કેવી વ્યવસ્થા થઈ તે પણ આશ્ચર્ય ક્ષપ્તનવે એવું છે. મહેન્દ્રે તેનું કેટલુંક કામ કરવા માંડ્યું, અને તેના ખીજા મિત્રોએ પણ તેની આ દફતરો જાણીએટલે તત્કાળ તેઓ જ્યાં હતા ત્યાંથી તેના માસિકને માટે તેઓએ લેખો લખી મોકલ્યા અને મહેન્દ્રે તેની બધી વ્યવસ્થા કરી.

મહિના પછી શિવકુમાર શરીરે બલવાન, પ્રસન્ન, ઉત્સાહી, અને આનંદનો ઉપ-ભોગ કરતો આવી પહોંચ્યો. ખરેખર તે એકાએક જીવતો મયો હતો. તેણે આવીને બેઠું તો તેનું બધું કામ થઈ ગયું હતું, અને માસિકનો અંક નીકળી ચુક્યો હતો. તે દુર્બલ શરીરથી જે કરત તેના કરતાં તેને ઘણું અને બહુ સારું કામ થયું હોય એમ લાગ્યું. કંઈ કાળથી ચાલી આવેલી જૂની જ પદ્ધતિને, જ્યારે અધિક સુખજનક અને ઉત્તમ નવીન પદ્ધતિઓ મનુષ્યોની આસપાસ પ્રકટી રહી છે, તેવા સમયે પણ વળગી રહીને ' આદત્તા દદામ આમ થયું ન હતું એટલે હવે એમ કરવાથી ધારેલું કામ શી રીતે થાય ' એવા વિચારોને મેવી દુઃખી થયું એ તેમનું અજ્ઞાન નથી તો ખીલું શું છે ? ' એકાએક ગુજરી જવાની પદ્ધતિને જ અગિયાર કરવાની જરૂર પડી પછી ' એકાએક જીવવાની ' નવીન

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગનો ૯૬ મો મહોત્સવ.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગનો વર્તમાન વર્ષનો આઠાદી પૂર્ણિમાનો ઉક્ત વર્ષના મહોત્સવોની સંખ્યામાં ૯૬ મો ગણાતો મહોત્સવ ગત આઠાદી શુકલ પૂર્ણિમા શુક્રવારે વડોદરામાં શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં ઉન્નટ પ્રકારે પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. સગમગ ૭૦૦ શ્રેયસ્સાધક સ્ત્રીપુરુષો તથા ધર્મર સન્નતોએ તે ઉત્સવમાં ભાગ લીધો હતો. પ્રાતઃકાલે શ્રાદ્ધપૂજનઅર્ચન આદિ ક્રિયાઓ કાર્યકર્મીતુસાર થઈ હતી. ત્યાર પછી ભોજનપદિ વ્યવહાર સધાયા હતા.

મધ્યાહનોત્તર નિર્મલહૃદયાન્વિત સન્નતશ્રી લલિતે (જન્મચંદ્ર મહાચંદ્ર) કીર્તનસદ્ કથાના રૂપમાં અનેક સદ્વિચારો દર્શાવ્યા હતા. તેમના વિદ્યુદ્ધ અંતઃકરણમાંથી નીકળતાં રનેહલયો વચ્ચે શ્રોતાવર્ગનોના હૃદયને આદુલાદક તથા અત્યંત સોતારને પ્રકટા વનાર ધર્મ પદ્યોં હતાં. મુખ્યત્વે કીર્તિ મહાપુરોવાના હૃદયની ઉચ્ચતા, તેમની રૂપાથી તેમના આશ્રિત જનોને થતા લાભ, અને ઇશ્વરને સદ્ગુરુની આવશ્યકતા, એ સંખ્યા વિસ્તારથી રસભરી શૈલિપૂર્વક અનેક વિચારો દર્શાવ્યા હતા. સગમગ દોઢ કલાક એ પ્રકારે થયા પછી શામલ ઉપેન્દ્ર ભગવાને સગમગ અર્ધો કલાક વિવિધ પ્રકારના બાજોરને શમવાવામાં ઉપયોગી તથા શ્રેયસ્સાધકોએ ધારણ કરવા યોગ્ય નિશ્ચેસંજ્ઞાથી બોધક વચ્ચે કથોં હતાં.

યોગે સમય નિરતિ લીધા પશ્ચાત્ ઉક્ત ઉત્સવનિમિત્ત ખાસ રચનામાં આવેલાં કીર્તનોનો પ્રથમ ભાગ, યોગ્ય સંગાનુમંડલવડે વિવિધ વાદ્યવ્રતના ધ્વનિસદ ગવામાં આવ્યો હતો. તે શ્રવણ કરતાં શ્રોતાવર્ગને ઉત્તમ આનંદનું ભાન થયું હતું.

ત્યાર પછી સર્વ સાધકો સ્નાન સંખ્યા આદિના ક્રમમાં યોગ્યતા હતા. નિત્યકર્મથી નિરત થતાં પુનઃ સર્વનું સંમેલન થયું હતું. અને કીર્તનના અવશિષ્ટ દ્વિતીય વિભાગને આરંભ થયો હતો. શાંત તથા પ્રસંગે પ્રસંગે અરઝર અરઝર થતી રટિના સમયમાં ગાયોં તે કીર્તનો શ્રોતાઓને અત્યંત આનંદ અર્પતાં હતાં તેમાં 'દો યદ્ કોઈ ઉદાર, અમને, દો ધર્મ કેઈ ઉદાર' એ કડીથી આરંભાતું પદ ચાર શ્રેયસ્સાધક ભગિનીઓએ મધુર કંઠ તથા મૃદુર લયપૂર્વક ગાયું હતું, અને તે સર્વ પ્રકારે શ્રોતાઓની પ્રશંસાને પાત્ર થઈ રહ્યું હતું. તે પિના અન્ય પદો પણ બહુ ઉત્તમ પ્રકારે ગવાયાં હતાં પરંતુ "હો દે મધુરો મધુરો આ ગુલાબરે, એ તો દુલહાં ઇવનનાં" એ પદ શ્રોતાઓને એટલું તો ઉત્તેજક તથા આદુલાદક થયું હતું કે એ કીર્તન ગવાતાં મધ્યે જ આનંદાવેશમાં તેઓ જપ-ધ્વનિ પુકારતા હતા. અનેક સન્નતોની તે પદ પુનઃ ગવણવાની તીવ્ર ઇચ્છા છતાં સમયના અભાવે તેમ ધર્મ સંકથું ન હતું. એ કીર્તને સર્વના અંતઃકરણમાં કોમલ નવીન ઉત્સાહ તથા અપૂર્વ વેગ ઉત્પન્ન કર્યો હતો.

એ કીર્તનોમાંથી છેવટનું એક પદ બાકી રહેતાં શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના અવધાનનો આરંભ થયો હતો. વ્યાખ્યાનના આરંભમાં રટિ નિરવત્ છતાં તેઓમીનો વાદ્યવાદ જેમ જેમ અપૂર્વ વેગ ધારણ કરતો ગયો તેમ તેમ રટિનો વેગ પણ અત્યંત પ્રમાણમાં વધતો ગયો. પરિણામે તે એટલી તો વધ્યા કે વ્યાખ્યાનના ચન્દો પણ શ્રોતાઓ અચેતન નિકટ બેસવા છતાં, શ્રવણ કરવા કશું થઈ પડ્યા હતા. અને તેમ થવાથી શ્રોતાઓની વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવાની અધિકારિક ગિનાસા પ્રકટતી હતી. વ્યાખ્યાન અંતે તો મધુર વિચારમય તથા અદ્ભુત મંત્રિવાણું હતું કે સગમગ બે કલાક આવ્યા છતાં પણ તેને ગૂમિનું ખાન ન થતાં હજી પણ વધારે સમય શ્રવણ કરવામાં આવે તેની ઇચ્છા રજા કરી હતી. મધ્યે મધ્યે શ્રોતાઓવડે કરના જપધ્વનિથી તે ગયાન એટલું તો ગાંઠ ઉઘડી કે કુપરથી થતી રટિની ગળનાઓ પણ દુર્ગમ ધર્મ પાત્રની જણાવી.

એ કલાકપર્યંત એ વ્યાખ્યાનનું શ્રવણ થયા પછી ' જીવનરસને બ્રીક્ષવાને-અધુ આવળે ' એ અંતિમ પદ પણ બહુ રમણીય રીતે અને અત્યંત અસરકારક રીતે ગવાયું હતું. અને તે સર્વની પ્રીતિપાત્ર થઇ પડ્યું હતું. એ પદની સમાપ્તિએ અપૂર્વ આનંદને અનુભવતો એકત્ર થયેલો સર્વ સમાજ પોતાના ઇષ્ટશ્રીને પ્રણામ કરતો લગભગ મધ્યરાત્રિએ સહચરશ્રીના જયધોષસહ પોતપોતાના સ્થાનપ્રતિ નિવર્યો હતો.

શ્રી ચિત્તિપ્રદીપપદ્મીકરણોત્સવ.

આવણુ શુકલ પંચમી, એ ઐયરસાધકવર્ગના સહચર શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના સ્વ-રૂપાવસ્થાનના દિવસ હોવાથી પ્રધાનપણે તત્ત્વચિંતનના એવનઅર્થે તે દિવસ વ્યતીત કરવામાં આવે છે. તે દિવસે પ્રાતઃકાલે આરંભમાં ઇષ્ટસ્તુતિ થયા પછી લગભગ એક પ્રહર શાંતિપૂર્વક ઇષ્ટસ્મરણ, સંયમ, ધ્યાન આદિ સત્ક્રિયાઓ કરવામાં આવી હતી. ત્યાર પછી કીર્તન કરીને પથાત્ શ્રી ઇષ્ટપૂજન, આરતી વગેરે થયું હતું. મધ્યાહને ભોજનાદિ થયા પછી સદ્વિચારની ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. સાંકાલે સ્નાનસંધ્યાદિ નિત્યકર્મ તથા સવિશેષ ઇષ્ટચિંતન કરવામાં આવ્યું હતું.

રાત્રિએ વડોદરામાં શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને તે દિવસના ૫૬ વર્ષ પૂર્વે બનેલા શ્રી ઇષ્ટસ્વરૂપાવસ્થાનના પ્રસંગે, ઐયરસાધકોની શી ઐચિત્તિ કરી હતી, તેમના જીવનમાં કેવી વિષમતા પ્રાપ્ત થઈ હતી અને તે પૂર્વના ઇષ્ટશ્રીની વિઘ્નમાનતાના સમયમાં ઐયરસાધકોને જે ધર્મભાર હતો તે કેટલો અદ્ય અને નહિવત્ હતો, તથા આ પ્રસંગના પરિણામે તે ભાર કેટલો વિશેષ રૂપમાં સર્વેઉપર આવી પડ્યો અને આ પ્રસંગે સાધકોને કેવા પ્રકારની સાવધાનતાની જરૂર પડી તે સંબંધી તથા આ સ્વરૂપાવસ્થાનના પ્રસંગે સાધકોના અંતઃકરણને કેવા પ્રકારનો વિશેષ બોધ આવ્યો તે સંબંધી અત્યંત ગંભીર વિચારમય વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. અત્યંત પ્રશાંત મિતથી શ્રવણ કરવાથી સાધકોને અનેક પ્રકારના નવીન વિચારોની પૂર્તિ મળી હતી, અને ઇષ્ટશ્રીના મહદુપકારનું સ્મરણ થતાં સર્વનાં હૃદય ગદગદિત થયાં હતા. પ્રત્યેકના હૃદયઉપર તે વ્યાખ્યાને ધણી ઉંડી અસર કરી હતી તથા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીસદશ પોતાને શિરે સમર્થ સહચર પ્રાપ્ત હોવાથી પોતે અનેક પ્રકારના ઉત્કર્ષને સહજ સ્વભાવે સિદ્ધ કર્યા જ કરે છે એમ દઢ ભાન થતાં તેમનાં નેત્ર ઉપકાર-ભાનથી સજ્જ થયાં હતાં.

ત્યાર પછી તે ઉત્સવને નિમિત્તે જ ખાસ રચનામાં આવેલાં પાંચ કીર્તનો અત્યંત શાંતિસહ હૃદયના ભાવપૂર્વક ગાવામાં આવ્યાં હતાં. તે કીર્તનોના અર્થતાત્પર્યના ગાંભીર્યથી સર્વના અંતઃકરણઉપર કોઈ અદ્ભુત ઉચ્ચ ભાવ પ્રસર્યો હતો. તથા તેના ચિંતનમાં સર્વની વૃત્તિ કોઈ અપૂર્વ રસનો અનુભવ કરતી હતી. એ પદોને આ અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે.

આ ઉત્સવની વિશેષતા એ હતી કે તે અનેક સ્થળે પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. સવિશેષે ઐયરસાધકોને અર્થે પ્રકટ કરવામાં આવેલું નવીન ઐયરસાધક નામનું માસિક દે જોતો હૃદયેષ શ્રી મહાકાલના આપાદ માસના અંકમાં કરવામાં આવ્યો છે, તે પત્રમાં એ ઉત્સવ કેવી રીતે પાલન કરવો તેનું બાહ્ય સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું. તથા તે ઉત્સવમાં કેવો કાર્યક્રમ રાખવો તે પણ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું હતું, એ મુશ્કેલી અનેક સ્થળના ઐયરસાધકોએ આ ઉત્સવનું પોતપોતાના ગામમાં બહુ પ્રયત્ન પ્રકારે પાલન કર્યું હતું લગભગ વીસ ગામોમાં આ ઉત્સવ ઉત્સાહપૂર્વક થયો હતો, અને સર્વને તેથી અપૂર્વ આનંદ પ્રકટ્યો હતો. એ સંબંધી સવિગ્નર વર્ણન ઐયરસાધક પત્રના આવ્યું માસનો

અંક જોવાથી જણાશે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય એમ છે કે તે ઉત્સવની ક્રિયાથી સર્વમાં અદ્ભુત પ્રકારની જાગૃતિ પ્રકટી હતી. અને તેમાં લાગ લેનાર સર્વને તે વિશેષ દિવસ પ્રતિ થઈ પડી હતી.

આ પ્રકારે વિવિધ રથે એક જ પ્રકારના કાર્યક્રમાનુસાર થયેલો ઉત્સવ પ્રથમ જ હતો, અને તેથી સર્વ સ્થલોમાં અધિક આનંદનું જાન થયું હતું. એવા જ પ્રકારે વિવિધ સમયે, વિવિધ પ્રકારના ઉત્સવો તથા વિવિધ પ્રકારની અન્ય ક્રિયાઓ જે જે સમયે કરવાની હશે તે તે સમયે એકસાથે પત્રદ્વારા તે પ્રસિદ્ધ થવા કરશે આથી સર્વ સાધક બધુઓએ તે પત્ર અવલોકવા કૃપા કરવી.

શ્રીચિત્તિપ્રદીપદર્શન.*

પદ ૧. (શ્રીપતિ બુલે ગોપાળઃ એ લખ.)

શ્રી ચિત્તિપ્રદીપપ્રકાશ, વિલોકુ' આજઃ—

સકલ સ્થલે બાહ્યાંતર આ શો, ભાસે દિવ્ય ઉન્નત,
સ્થલ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણે, એમ બધે ચોપાસઃ—

ક્યાંથી પ્રકટે, ક્યાં રહી પ્રસરે, કે સ્થલ એનો નિવાસ,—
જાણું ન તોય અનંત પ્રદેશે, જેઉં ચિનિઆભાસઃ—

ચંદ્ર મૂયં કે જ્યોતિસરખો, યાવ ન એનો ભાસ,
શુભ પ્રભાસે એ વ્યાપે, વ્યાપે જેમ સુવાસઃ—

પરમ શાંત કેવલ ઓજસમય, બલમય ને અવિનાશ,
જેમાં સદૃશ સ્વભાવે રમતાં, ફટે અવિઘાપાસઃ—

જેને સદૃશ નિરખતામાં પણ, રજે હવતાધ્વાસ,
ચિન્મયજ્ઞાન ઉઠે ઉર યાતાં, ચિત્તિપ્રદીપથી સદવાસઃ—

વર્ણાતીત છતાં વર્ણાત્મક, લહાય જેમ આકાશ,
સ્પંદરહિત છતાં પણ તેના, મનાય વિવિધ વિલાસઃ—

ચિત્તિપ્રદીપ અભિન્યક્ત યતાં ઉર, યેા તિભિરવિનાશ,
(તેથી) ચિત્તિપ્રદીપપ્રકટીકરણોત્સવ, કદે ઉર ધરી ઉન્નતઃ—

ચિત્તિમંદિરમાં પ્રવેશવા સાધકોને અભિનંદનપૂર્વક નિર્મત્રણ.

પદ ૨. (તાડે ગોકુલ જોવા આવ રે; એ લખ.)

કોઇ ચિનિમંદિરમાં આવજો, મુજ સાધક બધું !

નિજ રોદીસંબધિ લાવજો, સહને અભિનંદું.

પૂર્ણ અર્ચાદિકનાથી ભરેલું, દિવ્ય ચિનિમંદિર,

ચિત્તિપ્રદીપ જ્યાં પ્રકટ પ્રકાશે, યાગે ત્યાં મુશ્કિરઃ હો મુજ સાધક બધું !

અભિમુનિઓએ પ્રવેશવા ત્યાં ક્રીધા વિવિધ પ્રવાસ,

તત્ત્વજો પણ લગ્યાયે છે, જોવા એક નિવાસઃ હો મુજ સાધક બધું !

મહા તપસ્વી, યોગી થનિઓ, ધનંદે છે ત્યાં પ્રવેશ,

આનુરૂપ ત્યાં જનતા ધરવા, શ્રદ્ધાદિ દેવેશઃ હો મુજ સાધક બધું !

જ્યાં અનુપમ સામર્થ્યો ભરીયાં, જે ઉન્નતિનું શૃંગ,

તે મંદિરમાં આવજો ઉર,—માં ઉપજવી ઉમંગઃ હો મુજ સાધક બધું !

* આ પાંચ પદોથી અષ્ટમચિત્તિપ્રદીપપ્રકટીકરણોત્સવનિમિત્તે સ્વયંભામાં આવ્યાં હતાં.

અવિકલતાથી આશ્વા આવો, પ્રેમ વધારી અમાપ,
પ્રકટપણે જ્યાં ચિત્તિથી થાશે, આપ તણો મેળાપ; હો મુજ સાધક બધું !
એ મેળાપ થતાં ત્યાં કરશે, તમને એ નિગરૂપ,
તે કાણુ લિન્નાસ્તિત્વ વિદ્વાતાં, બનશે ચિત્તિસ્વરૂપ; હો મુજ સાધક બધું !
ચિન્મયતાનું જ્ઞાન પ્રકટતાં, ચિત્તિદર્શન સર્વત્ર,—
થાતાં સમાધિઅનુભવ થાશે, ગમન કરે મન યત્ર હો; તો મુજ સાધક બધું !
એ અનુભવસુખ માણતાં રે, લહેશે પરમ આનંદ,
જેને અપરોક્ષ અનુભવતા, વિશ્વવંદ્યસમ સંત; હો મુજ સાધક બધું !
ચિત્તિમન્દિરમાં રાજે ચિત્તિપતિ, શ્રી નરહરિ ભગવંત,
સદેહ ચિન્મયતા ગ્રહેવા ત્યાં, હાલો સાધકદંદ; હો મુજ સાધક બધું !

સાધનક્રમના નિર્દેશપૂર્વક સાધકોને ચિત્તિસાક્ષાત્કાર કરવા પ્રબોધ.

પદ ૩. (અંતર રે, અહાહા—એ લય.)

આવો કરીએ મુજ બધુંઓ ! આજે ચિનિનો સાક્ષાત્કાર.
મહી સમર્થ ગુરુ આધાર,
શીદ સહીએ ઉર અધકાર રે; આવો૦
સહિથી પ્રથમ નિજ સદ્ગુરુવચને, શ્રદ્ધા ધરીએ અપાર,
સદ્ગુરુબોધને જાગૃત કરીને, વહીએ તેહ પ્રકાર રે; આવો૦
આરંભે અન્ન સ્પુરણને દબાવો, કરી ગુરુમત્રોચ્ચાર,
સરળપણે પછી વંદીએ પ્રેમે, ઉડે હૃદયગાથા રે; આવો૦
થાય બહિર્મુખના મધ્યે તો, તેથી ન ડગીએ જગાર,
મનના દ્રશ્યરૂપ થવાનું, સાધન રમરજે ને વાર રે; આવો૦
આરંભે કદી ઉરમાં જણાયે, તિમિરનો પારાવાર,
તેથી ન વિકળ થશે કાં જે તેની, ઉડે છે ચિત્તિજ્યોત્કારરે; આવો૦
મનને અધિક શિથિલ થાવા તે કાણુ યાન્તે-શાંતાકાર,
તિમિર જણાવા છતાં પણ તિમિરનો, કરશે ન બેશ વિચાર રે; આવો૦
મનને તે કાણુ કહે ' હે મન ! યા, આગળ ડગ ભરનાર,'
પ્રેમવડે એમ કહેતાં તે મન જશે, નિશ્ચય તિમિરની પાર રે; આવો૦
દહ ભાવનાથી ઘટિથી જોજો, (ત્યાં) પ્રકાશકેશે પ્રસાર,
ત્યાંથી પણ હજી ઉડે ઉતરજો, જોવા ચિત્તિચમકાર રે; આવો૦
આન્યા હવે તમે હૃદયપ્રદેશે, ઘટિ રાખો તંત્રધાર,
ભાણો ઉરે પેસે કેવો દીસે ! રમ્ય, હૃતપદ્મનો આકાર રે; આવો૦
પદ્મની મધ્ય કલિકામાં ઘટિ, કરજો એકાકાર,
ઉર ઉત્કટ ધનુષા પ્રકટાવો, જોવા ચિત્તિજગકાર રે; આવો૦
નથી જણાતી ચિત્તિજ્યોતિ શું ? બનો નહિ ડગનાર,
' આર્ત્ર હૃદયથી પ્રાર્થો ' પ્રકટા હે પ્રભુ ! કરુણાગાર ' રે; આવો૦

શુદ્ધ ભાવથી પ્રાર્થના કરતાં, તત્કાલ્ય ખુદશે દાર,
 ન્યોનિરૂપે અગદળતા ભાગશે, પ્રભુને કરતા વિદાર રે; આવો
 તે જ દાણે દદ અસિંગનથી, બેટને વિશ્વાધાર,
 ઉપકારભર્યા વચન વદી ત્યાં, કરજો પ્રણામ દગ્ધર રે; આવો
 સાર્યક થાશે શ્રીપતિ બેટતાં, સદગ્ધે આ અવતાર,
 ઉપેન્દ્ર પ્રભુ કાં જે ચિતિરૂપ કરતા, તમને જોતાંવાર રે; આવો

મૂર્ધવિરાજિત સદ્ગુરુશ્રીનો સાધકોને મૂર્ધપદેશમાં પ્રવેશવા આજ્ઞના પુણ્યસરરે:
 આકર્ષણપૂર્વક વાત્સલ્યપદેશ.

પદ ૪.

આવો, આવો, અંધુ ! કાઈ જીર્ણ આ પ્રદેશે, યવાને મગનવિહારી.
 દુર્ગામળી રોદધી સાથે રહીએ. હૃદયથું હૃદય પરસ્પર લધએ,
 યદ્યપે સકલ અભિન્નસ્વરૂપે, આ અગમ્ય દેશે, દધએ બેદ આ વિહારી;
 મળ્યાં છે સાધનો દાવે યથા નીચે થું અટવાઓ,
 કાલ્ય એકમાં ઉન્નત યશો, જો સ્વરૂપ ઉર ધ્યાઓ;
 મુજ શરણ મદલ્ય મધુ દાવે નિર્ભય ઉરે થાઓ,
 નિઃશંક થઈ મુજ સ્મરણુરણુ દદપણે સદાઓ;—દુર્ગામળી
 છે સુવિચાર શુભઆચાર પાંખો ઉન્નતિકાળે,
 એ પાંખ અતુલ બળેથી દુઃશરી ચડો આળે;
 છું સદાય નિશ્ચય માનજો, આકર્ષુ છું આળે,
 થાશે સદગ્ધ અભિમુખ ત્યાં સર્વે જીર્ણ દુઃ આળે;—દુર્ગામળી
 છું મૂર્ધમાં, નથી દર ઉર પ્રસન્ન અતિ થાઓ,
 આકર્ષુ તમને મૂર્ધમાં, મન મંત્રથી ડાઓ;
 છું મંત્રને દુઃ અધીન, મુજપર મંત્રનો દાવો,
 આસિંગવા તત્પર છું, આવો-અધુઓ ! આવો;—દુર્ગામળી

ચિન્મયતારૂપ પરિણામી સ્થિતિ.

પદ ૫. (ત્રિયનમ પ્રભુ કરીએ વંદના, એ લય.)

ચિતિ લહી ચિન્મય આળે થયાં,
 ઉર પ્રકટ નિરંજનને લગા;—
 ચિનિયમત્તિઓ દેખાતી, જ્યાં જ્યાં અમ નેત્રો ગયાં;—
 કષ્ટઅનુમદ અર્મપર થાતાં, સાધનકષ્ટ અમે સર્વાં;—
 યોગીસરખા પળ નવ જાના, તેવા મોગે અમે વધાં;—
 પ્રભુપ્રસાદાપ્તવાને પીતાં, જનનમરણ સદગ્ધે દલાં;—
 અનાપાસ મળનાં દેખાયાં, જે જે મુખ જેણે ચલાં;—
 અધિક દાવે થું ? અમને ન્યાદે, પ્રભુએ પોતાનાં કર્યાં;—
 નરદગિચિનિને ચિન્તવનામાં, સદગ્ધે ચિતિમય થઈ રહ્યાં;—

આવતો કાર્તિકી ચતુર્દશીના ઉત્સવસંબંધી સૂચના.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિનગનો આવતા કાર્તિક માસનો મહોત્સવ કાર્તિક માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશી (તા ૨૭ નવેમ્બર ગુરુવાર) ને દિનમે વડોદરા શ્રીનૃસિંહાશ્રમમા પાનને ડરવામા આવશે ઉત્સવની ખરાબર વ્યવસ્થા રહેવા માટે નીચેના નિયમો રચવામા આવ્યા છે —

૩

- ૧ શ્રેયસ્સાધક વર્ગનો આ ઉત્સવ હોવાથી આ વર્ગમા પ્રવેશના પુરોગાને જ તેમા ભાગ લેનાનો અધિકાર છે એમ હોવાથી જેમણે આ વર્ગની દીક્ષા (Initiation) લીધી નથી તેઓની આશ્રમમા વ્યવસ્થા કરનામા નહિ આવે
- ૨ શ્રેયસ્સાધકોને ઉત્સવમા ભાગ લેના માટે અનુમતિપત્ર (pass) આપનામા આવશે
- ૩ પ્રત્યેક શ્રેયસ્સાધકે પોતાનું અનુમતિપત્ર કાર્તિક કૃષ્ણ ૧૦ સુધીમા, પોસ્ટેજ માટે અર્ધા આનાની દીપીટ મો-ની મગાવી લેવું ત્યારપછી અનુમતિપત્રના આપ આના આપના પડશે
- ૪ જે કુટુંબમાથી જેટલા સ્ત્રી પુરુષો ઉત્સવમા આવનાર હોય તે સર્વેના નામ અન લખી જણાવી તેમના અનુમતિપત્ર મગાવી લેવા-પરતુ કુટુંબમા જેઓ શ્રેયસ્સાધક હશે તેમના જ અનુમતિપત્ર મળશે પુત્ર શ્રેયસ્સાધક હોય પણ પિતા ન હોય અથવા ભાઈ ન હોય અથવા કાકા કે મામા ન હોય તેમના અનુમતિપત્ર મગાશે નહિ નાની ઉમરના બાળકોને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી
- ૫ જેમને પોતાના મિત્રો અથવા કુટુંબીઓ અથવા સબધીઓ, જેઓ શ્રેયસ્સાધક ન હોય તેમને ઉત્સવમા તેડી લાવવા હોય તેમણે પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે આઠ આના મોઢવરાથી તેમને લુદા અનુમતિપત્ર આપનામા આવશે નોકરોને માટે પણ પૈસા ભરી અનુમતિપત્ર મગાવી લેના
- ૬ અનુમતિપત્ર જે સમયે માગનામા આવે તે સમયે બતાવવું પડશે યેગ ભૂલી જનાર અથવા બોણ નાખનારે ફરી પૈસા આપી ખરીદવું પડશે સ્ત્રીઓ અને બાળકોએ પણ અનુમતિપત્ર બતાવના પડશે
- ૭, ઉત્સવમા આવનાર પ્રત્યેકે સુરાનું બીજાનું તથા જળપાત્ર સાથે લેતા આવતું અત્રથી તે નહિ મળે
- ૮ મહાકાન, પ્રાત કાન, વગેરેના આડકાને તેમ જ અક્ષને ખરીદનાર પુરુષો શ્રેયસ્સાધક અધિકગિર્જમા પ્રવેશતા ગણાતા નથી, તેથી તે પુરુષોએ ઉત્સવમા આવવની ધન્યતા પૈસા ભરી અનુમતિપત્ર મગાવી લેવા

જમનાદાસ ગંગારામ મહેતા.

C/o અવસ્થાપક, મહાકાન, વડોદરા

નમુનો મંગાવી ખાત્રી કરો.

તમારા વાળ માટે.

કામીનીયા ઑઈલ વાપરો.

જેવી વાળ ઘણા લાંબા, સુંદર, ચળકતા, નરમ થઇને મળજીને હંડક આપી માથાને ખોટો વચે દૂર કરી એકદમ સારો દેખાર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વધીઓ, સોલીસીટરો તેમજ મગજમારીયું કામ કરનારને ઘણું જ ઉપયોગી છે. માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે. એક વખત અગમ્યાવાથી ખાત્રી થશે.

કિંમત ૧ બાટલીના રૂ. ૧-૦-૦.

૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦

વી. પી. ખર્ચ જુદો.

દીલખહાર

હૅર ઓઈલ.

આ તેઓમાં પથ્ય કાર્મિનીયા ઑઈલના જેવો જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નાંખેલી છે. તકાવન કેટલું સુખથીમાં જ છે. તે જુદી જુદી જાતની મધર જ છે. કિં. ૧૦૦ સોથી એકને રૂ. ૧-૦-૦-૦ કેટલખ જાતનો નમુનો બા આનાની લીટ મોકલવાથી મળે.

કામીનીયા, દીલખહાર ગુલશન, એ સારો ફાયદા મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલા છે. બદાશામમાટે પ્રમાણિક એજન્ટો જોઈએ છે.

ખરીદતી વખતે કિંદર લખેલા તેનાનાં નામ બરાબર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરી પછી જ ખરીદવું. કારણ કે નક્કી એક એક બીજી નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવનો સંભાવ રહે છે. માટે બરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ ચાંચીને ખાત્રી કરીને જ વાપરવા અમારી ખાત્રી ભલામણ છે. બનાવનાર—કામીનીયા પાર્ફ્યુમરી કંપની—મુંબઈ.

એજન્ટો—એન્ડ્રો ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની—મુંબઈ.

ચડોદરના એજન્ટ—સ. ચંપા. અમદાવાદી. પોમસામે-ચડોદર.

૧૯૨૬ મળવાનું ટેક જુ—રોમણ કંપની. દસાગા તેમ જ હંક જાતના કાકરોના પ્રકરણને તેવા કરી આનાર ફાતનારી રાડ સામે—મુંબઈ.

—શુભાશા—

સર્વે જનાઃ
મુખિનો મર્ષદુઃ

૧૯૨૯.

માદ્રપદ—
આશ્વિન.

—વિશ્વવંશ—

વહોદરા.

વિક્ર. મૂલ્ય ૨-૦-૦

જાતમાન અંકના વિષયો.
શી નુસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય.
૩૨૮ પાને ૩૧.
માનસ વ્યાપારસંગ્રહો રચારો.
અનને વધારવાની કલા.
અનિર્વેદવાદ.
મદાર.
આપણે કાવનું કર્તવ્ય.
ધાર્મિક અન.
દીપોત્સવીનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય.
આશુ અને ઓળખે, કે ?
આસંગિક હક્તિઓ
વગેરે.

આવતા કાર્તિક માસના
વિષયો.
પૃથ્વીકપર ભુસંગે મારતાં પૃથ્વીથી
ફરના લોકમાં નર્ક પરેસે પુરુષ.
નિર્ગુણ દેવને
આત્મનિર્દિષ્ટા અવાસ.
પ્રાસંગિક હક્તિઓ
વગેરે.

“અસત્તાને કહી ન ત્યજીએ, અસન્ન સહિ રચીતમાં રહીએ
કાંઠે અચલ નથી દુઃખરિયતિ, કાણમાં દળનારી સહીએ.”

પ્રમાનુક્રમણિકા.

માદ્રપદ—આશ્વિન.

પ્રભા.

વિસ્તર.

૧ પદ્યસંમ્રહ.

૧ સાવધાન ! સાવધાન ! (શ્રીઉ૦)	૩૬૧
૨ દેવી સદ્ગુણવાટિકામાં વિહાર કરવા નિમંત્રણ. (શ્રીઉ૦)	૩૬૨
૩ હૃદયમાં દર્શન દેવા પ્રીયજ્ઞને વિદ્યમિ. (શ્રીઉ૦)	૩૭૭
૪ જીવનની બલિહારી (શ્રીઉ૦)	૪૨૫
૫ જીવનની ઉક્તિ. (શ્રીઉ૦)	૪૩૨
૬ જીવનનાં કુલજાં. (શ્રીઉ૦)	૪૩૬
૭ શુભાશા. (શ્રીઉ૦)	૪૪૫
૮ દીપોત્સવીનું સર્વસામાન્ય સ્વરૂપ. (શ્રીઉ૦)	૪૫૩
૯ શ્રીમદ્વાકાલના ૨૫ મા ૩૫ની સમાપ્તિનિમિત્ત સ્તુતિ. (શ્રીઉ૦)	૪૮૦

૨ શ્રીમાન વિશ્વવંદ્ય પ્રણીત લેખ.

૧ સતી સુવર્ણા. (નાટ્યરૂપે.)	૩૬૩
૨ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા.	૪૦૧

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય. (નર્મદ૦)	૩૭૧
૨ દીપોત્સવીનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય. (ચી. ખ.)	૩૭૮
૩ અનિર્વેદવાદ (બોગીલાલ)	૩૮૩
૪ નિષ્ફલતાના સમયે. (શ્રીઉ૦)	૩૮૯
૫ પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર (કેશિકરામ વિ.)	૩૯૬
૬ બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણીયા)	૪૦૫
૭ જીવનનગને વધારવાની કળા (શ્રીઉ૦)	૪૪૦
૮ જીવન એ શું છે ? (શ્રીઉ૦)	૪૪૫
૯ બધા શું કહે છે. (શ્રીઉ૦)	૪૪૮
૧૦ વિજયની કુચી. (શ્રીઉ૦-)	૪૫૧
૧૧ ધાર્મિક જીવન. (નર્મદ૦)	૪૬૦
૧૨ મદારૂં. (દુર્ગેશ્વરભાઈ)	૪૭૨

૪ સાહિત્ય.

૧ શ્રીમંદિસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય. (નર્મદ૦)	૪૮૯
--	-----	-----	-----	-----

૫ યોગશાસ્ત્ર.

૧ શ્રીયોગસાર. (કણીયા)	૪૮૪
-----------------------	-----	-----	-----	-----

આ પાંચીની અધુરી અનુક્રમણિકા ત્રીજા પાને વાંચવી.

॥ ॐ શ્રી ॥

સાવધાન ! સાવધાન ! !

પદ. (વિજયર અન્યથી તરી શકે છય ? એ લવ)

તમે પગતિકેના^૧ પંથમાં છો, સાવધાન ! સાવધાન !
 એ પંથમાંથી ચ્યુત^૨ કરે તે કૃતિપ્રતિ દો પૂર્ણ ધ્યાન,
 વિરોધી ચિંતન સ્ફુરે તવ, સાવધાન ! સાવધાન !
 જે ઉન્નતિનાં સાધનોને, ગ્રાસ વર્ણે છે મહાન,
 તે થકી વિપરીત કરતાં, સાવધાન ! સાવધાન !
 (ભુએ) કોષ પેલો પ્રકટ્યો હણવા, સર્વજલકેડું પ્રમાણ,
 દાણમાં જીવનખલ નાશ કરશે, સાવધાન ! સાવધાન !
 પરતું અહિત કરવાતણો સંકલ્પ થાય સ્ફુરાયમાન,
 તે ગ્રહણ કરતાપૂર્વ થાને, સાવધાન ! સાવધાન !
 મનઃને શરીરખલ સીણ કરનારાં વિવિધ આ ખાનપાન,
 સંમુખ છતાં પણ ગ્રહણ કરતાં સાવધાન ! સાવધાન !

અગણિત રૂપ જણાય જે રમણીયતાકેરં નિધાન,
 દષ્ટિ તે પ્રતિ ગયાપૂર્વે, સાવધાન ! સાવધાન !
 આ આવતી તૃષ્ણા જુઓ, દેવા તમને દુઃખદાન;
 અતિ નિકટ આવી જતા પહેલાં, સાવધાન ! સાવધાન !
 શુભમાંહિ પણ લાગ્યું ધવા આ, જુઓ તમને અશુભમાન,
 એ અશુભદર્શન ત્યાગવાને, સાવધાન ! સાવધાન !
 યોગ્યમાંહિ પણ ચતું શ્રમથી, અયોગ્યતાણું અનુમાન,
 એ ભાવ રકુરણ ન થાય માટે, સાવધાન ! સાવધાન !
 તમે શુદ્ધરનેહ નીભાવવાને, નિત્ય રહેજો યત્નવાન,
 મતિભેદકેરં સમયમાં પણ, સાવધાન ! સાવધાન !
 ખરી કસોટીના સમયમાં પણ, બુદ્ધિના ધનીને નાદાન,
 ઉરથી શ્રદ્ધા ત્યજ્યાપહેલાં, સાવધાન ! સાવધાન !
 સાવધ રહેતાં આ વિધિ, તમે સઘ વરયો થી ભગવાન,
 તે સમયમાં વર્ણ્યું શુભ મંગલ-સાવધાન—સાવધાન.

दैवीं सदगुणवाटिकामां विहार करवा साधक-

बंधुओने सप्रेम निमंत्रण.

પદ. (કેલ પામે પીવાને શરણ—એ લય.)

આવો કરીએ વાટીમાં વિહાર, સાથે હાથ જાલીને,
 યજ્ઞે એમાંહિ રંગે રમનાર, આપી હાથતાળીને.
 વીતી રાત, સુપ્રભાત યયો મુખને સોનેરી,
 દિશા આ દીપ્તિથી ઘેરી, વાયુલહરિ ભવનકેરી,
 જ્યાં રહી, ત્યાં જઈ, આજે આજીએ મુજે શુભાશી લાલીને:—
 પડ્યા ધાવ, હાથ દાવ, બધા બૂલી તે જઈએ,
 શુક્રુ' તે પછુ' ન ખઈએ, એનું એ ગાણું ન ગઈએ,
 શું વળે પતંગ કપાયા પછી પકડીએ દોર સંભાળીને;—
 દુઃખ કાલ, ગયો કાલ, વૃક્ષ નવું રહ્યું ખીલી,
 જેની મુખ કળી લીલી, ખીલાવી તેને લો ઝીલી,
 અનૃતરમરદેલી આ જાણે, શાંતિની ફાલેલી ડાળીને;—

દેવી ઉમ્મીંતણા ઉડે જેમાં નિત્ય પુવારા,
 પંખી ટહુકાર દે સારા, રહ્યાં શા રસ બચાવે ક્યારા,
 હર્ષથી આપણકાળે બનાવી જે, ધન્ય એવા તે માળીને;—
 એ તો આંગણે ઉગી જે તેનો નિત્ય લો લકાવે,
 તેમાં ઉંડા ઉંડા બાજો, ફરી ત્યાં વાડી શોભાવે,
 દેવી શુભોની વાડીમાં વિહરવા, સાથે લેજો નિજ વહાલીને:—

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્યરૂપે.]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૩૨૪ થી)

પ્રવેશ ૯.

સ્થલ—વિજયંત શેઠનું અંતરપુર

પાત્રો—સુવર્ણા, વિજયંત, વૈષ્ણ, વ્યલીક (રથેનતરફનો વેલનો વિદ્યાર્થી) કલ્યાણ, વિજય,
 પ્રતારક, દુરેત (રથેનતરફનાં મનુષ્યો—વિજયંતના ઘરના નોકરો), પ્રધાન, કોટવાળ, મુદિમ
 (રાજ) સુનીતા, સુવિકાંતા, સુનેતા, સુસ્મિતા (સુવર્ણાની સખીઓ) વગેરે

સુવર્ણા—(ગાતાં ગાતાં પ્રવેશ છે.)

નથી આવ્યું હજી દુઃખ તોય, હૃદય કેમ ધડકે છે,

થાયે આશો અને ઉચ્ચાટ, આ જીવ શે ફડકે છે.

રે કોં જમણી આ મુજ આંખ, અતિશય ફરકે છે,

શું થયે હવે ઉત્પાત, હજી જીવ ગરકે છે.

નથી અજાણતાં પણ પાપ, કર્યું યાદ આવે છે,

કેમ નિહાવને તોય આજ, પ્રભુપાત તાવે છે.

રે! રે! મુજને પડે કદી દુઃખ, ન ચિંતા તેની છે.

(પણ) મુજ હજી યથે પતિ દુઃખી, ફિકર મને એની છે.

મારી વહાલી માતા તરત ત્યજે પ્રાણ તેવી છે,—

નિજ પુત્રીનું શુભતાં દુઃખ, નરમ એ એવી છે.

મારા વહાલા વૃદ્ધ પિતાજી, હબકી જાવાના,

મને આવ્યું જાણતાં દુઃખ, નહિ તે જીવવાના.

મારે માટે અરે! બહુ જીવ, વૃથા દુઃખી થાવાના,

કંઈ બાપડા પેટને કાજ, રહે રોજાવાના.

એક જાણના પાપે નાવ, સમુદ્રમાં ખુડે છે,

એક રથેનનો અધર્મ આજ, અનેકને પીડે છે.

૧ પોતાની કૃતિને અર્થાત કૃતિવિના, માત્ર દેવી શુભોમા ઉપર ઉપરથી ફરવું નિર્ણય
 છે, તેમજ પોતાની ધર્મ પત્નીને પણ તે શુભોથી યુક્ત કરવી આવશ્યક છે.

વિજયંત—(પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા ! આ મિથ્યા ચિંતામાં શરીરને શું કરવા શીથી નાંખે છે ? ધર્મને ઉની આંચ આવતી નથી, એવો મોટો પુરગોનો નિશ્ચય છે, છતાં આ ખાલી ભયથી શા માટે 'ક' પે છે ?

મુવર્ણી—સ્વામિનાથ ! આપ કહેછો તે સત્ય છે, ધર્મનો અતે જ્ય જ થાય છે, એ નિશ્ચય છે, તોપણ ધર્મ આત્મનારની કસોટી થવાં તેને દુઃખ આપ્યા વિના રહેતું નથી, એવો નિયમ હોવાથી મને પણ દુઃખ આવશે કે શું એ વિચારથી ચિંતા થવા કરે છે.

વિજયંત—પ્રિયા ! કાંઈ બધા જ ધર્મથી આત્મનારને દુઃખ આવે છે, એવો નિયમ નથી. માટે તું દ્રિફર કરીશ નહિ અને આપણું આટલાં બધાં મનુષ્યોની યોગીમાં તાગ સામી ઉઘી નજર કરવા કાઠના ભાર નથી, તો તારો વાંકો વાળ તો કાણ જ કરી શકનાર છે, માટે તું નિર્ભય રહે.

મુવર્ણી—પ્રાણપતિ ! આપનું કહેતું સાચું છે. પણ દુઃખ આવવાનું થાય છે ત્યારે ગમે તેટલી યોગીઓ છતાં અને ગમે તેટલી સાધનાતા છતાં પણ આ યા વિના રહેતું નથી. ત્રિલોકના પતિ રામચંદ્રસરખા માથે પતિ છતાં સીતાને રાવણ દરી ગયો, પુણ્યશ્રેષ્ઠ નગરાન જોવા સ્વામિ છતાં દમયતીને વનવન રવાનું પડ્યું, અને અર્જુન અને ભીમજોવા ત્રણે લોકમાં કાઠથી ન જિતાય એવા સ્વામિ છતાં દ્રૌપદીનાં રુભાવએ વસ્ત્ર ખેંચાયાં, માટે વાંકા દહાડા આવે છે ત્યારે બધા ઉપાય નિષ્ફળ જાય છે.

વિજયંત—પ્રિયા ! આજ તું સ્ત્રીમતિના બીકણુ રચનારને વશ થઈ છેકે બીજા બની ગઈ છે. અને તેથી તને ભય આવવાનો જરા પણ સભય ન છતાં તને ભય લાગ્યા કરે છે. હજુ દુઃખ આપ્યા પહેલાં તું આટલી બધી નરમ થઈ ગઈ હું, તો દુઃખ આપ્યે તારી શી દશા થશે ?

મુવર્ણી—

નથી ડરતી હું બધી પ્રભુ 'હું' જરી રે,

આપ ચરણે છું જ્યાં લગી રહી ઠરીરે, નથી ડરતી.

અગ્નિની જ્વાળા પણ આપ નિકટમાં, જાણું શીતલ વાયુની લહરિ રે;—

ઝેર ગળું પણ અમૃતજેવું, પ્રિયતમ તમને દૃઢય પરીરે;—

આપ વિયોગે પણ પ્રભુ, અમૃત ભામે ઝેર,

દાહ કરે બાદુ અંગને, શીતલ પવનની દહેર,

મુખ મુજ સ્વામિ આપ હો, બળ મુજ સ્વામિ આપ,

જળમીનસમ ન ચઢી શકું, વિયોગનો હું તાપ.

એ થકી ચરર્પર કંપતું હૈયું, એકાંતમાં રડું નયન ભરીરે;—

વિજયંત—

ચોક ન કર વૃથા મુન્દરી, ધર દૃઢયે મુવિચાર,

ઇંદુ મુજ દુઃખને નિવારણે, ધરી શિર હાય દંતર;—

જે આ પ્રિયા ! મારા દેહમાં રે, વહેતો જ્યાં લગી ત્યાં

ત્યાં લગી રક્ષણ તારું કરું, ધર વહાલી ! વિશ્વાસ;—
 વૃક્ષની છાયા આ વૃક્ષથી રે, કદી અળગી ન થાય,
 હુંથી ન ક્ષણ પણ તે રીતે, પ્રિયા ! તુજથી છુટાય;—
 પાપીનો પોતાના પાપથી રે, નિશ્ચય થશે જાણ નાશ,
 ધર્મીનો પોતાના ધર્મથી, થતો સદા સુખે વાસ;—

સુવર્ણા—ભગવન ! આપની કૃપાથી મને સમજાયું છે કે આ જગતમાં જ્યારે ત્યારે પાપીઓનો વિનાશ થાય છે જ, અને પુણ્યવાન પ્રાણીઓને સુખ મળે છે જ, એમ છતાં અમે અળગા જાતિને અધર્મીયરણી પાપી મનુષ્યોથી બહુ વાર સંકટો સહન કરવાં પડે છે, તેથી જ મને આ દુષ્ટ રથેનનો ભય લાગે છે. પણ વારુ, મારા પિતાને સમાચાર કહેવા આપણે મોકલેલા પેવા બ્યવસહન બ્રાહ્મણની કાંઈ ખબર અંતર આપી કે નહિ ? એ દુષ્ટ કેમ નહિ આવ્યો હોય ?

વિજયત—પ્રિયા ! દુષ્ટ સુધી કાંઈ ખબર આવી નથી. પણ હવે એક બે દિવસમાં સમાચાર આવવા જોઈએ ખરા.

સુવર્ણા—પેલી તપસ્વિની આવીને એતવણી આપી ગઈ તે જ દિવસે આપણે એને મોકલ્યો છે, તેથી પહોંચી તો જવો જોઈએ. પણ આજ કાલ રસ્તામાં ઘણો ભય હશે, તેથી વખતે કાંઈ સંકટમાં આવી પડ્યો હોય.

વિજયત—પ્રિયા ! એને ઘોડો લઈ જવા કહ્યું, તથા સાથે માણસો રાખવા કહ્યું, પણ એ હડ કરી એકલો જ ગયો. એણે વેપ તો એવો લીધો છે કે ચાલતા સુધી એને કાંઈ છેડે નહિ.

સુવર્ણા—પણ એની પામે જોખમ છે તેથી કામને વહેમ આવે ને ત્રાસ આપે ત્યારે જો એને કંઈ અડચણ આવી તો મારાં માથાપને વખતસર સદેશો મળશે નહિ, અને દુષ્ટને રોકા શકાશે નહિ.

વિજયત—હો સુંદર મુખવાળી ! તું ચિંતા કરીશ નહિ તે દિવસ તું નાત્રે ચમકી ઉઠી તે જ વખતે મેં કેટલાક સ્વારો તેની ખબર કહાડવા મોકલ્યા છે. પણ ગજનંદમાં તેમને વીગતવાર સદેશો કહેવાયો નથી. માત્ર એટલું જ પૂછી લાવના કહ્યું છે કે “ત્યાં કોઈ અહિંથી આવ્યું છે ?”

સુવર્ણા—મને તો આ આ ચિંતામાં રાત્રે નિદા પણ આવતી નથી, અત્ર પણ ખવાતું નથી અને કોઈ કામમાં કશો ઉત્સાહ જણાતો નથી. અરેરે ! આટલાં વર્ષ આપણાં જો આનંદમાં ગયાં તે આનંદ તો જણાયો પણ નહિ, ને આ દુખનો સમય આપી દેવો ગ્લે. મારાથી આપને પણ સંતાપનું કાગળ થયું છે. જો આ વખતે મારા પ્રાણ છૂટી જાય તો આપને તથા સર્વને મારે મારે થતું દુખ મટી જાય, પણ—

માગ્યું ન મરણ આવતું, પણ દુઃખીને જગમાંઘ,

દુઃખીને, દુલગીને પતિ !—

માગ્યું ન

ખાટલો સેવતો રાગી, વહાલાનો વિયોગી, ગરીબ થયેલ ભોગી,
 કાયર કાયર થાય, છુટવાને ચાહી, કાળ ન તોય ખાય; તેને મરું ન

વિજયંત—

શીઠ વટે તું વહાલી ! આજે, શોકનાં આ વેણ,
શોકનાં આ વેણ, પ્રયા ! હૃદયને હુઃખહેણ; શીઠ
હુઃખે ધીર ધારવી, યુક્તિને વિચારવી; આપદા નિવારવી,
ભયે આમ નેણ, વધે હુઃખવહેણ, યતું ન કહી ચેન; તોએ શીઠ
કલુષા—(પ્રવેશ કરીને) શેઠ ! વૈદરાજ પધારે છે.

વિજયંત—મહે આવયા દે.

વૈધ—(વ્યક્તીક નામના વિદ્યાર્થીસાથે આવીને) કેમ શે! સાહેબ ! આજે ખાતી તબિયત કેમ છે ?

વિજયંત—વૈદરાજ ! હમણાં તો તબિયત બહુ જ લયળી ચાલે છે. અમરોપરથી રચિ ઘડી ગઈ છે, અને રાત્રે ઉંઘ પણ મિત્રકુલ આવતી નથી.

વૈધ—શેઠ ! હું આપને એક પરીપ્રા આપું છું તે મધસાથે મુતી વખતે ચારી જ્વાળી છે. એથી રાત્રે બહુ સારી ઉંઘ આવશે. અને તેની કોઈ જાતની સવારે ખરાબ અસર જણાશે નહિ. એમાં નિશા આવે એવું કંઈ જ નથી, માટે બેઠ્ઠીકર રહેજો. (વ્યક્તીકને) અદ્યા વિદ્યાર્થી ! પેલું નિદ્રાપ્રવર્તનચૂર્ણ કહાડ, અને તેમાંથી એક એક વાલની ત્રણ પરીપ્રાઓ શેઠને વાળી આપ.

વ્યક્તીક—હા છ, બાંધી આપું છું. (ઔષધની પેટી ઉઘાડીને સ્વગત) દવે સાગ આવ્યો છે. આ શીશીમાંથી પરીપ્રાઓ વાળું છું, પણ એ પરીપ્રાને બદલે આ છુપારી રાખેલી પેટી જાતકે આવેલી પરીપ્રાઓ, જે હું ચેરથી લાવ્યો છું તે આપી દઉં છું. બોમ જોગે જો વૈદ્યાવાએ પરીપ્રા છોડી જોઈ તો બાર વાગી ગયા. (પરીપ્રાઓ બદલી નાંખી જાતકવાળી પરીપ્રાઓ વૈદરાજને આપે છે.) લો વૈદરાજ !

વૈધ—કેમ, વાલ વાલની જ બાંધી કે કોઈ ઝોઝી વધતી બાંધી ?

વ્યક્તીક—આપે વાલ વાલની જ કરીને પછી ઝોઝી વધતી શું કરવા બાંધું ? તે છતાં આપ છોડી જુઓને. (સ્વગત) છોડી જોઈ તો તો બોમ મળ્યા જ તો !

વૈધ—ના દે, મને તારો પકો બરેસો છે. (શેઠને) લો શે! સાહેબ ! એને પાવલી બાર મધમાં શેઠાણીને મરાડી દેજો.

વ્યક્તીક—(સ્વગત) જામ માટે છે દવે, દવે તો અદિથી છૂટું કે જાતકને કહી આતું કે આજની રાત્રે કામ સાધવાનો ખરો સાગ છે. પેલાં દુર્ગતને પ્રનારકને ચેતવનો જાતકે કે બચ્ચાંઓ ! આજે દવે હોંશિયાર રહેજો.

વૈધ—શે! સાહેબ ! ત્યારે દવે આપ્યા છે ?

વિજયંત—હા વૈદરાજ ! પધારો, બહુ શ્રમ થયો છે. (કમુગાને) ચરે દબી ! પેલા પ્રનારકને કહેને કે વૈદરાજમારે પાન અતર લાવે.

(પ્રનારક પાન અતર આપે છે. પછી પૈદ ઉઠે છે. જ્યાં જ્યાં બારબાં આવતો)

વ્યક્તીક—(પ્રનારકને ધીમેથી) અદ્યા ! આજે સગલ ચોક્કું બેસી મરું છે. હું જાતને જાતકને કહું છું તે પાછલે બારબે આવો નિવાર રાખજો. પછીનું બધું કામ કરવામાં જોજો કસર રાખજો. (કહેતો કહેતો ચાલ્યો જાય છે.)

વિજયંત—ત્યારે પ્રિયા ! તું આ પડીકા લઈને સ્વસ્થપણે ઉઘી જા. (દાસીને) અરે દાસી ! પેલું મધ લાવતો.

(દાસી લાવી આપે છે. રૂપાના પાવમાં સુવર્ણને કાઢી આપી પડીકા નાંખી આપે છે. અને સુવર્ણ તો ચાટી સુઈ જાય છે.)

વિજયંત—અરે દાસી ! તું ને વિદગ્ધા આ પલંગની પાસે ચોક્કી કરતાં બેસો. વારાફરતી જાગજો. તું ઉઘે ત્યારે વિદગ્ધા જાગે અને વિદગ્ધા ઉઘે ત્યારે તું જાગજો. અને એ પ્રતારક ને ફરૂંત ! આમ આવો ! તમે બે વારાફરતી આ આરણ્યા આગળ ચોક્કી કરજો. સમજ્યા કે ?

પ્રતારક તથા ફરૂંત—જાડ સાફ, સાહેબ.

(પછી વિજયંત સુઈ જાય છે, તેમને સુતેલા જોઈ વિદગ્ધા પણ પલંગ પાસે સુઈ જાય છે, કલ્પા જાગતી બેસે છે; થોડી વારે કલ્પા ઊઠે છે, અને વિજયંત શેઠ લગ્યા કે નહિ તેની પલંગ પાસે જઈ ખાતરી કરી આવે છે, પછી સુવર્ણના પલંગપાસે જઈ ખાતરી કરે છે, પછી વિદગ્ધાને ઘાટી બાજુએ લઈ જાય છે.)

કલ્પા—અહીં જો ! બંને લસલસાટ ઉઘે છે. માટે જા ! પ્રતારકને મોકલ કે જાલક આવે. લઈને પાછલે બારણે આવ્યો છે કે નહિ તે જોઈ આવે. કહેજો કે હોંશીયારીથી જાગે.

(વિદગ્ધા બારણાઆગળ જઈ પ્રતારક તથા ફરૂંતને સમાચાર કહી આવે છે. તે તથાસ કરવા જાય છે.)

કલ્પા—અહીં ! હવે આવ, આ દીવા ઓલવી નાંખીએ. (દીવા ઓલવી નાંખે છે. એટલામાં પ્રતારક આવે છે.)

પ્રતારક—જાલક આવે. લઈને આવ્યો છે, અને કહે છે બધી તૈયારી છે.

કલ્પા—પ્રતારક ! ત્યારે તું અમારી સાથે રહે. અમે બે જણ સુવર્ણને સંભાળીને ઉંચકી લાવીએ છીએ. તું અમારી સાથે આગળપાછળ સરત રાખતો રહેજો, કેઈ આવે તો ચેતાવજો અને ફરૂંત ! તું અહિં જ રહેજો. વખતે શેઠ જાગે અને કંઈ માગે તો જવાબ આપજો.

(પછી કલ્પા તથા વિદગ્ધા સાવચેતીથી સુવર્ણના પલંગપાજળ જાય છે અને બધું જ બીમેથી આજીવણ સરત રાખી સુવર્ણને ઉંચકીને પાછલે બારણેથી તેને લઈ જઈ ત્યાં રાખેલા ચાનામાં સુવાડી દે છે. અને પછી બંને દાસીઓ તથા પ્રતારક પાછાં આવે છે.)

કલ્પા—(ફરૂંતને) કામ તો ફતેહ કરી આવ્યાં, આવેલો પણ ચાલતો યઈ ગયો. હવે શેઠ થોડા વખતપછી વખતે જાગશે અને શેઠાણીને નહિ લુએ તો બધું ચકર આપણે માથે આવશે. માટે વિદગ્ધા ! તું તારે ફેકાણે બેસ. તમે બંને પણ તમારે ફેકાણે જાઓ. અને હું પલંગ આગળ જાગે ચીસ પાડીને રડું છું અને તમે પણ બૂમો પડનાં ને દોડતાં આવજો. પછી હું કહીશ કે હજી દેહાણતા ઉત્તરગાથી મને તો મોકું આવી ગયું. પણ જગજાગે જોયું તો અંધારું દીડું, એટલે ગભરાઈને પલંગમાં દાખ ફેરવ્યો તો બાહરે દીડું નહિ. એટલે ચીસો પાડી. તમે પણ એ જ પ્રમાણે કહેજો, સમજ્યાં કે ? જાઓ ત્યારે તમારે ફેકાણે એટલે ચીસ પાડું.

(સર્વ પોતપોતાને કેસણે નય છે, પછી કલુષા મોટી સ્ત્રી પાસે મળવા કરી ખૂંડે, એટલે બીજાં પણ જુઓ પાડતાં આવે છે, તે સાંભળી આતુબાલુથી બીજા નોકરો પંચ થઈ છે, યં છે ક્ષતા આવે છે)

વિજયંત—(આ મોટા પોકારથી એકદમ ચમકી ઉઠી) અરે ! શું છે ? આ દીપો ક્યાં ગયા ! અરે કોઈ હાજર છે કે ? દીપક લાવો, દીપક લાવો. (માણસો બહાર દોડી નય છે અને દીપકો લઈ આવે છે.)

વિજયંત—(પલંગલણી જોઈને) અરે ! મારી પ્રિયા ક્યાં ગઈ ! (બધા નોકરો બધે જોળી વગે છે, વિદ્યથા કલુષા, દુરૂત, પ્રતારક વધારે કલ્પનાં કરે છે.) અરે દાસી ! તું ને આ પ્રતારક-મોટી કરતાં હતાં, તેમથી તારા બાઈ ક્યાં ગયાં. ?

કલુષા—(રડતાં રડતાં) શેઠ ! મને ઉત્તરારથી ઝોકું આવી ગયું, અને નજી ત્યારે અધારું જોઈ પલંગમાં હાથ ફેરવ્યો તો બાઈ ન જણાવાથી મેં ત્રીસો પાડી. હાથ ! હાથ ! મને પાપભૂમિને જરા ઉંધ આવી એટલામાં આ શું થઈ ગયું ! હાથ હાથ ! બાઈએ કોઈ ઉપાડી ગયું કે શું ? (બે દાસીઓ તથા બે નોકરો મોઢું કલ્પાંત કરે છે.)

વિજયંત—(એક કાલુષ્યાર બેલાન જેવો થઈને) અરે કોઈ દોડો, દુષ્ટોને મારો, અને મારી સુકમાર શરીર તથા કેમલ હૃદયવાળી ધર્મપત્નીનું રક્ષણ કરો, (ગદગદ કરે) અરે નોકરો ! દોડો અને રાત્રને તથા પ્રધાનને ખબર કરો કે તમારા રક્ષણમાંથી દુષ્ટો મારી પ્રાણપ્રિયને હરી ગયા છે. અરે હાથ ! કોઈ નવ્યો, અને સુવિદ્યાતાને તથા દેવી સૂત્રતાને કહો કે તમારી વહાલી સખીથી આ દશ થઈ છે ! (નોકરો તથા બીજી દાસીઓ ચારે બાજુએ ખબર કરવા દોડી નય છે.) હાથ હાથ ! કવે હું શું કરું ને ક્યાં જઈ ? અરે ! કોઈ સારા સમાચાર લાવો, નહિ તો મારા પ્રાણ ફૂટી જશે. અરે ! એ એટલી નરમ હૃદયવાળી છે કે હું દુષ્ટોના હાથમાં સપડાઈ છું, એવું જાણતાં જ એના પ્રાણ ફૂટી જશે. અરે ! તારી મોટાઇને અને મારા પેસાને ધિક્કાર છે કે આ દુષ્ટોથી મારી ધર્મ-પત્નીનું મારાની રક્ષણ ન થઈ શક્યું. (એટલામાં પ્રધાન તથા કોટવાળ આવે છે.)

પ્રધાન—શેઠ ! આજના ન થાઓ. ધીરજ ધરો. અમે તપાસ કરીએ છીએ અને દમણાં મુવણાં બદેનનો પત્તા મેળવીએ છીએ. (એક નોકરને) અરે ! આમ-આમ આવ. આજ રાત્રે આ પલંગની મોટી કરનાર કોણ હતું, અને આ ચપનચદની આલુચાલુ બીજા રોકો કોણ કોણ હતા ?

નોકર—મહારાજ ! દમણાંથી વિદ્યથા તથા કલુષા આ પલંગની મોટામાં દેવ છે. તથા પ્રતારક અને દુરૂત-ચપનચદની બહાર મોટી કરે છે.

કોટવાળ—વિદ્યથા, કલુષા પ્રતારક અને દુરૂત ! ગાસો, આમ આગળ આવો, સિપાઈઓ ! એમને કચળમાં લો.

વિજયંત—કોટવાળ ! એ મારા વિશ્વાસનાં મનુષ્યો છે. એમનાથી કોઈ તરત થવાનો સંભવ નથી.

પ્રધાન—શેઠ ! આપ દમણાં સાંન રહેવા ફૂપાકરો, અને જે યાવ તે રહેવા કરો.

કોટવાળ—(ચારને ખૂબ પમકી આપીને) બેસો, આજે તમારી મોકી હતી ને એટલામાં મુવણાં બદેન ક્યાં ગયાં !

ચારે જણ—મહારાજ ! અમે તો નિરપરાધી હીએ, અમને તો પણ દદાગાના ઉન્નતરાથી ઉધ આવી ગઈ તેથી શું થયું તે કશું જાણતા નથી.

કોટવાળ—(ડાળા કકડાતીને) અરે દુષ્ટો ! જૂકું બોલો છો ? આ તમારા ચહેરાકે પથી તમે શું-હેગાર છો એવું ચોખ્ખું જણાય છે. સિપાઈઓ ! બાંધો આ દરામખોરોને અને, લગાવો દરેકને ફટકા—કશુ ન કરે ત્યાં સુધી. યાદ રાખો, માથે સાચું નહિ કહો તો ચામડું ફેડી નાંખવામાં આવશે. પાપી અંગણો ! તમારી મદદવિતા આ કામ અને જ નહિ.

કલુષા—ચામડું ફેડી નાંખશે તો માઆપ ધણી છો, પણ અમે વગરવોકે માપાં જાણીએ છીએ.

પ્રતારક—મહારાજ ! શોભને પૂછો, અમે કેવી વફાદારીથી નોકરી કરીએ છીએ તે.

કોટવાળ—અરે સિપાઈ ! નેઈ શું રહ્યો છો ! લગાવ દુષ્ટોને.

(સિપાઈ વિદગ્ધાને પ્રથમ મારે છે, એટલે ન સહન થવાથી તે)

વિદગ્ધા—રાંડ કનુયા ! આ બધા તારાં મૂળ વડાયાં. હું પેહેલેથી કેતીતી કે—

કલુષા—હવે જાની મેર રાંડ

કોટવાળ—સિપાઈ ! લગાવ રડોને, એમ એ કજૂલ કરવાની નથી.

વિદગ્ધા—માઆપ ! મને મારશે નહિ, હું સામે સાચું કહું છું.

સિપાઈ—બોલ ત્યારે.

વિદગ્ધા—માઆપ ! અમે ચારે રૂબેન મહારાજનાં મૂકેલાં માણસ છીએ, અને અમે જ હમણાં થોડો વખત થયાં બાહજીને આ પાછલે બારણે થઈ ત્યાં તૈયાર રાખેલાં આનામાં મૂકી આવ્યાં છીએ.

વિગ્ધાંત—(એકદમ) અરે હાય ! ત્યારે તો મારી પ્રાણપ્રિયા દુષ્ટોના હાથમાં સપડાઈ ગઈ છે. અરે પ્રધાન ! તમે જટ હવે ઉપાય કરો, નહિ તો મારી પ્રિયા વિશ્વંજ થશે તો જરૂર પ્રાણ ત્યાગ કરશે.

પ્રધાન—(એક નાયકને) અરે નાયક ! તમે તત્કાલ જાઓ, અને મેનાપનિપાસેથી ૨૦૦ સેનિકા લઈ ભેરુંડા જવાના દરવાજે આનાની પાછળ પડો, અને દુષ્ટોને લઈ આવો. (ગય છે)

કોટવાળ—(દાસીને) બોલ, આ કામમાં બીજા કોણ કોણ સામેય છે ?

વિદગ્ધા—વૈદને ત્યાં એક જણુ વિદ્યાર્થી થઈને રહ્યો છે. તેણે જ આજે નિશા ચઢે એવી પડોશી બાહજીને આપી છે. બીજાને આનો લઈ આવનાર જાણક છે. તે—ચોરમાં થઈ બાંડે રાખી રહ્યો છે, અને બીજા પણ ધણા છે. તે બધાને એ જાળવે છે.

કોટવાળ—અરે સિપાઈ ! માણસોને લઈને જાઓ, અને આ સર્વને તન્કાળ કેદ કરો. (મુદ્દિમન્ રાત પોતાના અંગારાકોસાથે પ્રવેશ કરે છે, પ્રધાન બગેરે સર્વે લગા પછ નમત કરે છે)

મુદ્દિમન્—અરે પ્રધાન ! આપણી આ વ્યવસ્થા કેવી ? આપણી આટલી બધી સાવધાનતા છતાં દુષ્ટો શેઠનાં ધર્મપત્નીને કેવી રીતે હરી ગયા ?

પ્રધાન—મહારાજ ! ચોખ્ખા પ્રકારે રક્ષણ કરેલું છતાં વિશ્વાસ મનુષ્યો જ કુટયાં, એટલે પાછી દુષ્ટો એમના જળમાં ફાવી ગયા.

વિજયત—મહારાજ ! અવિનયની ક્ષમા માગું છું, પરંતુ મારું ધૈર્ય હવે રહેતું નથી. જળમાં ડૂબેલા મનુષ્યને તે શાથી કૂચ્યો, ક્યારે કૂચ્યો વગેરે બાબતોની ચોક્કસી કંઈ જ ક્ષાયદો કરતી નથી, માટે હવે તો જે તે રીતે મારી પ્રાણપ્રિયા એ કુષ્ટોના હાથ-માંથી સત્વર છૂટે એ ઉપાય કરો. પ્રધાનજીએ સૈનિકો દોડાવ્યા છે ખરા, પણ અરેરે ! હજી કંઈ સમાચાર આવ્યા નહિ કુષ્ટોના હાથમાં સપડાયલી મારી સુકુમાર અર્ધાંગિનાની આ સમયે કેવી સ્થિતિ હશે !

મૃદ્ધિમનુ—શેક ! પ્રધાને મનુષ્યો દોડાવ્યાં છે, એટલે થોડા વખતમાં જરૂર તમારાં ધર્મપત્નીનું રક્ષણ થશે. તમે નિર્ભય રહો અને ધૈર્ય ધરો. મારી મર્યાદામાં થયેલો આ પ્રકારનો અધર્મ અમે કેમ સહન કરીશું ? સવારસુધીમાં જો કાંઈ સમાચાર નહિ આવે તો હું પોતે સેના લઈને જઈશ, અને દુષ્ટ શ્યેનને પકડી કેદ કરી તમારાં પત્નીને છોડાવી લાવીશ, એ નક્કી માનજો. હવે રાત્રિ બહુ ગઈ છે, માટે તમે ધૈર્ય ધરી શાંતિથી સુઈ જાઓ; અમે સર્વ હવે જઈએ છીએ. અને આ સબધમાં કરવા થોડા બીજા સધળી તજનીજ અમે કરીએ છીએ. (સર્વ જાય છે.)

વિજયત—(સંગત) અરેરે ! આ એટલી વારમાં શું થઈ ગયું ? આ મારાં પૈતૃવવાળાં સ્થાનો તેના તે છતાં મારી પ્રાણપ્રિયાવિના આ ક્ષણે મને ઉજડ વગડાનેમાં લાગે છે. અરેરે ! હવે હું ક્યા જઈ અને શું કરું ?

પ્રિયાની રે, આ ક્ષણ શી સ્થિતિ હશે ?

ચંદ્રવદની એ,	અતિશય કોમલ,	દુખ આ કો વિધિ સહશે,	પ્રિયાનીં
જરી પણ દુખ નથી સ્વપ્ને	જોયું,	આ દુઃખે જળી મરશે,	પ્રિયાનીં
સુખ સુખ જોયાવિષ્ણુ	જળના લેતી,	સુજવિષ્ણુ શે જીવશે,	પ્રિયાનીં
પતિસુખથી સુખી,	દુઃખે દુઃખી,	શ્રી બીજી ન થશે,	પ્રિયાનીં
સુખ સુખકેરી ચિંતા	નિશ્ચિન,	કોણ હવે ધરશે,	પ્રિયાનીં
સુખ ગૃહની લક્ષ્મી	દેવી એ,	ફરી શું ન અહિં ફરશે,	પ્રિયાનીં

(નિશ્વાસ નાંખીને) અરે ! પણ આમ શોક કર્યાં કયું શો ક્ષાયદો ! આલ, હું પણ મારી પ્રિયાની શોધમાં નીકળી પડું. મને કાંઈ ઉધ આવવાની નથી. જોકે, કોટવાજે, પ્રધાને તથા સેનાપતિએ શું કર્યું છે. (જાય છે.)

(ચાર સખીઓ ગાતી ગાતી પ્રવેશ કરે છે.)

સર્વ—ચાલો ચાલો, આપણ સખીની શોધે નીકળીએ.

સુનીતા—ધનુષ્યને સખિ સદા ઝાલો,

સુવિકાંતા—બાણને તરવાર ઝાલો,

સુનેત્રા—નથી કરવો જીવ વહાલો,

સુસ્મિતા—વેગથી રણમાંહિ હાલો,

સર્વ—શૂર દર્શાવી અનુપમ, દુષ્ટદુર્જન દળીએ,

સુવિકાંતા—પુરુષનો સખિ ! વેશ લઈએ.

સખીનીં

સુનેરા—કોઇને કશું શીઠ કહીએ,

સુનીતા—દુશ્મનોની પુઠ અહીએ.

સુસ્મિતા—ભેંરડાલગી ઠેક જઈએ,

સર્વ—રથેન હણી સખી છોડવાવિણુ ઘરભણી ના વળીએ; સખીની૦

(શ્રીમાન વિશ્વવિરચિત શ્રીસતીસુવચ્છા નાટ્યનો પ્રથમ અંક સમાપ્ત.)

ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના પૃથ ૩૦૬ થી.)

પ્રત્યેક અવહારમાં ઇષ્ટવૃત્તિના અકુરને સ્પુરાવવાના અભિમાનીના બલને સંકલ્પશક્તિ (will power) કહે છે. તે સંકલ્પિત સ્વરૂપ (embryonic or embodied idea) અંતઃકરણદર્પણઆગળ પ્રકટ થતા ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનજન્ય પ્રત્યયો અથવા આભાસોને જોઈ જોઈ દૂર કરે છે, અને જ્યારે પોતાના સમાનાકારઆભાસને જુએ છે ત્યારે તેને વર-માલા આપી તેની સાથે સંલગ્ન થઈ ફલરૂપ વાસ્તવ જ્ઞાનને (consciousness) પ્રકટ કરે છે. આ પ્રમાણે સંકલ્પિત સ્વરૂપ અથવા વૃત્તિનું અંકુર અભિમાનીના ચિંતનબલથી પલ્લવિત થાય છે; નિશ્ચયબલથી પુષ્પ ધારણ કરે છે, અને અભિમાન અથવા એકવત્ થવાના બલથી ફલોદય પામે છે.

આપણા માનસશાસ્ત્રમાં ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનજન્ય પ્રત્યયોથી પ્રકટ થનાર ફલરૂપ જ્ઞાન (consciousness) ની સહાયક સામગ્રીને મન, ચિત્ત, શુદ્ધિ અને અહંકાર એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે વ્યવસ્થિત અનુભવ (organized experience) કેવલ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી થતો નથી, પરંતુ વૃત્તિજ્ઞાનથી થાય છે, અને તે વૃત્તિજ્ઞાન (Idea) ઇ-ષ્ટાર્થના આભાસસાથે જ્યાં સુધી સંલગ્ન થતું નથી ત્યાં સુધી તેનાથી ફલરૂપ જ્ઞાન (Consciousness) પ્રકટ થતું નથી. વૃત્તિજ્ઞાનને ફલરૂપ જ્ઞાનપર્યંત પહોંચાડવામાં અભિમાની પોતાની ચતુર્વિધ શક્તિથી પ્રયત્ન કરે છે.

જ્યાં સુધી વૃત્તિજ્ઞાન સ્વસમાન દ્વિતીય અર્થની અથવા આભાસની શોધ કરે છે ત્યાં સુધી અતૃપ્તિ હોય છે, અને જ્યારે દ્વિતીય અર્થ પોતાના સ્વરૂપમાં એકવત્ થાય છે, અર્થાત્ વૃત્તિ અને અર્થનો ઈતન્મયરમ અભિન્ન થાય છે ત્યારે વૃત્તિ ચરિતાર્થ થઈ અભિમાનીમાં આનંદને-માધુર્યને-પ્રકટ કરે છે.

ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનનો ગ્રાહ્ય અર્થ ઘટપટાદિ જાણવિષયો હોય છે, ત્યારે વૃત્તિજ્ઞાનનો ગ્રાહ્ય અર્થ અંતઃસ્થ સમાનગતીય આભાસ અથવા પ્રત્યય હોય છે. વૃત્તિજ્ઞાન સમાનગતીય પ્રત્યયરૂપ વિષયને પ્રાપ્ત કરી ફલજ્ઞાનનો ઉદય કરી ચરિતાર્થ થાય છે ત્યારે અભિમાનીના વ્યવસ્થિત અનુભવની એક કડી ધડાય છે. અને આવા અનંત અનુભવની કડીઓથી જ્ઞાનની મજબૂત સાંકળ ધડાય છે.

વૃત્તિજ્ઞાન સામાન્ય અને વિશેષ એમ બે પ્રકારનાં હોય છે. ગોત્વ, ઘટત્વ ઇત્યાદિ

આકારકૃતિજ્ઞાન સરલ અને સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ વ્યક્તિના અનુભવના આધારે છે. અર્થાત્ આપણી મનોભૂમિમાં ગાળતું, ઘટતું અસાધારણ સ્વરૂપ રચાયેલું હોય છે, અને તે સ્વરૂપને અનુસાર પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનના વિષયરૂપ વ્યક્તિઓની આપણે પરીક્ષા કરીએ છીએ. આ અસાધારણ સ્વરૂપલક્ષણ (conception) જે પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે એવી વ્યક્તિઓમાં ચરિતાર્થ થાય તે વિશેષાકાર વૃત્તિજ્ઞાન (simple idea) કહેવાય છે. પરંતુ કેટલાંક વૃત્તિજ્ઞાન એવાં મિશ્ર અને વિસ્તૃત રૂપનાં હોય છે કે તેના આભારે ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનનો વિષય થતો નથી. શાસ્ત્રીય પ્રયોગોની ભાવનાઓ આપણી મર્યાદાવાળી ઇન્દ્રિયોના વિજ્ઞાનના વિષયરૂપ કદી પણ થતી નથી. તે ભાવનાઓ કેવલ મનોભૂમિમાં ચરિતાર્થ થાય છે અર્થાત્ તે ભાવનાઓ પોતાના ઇષ્ટ પ્રમેય અથવા ભાવનીય અર્થને વિસ્તૃત મનોભૂમિમાં જ અનુભવે છે. આ વિશાલ છતાં અસાધારણ સ્વરૂપલક્ષણને ધારણ કરનાર ભાવના અથવા વિચારને સામાન્યાકાર વૃત્તિજ્ઞાન (General Ideas) કહે છે. પરમાણુની આકાંક્ષાદ્રવ્યતા તરંગોની, ભૂસ્તરવિદ્યાના કાલક્રમની, સૌન્દર્યની, સામાજિક જીવનની... વગેરે ભાવનાઓ આ સામાન્યાકાર વૃત્તિજ્ઞાનનાં ઉદાહરણો છે. કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાની વર્તમાન ઇન્દ્રિયોવડે આ ભાવનાઓના ભાવનીય અર્થને પ્રત્યક્ષ અનુભવી શકતો નથી, તેપણ તે ભાવનાઓની સત્યતા આંતર અનુભવજલથી નિર્ણયિત થાય છે. આથી ભાવનાઓનું સત્યાસત્યપણું અમુક વિચારક્રમથી થઈ શકે છે. પરમાણુરૂપ ભાવનીય પદાર્થ પ્રત્યક્ષ ચક્ષુરિન્દ્રિયનો જે કે વિષય થતો નથી, તેપણ તે ભાવનાને અનુસાર રચેલી જગદુત્પત્તિની પ્રક્રિયા અને તે પ્રક્રિયાનુસાર રચાયેલા બાહ્ય પર્વતાદિ પદાર્થો ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિષયરૂપ થઈ શકે છે. આ કાર્યલિંગક અનુમાનથી કારણરૂપ સામાન્ય વૃત્તિજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે. જે ભાવનાઓ આંતર પ્રદેશમાં તેમ બાહ્ય પ્રદેશમાં સામાન્ય અથવા વિશેષ રૂપમાં ચરિતાર્થ નથી થતી, તે ભાવનાઓ અસત્ય કહેવાય છે. જેમકે શશશૂંગ, વંધ્યાપુત્ર વગેરે ભાવનાઓ. આ ભાવનાઓ વ્યવસ્થિત અનુભવ (organized experience) ની જનક હોતી નથી. સઘળાં અપયાર્થ જ્ઞાન અથવા વિપર્યયની ભાવનાઓ અનકરણની વ્યવસ્થિત કેળવણીના અભાવથી જન્મ પામે છે. તે ભાવનાઓનું અપયાર્થપણું ઉંચા દૃષ્ટિબિંદુથી જણાય છે. વસ્તુતઃ અત્યંત અસદૃશ્ય પદાર્થ જ નથી; અને તેથી અસદૃશ્યે ગણાતી ભાવનાઓ પણ ભાવનારૂપે મનોભૂમિમાં સત્ય છે આથી ભ્રમજ્ઞાન પણ ભ્રાન્તચિત્તની અપેક્ષાથી સત્ય છે, કેમકે તે ચિત્તને તે સત્ય જ પ્રતીત થાય છે. જેમ જેમ અભિમાનીનું દૃષ્ટિબિંદુ મૂર્તદ્રવ્યોમાંથી અમૂર્તદ્રવ્યોમાં મૂકાતું જાય છે તેમ તેમ તેનાં ભાવના (Ideas) અને ભાવ્ય (object) બદલતા જાય છે, અને નીચલી કોટિની ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાન અસત્ય હરતાં જાય છે. આથી એમ સમજવાનું નથી કે નીચલી કોટિની ભાવના અને ભાવ્યો અત્યંત અસત્ય છે. ભાવનાની સત્યાસત્યતાનો નિર્ણય તે ચરિતાર્થ થાય છે કે નહિ તે ઉપર છે. જે ભાવના વાવૃત્તિજ્ઞાન ગોનાના ઇષ્ટ ભાવ્ય અથવા જોયસાથે અલિન થઈ ચિત્તન્યરસને અભિમાનીમાં પ્રકટાવે તે ભાવના સત્ય છે. જ્યારે ભાવના ભાવ્ય વિષયો અમૂર્તકોટિમાંથી અન્યાકૃત કોટિમાં જાય છે ત્યારે તે ભાવનાની શુદ્ધતા અને સૂક્ષ્મતા અવર્ણનીય હોય છે, અને આ જ ક્રમથી પરમાત્મતત્ત્વની અથવા તત્સાચી વૃત્તિજ્ઞાનમાં ઉચ્ચત્વજ્ઞતાનો અવધિ આવે છે. જેમ ધરની ભાવનામાં ઇંટ માટીની ભાવના અંતર્ગત હોય છે, જેમ શરીરની ભાવનામાં અવયવો

ની ભાવના અંતર્ગત હોય છે, તેમ પરમાત્મતત્ત્વની ભાવનામાં સમગ્ર વિશ્વના પદાર્થોની ભાવનાનો સમાસ થાય છે.

અત્ર જણાવવાની જરૂર રહે છે કે એક જ વિષયની ભાવના તે વિષયના વિશેષ ભેદથી ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. લોક વ્યવહારપુરતું ધરસંબંધી વૃત્તિજ્ઞાન, ઇંટ માટી લાકડાં વગેરેના અમુક સંનિવેશના પ્રત્યયવિશેષથી ચરિતાર્થ થાય છે, પરંતુ કારીગરના દૃષ્ટિબિંદુથી અધિક પ્રત્યયવિશેષની અગત્ય રહે છે. સામાન્ય મતિના મનુષ્યોની શરીરવિષયક ભાવના અને શારીરશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળાની ભાવનામાં પણ તેવો જ ભેદ હોય છે. સામાન્ય મતિના મનુષ્યની શરીરસંબંધી ભાવના હાથ પગવાળા મનુષ્યને બહારથી જોવાથી તૃપ્ત અથવા ચરિતાર્થ થાય છે, ત્યારે શારીર શાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળાની ભાવના અંતઃસ્થ અવયવોના અને તેનાં કાર્યોના પ્રત્યયવિશેષસહિત સ્પૂર્ણ શરીરના અવલોકનથી તૃપ્ત થાય છે.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે ભાવના અને ભાવ્ય અથવા વૃત્તિજ્ઞાન અને તેના જોયેલો સંબંધ માત્ર સત્ય ફલજ્ઞાનનો (consciousness) જનક નથી પણ ઇષ્ટસંબંધે જ તેના ફલજ્ઞાનનો જનક છે.

મનુષ્યપ્રાણીને મોટો ભાગ ચાતુર્ય ભાવનાઓમાં અને તે પણ ઉપર વર્ણવેલા વિશેષ વૃત્તિજ્ઞાનોમાં જ રમણ કરનાર હોવાથી વૃત્તિજ્ઞાન અથવા ભાવના જેવ અથવા ભાવ્યના સમાનાકાર થઈ ચરિતાર્થ થાય છે. એ સિદ્ધાન્તથી એમ સમજે છે કે જેવ અથવા ભાવ્ય પદાર્થ ફોટોગ્રાફ જેવા હશે, પણ તેમ નથી. ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી પ્રકટ થતા પ્રત્યયો, ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાનના લગભગ સમાનાકાર હોય છે તેપણ ભાવનાનો ભાવ્ય વિષય સર્વોચ્ચ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનજન્ય પ્રત્યયરૂપ હોતો નથી, સર્વમાત્રાનો ફોટોગ્રાફ કંઈ પાડી શકતો નથી, તેપણ તેની ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાન ખગોળવેતામાં ચરિતાર્થ થાય છે. “એક્સ” નામનાં કિરણોથી પાડેલા શરીરનાં આંતર અવયવોના ફોટોગ્રાફ અને તે તે અવયવોનું શારીરશાસ્ત્રજ્ઞનું વૃત્તિજ્ઞાન સરખા આકારનું અર્થાત્ રૂપમાં સરખું હોતું નથી. અંતઃકરણના દ્રવ્યનું બધું એવું છે કે તેના પરિણામનો અમુક આકાર સંકેતથી અમુક ભાવ્યનું ભાન કરાવે છે. આથી ભાવનાઓ ભાવ્યના સાંકેતિક ચિહ્ન વા પ્રતીકરૂપે હોય છે. ભાવના અને ભાવ્યનું સાદસ્ય રૂપમાં સમજવાનું નથી, પણ જે સાદસ્યથી ફલજ્ઞાન પ્રકટે તે સાદસ્ય જ ઇષ્ટ ગણાય છે. ચાતુર્ય પ્રત્યયોનો ત્યાગ કરવાથી આ પ્રક્રિયા સ્પષ્ટ સમજાશે. અમુક રાગની અથવા સ્વરની ભાવના અને સ્વરમાં શું પ્રત્યક્ષ સરખાપણું હોય છે, ઉજ્યુતાની ભાવના અને ઉજ્યુતાન્યમાં શું મળતાપણું હોય છે; મંત્રના શબ્દજન્ય ધરનિમાં અને અર્ધરૂપ દેવતામાં પ્રત્યક્ષ શું સાદસ્ય હોય છે ? ઇન્દ્રિયોથી જેનું સરખાપણું કળી શકાતું નથી તેથી આ રાગની, ઉજ્યુતાની મંત્રાર્થની ભાવના પોતપોતાના ભાવ્યથી ચરિતાર્થ થાય છે એ આપણા સ્વાનુભવનો વિષય છે. આથી ભાવના અને ભાવ્યનું અથવા વૃત્તિજ્ઞાન અને જોયનું સરખાપણું ફલજ્ઞાનનું જનક છે. એ સિદ્ધાન્તથી એમ સમજવું નહિ કે તે બેના આકાર અથવા રૂપ સરખાં હોય છે. રૂપમાં તો ઘણી વખત ઉત્કટાપણું હોય છે. છતાં સાંકેતિક સ્વરૂપવિશેષથી (Symbolic form) ભાવ્યનું ફલજ્ઞાન પ્રકટે છે. આ ન્યાય ભાષાઓમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. ઘોડો શબ્દ આપણે સિપિમાં લખીએ તેની સાથે પ્રત્યક્ષ યોગદર્શ પ્રાણીનું કંઈ પણ મળતાપણું હોતું નથી. તેપણુ તે શબ્દ વાંચતાં ખરા ઘોડાનું ભાન જાગતું પાવ છે. આ પ્રમાણે

આપણા અંતઃકરણમાં ભાવનાનાં સ્વરૂપો સાંકેતિક સ્વાયેલાં હોય છે, અને તે સકેત જ્યારે ભાવ્યથી ચરિતાર્થ થાય છે ત્યારે જ્ઞાન પ્રકટે છે.

ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન, વૃત્તિજ્ઞાન અથવા ભાવના, જ્ઞાનના અંશવા બેદસાક્ષાત્કાર કેને થાય છે એ પ્રશ્ન ઉભો રહે છે. જેના અર્થે આ વિજ્ઞાનધારા પુર્યષ્ટકના પરિણામપ્રવાહમાં વહે છે તે તત્ત્વનો વિચાર કરવો પ્રાપ્ત થાય છે. સદ્ગુણ બેદોના સાક્ષાત્કાર (consciousness) જેમાં અર્પણ થાય છે અને જે પોતે પોતાને બેદરાશિનો અનુભવ કરનારો માને છે તેને તત્ત્વવિદ્ “અભિમાની” “જીવાત્મા” ઇત્યાદિ શબ્દથી ઓળખે છે. એ અભિમાની બેદનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, અને તે ઉપરાંત ઉંચાં પ્રાણીઓમાં સ્વાત્મપ્રતીતિ (Self consciousness) પણ કરે છે.

આપણા સિદ્ધાન્તપ્રમાણે જે કે અભિમાનીનો સદ્ભાવ વનસ્પતિથી માંડી બ્રહ્મપદ્ધત્ત હોય છે તો પણ પશુવર્ગના ઉંચા વિભાગનાં પ્રાણીઓ અને મનુષ્યજાતિમાં તે અભિમાની ઉદ્ભૂત અથવા અભિવ્યક્ત દશામાં હોય છે. ઇતર રિચતિઓમાં તે માત્ર અનુદ્ભૂત અથવા અનભિવ્યક્ત દશામાં હોય છે. મનુષ્યજાતિના મોટા ભાગમાં પણ “બેદસાક્ષાત્કાર હું કરું છું.” એટલી જ પ્રતીતિ હોય છે, પણ સ્વંસ્પરવિષયક અથવા સ્વાત્મવિષયક પ્રતીતિ (Self-consciousness) થોડાં જ પ્રાણીઓમાં અભિવ્યક્ત થયેલી હોય છે. મનુષ્ય પ્રજાનો મોટો ભાગ શરીરનિર્વાહ તથા સામાન્ય સુખની નિર્વાહક બુદ્ધિના વ્યવહારથી પશુવત્ તમ રહે છે. તેમને આ વ્યવહાર, આ પ્રકૃતિનર્તન, આ વિજ્ઞાનની અમરૂપિયા ઉદ્દેશથી થાય છે તેનું જ્ઞાન હોતું નથી.

સ્વાત્મપ્રતીતિના ચાર વિભાગ આપણા વિચારકોએ પાડ્યા છે. (૧) મિથ્યાત્મપ્રતીતિ (૨) ગૌણત્મપ્રતીતિ (૩) સાક્ષીઆત્મપ્રતીતિ અને (૪) પૂર્ણબ્રહ્માત્મપ્રતીતિ.

મિથ્યાત્મપ્રતીતિ (Illusory or natural Self-Consciousness) નો અનુભવ આપણુ સર્વને ન્યૂનાધિક અંશે હોય છે. મારાં સ્ત્રી પુત્ર, મારાં ધરનાર, મારો દેશ, અને તેમની વૃદ્ધિહાનિમાં મારી વૃદ્ધિ હાનિ સ્વીકારી જે તનમયતા અનુભવાય છે, તેમાં મિથ્યાત્મપ્રતીતિનો સમાવેશ થાય છે. આત્મસ્વરૂપનો બાહ્યપ્રદેશના પ્રાણીપદાર્થોમાં તદ્ગત ચૈતન્યના ભાવિના જે અતિદેશ થવો તેનું નામ મિથ્યાત્મપ્રતીતિ છે. એ પ્રતીતિની શુદ્ધ કક્ષામાં ઉત્તમ સદ્ગુણોની સિદ્ધિ હોય છે. દાંપત્ય સ્નેહમાં, વાતસલ્યની ઉર્મિઓમાં, સ્વદેશોન્નતિની ભાવનામાં, શૌર્યમાં ઇત્યાદિ ઉત્તમ રાજસ્ય સદ્ગુણો આ મિથ્યાત્મપ્રતીતિના અસ્રથી જ પ્રકટે છે. જેમનામાં એ પ્રકારની પ્રતીતિ શુદ્ધ રૂપમાં થઈ નથી તેઓ પોતાના ગૌણત્માની પ્રતીતિ પણ સ્પષ્ટ રીતે અનુભવતા નથી. શાસ્ત્રો મિથ્યાત્મપ્રતીતિમાંથી ગૌણત્મપ્રતીતિપ્રતિ દોરે છે, પણ જેમનામાં શુદ્ધ મિથ્યાત્મપ્રતીતિ જ નથી પણ જેઓ કાંઈ પણ પ્રકારની આત્મપ્રતીતિવિનાના અર્થાત્ પશુવત્ મૂઢ દશામાં હોય છે તેમને શાસ્ત્ર નિરુપયોગી છે. આ શુદ્ધ મિથ્યાત્મપ્રતીતિથી અહં (ego) અનહં (non-ego) થી સ્પષ્ટ રૂપ રહે છે, અને ત્યારપછી તેને અહંના સ્વરૂપમાં જ વિવેક કરવાનો હોય છે, અથવા શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં કહીએ તો તેને સ્વગતબેદ જ પારખવાના રહે છે.

મિથ્યાત્મપ્રતીતિના વિષયરૂપ “અહં” માનસશાસ્ત્રના (psychology) નિયમ-

પ્રમાણે વિકારી અને ક્ષણિક છે. એ પ્રતીતિની સંસ્કારધારા જૈણુત્માની અલિપ્તચિત્ત કરે છે, અને તેથી પરંપરાએ સત્ય બ્રહ્માત્મપ્રતીતિમાં ઉપકારક છે.

માનસશાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે જો કે જૈણુત્મપ્રતીતિ અનુભવવ્યક્તથી ઉત્પન્ન થતી અનુભવાય છે તોપણ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર એ જૈણુત્માનો પ્રથમથી જ સ્વીકાર કરે છે, અને એમ ખતાવે છે કે તેનો આવિર્ભાવમાત્ર થાય છે. જ્યાંથી બાહ્ય પોતાનો માને, ધાત્રીને, સાથે રમનાર સિશુઓને ઝોળખતું થાય છે જ્યાંથી પોતાના અસ્પષ્ટ આંતર સ્વરૂપને તેમના અસ્પષ્ટ આંતર સ્પર્શથી પૃથક્ અનુભવે છે; અને ત્યાંથી જ વ્યાવહારિક જીવાત્માની (Empirical ego) સ્પષ્ટ પ્રતીતિ ક્રમશઃ થતી ચાલે છે.

આ સ્વતંત્રતાના નિર્વાહક તત્ત્વના પ્રકાશઅર્થે જ મિથ્યાત્મપ્રતીતિ બાહ્ય પદાર્થોનો પોતાથી વિવેક કરે છે. વૃત્તિજ્ઞાનો પદાર્થોના પરસ્પર ભેદ સિદ્ધ કરે છે, અને ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન ચૈતન્યની મંદ ઝાંખી કરાવે છે. આ સર્વ પ્રવૃત્તિમાં પરમાત્મસંકેતવશાત્ અભિમાનીનો વિકાસક્રમ સિદ્ધ થાય છે. જ્યાંસુધી અભિમાની વ્યાવહારિક સ્વાત્મપ્રતીતિ અને સંકલ્પબળને પ્રકટ કરતો નથી ત્યાંસુધી પરમાત્મતત્ત્વનો તે અભિમાનીસાથેનો દિવ્યાંશ, જેને સાક્ષી આત્મા કહે છે તે ચૈતન્યરસ્મિઓને પુર્યદ્રકમાં પ્રસરાવ્યા કરે છે. સંકલ્પ શક્તિનો (Will power) અભિમાનીમાં ઉદય થયા પછી તેને સ્વતંત્રતાથી સ્વાત્મોદય કરવા દે છે. તેની ઇચ્છાશક્તિમાં તે સાક્ષી આત્મા આડે આવતો નથી, અતુલપ્રતિકૂલ પ્રસંગોથી તેના બળને દૃઢ થવા દે છે, અને જો સ્વાત્મોદયક્રમમાં તે અભિમાની પોતાની ઇચ્છાશક્તિને પ્રત્યગાત્માપ્રતિ પ્રેરે છે તો તેને સત્ય દિશાનું અપરોક્ષ ભાન તે સાક્ષીઆત્મા કરાવે છે.

અભિમાનીના જૈણુસ્વરૂપતા પણ ગર્ભમાં રહેલી અને પરમાત્મ તત્ત્વના અંશરૂપ દિવ્ય જ્યોતિને આપણા તત્ત્વજ્ઞો સાક્ષીઆત્મા કહે છે. વ્યાવહારિક જીવ અથવા અભિમાની (Empirical ego) અને પારમાર્થિક બ્રહ્માત્મકરૂપ વસ્તુ (absolute self consciousness) નું અનુસંધાન કરનાર આ પ્રત્યગાત્માને સાક્ષી ચેત્તા કેવલો નિર્ગુણશ્વ—એ વાક્યથી શ્રુતિ પ્રભેધે છે. પરમાત્મા, સાક્ષી અને જીવ—એ ત્રણ તત્ત્વોને અને તદ્દગત અભેદને જગતના પ્રસિદ્ધ ધર્મોમાં ત્રિપુટીરૂપે આલેખવામાં આવે છે.

જૈણુત્માને અથવા પ્રમાતૃચેતનને લક્ષ્યરૂપે અથવા ભાન્યરૂપે ઘર્ષ જ્યાંથી વિજ્ઞાનક્રમ ચાલે છે ત્યાંથી મુમુક્ષુતાનો આરંભ થાય છે. પ્રમાતૃચેતનનું સ્વભાવથી જ પ્રવાણ બ્રહ્માત્માપ્રતિ હોય છે પણ લક્ષ્યરૂપે અથવા ભાન્યરૂપે તે પ્રવાણ મુમુક્ષુઓ જ સેવે છે.

પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાનના સાક્ષ્યમાં અને ખીલ પદાર્થો અને તત્ત્વોની ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાનના સાક્ષ્યમાં એક મોટો ભેદ છે. ઇતર પદાર્થોની અને તત્ત્વોની ભાવના વા વૃત્તિજ્ઞાન ફલજ્ઞાનથી (consciousness) વ્યાપ્ત થાય છે. પરંતુ તે જ્ઞાનના ઉદયમાથે જ ઇતર ભાન્યપ્રતિ વૃત્તિ આકર્ષાય છે, અને તે ભાન્યના સાક્ષાત્કારઅર્થે વૃત્તિ પ્રયત્નશીલ થાય છે. પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના સાક્ષાત્કારમાં પરિણમે છે તોપણ તે તત્ત્વ ફલજ્ઞાનથી વ્યાપ્ત થઈ અપરોક્ષ થતું નથી, પરંતુ વ્યવધાન માત્રની નિવૃત્તિ થયે તે તત્ત્વ ચિન્મય હોવાથી સ્વતઃ પ્રકાશે છે, તથા તેનો પ્રકાશ થયા પછી ઇતર ભાન્ય પ્રકટ થતું નથી, આમ થવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે પરમાત્મતત્ત્વ અખંડ અને

નિત્ય અનુભવરૂપ છે અને તે નિત્ય અવસ્થિત. સંવિત્ અથવા અનુભવના, પ્રત્યેક પ્રમાણનાં દૃષ્ટાન્ત અથવા ભાવનાસિદ્ધિના અંશરૂપ હોય છે. આપણો અનિત્ય અને ક્ષણિક અનુભવ ભિન્ન ભિન્ન ભાવ્યની સિદ્ધિમાં પરિણમે છે. અને તેટલા પ્રમાણમાં આપણે પરમાત્માના સ્વરૂપભૂત અનુભવમાં ભાગી થઈએ છીએ.

પરમાત્માના વ્યસ્થિત અનુભવ અથવા સંવિત્માં પૃથક્ અભિમાનીરૂપે નર્તન કરનાર આપણે તેના સંકલ્પિત કાર્યક્રમમાં અનુકૂળ થઈ આપણે આપણા ભાવ્યોની સિદ્ધિ કરવાની છે. આ વિશ્વનું તંત્ર પરમાત્માના સુનિશ્ચિત સંકલ્પક્રમાનુસાર ચાલે છે. તે સંકલ્પક્રમમાં પ્રત્યેક અ, વ, ક, ગગેરે અનંત અભિમાનીઓ પોતપોતાના ભાવ્યોની સિદ્ધિ સ્વતંત્રતાથી કરે છે. જ્યાંસુધી પરમાત્માના સંકલ્પક્રમની વિરોધી ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાન ચરિતાર્થ કરવા પ્રયત્ન યતો ન હોય ત્યાંસુધી તે અભિમાનીઓ સ્વતંત્રતાથી ભાવ્યસિદ્ધિ કરે છે. અન્ય અભિમાનીઓના સ્વતંત્ર વિહારમાં પ્રતિબંધ ન થાય ત્યાંસુધી પ્રત્યેક અભિમાની ભાવ્યક્રમ (realisation or ideal state) સિદ્ધ કરી શકે છે. પોતાની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ અથવા અવનતિ સાધવામાં પ્રત્યેક અભિમાની સ્વતંત્ર છે, પણ જ્યાં તે ઉન્નતિ અથવા અવનતિ પરમાત્માના સંકલ્પક્રમના વિરોધમાં આવે છે કે તટકાલ તે નિયંત્રિત થાય છે.

પરમાત્માના સંકલ્પિત ક્રમમાં અવિરોધી એવી સર્વોત્તમ ઉચ્ચ-કક્ષા મને પ્રાપ્ત થાઓ, એ પ્રકારની ભાવના વા વૃત્તિજ્ઞાન સર્વ ભાવનાના શિરોમણિરૂપ છે. કઈ ભાવના પરમાત્મસંકલ્પની વિરોધી છે એ પ્રત્યેક વ્યક્તિને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ થતી ચાલે છે.

પરમાત્મતત્ત્વની ચૈતન્યરૂપ શક્તિ અવિદ્યા, મહત્ અથવા બુદ્ધિ, અંતઃકરણ અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોદ્ધારા અભિવ્યક્ત થઈ કેવી રીતે અનુભવમંદિર ચલે છે તે આપણે જોઈએ, પરંતુ તેની સદૃશા અથવા ભાવપ્રયોગક શક્તિ અનુભવમંદિરમાં કેવી રીતે સાથે સાથે ક્રિયાદ્ધારમાં યોગ્ય તેને કેવું દૃઢ બનાવે છે તે વિચારવું બાકી રહે છે.

આપણે ઉપર વર્ણવી ગયા કે વૃત્તિજ્ઞાન અથવા ભાવનાનો સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ એ હોય છે કે ઇષ્ટ જ્ઞેય અથવા ભાવ્યસાથે અભિન્ન થઈ દૃષ્ટાન્તનો ઉદય કરે. જે ભાવના વા વૃત્તિજ્ઞાન તે પ્રકારે પોતાના ભાવ્ય અથવા જ્ઞેયનો સાક્ષાત્કાર ન કરે તે ભાવના વા વૃત્તિજ્ઞાન સદોષ ગણાય છે. જીવનનું સ્વરૂપ ઉત્તમ ભાવ્યોની સિદ્ધિમાં જ છે, પરંતુ આ ભાવ્યો વા જ્ઞેય સ્થૂલ જગત્માં આપણી સ્થૂલ ઇન્દ્રિયોથી અનુભવાવાં જોઈએ, એવા નિયમ નથી. ધણાં ભાવ્યો કેવલ માનસ પ્રત્યક્ષના વિષયરૂપ હોય છે. અને તે પ્રત્યક્ષની થયા-ધર્મતા કાર્યસિંગક અનુમાનથી થાય છે. કવિની પ્રતિભામાં આલેખાયેલું ચિત્ર એક ભાવ્ય છે. તે ભાવ્યાનુસાર એક ઉત્તમ કાવ્ય રચાય છે, અને સહદય તે કાવ્ય વાંચી કવિના ભાવ્યચિત્રથી તન્મય થઈ રસ અનુભવે છે. આ રસ કવિના અને સહદયના ભાવ્યોના સમન્વયથી સિદ્ધ થાય છે. આ રસ માનસ પ્રત્યક્ષનો વિષય છે, એને આથી કવિની ભાવના ચરિતાર્થ થઈ કહેવાય છે. વળી ખગોળશાસ્ત્રની જગદુત્પત્તિની સંભાવના હ્યો. તે સંભાવનાને (nebular hypothesis) અનુકૂળ જગતનું સ્વરૂપ રચવાથી વિશ્વવ્યવસ્થા અને પરિણામવાદ ચરિતાર્થ થાય છે માટે તેટલા અંશમાં તે ભાવના સત્ય છે. પરમાણુ-કારણવાદની ભાવના હ્યો. અને તે સિદ્ધાન્તઅનુસાર વિશ્વની પરીક્ષા કરો. જેટલા અંશમાં.

તે વ્યવસ્થા સફલ થાય તેટલા અંશમાં તે ભાવના સત્ય છે. સાંખ્યની પુરુષ અને પ્રકૃતિની ભાવના હોય, અને પરમાણુકારણવાદની ભાવનાથી જેટલો વિશ્વવ્યવસ્થાનો નિર્વહ થયો હતો, તેના કરતાં અધિક નિર્વાહ થવાથી તે ભાવના ચરિતાર્થ થાય છે. જલની સર્વોત્તમ ભાવના હોય, અને તે જીવન્મુક્તના અનુભવમાં ચરિતાર્થ એવેલી જણાશે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય પ્રમેયોની ભાવના વા વૃત્તિજ્ઞાન પોતપોતાની મર્યાદામાં ચરિતાર્થ થાય છે એટલે તે તેપ્રમેયો માનસ પ્રત્યક્ષના વિષયરૂપ ધુઈ તે તે પ્રમાતાને જ્ઞાન આપે છે.

(અપૂર્ણ)

હૃદયમાં દર્શન દેવા શ્રી ઇષ્ટને વિજ્ઞાસિ.

પદ. (અરજ સ્વીકારે રનેહી શામળીયા—એ લય.)

હૃદય વિરાજો, રવામિ હૃદયના,

હું પર કરુણા આણી રે.

શુભપણે તો નિત્ય રહ્યા છે, પ્રકટ થજો શિશુ જાણી રે,

પ્રકટ થતાં મુજ સઘ નીકળશે, જીવપદની એધાણી રે;

સઘળે નયન શુભ દર્શન કરશે, શુભ ઉચ્ચરશે વાણી રે,

અભય સદા અહીં મુજથી પછી, સઘળાં માનવ પ્રાણી રે;—

ઉદ્ભવસરખી આ વૃત્તિઓ, તે ક્ષણ યાશેં શાણી રે,

દરે રમતી આ મતિ ત્યારે, તરવે થશે મરનાની રે;—

અજ્ઞાને હું પણું ધરી રહેતો, મોહવિવશ અભિમાની રે,

(પછી) સત્ય સ્વરૂપે પ્રેમ ધરંતો, ત્યજ દેશે નાદાની રે;—

અજાણે આ સ્વાર્થરૂપિણી, દૃષ્ટિકાંકિની^૧ કાણી રે,

તે સ્થળ ઉપજશે સમદૃષ્ટિ, મૃગનયની અતિ માની^૨ રે;—

વિવેકરહિતા બુદ્ધિમાછલી, ક્ષીરથી જેહ અજાણી રે,

વિવેકરૂપી પછી જની હંસિની, પીશે ક્ષીર, ત્યજ પાણી રે;—

વિષયક્ષો ખાયા કરતું આ, મનમકેટ તોડાની રે,

ગરુડ જની ગગને પછી ઉડશે, શિર લઈ શાર્કુ પાણિ રે;—

અંધકાર મુજમાં અતિ ભરીયો, પ્રકાશની ન નિશાની રે,

પછી તો સ્થળ સ્થળમાં જળહળશે, જ્યોતિ આત્મદીવાની^૩ રે;—

માટે વિનવું હૃદય પધારો, હું તો છું અજ્ઞાની રે,

ભાવ સમર્પણ કરવા વિણ હું, (બીજી) જાણું ન કંઈ મહેમાની રે.—”

દીપોત્સવીનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૪૬ થી.)

“અમાસની રાત્રિ, પડવેનું વહાણું; સપરમે દહાડે, સખરસ-સખરસ.”

એમ ખોસતા નાના છોકરાઓ પાછલી રાતના ઉઠીને સખરસ વેચવા ફરે છે. સખરસ એટલે મીઠું. મીઠું એ જો કે દ્વાર હોવાથી ખાઈ લાગે છે તોપણ અન્નમાં મિષ્ટતા લાવવાનો તેમાં ગુણ હોવાથી તે મીઠું કહેવાય છે. મંદુર, અગ્ધ, લવણ, કડુ, કપાય અને તિક્ત એ પદ્ધતિમાં લવણ એટલે મીઠું તે સર્વોપરિ રસ માનેલો છે. અન્નની ખરી મિઠાશ મીઠાથી જ આવે છે. આખાને મિઠાશ લાવવાને મીઠાનું ખાતર નાંખવામાં આવે છે. કેરીના રસમાં સારાશ લાવવાને મીઠું જ વંચરાય છે. મળને ગાળી નાંખવાનો અને વિષમય જંતુઓનો નાશ કરવાનો તેમાં ગુણ રહેલો છે. વાગ્યાથી કચ્છર થયું હોય તો મીઠું લસોટી ભરવાથી, તેમ મીઠાની પોટલીનો શેક કરવાથી આરામ થાય છે. મીઠાવિનાની રસોઈ મોળી અથવા નિર્મલ્ય ગણાય છે, તેમ નરમ સ્વભાવવાળો નિર્બળ માણસ પણ ઉપચારથી મીઠાવિનાનો અર્થાત્ મોળો ગણાય છે. આ રીતે ખાવાપીવામાં, મોપડવામાં, શેકવામાં એમ સ્વાદમાટે તથા ઔષધ તરીકે તેનો ઉપયોગ થતો હોવાથી મીઠાને સર્વ રસમાં એક રસ ગણ્યો છે, અને તેથી વર્ષના આરંભને દિવસે “સખરસ” વેચવાથી સર્વ જાતના વ્યાપારધંધામાં રસકસ આવવાથી લાભ થાય છે એમ મનાય છે. વળી નવા વર્ષને દિવસે પ્રાતઃકાળે વહેલા ઉઠીને રનાન કરીને દેવપૂજાદિ કરી માતાપિતા આદિ કુટુંબના વડિલવર્ગને નમસ્કારવિધિ કરી તેમના આશિર્વાદ મેળવવામાં આવે છે. અન્ય સ્નેહી સ્વજનો પરસ્પરને બેરે છે; નોકરી પોતાના ઉપરીને સલામ કરવા જાય છે; આ દિવસે પોતપોતાની વૃત્તિપ્રમાણે પોતાની પ્રિય ગણાતી વસ્તુ અન્યોન્યને અર્પણ કરવામાં માન ગણાય છે. માળી પોતાના ગ્રાહકને ઘેર જઈને ફૂલ આપી આવે છે, નાપિક દર્પણ ખતાવે છે; વાદિત્રવાળા વાન્ત વગાડી આવે છે, અને આવાં વર્સવાદ્યમાં બહામાં કંઈ દ્રવ્ય મેળવે છે. પરગામમાં રહેલા પોતાના સ્નેહી સ્વજનોને સાલમુખારકનાં સુંદર કાંઈ મોકલવામાં આવે છે. વ્યાપારી સારા ગ્રાહકને જ પોતાનો માલ પહેલવહેલો જ રોકડથી વેચે છે. કાર્તિક શુદ્ધ ૫ (લાલપાંચમ) સૂધીમાં ધાતુનાં નવાં વાસણ ખરીદી લાવવા એ શુકન ગણાય છે, અને વેપારીઓ નવા મોઢાની ખરીદી પણ આ દિવસોમાં જ કરીને આખા વર્ષમાં સારો લાભ મેળવવાની આશા રાખે છે. આ રીતે પોતપોતાના ધંધા રોજગારમાં આખા વર્ષમાં લાભ મળે એવા હેતુથી આ દિવસે લોકો પોતપોતાની પ્રાપ્ત ક્રિયાઓ કરે છે અને આખો દિવસ આનંદમાં વીતાવે છે.

વર્ષાન્ત અને વર્ષારંભના દીપોત્સવીના દિવસોને મુખ્ય પર્વતરીકે સ્વીકારવામાં તથા તે સમયે નિર્દોષ આનંદોત્પાદક ક્રિયાઓ કરવામાં શો હેતુ સમયેલો છે તે ઉપરના વિવેચનથી સ્પષ્ટ થયું હશે. આ ઉપરાંત સૂક્ષ્મ અવલોકન કરતાં તેના અત્યંત આધ્યાત્મિક રહસ્ય પણ રહેલું છે એ વિચારવું અવશિષ્ટ રહે છે.

બ્રાહ્મ પ્રદેશમાં સૂક્ષ્મ પ્રવૃત્તિનું સેવન કરતાં સૂક્ષ્મ આનંદ અનુભવવામાં જ કૃતકૃત્યતા નથી, પરંતુ આ કરતાં ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રવૃત્તિને આંતર પ્રદેશમાં આચરતાં ઉચ્ચ પ્રકારનાં

નાનાવિધ સુખોને અનુભવવાને પ્રયત્ન આદરવો ઘટે છે. એટલું તો સુસ્પષ્ટ સમગ્રપ એમ છે કે સુખ એ કાંઈ બાહ્ય પદાર્થનિષ્ઠ નથી, પણ આમાન્ય રીતે બાહ્ય પદાર્થોના સનિર્કર્ષથી અંતરમાં અનુભવાતી અનુકૂલતાનું ભાન કરતી અંતઃકરણીય વૃત્તિવિશેષ છે. જો તેમ ન હોય તો એક વસ્તુ એકને સુખજનક લાગે છે તો અન્યને દુઃખોત્પાદક થાય છે; એક વસ્તુ એક કાળે સુખરૂપ જણાય છે તો તે જ વસ્તુ તે જ વ્યક્તિને અન્ય કાળે દુઃખરૂપ લાગે છે તેમ થવું ન જોઈએ; અર્થાત્ બાહ્ય પદાર્થ અંતરમાં સુખનું ભાન કરાવવામાં માત્ર નિમિત્તરૂપ અથવા ઉદ્દીપક હેતુરૂપ થાય છે.

અંતઃકરણ ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિના કાર્યરૂપ હોવાથી તેમાં ત્રણે ગુણો ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં રહેલા છે, અને ચલં હિ ગુણવૃક્તમ્ એ ન્યાયે આંચક્ય એ એનો સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ છે. હાલતા દર્પણમાં અથવા જળમાં આપણા સુખનું પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટ દેખાતું નથી, પણ સ્થિર હોય છે ત્યારે જ ચથાવત્ જણાય છે; તેમ જ મહિન દર્પણમાં આપણું સુખ મહિન જણાય છે, અને તે સ્વચ્છ થાય ત્યારે પ્રતિબિંબ પણ સ્વચ્છ સ્પષ્ટ જણાય છે; તે પ્રમાણે અંતઃકરણ જે કાણે નિર્મળ અને સ્થિર હોય છે ત્યારે સુખસ્વરૂપ ચિદાત્માના પ્રતિબિંબને તે ગ્રહણ કરતું હોવાથી આ પ્રતિબિંબિત સુખનું ભાન થાય છે. કારણ કે બિંબભૂત આનંદ તો આત્માઅનિરિક્ત કોષ્ઠ સ્થાને નથી. બાહ્ય પદાર્થ ઘણું ઘણું તો અનુકૂલવેદનીય અંતઃકરણની સ્થિરતાવાળી સ્થિતિવિશેષને પ્રકટાવે છે અને ચારે જ ઉક્ત આનંદનું ભાન થાય છે. જેટલો સમય ચિત્તચાંચક્ય શમે છે તેટલો સમય સુખાનુભવ થાય છે, અને આ સુખાવિર્ભાવના હેતુરૂપ ચિત્તસ્થૈર્થને સાધવા સત્શાસ્ત્રો અનેક ઉપાયોને પ્રેરણે છે, અને સુખ્યત્વે કરીને આ હેતુને લક્ષીને જ ચોગશાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિ છે.

આજ તરવનું સમર્થન કરતાં હૃદયગમવાણીથી ચોગી-દ્રમણિ શ્રીશંકરાચાર્યે વહે છે કે:-

આત્માઽકંપઃ સુખાત્મા સ્ફુરતિ તદ્વપરાત્વન્યથૈવ સ્ફુરન્તી
સ્થૈર્ય ઘા ચંચલત્વં મનસિ પરિણતિ યાતિ તત્રાયમસ્મિન્.

ચાંચલ્યં દુઃખદેતુર્મનસાદમશે યાચવિષ્ણર્થલભિ-

સ્તસ્થાં તાવત્ સ્થિરત્વં મનસિ વિષયજં સ્યાત્સુખં તાવદેવ ॥

(શતબ્રહ્મકી.)

આત્મા નિષ્કંપ અને સુખસ્વરૂપ છે, તેનાથી ભિન્ન માયા તેથી અન્યરૂપે, અર્થાત્ સર્કંપ અને દુઃખરૂપ લાગે છે આ ઉક્ત્યનું સ્થૈર્ય અને આંચક્ય મનમાં પરિણામ પામે છે. કષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતા સુધી મનનું આંચક્ય દુઃખના હેતુરૂપ થાય છે, અને તેની પ્રાપ્તિ થયા પછી ત્યાં સુધી ચિત્તમાં સ્થિરતા રહે છે ત્યાં સુધી જ વિષયગ્રાન્ય સુખનું ભાન થાય છે.

આ વિશ્વમાં જડ ચૈતન્યનું સર્વાંશે પૃથક્કરણ થવું સંભવતું નથી. ચૈતન્યવિરહિત જડ દ્રવ્ય ઉપસન્ધ થઈ શકતું નથી: (Matter and motion are never found apart) પણ સદા સંયુક્તદશામાં જ રહે છે. જડ દ્રવ્યમાં ચિત્ શક્તિની અભિવ્યક્તિનું તારતમ્ય જડચૈતન્યના બેઠનું નિયામક હોય છે. આ નિયમથી જીવ એ એક સંયોગી કાર્ય છે. (Nature sleeps in stone, dreams in plant and wakes in man) પાપાણાદિ જડ દ્રવ્યમાં પ્રકૃતિ સુપ્રતિમાં છે, વનરપતિમાં સ્વપ્નમાં અર્ધાત્ અર્ધ

જાત છે એને મનુષ્ય પ્રાણીમાં જાત છે; તા:પર્ય કે જનન્યાત્મા પૂર્ણાંશે માનવ તનુમાં વ્યક્ત થાય છે. પામર અને વિપરી હોવાને આ સત્યનું જ્ઞાન થતું નથી, પણ મુમુક્ષુને પોતાની બદાવરથાનું જ્ઞાન હોવાથી, પોતે અસ્પૃશ અને અસ્પૃશક્રિયામાન હોવાનું જ્ઞાન હોવાથી, સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન પરમાત્માસાથે અસિન્ન થવા તે પ્રયત્નવાન થાય છે. આ પ્રયત્ન અથવા સાધન અંતઃકરણના અનંત અધિકારબેદથી અનંત બેદવાળાં છે, પરંતુ મુખ્યત્વેકરીને તેના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવે છે, અને તે કર્મ જ્ઞાન અને ભક્તિ અથવા ઉપાસના માર્ગ છે. આ ત્રણે પરસ્પર કેવલ લિપ્ત અથવા વિરોધી નથી પણ પરસ્પર ઉપકારક છે. પ્રત્યેકમાં ઇતરે ઉભયના અંશે સમાવશ છે અને ગમે તે મુખ્ય માર્ગનું અવલંબન કરનારને પરિણામિ ફક્ત આત્મનિકી દુઃખનિવૃત્તિ અને પરમાત્મની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ એ એક જ છે.

આ પરમાત્મતત્ત્વ અવાદ મનમગોચરમ્ । રત્ન જ્ઞાનમનન્તમ્ । વિજ્ઞાનમાર્ગદં શ્રદ્ધ-મન વાણીથી અજ્ઞેય, સત્ય જ્ઞાન અને અનંત, વિજ્ઞાન અને જ્ઞાનદર્શન શ્રદ્ધ છે, તેમ છતાં જે માંથી જૂતમાત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે, ઉત્પન્ન થયેલાં હોવે છે અને જેમાં અતિ લયને પામે છે યતો વા હસાને જૂતાને જાયંતિ, જેન જાતાને જીવંતિ, ચત્ પ્રત્યક્ષભિસંવિતંતિ તદ્વિજ્ઞાસદ્-તદ્ શ્રદ્ધેતિ યુતિઃ । એમ કહીને જેના સ્વરૂપની લક્ષણ કરાવી છે તે તત્ત્વ સર્વ જૂતમાત્રનાં આધારજૂત છે. આ જૂત પ્રપંચના ઉપાદાનકારણરૂપ આ તત્ત્વને અનેક સમર્થ વિચારોએ અનેક રૂપે ઓળખવા પ્રયત્ન કર્યો છે. દૃતવાદીના મતપ્રમાણે પુરુષ અને પ્રકૃતિ એમ બે તત્ત્વોનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. પુરુષ કેવળ ચિત્તિરૂપ છે, અને પ્રકૃતિ સ્વતઃ સિદ્ધ હોઈને પુરુષને અર્થે પ્રવૃત્તિ કરે છે. કેવળ જડ પ્રકૃતિ સ્વતંત્રીને ક્રિયા કરી શકે એ સંભવતું નથી, પરંતુ પુરુષના સંબંધથી જ ક્રિયાવતી થાય છે. જેમ અંધ અને પંચ સંયુક્ત થય ત્યારે જ પ્રવાસ કરી શકે છે, એકલા નદિ; અપરકાન્ત મણિ લોહસુખકની મર્પદામાં આવનાં લોહમાં ગતિ ઉત્પન્ન થઈ તે નાના પ્રકારની મેટા કરે છે, અને લોહનાં સૂક્ષ્મ અણુઓ નાના આકૃતિઓને રચે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. દૃષ્ટાંતમાત્ર એકદેશી જ હોય છે, સાદર્ય સર્વોશમાં ઘટતું નથી. પણ વસ્તુસ્થિતિની લક્ષણ કરાવવાને બસ હોય છે. કેવલ જિન્ન ધર્મવાળા પ્રકૃતિ અને પુરુષ પોતપોતાના રૂપમાં પૂર્ણ જ છે અને તેથી પરસ્પરના આશ્રયની અપેક્ષા દૃષ્ટાન્તમાં બતાવ્યા પ્રમાણે નથી. કેવળ સ્વતંત્ર વિજ્ઞાનમય પુરુષના સંબંધથી પ્રત્યક્ષાને લીધે થયેલાં પ્રકૃતિના એક દેશમાં જોડાઈ જુદા જુદા પ્રકારે જુદાં એક જુદાં તે અનેક રૂપ થાડાં એવા શ્રી મહેશ્વરના સંકલ્પથી આદિમ ક્ષોભ યદ્ સર્જનનો આરંભ થાય છે આવે સંકલ્પ શા કારણથી થાય છે તે અનિપ્રથ છે. કારણ કે દેવત્વં સ્વમાલોચ્યં આમવાનસ્ય કા રજ્જા-એ વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે. કેમકે નિયત્ત્વ દેવતાથી તેમને રજ્જા દેવતા સંભવતી નથી. બાહ્ય પરિણામને પમતી પ્રકૃતિપ્રદેશના થયેલ નિવાંડ અને સુસ્થિતિઅર્થે તે સમયે શ્રી મહેશ્વરનું લીલાતનુ પ્રકટ થાય છે. અંબપાંદ, વિષ્ણુ અનાદિ, અને અનંત પરમાત્મતત્ત્વ આ પ્રમાણે સ્વતઃ મર્પદાને ધારણ કરીને એક જનાં અનેક નામરૂપથી વ્યવહાર્ય છે. વસ્તુતઃ જેમ આકાશ વિષ્ણુ અને અમર્પાંદ છે, જનાં ઘટની ઉત્પત્તિ થવાની સાથે નદ્યન ધરાકાશ એવી મર્પદાવાળી સંજ્ઞાને પામે છે અને તેથી મહાકાશથી જિન્નરૂપે ઓળખાય છે તેમ સર્વ-

કાળે પ્રકૃતિરચ્ય ચૈતન્ય મહેશ્વર, સદાશિવ આદિ નામથી ઓળખાય છે, અને તદનુસાર તેમના ગુણધર્મે ક્રિયાનો અધારોપ કરવામાં આવે છે.

કોઇ પણ કાર્ય ઉત્પન્ન કરતા પૂર્વે તેના ઉપાદાનકારણરૂપ મૂળ દ્રવ્યને અત્યંત શુદ્ધ રૂપમાં તૈયાર કરવું પડે છે. ઘટ ઉત્પન્ન કરનાર કુલાલને પ્રથમ મૃત્તિકાને કાંકરા, મૂળીયાં, ઘાસ વગેરે નિરુપયોગી વસ્તુઓ કાઢી નાંખીને પલાળીને સ્વચ્છ કરવી પડે છે; પટ ઉત્પન્ન કરનારને કાંથી કપાસ, કાલાં, કીટી, ફોતરાં વગેરે કાઢી નાંખી શુદ્ધ તાર તૈયાર કરવા પડે છે; અર્થાત્ સંમિશ્રિત યથેચ્છા વસ્તુસમુદાયને વિચ્છિન્ન કરીને, ખડિન કરીને, ઇષ્ટાર્થની પ્રાપ્તિએ નિરુપયોગી વસ્તુનું પૃથક્કરણ કરી વિનાશ અથવા સંહાર કરવો પડે છે, અને તે સ્વદસતાનું કાર્ય છે. પ્રકૃતિના સામ્યભાવનો ભંગ કરનાર આ જ્ઞાનપ્રધાન શક્તિદ્વારા શ્રી સ્વભગવાન્ પ્રકૃતિ દ્રવ્યનું પૃથક્કરણ કરીને શ્રી સદાશિવના સંકલ્પને અનુકૂલ સર્જિત સ્વપાનો વેગ આપે છે. (જ્ઞાનઃ સર્વ વિદ્યાના, રૂપરઃ સર્વભૂતાનામ્ । ઋગ્વેદ) પ્રતિકૂલ અણુઓનો સંહાર થતો હોવાથી તેમને રદન કરાવે છે માટે તે રદ કહેવાય છે (રોદ્યતીતિ દ્વઃ) ઋગ્વેદમાં રદને મરત્ કહીને વર્ણુ છે (Tempest Winds) તોફાની પવનના પ્રચંડ વેગથી મોટાં શહેરનાં શહેર નાશ પામે છે; સમુદ્રમાં મોટી આગબોટો અને વહાણ ઉધાં પાડી તોફાની પવન જ જનમાણની ભારે હાનિ કરે છે; રેતીના રણમાં મુસાફરોને તે જ પવન રેતીના ચક્કરમાં ઘેરી લઈ દાટી દઈ શુંગળાવીને મારી નાંખે છે. વનમાં મોટાં મોટાં વૃક્ષોને જડ મૂળમાંથી તે જ પવન ઉખાડી નાંખે છે; આ રીતે શ્રી સ્વદસતાનાં સિન્ન સિન્ન કાર્યો સુચિત્ત છે.

શ્રીસ્વ ભગવાન્ની આંતર સંપત્તિ જોતાં તે અંતઃસત્ત્વ અને બહિરત્તમસ ગુણવાળા વર્ણુાય છે અને શરીરનો વર્ણુ અંતરૂનું સત્ત્વ બહાર ઝગકતું હોવાથી શ્વેત ગણાય છે. પ્રકૃતિના અઆકૃત દ્રવ્યમાંથી પરમાણુઓનું પૃથક્કરણ થયા પછી શ્રી મહેશ્વરની ઇચ્છાપ્રધાનશક્તિ વિશ્વની અમુક પ્રકારની રચના થવાનો સંકલ્પ કરે છે, પરમાણુઓનું સયોજન અમુક રચનાવિશેષને જન્મ આપે છે. આ સંકલ્પ કરનાર શ્રી બ્રહ્મા ભગવાન્ સંકલ્પમાત્ર કરીને વિરમે છે અને તે સંકલ્પ-સર્જન-ભાવના (Design) પ્રમાણે અવાન્તર સદ્વાચક દેવોદ્વારા વિશ્વની સ્થૂત રચના રચાય છે. નિરંતર સંકલ્પ એ પ્રધાન ધર્મ હોવાથી બ્રહ્મા ભગવાન્ અંતરૂબદિર્ રચ્સ્ ગુણવાળા અને તેથી રક્તવર્ણુવાળા મનાય છે. કેવળ સર્જનભારના કરીને નિરુત્ત થાય છે અને કાર્મ સ્થૂત ક્રિયા તેમનાંથી થતી ન હોવાથી વેદમાં તેમને ત્વષ્ટા (architect) કહેવા છતાં તેમની અમુક પ્રકારની આકૃતિ-મૂર્તિ-માતૃવામાં આવતી નથી. વ્યવહારમાં પણ એમ જોવામાં આવે છે કે ભવ્ય મહાકથો અને નગરોની, કલ્પના-ઘટના- (Plans and designs) પ્રથમ થયા પછી જ તદનુસાર રચના કરવામાં આવે છે. આ રચના અથવા ઘટના શ્રી મહેશ્વરની ક્રિયાપ્રધાનશક્તિદ્વારા શ્રી વિષ્ણુભગવાન્ને અધીન છે. પરમાણુઓનું સયોજન થતાં નામરૂપાત્મક દ્રવ્ય આકૃતિવાળું વિશ્વ રચાય છે. અણુઓને સુવ્યવસ્થિત રાખીને શ્રી મહેશ્વરના સંકલ્પનો નિર્વાહ થવા અર્થે સતત ઉદ્યુક્ત રહેતા શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન્ની રક્ત સત્તા આ સમગ્ર વિશ્વનું અને તદ્ગત પ્રાણીપદાર્થોનું યથાવત્ પાલન કરે છે. અંતરૂ તમસ્ અને બદિર્ સત્ત્વ ધર્મ હોવાથી તેમના શરીરનો નીલ વર્ણુ ગણાય છે. નીલ વર્ણુનો ધર્મ સુર

ક્ષિત રાખવાનો છે. સૂર્યના તાપ અને પ્રકાશથી નેત્રને શીતલતા અર્પી સુરક્ષિત રાખવાનો નીલ-આરમાની (Blue) રંગનાં ચરમાં ઉપયોગમાં આવે છે. વાદળો રંગીની સીસીમાં પાણી ભરીને સૂર્યનાં કિરણો તેમાં પ્રવેશ પામતાં તે જળથી જલર, તાપ, વીંછીનો દંડ વગેરે મટે છે એ જાણીતું છે.

ઈશકોટિષ-ત્રિમૂર્તિના સ્વરૂપ, ગુણ, ધર્મ આદિનો આ રીતે વિચાર કર્યા પછી વિશેષ એમ પણ જણાય છે કે, વ્યક્તિશરીરમાં સ્થૂળના અભિમાની વિશ્વ, સૂક્ષ્મના તૈજસ અને કારણના પ્રાત્ત છે; તે જ પ્રમાણે સમગ્રિમાં સ્થૂળના વિરાડ આત્મા, સૂક્ષ્મના હિરણ્ય-ગર્ભ અથવા સૂક્ષ્મ આત્મા અને કારણના ઈશ્વર અભિમાની ગણાય છે. આથી પર મહેશ્વર અથવા સદાશિવનું સ્વરૂપ છે અને તે જ રાજસ જ્ઞાન અથવા સગુણ જ્ઞાન છે અને તે પ્રણવમંત્રમાં પુચ્છસ્થાને છે. વિવિશેષ સ્વરૂપની લક્ષણો તેમને સદા કાયમ બની રહેલી હોવાથી ત્યાં અખંડાનંદ અથવા સદગ્મનંદ સિદ્ધ હોય છે. નાટકમાં પાત્ર રંગભૂમિઉપર આવતાં રાજા અથવા કિશ્કિનો વેપ લગ્નવતી વખતે તદ્દરૂપ થયેલો હોય છે અને શૂંગાર, કરણ, વીર આદિ રસનિષ્પત્તિ કરી શકે છે, છતાં મનુષ્યતરીકે પોતે અમુક અમુક નામ રૂપવાળો છે એનું સદૃશ વિસ્મરણ થતું નથી-લક્ષણો કરતાં જ તે જાણી શકે છે; તે જ પ્રમાણે ઈશકોટિષમાં સ્વરૂપાનુસંધાન કાયમ રહીને નાના વ્યવહાર થાય છે અને તેથી તે પુક્તયોગી કહેવાય છે. તેથી ઉપદ્રુત સત્ત્વધાર નાટકનું સકલ તંત્ર ચલાવતાં છતાં પોતાના સ્વરૂપનું અખંડ જ્ઞાન કાળુવાર પણ વિસરતો નથી, તેમ માયા-પ્રકૃતિ-પ્રદેશની પ્રાનજ્ઞ-મિઉપર રિયતિ હોવાથી શ્રી મહેશ્વરનો દ્રષ્ટાપદનો અખંડ આનંદ કાયમ રહેતાં સ્વસ્વરૂપથી કદાપિ પ્રચ્યુતિ થતી નથી.

વ્યાપ્ત પ્રકૃતિપ્રદેશનાં અનંત જ્ઞાનકોશમાં એક જ્ઞાનકોશમાં મુખ્ય આધારભૂત શ્રી સૂર્યના-રાયણ છે, અને તેમાં આ નવ મહાદિ ગોલકોમાં આપણી પૃથ્વીનો પણ સમાવેશ થાય છે. સૂર્યમાંથી જ વનસ્પતિ અને પ્રાણીવર્ગ ચિત્તન્યને પ્રાપ્ત કરે છે. સૂર્યનો પ્રકાશ ન પહોંચતો હોય તેવા સ્થાનમાં વનસ્પતિ સૂકઈ જાય છે. મસિન પરમાણુઓનો નાશ કરીને શુદ્ધિ અને બળ તેમાંથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. અગ્નિ અને વિદ્યુત તેની શક્તિવિશેષ છે, અને અવગંધીન વૈજ્ઞાનિકો તેના સેવનથી કેવાં અસાધ્યારણ્ય અરે ચમત્કારિક કાંપો કરે છે એ આ વીરણી સદીમાં અગ્નપ્રગ્નું નથી. એ વા અભિમેધો ય એવ તર્પન તસ્ય સંવત્સર ભાગ્મા એમ કહીને શ્રી બૃહદારણ્યક શ્રુતિ મહાકાવ્ય અથવા મહેશ્વરરૂપ અશ્વમેધના આત્મારૂપે સંવત્સરને રતી-કારે છે, અંગાત્ સંવત્સરથી અમરવાદ કાળની ગણના થાય છે, અને તેના અંગેઉપાંગરૂપે ઋતુ, માસ, પક્ષ, અષ્ટોરાશાદિ છે.

અત્રસ તેમ પાશિમાસ ન્યોનિયસાસ્ત્રપ્રમાણે આપણાં જ્ઞાનકોશ (Solar system) માં સૂર્ય એ મધ્યમિંદુ હોવાથી પૃથ્વીઆદિ મંદો પોતાના ઉપમંદોસદિન તેની આસપાસ વર્તુલમાં ભ્રમણ કરે છે, અને ગતિના અનંત ભેદથી રાત્રિદિવસથી આરંભી કાળની ગણનામાં ભેદ પડે છે. સૂર્યમંડળમાં સૂર્ય જનર મહાદિની અપેક્ષાએ ગતિરદિન રિયર રહે છે. પ્રકાશ, ઉષ્ણતા, ઇલેક્ટ્રિક આદિ અન્યને અર્પે છે અને પોતે સદા પૂર્ણ અને નિર્લેપ છે:—

મૂર્ધો યથા મર્ત લોકસ્વ ચમુર્ત લિચ્યેત પાશુરેષ્વર્યે દૈર્ઘ્ય: ।

एकलपा मर्तं भूतान्तगामा न लिच्येत् लोकदु मेन बाणः ॥

એ શ્રી કાંક શ્રુતિ શ્રી સૂર્ય ભગવાનના નરસ્ય સાક્ષીપદ્ધતિ લોકદુઃખથી અરૂ-
ણ, સર્વ ભૂતમાત્રમાં વ્યાપક આત્મનરત્વની લક્ષણ કરાવે છે.

પિંડ અને બ્રહ્માંડની વ્યવસ્થા એક જ પ્રકારની હોવાથી સમષ્ટિની પેઠે ત્ર્યષ્ટિ શરીરમાં પણ ચેતન્યનું નાપક ચિદ્ સૂર્યનું અભિરૂપ સ્થિત નરત્વ છે. જ્યાંથી ચેતન્ય વિવિધ કરવાને, સંચેતન અને અચેતન ઓગળવાને મુખ્ય સાધન ઉક્ત અગ્નિની ઉત્પન્નતા છે, અને આ અગ્નિની મુખ્ય અભિવ્યક્તિ એ પ્રાણવાયુથી છે. પ્રાણુનરત્વના રૂપદેનવિના અગ્નિનો આવિર્ભાવ થતો નથી ભૌતિક ઉત્પત્તિઃમાં પણ આકાશદ્વાયુઃ વાયોરોમિઃ—એમ કહી પ્રાણુતરત્વને જ ચેતન્યની અભિવ્યક્તિનું મુખ્ય સાધન માન્યું છે:—પ્રાણા ધૈ યશો વીર્ય, તત્પ્રાણેષુન્માન્તેષુ શરતંશ્વદિ-
તુમપ્રિયત (વૃહદારણ્યક) આ પ્રાણુનરત્વના પ્રભાવથી જ યશ, વીર્ય આદિ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે નીકળી જતાં શરીર ટુટીને તેના અણુઓ વિચીર્ણ થાય છે. પ્રાણુની રૂપદેશ્વ કલાથી જ ગર્ભમાં આત્માનો આવિર્ભાવ અનુભવાય છે. ચેતન્યની પ્રતીતિ અને સદ્ભાવનું નાપક ચિદ્ એ કેવળ પ્રાણ જ છે. સંચેતન શરીરમાં સર્વથી પ્રથમ પ્રાણ પ્રવેશે છે અને સર્વથી અતિ પ્રાણુનું ઉત્ક્રમણ થાય છે. અગ્નિની ઉત્પન્નતા શરીરમાંથી જતી રહ્યા છતાં ચેતન રહે છે, પણ પ્રાણ જતાની સાથે જ ચેતન ચાલ્યું જાય છે. " પ્રાણુઉ-
પર આરૂઢ ધર્મ, જે ક્ષણત્યગ્નત્વ આ ધામ, " એમ શ્રીમુખે નૃસિંહવાણીવિંદ્યાસ-
માં પ્રાણુતરત્વદ્વારા સિંગ શરીરની લોકાન્તરમાં ગતિ થવાના નિયમને રજૂ કર્યો છે. સ-
મમ બ્રહ્માંડમાં પ્રાણુતરત્વ અનુસૂચન રહેલું હોવાથી પિંડબ્રહ્માંડમાં એકતા પણ તરત્વદ્વારા સાધવા સરલાજી પ્રમેય છે.

(અપૂર્વ.)

અનિર્વેદવાદ.

ભક્તિ અથવા યોગ માર્ગના આખા અંગને તેના પ્રત્યેક નાના મોટા અવયવસાથે વિચારપૂર્વક તેમ જ આચારપૂર્વક જાણ્યાવિના ધણા મનુષ્યો તેના સંપૂર્ણતાની યદ્ય એમ છે અથવા તેનાથી ભક્તિ કેવળ હજાર હાથ દૂર બેસવા પતન સેવે છે, તેમ જ અનિર્વેદવાદ સંબધી પણ હજારો મનુષ્યો તેના સંપૂર્ણ દીમાયતી થઈ બેસે છે અથવા તેનાથી અનેક ગાઉ દૂર બેસી નિર્વેદવાદને જાણે યદ્યથા કરે છે.

સાચા સાધકે, સાચા જ્ઞાન, ભક્તિ, યોગ આદિના સ્વરૂપને જાણવાની કુશળતાવાળાએ, જેમ તેના પ્રત્યેક બાજુ તથા આંતર અંગને જાણી લેવાની તેમ આચારપૂર્વક સ્વાનુભવમાં ઉતારવાની અગત્ય રહે છે તેમ અનિર્વેદવાદના સાચા સ્વરૂપને જાણવા તથા તેમાંથી સંપૂ-
ર્ણ રહસ્ય જ્ઞાન મેળવવા તેના પણ સર્વ અંગને સારી રીતે જાણવાની આવશ્યકતા રહે છે, નહિ તો યદ્યથા ભક્તિ કે યદ્યથા યોગાદિના સ્વરૂપને ન જાણવાથી મનુષ્યો જેમ સુખના તથા સામર્થ્યના સાધક મહાન સાધનોથી વેરળા રહે છે તેમ અનિર્વેદવાદના જ્ઞાન વૈભવ અને તેની અમરૂતિઓથી પણ અસંખ્ય ગાઉ દૂરને દૂર રહ્યા કરે છે.

સુખ, સામર્થ્ય, જ્ઞાન સર્વ સાધનોમાં અને સર્વ માર્ગમાં રહેલાં છે, પરંતુ તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છનાર સદ્વિવેકી પુરુષે પોતાના અધિકારાનુસાર જે તે સાધન મેળવી તેનાં અથર્થી ઇતિપર્યંત પગથીયાને ક્રમેક્રમે સિદ્ધ કરતા જવાનું છે. અને તેમ કરતાં કરતાં જ અત્યેક સાધનની સરળતાથી સિદ્ધિ થઇ પ્રાપ્ત્ય પદાર્થ મેળવી શકાય છે.

પરંતુ અવ્યાસ, અથર્થ સાધનમાં આગળ વધવાનો ક્રમ, મનુષ્યોએ જે પદ્ધતિથી આંકલો નેહ્યે તે પદ્ધતિથી આંકવામાં હમેશાં ભૂલ કરતા હોવાથી, અને તે ભૂલને ખીણ ભૂલોંસાથે એક પછી એક ગુણકારમાં વૃદ્ધિ પમાડતા જતા હોવાથી, પરિણામે તેઓ કોઇપણ સાધનમાં આગળ ન વધતાં ભૂલોના વમળમાં જ અટવાયા કરે છે.

પદ્ધતિ, નિયત પદ્ધતિ એ અત્યેક કાર્ય, પછી તે નાનું હોય કે મોટું હોય, વ્યાવહારિક હોય કે પારમાર્થિક હોય, અત્યેકમાં તેનું ઉત્તમોત્તમ ગૌરવ સચવાયું નેહ્યે. તેના વિના કોઇપણ કાર્ય સુલભતાથી અને સરળતાથી સિદ્ધ થઇ શકતું નથી. અને સેંકડે નવાણું પ્રસંગમાં ઈતિસત માર્ગથી વેગળા અને વેગળા જવાનો જ સંભવ અણુધારી રીતે રચાતો જાય છે.

વ્યાપાર કરનાર હોય કે, વિચાર કરનાર હોય, રથૂલ પ્રદેશમાં ફરનાર હોય કે મુદ્રમ પ્રદેશમાં ફરનાર હોય, સર્વેએ પોતપોતાના કાર્યમાં નિયત પદ્ધતિ જે હોય તેનો આશ્રય અવશ્ય લેવો નેહ્યે. તેથી બહાર જે કોઈ નેટલા અંશમાં કામ કરવાનું સાદસ કરે છે તે કોઇ તેટલા અંશમાં આડો અવગો પછડાયા વિના રહેતો નથી.

સદ્ધિમાં કાર્યક્રમની કોઇ એક ચોકસ નીતિ સર્વદા અને સર્વત્ર પ્રવર્તી રહેલી છે. તેની અવગણના કરવી દેવાને અને ઈશ્વરને પણ ભારી થઇ પડે તેમ છે, તો મનુષ્યે તેને સંપૂર્ણ માન આપવું જ નેહ્યે.

તમે મોટરમાં બેસી પૃથ્વીઉપર ઉત્તમ સડકઉપર મુસાફરી કરતા હો, અથર્થા હવાઇ વિમાનમાં બેસી ગગનમાં સો યુટ, બેસે યુટ કે હજાર યુટ ઉંચે ચઢી વિહાર કરતા હો, તોપણ તમારે તમારા બાંધેલા કાયદાને અનુસરીને જ તમારો માર્ગ કાપવાનો રહે છે અને તેમાં તમારી અસ્થ પણ ગફલત ચાલી શકતી નથી; તેમ જે જે માર્ગે તમે સુખ, સામર્થ્ય કે જ્ઞાન મેળવવા નિશ્ચય બાંધી પ્રવૃત્ત થયા હો, તે તે માર્ગના નિયત પગથિયાં તમારે ઝાળગવાં નેહ્યે જ. પછી ત્યારે વિહાર કરવાનું અમર્યાદ ક્ષેત્ર આવે અને તમારું બળ દશ દિશામાં વિસ્તરી રહે ત્યારે સ્વતંત્ર ખેલ કરવા તમે સમર્થ થાઓ છો. પરંતુ ત્યાં પણ તમે તમારી પોતાની કોઈ નીતિ જે ઈશ્વર અને કુદરતને અધીન છે તેને તો અવકાશ આપતા રહો છો.

નિયત પદ્ધતિવિનાનો વ્યાપાર ખોટમાં આવતો જાય છે અને સંપત્તિ મેળવવા જતાં વિપત્તિ આવે છે, તેમ સાધનક્રમમાં જે કોઈ પોતાનું એક એક પગથિયું નક્કી કરી આગળ વધવાનો ઉત્સાહ અને નીતિ નથી રાખતા તેમને પણ ઉચ્ચ સુખ, સામર્થ્ય તથા જ્ઞાનની જમા બાણી ભરવાને બદલે ઉધાર બાણીમાં મોટું નામું ખેંચવું પડે છે, અને ચિંતાનું, અશ્રદ્ધાનું અને મિથ્યા વક્તવ્યનાનું વાદળ સ્ત્રી અંધકારમાં વિચરનાર પ્રાણીઓનો આશ્રય લેવો પડે છે.

આવી પદ્ધતિ ઠરાવી આવનાર જે તે વિષયના નિષ્ણાત પુરુષો હોય છે અને તેમનો આશ્રય, તેમનો બોધ, સાચા માર્ગને સીધી રીતે બતાવતો હોય છે. ભક્તિ, યોગ, આદિના સાધનોમાં પણ પ્રત્યેક જિજ્ઞાસુએ તેવા સમર્થ માર્ગદર્શક નેતા શ્રીસદ્ગુરુને આશ્રય લઈ તેમણે વખતો વખત બાંધી આપેલી નીતિને અનુસરી હિમતથી, દૃઢતાથી અને ઉચ્ચ શ્રદ્ધાના અમૂલ્ય વેગથી, પ્રત્યેક પગથિયું સિદ્ધ કરતા જનું જોઈએ.

ધણા મનુષ્યો આવા સન્માર્ગમાં આગળ વધવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે, પરંતુ તેઓ યથાર્થ સદ્ગુરુના સ્વરૂપને જાણવામાં તથા તેમનાથી પ્રત્યોધાતી વિવિધ પ્રસંગની દેશકાલાનુસાર નીતિને સમયાનુકૂલ રીતે સમજી લેવામાં અત્યંત જડતાને પોતાના સંકુચિત સ્વભાવને વળગી રહી ધારણ કરી રહેતા હોવાથી, તેઓ સારી રીતે તેમના અધિકાર અને અભ્યાસમાં વધી શકતા નથી; અને જે ઉત્તમ અનુભવજ્ઞાનનો ક્રમ દર્શાવેલો હોય છે તેની બહાર અને બહાર રહેવાથી મિથ્યાજ્ઞાનમાં સગ્યા કરે છે. આવા જડ સ્વભાવવાળા, વિવેકરહિત મનુષ્યો કોઈ પણ માર્ગમાં પ્રવેશ કરવા અનધિકારી જ નીવડે છે. તેનાથી સરળમાં સરળ માર્ગ હોય તોપણ તેમની હઠીલાઈને લીધે અનેક ઠોડરો ખાતી પડે છે અને તેમના પ્રયત્નમાનનો અંત અજ્ઞાનના અધારીઆ કૂવામાં હાથપગ પગાડવામાં આવી રહે છે.

અનિર્વેદવાદને સિદ્ધ કરવા ઇચ્છનારે બીજા માર્ગોની પેઠે કોઈ ચોક્કસ પદ્ધતિથી કામ કરવાનો આરંભ કરવો જોઈએ. જે જે શરીર કે માનસ સ્થિતિઓ તેના વિવિધ પગથિયાં સિદ્ધ કરવા, જે જે રીતે અનુકૂલ કરી શકાય તેને સર્વોત્તમ રીતે પ્રથમથી જ સુધારતા જનું અને માર્ગને કાપવા માંડવો.

અગત્યનું અને વિશેષ કર્તવ્ય તો એ જ છે, કે કયે સ્થાને આવી, અને કેવી રીતે માર્ગને કાપવા માંડવો કેં ભવિષ્યમાં કોઈ પણ નડતર વચ્ચે ન આવતાં નિર્વિનિ ઇષ્ટિત સ્થાને પહોંચી શકાય. દૃષ્ટિબિંદુ અને પ્રયત્નની કક્ષા એ જે યથાર્થ સિદ્ધ થવાં જોઈએ.

અનિર્વેદવાદ એટલો કઠિન છે તેમ એટલો સરળમાં સરળ છે કે તેમાં હજારો અને લાખો મનુષ્યો પ્રવેશ કરવા માંગતાં જરા પણ તેની વજ્રમય બીતોને ભેદી આગળ વધી શકતા નથી. તેમ તેના કોમળ કદલીના પત્રજોવા સહજ આલ્પજ્ઞાનમાં એકદમ ધુસી જવા પણ સાહસ કરી શકે છે. તેની કઠિનતા તથા સરળતા અત્યંત વિરક્ષણ છે, સાચા માર્ગે પ્રવેશનાર ઉભયનો સ્વાદ ઉત્તમ રીતે જાણે છે અને તેના અનુભવથી મિષ્ટરૂળ ચાખે છે. જેમણે આ માર્ગની કઠિનતા જોઈ નથી તેમ જેણે મૃદુતા પણ જોઈ નથી, પરંતુ જેમણે કેવળ એકને જ જોવાનો યત્ન કર્યો છે તેમને કોઈ પણ રૂળ મળતું નથી, તેઓ અનિર્વેદવાદના સાચા અનુભવી સાંધક થવાનો અધિકાર મેળવવા હજી લાગ્યશાળી થાય તે માટે વિજંબ છે.

અનિર્વેદવાદની કઠિનતાના પટો બેઠવામાં જે ઉત્સાહ, જે ધૈર્ય અને જે અગ્ર આત્મશ્રદ્ધાની અગમ સાધક જુએ છે અને માનપણે તત્ત્વના પ્રદેશમાં ટહિંગત થયાં કરે છે તેનો વિચાર અનિર્વેદવાદની કેવળ સરળતા જોનારને આવડતો નથી. અને તે જ પ્રમાણે અનિર્વેદવાદના જે અત્યંત સુખકર રશ્મિઓની ઝાયાતળે નિરાતિ શાંત ચિત્તથી સુષ્પ રહેવાનું

હોય છે અને જેમાં આત્માના કેમળ લાવો સદોદિત જગત્ તથા કરે છે, તે આનંદપૂર્ણ વિશ્રાંતિના સ્વરૂપને જોએ તેની કશ્નિતા જનણતા હોય છે તેઓ પણ જનણી શક્તા નથી.

એક જ બાલુ જેવી અથવા કાણુની દૃષ્ટિથી જોવું એ સંપૂર્ણ જોવું કહેવાતું નથી. બે બાલુ જેવી અથવા બે આંખોથી જોવું એ જ સંપૂર્ણ જોવું કહી શકાય છે, તેમ પ્રત્યેક વિષયના જે બે અંગ હોય તે બન્નેને યથાર્થ દૃષ્ટિથી જોવાં તેવું જ નામ તે વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની કલા છે, એમ કહી શકાય છે.

પરંતુ હાલ કાણુની દૃષ્ટિ જગતમાં પ્રધાન થઈ ગઈ છે. પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં આપણે જોઈશું તો જણાશે કે કાણુપણું જ પ્રવર્તી રહ્યું છે. ઈશ્વરે બે નેત્રવડે જોવાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો કલ્પ છે, પરંતુ એકને દાબી નાંખી, એકનો જ પ્રધાન પ્રયોગ કરવામાં આવતો જોવામાં આવે છે. કેટલાક સ્થૂલ ચક્ષુઓને જ યથાર્થ દૃષ્ટિનાં સાધન માને છે તો કેટલાક સૂક્ષ્મ આંતર ચક્ષુને કેવળ યથાર્થ દૃષ્ટિનાં સાચાં સાધન માને છે. કેટલાક આત્મવાદીઓના માનસ નિયમોના ધોરણથી દરેલા નિશ્ચયને સત્ય માને છે તો કેટલાક જડ વાદીઓના સ્થૂલ નિયમના ધોરણથી દરેલા નિશ્ચયને સત્ય માને છે, બન્ને અંગની ઉત્તમ કેળવણીદ્વારા વસ્તુના સ્વરૂપને જણાવવા ધણી ઓછા મનુષ્યો જ યત્ન સેવે છે અને તેવી આયશ્યકતાનો સમજીને સ્વીકાર કરે છે.

અનિર્વેદવાદની કશ્નિતા તેમ મૃદુતા ઉભય, સમય સમયના મુખો ઉત્પન્ન કરી અનેક પ્રકારના જીવનરસને શરીર, મન અંતઃકરણ આદિ કરણોમાં રેડે છે. શરીર, મન, ઇન્દ્રિય, જીવિ આદિ સાધનોનું સમતોલપણું લાવે છે અને પ્રત્યેક આંતર બાહ્ય શક્તિઓને યોગ્ય કાર્યવાહક સ્થિતિમાં સ્થાપે છે.

વર્તમાન સ્થિતિમાં પૂર્વે કહ્યું તેમ મનુષ્યનાં સ્થૂલ સૂક્ષ્મ કરણો ધણે અંશે સમતોલ સ્થિતિવિનાનાં અર્થાત્ એક અત્યંત પ્રધાન અને બીલું અત્યંત ગાણુ એમ થઈ ગયું છે, એ સર્વને સદૃજ વિચાર કરી જોતાં જણાય છે. બે હાથ, બે પગ અથવા બે નેત્રા વગેરેમાંથી એકેક અંગ હમેશાં પ્રધાન સામર્થ્યવાળું હોય છે, અને બીલું અંગ અત્યંત ગાણુ સામર્થ્યવાળું છે. અને તેથી શક્તિ, ચાલુનો આધિષ્ઠાર અપૂર્ણ રીતે થયા કરે છે. આ કારણને લીધે સ્થૂલ સામર્થ્ય તથા સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય વધારવામાટે પૂર્વના સતપુરુષો તેમ જ વર્તમાનકાળના વિવિધ વિદ્વાદગણિજ્ઞો, મુદ્રાઓ, ત્રાટક, પ્રાણાયામ સંયમ વગેરે સાધનોના સ્વરૂપને અનેક રીતે જનસ્વભાવ, સ્થિતિ આદિનો વિચાર કરી જૂદી જૂદી રીતે પ્રયોગ કરતા આવ્યા છે. તે સાધનો અવ્યવસ્થિત વિષમ સ્થિતિઓને સુવ્યવસ્થિત સમ સ્થિતિમાં લાવનાર છે અને જે જ્ઞાન અશ્વર્ય વગેરેનો આધિષ્ઠાર અપૂર્ણ રીતે થાય છે તે જ્ઞાન, અશ્વર્ય વગેરેને પૂર્ણ રીતે આધિષ્ઠાર કરવા સદાયક થાય છે.

અનિર્વેદવાદના સાચા મર્મને જણાવવા, જીવિ અને જ્ઞાન, મનોભાગ તથા અધ્યાત્મભાગ, બન્નેની પૂર્ણ અગત્ય રહે છે. અને તે બેનો ઉત્તમ પ્રકારનો યોગ હોય ત્યાં જ અનિર્વેદવાદ તેના સાચા પ્રકારથી ઝગમગી ઉઠે છે. એ એક પૂર્ણ સત્ય છે કે અધ્યાત્મભાગ સર્વોપરિ ભાગ છે, અને હાથીના પગલામાં બધાં પ્રાણીનાં પગલાંનો સમાવેશ થાય છે તેમ, તે

બળમાં સર્વ બળ શમાઈ જાય છે. તોપણ જ્યાં કાર્યકારણનો ભેદ હજી સંપૂર્ણ ગળી ગયો નથી અને જ્યાંસુધી શુદ્ધ અભિમાન પણ જરૂર રહ્યું છે સાંકડી એમાંથી એક પણ બળની આવશ્યકતા અત્યંત સકાય તેમ નથી. બન્નેની ક્રિયા અને ક્ષેત્ર ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી બન્નેને ઉત્તમ પ્રકારે મેળવી ઉત્તમ રીતે સંયોગ પમાડવા નોંધ્યો. મનોબળ ને કાર્ય કરી શકે છે તે અધ્યાત્મબળ કરી શકતું નથી અને અધ્યાત્મબળ ને કાર્ય કરી શકે છે તે મનોબળ કરી શકતું નથી. ધૃતિરની વ્યવસ્થા અત્યંત ચમાકારિક છે. તેના સ્વરૂપને સમજી મન તથા પ્રાણ એ બે ઉપર ને ઉભય પ્રકારનાં જ્ઞાન, અર્થ્ય વગેરે રમી રજાં છે તેમને અનિર્વેદવાદના સારા અનુભવી થવા, -સમતોલ સ્થિતિમાં લાવવા-સંલગ્ન કરવા પ્રત્યેક ક્ષણે વિચાર કરવો.

અનિર્વેદના અભ્યાસીઓમાંના ઘણામાં મુખ્ય ને અપૂર્ણતા જોવામાં આવે છે તે એ જ છે કે તેઓ ને આ બે બળનો ઉત્તમ પ્રકારે યોગ કરવો નોંધ્યો તે કરવામાં પછાત રહે છે. કાં તો મનોબળના તરંગમાં ભૂજભૂજવણીના વનમાં અટવાયા કરે છે અને પોતે સમગ્ર વનનો રાગ છે એમ માને છે. વાસ્તવિક રીતે તે પોતાની જ ભૂજભૂજવણીમાં બંધન પામી રવડા કરતો હોય છે અથવા અધ્યાત્મબળના નિકટના પ્રદેશમાં રહી ત્યાંના પ્રદેશમાં રહી ત્યાંના ચમકારા અને ભણકારને પોતાની તરફ આવતા જુએ છે; પરંતુ તેમનો યથાવિધિ ઉપયોગ કરી વાસ્તવિક કંટાણને પ્રકટ કરવામાં અસમર્થ નીવડે છે. તેનું બળ યોજનામાં નોંધ્યો તેનું ઉતરતું નથી. સંપત્તિના મેરુ રચાય છે અને મહાસાગરમાં તરંગોની પેઠે ઉભરા આવતા જાય છે, પરંતુ તેમાંથી રચના-નવીન મુખ તથા સાદ્યને પ્રકટ કરનાર સૃષ્ટિ-ભાગ્યે જ ઉત્પન્ન થાય છે.

સર્વત્ર શુભ છે. જલમાં, રથલમાં, સંપત્તિમાં, વિપત્તિમાં, આડે પ્રહર અને દરો દિ-શમાં શુભ જ વ્યાપી રહ્યું છે તેથી વિરદ્ધ કાંઈ પણ હોવાનો ક્યાંદિ પણ અવકાશ નથી અને તેમાં સજાતીય, વિજાતીય કે સ્વગત કાંઈ ભેદ નથી; એ વગેરે વિચારો અનિર્વેદમાં દાખલ થવાના માર્ગના પગથીયાં છે, પરંતુ તેનાઉપર ઉભા રહી તેવા પોકાર-કર્ચા કરવાથી અથવા બાળકને લાડ લડાવતા હોય એમ તેવા સન્નિશ્ચયોને રમકડાની પેઠે ખેડ-વવાની જ્યાં ત્યાં ટેવ પાડવાથી ઉચ્ચ જ્ઞાન અને સુખના માર્ગોના અત્યંત પણ વાસ્તવિક હેતુ સિદ્ધ થવાના સંભવ રચાતા નથી. માત્ર આરંભક સ્થિતિમાં જેમ વર્તમાનકાલમાં ભક્તિ આદિ સાધનો સાધનાર પડી રહે છે તેમ તેમની પણ તેવી અને પ્રસંગે તેથી પણ વિવિધક્ષણે સ્થિતિ યદ્ય રહે છે.

સાચા કંટાણ, સાચા જ્ઞાનના શોધકે અને સાચા ભેદ અભેદના સ્વરૂપને જાણવા ઇચ્છા રાખનારે, આ શુભ શું છે, આ જ્ઞાન શું છે અને આ અભેદ શું છે તેનો ઉત્તમ પ્રકારે સખળ પુરુષાર્થવેદે ન્યાયથી, વિવેકથી અને અનુભવથી શોધ કરવો ઘટે છે. ખરૂં છે કંટાણ, સુખ, જ્ઞાન, બળ, વગેરે સર્વમાં રહ્યું છે અને જેટલા અત્યંત તથા અત્યંત પદાર્થો તથા પ્રસંગો છે તેમાં તેમનો વાસ રહેલો છે, પણ જ્યાંસુધી યોગ્ય શ્રેણીથી તેમને શોધવાનો ક્ષણે ક્ષણે વિચાર નથી થતો, ક્ષણે ક્ષણે આંતર સૂક્ષ્મ તથા સૂક્ષ્મ સામર્થ્યોને તેની શોધમાં દર પ્રેમ અને આકર્ષણ વાળવામાં નથી આવતા ત્યાંસુધી

વાસ્તવિક શુભ તથા સામર્થ્ય સદજ્ઞ ભાવથી કદી પણ પ્રકટ નજીનું નથી. જલમંથનની ક્ષમ્બેનું એ કાર્ય છે.

શુભને જાણવાની વિદ્યા અને કલા એ છે. તે બેની મેડ જે બેસાડી જાય છે તે શુભનાં દર્શન કરે છે. વિદ્યા રીત ખતાવે છે. કલા પ્રીત બાંધી આપે છે. રીત અને પ્રીત એ ત્યાં ત્યાં અને જ્યારે ત્યારે સન્માર્ગ ખતાવે છે. શુભનાં દર્શન રીતવડે થાય છે, શુભનાં દર્શન પ્રીતવડે થાય છે. પરંતુ કેટલા થોડા મનુષ્યો રીત અને પ્રીત બાંધવા તૈયાર થાય છે. કેટલાક પહેલાંથી જ ભડકી ઉઠે છે તો કેટલાક પાછળથી જાગી મરે છે. ઉચ્ચ આશ્રમે ધારણ કરનાર, રીત અને પ્રીત બન્નેને સમજનાર તથા તેમને સાધનાર વિરલ પુરુષો જ દૃષ્ટિએ પડે છે. બેતો મેળ બાંધનાર સાચા સાધક, સાચું હૃદય શોધું પણ ભાગ્યે જરૂ છે. જ્યાં પરમાત્માનો વિશેષ કક્ષામાં કોઈ દૈવી સંકેતથી આવિર્ભાવ થયો હોય છે ત્યાં જ આવા નવીન જીવનને દર્શાવનાર રીત અને પ્રીતને જાણનાર અનિર્વેદવાદના સાચા રહસ્યને પ્રકટ કરનાર નરવીર મહાપુરુષ પ્રકટ નજીાય છે.

સત્ય જ્ઞાન સરળ છે તેમ તલવારની ધારઉપર ઉભા રહેવા જેવું કઠિન પણ છે. જે સુત વિવેકી પુરુષો શુભને અને સત્યને શોધવામાં અખંડ પોતાના મન તથા મનિને યોગ્ય સાધનની શ્રેણીને વળગી રહી મગ્યા રહે છે તેઓ જ અનિર્વેદવાદના સાચા હીમાવતી યજ્ઞ શકે છે.

સર્વત્ર શુભ વિલસી રહ્યું છે તેવો દૃઢ નિશ્ચય સ્થાપવો અને તેમાં પોતાનું અહં જતકત કરી તું તથા તેમાં શુભ આત્મસ્વરૂપ જોવા સર્વ અંતરૂ બહિરૂ કરણોને વાળવાં, એ અત્યંત ઉચ્ચ અભ્યાસદ્વારા જ થઈ શકે છે અને તેમાં પ્રત્યેક કોણે કોણે પાડી સમજવામાં પરમાત્માના પ્રસાદની અનિવાર્ય અગત્ય રહે છે.

પરમાત્માનો પ્રસાદ શું છે અને તે કેવી રીતે મળે છે તેનું જ્ઞાન અનિર્વેદવાદમાં આગળ વધનાર પુરુષને સદજ્ઞ થાય છે. તેનો અર્થ શબ્દોથી સમજાવવો કઠિન છે. અંતરનો અનુભવી પ્રત્યેક સારી રીતે સમજે છે અને તેના વિલક્ષણ ઉત્તેજક બળવડે પુરૂ થઈ તે પ્રસાદ વિશેષ અને વિશેષ મેળવતા જવાની સમુક્તિને સાધે છે.

પરમાત્માનો પ્રસાદ એ અનિર્વેદવાદનું મહાન હૃદય છે. તે પ્રસાદ, મુખ આપે છે, આશીર્વાદ આપે છે, જ્ઞાન આપે છે, સ્વરૂપમાં સમમ શુભ જ્યાં ત્યાં જે તે કણે પ્રવ્યાપ દર્શાવે છે. બ્રમભાવનો ઉચ્છેદ કરે છે અને જ્ઞાનમાત્ર સંદોહિત જામત રાખ્યા કરે છે.

અનિર્વેદવાદ અને પરમાત્માનો પ્રસાદ એક છે. એકની સિદ્ધિ કરતાં બીજીની સિદ્ધિ આપોઆપ થાય છે. પરંતુ તદ્દઅર્થે કસોટિમાં—મૂઝમ કસોટિમાં સર્વને જ ઉતરવું પડે છે. મદત, શ્રમચિન્તા કાંઈ પણ મળતું નથી. અને તેની કિમત પણ હોતી નથી. પરમાત્માનો પ્રસાદ અત્યંત મૂલ્યવાન છે, તે અર્થે સર્વ પ્રકારનો ભોગ આપવો પડે છે અને તેમ જ્યાં પરિણમે તે ભોગ આપનાર સર્વનો જ અપિપતિ થઈ રહે છે.

પરમાત્મા તેમનો સર્વોત્તમ પ્રસાદ અમને, તમને અને સર્વને નિત્ય પ્રાપ્ત કરો અને અનિર્વેદવાદના સાચા માર્ગમાં સંદોહિત જામત રાખો.

નિષ્ફલતાના સમયે-૧

ઈશ્વરાલિમુખતા.

જ્યાં

રે સઘળા ઉપાયો નિષ્ફલ થાય છે, અને મનુષ્યમા-
ત્રની સાદાથ વ્યર્થ જાણાય છે, તે સમયની કેટલીક
ક્ષણો એવી હોય છે કે જેમાં મનુષ્યે ક્યાં જવું અને
શું કરવું તે સમજાતું નથી. તે સમય સામાન્ય જરૂ-
રીઆતનો નથી હોતો પણ મોટામાં મોટી જરૂરીઆતનો
અને મોટામાં મોટા કષ્ટનો હોય છે. જે કાલે એવી અણીનીશણુ પ્રાપ્ત
થાય છે તે સમયે ક્યાં જવું અને શું કરવું એ જાણવું એ મનુષ્યને
કોઈ પણ કાલે થતું હોય એવા પ્રકાશન (Revelation) માંનું
અત્યંત મહત્વનું પ્રકાશન છે. જો કે એ જ્ઞાન કંઈ કાળથી આપ-
વામાં આવ્યું છે, પરંતુ જેમને શ્રવણ કરવાને કાન હતા, તેમણે પણ
શ્રવણ કર્યું નથી.

ખરેખર આગતના સમયમાં થઈ શકે એવી સામાન્ય વસ્તુઓ
પણી હોય છે. અને તે બધી કિમતી હોય છે પરંતુ એ સર્વ વસ્તુઓ-
કરતાં ચડીયાતી એક વસ્તુપ્રતિ સર્વ મનુષ્યો ઉપેક્ષા કરી દે છે અને
આ એક વસ્તુ ઈશ્વરાલિમુખતા છે. મનુષ્ય જ્યારે કોઈ પણ
પ્રકારની વિપાતમાં આવે છે, ત્યારે ઈશ્વરાલિમુખ થવાવિના બીજા
અનેક જાતના ઉપાયોઉપર તે આધાર રાખીને ફરે છે. ઈશ્વરનો
સંપૂર્ણ આશ્રય લેવાને બદલે તેમનું તે સંપૂર્ણ વિસ્મરણ કરે છે.
અને ખરેખરી નિગ્રાહા ઉત્પન્ન થવાપર્યંત તે ઈશ્વરથી વિમુખ જ
રહ્યા કરે. છે. અને આ જ હેતુને કીધે અનેક એવા દુઃખદ પ્રમતો
બની જાય છે કે જે નહિ તે સરજાયે અટકી શકે.

. આગંતુક ઉપાયોનું પણ મૂલ્ય હોય છે, તેમની ઉપયોગિતા
પણ હોય છે, પરંતુ મનુષ્યો જેટલા પ્રમાણમાં તેમના અંતરમાંથી
છવત અને બળતો તેની સાથે ઉપયોગ કરે છે તેટલા જ પ્રમા-
ણમાં તે ઉપયોગી થઈ પડે છે. જે મનુષ્યો તેમના અંતરમાંથી
જેટલા પ્રમાણમાં એ વસ્તુઓઉપર આશા રાખે છે, તેટલા પ્રમાણમાં
જ તેમને તે ઉપયોગી થઈ પડે છે. આપણામાં ઉચ્ચ સામર્થ્યનું
અદવા મહાન સત્તાનું ભાન જ્યાં સુધી મર્યાદિત હોય છે ત્યાંસુધી
તે અમુક સમય અને અમુક પ્રમાણપર્યંત બાલ ઉપચારો અથવા
બાલ સાધનો તેને મદદરૂપ થઈ પડે, પરંતુ જ્યારે એ ભાન
જેટલા પ્રમાણમાં વધે છે કે ઉચ્ચ સામર્થ્ય, બળ અને પ્રમાણ-
પૂર્વક તે આગળ પડે છે, ત્યારે આગંતુક ઉપાયો કેવળ નિરપયોગી
સરખા થઈ રહે છે.

૩. ઈશ્વર સર્વ અંશે સંપૂર્ણ છે એ જાણવું અને ગમે, તેવી મોટી અગત્ય (Need) હોય તોપણ તેમનું સામર્થ્ય સર્વ કરવા સમર્થ છે અને એ સામર્થ્ય આપણને પૂરું અંશે આપવાને તે સર્વ પ્રકારે શક્તિમાન છે એ જાણવું, એ એક એવો શાશ્વત આધાર છે કે જેનો આશ્રિમાને આશ્રય મદદણુ કરવો જોઈએ. એ એક જ અખંડિત ભૂમિ છે કે જેમાં સર્વ મનુષ્યે પોતાનું શાશ્વત નિવાસસ્થાન રચી રાખવું જોઈએ.

ઈશ્વર સંપૂર્ણ છે.

આ ઉપરથી આપણે એવો તર્ક ઉપજાવી લેવાનો નથી કે ખરી અણીના સમયે માત્ર ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરીને જ હાથ જોડી બેસી રહેવું. ઉપયોગનાં બીજાં સૂઝનાં કર્તવ્યો કરવાં પરંતુ સાચી પ્રથમ કર્તવ્ય એ છે કે ઈશ્વરાભિમુખ થવું. અને તેમનો જ સંપૂર્ણ આશ્રય લેવો. જ્યારે આપણે સંપૂર્ણ રીતે તેમનો આધાર મદદણુ કરીએ છીએ, ત્યારે પછી બીજા કશાની અગત્ય પડતી નથી. કેવલ તે એક જ સર્વ રીતે પૂરતું છે, કેમકે ઈશ્વર સર્વ અંશે સંપૂર્ણ છે.

જેવી હોવી જોઈએ અથવા જેવી રાખવી જોઈએ તેવી બલવાન શ્રદ્ધા તમને ન પ્રકટતી હોય, તો તમારાથી બને તેટલા કામ-ચલાઉ ઉપાયોને કરો, પણ એટલું રમરણમાં રાખજો કે પરમશુભન અને પરમ સામર્થ્ય તો તમે તેમના પ્રતિ અભિમુખ થઈને અને તેમનો આશ્રય લઈને જ પ્રાપ્ત કરી શકો એમ છે, અને એ એવો ઉપચાર છે કે જે કદાપિ નિષ્ફળ જતો નથી. જ્યારે તમે અધિક મેળવી શકો એમ છે ત્યારે થોડું જ પ્રાપ્ત કરીને બેસી રહેશો નહિ અને જ્યારે તમે પ્રથમ જ ઈશ્વરાભિમુખ થાઓ છો, અને તે પણ તેમના પ્રતિ સંપૂર્ણ આધાર રાખીને ઈશ્વરાભિમુખ થાઓ છો ત્યારે તમે અધિકને અવરુધ પામો છો.

જે માર્ગ કદાપિ નિષ્ફળ થતો નથી.

ઈશ્વર સર્વ રીતે સંપૂર્ણ છે એ જોમને પૂર્ણ રીતે જાણવામાં નથી, તેઓને આંગતુક (કામ ચલાઉ) અને બાજ-રથુલ-સાધનોની હેટયોક સમય આચરણના જાણાય; અને જો તેમને તેની આવરણકતા હોય તો તેમને તે સાધનો સર્વ રીતે પૂરાં પાડવાં; કેદને પીડાવાળાં રાખવાની કરી જ અગત્ય નથી, અને કેદપિય ઉપાયે દુઃખને એક શબ્દ પણ નિરુત્ત કરે, તો તેનો શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉપયોગ કરવો. વળી સર્વ વસ્તુઓ ઈશ્વરતરફથી જ આવેલી છે અને સર્વ કોઈ પરમાત્માના નિરામય સામર્થ્યને થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં પારણ કરી રહેલું છે. પરંતુ તે વસ્તુઓ તેમના સામર્થ્ય અને કાર્ય-સાધકતા (Efficiency) માં મર્યાદિત હોય છે, તેથી જે સધ

અને અનિશ્ચિત પ્રકારનું છે તેના જ ઉપર આધાર રાખી રહેવાનું શા માટે ચલાવ્યા કર્યું નોંધ્યું? જ્યારે આપણે ઇશ્વરાભિમુખ થઈ શકીએ એમ છે અને જે અનંત અને કદાપિ નિષ્ફળ ન થાય એવું છે, તેને તેમની પાસેની સાક્ષાત્ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકીએ એમ છે, તો પછી એથી હુદ્ સાધનપ્રતિ શામાટે અખંડ આધાર રાખવાના સ્વભાવવાળું રહેવું નોંધ્યું?

ઈશ્વરઉપર આ-
ધાર રાખો.

જ્યારે આપણે શ્રદ્ધામાં આગળ વૃદ્ધિગત થતા જઈએ છીએ ત્યારે જ્યાં કશિન સ્થિતિ કદી પ્રાપ્ત થતી નથી, કેમકે ત્યાં ઇશ્વરની સત્તા અને સામર્થ્ય આપણી આગળના માર્ગને સરળ કરવાને માટે નિરંતર આપણી સાથે જ રહે છે, તે રમણીય સ્થાનમાં આપણે આવીએ છીએ. અને ખરી અણીના સમયે પ્રથમ જે મનુષ્ય ઇશ્વરાભિમુખ થાય છે, અને ગમે તેમ થાય પણ જે તેમના જ ઉપર આધાર રાખે છે તેવા પ્રત્યેક મનુષ્યને આ શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થાય છે.

ઈશ્વર નિષ્ફલતા
આપતા નથી.

વર્તમાન સમય એ અનેક વિચારોમાં અને પદ્ધતિઓમાં વિવિધ ફેરફારો કરનાર થઈ પડે એમ છે. મનુષ્યમાં રહેલું જે અમર્યાદ સામર્થ્ય છે તેના સંબંધનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને અનેક પ્રયત્નો આજે મથી રહી છે, અને એ સંબંધમાં વિશેષ અને વિશેષ પ્રકાશ પાડી રહી છે. અને મનુષ્યમાનના અતરૂમાં રહેલું એ સામર્થ્ય પ્રત્યેક પ્રકારના દુઃખ અને વ્યાધિને નિવારવા સમર્થ છે, એ પ્રકારનો સર્વ કોઈને વિચારવડે અને પ્રયોગવડે નિર્ણય બધાનો જાય છે. ત્યારે વિવેકી પુરુષે શા માટે કેવલ બાહ્ય સાધનોને જ સાધનરૂપ ધણીને તેમના ઉપર આધાર રાખનાર થઈ રહેવું નોંધ્યું? જ્યારે આસ્પાત્મિક સાધનો પ્રાપ્ત હોય છે ત્યારે બહારનાં અથવા સ્થૂળ સાધનોનો ઉપયોગ કરવો એ ધણીને અયોગ્ય જણાય છે, પરંતુ આ નિર્ણયના સમયમાં જ આપણને ઘણી વખતે સમય છે કે આપણી યાચનાનો ઇશ્વરવડે કશે સ્વીકાર થતો નથી. નિરામયતા અથવા સ્વાસ્થ્યને માટે કંઈક આપણી પ્રાર્થના ઘણી વખતે નિરંતર રહે છે કે જ્યારે બાહ્ય સાધનો અનેક પ્રસંગે સ્વાસ્થ્યને પ્રકટાવે છે. અને આ એવી વાર્તા છે કે જેનું નિરાકરણ કરવાને કોઈક જ સમર્થ હોય છે.

વસ્તુતઃ એમ છે કે આપણા અધ્યત્મજ્ઞાનના પ્રમાણમાં અને ઇશ્વરપ્રતિની આપણી અભિમુખતા અથવા નિકટતાના પ્રમાણમાં આપણા અંતરૂમાં રહેલું સામર્થ્ય આપણામિતિ બાવે છે; તેથી જ્યાં પર્યંત એ જ્ઞાન પ્રકાશમાં ન આગ્યું હોય, અને આપણામાં તેનો પ્રતિત વિકાસ ન થયો હોય ત્યાં પર્યંત આગંતુક સાહાય્ય લેવામાં આપણને જે તેની જરૂર જણાય તો આનાકાની કરવાની અગત્ય

નથી. પરંતુ ઈશ્વર સંપૂર્ણ છે, એ જેમ અને તેમ સત્વર આપણે જાણીએ તેમ વધારે સારું. કેમકે ઈશ્વર સંપૂર્ણ છે, એમ જ્યારે આપણે અંતરૂપી જાણીએ છીએ, ત્યારે તેવા જ સ્વરૂપે ઈશ્વર આપણને પ્રતીત અને પ્રત્યક્ષ થાય છે.

જ્યારે વ્યધિતો કે વિપત્તિનો ભય જાણાય ત્યારે રમરણમાં રાખીને કે સર્વ સામર્થ્યસ્વરૂપ ઈશ્વર તમારી નિષ્કટ છે અને તે નિરામયરૂપ છે. તેમ જ રમરણમાં સ્થાપીને કે તે તમારો કદાપિ પરિત્યાગ કરનાર નથી. અને પુનઃ રમરણમાં આણીને કે તે નિરંતર કાળજી રાખીને તમારી સાથેને સાથે રહે છે અને કદાપિ તમારો પરિત્યાગ કરતા નથી. આ નિશ્ચયોમાં સેવેલી દૃઢ શ્રદ્ધા કોઈ પણ મનુષ્યને નિરામયતા અર્પી શકે છે, અને ઘટતર વિપત્તિઓમાંથી પણ રક્ષણ કરે છે.

વિધ્વાની પ્રતીતિના સમયે એ વાર્તા બૂલશે નહિ કે વિમ્બિનાશક સત્તા તમારી નિષ્કટ છે. ગમે તેટલો ગાદ અધિકાર જાણાય, ગમે તેટલી ચારે બાજુથી જંગલનું ભાન થાય, અથવા બંધન ગમે તેટલું બળવાન-દૃઢ-જાણાય, તો પણ તે સત્તા એ સર્વમાંથી આપાદપણે ઉપર આણશે અને મુક્તત્વના પ્રદેશમાં સ્થાપી દેશે. આપણે મોટે સ્તરેલાં બંધનોમાંથી આપણને મુક્ત કરવામાં ઈશ્વરને બહુ પ્રસન્નતા થાય છે. અને તેવાં બંધનો પણ છેલાં જ હોવાનાં. તેવા સમયની વિપત્તિઓના પણ છેલાં જ શ્વાસ ચાલતા હોવાના. કેમકે જેમ જેમ આપણે ઈશ્વરઉપર શ્રદ્ધા ધરતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ તેમને આપણે અધિક પ્રસન્ન કરીએ છીએ અને ખરેખરી અણીના અથવા આવરયક્તાના સમયમાં પણ તે તો આપણી નિષ્કટ જ રહેવાના, અને તે પણ સંપૂર્ણ અંશે; કેમકે ઈશ્વર સંપૂર્ણ છે.

જ્યારે આપણે કંઈ પણ વિપત્તિમાં આવીએ છીએ, ત્યારે આપણે ક્યંતિ જ ઈશ્વરનો વિચાર-ઈશ્વરનું ચિંતન-કરીએ છીએ. આપણે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં અને પ્રત્યેક વસ્તુમાંથી વિશ્વાસ અથવા શ્રદ્ધાને ઉઠાડી લઈએ છીએ અને તે કેવળ દેવને પ્રગલ્ભાની તેને અધીન થઈ રહીએ છીએ. પરંતુ આ જ ખરેખરી ક્ષણ છે કે જ્યારે આપણે લેશપણ અટક્યા વિના ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરવી જોઈએ, અને પરમતત્ત્વમાં પ્રત્યેક ક્ષણે નિમગ્ન/નપૂર્વક એકાગ્રતા સાધવી જોઈએ. ખરી અણીના સમયની આપણા ઉપર અત્યંત અને મુદ્દ અસર થાય છે તેથી તેવા સમયે પૂર્વ સાધ્ય થઈને તે પ્રસન્નની આપણા ઉપર અને એટલી આકર્ષી અસર થાય તેવી ક્રિયા કરવી જોઈએ. અને તે જ આ પ્રાર્થનાતથા એકાગ્રતા છે. જ્યારે સપથું પ્રનિદ્રિત જાણાય ત્યારે પ્રભુની નિષ્કટ

નીચે ઉતરી આ-
વશે નહિ.

તામાં પ્રવેશ કરો, એક ક્ષણ પણ નીચે આવવાની આગત્ય નથી. કેવળ ઈશ્વરપ્રતિ જ એકાગ્રદષ્ટિ રાખજો, અને બીજા કશાનું જ ચિંતન ન કરશો. ઈશ્વર સર્વ કંઈ અનુકૂળરૂપમાં કરવાને સંપૂર્ણ અંશે સમર્થ છે એ શ્રદ્ધાને અખંડ જાગૃત રાખો અને તે સત્તા જ તમારી ખાતરી કરી આપશે કે તે પોતે સર્વાંશે સંપૂર્ણ છે. થોડા જ સમયમાં અત્ર વિખરાઈ જશે, ઉપાધિ રમી જશે અને પુનઃ જ્યારે શાંતિ પ્રકટશે, ત્યારે આપણને સ્પષ્ટ થશે કે આપણી આ વર્તમાન દિવાએ કરીને સઘળી વસ્તુઓએ સાથે રહીને આપણા શુભનો જ પ્રયાસ કર્યો છે.

વિધિસામે ટકર.

પ્રત્યેક મનુષ્યને એમ ધણી વખતે જાન થયું છે કે તેને જે પ્રસંગ આવી પ્રાપ્ત થયો તેને તુરંત તે પોતે ન દત્તો, તે કંઈક દુર્બલ હતો, અને તેના ઉપર આવેલું વિધિ અજ્ઞાનસરખું અથવા ન ઠાળી રાકાય એવું હતું. તેને એમ જણાયું હોય છે કે જો તેનામાં જરાક વધારે સામર્થ્ય અથવા બળનો સંચય હોત તો તે વિધિના સામી ટક્કર શીલત અને તે સર્વને હઠાવીને કોઈ નિર્ભય સ્થાનમાં પ્રવેશ્યો હોત, અથવા વિજયડંકા બજાવ્યો હોત. આણું અનેક મનુષ્યોને થયું હોય છે અને થયાં કરે છે. પરંતુ એ વધારાનું બળક્યાં મળે છે ? આવી ખરી અણીના મમયે, કટોકટીના પ્રસંગે, જરૂરી આતની ખરી ક્ષણે કે જ્યારે આપણું સમગ્ર ભવિષ્ય ત્રાજવામાં તોળાણું હોય છે, ત્યારે ઘણે ભાગે આપણે એ સ્મરણમાં આજીવાન બૂલી જઈએ છીએ કે, પરમાત્મા એ સામર્થ્યસ્વરૂપ છે, અને તે જ્યારે જોઈએ ત્યારે અને જોટલું જોઈએ તેટલું સામર્થ્ય આપણામાં પ્રકટાવે એમ છે. એ અનંત સામર્થ્યવાળા તત્ત્વપ્રતિ તમારા હૃદય અને આત્માને તત્કાલ અભિમુખ કરો, અને તમારે જે પ્રકારનું સામર્થ્ય જોઈએ છે તે પ્રકારનું વધારાનું સામર્થ્ય તમને તત્કાલ મળશે.

જે કાલે ખરેખરે અણીનો સમય પ્રાપ્ત થયો હોય, જ્યારે તમને હાનિ કે લાજ પ્રાપ્ત થાય છે, એ નક્કી થવાનો સમય આવી લાગ્યો હોય છે, તે જ કાલે અનેક સ્ત્રીપુરુષોએ નિરાશા ધારણ કરી દીધી હોય છે, અને નિરાશાતાના કુંડમાં કુળી જતાં હોય છે. પરંતુ એ જ મનુષ્યો જો તેમના તેવા ખરી અણીના સમયે ઈશ્વરશબ્દમુખ થયા હોત તો તેઓ શરતમાં જ્ય પામીને ધારેલા પારિતોષિક (ઇનામ) ને પામી ચૂક્યા હોત, અને તેમણે ઈશ્વરની પામેથી જ એ વિજય પામવાના સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કર્યું હોત. ઈશ્વર સંપૂર્ણ છે, અને સમય ગમે તેવા વિકટ હોય તથા આપણી દષ્ટિથી ગમે તેવી નિષ્ફલતા જણાતી હોય તો પણ ફરી જ ચિંતા નથી. ઈશ્વર-

પાસે નવીન સામર્થ્યની પામના કરે અને તેમને તે તત્કાલ વિજ્ઞા-
પના ઉત્તર શિખરે સ્થાપી દેશે.

એવો બીજો એક પણ વિકટ સમય આપણી દૃષ્ટિએ નથી
આવતો કે ત્યારે આપણા અત્યંત પ્રીતિપાત્ર સ્નેહીનું મૃત્યુ થાય છે, અને
ત્યારે આપણને હૃદયથી હૃદય મેળવીને કાની સાથે પાન કરવી એ
સમઘનું નથી, સમગ્ર વિશ્વ કેવળ મુન્દસરખું જણાય છે અને
પ્રત્યેક ક્ષણ અસ્થિરતાને જ પ્રકટ કરાવ્યા કરતી હોય એમ જણા-
ય છે; ક્યાં જવું અને શું કરવું તે તેને કાલ પણ રીતે સ્પષ્ટ થવું
નથી, અને હૃદયને કેવી રીતે ખાલી કરવું તે કળા તેને સમઘની
નથી. પરંતુ આ જરૂરીઆતના ખરેખરા પ્રસંગે કોઈ એક એવું છે
કે જે થઈ દૂર નથી, કોઈ એક એવું છે કે જે તમારા હૃદયનો
ભાર ઉઠાવી લેવાને-પ્રત્યેક પ્રકારની હૃદયવ્યથાને દૂરી લેવાને-અને
દુઃખમાત્રને દૂર કરવાને એકે પગે તૈયાર છે. આ પરમ સ્નેહીનું
વિસ્મરણ થયું છે અને તોપણ તે નિરંતર નિકટ છે, સર્વદા સં-
પૂર્ણ છે, અને સર્વકરતાં અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ છે. કેમકે તે કહે છે કે,
“ હું નિરંતર તારી સમીપ છું. (હૃદયેશ્વરે ૧૦) મિન્નારિતત્વના
અવધિપર્વત તારી સમીપ છું. ”

ત્યારે આપણે તેમની નિકટ જઈએ છીએ અને તેમની
મૃદુતા તથા પ્રેમઆમળા ત્યારે આપણા હૃદયને ખાલી કરીએ
છીએ, માત્ર ઉપલક ઉપલક મળીને નદિ-ઉપલગ્નથી મેળાપથી નદિ-
પરંતુ પ્રાણીમાત્રના આત્માના સાચા સ્નેહીને ત્યારે જાણેજન મ-
ળાએ છીએ, ત્યારે આપણે એક પરમ સત્ય પ્રેમનો અને ભાવનો
એવો અદ્ભુત અનુભવ કરીએ છીએ, અને તેને આપણામાં એવો
તો અણુઅણુમાં જરી રહ્યો છીએ, કે જેથી મનુષ્યચૃષ્ટિમાંના સર્વો-
ત્તમ સ્નેહીઓએ આપેલા આતંદકરનાં અતંતગુણઅધિક આતંદ
પ્રકટે છે. અને પુનઃ વિશ્વમાંથી પણ ઉત્તમ સન્નિધે આપણાપ્રતિ
આકર્ષાઈ આવે છે. સ્નેહીમાત્રમાંના એક પરમ સ્નેહીને શોધવાથી
આપણે તેમના દિવ્ય સ્નેહને પામીએ છીએ, અને તેની જ સાથે
વિશ્વની બીજી પણ સ્નેહ કરવા યોગ્ય અનેક વ્યક્તિઓને આપણે
મેળવી શકીએ છીએ.

જોષનમાં, દુઃખમાં કે ત્રિષ્ણમાં આપણે ભરાઈ પાયા દોષોએ
એમ લાગે, અને તેથી પ્રકાશનું એક પણ કિરણ આપણી દૃષ્ટિએ
મટે નહિ. ત્યારે યજ્ઞેશ બગરજેવા રહે અને તલ્લભ પામ્યામઝ-
ખું કરમાવ્યું કે યરમાગ મુખ કરી ઉપરપામે રવા કે રામા મા-
મવાની જરૂર નથી. અથવા આપણે કેવળ જ વિનાયક સર્વ મનો

આપણા એ
પરમ સ્નેહી.

એવવા શોધ મ-
મર્થ વિચારે

અને હવે દુઃખમાં જ દદાડા કહાડવાના આવશે, એવું પણ વિચારવાની જરૂર નથી, નહિ. એ વિચારો અયોગ્ય વિચારો છે. કેમકે ગમે તેમ થાય તોપણ અને આપણી સ્થિતિ ગમે ત્યાં હોય તોપણ ત્યાં પણ તે પ્રભુ છે. અને આપણી ગમે તેવી અવસ્થા હોય પણ આપણી સાથેના તે પ્રભુ સર્વદા સંપૂર્ણ છે—સર્વ અવસ્થામાં સંપૂર્ણ છે. એ પ્રભુને દીનતાની—મિથ્યા દીનતાની—આંગતુક દીનતાની—કરી જ જરૂર નથી. જો તને પ્રસન્નતાની અને શુદ્ધ પ્રેમની જરૂર છે. તેને આજણ પાડીને પ્રભુપામે જાઓ, મલકતા અને મલપતા જાઓ. પરમાત્માની નિકટ જવામાં એ જ તમારું સમિધ છે.

તમે આ સંપૂર્ણ હૃદયથી સ્વીકારો છો ? તમે વ્યર્થ રીતે મનો છો એ ક્ષણમાં જ, જગતનાં સઘળાં દુઃખો અને બધેનામાંથી એ પરમાત્મા તમને સંપૂર્ણ અંશથી—તેની લેશ પણ આંચ આવવા દીધાપિના—ઉપાડી શકે એમ છે ? વર્તમાન કાલમાંકે ભવિષ્યમાં ગમે તેમ અને તોપણ પ્રભુ સંપૂર્ણ છે એમ તમે શ્રદ્ધાપૂર્વક અંગીર કરો છો ? આ સર્વ વિચારવયોગ્ય મહાન વિચારો છે. કેમકે જે ક્ષણે આપ-તેમની પાસેથી મુક્તત્વને યાચીએ છીએ તે જ ક્ષણથી આપણા બંધનના દિવસો પૂરા થઈ જાય છે, ઉપાધિમાન સમી જાય છે, અને સર્વ જ્ઞાન શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે અને પુનઃ સૂર્યનો પ્રકાશ અગતી ઉઠે છે.

જે કંઈ પ્રતિફલ સ્થિતિઓ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે તેને આપણે બહુ જ મોટા રૂપમાં જોઈએ છીએ. જોઈને પણ અટકતા નથી. પરંતુ તે પ્રમાણે જ તેને પ્રમાણમાં અધિક અનુભવીએ છીએ. અને દુઃખો એ પ્રકારના વિચાર આવવાથી અને તેને એ પ્રમાણેના ભાનપૂર્વક મહાણ કરવાથી આપણે એ દુઃખોને માથે ચઢાવી દઈએ છીએ; એટલું જ નહિ પરંતુ તેની સાથે આપણે એવિ રમણ કરી દઈએ છીએ કે પ્રભુ આપણાં દુઃખાનુને લુછવા અને આપણે પૃથ્થે વરદ હસ્તને ધરવા અર્થે તત્પર છે. આ પ્રકારની શ્રદ્ધામાં રહેવું એ એવી સ્થિતિ છે કે જ્યાં કદાપિ અથુ આવતાં જ નથી.

સર્વોત્તમ થવાનો
અવેખરો સમય.

આપણે સર્વ જાણીએ છીએ કે ખરેખરી અગત્યવાળો કાળ એ ખરેખરી અણીનો અને બહુ જ મહત્વનો કાળ છે, અને એ સમયે જે કંઈ આપણે કરીએ છીએ તે ઉપરથી ભવિષ્યના દિવસોમાં અને વર્ગોમાં આપણે કેવા અનુભવો પામવાને યોગ્ય થઈએ છીએ, તેનો નિર્ણય થાય છે. તેથી જો આપણે તે સમયને યોગ્ય પ્રકારના વિચારો નથી આપતા તો એ સમયનો આપણે બહુ સંભાળથી, લક્ષ્યપૂર્વક અને કહાપણુ ભરેલી રીતથી ઉપયોગ કર્યો એમ ફરી શકતું નથી,

પરંતુ એ સમય કે જે હવતની નિરૂત્તિનો અને ઈશતની પ્રાપ્તિનો સંધિકાળ છે અને મનુષ્યને ભિન્નકૃતી સ્થિતિમાંથી ઉપાડી- મહારાજની સ્થિતિએ ખેસાડવાનો મંગલ કાળ છે, તે સમયે જે આપણે સાવધાનતાથી ઈશ્વરનું આવાહન કરીને તેમના આધારને પ્રદણ કરીએ છીએ અને આપણને જોઈતા બળને અપરોક્ષપણે-સાક્ષાત્-તેમની જ પાસેથી માગીએ છીએ તો એ જ દર્શણે આપણને સમગ્ર સુખના રાજ્યાધિપતિનું તિલક યાર છે, અને એક દાણમાં જ વામન જેમ વિદરાણ્યે ઘર્ષ ગયા હતા, તેમ આપણે સર્વ સામર્થ્યસ્વરૂપ યદ્દ રહીએ છીએ. આપણે ખીલું ગમે તે કરીએ તેની દરકત નથી પરંતુ પ્રભુનું સામર્થ્ય અને પ્રભુની પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાનતાને આપણે સાથી પ્રથમ રોધવી જોઈએ. પ્રભુની સાહાય્ય એ સર્વોત્તમ સાહાય્ય છે, અને પ્રભુ જો સિદ્ધ છે તો સર્વ સિદ્ધ છે. કેમકે એ જ સિદ્ધીશ્વર છે. અને તેથી અગત્યના સમયે ઈશ્વર-શિશુમ્બ થાઓ, અને તેમના ઉપર જ આધાર રાખો—તે જ સર્વા- છે, કેમકે તે સંપૂર્ણ છે.

પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર.

રાજની સ્થિતિ મુખ્યત્વે કરીને રાજધાનીમાં હોવાથી ગામડાંના લોકોને તેમના દર્શનનો લાભ બહુ વિરલ હોય છે, તેમાં વળી સામ્રાજ્યાધીશ તો બહુધા મુખ્ય દેશમાં વિરાજતા હોવાથી તેમની સંસ્થાનવાસી પ્રગતને તેમનાં દર્શન અતિ દુર્લભ હોય છે. જેમ રાંત મોટા તેમ તેનાં દર્શન પામવાની મુશ્કેલી વિશેષ એ નિયમ, સમાજસ્થિતિ અવસા-દતાં, રથાપ્તો હોય તો ખોટું નથી. દર્શનના અભાવથી પ્રગતજનમાં જોઈએ તેવો રાજસ-ક્તિનો વિકાસ યદ્દ શક્ય નથી. તેમનાં અંતરમાં કંઈને કંઈ ન્યૂનતા રહે છે. રાજસ-ક્તિની અનુત્પત્તિ, અરથાપિના અથવા અપૂર્ણતા આ પ્રમાણે રાજપિંજિનમાં સામ્રા-જ્યોનું દૂષણ છે.

આ લૌકિક નિયમને એક મોટામાં મોટા અલૌકિક અપવાદ છે. પરમેશ્વર દેવના દેવ અને સમ્રાટના સમ્રાટ છે, પરંતુ તેમના સંબંધમાં એક અત્યંત વિચિત્ર અનિશ્ચય એ છે કે તેમનાં દર્શનસંબંધી મુશ્કેલી તેમની અનિદ્રતાને સંધિ નથી, પરંતુ તેમની અ-તિસમીપતાને સંધિ છે. પરમેશ્વરની પ્રાગતી સ્થિતિ જે છે એટલે જનાં આપણું ગામ ખુરી કાઠનાર મોનાજેવી છે. એક વાળ અને ખીજો વાળ, નેત્ર અને કાન્તળ, કંઈ અને મેલીની માળા એ વચ્ચે જોટલું અંતર છે તેથી પણ એટલું અંતર મનુષ્ય અને પરમેશ્વર વચ્ચે છે. ધૂળની રજરજમાં, પવની રેખારેખામાં અને પ્રાણીના શેમશેમમાં પરમેશ્વર નિવાસ કરી રવા છે અને તે પણ ખુલાસાથી. આવા પ્રવણ પરમેશ્વરની અકલ લીલાઓમાંની કેટલીક શીલાના ગુજ્જાનુવાદથી મતિની પવિત્રતા કરવાનો આ લઘુ લેખનો ઉદ્દેશ છે.

ચાલો, આપણે ચોમાસામાં વિહાર કરવા નીકળીએ. સૃષ્ટિની શુષ્કતાનું આદર્શતામાં રૂપાંતર થયું છે! તરુઓ જે પૂર્વે નિસ્તવન હતા તેમની ડાબે ડાબે પખીઓ મીઠું ફૂજન કરી રહ્યાં છે. જલના નાના મોટા એવો વિવિધ શબ્દો કરતા વધતા એાછા વેગથી વહી રહ્યા છે! લીલી સાડીના પરિવેશનવાળી પૃથ્વીમાતા અનુપમ શોભા ધારણ કરી રહી છે. અહા! પૃથ્વીઉપર કેટલું ધાસ ઉગ્યું છે. અને ધાસની જાત પણ કેટલી છે! એક ચોરસ ટુટ જેટલી જ જમીનમાં જોગેલા ધાસને હું સફમદર્શક પંચથી તપાસું છું તો મને તેની ૪૦૦ કરતાં વિશેષ જાત માલમ પડે છે. વનસ્પતિશાસ્ત્રીઓએ એકંદરે ૫૦૦૦ કરતા વધારે ધાસની જાત નક્કી કરી છે! પાંદડાંની સમૃદ્ધિનો પણ પાર નથી. વૃક્ષઉપરથી પાંદડાં તોડી તથા ધાસનાં તણખલાં તોડી પૃથ્વીઉપર આપણે પાથરીએ તો તેને માટે ૪૨,૦૦૦,૦૦૦ (ચાર કરોડ વીસ લાખ) ચોરસ માધ્ય કરતાં વિશેષ જમીન જોઈએ. પરંતુ કોઈ કહેશે કે “ એમાં શું? ચોમાસાની હરિયાળી અને વનસ્પતિની વિવિધતા એ તો જાણીતી વાત છે.” ઉત્તર એ છે કે જાણીતી વાતમાં છુપાતાં પરમેશ્વરને કાણ અટકાવી શકે એમ છે? આટલાથી પરમેશ્વરની લીલાનો ખ્યાલ ન આવતો હોય તો ‘વિશ્વના ભરવૈભવસચ્ચક ચિહ્ન એ પણ છે કે આવી અપાર વનસ્પતિસમૃદ્ધિમાં કોઈ પણ બે પાંદડાં, કોઈ પણ બે તણખલાં સમાશે સરખાં નથી, પ્રત્યેક પાંદડામાં, પ્રત્યેક તણખલામાં કંઈ કંઈ પણ નવીન તત્ત્વ છે. દૈવિ વિશ્વકર્માની કેવી ખુબી કે પ્રત્યેક ઇમારતની ‘ડીઝાઇન’ ન્યારી હોય છે.

વસન્તઋતુમાં પરમેશ્વરની ન્યારી લીલા નજરે પડે છે. જહ્યું પાંદડાં ખરીને પૃથ્વી ઉપર પથરાઈ રહ્યાં છે, અને જાણે સૃષ્ટિમાંથી ચેતનતત્ત્વનો લોપ થઈ થયો હોય એમ બોલાં ઝાડ નિવેદન કરે છે. પરંતુ એમ નથી. ચેતનતત્ત્વ આલી ગયું નથી, જીવનતત્ત્વ હયાત છે. પરમેશ્વર પોતાના પ્રતિનિધિ સવિતા દેવને આજ્ઞા કરે છે કે—તમે તમારું જોર અજમાવો. ઉપરિના આદેશને અધીન તે દેવ પોતાનાં ભાસ્વર કિરણોથી પૃથ્વીપટ બેદે છે, એ કિરણો જાડે જતરી ઝાડનાં સુતેલાં મૂળિયાંના કાનમાં મંદ સ્વરે કહે છે—મધુઓ! નિદ્રા ધણી થઈ. વેળ વહી જાય છે. જાગો, જાગો અને કર્તવ્યમાં મડો. મૂળિયાં આંખ ઓળી આજસ મરડી તૈયાર થાય છે. વૃક્ષનો જીવનરસ મૂળમાંથી અદવા મડે છે, અને રગેરગ પહોંચી જાય છે. વૃક્ષને નવપલ્લવ આવે છે. પક્ષીરૂપ સ્તોતાઓ પોતાની અકલ મંત્રાથી પરમેશ્વરની લીલાનું સ્તવન કરે છે, અને સર્વજ્ઞ આનંદ અને ઉલ્લાસ વર્તા રહે છે.

વળી મનુષ્યને જોમ પરસેવો થાય છે તેમ વનસ્પતિને પણ થાય છે. મકાઈના છોડને કલાકમાં અધોળથી નવટાંક સુધી પરમેવો થાય છે. સામાન્ય વૃક્ષમાંથી તો દરરોજ કેટલાક મણ પાણી પ્રસ્વેદરૂપે વહી જાય છે. એ પાણી ક્યાંથી આવ્યું? પૃથ્વીમાંથી ખેંચાયું. એક હમ્મર ચોરસ માઈલ જમીનમાં ઝાડ વાન્યાં હોય તો પૃથ્વીમાંથી કેટલું પાણી ખેંચાતું હશે અને પરમેવારૂં બહાર નીકળતું હશે?

પેલી શરદઋતુ વીકું મોં કરી કહે છે—હું તો રહી જ ગઈ. સખિ! તું રહી ગઈ નથી. પરમેશ્વરે તને ત્યજ દીધી નથી. તું પરમેશ્વરની દાનમકિતની મૂર્તિ છે. તારી કારકીર્દીમાં વનસ્પતિની શક્તિનો પરિપાક થાય છે, એ શક્તિ ખીજના રૂપમાં સ્ટુટ થાય છે,

બીજાશક્તિને પરમેશ્વરે કેવાં સુંદર વસ્ત્રોથી અને મનોહર લેપથી શણગારી છે ! વાવણીને સમયે ખેડુત વાવવાનાં બી ટોપલીમાં ભરી લઈ જાય છે, પરંતુ કાપણીને વખતે તો એ બીની સંતતિનો સંચય કરવા, માટે અનેક ગાંઠાંની જરૂર પડે છે. સખિ શરદ્દન્તુ ! પરમાત્માના તારા ઉપર ચારે હાથ છે. એકના સો, સહસ તારાદ્વારા તેઓ અપાવે છે. એમની અવકૃપાની આશંકાથી હવે કોઈ દિવસ વીહું મોં કરીશ નહિ.

વનસ્પતિમાં પણ ઇજ્જસાધનતા જ્ઞાન કેવું હોય છે ! જાડનાં પાંદડાં પ્રકાશતરંગ વળતાં રહે છે અને સૂર્યમુખી પુષ્પ તો નિમકહલાસ નોકરની પેઠે અથવા પતિવ્રતા સ્ત્રીની પેઠે સવિતાની ગતિને અચ્ચત્પણે અનુસરે છે. વનસ્પતિમાત્રને નાછટોજન. તત્ત્વની આવશ્યકતા હોય છે. એ તત્ત્વ વાતાવરણમાં અમાપ છે. પરંતુ બહારોબહાર અદૃશ્ય કરી શકાય એવા રૂપમાં નથી. પ્રાણિમાત્રના શરીરમાં એ તત્ત્વ અદૃશ્ય કરી શકાય એવા રૂપમાં હોય છે. કેટલાક છોડ રેતાળ અથવા ખડકાળ ભૂમિમાં ઉગે છે. એવે સ્થળે નાછટોજનનો બંદુ કરીને અલાવ હોય છે, અને નાછટોજનની આવશ્યકતા તો પૂરી છે તેથી એવા છોડ કીડાઓનું આકર્ષણ કરે છે અને તેમનું લક્ષણ કરી ઇજ્જતત્ત્વ મેળવી લે છે ! ઇશિયદ્દિમાં વનસ્પતિલક્ષક કીટ હોય છે એટલું જ નહિ પણ કીટલક્ષક વનસ્પતિ હોય છે.

વળી વનસ્પતિમાં પુરુષતત્ત્વ અને સ્ત્રીતત્ત્વ હોય છે. કેટલીક વનસ્પતિમાં એક જ ફૂલમાં એ બે તત્ત્વો હોય છે. કેટલીકમાં લુદાં લુદાં ફૂલમાં એ બે તત્ત્વો હોય છે અને કેટલીકમાં તો ભિન્ન ભિન્ન વૃક્ષોમાં એ બે તત્ત્વો હોય છે. કવચિત્ એ ભિન્ન ભિન્ન વૃક્ષો સેકેડો માઇલને અંતરે હોય છે. કવચિત્ પુકેસર પોતાની મેજે ખરી સ્ત્રીકેસરથી સંયુક્ત થાય છે અને બીજની ઉત્પત્તિ થાય છે. બહુ કરીને એ બે તત્ત્વોને મેળવનાર જંતુઓ હોય છે, અને વિધિસર વિવાહ થતો જોવામાં આવે છે. પુકેસર વર છે, સ્ત્રીકેસર કન્યા છે, બ્રમરો આજ્ઞાણ છે અને તેઓ ગુંગરવરૂપ વૈદિક મંત્રધોળ કરી વધૂવરનો હસ્તમેળાવ કરાવે છે !

સમાન આકૃતિવાળા અનેક પુરુષો જ્યારે પરસ્પર આલિંગન કરતા જોવામાં આવે છે ત્યારે આપણે અનુમાન કરીએ છીએ કે એઓ ભાઈ હશે. એ વ્યક્તિઓ સ્વતઃ ભિન્ન છે, પરંતુ તેમની માતા એક હોવાથી અને તેમનો પિતા સમાન હોવાથી માતાપિતાદ્વારા તેમનું અંકુષ છે. આ જ પ્રમાણે વિશ્વના સર્વ પદાર્થો પરસ્પર દૃષ્ટ્યદૃષ્ટ આલિંગન કરી રહ્યા છે. પાકેલું ફળ જાડઉપરથી તુટી પડી પૃથ્વીનું આલિંગન કરે છે. આ આલિંગનનો સર્વવિદિત વ્યતિકર નિદાળી મદાર્વિજ્ઞાનિક ન્યૂટન પોતાની પ્રજ્ઞાના વૈભવથી એ સિદ્ધાંતઉપર આપ્યો કે એવું આલિંગન વિશ્વના સમસ્ત પદાર્થો વચ્ચે વ્યાપી રહ્યું છે. પૃથ્વી અંદરે જેએ છે, અંદર પૃથ્વીને જેએ છે, પ્રદો સૂર્યને જેએ છે, સૂર્ય પ્રદોને જેએ છે—સ્વરૂપમાં પ્રત્યેક પદાર્થ બીજા પ્રત્યેક પદાર્થને પોતાની શક્તિપ્રમાણે જેએ છે અને બીજા પ્રત્યેક પદાર્થથી તેની શક્તિ પ્રમાણે જેઆય છે. નહીન તારો જે ગગનમાં ઉત્પન્ન થાય તો પૃથ્વીને, સૂર્યને તથા બીજા સર્વ તારાઓને અને પ્રદોને તેના આકર્ષણની થોડી ઘણી પણ અસર થવાયિતો રહેતો નથી. આથી સિદ્ધ થાય છે કે આખું વિશ્વ કુટુંબ છે, એક અપાર બધુમંડલ છે, પરમેશ્વર તેના પિતા છે અને મદામાપાશક્તિ તેના માતા છે, માતાપિતાનું મૂળથી અસ્તિત્વ જ ન હોય તો જાનુજાય ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી, તે

પ્રમાણે પરમેશ્વર અને તેમની લીલાને બાદ કરીએ તો વિશ્વના પદાર્થો એક ક્ષણ પણ ટકી શકે નહીં.

આપણી પૃથ્વીમાતા પણ પળે પળે પરમેશ્વરની અગાધ લીલાનું મોધન કરી રહી છે. પૃથ્વીનું વજન આસરે ૮૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦, મેલુ છે, પરંતુ સૂર્યના પ્રમાણમાં તે બાળકને રમવાની નાની સરખી દડીજેવડી છે. ચંદ્ર પૃથ્વીથી ૨,૩૮,૦૦૦ માઇલને અંતરે છે. સૂર્યનારાયણ એટલા વિશાળ છે કે એમના મધ્યભિંદુમાં પૃથ્વીને ગોઠવી હોય અને એ પૃથ્વીની આસપાસ ૨,૩૮,૦૦૦ માઇલને અંતરે ચંદ્ર દ્વયા કરે તોપણ બીજી ૨,૦૦,૦૦૦ માઇલની છુટ રહે ! આપણી પૃથ્વી એક ભમરડાજેવડી છે. આકાશમાં તે દર સેકન્ડે ૧૯ માઇલના વેગથી ફરે છે. એ વેગથી આગામી ચાલતી હોય તો ઘણી તકબૂઝ મટી જાય, કારણકે આપણે જ મિનિટમાં મુંઝવણી લઈને પહોંચી શકીએ ! પાંચ રતલ વજનના દારૂગોળાને પૃથ્વીના વેગથી ઉડાડવો હોય તો આશરે ૪૦૦૦ રતલ દારૂ જોઈએ તો પછી પૃથ્વીને એટલા વેગથી ચલાવવા માટે કેટલા રતલ દારૂ જોઈએ તેનો ખ્યાલ કરવાનું વાંચનારને જ સોંપવું ઉચિત છે.

જલતરવ પણ પરમેશ્વરના મહિમાનું સૂચન કરવામાં પછાત પડે એમ નથી, અચ્છેર વજનનો જરફનો પિંડ લઈએ. એ સંગીન પિંડને આપણે વરાળનું રૂપ આપવા માગીએ તો આપણને એટલી શક્તિનો પયોગ કરવો પડશે કે જેથી એ પિંડ ૨૭૦ માઇલ દૂર ધકેલાઈ જાય. એ જ પિંડના હાઇડ્રોજન અને ઓક્સિજન વાયુઓને બેડી રાખવામાં એટલું સામર્થ્ય વપરાયલું છે કે જેથી આપણે એ પિંડની પાસે અમેરિકા ખંડની પૂર્વ પશ્ચિમ અડધી મુસાફરી કરાવી શકીએ. જરફના આવડા પિંડમાં આટલી શક્તિ ગળાઈ છે તો એક જ ચોરસ માઇલ જમીન પર વપરાયલા એક ફુટ જળા જરફના થરમાં કેટલી શક્તિનો સંચય હશે તેનો ગણિતશાસ્ત્રને આધારે નિર્ણય થઈ શકે એમ છે.

એક ફુટ લાંબી, એક ફુટ પહોળા અને એક ફુટ ઉંડી પેટીમાં પાણી ભરું હોય તો તે પાણીનું વજન ૬૦ રતલ થવા જાય. હવે કાર્યશક્તિનું પાપ નીચે પ્રમાણે થાય છે. ૩૨૦૦૦ રતલ ભારને એક મિનિટમાં એક ફુટ જેટલો ઉંચો ઉપાડવામાં જેટલી શક્તિનો વ્યય થાય છે તેને અશ્વશક્તિ (horse power) કહે છે. કારણ કે યોગમાં એટલી શક્તિ છે એ માપથી નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. ધારો કે સો ચોરસ માઇલ જમીન ઉપર વરસાદનું સખત ઝાપટું પડ્યું છે. અને એ પાણીનું બાષ્પીભવન કરવાનું છે, અર્થાત્ સૂર્યનારાયણે એ પાણીને વરાળના રૂપમાં અમુક માઇલની ઉંચાઈએ ચઢાવવાનું છે. એ કાર્ય કરવામાં ૮,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ (આઠ અબ્જ) અશ્વશક્તિની જરૂર પડશે. એ શક્તિ સૂર્યનારાયણ વાપરે છે અને એથી આખી દુનિયાનાં કારખાનાં ચાલી શકે એમ છે. તો પછી જરણાં, તળાવ, સરોવર, નદી, સમુદ્ર એ સર્વના જલના બાષ્પીભવનમાટે સવિતાદેવ પ્રતિદિન કેટલી અશ્વશક્તિ વાપરતા હશે તેની ગણતરી નિરાંતે કરવાજેવી છે.

હનુમતમાં કેટલું બળ હતું તે રામાયણથી આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. એ બળ એમને પોતાના પિતાતરફથી મળ્યું હતું. દર ચોરસ ફુટ ઉપર વાયુનું દબાણ આસરે સાડા ત્રણ રતલ થાય છે. હવે આપણે એક માઇલ ઉંચો અને ૧૦૦૦ માઇલ લાંબો એવો કેઈ પહાડ લઈએ તો તેના ઉપર વાયુનું દબાણ કેટલું થવું હશે ? માત્ર ૧૧૦,

૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ (એકસો દસ અબજ) રત્ન, સચિતારેવથી પરમેશ્વરની સીસાનો ખ્યાલ આવે છે તેના પ્રમાણમાં વાયુદેવથી દેવો આવે છે એનો દિસાત્ત પણ કરવા યોગ્ય છે.

પૂર્વના વર્ણનથી પરમેશ્વર જેટલા સમીપ ભાસવા જોઈએ તેનાથી પણ વિશેષ સમીપ તેઓ છે. એનો પૂરો આપણી પ્રત્યેકની કાયાનગરી પૂરે છે. એ નગરી એવી અમરારિક્ષ છે કે તેને નિર્માતા દેવી હોવા જોઈએ અને નિરંતર એ નગરીમાં વાસ કરીને રહેલો હોવા જોઈએ, એ નિશ્ચય ઉપર આપણે સદૃજ આવી રાષ્ટ્રએ છીએ.

દરજોને આપણે કહીએ કે ' ત્રણ કરનો ડગલો બનાવી લાવ ' તો તે પ્રમાણે તે બનાવી લાવે છે. ત્રણને બદલે પાંચ સાત કે સત્તર કરનો ડગલો પણ તે બનાવી શકે. પરંતુ તેને જો એકે કરવિનાનો ડગલો બનાવવાનું કહેવામાં આવે તો તે આજો બની જાય છે અથવા તો આપણને ગાંઠમાં લેજે છે. પરંતુ આપણને છે-દેહરૂપી ડગલો આપવામાં આવ્યો છે તેમાં નથી સાંધા અને નથી ટાંકા, એવો ડગલો વિશ્વમાં કોઈ પણ કારીગર બનાવી શકે એમ નથી તેથી સિદ્ધ થાય છે કે એ ડગલો અસાધિક છે અને તેનો બનાવનાર દેવી છે.

તે જ પ્રમાણે ચાલો, કુંભારને ત્યાં જઈ આપણે તેને કહીએ કે—' અમારે એવો એક ઘડો જોઈએ છીએ કે જેમાંથી વખતો વખત બીજા ઘડા નીકળી શકે. ' આ આપણું વાક્ય સાંભળી એના મુખઉપર જે ભાવ દેખાશે તે ઉપરથી આપણને સમજવાવિના રહેશે નહિ કે કુંભારના ઘોડા અને આપણી વચ્ચે જાઓ તફાવત એ સમજતો નથી ! ધર્મિયાણોને ત્યાં જઈ આપણે કહીએ કે—' અમારે એવી ધર્મિયાણ જોઈએ છીએ કે જેમાંથી પ્રસંગે પ્રસંગે બીજી ધર્મિયાણો નીકળે ' તો તેને પરમ આશ્ચર્ય એથી ઘણું કે આપણે ગાંઠની ઇસ્પતાળના રહેવાસી નથી ! પરંતુ આપણો દેહ આવો જ એક ઘડો છે, આપણી કાયા એવી જ એક ધર્મિયાણ છે. સ્ત્રીપુરુષને પ્રગ થાય છે તે એક ઘડામાંથી અનેક ઘડા, એક ધર્મિયાણમાંથી અનેક ધર્મિયાણ નીકળવાખરાય છે. આપણા દેહજેવો ઘડો, આપણી કાયાજેવી ધર્મિયાણ બનાવી શકે એવો કોઈ પણ કારીગર વિશ્વમાં નથી, એથી સિદ્ધ થાય છે કે એ ઘડો અને એ ધર્મિયાણ અદ્વિતીય છે અને તેના નિર્માતાનું બેનું અતિ પ્રચંડ હોવું જોઈએ. ઘડામાંથી ઘડા થાય છે એનો અર્થ શું એ નથી કે ઘડામાં કુંભાર રહેલો છે ? ધર્મિયાણમાંથી ધર્મિયાણ નીકળે છે એનો અર્થ શું એ નથી કે ધર્મિયાણમાં ધર્મિયાણ રહેલો છે ? તે જ પ્રમાણે દેહમાંથી દેહ બને છે એનો અર્થ શું એ નથી કે દેહમાં દેહનો નિર્માતા રહેલો છે ?

વનસ્પતિસૃષ્ટિમાં જે વિવિધતા ઉપર કહી તેવી જ મનુષ્યજાતિમાં છે. કોઈ પણ બે મનુષ્યનાં મુખ સરખાં સરખાં હોતાં નથી, કોઈ પણ બે મનુષ્યની આંખ બધી રીતે મળતી આવતી નથી. અને કોઈ પણ બે મનુષ્યના અંગુલ સરં પ્રકારે સમાન હોતાં નથી આ પરમેશ્વરસીસાનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ ટપાલ ખાતું કરે છે, કારણ કે એ ખાતાના નિયમથી મનિઓડરની પદોંગ લેનાર મનુષ્ય જો લખી શકે એવો હોતો નથી તો તેના અંગુલીની ઊપ પદોંગના પૂરાવાનરીકે ચાલી શકે છે, તેમ જ ગુન્દેઆરોને પણ તેમની એ નિશાની ઉપરથી પારખવામાં આવે છે, કારણ કે એ વાત સિદ્ધ છે કે કોઈ પણ માણસની અંગુલીની ઊપ વિષમાં કોઈ પણ બીજા માણસની અંગુલીની ઊપ જેવી નથી.

જેવી દેવી નિર્માતાએ આખી કાયાને રચી છે તેણે કાયાના અણુઅણુને છોડી દીધા નથી. જે દેવી ચાલક આખી કાયાને ચલાવે છે તે કાયાનાં અણુચત્રોને પણ પ્રેરે છે. આમ હોવાથી જો કે શરીરના વિવિધ ભાગો પરસ્પર સંલગ્ન અને અન્યોન્યાશ્રયવાળા તોપણ તેમના તેમનામાં થોડું ધાણું પણ સ્વતંત્ર જીવન છે. શસ્ત્રવૈદ્યોને આ સત્યના પુષ્કળ પૂરાવા મળતા રહે છે. દાઝવાથી અથવા ખીજા કોઈ કારણથી આમડીના અમુક ભાગનો નાશ થયો હોય તો તે સ્થળે ખીજા નીરોગ મનુષ્યની આમડીના કટકા ગોઠવી સકાય છે. યંત્રમાં વાળ સપડાઈ જવાથી આખી ખાખરીની આમડી જાખડી ગઈ હોય તો તે સ્થળે પણ આખી રીતે નવીન આમડીની ચોજના થઈ શકે છે. તે જ પ્રમાણે કપાયડી આંગળીને બદલે નવીન આંગળીની અને રોગી દાંતને બદલે નીરોગ દાંતની ઘટના વૈદ્યવિદ્યોકરી શકે છે. અમુક રાજાએ અંધને પોતાના નેત્રનું દાન કર્યું હતું એ પુરાણકથાનું રહસ્ય આથી વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે. શસ્ત્રવૈદ્યોને આગળઉપર એવી પણ કળા જડી આવે કે જેથી એ પ્રમાણે દાનમાં અપાયલી ઇન્દ્રિયો અને મહત્વના અવયવો દાનપાત્રના શરીરમાં સુસ્થિર રહી શકે.

(અપૂર્ણ .)

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૩૬ થી .)

ઇચ્છેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે માનસિક ચિત્ર રચ્યાપછી, જ્યારે તમે, તે ચિત્રાનુસાર બાહ્ય જગતમાં અવશ્ય તમે અનુભવ કરશો જ એવી શ્રદ્ધા ધરો છો ત્યારે તમારી નિર્જીવ કલ્પનામાં તમે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરો છો.

વિજયને પ્રાપ્ત કરવાના રહસ્યનો આટલામાં જ સમાવેશ થાય છે: યથાર્થ ચિત્ર રચાય તેવી ભાવના કરવી, અને શ્રદ્ધા રાખવી.

આ બે કાર્ય કરતાં જો તમને બરાબર આડવતાં હશે તો તમારા અનુભવના વેગને ખાળવા ત્રિભુવનમાં કોઈ સમર્થ નથી.

આ કળા સિદ્ધ થતાં, તમારી શક્તિની મર્યાદા આટલી જ છે, અથવા તમે આટલું જ કરવા સમર્થ છો, એમ કહેનાર ખાંડ ખાય છે, અમુક અશક્ય છે, અમુક અસંભવિત છે, એવાં વાક્યોને, આ કળા સિદ્ધ થતાં તમારા પ્રતિ ફરકવાનો અધિકાર બહાર પણ આપી શકે એમ નથી.

અમુક અશક્ય છે, અને અમુક અસંભવિત છે, એવાં વાક્યો તમે જીવાડો તો જ જીવી શકે તેમ છે.

સ્મરણમાં રાખજો કે તમારી માનસિક સંજ્ઞાને તમારાં ચર્મચક્ષુસમીપ સ્થૂંક રૂપમાં જોવાને માટે તમે રચેલા માનસિક ચિત્રને તમારા સ્મૃતિમંદિરમાં, નિરંતર તમારી દૃષ્ટિએ પડે તેમ લટકવું, રાખજો, અને તે ચિત્રપ્રમાણે અસ્પષ્ટ સમયમાં થશે જ, એવી શ્રદ્ધા રાખજો.

તમે રચેલાં કાલ્પનિક ચિત્રો શી રીતે બાહ્ય જગતમાં સ્વયંદેવ પ્રવેશ કરશે, કહે

સમયે તે પ્રલક્ષ ધરો, ક્યા દારથી તે પ્રત્યક્ષ ધરો, એ વગેરેની ચિંતા કરવાનું તમારું કામ નથી, બીજાક વાચ્યા પછી, અને જળ રેડ્યા પછી, ભૂમિ અને સૂર્ય તેને 'શી. રીતે ઉગાડશે, ક્યારે ઉગાડશે, ઉગાડશે કે નહિ ઉગાડે, એવી વ્યર્થ ચિંતા કરવાનું ખેડુતને પ્રયોજન નથી. પોતાનું કર્તવ્ય કરી ખેડુતે જે શ્રદ્ધા રાખી શાંત બેસી રહેવાનું છે, તેમ તમારું કાર્ય કરી તમારે પણ શ્રદ્ધા રાખી શાંત બેસી રહેવાનું છે.

તમારું મન જ માનસિક ચિત્રોદ્ધાર તમારું ધારેલું સગવડ સમર્થ છે, એ પ્રકારની અચક્ષુ શ્રદ્ધા સેવ્યા કરો. તમારા ઇષ્ટિસત્યાર્થરૂપ મહાકવિનો શ્રદ્ધા જ સુદૃઢ પામે છે. કેનામાં શ્રદ્ધા રાખવી, શામાં શ્રદ્ધા રાખવી, એ પ્રશ્નો કરો છો ? શ્રવણ કરો. તમારા પોતાનામાં જ શ્રદ્ધા રાખો. નિઃસંશય તમારા આત્મામાં જ અપ્રતિમ શ્રદ્ધા રાખો. કર્તા, દર્તા, ધર્તા, સર્વ તમે પોતે જ છો, તમે સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર છો. શું અમે ? હા, તમે. તમે પોતે જ.

પણ પ્રિયતમ ! તમે હજાર હાથવાળા વિધ્યુ છો કે સાક્ષાત્ મહેશ્વર છો, એ પ્રકારનું જ્ઞાન, જ્યાં સુધી તમે તેને અનુભવમાં ઉતાર્યું નથી, ત્યાં સુધી સ્વમના મોહકળેનું છે. અનુભવમાં ઉતારેલું જ્ઞાન જ જ્ઞાન છે. સાકરનું ગળપણ તેનો સ્વાદ લેવાથી જણાય છે. કંઈ હાથમાં પકડી રાખવાથી જણાતું નથી, તેમ જ્ઞાનનું સુખ અનુભવમાં ઉતારવાથી જણાય છે, કંઈ વાતો કરવાથી કે અથો વાંચવાથી જણાતું નથી.

હું સર્વશક્ત ઈશ્વર છું, અહં બ્રહ્માસ્મિ એ વેદાંતનું મહાવાક્ય રહસ્યનું રહસ્ય છે. એ સત્યની તુલ્ય અન્ય એકે સત્ય નથી. આ સત્ય મનુષ્યને દુઃખમાત્રથી તારનાર છે, અને સુખના શિખરે સ્થાપનાર છે. આ સત્યને મનુષ્યો નિલ મુખે ઉચ્ચરે છે, પરંતુ વિવિધ સ્વાદવાળા પાકમાં ફરતી કડીની પેડે તેઓ તેના સ્વાદને જણાતા નથી. પાત્રે પેડેનું ભોજન ખાધાવિના સુધાની નિવૃત્તિ કરતું નથી, તેમ જાણેલું સત્ય અનુભવમાં ઉતાર્યાવિના દુઃખને નિવારતું નથી.

હું જ્ઞાત્ર છું, એ જ્ઞાનને અનુભવમાં ઉતારવું એટલે શું ? એટલે એ જ કે કંઈનામાં જ્ઞાનનું યથાર્થ ચિત્ર રચવું, અને તે હું જ છું એમ શ્રદ્ધાથી માનવું. પુનઃ પુનઃ રસેતા એ જ ચિત્રને જોયા કરવું. ચિત્રારમણ આ ચિત્ર રચવાથી નિર્મૂળ થાય છે અને હું શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપ થયો છું, એવું દૃઢ શ્રદ્ધાથી માનવું. થયું, આજ કરવાનું. અન્ય કશું જ કરવાનું નથી.

શું તમે આમ કોઈ દિવસ ક્યું છો ? નથી ક્યું તો પછી જ્ઞાત્રવનો અનુભવ ન કરો તેમાં કેવો દોષ ?

તમે શું ક્યું છે, અને શું કરો છો, એ હું તમને કહું. તમે જાત્રમાં અને સ્વપ્નમાં તમારા જીવભાવનાં જ ચિત્રો રચ્યાં છે, અને રસો છો. તમે તે ચિત્રોને જ તમારા મનમંદિરમાં ટાંગીને તેમને જ જોયા કર્યાં છે, અને હલુ લુઓ છો, તમારા હૃદયમહાકવિમાં જીવભાવની વિવિધ રિધિઓનાં સાખો અને કરોડો ચિત્રો, આંખે ઉઠીને ખાત્રે એવા રંગોમાં રંગીને, તમે લટકાવી દીધાં છે, એક તરફ પૂર પણ જગ્યા ખાતી નથી. રાત્રિદિવસ તમે આ ચિત્રોને જ જોયા કરો છો. ચિત્રો અને સંજ્ઞાઓમાં તે ચિત્રોની જ વાતો કર્યાં કરો છો. એક તસુનેટલી જગ્યામાં પણ જ્ઞાત્રભાવનું ચિત્ર લટકાવેલું દેખાતી સોં છો ? શા માટે ત્યારે દબે જગડ્યા કરો છો કે મારું મન મરતું નથી, અને મારું દુઃખ દળતું નથી ?

અહરસ્વરૂપ છતાં પણ ધૈર્ય નિદ્રામાં ધૈર્યતા મનુષ્ય'! અગત્ય થા, અને તારૂં સ્વતંત્ર સિદ્ધ સામ્રાજ્ય હસ્તમાં લે. કળા તને શીખવી છે, ના સમજાય તો સમજવાનો પ્રયત્ન કર. અત્રાન્ત પરિશ્રમથી સધાય એવાં સેંકડો કાર્યો કરવામાં કટિને કસે છે તો ધરને આંગણે શમ્યામાં પડ્યા પડ્યા સાધવાની કલા સાધતાં કાયરતા કાં ધરે છે? તને પ્રેમથી આવે અમોઘ સદ્બોધ કોણ આપનાર છે?

તારે અહરસ્વરૂપ નથી થતું? એ 'સ્વર્ગ મટામટ' જેવી સ્થિતિને શું કરે એમ તને થાય છે? તો ભલે, તે સર્વોપરિ શિખરઉપર તારૂં નિશાન ના તારૂં પણ જે સ્થિતિમાં તું છે તેથી ચઢતી સુખની સ્થિતિઓની પણ શું તારે અગત્ય નથી? તે સ્થિતિઓની પ્રાપ્તિ માટે પણ શું તું આ કળાનો ઉપયોગ નહિ કરે?

મનની જ આ સર્વ લીલા છે, એમ સમજ જેઓએ મન જે નિયમવડે આ બધી લીલા કરે છે, તે નિયમના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેઓ ધન્ય છે. યતુના દેશઉપર વિજય મેળવવાને માટે જેઓએ સિપાઈસપરંઉપર પ્રહાર કરવા છોડી દઈ, એક જ પ્રહારથી રાજાને સ્વાધીન કરવાની યુક્તિને સાધ્ય કરી છે, તેઓ ખરેખરા કુશળ વીર પુરુષ છે.

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની હજારો યુક્તિઓ તમે વાંચી હશે, અને સેંકડોને સેવી હશે, પણ પ્રત્યેક યુક્તિમાં અત્ર પ્રતિપાદન કરેલી યુક્તિ, માળામાં જેમ સૂત્રનો તંતુ પ્રોવાયલો રહે છે, તેમ પ્રોવાયલો છે, એ બુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થવા વિના રહે તેમ નથી.

આ યુક્તિનો મનુષ્યો આશ્રય કરે તો પ્રયત્નથી સિદ્ધ થતાં કાર્યોમાં મનુષ્યોનો જેટલો સમય જાય છે, તેના સોમા ભાગના સમયમાં તેટલું જ કાર્ય થાય, એટલું જ નહિ, પરંતુ અસાધારણ પ્રતાપવાળાં કાર્યો પણ મનુષ્યો એવડે કરવાને સમર્થ થાય.

ચમત્કારોની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોને આ યુક્તિના સેવનથી સમજાશે કે ચમત્કારો થવામાં જે હેતુ પ્રધાનપણે વર્તી રહ્યા હોય છે, તે અન્ય કોઈ જ નથી, પણ ચમત્કાર કરનારની, ચમત્કાર ઉત્પન્ન થવામાં પોતે રચેલા માનસિક ચિત્રમાં અસાધારણ શ્રદ્ધા, એ જ છે.

પોતાનામાં શ્રદ્ધા, એ તૃણનો મેરૂ કરે છે, અને મેરૂનું તૃણ કરે છે.

માનસિક રીતે વ્યાધિ નિવારનારા અન્યના વ્યાધિને રીતે નિવારે છે, તેમાં પણ આ કળા જ પ્રધાનપણે દૃષ્ટિએ આવે છે. વ્યાધિ નિવારનાર જેનો વ્યાધિ નિવારવા પ્રયત્ન સેવે છે, તેની યથાર્થ નીરોગ મૂર્તિ કદાપતિમાં જે પ્રમાણમાં વ્યાધિ સ્થિર રાખે છે અને આ ક્રિયાથી તેનો વ્યાધિ નિવૃત્ત થશે જ, એવું જે પ્રમાણમાં શ્રદ્ધાથી માને છે, તે પ્રમાણમાં વ્યાધિયસ્ત મનુષ્ય નીરોગ થતા જાય છે. માનસિક ચિત્ર રચવામાં અકુશળ શ્રદ્ધાહીન મનુષ્ય વ્યાધિનિવારણમાં સમર્થ થઈ શકતો નથી.

પોતાના વ્યાધિ પણ મનુષ્ય આ જ રીતે નિવારી શકે છે. પોતાના નીરોગ શરીરનું ચિત્ર વૃત્તિસંબુધ નિરંતર રાખવું, અને વ્યાધિ નહિ મટે એવો સંશય ન કરતાં અને વ્યાધિ મટશે જ, એવી શ્રદ્ધાને સેવવી, એ પ્રત્યેક મનુષ્યે નીરોગ થવાનો, વગર પૈસાનો ઉપાય છે.

અન્યનો વ્યાધિ નિવારવાનો આ યુક્તિથી પ્રયોગ કરતાં વ્યાધિ નિવારનારના હૃદયમાં રચાયેલું માનસિક ચિત્ર, રોગીના હૃદયમાં પ્રવેશે છે, અને ત્યાં નીરોગ સ્થિતિના ચિત્રનું તેને જ્ઞાન થઈ તે કંમે કંમે નીરોગ થાય છે.

પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિકૃણ સ્થિતિ આ જ પ્રકારે ટાળી શકાય છે.

પ્રત્યેક અનુકૂળ સ્થિતિ આ જ પ્રકારે ઉપજતી શકાય છે.

આ ક્રિયાના સેવનથી જેમ જેમ મનુષ્ય કાર્યસિદ્ધિને અનુભવતો જાય છે તેમ તેમ તેને પોતાના સામર્થ્યમાં અધિક શ્રદ્ધા સ્થપાતી જાય છે, અને તેમ તેમ તે અધિક કટુસાધ્ય અને અસાધ્યસરખાં કાર્યોને સિદ્ધ કરવા સમર્થ થતો જાય છે. સ્વસ્થમાં આક્રિયાતી પરિપાક અવસ્થા એ જ ખ્યાન છે, જે સાધકને પરિણામે અદ્વૈતસિદ્ધિ આદિનું અનિવાર્ય અર્થ તેને સિદ્ધયોગી કરે છે, અને અતે નિર્વિકલ્પ પદમાં સ્થાપે છે.

પ્રિય વાચક ! અદ્ભુત સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કળાને તમે શ્રવણ કરી. હવે દુઃખ ટાળવા માટે શું કરવું, એવો પ્રશ્ન પુનઃ કરશો નહિ.

તમે પરાપકાર વૃત્તિવાળા હો તો જ્યાં જ્યાં દુઃખ તથા વ્યાધિ જુઓ, ત્યાં ત્યાં આ યુક્તિવડે તેમને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરો. વ્યાધિપ્રસ્ત મનુષ્યોને નિરામય કરો, ઉદ્વિગ્ન મન-વાળાં મનુષ્યોને આનંદમય કરો, વિપત્તિથી પીડાતાંને સંપત્તિવાન કરો. ઉદારતાથી તમને મળ્યું છે તો ઉદારતાથી તેનો વ્યય કરો. એ વાર્તા નિરંતર સ્મરણમાં રાખજો કે સ્વદેશને વર્ષત એવ નિત્યમ્ અર્થાત્ જેમ જેમ આ સામર્થ્યનો તમે વ્યય કરતા રહેશો તેમ તેમ તે નિત્ય વધતું જશે.

આ પ્રતિપાદન કરેલી કળામાં કોઈ ગુરુગમ રાખી નથી. સિદ્ધ કરનારનો કોઈ વિ-રોધ અધિકાર જોઈતો નથી. સ્ત્રી અને સૂત્રને તેમાંથી બાતલ કર્યા નથી. માંદા કે સાળાં, રંક કે રાળ, વિદ્વાન કે અવિદ્વાન સર્વ તેના અધિકારી છે.

સારસ્વત કે કૌમુદી ભજુનાર જ આ ક્રિયા સાધી શકે એમ નથી. અમુક સિદ્ધ ક્ષણ પછી જ આ સાધવાનો અધિકાર આવે છે, એમ પણ નથી, પ્રિય વાચક ! એવું કશું જ નથી. તમે ગમે તેવા હશો, દુર્ગત કે સન્નિવૃત્ત, ભક્ત કે અભક્ત, પશુ તમે તેના અધિકારી છો. જે જોઈએ છે તે માત્ર તેને સાધવાની તમારી ઇચ્છા, પ્રયત્ન અને આગ્રહ આ ત્રણ જો તમારામાં છે, તો તમારામાં સર્વ છે. આ ત્રણ નથી, તો બીજું ગમે તે હશે તોપણ નકામું છે.

પ્રયત્ન કરો, અને સાધવા ધાર્યું હોય તેને આ કળાથી પુનઃ પુનઃ રજવું દર્શન થતા પર્યંત, હાથા વિના સાધ્યા કરો.

કાર્યસિદ્ધિની આવી સરળ યુક્તિ ફરીને ફરીને મળતી નથી. કામરોઝ જેમ ચિંતામ-બ્ધિને નિર્માત્ર્ય ગણીને ઉપેક્ષે તેમ આને નિર્માત્ર્ય ગણીને તેનો અનાદર કેરો નહિ. મુખને સાધવાનો સમય પુનઃ પુનઃ મળતો નથી.

આ કળા ખોટી હશે તો તેને સાધવાથી તમને માત્ર ઘેઝા સમપત્તી જ દાનિ થશે, પણ જો ખરી હશે અને અવિચાસથી નદિ સાધો તો કેટલી દાનિ થશે, તેનો વિચાર તમે જુદિમાન હોવાથી તન્કાળ કરી ચકા એમ છે.

ન સિદ્ધ કરતાં તમારાં દુઃખનાં શાદણાં નિરુપના રહેવાનાં. સિદ્ધ કરતાં અપકાર મરી પ્રશય થશે, દુઃખમય ઝવન મરી મુખમય ઝવન થશે, સ્વર્ગનાં દાર તમારે માટે ઉપરી જશે.

વિજયદેવી-તમને વરમાળ આરોપવા આમંત્રણ કરે છે પ્રિયતમ ! કંઈ શખો કરવા ઇચ્છા થાય છે !

પરમાત્માકાર ધવાની સત્તાઓમાં અસંખ્ય યુક્તિઓ છે. ભક્તિ, જ્ઞાન, યોગ એ સર્વ તેનાં સાધનો છે. અનેક પ્રકારનાં આસનો, અનેક પ્રકારના પ્રાણાયામો, અનેક પ્રકારની ધારણાઓ, અનેક પ્રકારની મુદ્રાઓ, વગેરે અનેક પ્રકારના બહુ બહુ ઉપાયો છે. સર્વઉત્તમ છે. સર્વ આવશ્યક છે, સર્વ ધારણે સ્થળે પહોંચાડનાર છે, પણ તે શીખવાં હોય તો બીજા શ્રેયો વાંચો. બીજા પાસે જાઓ. તમે આને જ સ્વીકારો, એવો આગ્રહ નથી, તો દુરાગ્રહ તો હોય જ શાનો ?

કળા શી રીતે સાધવી, ન સધાય તો શું કરવું, એ મને ન પૂછતા. તમને પોતાને જ પૂછો. તમારામાં રહેલા પરમાત્માને પૂછો. હું એક જ વાત જાણું છું, અને તે એ કે તમે ભારેલા દેવતાની પેઠે પ્રવૃત્ત પરમાત્મા છો. અને આ યુક્તિથી તમારા પરમાત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરી શકો એમ છે.

અને હવે મારે કહેવાનું થઈ રહ્યું. કોઈ આ લેખ વાંચીને હસશે, કોઈ તેને તિરસ્કાર કરશે, કોઈ તેને નિર્માલ્ય ગણશે, કોઈ તેને ગપ ઠોકેલી ગણી કાઢશે, કોઈ તે વાંચી નિરાશ થશે, પરંતુ બુદ્ધિમાન તેને આચારમાં મૂકશે. અને આચારમાં મૂકનાર બુદ્ધિમાન જ નબોમંડળમાં પ્રકાશતા સૂર્યની પેઠે પ્રકાશશે, અને ધ્રુવની પેઠે અચલ પદને પ્રાપ્ત કરશે.

પ્રિયતમ ! તમે સૂર્યની પેઠે પ્રકાશશો, અને ધ્રુવની પેઠે અચલ પદને પ્રાપ્ત કરશો ?

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૪૮ થી.)

કર્તા શાસ્ત્રાર્થવત્તાત્ ॥ ૩૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—જીવાત્મા કર્તા છે. કારણ કે તેમ લેવાથી જ વિધિશાસ્ત્ર અર્થવાળું થઈ રહે છે.

કૃત્વિકીક શ્રુતિઓ આત્માને અસંગ કહે છે અને અન્ય શ્રુતિઓ કર્તાનાં ઇષ્ટસાધનોનો બોધ કરે છે. એ બે પ્રકારની શ્રુતિઓનો વિરોધના પરિહારને માટે આ અધિકરણ છે. વળી સાંખ્યશાસ્ત્રમાં કર્તૃત્વબુદ્ધિનું લીધું છે તે વેદાન્તશાસ્ત્રને સંભત નથી. તેથી આ પ્રસંગથી વેદાન્તશાસ્ત્રનો પૃથક્ સિદ્ધાન્ત કે જીવાત્મા જ કર્તૃત્વ ધર્મવાળો છે એ આ અધિકરણમાં સાધવામાં આવે છે. ઉત્તર એ જણાવવામાં આવશે કે આ કર્તૃત્વ તે સ્વાભાવિક નથી પણ આપાદિક છે અને તેથી સ્વાભાવિક અસંગત્યની સાથે અવિરોધ છે.

આ સૂત્રથી એ જણાવ્યું કે જીવને કર્તા સ્વીકારવો જોઈએ, કારણ કે શાસ્ત્ર એમ સ્વીકાર કરવાથી જ અર્થવાળું સિદ્ધ થઈ શકે છે. મજેત, જહુવાત, વગાત-યસ કરવો, હોમ કરવો, દાન કરવું; યજુષે ઇષ્ટની સિદ્ધિ કરવી, હોમવડે ઇષ્ટભાવના કરવી, દાનવડે ઇષ્ટસિદ્ધિ કરવી ઇત્યાદિ વિધિશાસ્ત્ર કર્તાઈપ જીવને ઉદ્દેશી અમુક અમુક ઇષ્ટસાધનનો પ્રબોધ કરી રહ્યા છે તેથી એ શાસ્ત્ર સમયોજન, સાચક થાય તેટલા માટે એ સ્વીકાર કરવો જોઈએ. એ શાસ્ત્ર અમુક કર્તાને લઈને તેના કર્તવ્યવિશેષનો બોધ કરે છે તેથી જો જીવનું કર્તૃત્વ નહિ હોય તો એ અનર્થક થઈ જાય છે. આ જ પ્રમાણે એ દિ દશા શ્રોતા મન્તા

મોક્ષ કર્તા વિજ્ઞાનાત્મા પુરુષ:-આ વિજ્ઞાનાત્મા એટલે જીવ તે દૃષ્ટ છે, જ્ઞાતા છે, મન્યા છે, જ્ઞાતા છે તથા કર્તા છે-એ સાત્ત્વ જીવનું કર્તૃત્વ કરી રહ્યું છે. તે પણ જીવને કર્તા લેવાથી જ સાંપક થઈ રહે છે.

આ મુત્રમાં એ તાત્પર્ય જણાવ્યું કે મારે અમુક કર્તવ્ય છે એ પ્રકારે બોધ દાખી જોને યોગ્યતા છે તેનું જ કર્તૃત્વ લેવું જોઈએ. અને તે ચેતનની જ યોગ્યતા છે તથા જડરૂપ બુદ્ધિની નથી. તેથી બુદ્ધિનું કર્તૃત્વ ન લેતાં બોક્ષાણ્ય જીવાત્માનું કર્તૃત્વ લેવું વિશેષ ઉચિત છે.

ધિહારોપદેશાત્ ॥ ૩૪ ॥

મુત્રાર્થ:-જીવના વિહારનું શ્રુતિમાં કથન છે તેથી જીવ કર્તા છે.

આ મુત્રમાં એ જણાવ્યું કે જીવનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે ત્યાં સ્વભાવસ્થામાં મુનિ કરે છે કે મર્દવતેષ્ટમ્તો યત્ર કામમ્ (વૃ. ૪. ૨. ૧૨.) એ અમૃત જીવાત્મા પર્યેષ વિદરભુ કરે છે, તથા સ્વે શરીરે યમાકામં પરિવર્તેતે (વૃ. ૨. ૧. ૧૮.) એ જીવાત્મા પોતાના શરીરમાં દૃષ્ટાન્તુસાર જમણુ કરે છે. તેથી શ્રુતિમાં આ રીતે જીવનું જમણુ રહ્યું છે તેથી જીવ કર્તા છે.

આ જ અર્થની સિદ્ધિમાં શ્રીમુત્રકાર અન્ય હેતુ આપે છે.

ઉપાદાનાત્ ॥ ૩૫ ॥

મુત્રાર્થ:-જીવ મદણુ કરે છે એવું રહ્યું છે તેથી જીવનું કર્તૃત્વ છે.

આ મુત્રમાં એ રહ્યું કે જીવના પ્રકરણમાં જ શ્રુતિ જણાવે છે કે તદેતાં પ્રાણાનં વિજ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાદાય તથા પ્રાણાન્ ગૃહીત્વા (વૃ. ૨. ૧. ૧૫. ૧૮.) એ શ્રુતિમાં એ અર્થ દેવો કે બુદ્ધિરૂપ વિજ્ઞાનવડે જ્ઞાન સમર્થ વિજ્ઞાનરૂપ હન્દ્રિયોનું મદણુ (ઉપાદાન) કરી તથા હન્દ્રિયોનું મદણુ કરી જીવાત્મા જામે છે, તેથી અહિં હન્દ્રિયોનું મદણુ જીવ કરે છે એમ કહેવાથી મદણુ કર્તૃત્વ જીવનું કહેવામાં આવ્યું છે તેથી જીવ કર્તા છે.

આ જ અર્થની સિદ્ધિમાં શ્રીમુત્રકાર અન્ય હેતુ આપે છે.

રૂપવેદેશાઞ્ચ ક્રિયાયાં ન ચોત્તરેદેશયિરર્પયઃ ॥ ૩૬ ॥

મુત્રાર્થ:-સૌકિંક તથા પૈદિક દિવામાં જીવનું કર્તૃત્વ શ્રુતિ જણાવે છે તેથી જીવ કર્તા છે એ શ્રુતિનો એમ અર્થ નો નહિ લઈએ તો શ્રુતિમાં આથી અન્ય પ્રકારે નિર્દેશ દેવ.

આ મુત્રમાં પ્રથમ એ કહેવામાં આવ્યું કે શ્રુતિ જણાવે છે કે વિજ્ઞાનં મહં તદુત્તે જ્ઞાનંતિ તદુત્તેષ્ટિ ચ ॥ વિજ્ઞાનપદવાચ્ય જીવ યત્ન કરે છે તથા કર્તા પણ કરે છે. તેથી આ શ્રુતિમાં પૈદિક દિવારૂપ યજ્ઞવાલકિનો નથા સૌકિંક દિવાઓનો કર્તા જીવ છે એવું કહે-

એમ કહેવામાં આવત. અન્યત્ર જ્યાં વિજ્ઞાનપટે સુદ્ધિનું પ્રદર્શન કરાવવું શ્રુતિને વિપક્ષિત છે ત્યાં વિજ્ઞાનનો તૃતીયામાં જ નિર્દેશ જોવામાં આવે છે, જેમકે તદેવાં પ્રાણાનાં વિજ્ઞાનેન એ પૂર્વ સૂત્ર વ્યાખ્યામાં ઉપાદૃત શ્રુતિમાં આને બદલે અહિં વિજ્ઞાનં યદ્દં તદુત્તે એમ વિજ્ઞાનનો કર્તૃઘોતક પ્રથમામાં નિર્દેશ છે અને તેથી અહિં સુદ્ધિથી વ્યતિરિક્ત જીવામાનું કર્તૃત્વ જ શ્રુતિ કથન કરે છે, તેથી ઉપરની સંકોને અવગણ્ય રહેતો નથી.

અહિં પૂર્વપક્ષી કહેશે કે જે શુદ્ધિથી વ્યતિરિક્ત જીવ કરતાં હોય તો તે સ્વતંત્ર હોવાથી પોતાનું જે પ્રિય તથા હિતરૂપ હોય તે જ નિયમે કરીને કરે અને જે અપ્રિય તથા અહિત હોય તે કદાપિ નહિ કરે. પણ જીવ તો તેમ પણ કરતો જણાય છે. તેથી સ્વતંત્ર જીવાત્માની આવી અનિયત પ્રવૃત્તિ અનુપપન્ન છે અર્થાત્ એ પ્રવૃત્તિ જ જણાવે છે કે જીવ કરતાં નથી. આનું ઉત્તર શ્રીમુનિકાર આપે છે કે

उपलब्धिचदनियमः ॥ ३७ ॥

સત્યાર્થ—સાનની માફક અનિયમ હોય શકે છે.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે ઉપસંધિ એટલે જ્ઞાનપ્રતિ જીવ સ્વતંત્ર છે છતાં ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ એ બંનેનું અનિયમે એને જ્ઞાન થાય છે. એ બંનેને અનિયમે એ જાણે છે તે જ પ્રમાણે નિયમવિના ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટ એ બંનેને એ કરે તો તેમાં શી હાનિ છે ? આની સામે એમ કહેવામાં આવે કે ઉપસંધિવિષયમાં જીવ સ્વતંત્ર નથી કારણ કે ઉપસંધિનાં સાધનોનો એને ઉપયોગ કરવો પડે છે, તો એ ક્યન ચોગ્ય નથી. ચક્ષુરાદિ ઉપસંધિનાં જે સાધનો છે તેનો ઉપયોગ એટલો જ છે કે ચૈતન્યસાથે વિષયોનો સંબંધ કરી આપવો. એ સંબંધ થયા પછી એની ઉપસંધિમાં જીવાત્મા ચૈતન્ય હોવાથી સ્વતંત્ર જ છે, તેથી અત્ર આપેલો દૃષ્ટાન્ત ચોગ્ય છે. વળી કાઈ પણ ઇષ્ટ આનંદરૂપ પ્રયોજનને સાધનારી ક્રિયા જીવ કરે છે તેમાં એની અત્યંત સ્વતંત્રતા નથી જ. કારણ કે દેશ, કાલ, નિમિત્તાદિ સહકારીની અપેક્ષા જીવને રાખવી પડે છે. તે સાથે આ પ્રકારે સહાયની અપેક્ષા રાખવાથી જીવનું સ્વતંત્રપણું મર્યાદિત થાય છે પણ તેટલા પરથી એનું કર્તૃત્વ જતું રહેતું નથી અર્થાત્ સહાયની અપેક્ષા રાખે છે. માટે કર્તા હોય તે અકર્તા થઈ જતો નથી. પાક માટે ઇંધન, ઉદક આદિની પા-અકને અપેક્ષા રહે છે પણ એ અપેક્ષા એને રહે છે તેટલાપરથી એ પાચક-પાકકર્તા-મટી જતો નથી. તેથી આ ક્રિયાઓમાં સહકારી કારણોના બેદને લીધે પ્રસંગે જીવ ઇષ્ટને સાધે અને પ્રસંગે અનિષ્ટને સાધે એમ અનિયમે એની પ્રવૃત્તિ થાય તો તે ચોગ્ય જ છે. તાત્પર્ય કે અનિયમે પ્રવૃત્તિ થાય છે તેટલાપરથી જીવ અકર્તા થઈ જાય તેમ નથી.

પ્રસ્તુત અર્થની સિદ્ધિમાટે અન્ય હેતુ શ્રીમૂતકાર આપે છે.

शक्तिविपर्ययात् ॥ ३८ ॥

સુત્રાર્થ:—(જો છપ કરતાં નહિ હોય અને છુદ્ધ કર્યા હોય તો) છુદ્ધિની ચક્રિતો વિષયમાં યદ્ય નય છે.

આ સુત્રમાં એ જણાવ્યું કે જેઓ જીવને કર્તા લેતા નથી પણ તેને બદલે બુદ્ધિને કર્તા સ્વીકારે છે તેઓ બ્રહ્મ કરે છે. બુદ્ધિથી અતિચ્છિન્ન જીવાત્માનું જ કર્તૃત્વ જ સ્વીકારતું નોંધ્યે અને વિજ્ઞાનપદવાચ્ય બુદ્ધિનું નહિ. જો એ બુદ્ધિનું કર્તૃત્વ સ્વીકારવામાં આવે તો બુદ્ધિની કરણશક્તિ છે તેને બદલે કર્તૃશક્તિ એને પ્રાપ્ત થાય અર્થાત્ એની શક્તિનો વિપ-
વૈય થઈ રહે. વળી હું જાઉં છું, હું આવું છું, હું ભોજન કરું છું, હું પીઉં છું ઇત્યાદિ સર્વં

પ્રવૃત્તિઓ અદ્વંકારપૂર્વક જણાય છે તેથી સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ અદ્વંકારપૂર્વક હોય છે એ જણાય છે. બુદ્ધિને કર્તૃશક્તિવાળી સ્વીકારવામાં આવે તો પછી અદ્વં પ્રત્યક્ષના વિષયરૂપ (હું હું એ જ્ઞાનના વિષયરૂપ) બુદ્ધિ જ સ્વીકારવી જોઈએ. હવે જે શક્તિયુક્ત કર્તા હોય છે તે કોઈ પણ કરણને લઈને, કરણની સહાયથી જ ક્રિયાઓમાં પ્રવર્તે તો જણાય છે. તેથી આમ સર્વાર્થકારિણી કર્તૃત્વશક્તિયુક્ત બુદ્ધિને માટે કોઈ અન્ય સર્વાર્થકારી કરણ સ્વીકારવું જોઈએ. તેમ થતાં પછી સંજ્ઞામાત્રમાં જ વિવાદ રહે છે અને કોઈ પણ વસ્તુ બેદ થતો નથી. વેદાન્તમાં છવ્ઠ કર્તા છે અને બુદ્ધિ તેનું કરણ છે. આ મતમાં વિદ્વાનપદવાચ્ય બુદ્ધિ કર્તા છે અને તેનું કરણ મન છે એમ સ્વીકારવું પ્રાપ્ત થાય છે તો પછી જોને અદ્વિં છવ્ઠ કહેા છે તેને છતરત્ર બુદ્ધિ નામ આપવામાં આવ્યું છે અને બુદ્ધિને સ્થાને મન એ સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. તેથી આ રીતે અદ્વિં પણ કરણથી વ્યતિરિક્ત પદાર્થનું જ કર્તૃત્વ સ્વીકારવું પ્રાપ્ત થવાથી બુદ્ધિને કર્તા કહેવામાં સંજ્ઞામાત્રનો બેદ થાય છે અને વસ્તુમાં બેદ થતો નથી. તેથી છવ્ઠનું કર્તૃત્વ છે એ સમગ્ગય છે.

આ જ અર્થની સિદ્ધિમાં શ્રીસૂત્રકાર હવે અન્ય હેતુ એ આપે છે કે તત્ત્વજ્ઞાનની સાધનેનું ઉપનિષદમાં જે વિધાન કરવામાં આવ્યું છે તેની અન્યથા ઉપપત્તિ થતી નથી તેથી પણ છવાત્માનું કર્તૃત્વ સ્વીકારવું જોઈએ.

સમાપ્ત્ય માવાચ્છ ॥ ૩૯ ॥

મુત્તાર્થ:—છવાત્માનું કર્તૃત્વ નહિ સ્વીકારીએ તો ઉપનિષદમાં કહેવામાં આવેલી સમાધિનો અભાવ થઈ રહે છે અર્થાત્ એની ઉપપત્તિ થઈ શકતી નથી.

આ સૂત્રમાં એ જણાવ્યું કે ઉપનિષદને પરમ પ્રમાણ માનનારને માટે તત્ત્વજ્ઞાન અર્થાત્ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે વેદાન્તવાક્યો સમાધિનો ઉપદેશ કરી રહ્યાં છે. આત્મા ધા અરે દ્રશ્યઃ શ્રોતવ્યો મન્તવ્યો નિદિષ્યાસિતવ્યઃ, સોઽન્વેષ્યઃ સ વિજિતાસિતવ્યઃ, હ્યેવં પ્યાયથ આત્માનમ્—આત્માનું દર્શન કરવું, શ્રવણ કરવું, મનન કરવું, ધ્યાન ધરવું, આત્માનું અન્વેષણ કરવું, આત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, આત્માનું પ્રણવરૂપે ધ્યાન કરવું, ક્ષત્યાદિ વેદાન્તવાક્યોમાં ધ્યાન અર્થાત્ સમાધિનું જ્ઞાનના સાધનરૂપે વિધાન કર્યું છે. એ સાધનનું અનુશાન કરનાર તત્ત્વજ્ઞાનને પામે છે અને તેનાથી મોક્ષને પામે છે. તેથી જે મોક્ષને પામનાર છે તેને જ તત્ત્વજ્ઞાન થવું જોઈએ અને જે તત્ત્વજ્ઞાનને પામે તેણે જ સાધનનું અનુશાન કરેલું હોવું જોઈએ. તાત્પર્ય કે મોક્ષને તથા જ્ઞાનને પામનાર અને સાધનનું અનુશાન કરનાર એક જ વ્યક્તિ હોવી જોઈએ. ત્યાં મોક્ષ બુદ્ધિનો થતો નથી પણ છવાત્માનો થાય છે એ સર્વ મતમાં સિદ્ધ છે તેથી ધ્યાનાદિ ક્રિયાનું કર્તૃત્વ પણ છવાત્માનું જ હોવું જોઈએ. જે કર્તૃત્વ બુદ્ધિનું લઈએ તો મોક્ષ પામનાર છવ્ઠ છે તેથી એ બંનેના કર્તા ભિન્ન ભિન્ન થઈ રહે. તેથી છવાત્માનું કર્તૃત્વ નહિ લેવામાં આવે તો જ્ઞાન સાધનેનું વિધાન અનુપપન્ન થઈ રહે છે. માટે છવ્ઠનું જ કર્તૃત્વ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે શ્રીસૂત્રકારે આ અધિકરણમાં છવ્ઠ કર્તા છે એ સિદ્ધ કર્યું. હવે એ કર્તૃત્વ છવ્ઠનું સ્વાભાવિક છે કે આપાધિક છે એ અપરવિશેષનું ચિંતન કરવા છતાં અધિકરણનો આરંભ કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૫૧ થી.)

તૃતીય કલા.

—ગાર્હસ્થ્ય ધર્મ—

(વિષયાનુક્રમણી)

ચાર ગુરુસ્થાનોમાં માતપિતારૂપ ગુરુસ્થાનોની વિશુદ્ધિ-પ્રત્નના જન્મમાં માતપિતાના વિચાર અને આચારની અસર-ગત્તાધાનથી માંડી અત્યેષ્ટિપર્યવત્તા શારીર સંસ્કારવડે પ્રત્નની વિશુદ્ધિનો ક્રમ—સમાજ તથા ગૃહના બંધારણ રૂપે સ્ત્રી અને પુરુષની સ્થિતિ-શ્રીરૂપ અંગને વર્તમાન જન્માનામાં કાર્યકર બનાવાવું નથી—સ્ત્રી કવિકલિપત અર્ધાંગ છે એમ નથી પણ વસ્તુસ્થિતિ જ તે પ્રકારની છે તેનું શારીરશાસ્ત્ર તથા ઉપનિષદ્વાક્યવડે પ્રતિપાદન—શ્રીસુરેશચરિતમાં આચાર્યશ્રીના આ રહસ્યને સૂચવનારાં વાક્યો, પતિ અને પત્નીના શારીર, માનસ અને અધ્યાત્મઅંશોનું એકીકરણ-પુરુષનું કર્મબલ અથવા તપોબલવડે થતી નારીના સ્વાસ્થ્યિક માસિન્યનો વિનાશ-ભાર્યાની ઉપાસનાના અથવા મેધાના બલવડે થતી પતિની નિર્વિદિષ્ઠ સ્થિતિ—શ્રીસુરેશચરિતમાં ધ્વનિશબ્દવડે સૂચવાયેલાં આ પરસ્પરઉપકાર્યઉપકારક સંબંધ-ઉપનિષદ્માં મેધા અને તપવડે સદ્વ ચયેલો પ્રત્નપતિનો પ્રયત્ન ગાર્હસ્થ્યના રહસ્યનો પ્રકાશક છે. ધર્મથી અવિરુદ્ધ કામ પરમેશ્વરની વિભૂતિ છે તે સંબંધમાં ગીતાવાક્યનો પ્રબોધ—ગાર્હસ્થ્યનું સુપુનરૂપ દદ્દ ક્વ-પતિપત્નીમાં “ સ્નેહસંશય ” સુપ્રત્નની ઉત્પતિમાં, નિચિન્ત-શ્રીસુરેશચરિતમાં “ સ્નેહસંશય ” નું ક્ષાવાયેલું સૂચન—મદુષ્યલોકનો જય કરવા સુપ્રત્નરૂપ દદ્દદાર-શુદ્ધિએએ મેળવવા યોગ્ય પિતૃલોક અને દેવલોકનો વિજય—યથાર્થ પિતૃભક્તિ અને સત્કર્મવડે તેની સિદ્ધિ—યથાર્થ દેવસક્તિ અને વિદ્યાવડે થતી તેની સિદ્ધિ—કર્મ અને અપરવિદ્યાનો સમુચ્ચય—શારીરાદિ ઉપાધિનું સમુચ્ચયસેવનવડે થવું નવીકરણ—કર્મ અને અપરવિદ્યાવડે થતા સંપત્તિનાં સંરક્ષણ અને પ્રસારના નિયમો—વિત્તની અપેક્ષા અને દેવી અને માનુષી વિત્તના પ્રગર.

—તૃતીય કલા—

ગાર્હસ્થ્ય ધર્મ.

સર્વેકામાઃ શેવધિર્જીવિતં વા

સ્ત્રીણાં મર્તા ધર્મદારાશ્ચ પુંસામ્ ॥

(મવભૂતિ)

સનાતન પ્રકૃત્યાશ્રિત ધર્મના આવિષ્કારનાં ચાર લૌકિક અને એક અલૌકિક દ્વારોનું વર્ણન આપણે પ્રથમ કલામાં વિચારી ગયા છીએ. તેમાં અલૌકિક દ્વાર અથવા અત્રૌકિક ગુરુસ્થાનને આ શ્રેય.સાધકસંસ્થામાં સદ્ગુરતત્ત્વ કહે છે, અને લૌકિક દ્વાર માતપિતા, વિદ્યાગુરુ અને અતિથિ ગણાય છે. સદ્ગુરરૂપ અલૌકિક બોધદારનું વર્ણન ભિન્ન પ્રકરણમાં આવશે. શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીનો મુખ્ય આશય એ હતો કે લૌકિક ગુરુસ્થાનોમાં પેઢેલો સદો કાટ્યા વિના ધર્માચરણની પરિશુદ્ધિ થતી નથી. આ લૌકિક ગુરુસ્થાનોમાં માતપિતા

રિયર એટલે ધણે ભાગે નિત્ય સંબંધવાળાં છે, અને વિદ્યાગુરુ અને અંતિધિ એ આગંતુક સંબંધવાળાં છે.

મનુષ્યપ્રાણીના શુલ્કમનુસાર જીવનના આવિર્ભાવમાં માતૃપિતા બંધવાનું નિમિત્ત-કારણ છે, અને અર્વાચીન વિજ્ઞાનવિદ્ જોએ જીવોના પ્રાકૃતન સ્વકર્મના વિપાકરૂપે જન્મને સ્વીકારતા નથી તેઓ પણ આપણે આપણી પ્રજામાં નવા રૂપથી સંક્રાન્ત થઈ એ હ.એ અરે તેમાં પેઢીધર સંસ્કારો પ્રજામાં બંધવાનું અસર કરે છે. પ્રાકૃતન સ્વકર્મનુસાર જીવોના અવતરણમાં અથવા વ્યક્તિઓનો નાશ થવા છતાં જાતિતંતુના પ્રસરણમાં માતૃપિતાના પોતાના આચાર અને વિચારો નિમિત્તકારણ થાય છે એમાં કેઈ જુદિમાનને વિવાદ નથી. માતૃપિતાની પ્રજોત્પત્તિની જોખમદારી શિખવવામાં અર્વાચીન પ્રજનનવિશેષકની પદ્ધતિ (Egg-casting) સફલ થશે કે પ્રાચીન ગર્ભધાનાદિથી અંત્યેષ્ટિપર્યન્તની શારીર-સંસ્કારપદ્ધતિ સફલ થશે તેનો વિચાર કરતાં જુદિમાનને સ્પષ્ટ થશે કે શિષ્ટ સંસ્કાર-પદ્ધતિ સુરહસ્ય જાણુદાર સ્ત્રીપુરુષો આપણા જનસમાજમાં સ્વતઃ અપ્રજ રહી પોતાના જીવનનું નવીકરણ કરી શકે છે, અથવા સપ્રજ થઈ પોતાના શારીર, માનસ, અને અધ્યાત્મવિકાસનાં ભૌતિક નવાં પ્રતિબિંબો ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

આપણા સંસારસુધારાના ચર્ચાના વિષયોમાં ધણે પ્રસંગે શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી એમ પ્રતિપાદન કરતા દતા કે આપણા બે અંગમાંથી એક અંગને અર્ધાગ વાણ થયો છે અર્થાત્ સ્ત્રીઓ જે વસ્તુતઃ સમાજનું અર્ધું અંગ છે તે કાર્યકર નથી. આથી પુરુષોના અર્ધા અંગથી જે કાર્ય થાય છે તે ધણેઅંશે અપૂર્ણ હોય છે. આ નિયમ કુટુંબમાં પણ લાગુ પડે છે. કેમકે કુટુંબોનો સુઘ્રદાય એ જ આપણો સમાજ છે. સ્ત્રી પોતાના પતિનું દ્વિધકષિપ્ત અર્ધાગ છે એમ નથી, પરંતુ વસ્તુરિયતિ જ તે પ્રકારની છે. આ વિષયના આદિમ કારણનો વિચાર કરતાં આપણને ભવિષ્યમાં જાણાશે કે જ્ઞાતી સ્તંબપર્યન્તના સર્વ પ્રાણીપદાર્થોમાં—સર્વ સહરણુઅકરણુસંઘાતમાં—પ્રત્યેક પુટ (cell), ચિદઅચિદ-અચિર-પુરુષ અને પ્રકૃતિના સંયોગિકાર્યરૂપ-શિવશક્તિચક્રના સંમિશ્રણરૂપ છે. આ રહસ્ય આપણી અર્ધનારીશ્વરની ભાવનામાં રહેલું લાગ્યે જ લોકોના જાણવામાં છે. વિકાસક્રમમાં શરીરો અથવા ભોગાયતનો કાર્યવિભાગની વ્યવસ્થામાં ચરીઆતા પદમાં આવિષ્કાર પામવા લાગ્યાં ત્યારે અર્ધચુની સૃષ્ટિ બદલાઈ ટ્રીચુની સૃષ્ટિ પ્રકટ થયેલી જાણાય છે. આ સૃષ્ટિમાં પ્રત્યેક શરીરી પોતાના આદિમ રૂપમાં ઉતરી સર્વ પ્રાકૃતન સંસ્કાર-સહિત એક પુટમાં ચેતનાસહિત દરે છે. અને તે પુટમાં અર્ધા અંશમાં રહેલી ચિદઅચિદશક્તિ દ્વારા વ્યક્તિ અથવા સંઘાતના તે જ પ્રકારે બીજરૂપે રહેલા પુટના ચિદઅચિદઅંશસાથે એકરસ થઈ એક અંડપુટને જન્મ આપે છે અને આ અંડપુટ અથવા ગર્ભ વિકાસિત થઈ નવા શરીરને પ્રકટ કરે છે. આ સૃષ્ટિક્રમનું રહસ્ય આપણા ઉપનિષદમાં નીચેની શ્રુતિમાં પ્રતિપાદન થયેલું છે:—

ય (આત્મા) યં નૈવ રમે તસ્માદેકાકા ન-રમંતે, સ દ્વિતીયેનૃષ્ટત્, સ દૈતાવાનાગ વપા દ્યોતુર્નાર્થો સંગરિવ્યક્તો સ દમમેવ આત્માનં દ્વેષા પાતપત્તનઃ પતિષ પત્ની ચામવર્તા તસ્માદિદમર્પે વૃગર્તામિવ સ્વ દત્તિ દ દ્વમાદ માત્રવલ્લવલ્લસ્માદમનાકાનાઃ શિવાપૂર્વેત દ્યુ તો સમમયત્તો મનુષ્યા મજાવન્તઃ ॥ મૃ. આ. ઉ. ૧. ૪ ॥

લાવાર્થ:—તે પ્રજાપતિ પ્રસન્ન થયા નહિ; હાલ પણ સંસારમાં ઇષ્ટાર્થસંયોગવિના મનુષ્યો સંતુષ્ટ થોગ નથી. આથી તે પ્રજાપતિ ઇષ્ટાર્થહેતુ-એવા બીજાને અર્થાત્ સ્ત્રીરૂપ વસ્તુની ઇચ્છા કરવા લાગ્યા, આ ઇતર વસ્તુની અભિલાષાના બદલથી સ્ત્રી અને પુરુષ સંયુક્ત થયાં હોય નહિ શું એ પ્રકારના સંયુક્ત પરિમાણવાળા પ્રજાપતિ થયાં. તે પ્રકારે અર્ધનારીશ્વરનું રૂપ ધારણ કરી પોતાના આત્માના પુટને જે દલમાં વહેતી નાંખે. અને આ પ્રકારના વિભાગ પડવાથી પતિ અને પત્ની-એવાં નામ પડ્યાં આથી સહધર્માચારિણીના યોગપહેલાં પુરુષનું પોતાનું સ્વરૂપ અર્ધ દલવાળું રહે છે-એમ યોગી પાસવલ્લ્ય કહે છે. આથી લગ્ન અથવા ઉલ્હનપહેલાં પુરુષનું અર્ધ દલ અથવા અર્ધ આકાશ લગ્નપત્ની સ્ત્રીના અર્ધ દલથી પૂરાય છે અર્થાત્ જે અર્ધ મળી એક સંપુટ થાય છે, આ પ્રકારે પોતાના અર્ધદલને પૂર્ણ કરનાર શતરૂપા (જેનાં સેંકડો રૂપાન્તર થાય છે તે) સ્ત્રીને મનુ (મનુનરીક) પ્રજાપતિએ સ્વીકાર્યા અને સંપુટીલાવથી આ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયા.

ઉપરનાં કૃતિવાદ્યો વિશ્વના આરંભસમયને ઉલ્લેખી પ્રકટ થયાં છે એમ નથી, પરંતુ હાલ પણ સૃષ્ટિક્રમમાં શારીર શાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે (Biologically) શરીરોની ઉત્પત્તિ આ મૂલ સંપુટમાંથી દલભેદ (Cellular division) તે દલસંયોગથી પુનઃ નવીન સંપુટ (egg-cell) અને તે સંપુટોના પુંજવડે નવીન શરીરનો આવિર્ભાવ થાય છે, આ રહસ્ય શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ:—

“અબજાને સખજા મળતાં વિશ્વ રચાયુ, માત્ર સખજાથી ન ગાયું, કેા શાસ્ત્રપુરાણમાં”
એ પ્રજાવતીના વાક્યદ્વારા સુરેશચરિતમાં પ્રકટ કર્યું છે.

આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ જોતાં અણુરૂપ શરીરથી માંડી આપણા કાર્યકરણના સમૂહરૂપ સ્થૂલ શરીરપર્યંત અર્થાત્ પિંડમાં, અને સ્થૂલ વ્યક્તિશરીરરૂપ પિંડથી માંડી સમગ્ર વિશ્વાભિમાનીના શરીરરૂપ બ્રહ્માંડસુધી પ્રવૃત્તિચક્ર પુરુષ અને પ્રકૃતિના સંયુક્તબદલથી થાય છે. જે જે શક્તિની જે જે પૃથક્ શરીરમાં ખામી હોય તે તે શરીર આત્મબલના આવિષ્કારમાં ખામીવાળાં હોય છે. આ કારણથી મનુષ્યશરીર જેમાં આ બે અબલ અને સખલ રક્તિ, અથવા પુરુષ અને પ્રકૃતિરૂપ તરવો યુગ્મપ્રધાનભાવથી સ્ત્રી અને પુરુષ—એવી લિન્નનગ્નતિમાં વહેંચાયેલાં છે, તેમણે પતિપત્નીભાવથી શરીર, મન અને અધ્યાત્મ અંશેમાં આત્મબલના સર્વોત્તમ આવિષ્કારઅર્થે એકરસ થવાની અગત્ય છે, અને આ ત્રિવિધ એકરસતાને પામેલાં દંપતી પ્રજાનાં ગુરુસ્થાનો થવા લાયક છે.

પ્રવૃત્તિરૂપ ધર્મના નિર્વહણમાં પુરુષને સ્ત્રી, અને સ્ત્રીને પુરુષની આવશ્યકતા છે, અને એકથી વાસ્તવ ધર્માચરણ થતું નથી. એકબીજાના રણધર્મોની પરિશુદ્ધિ કરે છે, અને સહધર્માચરણના યોગે આ સંસારની નિઃસારતાને અનુભવી નિશ્ચિતધર્મના આનંદમય સ્વરૂપનું ભાન કરવા અધિકારી બને છે, આચાર્યશ્રીએ દાંપત્ય સ્નેહનું આ પ્રકારનું પરિશોધક બળ શ્રી સુરેશની દાવાપૃથ્વિના સંબંધના મિષ્ટથી નીચે પ્રમાણે પોતાની પત્ની-પતિ ઉચ્ચારાયેલા ધ્વનિકાવ્યથી ગ્રચચું છે:—

“ શુ' આ મૂર્ચ તથે પ્રિયે ! ગગનમાં, કોથે અથો અંખતો ?

જો ! આ ભૂમિભયે અતિ પ્રજાળતી દીસે ન કેા વાંક તો; -

ના ના એમ નથી પ્રિયે ! કનકને સોની યથા ગાળતો,
સાતુ આ વસુધાતણા મળ. બધા નિત્યે દીસે ગાળતો.

(મુરેશચરિત્ર. પૃ. ૭૭)

આ પ્રમાણે પતિના તપોબલધી પવિત્ર યતારી પત્નીના પતિતું પરમ અનુરક્તિ અથવા ભક્તિમાં રૂપાન્તર થાય છે, એવું દેવીના મુખથી તેઓશ્રીએ પછીના શ્લોકમાં વર્ણવ્યું છે:—

“ છે આ દેહપતિ અને શુદ્ધપતિ તે છે સહિતો પતિ,
એથી અન્ય સમરત તુચ્છ ગણતી પત્નીતણી સન્મતિ;
સર્વોપાયવડે જ સેવ્ય ગણી લે સ્વામી યજ્ઞ સદ્ગતિ,
તે સૌભાગ્યવતી જ ધન્ય જગમાં વંદુ સદા તે સતી.”

(મુરેશચરિત્ર. પૃ. ૭૮)

પુરુષ કંઈક કર્મવડે અથવા તપવડે પત્નીના મળ બાળે છે, અને પત્ની સર્વોપ-
ભાવનાઅર્પણવડે અથવા પરાભક્તિવડે પુરુષને પૂર્ણ કરે છે.

ઉપનિષદમાં સદૃષ્યમાચરણ કરનાર દંપતીની આ પરસ્પર ઉપકારઉપકારક સંપ-
ત્તિને તપ અને મેધા—એ શબ્દથી વર્ણવી છે.* તપની અર્થાત્ કર્મની પરાકાષ્ઠા પુરુષ
સિદ્ધ કરી શકે છે, અને મેધા અર્થાત્ સ્વરૂપવિદ્યાની—ઉપાસનાની—પરાકાષ્ઠા સ્ત્રીથી સિદ્ધ
થઈ શકે છે, અને આ ઉભયના સંયોગથી તપ અને મેધાના સંયુક્ત બલથી—કર્મ અને
ઉપાસનાના સાહચર્યથી દંપતીનો સંસાર પુત્રાદિ બાહ્ય ફલમાં, અને અધ્યાત્મઉપાધિના નિરૂત્તિ-
ધર્મમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા શરીરત્રય (સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ) ના નવીકરણ
થવા રૂપ આંતર ફલમાં પ્રકટ થાય છે.

સત્સામાનિ મેધયા તપસ્યાઽવનયસ્વિતા ×××××××× ચો વૈતામક્ષિતિં યદ સોમમાતિ પ્રતો-
કેન । સદેવાનપિ ગચ્છતિ સઙ્ગર્જનુપગીવતિ ॥

ભાવાર્થ:—પ્રજ્ઞપતિએ (સતરૂપા નામની પત્ની) થી યુક્ત થયેલા મનુ-અથવા
પતિપત્નીરૂપ સંયુક્ત શરીરીએ, મેધા અને તપવડે—ઉપાસના અને કર્મવડે સાત અન્ન
ઉત્પન્ન કર્યાં. × × × સાધારણ અન્ન, દેવોનાં દુત અને પ્રદુતરૂપ અન્ન, પશુઓનું
પપરૂપ અન્ન, અને, મનુષ્યપ્રાણી જે ઉન્નતિ સાધવા માગે છે તેમનું મન, વાણી અને
પ્રાણરૂપ અન્ન મળી સાત અન્ન અથવા બોલ્ય પદાર્થો પ્રત્યેક જીવ પોતપોતાની મેધા
અને તપવડે—શુદ્ધિ અને કર્મવડે સતત ઉત્પન્ન કર્યા જ કરે છે અને તેથી આ સાખ્ય
અને સાધનરૂપ સંસારની ધારા ચાલે છે. આ પ્રકારે અશ્વપાચરૂપ પુરુષને જે જાણે
છે તે બોલ્ય ન થતાં બોક્ષા થાય છે. તે પોતના મુખવડે સર્વજનપ્રાણીમાં પોતાના
બોક્ષાસ્વરૂપને અર્થાત્ પ્રાણુભસ્વરૂપને અનુભવે છે. તે સ્વરૂપ : જાણનારા દેવોકરતાં
ચરીઆતો થાય છે. અને અશ્રુતભાવને પામે છે. દાંપત્ય સ્નેહ મેધા અને તપવડે—
ઉપાસના અને કર્મવડે—પ્રજ્ઞવર્ણિત યર્ષ મુપ્રજ્ઞ અને અધ્યાત્મઉન્નતિરૂપ બાલ્ય અને
આંતર ફલ પ્રકટાયે છે, અને આ કારણથી શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં, કહ્યું છે કે:—

ધર્માવિરુદ્ધઃ કામોડ્યં લોકેઽસ્મ ભરતર્ષભ ॥

અર્થાત્ સાત્ત્વીય રહેસ્યમાનસહિત આચરાતા. ધર્મથી અવિરોધી કામ. આ સંસારમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ છે, અને તેથી જ તે પ્રધુમ્ન—અર્થાત્ પ્રકર્ષવરે નુતિવાળો—અવ્યુદયનો પ્રકાશક મનાયો છે. આ ધર્મથી અવિરોધી કામ અથવા પ્રધુમ્ન અણુથી માંડી સઘળાં શરીરમાં—પિંડથી માંડી બ્રહ્માંડમાં—અણુઓનાં રૂપાન્તર કરવામાં અપ્રતિબદ્ધ રહે છે અને તેના આ બલને અનિરુદ્ધ સુસા આપવામાં આવે છે.

જે ગાર્હસ્થ્ય દાંપત્ય સ્નેહવિનાનું છે, જેમાં મેધા અને તપ—ઉપાસના અને કર્મ—નું આચરણ નથી, તે ઉત્તમ સપત્ન અથવા પ્રજાની ઉત્પત્તિનું દાર ધર્મ શક્ય નથી, અર્થાત્ ઉત્તમ દષ્ટ ફલને જન્મ આપતું નથી. તો અધ્યાત્મ ઉત્તરિય અદષ્ટ ફલને શી રીતે જન્મ આપે ? આ મનુષ્યલોક જે સુપુત્રદ્વારા જિતાય છે તેવા ફલની પ્રાપ્તિમાં સર્વોત્તમ દાંપત્ય સ્નેહની અપેક્ષા છે અને આથી જ સપત્નના સ્વરૂપસંબંધમાં ભવભૂતિ કહે છે કે—

અંતઃકરણતત્ત્વસ્ય દંપત્યોઃ સ્નેહસંશ્રવાત્ ॥

આનંદપ્રાંથિરેકો યમપત્યમિતિ વ્યવ્યતે ॥

પતિ અને પત્નીરૂપ ભિન્ન દલમાં વહેંચાયેલાં દંપતી સ્નેહબલથી સંયુક્ત થતાં અંતઃકરણના સારભૂત તત્ત્વનો આનંદપ્રાંથિ બંધાય છે; તે આનંદસંયુક્તને સપત્ય કહે છે. શ્રીસુરેશચરિત્રમાં આ “સ્નેહસંશ્રય”નો ધ્વનિ પ્રતાવતીના મુખથી કરાવ્યો છે—

“ભુજ્યા સ્વામિ પેલી મનહર મુવેલી અતિ દુલી,

મુખપો લાગેલી, મુખદ પરિવારે ધણું કુલી;

દિસે છે વાધેલી, સમીપ પતિસંગે કળી ખીલી,

રહે આલિંગેલી, જગનિયમ જાણે નથી ભુલા.*

(સુરેશચરિત્ર પૃ. ૨૦)

દંપતીઓ સુપુત્રવડે મનુષ્યલોકમાં દીપે છે અને તે માત્ર બાહ્ય ફલ છે. પ્રજાની નૈસર્ગિક ધૃષ્ટિએ વશ વર્તનાર પ્રત્યેક પતિપત્નીનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે કે તેમનામાં “સ્નેહસંશ્રય” હોવો જોઈએ. તે વિના તે ધંપણા કુપ્રજાને ઉત્પન્ન કરી તેમને દુઃખી કરે છે, અને જનતામાં કલેશનાં ખીજ વાવે છે. આ સ્વાભાવિક પુત્રેષુને સાત્ત્વીય સ્નેહસંશ્રયથી પરિશુદ્ધ બનાવવી જોઈએ.

દંપતીને આ પુત્રરૂપ બાહ્ય ફલ મનુષ્યલોકમાં આનંદનું દાર છે, પણ તે કંઈ પ્રધાનફલ ગાર્હસ્થ્ય ધર્મના સેવનનું નથી. તેમના સંસારના સદુદ્ધર્માચરણનાં બે અદષ્ટ ફલો જ છે, અને તે શરીર, મન અને વાણીના રૂપાન્તર પરિણામથી, અથવા સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીરના પરમાણુઓની પરિશુદ્ધિ કરી આત્માના વાસ્તવ બલને અભિવ્યક્ત કરવાથી, આ વર્તમાન દેહવડે જ પિતૃલોક અને દેવલોકને જિતવાનો છે. આ બે લોકને જિતવાનાં સાધનોને કર્મ અને વિદ્યા—એ નામ આપવામાં આવ્યાં છે.

“To be man's tender mate was woman born
And in obeying nature she best serves
The purpose of heaven.”

Schilly.

આ સંસારમાં જે દેશ, કાલ અને યોનિમાં જન્મ થયો હોય તે દેશ, કાલ અને જાતિના યથાપ્રાપ્ત ધર્મોનું પાલન કરવાથી જ આપણા પૂર્વજ્ઞેપ્રતિનું ત્રણ નિવૃત્ત કરવાનું છે. સ્વદેશનો અભ્યુદયવડે વર્તમાન કાલ જેમાં ભૂતકાલ પ્રતિબિંબિત થયેલો છે તેમાં જ અભ્યુદયની શ્રદ્ધા રાખી કર્તવ્યકર્મ કરવાવડે, અને સ્વપણના પરંપરાગત શુદ્ધ ધર્મના સંરક્ષણવડે પૂર્વજ્ઞેનું વારસા શ્રાદ્ધ કરવાનું છે. કર્તવ્યપરાયણ યદ્ય પૂર્વજ્ઞેની આપેલી જ્ઞાનાદિ સંપત્તિનું સંરક્ષણ કરવામાં પિતૃલોકનો નૃપ છે.

પરંતુ આ કર્મદ્વારા સિદ્ધ થતી સંરક્ષક શ્રેણીઉપરાંત દંપતીએ વિદ્યાદ્વારા સિદ્ધ થતી દૈવી પ્રગતિનો આશ્રય કરવાનો છે. યાવદાયુષ સત્કર્મના સેવનવડે પૂર્વજ્ઞેની જ્ઞાનાદિ સંપત્તિનું સંરક્ષણ કરવાની સાથે અખંડ વિદ્યાનું પરિશીલન કરી જ્ઞાનાદિ સંપત્તિને અધિક પ્રકાશિત કરવાની જવાબદારી દંપતીને રહેલી છે. આ રહસ્યને આપણા શાસ્ત્રમાં તપ અને મેધાનો-કર્મ અને અપર વિદ્યા અથવા ઉપાસનાનો-સમુચ્ચય કહે છે. કર્મ પ્રાપ્ત સંપત્તિનું સંરક્ષણ કરે છે, વિદ્યા અથવા ઉપાસના તેનો વિસ્તાર કરે છે. કર્મ અને ઉપાસનાનો સમુચ્ચય સેવનાર પોતાની ઉપાધિનું નવીકરણ કરે છે, અને ભવિષ્યમાં ઉદય થનારી પરાવિદ્યાનો અધિકારી બને છે.

આ પ્રમાણે ગાર્હસ્થ્ય સ્નેહસંશ્રવણ વડે સુપુત્રદ્વારા મનુષ્યલોકમાં પ્રત્યક્ષ યશ આપે છે એટલું જ નહિ પણ કર્મ અને ઉપાસના તપ અને મેધાના સમુચ્ચયવડે પિતૃલોક અને દેવલોકને વર્તમાન દેહમાં અદૃષ્ટદ્વારા પ્રકાશિત કરે છે. કર્મ અને વિદ્યાના આ સંરક્ષક અને પ્રસારક બે શુભો એક ત્રીજા સાધનની અપેક્ષા રાખે છે, અને તે સાધનને વિત્ત કહે છે, ગૃહસ્થનાં સહધર્મીયરસ્યમાં વિત્ત બે પ્રકારનું ઉપયોગી છે. એક માનુષ-વિત્ત અથવા ધનાદિ કર્મસિદ્ધિમાં ઉપયોગી છે; બીજું દૈવી વિત્ત અધ્યયનરૂપ ઉપાસનાની સિદ્ધિમાં ઉપયોગી છે. આ અર્થ વિશયક મીમાંસા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના ધર્મમંથામાં થયેલી આપણે આવતા પ્રકરણમાં તપાસીશું.

(અપૂર્ણ)

શ્રી યોગસાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના પૃષ્ઠ ૩૫૦ થી.)

આ ત્રણ દ્રવ્યોને આપણે પૃથક્ પૃથક્ નામથી ઓળખાવ્યાં છે તેથી એ ત્રણરૂપે હશે એમ ભાન થાય તેમ છે, પણ એ જ્ઞાન સાચું નથી. તમારું અંતઃકરણ જે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અણુને દર્શી શકે તેનાથી પણ સૂક્ષ્મ આ સત્ત્વાદિ દ્રવ્યો છે, તેથી સંયમવડે એની સૂક્ષ્મતાનો અનુભવ ન થાય ત્યાંમુધી એનું સ્પૃશ્વસ્વરૂપ જ અંતરૂપ રચી શકે તેમ છે, છતાં પ્રકૃતિનું દર્શન પણ સ્વરૂપ-ભલે તે સ્પૃશ્વ સ્વરૂપ હોય તોપણ તે મનમાં ધારવાની સર્વને જરૂર રહે છે. કેમકે એવી કોઈ દ્રવ્યના ક્યાં સિવાય આગળની પ્રક્રિયા અંતરમાં ઉતારી શકાય તેમ નથી. તેથી કહેવું જોઈએ કે તમારાથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જે અણુઓ ધરાય તેવાં ધારવાં અને તેમાં ઉપર દર્શાવેલા પ્રક્રિયાદિ ધર્મોમાત્ર દર્શવા. તો એ તમે ધારેલા અણુઓથી પ્રત્યેક અણુ તે પ્રકૃતિરૂપ અણુ કરી શકાશે. પ્રત્યેક અણુમાં આ ત્રિવિધ ધર્મો રહેલા છે તે ધારવાનું વિસ્મરણ કરશે નહિ. અર્થાત્ એક અણુમાં પ્રકાશ, બીજા અણુમાં ઘટ્ટિ અને ત્રીજા અણુમાં પ્રતિબંધ એમ ધર્મો વ્યસ્તપણે રચા નથી

પણ પ્રત્યેક અણુમાં ત્રણે ધર્મો રહેલા છે. હવે જેમની બુદ્ધિમાં આ ત્રણ વિરોધી ધર્મો એક દ્રવ્યના માત્રવામાં આંધકા જણાતો નથી તેમને તો સરલ માર્ગ છે, તેઓ તો એક અણુમાં જ આ વિરોધી ધર્મોની પ્રતીતિ અથવા કલ્પના કરવા છતાં સમાધાનમાં રહે છે. પણ સૂક્ષ્મ વિચાર કરનારની બુદ્ધિમાં તેમ થતું નથી. તેમની મતિ વિરોધી ધર્મોની પ્રતીતિ અથવા કલ્પના એકમાં કરી શકે તેમ નથી, અને તેથી જ તેમની મતિના સમાધાનાર્થે સર્વાદિ ત્રણ છે એમ અવશ્ય સ્વીકારવું પડે છે, પણ વિશ્વમાં એક પણ અણુ નથી કે જેમાં કેવલ સત્ત્વ હોય, અથવા કેવલ રજસ્ હોય અથવા કેવલ તમસ્ હોય. સર્વ અણુઓમાં, સર્વ અવયવીમાં, સર્વ નાના મોટા પદાર્થોમાં આ ત્રણે સ્વભાવ. પ્રતીતિ થતા હોવાથી આ ત્રણે ગુણો રહેલા છે. આમ હોવાથી જ આ ત્રણે દ્રવ્યરૂપ ગણાવા છતાં એ પ્રકૃતિના અવયવરૂપ નથી અને પ્રકૃતિ એ અવયવી નથી. અર્થાત્ જેમ ઓકસીજન અને હાઇડ્રોજન એ બે જળના અવયવરૂપ છે અને તેથી જળના કારણરૂપ છે. તે પ્રમાણે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ અવયવની પ્રકૃતિ બનેલી નથી અને તેથી પ્રકૃતિ એ કાર્યરૂપ પદાર્થ નથી પણ આ ઉપર જણાવેલા ત્રિવિધ ધર્મોની પ્રતીતિ સર્વમાં થાય છે તેથી સર્વના અંતિમ કારણરૂપ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અણુઓમાં આ ત્રણે સ્વભાવ રહેલા હોવાથી એ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અણુરૂપ પ્રકૃતિ ત્રિગુણાત્મિકા કહેવાય છે, છતાં એ વસ્તુરૂપે એક જ છે. આમ હોવાથી શ્રુતિ કહે છે કે અજામેકાં લોહિત શુક્લ કૃષ્ણામ્ લોહિત એટલે લાલ અર્ધાત્ રજસ્ રૂપ, શુક્લ એટલે શ્વેત અર્થાત્ સત્ત્વરૂપ અને કૃષ્ણ એટલે કાળું અર્થાત્ તમસ્રૂપ-આ સત્ત્વ રજસ્ તમોરૂપ ત્રિગુણાત્મિકા અગ્ન એટલે નદિ ઉત્પન્ન થનારી અર્થાત્ અનાદિ પ્રકૃતિ આદિ ત્રિગુણાત્મિકા પ્રકૃતિ એક છે એ બોધ શ્રુતિમાં વાપરેલા એક વચનથી સ્પષ્ટપણે થાય છે.

આ પ્રકૃતિ આ રીતે નિરવયવ હોવાથી એ નિત્ય છે. કારણ કે જેવું કારણ નથી, જે ઉત્પન્ન થયો નથી તેવો લાવરૂપ પદાર્થ હમેશાં નિત્ય હોય છે. પ્રકૃતિના સર્વાદિત્રય અવયવરૂપ નહિ હોવાથી તથા શ્રુતિમાં પણ એને અગ્ન-નદિ ઉત્પન્ન થયેલી કહેલી છે તેથી એ નિત્ય છે. પણ એવું નિત્યત્વ તથા દષ્ટા પુરપતું નિત્યત્વ જૂદા પ્રકારનું છે. નિત્ય વસ્તુઓ પરિણામિ નિત્ય અને કૂટરથ નિત્ય એમ બે પ્રકારની હોય છે. જે વસ્તુ સદા એકના એકજ રૂપમાં રહીને નિત્ય હોય છે તે કૂટરથ નિત્ય કહેવાય છે અને જે સદા એકરૂપે નહિ રહેતાં વિવિધ રૂપો ધારણ કરે છે છતાં જે સદા વિદ્યમાન છે તે પરિણામિ નિત્ય છે. પ્રકૃતિ એ પરિણામિ નિત્ય વસ્તુ છે એટલે એ સદા એક રૂપને ધારણ કરી રહેતી નથી, અનેક રૂપને ધારણ કરે છે છતાં સદા વિદ્યમાન છે. તમે જાણ્યું છે કે સર્વાદિ એ ત્રણ પ્રકૃતિના ધર્મરૂપ નથી પણ પ્રકૃતિરૂપ જ છે. શ્રીસાંખ્યસત્રમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે સત્ત્વાદીનામતઃકર્મત્ત્વં તદ્રૂપત્વાત્-સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ પ્રકૃતિના ધર્મ નથી. કેમકે એ પ્રકૃતિના સ્વરૂપભૂત જ દ્રવ્યો છે. એ સર્વાદિ ત્રણે દ્રવ્યો સદા એક રૂપમાં રહેલાં નથી. જ્યારે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણે સરખાં બળવાળાં થઈ રહે છે ત્યારે એ ત્રણેના સ્વભાવ વિરોધી હોવાથી એ ત્રણેમાંથી કોઈ પણ મોટાના કાર્યને પ્રકટાવી શકતું નથી, કેમકે એ સર્વ વિરોધી હોવાને તુલ્યબળ છે. તેથી આંશિચિત્તમાં જેમ નિરતરંગ સમુદ્રની શાન્ત રિચિતિ હોય છે તેવી પ્રકૃતિદ્રવ્યની-વિશ્વના ઉપાદાન-

આવસ્થાવાળી સ્થિતિ અવ્યક્ત કહેવાય છે. આથી અવ્યક્ત, અવ્યાકૃતનામરૂપ આદિ નામો મૂળ પ્રકૃતિનાં સ્પષ્ટ સમન્વય છે. વળી એક એવો નિયમ છે કે જે કાર્ય છે તે કારણનું સૂચન કરનાર થાય છે. ધૂમ પાંખિતું કાર્ય છે તે વહિને સૂચવે છે. પ્રકાશ સૂર્યનું કાર્ય છે તેથી દિવસનો પ્રકાશ તે સૂર્યનું અનુમાન કરાવે છે. વૃદ્ધિ થવી એ વાદળાનું અસ્તિત્વ જણાવનાર લિંગ છે. તેથી વૃદ્ધિ થતી જોવામાં આવે તો તે આકાશમાં વાદળાનું અસ્તિત્વ જણાવે છે. આ નિયમ પ્રમાણે આ આઘ વિકારરૂપ સત્વાદિની દશા તે પૂર્વની સામ્યાવસ્થાની સૂચક છે. તેથી એ દશામાં આવેલાં સત્વાદિ દ્રવ્યો તે લિંગ કહેવાય છે. આ સાથે બીજી રીતે જોઈએ તો આ દશામાં આવેલાં સત્વાદિ દ્રવ્યોમાં હવે થનારું-હવે પરિણામ પામી વ્યાકૃત નામરૂપ રૂપે-પ્રતીત થનારું-આપું જગત્ લીન થઈ રહેલું હોય છે. તેથી આ રીતે આ દશા આખા જગતને અભિવ્યક્ત કરનાર છે. તેથી પણ આ દશા તે લિંગરૂપ છે અને એ દશામાં ઇતર કશો વ્યાપાર હોતો નથી, એ આંખુઓના ઇતર કોઈ ધર્મો અભિવ્યક્ત થયેલા નથી તેથી એ દ્રવ્યો તે લિંગમાંત્ર કહેવાય છે. અને આની અપેક્ષાથી પૂર્વની સામ્યાવસ્થા તે અલિંગ કહેવાય છે. સામ્યાવસ્થારૂપ સ્થિતિમાં આપું વિશ્વ લીન થઈ રહેલું હોય છે, છતાં તે જગત્પત્તી અભિવ્યક્તિ તેમાં થતી નથી. તેથી તથા એ સ્થિતિમાં રહેલાં સત્વાદિ દ્રવ્યો કોઈના પણ કાર્યરૂપ નથી તેથી એ દશાવાળું પ્રકૃતિ દ્રવ્ય કોઈનું સૂચક નથી અને તેથી અલિંગ નામ એને ઘટે છે. વળી ક્ષોભ પામી અસ્તિત્વને પામેલો આઘ વિકાર તે સત્તામાંત્રરૂપ છે. કેમકે એમાં ઇતર વ્યાપાર નથી. આ દશામાં આવી સ્થિતિ પામેલું પ્રત્યેક આજુ તે મહત્ તત્ત્વ, પ્રજા, બુદ્ધિ, હિરણ્ય ગર્ભની બુદ્ધિ ઇત્યાદિ નામોથી પણ શાસ્ત્રમાં વ્યવહારાય છે. શ્રી અનુગીતામાં કહેલું છે કે મહાનાત્મા મતિર્વિષ્ણુર્જિણ્ણુઃ શમ્ભુયુધ વીર્યવાન્ । બુદ્ધિઃ પ્રજોપલન્દિધ તથા મદ્ધા ઇતિ સ્મૃતિઃ ॥ પર્યાયવાચકૈરેતૈર્મહાનાત્મા નિગદ્યતે । સર્વતઃ પાણિપાદય સર્વતો ક્ષિણિરોમુખઃ । સર્વતઃ શ્રુતિમાંજોકે સર્વે વ્યાપ્ય સ તિષ્ઠતિ ॥ મહાન્ આત્મા, મતિ, વિષ્ણુ જિણ્ણુ, શંખુ, બુદ્ધિ, પ્રજા, ઉપલબ્ધિ, જ્ઞાના, ધૃતિ, સ્મૃતિ—આ પર્યાય શબ્દો મહત્ તત્ત્વનાં વાચક છે. એ મહત્ તત્ત્વને સર્વતઃ હાય છે, પગ છે, આંખ છે, મસ્તક છે, મુખ છે, શ્રોત્ર છે અર્થાત્ એ સર્વને વ્યાપીને રહ્યું છે. (અહિં મહત્ તત્ત્વમાં સત્વાદિ ત્રણ અંશ છે તે જ્ઞાનાઆદિ ત્રણ ઇશના ઉપાધિરૂપ થાય છે, તે ઉપાધિનો અને એ ઉપહિત ઇશનો અમેદ લઈ મહત્તને જ્ઞાના, વિષ્ણુ અને શિવરૂપ કહ્યું છે. શ્રી વિષ્ણુપુરાણમાં પણ સાત્ત્વિકો રાજ-સર્વૈર્વ તામસશ્ચ ત્રિધા મહાન્ । મહત્ તત્ત્વ સત્વાદિભેદથી ત્રણ પ્રકારનું છે એમ જણાવ્યું છે. કંઈ પણ સત્તાનું—હોવાપણનું લાન કરાવનાર આ જ પદાર્થ છે. અને તે વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો છે તેથી એનું મહત્ નામ સાર્થક કરે છે. અને પુરુષને જ્ઞાન કરાવનાર બુદ્ધિ-રૂપે પણ આ જ આજુ પ્રાપ્ત થઈ રહે છે, તેથી એનું બુદ્ધિ નામ યથાર્થ જ છે. આ બુદ્ધિ-નામના અથવા મહત્ નામવાળા આજુઓના અભિમાની ઇશને જ શાસ્ત્રમાં હિરણ્યગર્ભ ભગવાન નામ અપાય છે તેથી આ મહત્તત્ત્વ એ સમશિરૂપ હિરણ્યગર્ભ ભગવાનની બુદ્ધિ-રૂપ છે. (આ જ મહત્ તત્ત્વ રજસ અને તમસના અંશથી મિશ્રિત થવાથી વ્યદિરૂપ થાય છે એટલે કે વ્યદિ પુરુષોની બુદ્ધિરૂપ થાય છે. તેથી જ એ મલિનસત્વા માયાના કાર્યરૂપ હોય ત્યારે વ્યદિ પુરુષોની બુદ્ધિના આજુરૂપ અને શુદ્ધ સત્વા માયાના કાર્યરૂપ હોય ત્યારે સમશિરૂપ હિરણ્યગર્ભ બુદ્ધિરૂપે થઈ રહેલું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.) આ પ્રકારે વિવિધ નામો-

વાળું છતાં આ તત્ત્વમાં સત્તાથી અને પરસ્પર અણુના બેદથી અતિરિક્ત કાઈ ધર્મ સ્પૃટ કલામાં હોતો નથી એ વિસ્મરણ કરવાનું નથી. આ સર્વ અણુઓ તે સામ્યાવસ્થાવાળી પ્રકૃતિના વિકારરૂપ જ છે. સ્મૃતિમાં પણ એ જ અર્થ કહ્યો છે કે તત્તોડમવન્મહ-તત્ત્વમવ્યક્તાકાલં ચોદિતાત્ । સર્ગસમયે પ્રાપ્ત થયેલા વેગથી પ્રેરાયેલા અવ્યક્તમાંથી મહત્ તત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું છે. આ સ્થલે એ કહેવું યોગ્ય છે કે આ મહત્ તત્ત્વની દશામાં આવેલા અણુઓમાં બહારના ભાગમાં સત્ત્વ રહે છે અને રજસ્ તથા તમસ્ અંદરના ભાગમાં રહે છે તેથી સત્ત્વ નિર્મલ અને પ્રકાશક હોવાથી આ અણુઓમાં બહાર સ્વચ્છતા-નિર્મલતા હોય છે. તેથી જેમ સ્વચ્છ મલરહિત દર્પણ પ્રતિબિંબને અદ્ભુત કરે છે તે પ્રમાણે આ સ્થિતિના અણુઓ ચૈતન્યના પ્રતિબિંબને અદ્ભુત કરવા સમર્થ છે. આ પ્રકારે સત્ત્વ બહારના ભાગમાં આવી રહેલું હોવાથી આ અણુઓને માત્ર શુદ્ધિ નહિ કહેતાં શુદ્ધ-સત્ત્વ અથવા ચિત્તસત્ત્વ પણ કહેવામાં આવે છે.

(અપૂર્ણ)

‘આ શું મને ઓઝાલે કે?’

“ બા, બા, આ શું ? જોને આ મારા સામું જોઇને હસે છે । શું તે મને ઝોળખી શકે ? ” — જોલતી જ્યોત્સ્ના પોતાની મા કૈમુદીતરફ આતુરતાથી ઉત્તર સાંભળવાની આશાએ જોઈ રહી.

કૈમુદી આ વખતે પાસે પડેલી આરામ ખુરશીઉપર સુંદર શ્માલ ગુંથવામાં રોકા-યેલી હતી. તેનું ધ્યાન એકદમ પારણાતરફ ખેંચાયું. તેણે જોયું કે પારણામાં પોતાનો પુત્ર નસિન સ્તો સ્તો પોતાના હાથપગ હલાવતો, જ્યોત્સ્ના પારણાને હીચોળતાં હીચોળતાં રમાડતી હતી, તેના સામું મુખ મલકાવતો જોઈ રહ્યો હતો.

“ કેમ ન ઝોળખે બહેન ? રોજ રોજ તું તેને રમાડું છું તેથી તે તને ઝોળખે છે અને તેને સાઈ લાગે છે તેથી તે હસે છે. એમાં તને નવાઈ શી લાગી ? ” એમ ધીમેથી ઉત્તરમાં કૈમુદી બોલી અને ફરી હાથમાં સોપાવતી શ્માલ ગુંથવાનું કામ ચાલુ રાખ્યું.

“ હજુ તેને જ મહિના તો થયા નથી એટલામાં તે શી રીતે ઝોળખે વાઠ ? અને તેને આપણી પેઠે સાઈ જોડું, ગમતું અણુગમતું કેમ કરીને સમજાવું હશે ? ” આ બાબત વિગતવાર ઝાણવાની આતુરતા વધતાં કૈમુદીતરફ જોતી તે સ્તબ્ધ થઈ રહી.

જ્યોત્સ્નાનું વય આ વખતે ચારેક વર્ષનું હતું. ગુજરાતી અબ્યાસ પૂરો કર્યા પછી શુદ્ધકાર્યમાં ફેળવવા તથા સાસરે જવાનો સમય થયે તે કુટુંબમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી ફેળવણી આપવા તેનાં કુલીન અને વિચારશીલ માતાપિતાએ બાર વર્ષ પૂરાં થતાં નિશાચે મોઝલવું બંધ કર્યું હતું. તેના પિતાએ એમ. એ. ની પદવી પ્રાપ્ત કરેલી હતી અને સારા વિદ્વાન હોવાથી કૌલેજમાં સંસ્કૃત સાહિત્યના પ્રોફેસર હતા. કૈમુદી-નું વય આ વખતે ત્રીસેક વર્ષનું હતું અને પોતે સાસરે આવ્યા પછી પોતાના પ્રતીષ્ઠ પતિપાસે અગ્રજ તથા સંસ્કૃતનો સારો અબ્યાસ કર્યો હતો અને તેથી પંદર વર્ષના અબ્યાસથી તેની સદમ શુદ્ધિ ધણી સંસ્કારી થઈ હતી; તથા શુદ્ધવ્યવહાર, શ્રીશિલ્પ,

બાલશિક્ષણુ તેમ જ સામાજિક વિવેચાઉપર પોતાના પતિસાથે શાસ્ત્રીય ચર્ચામાં લાગ લઈ શકતી હતી; આથી પોતાના ગૃહકાર્યથી પરવારીને અવકાશ મળતાં જ્યોત્સ્નાને સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કરાવેલો હતો, અને સાધારણ રીતે વાતચીત કરી શકે એટલી કુશળતા તેણે મેળવી હતી. આ રીતે તેના વધતા જતા બુદ્ધિના વિકાસથી દરેક બાબતનું ખરું સ્વરૂપ જાણવા તથા પોતાની મેળે વિચાર કરવાને તેની ઉત્કંઠા વધતી જતી હતી; તે ઉપરથી તેણે મધ્યમે જણાવેલો પ્રશ્ન પોતાની માતાને પૂછ્યો હતો, અને ગમે તેવો આડોઅવળો જવાબ આપી તેના મનનું સમાધાન નહિ કરતાં તેનું વ્યર્થ સ્વરૂપ જાણવાના ધિરાદાથી તેણે પોતાના હાથમાંથી સોયો તથા રૂમાલ પાસેના ટેબલપર મૂકીને પ્રસન્ન અને ગંભીર વાણીથી પોતાની પુત્રી સામું જોઈને કહ્યું:—

“ બહેન ! તારો પ્રશ્ન તો બહુ સારો છે. તારી પેટે ધણીને આવા વિચારો થઈ આવે છે, પણ કાં તો તે માટે કોઈને પૂછવાની હિંમત આવતી નથી અથવા તો સામા માણસે આ બાબત વિચાર કાઢ વખત કરેલો ન હોવાથી સતોષકારક ઉત્તર મળી શકતું નથી. આવી બાબત નજીવી અને તુચ્છ માનીને અદ્વરતાલ જવાબ મળે છે. આમ થવાથી પૂછનારની જિજ્ઞાસા મરી જાય છે. આપણે મોટી ઉમરના માણસો અને બાળકોમાં એક મુખ્ય ભેદ એ છે કે આપણા અંતઃકરણમાં પૂર્વ જન્મના અનેક સંસ્કારો તેમ જ માતા-પિતાના ઉત્તરી આવેશ સંસ્કારોઉપરાંત જીવનનો વિકાસ થતાં નવીન સંસ્કારો ઉમેરાતાં જાય છે, તેથી નવીન સંસ્કારો ઝટ દહને સ્પષ્ટ રૂપમાં પ્રદર્શન થઈ શકતા નથી; પરંતુ બાળકોનું મગજ અથવા બુદ્ધિદ્રવ્ય જે જે દ્રવ્યે અગર સાંભળે છે તેને ઘણી ત્વરાથી પ્રદર્શન કરી શકે છે. ફોટોગ્રાફના કાચની પેઠે બાળકની મર્યાદામાં જનતા દરેક બનાવોની છાપ તેના મગજમાં એકદમ પડે છે અને આ સંસ્કારોનો સંગ્રહ કોઈ વિલક્ષણ રીતે થાય છે અને પાછળથી તેના સમ્પત્તિય પ્રાણી અથવા પદાર્થનું દર્શન થતાં પૂર્વનો સંસ્કાર જનમ્પત્તિ થાય છે અને આ પ્રકારની પૂર્વ સ્મૃતિને પ્રત્યક્ષિતા કહે છે.

ના, મોટી બહેન ! એ મને બરાબર સમજાવું નહિ, જેને તમે પ્રત્યક્ષિતા કહો છો તે કેવી રીતે થાય છે તે કોઈ દાખલો આપીને કહો તો વધારે સમજાય. ” જ્યોત્સ્ના વચ્ચે જ બોલી ઉઠી.

જો ! તું કહે છે તે પ્રમાણે એક દાખલો આપું. આપણે ગાય ગાય એ શબ્દો બાલકની પાસે જોડે બોલ કરીએ અથવા લગાર સમજાવું થાય એટલે તેને ગાયનું ચિત્ર ખતાવી કહીએ કે ‘ જો, આ ગાય છે, તો તે વખતે તો માત્ર તે શબ્દની અને ચિત્રની છાપ તેના મગજમાં પડવાની; પછીથી તે વધારે સમજાવું થાય અને પ્રત્યક્ષ ગાય તેને ખતાવીએ અને કહીએ કે જો ! આ ગાય ઉભી ત્યારે તે શબ્દો સાંભળતાંની સાથે જ પૂર્વના ‘ગાય’ એ શબ્દોની તથા ગાયના ચિત્રની છાપ ફરીથી તેના મગજમાં ખડી થાય છે અને આ પ્રત્યક્ષ ગાયની સાથે તે પૂર્વની સ્મૃતિની છાપ તે સરખાવી જોઈને પછી ‘ પહેલાં જોને ગાય એમ કહેતાં સાંભળેલાં તે આ જ છે ’ એમ પોતાના મનથી નક્કી કરે છે. આ પ્રકારના જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષિતા કહે છે. મગજ અથવા બુદ્ધિ આ પ્રકારની ક્રિયાને એવી તો ત્વરાથી અને ચંત્રવત્ કયાં જાય છે કે આપણને તેના ક્રમનું જ્ઞાન સહસા થઈ શકતું નથી. ”

જ્યોત્સ્ના અધીરાઈથી ફરીથી વચ્ચે જ બોલી ઉઠી કે “ આ પ્રમાણે દરેક જાળ વિચાર કરીને નિર્ણય શું બધાંય માણસો કરતાં હશે ? અને જો તેમ જ હોય તો આવા જાનનો પાર પણ કેવી રીતે આવે ? મનુષ્યના જાનની વિશાળતાનો વિચાર કરતાં સો વર્ષનું પૂરેપૂરું આયુષ્ય હોય તે પણ આમ બેઠકે તો બહુ ટુંકું નથી લાગતું ? ”

“ ખરું છે, બહેન ! આ પ્રત્યક્ષિતાની પ્રક્રિયાનું વર્ણન કરતાં અને ત્હને સમજતાં જોટલી વાર લાગી તેટલી જ વાર બે આવા વિચાર કરતાં લાગતી હોય તો તો ત્હારા કહેવા પ્રમાણે આટલા ટુંકા આયુષ્યમાં આટલું બધું જાન મેળવી શકાય નહિ. પણ તેમ નથી. ” ધીમેથી સમજાવતાં કૌમુદી બોલી, “ આથી જ મેં કહ્યું કે આ દિવાસ્વાભાવિક રીતે એવી તો યંત્રવત્ આવે છે કે તેની આપણને ખબર પડતી નથી. એ ત્હેં જરોજર સાંભળ્યું હોય એમ જણાતું નથી. ન્હાનું કે મોટું-દરેક માણસને આ પ્રમાણે કરતું જ પડે છે, પણ તેના કમને તો માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસકો જ સૂક્ષ્મતાથી અંતરમાં અવલોકન કરતાં જણી શકે છે. બધાંની મતિ એટલી સૂક્ષ્મ હોતી નથી. ”

“ હા, એ તો મને જરોજર સમજતું અને તે સાંભળતાં ને સમજતાં મજા પડે છે, ” ઉત્સાહમાં આવી જઈ જ્યોત્સ્ના બોલી, “ પણ ત્હને એમ થાય છે કે આવડા ન્હાના નસિનને આ કેવી રીતે સમજતું હશે, વારુ ? ”

“ હવે તું એ જ વાત ત્હને વિસ્તારથી સમજાવું છું. ” એમ બોલતાં કૌમુદીએ પારણાતરફ વળીને ચપટી વગાડી એટલે નસિનની નજર તેના સામી ખેંચાઈ, એટલે તેણે જ્યોત્સ્નાસામું બેઠકે કહ્યું, “ બેઠકું બહેન ! ત્હારા તરફથી મ્હારા તરફ એણે કેવી નજર ફેરવી ! મ્હેં આ ચપટી વગાડી એટલે તેનો પ્યનિ તેના દાનમાં પડ્યો એટલે આ કંઈ નથી જ બાજત છે એમ એના મનમાં વિચાર પ્રકટ્યો, તેથી તે શું છે એ જાણવા મગજના મુખ્ય મથકરૂપ તાર ઓળીસમાંથી નેવને સંદેશો મળ્યો એટલે ચટ દહને તે આ તરફ ફર્યો. સમજાવું ? આથી જ રીતે તેના મુખઉપર અથવા શરીરના બીજા ભાગઉપર હાથ ફેરવીએ એટલે તે સ્પર્શનું જાન તેના મગજમાં પહોંચીને તે ક્યાંથી આવે છે તે જાણવા હાથપગ દલાવે અથવા નેવને ફેરવે છે. એ જ પ્રમાણે ચપે તથા રસનું પણ ધાણ અને રસનાઈદિય જાન કરાવે છે. આ હૃદિનો વિકાસ જન્મ્યા પછી આરંભમાં ધણી જ ત્વરાથી થાય છે, અને પછીથી ધીમે ધીમે મંદ પડે છે. જેમ વય ન્હાનું તેમ માનસ વિકાસ વધારે હોય છે. અર્થાત્ શરીરના વિકાસથી આનો ઉલટો ક્રમ છે, એટલે બાલકકરતાં યુવાનનું શરીર મોટું હોય છે, છતાં માનસ વિકાસનો વેગ થોડો હોય છે અને વૃદ્ધમાં તે બહુજ ધીમે હોય છે. ”

જ્યોત્સ્ના વચ્ચે જ બેસી ઉઠી:-“ જો, જો, ફરી મારા સામે જોઈ મોઢું કેવું મલકાવે છે ને પોતાના હાથપગ કેવા હલાવે છે! ” કહી તેને હલાવ્યો.

“ લે, ત્યારે તેને વળી એટલું પંજુ જણાય જ છે કે ત્હને આજખવાથી તું તેને તેડી લઈશ અને રમીડીશ એ હેતુથી પોતાના હાથપગ ઉંચા નીચા કરી હલાવે છે, અર્થાત્ સ્પર્શનન્યમુખ અને હેતુનું જ્ઞાન પણ તેને સ્પષ્ટ હોવું જોઈએ એમ લાગે છે. ત્રણ માસ થતાં તો પોતાના અવયવોને આ શ્રમણે હેતુપૂર્વક સંકેત વિકાસ પમાડે છે. લાગણીઓનો ઉદય અને તેને અનુકૂલ પડતો અવયવોનો સંકેતવિકાસ અસ્પષ્ટિતપણે જેવી રીતે ત્રણ માસનું બાલક કરી શકે છે તેનું મોટાંથી યદ્ય શક્યું નથી. અંતરવૃત્તિ અથવા મનોભાવ જેમ કહે તેમ સ્નાયુઓ વા અવયવો ક્રિયા કરે એ પ્રકારનું નિયંત્રણ અને સ્વામિત્વ જે બાલકોમાં સ્વભાવસિદ્ધ હોય છે અને આપણે મોટામાં અગાત રીતે, કદાચ ક્યાં કરીએ છીએ તે વસ્તુ શીખવી ઘણી કઠિન છે. ”

“ ના, પણ મોટી બહેન, આ સમજવાને પણ લગાર કઠિન લાગે છે. જરા વધારે વિસ્તાર કરી કહો દીક લાગે ખરું ”-જરાક મન થાક્યું હોય એવું લાન થતાં જ્યોત્સ્ના એ કહ્યું.

“ જો, ત્યારે દાખલાસાથે ત્હને સમજાવું-” માતાએ આગળ ચલાવ્યું:-“ બાળકની આંખસામે આપણે એકદમ દીવો ધરીએ, અથવા તો હાંપડામાંથી એકદમ તડકે લઈ જઈએ તો તે પોતાની આંખો કેવું મીચી દે છે ? તેમ જ ગળાઉપર અથવા બગલના ભાગમાં ગલી ગલી કરીએ ત્યારે કેવું ખીસે છે. અથવા સોપ કે ટાંકણી અડતાં તે અવયવ કેવો સંકેતી, લે છે! તાત્પર્ય એટલું કે આત્મસંરક્ષણની ભાવના આ વખતે જન્મ પામેલી હોવાથી સુખસાધક અને દુઃખપ્રાપ્તક ક્રિયાઓ તે ક્યાં જ કરે છે. એ તો બરાબર સમજાવું ? ” પુત્રીને સમજવતાં પૂછ્યું.

“ હા, સમજાવું. ” સંતોષ પામી તેણે ઉત્તર દીધો.

“ પછી આગળ-”

“ પછી ચાર માસ પૂરા થતાં તો તેની સહેતુક પ્રવૃત્તિ સ્પષ્ટ થતી જણાય છે. પૂર્વની પેઠે તે કેવળ મનસ્વી હોતી નથી. તે સમજે છે કે એક વસ્તુને બે અથવા વધારે બાજુએ હોય છે, એક માસના બાળકની સામે આપણું મુખ રાખીએ અને પછી ફેરવી નાંચીએ તો તેને તો તે હતું ન હતું સરખું જ છે; પણ ચાર માસનું બાળક તો સમજે છે કે એક જ ડોકનો આગલો અને પાછલો ભાગ જુદો જુદો હોય છે. મોઢું ફેરવી નાંખ્યું હોય એટલે પાછળ પણ કેટલીક વાર સુધી તે જોયાં જ કરે છે. પોતાની આસપાસની વસ્તુઓનું ત્હને જ્ઞાન થાય છે-અમુક માંજુસને અમુક રમકડાંને ઝોળખે છે, લે છે, અથવા ફેંકી દે છે. પિતા શિક્ષકે આટલા બધા વિશાળ જ્ઞાનનો સંગ્રહ એ આવા બાલકના સંબંધમાં કંઈ નાનીસૂતી વાત નથી. દૃષ્ટસાધનતાત્ત્વ જે મોટા મુશ્કેલને પણ અપાર પ્રયત્ને કરીને સાધ્ય થાય છે, તે આ બાળકને પાંચ માસમાં તો સ્વતઃ પ્રાપ્ત છે. પાંચ માસ થતાં ગમે તે વસ્તુ લેવાની, પકડવાની, ફેંકી દેવાની પોતાને ગમતું અણગમતું સમજવાની તથા સમજવવાની શક્તિ જન્મત્ થાય છે. પોતાના હાથ પગ તથા ખીજા અવયવોને સ્પર્શ કરવો, પગનો અંગુઠો મુખમાં રાખી ચૂસવો, હાથનો

અંગ્રેજો અગર આંગ્રાં પશુ ચૂસતાં ચૂસતાં ઉંઘી જવું-આ રીતના અવપયોગના આપારોથી પોતાના સ્વત્વનું જ્ઞાન થાય છે એમ સમજાવે છે. પોતાનું અહં, પોતાનું પૃથક્ અસ્તિત્વ, અને પોતાથી ભિન્ન પોતાને અર્થ ઉપયોગમાં આવતી વસ્તુઓનું જ્ઞાન, અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો આ પ્રકારનો દૃષ્ટાપદનો અનુભવ એ આ બાલકની મહાનૃદૈવી સંપત્તિ છે. કેકાઈ નામના યુરોપીય તત્ત્વવેત્તાએ કહેલું છે કે "I think, therefore I am." (હું વિચારું છું-હું જાણું છું તેથી હું છું) આ બાલકનું પોતાનું ભિન્નસ્તિત્વ તે જાણી શકે છે, કારણ કે જો બાલક તત્ત્વવિદ્યાનું આ વિસ્પષ્ટ જ્ઞાન પ્રકટ કરવાની શક્તિ હોય તો તે એમજ ખોલે કે I feel, therefore I am- (મને લાગણી થાય છે, તેથી હું છું) આ પ્રમાણે પાંચ માસમાં બાળકની શક્તિઓની રચના થાય છે, તેના જ્ઞાનનાં બીજાં શેષાય છે, છઠ્ઠા માસથી તેની પ્રવૃત્તિ નવું જ રૂપ ધારણ કરે છે. હવે તેની આશ્ચર્યકર શોધકલ્પદિ જાગૃત થાય છે. હવે તે બેસતાં શીખે છે, તેથી અવિશ્રાન્તપણે, યાત્રા વગર ચતું હોય તો ઉધું ચર્મ જાય અને ઉધું હોય તો ચતું ચર્મ જાય; હાથમાં લીધેલી વસ્તુઓ પછાડે. ભાગે, ફેડે, ચૂસે, ચાવે, વાગે તો ફેંકી દે, કંચુ લાગે તો ઘૂંટી દે, મીઠું લાગે તો ખાવા માગે, એ રીતે જાગૃત્તો બધો સમય ગમમયલ કર્યા જ કરે છે, અને થાકે એટલે ઉંઘી જાય છે, ફરી જાગે એટલે એનું એ. આથી ત્હને સ્પષ્ટ સમજાયું હશે કે તેનામાં કાર્યકારણજ્ઞાન અને વિચારશક્તિ, સંયોજકશક્તિનો ઉદય થયો છે. પદાર્થોઉપરાંત અન્ય મનુષ્યો તેમ જ પાણેલાં પશુ પક્ષીઓના સહવાસને પણ તે ઇચ્છે છે, તે અમુક માણસ પાસે જતાં જ રહે છે; અમુક ગાય, બોડા, પોપટ બિલાડી પાસે જવું ગમે છે. અમુકથી તે દૂર જ રહે છે. પોતાની આસપાસના પ્રાણીપદાર્થના સમૂહને તે ઓળખતાં શીખે છે, દેસ, કાળ અને વસ્તુના સ્વરૂપને તથા કાર્યકારણભાવને સમજતાં શીખે છે. પોતાના ભિન્નપણાને અને પોતાના સખંધી વર્ગને ઓળખે છે:-"

જ્યોત્સ્ના એકદમ આશ્ચર્યથી પૂછે છે-"આટલું બધું તો મોટા સમર્થ વિદ્વાનો અને પંડિતો પણ લાંબે કાળે અને ઘણા શ્રમે જાણી શકે છે એમ આપણે પુસ્તકોમાં વાંચીએ છીએ, અને ત્હમે તો મોટા નરિનભાર્તને ૭ મહિનામાં જ મોટા સમર્થ પંડિત બનાવી દીધા-એ તો કંઈ કાતુકનેવું લાગે છે !"

"ખરૂં છે, બહેન, એટલા માટે જ એક સમર્થ તત્ત્વવેત્તાએ કહ્યું છે કે. "Child is the father of man (બાળક એ મનુષ્યનો પિતા છે) અર્થાત્ બાળકમાં સંસ્કાર રૂપે રહેલો જ્ઞાનરશ્મિ મનુષ્યમાં વિપુલતાને ધારણ કરે છે; મનુષ્યમાં જ્ઞાનની વિશાળતા થાય છે, ખોતે જ્ઞાનને જાણે છે અને બીજાને જણાવી શકે છે, જે બાળકથી બનતું નથી. આખા જીવનમાં આપણે અધ્યાય પ્રપત્ન કરવા છતાં પણ આ ઉપરાંત વિશેષ શું જાણી શકીએ છીએ ? કંઈ જ નહિ. વળી આઃ માસ થતાં તે અવલોકન અને પ્રયોગો કરતાં શીખે છે. જે જે વસ્તુ તેના હાથમાં આવે તે તે જરાજર જુએ છે, ફાટે છે, ભાગે છે, ચાટે છે અને એવા જ જે જે ચુલ્લ તેમાં દોષ તે ઓળખવા પ્રયત્ન કરે છે અને વર્ગીકરણ અને સંયોજીકરણ કરતાં પોતાની આસપાસનાં પ્રાણીપદાર્થોને ઓળખતાં તથા તેના ગુણદોષને સમજતાં શીખે છે; પોતાના શરીરઉપર પણ પ્રયોગો કરે છે તથા તે ભાંખીશીએ ચાલે છે, ગગટે છે, આજોટતું આજોટતું, ખસતું, ખસતું એક જંગમચી

ખીંછી જગાએ જાય છે, કોઈ આંગળી આપે તો ઉભું થવા પશુ પ્રયત્ન કરે છે, અને આ કરવાનો વેગ અથવા શીઘ્રતા તેા ધટતી જાય છે. આ બાબત તું વધારે વિચાર કરીશ તો સમજી શકારો. મેં હમણાં કંઈું હવું તેમ ફોટોગ્રાફના સાધારણ કાચથી ઉડતા પહીં અથવા દોડતા ધોડાતું ચિત્ર બરોબર પડી શકતું નથી, પણ ધણી ત્વરાથી છાયા મહણ કરી શકે એવા સંવેદ્યકાદી કાચ (Sensitive plate) તે કામ કરી શકે છે, તેમ બાળકનું મગજ સંવેદ્યકાદી કાચ જેવું થાય છે તેમાં વિદ્યુતના વેગથી ચિત્રો પડી શકે છે; અને વય વધતાં તેની છાયાગ્રાહક શક્તિનો વેગ મંદ પડતો જાય છે; અને તે છાયા, ચિત્ર, અથવા સંસ્કારની સ્થિરતા અને વિસ્પષ્ટતા વધતી જાય છે. તેથી સામાન્ય રીતે એમ કહેવાય છે કે વયસાથે બુદ્ધિ વધે છે અને એટલા જ અંશમાં તે છેક ખોટું નથી." એમ બોલતાં કૌમુદી પુત્રીના મુખ સામું નોંઘી રહી.

"હવે તમારું કહેવું સમજાયું. સિદ્ધાન્ત તો તમે કહો છો એમ જ જણાય છે. આ બાબત મનન કરવા જેવી લાગે છે, વારુ, એ તો હીક, પણ બાળકના જ્ઞાનનો વિસ્તાર કેવો હોય છે એ બાબત આગળ કહેતો, "એમ વધતી જતી આતુરતાથી પુત્રીએ કહ્યું.

"બાળકને જન્મતાની સાથે સ્થૂલ શારીરિકિયા કરવાની હોય છે. ધાવવાની પ્રેરણા સૌથી પ્રથમ પ્રકટે છે. પછી તેનું પાચન, રુધિર કરવાનું, મળ કાઢવાનું વગેરે કામ જૂઠાં જૂઠાં અવયવો કરવા મંડી પડે છે. હાથ પગ ફેવળ મનસ્વીપણે અને હેતુને સમજ્યાવિના જ હલાવે છે, જો કે મુખના સ્નાયુઓની ગતિનો હેતુ સ્તનપાન એ સ્પષ્ટ જ છે. સ્તનપાનની ઇચ્છાશિવાય ખીંછી કોઈ માનસ સામગ્રી જન્મવખતે બાળકને હોતી નથી, પરંતુ એક માસજેટલા સમયમાં તો તેની સામગ્રીમાં ધણો વધારો થઈ ગયો હોય એમ જણાય છે. સારા ખોટાની લાગણી, ગમતું અણગમતું તેને સમજાય છે. બાળકની સ્થાને આવેલી કોઈ પણ વસ્તુઉપર તે કેવું તાકીને નોંઘી રહે છે ? નેત્રના પલ્લકારા પણ થતા નથી ! વિચારોતો તે સમન્વય કરી શકે છે. વિચારોને બંધબેસતા કરી પોતાને ફાવતું કરતું સમજાય છે. એક માસ થયેલા બાળકને ખોળામાં અથવા હાથમાં બરોબર ધર્યું હોય તો ધવડાવવાના આશયને તે સમજી શકે છે. જરા નીચું રાખ્યું હોય તો તરત ઉભું મોઢું કરી સ્તનપાન કરવા મચી પડે છે, એ તો તમે નોંધ્યું છે ને ?" કૌમુદીએ મુખ મલકાવતાં પૂછ્યું.

"હા, હા, બરોબર છે. પછી આગળ-" પુત્રીએ આતુરતા સાથે પૂછ્યું.

"પછી ખીંછી માસમાં સ્મૃતિવૃત્તિ જન્મ પામતી હોય એમ સમજાય છે. અમુક અમુક વસ્તુઓ અમુક સમયે તેને નોંધ્યે છે એમ બતાવે છે. અમુક સમયે તેને ધાવવા નોંધ્યે, સ્થવારના ચંડા વખતમાં કેટલીક વખત માતા જાગત ન થઈ હોય તોપણ બાલક જાગતું, રમતું, હાથ પગ હલાવતું કંડોલ કરતું નજરે પડે છે, આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે તેને કાળનું-સમયનું-જ્ઞાન થયું છે. સાથે સાથે દેશ-દિશા-આકાશ-નું પણ જ્ઞાન થયું હોય એમ લાગે છે, કારણ કે જે દિશામાંથી સૂર્યનો પ્રકાશ અથવા રાત્રિએ દીવાનો પ્રકાશ આવતો હોય છે તે તરફ કેટલાક વખત સુધી પોતાની દૃષ્ટિ સ્થાપી શકે છે. થોડી વાર ઉપર તમે નોંધ્યું જ હતું ને કે ચપટી-વગાડી એટલે એણે પોતાનું મુખ સ્થાપી

તરફ ફેરવ્યું! આ ઉપરથી શું સમજાય છે ? એ જ કે તેને શબ્દ અથવા પ્લનિનું જ્ઞાન પણ થાય છે. વળી ત્હને પૂછ્યું હતું કે મહારા સામું જોઈને કેવું હશે છાં એનો અર્થ એ જ કે ત્હને જોઈને—વારંવાર રમાડવાયી જોવાથી ત્હને તે જોળખી શકે છે તેથી—ત્હારા મુખસા-મી દૃષ્ટિ સ્થાપી એટલે ત્હને ચાતુર્ય જ્ઞાન પણ છે એમં સાબિત થાય છે. ”

પ્રમાણે એ ત્રણ માસ પ્રયોગો ચાલતાં, ઉડતાં ખેસતાં પડતાં, બાર માસ થયા પછી સાધારણ રીતે તે ચાલતાં દીખે છે. જાગૃત ધનાની સાથે તે આ રીતે કાર્ય કરવા મગ્યો પડે છે. અને ત્યારે બહુ યાદ છે ત્યારે વિશ્રાંતિમાટે ઉઘે છે; ફરી જાગે એટલે એ જ પ્રમાણે ધટમાળ ચલાવે છે, કહે, ખેન, આપણે મોટી ઉમરનાં છીએ તો પણ જગ્યાં ત્યારથી તે ઉધતામુખી નિરંતર અખંડ ચાક્યા વગર ક્રિયા કરી શકીએ છીએ ? કદી જ નહિ. ત્યારે આપણી અપેક્ષાએ આ જાળકના જ્ઞાન ને સામર્થ્યનો અવધિ ક્યાં ? જાળકના જેવું સરસ અને નિષ્કપટ અંતઃકરણ ક્યાં ? ત્હમના જેવો નિર્દોષ અને સત્ય વ્યવહાર ક્યાં ? આટલા માટે જ જાળક એ પરમેશ્વરની પ્રતિમા છે આટલા માટે જ સનકાદિક ના-પિઓએ સમર્થ જીવનમુક્ત હતા છતાં પાંચ પાંચ વર્ગના જાળકની અવસ્થામાં જ રહેવાનું પસંદ કર્યું હતું, અને આપણે પણ—”

વાત ચાલતી હતી તેવામાં કૈામુદીના પતિ રજનીકાન્ત બહારથી ઘરમાં આવ્યા એ-ટલે તેમાં વિશેષ થયો. જાળક તો આ વખતે નિદ્રાવશ હતું. પણ આ માં દીકરી એકદમ શાન્ત થઈ ગયાથી રજનીકાન્તને વિરમય ધતાં જ્યોત્સ્નાને પૂછ્યું—

“કેમ, માદીકરી શાની જાની જાની વાતો કરતાં કરતાં બંધ પડી ગયાં ? મહારાથી જાની તો નથી ને ? ”

“ના, ના; જાની તો નથી, પણ અમારી વાતો તો તો અમારા જેવીજ ને ? ખરી કે ખોટી, પણ અમારું મન માને એટલે થયું. આપે કહેલુંજ છે કે અંતર્યામી સાક્ષી પૂરે તે વાત સત્ય માનવી.”—કૈામુદીએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

“તે તો બરોબર છે. પણ એવો શો પ્રસંગ નીકળ્યો હતો કે છેવટે અંતર્યામીનું શરણ લેવું પડ્યું ? ” રજનીકાન્તે પૂછ્યું.

“એ તો પિતાજી, આ નહિન સતો સુતો પારણામાં મહારા રંહામું જોઈને હસતો હતો ત્યારે મહારા મનમાં થયું કે આ શું મને જોળખતો નહો ? આટલા ન્હાના જાળ-કમાં જોળખવાની શક્તિ ક્યાંથી ? તે ઉપરથી મેં મોટારી ખેનને પૂછ્યું અને અમારે સારી વાત આવી હતી તે પૂરી થઈ ને ત્હમે આવ્યા ” જ્યોત્સ્ના ધીમેથી બોલી.

“ત્યારે તમારા સંવાદનો સાર તો; અમને કહી બતાવશો ને ? ” કપડાં ઉતારી પાસે આરામ ખુરશીઉપર ખેસનાં રજનીકાન્તે પૂછ્યું.

જ્યોત્સ્નાએ થોડી વાતનિં અનુવાદ કરી બતાવ્યો, તેથી સર્વને અર્પૂં આનંદ થયો.

॥ ૐ શ્રી ॥

જીવનની વલીહારી.

૫૬] આખ વિના અધાર રે, એવય)

જીવનની બલિહારી રે, જ્યાં ત્યાં વિશ્વે, જીવનની બલિહારી,
જલના છો હોયે સિધુ, પણ જો જીવનનું ખિંદુ,
સિંધુથી પણ તે ભારી ભારી રે, જ્યાં ત્યાં—
શ્વાસ લેતાં છતાં, જગ આ મરણાવસ્થાએ,
રહેતું એ અખંડ ભરી ભરી રે, જ્યાં ત્યાં—
જીવન જો કે જગમાંહિ, તોપણ એ ન્યાહું કાંઈ,
જડતું એ જોતાં ધારી ધારી રે, જ્યાં ત્યાં—
જીવન તો સઘળે પ્રસર્યું, પણ જગતે તેને વિસર્યું,
(તેપર) અજ્ઞાનની વાળી છારી છારી રે, જ્યાં ત્યાં—
ચિંતા લય કલેશ આદિ, અંતગ્ના રિપુ કામાદિ,
જીવનપર ઘા દે કારી કારી રે, જ્યાં ત્યાં—
શાંતિમાં જીવન વહેતું, પ્રસન્નતામાં પણ રહેતું,
પ્રગતિ જીવનની ખારી ખારી રે, જ્યાં ત્યાં—

પ્રભુભક્તિ જો ન વધારી, હરિમાં ચિત્ત હીધું ન ઠારી,
જીવન સરિતા તો ખારી ખારી રે; જ્યાં ત્યાં—

જીવનદાતા જો વસ્તુ, તેપ્રતિ મન કરજો ધસતું,

જીવનનિધિ તો દે ઠારી ઠારી રે; જ્યાં ત્યાં—

જીવનને જેણે જાણ્યું, તેણે સુખ સઘળું માણ્યું,

બલિહારી જીવન ! તારી તારી રે; જ્યાં ત્યાં—

જીવન.

ગત આપાદ શુક્લ પૂર્ણિમાથી શ્રી ઐયરસાધકઅધિકારિવર્ગતરફથી 'જીવન' નામનું એક માસિક પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. તેને પ્રકટ થયે ધણો જ. થોડો સમય થવા છતાં તે અત્યંત પ્રચાર પામતું જાય છે. અમુક સંખ્યામાં માહક થવા પછી તે પત્રની વિશેષ પ્રસિદ્ધિ કરવી એમ ધારેલું, પરંતુ તે પૂર્વે અનેક મનુષ્યોના જાણવામાં તે આવવાથી તેમણે પત્રો લખી તેમાં કેવા વિષયો આવે છે, તેનો ઉદ્દેશ શું છે, નમુનાનો અંક મોકલો, વી. પી. થી મોકલો, વગેરે લખવાથી આ પત્ર સંબંધી અવ જ ઉદ્દેશ કરવો યોગ્ય ધાર્યો છે.

તે પત્ર કદાચાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હજી પ્રકટ થયો નથી, પરંતુ કોઈ લોકોપયોગી કાર્ય કરવાના હેતુને લઈને તે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. પ્રજાજનોતરફથી જો તેનો સારો સત્કાર થશે, તો જે ઉદ્દેશથી તેને પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે, તે ઉદ્દેશ એ પત્રમાં થોડા સમય પછી પ્રકટ કરવામાં આવશે. પરંતુ અધિક પ્રમાણમાં માહકો થશે તો જ તે કાર્યનો આરંભ કરી શકાય તેનું હોવાથી, જ્યાં સુધી કંઈક પણ વિશેષ પ્રમાણમાં માહકો નહિ થાય ત્યાં સુધી તે દ્વારા કરવા ધારેલા કાર્યનો આરંભ નહિ થાય, છતાં અંતને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે તેમાં ઈશ્વરના અનુગ્રહથી અમે વિજયી થઈશું.

અનેક સંજ્ઞાઓએ એ પત્રનો પ્રચાર કરવા માટે 'ઑનરરી એજન્ટ' તરીકે કાર્ય કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી છે, અને તેઓએ આ જ સુધીમાં પ્રયત્ન પણ સારો કર્યો છે. અને હજી તેવા 'ઑનરરી એજન્ટ' તરીકે કામ કરવાને અનેક સંજ્ઞાઓ તત્પર થાય છે. તેઓને આ કાર્યનિમિત્ત કશો જ દટ્ટ બદલો આપવામાં આવતો નથી. તેવા કોઈ સંજ્ઞા તમારી પાસે આવે તો તેથી તમને વ્યામોહ ન પ્રકટે એજન્ટ હેતુથી આ લખ્યું છે.

જો ધાર્યા પ્રમાણે તે પત્રને પ્રજાજનોતરફથી ઉત્તેજન મળશે તો તેવડે આલોકના દિતની કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવી એવી ધારણા છે. તેનું સમય સ્વરૂપ હાલ આપણું નિષ્પ્રયોગજન છે. કેમકે તેના કરતાં પણ હાલના સમયને અધિક ઉપયોગી એવી બીજી પ્રવૃત્તિની અગત્ય જણાય તો તે પ્રવૃત્તિનો આરંભ કરવો એવો વિચાર છે છતાં જે કમથી હાલ તે પત્રની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે, તેમ જો ચાલે તો થોડા સમયમાં જ તેના ઉદ્દેશ પ્રસિદ્ધ કરવાનો ચોખ્ખો આવશે. પરમાત્મા તેનો શીઘ્ર યોગ પ્રકટાવે એ જ ઇચ્છા છે.

એ પત્રમાં પ્રકટતા લેખનું મુખ્ય ધોરણ આ પ્રકારનું છે:

મનુષ્ય આજ જીવવા છતાં પોતાના જીવનનો મોટો ભાગ મરણસ્થિતિમાં જ ગાળે છે. અને તેનું કારણ જીવન એ શું છે, તે શા અર્થે છે, તેનાવડે શું શું થઈ શકે છે, અને શું શું કરવું જોઈએ, તે કેવી રીતે મુખ્યમય, રસમય અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રગટાવનાર થાય, તથા એ જીવન કેવા ઉપાયે કરીને દીર્ઘ કરી રાકાય, તેની કળાનું, અત્યંત સરળ ભાષામાં અને રસિક શૈલીથી વિવેચન કરવું.

બેંશની ડોક બાંધેલા અમલ્ય મણિકા મૂલ્યનું બેંશને જેમ ભાગ હોતું નથી અને તેથી તે તેનો ગમે તેમ દુરવ્યય કરે છે, તેમ અનેક મનુષ્યો પોતાને મળેલા જીવનના મૂલ્યને ન સમજવાને લીધે, તેમાં શું શું કરવાની શક્તિ છે, અને તેવડે શું શું મેળવી શકાય છે, એનું રપટ જ્ઞાન ન હોવાને લીધે તે પ્રાપ્ત છતાં તેનાથી મળતી અનેક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિથી તેઓ વિમુગ્ધ રહે છે. તેઓ દુઃખની, અસામર્થ્યની, સાધનોની અપ્રાપ્તિની પ્રતિકૂલતાની અને એવી અનેક પ્રકારની છુમો માર્યા કરે છે, તેમને જે જોઈએ છે તે મળતું નથી, તેમને પ્રગતિ સાધવી છે છતાં સધાતી નથી, કષ્ટ ઓછાં કરવાં છે છતાં થતાં નથી, એવી છુમો પાડ્યાં કરે છે અને તેને માટે શું કરવું એ પ્રશ્ન પૂછ્યા કરે છે. પરંતુ એ પ્રશ્નનો સંબંધ મનુષ્યજીવનના પ્રશ્નની સાથે જ અત્યંત સંબંધવાળો હોવાથી જીવનસંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરનું નિરાકરણ થતાં એ સર્વ પ્રશ્નો આપોઆપ જ શમી જાય એમ હોવાથી એ મુખ્યપ્રશ્નની એ પત્રમાં ચર્ચા કરવામાં આવે છે.

ગમે તેટલી વિદ્યા, કલા વગેરે મેળવ્યાં, વ્યાખ્યાન કરવાની, કાવ્ય લખવાની, કલ્પિત પ્રશ્નોનું સચોટ નિરાકરણ કરવાની, અને એવી વિવિધ શક્તિઓ પ્રાપ્ત થઈ, મોટાં રાજ્યો ચલાવવાની, મોટાં દારખાતા ચલાવવાની, મોટી સંસ્થાઓ ચલાવવાની, મોટા પ્રયોગો કરવાની મોટાં યંત્રો શોધવાની, મોટા, વ્યાપારો કરવાની, મોટા પ્રથો લખવાની, અને એવી અનેક શક્તિ આવી, અત્યંત ધનાઢ્ય થવાયું, મંગળમાં અને છુદ્ધમાં શું છે તે જણાયું, વાપુમાં ઉડાયું અને જલઉપર ચલાયું, — આ અને આનું ખીજું અત્યંત પ્રમાણમાં થયું — પણ પછી શું ? એથી શું ? આ પ્રશ્ન આજ ઉપર કલાં તેવાં સામથ્યોને પ્રાપ્ત પુરુષોના અંતઃકરણમાં પણ વેગપૂર્વક ઉઠે છે. આ જ શું કર્તવ્યનો અવધિ છે ? આ જ શું મનુષ્યને પરમ તૃપ્ત કરનાર છે ? આમાં જ શું મનુષ્યને જે જોઈએ છે તે બધાનો સમાવેશ થાય છે ? નહિ જ. અને તેથી એ મેળવ્યા પછી ખીજું શું કર્તવ્ય છે, એ પ્રશ્ન ગંભીર પ્રકારનો હોઈ અનેકના વિચારારૂપે ધઈ રહેા છે.

આ પ્રશ્નને જીવનના પ્રશ્નસાથે ગાઢ સંબંધ છે. અને તેથી તેનું જે કંઈક અંશમાં પણ નિરાકરણ થાય તો પ્રગ્નને એક મોટું બળ પ્રાપ્ત થયું એમ ગણાય. જીવનના પ્રશ્નનું નિરાકરણ થતાં આ ‘ પછી શું ? ’ એ પ્રશ્નનું જેવું નિરાકરણ થયું સત્ત્વે છે, અને તે થતાં કર્તવ્યની જે નવીન અને રાષ્ટ્ર તથા અગત્યની દિશા ઉઘડે છે, તેનું ખીજ કાંઈ રીતે થયું સંભવિત નથી.

મનુષ્યે જીવનસંબંધી ધણું જાણવાનું છે તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો કે જેથી તે પોતાનું સર્વ પ્રકારનું દ્વિત સર્વોત્તમ રીતે સિદ્ધ કરે એ જ્યાં સુધી તેણે જાણ્યું નથી, ત્યાં સુધી ખીજા વિવિધ પ્રયત્નોએ કરીને તેણે જે કંઈ મેળવ્યું હશે તેનો ઉપયોગ કરવાનું અને તેનાથી અપૂર્વ સુખ, શાંતિ તથા લાભ પ્રાપ્ત કરવાનું ભાગ્યે જ બની શકશે. તેથી આ સંબંધી ચર્ચા પ્રત્યેક ગૃહમાં, અને સર્વ મનુષ્યોમાં થવાની જરૂર છે.

આ પ્રકારની ચર્ચામાં કાંઈ પણ ઉપયોગી કર્તવ્ય જાનવતુ એ ઉદ્દેશ આ પુત્રના લેખેાનો છે અને ઈશ્વરેચ્છા તો તે ક્રમથી એ સખધી કંઈ પણ વિચારે જણાવી શકશે આ પત્રને અનેક મનુષ્યો સરળપણે લાજ લઈ શકે તેથી તેનું મૂલ્ય પોસ્ટેજસાથે માત્ર રૂ ૧—૦—૦ જ રાખનામા આન્યુ છે માત્ર જ્યાં એક પૈસાનું પોસ્ટેજ નથી ચાલી શકતું તેવા દેશોના ગ્રાહકોને માટે તેનું મૂલ્ય ૨—૪—૦ છે (સરનામું—વ્યવસ્થાપક જીવન વડોદરા)

આજ સુધીમા તેના પાંચ અ ક્રો નિયમિતપણે નીકળ્યા છે તેમા આશિન, માસનો તેનો અક દીવાળીના ખાસ અકરૂપે કહાડવામા આ યો છે તે કદમા મોટો તથા સચિત્ર છે એ અક અનેક મનુષ્યોનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે, તથા તે અક કહાડવા માટે અને સજ્જનોએ પોતાનો સતોત્ર પત્રોદ્ધાર લખી જણાવેા છે

તેમા લેખો નાના તેમ જ અનેક પ્રકારના આવે છે તે કેવી જાતના હોય છે, એ સખધી શ્રી મહાકાવના વાચકોતરૂથી પૂનામા આવવાથી, તેનું કંઈક સ્વરૂપ સમજાય તેને માટે આજ સુધીમા પ્રકટ થયેલા અક્રોમાથી કેટલાક લેખો તે પત્રના ઉપોદ્ધાતના લેખસહિત અત્ર પ્રકટ કરવામા આવ્યા છે તે વાંચી જોતા તેનું કંઈક સ્વરૂપ સમજાશે

તેના વાચકોને તેનો ખાસ અક બેટરૂપે મળવા ઉપરાત ખીજી પણ એક છનામની યોજના તેના હવેના અક્રોમા પ્રકટ થનાર છે તે પણ ઘણાને લાલકારક ચર્ચ પડશે

તે પત્રમા સસિક વાતચિત્તો પણ પ્રકટ કરવામા આવે છે તથા એક 'હું' એ નામનો સસિક નેખ પ્રકટ થાય છે વાચકોને તે અત્યત આનંદ આપના સાથે, બોધ તથા વિવિધ સસિક્ષાતોને ઇતિમા આરદ કરાવે છે તેમાથી પણ એકાદ પૃથ અત્ર પ્રકટ કર્યું છે

જે જે સજ્જનો આ પત્રના ગ્રાહક થશે તેઓ ખામ જાણુનાયોગ્ય જીવનસંબધના ઉપયોગી તથા મહત્વના વિચારોને જાણુના સાથે ઈશ્વરાનુગ્રહથી લવિષ્યમા નીકળનાર કાંઈ લોકોપયોગી કાર્યમા તેઓ અનાયાસ સહાયકરૂપે ગણાશે એ પત્રના ગ્રાહક થતા તમને જણાશે કે તેના એક રૂપેયા લવાજમના કરતા તે અત્યતશુભ અધિક મૂલ્યવાન છે

જીવનમાંથી ઉદ્ધત.

અભિવ્યક્તિ.

કાંઈ પણ નવીન વસ્તુ હોય તો તો તેને જાળખાવવાની-ઉપોદ્ધાનની જરૂર પણ જે સર્વની જ અસત જણીની છે તેને ઉપોદ્ધાન શો ?

કાંઈ નરી દવા હોય તો તેના શુભનું કથન કરી ગ્રાહકને જાળખાવવાની જરૂર, પણ તિત્તના પૌષ્ટિક આહારને પણ જાળખાવવાની જરૂર છે ?

તમે જ જોને શોખ્યા કરો છો, તે તમને આપતી વખતે પણ તેના ઉપોદ્ધાતની જરૂર છે ?

જીવન એવું જ છે, જીવનજેવી સર્વની જણીતી અને માનીતી વસ્તુનો ઉપોદ્ધાન કેની રીતે કરવો એ જ સમજાતું નથી

*

*

*

જીવનના ઉપોદ્ધાતની જરૂર નથી પણ તેની અભિવ્યક્તિની અત્યત જરૂર છે અભિવ્યક્તિ એટલે ? જે કંઈ સૂક્ષ્મ રૂપમા છે તેનું સ્થાપત્ય પ્રકટવ તે અને તેથી આજે

જીવનની અભિવ્યક્તિ થતી જોઈ, ચંદ્ર પ્રકટતાં જેમ કુમુદિની, આનંદ પામે છે તથા તેમાંથી અમૃતરસને ઝીલ્યા કરે છે, તેમ તમને આનંદ થયો હશે અને તેમાંથી અમર-જળને ઝીલવા-જીવનમિત્રુનું પાન કરવા-તમે તૃપ્ત થયા હશે જ. અને તેમ થવું જ જોઈએ; કેમકે તેની તમને ધણી જ જરૂર છે.

જીવનની અભિવ્યક્તિવિના 'ખીલું' શું થાય ? અને તે આજે થતી હોવાથી તમે તેને પ્રહસ્ય કરો એ સ્વાભાવિક છે. તમારે જીવનની જરૂર નથી એમ તમે કહી શકો એમ છે? અને તેમાં પણ અત્યંત રમણીય અને સુખજનક જીવનની તો તમને અવશ્ય જરૂર છે. કેમકે, એ, એક જ. પરંતુ તમને સંપૂર્ણ ઉત્તર આપનાર છે.

જીવનની અભિવ્યક્તિની જેટલી જરૂર છે, તેટલી જ તેનો વિકાસ થવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં જીવન અત્યંત પ્રમાણમાં છે, પણ તેનો થવો જોઈએ તેટલો વિકાસ થયેલો જોવામાં આવતો નથી. જીવનના માત્ર અસ્તિત્વકરતાં ખરું સામર્થ્ય તો તેના વિકાસમાં રહેલું છે, અને એવું વિકાસ પામતું જીવન જ મનુષ્યને ઉપયોગી છે.

તમારામાં જીવન છે, પણ એ જીવનનો વિકાસ કરનાર આ જીવન છે, અને તેથી તમારા જીવનકરતાં આ જીવનનું મૂલ્ય કાંઈ ઓછું નથી. આ જીવનનો જ્યાં સુધી તમે સંબંધ કર્યો નથી, ત્યાં સુધી તમારો વિકાસ જોઈએ તેટલા અત્યંત પ્રમાણમાં થવાનો નથી.

જીવનનો જેમ વિશેષ વિકાસ થાય તેમ જગતમાં, જે કંઈ ઉત્તમ છે તે અત્યંત પ્રમાણમાં પ્રકટ થવાનું, એ એક સિદ્ધ નિયમ છે. મનુષ્યમાં જીવનની કક્ષા જેમ જેમ વધારે વિકાસ પામે છે, તેમ તેમ તેનામાં સામર્થ્યમાત્રનો અવિરલાય થાય છે, અને તેથી મનુષ્યમાં કે દેશમાં જ્યાં સામર્થ્ય પ્રકટાવવાની ઇચ્છા હોય ત્યાં જે માર્ગથી જીવનનો અધિક અધિક પ્રકાશ થાય તે માર્ગને અથવા સાધનને દર્શાવવું જોઈએ.

એ સાધન આ પત્ર હોવાથી તેનો અત્યંત વિસ્તાર થવાની જરૂર છે, એમ તમને લાગશે જ. તમે તેનો પ્રચાર કરવામાં સહાય કરશો ? તો તમે ધણાનાં જીવનઉપર મોટો ઉપકાર કરશો. કોઈ પણ મનુષ્ય જીવનવિના રહે એ શું ઇચ્છવા યોગ્ય છે ? અને નથી, તો પછી કાંઈ પણ મનુષ્યને તેની પ્રાપ્તિના સાધનવિનાનો ગમવો એ તૃપ્તાતુરને પાણી ખતાવીને તેને પીવાના સાધનથી વિમુખ રાખવાજેવું નથી ? માટે સાધન પણ ખતાવજો.

આ પત્રના કેટલા ગ્રાહક થશે ? એવું શું કહી શકાય ? મનુષ્યમાત્રને જ્યારે તેની જરૂર છે, અને જ્યારે એ સર્વને માટે જ છે ત્યારે પછી તેના ગ્રાહક થતા કોનેના કહેતી ? શું તમને એમ લાગે છે કે જગતમાં 'આતંકનિગ્રહ' ઔપધના એક લાખ ગ્રાહક છે પણ આધિનિવારવાની સાથે અનંત જીવન આપનાર આ પત્રમાટે કોઈ ગ્રાહક નથી ? કોણનેના માલામૃતનો જ્યારે હંમેશાં ધરમાં ઉપયોગ થાય છે ત્યારે સાલક સુવાન અને જલ્દ એ સર્વને નવજીવન આપનાર આ પત્રનો તેના કરતાં પણ વધારે ધરમાં શામાટે પ્રચાર નથાય ?

મગજના યોડા જ લાગમાં શીતલતા ઉપજાવનાર કામિનીઆ ઓછા આજે જ્યારે જગતનાં માયામાં પડે છે, ત્યારે મગજનાં ઉંડામાં ઉંડા લાગમાં પણ શાંતિને પ્રકટાવી તેને પુષ્ટિ આપી તેમાંથી સર્વોત્તમ સામર્થ્યને પ્રકટાવનાર આ પત્રના વિચારો કેમ જાણ્યું કે હંમેશાંથી પણ વધારે મનુષ્યના મગજમાં નહિ જાય ?

શરીરના મનનતંત્રુઓને ઉત્તેજિત કરનાર અને પછી દુર્બલતા આણનાર લિપ્તની ચદા

આજ ઘેર ઘેર વ્યાપી ગઈ છે તો જે જ્ઞાનતંતુઓને એવા રૂપમાં ઉત્તેજિત અને જાગ્રત કરે છે જે મનુષ્યને પોતાના જીવનનો વિકાસ કરવામાં તથા સર્વોત્તમ સામર્થ્ય અને આનંદ મેળવવામાં ઉપયોગી થાય, તો તેવા આ પત્રપ્રતિ લેખિકાનો વધારે 'આહ' શામાટે ન થાય ?

સુખમાં થોડો જ સમય જરા સ્વરવાટ અને સુગંધ ઉપગનવાર 'જિનતાન' ની હજારો ડબ્બીઓ જનસમાજમાં ખાંચે જ જાય તો શરીર અને મનના અણુઅણુમાં જીવનનો સ્વરવાટ ઉપગનવાર અને જીવનની રમણીયતાને નિરંતર રાખનાર આ પત્ર જનસમાજમાં તેથી પણ વધારે પ્રમાણમાં શામાટે ન ઉપડે ?

ઉનાળામાં તાપને લીધે આઈસક્રીમની પુષ્કળ ખપત થાય, ચોમાસામાં શરદીને લીધે ચઢા, કોશી અત્યંત પ્રમાણમાં ઉપડે અને શિયાળામાં ગરમાવાને માટે વસાણાઉપર 'દરોડો' પડે, તો બારે માસ, જે જીવન હોય તો જ એ બધાનો ઉપયોગ થાય એમ છે તો તેવા જીવનને અખંડ રાખનાર આ પત્રઉપર તેના કરતાં પણ શા માટે વધારે 'દરોડો' ન પડે ?

પણ આ બધું તમને ગપજોતું લાગે છે, નહિ વાર ? લાગે જ. 'આતંકનિમિદ્ધ' 'લિપ્તની ચઢા' કામીનીઆ આંધલ, ડાંગરેનું બાલામૃત, એ બધાને માટે પણ જે તમને પ્રથમ કહ્યું હોત કે જગતમાં લાખો મનુષ્યો તેનો ઉપયોગ કરશે તો તે પણ તમને ગંપ જ લાગત, પણ રા. મણિશંકર વૈદ્ય, સર લિપ્તન, ડા. ડાંગરેને એ ગંપ લાગી નહોતી અને હવે આજે તમને પણ બ્રહ્માના વચનજેવી સત્ય લાગે છે.

પણ—કંઈ જ જરૂર નથી. એ બધાનાં આહુકો થવાનાં અંકુકે કારણો હતાં, અને આ પત્રનાં આહુક થવામાં તેટલાં કારણો નથી, એ વાત તમે કહેવા માગો છો, પણ તેની કંઈ જ જરૂર નથી. તે બધાનાં આહુક થવાનાં બ્યારે 'કેટલાંક' કારણો હશે, ત્યારે આ પત્રના આહુક થવાનાં કેમ જાણ્યું કે 'કેટલાંક' કારણો નહિ હોય ?

પૂર્વનો સમય ગયો છે, આજે જનરુચિ બદલાઈ છે. તમે જગતપ્રતિ નંદશો, તેની પ્રજાપ્રતિ જોશો, તેની જરૂરિઆતોપ્રતિ જોશો, તેની માગણીપ્રતિ જોશો, તો તમને સહજ સ્પષ્ટ થશે કે આ પત્રનાં અધિક આહુક થવાને 'કેટલાંક' કારણો નથી, પણ ઘણાં છે. આજે વિદ્વાન અને સમર્થ પુરુષોના મંડલમાં પણ જ્યાં ત્યાં એ પ્રશ્ન ઉઠી રહ્યો છે કે મનુષ્ય ગમે તેટલી સમૃદ્ધિ મેળવે, ગમે તેટલી મિદ્યા મેળવે, ગમે તેવી કળાઓ (arts) નું જ્ઞાન પામે, ગમે તેવા પ્રયોગો કરે અને ગમે તો મોટાં રાજ્યો મેળવે તો તે બધું મેળવ્યા પછી શું ? એ કંઈ કર્તવ્યનો અવધિ નથી.

આ પ્રશ્ન જ બતાવી આપે છે કે મનુષ્યને કાંઈ નવીન જોઈએ છે. જે કંઈ દાણ તેની પાસે છે, તેનાથી તે સંતુષ્ટ નથી.

અનેક વિદ્વાનો, વ્યાપારીઓ, પંડિતો, વ્યાવહારિક મનુષ્યો, ધનાઢ્યો, સત્તાધિકારીઓ વગેરે બ્યારે શાંતિથી અને વિચારપૂર્વક પોતાના જીવનનું નિરીક્ષણ કરે છે, ત્યારે તેમને સમજાય છે કે મનુષ્યે મેળવવાજેતી કાંઈ ખીજ જ વસ્તુ છે. અને તે એવી હોવી જોઈએ કે જે તેના જીવનને સુખમય અને રસમય કરી શકે. જ્યાં સુધી જીવન સુખનો અનુભવ કરી શકતું નથી, ત્યાં સુધી તે કાંઈ પણ આગળ વધી શકતું નથી. અને જે આ પદાર્થો છે તે જ કેવલ મનુષ્યજીવનને સુખમય કે રસમય રાખી શકે કે કરી શકે એમ નથી. પણ કાંઈ ખીજ વસ્તુની પણ મનુષ્યને જરૂર છે.

આવા અનેક વિચારો અનેક મનુષ્યોમાં આજકાલ ઉદ્ભવ્યા છે, અને એ જ ખતાવી આપે છે કે તેમના કર્તવ્યની દિશાને કંઈક બદલાવાની જરૂર છે, જ્ઞાતવ્યતા હજી ઉંડા પ્રદેશમાં આવવાની તેમને અગત્ય છે, અને તેમના જીવનમાં તેમણે કંઈ નવીન મેળવવાની અને ભેળવવાની પણ હવે અગત્ય છે.

જીવનના સંવોધયોગી અને મહદૂના પ્રકૃતરસ જ્યારે મનુષ્યોના વિચાર વળ્યા છે, અને હજી વળતા જ નાથ છે, તેવા પ્રસંગે તે જ પ્રશ્નને ચર્ચનાર આ પત્રપ્રતિ ધણુનો લક્ષ્ય નાથ તો તે સ્વાભાવિક છે.

*

*

*

*

આ પત્રનો શું ઉદ્દેશ છે એ પણ ધણુને પ્રશ્ન થાય એમ છે. જીવનનો પ્રશ્ન આજકાલ ધણુ નાજુક થતો નાથ છે. એક બાજુથી જીવનને સરલ અને ઉન્નત કરવાનાં સાધનોની ન્યુનતા થતી નાથ છે, જ્યારે બીજી બાજુથી જીવનના મહત્વની, તેને ઉન્નત, સુખમય, રસમય અને સરલ કરવાની જરૂર વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં મનુષ્યને સમજાતી નાથ છે, જે મનુષ્યનું જીવન રસવાળું રહે છે તો જ કંઈ પણ સુખ પામવાના સંભવો રહે છે. જીવનને રસમય કરનાર બહારનાં સાધનોમાં પૈસાની ઘણી જરૂર પડે. એમ છે. અને તે જેની પાસે ન હોય તેવા મનુષ્ય જીવનનો આનંદ લઈ શકે એમ છે કે કેમ, મનુષ્ય પોતાની પાસે એવું કંઈ છે કે કેમ કે જેનાથી તે સ્વતંત્રપણે પોતાના જીવનને રસમય કરી શકે, પોતાના નાનાકુટુંબમાં, પોતાના નાના ઘરમાં, પોતાના થોડા પૈસા અને થોડા સાધનોમાં, પોતાના થોડા જ્ઞાનમાં, પોતાના થોડા સામર્થ્યમાં અને પોતાના થોડા વ્યવહાર તથા સંબંધમાં પણ મનુષ્ય પોતાના જીવનને સુખમય અને રસમય રાખી શકે એમ છે કે કેમ. એ વગેરે મહત્વના અને જીવનના સંબંધના પ્રશ્નોની આ પત્રમાં ચર્ચા થશે.

મનુષ્યે પોતાના જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાને તેણે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ તે સંબંધી અનેક વિચારો આ પત્રમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

મનુષ્યજીવનસાથે કંઈ એક જ વસ્તુઓ સંબંધમાં આવતી નથી, પણ અનેક આવે છે, તેથી તેમાંથી મનુષ્ય પોતાના જીવનને લાજ કરનાર તત્ત્વને કેવી રીતે ખેંચી શકે તે સંબંધી પણ વિચારો થશે.

ગમે તેવું હલકું જીવન હોય તોપણ તે જીવનમાં રહીને મનુષ્ય અનેક કામ કરે છે, તો તે કામ એવી કેવી રીતે કરે કે જેથી તેને તે વધારે લાભકારક જણાય એની પણ ચર્ચા થશે.

સ્વરૂપમાં એ જ કે મનુષ્યજીવનને લગતા અનેક વિચારોની આ પત્રમાં ચર્ચા થશે.

*

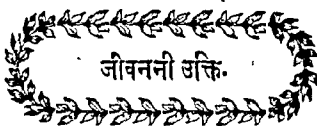
*

*

*

જનમંડલ ! આ પ્રવૃત્તિને લગતી ઘણી બાબતો તમારે જાણવા જેવી છે, અને તે તમને જણાવવામાં આવશે. તમે જો આ પત્રનો સંગ કરશો અને તેની વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં ભાગશો તો થોડા જ સમયમાં તમને જણાશે કે તમારું જીવન વધારે સુખી, રસમય, ઉત્તમ પામતું, ઉપયોગી અને આનંદમય થયું છે.

તમારા જીવનને આંદોલનમય કરવાની જરૂર છે, અને તે થઈ શકે તેવું છે. ચાલો ત્યારે, ઈજ્ઞામરણ કરીને હવે તે કરવા તરફ લક્ષ આપીએ.

જીવનની ઝલ્કી.

૫૬. (મુખ નદિ જોલે, બાળા તમારી, એ લય.)

નિત્ય નિરંતર, બાહ્યાભ્યંતર, સધળે જેનો વાસ,	
દાં... એવું હું છું અદ્ભુતસરખું, જીવન સ્વયંપ્રકાશ.	
જ્યાં જ્યાં મારો ઉદ્ભવ યાતો, ત્યાં ત્યાં સર્વશ્રેય,-	
સદગ્ગે પ્રકટે, સૂર્ય ઉગતાં, પ્રસરે જેમ ઉગ્ગશ;	એવું હું
સર્વ કોઈને ઉત્તન કરવાં, એ છે મારો ધર્મ,	
મોંભાગ્યું દઉં તેને જે મુજમાંદિ ધરે વિશ્વાસ;	એવું હું
મૃતસરખાને સજીવન કરવું, એ મારે મન રહેલ,	
કાં જે એ તો ધર્મ રહેા મુજ, સ્વાભાવિક વિશ્વાસ;	એવું હું
મુજમાં દરતા દરતા સહિ જન, પણ નવ મુજને જોઈ,—	
શક્તા, એવો પ્રકટ જના પણ, મારો ગુપ્ત અવાસ;	એવું હું
યોગ્ય વિધિથી પ્રતિદાણ મુજને, ગ્રહણ કરે જે ઉગ,	
તેનામાં સવળાં સામર્થ્યો—કેરો કરે વિકાસ;	એવું હું
જીવન સહિ કો કહે મને પણ, લહે ન તેનો મર્મ,	
મને સમજવા વિરવ જગતમાં, કરે પધાર્ય પ્રયાસ;	એવું હું
ઉપવામે આહારે ને જાગરણે નિદ્રામાંદિ,	
એમ સર્વ વસ્તુ ને રિયતિમાં, મારો નિત્ય નિવાસ;	એવું હું
પત્ન કરો કો મુજને ગ્રહેવા, દેવા હું તૈયાર,—	
જેને જે જે માગે તેને, મારો એ અભ્યાસ;	એવું હું
રખે મને કોઈ સ્વર્ગ ધારો, કે શિશિગંગામાંદિ,	
ગ્રહણ મને કરી લેજો તમમાં, લેતાં એક જ શ્વાસ;	એવું હું
જે જોઈએ તે મહાજે પામજો, ગ્રહેતાં મુજ આધાર,	
નિર્લંબ રહેજો, અદ્ય પ્રદર છું, નિત્ય તમારી પાસ;	એવું હું

આપણું હાલનું કર્તવ્ય.

મનુષ્યજન્મ કાંઈ એક જ કામ કરવાને સર્જાયો નથી. મનુષ્યમાં અનેક જાતની શક્તિઓ હોવાથી તે અનેક કાર્યો કરવાને માટે સર્જાયો છે, એ સાધારણ સુદ્ધિવાળો માણસ પણ સમજી શકે એમ છે. અને આજ સુધીમાં આપણા જીવનમાં આપણે જે કંઈ કર્યું છે અને કરીએ છીએ, તથા બીજા અનેક મનુષ્યોએ તેમનાં જીવનમાં જે કાંઈ કર્યું છે અને કરે છે, તેનો જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને સદજ જણાય છે કે મનુષ્ય એક કામ કરવા સર્જાયો નથી. અને એક કામ કરીને ખેસી રહેવાથી તેને ચાલે તેમ પણ નથી. તેથી આપણે એ ચોક્કસ નિર્ણય કરીએ એમ છે કે 'મનુષ્યનું' અનેક કર્તવ્ય છે.

પણ આ સ્થળે જે આપણે વિચાર કરવાનો છે તે એ છે કે આપણું હાલનું કર્તવ્ય શું છે. આપણે આપણાં સ્વતંત્ર કર્તવ્યો તો કર્યાં કરીએ છીએ, અને તેમાં કોઈની મુશ્કેલી નહીં જરૂર નથી, પણ આપણે બધા મળીને જે કાંઈ કરવાનું છે એવું જે કર્તવ્ય, અને તે પણ હાલનું એટલે જે આ સમય જાય છે, અને જેમાં હાલ આપણે છીએ તેવા સમયનું આપણું બધાનું શું કર્તવ્ય છે તેનો વિચાર કરીએ.

આપણા હાલના કર્તવ્યમાં બીજા બધા વિષયમાં ગમે તેટલો મતભેદ હોય તોપણ આપણે એક બાબતમાં એકમત થઈશું, અને તે એ કે આપણામાં જે કાંઈ દુર્બળ અને દીવા તથા આપણને નકામા નરમ થેરાગેવા કરી નાંખનાર વિચારો છે, તેને છોડી દેવા, અને બળવાન વિચારો કરવા.

મનુષ્ય એ શું છે ? બીજું કાંઈ જ નથી પણ વિચારોથી ઘડાયેલી એક મૂર્તિ, વિચારરૂપી ચાવીથી ચાલતી ગાડી, વિચારરૂપી તેલથી બળતો દીવો વિચારરૂપી પવનથી ફરતી ચક્કી અને વિચારરૂપી હલ્લેસાથી ચાલતું ઝાઝ અથવા નાવ છે. મનુષ્યના તમે જૂદા જૂદા વિભાગો કરો અને તમને જણાશે કે તેના તે દરેક વિભાગમાં જે કંઈ ક્રિયા અથવા કહોકે જે કંઈ પણ થાય છે તે વિચારને લીધે થાય છે. મનુષ્ય ખાવાની, સુવાની, ખોલવાની, ચાલવાની, જે કંઈ ક્રિયા કરે છે તે બધી વિચારથી થાય છે. મનુષ્યના શરીરમાં કોઈ એવી જગ્યા હશે કે જ્યાં લોહી કદાચ ન જાય, પણ તેમાં એવી એક પણ જગ્યા નથી, કે જ્યાં વિચાર ન જઈ શકે. વિચાર ન જઈ શકે એટલું જ નહિ પણ તે જગ્યાએ જઈને તે પોતાની ધારેલી અસર ન ઉપજાવી શકે એવી પણ કોઈ જગ્યા નથી. આથી આપણે ઉપર જે નક્કી કર્યું કે 'મનુષ્ય એ બીજું કાંઈ નથી પણ વિચારોથી ઘડાયેલી એક મૂર્તિ છે' વગેરે, તે અસાબર છે એમ આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે.

પણ મનુષ્ય જે વિચારો કરે છે તેમાં બે જાત હોય છે—બે જાતના. વિચારો હોય છે. તેને માટે બીજા કોઈ ગમે તેવા સારા શાસ્ત્રીય શબ્દો વાપરે, પણ હું તેનાં જૂદાં નામ આપું છું. એક 'તણખણું' પણ ન તોડે એવા 'વિચારો' અને બીજા 'પહાડને પણ પાકું મારે' એવા વિચારો. કેમ, આ શબ્દો તમને કેવા લાગે છે ? આપણે જે કંઈ વિચાર કરીએ છીએ તે વિચારોના આકારો અંધવાં ઘાંટ હોય છે, તે તમે જાણતા જ હસો.

ત્યારે બીજાએ વિચારેના આકારને ગમે તે શબ્દો વાપરીને કહે, પણ મેં જે ઉપર મેં જાતના વિચારો ક્યા તેના ઘાટ કેવા હોય છે તે મારા શબ્દોમાં કહું? 'તજખલું પણ ન તોડે' એવા વિચારોના ઘાટ કેવા હોય છે તે જાણો છો? જરૂર અતિથય પાછોને કોઈ જાણને લખાવખીયું થઈ ગયેયું કેણું અથવા ફેંટા દેતાં ક્ય દહને ફાટીને જેવી બમ્-ડેલી કેરી દેખાય તેવા હોય છે. અથવા તમે મ્હા કે દુધમાં બોજેલું બીરકાટ જોયું છે? અથવા દુધમાં થોડીવાર બોળી રાખેલી રોટલી જેવી દીલી થઈ ગઈ હોય તેવા ઘાટ તે જાતના વિચારોનો છે, વળી એક બીજો ઉપમા આપું તો એ પણ આપી શકાય કે કોઈ માણસને ફાંસી દહને તેને ફાંસીના લાકડે લટકાવી રાખ્યો હોય અને તેના માથાથી નીચેનું આશુવિનાનું ધડ જેવું દીકું જણાય તેવા પેલા 'તજખલું' પણ ન તોડે' તેવા વિચારો છે. અથવા કુંકા જે શબ્દોમાં કહી દઉં તો તે વિચારો જાણના પેદાજોવા છે. અને જરા શાબીલી ભાષા વાપરીને કહું તો એ રીતે કહી શકાય કે તે વિચારો બજેલી કાયાની રોટલીજેવા છે.

અને 'પદાને પણ પાટું મારે' એ વિચારનો ઘાટ કેવા હોય છે? સિમાજાની કા-કડતી ટાડમાં સરેલા દોડશેરીકા ધીના—અને તે પણ કાનમના ધીના બનાવેલા લાકડાજેવા! કેમ, કંઈ અચાનક મોંમાં પાણી આવી ગયું! ખરેખરી ઉપમા આપતાં સકોચ ધાય છે; પણ તમને તેનું રમણીય સ્વરૂપ સમજાવવાની જરૂર છે, તેથી સમ્યજનોની જરા ક્ષમા માગીને કહું છું. તે નવ રસમાંના એક સુંદર રસની ઉપમા છે, પણ ખરાબર છે. અને તેથી જરા ગોળે વીંટીને વાત કરું. રાજ્યસત્તાને પણ જે કોઈ ગોળે વીંટીને કંઈ કહી દે છે તો તે વાતની એ સત્તા પણ ગમ ખાઈ જાય છે, તો તેના કરતાં પણ ક્ષમા આપવામાં ઉદાર જે સમ્યજનો તેઓ મારી ગોળે વીંટી કહેલી ઉપમાપ્રતિ એક હાથવાર અલક્ષ કરી લે તો તે તેમને શોભા આપનાર છે, અને મને કહી દેવાનો અવકાશ આપનાર છે! એ રસમાં જે વસ્તુની પ્રધાનતા છે તે વસ્તુનો કોઈ એક વિભાગ કે જેનું કવિ-ઓ અને રસિકજનો રસિક રીતે ભવાં ચડાવીને અને મલકતે મુખે 'દેહેરાવિનાના ઉમ-યાનાથ' આદિ શબ્દો કહીને પણ કથન કરતા સકોચાતા નથી, તેની દહતાજેવા 'પદાને પણ પાટું મારે' એ વિચારનો ઘાટ છે. ઉપેક્ષા એ સમ્યજનોનું મોટું લક્ષણ છે, છતાં કહી વ્યાખ્યાન થઈ આવે તો હંતલ્લભ્ય મલકાઈ: (આપવડે ક્ષમા કરાવા સોચ છું.) 'પદાને પણ પાટું મારે' એવા વિચારોના બીજા પણ ઘાટ હોય છે.

દૂં પારું છું કે આ ઉપમા દેવામાં એક નિર્ણય રસિક વિનોદવિના બીજો કંઈ જ આવ નથી, એ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર નથી.

હવે કહો, આ બે વિચારમાંથી તમને કયા વિચારો ગમે છે? કાણ કહે એમ છે કે મુઠ્ઠાજેવા પેલા 'તજખલું' પણ ન તોડે' એવા? સર્વકોઈ 'પદાને પણ પાટું મારે' એવા ઘાટના વિચારો પસંદ કરે છે. તો પછી તમે કરો એમાં શું આશ્ચર્ય!

અને આપણું હાલનું કર્તવ્ય શું છે તે આ જ જગ્યાએ નક્કી થઈ જાય છે. પૂરું કહું તે પ્રમાણે આપણે વિચારોથી ઘડાતી મનિ હીએ, અને તેથી જ આપણે તજખલું પણ ન તોડે તેવા વિચારો કરીએ છીએ તો આપણે તેવા જ થઈએ છીએ. આપણી મનિ

તેવી જ યાપ છે અને જો આપણે પહોંચે પહોંચે પાડું મારે એવા વિચાર કરીએ છીએ તો આપણે શિથિલતાવિનાના અને દૃઢ બળવાળા થઈએ છીએ.

આપણો દેશ જે આજે દુર્બલજેવો જેની તેની નજરમાં ગણાયો છે તેનું કારણ એ જ છે કે આપણે અને આપણે એટલે બીજું કંઈ જ નહિ પણ આપણો દેશ તે—તણ-ખણ પણ ન તોડે તેવા વિચારોને કરતો થઈ ગયો છે. દરેક કામ, પછી ગમે તો તે નાનું હોય કે મોટું પણ તેના સંબંધી તુણખણ પણ ન તોડે એવા વિચારોથી જ મનુષ્યો વિચાર કરનાર થઈ ગયા છે. અને તેથી પરિણામ એ આવ્યો છે કે મનુષ્યમાં તણ-ખણ પણ ન તોડે એવા વિચારો જ માત્ર નથી રહ્યા, પણ તેઓ જાતે જ તણખણ પણ ન તોડે એવા થઈ ગયા છે. કારણ ? કારણ આપણે ઉપર જણાવી જ ગયા છીએ કે જેવા આપણે વિચાર કરીએ છીએ તેવા જ આપણે થઈ રહીએ છીએ.

અને તેવા થઈ રહેવાને લીધે આપણા કોઈપણ કામમાં—પછી તે શરીરનું હો, બુદ્ધિનું હો, મગજનું હો કે મનનું હો પણ તેમાં કશો જ ભલીવારહોતો નથી. જેમાં તે તેમાં આપણા વિચારો શિવારામ ગારદી અને ન્યાં બેડા ત્યાં બે મહિનાને ભાર દીધી પેટે નરમ હોય છે. અને જેવા આપણા વિચારો તેવા જ આપણા હાથ, તેવા જ આપણા પગ,—મન, બુદ્ધિ, મગજ, કંપના વગેરે બધું જ તેવું. કારણ કે જેવા આપણા વિચારો હોય છે તેવી જ આપણી ભૂતિ હોય છે.

આ તણખણ પણ ન તોડે એવા વિચારો કરવાથી શું થાય છે ? કોઈ પણ કામ જલ્દીથી કરવાનો આપણને વેગ પ્રકટતો નથી, કોઈ પણ નવા કામમાં અથવા ન્યાં કંઈ નવીન જાતની મહેનત કરવાની હોય છે અથવા ન્યાં કંઈ આપણામાંની કોઈ નવીન જાતની શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો હોય છે, ત્યાંથી કેસરપધુતી પેટે તરત ભડકીને આઘા ખસીએ છીએ. આપણે કંઈ પણ મહાન કાર્ય કરી શકીએ એમ છે, આપણે કંઈ પણ ઉચ્ચ અને ભવ્ય ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરી શકીએ એમ છે, એમ આપણને સ્વપ્નમાં પણ સ્પુરતું નથી. કોઈ પણ કામ કરતાં પહેલાં તેમાં પરાજય (હાર)ના અને નિષ્ફળતાના વિચારો જ આપણામાં પ્રકટે છે. આપણો જેમાં અને તેમાં અત્યંતકાર છે, આપણે કોઈ મોટું ક્ષેત્ર મેળવવાના લાભવાળા નથી, આપણામાં કોઈ મોટું કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય નથી, આપણને કંઈ ઉત્તમ કે મહત્વનું કાર્ય કરવાઅત્યુક્તતા અને જોઈએ તેવાં સાધન નથી—આવા અસંભવતા જ વિચારો આપણામાં થાય છે. આપણામાં તે ફાણી શક્તિ ક્યાંથી હોય, આપણને તે અમુક જાતનું જ્ઞાન ક્યાંથી મળે, આપણાથી તે અમુક મોટી પદ્ધતી શી રીતે મેળવી શકાય, આપણાથી તે ભાષણ શી રીતે કરાય, આપણાથી તે ધનવાન થવાવાનું જ નથી—લાભ મેળવવાના નથી અને લખેશરી થવાના નથી, આપણા જેવાઓ તે મન ઉપર જય શી રીતે મેળવાય, સંકલ્પસિદ્ધિ કે એવી જ કોઈ સિદ્ધિ હોય, અથવા ભક્તિ, ઈશ્વરોપાસના કે એવાં જ કોઈ સાધન હોય તો તે આપણાથી શી રીતે સંપાદ્ય—આવી જાતના દરેક આંતરમાં દુર્બલતા અને અશક્તિના જ નિશ્ચયો આપણામાં રિયર રહે છે, અને તેથી કરીને આપણે તેવા જ રહીએ છીએ. કારણ કે આપણે જેવા વિચાર કરીએ છીએ, તેવા આપણે થઈએ છીએ.

અને પદ્મને પણ પાદું મારે એવા વિચારો કરવાથી શું થાય છે ? કોઈ પણ કામ વેગપૂર્વક કરવાનું આપણને મન થાય છે. અને જલદીથી કામ કરવાનું બળ પ્રકટે છે. મોટું કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ થાય છે, અને તે જ્યારે કરીએ છીએ ત્યારે જ જાણીએ છીએ. કંઈ પણ કામ કરવાને મારે જોઈતાં સાધનો ગમે તો સાતમે પાતાળે કે ગગનમાં હોય છે તો ત્યાંથી પણ તે જાણીએ છીએ ઉત્તમ પ્રકારની આપણામાં રહેલી શક્તિઓને કેળવવાનો આપણને આમદ પ્રકટે છે, કંઈ પણ કામ નહિ થઈ શકે એવું કહેતાં આપણને સંકોચ થાય છે, મનને બંધવાનું કરવાનું, શુદ્ધિને, પ્રતિભાસક્તિને તેજસ્વી કરવાનું, અને તે વિના આપણામાં જે કંઈ ગુણ બળ રહેલું છે તેને પ્રકટ કરવાનું સામર્થ્ય આપણામાં જ છે, એમ આપણને પૂર્ણ રીતે સમજાય છે. કંઈ પણ પ્રયત્ન કરતાં આપણે પાછી પાની કરતા નથી, કોઈ પણ કઠિન સાધન સાધવાનું આવે તો તેની કઠિનતા જોઈ નાહિમત થઈ જતા નથી, પણ એના કરતાં પણ વધારે કઠિનતાવાળું કાર્ય કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે એમ જણાય છે. આપણે ધારીએ તે વખતે પ્રસન્ન, નિશ્ચિંત, ઉત્સાહવાળા, દૃઢ નિશ્ચયવાળા, આગસવિનાના અને કેવળ શુભનમય થઈ શકીએ છીએ અને ગમે તેટલો સમય તેવી સ્થિતિને ટકાવી શકીએ છીએ. આપણાં સર્વ સામર્થ્યોને અત્યંત પ્રમાણમાં વધારી શકીએ છીએ. કોઈ નવું કામ કરવાનું આવે તો તે પણ ઉત્તમ રીતે કરીએ છીએ, શરીરમાં કુવાવરયાને-બળને-અખંડ રાખી શકીએ છીએ અને આપણા આકુપ્તી ટાંકી શકીએ છીએ. મનુષ્યના દેવ બનીએ છીએ, દેવના ઈશ્વર બનીએ છીએ. આથી આપણે બીજું વધારે શું જોઈએ !

આજની પ્રભા અનેક દુઃખોવાળી છે. કોઈને ઉત્તમ શરીરબળ મેળવવું છે તો કોઈને પુષ્કળ મનોબળ મેળવવું છે, કોઈને ઉત્તમ વ્યાપાર કરવાની શક્તિ મેળવવી છે તો કોઈને અધ્યાત્મબળ મેળવવું છે, કોઈને જ્ઞાતિનો ઉદ્ધવ કરવાની દુઃખ છે તો કોઈને દેશનો ઉદ્ધવ કરવાની દુઃખ છે, કોઈને સમર્થ લેખક થવાની મરજી છે તો કોઈને મનોહર ગાયક થવાની મરજી છે, કોઈને ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરવાની દુઃખ છે તો કોઈને શારદા-શાહને પ્રસન્ન કરવાની દુઃખ છે, કોઈને ઐકિયવણીની પ્રબળ દુઃખ છે તો કોઈને બાળકોને કેળવવાની પ્રબળ દુઃખ છે. આમ સર્વ મનુષ્યોમાં કંઈ કંઈ દુઃખ છે, અને તે સિદ્ધ કરવા તેઓ દુઃખે છે, તેમ છતાં તેમાંના મોટા આગના મનુષ્યોના વિચારો જોઈએ તો પેલા તણખકું પણ ન તોડે તેવી જાનના દોષ છે, તેવી જ જાનના વિચારો કરવામાં તેઓ અખંડ રમ્યા કરતા હોય છે.

આમ છે તો પછી તેઓ તેમની દુઃખને મી રીતે સિદ્ધ કરે ! કારણ કે તેઓ દુઃખે છે તો ભાગ્ય કરવા, પણ તેમણે તેમના વિચારવડે તેમની પોતાની એવી શ્રુતિ રમી છે કે જેના મોંમાં કશું જ ન મળે. તેઓ દુઃખે છે તો ગગનમાં જવા કે ઉન્નતિના શિખરઉપર ચઢવા, પણ તેમના વિચારવડે તેમણે પોતાનું જે શરીર બનાવ્યું છે તેમાં તો સમૂળગા પણ જ નથી દોળા ! જ્યારે આમ છે ત્યારે પછી તેમની દુઃખ મી રીતે સફળ થાય ?

આજનો સમય કાર્ય કરવાનો છે, કિન્તિ પામવાનો છે, નવીન વિચારોને પાલનું

માટે તરણું પણ ન તોડે તેવા વિચારને તિથિજસિ આપો. તેમનો દેશનિકાસ-કરો કે મગજનિકાસ કરો. ગમે તે કામમાં એવા વિચારો પ્રકટે કે તરત અટકો. જણો કે તમે જો કોઈ શિખરઉપર ચડ્યા હશે તો ત્યાંથી તમને નીચી ઉડી ખાઈમાં મગજાવી દેનાર તે એક ધક્કો છે.

બીજાં કર્તવ્યો પછી કરજો, પણ હાલનું કર્તવ્ય પહેલું કરો. કારણ કે તે હાલનું છે. દરોશને દહાડે પોદું ન દોડ્યું તો પછી તેની બાર મરિનામુધી ચાકરી કર્યાનું અને ખવડાવ્યાનું ફળ શું ? હાલના સમયનું કર્તવ્ય જો આપણાથી ન સંધાયું તો તે જીવનના કામનું ? શું આપણે કંઈ અગાધા કે અદ્વાવીસમા સંક્રામાં જીવીએ કે રહીએ છીએ ? અને જો તેમ નથી તો પછી આપણે જે સમયમાં જીવીએ અને રહીએ છીએ તેના કર્તવ્યને કરવું જ જોઈએ. કારણ કે આપણે જીવવું છે અને રહેવું છે.

કોઈ પણ કાર્ય કરવું હોય તો દીક્ષા ગ્રામ યજ્ઞને પોદળાજેવા બની ન રહો. ડાહ્યને જ પોદળા થવા દો. જગતમાં પોદળા ધણાએ છે. જગતને જે જોઈએ છે તે પદ્ધતિ પણ પાટુ મારે એવા મનુષ્યો છે. તમે મનુષ્ય છો, અને તેથી જગત તમારી તરફ તેવી જ આસાથી જોઈ રહ્યું છે. સિદ્ધિલના, અશ્વદા, અર્ધય, નિરસ્તાદ, રાંકા, ભય, અશક્તતા, એ બધું તણખણું પણ ન તોડે તેવા વિચારો કરનાર માટે છે. અને એ વિચારોને કરવા એ હાલનું કર્તવ્ય નથી. એ બધા વિચાર છોડી દો; ઉત્સાહના, આમહના, શ્રદ્ધાના, નિશ્ચિંતનાના, ઉદ્યના, હડનાના વિચારો પ્રકટાવો, તેનાથી આખા જગતને હાઈ દો, તેનાથી આખા જગતને જીવનમય બનાવી દો અને તમે તથા જગત પૂર્ણ જીવનમય થઈ રહો.

આ વિચારોના સંરકારો તમારામાં પડ્યા હોય એમ તમને લાગે છે ? એ જાણવાની કળા તમારી પાસે જ છે. તમારામાં આ વિચારોના સંરકારો પડ્યા છે એમ નિશ્ચય માનજો કે જો આ વિષય વાંચીને તમારા મિત્રોને મળતાં પહેલો જ પ્રશ્ન તમે એ કરો કે ' કેમ લાઈ ? તમે તણખણું પણ ન તોડે તેવા વિચારો કરો છો કે પદ્ધતિ પણ પાટુ મારે તેવા વિચારો કરો છો ? '

જીવનનાં ફુલડાં.

૫૬. (મીરાંને પૂર્વ જન્મની પ્રીતરે; એ લય.)

હ્યો રે મધુરાં મધુરાં આ શુભાશ્વ રે, એ તો ફુલડાં જીવનનાં,
કોઈ ફુલડાં જીવનનાં.

અમે તો ભરીયાં ફુલડે અમારાં જાળરે, લેખે ફુલડાં જીવનનાં,
આ લો ફુલડાં જીવનનાં—દધએ ફુલડાં જીવનનાં.

મીડાં ને મૃદુતાભર્યાં, જીવનકેરાં ફુલ,
ચૈદ બોકની સાલખી, અમારાં ફુલડાંજિપર જાણો ફુલરે;
એવાં ફુલડાં જીવનનાં: અમારા ફુલડાં જીવનનાં:—

જરી પણ જેને સુધતાં, ચઢે પ્રુમારી અપાર,
મદમરીયાં એ ફુલને, અમો તો વેચું છયોક જગ્ગર રે;
હ્યો રે ફુલડાં જીવનનાં: આ રે ફુલડાં જીવનનાં:—

એ ફુલડાંને સુધવા, ની તો તોંખી રીત,
વિરલો લેવજીહાર તો, પ્રાણુસાટે પણ ફરતો ખરીદ રે,
એવાં ફુલડાં જીવનનાં: વિરલાં ફુલડાં જીવનનાં:—

વિપત્તિ, વ્યાધિ, મરણને, પણ ટાળી દે જેઠ,
અમૃતથી અદકાં ધણાં, દધએ તમને આણીને સાચો રનેદ રે,
અમારાં ફુલડાં જીવનનાં: મીડાં ફુલડાં જીવનનાં:—

પુષ્પ અધિક એ સુધવા, ઇચ્છા યાપ લગીર,
તો તો વઢાલાં ! આવજો, અમારે જીવનકેરે મન્દિર રે;
સુધવા ફુલડાં જીવનનાં: લેવાં ફુલડાં જીવનનાં:—

એક વખત પણ જો કહી, લેશો એની વાસ,
મનની મસ્તી માણતાં, કહેશો ‘ સાર્યેક આ ભવતો પ્રવાસ રે; ’
સુધે ફુલડાં જીવનનાં: પામ્મે ફુલડાં જીવનનાં:—

જીવનવલ્લને વધારવાની કલા.

કેટલાક જાણે છે કે જીવન તો મનુષ્યમાં જ છે. પણ તેમ નથી. પશુમાં પક્ષીમાં, અને વનસ્પતિમાં પણ તે રહેલું છે. એટલું જ નહિ પણ જેને જગત્ જગદ્ગે કહે છે એવી ધાતુ, પાપાણુ માટી, ગોખોડી, સાકડું વગેરે વસ્તુઓમાં પણ તે રહેલું છે. પરંતુ તેમાં તે અત્યંત ઉંડાણમાં છે, તેની કળા અભિવ્યક્ત થઈ નથી-અદાર પ્રકટ રૂપમાં આવી નથી-તેથી તે કેવળ જડ રૂપમાં ગણાય છે. જો કે તેનાં ગર્ભ ભાગમાં રહેલું જીવન ત્યાં રહીને તે તે વસ્તુઓમાં પોતાના સામર્થ્યને પ્રકટાવ્યા જ કરે છે. તેની વસ્તુઓ ગુપ્ત જીવનવાળી વસ્તુઓ છે, વનસ્પતિ ગુપ્ત અને પ્રકટ એ પ્રકારની જીવનની ઉભય કળાવાળી છે. પશુસૃષ્ટિ વિશેષ પ્રકટ અને આજ ગુપ્ત જીવનવાળી છે, જ્યારે મનુષ્યજાતિ પૂર્ણ જીવનવાળી છે. જો કે તેમાં પણ કેટલાકમાં જીવનની પ્રકટ કળા પ્રમાણમાં ઓછી હોય છે, અને ગુપ્તજીવન તેની કળા વધારે પ્રમાણમાં રહેલી હોય છે, તેમ છતાં બીજા પશુ વગેરે જાતિઓને જીવનની એ ગુપ્ત કળાને બદલ પ્રત્યક્ષ કરવાની જેટલી સાધનસામગ્રી મળેલી છે, તેના કરતાં મનુષ્ય જાતિને વિશેષ પ્રમાણમાં મળી છે. જે સાધનો તથા દારવડે જીવનનો આવિષ્કાર (Expression-અદાર રૂપ અથવા પ્રત્યક્ષ રૂપમાં પ્રકટવું તે) થાય છે, તે સાધનો તથા દાર મનુષ્યને વધારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં દોવાથી તેમાં સર્વોત્તમ પ્રકારની જીવનની અભિવ્યક્તિ થાય છે,

પરંતુ જીવનની જે રીતથી શક્તિ થાય છે એ રીત દરેક સૃષ્ટિમાં એક સરખી જ છે. વનસ્પતિ, પશુ કે મનુષ્ય-એ તેમાં જીવન એક જ રીતે શક્તિ પામે છે. જીવનની શક્તિ કરવામાં કુદરત વનસ્પતિને વધારે સદાય કરે છે અને મનુષ્યને નથી કરતી, તેમ પશુને તેણે જીવનજળ પ્રકટાવવાને માટે શરીર વગેરે વધારે બળવાળાં સાધન આપ્યાં છે અને મનુષ્યને નથી આપ્યાં એમ પણ નથી. બીજા સૃષ્ટિઓને કુદરત વધારે સદાય કરે છે, અને મનુષ્યને ઓછી કરે એવું નથી. ઉલટું મનુષ્ય કુદરતની સાથે ભગનો ન દોવાથી ધણી વખતે કુદરત તેને વધારે સદાય ન કરતી હોય, એમ એકાએક જણાય છે. પણ આ જો તેનાં તેવું નથી. વસ્તુતઃ કુદરત અને મનુષ્યને અનન્ય સંબંધ છે, પણ મનુષ્ય તેની સાથે ભગનો ન દોવાથી તે સાચારીએ માન સેવે છે.

જેથી તેવી સ્થિતિ બનણી હોતી કરે છે—એક તો જીવનબળની વૃદ્ધિ થવા નથી દેતી અને બીજી જે જીવનબળ પ્રાપ્ત હોય છે તેનો નાશ કરે છે.

પેલા પુષ્પને જુઓ. તે ખીલવાની ક્રિયા કરે છે. ત્યારે તેનામાં જે બીજાં જીવન-તત્ત્વ હોયું તેને જીવન તત્ત્વથી તે પુષ્પ કેવું ભર્યું પૂર્યું છે ? થોડા દિવસ પછી જોજો. જ્યાં તેનામાં ગતિ અથવા ક્રિયા નાશ પામે છે કે તરત તે સૂકાવા માંડે છે.

મનુષ્યનું પણ તેમ જ છે. તે જ્યાં સુધી ક્રિયા કરે છે ત્યાં સુધી તેનામાં જીવનબળની વૃદ્ધિ થાય છે, અને જ્યાં કામ કરતો અટકે છે કે તેની વૃદ્ધિ પણ અટકે છે. આથી, વૃદ્ધાવસ્થા વગેરેમાં મનુષ્યની જે દુનિયો અને શક્તિઓ નથી કામ કરતી તે ભાગમાં જીવનબળનો ધટાડો થઈ જાય છે.

આથી જીવનબળની વૃદ્ધિ કરવાને માટે ક્રિયા અથવા ગતિની અત્યંત જરૂર છે. જ્યાં જ્યાં જીવનની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યાં ત્યાં થમ ક્રિયા થાય છે. ક્રિયાની સાથે જ જીવનની વૃદ્ધિનો સંબંધ છે.

આથી ક્રિયા કરો અને તે સર્વોત્તમ પ્રકારની કરો. જે કંઈ કરો તે માથા ઉતાર કામ તરીકે ન કરતાં જે રીતે તે સર્વોત્તમ થાય તે રીતે કરો. કેઈ પણ ક્રિયામાંથી જીવનબળ મેળવવાની એક જ કલા છે, અને તે એ કે તેને સર્વોત્તમ પ્રકારે કરવું. જ્યાં ત્યાં કામ કરવું તે ગમે તેમ કરી પાર લાવવો, એવા ભાવથી કંઈ પણ કામ ન કરશો. એવાં કાર્યો જીવનબળનો ક્ષય કરે છે. કાર્યને સર્વોત્તમ પ્રકારે કરવામાં આપણામાં રહેલા સર્વ પ્રકારના સર્વોત્તમ બળની જરૂર પડે છે, અને આપણામાં રહેલું સર્વોત્તમ બળ જેમ જેમ વધારે વપરાય છે, તેમ તેમ તેનું વધારે અને વધારે પ્રમાણ આપણામાં પ્રકટ થાય છે.

સાધારણ રીતે કામ કરવાથી આપણામાં રહેલી સાધારણ શક્તિઓને પોપણ મળે છે, અને તેથી તેવી જ શક્તિઓવાળા આપણે રહ્યા કરીએ છીએ. તેવી શક્તિઓમાં જીવનબળને વધારે અને વધારે ઉંચા રૂપમાં આપણામાં પ્રકટાવવાનું સામર્થ્ય નથી. પણ જે વખતે આપણામાં રહેલા સર્વોત્તમ સામર્થ્યને પ્રકટાવીને પ્રત્યેક કાર્યને સર્વોત્તમરૂપમાં જ કરીએ છીએ તે વખતે આપણામાં રહેલું સર્વોત્તમ બળ ક્રિયાવાળું થવાથી તે જીવનબળને અત્યંત પ્રમાણમાં પ્રકટાવે છે.

ભલે થોડાં કામો કરો, પણ જે કરો તે સારામાં સારાં અને સારામાં સારી રીતે કરો. કલાકને બદલે અર્ધો કલાક સમય કરો પણ તે એવી તો સારામાં સારી રીતે કરો કે તે કરવાથી તમને તરત જ તે ક્રિયાથી એક પ્રકારનું બળ પ્રકટેલું સમજાય. થોડાં વખત અભ્યાસ કરો પણ તે સારામાં સારા પુસ્તકનો અને સર્વોત્તમ રીતે કરો. નહાવું, ખાવું, કસરત કરવી, ઉઘવું, જે કંઈ કરવાનું આવે તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કરો.

આથી એમ કહેવાનું નથી કે દરેક કામમાં ખાલી અમથી ઉપર ઉપરની ટાપટીપ કર્યાં કરો. અને જેમાં ને તેમાં દોઢ પહોરવાર લગાડ્યાં કરો. જ્યાં જેટલી જરૂરની ટાપટીપ હોય તે જ કરવી, અને તે ટાપટીપ એવી હોવી જોઈએ કે જે સ્વાભાવિક જ દેખાય. તેમાં જરા પણ અસ્વાભાવિકતા ન આવે એ ખાસ લક્ષ રાખવું. તથા જે કામ કરવાનું હોય તે બને એટલી તવાથી કરવું અને તે છતાં તે સર્વોત્તમ કરવું. 'તોન દહાડે અઢાઈ કાસ' જેવું બીજું કામ થાય તેને સર્વોત્તમ કામ કરવું કહેવાનું નથી. અત્યંત શુદ્ધિપૂર્વક, અત્યંત સરલતાથી, કંટાળ્યાવિના, ઉત્સાહસહિત અને ધૈર્યથી તે કાર્ય થવું જોઈએ. તો જ તે સર્વોત્તમ થાય છે. સર્વોત્તમ કાર્ય કરવાને જે જે લક્ષણોની જરૂર છે

તે લક્ષણોસદિત ને કાર્ય કરવામાં આવે છે, તે જ સર્વોત્તમ યત્ન હોવાથી તે બધાંની અગત્ય છે. એક કે બે અંશથી જ સર્વોત્તમ કાર્ય યત્ન બોલ્યે એમ નહિ, પણ સર્વ અંશથી ને સર્વોત્તમ કાર્ય થાય છે, તે જ યથાર્થ સર્વોત્તમ કાર્ય કહેવાય છે.

સર્વોત્તમ કાર્ય કરવાનો જ અભ્યાસ પાઠવાથી જીવન દલકી ક્રિયાતરક દોરાનું નથી, અને તેથી જીવનજલનો કાર્ય થતો નથી. ઉપયોગી અને આવશ્યક કાર્યોને સર્વોત્તમ રીતે કરવાથી મનુષ્યનું મન તેમ જ તે કાર્ય કરવામાં તેની જે જે શક્તિઓ વપરાય છે, તે બધી પુષ્ટિ પામે છે, જીવનજલને આકર્ષી શકે છે.

મનુષ્યમાં જીવનજલ ઓછા પ્રમાણમાં પ્રકટનું નથી, પણ તે ઓતું થઈ જવાનું કારણ એ જ છે કે તેનો તે ગમે તે માંગેથી ક્ષય કરી નાંખે છે. આજે અનેક મનુષ્યો ગમે તેવી અયોગ્ય ક્રિયાઓ કરે છે, છતાં પણ જીવનજલને અનુભવે છે. તો તેવી અનેક અયોગ્ય ક્રિયાઓપ્રતિ ટક્કર ઝીલનાર એ જીવનજલ મનુષ્યમાં ફેરફાર બહુ હોતું નેહ્યે, એ આપણે સદાજ અનુમાન કરી શકીએ એમ છે.

સર્વ વસ્તુમાં જીવનજલ અસાધારણ પ્રમાણમાં છે પણ તેને જોડવા પ્રમાણમાં મનુષ્ય બહાર પ્રકટાવે છે તેટલા પ્રમાણમાં તેને તે લાભ આપે છે. તેને પ્રકટ ન કરવામાં મનુષ્ય પોતે જ કારણ છે, મનુષ્યની અસાવધતા એ જ તેને અટકાવનારો હોતું છે.

જેમ જેમ દલકાં કામો કરવા તરફ મનુષ્યનું વલણ રહે છે, તેમ તેમ તેનામાં રહેલા જીવનજલને બહાર આવવાનાં દાર બંધ થતાં જાય છે. અન્યાયનાં, અનીતિનાં, ક્ષયનાં, દુરાચારનાં અને એવાં એવાં કાર્યો અત્યંત દલકાં છે; તેથી તેમાં મનુષ્યનું વલણ રતાં જીવનજલ બહાર પ્રકટનું અટકે છે, અને તેનો ક્ષય જ થવા માટે છે.

સર્વોત્તમ કાર્યો કરે અને તે સર્વોત્તમ રીતે કરે. તેમાં તમને સર્વોત્તમ જીવનજલની વડર પડશે, અને તે વડર અવશ્ય પૂરી પડશે. જીવનજલ ક્યાંદિ શુભપણે ભરાર્થ રહેવાને લગ્નનું નથી. તે તો બહાર પ્રકાશ પામવા નિત્ય આવુર છે. પણ તેને પ્રકટાવવાની મનુષ્યની આવુરતા ક્યાં છે ? તમે તે પ્રકટાવો, પ્રયત્ન કરો, અને પછી જોશો તો તમે જીવનજલના સમુદ્રમાં જ તરતા અને મહાત્મના દશો.

સડથી પહેલું મું જાણવાનું છે.

તમે નાના દો કે મોટા, ધનવાન દો કે નિર્ધન, વિદ્વાન દો કે અવિદ્વાન, શેખી દો કે નિશેખ-ગમે તે દો, પણ તમારે એક વસ્તુ જાણવાની જરૂર છે. તમે ગમે તેવી રિય-નિમાં દો, તે છતાં જો તેને પૂર્ણ રીતે જાણના દો છો તો તમે તમને વધારે મુખી કરી શકો છો.

તમે રાજકીય પુરુષ દો કે ધાર્મિક સંસ્થાના મુખ્ય દો, સાંસદિક સંધારણના અ-મેસર દો કે દેશોદ્ધારક વિચારકો અથવા પ્રવર્તકોના પ્રમુખ દો, અર્થાગીન વિચારના દો કે જૂના વિચારના દો, આરિતક દો કે નાસ્તિક દો, વૈજ્ઞાનિક દો કે શૈવ દો, સ્વામી-નારાયણ પંથના દો કે આર્યસમાજ દો, અગ્નિજ્ઞ દો કે કોઈ પણ જાનના દો, સ્ત્રી દો કે પુરુષ દો-જમે તે દો. ગમે ત્યાં દો, પણ તમારે એક વસ્તુ જાણવાની જરૂર છે.

તમારી ગમે તેવી રિયનિ હોય-પ્રવર્તના દો કે પ્રવર્તનાના, આચારના દો કે આ-ચિનાના, મિત્રોવના દો કે મિત્રોવિનાના, -પણ એ સર્વ રિયનિમાં તમારે એક વસ્તુ જાણવી

વાની જરૂર છે.

આવી સર્વસામાન્ય વસ્તુ છે ?

તમે ગમે તેવી રિધિનિમાં હો, ગમે તે ધર્મમાં હો, ગમે તે વિચારના હો, પણ તમે સર્વ જીવનવાળા છો એ નક્કી છે અને તેથી તમારા જીવનને જેમ અને તેમ વધારે સુખમય અને રસવાળું કરવું એ તમારે સર્વને જરૂરનું છે. અને તે કેવી રીતે કરવું એ વસ્તુ તમારે ખાસ જાણવાની જરૂર છે.

તમે ગમે તે કામ કરતા હો, પણ તે કામને વધારે સારી રીતે કરવાને માટે તમારા જીવનજલની વધારે જરૂર પડે છે. અને તમારામાં વધારે જીવનજલ ક્યારે પ્રકટે છે કે જ્યારે તમે જીવનને સુખમય અને રસમય કરો છો ત્યારે.

ધણા માણસ એમ સમજે છે કે “ આપણું જીવન જેમ આણું તેમ રીક છે, માત્ર આપણે જે કર્તવ્ય માથે લીધું છે તે બરાબર કરવું. ” પણ આમ સમજવામાં તેઓ ભૂલ કરે છે. જો તેઓ તેમના જીવને વધારે સુખમય અને રસમય રાખી શકે છે તો આજે જે કર્તવ્ય તેઓ જોટલા પ્રમાણમાં સારી રીતે કરે છે. તેના કરતાં ધણા વધારે સારા પ્રમાણમાં તેઓ પોતાના તે કર્તવ્યને કરી શકે છે.

તમે કહેશો કે જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાને જ્યારે મોજશોખનાં સાધન વધારવામાં આવે, અને તેને માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો જે કર્તવ્ય મનુષ્યે સ્વીકાર્યું હોય તે કર્તવ્યને કરવામાં તેને હિલટી ખલેલ પહોંચવાની, તેનું ચિત્ત દ્વિધા-બે બાજુમાં વહેતું થઈ જવાનું, ધરતી મોજશોખ અથવા સુખમાં તે પડ્યો રહેવાનો, તેનું મુખ્ય લક્ષ પછી તેમાં જ રહેવાનું અને તેથી તેનું ખીન્નું કર્તવ્ય વધારે સારી રીતે થવાને બદલે તેમાં તેને શિથિલતા થવાની અને સમય જતાં તે કર્તવ્ય પડી લાગવાનું.

પરંતુ આ ખરું નથી. તેનું કારણ એ કે જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાના સાધન તરીકે મોજશોખને વધારવા-ધરમાં બે પુરસ્કારને બદલે બાર પુરસ્કારો લાવવી, નાનું ધર હોય તેના મોટા મહેલ કરવો, ચાર કપડાંને બદલે ચાળીસ કપડાં કરાવવાં, ધરને શણગારવામાં જ બધા સમય ગાળ્યા કરવો, ગાનનાનમાં મશગુલ રહેવું-એ કંઈ નથી. એ અને એવી એવી વિવિધ ક્રિયાઓ જ જીવનને સુખમય અને રસમય કરનાર છે એમ જે માનવામાં આવે છે તે જ ભૂલ છે, એ સાધનો જ જીવનને સુખમય અને રસમય કરી શકતાં નથી. જીવનને સુખમય કરવાને કેવલ એ વસ્તુઓ જ સાધનરૂપ હોત તો આજે એવા ધણા ધનાઢ્ય મનુષ્યો છે કે તેમની પાસે તેવાં અનેક સાધનો પુરુષ પ્રમાણમાં છે, અને તેમ છતાં તેમનું જીવન દયાપાત્ર છે.

આથી જીવનને સુખમય અને રસમય કરનાર વસ્તુ તે માત્ર આ બહારના જ પદાર્થો છે એમ નથી. જો તે જ પદાર્થો હોત તો તે પદાર્થોવિનાના કોઈ પણ મનુષ્યનું જીવન સુખમય કે રસમય ન હોત. અને તેનું થાય તો ઈશ્વર અન્યાયી અને કોરાર જ ગણાય. પણ ખરું જોતાં મનુષ્યના જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાનાં સાચાં સાધનો ઈશ્વરે પોતાની સૃષ્ટિમાં એટલાં બધાં પ્રમાણમાં મૂક્યા છે કે ગમે તેવી રિધિનિનો મનુષ્ય હોય તોપણ તેને તે લઈ શકે અને તેનો ઉપયોગ કરી શકે અને એ જ ઈશ્વરની કૃપાળુતા છે.

પ્રિય વાચકો ! તમે ગમે તેવા દરિદ્રી હશો, ગમે તેવી પ્રતિકૂલ સ્થિતિમાં હશો, ગમે તેવી સાધારણ બુદ્ધિના હશો, તોપણ તમારા જીવનને તમે સુખમય અને રસમય કરી શકો. એમ છે નિરાશ ન થાશો, નિરુત્સાહ ન ધરશો, દુર્બલ ન બનશો, જીવનને સુખમય અને

રસમય કરવાની કળા તમારા પોતાના જ હાથમાં છે-તમને તે સિદ્ધ છે. તમે તેનો ઉપયોગ કર્યો નથી, અને તેથી તમને તે કળાથી ઘણા છેટા માન્યા કરા છે. જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાનું બળ તમારામાં છે તેને તમે જે વખતે વાપરવા ધારો તે વખતે વાપરી શકો એમ છે અને તે કળાને જેટલા પ્રમાણમાં પ્રકટાવવી હોય તેટલા પ્રમાણમાં પ્રકટાવી જીવનને તે પ્રમાણે વધારે સુખમય અને વધારે રસમય કરી શકો એમ છે.

જગતના સર્વ મનુષ્યોને આ એક વસ્તુ મુખ્યત્વે કરીને અવસ્ય જાણવાની જરૂર છે.

કેમકે જ્યાં સુધી તેઓ પોતાના જીવનને વધારે સુખમય અને રસમય નથી કરી શકતા, ત્યાં સુધી તેઓ તેમનામાં જે કંઈ અનેક અદ્ભુત શક્તિઓ અને ઉત્તમ સામર્થ્યો રહેલાં છે, તેનો બંધાર પ્રત્યક્ષ રૂપમાં વિકાસ કરી શકતા નથી. જીવનની દુઃખરૂપતા અને અરસિકતા મનુષ્યને મૂઝવેલા બનાવી દે છે. તેના અંતરમાં રહેલા સચળા સામર્થ્યને બહાર પ્રકટનું અટકાવી દે છે. અને જીવનની પ્રયુક્તા થવાથી આ જગતમાં રહેલાં પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ વિવિધ સામર્થ્યો તથા રહસ્યો સદૃશમાં જણાઈ શકે એમ છે, તેને પેલો કુદિત (ગંદાઈ ગયેલો) જીવનવાળો મનુષ્ય નથી જાણી શકતો. પોતાના જીવનમાં દુઃખ અને અરસિકતા જોનાર મનુષ્ય દેખતો છતાં અંધ છે, સાંભળવા છતાં બહેરો છે, સંપત્તિવાળો છતાં નિર્ધન છે, આરોગ્યવાળો છતાં રોગી છે, અનુકૂલતાવાળો અને સ્વતંત્ર છતાં પ્રતિકૂલતાવાળો અને બંધાયેલો છે-જીવતો છતાં મરેલો છે, કારણ કે તેને કોઈ પ્રકારની ઉચ્ચતાનું—ઉંચા સુખનું, ઉંચા વ્યવહારનું. ઉંચી માનસિક અવસ્થાનું ઉંચા આનંદનું. ઉંચા દંપતીસુખનું—ભાન થતું નથી. તે કેવી રીતે પામવી તે તેને સમજાતું નથી. આથી જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાની કળાનું જ્ઞાન મનુષ્યે સૌથી પહેલું મેળવવાની જરૂર છે, અને તે જાણીને તે પ્રકારે વર્તી પોતાના જીવનમાં સુખ અને રસિકતાનો અનુભવ કરવો અને તેમ કરીને વિશ્વમાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેને પામવાની તેની પણ વધારે જરૂર છે.

ત્યારે જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાની શી કળા છે? પ્રિય વાચકો ! એ દર્શાવવાને માટે જ આ પત્રનો ઉપક્રમ છે. તેમાં તે વાતને ધીરે ધીરે અનેક રીતે જણાવવામાં આવશે. તમે તેના સંગી રહેશો તો તે જરૂર જાણશો અને જ્યારે એ જાણશો ત્યારે તમને જાણશે કે જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાનું બળ તો આપણા પોતાનામાં જ છે.

આજનું દુઃખમય અને અરસિક જીવન તમને નથી ગમતું તો પછી તેને તેવું રાખી રહેવાનું કશું જ કારણ નથી. તમારા નસીબમાં સુખ અને રસિકતાના દહાડા નથી લખાયા એમ માનશો નહિ. એ દિવસો જ હવે આવે છે. વેગપૂર્વક તમારી પાસે અને પાસે આવતા જાય છે, તમે જુઓ અને તે દિવસોને તમારા જીવનના દિવસોરૂપે કરી લો.

તમારે ધણું જાણવાનું છે એ ખરું છે, પણ જોનારે તે ' ધણું જાણવાનું ' ધણા લાંબા વખત સુધી તમે જાણ્યા કરો એમ છે તે સાધન તે તમારું જીવન છે અને તે સામાન્ય જીવન નહિ પણ સુખમય અને રસમય જીવન છે. તેથી તમારા જીવનને સુખમય અને રસમય કેમ કરવું એ તમારે સઉથી પહેલું જાણવું જરૂરનું છે. માટે તે જાણવાને તત્પર થાઓ. તમનામાં રહેલા સર્વ બળરૂઠે તે જાણવાની અત્યંત ઉત્કંઠા-તીવ્ર ઇચ્છાને જાગ્રત કરો અને તેને અને તેને અખડ કાયમ રાખ્યા કરો. એવી એક પણ તીવ્ર ઇચ્છા નથી કે જે સિદ્ધ ન થાય.

ત્યારે હવે ? એ જ કે આપણા જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાની અનેક મુગમ અને મુંઝર કળાઓને આપણે જાણવા માંડીએ—પ્રિય બધુઓ અને બહેનો !

શુભાશા.

આશા—શુભાશા—જે ઉરે,

તેને કદી ત્યજશે નહિ.

યાત્રી સફળ ન ભુજો છતાં,

તેનાથી વિમુખ થશે નહિ;

એ સમયમાંહિ સફળ ધવાનાં,

કારણો જ સમય છે,

તે પૂર્ણ થાતાં સહજમાં,

પ્રત્યક્ષ તેહ જણાય છે.

દુષ્ટનું દધિ ફાણ એકમાંહિ,

શું કદી ખની જાય છે ?

ચૂલાઉપર ચક્રતાં તરત,

તૈયાર પાકે શું થાય છે ?

તેનાથી પણ અતિ ઉચ્ચ એવી,

જેહ આશા ઉર રહી,

તે એક ફાણમાં સફળ થાયે,

જ્ઞાતિ એ ધરશે નહિ.

પણ સમય પૂર્ણ થતાં જરૂર જેમ,

દુષ્ટ દહિં થઈ જાય છે,

પૂરો સમય યાતાં જરૂર જેમ,

પાકે ઉત્તમ થાય છે;

(તેમ) સુદૃઢ પ્રવલ્ન થતાં અવસ્થ,

શુભલ શુભાશા થઈ રહે,

માટે નિરાશ થશે નહિ,

એ કામ્ય આ નાનું કહે.

જીવન શું છે ?

જીવન એ ધન નથી પણ ધનનું સુખ છે,
જીવન એ અન્ન નથી પણ અન્નની પુષ્ટિ છે
જીવન એ સૂર્ય નથી પણ સૂર્યનો પોષકમુલ્ય છે,
જીવન એ વૃક્ષ નથી પણ વૃક્ષની શીતલતા છે,
જીવન એ સાકર નથી પણ સાકરની મધુરતા છે,
જીવન એ જ્ઞાન નથી પણ જ્ઞાનનો પ્રભાવ છે,
જીવન એ ભોધ નથી પણ ભોધનો અનુભવ છે,
જીવન એ મૂર્તિ નથી પણ તેમાં રહેલો ભાવ છે,
જીવન એ જ્યોતિ નથી પણ પ્રકાશ છે,
જીવન એ પૃથ્વી નથી પણ તેમાં રહેલો રસકંસ છે,
જીવન એ પુષ્પ નથી પણ તેનો સુવાસ છે,
જીવન એ ફળ નથી પણ ફળનો સુસ્વાદ છે,
જીવન એ જળ નથી પણ જળની દ્રવતા છે,
જીવન વાયુ નથી, પણ તેની શાંતિ છે,
જીવન એ દશ્ય નથી, પણ દશ્યની રમણીયતા છે,
જીવન એ રસ નથી પણ રસનો સ્વાદ છે,
જીવન એ ચંદ્ર નથી પણ ચંદ્રની મોહકતા છે,
જીવન એ આકાશ નથી પણ આકાશની અગાધતા છે,
જીવન એ પાતાલ નથી પણ પાતાલની ગહનતા છે,
જીવન એ સમુદ્ર નથી પણ તેની વિશુદ્ધિકારક શક્તિ છે,
જીવન એ મોતી નથી પણ તેનું તેજ અથવા 'પાર્ણી' છે,
જીવન એ ઇન્દ્રિયાદિ કરણો નથી, પણ તેના ગર્ભિન ભાગમાં રહેલું સામર્થ્ય છે,
જીવન એ દિશા નથી પણ તે દિશાની અનંતા છે,
જીવન એ મુખપ્રકૃતિ નથી પણ તેની છાપ અથવા અસર છે,
જીવન એ હૃદય નથી પણ હૃદયની દિવ્યતા છે,
જીવન એ પ્રાણ નથી પણ પ્રાણની સ્ફુર્તિ છે,
જીવન એ ધ્વનિ નથી પણ ધ્વનિથી ઉપજતી પ્રમારી છે,
જીવન એ વાણી નથી પણ તેની સત્યતા છે,
જીવન એ નેત્ર નથી પણ નેત્રનો અમૃતભાવ છે,
જીવન એ હાથ નથી પણ તેની શુભ પ્રવૃત્તિ છે,
જીવન એ પગ નથી પણ તેની સન્માર્ગગામિની ગતિ છે,
જીવન એ મન નથી પણ તેનો સત્સંદેહ છે,
જીવન એ અભિમાની નથી પણ અભિમાનીનો સર્વોત્તમભાવ છે,
જીવન એ ચિત્ત નથી પણ સચ્ચિંતન છે,
જીવન એ આત્મા નથી પણ તેનો સત્યિવ અને અનંદ છે,
અધિક શું ?—જીવન એ મનુષ્યજન્મ નથી પણ મનુષ્યજન્મની સાર્યકતા છે.

આવા જીવનને નકામું ગણવાનું તે કોણે શાખવ્યું હશે !!

મારું બેટું દુઢીયું ! ત્યાં લુઓ ત્યાં એનું એ. કાણ જાણે ક્યાંથી આવે છે તે ક્યાં જાય છે તે ખબર જ નથી પડતી ! દુઢીયું એ કાણ છે તે જાણે છે ? પેલા સનિશરનું છેકરું સનિશર સાથે ત્રણ વર્ષની પતોતીએ આવે છે ત્યારે આ સાથત્રણ દદાગની પતોતીએ આવે છે. નાનું ખરેને ! દુઢીયાની બીજી સગાઈ તમને ખબર છે ? પેલા હનમાનજીના કુટુંબનું એ છે, એનું કારણ ન સમજાયું ? હનમાનજી જેમ કુદતા હતા તેમ એ કુદે છે. એક ગામથી બીજે ગામ અને બીજે ગામથી ત્રીજે ગામ. વચ્ચે દરીયો, નદી, પદ્મા પર્યંત કે કશું જ નહતું નથી ! કહો ત્યારે, એ હનમાનજીના કુટુંબનું ખરું કે નહિ ? અને ગમે ત્યાં પેસી જાય છે તો એ એને કે ધા પૂછીએ નથી તો ! ટ્રેનવાળા નથી એની પાસે ટીપ્ટ માગતા. ઠાકોરમાં કે વજાતા ગામમાં જાય છે તો બ્રાહ્મણો નથી એની પાસે લાગો માગતા, સરકાર નથી એની પાસે દર્નકમરેકસ માગતી, મ્યુનીસીપાલિટી એની પાસે જનરલ્વેરોએ નથી માગતી. વડોદરાના રેલેયને આપ્યું ત્યારે તો મેં જાણ્યું કે બીજે બધેથી તો હટકયું, પણ અહિં તો એનાં ગાસડાં પોટલાં જરૂર દૂટશે, અને જકાતમાંથી હટકવાનું નથી, પણ તેમાંથીએ આખા પસાર ! અરે ટીટેક્ટીવ પણ બધા ક્યાં ઉંઘી ગયા ! મારું બેટું બહુ જ ખરું ! સાંધા જ પકડે છે ને શું ! ઉપરથી લાવે છે તાવ ને મદિંથી જાણે છે સાંધા !

કોઈ કહે છે એ અગાવીસ વર્ષે આ દેશમાં આપ્યું તો કોઈ કહે છે ચાળીસે વર્ષે માન્યું. કોઈ કહે છે છત્રીસ વર્ષે આપ્યું તો કોઈ કહે છે અઢાર વર્ષે અને કોઈ કહે છે બેતાળી વર્ષે આપ્યું પણ ખરી વાત તો એથી જુદી જ છે; જેમ રાજના રાગીને પોતાના રાજના રાગનું વારંવાર બાજ થતું નથી, તેમ રાજનાં દુઢીયાનું માણસને બાજ નથી, આટી દુઢીયું તો દેશમાં રાજ રહે છે, અને દરેક માણસ એ ખરા દુઢીયાનો બોલ રાજનો જ થઈ રહેલો હોય છે આ દુઢીયું તો સાચા ત્રણ દદાગનું છે, એનું નામ તો કામ ચલાઉ દુઢીયું છે. કુદરતની સરકારી નોકરીમાં એને તો કામ ચલાઉ નોકરી મળી છે, પણ જેની કાવમની નોકરી છે, અને જે દરેક માણસને વળગેલું જ રહે છે એ દુઢીયું તો વળી બહુ જ અજાણ છે ! તમને અને બધાને એ દુઢીયું વળગ્યું છે. કેમ ખરું કે નહિ ? તમને ન જાણાય તો શે, હું જ બતાવી આપું. એ દુઢીયું એનું છે કે ત્યાં થતું હોય ત્યાં યાવ. કોઈ બીજાનું કામ કરવાનું આવે છે, ત્યારે એ દુઢીયું ટપ દેને તમારા ઠાંટીયામાં ભરાયું જ છે, એટલે તમે ત્યાંના ત્યાં ! હવેનું ખસાય કે કહે. જામના તરફ યુમ દટિ કરવાની આવે છે કે લાગ્યું જ તમારી આંખને દુઢીયું ! જામના તરફ સારી વાળીનો ઉપયોગ કરવાનો ત્યાં વખત આવે છે કે જટ દેને તમારી જમમાં બેટું જ છે ! કોઈ દાજ કરવાનો વખત આવ્યો કે જામ દેને તમારા હાથને તેડે જડ્યા જ જાણો. પંમે ખરચવાની વાત ત્યાં આવી કે કોણ માઉ આપું હોય તેએ ત્યાંથી એક જ હાંસમાં તમારા હાથમાં ! સારા વિચાર કરવાના હતા કે તમારા મનમાં તે આવ્યું જ જાણ્યો. ઉત્તમ નિષ્કર્ષમાં દેવાનું ત્યાં તમને કશું કે તમારી જુદિમાં તે આવ્યું જ જાણ્યો. આવી રીતે તમારા સરીઠના બધા આજમાં એ દુઢીયું છે તમને તે

‘કહાડવાનું’ મન થાય છે ? થતું હોય તો ઝટ કહાડી નાંખજો રે બાવા ! નહિં તો સાંધે સાંધા પકડી લઈને તમને પરવશ કરી દેશે. પણ આ કુંડીયું તો છોકરું છે. એ કેતું હેયું’ તે ખજાર છે ! મોટા ભારે કુંડુંખનું છે, હોં કે, પેલી અથદા ડોરી તો એમની માં થાય. બડી જખરી છે, હોં. વરસો તો પાર વગરનાં થયાં છે, પણ એવી ખખડાર છે કે ન પૂછો વાત. અને એનો બાપ કેણુ ? કાનો ? ડોશીનો નહિ, પેલા કુંડીયાનો. પ્રમાદ (આળસ) એનો બાપ થાય. મારા બાપડીયા ! એનું છોકરું તે જેનું તેનું હોય ? માટે ડહા હોય તો એતજો રે ભાઈઓ ! નહિં તો આએનું જાણજો.

આસો ત્યારે હવે તમને પાઠ લખાવું હું સાથી મોટા છું એ વાત યાદ છે ને ? એટલે મારે તમને લખાવવા જોઈએ જ. જુઓ એક વાત કહું એક રડજો છોકરા હતા, તેને જ્યારેને ત્યારે રડરડ કરવાની ટેવ પડી હતી જેને તે વાતમાં રડ્યા જ કરે, ધડીએ ધડીએ રડે એક દહાડો પહોંચું મોં કરીને કરીને સુતો સુતો રડતો હતો, એવામાં એક ટમ્બુકડી સરખી ઉંદરડી આવીને ડબ્બ દબને તેના મોંમાં પેલી ગર્ધ અને તેના મોંમાં બંધે તેણે ઉઝરડા—“અરે પણ આ વાત તો ગુજરાતી મોપડીમાં આવી જ ગઈ છે. એ તો છોકરાની વાત, અમને શું કહેવા ખેડ ?” તો મોટા ભાવગમ્યો ! શું તમારે કામની એ વાત નથી ! છોકરાંકરતાંએ છો તો વલ્લવનીયા ! પૂરી વાત સાંભળવાનીએ ધીરજ તો રહેતી નથી, અને મોટા બાવડા ગણાવું છે. જરા સાંભળો તમે પણ ઘણીવાર નિરાશાની જમીનપર સૂતા સૂતા મોટા મોટા બેંકડા મૂકો છો. ગામ ગળવે એટલી જૂઓ પાડો છો. દુઃખની, કલેશની, વિપત્તિની, ચિંતાની, શોકની, ભયની, દાનિની અને એવી કેટલીએ જૂઓ પાડીને રડો છો. હું તો તમને જ્યારે ને ત્યારે રડતા ને રડતા જ જોઉં છું. જરી કંઈએય પણ આવી કે તમારા બાપના બાપ સાંભળે એટલો બેંકડા મૂકો જ છે. જ્યાં જાએ ત્યાં અને જેને મળે તેને તમારી દુઃખની અને હરકતોની જ વાતો. તમારા રડવાની જૂઓથી આખી ટુનીયાને અને આખા બ્રહ્માંડને ગમતી મૂકો છો એ વાત જૂની ગયા કે ? છોકરું તો જરાજરા રડે. તમારી જૂઓતો લોકલોકાંતરમાંએ પહોંચી જાય છે પણ યાદ રાખજો કે હવે જો બહુ જુઓ પાડી છે ને તો પેલી ઉંદરડીજમોમાં પેલી જશે. કઈ ઉંદરડી ? અવનતિની. અને એ તમારા મેમાં પેડી કે તમને ખરાબખાસ્તા કરી નાંખે એ છોકરું એવી નથી, હોં કે, શું સમન્યા ? અવનતિ એટલે હાનિ અથવા પડતી, એ જ્યાં ત્યાં ફરતી જ હોય છે. તમે પોતે તો હળવર વરસના છુટા હશે, તોપણ કુદરતની નિશાળના એક છોકરા જ છો. તેથી જો રડ્યા કે જરા જૂમ પાડી તો પેલી ઉંદરડી ઝટ પેડી જાણજો. દુઃખની જૂઓ પાડવાથી તમે જાણો કે તે ઝટ મટી જાય તો તો એ વાતના હાથ જ ધોઈ નાંખજો. દુઃખની જૂઓ તો અવનતિની ઉંદરડીને જ જ્યાંથી ત્યાંથી ખેંચી લાવી ને તમારા મોંમાં પેસાડી દેશે. માટે દુઃખ આવે કે તરત તેને ટાળવા મંડી પડજો. ઉત્સાહ ધારણ કરજો, યત્ન કરજો, તેને બદલે જો જરા ઉં ઉં કે એ એ કયું તો જાણજો કે પેલી પેડી જ છે. આશાં, ધીરજ કે અશ્વત્થાની બિચાડો તમારા આંતર ધરમાં ફરતી જ રાખજો કે પેલી ઉંદરડીને પેસવા જ દે નહિ. દરિદ્રતાની, નિંદાની, કલેશની—પાડી જૂઓ પાડી કે ? આ પેલી દોડતી દોડતી આવી. અરે ! મોં બંધ કરો, નહિં તો મહિં પેડી

જાણ્યો? પાછી ખૂમ પાડી ખરી । અરે અંધ અંધ અંધ કરી દો—મારે. તે તમને કેટલીક વાર કહેતું ।

વિચારનો તે કંઈ અવધિ છે ! અને એની ઉંડાણનું તે કંઈ માપ છે ? કાષ્ઠ કાષ્ઠ વાર જ્યાં વિચારની ઉંડાણમાં ને ઉંડાણમાં ઉતરી જઈએ છીએ તો જાણે ચાલ્યા ચાલ્યા ચાલ્યા તે ચાલ્યા જ ચાલ્યા ! એવા તો ગંભીરકર્ષ પર ગંભીર વિચારની સ્હારની સ્હાર ચાલે છે કે આપણે જ જોઈએ છક થઈ જઈએ છીએ. હું પણ હમણાં થોડા વખતપહેલાં કંઈ વિચારના ઉંડાણમાં ઉતરી પડ્યો. જેમ જેમ ઉંડો ઉતરતો ગયો તેમ તેમ એવા તો ઝીણા વિચારમાં પડ્યો કે ન પૂછો વાત ! એમ ધણા વિચારને છેવટે એક બહુ જ ગુચ્છવણનો છતાં ધણો જ મહત્વના એવા પ્રાણીવર્જના આરોગ્યશાસ્ત્રના એક ગંભીર વિચાર મને ખૂબ જ ગુચ્છ્યો. મને વિચાર આવ્યો કે ‘ ગધેડાને ઉધરસ થતી હશે, ત્યારે તે કેવી ઉધરસ ખાતું હશે ? ’ મૂળે અવાજ તો મીઠો, તેમાં ઉધરસ આવે તો પછી તે અવાજ કેવો હશે ? કેમ, તમને હસતું આવે છે ? શું મારો વિચાર તમને નકામો ને હસવા જેવો લાગે છે ? તમે કહો છો કે જેનું તમારે કામ નથી તેનો વિચાર શો ? શું તમે ઢોરોના વૈદ છો ? ના બાઈ ના, હું વૈદ બૈદ નથી પણ આપણે બધા એક સંસારમાં રહ્યા તો પછી મારે તમારો વિચાર કરવો જોઈએ તો પછી ગધેડાનો શા માટે ન કરવો ? અને જો એ વિચારને તમે નકામો કહો છો, તો તમને હું ધણીએ વખત એવા વિચારો કરતા જોઈ હું કે જે એનાથીએ ચડી જાય. ‘ ફલાણુને માથે આટલું તો દેવું થઈ ગયું ’ છે, દીકરાના ઘરમાં તો મા દીકરાને જનતું નથી, રમકડાને તો એની ઐરીથી જનાવ નથી, પૂંછડાના ઘરમાં તો બાપડીનું જ ચક્ષુ છે, પેસો ક—તો લાલુલાડી જેવો છે, ઘરમાંથી બહાર નીકળતો જ નથી, પેસા છ—ને તો સંસારવેવારનું ભાન જ નથી ‘—આવા આવા હમરો વિચારો તમે કરો છો. મિત્રોમાં મજા છો ત્યારે પણ આવાં ચુંચણાં ચુંચો છો, અને એકલા પડો છો ત્યારે પણ એવાં જ વેવલાં વીણો છો. શું એ બધા વિચાર કામના અને મારો ગધેડાનો વિચાર નકામો ? ગધેડાનો વિચાર નકામો છે, તો એ બધાએ તેવા જ જાણ્યો. હવેથી એ યાદ રાખજો કે જેમાં આપણો કંઈ સંબંધ નથી, અને જેના વિચાર કરવાથી આપણું કંઈ વળે એમ નથી, અને જે વિચારથી આપણે બીજાને ‘ કરો લાલ કરીએ એમ નથી, એ બધા ગધેડીયા વિચાર છે. જો કાષ્ઠ તમારાં આગળ તેવા વિચાર જાહેર કરે તો જ દબને કહેજો કે ‘ મુરખીજી ! ’ એ ગધેડીયા વિચારની મારે જરૂર નથી. આજથી એ વિચારનું આ નવું અને મધુકે નામ યાદ રાખજો. શું ? ગધેડીયા વિચાર.

...વધા શું કહે છે.

કુદરત કહે છે કે ‘ તમે વિશેષ અને વિશેષ યોગ્યતા મેળવો, વધારે, અને વધારે મેળવવા માટે તમારી યોગ્યતા વધારો, અને હું તમને વધારે આપીશ ’ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ એમ કહે છે. કે ‘જો જગત મારા કામનો વધારે સારા પ્રમાણમાં બદલે આપે તો

હું વધારે સાઈ કામ કરૂં. 'આમ માનવાથી તે કુદરતથી વિરુદ્ધ વર્તે છે, અને તેમ કરીને પોતે કેવળ નિષ્ફળતાનો જ અનુભવ કરે છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે 'શુરુ તથા ઇશ્વરમાં તમે પ્રથમ વધારેમાં વધારે શ્રદ્ધા ધરો અને પછી શુરુ તથા ઇશ્વર તમને વધારેમાં વધારે જે કંઈ જોઈતું હશે તે આપશે.' મનુષ્ય કહે છે, 'શુરુ તથા ઇશ્વરમાં અમારી શ્રદ્ધા ઘોંટે તેવો કંઈ પહેલો પરતો-ચમત્કાર-ખતાવે તો પછી અમારી શ્રદ્ધા વધતી જાય.' આમ માનનાર મનુષ્ય શાસ્ત્રીય નિયમથી વિરુદ્ધ વર્તે છે, અને તેથી તેના ખરા હિતથી તે દૂર અને દૂર જ રહે છે.

મહાપુરુષો કહે છે કે 'તત્ત્વમાસિ-તું આત્મારૂપ છે.' મનુષ્ય જીવ નથી પણ આત્મા છે, એમ અખંડ ચિંતનપૂર્વક લાવના કરવાથી મનુષ્ય આત્મારૂપ થઈ રહે છે, એ પ્રમોદ મહાપુરુષનો છે. મનુષ્ય કહે છે, 'હું તો જીવ જ છું', મારાથી આત્મા કેવળ ભિન્ન છે.' આમ દૃઢપણે માનીને એ દિશામાં યતનપૂર્વક આગળ વધવું જોઈએ અને પોતાના આત્મનત્ત્વનો જે અપરોક્ષ અનુભવ કરવો જોઈએ તે ન કરતાં પોતાના તુચ્છ અધિકારનો જ સદા અનુભવ કરે છે. અને તેથી તેની ઉન્નતિ થવાને બદલે તે નીચે અને નીચે પડતો જાય છે.

શુરુ કહે છે કે 'પુરુષાર્થ કરો, ભક્તિને બલવાન ગણીને પ્રયત્ન કરો, અને હું તમને પૂર્ણ સહાય આપીશ.' મનુષ્ય કહે છે, 'મારા ઉપર કૃપા કરો અને પુરુષાર્થને બદલે કેવલ અનુગ્રહ કરીને મારાં કાર્ય સિદ્ધ કરો.' શુરુની તો ભક્તઉપર નિત્ય કૃપા હોય છે, પરંતુ તે કૃપાનો પ્રભાવ, ચમત્કાર અથવા માહાત્મ્ય ત્યારે જ તેના ખરેખરા રૂપમાં જણાય છે કે જ્યારે મનુષ્ય પ્રયત્નશીલ થાય છે. પ્રયત્નમાં શુરુ પોતાની કૃપા બતાવી આપે છે. પરંતુ મનુષ્ય એ ન સમજવાથી પોતે તે જે લાભ થવાનો હોય છે તેનાથી નિરંતર વિમુખ રહે છે, અને તેનો દોષ શુરુને માથે મૂકે છે.

ઇશ્વર કહે છે કે "અનન્યભાવે મારૂં શરણુ ગ્રહણ કરો, અને હું તમારા યોગક્ષેમના પહોંચાણપૂર્વક દુઃખમાત્રની નિવૃત્તિ કરી તમારી સર્વ ઇચ્છાઓને સિદ્ધ કરીશ, અને તમને સર્વોત્તમ પદ આપીશ." મનુષ્ય કહે છે, 'અમને તમારા તરફ આકર્ષવા એ તમારું કર્તવ્ય છે, અને એ તમારી જ સત્તાની વાત છે, તમારા ઉપર અનન્ય લાવથી વિશ્વાસ રાખવા માટે અમને પ્રથમ અમારું કાર્ય સિદ્ધ કરી બતાવો, નહિ તો અમારા એ વિશ્વાસ શી રીતે રહે? તમે અમારાં દુઃખો દાણો અને અમને જે અનુકૂળતા જોઈએ છે તે આપો તો અમે પછી તમારામાં જ અનન્યભાવ ધરીએ.' આમ વિરોધી નિશ્ચયને બાંધી મનુષ્યો ખરા માર્ગથી વિમુખ રહી જે લાભ તેમને અવશ્ય મળે એમ છે, તે હાથે કરીને અમાન્યા જ કરે છે.

અનુભવી જનો કહે છે કે "જે સ્થિતિ તમારે જોઈતી હોય તેને માટે, તમને હાથ જે સ્થિતિ મળી હોય તેમાં રહીને તે સ્થિતિથી જે અને તેટલો સર્વોત્તમ પ્રયત્ન કરો; એને પ્રાપ્ત સ્થિતિનો જેટલો લાભ મેળવો તેટલો લાભ મેળવો. તમને જે કંઈ જોઈતું હશે તે

મળશે. ” મનુષ્ય કહે છે, “ અમારી પ્રતિકૂલ સ્થિતિ મટે તો અમે ખીન્ને પ્રયત્ન કરી શકીએ. મળેલી પ્રતિકૂલતા મટવાપિના સર્વોત્તમ કાર્ય થાય જ નહિ. ” આમ બોલેા નિશ્ચય ધરવાથી તેઓ હાથે કરીને જ પ્રતિકૂલ સ્થિતિમાં વધારે અને વધારે વખત પડ્યા રહે છે. પ્રતિકૂલતા ટળવા માટે એની એ સ્થિતિમાં રહીને જ પ્રયત્ન કરવાનો છે એ સત્યને ન જાણનાર મનુષ્યનું આપ્તુ જીવન દુઃખમાં જ વલ્લા કરે છે.

હું કહું છું કે ઉપરની બધી વાત તમારે ખાસ વિચારવાની અને આચરવાની છે. કેમકે તે બધી જીવનને આપનારી વાતો છે—એ જીવનના સિદ્ધાંતો છે. અને તમે જીવનના ઉપાસક છો.

તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો :

જગત્ તો ભગવાં વસ્ત્રઉપર મોહ પામે છે, ભગવામાં સાધુતા જુએ છે. ખરી સાધુતા હૃદયઉપર જોવાની છે. તો તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો રોટલો અને બાજી ખાય તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખર્ તો જે શત્રુનાં કટુવચનો ગળી જાય તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો પાસાજંડી અને કાર વગરનું સાદું જાડું પંચીયું પહેરે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખર્ તો જે અનંત પૈસ્યમાં રહેવા છતાં તેમાંથી અલિપ્ત રહે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે સારો બોધ હેતુ હોય તેના ઉપર મોહ પામે છે, ખર્ જોતાં તો જે ઉત્તમ બોધ પ્રમાણે વર્તતું હોય અને એ રીતે જે બોધસ્વરૂપ થઈ રહેતું હોય તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો સલાહ આપે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખર્ જોતાં તો દુઃખના પ્રસંગે સહાય આપી પછી બોધ આપે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે મરે છે તેના ઉપર મોહ પામે છે. (અર્થાત્ તેના ગુણ ગાય છે, અને તેની મહત્તાને જુએ છે) ખર્ જોતાં જે જીવતા છે તેના ગુણનું કથન કરવાનું અને તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે ધનવાન છે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખર્ જોતાં ધનનું દાન કરનાર રઉપર મોહ પામવો જોઈએ. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો લોકપ્રતિષ્ઠાઉપર મોહ પામે છે. ખર્ જોતાં જેને લોકનો મિથ્યા ભય નથી પરંતુ જે સ્વતંત્ર છે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો ઘણી વિદ્યા મેળવનારઉપર મોહ પામે છે. ખર્ જોતાં જેનાથી સર્વ જાણાય છે એવી એક તત્ત્વવિદ્યાના જ્ઞાતાઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાનાઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો બાહ્ય પ્રદર્શિની પુષ્કળતાઉપર મોહ પામે છે. ખર્ જોતાં જેની જિનનિ માટે આંતર પ્રદર્શિ પુષ્કળ હોય છે તેનાઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે રાજ્યસુધારણા અને દેશસુધારણા કરે છે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં જે પ્રગ્નના તન મનની સુધારણા કરે છે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો પ્રગ્નનું જે આર્થિક હિત કરે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં તો જે પ્રગ્નનું નીતિ અને ધર્મસંબંધી હિત કરે છે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે નાટક નથી જોતા તેના ઉપર મોહ પામે છે. નાટક દુષ્ટસંસ્કારને પોષે છે એ ખરું છે, તોપણ તેમાંથી કેઈ લાભ ગ્રહણ કરી પોતાના જીવનને સુધારે-આવા ગમે તો બહુ જ થોડા હોય-તો તેના ઉપર ખરું જોતાં મોહ પામવાનું છે-ખરાબમાંથી પણ જે યથાર્થ ઉત્તમ લાભ જ શકતા હોય તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે બીખારી કે ગરીબને પૈસા આપે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં તેમને ઉદ્યમ આપી તે નિમિત્તે પૈસા આપનાર ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો પત્રોની નિયમિતતા ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં તેમાંના લેખોના દૈવત ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

વિજયની કુંચી.

પાછા પરાજય પામ્યા ? નિષ્ફલતામાં ફરી વધારો થયો ? સાફ થયું. કશી જ ચિંતા નથી. તમારે માટે તે ધણું જ હિતકારક છે. તમને તે લાભ જ આપશે. મનુષ્ય ઉપર જ્યારે પરાજય પોતાનો જાણે મારે છે, ત્યારે તે મનુષ્યમાં ખરેખરું શું સામર્થ્ય રહેલું છે તેની જગત્તે ખબર પડે છે.

અને મનુષ્યો મુઝદાની પેઠે પડ્યા જ રહે છે. પોતાનું શું મૂલ્ય છે તેના તેમને વિચાર પણ આવતો નથી. પોતે એક ધૂળનું રંગકણ હોય તેની પેઠે જીવન ગાળે છે. જ્યારે ખરું જોતાં તે એક દેવજોવા છે.

ધ્વિસ્તવ મનુષ્યમાં ગુપ્તપણે વ્યાપી જ રહ્યું છે. તમારા પોતાનામાં પણ અગ્રકટપણે તે વ્યાપી જ રહ્યું છે. ત્યારે તે જાણીતું કેમ નથી ?

મનુષ્યોનો મોટો લાભ પોતાના સમગ્ર સ્વરૂપના ઉપર ઉપરના લાગમાં-તજેટીમાં જ રહ્યા કરતો હોય છે; ઉપર ધ્વિસ્તવ નથી. તો માનવ બંધુ ! અંતર પ્રવેશ કર, અભ્યંતર પ્રવેશ કર !

સામર્થ્યની જે અદ્ભુત ખાણ છે તેને ફેડવાને માટે તો દુઃખ, અતિકૂલ આરબ્ધ

અથવા કષ્ટની જગરી સુરંગોની જ જરૂર છે. સાધારણ લોકોના ધણ ત્યાં કામ કરે તેમ નથી. તમને દુઃખ, કષ્ટની સુરંગ મળી હોય તો તેનો ઉપયોગ કરો. યત્નમાં મર્યો-કામે લાગો, અને ખાણમાં તમારું જેટલું સુવર્ણ હોય તેટલું લઈ લો.

જ્યાં સુધી તમને સામો સખત ફટકો મળતો નથી, પરાજય થતો નથી, વિદ્વસંમુખ તમે આવતા નથી, ત્યાં સુધી તમારામાં કેટલું સામર્થ્ય છે તે તમે જાણી જ શકતા નથી.

નીચા આવી પડવામાં લજ્જા નથી, પણ નીચે પડ્યા જ રહેવામાં લજ્જા છે. નીચે પડ્યા છતાં પાછા ઉપર કેમ આવવું તે તમારે કરી બતાવવાનું છે. નીચે આવી પડે તેથી સંકોચારો નહિ, પણ નીચેના નીચે જ અખંડ પડ્યા રહ્યા તો જાણવું કે તેના જેવું શરમાવાનું બીજું એકે નથી. પાંડવો અને તેવા અનેક પ્રકારના જુદા જુદા બળવાળા અનેક મનુષ્યો નીચા ક્યાં નથી પડ્યા ? અનેક પ્રસંગે પડ્યા છે, પણ ત્યાં ટક્યા નથી. બીજા જ ક્ષણે હલંગ ભારીતે તેઓ પાછા ઉભા થયા છે. અને એ જ તેમનો વિજય છે. તમારા વિજયમાં પણ તેમ જ છે.

પ્રારબ્ધદેયમિતિ કાપુર્યા વદન્તિ—કાપુર્ય—બાપલા મનુષ્યનો શબ્દ પ્રારબ્ધ છે, એમ મહાપુરુષો કહે છે. પ્રારબ્ધમાં દુર્બળતા પણ અત્યંત છે અને બળ પણ અત્યંત છે. તમે નીચા પડો અને તે તમારે માથે ચઢી વાગશે. તેના સંમુખ થાઓ, અને વિજયનો કંઠો તમારો જ ધ્વનિ કરશે.

નિષ્ફલતા-તમને તે મળી છે, નહિ વારુ ? તો તેને માટે પરમાત્માનો ઉપકાર માનો. નિષ્ફળતાની પાછળ જ એમણે કંઈક દિવ્ય છુપાવ્યું છે, નિષ્ફળતા આગળ છે, પણ પાછળ તો કંઈ અદ્ભુત જ છે. તમારી તે વાદ જોયા કરે છે, નિષ્ફળતાનો પટ ચીરો અને પાછળની મોંભાગી વસ્તુ અદ્ભુત કરે.

તમારા મુખઆગળ પ્રસંગ અથવા તકનું દાર બંધ હોય છે. એનો અર્થ જ એ કે તમારી પાછળ બીજું દાર ખુલ્લું જ છે. તત્કાલ તે તરફ દષ્ટિ ફેરવો.

નિષ્ફળતા અથવા પરાજય એ વિજયની કુચો છે. તત્કાળ જ કર્તવ્યમાં લેજાઓ; કુચીનો ઉપયોગ કરો અને વિજયનાં દાર ઉઘાડો. જુઓ, સિદ્ધિ, કેવા દિવ્યરૂપે સંમુખ જ ઉભી રહી છે ?

દીપોત્સવીનું સર્વસામાન્ય સ્વરૂપ.

પદ. (અમે અબળાને માયા વહાલી રે—એ લય)

અળહળતી જ્યોતિઓ મેં ભાળી રે, ભાળી રે,

ભાળી—એ દીવાળી.

રમણીયતાનાં જ્યાં ત્યાં, નાનાં મોટાં રાત્રી વ્યાખ્યાં,
પ્રસન્નતા ઠેરઠેર ન્યાળી રે, ન્યાળી—એ દીવાળી,
તોરણીયાં હારે વ્યાખ્યાં, ધરને રંગમાં શોભાવ્યાં,
સ્વચ્છ કીધાં ધર કચરાવાળી રે, વાળી રે;—
આંગણીયામાંહિ સુદર સાથીયા સુન્દરી પૂરે,
ઝીણું કપડેથી રંગ ચાળી રે, ચાળી રે;—
નવાં નવાં વસ્ત્ર ધારી, શોભીતાં નર ને નારી,
હસતાં મુખડે રમતાં દુઃખ ટાળી રે, ટાળી રે;—
સુન્દરી મૃગાર સજ્જને, મળવા જતી સખિને,
ખેસી ગાડીમાં, કોઈ ચાલી રે, ચાલી રે;—
બનીદની કંઈક લાલા, કરતા મનગમતા ચાળા,
હોયને હોને ખીસે ખાલી રે, ખાલી રે;—
આનંદદાતા કૃતિઓ કરતા, ફરતા કંઈ હુવડા,
રહેતા એ મરતીમાંહિ મહાલી રે, મહાલી રે;—
વૃદ્ધો તો દેવદર્શન, કરીને, મિષ્ટાન્ન જમીને,
ધરમાં ખેમે સંતોષવાળી રે, વાળી રે;—
વળી એહ લહાવો લેતાં, બાળકને પગે લગાડી,
રાજ કરતા પૈ પૈસો ચાલી રે, ચાલી રે;—
બાલુડાં ફડકા ફેડે, ધરતું કો ખેસી જોડે,
દીવાદારથી લે સંભાળી રે, સંભાળી રે;—
દેવમંદિરમાંહિ, અન્નકૂટ પૂરવાની,
જ્યાં ત્યાં આજે ધમાલ ચાલી રે, ચાલી રે;—
પ્રભુતથા ભક્તજન તો, પ્રભુમાંહિ તનમય થાવા,
હરિમરી હરિમાં મન લે વાળી રે, વાળી રે;—
જેને જેવો કાવે તેવો, આનંદઉત્સવ કરીને,
સાર્યક સા કરતા આ દીવાળી રે, દીવાળી રે;—

નાનો આશ્રમ.

અત્યંત સમર્થ જ્ઞાનવાળા અને બહુ પ્રસિદ્ધ એવા એક મહાત્માએ પોતાને રહેવાનો એક અત્યંત નાનોસરખો આશ્રમ બંધાવા માટેલો જોઈને અનેક મનુષ્યો આશ્રય પામવા લાગ્યા. હજારો માણસો જેની પાસે નિત્ય આવે જાય, એવા આ મહાત્મા આટલો નાનો આશ્રમ બંધાવીને શું કરશે, એમ તેમને શંકા થવા લાગી.

એક મનુષ્યે આવીને હાથ જોડીને તે મહાત્માને પૂછ્યું, ‘ પ્રભો ! આપ સમર્થ આવા નાના ઝુંપડાસરખા આશ્રમને બંધાવી શું કરશો ? ચલાણાજોડેલો આ આશ્રમ આપને શું કામમાં આવશે ?

મહાત્માએ મંદ સ્મિતકરતાં ઉત્તર આપ્યો, ‘ લાઈ ! આ આશ્રમ શું નાનો છે ? હજારો શિષ્યો અહિં આવે છે એ ખરું છે, પરંતુ જેને યથાર્થ શિષ્યત્વ કહે છે એવા શિષ્યધર્મને પાળનારા થોડા પણ શિષ્યો આમાં રહીને પોતાના ધર્મને સમજતા થશે તો હું ધારું છું કે એટલા જ શિષ્યોને આ આશ્રમ જગત પણ નાનું પડે તેવું છે. હાલ આશ્રમ હું મોટો કરું, પણ જગત હું શી રીતે મોટું કરું ? ”

[ભાવાર્થ:—યથાર્થ શિષ્યધર્મને અનુસરી ગુરુદ્વારા જ્ઞાન મેળવનાર થોડા શિષ્યો પણ આખા જગતમાં વિસ્તાર પામી પોતાના જ્ઞાનસામર્થ્યવડે લોકહિત કરવા સમર્થ છે]

એલાભાંધી. ચુલાભાં.

એક ગાયને તેનો માલિક અત્યંત માર મારતો હતો. ગરીબ સ્વભાવની ગાય તે સહન કર્યા કરતી હતી. પોતાનું દુઃખ કહી પણ કોને શકે ? એમ કરતાં રોજ ખુબ માર ખાવાથી તે બિચારી શરીરે તદ્દન દુબળી પડી ગઈ. એક દિવસ ખુબ માર ખાવાથી તેના મનને બહુ દુઃખ થયું. અને આંખમાં પાણી લાવી રડતાં રડતાં મોતને સંભારવા લાગી. એટલામાં મૃત્યુએ તેની પાસે આવી પૂછ્યું, “ કેમ શું કામ છે ? ”

ગાયે ગરીબો સહેરે જમણ દીધો, “ લાઈ ! જે તું મને લઈ લે તો આ રોજના દુઃખથી હું છુટું. મારાથી હવે નથી સહન થતું ” આમ કહેતાં કહેતાં તે રડી પડી.

આ સાંભળી મૃત્યુએ કહ્યું, “ ગાય માતા ! તું કહે છે એમ તને હું લઈ લઉં, પણ તને ખબર છે કે તારા મૃત્યુ પછી તારા શરીરના આમડાનાં નગારાં અને ઢોલ બનશે, અને તેમ થતાં હાલ તને જે માર પડે છે તેના કરતાં પણ ખમણા જોરથી તારા આમડાઉપર ડંડીકા લગાવશે ?

ગાયે કહ્યું, “ લાઈ ! તેના કરતાં તો આ જ સાચું છે. ”

[ભાવાર્થ:—અત્યંત તાલાવેશીયો અને અસંતોષી માણસ ઘણી વખતે ગભરાટમાં ને ગભરાટમાં એવું કરી બેસે છે, અથવા કોઈની પાસે એવું માગી બેસે છે કે જે તેને હિંમતું ખમણું તુકસાન કરે. મજેલી સ્થિતિથી એકદમ છુટવાકરતાં એમાંથી જે લાભ મળે એવો હોય તે લઈ લેવો, અને વધારે સારી સ્થિતિને માટે આપણે લાયક થવું એ વધારે ધ્યાનપૂર્ણ લાગે છે.]

શિયાળ અને કબુતર.

એક લુચ્ચા શિયાળે એક કબુતરને એક ઝાડ ઉપર બેઠેલું જોઈ વિચાર્યું કે આ કબુતર જો નીચે આવે તો આપણે તેને મારી ખાઈએ. આમ વિચાર કરીને ધીમે ધીમે તે શિયાળ પેલું કબુતર ને ઝાડ ઉપર બેઠું હતું ત્યાં આવ્યું. અને કબુતરને કહેવા લાગ્યું કે ‘ભાઈ ! નીચે આવોને. હવે તમને અહિં કોઈ મારનાર નથી. કેમકે બધાં પશુપક્ષીઓમાં સલાહ શાંતિ કરવાનો ઈચ્છન થઈ ગયો છે, અને તેથી હવે કોઈ કોઈને કંઈ પણ નુકસાન કરે એમ નથી. માટે આવો, આપણે નીરાંતે વાતો કરીએ. ”

આ સાંભળીને કબુતર લાંબી ડોક કરીને એક દિશામાં દૂર કંઈ જોતું હોય એમ જોવા લાગ્યું.

‘કેમ, શું જુઓ છો ?’ શિયાળે પૂછ્યું.

કબુતરે આવે જોતાં જોતાં ઉતર આવ્યો, “કેમ, કંઈ બે શિકારી કુતરાઓ આ તરફ પેલી ખાલુથી આવતા જણાય છે. દોડતા આવતા લાગે છે. ” પણ આટલું સાંભળતાં પહેલાં તો શિયાળ એકદમ નાસવા જ લાગ્યું. કબુતરે ઉપરથી જ કહ્યું, ‘અરે ભાઈ ! નાસશો નહિ. તમારે જરાયે ગસરાવતું નથી. કેમકે બધાં પશુપક્ષીઓમાં સલાહ શાંતિ રાખવાનો ઈચ્છન થઈ ગયો છે, અને તેથી હવે કોઈ કોઈને કંઈ પણ નુકસાન કરે તેમ નથી. ”

દોડતાં દોડતાં ‘લુચ્ચું’ શિયાળ બોલ્યું, ‘એ તો ખરું પણ એ હરામખોર કુતરાઓને એ સમાચાર નહિ મળ્યા હોય તો ” એમ બોલતું કે દોડી જ ગયું.

(જે કોઈ અવિશ્વાસુ મનુષ્યો હોય છે તેમના શબ્દોમાં વિશ્વાસ ધરતાં પહેલાં તેમની બરાબર પરીક્ષા કરવી.)

શું શોધશો ?

કોઈ એક અમુક સ્થળે સોનું પડ્યું છે, એમ ખબર મળી અને ત્રેથી કેટલાક મનુષ્યો એકઠા મળીને સોનું શોધવાને નીકળ્યા. દરેક તે સ્થાને ગયા, અને પોતાની ઇચ્છાનુસાર શોધ કરવા લાગ્યા કોઈએ જમીન ઉપર જોવા માંડ્યું તો કોઈએ ખાડાઓમાં ખોળવા માંડ્યું. કોઈએ ધૂળમાં શોધ્યું તો કોઈએ, પૂર્વે સોનાનાં આંખળાં વર્ષાદ વર્ષો હતો, એમ વિચારીને આકાશમાં જ જોવા માંડ્યું. કોઈએ તો પોતાનાં ગજવાં જ તપાસવા માંડ્યાં કે રખેને કોઈ સત્તા ગજવામાં જ ન મૂકી ગઈ હોય ! કોઈએ પાણીમાં જોયું, કોઈએ પથરાનીયે જોયું. કેટલાક અત્યંત પરિશ્રમપૂર્વક અને આતુરતાથી શોધવા લાગ્યા, ત્યારે કેટલાક તો ઉપર ઉપરથી આમ તેમ નજર ફેરવવા લાગ્યા.

તેમાંની એક મનુષ્ય પાસેના પર્વત ઉપર શોધવાને માટે ચડવા લાગ્યો. તેના હાથ પગે સખત વાગવા લાગ્યું, અને તેમ જતાં તેને ન ગણકારીને તે ઉપરના વિકટ ભાગોમાં પણ શોધવા લાગ્યો. બહુ ધ્યાનપૂર્વક તે શોધતો હતો. દરેક ખાડાખેડામાં અને ખુણેખાચરે ખોળવા લાગ્યો. પણ તેને ક્યાંદિ પણ સોનાનો પત્તો લાગ્યો નહિ.

જ્યારે તે ઉપરના ભાગમાં શોધતો હતો એટલામાં નીચેથી સોડા ભુમે પાડી ઉઠ્યા કે ‘જડ્યું છે, સોનું જડ્યું છે’ અને તેની સાથે તે ઉપર રહ્યો રહ્યો પણ પ્રસન્નત, પૂર્વક

આનંદના આધાર કરવા લાગ્યો. પછી તેને એક મનુષ્યે કહ્યું, ' નીચે ઉતરો અને તમારા ભાગતું સોતું લઈ લો. ' જેને સોતું મળ્યું હતું તેમના પ્રતિ, તેણે પ્રસન્નતાથી થોડીવાર બેસ્યું, અને પાછો તે તો પર્વતની ઉપરની ટોચોએ ચઢવા લાગ્યો, અને ચઢતાં ચઢતાં બોલ્યો કે " એ બધું સોતું તમે જ માહિં માહિં વહેંચી લો; હું તો એ સોતું ક્યાંથી આવે છે તેને શોધું છું. "

શુદ્ધિમાન પુરુષો સિદ્ધિઆથી ન લોભાતો સિદ્ધિપતિ શ્રીકૃષ્ણને જ શોધવામાં પ્રયત્નશીલ રહે છે.

માનસ વ્યાપારો સંબંધી વિચારો.

વાંદરાના ચાંદાની પેઠે, મનુષ્યમાં જે કંઈ દુર્બળ હોય તેને ઉધાકું પાડીને ફેંદ ફેંદ કરવાની કશી જ જરૂર નથી. મનુષ્યપ્રકૃતિમાં વા માનવ સ્વભાવમાં જે કંઈ દુર્બળ હોય તેના પ્રતિ લક્ષ આપીને તેને જ જે બે કરવાની અગત્ય નથી, પરંતુ તેના પ્રતિ ઉપેક્ષા જ કર્તવ્ય છે. અને જે કંઈ બલવાન છે તેને જ ઉત્તેજિત કરવું ઘટે છે. મનુષ્યમાં જે કંઈ સખલ અથવા ઉત્કૃષ્ટ હોય તેનું તે મનુષ્યને વારંવાર સ્મરણ આપ્યા કરવાથી તે વધારે સખલ અને વધારે ઉત્કૃષ્ટ થતું જાય છે.

*

*

*

*

કોઈના પણ દોષોનું આપણા મનથી ચિંતન કરવું કે કોઈના મુખઆગળ કથન કરવું એ આપણા મનની દુર્બલતાવિના ખીજું કશું જ નથી. અને એ ક્રિયા જેમ જેમ અધિક કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ મન પણ અધિક દુર્બલ પડતું જાય છે. અને એ પ્રકારે થતી મનની દુર્બલતા ખીજાં અનેક કાર્યોમાં મોટા વિવરણ થઈ પડે છે. મનુષ્યને કોઈ પણ કાર્યમાં પરાજય થવામાં પોણોસો ટકા કારણ તેના મનની દુર્બલતા છે. એ દુર્બલતા બે ટળી જાય છે તો મનુષ્યને પૂર્વે જે કાર્ય કરીન જણાતું, તે પછી સુગમ થઈ રહે છે. તેથી વિજય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાએ મનની દુર્બલતાને ટાળવાની પ્રથમ અગત્ય છે. અને એ દુર્બલતા, દોષ બેવાનો સ્વભાવ બધાં ટળે છે કે તેની જ સાથે ટળી જાય છે.

*

*

*

*

કોઈ પણ પ્રકારના નિશ્ચયને બ્યારે તમે દર્શાવતા હો કે તમારામાં ધારણ કરતા હો ત્યારે તમારા લક્ષને આંતર મનમાં એકાગ્ર કરજો. આપણા આંતર મનને જે કંઈ કરવાનું આપણે કહીએ છીએ. તેટલું જ આપણે કરી શકીએ છીએ. આંતર મન એ એક બલવાન પ્રવર્તક સત્તા છે. અને તેથી તે જે કંઈ પ્રવર્તાવે છે, તે અવશ્ય થાય છે. કોઈ પણ નિશ્ચયને માત્ર મુખથી કહ્યા કરવો નહિ પણ આંતર મનમાં તેની દૃઢ છાપ પાડવી. જેમ જેમ તેમાં અધિક પ્રયત્નપણે સંસ્કાર પડે છે, તેમ તે પોતાના પ્રવર્તકસામર્થ્યને પ્રકટાવે છે.

*

*

*

*

આપણે જે કંઈ નેઈએ છે તે આપણને આ જીવનમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે. એમાં માત્ર રહસ્યરૂપ વસ્તુ એ જ છે કે આપણા જીવનને આપણા પોતાના જ હાથમાં

લેવું અને આપણા પોતાનામાં જેટલાં સામર્થ્યો છે, અને આપણા અસ્તિત્વનું જેટલું બલ છે તે સમગ્રને આપણી દૃષ્ટિમાં જે લક્ષ્ય આપણે રચાધો છે તેના પ્રતિ વાળવું. લક્ષ્યરૂપ વસ્તુમાં આપણું સંબંધ બળ એકત્ર થતાં તે લક્ષ્ય પ્રત્યક્ષરૂપે રચાય છે. મનુષ્યો લક્ષ્ય રચે છે, પણ તેમાં પેતાના બળને એકાગ્ર કરતા નથી, અને તેથી એ લક્ષ્યને પ્રત્યક્ષ થવાનું અથવા સ્પૃશ્યરૂપે થવાનું કારણ મળતું નથી.

* * * *

સર્વનું રૂપાંતર થયાં કરે છે. પ્રત્યેકનું રૂપાંતર થતું જ નોંધએ. રૂપાંતર થયાવિના કોઈ પણ વસ્તુનું જીવન ટકતું નથી. કેમકે જીવનું એ જ રૂપાંતર થતું છે, અને રૂપાંતર થતું એ જ જીવન છે. રૂપાંતર થતું હોય તેને અટકાવવું અથવા રૂપાંતર પામવાની આશ્ચર્ય ક્રિયાના સામા થતું એ જીવનને અટક કરવા સરખું છે. રૂપાંતરની ક્રિયાને અધિક જાગ્રત કરવી એ જીવનો અધિક ઉપભોગ કરવા સરખું છે. બુદ્ધિમાનનું કર્તવ્યમાત્ર એટલું જ છે કે કોઈ પણ વસ્તુને જ પછી તે ધન હો, શરીર હો મન હો કે ગમે તે હો, પણ તેનું અધિક ઉચ્ચ પ્રકારમાં રૂપાંતર કર્યાં કરવું, અને જેમ જેમ એ પ્રકારે અધિક અને અધિક રૂપાંતર થતું રહે છે તેમ તેમ તે વસ્તુ અત્યંત ઉચ્ચ પ્રકારની થતી જાય છે.

* * * *

મોટામાં મોટા પ્રશ્ન એ છે કે જીવનમાં કરવું શું—કર્તવ્ય શું, અને જીવનનો કેવી રીતે ઉપભોગ કરવો. પરંતુ એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવાને માટે આપણે જીવનસંબંધી કેવા વિચાર કરવા એ જાણવું અગત્યનું છે. કેમકે કોઈ પણ ક્રિયા, વિચારપછી જ પ્રકટે છે, અને તેથી વિચારમાં જો યથાર્થતા આવી હોય છે, તો જ ક્રિયામાં યથાર્થતા આવે છે. અને યથાર્થતાવિનાની કોઈ પણ ક્રિયા વાસ્તવ રૂપે ઉપજીત થતી નથી. તેથી વિચારને પ્રથમ અત્યંત ઉત્તમ કરવાની અગત્ય છે. વિચારની ઉત્તમતા થતાં કર્તવ્ય તથા પ્રાપ્તિનો સહજ નિર્ણય થઈ શકે એમ છે. અને તેવી રીતે થયેલો નિર્ણય જ યથાર્થ નિર્ણય છે.

* * * *

કશામાં પણ હોયબુદ્ધિ ધરવાનું કારણ નથી. પ્રત્યેક વસ્તુમાં કંઈ પણ સુધારો કરવો એટલું જ કર્તવ્ય છે. ન્યૂતનાનું વા અદ્યતનનું ચિંતન કરવાનું પ્રયોજન નથી. જે કંઈ બુદ્ધિ અથવા વિશાસ છે તેનાઉપર જ એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખો. તેમ થતાં ઇચ્છિત વસ્તુની અખંડ વૃદ્ધિ અવશ્ય થતી જ નોંધએ, અને ઘરો જ. આખા વૃક્ષઉપર દૃષ્ટિ રાખ્યા કરવાથી કંઈ ફળ પડતાં નથી, પણ ફળઉપર જ દૃષ્ટિ રાખીને તેને પાડવા યોગ્ય ક્રિયા કરવાથી તે પડે છે, તેમ જ કંઈ ઇચ્છિત છે તેના ઉપર જ કેવલ એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખીને તેને અનુકૂળ ક્રિયા કરવાથી તે ફળ પડે છે—પ્રાપ્ત થાય છે.

* * * *

મનુષ્ય ગમે તે કરવાનો ચત્ન કરતો હોય, પરંતુ યોગ્ય ક્રિયા અને દક્ષિણ (ability) એ જ અત્યંત અગત્યની તથા મહત્વની વસ્તુ છે. અને એ બનેને વિશદ (Clear), પ્રજ્ઞાત, પ્રસન્ન, આગ્રહ-તથા દૃઢતાવાળા અને બલવાન મનની અપેક્ષા છે. એવું મન એ

એ વસ્તુએને જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં પૂરી પાડે છે, અને જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં ઉપજાવી લે છે. અને એ બે પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રકટતાં મનુષ્ય ગમે તે કાર્ય સર્વોત્કૃષ્ટ રીતે કરી શકે છે.

* * * * *
કઈ દિશાએ વળવું અથવા કઈ દિશાતરફ ફરવું એ જ્યારે તમને ન સ્પષ્ટ થતું હોય તો તમે એક દિશાપ્રતિ અધિક પ્રમાણમાં વળી ગયા છો, એમ તે સૂચવે છે. જે કોઈ પણ બાજુએ હૃદયી અધિક પ્રમાણમાં ઢળી પડ્યો નથી તેને ગમે તે બાજુએ ઢળવું સુગમ હોય છે. તે સમયે ક્ષણભર શાંત થજો. તમારા પોતાના અંતરમાં સંયમ કરજો. અને સ્થિરતાને ધરજો. તમારે માટે કોઈ પણ એક ઉત્તમ માર્ગ છે, પરંતુ ભ્રમિત અથવા વમળે ચડેલું મન તેને જોઈ જાણી શકવા અસમર્થ હોય છે.

* * * * *
જે કંઈ તમે માગ્યું હોય અથવા ઇચ્છ્યું હોય અને તે ન મળે અથવા તે મેળવવાના પ્રયત્નમાં તમે નિષ્ફળ થાઓ તો તમારા અંતઃકરણમાં નિરાશાને એક ક્ષણ પણ અવકાશ આપશો નહિ. માત્ર તમારા મનને જૂદું રૂપ આપો, તમારા મનને ફેરવી નાંખો અને કંઈ પણ વધારે સારાની માગણી અથવા ઇચ્છા કરો. આ એક સિદ્ધાંતરૂપ વસ્તુ છે કે જે દરેક સંજોગોમાં ઉત્તમ પરિણામને ઉપજાવ્યાવિના રહેતી નથી.

* * * * *
જે મનુષ્ય એમ વિચારે છે કે મારે હૃદયપરાંત કામ કરવું પડે છે, અને મારે માથે હૃદયપરાંત કામનો બોજો છે, તે મનુષ્ય કેવી રીતે કામ કરવું તે જાણતો હોતો નથી. તમે હૃદયપરાંત કામથી દબાઈ ગયા છો, એ પ્રકારે અખંડ ફરીયાદ કર્યાં કરવી એ તમે કામ કરવામાં નાલાયક અથવા અસમર્થ છો એ કણુલ કરવાસરખું છે. તમારે હૃદયપરાંત કામનો બોજો વેઠવો પડે છે એ પ્રકારનું ચિંતન સેવવું એ તમારા સામર્થ્યને ન્યૂન કરવા સરખું છે. તમારે જે કંઈ કરવાનું આવે તે તમે કરી શકશો એ પ્રમાણે કહેવું. અને મનથીએ ભાવ રાખવો એ તમારા સામર્થ્યને વધારનાર છે. આજ સુધીમાં તમારામાં જેટલું સામર્થ્ય આવ્યું છે તે લાવનાર તમે જ છો, અને તેને વધારવું એ પણ તમારા જ હાથમાં છે. તે ગમે તેટલું વધી શકે એમ છે, પણ જ્યારે તમે પોતે તેને વધારો છો તો જ તે વધી શકે છે, અને તે પોતાને આવી મળના કાર્યને હૃદયપરાંત માની લેવાથી વધતું નથી. તમે તેનાથી મોટા છો, કામની હદકરતા તમારા પોતાના સામર્થ્યની હદ અધિક છે એ પ્રકારે માનવાથી જ તે સામર્થ્ય વધે છે.

* * * * *
તમારા બાહ્ય અથવા પ્રત્યક્ષ જીવનમાં જે કંઈ પ્રત્યક્ષ કરવાની ઇચ્છા હોય તેને માટે પ્રથમ તમારા આંતર જીવનમાં પ્રત્યેક જાતનું રૂપાંતર અથવા ફેરફાર થવો જોઈએ. જે કંઈ તમારે સ્થૂલમાં પ્રત્યક્ષ કરવું હોય તે પ્રથમ તમારા અંતરમાં-સૂક્ષ્મમાં-પ્રત્યક્ષ થવું જોઈએ. અખંડ પ્રગતિ અને શાશ્વત શક્તિને માટે આ એક મુખ્ય નિયમ છે. તમારે જેવા થવું હોય તેવા તમને પ્રથમ રચો, અને પછી બીજી વસ્તુએને તમારે જેવા પ્રકારની ફરવી હશે તેવા પ્રકારની કરવાનું તમારામાં બળ, હૃદ્ધિ અને શક્તિ પ્રાપ્ત થશે.

જે મનુષ્ય પોતાનામાં ફેરફાર કર્યાવિના ખીજ પ્રસંગો કે વસ્તુ વગેરેમાં ફેરફાર કરવા યત્ન કરે છે, તે યત્ન બીજો કે એવા કોઈ પણ આધારવિના છાપડું ઉઠું કરવાના યત્ન જેવો હોય છે. તમને પ્રાપ્ત થતી વસ્તુઓ, સ્થિતિઓ, સંજોગો વગેરે જેવા તમે હો છો તેવા પ્રકારની આવી મળે છે. ઉપર ઉપરથી તમે તમને પોતાને જુઓ તો તેવું કારણ તમને મળી આવતું નથી. તેમ છતાં તેના કારણરૂપ તમે જ હો છો. અને એ તમને ત્યારે જ સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે તમે તમારામાં ફેરફાર કરો છો.

* * * *

કેટલાક પ્રસંગે અથવા કોઈ કોઈ સમયે એવું થઈ આવે છે, કે જ્યારે કશામાં ચિત્ત પરોવાતું નથી, અને કોઈ વાતે ગમતું નથી. પરંતુ તે વખતે ભૂલ એક જ જગ્યાએ થતી હોય છે, અને તે દૃષ્ટિબિંદુની જગ્યા છે. મનુષ્ય જ્યારે અયોગ્ય પ્રકારના દૃષ્ટિબિંદુને ધારણ કરે છે, ત્યારે તેને સઘળું જ પ્રતિકૂલ દેખાય છે. મનુષ્ય જ્યારે અધકારમાં હોય છે ત્યારે તેને સઘળું જ અધાર્મિક દેખાય છે. પરંતુ પ્રકાશમાં આવવું સંભવિત છે, અને અધર્મ પ્રકાશમાં રહેવું પણ સંભવિત છે. તથા મનુષ્ય જ્યારે પ્રકાશમાં આવે છે ત્યારે તેને સઘળું પ્રકાશમય, અને સઘળું મૃદ્યવાન જણાય છે. તમારી દૃષ્ટિને પકડો અને આ ક્ષણે જે પ્રતિકૂલ જણાય છે, તે ખીજ જ ક્ષણે અતિકૂલ જણાશે. કોઈ પણ વસ્તુને જેવા રૂપમાં તમે ગ્રહણ કરો છો તેવા પ્રકારના ફલને તે પ્રયત્નપણે ઉપજાવે છે અને તેથી કોઈ પણ વસ્તુ પ્રતિકૂલરૂપે જણાતાં તત્કાલ જૂઠા પ્રકારના દૃષ્ટિબિંદુથી તેને જુઓ, અને પછી તે તમને પ્રતિકૂલરૂપે નહિ જણાય.

* * * *

પ્રત્યેક દિવસ, અથવા વધારે સાડું તો દિવસમાં કેટલીક વખતે, થોડી ક્ષણ પણ અંતર્મુખ થવાના અભ્યાસને કદાપિ છોડી દેવો નહિ. અને ન હોય તો પાડવો એ સ્પષ્ટ કરવાની તો કોઈ અગત્ય જ નથી. મન તથા વિચારોને થોડા થોડા સમયના અંતરે અંતર્મુખ કરવાથી મન નિર્મલ થાય છે. અને વિચારના ગુણધર્મ (Qualities) માં સુધારો થાય છે. તે જ પ્રમાણે તે મનુષ્યના સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરે છે. કેમકે આંતર જૈતન્યમાં અંતર્મુખ થવું એ જૈતન્યના વિશાલ સામર્થ્યનો સ્પર્શ કરવા સરખું છે. જૈતન્ય અથવા પરમતત્ત્વમાં અંતર્મુખતા થતાં સર્વ કરણો અત્યંત પુષ્ટિને પામે છે અને જે કંઈ સર્વોત્તમ હોય છે તેનો જ આવિષ્કાર કરે છે.

* * * *

જ્યારે કેવલ સામર્થ્યમય અથવા મૃદ્યવાન જીવન એ એક જ યથાર્થ જીવનરૂપ મનાઈ આપણા દૃષ્ટિબિંદુમાં સ્થિર રહે છે, અર્થાત્ તેવા જ જીવનને જ્યારે આપણે આપણા પોતાના જીવનરૂપે જોઈએ જાણીએ છીએ, ત્યારે પ્રત્યેક વિચાર, પ્રત્યેક પ્રયત્ન, અને પ્રત્યેક અનુભવ આપણા જીવનને સામર્થ્યમય અથવા મૃદ્યવાન કરે છે, અને એ મૃદ્યવાન જીવન એ જ યથાર્થ જીવન છે કે જે મનુષ્યના સમગ્ર અંશમાં પાસ્તવ મૃદ્ય અથવા મહત્ત્વને અખંડિતપણે પ્રકટાવે છે. એ જીવન શરીર મન કે આત્માઉપર આધાર રાખી રહેતું નથી. પણ એ ત્રણમાં રહેલી સઘળી વસ્તુને તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ

કરી શકાય એવા રૂપમાં બદલી નાંખે છે. એ જીવન દરેક વસ્તુમાંથી સર્વોત્તમને શોધી કહાડે છે, અને એ સર્વોત્તમનો તે જીવન સર્વોત્તમ પ્રકારે ઉપભોગ કરે છે. અને તેથી જીવનની શ્રેષ્ઠતાપ્રતિ સર્વ પ્રકારે લક્ષ રાખવું એ કેટલું અગત્યનું છે, એ સહજ સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

* * * * *
જ્યારે મનુષ્યનો થોડો જ અંશ કાંઈપણ કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય કરે છે, ત્યારે ઘણે ભાગે તેના પ્રતિકૂલ કાર્યમાં જ વહી જાય છે. અને તેનું કારણ એ છે કે એમ કરવાથી તે પોતાના નિશ્ચયને માત્ર બાહ્ય મનહિપર જ વાળે છે, અને તેથી આંતર મનને તેની પૂર્વની જીની ધ્રુજાઓ અને તેના પૂર્વના જીના પ્રકારના વસ્તુ પ્રમાણે જ વર્તવા દે છે. આ પ્રમાણે બાહ્ય મન જ્યારે જૂઠ્ઠા વ્યાપારમાં જોડાય છે, ત્યારે આંતર મન તેના પૂર્વના જીના જ વ્યાપારમાં જોડાયેલું રહે છે. અને તેથી તે બે શક્તિઓ વિરુદ્ધ કાર્ય કર્યે જાય છે. બાહ્ય મનમાં વિરુદ્ધ પ્રકારની ધ્રુજાઓ રચાવા છતાં પણ આંતર મનની ધ્રુજાઓ તેમના પૂર્વના બાંધેલા ધોરણે જ પ્રવર્ત્યા કરતી રહે છે. આથી ઉભયના સહકારિ બન્નેથી જે કંઈ કાર્ય થઈ શકે એમ હોય છે, તે પછી નથી થતું, અને મનુષ્યનું બળ વહેંચાઈ જાય છે. તથા પરિણામે આંતર મનની ધ્રુજાનુસાર જ ક્ષણ પ્રકટે છે. કેમકે તે બલવાન હોય છે. તેથી કંઈ પણ કાર્ય કરવામાં કેવલ બાહ્ય અથવા સ્થૂલ મનનો જ આધાર લેવાની જરૂર નથી, પણ બાહ્ય તથા આંતર એ ઉભય મન અથવા મનના સમગ્ર અંશનો આધાર લેવાની અગત્ય છે.

* * * * *
સ્થૂલ અથવા બાહ્ય મન પોતાના લક્ષ (attention) ને પોતાના સમગ્રની ચક્તિપ્રતિ વાળીને તેની ધ્રુજા અથવા ક્રિયાને ફેરવી શકે એમ નથી, અર્થાત્ આપણું બાહ્ય મન આપણી ધ્રુજાઓ તથા ક્રિયાઓઉપર સ્વામિત્વ સ્થાપીને તેમાં ધારે તેવો ફેરફાર ઉપગમી શકતું નથી. આપણા ઉપર સ્વામિત્વ સ્થાપનાર અથવા મનુષ્યને નિયમન કરનાર તો તેનું આંતર મન જ છે, તેથી એ સ્પષ્ટ જ છે કે મનુષ્યનું સ્થૂલ મન જે કંઈ કરવાનો નિશ્ચય કરે છે, તે નિશ્ચયને જો આંતર મનમાં એકાગ્ર કરવામાં અથવા સ્થાપવામાં આવે છે તો એ સ્થૂલ મનની જો ધ્રુજાઓ અથવા નિશ્ચય હોય છે, તે પ્રમાણે જ થાય છે. તેથી જેમણે કંઈ પણ ધારેલું કાર્ય કરવું છે, તેમણે માત્ર કાર્ય તેમના બાહ્ય મનને સોંપીને જ ખેસી રહેવાનું નથી, પણ તે કાર્યના વિચાર તથા તે કાર્યના સ્વરૂપને અને તેના નિશ્ચયને આંતર મનમાં દૃઢપણે સ્થાપવાની અગત્ય છે. અને એ જો જ્યારે મળે છે ત્યારે મનુષ્યના મનનો મોટો અંશ મળ્યો એમ કહી શકાય છે.

* * * * *
જે કંઈ તમારે જોઈતું હોય તે મેળવવામાં તમે નિષ્ફળ થાઓ, તો તે સમયે ખેદનો સ્વીકાર કરશો નહિ, કોઈ પણ પ્રસંગે અસતોષનો ઉદ્ભાવ દર્શાવશો નહિ. કેમકે પ્રત્યેક પ્રસંગે અને ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ તમારાથી જો નેટલા સર્વોત્તમ થવાનું નિરંતર જારી રાખવાથી તમે કંઈપણ ઉત્તમ અથવા વધારે સારાને અવશ્ય પ્રાપ્ત થાઓ છો. ખેદ પામવો અથવા નિરાશ થઈ જવું એ કોઈપણ વસ્તુ ઉપરના તમારા કાષ્ટને ખોઈ ખેસવાસરખું છે, અને એ કાષ્ટને પુનઃ મેળવવાને માટે ઘણો સમય અને સવિશેષ યત્ન કરવાનો રહે છે.

પરંતુ પૂર્વપ્રમાણે દૃઢ નિશ્ચય અને શ્રદ્ધાને અખંડ કાયમ રાખવાથી પ્રથમકરતાં પણ વધારે કામ આવે છે, અને પછી સઘળા પ્રકારની અનુકૂલતા થવામાં માત્ર થોડા સમયની જ અપેક્ષા રહે છે.

*

*

*

*

કોઈએ પણ નિરાશા, અર્થેયને પ્રાપ્ત થવાની કે અસંતોષ અથવા હિંસા પામવાની અગત્ય નથી. નિરાશાવાળું મન દુર્બલ ગણાય છે, અને તેથી તેના પ્રતિ જે કંઈ વિશ્વ કે પ્રતિકૃતતા આવે છે, તેના સંમુખ થઈ શકવાનું તેનામાં બલ હોતુ નથી. જે મન ધૈર્યને, પ્રસન્નતાને તથા શ્રદ્ધાને પોતાનામાં ધારણ કરી રાખે છે, તે પ્રત્યેક વિશ્વને ટાળીને ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગમાંથી પણ નિર્ભયપણે પાર ઉતરી જાય છે. કેમકે તેનું મન જ અખંડ બલવાન રહી શકે છે—તેના મનમાં જ અંતર્ધર્મ બળ ટકી રહે છે. નિષ્ફલતાનું મુખ્ય કારણ કટોકટીના પ્રસંગમાં મનનો નિરાશ થઈ જવાનો જે સ્વભાવ છે તે જ છે. તેમ થવાથી એ દુર્બલ અને અવ્યવસ્થાવાળું મન એટલું બધું તો ગભરાઈ અને મુઝાઈ જાય છે કે તે પોતાની તુલનાશક્તિ, ન્યાયશક્તિ તથા સામર્થ્યને અત્યંત પ્રમાણમાં ઘુમાવી બેસે છે. અને જ્યારે આપણને વિકટ પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આપણને સર્વોત્તમ તુલના અથવા ન્યાયબુદ્ધિ અને સર્વોત્તમ સામર્થ્યની અગત્ય પડે છે. તેથી તેવા પ્રસંગોએ આપણા મનને લેશ પણ દુર્બલ, નિરાશ કે અવનત થવા દેવું નહિ, અને તે અભ્યાસથી થઈ શકે છે. અમુક પ્રકારના ચિંતનથી મન જેમ દુર્બળ નિરાશ અને દમાઈ ગયા જેવું થાય છે તેમ અમુક પ્રકારના વિચારથી, ચિંતનથી, ઘોષણાથી, લાવનાથી, તથા નિશ્ચયથી તે મન બલવાન અને ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગના પણ સંમુખ અથવા બલવાળું રહે છે. વિચાર અને તેના વિવિધ સ્વરૂપો મનના આહારની વિવિધ વાનીઓ છે. અને તેથી તેને પુષ્ટ કરવાને તે આહાર જ શ્રદ્ધા કરવો જોઈએ.

*

*

*

*

જો તમારે નિરાશાને છોડીને તમારામાં ધૈર્યનો ઉદય કરવો હોય, મનને શ્રદ્ધામય બનાવવું હોય તો એ લક્ષમાં રાખજો કે તમને જે કંઈ પ્રસંગ આવી મળે તેના સંમુખ ઉભા રહેવાને તમે પૂરેપૂરા બળીયા છો. અને વળી એ પણ સ્મરણમાં રાખજો કે જે કોઈ પણ સમયે નિષ્ફલતાને આદર નથી આપતો, દુર્બલતાને આવકાર નથી દેતો, તેને સઘળી વસ્તુ—મનુષ્ય કે પદાર્થ—સામર્થ્ય ધીરવાને માટે તત્પર છે. તમારા અભિના ઉપરના પટઉપર સર્વપ્રકાશ ન જણાવતો હોય તો તે અભિના પૃથ્થ લાગમાં—તેના અંતર્ભાગમાં—દષ્ટિ કરો. તમે દષ્ટિ નાંખી શકશો. વળી એ જ પ્રમાણે તમે તમારા પોતાના પ્રકાશને સ્પર્શ શકો એમ છે, તમારા પોતાનામાંથી પ્રકાશને ઉપજાવી શકો એમ છે. તમે સ્પર્શ તો પ્રકાશઉપર સંયમ કરવાથી, તેનાઉપર જ તમારા સમગ્ર લક્ષને સ્થાપવાથી, તમારા વિચારો અધિક પ્રકાશિત થાય છે. અને તેવા વિચારો તમારા મનના સમગ્ર પ્રદેશમાં પ્રકાશને પ્રસારશે અને તમારા મનને એવું તો વિશુદ્ધ તથા શુભ કરી શકશે કે જેથી તમારા આગળ જવાના માર્ગને તમે બહુ જ સુગમપણે જોઈ શકશો. મનની આ તેજસ્વિતાને પામનાર મનુષ્ય પોતાના ઉન્નતિપંથને એવો તો સ્પષ્ટ રૂપમાં જુએ છે, કે જે જોતાં તેને પછી કરી જ શકે છે અગત્યપણું કે ભ્રાંતિ રહેતી નથી.

*

*

*

*

ધૈર્ય સમય અથવા વિકટ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તમારાથી જેટલા સર્વોત્તમ બની શકાય એટલા બનો. જે તમે તમારાથી બને તેટલા સર્વોત્તમ બનશો તો પ્રત્યેક પ્રસંગ તમારા સંબંધમાં આવતી સઘળી વસ્તુ વધારે સારી બનવા તરફ વળશે, પણ જો તમે જ અધઃપતન પામ્યા કરશો, તમે જ જો નીચે અને નીચે ગતિ ક્યાં કરવાનું કામ રાખ્યા કરશો તો સંઘળી વસ્તુઓ પણ તમારી સાથે નીચે અને નીચે જ ઉતરતી જશે, અને પરિણામે સઘળું વિનાશ પામશે. તમને પ્રાપ્ત થયેલાં પ્રસંગ અથવા સ્થિતિના નિયામક તમે છો, એ વાત તે સમયે લેશ પણ ભૂલશો નહિ. એ ભૂલવાથી જ તમે દુર્બલ બનો છો, અને દુર્બલ બનવાથી તમે નીચે પડતા બન્યો છો. તમને પ્રસંગો ગમે તેવા પ્રાપ્ત થાય, તમારા આસપાસના સંબંધો ગમે તેવા પ્રકારના જણાય તેપણુ જેવી રીતે તમે બન્યો છો તેવી જ રીતે તમને પ્રાપ્ત પ્રસંગ વા સ્થિતિ પણ બન્ય છે. તમે નીચે નીચે બન્યો છો, તો તે પોતાની વિકટતાના ભયંકર રૂપને પ્રકટાવતી નીચે અને નીચે અર્થાત્ વધારે અને વધારે દુર્ઘટ રૂપમાં તમારી સાથે આવે છે, અને જો તમે ઉંચે બન્યો છો તો એ જ પ્રસંગ વા સ્થિતિ પોતાનામાં રહેલી ઉત્તમતાને તથા અપૂર્વતાને પ્રકટાવતી તમારી સાથે ઉંચે આવે છે. ક્યાં જવું તે તમારી ઇચ્છાની વાત છે. તમારા હિતની વાત તો એ જ છે કે તમારે ઉચ્ચ દિશામાં અધિક ઇવનપ્રતિ, અધિક બળપ્રતિ, મનની અધિક તેજસ્વિતાપ્રતિ, અધિક દદાગ્રહપ્રતિ, અધિક વૈર્યપ્રતિ, અધિક પ્રસન્નતાપ્રતિ અને અધિક શ્રદ્ધાપ્રતિ જવું. જે કાલે શ્રદ્ધા નિષ્ફળ થતી અથવા ડગતી જણાય તે સમયે પૂર્વના કરતાં પણ અધિક શ્રદ્ધાને ધારણ કરો. ઉંચે અંદો અને ઉચ્ચતર વિચારમાં અને બલવત્તર વિચારમાં રહો. અને મનની તથા આત્માની બલવત્તમ સત્તાપ્રતિ અત્યંત પૂર્ણતાથી અભિમુખ થાઓ, અને એ ઉપરાંત અનંત તરવમાં વિશ્વાસવાળા, થાઓ તથા તેના જ આધારને ગ્રહણ કરો. બ્યાં સુધી મનુષ્ય જે કંઈ પૂર્ણ પરમ અથવા સર્વોત્કૃષ્ટ છે તેમાં મન વાણી અને ક્રિયાવડે અખંડ જોડાયેલો નથી રહેતો ત્યાં સુધી તે કોઈ પણ રીતે સર્વોત્તમ બની શકતો નથી. આ માત્ર કલ્પના અથવા અંધ મંતવ્ય નથી, પણ તે સમગ્ર અંશથી સચ્ચાંશ (Scientific) છે.

ધાર્મિક જીવન.

પુણ્યાન્નુપુણ્યધિવ્યેક્ષણતત્ત્વયોગિ

વ્રજાવલોકનધિયં ન જહાતિ યોગી ।

સંગીતતાલલયવાગવશંગતાગિ

મૌલિસ્થકુંભપરિરક્ષણધીર્નટોવ ॥ વરાહોપનિષદ્.

પ્રિય સાધક બંધુઓ:—

ધર્મનાં સામાન્યવિશેષ સ્વરૂપોને શુદ્ધિમાન પુરો અને સુષ્ણ સ્ત્રીઓ બને છે. તેમાં નાં કેટલાં યોગ્ય મનુષ્યો યથાર્થ ધર્મમય ઇવન ગાળનાર હોય છે ? પાકશાસ્ત્ર ભણી બૂદા બૂદા પ્રકારની બોજાસામગ્રી કેવી રીતે ધાય છે તે જાણનાર, પરંતુ કોઈ દિવસ ખીચડી કરવાનો પણ અભ્યાસ જોણે સિદ્ધ કર્યો નથી તેવા મનુષ્યકરતાં માત્ર સારી રીતે નિત્યની

રસોઈ કરી જાણનાર, પરંતુ મોટી સામગ્રી થી રીતે ખનાવવી તે નહિ જાણનાર બોજન-જન્ય સુખને વધારે પ્રકટ કરી શકે છે. આથી કેવળ જ્ઞાનકરતાં અલ્પ અનુભવમય જીવન વધારે સુખપ્રદ ગણાય છે. છઠ્ઠા પાણીના અવલોકરતાં ગંભીર સરોવર સ્નાનાદિની વધારે અનુકૂલતા સિદ્ધ કરાવી આપે છે. પશુ આ કાળનું બલ એવું છે કે અનુભવની ઉંડાઇને બદલે મનુષ્યો જ્ઞાનનો વિસ્તાર વધારે પસંદ કરે છે. આ કેવલ બુદ્ધિમય અર્થાત્ જ્ઞાનમય જીવન અને અનુભવમય અર્થાત્ તન્મયજ્ઞાનમય જીવનના સ્વરૂપ અને ફલમાં મોટો ભેદ હોય છે. આ કારણથી રાત્રિદિવસ ઘરાકાશ, મહાકાશ, રજઝૂસર્પ ઇત્યાદિ કર્ણકદુ શબ્દધારાનું રટણ કરનાર અનુભવશૂન્ય વેદાન્તી પંડિતકરતાં હાથુભર હરિરસનો આસ્વાદ કરનાર પવિત્ર ભક્તજન્ય વધારે વેદાન્તના રહસ્યને જાણે છે, અને તેથી વધારે સ્તુત્ય અથવા પંથ છે.

આપણા જીવનનું રહસ્ય કેવલ બુદ્ધિમાં અર્થાત્ જ્ઞાનભૂમિકામાં નથી, પરંતુ આપણા અંતરત્તમ સ્વરૂપમાં રહેલા અપરોક્ષ અનુભવપ્રવ્રમમાં તથા આપણી ગુપ્ત અથવા નિગૂઢ દશામાં રહેલી જ્ઞાન, ઇચ્છા અને ક્રિયાશક્તિના સમતેજ વિકાસમાં છે. આપણી સ્વાભાવિક સર્વપ્રાણીપદાર્થને વિશદ કરનાર જ્ઞાનશક્તિનો આવિર્ભાવ કરનાર આપણી બુદ્ધિ એક સાધન માત્ર છે; અને તેના પરપ્રદેશમાં આપણા આત્માને જ્ઞાનપ્રકાશ કેઈ વિશક્ષણ રીતે પ્રકાશે છે ધરમાં સાદી રીતે ગોઠવેલાં દર્પણો સૂર્યાદિના પ્રકાશના અભાવે કેઈ પણ પ્રકારના અજવાળાને અથવા શાભાને આપતાં નથી; પરંતુ સૂર્યનો સ્વાભાવિક પ્રકાશ મહાકાશરૂપ અજવાળામાં પ્રસારને પામી ધર અને તેમાં રહેલાં દર્પણોને સતેજ કરે છે, તેવી રીતે બુદ્ધિના પર ભાગમાં રહેલું આત્મજ્યોતિ બુદ્ધિને અને તદ્દ્વારા સર્વને તેજોમય—જ્ઞાનમય—ખનાવે છે. આત્માની સ્વાભાવિક જ્ઞાનશક્તિ અપરોક્ષ અનુભવરૂપ છે, અને બુદ્ધિદ્વારા પ્રકટ થતી તે શક્તિ પરોક્ષ અનુભવરૂપ છે. આપણા જીવનનાં જ્ઞાન, ઇચ્છા અને ક્રિયારૂપ ત્રણ સૂત્રો તે અધ્યાત્મતત્ત્વસાથે સંધાયેલાં છે, તે તત્ત્વ મહાકાશરૂપ છે, અને બુદ્ધિ આદિ ઉપાધિઓ એ ત્રણ શક્તિઓને પ્રકટ કરનાર નિર્જલ સાધનો છે. ધરમાં મૂકેલું દર્પણ પ્રકાશપ્રત્યે ધરમાં રહેલા પદાર્થોને જ અભિચ્ચક્ટ કરે છે, પરંતુ મહાકાશમાં પ્રસરેલો સૂર્યપ્રકાશ સમગ્ર વિશ્વને પ્રકટ કરે છે, તેવી રીતે કેવલ બુદ્ધિનું શરણ લેવાથી બુદ્ધિની આ પારના અર્થાત્ બાહ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન આપણે મેળવી શકીએ છીએ. પરંતુ આપણા સાક્ષી આત્માનો આશ્રય કરવાથી આપણે બુદ્ધિના પાછલા ભાગમાં રહેલા વિશ્વને અંતઃસંવેદનથી અથવા સદૃશ ઉપલબ્ધિથી (intuition) ઘણી સારી રીતે જાણી શકીએ છીએ.

આ દૃશ્ય પ્રપંચરૂપ નાટકમાં બુદ્ધિ એક નેપથ્યનો પડો છે. રંગભૂમિઉપર જે રંગ-બેરંગી પ્રસંગો બને છે તેની કારણસામગ્રી નેપથ્યના પાછલા ભાગમાં હોય છે આ સામગ્રી નાટકનાં પાત્રો સારી રીતે જાણી શકે છે, કંઈ પ્રેક્ષકો જાણતા નથી, કારણ કે તેમની દૃષ્ટિ પડાને ભેળીને યથાર્થ સામગ્રી જોઈ શકતી નથી.

જેમ દિલ્લાપાલિક ઉભય લાપાનો રસ લઈ શકે છે તેમ બુદ્ધિના આ પાર અને પેલે પાર ગમનાગમન કરવાની શક્તિવાળા તરવર પુરુષો આ વિશ્વના સ્થૂલસૂક્ષ્મઆત્મકરોને કરામલકવત્ અનુભવે છે. નેપથ્યની આ બાજુ ભજવાતું સંસારનું કરણરસપ્રધાન નાટક બુદ્ધિથી પરપ્રદેશમાં દૃષ્ટિ નાંખનારને નિદ્રા થાય છે. આપણા જીવનનાં ઉંડા મંથા-

ને પ્રકટ કરનારી આ અંતઃસવેદન અથવા સદગ ઉપલબ્ધિરૂપા શક્તિ ધાર્મિક આત્માઓમાં પ્રકટ થાય છે. આથી ધર્મના સામાન્યવિશેષ, જ્ઞાનકરતાં ધર્મમય જીવન ગાળવાની કલા આપણા શિષ્ટ પુરુષોએ વધારે પસંદ કરી છે. આ કલા ધાર્મિક આત્માઓની જીવનકીલામાંથી અને તેમની સ્વચ્છંદ અનુભવઉર્મિઓ જે તેમની પ્રત્યક્ષ વાણીમાં અથવા પ્રથોમાં ઉછળે છે તેમાંથી મેળવવાની હોય છે.

તત્ત્વજ્ઞ ભર્તૃહરિ યથાર્થ કહે છે કે ઈર્ષ્યેષ્ણહીનાઃ પશુભિઃ સમાનાઃ ધર્મવિના મનુષ્યો પશુસમાન જ છે, અર્થાત્ મનુષ્યનું અને પશુનું વિભેદક ચિન્ન અર્થાત્ ભેદજનક ઉપાધિ શરીર નથી પરંતુ ધર્મ છે. આ ભૂમંડલઉપર આ બે અક્ષરના રાખેલા રહસ્યને જાણવા અસાધારણ પ્રયત્નો થયા છે, થાય છે અને થશે. આ પ્રયત્નોએ ઇતિહાસનાં પાનાંને પ્રસંગે શોકમય, પ્રસંગે આનંદમય, પ્રસંગે ઉપહાસમય અને પ્રસંગે આશ્વાસનમય બનાવ્યાં છે. પ્રસંગે આ પ્રયત્નોએ વિજ્ઞાનની વૃદ્ધિને અટકાવી છે, અને પ્રસંગે આ પ્રયત્નોએ વિજ્ઞાનની જ્યોતિ આજપર્વત ટકાવી રાખી છે. આ સમયો પરિણામ જીવિને શરણુ યદ્ધ ધર્મ સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નોથી પ્રકટ થયો છે. જ્યાં જીવિના પર ભાગમાં રહેલા સ્વરૂપનું શરણુ યદ્ધ ધર્મમય જીવન ગાળવા પ્રયત્નો થયા છે ત્યાં આશ્વાસન, શાંતિ, તૃપ્તિવિના અન્ય કંઈ જાણ્યું નથી.

આપણા પ્રાસ પુરુષોએ આપણા ધર્મને અને પ્રાણીમાત્રના ધર્મને એક પુરુષની મતિને અધીન બનાવ્યો નથી. તેઓ ધર્મનું ખીજ પરમાત્મા અર્થાત્ પ્રાણીમાત્રના શુદ્ધશયમાં રહેલા ચૈતન્યધન સ્વરૂપમાં સમાયેલું માને છે; અને તે ખીજ લિપ્ત દેશકાલમાં સર્વજ્ઞ આર્ય અંતઃકરણમાં અંતઃસવેદનરૂપે અંકુરિત થાય છે. તે અંકુર ક્ષુતિરૂપ ગણાય છે અને તે શાશ્વત ધર્મની શાખારૂપ મર્યાદાઓ દેશકાલાનુસાર ધાર્મિક મર્યાદાઓ સ્થાપે છે, અને તેને સ્મૃતિઓ કહે છે; તે શાખામાંની કઈ શાખા અમુક પ્રબળે અથવા અમુક વ્યક્તિને અનુકૂલ પડશે તે વાર્તા જ ઇતિહાસદ્વારા સિદ્ધ કરવામાં આવે છે, અને અંતમાં શિષ્ટ પુરુષોના આચારને ધર્મના જાપકતરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ધર્મનો આત્મા સર્વજ્ઞ એક છે, તોપણ દેશકાલ અને પાત્રતરફ લક્ષ્ય કરી આચરણીય ધર્મ ક્ષુતિસ્મૃતિઇતિહાસપુરાણ અને શિષ્ટજનોના આચારથી નિયંત્રિત થાય છે. આ નિયંત્રણ ધર્મવૃક્ષના રસને મુકવી નાંખવાઅર્થે નથી, પરંતુ તે રસને આપણી શારીર, મનોમય, અને અધ્યાત્મરૂપ ધર્મવૃક્ષની શાખાઓમાં જોઈએ તેટલો પ્રસરાવવા અર્થે હોય છે. આ પ્રસારે ધર્મનું એક સનાતન સ્વરૂપ અને ખીજું સાંપ્રદાયિક સ્વરૂપ બંધાય છે. પ્રથમ સ્વરૂપ આત્મરૂપે રહે છે, અને ઇતર સ્વરૂપ શરીરરૂપ રહે છે. જેમ રાજ્યનીતિના પુરુષો Party politics અર્થાત્ પક્ષમય રાજ્યનીતિને રાજ્યતંત્રના નિર્વાહમાં ઉપયોગી ગણે છે, કારણ કે એક જ વિચારને પ્રધાન રૂપ આપી રાજ્યતંત્ર ચલાવવામાં આવે તો રાજ્યનૈતિક એક દેશમાં ધસડાઈ જાય અને લિપ્ત મતિ અને લિપ્ત આરાપવાળા મનુષ્યોના સમુદાયરૂપ પ્રબળ સામાજિક શાંતિ અનુભવે નહિ; તેમ પ્રાણીમાત્રના આત્માને સતેજ રાખનાર સનાતન ધર્મ અવિચ્છિન્ન સંપ્રદાયધર્મના અભ્યાસવિના શુષ્ક, નીરસ અને મેલો પડી જાય, અને પરિણામે અનેક ધર્મની વિચારમય તુલના કરવામાં ધર્મનો સમાસ યદ્ધ

રહે, અને ધર્મનું અસાધારણ ફલ જે મનુષ્ય આત્માને પરમ શાંતિ આપવાનું છે તે હુમ ધાય. આ કારણથી આપણાં શાસ્ત્રોમાં:—

સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ।

તાનદૃક્તસ્તવિદોર્નર્મદાન્ કૃત્સ્તદ્વિજ્ઞ વિચાલયેત્ ॥

સ્વધર્મમાં મરણ સારું, પણ પરધર્મ કય લાવનાર છે. - સર્વાંશ જાણનાર તત્ત્વજ્ઞ અદ્યક્ષ મનુષ્યોના ધર્મસંબંધી નિર્ણયોના ભંગ નહિ કરવો વગેરે સાવધ રાખનાર વાક્યો જોવામાં આવે છે. હિંદુધર્મની મહત્તા એટલામાં જ છે કે તે પરધર્મોપ્રતિ માનદંત્રીથી જુએ છે, તે તે ધર્મમાં ઉછરેલાં મનુષ્યોને તે તે ધર્મના ઉચ્ચગ્રાહો સિદ્ધ કરવા પ્રયોગે છે; અને પોતાનો ધર્મ જ સર્વમાન્ય હોવો જોઈએ અને સમગ્ર પ્રજા તે જ ધર્મ સ્વીકારે એવી દુરાશા અને મૂર્ખતાને પ્રકટ કરતો નથી. તેની સાથે સ્વધર્મમાં જન્મેલી પ્રજાને સર્વ સંપ્રદાયધર્મોના આત્મમૂલ સનાતન ધર્મનું અખંડ જ્ઞાન કગાવે છે. હિંદુધર્મના આ ઉદાર આત્માને લીધે એના સંપ્રદાયોમાં સનાતન ધર્મનું સ્વરૂપ જેવું જળવાયું છે તેવું ઘટતર ધર્મોમાં જળવાયું નથી. હિંદુ ધર્મે પરધર્મોએને પોતાની મર્યાદામાં લાવવા તરવાર તાણી નથી, જે કે સ્વરક્ષણ કરવા કમર કસી છે; પોતાની સાથે વિરોધ બાંધનાર જૈન અને બુદ્ધ પ્રજોના અનુયાયીઓને સમાજના સુખમાંથી તેણે ખાતલ કર્યા નથી. આ પ્રમાણે પરમતસદિષ્ઠ્યુતા આપણા આર્યધર્મે જેટલી ખતાવી છે, તેટલી શાંતિના પ્રસારક દૈવી મહાત્મા (Apostle of Peace) ક્રીસ્ટના અનુયાયીઓએ દર્શાવી નથી.

ધાર્મિક જીવનના બીજા મૂલ અંશો સનાતન ધર્મમાં રહેલા છે. તે અંશો ગમે તે દેશ-કાલમાં યથાર્થ ધાર્મિક જીવન ગાળનારમાં ઓતપ્રોત થયેલા હોય છે, આપણે ઉપર કહી ગયા તેમ બુદ્ધિના પરદેશમાં ક્ષણસર વિરામ લેવાની શક્તિ જ્યાં સુધી પ્રકટ થઈ ન હોય પાંસુધી યથાર્થ ધાર્મિક જીવન ગણાતું નથી. આપણા અમૂલ્ય સ્વરૂપપટની એક કોરમાત્ર જાગૃતકાલીન જ્ઞાનદશામાં પ્રકટ થાય છે, પરંતુ પટનો મોટો કીમતી ભાગ કોરની પેલી માલુએ હોય છે. લેસ અથવા કોર પટની શોભારૂપ છે. પટનું કાર્ય સારે તેમ નથી. તેવી રીતે જાગૃતકાલીન જ્ઞાનની મર્યાદા જે કે વિશાલ લાગે છે તેપણુ અત્યંત જુદું છે, અને માંતર સંવિત્ પટના પ્રમાણમાં નહિવત્ છે. ધાર્મિક જીવનના બીજા મૂલ અંશોમાં પ્રથમનો મંશ હવે સ્પષ્ટ થયો હશે. આ પ્રત્યક્ષ દૃશ્ય જગત્ જેમાં આપણે બુદ્ધિમય જીવન ગાળીએ શીએ, જેને આપણે પરમસત્ય માની એકા છીએ, અને જેનાથી પર કંઈ નથી, અથવા ને છે તો તે અનુભવમાં આવતું નથી, તે જગત્ના પરભાગમાં એક અધ્યાત્મતત્ત્વનો અમ-દિ મહાસમુદ્ર વિદ્યસી રહેલો છે, અને એ સમુદ્રની ચૈનન્યમય તરંગાવલિ આ બાજુ જ-તસાથે અચકાઈ બાજુ જગત્ને સત્યપણું અર્પે છે. આ તત્ત્વને આપણે જૂમા, બ્રહ્મ, પર-ાત્મા ઇત્યાદિ શબ્દથી ઓળખીએ છીએ. પરધર્મના પણ રહસ્યવિત્ પુરુષો જિજ્ઞાસુ-ાં આ તત્ત્વનો સ્વીકાર કરે છે.

બુદ્ધિના પરભાગમાં રહેલું આ જૂમારૂપ અધ્યાત્મતત્ત્વ આપણાથી જિન્ન નથી, પરંતુ ની સાથે આપણો અબેદમય સંબંધ છે. કેટલાક સામાન્ય અર્થાત્ સરખાપણાનો સંબંધ

સ્ત્રીકારે છે. ગમે-તે સંબંધ સાથે હોય તેપણુ આપણા આત્મતત્ત્વ સાથે-તે પરમતત્ત્વનો અતીવ નિકટનો અભેદસંબંધ છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે. આ સંબંધને જાગૃત કરવો એ ધાર્મિક જીવનનો પરમ આશય છે.

આપણો સ્વાભાવિક નિલસંબંધ અભિરૂપિત કરવારૂપ પ્રવૃત્ત ધાર્મિક જીવનનો ત્રીજો અંશ છે. જેટલા પ્રમાણમાં આ બે તત્ત્વનો પોગ, અનુસંધાન અથવા તન્મયતાસિદ્ધ થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં બાહ્ય જગતસાથે સંબંધ કરનાર અભિમાનીમાં નૂતન બંધ પ્રકટ થવું હોય એમ જણાય છે. વસ્તુતઃ તેની જ્ઞાન, ઇચ્છા અને ક્રિયાશક્તિઓ સુષ્પત્ત્વ હતી તે જાગૃત પામી પરમવિકાસને પામતી ચાલે છે; અને તેની અસર સ્થૂળ જગતના અતિક્રિયામાં પણ થાય છે.

આ પ્રમાણે બ્રહ્મારૂપ પરમતત્ત્વ જે બુદ્ધિના ઉપરિ ભાગમાં રહેલું છે તેનો સ્ત્રીકાર તે તત્ત્વસાથે અભિમાનીનો અભેદસંબંધ અને તે સંબંધને જાગૃત કરી પરમ શાંતિને અનુભવવી—આ ત્રણ ધાર્મિક જીવનનાં મુખ્ય સર્વસામાન્ય લક્ષણો છે.

મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધનું જીવન જુઓ, જિસસ ક્રાઇસ્ટનું આંતર જીવન તપાસો, મહમ્મદ પેગંબરની જીવનલીલા અવલોકો, અને આ ધર્મોના જે અનુયાયીઓ પોતપોતાના ઇશ્ટની આજ્ઞાનુસાર ચર્ચાર્થ જીવન ગાળવા પ્રવૃત્ત કરી ગયા છે અને જેમને તે તે ધર્માલંબી સિદ્ધપુરૂષ અથવા સાધુપુરુષતરીકે ગણે છે તેમનો ઇતિહાસ વાંચો તો તમને સ્પષ્ટ થશે કે આ ત્રણ પાસ્તવધર્મના અંશો તેમના જીવનના પ્રત્યેક તારમાં પ્રવેશ પામેલા છે.

તત્ત્વમાસિ—તે તું હું, અહં દ્વિત્વાસ્મિ—હું બ્રહ્મ હું, ઇત્યાદિ શ્રૌત મહાવાક્ય ઉંડા હૃદયમાં જેમણે ઉતારી અનુભવરસ લીધો છે તેવા વેદાન્તીઓએ જે પ્રકારની સ્વાનુભવરસની ઉર્મિઓ આપણા ચાત્રગ્રંથોમાં કાઢી છે, તેવા જ ભાવની ઉર્મિઓ યથાર્થ ધાર્મિક જીવન ગાળનાર પરધર્મીઓએ પણ કાઢી છે. મુસલમાન ધર્મનો સુખી શૂલશાન્તચક્ર કહે છે કે “જેનું અંતઃકરણ સંચયથી અસ્ત થયું નથી તેને સ્પષ્ટ જણાય છે કે એક પરમતત્ત્વવિના અન્ય પદાર્થ નથી. તે તત્ત્વના દિવ્ય મહિમામાં હું, આપણું, તું ઇત્યાદિ બેદોને અવકાશ નથી, કારણ કે એક અદ્વિતીય તત્ત્વમાં બેદ હોવો સંભવતો નથી. જે અભિમાની પોતાના ઉપાધિથી પૃથક્ પડી પોતાનું મિથ્યાભિમાન ત્યજે છે તે નીચેના દિવ્ય સ્વરને અને તેના પડમાને વારંવાર સાંભળે છે—‘હું પરમેશ્વર હું,’ તે અભિમાનીનું અસ્તિત્વ અનંત છે, તે મરણના પાશથી મુક્ત છે.”

પ્લોટીનસ નામના ખ્રીસ્તી મહાત્મા કહે છે કે:—પરમાત્માના સાક્ષાત્કારમાં જોનાર તત્ત્વ આપણી બુદ્ધિ નથી, પણ તે બુદ્ધિના ઉપરિ ભાગમાં રહેલું અને બુદ્ધિથી ચડીઆતું કાર્ધ તત્ત્વ છે. જે આ પ્રકારનો અનુભવ કરે છે તે ખરી રીતે જોતો નથી, અર્થાત્ વેદ-વેદકબેદને અનુભવતો નથી, અથવા બે પદાર્થોને ઉપસ્થિત કરી વિચિત્ર કરતો નથી; તે જોનારનું રૂપ બદલાય છે; તે મૂળના રૂપમાં રહેતો નથી; તેનો ઉપાધિમય કાર્ધ પણ અંશ બાકી રહેતો નથી. પરમાત્મામાં લીન થયેલો તે પરમાત્મમય થાય છે, જેમ એક વર્તુલઉપર બીજું વર્તુલ સમમધ્યગિર્દુઉપર ગોઠવવામાં આવે અને એક થાય તેમ તે બીજો એક થાય છે.”

સુસો પણ એવા જ લાવના અનુભવોદ્ગાર કાઢે છે:—

“ અભિમાની મરી ગય છે, અને તેમ છતાં તે પરમાત્માના દિવ્ય સ્વરૂપમાં સર્વોચ્ચ છે, પરમાત્માના સાદા શુદ્ધ અદિતીય સ્વરૂપમાં, અને તેની લબ્ય ચૈતન્યમત્કૃતિમાં તે બધો શુભ યર્થ ગયો હોય એમ જણાય છે. ”

સર્વ ધર્મના અનુભવી મહાત્માઓ આપણી જુદીના પરભાગમાં રહેલા અને વસ્તુ-માત્રને જાન અર્પનાર પરમતત્ત્વનો સ્વીકાર કરે છે. અને તે તત્ત્વસાથે તન્યતા અનુભવવામાં કૃતકૃત્યતા સમજે છે.

જે સ્ત્રી વા પુરુષ ધાર્મિક જીવનના ઉચ્ચગ્રાહો સિદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે તેમણે ઉપરના સનાતન ધર્મના આધારભૂત અસી સ્વીકૃતપદાર્થો અંગીકાર કરેલા હોય છે, અને તેમાં તેમનો શ્રદ્ધામય આવેશ હોય છે. રમે તે પ્રકારના સુખદુઃખના પ્રસંગોમાં પોતાના ઇજ્જનો ક્ષણભર પણ વિયોગ હોવો સંભરતો નથી એ નિશ્ચયથી તે ઉદાર આત્માના અંતઃકરણની સ્થિતિ અત્યંત પ્રશાન્ત રહે છે. યથાર્થ ધર્મશીલ મનુષ્યમાં મકંટજેવી ચંચળતા તમે કદી નહિ જુઓ. તેને પોતાના ઇજ્જમાં અને તેની સાથેના પોતાના સ્વાભાવિક અમેદ-સંબંધમાં એવો દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે કે આપાતતઃ વ્યાગ્રોહ કરનાર વ્યતિકરો પોતાના ઇજ્જની મન્છાનુસાર પ્રવર્તતા હોવાથી તેને તે વધાવી લે છે. ઇજ્જનો અથવા પરમાત્માનો મહિમા પ્રાણીઓની દુઃખનિવૃત્તિમાં જેટલો પ્રકટ થાય છે તેના કરતાં દુઃખસામગ્રીથી ચારે બાજુએ વૅટગાંધ વળ્યા છતાં પોતાના ભક્તમાં અસાધારણ દૈર્ઘ્યમત્સ અને શાંતિ પ્રસરાવવામાં શતશુભ પ્રકટયાય છે. વિકટ પ્રસંગોમાં પણ ધર્મશીલ મનુષ્યનું ધર્મગત જેવું ને તેવું કાયમ અનુભવવામાં આવે છે. આ જ બતાવી આપે છે કે ધર્મશીલ પુરુષો અથવા સ્ત્રીઓના જીવનતંતુ કાઈ વિલક્ષણ નિર્વિકાર તત્ત્વસાથે સંધાયેલાં હોય છે, અને તે સ્ત્રી વા પુરુષો આ પ્રત્યક્ષ જગત્પરી વિલક્ષણ જગતમાં રમે છે. આ ધર્મશીલ મનુષ્યોનું આંતર જીવન કેવળ કલ્પનામય હોય છે અથવા તેઓ મનોરાજ્યમાં રમે છે એમ માનવું એ સાહસ છે કેવલ કલ્પના અથવા મનોરાજ્યમાં સ્થિર અને પ્રશાન્ત સુખ પ્રકટ કરવાનો ધર્મ હોતો નથી. તે સ્થિતિ આવેશમય ક્ષણિક શુખને પ્રકટ કરી વિરમે છે. બાહ્યેન્દ્રિયો, મન, અને પ્રાણાર્થ—એ ત્રણના સંનિકર્ષથી પ્રકટ થનારા જ્ઞાન ઉપરાંત આ ધર્મશીલ મનુષ્યોનાં જ્ઞાનઅંતર દ્વારથી પ્રકટે છે. આ અદ્વૈતિક સંનિકર્ષનો સ્વીકાર સર્વ વિચારોમાં ન્યૂનાધિક અસી હોય છે.

આપણાં જ આસ્તિક દર્શનોમાં પ્રથમ કણ્વાદ અને અદાપાદના સિદ્ધાંતોમાં અદ્વૈતિક સંનિકર્ષ ત્રણ પ્રકારના મનાય છે; (૧) સામાન્ય લક્ષણ, (૨) જ્ઞાનલક્ષણ, અને (૩) મોખજ ધર્મ. ઘટવાદિસામાન્ય જ્ઞાનના બલવડે સકલ ઘટનું જ્ઞાન મનમાં પ્રકટ થવામાં સામાન્યલક્ષણસંનિકર્ષ કારણભૂત હોત છે. વ્યક્તિઓનું ભિન્નભિન્ન જ્ઞાન આ સામાન્યલક્ષણ સંનિકર્ષવડે સંધાય છે, અને પશુઓના ક્ષણિક વિજ્ઞાનોકરતાં આપણા સ્થિર વિજ્ઞાનનો ખેદ આ સામાન્યલક્ષણસંનિકર્ષને લીધે થયો છે. કારણ જ્ઞાનવડે સકળ કાર્યનું જ્ઞાન પ્રકટ થવામાં આ સામાન્ય સ્પૃતિ વધારે તેમ તેમ વ્યક્તિઓનું વર્ગીકરણ અને ઇતર પદાર્થોથી તે વ્યક્તિઓનું વિવિકારરૂપે જ્ઞાન લવનું બન્ય છે. વિવેક અથવા બેદભાન સામાન્યલક્ષણસંનિકર્ષથી વધારે પ્રકટ થવું બન્ય છે.

જ્ઞાનલક્ષણસંનિકર્ષવડે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનઉપરાંત તે તે વિષયોના સંસર્ગનું જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે. ચિત્રકારે એક જ વાર એક પ્રાણી અથવા પદાર્થને જોયો હોય તો તેના અભાવે પણ તે જ્ઞાનલક્ષણસંનિકર્ષજન્યવડે તે પ્રાણીપદાર્થની આબેહુલ મૂર્તિ ઉપજતી શકે છે, અને અનુભૂત પદાર્થનું સ્વરૂપ પણ આલેખી શકે છે. તેવી રીતે કવિઓ કાવ્યના મૂલભૂત પદાર્થોના સંસર્ગો નિર્દોષ અને રમણીય ઉપજતી શકે છે, આ સર્વ જ્ઞાનમયસંનિકર્ષનું ફલ છે. પણ દૂર પડેલા ચંદનમાં આક્રમ્ય જ્ઞાન પ્રકટ થવાની સાથે તેની સુગન્ધિયું ધ્રાણેન્દ્રિયસાથે સંબંધ થવાવિના જે જ્ઞાન થાય છે તે જ્ઞાનલક્ષણસંનિકર્ષથી જ થાય છે.

આ સામાન્ય લક્ષણ અને જ્ઞાનલક્ષણસંનિકર્ષ બુદ્ધિપ્રકર્યના હેતુઓ છે; અને તે બાહ્યેન્દ્રિય તથા મનના સહકારી છે. સધળાં કેળવણેલાં અંતઃકરણમાં આ સંનિકર્ષો ન્યૂનાધિક અંશે પ્રકટ થાય છે, અને જ્ઞાનબાહુલ્ય પ્રકટાવે છે. પરંતુ ત્રીજા પ્રકારનો યોગજ ધર્મરૂપ સંનિકર્ષ ધાર્મિક જીવન ગાળનારમાં જ પ્રકટ થાય છે. તે સંનિકર્ષવડે વસ્તુમાત્રનું જ્ઞાન સંયમ સિદ્ધ થતાં પ્રકટ થાય છે, એમ વૈશેષિક અને નૈયાયિકોના પણ સિદ્ધાન્ત છે. સાંખ્ય અને યોગદર્શન તો આ સંનિકર્ષને જ્ઞાતાદ્યમાં પ્રધાન હેતુ માની તે કેળવવાના ઉપાયોનો પ્રબોધ કરે છે. મોમાંસાદર્શનમાં પણ આ યોગ જ ધર્મનો સ્વીકાર છે. નાસ્તિકદર્શનોમાં પણ કેવલ જડવાદી આર્વાકવિના ધત્તર દર્શનોમાં ધ્યાનાદિ સંયમનાં અંગોનો સ્વીકાર છે, અને તેવડે વિલક્ષણ અનુભવની પ્રતીતિ થાય છે એમ તે દર્શનોમાં મનાયું છે.

યોગજ ધર્મરૂપ સંનિકર્ષથી અભિવ્યક્ત થતું આંતર જ્ઞાન ધર્મશીલ સ્ત્રી વા પુરુષમાં પ્રધાન, આધ્યાસન અને સુખના હેતુરૂપ હોય છે. અંતઃકરણની યોગમયી સ્થિતિઓ એ પ્રકારની હોય છે: (૧) સ્વાભાવિક યોગસ્ફૂર્તિઓ અને (૨) અભ્યાસજન્ય યોગાનુભવ. પ્રથમ પ્રકારની સ્ફૂર્તિઓ સંસ્કારી પ્રાણીઓમાં યુગ્મ સંસ્કારોના ઉદયસમયે સ્વભાવતઃ ઉદયને પામે છે. તે તે સ્ફૂર્તિના પ્રસંગે જે વસ્તુના સ્વરૂપસંબંધમાં અગાધ શ્રમથી જ્ઞાન મેળવવા બાહ્ય સાધનોવડે પ્રયત્ન કરેલો હોય છે તે કરામલકવત્ પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ જ્ઞાન શી રીતે પ્રકટ થયું તે વગેરે વૈષ્ણવી વાણીમાં વર્ણન કરવાને અશક્ય થઈ પડે છે, પરંતુ અનુભવ કરનાર જે પોતાને ખોટો ગણે તો જ તે સ્ફૂર્તિને ખોટી ગણી શકાય એમ હોય છે, અર્થાત્ ફલરૂપે પ્રકટ થયેલું જ્ઞાન મિથ્યા ગણાવું ધરતું નથી. આ અનિર્વચનીય છતાં અપરોક્ષ અનુભવનું ખરાપણું જોઈએ તેવી સ્ફૂર્તિઓ અનુભવવા સુભાગી થયા હોય છે તેઓ જાણી શકે છે, અન્યથી જણાવું નથી; જેમ સંગીતનું સ્વરૂપ અને રસનો આસ્વાદ કરવા ભ્રાત્રી અમુક પ્રકારની કેળવણી જોઈએ છે જેમ પ્રેમરસમાં કુબેલાના હૃદયનો અનુભવ જોઈએ પ્રેમમય સ્થિતિ અનુભવી હોય તે જ કરી શકે છે; તેમ યોગની સદૃશ ઉપલબ્ધિ (Intuition) નું સ્વરૂપ તેવી ઉપલબ્ધિ અનુભવનાર જ કળી શકે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અમુક પ્રકારના સંસ્કારની, પારકી યોગસ્ફૂર્તિની કિંમત કરવામાં અપેક્ષા રહે છે; તે સંસ્કારવિનાના મનુષ્યોને તેની તુલના કરવાનો અધિકાર નથી.

આ યોગ સ્ફૂર્તિઓના ઉદયનાં બાહ્ય નિમિત્તાં પણ હોય છે. પ્રથમ તો આપણા સ્થૂળની અતીવ પ્રશાન્ત સ્થિતિ હોવી જોઈએ, અને જાણે આપણે શરીરધારી નથી એ પ્રકારની સ્થિતિ પ્રકટ થવી જોઈએ. અત્યંત નીરાગ શરીરનું લક્ષણ એ છે કે શરીરની

શરીરના કોઈ પણ અવયવનું પ્રધાન ભાન ન રહેતાં માત્ર ચૈતન્યમય સ્થિતિનો અનુભવ રહે. જ્યારે કોઈ પણ અવયવનું વિશેષ ભાન થાય ત્યારે જાણવું કે તે અવયવમાં શુભ વા અશુભ વિકાર ઉત્પન્ન થયો છે. આથી પ્રશાન્ત અથવા મારા એક વિદ્વાન મિત્રના શબ્દમાં કહું તો શિદ્ધિ અવસ્થા યોગની સહજ ઉપલબ્ધિમાં ખાસ ઉપકારક છે.

સુરમ્ય દેશ અને નિરુપાધિ કાલ પણ આ સ્ફૂર્તિઓનો ઉપકારક છે. તેવા દેશ અને કાલમાં આપણા મર્યાદાવાળા જીવનના ખરે ભાગમાં રહેલા અમર્યાદ જીવનનો સંસર્ગ આપણે પ્રસંગે અનુભવીએ છીએ. આવી કોઈ વિલક્ષણ ઉપલબ્ધિના સંબંધમાં શ્રી કાલિદાસ કવિ કહે છે કે:—

સ્વપાણિ ઘીક્ષ્ણ મધુરોશ્ચ નિશ્ચય શશ્વત્
પર્યત્સુકોમવતિ યત્સુખિતોઽપિજન્તુઃ ।
તચ્ચેતસા સ્મરતિનૂતનમ્રોધપૂર્વમ્
ભાવાસ્થિરાણિ જનનાન્તરસૌહૃદાણિ ॥

વળી (Tennyson) ટેનીસન આવી સ્ફૂર્તિના સંબંધમાં લખે છે કે:—

Moreover something is or seems,
That touches me with mystic gleams;
Like glimpses of forgotten dreams,
Of something felt, like something here;
Of something done, I know not where;
Such as no language may declare.

આપણા અધ્યાત્મજીવનના ઉંડા ભાગમાં ક્ષણભરે લઈ જતારી આ સ્ફૂર્તિઓ અથવા ઉપલબ્ધિઓ સામાન્ય નિયમથી ક્ષણિક અથવા અચિરસ્થાયી હોય છે અર્થાત્ દીર્ઘસમય તે સ્થિતિ ટકતી નથી. પરંતુ જેટલી ક્ષણ ટકે છે તેટલી ક્ષણ તે અતીવ ઉગ્ગત અત્યંત ચૈતન્યમય હોય છે, અને તેથી તેનો લેાપ થવા પછી તેની ઉંડી છાપ અંતઃકરણમાં રહે છે. આથી તેવી ઉપલબ્ધિ ઉદય થવાની તૃપ્તિ કાયમ રહે છે. સહજ ઉપલબ્ધિ અથવા સ્વાભાવિક આંતર સ્ફૂર્તિનું વળી વિલક્ષણ બધા એવું હોય છે કે અભિમાનીનું અભિમાન તે સમયે નિવૃત્ત થઈ તે જાણે વ્યાપક મુખ્યાભિમાનીને વશ વર્તેલો હોય એમ જણાય છે, અર્થાત્ વ્યાપક મુખ્યાભિમાનીમાં જ પોતાના અસ્તિત્વનો અનુભવ કરે છે. આ ઉપલબ્ધિના સમયમાં જીવ પોતાના મર્યાદાવાળા સ્વત્વનો અને ઉપાધિનો ત્યાગ કરી અમર્યાદ સ્વત્વ અને નિરુપાધિને ધારણ કરે છે.

ધર્મશીલ અનંકરણની આ સહજ ઉપલબ્ધિઓ તેના જીવનને ઉન્નતગામી બનાવે છે. તે ઉપલબ્ધિવડે તે પોતાના મર્યાદાવાળા સ્વરૂપને મિથ્યા માની અમર્યાદસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવા પ્રયત્નશીલ થાય છે. આ સાક્ષાત્કારને અભ્યાસજન્ય યોગાનુભવ કહે છે. સહજ યોગસ્ફૂર્તિ અને આ યોગાનુભવમાં ભેદ એ હોય છે કે પ્રથમની સ્ફૂર્તિઓ નૈસર્ગિક સંસ્કારાનુસાર ભિન્ન દેશ ક્ષેત્રમાં પ્રકટ થયાં કરે છે; પરંતુ ખાસ પ્રયત્નથી ઉદય પામતી નથી, અને યોગાનુભવ પ્રયત્નના ફલસ્વરૂપ હોય છે. પ્રથમઉપર ઇચ્છાશક્તિનું અંકુશ હોતું નથી, અન્ય ઇચ્છાનુસારી હોય છે. વિવિધ મૂલકારણવિષયક યોગાનુભવ અથવા પરમાત્મસં-

બધી યોગજન્ય સાક્ષાત્કાર અભ્યાસની પરિપક્વ દશાએ અખંડાકાર બની રહે છે, અને પ્રયત્નની નિવૃત્તિ થાય છે. આ સ્થિતિ યોગની પરાકાષ્ઠા છે, અને જીવન્મુક્તિની છેવટની ભૂમિકારૂપ હોય છે.

ધર્મશીલ મનુષ્યોમાં આ સંયમની કદા એક અસાધારણ લક્ષણરૂપ હોય છે. સંયમ-વિના ધર્મમય જીવન ગળાતું જ નથી. જે મનુષ્ય ધર્મસંબધી તંદ્રવિતર્ક કરી પોતાનું અ-મૃત્યુ આશુપ ગુમાવે છે તેના કરતાં અલ્પ સંયમી બની જે મનુષ્ય પોતાના ઉન્નતસ્વરૂપ-સાથે અનુસંધાન કરે છે તે મનુષ્ય આ વિશ્વમાં વાસ્તવ ધાર્મિક બલને પ્રકટ કરે છે. માટે સર્વ ધર્મોમાં સંયમને પ્રધાન સ્થાન આપવામાં આવેલું હોય છે.

અભ્યાસજન્ય યોગાનુભવ અથવા સંયમની સિદ્ધિ યતામાં ધાર્મિક જીવન ગાળવાની ધ્રુવ રાખનાર સ્ત્રીપુરુષો પોતાના જ્યેષ્ઠ ઇષ્ટવિના ઇતર વસ્તુઓમાં નિર્વેદવાળાં બને છે, પરંતુ આ નિર્વેદ સંયમીને વ્યવહારમાં મૂઢ અથવા અદક્ષ બતાવતો નથી. પરંતુ તેને દૈવી આરિગ્ધવાળો કરે છે. એક યુરોપનો વિદ્વાન (Karl Killner) લખે છે કે:—

“Yoga makes of its true disciples good, healthy and happy man. Through the mastery which the Yogi attains over his thoughts and body, he grows into a ‘character’. By the subjection of his impulses and propensities to his will and the fixing of the latter upon the ideal of goodness he becomes a ‘personality’ hard to influence by others, and thus almost the opposite of what we usually imagine a ‘medium’ so called, or psychic subject to be.”

ભાવાર્થ:—યોગ પોતાના ખરા અનુયાયીઓને સારા, આરોગ્યવાન અને સુખી બનાવે છે. પોતાના વિચાર અને શરીરઉપર જે સત્તા યોગી પુરુષ પ્રાપ્ત કરે છે તેવડે તે પુરુષ ઉત્તમ આરિગ્ધવાન થાય છે. પોતાના વિકારો અને ઉર્મિઓને પોતાની સંકલ્પશક્તિને વશ વર્તાવવાથી, અને સંકલ્પશક્તિને શ્રેયસ્સના ઉચ્ચબ્રાહ્મઉપર સ્થાપવાથી તે મનુષ્ય એક અદ્ભૂત વ્યક્તિરૂપ બને છે, અને તેના ઉપર ખીજનું દબાણ ચાલી શકતું નથી. આથી યથાર્થ યોગી પુરુષ પ્રાણુવિનિમય અથવા સત્ત્વનિપાતના વિધેયરૂપ અથવા પારકા અધ્યાત્મબલના વિધેય-કરતાં વિલક્ષણ બલવાળો હોય છે.

પોતાના વ્યાપક ઇષ્ટની ભાવના સિદ્ધ થતાં યથાર્થ ધર્મશીલ મનુષ્ય પ્રાણીમાત્રઉપર પ્રેમ અને અનુકંપાની લાગણીવાળો થાય છે. એવો એક સુપ્રસિદ્ધ માનસશાસ્ત્રોના નિયમ છે કે જે લાગણી મુખ્ય વસ્તુસંબંધમાં હોય તે લાગણી તે વસ્તુના સંબંધમાં આવનાર વસ્તુપ્રતિ પણ પ્રસરે છે. આ નિયમથી પ્રેમના મુખ્ય આસ્પદ પરમાત્મતત્ત્વનો સર્વત્ર સ્વંતર્યામીરૂપે સંબંધ અનુભવથી સિદ્ધ થતાં તે જેમાં સ્ફુરે છે તે પ્રાણીપદાર્થોપ્રતિ પણ અનુકંપા અને પ્રેમની લાગણી સિદ્ધ થાય છે. આથી સ્પષ્ટ યશે કે પરમાત્માની યથાર્થ ભક્તિ કરનાર જગતનો વિદેહી કદી હોઈ શકે જ નહિ.

ધર્મશીલ મનુષ્યના સંયમના ફળરૂપે તેને વ્યાપક તત્ત્વનું અનુસંધાન અખંડ કાયમ રહે છે. આ પ્રકારની વ્યાપક તત્ત્વની સચિત્ અથવા દર્શિને પશ્ચિમના વિચારકો (Cosmic consciousness) અથવા વિશ્વસન્નિ કહે છે.

વિશ્વસન્નિ વસ્તુતઃ આપણી સ્વાભાવિક સંપત્તિ છે, પરંતુ તેના આવરણ કરનાર

હેતુઓ જીવત્વસહભાવી હોવાથી તે સ્પષ્ટ પ્રતિબદ્ધ થઈ અહમસ્ટિમ એ પ્રકારની સમર્થાદ આત્મશક્તિ પ્રકટ રહે છે. ધર્મશીલ મનુષ્યો આવારક હેતુઓને નિવૃત્ત કરવા પ્રયત્નવાન થઈ પોતાની સ્વાભાવિક સંપત્તિને અભિવ્યક્ત કરી સ્વરૂપાનંદ લે છે.

ચિત્તાના આલક હેતુઓ અને તેથી પરમાત્મતત્ત્વના આવારક હેતુઓ વાસના અને પ્રાણ છે. વાસનાનો ઉદય થતાં ચિત્ત વિક્ષિપ્ત થઈ અભિમાનીને મર્યાદાવાળા સ્વત્ત્વનું ભાન થાય છે, અને તેમાં તન્મયતા પ્રકટ થતાં વિશ્વશક્તિ દંકાય છે. તેથી રીતે અનિરુદ્ધ પ્રાણની કલા પણ જીવત્વનો નિર્વાહ કરે છે. પ્રાણ અને વાસનાનો જય સિદ્ધ થતાં યથાર્થ યોગ-સિદ્ધિ થાય છે, અને ત્યારે જ મોક્ષનો આચાર્ય કરનારી વિશ્વશક્તિ પ્રકટ થાય છે.

અત્ર સ્વાભાવિક રીતે એવો પ્રશ્ન થવા સંભવ રહે છે કે વાસના અને પ્રાણનો લય થવાથી એજારહિત થયેલું શરીર મરણ પામેલું ગણાય અને એ સ્થિતિ કંઈ છટ નથી. તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે ઉત્ક્રમણ અને લયમાં મોટો ભેદ હોય છે. ઉત્ક્રમણમાં આપતન અથવા શરીરના સંબંધનો વિચ્છેદ થાય છે; લયમાં સંબંધ વિદ્યમાન છતાં કારણમાં પ્રાણાદિનું વિલાપન થાય છે. આથી સંયમસમયે વાસના અને પ્રાણ પરમાત્માના વ્યાપક ઉપાધિમાં લીન થઈ અસાધારણ બળને પામે છે. આ બલની પ્રતીતિ ઉત્થાનસમયે સ્પષ્ટ જણાય છે. સુપ્રસિદ્ધ ઇંગ્લેન્ડકવિ ટેનીસન (Tennyson) એક સ્થળે કહે છે કે “આ સ્થિતિ ભ્રાંતિરૂપ નથી. એ કંઈ નીહારતુલ્ય અથવા હવામાં વ્યાપક ભરવા જેવી મનની કંટકનામયી અવસ્થા નથી, પરંતુ અવર્ણનીય ચમત્કૃતિરૂપ અવસ્થા છે. અને તેમાં સ્પષ્ટિનો અત્યંતવિશુદ્ધ પ્રકાશ જોડાયેલો હોય છે.”

જે સંયમવડે જ્ઞાનાદિ શુદ્ધિનું સામર્થ્ય, નીતિ આદિનું અધ્યાત્મબળ અને નીરોગતાદિ શારીર સામર્થ્ય પ્રકટ ન થાય તે સંયમ વાસ્તવ સંયમ નથી, પરંતુ સદૌષ ક્રિયા છે એમ અવશ્ય સમજવું, અને તે હોય દૂર કરવા ધાર્મિક આત્માએ પોતાના સદ્ગુરુશ્રીની સલાહ લેવી.

સ્વસ્થમાં આ લઘુ વિષયના સારરૂપ અંશો ધાર્મિક જીવન ગાળવાને ઇચ્છનાર મનુષ્યે લક્ષમાં રાખવાના આ પ્રમાણે હરે છે —

૧ શુદ્ધિના પર ભાગમાં એક વ્યાપક તત્ત્વ રહેલું છે, જેવડે આ સંપૂર્ણ પ્રપંચનું અસ્તિત્વ અને શોભા છે.

૨ તે તત્ત્વસાથે આપણા આત્માનો અભેદ સંબંધ છે.

૩ તે સંબંધને જાણત કરવાની કલા પ્રાપ્ત કરવી એ જ ધર્મમય જીવન છે.

૪ આ કલાને યોગ અથવા સંયમ કહે છે.

૫ યથાર્થ યોગી ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાન, સુદૃઢ આરોગ્યવાન અને વિશ્વપ્રતિ અનુકંપાની દૃષ્ટિવાળો હોય છે.

૬ તેનામાં વિશ્વશક્તિ પ્રકટ થાય છે અને અંતમાં ઉત્થાનસમયે તે સ્પષ્ટિથી અસાધારણ બલ પ્રકટ થયેલું અનુભવાય છે.

* “ By God Almighty, there is no delusion in the matter. It is no nebulous ecstacy, but a state of transcendent wonder, associated with absolute clearness of mind.” Memoirs of Alfred Tennyson ii, 493.

મહારૂં.

મારું એ શબ્દની ચમત્કૃતિ કેટલી છે ? અનિવંચનીય. મારું એટલે શું તે નદાનું બાળક પણ કહેશે કે હું સમજું છું છતાં મોટા મોટા તેમાં ગોથાં ખાયા કરે છે.

મારું એટલું શું ? આવો પ્રશ્ન, કેઈ કહેશે કે શાળાઓમાં છોકરો કરો. આપણે આ વિશ્વભરની જગતરૂપી શાળામાં કાયાં બાળકો જાણીએ. તેથી આપણા અભ્યાસ રૂપે જ આ સાદા સરલ શબ્દની ચર્ચા કરીએ તો તે અયોગ્ય નથી.

મારું એ શબ્દવડે મને પ્રતીત થતા સર્વ જગતમાં શોધી વળું ને ભેડું કે તેમાંથી શું હાથ લાગે છે. પ્રથમ મારો દેશ, હિંદુસ્થાન, ગુજરાત, પેટલાદ, નદાની પ્રજાપોળ, તેમાં આવેલું ધર વગેરે હું ના સંબંધવાળું ને પરના સંબંધને બેમાં ગંધમાત્ર પણ નથી તે જ વાસ્તવ મારું કહેવાય. પણ ઉપર જે જે સ્થાનો ગણાવ્યાં તેમાં ફરી વળતાં અંતઃ-કરણને ગમતાં નથી તેવા પ્રકારના પ્રતિબંધો અન્ય વ્યક્તિઓ જૂદાં જૂદાં કારણોને ખડાં કરીને નાંખી રહેલી જણાય છે. 'હું' એ વ્યક્તિના ઉપયોગને માટે સ્વતંત્ર રીતે બેવાનો વિચારસરણો પણ સદન ન થઈ શકે તેવા કાયદા કોર્ટો વગેરેમાં તૈયાર છે. જેને પર એ રૂપે વૃત્તિ માની રહેલી છે તેવી અન્ય વ્યક્તિઓથી સ્વતંત્ર રીતે મારું એ શબ્દનો ઉપયોગ આ પદાર્થોમાં થઈ શકે તેમ નથી જ એમ નિર્ણય થાય છે. પણ ધર તો મારું છે. તેમાં તેને વિશેષ કાણુ કરે તેમ છે ? ખરી વાત છે. મારી રુચિને અનુસાર સગવડપ્રમાણે બધાંવેલું છે. પણ પ્રારબ્ધયોગે હું તો સુરતમાં છું. તે પહેલાં માંડવીમાં હતો. આ શરીરમાં ધારો કે શાસ્ત્રસંમત ૧૦૦ વર્ષનું મારું આયુષ્ય છે. એ ધર ૧૦૦ વર્ષ વાપરે તો આયુષ્યભર મારાપણું તેમાં સ્થપાયું ગણીએ, ૫૧ વર્ષ થયાં મને તેમાં બધા છુટા છરાયાં દિવસો ગણતાં ૫૦ કે ૬૦ દિવસ તેમાં રહેવાયું છે. તેમાં પણ એકાદ આરોગ્ય એકી વખતે મારા વપરાશમાં રહેતો ને બાકીનો અવકાશને માટે રહેતો. તેમાં પદાર્થો પડ્યાં રહેતા. અને આ જે શરીરમાં હું છું તે શરીર તથા તે શરીરનાં સંગી એવે રૂપે મનાતાં અન્ય શરીરો પણ વસતાં હતાં. આ મકાનમાં રહેનારાં શરીરોમાંથી પરચુરણુ જીવજંતુઓ મારી માફક જ એ ધરના જૂદા જૂદા ભાગોમાં મારાપણાને સ્થાપી રહેલાં તેમના વિશે વિચાર હામ ન કરીએ તો બાકીની મનુષ્ય વ્યક્તિઓમાં સારા શરીર તથા મારા પદાર્થોના સંગીઓરૂપે મારા નક્કી કરાયેલાં છે. કેઈ પિતારૂપે, કેઈ માતારૂપે-કેઈ બહેનરૂપે તો કેઈ ભાઈરૂપે, કેઈ પત્નીરૂપે તો કેઈ પતિરૂપે-કેઈ પુત્રરૂપે તો કેઈ પુત્રીરૂપે એમ વિધિવિધ પ્રકારના હુની જેડે સંબંધ ધરાવતાં દેખાય છે. છતાં તે સર્વ પોતપોતાના કાર્યમાં મારા જેટલાં ગુંચવાઈ રહેલાં છે. સ્વતંત્ર રીતે પોતાનું કરવાના આરંભમાં પણ નથી પડ્યાં. તો હું ને હુંના કર્તવ્યમાં-ઉપયોગમાં-મને મુક્ત કરવામાં-જે મળ વિશેષથી મુક્ત થવા જન્મેજન્મ-થી હું તરફડતો આવ્યો છું તેમાંથી મુક્ત કરવા લાગવાની આશા ત્યાંથી શી રાખવી ? તે જ રીતે જે જે પદાર્થો જોવા કર્યા છે તે પણ બહુ તો શરીરને સુખાભાસ દેખાડી આપી વંચનાથી આયુષ્યનો ક્ષય કર્યા વિના બીજા ઉપયોગમાં નથી આવતા. છતાં થઈ રહેશે, ખુદી પડશે, એ બધને તો તે કાયમ રખાવી તૃષ્ણાની છાજોમાં ધકેલીને મને સુરત મોકલી આપે છે એ તેનો ઉપકાર છે ! દરો. પણ શરીર તો મારું છે જ, તેમાં પણ લીવર

બગડવા માંડયું છે. 'મગજ પોચું' પડ્યું છે. મેઘમ જેટલું બગ નથી દેખાતું. આ શરીર પોતે પોતાનું જ નથી કરતું તો મને શું ઉપયોગમાં આવશે ? એ જ રીતે અન્નમય કાશની માફક જ પ્રાણમય, મનોમય વિજ્ઞાનમય, તથા આનંદમય કાશનું પણ સહજ સમન્વય તેમ છે.

અતે શું નિરાશા જ ? માઈ માઈ એ રીતે શું હું જૂઠો જ લમી ગયો હતો ! એમાંનું કાંઈ જ હુંના ઉપયોગનું નથી ? ને એમુ છે તો હું પણ એ જ કારણથી કાઈના ઉપયોગનો નથી ? શું આવું હોય ? એમ હોય તો માઈ એ પ્રમાણેનું કુદરતે સ્કુરણ કર્યું શા માટે ? કુદરત જડ છે. તેને લાગણી નથી તેથી દેવ કે મસ્કરી તો તે કરે તેમ નથી જ. સારે છે શું ? હા સમજાયું. માઈ એટલે હુંના સંબંધવાળું. આ સંબંધ એ પુલ છે. હું તથા અન્ય જે માઈ તે બંનેની વચ્ચેનો તે પુલ એ કયો ? પ્રેમ. હું એ તત્ત્વમાં જેને હું માઈ કહેવા શીખ્યો છું તે પ્રતિ પ્રેમનો પ્રવાહ ફટકા જેસથી વહે છે ? આ પ્રવાહ જેટલો બળવાન તેટલું મારા કહેવાના પદાર્થમાં મારાપણું છે. આ પ્રેમ તે પવિત્ર અંતઃકરણની સત્ત્વસંપત્તિ છે. કામ લોભ આદિરૂપે ઝાળખાતી અંતઃકરણની સ્થિતિએથી તે સ્થિતિ જૂદી જ છે. પ્રેમમાત્ર આપી જ નાણે છે. લેવાના વિચારને પણ તે સહન નથી કરી શકતો. પણ કામ-લોભ આદિ વિકારો દુર્બળતા તથા દારિદ્ર્યઅસ્તિત્વસયક હોતો છે. તે માત્ર લેવાના જ વિચારને સેવે છે. આપવાનો વિચાર ગાલુરૂપે દેખાય તે અધિકગુણ લેવાતે માટે જ હોય છે. આ પ્રકારના સંબંધના કારણથી જ મારા અંતઃકરણની સામગ્રીમાં પ્રેમસ્વરૂપ જ જે હું તેના ઉપર તમસ તથા રજસના પરિણામો મોહ તથા વિશેષ સામ્રાજ્ય કરી બેઠો છું, ને તેથી હું પોતે જ અદૃષ્ટવત્ થઈ ગયો છું. તેથી માઈ એટલે એ રીતે અદૃષ્ટવત્ હું તેના સંબંધવાળું કાંઈ જ અનુસવાતું નથી. આ સ્થિતિને પરાક્રમવાહ સ્થિતિરૂપે કહી છે. હવે તે સ્થિતિને ફેરવી બેઠો. શું પ્રેમનું વિશાળ સ્વરૂપ ! અરે તું કયાં હતું ? કેમ નહોતું દેખાતું ? હવે તો દેખાય છે ખરૂં. આ શો ગળ્ગળ ! આ તો સર્વત્ર એ જ દેખાય છે. આકાશમાં આ જડવત્ દેખાતા ગ્રહો-તારાઓરૂપે કરોડો ગોલકો પોતપોતાના ભાનને, સ્વાર્થને વેગળો મુકી પરસ્પરને આકર્ષી રહેલા નૃત્યાનંદ કરી રહેલા છે, એમાંના એક ગોલકઉપર હું છું. ત્યાં પણ આતો એનું એ જ. એ ગોલકના હૃદયની મધ્ય કલિકાના મધ્યબિંદુપ્રતિ આ પૃથ્વીમાતા કેવા પ્રેમથી અણમાત્રને આલિંગવા તલપી રહેલી અનુભવાય છે ? આ હોડરની લાકડી સેંકડો અણુઓની બનેલી છે. ફટકા ઘાડા પ્રેમથી અણુઓ એક બીજાને ધારણ કરી રહે છે ? આ પ્રમાણે જડરૂપે ગણતા હતા તે પદાર્થોમાં આ પ્રેમ જે હુંનું સાચું સ્વરૂપ છે તે જ વ્યાપી રહેલો છે. તો ચૈતન્ય જે હુંની પ્રતીતિવિના બીજા કશું જ નથી ત્યાં તે છે જ એમાં શું કહેવાતું.

હુંમાંથી જેટલે અંશે પ્રેમરૂપે હું તત્ત્વ આ તત્ત્વમાં વહીને તેને હુંમય કરી મૂકે છે તેટલે અંશે જ તે માઈ છે એમ સિદ્ધ થાય છે; તેવાં બંનેને માટે શ્રુતિભગવતી યજુર્વેદમાં ઓં સદનાવવત્ । સદનોં મુનક્ત । ઈં મંત્રનો વારંવાર અભ્યાસ કરી રહેલી લાસે છે. તેમાં કહેલાં આપણે બંને તે કાણ ? કાઈ કહે છે શુરુ શિષ્ય, કાઈ કહે છે બોલનાર તથા સાંભળનાર, તો કાઈ કહે છે કે એક બીજામાં પોતાનું હું પ્રેમરસરૂપે સંપૂર્ણ વહી રહેલું છે ને જે અપ્રુટ તથા અમાપ છે તેવાં પતિપત્ની-જેમાં પતિ પોતાની સ્ત્રીનું શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક રક્ષણ કરી રહેલો અને તે પ્રમાણે રક્ષાયેલી સ્ત્રીદ્વારા જ પતિ પ્રગતિમાં આગળ ને આગળ નિર્ભયપણે ધસ્યો જાય છે. પરમાત્મા આવા સાચા પ્રેમથી જ સચવાયલા મારાપણું દર્શન આપણને સર્વત્ર સર્વથા સર્વ પ્રસંગે કરાવે.

તારમાં ચિત્રો મોકલવાની કળા

અદ્ભુત રસથી લખાએલી કોઈ નવલકથા મનુષ્ય ન્યારે વાંચે છે ત્યારે તેનું મન કોઈ વિલક્ષણ ચમત્કૃતિમાં આશ્ચર્યમગ્ન થઈ રહે છે, તેમ વર્તમાનકાલમાં મનુષ્ય ન્યારે વિદ્યુત્તા ક્ષેત્રમાં પ્રવર્તતા વિવિધ ચત્તિકરોનું અવલોકન કરવા પોતાની વૃત્તિને વાળે છે તે સમયે તેને તેવા જ વિલક્ષણ મનોભાવો પ્રકટે છે. તે દિગ્મુદ્સરખો થઈ રહે છે. તેનું અતઃકરણ, તેને કુદરતના મહદ આશ્ચર્યકારક સ્વભાવમાં ધીન કરી નાંખે છે.

વિદ્યુત્તા વિશાળ ક્ષેત્રમાં જેમ જેમ શોધકો આગળ વધે છે તેમ તેમ તેમાં તેમને અગાધતા અને વિસ્તૃતતા ઉભયનું ભાન થતું જાય છે. એક નવીન ઉપયોગિતાવાળા વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું કે તત્કાળ તેની પાછળ જ ખીજા કોઈ મહત્વના ઉપયોગી વિષયના જ્ઞાનના લાલુકારા થતા સંભળાય છે. અને તેની શોધમાં કુશળ શોધકનું મન રમી રહ્યું હોય છે. ખેલ, એડિસન, મારકોની, રૉબર્ટ્સન, અને મેંડમ કરીની અદ્ભુત શોધોએ મનુષ્યોને જે ચમત્કારનાં વિશાળ ક્ષેત્રમાં રમણ કરાવ્યું છે અને કરાવે છે તેમને બર્લિનના ડૉ. એ. કોર્નના પ્રયોગ વળી વિશેષ ચમત્કૃતિ ઉપજાવે તેવા છે. તેમનો પ્રયત્ન તારદ્વારા ફોટોગ્રાફ પાડવાનો છે. અને એથી કરી સમય અને સ્થાન, કાલ અને દેશ એ એથી મનુષ્યોને નડતા પ્રતિબંધો દૂર કરવાનો છે.

મનુષ્યના યથાર્થ ઉન્નતિક્રમમાં, દેશ અને કાલ એ ઉભયનું ભાન અને તેનાથી ઉત્પન્ન થતા પ્રતિબંધો વિશેષ કરીને આડે આવનાર હોય છે. અને તેને જીતવાને અર્થે અનેક સદ્વિચારઆદિ યુક્તિઓ સત્ પુરુષો તથા સત્શાસ્ત્રો પ્રયોગે છે. તેમાં વર્તમાન શોધદ્વારા પણ કેટલોક પ્રકાશ વ્યાવહારિક રીતે પડી શકે તેમ છે. અને આગળ વધતાં તેનો પારમાર્થિક રીતે જે દૃષ્ટિથી ઉપયોગ થવો સંભવે છે તેવાં સુચિહ્નો પણ જણાય છે.

દૂર પ્રદેશમાં દૃષ્ટિ નાંખી આપણી નિકટના પ્રદેશના પદાર્થો વગેરેને જોતા હોઈએ તેની જ રીતે જોવાનો જે પ્રસંગ આપણે પ્રાચીન પુરુષોના અનુભવઆદિદ્વારા જાણીએ છીએ પરંતુ તેમાં કેટલીક સંશયગ્રસ્ત સ્થિતિ ઘણાને રહ્યા કરે છે તેની સિદ્ધિ થવા વિષે પણ આ શોધક આશા અને હિંમત આપે છે.

સમય અને સ્થાનાંતર એ બેનું જેમ બને તેમ વ્યાવહારિક રીતે વિસર્જન થાય તેવી તેવી શોધો વર્તમાનકાલમાં એક પછી એક થતી જાય છે તેમાં આશ્ચર્યકારક અને લોકોપયોગી એવી ફોટોગ્રાફ અને ગ્રોઈંગ તારદ્વારા મોકલવાની ડૉ. કોર્નની શોધ વિશેષ વૃદ્ધિ કરે છે.

ડૉ. કોર્ન આ બાબતના પ્રયોગમાં પોતાનું સર્વ જીવન અત્યાર સુધી એક રસથી ગાળ્યું છે. તેમણે તેમના પૂર્વે આ બાબતમાં કોઈ કોઈ અંશે પ્રયોગ કરી જોનાર કેસેલી, બેકવેલ, બાની, બોનેલ તથા બીડવેલના મતને સારી રીતે જોયા છે. કેટલાક નિશ્ચયો પ્રયોગસિદ્ધ કરી જોવામાં અસાધારણ બળ, ઉત્સાહ ધૈર્ય વગેરે વાપર્યા છે. અને પરિણામે વર્તમાન શોધને ચોક્કસ પાયાઉપર લાવવા ભારે તથા અવિશ્રાંત પ્રયત્નને અઘ્રહપૂર્વક તન મનથી વળગી રહ્યા છે.

આ બાબતનો પ્રથમ પ્રયોગ ઇ. સ. ૧૯૦૨ માં મ્યુનિચથી ન્યુરનબર્ગે ૪૨ મિનિટમાં ફોટોગ્રાફ પાડવાનો કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાર પછી તેટલા જ અંતરે ૧૯૦૪ અને ઇ. સ. ૧૯૦૭ માં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યા હતા અને છેવટે ફક્ત (૧૨) બાર જ મિનિટમાં તેવા ફોટોગ્રાફ લેવામાં આવ્યા છે.

આ ચિત્ર લેવાની કલા બે રીતે સિદ્ધ કરવામાં આવી છે. *Selenium Process* અને *Telantography*. પ્રથમની રીત કરતાં આ બીજી રીત વધારે પૂર્ણ અને વિવિધ અંશમાં વિશેષ હકીકત લેવામાં ઉપયોગી છે. તેનાથી હસ્તાક્ષર, ડ્રોઇંગ, કુદરતી દેખાવ, નકશા વગેરે પણ લઈ શકાય છે. બ્રિટિશ પારિસસુધી ફક્ત બાર મિનિટમાં આવા ફોટોગ્રાફ વગેરે લેવાના પ્રયોગો સિદ્ધ થઈ ચુક્યા છે.

હજી આ પ્રયોગો તેની પરિણામી સ્થિતિ ઉપર આવી સાર્વજનિક ઉપયોગમાં આવી શકવાને વિશ્વંસ છે, પરંતુ તે એવા ચોક્કસ પાયા ઉપર તો આવી પહોંચ્યા છે કે જેથી છેવટનો પરિણામ સત્વર આવવાની પૂર્ણ આશા રહે રંગિન ચિત્રો પાડવાનો પ્રયાસ પણ સાથે સાથે ચાલ્યા કરે છે.

ખરેખર, જ્યારે આ કલા વિશેષ વૃદ્ધિને પામશે ત્યારે વર્તમાન પત્રો, ન્યાયની કોર્ટો, કેળવણી, વગેરે અનેક સંસ્થાઓને તેમ જ વ્યક્તિઓને તે અત્યંત લાભકારક યથાપદશે. અને જગત્પતી ઉન્નતિ જે વેગથી હાલ ચલા કરે છે તે વેગને અત્યંત પુષ્ટી મળશે. સમય અને સ્થાનથી નડતા વિવિધ પ્રતિબંધો દૂર થશે, અને જે સત્ય સર્વત્ર વિલસી રહ્યું છે અને જેનો પ્રકાશ અંધકારમાં છપાઈ રહ્યો છે તે અનેકની દૃષ્ટિમાં સદૃશ આવી શકશે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—છેવટે વર્તમાન વર્ષના અવધિને મુચવતાં ‘અચ્યુત કૈશવ’ કહેવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. અનેક ઉપાધિ પ્રકટવાથી અનિયમિતતાના દોષને ધારણ કરવું આ પત્રનું વર્તમાન વર્ષે આજથી કોઈ અદૃષ્ટ પટમાં છુપાઇ નય છે. ભવિષ્યમાં હવે તે દૃષ્ટિએ આવવાનું નથી.

—ત્યારે શું તેની સાથેના આપણા સંબંધ આજથી સર્વાંશે છૂટી ગયો? દેખીતી રીતે તેમ જ છે, પણ ખરું જોતાં તેમ નથી, અને તેમ છતાં તેથી પણ અધિક અંશમાં ખરું જોતાં અમુક પ્રમાણમાં આપણે એમ જ કરવું જોઈએ ‘કરના કરનાર નય છે પણ કર’ નથી જતો’ એ ન્યાયે વર્ષ વ્યતીત થાય છે. પણ તેમાં પ્રકટેલું કાર્ય અને તે દ્વારા આપણામાં પડેલા સંસ્કારો આપણામાંથી, વર્ષ વીતવાની સાથે વ્યતીત થતા નથી. એથી ઉલટું ઘણી વખતે તે આખા જીવનપર્યંત સંગી રહે-છે સંગી રહે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ કેટલાક પ્રસંગે તો તેમાં બનેલા વ્યતિકર ઉપર આપણા ભવિષ્યના જીવનનો અમુક અંશ રચાય છે.

—અને તેથી જ તેમાંથી આપણે શું ગ્રહણ કરવું અને શું ન કરવું એનો વિવેક કરવામાં આપણે આપણા સર્વોત્તમ બલને યોજવું જોઈએ. અને પરિણામે એ નિર્ણય કરવો જોઈએ કે જે કંઈ શુભ આનંદજનક તથા આપણા ભવિષ્યના ઉત્કર્ષને સાધનાર છે તેના જ અંશોને, તેવા જ પ્રસંગોને, તેવા જ સંસ્કારોને આપણી સાથે આવતા વર્ષમાં પ્રવેશતાં રાખવા.

—દૃષ્ટાન્તરૂપે, આ વર્ષમાં જે કંઈ ઉત્કૃષ્ટ વિચારો મહાકાલે મર્યાદા હોય તેના સંસ્કારોને લઈને તમે નવીન વર્ષમાં પ્રવેશવાને બદલે તેથી અનિયમિતતાના જ વિચારને પ્રધાનપણે રાખીને નવીન વર્ષમાં પ્રવેશો, તો શું વિચારો તમને નવીન વર્ષમાં ઉપયોગી, હિતકારક અને ફલપ્રદ થઈ પડે એમ છે? ભવિષ્યમાં મહાકાલ જો, નિયમિત નીકળ્યું તો એ વિચારો કશા જ કામના નથી, તેમ અનિયમિત રીતે નીકળ્યું, તો પણ એ તો ગઈ સાલમાં પણ એવું જ હતું’ આટલું કહીને તમને આશ્વાસનરૂપે અથવા અન્યથાગળ મહાકાલને અધિક અંશમાં હલકું પાડવાના કાર્યમાં મદદ (1) આપવા શિવાય તે સંસ્કાર તમારા કોઈ વિશેષ હિતને સાધી શકે એમ છે?

—તેથી જૂત કાલમાંનું આપણા વર્તમાનકાલમાં જેટલું ઉપયોગી/તથા હિતકર થઇ
થઇ પડે એવું હોય તેને જ સાથે રાખીને, વર્તમાન વર્ષમાં પ્રવેશ કરો. એટલા અંશનો
ગત વર્ષની સાથેનો સંબંધ તમારા હિતનો સાધનાર થઇ પડે તેમ છે.

—આપણી શુભ દષ્ટિ આગામી વર્ષના સુચિહને આપણા આગળ જણાવી રહી છે. તેમાં
રહેલા ઉન્નતિના માર્ગો પણ આપણી દષ્ટિએ પ્રકટ છે. તેનો પૂર્ણ માર્ગ આપણી દષ્ટિએ
નથી જણાતો પણ એક પગ મૂકવા જેટલો માર્ગ જણાય છે, ખરું ? તો એક પગલું આગળ
મૂકો, અને પછી ખીલું પગલું મૂકવાનો માર્ગ તત્કાલ તમારી દષ્ટિએ આવશે. ત્યાંસુધી તમે
એક પગલું ભર્યું નથી, ત્યાંસુધી તમને આગળનો માર્ગ સંપૂર્ણ પ્રમાણમાં જણાય તો તેથી
શું તમને કંઈ વધારે લાલ મળે એમ લાગે એમ છે ? નહિ જ. એથી ઉલટું એ પ્રકારે
જણાવાથી કેટલીક વખતે નિરાશા, પ્રમાદ વગેરે પણ પ્રકટવાનો સંભવ રહે છે. તેથી
કુદરતની એ રીતિ યોગ્ય જાણી જે તમારી દષ્ટિએ ચઢે છે, તે માર્ગે પળવાતો નિશ્ચય કરો.

—શુભની દષ્ટિ ધારણ કરીને ભાવિને જુઓ; તેમાં રહેલું શુભ ત્યારે જ જણાશે. ધંણા
માને છે કે જે કંઈ ખરેખરું જ શુભ છે તે તો શુભની દષ્ટિ ધારણ કર્યાવગર પણ જણાવું
જોઇએ, પરંતુ તેમ નથી. જેની શુભને જોવાની સક્ષમ દષ્ટિ નથી, તેને કોઇ પણ વસ્તુના
એકાદા પક્ષની નીચે રહેલું સક્ષમ જણાવું જ નથી. તથા તેવું શુભ જ્યાં સુધી જણાવું
નથી, ત્યાં સુધી યથાર્થ શુભ જણાવું છે એમ ગણાવું નથી. તેથી વાસ્તવ શુભ જોવાને
માટે શુભની દષ્ટિ ધારણ કરીને ભાવિને જોજો.

—ભાદ્રપદ તથા આશ્વિન એ બે અંકો તથા પૂર્વના અંકોમાં કોઈકોઇ સમયે થોડાં ઓછાં
પૃષ્ઠો કહાડવામાં આવેલાં તે બધાં આ અંકમાં આપ્યાં છે, અને એ રીતે તમારે વાર્ષિક
લહેલું પૂરું કર્યું છે. તેથી આ અંક ૧૫ ફોર્મનો થયો છે.

—૧૯૭૦ નો કાર્તિકનો અંક તૈયાર થઈ જવા આવ્યો છે. તેમાં નવીન પ્રકારના વિવિધ
લેખોની સાથે 'પૃથ્વીઉપર જુસકો મારતાં પૃથ્વીઉપર ન પડતાં કોઈ દૂરના લોકમાં જઇ
પડશે પુરુષ' એ નામની એક વાર્તાનો શ્રીમાન્ વિશ્વવંદે બે વર્ષ પૂર્વના મહાકાલમાં આરંભ
કર્યો હતો, તે વાર્તા પૂર્ણ આપવામાં આવશે. જુદાં પ્રચાર પામેલા જપતા નવીન પ્રકારનાં
વિધિસભધી એક જાણવા રોગ્ય લેખ પણ આવતા અંકમાં આવશે.

—આ વર્ષની અનિયમિતતાને લીધે તમારે આવતા વર્ષે મહાકાલના બીજા શુભ તત્ત્વપ્રતિ
અવધા કરી, તેના સંબંધ ન રાખ્યા હોય તો તો તમારી ઇચ્છાકર છે. રોમ 'હાં.
એ પ્રકારનું કરતાપહેલાં તમે યથાર્થ વિચાર કરી જોજો. તેની અનિયમિતતા એ અદ્ય-
કાલીન છે, ત્યારે તેના લેખોની ઉપયોગિતા કાયમતે માટેની છે. તેમ છતાં તમારે મહત્ત્વ
ન જ રહેલું હોય તો સત્વર જણાવશો, જેથી તમારા પ્રતિ નવીન વર્ષનું વી. પી. કર-
વામાં આવે નહિ.

—બાલકોનો બંધુ ' નામના યાસિકના ચરેલા અંકો માર્ગશીર્ષ માસના અંતથી નીકળવા
મરિશે. તેથી તેના ગ્રાહકોને હવે ઘણી વાટ જોવાની નહિ ગહે. બીજાં માસિકોનું પણ
તેમ જ સમજવું.

—તમારક અંક તથા આ વર્ષની ભેટનું પુસ્તક પણ હવે બે એક માસમાં ઈશ્વરેચ્છા
તો પ્રકટ થશે.

—અધિક આનંદગતક તથા ઉત્કર્ષસાધક નવીન વાર્તાતો, ભાવિ વર્ષમાં કરીશું; તેવો સ-
ંચોગ આવતાંપર્યંત જપ જપ.

પ્રથમ યજ્ઞ રહેતું જણાય છે. એટલું જ નહિ પણ ઘણે પ્રસંગે તો શ્રોતાને મોટે સમૂહ હોય છતાં તેને પાછળ મુઠી દઈ એક સામાન્ય રોય હોય તો તે મનુષ્યની નગર આગળ તરી આવે છે અને વળી કેટલેક પ્રસંગે તો રોય નહિ હોય છતાં તેની કલ્પના કરી લેવામાં આવે છે. ઇન્દ્રિયોને વિપ્લામિમુખ થવાના સ્વભાવવાળા પરમાત્માએ સજી છે એવું યુતિ થયે છે તેને રથાને રોપામિમુખ થવાના સ્વભાવવાળા મનુષ્યોએ કરી રથાવી છે એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોત તો તે પ્રજા વર્ગની સ્થિતિ જોતાં કોઈ પણ સુઘ અસત્ય હતી એ તેમ નહોતું. અભિપ્રાય બાંધવામાં આ પ્રમાણે પિપીતિકાદર્શિતું સેવન કરવામાં આવતું હોવાથી પ્રજા વર્ગ એમાં અત્યંત કૃપણતા દર્શાવે છે એ સ્પષ્ટ છે.

અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં પ્રજા વર્ગ કર્ણુરથાને વિરાજવા તૈયાર થઈ રહે છે એ સાચું છે પણ એ કાર્ય કેટલું દહિન છે તેનો ભાગ્યે જ તેને વિચાર આવે છે. ખરું જોતાં અન્નદાન કરવું સહેલું છે, ધનદાન કરવું સહેલું છે, મોટાં મોટાં રાજ્યો આપી દેવાં સહેલાં છે પણ અભિપ્રાયનું દાન કરવું એ અત્યંત દહિન છે. વ્યાવહારિક અભિપ્રાય અને નૈતિક અભિપ્રાયની ભૂમિકા પૃથક્ પૃથક્ થઈ રહી છે. અમુક મનુષ્ય સારો છે કે ખરાબ છે, અમુક કૃત્ય સારું છે કે નહારું છે ક્ષત્યાદિ અભિપ્રાય આપવામાં તે તે મનુષ્યની કૃતિ માત્ર જોવાની હોતી નથી પણ તે કૃતિને પ્રેરનાર જે આંતર આશય તે જ જોવાનો હોય છે. એકની એક કૃતિ મિન્ન મિન્ન આશયોથી કરાય છે. અથવા યર્ષ થકે છે. એક મનુષ્ય માત્ર કુપાને તૃપ્ત કરવા જ આદારનું મદ્ય કરે છે, ત્યારે અન્ય રસનેન્દ્રિયને સંતોષવા તે ક્રિયા કરે છે. તૃતીય મનુષ્ય સ્ત્રીરત્નો નિર્વાહ પરાર્થ અને પરમાર્થ માટે આવશ્યક છે માટે તે નિર્વાહ કરવા આદાર મદ્ય કરે છે. અર્ધ જણેમાં આદારરૂપ કૃતિ એક છે છતાં તેને પ્રેરનાર આશયો મિન્ન મિન્ન છે. એક મનુષ્ય વ્યસન થઈ રહ્યું છે માટે ચઢા પીએ છે; અન્ય આનંદને માટે, મોજ માટે ચઢા પીએ છે; તૃતીય અમુક વ્યાધિને ચઢા દૂર કરનાર છે માટે તે વ્યાધિના પ્રતીકારરૂપે પેઢ ગાકરની સલાહ પ્રમાણે ચઢા પીએ છે અને ચતુર્થ જે વ્યાધિને ચઢા વધારનાર છે તે વ્યાધિ થવા છતાં મોદવથ થઈ ચઢા પીએ છે. આ ચારેની ચઢા પીવારૂપ કૃતિ એક સમાન છે છતાં ચારેમાં એ કૃતિ કરાવનાર દેવ મિન્ન મિન્ન છે. એક મનુષ્ય પોતાનો તાત્કાલિક સ્વાર્થ સાધી લેવા અસત્ય જોડે છે, અન્ય મનુષ્ય સામાનું મન ન કુઝાવ્ય તેટલા જ માટે તેટલું અસત્ય જોડે છે, તૃતીય મનુષ્ય સામાને ઉતરવા, જોડે માર્ગે દોરવવા અસત્ય જોડે છે, ચતુર્થ મનુષ્ય સત્ય અસત્યના ભાન વિના જ અસત્ય જોડે છે અને પંચમ મનુષ્ય ક્રોધાના દિન માટે અસત્ય જોડે છે. આ પાંચે રથને અસત્ય બાજજીરૂપ કૃતિ એક છે છતાં તેને જન્મ આપનાર આશયો મિન્ન મિન્ન પ્રકારના છે. એક મનુષ્ય સત્ય બાજજી કરવું મારી ફરજ છે એમ માની સત્ય બાજજી કરે છે, દ્વિતીય મનુષ્ય સત્ય જોડવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે સત્ય જોડે છે, તૃતીય મનુષ્ય કોઈપણ વિચાર વિના જ સ્વભાવથી જ સત્ય જોડે છે ચતુર્થ મનુષ્ય સામાને-ક્રોધાને પ્રજાગત જ સત્ય જોડે છે. અર્ધ ચારેની સત્ય જોડવારૂપ કૃતિ એક પ્રકારની છતાં એની ઉત્પત્તિ મિન્ન મિન્ન આશયોથી યર્ષ છે. આ જ પ્રમાણે સર્વ કૃતિ માટે તપાસવામાં આવશે તો સર્વ કૃતિ એક નહિ પણ અનેક આશયોથી યર્ષ થકે તેવી છે. એવી એક પણ કૃતિ નથી કે જે જે અથવા અધિક મિન્ન મિન્ન આશયોથી ન યર્ષ થકે. પ્રજા વર્ગ સખાડીપર જોનાર હોય છે અને સુક્રમ તપાસ કરવાના સ્વભાવ તથા અવશ્યકતાએ દોતો નથી તેથી તે કૃતિ માત્ર તરફ લક્ષ કરી વ્યાવહારિક અભિપ્રાય જાણી દે છે. પણ નૈતિક અભિપ્રાય એથી કેવલ જુદો છે. નૈતિક અભિપ્રાય

કૃતિને સ્પર્શ નહિ કરતાં આશયને સુખન કરનાર હોય છે. કૃતિ સારી જણાતી હોય તોપણ તે દુષ્ટ આશયથી પ્રેરિત થયેલી હોય તો નીતિની દૃષ્ટિમાં એ કૃતિ નિંદાપાત્ર છે અને કૃતિ દેખીતી સદોષ હોય પણ તે શુદ્ધ આશયથી કરવામાં આવી હોય તો ત્યાં તે કર્તા નીતિની દૃષ્ટિમાં નિર્દોષ સ્થપાય છે. સત્ય બાપણ કરવું એ કૃતિ તરીકે સારી ક્રિયા છે છતાં એવાને પ્રગળવા એ કૃતિ કરવામાં આવે છે તો એ સત્ય બાપણ કરનાર નીતિની દૃષ્ટિમાં સદોષ છે, નિંદાને પાત્ર છે. એક મનુષ્યે સત્ય નિશ્ચયી નાનો મોટો કોઇ વ્યાપાર કર્યો અને તેમાં તેની સત્તામાં નહિ એવા વ્યતિકરે થવાથી હાનિ થઈ તો એમાં હાનિવાળો વ્યાપાર કરવારૂપ કૃતિ દેખીતી ખરાબ છે છતાં નીતિની દૃષ્ટિમાં એ મનુષ્ય કોઇ પણ રીતે સદોષ ઠરતો નથી, નીતિ એને નિંદાપાત્ર ગણતી નથી પણ એની સન્નિધા માટે એને ધન્યવાદ જ આપતી રહે છે. તેથી કૃતિ અને આશય બંનેનો પ્રકાર, બંનેની કક્ષા જિજ્ઞાસા હોવાથી કૃતિની સદોષતા કે નિર્દોષતા તે આશયની સદોષતા અને નિર્દોષતા સ્થાપન કરી શકતી નથી. વ્યાવહારિક અભિપ્રાયો કૃતિનું અવલંબન કરે છે અને નૈતિક અભિપ્રાયો આશયનું અવલંબન કરે છે તેથી એ બંનેમાં ભેદ પડે છે. મનુષ્ય પોતે કૃતિરૂપ નથી પણ આશયરૂપ છે, જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે ક્રિયા મનુષ્યનો સાચો સ્વભાવ નથી, તે ક્રિયા મનુષ્યોનો આત્મા નથી, તે મનુષ્યોનું સ્વરૂપ નથી, પણ જે આશયો મનુષ્યોના હોય છે તે જ તેનો ખરો સ્વભાવ છે, તે જ તેનો આત્મા છે અને તે જ તેનું સ્વરૂપ છે. તેથી એ આશયને અવગાહન કરી પ્રવૃત્ત થતો નૈતિક અભિપ્રાય જ સાચો છે વળનદાર છે અને લક્ષ આપવા યોગ્ય છે, બાહ્ય સપાટીપર વિચરનાર કૃતિમાત્રને લઈ પ્રવૃત્ત થતો વ્યાવહારિક અભિપ્રાય કેવલ અસતોષ આપનાર છે અને સત્યશૂન્ય છે.

પ્રજનો સામાન્ય વર્ગ કૃતિ માત્રને જુએ છે અને તે પરથી તત્કાલ અભિપ્રાય બાંધી દે છે એમાંથી કેટલાક મનુષ્યો એથી આગળ પણ જાય છે અને એ કૃતિના આશય પ્રતિ પણ જોવાનો યત્ન કરે છે. પણ ત્યાં તે કૃતિ કરનારનો શો આશય હતો તે ખરું જોતાં જોવું જોઈએ તેને બદલે પોતે તેવી કૃતિ કેવા આશયથી કરે છે તેટલું જોઈ લે છે અને તે પરથી અભિપ્રાય બાંધી દે છે. આથી અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં એ અભિપ્રાય તેના કર્તાના સંબંધનો થઈ નહિ રહેતાં એ અભિપ્રાય આપનારના સંબંધનો થઈ રહે છે. ઘણે ખરે પ્રસંગે આ રીતે જે વ્યક્તિમાટે આવી પ્રજા અભિપ્રાય દર્શાવે છે તે વ્યક્તિના ખરા સ્વરૂપનો ખ્યાલ તે અભિપ્રાય જનસમાજને આપતો નથી પણ એ અભિપ્રાય આપનાર પ્રજાના ખરા સ્વરૂપનો ખ્યાલ આપનાર જ થઈ રહે છે.

જિનન જિનન મનુષ્યોની ભૂમિકા અવસ્થા જિજ્ઞાસા હોય છે. એક ભૂમિકામાં રહી કરેલી કૃતિ બીજી ભૂમિકામાં વિચરનાર પોતાની ભૂમિકામાં રહી કરેલી જુએ છે તો જોને જેમ શોર્ટસાઇટ વાળો મનુષ્ય લોંગ સાઇટનાં ચસમાં પહેરી જોઈ શકે છે તેમ વિપરીત રૂપને જ જોઈ શકે છે અર્થાત્ વિપરીત જ્ઞાનને જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એક રાજ્યકાર્યભારીની ભૂમિકા અને સામાન્ય વ્યાપારીની ભૂમિકા કેવળ જુદી હોય છે. એક મહાત્માની ભૂમિકા અને એક શિશુકની ભૂમિકા કેવળ જુદી હોય છે. સામાન્ય વ્યાપારી પોતે અનુભવ વિનાનો હોવાથી રાજ્યકાર્યભારીની ભૂમિકામાં પોતાને સુકી શકતો નથી તેથી તે રાજ્યકાર્યભારીને પોતાની ભૂમિકામાં આણે છે અને પોતાની ભૂમિકાનાં ચસમાંવડે તે રાજ્યકાર્યભારીની કૃતિનું અવલોકન કરે છે, તેના આશયનું અનુમાન કરે છે, અને તેથી સ્વાભાવિક છે કે એ સામાન્ય વ્યાપારી અહિં અભિપ્રાય આપવામાં હજક ખાઈ જાય છે, બીજારી પોતે મહાત્માની ભૂમિ-